

KORA ÚJKORI
EGYETEMES TÖRTÉNETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette: *Póór János*

OSIRIS TANKÖNYVEK

☞ KORA ÚJKORI EGYETEMES TÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette
Poór János

Osiris Kiadó • Budapest, 2000

VÁLOGATTA

Flamm László, Kontler László, Korpás Zoltán, Krász Lilla, Kulcsár Krisztina, Poór János, Sahin-Tóth Péter, Sebestyén Éva, Szántay Antal

FORDÍTOTTA

Ádám Péter, Bóna Eszter, Botos Máté, Böszörményi Jenő, Csortán Csaba, Emőkey István, Flamm László, Gaál Bernadett, Hiller István, Kerekes Dóra, Kontler László, Koós Emese, Korpás Zoltán, Krász Lilla, Kulcsár Krisztina, Lőkös Péter, Nikowitz Márkó, Poór János, Rubint István, Sahin-Tóth Péter, Sebestyén Éva, Szakály Orsolya, Szántay Antal, Szigeti Imre, Tóth Réka, Tuza Csilla, Várkonyi Gábor, Vassányi Miklós, Vén Anikó

A MAGYARUL MÁR MEGJELENT FORRÁSRÉSZLETEK FORDÍTÓI

Ditrói Ákos, Fogarasi Miklós, Háy Gyula, Kardos Tibor, Madarász Imre, Mezey László, Réz Pál, Szöllősy Klára, Tardy Lajos

A FORDÍTÁSOKAT AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE

Emőkey István, Kontler László, Korpás Zoltán, Madary Kamill, Poór János, Sahin-Tóth Péter, Várkonyi Gábor

Minden jog fenntartva.

Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó-rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Hungarian translation © Fordítók, 2000

© Osiris Kiadó, 2000

TARTALOM

Előszó

11

⇒ POLITIKA – POLITIKAI GONDOLKODÁS – MŰVELŐDÉS

I. Miksa rendelete a birodalmi kormányról (1500. július 2.)	15
Az angliai bekerítések	16
V. Károly választási kapitulációja (1519. július 3.)	17
A Francia Királyságról (1520)	20
A parasztok 12 cikkelye (1525)	21
Sacco di Roma (1527. május 6–12.)	25
A politikai közönség elképzelése a Tudor-kori irodalomban (1535 k.)	28
Egy jogász vélemény a francia király abszolút hatalmáról (1538)	30
Részletek I. Ferenc 1539-ben Villers-Cotterêts-ben kibocsátott rendeleteiből	30
A céhek védekezése Angliában (Idegen kereskedők elleni petíció, 1540)	32
Móric szász választófejedelem kormányzati rendje (1548)	32
V. Károly politikai végrendelete fia, Fülöp számára (1548. január 18.)	34
Egmont és Hooru kivégzése (1568)	40
Julius herceg rendelkezése a wolfenbütteli könyvtár létrehozásáról (1572)	41
Genti pacifikáció (1576)	43
Az utrechti unió (1579)	45
Királyi rendelet a városbírákhoz a naptárreform ügyében (1582. november 2. és 3.)	47
A Nagy Armada pusztulása (1588)	48
Bernard Girard du Haillan (1535/1537–1610) a francia monarchiáról és a király jogairól (1594)	50
Olivarez herceg Kasztíliairól (1625)	51
Rendelet a katonailag jelentéktelen várak, erődök és erődítmények lerombolásáról (Nantes, 1626. július vége)	53
Vincent Voiture levele M.-nek Richelieu bíboros politikájának védelmében (Párizs, 1636. november 24.)	55
Richelieu a francia államról	57
A hároméves törvény (Triennial Act, 1641)	57
Egy intendáns megbízólevele XIII. Lajos uralkodása idején (Fontainebleau, 1642. augusztus 1.)	60
Az angol parlament tizenkilenc javaslata I. Károlynak (1642)	61

A császár titkos követutasítása gróf Trauttmansdorffnak (1645. október 16.)	64
A nép első szerződése (Agreement of the People, 1647)	66
A vesztfáliai béke (1648)	67
A királyi hatalom isteni jogalapjának elmélete (1648)	71
A monarchia eltörlése Angliában (1649)	72
II. Károly bredai nyilatkozata (1660)	73
A Stuart-restauráció fogadtatása Angliában (1660)	75
XIV. Lajos az uralkodói hivatásról	76
A tudományos forradalom és az „új filozófia” (1661)	77
A gyűlekezesi jog korlátozása Angliában a restauráció után (1661)	79
Cenzúra a restaurációs Angliában (1662)	79
A fellebbviteli bíróságok egyes hivatalainak árait megszabó királyi ediktumból (Párizs, 1665. december)	81
Részlet az előbbi megerősítő, illetve a bírósági hivatalok betöltéséhez szükséges életkort és egyéb feltételeket rögzítő királyi ediktumból (Saint-Germain-en-Laye, 1669. augusztus)	82
A Királyi Társaság (Royal Society) kialakulása (1667)	83
XIV. Lajos rendelete a parlamentek jogkörének korlátozásáról (Versailles, 1673. február 24.)	85
I. Lipót császár jellemzése (1675)	86
A Habeas Corpus törvény (1679)	87
A whig párt kezdetei: Shaftesbury gróf utasítása parlamenti híveinek (1681)	88
Jogok törvénye (Bill of Rights, 1689)	89
Angol trónöröklési törvény (Act of Settlement, 1701)	92
XIV. Lajos ediktuma (1701)	93
Saint-Simon herceg XIV. Lajosról	94
Anglia és Skócia alkotmányos uniója (Act of Union, 1707)	95
Az osztrák pragmática sanctio (1713)	97
Frigyes Vilmos a katonai fegyelemlről (1713. július 12.)	99
A szabadkőműves-alkotmányból (1723)	100
Bolingbroke vikomt, Henry St. John: <i>Értekezés a pártokról</i> (1733–1734)	105
A brit kormány és a miniszterelnök viszonya és felelőssége (1741)	106
A szabadkőművesség elleni beadvány Spanyolországban (1751)	108
A <i>Mercure de France</i> : egy 18. századi hivatalos lap, ahogyan szerkesztője látta	110
II. Frigyes porosz király 1752-es politikai testamentuma	111
Christian August Beck állam- és jogtörténeti tankönyvéből	114
A Calas-ügy	124
A párizsi béke (1763)	129
A hubertusburgi béke (1763)	132
Római király választása és koronázása Frankfurtban (1764)	134
II. József politikai emlékirata (1763)	137
A bűnökről és a büntetésekről (1764)	142
Az illetéktörvény (Stamp Act, 1765)	146
Az angol alkotmányról (1765)	147
Mária Terézia tanácsai leányának, Mária Krisztinának (1766)	149

A „megerősítő törvény” (Declaratory Act, 1766)	152
Mária Terézia levele leányának, Mária Amáliának (1769. június)	152
Rendelet a legfelsőbb tanácsok felállításáról (Versailles, 1771. február)	154
Mária Terézia levele fiához, Miksához (1774. április)	155
Aranda gróf titkos memoranduma III. Károlyhoz (1783)	157
A Yorkshire-i Társaság petíciója és határozatai (1780)	160
Az edinburghi Select Society leírása (1754–1794)	161
Péter Lipót toszkánai nagyherceg kormányzata (1789)	164
II. József jellemzése (1790)	169

⇨ VALLÁS

Az angol papság bírálata (1511)	177
Bolognai konkordátum (1516)	179
Wormsi ediktum (1521)	182
I. Ferdinánd rendelete a lutheri írások terjesztése ellen (1523. március 12.)	184
A schmalkaldeni szövetség (1531)	184
I. Ferenc levele Aix-en-Provence érsekehez a protestánsok felkutatásának és bíróság elé állításának szükségességéről (1531. július 7.)	185
A királyi egyházfőiség Angliába (1534)	186
A szerzetesrendek feloszlata Angliában (1536)	187
V. Károly császár tudósítása a schmalkaldeni háború kirobbanásáról (1546. június–július)	188
Az augsburgi interim (1548)	189
V. Károly rendelete a németalföldi eretnekek üldözéséről (1550)	191
A protestáns liturgia egységesítése Angliában (1552)	193
Az augsburgi vallásbéke (1555. szeptember 25.)	194
Zsinati szabályok a moriszkókról (1565)	198
A puritánok intése az angol parlamentnek (1572)	202
Deklaráció a Szent Bertalan-éji mérsárlásról (Párizs, 1572. augusztus 28.)	203
Paolo Veronese az inkvizíció előtt (1573)	205
A protestantizmus terjedése a francia nemesség körében	208
Autodafé Sevillában (1579)	212
Törvény az angol katolikusok ellen (1593)	213
A nantes-i ediktum (1598. április 13.)	214
Moriszkók, zsidók, vértiszaság (1610)	219
A vértiszaság-rendeletek problémáiról (1625)	221
XV. Gergely pápa megválasztása. Velencei követek jelentése (1621)	223
Galileo Galilei esküje a római inkvizíció előtt (1633)	224
John Locke beszámolója a Klevei Hercegségben gyakorolt vallási toleranciáról és a felekezetek viszonyáról (1665)	225
Egy párizsi archidiaconus egyházlátogatásáról készült jegyzőkönyv (1673. június 14.)	226
A négy cikkely (1682)	228
XIV. Lajos ediktuma a francia klérus deklarációjáról (1682. március)	228
A nantes-i ediktum visszavonása (1685. október 17.)	230

Az angliai törvény a vallási türelemről (Toleration Act, 1689)	232
Mentességi határozat a disszidentek hivatalviseléséről (1718)	235
Az angliai államegyházi rendszerről (1736)	235
A cambrai-i plébánosok levele (1774)	237
Törvény a katolikus alattvalók állapotának könnyítéséről Angliában (1778)	238
A velencei, friuli, nápolyi és szicíliai inkvizíció statisztikája: vádak és vádlottak (1547–1794)	238
II. József császár felső-ausztriai türelmi rendelete (1781. október 13.)	242
A „filozófusok összeesküvése” és a jezsuita rend kiűzése franciaországból	243

⇒ GAZDASÁG – TÁRSADALOM

Anglia leírása (1500 k.)	249
Siena-vidéki felesbérleti szerződések (1508, 1514)	252
Pénzügyi rendeletek Franciaországban (1511, 1520, 1523)	253
Gabonarendelekek Franciaországban (1507, 1531, 1534)	258
Fényűzés elleni törvény Angliában (1510)	260
A német társadalomról (1534)	262
A spanyolokról (1537)	264
Külföldi posztó behozatalát tiltó királyi ediktum (Párizs, 1538. január 12.)	264
Ediktum a cigányok ellen (1539. június 24.)	265
Törvény a takácsokról (1555)	266
A velencei követ a spanyol birodalomról (1559)	267
Antwerpen a 16. században	268
Deklarációk a földművelésre szolgáló állatok és szerszámok lefoglalásának tilalmáról (1571. október 8. és 1595. március 16.)	270
Egy Lyon környéki vidéki uzsorás módszerei a 16. században adósai vagyonának megszerzésére	272
Érvek az Újvilág gyarmatosítása mellett (1584)	274
Anyagi kultúra Angliában a 16. század végén (1587)	276
Az angol társadalom 1600-ban	278
A gabona betakarítása Franciaország egyes vidékein a 17. század elején	281
Charles de Loyseau a rendi társadalomról (1610)	283
A Massachusetts-öböl Társaság (Massachusetts Bay Company) alapítólevele (1629)	284
A Francia Királyság bevételei és kiadásai 1648-ban	287
Felesbérleti szerződés a poitou Gâtine vidékén (1649. április 14.)	294
A bel- és külföldi postai küldemények kézbesítési díját szabályozó parlamenti rendeletből (Párizs, 1651. március 24.)	296
Munkaerőhiány Portugáliában a 17. században	297
Hajózási törvény (1660)	298
Colbert feljegyzése a tengerészet számára szükséges felszerelések beszerzéséről (Fontainebleau, 1666. június 3.)	299
Hagyatéki leltár (1681)	300
Részletek XIV. Lajos tengerészeti rendeletéből (Fontainebleau, 1681. augusztus)	303

Cormeilles egyházközség rovasadójegyzéke 1685-ben	308
Anglia állapota, népessége és vagyoni rétegződése (1688)	312
Rendelet a Kereskedelmi Tanács (Council of Trade) megalapításáról (1696)	315
Egy francia napszámoscsalád költségvetése (1698)	317
A saint-malói kikötő forgalma (1698)	318
A textilmanufaktúrákról (1704)	320
A brit kereskedelem alapelvei (1721)	321
Spanyolország hanyatlásáról (1724)	322
Az angol kereskedő jellemzése (1726)	324
Kereskedelmi adománylevél (1731)	326
A bécsi udvar (1743. január)	328
Angol parlamenti vita az adókról és a vámokról (1748)	329
A pontchartraini uradalom úrbéri összeírásából (1748)	330
A francia vidéki életéről	332
Manufaktúra alapításának engedélyezése Lisszabonban (1761)	333
Bernard Ward Spanyolországról (1762)	334
Anglia állapotának megbecsülése részadatokból (1770)	337
Egyházközségi gyűlés Pikárdiában (1773. február 20.)	339
Törvény a Kelet-indiai Társaság működésének szabályozásáról (1773)	340
A hajózható csatornahálózat fejlődése Angliában (1774)	341
A gazdálkodási módszerek fejlődése Nagy-Britanniában (1776)	343
A textilipar gépesítése Angliában (1783)	344
Bécs a 18. század második felében	346
Az angol, illetve a brit államadósság növekedése (1691–1783)	348

⇒ MINDENNAPOK

Ruházkodási rendelkezés (1530. november 19.)	353
Móric szász herceg Frauenzimmerordnungja (1541)	354
II. Henrik ediktuma a terhességüket és szülésüket eltitkoló és magzatukat elpusztító anyák ellen (Párizs, 1556. február)	355
Részlet a La Loupe-beli (Perche tartomány, chartres-i bírói kerület) panaszejegyzékéből, amelyet az 1576. évi rendi gyűlésre állítottak össze	356
Lovagi játékok Prágában (Prágából, 1579. június 15.)	356
Egy cseh nemes kivégzése utcai rablás miatt (Prágából, 1580. október 30.)	358
Lakodalmi étkezés Prágában (Prágából, 1857. január 22.)	359
Keresztény hadifoglyok Konstantinápolyban (Konstantinápolyból, 1587. szeptember 6.)	360
Újabb boszorkányégetés (Schwab-Münchenből, 1590. május 4.)	360
Súlyos földrengés Bécsben (Bécsből, 1590. szeptember 16.)	361
Esküvő a lengyel királyi udvarban (levél az 1592. május 26-án)	
Krakóban tartott királyi esküvőről	362
Véres eső Bécsben	362
A Fuggerek házában Augsburgban	363
Boszorkányüldözés (1630)	364
IV. Keresztély dán király egészségügyi rendelete (1643)	366

A harmincéves háborúról (1669)	367
A londoni pestis (1665)	369
A londoni tűzvész (1666)	370
Szerencsejárték és kegyetlen sportok Angliában (1662–1670)	372
Királyi rendelet a pestis behurcolásának megakadályozására (Fontainebleau, 1683. augusztus 25.)	372
Királyi rendelet a fertőző betegségek és különösképpen a szíami kór elharapódzásának megelőzésére (Fontainebleau, 1708. június 25.)	374
Királyi rendelet a kávé, tea, csokoládé stb. kizárólagos árusításáról (Versailles, 1692)	375
I. Frigyes Vilmos rendelete a falvak körbekerítéséről és a gyümölcstermesztésről (1721. augusztus 24.)	376
Törvény az angliai dologházakról (1722)	377
A házasságon kívül therbe esett nők büntetésének eltörlése (1735)	378
A jó modorról (1749)	378
Közrendelet a boroszlói departamentum előjáróinak a burgonyatermesztés fejlesztéséről (1757. április 5.)	380
Az északi fény megfigyelése Uppsalában (1763)	381
Feljegyzések a sörről (1763)	382
A gyermekmunka szabályozása az iparban (1768)	383
Csecsemőgyilkos asszony kivégzése Frankfurt am Mainban (1772)	384
A skorbut megelőzéséről és ellenszereiről (1776)	385

➤ EURÓPÁN KÍVÜL

Baljós jelek	389
Lima, egy indián város alapítása és fejlesztése (1550)	391
Hans Dernschwam törökországi útinaplója	392
Velencei követjelentés az Oszmán Birodalomról (1575)	401
Beszélgetés Fernão Mendes Pintoval (Kínáról 1582-ben)	406
John Sanderson levantei utazása (1584–1602)	411
A Kongó Királyságról a 16. század végén	420
Edward Barton konstantinápolyi angol követ jelentései	422
Inkvizíciós per (1610)	432
Connecticut alaptörvénye (Fundamental Orders of Connecticut, 1639)	433
Johan Printznek, Új-Svédország kormányzójának a beszámolója (1644)	436
Misszióstevékenység Afrikában	437
A francia gyarmati rabszolgotartás állami szabályozása (1685. március)	440
A jezsuiták kiűzése Peruból	441
A Szabadság Fiainak összefogása a tearendelet ellen (1773)	444
A gyarmati jogok és sérelmek nyilatkozata (1774)	445
Az amerikai gyarmatok Függetlenségi Nyilatkozata (1776)	447
Az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya (1787)	451
A közölt szövegek lelőhelyei	459

ELŐSZÓ

A szöveggyűjtemény a kora újkor – nagyjából a 15. és a 18. század vége közötti mintegy három évszázad – forrásaiból ad válogatást. Abból a történelmi korszakból, amelyet a nemzetközi szakirodalom – *frühe Neuzeit, histoire moderne, early modern* stb. terminussal jelölve – több-kevesebb egyetértéssel választ el a középkor és az újkor (legújabb kor, jelenkor) történetétől.

A források (forrásrészletek) öt tematikus fejezetbe illeszkednek (*Politika – politikai gondolkodás – művelődés, Vallás, Gazdaság – társadalom, Mindennapok, Európán kívül*), a fejezeteken belül kronológiai rendben követik egymást. A szövegek nagy többsége magyarul eddig még nem jelent meg, vagy pedig itt, most új fordításban olvasható.

A kötet fontos, esetleg csak érdekes 16–18. századi szövegeket kínál, de nem törekedtünk arra, hogy azok – kézikönyvhöz hasonlóan – „lefedjék” a korszak egészét. Nem törekedünk arra sem, hogy a korszak lényeges (vagy általában annak vélt) és kevésbé lényeges folyamatait és történéseit tükröző dokumentumok „helyes” arányban legyenek jelen. Az ok pragmatikus. Öröndetes módon sok kora újkori forrás – teológiai, politikaelméleti mű, útleírás, művelődéstörténeti és mindennapokról szóló dokumentum stb. – könnyen hozzáférhető magyarul. Teljes terjedelmükben elérhető szövegekből csak néhány esetben emeltünk ki részleteket, és csak a legfontosabbnak ítélt, a korszak arculatának szerkesztését képező szövegeket vettünk át korábban megjelent magyar nyelvű forráskiadványokból. A kötet fentiekből következően egyenetlen. Egyenetlenségeit azonban menti a műfaj. Az egymással lazán vagy egyáltalán nem összefüggő, önálló forrásrészletekből felépülő szöveggyűjtemények nem egyszeri végigolvasásra készülnek. Egyes darabjait pedig bizonyára azok is használni tudják, akik az összképpel elégedetlenek.

Az eredeti terv szerint a kötet kelet-európai vonatkozású forrásokat is tartalmazott volna. Másként alakult. A kelet-európai források később, önálló kiadványban jelennek majd meg. Itt kell megjegyezni, hogy a kötet ötödik fejezete – *Európán kívül* – csak kitekintés. Néhány, az európai történelemre is ható amerikai dokumentumon kívül ez a fejezet döntően európai reflexióit tartalmazza a Nyugat-Európán kívüli világról.

A szövegek felépítése egységes: cím, rövid bevezetés (kivéve azt a néhány esetet, amikor a cím elégségesen eligazít), a szöveg alatt a forrás lelőhelye, a fordító neve és a legszükségesebbnek ítélt jegyzetek. A bevezetést és a jegyzeteket a szöveg fordítója vagy Kontler László, Korpás Zoltán, Krász Lilla, Kulcsár Krisztina, Poór János, Sahin-Tóth Péter és Várkonyi Gábor írta. Az utóbbi esetben a szerzőt – a bevezetések végén – nevének kezdőbetűivel tüntetjük fel.

A kötet válogatása, fordítása, a fordítások ellenőrzése, mint a belső címlap tanúsítja, sokak együttes munkája volt. Közülük külön és nyomatékosan ki kell emelnem a Kontler László és Sahin-Tóth Péter által végzett munkát. Köszönöm H. Balázs Éva tanácsait és észrevételeit.

Budapest, 2000. március

Poór János

☞ POLITIKA – POLITIKAI
GONDOLKODÁS – MŰVELŐDÉS

☞ I. MIKSA RENDELETE A BIRODALMI KORMÁNYRÓL (1500. JÚLIUS 2.)

Az augsburgi birodalmi gyűlésen, 1500-ban, a rendi reformtörekvések jegyében állították fel a birodalmi kormányt (Reichsregiment). Tervezete már az 1495-ös wormszi birodalmi gyűlésre készen állt. Illetékessége igen tág volt, elvileg a birodalmi gyűlést helyettesítette. A testület 1502-ben feloszlott. A második birodalmi kormány Miksa császár (1493–1519) halála után, 1521 és 1530 között, abban az időszakban működött, amikor V. Károly császár (1519–1556) többnyire távol volt a birodalomtól. (Kr. L.) ☞

(...)

1. §. Az előző, wormszi birodalmi gyűlésen (...) elhatároztatott, hogy Mi [a király], valamint a választófejedelmek, a fejedelmek és a Szent Birodalom egyéb rendjei évente gyűljenek össze, hogy a hozott ítéletek végrehajtásáról és alkalmazásáról (...), valamint a kereszténység és a Szent Birodalom egyéb ügyeiről tárgyaljanak. [Ám] mérlegeltük, és úgy láttuk, hogy a Szent Birodalom [összes] rendjei [csak] lassan, nehézkesen és jelentős fáradtság árán hívhatók és gyűlhetnek össze. (...) Ezért (...) a fent nevezett választófejedelmek, fejedelmek, grófok, bárók és rendek korábbi tanácsával, akaratával, egyetértésével és beleegyezésével is magunk és ama személy mellé, akit helyettesünknek teszünk, és aki legalább gróf vagy báró legyen, a Német Nemzet Szent Római Birodalmából húsz személyt (...) rendeltünk a Magunk és a Szent Birodalom nürnbergi tanácsába, hogy Mi és az említett húsz személy a nevezett tanácsot sürgős szükség esetén összehívassuk. Ők velünk vagy (...) azzal együtt, akit a helyünk-re rendelünk, a Mi és a Szent Birodalom tanácsa lesznek, és annak nevezetnek.

Tőlünk teljes hatalmat, erőt és parancsadási jogot¹ bírjanak – amelyet ezennel, e le-
vél erejével rájuk ruházunk –, hogy a Mi római királyi ügyeinket és a Szent Birodalom ügyei-
t, jogát és békéjét, mindkettő ügyeinek vitelét, a hitetlenekkel, a kereszténység és a biro-
dalom más ellenfeleivel szembeni harcot (a béke, a jog, ezek biztosítása és a fent említett
ellenállás szempontjából szükséges és hasznos intézkedéseket) illetően, továbbá a biroda-
lom alattvalói vagy mások által hozzájuk intézett vagy felvetett ügyeket illetően [eljárja-
nak]: azokat a törvények szerint kivizsgálják, magukhoz kérik, intézkedjenek, buzgón
serénykedjenek, tanácskozzanak, és végül, legjobb tudásuk és kötelességük szerint dönt-
senek, a Magunk és a Szent Birodalom dicsőségére, hasznára és gyarapodására.

(Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: Geschichte in Quellen 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 100–103.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

¹ Gewalt, Macht, Befehl.

☞ AZ ANGLIAI BEKERÍTÉSEK

A bekerítést, tehát a földek magántulajdonba vételét és kivonását a közösségi használat alól az udvar – attól tartva, hogy népcsoportok csökkenéséhez s ennek következtében a katonai erő csökkenéséhez és drágasághoz vezet – nagyon veszélyes folyamatnak tekintette, jóllehet egyelőre elhanyagolható méreteket öltött (egészen a 18. századig csupán a közföldek mintegy 2%-ára terjedt ki). A főleg Közép-Angliára jellemző bekerítések terjedésének így törvényekkel próbált gátat vetni. 1517-ben Thomas Wolsey (1473 k.–1530, 1515-től bíboros és lordkancellár) vizsgálóbizottságot alakított a bekerítések következményeinek ki-vizsgálására. A bizottság munkája azonban hatástalannak bizonyult. ☞

a) A bekerítések bizottságának rendelkezése (1517)

(...) Az utóbbi időben sok hübéruunk – nem törődve sem Istennel, sem az ország szükségleteivel és érdekével, sem annak védelmével – sövénnel, árokkal és más módokon bekerítette birodalmunk, Anglia számos városát, falvát és több más települését, ahol korábban számos alattvalónk élt, használta és évről évre művelte a földeket, s háztartást vezetett; és kilakoltatták és elűzték ezen alattvalóinkat birtokaikról és gazdaságaikból, és mind a fent említett házak, városok és falvak körül lévő területeket, mind a hozzájuk tartozó mezőket és szántóföldeket legelővé alakították, hogy ott saját hasznukra és előnyükre birkákat és más állatokat legeltessenek; és egyes szántóföldeket, legelőket és erdőket hatalmas, tágas parkká alakítottak át, hogy ott a vadak szabadon tenyészhessenek, miáltal a mondott városok, falvak és más települések nemcsak hogy elnéptelenedtek, de az ott lévő házak és épületek is nyomtalanul elpusztultak; azok az alattvalóink pedig, akik a mondott helyeken laktak, földet műveltek és háztartást vezettek – amely tevékenységek az erények dajkái –, most tétlenségre vannak kárhoztatva, és ezentúl nincs munkájuk; felszámolták a gabonatermesztést és az állattartást, amit az emberek szükségleteinek kielégítésére azelőtt űztek a mondott városok, falvak és más települések gazdái és béresei, akiket most haladéktalanul eltávolítottak lakóhelyeikről. Az ottani felszentelt templomok és kápolnák nemkülönben romokban hevernek, már nem tartanak bennük istentiszteleteket, és ezáltal az ott eltemetett keresztény lelkek emléke is teljesen feledésbe merült; és további felbecsülhetetlen veszteségek is keletkeztek, és keletkeznek majd a jövőben is birodalmunk és alattvalóink nagy pusztulására és kárára, hacsak sürgősen nem találunk megfelelő gyógymódot a bajok orvoslására. Mi, mint ahogy ez kötelességünk, véget kívánunk vetni a fent említett pusztításnak, (...) ezért kijelöltünk titeket és közületek kettőt, hogy Oxford[shire], Berks. [Berkshire], Warwick[shire], Leicester[shire], Beds. [Bedfordshire], Bucks. [Buckinghamshire] és Northants. [Northamptonshire] megyék hites embereitől teljes felhatalmazással eskü alatt és más utakon, módokon vagy eszközökkel tudjátok meg: e megyék területén melyik és hány város, hány ház és épület pusztult el ilyen módon az említett ünnep óta² és milyen és mennyi korábban megművelt földet alakítottak át legelővé; továbbá azt is, hogy milyen és hány vadasparkot kerítettek el a maguk számára ugyanazon ünnep óta; és hogy milyen földeket kerítettek be a parkok megnagyobbítására; hogy kik tették ezt, hol, mikor és hogyan; ezenkívül derítsetek fel minden más olyan esetet és körülményt, amely bármilyen formában érinti a fent említetteket, és tegyétek ezt az ezen rendelethez csatolt irat kijelölt cikkelyeinek hatálya és szándéka szerint. (...)

b) Thomas Wolsey kancellár ítélete (1518. július 12.)

(...) [Elrendeljük], hogy azok a különböző rangú és rendű emberek, akik a bekerítések

² Szent Mihály ünnepe VII. Henrik király uralkodásának 4. évében (1488. szeptember 29.).

ügyében a királyi közkegyelemért esedeztek, és magukat a király irlalmának és jóindulatának alávetették, a jelen rendelet kiadásától számított negyven napon belül rombolják le és számolják fel azokat a kerítéseket és árkokat, amelyeket a megboldogult VII. Henrik király uralkodásának első éve³ óta emeltek, illetve ástak. Az így felszabaduló földeket pedig vegyék ismét művelés alá, ahogy az korábban is szokásban volt. Minden személy, aki ezt a rendeletet megsérti, köteles 100 font bírságot fizetni felséges urunknak, a királynak. Kivételt képeznek azok, akik ugyan a fent meghatározott határidőn belül nem számolják fel a mondott bekerítéseket, de a most eljövendő Szent Mihály ünnepének tizenötöd napjáig megfelelő bizonyítékkal szolgálnak a Királyi Kancelláriánál arra nézve, hogy az ország számára előnyösebb az általuk végrehajtott bekerítés és annak fenntartása, mint ugyanannak lerombolása; vagy pedig bizonyítják azt, hogy a bekerítés nem sérti a házak pusztulása és a szántók legelővé alakítása ellen ez idáig hozott törvényeket és rendeleteket.

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, London, Eyre & Spottiswoode, 1967. 929–931.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ V. KÁROLY VÁLASZTÁSI KAPITULÁCIÓJA (1519. JÚLIUS 3.)

Az a szokás, hogy valamely vezető személyiség megválasztását feltételekhez kössék, középkori előzményekre nyúlik vissza. A 13. századtól kezdődően az egyházi igazgatás alatt álló német államokban a megválasztandó püspökök és a székeskáptalanok között jött létre ún. választási egyezmény (kapituláció), amelyben a székeskáptalanok rendi törekvései, valamint a kormányzásban való részvételi igényük fejeződött ki. Birodalmi szinten elsőként V. Károly (1519–1556) megválasztásánál került sor választási kapituláció kiadására. Ennek jegyében a császárnak hatalmi partnereivé kellett tennie a birodalom választófejedelmait és rendjeit. (A választási kapitulációhoz lásd Christian August Beck állam- és jogtörténeti tankönyvéből. Első könyv, 2. fejezet, 15. §.) (Kr. L.) ☞

Mi, V. Károly, Isten kegyelméből választott római király (...) nyilvánosan kihirdetjük és közhírré tesszük: mivel a Mindenható gondviseléséből az elmúlt napokban a választással (...) [itt a választófejedelmek nevei következnek] a római királyi cím méltóságába és hatalmába helyeztünk, kerültünk és emeltünk, amelyben Isten dicséretére, a Szent Birodalom tisztességére, a kereszténység és a német nemzet, valamint a köz javára kívánunk lenni, ezért szabad, kegyes akarattal a mi kedves barátainkkal, unokaöcséinkkel és választófejedelmeinkkel egyezkedés szerint az alább következők cikkelyekben egyeztünk meg, azokra szerződünk, elfogadtuk, helyben hagytuk, és betartásukra ígéretet tettünk, mindezt e levél erejénél fogva.

1. Először is, hogy eme királyi méltóságunkban, hivatalunkban és kormányunkban a kereszténységet és a római széket, valamint a pápai szentséget és az egyházat, mint ezek védelmezője jó törődésben és védelemben tartjuk, amihez különösen a Szent Birodalomban békét, igazságot és egységet teremtünk, alakítunk és kívánunk elrendelni, és akarjuk, hogy mind a gazdagnak, mind a szegénynek az őt megillető elbánásban legyen része, és hogy érvényesüljön a rend, a szabadságok és a dicső hagyomány.

2. Különösen szükséges és kívánalmunknak megfelelő, hogy a korábban kiadott

³ VII. Henrik 1485. augusztus 22-én lépett trónra.

Aranybullát, az országbékét és a Szent Birodalom egyéb rendelkezéseit és törvényeit megerősítsük, megújítsuk, és ha kell, a birodalom választófejedelmei, fejedelmei más rendjei tanácsával kijavítsuk, amint azt a birodalom mindenkori ügyei meg fogják követelni.

3. Ehhez pedig egy dicséretre méltó, tisztességes kormányt alakítsunk és állítsunk, isenfélő, elfogadott, bátor, értelmes és becsületes német nemzetiségű személyekből bizonyos választófejedelmek és fejedelmek mellett, (...) ahogy az a legcélszerűbben elgondolható, hogy a fogyatékosságok, a hiányosságok és a panaszok a Szent Birodalomban megszűnjenek, azokat kijavítsuk, jó állapotba és rendbe hozzuk, de úgy, hogy kedves nagybátyáinknak, a pfalzi és a szász választófejedelmek azon jogai és szabadságai, amelyeket a vikáriusi hivatal révén birtokolnak, ne csorbuljanak.

4. Mindenben szükséges és kívánalmunkkal egyező, hogy a Német Nemzetet, a Szent Római Birodalmat és a választófejedelmeket, mint ennek első tagjait, éppúgy, mint a többi fejedelmeket, grófokat, bárókat és rendeket is legfőbb méltóságaikban, jogaikban és kiváltságaikban, hatalmukban és tehetségükben az őket megillető módon meghagyjuk, magunk és mások károsodása és akadályoztatása nélkül.

Megerősítjük és igazoljuk nekik – jó, állandósult formában, minden vonakodás nélkül – jövedelmeiket, főségüket, szabadságaikat, privilégiumaikat, zálogaikat és jogaikat, valamint a jó szokásokat, úgy, ahogy azokat eddig bírták vagy gyakorolták, vízen és szárazföldön; ezeket római királyként megadjuk, megvédelmezzük, megóvjuk, de senki joga nem csorbulhat.

5. Megengedjük, hogy az említett hat választófejedelem,⁴ az Aranybulla alapján, és ahogy a Szent Birodalom ügyei megkívánják – és akkor is, ha bajok vannak –, időről időre összegyűlhessen, hogy gondolatait kicserélje és tanácskozzon. Mi pedig őket ebben nem akadályozzuk és nem zavarjuk, és emiatt nem válhatnak kegyvesztetté, és nem kárhozzátjuk őket, sem együtt sem külön-külön, hanem ebben és más dolgokban az Aranybullának megfelelően, (...) fogunk és kívánunk viselkedni.

6. Szükséges és akarjuk, hogy a nemesi alattvalók és a köznép minden illetlen és gyűlöletes szövetségét, összefonódását és összeszövetkezését, illetve a választófejedelmek, fejedelmek és mások ellen irányuló lázadást, felzendülést, erőszakot – a jövőre nézve is – megszüntessük, és távol tartsuk, és a választófejedelmek, fejedelmek és más rendek tanácsával és segítségével azon leszünk, hogy az ilyesmi, ahogy az kell és méltányos, a jövőben megtiltassék.

7. Római királyként nem fogunk és nem akarunk a birodalmi ügyekben idegen nemzetekkel vagy valakivel a birodalomban szövetséget vagy egyezséget kötni, csak ha ezt illetően előbb felkértük a hat választófejedelmet, hogy jelenjenek meg egy megfelelő helyen és időben, és kikértük egyhangú vagy többségi véleményüket.

8. Ha pedig az egyes választófejedelmektől, fejedelmektől, nemesektől és másoktól vagy egyházi és világi rendű elődeiktől és őseiktől korábban jogtalanul, erőszakkal elvettek vagy eltulajdonítottak valamit, szükséges és kívánjuk, hogy jogszerűen ismét a sajátjukhoz jussanak, és abban őket, ha joguk van rá, megvédjük, megvédelmezzük, megóvjuk minden akadályozás, késedelem és halogatás nélkül.

9. Nem fogunk és nem kívánunk a Szent Római Birodalomból és abból, ami hozzá tartozik, a nevezett választófejedelmek tudta, akarata és beleegyezése nélkül semmit átadni, átírni, elzalogosítani, áthelyezni, sem más úton megterhelni, hanem azon kívánunk a leginkább munkálkodni, minden komolyságot és buzgalmat arra fordítani, hogy azt, ami elveszett belőle – hercegség, uradalmak és más, konfiskált vagy nem konfiskált vagyon,

⁴ A választófejedelmek közül a cseh király ekkoriban csak a császár vagy a római király választásában vett részt (lásd *Christian August Beck állam- és jogtörténeti tankönyvéből*. Második könyv, 2. fejezet, 4. §, 4. pont).

amely érdemtelenül került idegen nemzetek kezébe –, visszavegyük, visszaszerezünk és megtartsuk, de senkinek nem csorbulnak a meglévő privilégiumai, jogai és jogosultságai.

10. És ha mi vagy a mieink olyasmit birtokolnánk, ami a birodalmat illeti meg és nem adományozták nekünk, vagy nem jogszerűen kaptuk meg, akkor az kötelességszerűen, késedelem nélkül a birodalomra, választófejedelmeire visszazár.

11. Szükséges és kívánalmunknak megfelelő, hogy uralkodásunk alatt békésen és tárgyilagosan viseltessünk a szomszédos és a keresztény hatalmakkal szemben, semmiféle viszályt, ellenségeskedést vagy háborút ne szítsunk vagy kezdjünk a birodalmon belül vagy kívül, sem pedig idegen sereget ne vezessünk a birodalomba a birodalmi rendek, legalábbis a hat választófejedelem előzetes tudta, tanácsa és beleegyezése nélkül. Ha azonban minket a birodalom miatt vagy a Szent Birodalmat támadják meg és harcolnak ellene, akkor minden segítséget igénybe vehetünk.

12. Ugyanígy, a választófejedelmeket és ugyanezen birodalom más rendjeit birodalmi gyűlésekkel, (...) pótlólagos kiadásokkal vagy szükségtelen és tisztességes ok nélküli adókkal nem terheljük, adót, terheket a birodalmi gyűlést a hat választófejedelem tudta és akaratával nélkül, mint azt a fentiek megkövetelik, szükséges esetekben sem vetünk ki, és nem írunk ki, különösen nem határozzunk el vagy írunk ki birodalmi gyűlést a Német-római Birodalmon kívül.

13. Szükséges és kívánalmunkkal egyező, hogy királyi és birodalmi hivatalainkat az udvarban és egyébként a birodalomban ne más nemzetbeliekkel, hanem született németekkel töltsük be, akik nem alacsony rendűek és állapotúak, hanem ismert, becsületes fejedelmi, grófi, úri, nemesi emberek és egyébiránt derék, jó származású személyek; és a fentnevezett hivatalokat is tisztességükben, méltóságukban, jogaikban és jogosultságukban hagyjuk, és tőlük semmit nem vonunk vagy vonatunk meg. (...)

14. A birodalom dokumentumaiban és ügyeiben semmiféle más nyelvet nem engedélyezünk, csak a németet vagy a latint; ha olyan helyen tartózkodnánk, ahol más nyelv lenne használatos, akkor mi és a mieink azt is használhatjuk.

15. A választófejedelmek, fejedelmek, prelátusok, grófok, nemesurak és a birodalom egyéb rendjei és alattvalói sem törekednek arra, hogy jogi vagy vagyoni viták esetén a Német Nemzeten vagy annak tisztességes bíróján kívül mástól kérjenek támogatást, hanem mindannyian és külön-külön is a birodalmon belül az Aranybullánál, illetve a Szent Birodalom rendelkezéseinél és egyéb törvényeinél maradnak. (...)

18. Különösen szükséges és kívánatos, hogy mivel a Német Nemzet és a Szent Római Birodalom vízen és szárazon a legmesszebbmenőkig terhelve van, a továbbiakban új vámokat ne vessünk ki, és a régieket ne emeljük meg a nevezett hat választófejedelem külön tanácsa, tudta, akaratával és engedélye nélkül, mint azt korábban többször megjegyeztük. (...)

22. Szükséges és kívánatos figyelembe venni, és semmiképpen sem kívánjuk megengedni, hogy a továbbiakban valakit, magasabb vagy alacsonyabb rendűt, választófejedelmet, fejedelmet vagy mást, ok és kihallgatás nélkül kiátkozzanak vagy kiközösítsenek. Ilyen esetben rendes pert kell tartani a Szent Római Birodalom törvényei szerint. (...)

24. Ha kormányzásunk idején hűbér (...) száll vissza ránk vagy a birodalomra – úgy mint fejedelemség, grófság, uradalmak, városok vagy ilyenek –, azt a továbbiakban senkinek nem adományozzuk el, hanem a birodalom, Mi Magunk és más, minket követő királyok és császárok eltartására megtartjuk – a mi, örökös tartományainkat illető jogaink és szabadságaink, illetve mások hasonló jogai és szabadságai sérelme nélkül (a háramlott birtokot) – bevonjuk és inkorporáljuk, de mint fenn áll, sem a Mieink, sem mások jogai és szabadságai nem csorbulnak.

25. Ha pedig mi a birodalom választófejedelmeinek, fejedelmeinek és más rendjeinek tanácsával és segítségével birtokokat szerzünk, kapunk vagy kezünkbe kerítünk, azt a bi-

rodalomnak kell és akarjuk juttatni; ha azonban a választófejedelmek, a fejedelmek vagy a többi rendek tudta és akarata nélkül szerzünk birtokot, nem kötelesek bennünket segíteni. Azt azonban, ami a birodalmat illetné meg abból, amit ilyen esetben meghódítanánk vagy nyernénk, vagy nyertünk, nekünk nem kevésbé kötelességünk a birodalom birtokába adni, és az alá rendelni. (...)

28. Nem fogjuk és nem kívánjuk a gyakran nevezett Római Birodalom trónutódlását és örökösödési rendjét megtámadni, aláásni, (...) vagy arra törekedni, hogy azt magunknak, örököseinknek és utódainknak vagy valaki másnak megszerezzük. Mi, csakúgy, mint gyermekeink, örököseink és utódaink kegyesen elismerjük, és teljességgel érvényben hagyjuk a nevezett választófejedelmek, az ő utódai és örököseik szabad választójogát, amely régtől fogva megilleti őket az Aranybulla, a pápai jog és más törvények vagy szabadságok szerint, ha olyan esetek állnának elő, amelyek [a választást] megkövetelik. Ha pedig valaki ezzel szemben próbálkozik, tesz vagy a választófejedelmeket ebben kényszeríti, ami semmi esetre sem történhet, akkor az semmisnek tekintendő és annak tartandó. (...)

31. Ebben az ígéretünkben az Aranybullával, a birodalom rendjével és törvényeivel szemben – azokkal szemben, amelyeket most, és a jövőben, a választófejedelmek, fejedelmek és a birodalom más rendjeinek tanácsával hozunk – semmiféle írást vagy parancsot nem adunk ki. (...)

33. Szükséges és kívánjuk, hogy – amint lehetséges és alkalmas – személyesen a Német Birodalomba jöjjünk, a római királyi koronát, amint az hozzánk mint választott római királyhoz bizony illendő, elfogadjuk. (...) Királyi rezidenciánkkal, jelenlétünkkel és udvartartásunkkal a Német-római Birodalomban annak minden tagjának, rendjének és alattvalójának tiszteletére és hasznára, a többség javára kívánunk lenni, amennyire csak lehetséges. Ha aztán a királyi koronát, amint fentebb áll, megkaptuk, azon fogunk legjobban szorgoskodni, hogy a császári koronát is szűkebb határidőn belül megszerezzük, és hogy mindenben olyannak mutatkozzunk és bizonyuljunk, hogy miattunk lehetőleg semmiféle fogyatékoság ne legyen.

Ezt az okmányt hat azonos példányban készítettük el, és királyi függőpecsétünkkel pecsételtük le azokat, és minden fentnevezett választófejedelemnek egy példányt adtunk át. Kiadtuk ezt a Krisztus születése utáni 1519. év július harmadik napján, Római Birodalmunk első, Spanyol Birodalmunk negyedik évében. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 109–112.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

➤ A FRANCIA KIRÁLYSÁGRÓL (1520)

Jean Ferrault De iuribus et privilegiis Regni Francorum (*A Francia Királyság jogairól és kiváltságairól, 1520*) című munkájának alábbi részlete jól példázza, hogy mit tekintettek a francia jogászok a 16. század elején a Francia Királyság függetlensége alappilléreinek. ➤

(...)

A felséges francia korona lilimainak első kiemelkedő és kivételes joga abban áll, hogy a király világi ügyekben senkit sem ismer el és nem is köteles elismerni [maga felett állónak], s ez az írott, nem pedig a feudális jog része; ám akkor is, ha ezt a feudális jogból fakadónak kellene tekinteni, akkor sem lenne egyetlen más királyság sem olyan szabad, mint a

Francia Királyság, amely semmiféle hűségre sincs kötelezve, s ez a lehető legnagyobb szabadság jele. Mindenfajta hűség ellenkezik ugyanis a szabadsággal. (...) A francia király és a Francia Királyság nincsenek alávetve a császári törvényeknek, (...) mert a császárnak nincsen birtoka a Francia Királyságban, és minket, franciákat sosem tudott és soha nem is fog megfélemlíteni. (...) A Francia Királyságot természetes ösztön vezérli, úgyhogy nincs alávetve a [Német-római] Birodalomnak, de olybá tűnik e Birodalom, sőt önmagunk számára is, mint a déli pólus. (...)

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours polycopié de l'Université de Paris I. 1993–1994. 85.*)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ A PARASZTOK 12 CIKKELYE (1525)

A német parasztháború (1524–1526) idején számos programban fogalmazták meg a parasztok a követeléseiket. A reformáció már egészen nyilvánvalóan rányomta bélyegét „A sváb parasztság tizenkét artikulusa” című dokumentumra, amelyet a memmingeni „parasztparlament” fogadott el 1525 márciusában. Ehhez a programhoz csatlakozott Luther (1483–1546) és Melanchthon (1497–1560) is. (Kr. L.) ⇨

(...)

Sokan vannak a keresztények ellenségei, akik most a parasztság egybegyülekezése alkalmából okot találnak arra, hogy az evangéliumot gyalázzák, és ezt mondják: íme, ezek lennének az új evangélium gyümölcsei? Senkinek nem engedelmeskedni, mindenütt felkelni, lázongani, nagy erőszakosan táborba szállni, seregleni, az egyházi és világi felsőbbséget reformálni, elüldözni, sőt agyon is verni? Mindezen isten nélküli, arcátlan vélekedésekre feltétlenül szolgáljanak az itt megírt artikulusok egyrészt, hogy az Isten ígéje gyalázásának véget vessenek, másrészt, hogy valamennyi paraszt engedetlenségét, sőt felkelését keresztényi módon kimentsék.

Ami az elsőt illeti, az evangélium felkelés vagy lázadás oka nem lehet. Hiszen Krisztus, a megígért Messiás szól benne, aki szavával és életével mást nem, hanem csak szeretetet, békét, türelmet és egyetértést tanít. (...) Így tehát mindazok, akik ezen Krisztusban hisznek, szeretetteljesek, békések, türelmesek, egyetértőek kell hogy legyenek. A parasztok minden artikulusának alap gondolata pedig az – miként még majd világosabban kitűnik –, hogy az evangéliumot kell hallgatni és szerinte élni. Hogyan merészelik tehát a keresztények ellenségei az evangéliumot felkelés és engedetlenség okozójának mondani? Ha pedig a keresztények néhány ellensége és az evangélium ellensége ilyen óhaj és szándék ellenére mégis fellázadna és engedetlenkedne, az evangélium ebben nem okolható, hanem az ördög, az evangélium legkártékonyabb ellensége, aki övéiben a hitetlenség által ébreszt ilyen gondolatokat, hogy ezáltal az Isten ígéje, amely szeretetre, békére és egyezségre oktat, elnyomassék és megsemmisüljön.

A másodikra vonatkozólag pedig tisztán és világosan következik, hogy ama parasztok, kik artikulusaink szerint az evangélium tanítását óhajtják elfogadni, és aszerint is élni, engedetleneknek és lázadóknak éppen nem nevezhetők. Ha pedig Isten e parasztokat, akik hön óhajtának az ő ígéje szerint élni, meg akarja hallgatni, ki vádolhatná az Isten akaratát? (...) Ki akarna ítéletébe avatkozni? (...) Ki merne fölségének ellenállani? (...) Nem hallgatta-e meg Izráel hozzá kiáltó gyermekeit, és a fáraó kezéből nem szabadította-e meg őket? Vajon nem tudja-e övéit ma is megmenteni? Igenis, megmenti őket, mégpedig hamarosan. (...) Ezek okáért, keresztény olvasó, az alant következő artikulusokat szorgalmasan olvasd el, és azután ítélkezzél.

Itt következnek az artikulusok

Első artikulus

Először is az a mi alázatos kérelmünk és óhajunk, valamennyiünk akarata és szándéka, hogy legyen hatalmunk és jogunk arra, hogy minden közösség lelkesztet maga válassza és kijelölje. (...) De legyen hatalmunk arra is, hogy hivatalától megfosszuk, ha viselkedése meg nem felel. (...) Az így megválasztott lelkész pedig az evangéliumot tisztán és világosan hirdesse, minden emberi hozzátoldás, tanítás vagy parancs nélkül. (...) Az ugyanis, hogy nekünk állandóan az igaz hitet hirdetik, ok lesz nekünk arra, hogy Istentől kegyelmét esdjük azért, hogy az élő hitet belénk oltsa, és bennünk megerősítse. (...) Mert, ha az ő kegyelme nincs bennünk, bizony csak test és vér maradunk, mindenre haszontalanok. (...) Aminthogy az írásban az is világosan írva áll, hogy mi csak az igaz hit által juthatunk Istenhez, és csupán irgalmassága által üdvözülhetünk. (...) Ennek okából van szükségünk ilyen előljáróra és lelkészre. Így ez is a szentírásról alapszik.

Második artikulus

Másodszor: mivel az igazi tized⁵ az ószövetségben már kinyilvánított, az újban pedig teljes értelmet nyert, mi azért a méltányos gabonatizedet szívesen megadjuk, de csak úgy, mint kell. Azaz Istennek kell adni, és az övének szétosztani. (...) Ha olyan lelkésznek jár, aki az Isten ígését tisztán hirdeti, mi készségesen megadjuk a következő módon: ezt a tizedet a közösség által választott templomatyák gyűjtsék be és szedjék össze, és abból az egész község által választott lelkésznek annyit adjanak, amennyi az ő és övéi eltartásához az egész közösség véleménye alapján szükséges. Ami feleslegben maradna, a szükségét szenvedő szegényeknek – ha ilyenek vannak a faluban – kell kiosztani, ugyancsak az egész közösség véleménye és tudomása alapján. Ami még ezután maradna, legyen tartalék arra az esetre, ha az ország kénytelen lenne háborút viselni, hogy a köznépet semmiféle országos adó ne terhelje, hanem adójukat ezen fölöslegről kell kiegyenlíteni. Ha előfordulna, hogy egy vagy több falu akadna, amelyek a tizedet maguk eladták valamiféle szükségük miatt, úgy azokat – hogy ezáltal mutakozzék, hogy a tizedet az egész falutól bírja – ne az kártalanítsa, aki megvette, hanem mi illendő módon ki fogunk vele egyezni a dolgok állása szerint, és azt tőle kellő időben és módon meg fogjuk váltani. De aki nem vásárolt ilyet meg egy falutól sem, és ősei azt önkényesen tették magukévá, azoknak nem akarunk és nem is fogunk a továbbiakban semmit sem adni, hanem ahogyan fenn írtuk, választott lelkészünket fogjuk abból ellátni, vagy a szűkölködőknek fogunk belőle adni, mint a szentírás rendeli, akár egyháziak, akár világiak is azok. A kis tizedet azonban nem fogjuk megadni. Az Isten, az Úr ugyanis az állatokat az ember számára szabadon teremtette. (...) Ezt a tizedet illetéktelen tizednek tekintjük, amit az emberek találtak ki, ezért nem akarjuk mi azt továbbra is megadni.

Harmadik artikulus

Harmadszor: ez ideig az volt a szokás, hogy minket [a földesurak] saját jobbágyuknak tekintettek. Kegyetlen dolog ez, hiszen Krisztus mindannyiunkat drága, kiontott vére árán megváltott és üdvözített (...), a legalacsonyabb rendű pásztort csakúgy, mint a legmagasabb állású urat, senkit sem véve ki. Az írásból tehát az következik, hogy szabadok vagyunk, és mi szabadok is akarunk lenni. De nem úgy akarunk szabadok lenni, hogy felsőbbség már ne is legyen felettünk. Isten nem erre tanít. Mi parancsai szerint kell hogy éljünk, és nem a szabados testi indulatok szerint. (...) Istent kell szeretni mint urunkat, felebarátainkban őt kell felismerni, és nekik azt cselekedni, amit magunk is szívesen vennénk, ha velünk cse-

⁵ Az ún. nagy tizedről van szó, amelyet a gabona után fizettek, szemben a kis tizeddel, amelyet az állatok, gyümölcs, zöldség stb. után szedtek.

lekednék, mint ahogyan ezt Isten a végvacsorán, végakarataként megparancsolta. Ezért parancsa szerint kell élnünk. Ez a parancs azonban nem arra utasít, hogy mi a felsőbbbséggel szemben engedetlenek legyünk. Ellenkezőleg, nem csupán a felsőbbbség, hanem mindenki előtt meg kell alázkodnunk. (...) Az általunk választott és fölénk helyezett előljáróknak is (ha valóban Isten szerint kerültek fölénk) minden illendő és keresztényi dologban engedelmeskedünk; nincs kétségünk aziránt, hogy ti, mint igaz és valódi keresztények, minket a jobbságából elbocsátotok, vagy pedig az evangéliumból bizonyítjátok, hogy mi jobbágyok vagyunk.

Negyedik artikulus

Negyedszer: ez ideig az volt szokásban, hogy a köznép nem foghatott vadat, szárnyast vagy folyóvízben halat. Ezt mi nagyon nem illő és testvérietlen dolognak tartjuk. Önző és az Isten igéjével is ellenkező dolog ez. Egyes helyeken továbbá az uraság a mi bosszantásunkra és mérhetetlen kárunkra vadat tart (vadaskertet), nekünk pedig el kell tűrni, hogy a miénket, amit Isten az ember hasznárat hogy növekedni, az oktan állatok zabolátlanul felfalják. Ráadásul még hallgatnunk is kell erről, ami isten és a felebarát ellen van. (...) Az Isten ugyanis, amikor az embert megteremtette, hatalmat adott neki az összes állatok fölött, a madár fölött a levegőben, a halak felett a vízben. (...) Ezért az a kívánságunk, ha valakinek valamiféle vízjoga [vize] van, és erről megfelelő írást is tud mutatni, hogy ezt köztudomás szerint megvásárolta, mi ezt a jogot nem akarjuk tőle erőszakkal elvitatni. De legyen ő is keresztényi megértéssel és testvéri szeretettel. Ha azonban valaki erre vonatkozólag megfelelő okmányt nem tud bemutatni, jogát illendő módon a közösség nyerve el.

Ötödik artikulus

Ötödször: súlyosan terhünkre van az erdőhasználat módja. Uraságaink ugyanis az erdőt teljesen maguknak foglalták le, s ha a szegény embernek szüksége van rá, kétszeres áron kell megvenni. Véleményünk erre vonatkozólag az, hogy azok az erdők, amelyeket egyháziak és világiak birtokukban tartanak, de meg nem vásároltak, ismét a közösségek tulajdonába kerüljenek. A közösségből pedig mindenkinek szabadságában álljon, hogy házi szükségletre ingyen fát vihessen haza, még ácsmunkára is, ha szükséges, ingyen vihet fát. De erről mégis tudjanak azok, akiket a közösség erre kiválasztott. Ott, ahol azonban más erdő nincs, csupán az, amit valóban tisztességesen megvásároltak, azokkal, akik megvették, testvéri és keresztény módon kell megegyezni. Ha viszont eredetileg a birtokot az illető eltulajdonította, és azután eladta, egyezzenek meg a tulajdonossal a dolog alakulása, a méltányosság, a testvéri szeretet és a szentírás szerint.

Hatodik artikulus

Hatodszor: súlyos teher rajtunk az, hogy robotszolgáltatásaink napról napra sokasodnak, és naponta állandóan fokozódnak. Kérjük tehát, hogy kellő figyelmet fordítsanak arra, hogy a népet oly keményen ne terheljék meg. Ellenkezőleg: elégedjenek meg kegyesen azal a szolgálattal, amit elődeink teljesítettek, tisztán az Isten igéje szerint.

Hetedik artikulus

Hetedszer: nem akarjuk, hogy ezentúl az uraság bennünket még jobban megterheljen, hanem azt, amit [jobbágytelket] az uraság egyikünknek adott, úgy tarthassa meg, amint az úr és paraszt között létrejött szerződésben áll. Az úrnak nem szabad őt többre kényszeríteni és erőltetni, sem több robotszolgáltatást és egyebet tőle ingyen kívánni [hogy a paraszt jószágát terhek nélkül, nyugodtan birtokolja]. De ha az úrnak mégis szüksége lenne szolgálatára, a paraszt készségesen és engedelmesen teljesítse azt, de csak olyan órában és időben, mikor az a parasztnak nem káros, és szolgálatáért mindig illendő bért kapjon.

Nyolcadik artikusulus

Nyolcadszor: sérelmezzük, mégpedig sokan, akiknek birtoka [telke] van, hogy ezek a birtokok [telkek] a rendkívüli fizetéseket már el nem viselhetik, és a parasztok mindenüket elvesztik és tönkre jutnak. Azt kívánjuk, hogy az uraságok ezeket a telkeket köztisztviseltekben álló férfiakkal vizsgáltságát meg, hogy méltányosan állapítsák meg a fizetések mértékét. A paraszt tehát ne legyen kénytelen ingyen dolgozni, méltó ugyanis a napszámos a maga bérére. (Mt. 10.)

Kilencedik artikusulus

Kilencedszer: sérelmezzük, hogy nagy büntetéspénzekkel nyomorítanak, ezek kedvéért állandóan új és új törvények alapján büntetnek [bírságnak], méghozzá nem az ügy érdemét tekintve, hanem olykor gyűlölet vagy nagy önkényesség alapján. Úgy véljük, hogy a bírságokról szóló régi írott törvények szerint kell minket büntetni, a tárgyalat ügynek megfelelően, nem pedig önkényesen.

Tizedik artikusulus

Tizedszer: az a sérelmünk, hogy egyesek réteket és szántóföldeket tulajdonítottak el, amelyek pedig a közösség tulajdonába tartoznak. Ezeket a mi közösségünk újra a kezébe veszi kivéve, ha [es sei denn sach] becsülettel megvásárolta az illető, de ha jogtalanul vásárolta meg, jóakarattal és testvériesen egyezzenek ki a dolog érdeme szerint.

Tizenegyedik artikusulus

Tizenegyedszer: a „haláletesetnek” nevezett szokást⁶ teljességgel el akarjuk törölni. Nem lehet tűrni, sem megengedni, hogy az özvegyeket és árvákat Isten és a becsület ellenére oly gyalázatosan megfossszák tulajdonuktól, és kirabolják őket, mint ahogyan ez sok helyütt és sokféle módon történt. Attól fosztottak meg minket, és azt nyúlták le rólunk, amit védeni és oltalmazni kötelességük lett volna. Ha csak kevés joguk lett volna, az egészet is elvették volna. Ezt Isten tovább nem tűrheti, ennek teljesen meg kell szűnni, senki ne legyen köteles ezek után „haláleteset” címen bármit is adni, sem keveset, sem sokat.

Határozat

Tizenkettedszer: ez a mi végzésünk és utolsó kijelentésünk: ha az itt megállapított artikusulusok egyike-másika az Isten ígéjével nem egyezne, mi az ilyen artikusulusoktól, amelyek az Isten ígéjétől eltérnek – ezekről a cikkelyekről mutassák ki, hogy az Isten ígéjével nem egyeznek –, el fogunk tekinteni, mielőtt valaki ezt az írás alapján bizonyította. És még ha egyes artikusulusokat ma elfogadunk is, de később bebizonyosodik, hogy helytelenek voltak, azon órában semmieseknek tekintetnek, érvényüket veszítik. Hasonlóképpen ugyanez történjék akkor is, ha az írás szerint valóban több olyan artikusulus találkozna, amelyek az Isten ellen, a felebarátnak pedig ártalmára vannak. Mindezeket már előre elhatározzuk, és azt, hogy mi keresztényi tanítás szerint akarunk tökéletesedni és élni. Ezt kérjük az Úristentől, mert csak ő adhatja meg és senki más. Krisztus békéje legyen mindnyájunkkal.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 115–119.)

(Mezey László fordítása)

⁶ Mindenki, aki személyi függőségben állott („Leibeigen” volt), köteles volt minden utódlás alkalmával (vagyis amikor az elhalt jobbágy utóda vette át a gazdálkodást) külön adót fizetni az úrnak (seniornak). Ez az adó leggyakrabban az örökzhagyó legjobb állatainak és vagyontárgyainak a beszolgáltatásából állt.

➤ SACCO DI ROMA (1527. MÁJUS 6–12.)

I. Ferenc francia király (1515–1547) a cognaci liga létrehozásával újabb kísérletet tett, hogy Itáliában meggyengítse V. Károly császárt (1519–1556). Georg von Frundsberg (1473–1528) zsoldosvezér I. Ferdinánd (1526 óta cseh és magyar király, császár: 1556–1564) megbízásából 15 000 fős sereget toborzott, amelynek élén 1526 novemberében átkelt az Alpokon. Csapatai 1527 februárjában egyesültek a Charles de Bourbon (1490–1527) vezette spanyol sereggel. A zsold elmaradása és az éhínség következtében a sereg fegyelme föllazult. A Bologna melletti táborban a zsoldosok zendüléssel fenyegettek. Frundsberg, mikor ezt meg akarta akadályozni, szélütést kapott, és vissza kellett térnie Németországba, ahol hamarosan meghalt. A német és spanyol zsoldosok 1527. május 6-án megrohamozták Rómát, és kirabolták palotáit, templomait, főpapokat csúfoltak meg, és válságdíjat követelve kínozták a város lakóit. A zsoldosok majd egy évig tartózkodtak Rómában. 1528 februárjában vonultak el Nápoly felé, miután francia csapatok érkeztek a város felmentésére. Róma kifosztása olyan katasztrófa volt, amellyel a reneszánsz korszak is véget ért a város történetében. Jakob Ziegler, Frundsberg titkára Róma városáról írt történeti munkájában a következőképpen ír a pusztításokról. ➤

Az Úr születése utáni ezerötyszázhuszonhetedik esztendőben, május 5-én este Carl Bourbon herceg, a császár itáliai helytartója német és spanyol seregekkel Rómához ért. Éjszakai táborát a Szent Pongrác-kolostornál és kapunál, Leonina előváros előtt egészen a Campo Santó-i Szentlélek kapuig [terjedő területen] verte föl, és a Szent Onophéri-kolostorban – amely szorosan a város mellett fekszik – talált némi bort, hogy a hadnép kissé felénküljön. A Bourbon herceg hamarosan egy trombitást küldött a kapukhoz és a pápához, kitől azt kérte, hogy engedélyezze a császári hadnép átvonulását, hitelezzen fizetést, szállítmányt és élelemtartalékot, hogy mihamarabb a Nápolyi Királyságba érhesse. Mindezt a pápa megvető szavak kíséretében elutasította.

Másrészt a Bourbon herceg trombitásán keresztül azt követelte, hogy a pápa nyissa meg a várost, és adja azt át ő császári felségének, mint a Római Birodalom fejének, mert az régi idők óta fogva a császáré, és a püspök azt jogtalanul birtokolja, amire a pápa Rentium Ursines által azt a választ adta a trombitásnak, hogy [a herceg] mielőbb távozzék, mert golyót fog eresztetni a testébe. (...)

Erre a Bourbon herceg tanácskozott a fejedelmekkel és a főemberekkel, mérlegelték a császár méltóságát, a pápa dacos elutasítását, a hadnép nagy szükségét és élelemlényét, és nagy veszélyüket, mert a pápa római hadereje velük szemben állt, Urbino hercege és Guido de Rangon gróf a teljes szövetséges haderővel, kb. negyvenezres sereggel pedig a hátukban, a teljes környék az ellenségük volt, semmilyen segítséget, menekülési és kitörési lehetőséget nem találtak, amiért is nyomasztó szükségből úgy döntöttek, hogy Róma városát minden késedelem nélkül, sietve (...) megostromolják és ebben Isten segédelmét kérik. Egy biztos és nagy győzelem reményével vigasztalták magukat. Eztán az utóvédet és az őrséget teljes létszámmal töltötték fel, kibontották a lobogót, és egész éjszaka fújták a harsonákat, és lármát csaptak, hogy a város népe nyugtalan, fáradt és ideges legyen.

Másnap korán reggel, május 6. napján Isten sűrű ködöt küldött, amely a császári seregeket annyira beleperte, hogy a városból látni sem lehetett őket. Ekkor a Bourbon herceg harci zajt csapott, és a rendben felállt seregeket rohamra indította, mivel pedig sem tűzfegyverek, sem pedig létrák nem voltak, deszkát és petrencés rudakat szereztek, és a karókat fűzfágakkal kötötték össze. Mikor pedig a németek a Turion kaputól jobbra a Janiculo-hegy és a Szentlélek kórház között rohamra indultak, és a város falain elhelyezett lövéssíkokból heves tűz alá vették őket, visszakoziuk kellett és egy másik falat rohantak meg. Jobbra, egy magas és komoly beszéddel ösztönző kapitány, Philipp Stumpf vezényletével

a német katonák erős rohamra indultak, annak ellenére, hogy erős tűz alatt voltak, mert minden bástya, erődfal és lövész állás emberekkel, ágyúkkal, hurkokkal, csapdákkal és baltákkal volt felszerelve, és minden a támadók kezére került, Szent Onophorusnál ártottak a falakat, és amint az elsőek belül voltak, lemészárolták a kőfalakon levő népet. (...)

A másik oldalon, a Turió kapu melletti bal oldalon a spanyolok indultak rohamra a Szent Péter-monostor mögött, és amikor az első alkalommal visszavetették őket, akkor a Bourbon herceg akart tovább támadni, magával akarta ragadni a többieket, az első volt közöttük, mert azok már rémülködtek és nem akartak bátran rohamozni. Fogott egy létrát, és miközben felfelé mászott, nem az ellenség, (...) hanem egy spanyol lövész egy kilőtt fél kampóval átlátta a combját a csípőjénél, és bizonyára érezhette, hogy élete itt bevégeztetett, a hadnépnek mindenestre szigorúan és erősen megparancsolta, hogy a rohamot abba ne hagyják, ez pedig annyira szíven ütötte a spanyolokat, hogy a támadásuk helyén, bár nagy fáradtsággal, de áttörték, annak ellenére, hogy közülük sokan odavesztek.

A Bourbon herceget a Szent Péter-monostorba vitték, ott is halt meg, és a Szent Sixtus-i kápolnában, ahol a pápa mindenkor a miséjét celebrálta, fejedelmi szokás szerint ravatalozták fel, aztán Caietába vitték, ott pedig a kastélyban, egy boltíves kápolnában szépen eltemették, a sírkövet aranyos kendővel takarták le, és háborús lobogóját a sírja mellé állították emlékül. (...)

Kelemen pápa ezt a betörést kezdetben észre sem vette, mert ugyanebben az időben a Szent Péter-templomba vitette magát mise celebrálása végett, amikor pedig jelentették neki a rohamot, akkor kinevette azt, és biztosnak hitte magát. Kitért mindaddig, amíg az ellenség be nem tört a templomba, és a templomi szolgákat és a svájciakat szeme láttára le nem mészárolta, amikor pedig ezt látta, rögtön elmenekült a miséről, és nagy sietséggel egy titkos ajtón keresztül egy zárt folyosóra ment, és olyan gyorsan futott, hogy annyira kiverte az izzadság, mintha hideg öntöttek volna le. A svájciakat, akik közül kétszázat a pápa mindig a saját gárdájában tartott, minthogy nekik kardokkal és pallosokkal a testi épségére kellett ügyelniük, részben a falaknál gyilkolták le kapitányukkal, Resch von Zürrichel együtt, részben pedig a Szent Péter-templomban az oltárokon és azok mögött szúrták le őket, amivel a Svájci Gárdának bevégeztetett.

Az Angyalvárba menekült 13 kardinális, (...) sok püspök és más nagy urak, akiket akkora tömeg követett, hogy sokakat, fiatalokat és időseket, asszonyokat és gyermekeket letapostak, és a hídon agyonnyomtak. (...)

Mikor pedig a pápa meghallotta, hogy a Bourbon herceg meghalt, ismét felébredt benne a remény, hogy parancsnoka halála miatt a csőcselék semmit sem fog tudni kezdeni, s nem volt neki elég ekkora vérontás, hanem inkább hagyta a régi Róma városát, ártatlan lakosaival, asszonyokkal és gyermekekkel együtt elpusztulni, mintsem hogy szerződést kössön a császáriakkal és fizessen [nekik, így] még inkább bezárkózott és elbújt az Angyalvárban. (...) Mikor pedig a délelőtti folyamán Leonis városát teljesen bevették, az ostromlók serege a délután és az est folyamán rendben átnyomult a Tiberisen először a kapuhoz és az Angyalvár előtti Szentlélek várához, amely erődtíve volt, nem hagyták magukat az Angyalvárból rájuk zúduló tüztől akadályozni, mint ahogy ez a lövöldözés nem is okozott nagyobb károkat, a hídon levő egyik templomot azonban romba döntötték. A hadnép tehát átalözönlött [a folyón], és mindenféle nagy lövöldözés nélkül pusztá kézzel üzte el a védőket a falakról és a lövész állásokból, úgyhogy senki sem maradhatott biztosan állva és el kellett hagynia helyét. Így a trombitások is állandóan fújták a harsonákat és a dobosok is nagy zajt csaptak, a főemberek pedig sietségre és továbbnyomulásra ösztönöztek, hogy a várost hamarosan meghódítsák, mert (...) ha Rómát ezen az estén nem sikerülne meghódítani, úgy az ezután még nehezebben történhetne meg.

A bátorítás és a nagy szákmány és rablás reménye megtette a hatását az ostromlókra, így vérszomjasan nyomultak előre, különösen pedig, mivel látrák, hogy a falak védői

kezdték lankadni. Hatalmas fagerendákat hoztak elő faltörő kosnak, és az erős kaput kiemelték sarkaiból, és létrákon beözönlöttek a falakon is, és bevették a Julius-várat és kaput – amit a kórház és a Szent Péter-templom között diadalkapunak is neveznek –, ugyanígy – egy, a hegyről lezúduló rohammal – a sixtusi hidat is, úgyhogy aznap este, az éjszaka beállta előtt egy órával (...) a hatalmas Rómát bevették és megnyitották.

Amikor pedig az ostromlók a városba értek, hamarosan minden utcát megtöltöttek, amelyik üres volt, és ahonnan a rettegő lakosok mindenütt a házaikba menekültek, és mivel a császáriak az ostrom alkalmával semmilyen ellenállásba nem ütköztek és károkat sem szenvedtek, nem rendeztek véres leszámolást, mint ahogy az a hódítók szokása, hanem az embereket, amennyire csak lehetett, kímélték, és csak rablásra alkalmas holmik és javak után, étel és ital után kutattak, mégis, a római harcosok közül kb. háromezer ember meghalt, és számos polgárt is megkéseltek. Ezen az éjszakán császári katonák mindenütt betörték a házakba, lefoglaltak, fosztogattak és elraboltak mindent, amit csak magukhoz tudtak venni, nem kímélték sem idegeneket, sem helybélieket, sem gazdagot, sem szegényt, sem fiatal sem öreg, minden embernek nagy összeggel kellett magát megváltania vagy fogságra vetették. Volt tehát jajveszékélés és sírás-rívás, üvöltözés és asszonyok meg gyermekek zokogása, minden dobott és látát szétverték, szétvágtak és feltörték, mindent tönkretettek, (...) és az értékes szöveteket is szétszaggatták. (...)

A polgárokat mindenféle megkínózták a házaikban, és ha nem adtak valamit mindenkinek, aki csak jött, leszúrták őket. Gyakran egyik katona a másikat fojtotta meg a zsákmány miatt. Rómában majdnem mindenkit megsarcoltak, ami után úgy tartják, húszezer ember menekült el. Mindent odaadtak, hogy életüket megmentse. Az ostromló hadnép éhes, lerongyolódott és szegény volt, sem rendet, sem pedig félmélet nem ismert, mert két főparancsnokuk, a Bourbon herceg és Jörg von Frundsberg odaveszett. A pápai bullákat és ami hasonló iratokat csak találtak, mind elégették, szétépték és megsemmisítették, úgyhogy minden ház, utca és ól tele volt szétéptett levelekkel és könyvekkel, gyakran a lovak alá is ezeket szórták, Szent Péter temploma és más templomok is istállóként szolgáltak. A híres Vatikáni Könyvtárban, amelyet még V. Miklós⁷ rendezett be, és ahol a világ minden tájáról származó írásokat mindenféle nyelveken őriztek, ekkor keletkeztek jóvátehetetlen károk.

Semmi sem maradt épen, mint ahogy a régi Laokoön-[szobor]csoportot is összetörték, amelyet Titus császár a saját házában tartott, amelyet egyetlen márványtömbből metszettek ki mesterien, és amely oly sokféle római rombolást túlélt, most. Minden nagy főtemplomot és kolostort kifosztottak, a kelyheket, szentségtartókat, ornátusokat, szentségeket és mindent elloptak, elraboltak, szétverték és beolvasztottak. Több püspöknek és prelátusnak hátrakötötték a kezét, és addig vezették őket az utcákon át, amíg a rájuk kiszabott váltságdíjat meg nem fizették. (...) A hadnép tehát meggazdagodott, és a várost alaposan lerombolták, mint ahogy ezer év hadnépe sem tette azt. A fosztogatás és rablás hat nap és éjszaka tartott Rómában, a hetedik napon megtiltották. A spanyolok különösen nagy bűnöket és gaszágokat követtek el, főleg nők és lányok ellen, az apák és a férjek jelenlétében. Nagy volt a sírás, a félelem és az ínség. (...) A dolog azonban nem volt annyira embertelen, mint ahogy arról számos olasz ír, hogy a kisgyerekeket anyjuk ölében szúrták le, egy papot pedig megkínóztak volna, mert egy öszvért nem akart megáldoztatni. Isten haragja és büntetése mindig nagy az istentelen számára. A fenti gonoszítottak, bűn, fősvénység, kincshalmozás, elnyomás, amelyek Rómában – mint Szodomában és Gomorrában – embertelenül nagyok voltak, nem maradhatnak büntetlenül. Isten itt figyelmeztetésként büntet, ott pedig örökkévalóan. (...)

⁷ V. Miklós (1447–1455) reneszánsz pápa, a vatikáni könyvtár alapítója.

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 226–229.)

(Krász Lilla fordítása)

➤ A POLITIKAI KÖZÖSSÉG ELKÉPZELÉSE A TUDOR-KORI IRODALOMBAN (1535 K.)

Thomas Starkey (1499 k.–1538), a VIII. Henrik (1509–1547) korabeli szellemi és közélet jeles alakja 1535–1536 táján írta kéziratban maradt, de széles körben ismertté vált, *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset* (Reginald Pole és Thomas Lupset beszélgetése) című munkáját. Közvetlen célja az volt, hogy a király előtt kedvező színben tüntesse fel Pole (1500–1558, maga is neves humanista, bíboros, majd canterburyi érsek) eszméit, akiknek a titkára volt. E téren nem ért cél, a mű azonban értékes forrása a humanista politikai gondolkodás fő témáinak. Morus Utópiájához hasonlóan tárgyalja a humanista tanácsadó politikában játszott szerepét és rajzol kritikus képet a korabeli társadalmi állapotokról. Az alábbi részlet a „politikai test” elterjedt metaforájának jellegzetes vázlata. (K. L.) ➤

Pole: Egy dolog bizonyos: amint minden ember testből és lélekből áll, s az ember jóléte és boldogsága ezeknek virágzásán és gyarapodásán múlik, úgy minden közösség, város, ország is rendelkezik, mondhatjuk, politikai testtel, és egy emberi lélekhez hasonló dologgal, amelyeknek a virágzásától az igaz közjó⁸ függ. A test itt nem más, mint a közösség, város vagy ország lakosainak sokasága, a polgárok száma. A lélekre emlékeztető dolog pedig a köztisztviselők és az uralkodók által alkalmazott politikai jog és polgári rend. Ugyanis ahogy minden ember teste a lélek erejéből nyer életet, és élete során is az irányítja, az országok népe is a sokaságot irányító és polgári rendben tartó jó köztisztviselők és bölcs uralkodók által helyesen alkalmazott törvények erejéből nyeri a polgári életet. Ennélfogva nekem úgy tűnik, jogosan hasonlíthatjuk emezt a lélekhez, amazt pedig a testhez.

Lupset: Tetszik a hasonlat.

Pole: Ha ezen az úton haladunk tovább, apránként meglátjuk, hogy amint az egyes ember boldogsága az előbb említett három fő dologból származik, a közösségek, városok, országok esetében a közjó hasonlóképpen három, egyenlő jelentőségű és minden mást magába foglaló dologból ered. Az első, röviden szólva, a politikai test, a sokaság egészsége, ereje és szépsége: ebben van a közjó megalapozása. Hiszen lehet valamely ország megőly gazdag, termékeny s bővelkedhet a szükséges és az embernek kellemes dolgokban, ha lakossága túl gyér vagy éppen több a kelleténél; vagy ha elegenden vannak is, naponta fogyasztják őket a járványok és a betegségek, árnyéka vagy képmása sem lesz meg benne a közjónak, melyhez megfelelő mennyiségű és megfelelően ellátott lakosság szükséges. Ha ugyanis egy országban túl sokan élnek, azokat az ország se szorgalommal, sem emberi munkával nem képes kellően táplálni és élelemmel ellátni, és ez nemcsak hogy nem a közjóhoz vezet, hanem egyenesen nyomorúságos szegénységbe és inségbe torkollik. Hasonlóképpen, a túlságosan gyér lakott ország megműveletlen és lakatlan marad, nincs aki szorgalmasan ipart

⁸ Az eredetiben *common weal*, a korszak egyik politikai kulcsszava. Starkey másutt így definiálja: „a valamely országban vagy városban egybegyűlt, a polgári életben erőnyesen, az emberi természethez és méltóságához illően kormányzott emberek sokaságának virágzó és legtökéletesebb állapota”. Olykor azonban sok kortársához és utódjához hasonlóan a *res publica* szabad angol adaptációjaként, maga a politikai közösségben egyesült sokaság, az állam értelmében használja.

űzőn, ami megint csak nélkülözéshez és a létszükségleti cikkek híján való szűkölködéshez vezet, tehát polgári életet és közjót semmiképpen se lehet így fönn tartani. Ennélfogva a közjó elsődleges feltétele minden országban és közösségben a helynek megfelelő számú lakosság.

Továbbá ha a lakosság száma a lehető legjobban illik is a helyhez, városhoz, vagy községhez, viszont az emberek nem duzzadnak a testi egészségtől, hanem fájdalmas betegségek és fertőző ragályok háborgatják őket, melyek felemészítik a népet, akkor sem lehet közjóról beszélni. De miként mindenki, akit testi baj gyötör, különösen ha ennek ő maga az oka, távol áll legvirágzóbb állapotától, úgy a hasonlóan sújtott országok, városok, községek esetében is sok minden hibádzik a tökéletes közjóhoz. Ezért tehát a megfelelő számú lakossághoz és politikai testhez a további boldogulás alapjául legelőször is bizonyos egészség szükséges, és ezt minden erővel fönn kell tartani. Mert a gyöngye testhez hasonlóan, melyet a külső hatások, mint például a zord levegő, a munka és a robotolás hamar leigáz és megdönt, s így az elveszti egészségét, az országok, városok népet is, ha nem elég erős, egykettőre megfosztja javaitól, leigazza, nyomorba és szörnyű fogságba taszítja a háború vagy az ellenség pusztítása. Ennélfogva tehát politikai értelemben vett testi erőre is szükség van, mert nélkülül az egészség nem tartható fenn sokáig, és rövidesen menthetetlenül elsovad.

Ez az erő lényegében ezt jelenti: a test minden részét olyan állapotban kell tartani, hogy az egész test egészségéért azon nyomban képesek legyenek cselekedni. Mivel szerintünk akkor erős az emberi test, ha minden tagja gyorsan és helyesen el tudja végezni a természet által rendelt feladatát; a szív akkor, ha, mint a természet erejének forrása, megfelelően vezényli a többi részt; azok pedig akkor erősek, ha készek befogadni a szív erejét és a természet rendje szerint használni azt: úgy, hogy a szem lásson, a fül halljon, a láb járjon, a kéz tartson és fogjon, és a többi rész is hasonlóan. Ily módon ennek a politikai testnek az ereje is azt jelenti, hogy minden rész el tudja látni a feladatát és kötelességét. Mert ennek a testnek is vannak részei, melyek az emberi test tagjaihoz hasonlóak, és ezek közül a legfontosabb számunkra a szív, a fej, a kéz és a láb. A szív tehát a király, a fejedelem, az állam vezetője vagy vezetői, attól függően, hogy a közösség és a politikai állam kormányzatának megfelelően egy vagy több van-e. Mert van állam, amelyet egyetlen fejedelem ural, és van, amelyet bölcsek tanácsa vezet, van, amelyiket az egész nép együtt, mint ahogy azt majd alkalomadtán később szemléletesen bemutatom. Most azonban vissza a tárgyhoz. Aki vagy akik az egész államot uralják, méltán hasonlíthatók a szívhez. Mert ahogyan minden szellem, értelem, érzékelés, érzelem, élet és természetes erő a szívből ered, a politikai testben is minden törvény, rendelkezés, irányítás, minden igazságosság, erény és becsület is a fejedelemtől vagy az uralkodóktól származik a test többi részébe. A fej, a szemekkel, fülekkel és egyéb érzékszervekkel együtt az uralkodók által kinevezett köztisztviselőkre emlékeztet, amennyiben ők őrzik és szolgálják gondosan a test többi részének javát. A kezekre az iparosok és a harcosok egyaránt hasonlítanak, mert ők védik meg a test többi részét a külső ellenség pusztításától, és készítik el a testnek szükséges dolgokat. A láb a földművelőket és parasztokat jelenti, mert ők tartják fönt munkájukkal a test többi részét. Ezek tehát a politikai test legáltalánosabb részei, melyek az előbbi módon méltán hasonlíthatók a test főbb tagjaihoz. Ezeknek a részeknek az erejére együttesen van szükség, mert, mint említettem, nélkülül az egész test egészsége sem tartható fönn sokáig.

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, Eyre & Spottiswoode, 1967. 295–297.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☞ EGY JOGÁSZI VÉLEMÉNY A FRANCIA KIRÁLY ABSZOLÚT HATALMÁRÓL (1538)

A középkor folyamán kibontakozó és az uralma alatt álló területeken a francia király teljes szuverenitását hirdető jogi elmélet a 16. században is számos folytatóra talált. Az alábbi, a francia királyi hatalmat egyenesen Istentől származtató jogász vélemény elsősorban a pápasággal szemben mutatja ki a királyi hatalom elsőbbségét világi ügyekben. A szerző Charles de Grassaille/Grassalio (1495–1582). (S. T. P.) ☞

Franciaország királya királyságában olyan, mint egy emberré lett Isten, mert amit a király tesz, azt nem mint király teszi, hanem mint Isten. (...) Számos jeles doktor tesz bizonysgot Franciaország fenséges koronájának szabadságáról és a királyság törvényes birtoklási jogcíméről. Ezt a királyságot ugyanis nem akar ki tartja birtokában, hanem a király isteni kegyelemből, amit a felkenés, a három lilium és a mennyből küldött királyi zászló, valamint a teljes nyilvánosság előtt végbevitt, és az egész föld által ismert, csodás tettei jeleznek. Mindez azt mutatja, hogy királyságát egyedül Isten kegyelméből tartja birtokában, bármit is mond erről VIII. Bonifác túzásokba eső *Unam Sanctam* kezdetű bullájában.⁹ (...) Íme tehát az igaz és általános konklúzió: Franciaország királya nem ismer el semmiféle előjárót világi ügyekben, ám más a helyzet a lelkiekre vonatkozó dolgokban, ahol minden teremtmény az egyedül és legfőbb fejedelem, (...) a mindenható Isten legfőbb helytartójának, a pápának alattvalója. (...)

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours policopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994. 85.)

(Lőkös Péter fordítása)

☞ RÉSZLETEK I. FERENC 1539-BEN VILLERS-COTTERÊTS-BEN KIBOCSÁTOTT RENDELETEIBŐL

I. Ferenc (1515–1547), de elődei és utódai uralkodása idején is több ilyen, a legvalószínűbb témákat érintő „nagy rendelet” született. Ezek az egész királyság területén érvényes törvénykönyv híján megpróbálták bizonyos egységet vinni az egymástól eltérő tartományi joggyakorlatra és hagyományokra támaszkodó francia igazságszolgáltatásba és közigazgatásba. Az alábbi cikkelyek az egyházi bíróságok jogkörének szűkítéséről, a születési és halotti anyakönyvezésről, valamint a hivatalos iratok kizárólag francia nyelven történő kiállításáról intézkednek. ☞

Mi, Ferenc stb. (...) minden jelenbelinek és eljövendőnek tudtára adjuk, hogy igazságszolgáltatásunk javáról, a perek megrövidítéséről és alattvalóink terheinek könnyítéséről gondoskodni akarván, örök és visszavonhatatlan ediktummal elrendeltük és megparancsoltuk, elrendeljük és parancsoljuk a következőket.

1. cikkely. Valamennyi alattvalónknak megtiltottuk és megtiltjuk, hogy világi személyeket tisztán személyes ügyekben egyházi bíróság elé idéztessenek peresztés és bírság terhe alatt.

2. cikkely. Minden egyházi bírónak megtiltottuk, hogy szóbeli vagy írásos idézést adjon vagy bocsásson ki azzal a céllal, hogy alattvalóinkat tisztán személyes ügyekben bedíztesse, ezt is bírság terhe alatt. (...)

⁹ VIII. Bonifác pápa (1294–1303) 1302-es *Unam Sanctam* bullája a pápai hatalom elsőbbségét hirdette a világi hatalommal szemben.

4. cikkely. Mindazonáltal nem akarjuk, hogy [rendeletünk] a szentségeket érintő és egyéb, tisztán lelki és egyházi ügyekben az egyházi joghatóság kárára legyen. Ezekben tisztán világi személyek ellen is vizsgálatot folytathatnak a jog formáinak betartásával. Mind ez nem lehet hátrányára az állásuk és foglalkozásuk miatt szokás szerint világi bíróság előtt felelni köteles, nős és nőtelen klerikusokkal szemben eljáró világi joghatóságnak sem. [Ezek a személyek] polgári és büntetőügyeikben, ahogyan eddig is tették, világi bíróság előtt kell megjelenjenek. (...)

50. cikkely. A beneficiumot birtokló személyek temetéséről a káptalanok, egyházi kollégiumok, kolostorok és plébániák vezessenek tanúsítvány formájú jegyzéket. Számítson ez hiteles okmányoknak és bizonyyságnak a halál időpontjáról, amelyet kifejezetten említeni kell a nevezett jegyzékben.

51. cikkely. Ugyancsak tanúsítvány formájú jegyzéket kell vezetni a keresztelesekről, amelynek tartalmaznia kell a születés idejét és óráját. A mondott jegyzék kivonata által lehessen igazolni a nagy- vagy kiskorúságot, s evégett élvezzen teljes hitelt.

52. cikkely. Avégett, hogy a nevezett jegyzékekben ne forduljon elő téves bejegyzés, elrendeljük, hogy egy jegyző írja alá azokat, amint a nevezett káptalanok és rendházak jegyzője is, a plébánossal, illetve a fővikáriussal egyetemben. Mindegyikük, akiket erre kötelezünk, kártérítési kötelezettség és nekünk lerovandó, súlyos bírság terhe alatt kell [ezt megtegyék].

53. cikkely. A káptalanok, rendházak és plébániák minden évben kötelesek letétbe helyezni az említett jegyzékeket a legközelebbi királyi bírói¹⁰ székhely hivatalában, hogy ott hűségesen őriztessenek és szükség esetén hozzájuk lehessen férni. (...)

110. cikkely. Avégett, hogy felsőfokú bíróságaink¹¹ határozatainak értelmezésében ne legyen helye kételynek, azt akarjuk és parancsoljuk, hogy ezeket olyan világosan szerkesszék és írják meg, hogy ne legyen és ne lehessen bennük semmiféle kétértelműség vagy bizonytalanság, sem ok arra, hogy külön értelmezésüket kérjék.

111. cikkely. S mivel efféle dolgok gyakran előfordultak az említett határozatokba foglalt latin szavak értelmezése miatt, azt akarjuk, hogy ezentúl valamennyi határozat és velük együtt minden egyéb, felsőfokú bíróságainkon vagy alsóbb szintű törvényszékeinken folyó eljárás iratai, illetve a jegyzékek, vizsgálati jegyzőkönyvek, szerződések, megbízások, ítéletek, végrendeletek és bármilyen más irat vagy bírósági idézés, illetve ezekkel összefüggő [irat] francia nyelven hirdettessék ki, jegyeztessék be és bocsáttassék ki a feleknek, nem pedig másként. (...)

Jelen rendeletünkkel adjuk parancsba szeretett és hűséges párizsi, toulouse-i, bordeaux-i, dijoni, roueni, dauphinéi és provence-i parlamentjeink tagjainak, bíráinknak, tisztviselőinknek és mindazoknak, akikre tartozik, hogy e rendeleteinket olvassassák fel, tétessék közhírré és jegyeztessék be [a törvények közé], (...) mert így tetszik nekünk.

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 92–93.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

¹⁰ Az eredetiben: bailli vagy sénéchal. A bailli és a sénéchal a bírósági és igazgatási körzetek (bailliage és sénéchaussée) élén állt.

¹¹ Az eredetiben: cours souveraines. A legfelső bíróságok a következők: Grand Conseil, chambres des comptes, cours des aides, cours des monnaies és a parlamentek.

☞ A CÉHEK VÉDEKEZÉSE ANGLIÁBAN (IDEGEN KERESKEDŐK ELLENI PETÍCIÓ, 1540)

Leicester város lakosainak kérvénye William Fitzwilliam, Southampton grófhóhoz (megh. 1542), Lancaster hercegség kancellárjához annak a kiváltságnak a megerősítése érdekében, amely szerint a vásárnapok kivételével csak a városlakó kereskedők árulhattak kis-kereskedelmi áron a városban. ☞

(...)

Nagyméltóságodnak kifejtették és sérelmezték a panaszosok, a Lancaster hercegségbe tartozó királyi város, Leicester polgármestere és a polgárok képviselői a következőket: ezelőtt az volt a hatályos és bevett gyakorlat a mondott városban, hogy az idegenek, akik nem laktak a mondott városban, az élelmiszer-szállítók kivételével, nem árulhattak a mondott város, Leicester falain belül semmilyen árut kicsiben; ez nem vonatkozott a vásárnapokra, amikor is a mondott idegeneknek is jogukban állt bármit kicsiben eladni. Ezen jó szokásnak köszönhetően a mondott város hosszú ideig igen nagy jómódnak örvendett, mígnem körülbelül negyven éve kezdtek eltérni, hogy a nem a városban lakó idegenek a mondott városban belül áruikat kicsiben kínálják. Annak következtében, hogy az idegenek ilyen nagy szabadságot élveznek, sok ember elköltözött már a mondott városból, és egyre többen és többen vándorolnak el, mióta az idegeneknek ugyanúgy eltűrik a kicsiben való értékesítést Leicester mondott városában, mint ahogy azt a városlakók tehetik; úgyhogy az elmúlt negyven évben a mondott város főutcájának nagyobb része romlásnak és hanyatlásnak indult, és más részei hasonlóképpen nemcsak leromlottak, de egyenesen elpusztultak, és most nagy szegénységben tengődnek, felséges urunk a Király nagy kárára és a mondott város nagy bájára; és pedig így is folytatódik majd, ha csak Nagyméltóságod kegyet nem gyakorol, és ki nem nyilváníttja irántunk érzett jóindulatát: Ha kegyeskedne Nagyméltóságod, a fent elmondottak mérlegelése után, Ófelségét arra ösztönöznöm, hogy megmentse a mondott várost, akkor talán Ófelsége a polgármesternek és a város polgárainak Lancaster hercegség pecsétje alatt kegyeskedik egy kiváltságlevelet adni, a kellő formák között, feljogosítván a mondott Leicester város falain belül lakó polgármestert, a polgárokat és másokat, hogy úgy árulhassanak minden árut és élelmiszert nagyban vagy kicsiben, ahogy az korábban szokásban volt, és hogy a mondott Leicester városán kívül lakó és élő idegenek a vásárnapok kivételével soha ne árulhassák portékáikat kicsiben, csak nagyban, s tegyék mindezt azon büntetés terhe mellett, hogy bármikor, amikor megszegik a törvényt, kötelesek lesznek Ófelségének bírságként kifizetni a kicsiben árult portéka és szövet értékének felét. (...)

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, London, Eyre & Spottiswoode, 1967. 964–965.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ MÓRIC SZÁSZ VÁLASZTÓFEJEDELEM KORMÁNYZATI RENDJE (1548)

A német fejedelmi udvarokban a kormányzati rendtartások (Regierungsordnung) a legnagyobb számban 16–17. században jelennek meg. Ezek a rendtartások jellegükben nagyon sok hasonlóságot mutatnak – a velük egy időben keletkezett – udvari rendtartásokkal (Hofordnung). Kibocsátásuk fő célja – mint az az alábbi Móric (1521–1553) által kibocsátott rendtartásból is kitűnik – a fejedelem közvetlen környezetében tevékenykedő hivatalnokok feladatainak a rögzítése volt (az udvari adminisztráció zökkenőmentes működésének biztosítása érdekében). ☞

Mi, Móric, Isten kegyelméből Szászország stb. hercege mérlegeltük, hogy a kormányzás egyre terheesebb, (...) ezért szükséges, hogy derék és tekintélyes személyeket állítsunk abba. Olyanokat, akik jelen- és távollétünkben hűségesen és szorgalmasan gondoskodnak ügyeinkről és alattvalóinkról, az embereket kérvényeik és ügyeik elintézésével, méltányos tájékoztatással a lehető legjobban szolgálják, panaszaikat kivizsgálják, azokról jószágosan vagy jogi úton döntenek, mindenben jó rendet és mértéket tartanak.

Ennek alapján kormányunkról a következőket rendeltük: (...)

1. Először is egy derék és tekintélyes férfit nevezünk ki, s melléje rendeljük kancellárunkat, négy nemest és két jogászt, továbbá udvari marsallunkat és azon hely előljáróját, ahol udvarunk nagyrészt tartózkodni fog.

Ez lesz a legfőbb hivatalnokunk, aki felügyeli udvarunk minden előljáróját, hogy mindegyikük hűségesen és szorgalmasan lássa el hivatalát.

Ha a kancellár, a marsall, a pohárnok, a konyhamester vagy mások tevékenységében hiányosságot talál, komoly szóval fel kell őket szólítani a hiányosságok és mulasztások megszüntetésére; amennyiben ez nem történik meg, jelentenie kell nekünk.

2. Kirendelünk továbbá egy személyt, akinek az lesz a feladata, hogy udvarunk nemesifjaira figyeljen és felügyeljen, hogy istenfélők, fegyelmeztettek és engedelmesek legyenek, az engedetleneket megbüntessék, különösen pedig, hogy mindig elmenjenek a prédikációkra, és buzgón hallgassák Isten igéjét; tanácsosainknak is figyelniük kell arra, hogy így legyen.

3. Legfőbb hivatalnokunk rendelkezésére kell bocsátani udvari és kancelláriai rendtartásunkat, azt buzgón kell tanulmányoznia és azon lennie, hogy a két rendtartást buzgón betartsák.

4. Mindennap rendelkezésére kell bocsátani az udvari elszámolást, valamint a takarmányszámlát, azt buzgón kell tanulmányoznia, és ahol fogyatékoságot és hibát talál, meg kell szüntetnie.

5. Legfőbb tanácsosunknak arra is ügyelnie kell, hogy ha idegen urak vagy követek érkeznek hozzánk, vagy útutazóban nálunk tartózkodnak, akkor megfelelően fogadják, megfelelően ellássák őket, vagy zabot és bort adjanak nekik.

6. Ha hintók, postakocsik vagy nemesifjak a mi ügyeinkben járnak el valahol, szükség szerint gondoskodjon ellátásukról. (...)

8. Távollétünkben is az udvari szobákban érkezzen, és a tanácsosok is tartsanak vele, hogy az udvari nép ne feledje a köteles tiszteletet.

9. Az egész udvarra felügyelnie kell. Ahol rendtelenséget, fegyelmezetlenséget és engedetlenséget vesz észre, szüntesse meg és büntessen. A prédikátorokat is be kell vonnia, hogy az udvari népet figyelmeztessék: tartózkodjon a rendetlen életviteltől, engedelmesen és tisztességesen viselkedjen.

10. Hacsak teheti, jelen kell lennie a perek tárgyalásán, különösen akkor, ha azok nemesemberek között zajlanak.

11. Az udvarunkban levő minden előljárónak tőle kell tanácsot és utasítást kérni.

12. A többi kirendelt tanácsos kérvények intézésével, peres ügyekkel, kiadványok készítésével foglalkozzon, (...) és közben mindenben a kancelláriai rendtartáshoz tartsa magát.

13. Az ügyek intézésénél és a peres ügyek tárgyalásán kancellárunknak is jelen kell lennie, amennyiben ügyeink miatt ebben nincs akadályoztatva.

14. A perek időpontját a kancellárnak kell közölnie tanácsosainkkal. Az, aki közülük ügyeink intézése miatt nem tud részt venni a tárgyaláson, jelezze a többi tanácsosnak, hogy ne várjanak rá és a feleket ne tartsák fel.

15. Az udvari tanácsosok az udvari marsallt – és azon hely előljáróját is, ahol udvarunk nagyrészt tartózkodik – megkérhetik arra, hogy a perekben részt vegyenek, (...) akiknek erre, amennyiben hivataluk és ügyeink megengedik, készséggel vállalkozniuk kell.

16. Ha udvarunkban vagy közelében tartózkodunk, akkor a kérvényekre és a folyó

ügyekre adott válaszokat, felvilágosításokat és parancsokat a mi nevünkben és a kancellária pecsétjével ellátva kell kibocsátani.

17. Amikor azonban udvarunkból az esedékes ügyek miatt más helyre megyünk, akkor távollétünkben tanácsosaink saját nevükben küldjék ki az iratokat, de más pecsét alatt, amelyet külön rendelkezésükre fogunk bocsátani.

18. A kormányzati feladatokat, akár udvarunkban vagyunk, akár nem, [tanácsosainknak] el kell látniuk, (...) amihez meg is van a hatalmuk.

19. Ha egy ügy békésen nem intézhető el, hatalmuk legyen arra, hogy az udvari szokások szerint kivizsgálják, a nevünkben ítéletet hozzanak, és a végrehajtást elrendeljék.

20. Ugyanígy joguk és hatalmuk legyen arra, hogy olyan fellebbezési ügyekben, amelyek Legfelsőbb vagy Szász Királyi Bíróságunktól vagy egyébként hozzánk érkeznek, a nevünkben előzetesen tájékoztódnak, és ítéletet hozzanak. Komoly és fontos ügyekben azonban tegyenek jelentést nekünk.

21. A szomszédainkat, a választófejedelmeket, fejedelmeket és másokat érintő ügyekben kezdjék meg az ügy intézését, jelezzék kétségeiket, és juttassák el hozzánk, vagy adják át azokat nekünk, és ha szükséges, a mi kétségeinket jegyezzék fel. A választófejedelmeknek, fejedelmeknek és másoknak ilyen esetekben mindig a mi nevünkben kell írni.

22. Tartsák szem előtt – nem kevésbé, mint mi magunk – az udvari rendtartást, és figyeljenek arra, hogy betartsák azt. Ha valaki az udvarban nem tartaná be, akkor jelenteni kell az első tanácsosnak, távolléte esetén pedig nélküle kell intézkedni.

23. A tanács döntéseit mérlegeljék, és ha kétségek merülnének fel, jelezzék nekünk.

24. Továbbá ügyelniük kell az utcák biztonságára és békességére, mivel pedig erről és a rendbontás megakadályozásáról több hirdetményt bocsátottunk ki, gondoskodjanak arról, hogy szigorúan betartsák az azokban foglaltakat.

25. Ha bűncselekmények jutnak a kormány tudomására, intézkedjenek, hogy jogszerű, méltó ítélet születessen. (...)

(*Deutsche Hofordnungen* 2. Hrsg. Arthur Kern, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1907. 37–41.)

(Krász Lilla fordítása)

⇨ V. KÁROLY POLITIKAI VÉGRENDELETE FIA, FÜLÖP SZÁMÁRA (1548. JANUÁR 18.)

V. Károly (1516/1519–1556) több instrukciót és végrendeletet írt fiának, Fülöpnek (1556–1598), amelyekben felvázolta a birodalmat fenyegető veszélyeket, és átadta tapasztalatait, tanácsait a „jó kormányzat” mibenlétéről. Az iratok érdekessége, hogy külön-külön és részletesen elemzik a legfőbb spanyol és idegen tanácsadók jellemét. Az 1548-as dokumentum háttere az a látszólag ideális történelmi pillanat, amikor V. Károly nagy ellenfelei sorra meghaltak (I. Ferenc, 1515–1547; VIII. Henrik, 1509–1547; Khajr ad-Din Barbarossa, a török szolgálatban lévő kalózevezér, 1518–1546 között Algír ura; Luther Márton, 1483–1546), a törökkel öt évre fegyverszünetet kötöttek, a Német-római Császárság területén pedig a schmalkaldeni háborúban fegyverrel verték le a protestánsokat. ⇨

Fiam! Mivel az elmúlt idők terhei betegségeimet súlyosbították és később életveszélyben is voltam,¹² és kételkedve abban, amit még megtehettek, Isten akarata szerint úgy döntöt-

¹² Utalás az 1547-es mülhbergi győzelemre, ahol V. Károly személyesen is részt vett. A császár ekkoriban már súlyosan szenvedett a köszvényről.

tem, hogy e levélen keresztül értesítem Önt a szükséges dolgokról, ha netalán a legrosszabb bekövetkezne. (...)

Így az Ön jó kormányzatának legfőbb és legelső feltételeként mindig is egyeztesse össze Ön a személyét és jólétét Isten végtelen jóindulatával, és rendelje alá az ő akaratának saját vágyait, lépéseit. Ha Önt Isten megsértésétől való félelem vezeti, akkor mindig számíthat a védelmére és segítségére, illetve uralkodásának és kormányzásának javára válik. És azért, hogy Isten megvilágítsa, és kegyes legyen Önhöz, mindig is szem előtt kell tartania a mi szent hitünk megbecsülését, fenntartását és védelmét, az Ön összes királyságában, birtokain és uradalmaiban, amelyet örökölni fog. Támogassa az isteni igazságszolgáltatást, és rendelje el, hogy hajtsák azt végre minden gyanús és bűnös ellen, származásukra való tekintet nélkül. (...)

Mivel oly sok munka és költség után (...) a germániai¹³ megtévelyedettek ügyében nem volt kielégítőbb megoldás, mint a zsinat összehívása,¹⁴ az ott hozott döntéseknek sürgetésekre minden rendbéli alávetette magát. Kérem és megbízom Önt, hogy ha halálom előtt nem fejeződné be, vegye kezébe az ügyet és tárgyalja meg testvéremmel, a római királlyal¹⁵ és más keresztény fejedelmekkel és urakkal, hogy miként folytassák és zárják le [a zsinatot]. (...)

Legyen mindig engedelmes az Apostoli Szentszékhez, védje és őrizze meg, ahogy jó uralkodóhoz és keresztény fejedelemhez illik. És ha [az egyház] nevében és védőpalástja alatt az Ön királyságaiban visszaélések, túlkapasok is történnének, nagy figyelmet és tiszteletet mutasson akkor, amikor bármilyen megoldáshoz folyamodik, és a megfelelő udvariassággal járjon el, amivel még nem okozhat botrányt, egészen addig, amíg az említett királyságaiban nem vet véget az okozott károknak és egyéb kellemetlenségeknek. (...)

Mivel Isten szemében a legfontosabb a béke, amely nélkül Ön nem tudja Istent jól szolgálni, abból a végtelen sok kárból kifolyólag, amelyet a háború okozott és okoz most is, állandó óvatosságot és gondosságot kell mutatnia, hogy minden lehetséges módon elkerülje [a háborút]. És sohase bocsátkozzon háborúba, hacsak nem kényszerítik rá, és Isten és a világ tudja és látja, hogy már nem tud más eszközhöz folyamodni. Annál is inkább el kell kerülnie a harcot, mert a királyságok, melyeket örökölni fog, kimerültek, elpusztultak és megfogyatkoztak az elmúlt háborúkban, amelyeket rám kényszerítettek [az említett területek] védelmében. (...)

És mivel nem volt más lehetőség, mint e királyságokban nagy összegeket elkobozni és elzalogosítani a bevételek és a vagyonok rendkívüli kárára, igyekeznie kell Önnek kiváltani és visszaszerezni e jövedelmeket. (...)

Német ügyek:

A legszorosabb és legbiztosabb barátsággal és bizalommal kell Önnek fordulnia testvéremhez, a római királyhoz, fiaimhoz, az én unokaöccsémhez, akik – teljes bizonyossággal állítom, hogy – a legjobb kapcsolatot fogják Önnel fenntartani (...) és igyekezzen teljes őszinteséggel [testvérem és] mindegyikük javára válni, és viszonzásul élvezni fogja a császári tekintélyt, amelyet mint jó nagybátyja kínál Önnek. (...)

Mivel megvalósult a zsinat – amellyel engedelmességre tér Germánia – és a rend, amelyet a béke és az igazság megőrzése érdekében hoztam létre, illetve az ötéves fegyverszünet a törökkel, úgy vélem, hogy testvérem a megfelelő óvatossággal jár majd el, hogy a dolgok e kereteken belül maradjanak. Mivel tudja, hogy ez az állapot mennyire szolgálja Ger-

¹³ Az eredeti forrás szóhasználata *Germania*, miközben a korabeli spanyol nyelven a Német-római Birodalom *Alemania* vagy *Sacro Imperio Romano*.

¹⁴ Tridenti zsinat (1545–1563).

¹⁵ I. Ferdinánd (1526–1564) magyar és cseh király, 1556-tól német-római császár.

mánia általános javát, és mennyire megerősíti az ő helyzetét, hogy megfelelő tekintéllyel kormányozhassa a császárságot, és saját királyságait és rendjeit, hogy azok békések és enyvedelmek legyenek hozzá.

Azon kívül, hogy a német rendek fölött győzedelmeskedtünk, szükséges, hogy sürgősen jövedelmeket szedjenek be a birodalom védelmére a török vagy más idegen hatalmak ellen, akik zavart akarnak kelteni. (...)

De látva, hogy lehetetlen, hogy [spanyol] királyságaimból és birtokaimból több pénzt teremtsünk elő arra, ami a császárság területén bekövetkezhet, (...) megbízom Önt, hogy mentse ki magát minden [teher] alól, amennyiben nem a [rokonok] tekintélye követeli meg. Remélni vélem, hogy a flandriai rendek és területek ügyei összehangolhatóak a német ügyekkel. (...) Úgy tűnik nekem, hogy jó lenne az, ha ők is [mármint a flandriaiak] segítenének a török ellen és Germánia más ügyeiben. (...)

Ami az általam már ratifikált említett török fegyverszünetet illeti, arra legyen tekintettel, hogy tartsák be az Ön oldalán is, mert méltányos, hogy amit én megkötöttem, és amit Ön meg fog kötni a jövőben, megőriztessék és betartassák, akár hitetlenekkel, akár másokkal írtak alá, mert ez az uralkodók és a többi jó ember javára válik. Az említett [egyezmény] nem csak az Ön királyságainak, hanem még inkább Itália és Germánia javára szükségeltetik. És azért is, hogy a franciák ne kapjanak több lehetőséget, hogy nyugtalanságot és zavart okozzanak a kereszténységben belül. (...)

Itáliai ügyek:

Ami a pápát¹⁶ illeti, Ön pontosan tudja, hogyan viszonyult hozzám és mennyire nem tartotta be az egyezményeket az elmúlt háborúban (...) és milyen kevés jóindulattal mutatott a mi, és a kereszténység közös ügyei, legfőképpen a zsinat összehívása iránt. Ennek ellenére, abban a reményben, hogy ő jó dolgokat fog cselekedni, hozzáadtam Margit lányomat az unokájához, Octavio herceghez.¹⁷ (...) Én arra kérem Önt, hogy az eddig történtek ellenére legyen inkább tekintettel a pápa tisztségére és személyére. (...)

A pápával három alapvető nehézség lesz: Az egyik a Nápolyi Királyság birtoklása, a második a Szicíliai Királyság birtoklása, a harmadik pedig a kasztíliai pragmatika.¹⁸ (...)

A többi itáliai fejedelemséggel nem lesz olyan vita vagy követelés, amire én nem gondolkodom, vagy okot adnék rá. Így tehát Ön tartsa meg az egyezményt és ligát, amit a velenceikkel Nápoly, Szicília és Milánó ügyében kötöttem. (...)

Firenze hercege,¹⁹ amióta birtokot juttattam neki, hűnek mutatkozik, és az oldalunkon áll. Úgy vélem, hogy a továbbiakban is folytatódik ez a barátság, mert oly sok jót kapott tőlünk, és így a francia követelések és a Toledo-családdal szembeni eladósodása miatt az ő érdeke lett [a jó viszony fenntartása]. (...)

Ferrara herceget²⁰ lekötöztetem azzal döntéssel, amelyet Modena, Rezo [Reggio Emilia] és Rouera [Rovere] ügyében hoztam. Bár alárendeltem más, Kelemen pápa²¹ elleni szempontoknak, ami miatt később sok rosszat tett ellenem. Annak ellenére, hogy az említett herceg mindig is hűségéről biztosított, egyértelmű, hogy az adósság miatt, amivel a

¹⁶ III. Pál, Alessandro Farnese (1534–1549).

¹⁷ Pármai Margit (1522–1586), Octavio Farnese (1520–1586), 1538-ban házasodtak meg. Octavio apját, Pier Luigi Farnesét 1547-ben meggyilkolták.

¹⁸ A spanyol egyház helyzetét szabályozó egyezmény, amit még a Katolikus Uralkodók kötöttek Rómával, és lehetővé tette a Rómától független Inkvizíció Bíróságának felállítását 1480-ban.

¹⁹ Cosimo Medici (1519–1574), 1537-től Firenze hercege.

²⁰ Ercole d'Este (1534–1559). Ercole apja, I. Alfonz (Lucrezia Borgia férje) VII. Kelemennel szembe kerülve elvesztette birtokait, majd 1531-ben V. Károly közbenjárásával kapta vissza.

²¹ VII. Kelemen, Giulio Medici (1523–1534).

franciáknak tartozik, és mert bíboros testvére Franciaországban van, inkább a franciák felé tekintet. (...)

Mantua hercegeiben²² megbízhat, ahogy én megbíztam nagybátyjaiban, a bíborosban és Don Ferdinandban.²³ Szintén megbízhat az adósság és a házasság alapján is, amelyet a herceg az unokahúgommal, a római király lányával kötött. (...)

Genovát²⁴ személyesen most és a későbbiekben még jobban be akarom biztosítani. Akár megvalósul a terv, akár nem, törekednie kell arra, hogy teljes odaadással Ön mellett legyen abban, ami Itália, Nápoly, Szicília és Milánó ügyét és biztonságát érinti. De nem csak e területek, hanem még a spanyol királyságok és Szardínia, Mallorca és Menorca szigeteinek kapcsán is, amire a genovaiaknak szintén szükségük van. (...)

Ami Sienát illeti, reméljük, hogy testvérem, a római király védelmébe és oltalmába veszi. (...)

Francia ügyek:

Ami Franciaországot illeti, uralkodásom kezdete óta mindig is mindent megtettem, hogy a békét megőrizsem az elhunyt Ferenc királlyal,²⁵ (...) amit ő sohasem tartott be. (...) És ahogy arra számítani lehetett, úgy értesültünk, hogy a fia, az új király²⁶ mostani lépéseivel és tárgyalásaival hajlamos apjának és őseinek útját folytatni és apja irányunkban megnyilvánuló rossz szándékát örökölte. De bárhogya is lenne, tanácsolom Önnek, hogy nagy figyelemmel igyekezzon megőrizni a békét, különös tekintettel Isten szolgálatára és a kereszténység közjavára, illetve azon királyságok érdekére, amelyeket én Önre hagyok.

Ahogy értesültünk, az új király nem akarja megtartani az apja velem kötött egyezményeit, hanem ratifikálásuk nélkül új szerződéseket óhajt, amelyek megújítanák a régieket, a célból, hogy előbb vagy utóbb lehetőséget találjon, hogy felújítsa igényét Nápolyra, Sziciliára, Flandriára, Artois-ra, Tournay-ra, Milánóra és más, a madridi, cambrai-i és crépyi szerződésekben szereplő területekre.²⁷ (...)

Ha Itáliában háborút akar Ön ellen indítani, az Ön birtokában van a megerősített Milánó, amit még Jaca elfoglalásából származó tüzéséggel is kiegészíték, és így az első váratlan támadástól is megvédhető. (...) Ha a franciák délné nyomulnak Nápoly ellen, nehéz lesz számukra úgy, hogy az említett Milánót maguk mögött hagyják, miközben a firenzei szakasz is akadályozza őket útjukban. Sőt még tenger felől sem tudják [seregüket] megsegíteni, hiszen Önnek nagyobb flottája van. Még inkább [sikertelen lenne a franciák terve], mivel Nápoly városa és a királyság más területei és települései várakkal jól megerősítettek és tüzéséggel jól ellátottak. Hasonló módon a Szicíliai Királyság is jól megerősített, legfőképpen Messina és Palermo városa. (...) Figyelnie kell arra is, hogy ne adjon a pápának és a velenceieknek alkalmat a szerződések felrúgására. Kerülje el, amennyire tudja, de ne higgye, hogy akár az egyik vagy a másik könnyen rávehető lenne egy háborúra az említett francia király oldalán, mert nem bíznak benne, és mert nem akarják magukat költségekbe verni, és birtokaikat kockáztatni. (...)

²² Francesco Gonzaga (Mantua hercege: 1540–1550).

²³ A bíboros: Ercole Gonzaga (1505–1563). A szövegben szereplő Don Fernando feltehetően Ferrante Gonzaga, Ercole öccse (1507–1557), Szicília korábbi alkirálya, és del Vasto márká halála után (1546) Milánó kormányzója. Mindketten nagybátyjai voltak a legidősebb testvér (Federico Gonzaga herceg, †1540) fiának, Francesco Gonzaga hercegnek.

²⁴ Genova köztársasági államformát vett fel. A város politikáját meghatározó személyiség V. Károly admirálisa, Andrea Doria (1468–1560) volt. 1528-ban otthagyta a francia szolgálatot, és haláláig a császár legmegbízhatóbb flottavezérének szolgált.

²⁵ I. Ferenc (1515–1547).

²⁶ II. Henrik (1547–1559).

²⁷ Madrid, 1526. január 14.; Cambrai, 1529. augusztus 3.; Crépy, 1544. szeptember 19.

Bár Önnek nagy szüksége lesz arra, hogy azt nézze, hol mit tud megtakarítani, mert el fog Ön adósodni, ennek ellenére fontos, hogy spanyol katonaságot tartson Itáliában, (...) mert ők lesznek a háború kiújulásának igazi fékei. És végül is, szükség esetén bármikor kéznél lesznek.

Ha Istennek úgy tetszene, hogy engem elszólítson, utasítást adtam, hogy abban az esetben az itt nálam lévő katonák Milánóba vonuljanak, arra való tekintettel, ha bárki meg akarná támadni. (...) Úgyisintén jól tenné, ha gondosan őrizné a spanyol határokat, legfőképpen Perpignannál és Navarránál, mert ami Flandriát illeti, nem kell attól félni, hogy a franciák váratlanul ott sikert érjenek el. Ami a [Földközi-tengeren lévő] gályákat illeti, nem látok okot arra, hogy ne tartsa fenn a királyságokat és az alattvalókat védő, egyben a török és a mók ellen harcoló spanyol, nápolyi és szicíliai [flottákat]. (...) Habár rendkívül nagy költséggel járnak, de segítenek elkerülni a nagyobb bajt, egészen addig, míg nem születik stabil béke Franciaországgal, vagy megszűnik a török fenyegetés, az utóbbiban viszont nem reménykedhetünk. (...)

Ami a flandriai területeket illeti, jól meg vannak erősítve, és folyamatosan erősítik még. Az ottani birtokaink [lakosainak] jóakarata és hűsége megfelelő, hangsúlyozottan a nagyuraké is, eltekintve Genttől és várától.²⁸ (...) Ha a franciák háborút indítának arra fele, az említett területek megfelelő módon tudnak majd ellenállni, (...) mivel elég jövedelem áll ott rendelkezésükre. (...)

Az itteni területek²⁹ közül csakis a Burgund Grófság³⁰ az, amelyik teljesen elszigetelt és messze fekszik a többitől. Olyannyira, hogy megvédelme vagy akár megsegítése nehéz és költséges feladat lenne. Így elfogadott volt az eddigi háborúk folyamán, hogy semleges legyen a franciák felé, (...) bár ők a grófság hozzájuk közelebb eső nagyobb részét, együtt a sóbányákkal, meg akarják szerezni. Ennek megakadályozása végett kötelessége Önnek megerősíteni Dôle városát, (...) befejezni Gres [Gray] városában az erődítést, helyreállítani Jaulox [Jülich?] várát és megerősíteni a többi területet.

Ami az Indiákra vonatkozik, mindig figyelemmel kell kísérnie, hogy a franciák próbálnak-e flottát küldeni a [gyarmatok felé], és értesítse az ottani kormányzókat, hogy legyenek résen. (...) Bár jó párszor próbáltak már eljutni oda, de látható, hogy a flottáik nem tartanak ki sokáig. (...) Emellett fontosnak tartom, hogy az Indiák megvédelmének ügyében jó kapcsolatot tartson fenn a portugál királlyal.³¹ (...)

Bőségesen elég, ha a jogos és vitathatatlan örökségünk, a Burgund Hercegség³² ügyét függőben hagyja a békére és a megvalósult szerződésekre való tekintettel, és nem foglalkozik a háború megújításával. De ettől függetlenül, bármikor, amikor franciákkal tárgyal, ne mondjon le az említett birtokra vonatkozó jogáról, és ne leplezze azt. (...)

Angol és skót ügyek:

Szenteljen figyelmet az angolokkal való jó barátság és az eddig kötött szerződések megtartására, (...) mert ez az érdeke az összes királyságunknak és birtokunknak, amelyeket én

²⁸ Gent városa 1538-ban fellázadt V. Károly németalföldi kormányzata ellen.

²⁹ Partes de acá: a kor spanyol szóhasználatát az V. Károly-féle birodalmat két részre osztotta: „az itteni – las partes de acá” és az „ottani – las partes de allá” részekre. Az „itteni” területek jelölték a hispán korona részeit a gyarmatokkal együtt, Milánót, Burgundiát; az „ottani” részek pedig Németalföld és a Német-római Birodalom területeit foglalták magukba.

³⁰ A Burgund Grófság (Franche-Comté, központja Besançon), a Burgund Hercegség (központja Dijon), németalföldi területek stb. képezték Merész Károly Nagyburgund Hercegségét. A Burgund Grófságot és a németalföldi területeket hosszas harcok után I. Miksa császár (1493–1519) fia, Szép Fülöp, V. Károly apja számára szerezte meg, s V. Károly megtartotta (és gyarapította) azokat. Németalföld északi részét a németalföldi szabadságharcot követően, a Burgund Grófságot 1679-ben veszítette el Spanyolország.

³¹ III. János (1521–1557).

³² Lásd a Burgund Grófságról szóló lábjegyzetet.

Önre hagyok, és alkalmas arra, hogy a franciák [kezeit] megkösse, mivel sokat civakodnak az angolokkal. (...) Ne írjon alá olyan szerződéseket az említett angolokkal, amelyek közvetlenül vagy közvetve a mi szent hitünk és a Szentszék tekintélye ellen irányulnának.

A skótokra vonatkozólag, ha velük a kereskedelmet és a hajózást biztosító megegyezésre tudnánk jutni, akkor ott semmi más tennivaló nem lesz.

A dán királlyal³³ újítsa fel az eddigi egyezményt, anélkül hogy vitába kerülne vele, nehogy megadja neki a szabadságot, hogy háborút indítson, és kárt okozzon Flandriában, ahogy korábban sokszor tette. (...)

Indiák ügyei:

Ami az Indiák kormányzását illeti, hangsúlyozottan fontos, hogy megfelelő gondossággal és figyelemmel értesüljön és tudjon arról, hogy haladnak a dolgok arrafelé. (...) Igazságosan kormányozzák [az Indiákat] és telepítsék be újra, (...) hogy az indiánokat megvédjék, és türelemmel viseltesse nekik irányukban.³⁴

A házasság kérdése:

Nem áll szándékomban sürgetni az Ön házasságát, de felhívom a figyelmét, hogy e kérdésben elsősorban Isten szolgálatára, a kereszténység közjára, királyságainak és birtokainak boldogságára és elégedettségére legyen legfőképpen tekintettel. És ha a francia [király] leányával való házasságot jó feltételekkel, az eddigi egyezmények szilárdságával és Savoya hercegének³⁵ trónjára való visszahelyezésével meg lehetne valószínűsíteni, (...) ez lenne a lehető legjobb, a nagy különbségtől függetlenül.

Ha az előbbi nem valószínű, akkor d'Albret hercegnőjével³⁶ kellene megegyezni, hogy megszűntessék a Navarrára vonatkozó eltérés és követelés. (...)

De ha az eddigi házasságok közül egyik se jöhet létre, akkor most nem látok más kedvező [megoldást], mint testvérem, a római király lányával, vagy a nővérem (...) infáns lányával [történő házasságot].³⁷ (...)

Legvégül figyelmébe ajánlom Önnek, hogy tanulmányozza magam és a császárné,³⁸ akit Isten nyugosztaljon békében, végakaratait és rendelkezéseit, úgyszintén azt, ami a lelkünkre és kegyes alapítványainkra vonatkozik. Teljes bizalommal Ön iránt, hogy megteszi mint jó gyermek, és apai jóakarattal Ön felé, amelyet mindig is megtartottam és tartok most is, kérem Istent, hogy védő kezeibe vegye Önt, az ő szolgálatában irányítsa cselekedeteit a jó kormányzat és uralkodás érdekében. Legvégül pedig áldással együtt jusson dicsőségre.

Augsburg, 1548. január 18.

Én, a király

(Fernando Díaz-Plaja: *Historia de España en sus documentos. Siglo XVI*. Madrid, 1988. 247–260.)

(Korpás Zoltán fordítása)

³³ III. Keresztély (1534–1559).

³⁴ Ez a rövid idézet összesűriti a XVI. század első fele gyarmati problémáinak egy részét: a karibi térségben a század közepére a spanyol konkvisztádorok és telepesek gyakorlatilag kiirtották már az indiánokat. E lehetetlen helyzet rendezésére született meg V. Károly idején az ún. Új Törvények (1542), amelyek rendezték az indiánok helyzetét, és a kasztíliai korona alattvalóivá tették őket.

³⁵ József (1504–1553).

³⁶ Jeanne d'Albret (1528–1572), 1548-tól Bourbon Antal felesége, közös gyermekük a későbbi IV. Henrik francia király.

³⁷ A legidősebb testvér, Eleonóra (1498–1558) lánya.

³⁸ Portugália Izabella (1503–1539).

➤ EGMONT ÉS HOORN KIVÉGZÉSE (1568)

I./V. Károly spanyol király (1516–1556) és császár (1519–1556) 1555-ben fia, (II.) Fülöp javára lemondott Németalföldről, majd 1556-ban Spanyolországról is (uralkodott 1598-ig). Németalföld ezzel a Habsburgok spanyol ágának birtoka lett. 1567-ben – az erősödő spanyol- és katolikusellenes mozgalmak megfékezésére – II. Fülöp Alba (1507–1582) herceget küldte Németalföldre. Alba katonai erővel és az általa felállított zavarok tandcsa (conseil des troubles) révén véresen leszámolt a mozgalom vezetőivel, köztük az egyébként megegyezésre törekvő Lamoral Egmont (1522–1568) és Philipp Hoorn (1524–1568) gróffal. A tudósiítás a Fugger-Zeitungenből származik. A Fugger-Zeitung-enről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. (P. J.) ➤

Ezen 1568. év júniusának negyedik napján a két gróft, Egmontot és Hoornnt külön kocsin Gentből Brüsszelbe hozták. Tizenkét zászlóalj gyalogos spanyol és néhány száz lovas katonát kísérte őket. Mikor Egmont úr meglátta Brüsszel városát, azt mondta: „Erősen bízom benne, miszerint Alba herceg részesít annyi gráciában, hogy hitvesemmel és gyermekeimmel vacsorázhassam.” Ugyanis legutóbb meglátogatták és megvigasztalták. Amint azonban a városba értek, három óra volt éppen ebéd után. A király kenyérházába vezették őket, amely a piacon a tanácsházzal szemben áll. Ekkor megszólalt Egmont úr: „Vége minden reménynek!”

Még ugyanaznap este 7 órakor mindkét grófnak felolvasták az ítéletet, és akkor Egmont úr este és éjjel is többször azt mondta, hogy amit Ófelsége ellen tett, vétkezett vagy cselekedett, kegyesen bocsáttassék meg neki, és szolgálatait ajándékoznák vissza neki az életet. Vessék életfogytiglani börtönre, és ne vegyék grófszámba, tartsák úgy, mint egy szegény nemesembert. Ezíránt esedezzenek érte! Mint mondják, a nagy perjel térdre vetette magát a herceg kocsija előtt, de nem tudott semmit elérni, a herceg azt mondta, hogy az ítéletet végre kell hajtani a két úron.

Ezért elküldték hozzájuk gyóntatónak az yperni püspököt, melléje pedig segítségül adták a herceg káplánját és egy spanyol papot. Ezek aztán velük maradtak egészen halálukig. Reggel a piactéren egy állványt ácsoltak össze, amit errefelé vérpádnak mondanak, és mindegyik oldalára egy-egy vashegyű gerendát vagy rudat szegeztek. A fent említett vérpádot fekete szövettel bevonták, és két fekete vánkost helyeztek rá. A fent említett piacteret a húsz Gentből érkezett spanyol zászlóalj és még tíz brüsszeli zászlóalj megszállta. Tizenegy órakor először Egmont gróf jött ki a kenyérházból a piactérre. Nem volt megkötözve, és az yperni püspök, két spanyol pap, a maître de camp kíséretében jött. Fekete bársonyujjas volt rajta a nyakánál kivágva, fekete bársony plundrás nadrág és fűzős cipő (vagy fehér spanyol módos csizmák). Efölött volt még rajta egy vörös damaszt hálókabát és egy közönséges fekete köpeny, mindkettő aranypaszománttal szegve. Egy fekete és fehér tollas kalap is volt a fején. Így ment az említett piactéren át egészen a vérpádra föl. A köpeny a vállára volt vetve, a kezei a mellén keresztbe fonva. Így haladt nagyon szépen, büszke arccal, mint ahogy máskor a tanácsba menni szokott. Általában bátornak látszott, de az arca szomorú volt és bánatos. A köpenyt, amely vállára volt vetve, a szája elé vonta, majd körülnézett. Azután letette a köpenyt, és a halálra készülve, ruháját kezdte levenni. De a maître de camp azt mondta neki: „Uram, ne siessen annyira, intézze el csak jól ügyeit, szánunk arra kegyelmességednek elég időt.” Erre a köpenyt ismét vállára vetette, újból körülnézett anélkül, hogy egyetlen szót szolt vagy bármit tett is volna. Csak a jobb kezét dugta ki a köpeny alól, és figyelmesen megnézte. Ezért aztán az yperni püspök e szavakkal fordult hozzá: „Uram, ne tördöljék most kegyelmességed világi dolgokkal, hanem gondoljon a lelke üdvösségére!” Mire azt felelte: vajon megátalja-e a lelke üdvösségét, ha a hitvesére és a gyermekeire gondol. A püspök így felelt: „Nem, mivel a mi úristenünk is,

mikor a kereszten függött, és minden bűneinktől megváltott, anyját János gondjaira bízta." Erre így válaszolt a gróf: "Így hát nincs semmi, ami a szívemet bánthatná és a lelkiismeretemet nyomná." E szavakkal levette kalapját, letette köpenyét, ugyanígy a hálóköntösét. A maître de camp ismét mondta neki, hogy ne siessen, de a gróf azt felelte, ha már meg kell neki halni, hát akkor hozzá is akar látni. Letérdelt a püspökkel, és halkán beszélt vele körülbelül két miatyánknyi ideig. Aztán intett neki, hogy álljon félre. Ezután a kezébe fogott egy aranyozott feszületet, amely a vérpádon feküdt, és letérdelt előtte. Ő maga húzta fejébe a kis fehér sipkát (vagy kendőt), ami a fején volt, és így térdelt egy jó ideig, míg csak a hóhér el nem készült. Közben megkérdezte a püspök, vajon megengedi-e, hogy a kendőt megszorítsák a fején. „Nem” – válaszolta –, „mint lovag bátran akarok viselkedni és meghalni.” Erre a hóhér elvégezte a karddal a parancsolt műveletet. Amint ez megtörtént, a két spanyol pap fogta a tetemet és a fejet, és félrehúzták, a vérpádon egy fekete takaró alá rejtették. Ezután hozták ki a kenyérházból Hoorn grófot. Ő sem volt megkötözve, és amint a piacra ért, levette a kalapját, és a katonáknak mindkét oldalon spanyolul jó napot kívánt. A katonák is ugyanígy cselekedtek. Erre ő fedetlen fővel, a kalappal kezében bátran a vérpadra lépett, a szokott ruhája volt rajta, befűzött nadrág és mellény, a mellény fehér vászonból, a nadrág fekete bársonyból, s e fölött egy köpeny. Amint a vérpadra ért, mindenkihez szólva elmondta, mennyire sajnálja, hogy a királya ellen támadt, és nem szolgált jobban neki. Bocsánatot kért öfelségétől és mindenkitől, akit valaha megbántott. Hasonlóképpen késznek mondta magát mindenkinek szívből megbocsátani. Kérte, hogy mindenki mondjon érte egy miatyánkot. Ezután térdre borult a püspökkel együtt, s mintegy két miatyánknyi ideig így maradt. A kalap közben mindig a kezében volt. Akkor ismét felállt, mindenkinek erős, férfias hangon köszönt, meghajolt a katonák felé, azok is öfeléje, aztán levette a köpenyt, és ő is megkötözetlen térdelt le. Ezután a hóhér az ő parancsára elvégezte a műveletet.

Miután mindkét urat kivégezték, a fejüket a két vashegyű gerendára szúrták, és ott hagyták délután 3 óráig. A holttestekről hat szerzetes barát gondoskodott. Ezek szürke csuhába vannak öltözve, és erre felé rendszerint ők temetik a halottakat. Egy föléjük feszített vászonterítő alatt levették tették őket, majd mindegyiket egy külön ládába tették. Körülbelül egy óra hosszat maradtak a vérpádon. Ezután a Szent Gudula-templomba vitték őket, majd három óra után hasonlóképpen cselekedtek a fejekkel is egy külön négyszögletes ládikóban. Akkor visszavarrták a fejeket, és Egmont testét a Szent Klára-, Hoornét pedig egy másik kolostorba vitték. Ezután az Egmontét saját birtokára szállították Göttembe, a Hoornét pedig Weertbe, ahol bebalzsamozták és eltemették.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 216–217.)

(Mezey László fordítása)

➤ JULIUS HERCEG RENDELKEZÉSE A WOLFENBÜTTLEI KÖNYVTÁR LÉTREHOZÁSÁRÓL (1572)

A wolfenbüttlel könyvtár története 1572-ben kezdődött, amikor Julius, Braunschweig-Lüneburg hercege (1528–1589) kiadta a könyvtár létrehozásáról szóló rendeletét (Liberey-Ordnung). Az alapításkor Julius herceg könyvtára (Biblioteca Julia) a korszerű teológiai, jogi, valamint gazdasági írásainak gyűjteménye volt. Az állomány August (1579–1666) hercegsége idején jelentősen kibővült (Biblioteca Augusta). Könyvtártörténeti szempontból is fontos August herceg 1644-ben kiadott, máig hatékony könyvtári alapszabályzata, amely elméleti és gyakorlati útmutatásokat tartalmaz. A könyvtár első

virágkorát Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646–1716) igazgatósága (1691–1716) alatt élte, aki a könyvtárlomány további bővítése mellett jól használható alfabetikus katalógust készített. A második virágkor Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) direktori működése (1770–1781) idejére tehető. Lessingnek köszönhetően Wolfenbüttel a német felvilágosodás egyik fontos központjává nőtte ki magát. Napjainkban a több tízezer kéziratot is tartalmazó könyvtár az európai kultúrtörténet – különösképpen a barokk korszak – egyik fontos, nemzetközileg számon tartott kutatóközpontja.³⁹ ➤

Mi, Julius, Isten kegyelméből braunschweigi és lüneburgi stb. herceg rendelete arról, hogyan óhajtjuk, hogy könyvtárosunk, szolgálónk és kedves hívünk, Leonharrr Schroter könyvtárunkban kötelességének és esküjének megfelelően járjon el.

1. Először is kívánjuk, hogy további rendelkezésünkig mindennap, télen csakúgy, mint nyáron, korán és későn, amint azt a szükség megkívánja és megköveteli, könyvtárunkban legyen – és ott fellelhető legyen –, tevékenységét és hivatalát ellássa; és ha egyéb ügyeinket illetően valaminek az elintézésére vagy megírására parancsot adunk neki, szorgalmasan teljesítse.

2. Másodszor [kívánjuk], hogy könyvtárunkban a fiókokban és a szekrényekben levő minden könyvet szorgosan regisztráljon, minden könyvre egyszerű, olvasható betűkkel, röviden írja fel, hogy mi az, lehetőleg ott, ahol a könyv áll. Minden könyvet és annak (...) helyét 1-től kezdve folyamatos számokkal jelölje és jegyezze meg, úgy, hogy a számok egymásnak megfeleljenek, és minden alkalommal, gyorsan, keresés nélkül meg lehessen találni, hol van az adott könyv, és melyik hová tartozik.

3. Harmadszor, készítsen és vezessen könyvtárosunk leltárt és katalógust minden könyvünkről, amely könyvtárunkban megtalálható, vagy odakerül, kicsiről és nagyról, be-
kötetről és bekötetlenről egyaránt, és ebbe jegyezzen be minden könyvet, és azt is, hogy mely helyen áll és található meg az.

4. Könyvtárosunk negyedszer hű buzgalommal tartsa karban minden könyvünket, azokat gyakran, különösen pedig hetente egyszer takarítsa le, törölje le és tisztogassa meg, nehogy azok a portól, molyoktól, férgektől vagy más miatt tönkremenjenek vagy kárt szenvedjenek.

5. Hasonlóképpen és ötödször, készítsen külön, pontos jegyzéket azokról a könyvekről, amelyekből – egyazon szerzőtől és ugyanarról a témáról – több mint egy példány van, szorgosan jegyezze fel, hány azonos példány van ezekből, és a főlös példányokat rendezsen, külön helyezze el.

6. Hatodszor, könyvtárosunk a mi aláírásunkkal ellátott írásos parancs nélkül senkinek (legyen akárki) semmilyen könyvet (legyen kicsi vagy nagy) ne kölcsönözzön, ne mutasson meg, ne engedjen látni, se ő maga ne vigyen ki és másnak se engedje.

7. Hetedszer, mivel írásos parancsokat fogunk neki adni, amelyekben kegyesen engedélyezni és hagyni fogjuk, hogy másoknak egy vagy több könyvet egy időre, olvasásra kiadjon, ezért először minden egyes könyv lapszámát ellenőrizze, majd azzal, aki a neki vitt írásos parancsunkkal elhozza [a könyvet], saját kezűleg írassa be a kölcsönzőkönyvbe (amelyet külön erre a célra tartson és vezessen), jelöltesse meg a hónapot, az évet és a napot is, hogy mikor és milyen könyvet kapott, mekkora a lapszáma, melyik napon kívánja és kell azt visszahoznia.

8. Nyolcadszor, könyvtárosunk felelősséggel tartozik nekünk a kölcsönzött és egyéb könyvekért. Kérésünkre és kívánságunkra mindig jó és helyes felvilágosítást, tájékoztatást és választ adjon azokról. A könyveket mindenkitől időben kérje vissza, és amikor vissza-

³⁹ *Lexikon zur Geschichte und Gegenwart der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Hrsg. Georg Ruppelt, Wiesbaden, 1992. 19., 32–33., 87., 100–102., 103–104.

kerülnek, szorgosan ellenőrizze, és állapítsa meg, hogy a számozás és a lapok teljesek-e, kár vagy fogyatékoság nem keletkezett-e, nem vágtak, szakítottak, töröltek ki vagy szúrtak-e át részeket, vagy, egyéb módon, nem változtak-e meg a könyvek, ahhoz képest, mint amikor kiadta őket. (...)

9. Hasonlóan, kilencedszer, parancsunk és kegyes, előzetes tudtunk nélkül könyvtárosunk a barátai, ismerősei és mások közül se engedjen senkit a könyvtárunkba bemenni, és ott szétnézni. Mint ahogy – szigorú büntetés és kegyvesztés terhe mellett – senkit ne eresszen be hosszú talárban vagy más felsőruhában, sem pedig fegyverrel vagy késsel, kivéve, ha fejedelmi személyekről vagy követekről van szó, és az a mi külön parancsunkra és rendelésünkre történik.

Végül azt kívánjuk, hogy gyakran említett könyvtárosunk e rendelkezésünk, a fent nevezett pontok és cikkek szerint, azokhoz igazodva működjön, kötelezettségeinek és esküjének megfelelően. (...)

Ugyanakkor kifejezetten fenntartjuk magunknak a jogot, hogy a könyvtári szabályzator bármikor, tetszésünk és kedvünk szerint bővítsük, javítsuk, megnyirbáljuk és megváltoztassuk.

A fentieket saját kezűleg aláírtuk, és fejedelmi dekrétumunkat, hogy a jövőendő számára tudtul adjuk, kinyomtatattuk. Történt és írásba adatott a Heinrichstadt melletti Wolfenbüttel erődjében.

Julius, Braunschweig és Lüneburg hercege (...)

(Wolfgang Milde: *Die Wolfenbütteler „Liberey-Ordnung” des Herzogs Julius von 1572*. In: *Wolfenbütteler Beiträge* 1. Hrsg. Paul Raabe, 1972. 136–139.)

(Krász Lilla fordítása)

☞ GENTI PACIFIKÁCIÓ (1576)

A hetvenes években a németalföldi szabadságharcot főként Holland és Zeeland vívta Spanyolországgal szemben. E két protestáns tartomány és más tartományok szerződésekként jött létre 1576. november 8-án az úgynevezett genti pacifikáció, amely a spanyolok elleni közös fellépésről, a tartományok együttműködéséről és a vallási problémák rendezési kéréséről szól. (P. J.) ☞

(...) ezt a szerződést isten tiszteletére, Öfelsége szolgálatára Brabant, Flandria, Artois, Hainaut, Valenciennes, Lille, Douay és Orchies, Namur, Tournai, Utrecht és Malines prelatjai, nemesi, városai és más tagjai, akik az említett tartományok rendjeit képviselik egyrészről, másrészről pedig az orániai herceg úr, Holland, Zeeland rendjei és városai és szövetségei kötötték meg és hozták létre (...) azon célból, hogy a fent említett felek és tartományok között szilárd és örökös békét, szövetséget és egyesülést létesítsenek és állapítsanak meg, (...) hogy e tartományokból kiűzzék, azoktól távol tartsák a spanyol katonákat, más idegeneket és külföldieket (...) minthogy mindenünket a maguk javára fordítják, és mindezen felül a Közt (...) örökös szolgátságba taszítják és tartják. (...)

Ezenkívül abban is megállapodtak, hogy a spanyolok és a hozzájuk szítók eltávolítása után, mikor már a dolgok békében és biztonságban folynak, a két fél tartozik az összes rendek gyűlésének és egybehívásának előmozdítására törekedni. (...) Ennek az a célja, hogy a tartományok ügyeit általánosságban és részleteiben rendezzék mind az említett Holland, Zeeland, Bommel és a velük szövetséges helyek vallásgyakorlatát illetőleg. (...)

A jövőben mindkét fél lakosai és alattvalói, bármely tartományból valók is, bármely rendhez vagy minőséghez vagy állapothoz tartoznak is, mindenütt utazhatnak, megjelenhetnek, járhatnak és kelhetnek, ügyeiket elintézhetik, akár kereskedelmiek azok vagy má-

sok. Mindezt teljes szabadságban és biztonságban. Természetesen Holland és Zeeland lakosainak nem áll szabadságban, és nincs megengedve másnak sem, bármely tartományból, minőségből vagy állapotból legyen is valaki, hogy ezentúl az említett Holland és Zeeland tartományokon és a velük szövetséges helyeken kívül a római katolikus vallás és annak gyakorlása ellen tenni merészellenek. Senki se merészellen emiatt bárkit jogtalansággal illetni vagy bántalmazni sem szóval, sem tettel, sem hasonló cselekedettel botrányt okozni, különben – másoknak példaadásul – mint a közbéke háborgatója fog bűnhődni.

Annak okáért, hogy senkit megfelelő ok nélkül bíróság elé ne idézzenek, elfogjanak, vagy hasonló veszély ne fenyegetsen, az eretnekséggel kapcsolatban hozott és kihirdetett összes eddigi intézkedések, továbbá Alba herceg által hasonló ügyben hozott büntetőintézkedések, következképpen ezek végrehajtása is fel lesznek függesztve mindaddig, míg a rendi gyűlés másképpen nem rendelkezik. Magától értetődik, hogy az említett ügyben semmiféle botrányának előadódni nem szabad.

Az említett herceg úr⁴⁰ a tenger admirálisa marad, és Ófelsége helytartója Hollandban és Zeelandban, Bommelben és a többi szövetséges helyeken. Ugyanúgy kormányozza, mint azt jelenleg is teszi, ugyanazokkal a bírákkal, tisztviselőkkel és hatóságokkal, semmiféle változásba vagy újításba ne kezdjen, és ilyenhez hozzá ne járuljon. Ez vonatkozik azokra a városokra és helységekre, amelyeket Ökegyelmessége jelenleg hatalmában tart, mindaddig, míg a spányolok távozásá után a rendi gyűlés másképpen nem rendelkezik.

Azonban ama városokat és helységeket illetőleg, amelyek csak Ófelségétől nyert megbízatása folytán vannak kezében, még ha jelenleg nincsenek is Ökegyelmessége tényleges engedelmsége és parancsa alatt, az említett pont nem kerül végrehajtásra mindaddig, míg ama városok és helységek ehhez az egyezséghez csatlakozván, a többi renddel erre vonatkozólag meg nem egyeznek. (...)

Mindazokat az oszlopokat, győzelmi emlékeket, felírásokat és egyéb emlékjeleket, amelyeket Alba herceg mind a fentnevezettek, mind mások szégyenére és megcsúfolására emeltetett, meg kell semmisíteni és le kell bontani, vagy le kell dönteni.

Az összes prelátusok és más egyházi személyek, akiknek apátságai, egyházmegyéi, alapítványai és székhelyei Hollandon és Zeelandon kívül fekszenek, azonban ezekben a tartományokban birtokaik vannak, ismét javaik birtokába és haszonélvezetébe jutnak, mint ahogyan a világiakra vonatkozóan azt már kimondottuk.

Azonban, mivel szerzetes személyek és más egyháziak, akik az említett két tartományban és a szövetséges helyeken tettek fogadalmat, vagy jutottak javadalomhoz, de onnét eltávoztak és ezeken kívül tartózkodnak – figyelembe véve, hogy javaik nagy részét már elidegenítették –, a jövőben azokkal együtt, akik helyben maradtak, (ha visszatérnek) megfelelő ellátásban részesülnek, vagy pedig javaik élvezetét nekik megengedik, természetesen csak úgy, ha ez az említett rendeknek megfelel. Mindezt csak ideiglenesen rendeljük addig, míg az összes követeléseket a rendi gyűlés nem rendezi.

Továbbá megegyezés jött létre arra vonatkozólag is, hogy az összes adományok, örökösödési intézkedések és más rendelkezések esetében, amelyek élők között vagy halál eseteire magánszemélyek között szoktak létrejönni, azonban a törvényes örökösök akár a zavarok, akár vallásuk következtében a jog szerinti birtoklástól elestek, abban kárt szenvedtek, vagy örökségüket elvesztették, az ilyen hátrányos következmények ezen rendelkezések következtében megszünteknek és érvénytelennek tekintendők.

Minthogy Holland és Zeeland lakosai, hogy a háború költségeihez nagyobb mértékben járulhassanak hozzá, minden arany- és ezüstpénzt felértékeltek oly mértékben, hogy ezeket a többi tartományban csak nagy veszteséggel hozhatnák forgalomba, megbeszéljük: e rendi gyűlés képviselői gondoskodni fognak arról, hogy a lehető legrövidebb időn

⁴⁰ Az orániai hercegről van szó.

belül közös pénzláb létesüljön, amelyhez az említett pénzek árfolyamát is minél előbb alkalmazni kell ezen egyesülés fenntartása és mindkét fél részéről fennálló kereskedelmi kapcsolatok érdekében.

Ezenfelül, Holland és Zeeland rendjei által tett előterjesztésre, azért, hogy az említett tartományok összes rendjei magukra vállalják a herceg úr, a hadjáratok s a hadseregek fenntartása érdekében keletkezett adósságait, (...) amelyeknek rendezéséhez Holland és Zeeland rendjei, a tartományok és városok Ökegyelmességének az utolsó hadjárat folyamán már (...) kötelezettséget vállaltak: e pontra vonatkozó végleges megállapodás az összes rendek megfontolására és döntésére marad, éspedig akkor, mikor már a béke helyreáll és az előterjesztést újra tárgyalás alá veszik, s arról megfelelő módon határozni fognak.

E közös megállapodásba és békéltetésbe nem foglaltatnak be, hogy annak előnyeit élvezze, az ellenséges párthoz tartozó tartományok, főurak és városok mindaddig, míg ezen szövetkezéshez tényleg hozzá nem járulnak, amit tetszésük szerint bármikor megtehetnek.

Ezt a békéltetési szerződést előterjesztés, elfogadás és véleményezés után mind a tartományok kormányának megbízott urai, mind pedig ezek rendjei, valamint a herceg úr, Holland és Zeeland és szövetségeseik rendjei, minden fent említett pontban és cikkelyben és abban is, amit a rendi gyűlés ezekre vonatkozólag még kijelent, megállapít és elrendelt, a meghatalmazásuk és megbízásaik értelmében elfogadják, megígérték és megesküdtek, megígérik és megesküsznek ezáltal arra, hogy betartják és sértetlenül teljesítik mind két részről e szerződést teljes egészében. (...)

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szakzin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 227–229.)

(Mezey László fordítása)

➤ AZ UTRECHTI UNIÓ (1579)

A genti pacifikációt (lásd fent) követően Németalföldre új kormányzó érkezett, II. Fülöp (1556–1598) féltestvére, Don Juan (1547–1578). 1577 elején a spanyol csapatok elhagyták Németalföldet (Don Juan ezt követően, májusban vette át formálisan „hivatalát”). Protestánsellenessége azonban radikálizálta egyrészt a szélsőséges protestánsokat, másrészt elidegenítette tőle az együttműködésre korábban kész centrumot is. 1577 decemberében a rendek ellenséggé nyilvánították, s helyette Mátyás főherceget (a későbbi II. Mátyás császárt, 1612–1619) választották meg kormányzónak. A rendek azonban 1578 januárjában Gembloux-nál vereséget szenvedtek a spanyoloktól. A katolikusok és a protestánsok ezt követően (ellentétben a genti pacifikáció szellemével) nem fogtak össze a közös ellenség ellen. A déli tartományok egy része 1579. január 6-án létrehozta a spanyolbarát arrasi uniót. Ezt követően, január 23-án jött létre a Holland és Zeeland vezette, később északi tartományokkal és – átmenetileg – déli városokkal bővülő utrechti unió, amely a véglegesen 1648-ban függetlenedő Hollandia alapvetése volt. (P. J.) ➤

A genti pacifikáció után – amelyben majdnem valamennyi németalföldi tartomány kötelezte magát arra, hogy egymás mellé áll életével és vagyonával, és kiűzi a spanyolokat, valamint a többi idegeneket társaikkal együtt ezekből a tartományokból – világossá vált, hogy ezek a spanyolok Don Juan d’Austria, valamint vezérek és hadvezérek irányításával – nem is annyira fegyverrel, mint inkább intrikákkal – állandóan arra törekedtek, hogy a nevezett tartományokat részben vagy egészben meghódítsák, önkényuralomnak és rabságnak vessék alá, felosszák és szétdarabolják, megsemmisítsék és szétzúzzák azt a szövetséget, amelyet a fent említett szerződéssel kötöttek meg, a tartományokat és területeket végle-

gesen igába hajtásák, és teljesen tönkrementek. Kitarva tehát terveik mellett – bár még nem régen azt gondolták, hogy levelekkel a saját oldalukra állítják a városokat és kerületeket – fegyveres támadás útján hatalmukba kerítették néhány helységet Geldernben.

Ennek következtében Geldern hercegség, Zülphe grófság, valamint Holland, Zeeland, Utrecht és Friesland tartományok lakói az Eems és Lanwerts folyók között elhatározták, hogy óvatosságból szorosabb viszonyban lépnek be a szövetségbe, nem azért, hogy a közös szövetségből – amely a genti szerződéssel kötött meg – kiváljanak, hanem azért, hogy megerősítsék azt, és elhárítsanak maguktól minden veszedelmet, amely akár intrika, ellenséges beavatkozási kísérlet vagy fenyegetés következtében érheti őket, továbbá azért, hogy tudják mihez tartani magukat ilyen helyzetben, és meg tudják magukat védeni az ellenséges erőkkal szemben.

Bár a közös szövetség és a genti pacifikáció érvényben marad, mégis, hogy a fent említett tartományok és különvált területek különválásukat nyilvánítsák, a tartományok meghatalmazott képviselői az alábbi pontokban és cikkekből állapodtak meg, s meg is erősítették azokat, s egyszersmind nyilvánították, hogy bármikor kívánságukra kiválhatnak a szent római birodalomból.

I. Az említett tartományok összeköttetésbe lépnek egymással, szövetkeznek és egyesülnek úgy, mintha örök időktől kezdve összeköttetésben lettek volna, hogy egymás mellett kitartsanak teljesen olyan formán és módon, mintha csak egy tartomány volnának.

Ezek (a tartományok) egymástól nem fognak elválni, nem is válhatnak el, és el nem szakadhatnak végrendelet, szerződés, adományozás vagy annak megsemmisítése, adásvétel, csere vagy békeszerződés, vagy bármi más ok következtében. Azonban (ugyanilyen) módon ők maguk újabb birtokhoz juthatnak.

Minden egyes tartomány, önálló város, hűbértartós hiány nélkül birtokában marad, különleges és sajátos kiváltságainak, szabadságának, kivételes helyzetének, jogainak, státútumainak, dicséretes és bevált szokásainak és hagyományainak és más kiváltságainak, jogosítványainak, feltéve, hogy azóta mások nincsenek. Sőt ellenkezőleg, meg fognak tenni mindent, és ez kötelességük, hogy minden alkalmas és lehetséges eszközzel – ha szükséges, életükkel és vagyonukkal is – egymást támogatják, és egymásnak segélyre lesznek. Egymást megvédik, erősítik és oltalmazzák mindenki ellen – bárki legyen is az –, aki akaruk ellenére uralkodni akar rajtuk.

Egészen természetes, ha ezen Unióhoz tartozó egyes tartományok, hűberek vagy városok között kiváltságaik, különleges és sajátos szabadalmaik, szabadságaik, kiváltságos helyzetük, jogaik, státútumaik, dicséretes és jól bevált szokásaik, hagyományaik, más kiváltságaik és jogosítványaik tekintetében viták merülnének fel, ezeket a rendes bíróság, döntőbírság vagy barátságos egyezkedés útján intézik el.

II. Továbbá az említett tartományok, az említett egyesülés és szövetség értelmében és ennek végrehajtásaképpen kötelezik magukat arra, hogy a felkelőket életükkel, javaikkal és várukkal segítik minden fejedelem és bárki ellen, bármi legyen is a támadás oka: akár a genti békeszerződés, akár mert Don Juan d'Austriával szemben fegyvert ragadtak, vagy hogy Mátyás főherceg kormányzóságát elismerték, még akkor is, ha Ófelsége nevében és állítólag az ő érdekében történne, akár a fent említettekkel kapcsolatban már bekövetkezett vagy bekövetkező események miatt; akár azért, hogy valami ürüggyel a római katolikus vallást fegyverrel visszahelyezzék, visszaállítsák és visszavezessék, vagy azért, hogy az említett tartományok, városok és hűbéresek 1558 óta fennálló helyzetében változásokat, újításokat eszközöljenek, vagy pedig a jelen Unió és szövetkezés miatt, végül akármi más ok, ürügy alapján egy fejedelem vagy bárki az említett tartományok, rendek, városok vagy hűberek ellen törne. (...)

IX. Továbbá, hogy valaki segélynyújtási, barátsági szerződést vagy békét akarna kötni, vagy háborút indítani, vagy pedig adót vagy hozzájárulást akarna kivetni, ezt az összes

tartományok beleegyezése nélkül meg nem teheti. Még inkább szükséges ez, ha olyan ügyről van szó, ami az egész szövetséget érinti. Ebben az esetben tájékoztatni kell a többi tartományt is az ügyről, és azután hozzák meg a döntést, mégpedig a jelen szövetségbe tartozó összes tartományok részvételével, szótöbbség útján. A szavazatokat oly módon kell összegyűjteni, amint az az általános rendi gyűlésen szokásos. Lehet tehát megbízott útján is szavazni, hacsak a szövetséges társak általános vélekedése alapján másfajta intézkedés nem látszik szükségesnek. Ha a tartományok és a többiek szövetség, béke, háború vagy adózás kérdésében nem tudnak egymással megegyezni, az ügyet vigyék és terjesszék az említett egyesült tartományok – az idő szerinti – helytartói elé, akik az ügyet a felek között méltányosan elintézni tartoznak. (...)

XII. Az említett tartományok kötelesek mértékegységeiket összehangolni, hasonlóképpen a pénzügyeket is. A pénz árfolyamára vonatkozólag is egyezzenek meg. A vonatkozó rendeleteket közöljék egymással, és azok az összesség tudta és beleegyezése nélkül nem változtathatók meg.

XIII. Ami pedig a vallási ügyeket illeti, Holland és Zeeland lakosainak szabadságukban áll azokat belátásuk szerint rendezni. [Az] unióhoz tartozó többi tartomány viszont ezeket az ügyeket azon vallásbéke szerint szabályozza, amelyet Mátyás főherceg, ezen ország kormányzója és főkapitánya, tanácsosai – az országgyűlés véleményének figyelembevételével – már megfogalmaztak.⁴¹

Ennek megfelelően akár együttesen, akár külön-külön úgy rendelkezhetnek, amint a tartományok, városok és egyes hűbéresek érdekében áll vagy az egyháziak és világiak javát és igazát szolgálják. Egyes tartományokban el kell tehát hátrítani még az akadályokat, amik a vallásszabadság útjában állnak. Mindenki maradjon meg vallásában, és senkit vallása miatt ne háborgassanak, mint ezt a genti pacifikáció is előírja.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szakskin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 230–231.)

(Mezey László fordítása)

☞ KIRÁLYI RENDELET A VÁROSBÍRÁKHOZ A NAPTÁRREFORM ÜGYÉBEN (1582. NOVEMBER 2. ÉS 3.)

III. Henrik francia király (1574–1589) rendelete nyomán Franciaország az egyik első olyan európai állam volt, amely elfogadta és bevezette a XIII. Gergely pápa (1572–1585) által elrendelt naptárreformot. (S. T. P.) ☞

Hű és szeretett alattvaló(i)nk, tudatjuk veletek, hogy szentséges atyánk, tizenharmadik Gergely pápa új egyházi időszámítást vezetett be, és hogy ezt, ahogyan a kereszténység többi királyának, fejedelmének és uralkodójának, minékünk is megküldte, és hogy őszentsége tíz teljes nappal megrövidítette a folyó esztendő, mégpedig olyan okok és megfontolások alapján, amelyeket részletesen kifejtett. És jóllehet őszentsége meghagyta, hogy az említett rövidítést már október havában hajtsuk végre, mi a mondott hónapban nem tudtuk teljesíteni szent akaratát. Nekünk azonban feltett szándékunk, hogy a mi királyságunkban is illőképp érvényt szerezzünk a Szentszék rendeleteinek, hogy ebben sem különbözzünk és különüljünk el a többi uralkodótól, aki már elfogadta és bevezette a fent említett

⁴¹ Utalás a Mátyás főherceg által 1578. június 22-én aláírt (Orániai Vilmos által szorgalmazott) vallásbékére, amely a katolikusok és a protestánsok megbékítésének jegyében jött létre.

időszámítást: ezért elrendeljük, hogy december hó 9. napja után a következő nap ne a rendszeren következő 10-e legyen az egész királyságban, hanem 20-a, a következő nap pedig 21-e, Szent Tamás napja. Majd az azután következő 22-e, másnap, 23-a, a következő nap pedig 24-e. Úgy, hogy a rákövetkező nap, amely a régi naptár szerint 15-e volna, 25-nek számíttassék, és azon a napon tartsák és üljék meg karácsony szent ünnepét. És hogy a folyó év ez ünnep után hat nappal érjen véget, az új esztendő pedig, Krisztus születése után az 1583-dik, a fent mondott ünnep után hét nappal kezdődjék. Amely esztendőnek és utána az összes többinek a napjai a továbbiakban úgy fogják követni egymást, mint eddig. E szándékunkról és rendeletünkéről kívántunk értesíteni benneteket, mégpedig avégből, hogy ennek megfelelően rendelhessétek el az ilyenkor szokásos istentiszteletet a karácsony ünnepét megelőző négy héten, valamint azokon az egyházi ünnepeken, amelyek az ekként átugrott napokra esnek. És megparancsoljuk, hogy ezt a rendeletet hirdessék ki és olvassák fel prédikáció előtt az egyházmegyék templomaiban, ahogyan azt is megparancsoljuk parlamentjeinknek, valamint vidéki bírúinknak, hogy a hatáskörükbe tartozó vidéken szintén hirdessék ki, hogy ezután senki se mondhasa, hogy sohasem hallott róla. Ezt el ne mulassátok, mert ez a mi királyi akarunk.

(*Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789* XIV. Par Jourdan–Decrusy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 518–519.)
(Ádám Péter fordítása)

☞ A NAGY ARMADA PUSZTULÁSA (1588)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

A spanyol király armadája Portugáliából indult 135 vitorlással, mégpedig: négy óriásgálya (galeazza) Nápolyból, négy nagy hadigálya (galleone) Portugáliából, 10 hajó élelemmel, 14 velencei, köztük néhány nagy hadigálya. A többiek kisebb-nagyobb hajók voltak; július 5-én érkezett az armada Corunába, onnan pedig Flandriába készült, hogy ott a pármai herceggel⁴² egyesüljön, s aztán rávesse magát Angliára. Az angol armada viszont akkor Plymouthban volt. Mikor már egy hete múlt, hogy Corunából kifutott, Ostende-be érkezett, aztán pedig Anglia alá, ahol 4-5 napig csetepatézott az angol armadával. Ez alkalmával az angolok két hajót elfogtak. Az egyikén rajta volt Don Pedro di Mendoza, akit fogolyként Angliába vittek. Vihar miatt Anglia alatt négy portugál hadigályát elvesztettek – ezek ugyanis a francia partokon maradtak –, majd tovább vitorláztak, és Calais előtt kikötöttek, mivel többé már nem tudtak Dünkirchenbe jönni. Calais-ban akarták a pármai herceget megvárni. Ez azonban tudatta velük, hogy egy hét előtt nem tud elkészülni. Az admirális erre azt válaszolta, hogy ismét Spanyolországba szándékozik vitorlázni.

Ezenközben az angolok néhány égő tűzhajót futtattak a spanyol hajóhad ellen, mire ez kénytelen volt elvágni horgonyköteleit, és elsietni onnét. Akkor mindegyik hajó két horgonyt hagyott ott, és a hatalmas óriásgályák közül négy Calais előtt megfeneklett és összetört.

Másnap nyolc órakor a két armada megint összeütközött, és nyolc órán keresztül erősen lőtt egymásra. Ebben a csatában a spanyolok négy hajót vesztek, mégpedig két portugál óriásgályát, egy hajót Biscayából és még egy másikat. Mind a négy elsüllyedt. Három nagy velencei gálya a flandriai partoknál maradt, és nagy veszélyben forgott, hogy elsüllyed. A vliisingeniektől kettőt kifogtak közülük, a harmadik elsüllyedt. Az egyikén rajta

⁴² Alessandro Farnese (1545–1592) pármai herceg ekkor Németalföld spanyol helytartója volt.

volt a sevillai helyőrség generálisa. A Calais előtti csatában a spanyolok, mint a foglyok állítják, négyezer ember vesztettek, köztük a nápolyi és sevillai lovasság generálisát. Ekkor állítólag még 120 hajójuk volt a spanyoloknak, noha egyesek csak 110-et tudtak összeszámlolni. A nagy hadigályát, amelyet a firenzei herceg küldött, a calais-i csata után nem látták többé. Ezek után elvitorláztak, és az angolok öt napig üldözték őket egészen Skócia partjáiig. Ott átszámoltatták a katonaságot, és úgy találták, hogy már nyolcezer embert vesztek. Ezek részben elesetek, részben betegségekben pusztultak el. Innen Írországba hajóztak, anélkül azonban, hogy élelmet vettek volna fel. Írország mellett két hajót vesztek, az egyiket Szent Sebestyénnek, a másikat Szent Mátyásnak hívták, ezeken 465 ember volt. Mivel a flottájuknak nem volt friss vize, Írország mellett sok lovat és öszvért dobta a tengerbe. Mikor Írországból elvitorláztak, a főparancsnok, Medina Sidonia herceg minden kapitánynak megparancsolta, hogy siessen Corunába vagy az első spanyol kikötőbe. Így tíz napig együtt vitorláztak. Akkor Sidonia herceget a vihar 27 hajóval elszakította tőlük, s nem lehetett tudni, hogy hova lett. Mikor az armada utoljára még együtt volt, már nem volt erősebb 78 hajónál. Az óriásgályák közül egyik sem volt már velük. Sidonia herceg hajói közül kettő odaverődött a parthoz. Csak két-három embert tudtak megmenteni a katonaságból. Mondják, hogy a vezérlő admirálisnak már csak 25 hordó bora, kevés kenyere és semmi vize sem volt. Az árbocrudakat az ágyútűz nagyon megrongálta, s így nem lehetett valamennyi vitorlát kifeszíteni. A hercegnek hajóján három angol hajókalauz volt. Szeptember 10-én Írország alatt újból a parthoz verődött egy nagy, ezertonás hajó, Maria della Rosa néven. Ezen volt parancsnok Michael Oquendo, a flotta egy részének vezére. Ascoli hercege is rajta volt, a spanyol király törvénytelen fia, aki 28 éves volt. Ezenkívül még: 10 nemes, 7 kapitány és 500 katona volt rajta. Ezek mind elpusztultak, kivéve egy hajókalauzt, aki egy deszkán kimentette magát. Azt mondja, hogy a király törvénytelen fia Calais előtt jött erre a hajóra. Volt rajta 50 ágyú és 25 más fémből való löveg, valamint 15 000 dukát és ezüstreal és sok arany. Ugyanezen a napon két nagy hajó Írországból 850 embert tett partra: ezek közül 700 elpusztult, a többi fogságba esett. A hajók összetörték a parton. Szeptember 12-én egy nagy hajó pusztult el, ez alkalommal tizenhárom nemeset fogtak el, és 400 ember a szárazföldre menekült. (...) Egy másik hajóról 78 halott vetődött a szárazföldre. Egy parthoz verődött hajóról három nemesembert, egy püspököt és 79 zsoldost fogtak ki, a többi elpusztult. Szeptember 17-én két nagy hajó, a Szent János és a Szent Márton mentek tönkre. Az admirális de Ricaldo volt, és hajója majd a legnagyobb a flottában. Ezen 800 katona volt, 60 portugál és 40 biscayai tengerész. Már négy napja szenvedtek, éhínséget. Azután pedig még egy hadigályá pusztult el, egy 900 tonnás, ezen volt egy olasz őgróf és a nápolyi és sevillai régi helyőrség. Rajta volt még Don Alonza de Layba, a milánói lovasság mestre de campója is. Szeptember 18-án jött Írországból a hír, hogy igen sok holttest vetődött partra.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 186–187.)

(Kardos Tibor fordítása)

➤ BERNARD GIRARD DU HAILLAN (1535/1537–1610) A FRANCIA MONARCHIÁRÓL ÉS A KIRÁLY JOGAIRÓL (1594)

A francia historiográfus elismeri, hogy a király gyakorlatilag teljhatalommal bír országában, ám fontos szerepet tulajdonít a királyi hatalom ellensúlyaként kezelt királyi tanácsnak. Egyben nyílt vagy burkolt történelmi példákkal, célzásokkal élve, hangot ad ellenérzésének is a zsarnoki módon kormányzó uralkodóval szemben. Idézett műve először 1570-ben jelent meg (bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt). ➤

(...)

A Klodvig nemzetségéből származó régi királyok csak a gyönyöröknek és élvezeteknek élve nem foglalkoztak államügyekkel. Sőt arcátlan udvarnagyaikra⁴³ hagyták azokat, és nem tudták, mi is egy király hatalma, kötelessége és állása. Nagy Károly és Capet nemzetségéből származó utódai azonban, mivel ügyesebbek voltak, mint ezek az első „ármékkirályok”, egy szabályt, vagy még találébban kifejezve, egy [egész] szabálygyűjteményt hagytak királyainkra, hogy legyen mihez tartaniuk magukat, s amelyet nem szabad áthágniuk, ha nem akarnak zsarnokká válni.

Mert ami a király felségét illeti, teljhatalma van minden, a békét és a háborút érintő dologban. Ő hívja össze és tartja a királyság régi szokása szerint annak rendi gyűlését, amikor szükségét látja. Ő visel gondot az összes hivatalra és választás útján betölthető egyházi javadalomra, ő adja a kormányzó és kapitányi tiszteket, a *connétable*,⁴⁴ a kancellár, a marsallok, az admirális, a főistálló-mester állását, azaz, mindent egybevéve, a korona összes hivatalát és egyéb katonai és bírói címeket, állásokat, rangokat és méltóságokat, valamint a saját háztartása szolgálatára létrejött, nem megvásárolható hivatalokat. Ő a legfelsőbb fellebbviteli fórum, a tisztviselőket ő nevezi ki vagy mozditja el, ő vet ki adókat és más terheket alattvalóira, vagy mentesíti őket ezek alól. Kegyelmet és felmentést ad a törvények szigora alól, emeli vagy csökkenti a pénzek ötvözetének finomságát, értékét és árfolyamukat. Megesketi az alattvalókat és hűbéreseket, hogy kivétel nélkül megőrzik hűségüket aziránt, akinek esküvel tartoznak, s egyben [az eskübe] belefoglaltatja valamennyi királyi jogot.

Csak ő vagy királysága bocsát ki kegyelmi, megbocsátó- vagy felmentő-, törvényesítő- és honosítólevelet, adópátentst, vadászati, vásártartási jogot biztosító és nemesi levelet. Csak ő hozhat létre hivatalokat, verethet pénzt, és egyedül neki van hatalma, hogy – kizárólag bírán és tisztviselőin keresztül – bizonyos bűnöket, szám szerint huszonnégyet, amelyeket királyi eseteknek nevezünk, megtoroljon. Továbbá ő rendelkezik egyedül az ország pénzével, és úgy használja fel azt, ahogyan a közügyek megkívánják. Királyaink közül néhányan túlságosan is belemerültek a pénzügyekbe, és túlzottan vissza is éltek azokkal. Meg is bánták azután.

A király egyedül hozza a törvényeket és értelmezi azokat: ő küld követeket külföldi országokba, hogy rendszeresen ott tartózkodjanak, vagy rendezzenek valamely vitás kérdést, békéről vagy fegyverszünetről tárgyaljanak, figyelmeztetéssel vagy felszólítással éljenek. A követek saját kezével és egyik államtitkára által is aláírt utasítást kapnak. [A követek feladatai közé tartozik], hogy részvétet nyilvánítsanak egy fejedelem elhunytakor és üdvözöljék a trónra lépőt. A király személyesen válaszol a külföldi követeknek, méltóságokat von vissza, és jutalmakat oszt.

⁴³ Maire du palais: majordomus.

⁴⁴ Eredetileg a királyság haderejének főparancsnoka. A 16. századra a tisztség már sokat veszített gyakorlati jelentőségéből, de még mindig a királyság egyik első méltóságának számított.

S noha minden fentebb említett dologban korlátlan hatalommal bír, valójában igen keveset tesz tanácsa véleményének meghallgatása nélkül. Az uralkodó által tett ígéretek, adományok és hozzájárulások igen gyakran vonatnak vissza, lesznek semmissé és érvénytelenítettek a tanács tekintélye által. Legalábbis így éltek és uralkodtak régi királyaink. Az uralkodásnak ez a módja azóta igencsak megváltozott. Utódaik sok dolgot tanács nélkül akartak véghezvinni, s mivel túlságosan is királyként akartak cselekedni, végül olyan helyzetbe kerültek, hogy már nem is voltak azok.

(Bernard Girard du Haillan: *De l'état et succès des affaires de France*. Paris, 1594. 176.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ OLIVAREZ HERCEG KASZTÍLIÁRÓL (1625)

A kasztíliai-aragóniai egyesülés 1479-ben az egyik lehetőség volt az egységes spanyol állam kialakulására. Kasztíliában azonban komoly támogatása volt a portugál-kasztíliai perszónáluniónak is. 1580 és 1640 között a Pireneusi-félsziget három állama egy korona alatt egyesült. A három részállam mégsem volt egyenrangú. Kasztília nemcsak a legnagyobb teherhordozó volt a spanyol Habsburgok politikájában, hanem a legnagyobb részt is követte a birodalom irányításában. Ez az állapot a másik két részállam rendjeinek éledettségét váltotta ki, amely fegyveres felkeléshez, annak következményeként pedig 1640-ben Portugália önállóságához vezetett. Alább azt a tanácsot olvashatjuk, amelyet Olivarez herceg⁴⁵ adott IV. Fülöpnek (1621–1665) Spanyolország kormányzásáról. ☞

A Portugál Királyság adottságai

Uram! A Portugál Királyság kétségkívül a legjobb birtokok közé tartozik Őfelsége összes spanyol királyságai közül, úgy a föld termékenysége, mint a kereskedelemre kiváló kikötői miatt. Sok és nagy vagyonú lakossal rendelkezik, de kormányzása nehéz. Az alattvalók itt is, mint más királyságokban, három rendhez tartoznak: papság, nemesség és a köznép. Az egyházi rend nem nagy hatalmú, mivel kis területeket birtokol, a főpapok figyelmesek és körültekintőek, nagy odaadással végzik el az istentiszteleteket. (...)

A nemesek, akiket ők fidalgóknak hívnak, a következő csoportokra oszlanak: fidalgók, akik között találhatjuk a grandokat és más nagyurakat, akik azokhoz a családokhoz tartoznak, illetve piperkőc lovagokra, a királyi udvar fidalgóira, akik a spanyol lovagoknak és az ősi hidalgóknak felelnek meg.

E nemesi családok közül a legkiemelkedőbbek, a spanyol és a portugál királyi házakal fenntartott közeli rokoni kapcsolat miatt, Berganza, Abeyro és Caminha⁴⁶ hercegei.

Az ottani népek hűsége kétségkívül megfelelő, de az is igaz, hogy volt már nagyobb is. A hűség csökkenése annak tudható be, hogy hiányzik a nemzeti király vigyázó tekintete, és ez az okozója mindannak a kárnak, ami a kormányzatban előfordul. (...) Melegen ajánlott lenne több okból is, hogy Őfelsége egy bizonyos ideig a [portugál] királyságban tartózkodjon, nemcsak amiatt, hogy rendbe hozza az okozott károkat, hanem a Monarchia megőrzése és növelése, a közügyek minél jobb elvégzése érdekében is. A kormányzat biztos kárát okozza (...) Őfelsége személyes jelenlétének hiánya. (...) Emiatt nagyon is

⁴⁵ Conde-Duque Olivarez (Olivarez gróf-herceg), Gaspar de Guzmán (1587–1645). IV. Fülöp nagy hatalmú kegyence. Kormányzása alatt lázadt fel Katalónia, és szakadt el Portugália 1640-ben. 1643-ban megfosztották hatalmától.

⁴⁶ Bragança hercegi család: 1625-ben II. Teodosio (1568–1630), 1640-ben e házból került ki IV. János portugál király (1640–1656).

Aveiro hercege: Alvaro de Lencastre (†1628).

Caminha hercege: a spanyol Miguel Luís de Meneses (†1637), 1619-ben kapja meg a hercegi címet.

Őfelsége érdekével egybevágó dolognak tartom, hogy ezek a vazallusok élnek a reménnyel, hogy Őfelsége udvara Lisszabonba költözzön egy időre. Szintén Őfelsége kötelességének tekintem, hogy néhány minisztériumot az ottaniakkal töltessem be, elsősorban a követségeket, alkirályságokat, az országgyűlés elnökségét és néhány, a királyi udvarhoz kapcsolódó funkciót. Ugyanezt javaslom cselekedni az aragónok, flamandok, olaszok esetében is, így előtérbe helyezve az ott élőket, akik lelkesedéssel fogják Őfelségét képviselni. Így ez lesz a leghasznosabb dolog, ami a Királyság általános biztonságát, megalapozottságát, fennmaradását és növekedését szolgálja. Az egyetlen eszköz, amivel [a monarchiát] egyestíteni lehet, ezen vazallusok – akiket mi külföldieknek tartunk – keveredése és az említett tisztségekben való alkalmazása.

Befejezem a gondolatomat azzal, hogy (...) a királyságban megoldást kell találni az új keresztények ügyében is, együtt a többi, kormányzatban és elsősorban a kincstárban felmerülő problémákkal. (...)

A portugálok szíve alaptervetlen hűséges, és a feltörő elégedetlenség kizárólagosan a királyaik iránti szeretetből fakad. (...)

Kasztília és Aragónia egyesülésének előnyeiről

Az aragón korona három királysága,⁴⁷ a szokásaik, jogaik, úgyszintén a kormányzati módszereik, a területük nagysága, a vazallusok állapota és a nemesség alapján majdnem egyformának tűnik. (...)

Ismert, hogy a grandok száma négy:⁴⁸ Segorbe⁴⁹ és Cardona⁵⁰ hercege Katalóniában, Gandía⁵¹ hercege Valenciában, Híjar⁵² és Villahermosa⁵³ hercege Aragóniában. Közülük a valenciaiak a leginkább zavargó nép, (...) de véleményem szerint legalább annyira hűségesek, mint a kasztíliaiak, mert nincs olyan tartomány a világon, amely mentesült volna bármilyen zendüléstől vagy zavargástól. (...) A királyi jelenlét hiányának oly hosszú éveit alatt ugyanolyan hűségesek maradtak, mint maguk a kasztíliaiak.

És higgye el, Őfelsége, (...) a legnagyobb hibák egyike az, hogy Őfelsége nem fordul meg a királyságokban és más tartományaiban. Ebből súlyos bajok is származnak és fenyegetik a Monarchiát, ugyanígy, ahogy a tartózkodás és bizalmatlanság, amelyet az elmúlt években Őfelsége külföldi⁵⁴ vazallusaival szemben mutattak.

Őfelsége és minden más szuverén király és fejedelem az országaikat három jogcím alapján birtokolják: öröklés, hódítás, választás. Ami az utolsót illeti, rendkívül ritka, és kétségen kívül a legrosszabb kormányzati forma. (...)

A legjobb rendet és a legmegbízhatóbb vazallusokat az öröklés jogán birtokolt terü-

⁴⁷ Aragónia, Katalónia, Valencia.

⁴⁸ A forrás négyről beszél, de a felsorolásból kiderül, hogy öt családról van szó, amelyek közül kettő közeli házassági viszonyban van.

⁴⁹ Segorbe hercege, Folch de Cardona család, Francisco Ramón halála után (1575) testvére, III. Johanna Folch de Cardona megházasodik Cardona hercegevel, Alonso de Aragónnal. Mivel fiuk nincsen, nőágon folytatódik a Segorbe család (IV. Johanna). 1625-ben Segorbe hercege Luis Ramón Folch de Cardona.

⁵⁰ Cardona hercege, az aragón királyi dinasztia mellékága, amelyik Juana Folch de Cardona és Alfonso de Aragón házassága után szoros családi kapcsolatban van Segorbe hercegevel. 1625-ben Enrique de Aragón volt Cardona hercege.

⁵¹ Gandía hercege. VI. Sándor pápa (Rodrigo Borja, olaszosan Borgia) fia lesz Gandía első hercege 1483-tól. A tárgyalás időszakban Carlos Francisco de Borja (1573–1632) volt Gandía hercege.

⁵² 1594-től a de Silva Sarmiento családé a hercegi cím, miután az Híjar család fiúágon ekkor kihalt, és Isabel Margarita de Híjar megházasodott Rodrigo de Silva Sarmientóval.

⁵³ Villahermosa hercege. Az aragón királyi dinasztia mellékága, 1625-ben Francisco de Aragón.

⁵⁴ Azaz nem kasztíliai.

letek kínálják. Minden területet, amivel ma Őfelsége rendelkezik, öröklés alapján bír, kivéve Navarrát és az Indiákat, amelyeken hódítás alapján uralkodik.⁵⁵

Így tehát milyen érv hozható fel emellett, hogy e fenti királyságok lakosait kizárják a tisztségekből, privilégiumokból, és nem részesülhetnek ugyanazon tisztségekben, hivatalokban és bizalomban, amit azok, akik Andalúzia és Kasztília közepén születtek, megkapnak? (...)

És mi csodálkozni való van azon, hogy ezek a kevésbé hű kasztíliai vazallusok, akik az ősszes tisztséget betöltik, ahol Őfelsége megtalálható és Őfelsége személyes jelenlétét élvezhetik, féltékenyek, elégedetlenek és megbízhatatlanok? (...)

Igazságos lenne-e az, hogy hű vazallusnak tekintsük azt, aki uralkodójának azt tanácsolja, hogy csakis őt becsülje, és csakis őt rúntesse ki tisztségekkel és vagyonnal, és ne bízson meg a többiekben? Lojális-e az az ország, amelyik ugyanezt ajánlja? Mert, Uram, ez az, amit azok javasolnak, akik azon a véleményen vannak, hogy továbbra is legyen elővigyázatos és bizalmatlan a külhoni vazallusokkal. (...)

Hogy külföldieknek hívják, és ezen állapotukban óvakodjanak azoktól, akik Őfelsége királyságainak és államainak szülöttei, az minden királyság és állam érdekével egybevág, de hogy ezek közé sorolják Őfelsége örökölt koronáinak vazallusait is, az messze áll minden józan érvtől, és az egyik okozója, hogy megszorult állapotba jutott ez a (spanyol) királyság.

Mindenhol az tekintessék a kormányzati érdekekkel egybevágónak, hogy az alkirály, kormányzó vagy bármilyen vezető ne arról a területről származzon, ahol kormányoz, mert a jó kormányzat legfőbb ismérve a vezető függetlensége. Ez lehetővé teszi, hogy az idegen vazallusokat is megbízzák ezekben a királyságokban, mert kiválasztásukat alátámasztja Őfelségéhez való hűségük és szeretetük. (...)

Nem mondom azt, hogy Őfelsége hirtelen mindent felforgasson, mert e kormányzatban oly nagy a hagyomány ereje, hogy megnehezíti és megbénítja a legfőbb érdekeket is. De ajánlott lenne szépen lassan, jeles és ismert emberekkel együttműködve, ezt a hálót szétfejtetni. (...)

(*Historia de España*. XI. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1984. 669–674.)

(Korpás Zoltán fordítása)

☞ RENDELET A KATONAILAG JELENTÉKTELEN VÁRAK, ERŐDÖK ÉS ERŐDÍTMÉNYEK LEROMBOLÁSÁRÓL (NANTES, 1626. JÚLIUS VÉGE)

A IV. Henrik (1589–1610) halála óta visszatérő politikai válságokkal és belháborúkkal küszködő francia monarchia ügyeinek irányítása 1624 augusztusától került Armand-Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642) bíboros kezébe, aki a királyi hatalom és tekintély megerősítését, illetve a politikájával szemben álló erők semlegesítését módszeres következetességgel vitte végbe. Először a belső főnemesi csoportosulások, majd a hugenot-ták katonai és politikai erejét törte meg. A király fivére, Gaston d'Orléans (1608–1660) házassága körüli intrikákat (1626) a Gaston körül csoportosuló ellenzékkel, köztük a bretagne-i kormányzóval, César de Vendôme-mal (1594–1665), IV. Henrik törvénytelen fiával való leszámolásra használta fel. Ebbe az esemény sorba illeszkedve született az

⁵⁵ Navarrát 1512-ben foglalja el Spanyolország. 1515-ig az Aragón Koronához csatolták, eztán Kasztíliahoz. 1492-től kezdődik a gyarmatok kiépítése Latin-Amerikában.

alábbi rendelet is, amely a szükségtelennek ítélt erődtítmények fenntartási kötelezettségének megszüntetését kimondva, egyrészt az alattvalók terheinek csökkentésére irányuló, garantáltan népszerű uralkodói szándékat helyezi előtérbe, másrészt a közbéke hatékonyabb biztosítását ígéri a királyi hatalommal dacoló békétlenek potenciális támaszpontjainak felszámolásával. (S. T. P.) ➔

Mi, Lajos stb. (...) Tudtul adjuk, mint fentebb, hogy ezen királyság rendjeinek gyűlései, valamint azon nemes személyeké, akiket azért választottunk ki, hogy tanácsokat adjanak nekünk, valamint elődünknek, tiszteletre méltó urunknak és atyánknek ezen királyság legfontosabb ügyeiben, továbbá Bretagne tartomány rendjeinek gyűlése, melyet 1614-ben magunk hívtunk össze, régóta és állhatatosan és a legalázatosabban esedeztek említett elődünkhöz, valamint hozzánk, hogy romboltassunk le ezen királyság különböző helyein több erődtítményt, melyek nem voltak sem ellenségeink és szomszédaink határain, sem pedig utak mentén vagy [katonailag] fontos helyen, és csak arra szolgáltak, hogy felesleges garnizonok fenntartása címén megemeljék kiadásainkat, illetve bizonyos személyeknek, akik a legkisebb mozgolódás alkalmával is nagymértékben nyugtalanították a tartományokat, ahol a nevezett erősségek találhatóak, menedékhelyet jelentsenek. (...)

Teljes szívünkkel hozzá kívánván járulni minden oly eszközzel, mely számunkra csak lehetséges, alattvalóink nyugalomához és könnyebbedéséhez, illetve nagy nyugalomban megtartani a tartományokat; elhárítani, amennyire csak tudjuk, minden alkalmat, amely számukra nyugtalanságra adhat okot és a kiadások csökkentése révén, mit is minden dologban, ide értve saját udvarunkat is, végre kívánunk hajtani, kisebbiteni kívánjuk említett alattvalóink terheit, kiket is immár, mint elhatároztuk, könnyítünk hatszázezer font összegével a jövő esztendei rendes adók kivetése során: jóllehet a szükséges és elkerülhetetlen kiadások jócskán meghaladják bevételeinket.

Melyből következőleg szívesen vállaljuk a számunkra javasolt különleges módokat, még jóvedelmünk csökkenését is, hogysem újabb terheket rójunk népünkre, avagy elmulasztuk terheinek könnyebbítését. (...)

Ezen okoknál fogva tanácsunk javaslatára, melyen részt vett a királyné, tiszteletre méltó anyánk, igen kedves és egyetlen fivérünk, Anjou hercege, tanácsunk más hercegei és főurai, tekintetbe vettük az említett kérelmeket, s különös kegyünknel fogva királyi tekintélyünk és teljes hatalmunk birtokában kinyilvánítottuk, kijelentettük és elrendeltük s az alábbiakban kézjegyükkel ellátva kinyilvánítjuk, kijelentjük és elrendeljük óhajunkat és akaratunkat:

Hogy minden megerősített hely, legyen az város vagy vár, amely királyságunk belsejében avagy nem a határ mentén, vagy egyéb lényeges [katonai] jelentőséggel bíró tartományban helyezkedik el, erődtítményei romboltassanak le és döntessenek össze; még a régi falak is rontassanak le, ha ez szükségesnek ítéltetik alattvalóink java, nyugalma és államunk biztonsága érdekében, oly módon, hogy nevezett alattvalóink ne tarthassanak ezentúl attól, hogy az említett helyek bármifajta kényelmetlenséget jelenthetnek számukra, mi pedig megszabadulunk a helyőrségek fenntartásához szükséges kiadásoktól.

(Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XVI. Par Isambert–Taillandier–Decrusy, Paris, Belin–Leprieux–Verdière, 1829. 192–194.)
(Botos Máté fordítása)

✧ VINCENT VOITURE LEVELE M.-NEK RICHELIEU BÍBOROS POLITIKÁJÁNAK VÉDELMEBEN (PÁRIZS, 1636. NOVEMBER 24.)

Vincent Voiture (1597–1648) francia író a Rambouillet-szalonnak egyike legjelentősebb tagja volt. XIII. Lajos öccsének, Gaston d'Orléans-nak (1608–1660) a híve, aki 1632-ben, bátyja elleni lázadásának kudarca után Spanyolországba küldte, hogy ott próbáljon törekvéseihez támogatókat találni. 1633-ban a király és fivére kibékülését követően Richelieu kegyébe fogadta, s Voiture visszatért az irodalmi tevékenységhez. Alábbi, ismeretlen címzetthez írt leveléből kiderül, melyek voltak Richelieu politikájának azon elemei, amelyekkel a politikaformáló közvélemény jelentős része azonosulni tudott (a hugenotta párt létrejele, Lotaringia meghódítása, spanyolok és angolok elleni sikeres háborúk). A Voiture tollal írt kikerülő apologia azonban tükrözi azt a közhangulatot is, amely a főminisztertől a rendkívüli háborús erőfeszítések után békét, a társadalom szinte minden rétegét sújtó terhek csökkentését várta. ✧

Nem tartozom azok közé, akik, ahogyan ön mondja, a dicséreteket varázsigévé szándékozván változtatni, a bíboros úr valamennyi cselekedetét csodaszámba veszik, és magasztalásában túlmennek egy ember dicsőítésének lehetséges és megengedhető határán, s akik akkora igyekezettel próbálják őt jó színben feltüntetni, hogy csupa hihetetlen dolgot állítanak róla. Ugyanakkor nem vagyok olyan alávalón rosszindulatú sem, hogy azért gyűlöljek egy embert, mert a többi fölé emelkedik. Azt sem engedem azonban, hogy a közszerepet vagy közgyűlölet tudvalevőleg majdnem mindig igazságtalan érzései eluralkodjanak rajtam. Úgy szemlélem őt, hogy ítéletemet a szenvedély ne hajlítsa se egyik, se másik irányba. Az utókor szemével nézem őt. Mert kétszáz év múlva, amikor utódaink azt olvassák majd korunk történetében, hogy Richelieu bíboros lerombolta La Rochelle-t és szétzúzta az eretnekséget, s hogy hálóját ügyesen kivette, egyetlen szerződéssel az eretnekek harminc vagy negyven városát vette be egy csapásra,⁵⁶ vagy amikor megtudják, hogy minisztersége idején legyőztük és kivetük az országból az angolokat,⁵⁷ meghódítottuk Pignerolt,⁵⁸ felmentettük az ostromlott Casalt,⁵⁹ egész Lotaringiát a francia koronához csatoltuk,⁶⁰ Elzász legnagyobb része hatalmunkba került,⁶¹ megvertük a spanyolokat Veillane-nál⁶² és Aveinnél,⁶³ s amikor látják majd, hogy főminisztersége idején Franciaországnak nem volt olyan szomszédja, amellyel szemben ne nyert volna területeket vagy ütközeteket, olvashatják-e mindezt anélkül, hogy ne éreznék odaadást iránta, ha ereikben csak néhány

⁵⁶ Az 1629. június 28-án kibocsátott alési „kegyelmi” ediktumra céloz Voiture, amely visszavonta a nantes-i ediktum hugenották számára előnyös katonai és politikai záradékát.

⁵⁷ Célzás az angolok sikertelen kísérleteire a királyi sereg által ostromlott La Rochelle felmentésére 1627–1628-ban.

⁵⁸ Pinerolo, város és jelentős erőd Piemontban. 1630. március 29-én vették be a francia csapatok.

⁵⁹ Casale, fontos erődítmény Észak-Itáliában a Pó völgyében, Monferrato ögrótságban. 1628 áprilisában, az ún. mantovai örökösödési háború kezdetén spanyol és savoyai csapatok zárták körül. 1629 márciusában XIII. Lajos csapatai elűzték az ostromlókat. 1629 júniusában az egyesült spanyol és császári sereg ismét ostromzár alá vette. Az ostromnak a regensburgi birodalmi gyűlésen kötött megegyezés vetett véget 1630 októberében.

⁶⁰ Célzás Lotaringia meghódítására 1632–1633-ban.

⁶¹ Voiture itt arra céloz, hogy Lotaringia megszállásával egy időben francia csapatok jelentek meg egyes elzászi uradalmakban és városokban (például Colmar, Thann, Sélestat), amelyek francia védelmet kértek a svéd, illetve császári katonaság ellen.

⁶² Avigliana, kisváros Piemontban a Dora Riparia völgyében a Fréjus-hágót és Torinót összekötő úton. A franciák 1630-ban arattak itt jelentősebb győzelmet.

⁶³ Avenir, luxemburgi falu. A franciák 1635-ben arattak itt győzelmet a spanyolok felett.

csepp francia vér folyik, és van bennük valami szeretet országuk dicsősége iránt? Véleménye szerint kevésbé fogják szeretni és becsülni őt, mert minisztersége alatt a városközi járadékok⁶⁴ kifizetése kisebb késedelmet szenvedett, vagy mert néhány új tisztviselőt neveztek ki a Számvevő Kamarába?

A nagy dolgokat nem adják olcsón. A nagy erőfeszítések kimerítik, míg az erős orvosságok elgyengítik a szervezetet. Ám ha az államokat halhatatlanoknak és az eljövendő előnyöket mint jelenvalókat tekintjük, vegyük csak számba, hogy az az ember, akiről azt állítják, hogy tönkretette Franciaországot, hány milliót takarított meg ennek az országnak pusztán La Rochelle bevételével! Ez a város ugyanis még kétezer év múlva sem szalasztotta volna el a lázadás egyetlen lehetőségét sem, ha a király kiskorú, a nagyurak békétlenkednek, vagy alkalom nyílik felkelésre, örökös ismétlődő kiadásokra kényszerítve bennünket. Ennek a királyságnak ugyanis csak két ellenségtől lehet félnivalója: a hugenottáktól és a spanyoloktól. A Bíboros úr, amikor az ügyek irányítását átvette, elhatározta, hogy mindkettővel leszámol. Lehettek volna ennél dicsőbb vagy hasznosabb tervei? Az előbbiekkal végzett is. Utóbbiakat ugyan még nem győzte le... (...)

Könyörgök, nyissa fel hát a szemét, hiszen mindez a napnál is világosabb. Ne gyűlölj tovább azt az embert, aki ily szerencsével tud bosszút állni ellenségein, s ne akarjon többé rosszat annak, aki a rosszindulatot is saját dicsőségére képes fordítani, oly bátran viselve el azt. Hagyja ott pártját, mielőtt az hagyja faképnél önt. Lám, a bíboros urat gyűlölők közül is sokakat megtértített az általa nemrég véghezvitt csoda.⁶⁵ És ha a háború befeljeződhet, ahogy arra remény mutatkozik, megtalálja majd a módját, hogy a többieket is megnyerje magának. Bölcsessége és nagy tapasztalata annak eldöntésében, mi a legjobb, terveit a továbbiakban bizonyosan arra vezérli, hogy ezt az államot, miután valamennyi közt a legféltelmesebbé tette, a legvirágzóbbá is változtassa. Egy olyan, minden másnál szebb célt tűz majd maga elé, amelyre senki más sem gondol: többé nem a királyság legnagyobb és legrettegettebb, hanem legjobb és legszeretetre méltóbb személyévé akar majd válni. Tudja ugyanis, hogy a legnemesebb vállalkozás a szívek és érzések meghódítása. Látja, hogy egy ország határainak kiterjesztése száz mérfölddel nem annyira dicsőre méltó, mint eltekinteni egy adófillértől, s hogy kevésbé nagy és dicsőítő tette legyőzni és szétszórni százezer embert, mint húszmilliónak jólétet és biztonságot teremteni. Így ez a nagy szellem, akit eddig csak az foglalkoztatott, hogy a háború költségeinek fedezetét előteremtse, pénzt hajtson be és katonákat toborozzon, városokat vegyen be és csatákat nyerjen, ezennél csakis a nyugalom, a gazdagság és a bőség helyreállításának szentelté majd magát. Akkor majd elegendig kudarcra ítélt ellenfelei meg sem szólhatják többé. Akkor majd a párizsi polgárok lesznek legmegbízhatóbb testőrei, és meg fogja tudni, mennyivel kellemesebb a nép szájából hallani személye dicsőítését, mint költőkből.

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 180–182.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⁶⁴ Antoine Duprat kancellár 1522-ben a párizsi városi tanácsnak engedett át bizonyos királyi bevételeket azzal a céllal, hogy ezekből a testület a párizsi polgároknak járadékokat hozhasson létre („adhasson el”). Formailag így a párizsi városháza (azaz az általa kezelt királyi jövedelmek) fedezték az évente fizetett járadékokat. A járadék ellenében a járadékos bizonyos pénzüsszeget fizetett az ügylet kezdetén, azaz tulajdonképpen a városnak, illetve az államnak nyújtott és királyi bevételek által garantált kamatozású kölcsönről volt szó, amely így eleget tett annak a Szentszék által támasztott feltételnek, hogy járadék fizetésének fedezete csak ingatlan (illetve annak jövedelme), jelen esetben a párizsi városháza lehet.

⁶⁵ A pikárdiai Corbie városát 1636. augusztus 15-én vették be a Flandria felől betörő spanyolok. Ezzel nyitva állt előttük az út Párizs felé. A betörő ellenséget csak novemberben sikerült a francia csapatoknak kiszorítaniuk az országból.

➤ RICHELIEU A FRANCIA ÁLLAMRÓL

Részlet Richelieu bíborosnak (1585–1642), XIII. Lajos francia király (1610–1643) fő-miniszterének az uralkodóhoz intézett politikai végrendeletéből. Az alábbiakból kiviláglik, melyek voltak a Richelieu által a királyi hatalomra legveszélyesebbnek tartott politikai jelenségek hatalomra kerülésekor, illetve hogy milyen célokat tűzött ki ekkor maga elé. (S. T. P.) ➤

(...)

Amikor Felséged felhatalmazott az Államtanácsban való részvételre, valamint rám bízta ügyei java részének irányítását, kétségtelenül a hugenottákkal osztozott a hatalmon. A nagyurak úgy viselkedtek, mintha nem is alattvalói lettek volna, a legnagyobb hatalmú tartományi kormányzók pedig úgy, mintha csakis ők uralkodnának a gondjaikra bízott vidékeken.

E sok rossz példa olyannyira ártott a királyságnak, hogy még a legrendezettebb területekben is érezte hatását a zűrzavar, és olykor még ők is kisebbsítették Felséged törvényes hatalmát – amennyiben erre lehetőségük nyílt –, csak hogy a sajátjukat az ésszerűség határain túla terjeszthessék ki.

Akkoriban a vakmerőség volt a legfőbb érdem, [alattvalói] csak ritkán becsülték meg Felséged jótéteményeit, mivel vágyaik mindig messze túlszárnyalták a legbökezübb adományokat is. Akkoriban a legorciatlanabbakat tartották a legtöbbre és a legbölcsebbnek, s gyakran valóban ők lehettek a legelégedetebbek is.

Az idegen országokkal kötött szövetségeket lebecsülték, személyes érdekeiket előbbre valónak tekintették a köz javánál. Egyszóval a királyi méltóságot olyannyira megtepázták, és az – jórészt azok hibájából, akiknek tiszte Felséged ügyeinek intézése volt akkoriban – annyira különbözött attól, aminek lennie kellett volna, hogy szinte lehetetlen volt ráismerni. (...)

Mindama nehézségek dacára, amelyeket Felséged elé tártam – mivel tudtam, mire képes egy király, ha jól él hatalmával –, meggyőződésem szerint minden vakmerőség nélkül ígérhettem Önnek, hogy orvosolni tudja állama bajait, s hogy bölcsessége, ereje és Isten áldása rövid időn belül gyökeresen átalakíttják e királyságot.

Megígértem, hogy minden igyekezetemmel és a Felséged kegyelméből rám ruházott hatalommal azon fogok munkálkodni, hogy felszámoljam a hugenotta pártot, letörjem a nagyurak gögjét, alattvalóit kötelelességükre szorítsam, és nevének visszaszerezem külföldön is a neki kijáró megbecsülést. (...)

(Cardinal de Richelieu: *Testament politique*. Éd. Louis André, Paris, Laffont, 1947. 93–95.)

(Tóth Réka fordítása)

➤ A HÁROMÉVES TÖRVÉNY (TRIENNIAL ACT, 1641)

A parlament a 13. századtól kezdve a politikai vita és utóbb a státútumok kibocsátása révén a törvényhozás fontos fóruma volt, de nem „intézményesült” abban az értelemben, hogy nem önálló autoritásánál fogva, hanem az uralkodó összefoása nyomán ült össze, rendszertelenül és többnyire rövid időre (a források nem „a parlamentről”, hanem „parlamentekről” beszélnek). I. Károly ellenzéke nyomban a hosszú parlament összeülése után szorgalmazta e helyzet megváltoztatását, a király azonban még akkor is hangsúlyozta, hogy felségjogai elleni súlyos kihívásnak tekinti a hároméves törvény tervezetét, amikor egyebekben már engedett. 1641. február 16-án mégis kénytelen volt jóváhagyni az alábbi törvényt. ➤

Törvény a parlamentek közötti hosszú időközökből adódó kellemetlenségek elkerülésére

I. Minthogy ennek az országnak a törvényei és statútumai szerint a parlamentet minden évben legalább egyszer össze kell hívni a sérelmek orvoslása végett, időpontjának és helyének kijelölése azonban mindig is Őfelségének vagy királyi elődeinek joga volt és kellett is hogy legyen; és minthogy tapasztalatból ismeretes, hogy parlamentnek ezek szerinti megtartásának elmulasztása különféle súlyos bajokat és kellemetlenségeket okozott Őfelségének, a Királynak, az Egyháznak és a Birodalomnak; ezért az ilyen bajok és kellemetlenségek jövőbeni megelőzése végett:

II. Iktatassék törvénybe, (...) hogy abban az esetben, ha nem hívnak össze parlamentet Anglia nagypecsétjével ellátott parancssal, és az nem gyülekezik össze és nem tartják meg azon szeptember 10-e előtt, mely a harmadik évben van a jelen parlament utolsó ülésének utolsó napjától számítva (...) és minden időben mostantól fogva, és időről időre, ha nem gyűlésezik a parlament, (...) – mint fentebb elmondatott –, akkor (...) a parlamentnek össze kell gyűlnie és azt meg kell tartani a szokásos helyén, Westminsterben, mégpedig oly módon és csakis olyan formában, ahogy azt az itt következőkben a jelen törvény kimondja és az törvénybe iktatott, és semmi esetre sem másként, a rá következő november hónap második hétfőjén.

És abban az esetben, ha e jelen parlamentet, amely most ülésezik és bármely más parlamentet, amely a jövőben összeül, meghosszabbítanak vagy elnapolnak, vagy meghosszabbítással vagy elnapolással folytatnak szeptember 10-ik napjáig a parlament utolsó ülésének utolsó napjától számított harmadik évben, (...) akkor minden ilyen esetben minden ilyen parlamentet az említett szeptember 10-től félreérthetetlenül és teljes mértékben fel kell oszlatni. Anglia felsőházának elnöke, a lordpecsétőr és Anglia nagypecsétjének minden egyes és összes mindenkori meghatalmazottja az említett szeptember 10-től 6 napon belül (...) a törvény által előírt formában és Őfelségének, illetve örökösének és utódainak minden külön parancsa és utasítása nélkül lepecsételnek, kibocsátanak és kiküldenek számos illetékes parancsot, ezen ország számos illetékes főnemese számára, megparancsolván minden ilyen főnemest, hogy személyesen legyen jelen a Westminsterben tartandó parlamenten, az említett szeptember 10-ét követő november második hétfőjén, (...) és ugyanakkor le kell hogy pecsételjenek, ki kell hogy bocsássanak és ki kell hogy küldjenek számos illetékes parancsot Anglia és Wales számos illetékes megyéje, városa és törvényhatósági kerülete számos illetékes seriffjének, azért, hogy a megszokott formában megválasszák az említett megyék (...) stb. lovagjait, polgárait, báróit és városi törvényhatósági tagjait, hogy azok összeüljenek és szolgáljanak a parlamentben, melyet novemberben a második vasárnapon kell Westminsterben megtartani. A mondott főnemese, miután megkapták az említett parancsot, és a mondott lovagok, polgárok, bárók és városi törvényhatósági tagok, akiket a mondott parancsok értelmében választottak, meg kell hogy jelenjenek, és szolgálniuk kell megfelelő módon és megfelelő időben a parlamentben. A mondott lordkancellár (...) ünnepélyes esküt kell hogy tegyen a szent evangéliumra, hogy a parancsokat a jelen törvény szándéka szerint bocsátja ki, mely esküt a mindenkori lordpecsétőr előtt kell haladéktalanul letennie. És ha a mondott lordkancellár (...) elmulasztaná vagy tartózkodna attól, hogy ily módon bocsássa ki az említett parancsot, akkor ő, illetve ők, azon kívül, hogy a hamis eskü súlyos bűnét követik el, képtelenné válnak, és a jelen törvény szándéka szerint *ipso facto* képtelenek és alkalmatlanok arra, hogy hivatalukat viseljék, továbbá olyan büntetések sújthatják őket, amelyeket a következő, illetve bármely soron következő parlament rájuk ró.

És abban az esetben, ha a mondott lordkancellár, a lordpecsétőr, az előbb említett meghatalmazott vagy meghatalmazottak nem az előbbieken meghatározott módon bocsátják ki a parancsot, vagy abban az esetben, ha a parlament nem ül össze és azt nem tart-

ják meg a korábban kijelölt helyen és időben, akkor a parlamentnek szokásos helyén, a Westminsterben kell összeülnie oly módon, ahogy ezt a következőkben a jelenlegi törvény kimondja és ahogy az törvénybe iktattatik, és nem másként, a harmadik hétfőn a rá következő január hóban. Ezen ország főnemeseinek a jelen törvény szándéka szerint felhatalmazást és parancsot kell kapniuk, hogy találkozzanak a westminsteri régi palotában a szokásos helyen, az említett november hó harmadik hétfőjén, és nekik vagy közülük bármely tizenkettőnek vagy többnek, akik akkor és ott összegyűlnek, az előbb említett szeptember 10-ét követő november utolsó hétfőjén vagy azt megelőzően a jelen Törvény szándéka szerint és minden további utasítás nélkül parancsot kell kibocsátaniuk a szokásos formában, és Őfelségének a királynak vagy örököseinek, illetve utódainak nevében az említett főnemek közül tizenkettőnek vagy többnek a kézjegyével és pecsétjével ellátva a számos illetékes seriff részére azért, hogy gondoskodjanak a lovagok, polgárok, bárók és városi törvényhatósági tagok megválasztásáról, akiknek (...) meg kell jelenniük és jelen kell lenniük a parlamentben (...) január harmadik hétfőjén. És törvénybe iktattatik, hogy az említett bírói parancs, melyet a fentiek szerint bocsátottak ki, ugyanazzal az erővel és hatalommal bír a szándékokat és célokat illetően, mint az olyan parancs vagy idézés a parlamentben való megjelenésre, melyet mindmostanáig és valaha is Anglia nagypecsétjével ellátva bocsátottak ki.

III. Ha a főnemesek elmulasztják, hogy cselekedjenek, és január 23-ig semmiféle parlament nem ül össze, akkor a következő szakaszban előírtak szerint parlamentet kell választani, melynek március második keddjén kell összeülnie, amikor is a főnemeseeknek szintén össze kell gyűlniük ugyanúgy, mintha ezt idézésre vagy parancsra tennék.

A IV. szakasz rendelkezik a helyi küldöttek megválasztásának rendjéről arra az esetre, ha a pecsét alatti idézést nem bocsátanak ki. Elrendeli, hogy a választók spontán ülései válasszák meg a küldötteket. (...)

VI. Törvénybe iktattatik továbbá, hogy ezentúl semmiféle összeült parlamentet nem lehet felosztatni vagy elhalasztani összeülésétől számított, illetve az erre kijelölt időponttól számított 50 napon belül, hacsak az Őfelségének, örököseinek vagy utódainak és az összeült parlament mindkét házának jóváhagyásával nem történik. És sem a felsőház, sem az alsóház nem napolható el az összeülésétől számított 50 napon belül, hacsak ez nem az illető házak szabad beleegyezésével történik. (...)

XI. Elrendeltetik végül, és törvénybe iktattatik, hogy Őfelsége királyi hozzájárulása ehhez a törvényhez nem vethet véget a parlament jelen ülésszakának, és hogy a parlament mindazon statútumai és törvényei, melyek folyamatosan érvényben vannak a jelen ülésszak végéig, teljes hatályban maradnak Őfelsége hozzájárulása után egészen addig, míg a jelen ülés teljes mértékben be nem fejeződik. És ha a jelen ülés a jelen parlament felosztatásával fejeződik be, akkor az összes előbb említett törvények és statútumok folyamatosan hatályban maradnak a következő parlament első ülésének végéig.

(*The Stuart Constitution. Documents and Commentary.* Ed. J. P. Kenyon Cambridge University Press, 1966. 219–222.)

(Kontler László fordítása)

☞ EGY INTENDÁNS MEGBÍZÓLEVELE XIII. LAJOS URALKODÁSA IDEJÉN (FONTAINEBLEAU, 1642. AUGUSZTUS 1.)

Az 1620-as évektől állandósuló háborús állapot szigorúbb központi ellenőrzést tett szükségessé a katonaság fegyvermezése és ellátása, az állami adók behajtása, valamint az igazságszolgáltatás terén, s általában is az állami intézmények hatékonyabb működtetését követelte meg. A Richelieu (1585–1642) bíboros vezette központi kormányzat ezt széles, egy-egy adókerület közbiztonsági, hadi, igazságszolgáltatási és pénzügyeire kiterjedő hatáskörrel felruházott biztosok, úgynevezett intendánsok kirendelésével érte el, akik a helyi adminisztráció ellenőrzését és a központi akarat végrehajt(at)ásával voltak megbízva. (S. T. P.) ☞

Mi, Lajos, Isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya Államtanácsunk szeretett és hűséges tanácsosának, udvarunk rendes jogügyi előadójának,⁶⁶ Jeannin úrnak, üdvözlét.

Grimonville urát, ki szintén fent említett tanácsunk tagja, udvarunk rendes jogügyi előadója, valamint Champagne tartományunk igazságszolgáltatási, pénzügyi és közbiztonsági ügyekben intendánsként eljárjon, szükségesnek találtuk, hogy helyére fent említett Champagne tartományunkba egy ennek a megbízásnak méltóképpen megfelelni képes személyt nevezzünk ki. Az önnek adott eddigi megbízások alkalmával nekünk tett szolgálatai révén megbizonyosodtunk, hogy választásunk nem eshetne önnél alkalmasabb személyre, bízván képességeiben, tapasztalatában, feddhetetlenségében, megfontoltságában, körültekintésében, hűségében és szolgálatunk iránt tanúsított különleges odaadásában. Mindezen (...) okoknál fogva eme aláírásunkkal ellátott levéllel Önt igazság-, közbiztonság- és pénzügyi intendánsi megbízással rendeltük és küldtük ki, illetve rendeljük és küldjük ki említett Champagne tartományunkba, hogy ott ezen minőségében és az ezzel járó tiszteletadás, tekintély, előjogok, kiváltságok és illetmény [birtokában] gondoskodjék az igazságszolgáltatás megfelelő működéséről, valamint minden büntény és vétség rendeleteinknek megfelelő szigorúsággal történő megbüntetéséről és megtorlásáról. E célból hallgassa meg fentnevezett tartományunk alattvalóinak panaszait francia és külföldi katonáink, illetve mindenki más ellen, bármilyen rendű és rangú legyen is. Hasonlóképpen hallgassa meg nevezett katonáink említett alattvalóink elleni panaszait, és igyekezzen nekik ezekben az ügyekben jól és rövid úton igazságot szolgáltatni. A tartományban jelenleg vagy a jövőben állomásozó helyőrségek katonáit előírásainknak megfelelően tartsa jó rendben és fegyverben, járjon el mindenfajta bűnök elkövetőivel szemben, amint azt igazságérzete és lelkiismerete diktálja. Kezdeményezzen ellenük pert, és folytassa azt egészen a végleges ítélet meghozataláig, beleértve annak végrehajtását is. [Évégett] vegyen maga mellé a rendeleteinkben előírt számú bírót. A jelenleg vagy a jövőben a tartományban tartózkodó katonáink vezetésére és fegyvermezésére kirendelt biztosokkal mustráltassa meg a csapatokat, amint azt szükségesnek és helyénvalónak ítéli; rendelje el zsoldosainknak, rendeleteinknek, illetve könnyűlovasságunk és rendes vagy rendkívüli hadipénztárunk fizetőmesterei avagy megbízottai által az

⁶⁶ Maître des requêtes ordinaires de l'Hôtel du Roi: a 13. századtól a közvetlenül a királyhoz intézett kérések, beadványok átvetői és előterjesztői. Számuk az eredeti kettőtől a 16. század végére száz fölé emelkedett, tevékenységi és illetékességi körük pedig jelentősen, bár egyértelműen sohasem szabályozott módon kiszélesedett. Részt vettek a Kancellária, a Nagytanács és a Párizsi Parlament munkájában, ellenőrizték a vidéki igazságszolgáltatás és adminisztráció működését, különleges királyi megbízásokat teljesítettek. Tevékenységük az intendánsokét előlegezte meg, ezért nem véletlen, hogy a 17. században, az intendánsi rendszer bevezetésekor az új tisztviselők jelentős része közülük került ki.

említett tartományba szállított összegnek megfelelően a zsold kifizetését, megakadályozva minden a fizetés során elkövethető visszaélést és sikkasztást, példásan megbüntetve mindazokat, akik ebben bűnösnek találtnak. Elnököljön mind a királyi kincstárnokok hivatalában,⁶⁷ mind a fent említett tartomány középfokú bíróságain. Vegyen részt az említett tartomány és ott lévő csapataink általános helytartói, valamint a városok kormányzói által szolgáltatunk előmozdítására tartott tanácskozásokon, amennyiben jelenléte ott szükségesnek látszik. Gyorsítsa meg nevezett tartományunkban bevételeink, mind a rovásadók, mind a természetbeni⁶⁸ és más köteles szolgáltatások behajtását, megakadályozva a sarcolást és sikkasztást, melyek előfordulhatnak az említett behajtás során, és általában is tegyen meg mindent az előbb említett dolgokban, birtokokon és tartozékaikban, amit helyénvalónak, szükségesnek és előnyösnek vél szolgáltatunk érdekében. Ezek megtételére hatalmat, megbízást és különleges parancsot adunk Önnek jelen levél által és a jelen dolgokban; parancsba adjuk azért nevezett tartományunk és ott tartózkodó hadseregünk általános helytartóinak, tábornagyaiknak és más, az említett katonaság felett hatalommal bíró személyeknek, valamint a nevezett tartományban található városaink kormányzóinak, hogy az említettek végrehajtását illetően biztosítsanak Önnek engedelmisséget. Továbbá elrendeljük és parancsoljuk fentnevezett hadaink valamennyi vezetőjének és tisztjének, illetve a katonákat vezető biztosoknak, a tartománybeli városok polgármestereinek és tanácsosainak és minden más alattvalónknak, hogy ismerjék el Önt [előjárójukul] és engedetlenség vádjának terhe alatt engedelmeskedjenek Önnek említett minőségében, mivel így tetszik nekünk.

Adatott Fontainebleau-ban, augusztus első napján, a kegyelem 1642. esztendejében, uralkodásunk harmincharmadik évében.

(H. d'Arbois de Jubainville: *L'administration des Intendants d'après les archives de l'Aube*. Troyes, 1880. 208–211.)

(Botos Máté fordítása)

➤ AZ ANGOL PARLAMENT TIZENKILENC JAVASLATA I. KÁROLYNAK (1642)

Jóllehet I. Károly (1625–1649) a „nagy tiltakozás” utáni bonyodalmakat követően elhagyta a fővárost, 1642 nyaráig nem szakadt meg a párbeszéd közte és a parlament között. A parlament 1642. június 1-jén kelt 19 pontos javaslata bevezetőjének békülékeny retorikája ellenére voltaképpen a főhatalom igényét, a megosztott szuverenitás felmondását jelentette be azáltal, hogy korábban maga által is elismert a felségjog körébe tartozó hatásköröket követelt. Az ultimátumnak beillő kívánságokra adott válaszában a király hangsúlyozta a „vegyes” avagy „korlátozott” monarchia melletti elkötelezettségét, és úgy vélekedett, a „vendek” közötti egyensúly fenntartását az állam szilárdsága és az alattvalók szabadsága egyaránt megköveteli. A parlament kihívó és újító s az uralkodó mérsékelt és hagyományhű hangvétele közrejátszott abban, hogy a royalista tábor ettől az üzenetváltástól a polgárháború kezdetéig eltelt hónapok alatt számottevően megerősödött. (K. L.) ➤

Felséged alázatos és hűséges alattvalói, a parlament főúri és közrendű tagjai (...) alázatosan és őszintén terjesztik Felséged elé kötelességtudó kérésüket és tanácsukat, hogy Felséged uralkodói bölcsessége okán, saját dicsősége és biztonsága érdekében, alattvalói és birtokai

⁶⁷ Más néven bureau de finances: az egyes adókerületek (généralité) pénzügyi főtisztviselőinek (kincstárnokok, ellenőrök) testülete.

⁶⁸ A katonaság élelmezésére beszolgáltatandó termények.

jóléte és biztonsága iránt érzett szerető gondoskodástól vezettetve méltóztasson elfogadni és biztosítani alábbi alázatos óhajainkat és javaslatainkat mint a leghatásosabb eszközeit annak, hogy Isten áldásával megszüntessük azt a féltékenykedést és nézeteltérést, amely oly sajnálatosan kialakult Felseged és népe között, és annak is, hogy Felsegedet és népét a dicsőség, a béke és a boldogság örök útjára vezesse.

1. Hogy azok a főurak és mások, akik Felseged titkos tanácsának tagjai, és más magas rangú tisztségviselők és államminiszterek mind az országban, mind a tengeren túl távolítottassanak el a titkos tanácsból, és bocsáttassanak el azokból a hivatalokból és tisztségekből, amelyeket jelenleg betöltenek, azok kivételével, akiknek személyét a parlament mindkét háza jóváhagyja; és a parlament mindkét háza hagyja jóvá azokat a személyeket is, akik az eltávolítottak tisztségeit és állásait be fogják tölteni; és hogy a titkos tanács minden tagja tegyen a parlament két házának egyetértésével megfogalmazott esküt, hogy hivatalát megfelelően fogja betölteni.

2. Hogy a királyság nagy fontosságú ügyeit ne lehessen magánsejmelkek vagy ismeretlen és esküt nem tett tanácsadók javaslatai alapján intézni és bonyolítani, hanem az olyan közügyeket, amelyek a parlament legfelsőbb bírósága elé tartoznak – amely Felseged legfőbb és legfontosabb tanácsa –, csakis a parlamentben és sehol másutt ne lehessen megvitatni, illetve abban döntést hozni és a határozatot végrehajtani; s mindazokat, akik másképpen merészelnek cselekedni, sújtsa a parlament megrovása és ítélete; és hogy azokat a más jellegű államügyeket, amelyek Felseged titkos tanácsának illetékességi körébe tartoznak, olyan nemesek és közrangúak vitassák meg és hozzanak róluk döntést, akiket időről időre a parlament mindkét házának jóváhagyásával választanak erre a hivatalra; továbbá, hogy semmilyen, a királyság ügyeit illető nyilvános ténykedés, mely a titkos tanács illetékességi körébe tartozik, nem tekinthető érvényesnek, azaz a király tekintélyével bírónak, hacsak nem a tanács többségének aláírásukkal hitelesített javaslatából és beleegyezéséből ered; és hogy Felseged tanácsának létszámát korlátozza legfeljebb huszonöt, de legalább tizenöt főre; és ha bármelyik tanácsosi hely megüresedik két parlamenti ülés között, akkor ne lehessen azt betölteni a tanács többségének hozzájárulása nélkül, amely döntést a következő parlamentnek meg kell erősítenie, máskülönben a kinevezés érvénytelen.

3. Hogy csak a parlament mindkét házának beleegyezésével, illetve parlamenti ülések közötti időszakban a tanács többségének szavazatával lehessen megválasztani, ugyanúgy, ahogyan azt fentebb a tanácsosok választásánál kifejtettük, a következő tisztségek viselőit: a főudvarmester, a lordkancellár⁶⁹ avagy főpecsétőr, Lord High Constable, a főkincstárnok, a kispécset őre, a szárazföldi haderő főparancsnoka, a flotta főparancsnoka, az Öt Kikötő kormányzója,⁷⁰ Írország főkormányzója, a pénzügyminiszter, gyámügyi bíróság⁷¹ elnöke, a többi miniszter, a legfelsőbb bíróság két elnöke és a kincstári bíróság főbírája.⁷²

4. Hogy azt vagy azokat, akiknek megbízása a király gyermekeinek irányítása és nevelése, szintén a parlament mindkét házának hozzájárulásával, illetve a parlamenti ülések közötti időszakban a tanács tagok többségének beleegyezésével válasszák ki, ugyanúgy, ahogyan azt fentebb a tanácsosok választásánál kifejtettük; és hogy minden olyan, a király gyermekei körül jelenleg szolgálatot teljesítő személyt el kell távolítani, aki ellen a parlament mindkét házában jogos kifogás merül fel.

5. Hogy a parlament beleegyezése nélkül ne lehessen a király gyermekeinek kiházasztásáról tárgyalni, vagy azt nyélbe ütni akár idegen fejedelmi sarjjal, akár bárki mással itthon

⁶⁹ Az angol felsőház elnöke, igazságügy-miniszteri hatáskörrel.

⁷⁰ Cinque Ports, öt kiváltságos angol kikötő: Hastings, Sandwich, Dover, Romney és Hythe.

⁷¹ A koronára szálló gyámsági jogokat felügyelő, 1540-ben létrehozott törvényszék. 1645-ben eltörölték.

⁷² A Court of Exchequer külön bíróság volt, amely később beleolvadt a legfelsőbb bíróságba.

vagy külföldön, a praemunire⁷³ büntetés terhe mellett, mely sújtja mindazokat, akik ekképpen tárgyalnak házasságról vagy ütik nyélbe azt; és hogy a mondott büntetést nem lehet elengedni vagy megsemmisíteni a parlament mindkét házának beleegyezése nélkül.

6. Hogy minden ennek ellentmondó tûrés és kivételezés nélkül szigorúan hajtsák végre azokat a törvényeket, amelyek a jezsuiták, a [katolikus] papok és a vallásukhoz makacsul ragaszkodó pápisták ellen érvényben vannak; és hogy a parlament hatalmával szûlesen döntés valami olyan hatásosabb módszerrõl, amellyel megátolhatjuk ezeket a személyeket abban, hogy az állam életében zavart keltsenek és a törvényeket érdekszövetségek útján vagy bármely más módon kijátsszák.

7. Hogy a Lordok Házában helyet foglaló pápista fõurak, mindaddig, amíg folytatják katolikus hitük gyakorlását, fosztassanak meg szavazati joguktól. Hogy Felséged járuljon hozzá ahhoz a törvényhez, amelyet majd a parlament fog meghozni arról, hogy a katolikusok gyermekeit protestánsok neveljék fel a protestáns vallás tiszteletében.

8. Hogy Felséged méltóztasson hozzájárulni az egyházigazgatás és a liturgia olyan jellegû megváltoztatásához, amelyet a parlament mindkét háza javasol. (...)

9. Hogy Felséged méltóztasson belenyugodni abba a megoldásba, amelyet a fõrendek és a közrendûek a polgárõrség ügyének rendezésével kapcsolatban választottak, mindaddig, amíg errõl külön törvény nem rendelkezik; és hogy Felséged vonja vissza azokat a kiáltványokat és nyilatkozatokat, amelyeket ezzel a fõrendek és a közrendûek által hozott rendelkezéssel kapcsolatban tett.⁷⁴

10. Hogy helyeztessenek vissza hivatalukba és tisztségükbe vagy részesüljenek megfelelõ kárpótlásban a parlament bármely házának azon tagjai, akiket a jelen parlament alatt megfosztottak tisztségüktõl és hivataluktól, ha a parlament azon háza ezt kéri, amelynek tagjai.

11. Hogy a titkos tanács minden tagja és minden bíró tegyen esküt, amelynek szövegét majd parlamenti törvény fogja meghatározni és jóváhagyni, s amely arra vonatkozik, hogy tiszteletben tartják a Jogok Kérvényét⁷⁵ és némely egyéb parlamenti törvényeket, amelyeket a parlament két háza a továbbiakban megnevez; és hogy valahányszor e törvényeket megsértik, indíthassanak vizsgálatot, és tárgyaljanak és büntessenek a jog szerint bármely ülésszak idején a királyi ítélõszék bírái, körútjaikon a vándorbírák, valamint üléseiken a békebírák.

12. Hogy minden bíró és más tisztviselõ, aki a parlament mindkét házának hozzájárulásával tölti be posztját, maradjon tisztségében *quam diu bene se gesserint*.

13. Hogy a parlamenti bírászkodás terjedjen ki minden törvényszegõre, akár az országban tartózkodnak, akár elmenekültek; és mindenki, akit a parlament megidéz, jelenjen meg a parlament elõtt és vesse alá magát a parlament ítéletének.

14. Hogy az Öfelsége által kiadott általános kegyelem a parlament mindkét háza által javasolt kivételekkel biztosítsassék.

15. Hogy az ország várainak és erõsségeinek irányítása és parancsnoksága olyan emberek kezébe kerüljön, akiket Öfelsége a parlament jóváhagyásával kijelöl; a parlamenti ülések közötti idõszakban pedig a tanács többségének jóváhagyásával, ugyanolyan módon, ahogy azt fentebb a tanácsosok választását illetõen kifejeztük.

⁷³ 1353-ban bevezetett, majd 1365-ben és 1383-ban megerõsített szankció azok ellen, akik külföldi bírósághoz fordultak az angol jog alapján is tárgyalható ügyekben. Eredeti íle a pápai beavatkozás ellen irányult; a reformáció a pápai joghatóság megszüntetése óta fõként a katolikusokat sújtotta. A bûnösnek nyilvánítottak elestek a korona védelmétõl, és jószágaik a koronára szálltak.

⁷⁴ A polgárõrség a 16. század óta megyei fõparancsnokok (lord lieutenant) vezetése alatt állt, akiknek kinevezése a felségjog körébe tartozott. E jog kezdetõl vita tárgyát képezte I. Károly és a hosszú parlament között, mely 1642 február-márciusában rendelettel saját hatáskörébe utalta azt (Militia Ordinance). A király tiltakozott a lépés ellen, és nem szentesítette törvényként a rendeletet.

⁷⁵ Lásd fent.

16. Hogy távolíttassanak el és szereljenek le azok a különleges testőrök és katonák, akik jelenleg Ófelsége mellett teljesítenek szolgálatot, és hogy a jövőben Felséged ne torborozzon ilyen testőröket vagy különleges katonai alakulatokat, csak a törvény szerinti esetben, vagyis lázadás és idegen támadás esetén.

17. Hogy Felséged méltóztasson szorosabb szövetségre lépni az Egyesült Tartományok Államaival⁷⁶ és más szomszédos protestáns uralkodókkal és államokkal, hogy hatékonyabban tudja ezután megvédeni és fenntartani azokat a pápa és hívei által felforgatásukra és elnyomásukra szőtt tervek és kísérletek ellen; ami Felségedet nagy erőhöz és hírnévhez juttatja majd. (...)

19. Hogy Felséged méltóztasson törvényt hozni arról, hogy ne ülhessenek és ne szavazhassanak a parlamentben azok a főurak, akik nem a parlament mindkét házának hozzájárulásával emeltettek rangjukra.

Ha ezeket az alázatos kívánságainkat Felséged teljesíti, azután gondoskodni fogunk arról, hogy Felséged jelenlegi jövedelmeit olyan módon szabályozzuk, ahogy Felségednek a legelőnyösebb. (...)

(*The Stuart Constitution. Document and Commentary*. Ed. J. P. Kenyon, Cambridge University Press, 1966. 244–247.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A CSÁSZÁR TITKOS KÖVETUTASÍTÁSA GRÓF TRAUTTMANSDORFFNAK (1645. OKTÓBER 16.)

A császári követek münsteri, illetve osnabrückeri jelenléte 1643 májusa óta formális jelentőségű volt, lévén, hogy a császár⁷⁷ még bízt a győzelemben, és követeit nem látta el kellőképpen használható utasítással. Csak 1645 végén – amikor a háború végső kimenetele már nem volt kérdéses – fogalmazta meg ezt a Maximilian Trauttmansdorff (1584–1650) főudvarmesternek szánt, titkos utasítást. ☞

1. És először is azon szorgoskodjék, hogy – amellett, hogy a külföldi hatalmakkal folytatandó tárgyalásokat (...) szorgalmazza, hogy időt ne veszítsünk – a birodalom rendjeit, mint annak tagjait, velem mint feljebbvalóikkal és atyjukkal egyesítse, hogy a birodalom megbomlott harmóniája ismét visszaálljon, hogy a régi jó bizalom újra létrejöjjön, minden rend megerősödjön, hogy az idegen, ellenséges hatalmakkal méltányos békére jussunk, vagy pedig, annak elmaradása esetén, sokkal könnyebben ellenállhassunk. A rendek meg-egyezése elvileg két pontban jöhet létre: az amnesztiát és a sérelmeket illetően.

Ami az amnesztiát illeti, maradunk a külföldi hatalmakkal e pontban adott válaszuk mellett.⁷⁸ Mivel pedig sejtethető, hogy a rendek nem lesznek megelégedve, a birodalmat illetően kiterjeszthetnénk ezt az 1627-es évig, vagy különleges esetben – mivel másképp a rendek között béke és megegyezés nem jönne létre – az 1618-as évig, de csak a birodalmon belül. (...)

A sérelmek az egyházi fenntartást, az egyházi javak birtoklását, illetve a Birodalmi Kamarai Biróság és a Birodalmi Udvari Tanács [vallási szempontból] paritásos betöltését fogják át. Von Trauttmansdorffnak (sic!) itt arra kell törekednie, hogy a rendek – a sérelmeket illetően, lévén, hogy azok köztük állnak fenn – egymás között, és ha lehet, véglegesen

⁷⁶ Hollandia.

⁷⁷ III. Ferdinánd (1637–1657).

⁷⁸ Az 1645. szeptember 25-én kelt császári javaslatban az amnesztiát Svédország háborúba való belépése utáni időre (1630) korlátozták. (A német kiadáshoz fűzött jegyzet.)

vagy legalább egy bizonyos időre, megegyezzenek, és részemről csak hozzájárulásra vagy megerősítésre legyen szükség.

A konkrétumokra térve: az egyházi fenntartást illetően ne legyen engedékeny, annak a katolikusok számára előnyösnek kell maradnia. Az egyházi javak pedig maradjanak a status quo állapotában vagy, ha az amnesztiát az 1618-as évig visszavezetnénk, az akkori állapotban, kölcsönös biztosítékokkal, a jövőbeni változtatásokkal szemben. (...)

Ami a vallási paritást illeti, az a Kamarai Bíróság esetében maradjon úgy, ahogy most van, az Udvari Tanácsban azonban engedélyezni kell 3 vagy 4 lutheránus vallású tag részvételét. Mivel azonban ezen a ponton a rendek megegyezése vagy a béke múlhat, engedélyezhető a teljes vallási paritás is. (...)

2. Másrészt a külföldi hatalmakra vonatkozóan a grófnak arra kell majd elsősorban ügyelnie, hogy minden akadályt elhárítson az útból, és a tárgyalások ne húzódnak el. Aztán pedig másodsorban azon szorgoskodjék, hogy mindkét koronával (amelyek, kétségkívül, nem akarnak majd külön tárgyalni, még kevésbé szerződni) minél előbb megállapodás jöjjön létre. Harmadszor azonban, ha észrevenné, hogy esetleg lehetőség lenne arra, hogy az egyik vagy a másik koronával külön lehet tárgyalni és egyezségre jutni, akkor tárgyaljon külön, s meglátja, hogy vajon gyorsabb és méltányosabb, könnyebb és biztosabb feltételek mellett lehet-e megegyezni. (...)

Ami a svédekert illeti, velük szemben kezdetben a schönbecki szerződéshez kell ragaszkodni.⁷⁹ Mivel azonban nekik még e szerződés előtt titokban fél Pomeránia fel volt ajánlva, sejtethető, hogy nemcsak hogy nem fognak ebből engedni, de nem is fognak azzal megelégedni. Végül akár egész Pomeránia átadásába bele kell egyezni, hozzávéve a püspökséget,⁸⁰ és ha másképp nem menne, akkor valamit a brémai érsekségből is, valamint Stralsundot, Wismart és Rostockot, néhány évre, vagy végleg. (...)

3. Harmadszor, a franciákra és kielégítésekre térve: itt a gróf ahhoz tartsa magát, amit folyó év április 3-án a bajor választónak küldött levelembe foglaltam,⁸¹ és ragaszkodjon ahhoz, amíg csak lehet, végül pedig Elzász Rajnán túli részének átengedését engedheti meg, Breisach erődjének visszaadása fejében. Ha ez nem lenne elérhető, akkor Breisachot is oda kell adni, és ha béke Breisgau birtokán múlna, akkor azt is fel kell adni, de ezt az utóbbit csak a helyzet teljes reménytelensége esetén. (...)

Az is bizonyára sejtethető, hogy Franciaország ülés- és szavazati jogot akar majd igényelni és kapni [a birodalmi gyűlésben], amely igényt teljesen el kell utasítani, és annak minden erővel ellene kell szegülni. (...)

4. Negyedszer: többnyire a spanyol érdekeket is védeni kell. Bizonyosan ismert az a tény, hogy ellenfeleink minden szándéka, intenciója, fáradtsága és munkája arra irányul, hogy a németeket és a spanyolokat elválasszák egymástól (...) és hogy az egyiket vagy a másikat, vagy pedig egymás után mindkettőt elnyomják. Von Trautmanstorff grófnak tehát mindenekelőtt arra kell majd tekintettel lennie, hogy ez az elválasztás ne történjen meg, és mindent kövessen el, mielőtt ezt megengedné. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 340–342.)

(Krász Lilla fordítása)

⁷⁹ A schönbecki (az Elba mellett) tárgyalásokon 1636-ban a Svédország késznek mutatkozott arra, hogy anyagi kártalanítás fejében megegyezzen. A rá következő években a császár a titkos tárgyalások alkalmával fokozatosan Pomeránia egyes részeit ajánlotta fel. (A német kiadáshoz fűzött jegyzet.)

⁸⁰ Verdenről lehet szó.

⁸¹ Ebben a császár kilitásba helyezte Pinerolo erődtütny (Felső-Itália) elcsatolását és Breisach erődtütnyének lerombolását, valamint adott esetben Breisachban egy francia helyőrség felállítását is (a német kiadáshoz fűzött jegyzet).

☞ A NÉP ELSŐ SZERZŐDÉSE (AGREEMENT OF THE PEOPLE, 1647)

Az angol forradalom során [az első polgárháború lezárultával a hadseregtanács – Henry Ireton (1611–1651) vezetésével – 1647 júliusában konzervatív alkotmánytervezetet (Heads of Proposals – Javaslatok lájstroma) dolgozott ki és ajánlott tárgyalási alapul a fogságba esett I. Károlynak (1625–1649). Válaszképpen dolgozták ki a hadsereg és a főváros leveller radikálisai az alábbi dokumentumot (1647. október 28.). A két tervezetet a tábornokok és az ezredek küldöttei a London melletti Putneyben két héten át eredménytelenül vitatták, mire Cromwell (1599–1658) véget vetett a tárgyalásoknak. (K. L.) ☞

A nép közös jog alapján kötött szerződése a szilárd és azonnali békéért Legutóbbi tetteinkkel és kockázatvállalásainkkal kinyilvánítva a világ előtt, hogy mily nagyra értékeljük igaz szabadságunkat, és minthogy Isten mindeddig ügyünk mellett állva annak ellenségeit kezünkbe adta, tegyünk iránti kölcsönös kötelességünknek tartjuk most, hogy a jövőről képességeink szerint legjobban gondoskodva elkerüljük mind a szolgai állapotba való visszatérés veszélyét, mind egy újabb háború okozta károk orvoslásának költségeit; mert minthogy nem képzelhetők el, hogy honfitársaink közül oly sokan ellenkeztek volna velünk ebben a vitában, ha megértették volna saját javukat, ezért bizonyosak vagyunk abban, hogy amikor közös jogainkat és szabadságainkat világosan megértik, törekvéseikben csatlakozni fognak azok, akik uraságra áhítoznak felettünk. (Minthogy tehát korábbi elnyomatásunkat és alig véget ért bajainkat vagy a tanácsban ülésező országos gyűlések gyakoriságának hiánya, vagy a gyűlések ellehetetlenülése okozta, teljes mértékben egyetértünk abban és elhatároztuk, hogy gondoskodunk róla, hogy képviselőink ezentúl ne tartassanak bizonytalanságban küldetésük időtartamát illetően, se ne váljanak haszontalanná céljainak megvalósítására. Ennek elérése érdekében kijelentjük ezért:

I. Hogy Anglia lakosságát, minthogy jelenleg megyénként, városonként és községenként nagyon egyenlőtlen az eloszlása a Parlament képviselőinek megválasztásakor, a lélekszámnak megfelelően pártatlanabban kell felosztani, melynek körülményeit a számot, a helyet és a módot illetően e mostani parlament befejezése előtt kell meghatározni.

II. Hogy, megakadályozandó mindazt a sok kellemetlenséget, mely abból ered, hogy ugyanazon személyek hosszasan bírják felhatalmazásukat, e mostani parlament oszlatassék fel Urunk 1648. éve szeptember havának utolsó napján.

III. Hogy a nép magától éretetődően válasszon magának parlamentet két évente egyszer, azaz minden második március első csütörtökjén azon mód szerint, melyet e mostani parlament befejezése előtt kell megállapítani, s [a parlament] ülését a következő április első csütörtökjén kezdje a Westminsterben, vagy azon a helyen, amelyet időről időre a korábbi képviselők jelöltek ki, és az azt követő szeptember utolsó napjáig, de nem tovább, folytassa.

IV. Hogy e nemzet jelenlegi és minden ezt követő képviselőjének hatalma csak azokénál alacsonyabb rendű, akik megválasztják őket, és további személy vagy személyek belegezése vagy egyetértése nélkül kiterjed törvények meghozatalára, módosítására és eltorlítására, hivatalok és bíróságok felállítására és megszüntetésére, bármely rangú eljárások és tisztviselők kinevezésére, elmozdítására és feloldására vonására, háború indítására és béke kötésére, idegen államokkal való tárgyalásra, és általában mindarra, amit a képviseltek nem tartanak fenn kifejezetten vagy hallgatólagosan a maguk számára.

Ezek pedig a következők:

1. Hogy a vallás dolgait és Isten imádásának módjait nem bízzuk semmiféle emberi hatalomra, mert jöttányit sem engedhetünk abból, sem hozzá nem adhatunk ahhoz,

amit lelkiismeretünk Isten akarataként parancsol anélkül, hogy szándékosan ne vétkeznénk. Mindazáltal a nemzet oktatásának állami formáját (ha az nem kötelező) belátásukra bízjuk.

2. Hogy bármelyikünknek arra való ösztönzése és kényszerítése, hogy háborúban szolgáljon, szabadságunkkal ellentétes, és ezért azt nem ruházzuk át képviselőinkre; annál is inkább, mert a pénz (a háború mozgatója) mindig rendelkezésükre állván, soha nem szenvednek majd hiányt rátermett férfiakban, akik készek bármely igaz ügyért kiállni.

3. Hogy e mostani parlament feloszlata után soha senkit ne lehessen bármely, a közügyekben való legutóbbi nézeteltérések kapcsán elhangzott szaváért vagy cselekedetért felelősségre vonni, kivéve, ha az a jelenlegi képviselők avagy az alsóház ítéleteinek végrehajtását jelenti.

4. Hogy a meghozott vagy ezután meghozandó törvények minden személyre ugyanúgy vonatkozzanak, és hogy sem birtok, sem vagyon, sem oklevél, sem rang, sem születés vagy állás ne nyújtson mentességet a jogi eljárások általános menete alól, melyeknek mások is alá vannak vetve.

5. Hogy amint a törvényeknek egyenlőknek, úgy jóknak is kell lenniük, nem pedig a nép biztonságára és jólétére nyilvánvalóan ártalmasoknak.

Kinyilvánítjuk, hogy ezek velünk született jogaink, ezért megegyeztünk, és elhatároztuk, hogy lehetőségeink végső határáig megőrizzük ezeket akármely ellenállással szemben; erre kötelez bennünket nemcsak elődeink példája, akiknek vére gyakran ontatott hiába szabadságaik visszaszerzése érdekében, elszenvetvén, hogy csalárd megegyezések után is megfosztassanak győzelmeik gyümölcseitől, hanem saját szomorú tapasztalataink is, akik régóta várjuk és bőségesen megszolgáltuk, hogy a kétségbevonhatatlan kormányzati elvek szilárd alapra helyeztessenek, de békénk és szabadságunk elrendezése tekintetében még mindig attól függünk, aki szolgásgót szánt nekünk és kegyetlen háborút hozott ránk.⁸²

(*The Stuart Constitution. Documents and Commentary*. Ed. J. P. Kenyon, Cambridge University Press, 1966. 308–310.)

(Böszörményi Jenő fordítása)

➤ A VESZTFÁLIAI BÉKE (1648)

A harmincéves háborút lezáró béketárgyalásokat formálisan 1645 áprilisában nyitották meg. A császár és szövetségesei Svédországgal és szövetségeseivel Osnabrückben, Franciaországgal és szövetségeseivel Münsterben kötötték békét 1648. október 24-én. Az osnabrücki béke 17 cikkelyből (224 §-ból), a münsteri béke 120 §-ból áll. Legfontosabb döntések: 1. Tovább csökkent a császár hatalma a birodalmi rendekkel szemben. 2. A vallásügy rendezéséhez normaévi 1624 szolgált. Az augsburgi vallásbéke hatálya kiterjedt a reformátusokra is. 3. Franciaország és Svédország területeket kapott a birodalomból, illetve a birodalomban (amelyből de jure ekkor vált ki Svájc is). (P. J.) ➤

Az osnabrücki békeszerződésből

(...)

IV. cikkely

5. §. A pfalzi házra vonatkozólag a császár a birodalommal együtt az általános megbékélés kedvéért beleegyezik abba, hogy a jelen megállapodás értelmében létrejöjjön egy nyolcadik választófejedelemség, amelyet ezután Károly Lajos rajnai palotagróf, örökösei és le-

⁸² Vagyis I. Károlytól.

származottai a teljes rudolphi ágon az Aranybullába foglalt örökösödési rend szerint élveznek ezentúl.⁸³

V. cikkely

2. §. Az egyházi ügyekben – és azokban a kérdésekben, amelyek ezek révén a politikai viszonyoknak megváltoztak – a rendezés határnapja 1624. január 1-je legyen. Történjék meg tehát teljesen és tökéletesen mindkét valláson álló, valamennyi választófejedelem, fejedelem és rend visszahelyezése [a határnap eredeti állapotába] a birodalom szabad nemesiségével, a városi közösségekkel és falvakkal egyetemben. Minden efféle ügyben időközben hozott, kihirdetett és intézményesített állásfoglalás, határozat, megállapodás, szerződés vagy kötelezettségvállalás, vagy más dolog és azok végrehajtása a nevezett évnek és napnak megfelelő állapotába történő visszahelyezésével kerüljön eltörlésre. (...)

9. §. Azokban a kérdésekben, amelyek közvetlenül vagy közvetve a vallással vannak összefüggésben, a szavazattöbbséget semmiképpen se vegyék figyelembe. (...)

34. §. Helyesnek látszott továbbá, hogy azok iránt az ágostai hitvallásúak iránt, akik katolikusoknak vannak alávetve, éppúgy, mint azok iránt a katolikusok iránt, akik az ágostai hitvallásúaknak vannak alávetve, és akik 1624-ben vallásukat az év egyetlen időszakában sem gyakorolhatták közösen vagy egyénenként, valamint azok iránt, akik a béke kihirdetése után ezen elkövetkező időszakban tartományuraiktól eltérő vallást vallanak és követnek, mindezek iránt türelmet tanúsítsanak, és szabad lelkiismerettel biztosítsanak számukra lehetőséget, hogy egyénileg, üldöztetés és zaklatás nélkül gyakorolhassák otthon a vallásukat, a közelben pedig, ahol csak és akárhányszor csak akarnak, közösen gyakorolhassák vallásukat, s ne akadályozzák őket abban, hogy gyermekeiket vallásuknak megfelelő távolabbi iskolákba [küldhessék], vagy otthon magántanárokra bízassák nevelésüket, de olyan módon, hogy a lakosok, vazallusok és alattvalók a továbbiakban köteles tisztelettel és alázattal teljesítsék kötelességeiket, s ne szolgáltatassanak ürügyet semmiféle zavarkeltésre.⁸⁴ (...)

VI. cikkely

A császár öfelsége azokra a panaszokra, amelyeket a jelen kongresszushoz küldött teljhatalmú követek Basel városának és egész Svájcnak a nevében az ő személyes jelenlétében intéztek néhány olyan eljárás és határozat kapcsán, amelyeket a Birodalmi Kamara fogatósított az említett várossal és a svájciak más egyesült kantonjaival, valamint azok polgáraival és alattvalóival szemben, a birodalmi rendek véleményét kikérve, személyes döntést hozva, az elmúlt év május havának 14. napján kinyilvánította, hogy a fent említett Basel városa és a svájciak többi kantonja úgymond a teljes szabadság birtokában vannak, és a birodalomtól elkülönülnek, s semmiféleképpen sincsenek a nevezett birodalom törvénysekeinek és bíróságainak alávetve. Helyesnek látszott ezért, hogy ezt az általános békeszerződésbe belefoglalják, s hogy biztos és bizonyos maradjon, az efféle eljárásokat s az ezek alkalmával hozott határozatokat jónak tűnt érvénytelennek nyilvánítani. (...)

⁸³ 1623-ban Pfalzot megfosztották választófejedelemi méltóságától, és azt Bajorország kapta. A béke Pfalz számára új, nyolcadik választófejedelemséget alkotott.

⁸⁴ A V/30. §. szerint egyébként a választófejedelemek, fejedelmek és rendek eldönthetik, hogy engedélyezik-e más vallású alattvalóik vallásgyakorlatát, az alattvalóknak pedig joguk van a kivándorolni. A fenti 34. §. minimum a vallás otthoni gyakorlásának jogát biztosítja azoknak, akik 1624-ben vallásuknak sem nyilvános, sem magángyakorlatának jogával nem rendelkeztek.

VIII. cikkely

4. §. A birodalmi városokat úgy a rendes, mind a rendkívüli birodalmi gyűléseken éppúgy megilleti a döntési szavazat (votum decisivum), mint a birodalom más rendjeit, s ezeknek a városoknak érvényesek és érintetlenek a regálék, az adók, az éves bevételek, a szabadságjogok, az adóösszeírás és adóbehajtás tekintetében birtokolt kiváltságai és az ettől függő dolgok, és más, a császártól és a birodalomtól törvényesen elnyert jogok, illetve a jelenlegi változások előtt, hosszú ideje birtokolt és gyakorolt jogok, mindenféle joghatósággal együtt, a városfalakon belül és a város környező birtokain. Mindazok a dolgok, amelyekre erőszakkal, bebörtönzéssel, útakadályokkal és más, önbíráskodó ügyek révén tettek szert, eltörlésre kerültek, semmissé tétettek és a jövőre nézve tiltás alá estek, akár a jelenlegi háború folyamán keletkeztek és a tekintélyelv alapján megmaradtak, akár ez ideig mindenféle törvényes felhatalmazás és végrehajtási jogkör nélkül kerültek alkalmazásra. A továbbiakban minden dicsőretre méltó szokást és a Római Szent Birodalom alkotmányos törvényeit vallásos tisztelettel tartásuk meg, megszüntetve minden olyan zűrzavart, amely a háborús idők jogtalanságait idézi. (...)

X. cikkely

1. §. Mivel őfelsége, Svédország királynője kárpótlást kíván ama helyek visszajuttatása fejében, amelyek e háború folyamán a birtokába kerültek, és hogy a birodalom közbékéjének helyreállítása érdekében méltányos módon gondoskodás történjék, a császár őfelsége a választófejedelmek, fejedelmek és birodalmi rendek, de különösen az érdekeltek egyetértésével, a jelen megállapodás erejével a következő birtokokat örökös és közvetlen birodalmi hűbéreként az említett felséges királynőnek, jövőendő utódainak és örököseinek s a Svéd Királyságnak átengedi.⁸⁵

A münsteri békeszerződésből

(...)

69. §. Azért, hogy a császár és a legkeresztényebb király között a nevezett béke és barátság egyre inkább megszilárdulhasson, és hogy az általános biztonságról még inkább gondoskodhassunk, a birodalom választófejedelmeinek, fejedelmeinek és rendjeinek egyetértéséből, tanácsából és akaratából a béke érdekében megegyezésre jutottunk.

70. §. Először: A legfőbb uralom, a szuverenitás joga és minden más jog a metzi, toulai és verduni püspökségek területén és az ugyanezen nevű városokat érintően, ahogy ez ideig a Római Birodalomtól illetve, a jövőben a francia koronától illeti, s azok örökké és visszavonhatatlanul hozzá tartoznak, a trieri érsekségre vonatkozólag azonban megtartva a főegyházmegyei jogot. (...)

72. §. Másodszor: A császár és a birodalom átengedik és átruházzák a legkeresztényebb királyra és a királyságban örököseire az egyenes ági uralom, a fennhatóság jogát és minden mást, ami őt és a Római Szent Birodalmat ez ideig Pignerolt illetően megillette és megilletthette.

73. §. Harmadszor: A császár mind a saját, mind a felséges Ausztriai Ház, mind pedig a birodalom nevében minden jogról, tulajdonjogról, uralomról, birtoklásról és joghatóságról, amelyek eddig őt, a birodalmat és az Ausztriai Házat Breisach városában, Alsó- és Felső-Elzász tartománygrófságokban, a Sundgauban, az Elzászban levő tíz birodalmi városban, tudniüllik Hagenau, Kolmar, Schletstadt, Weissenberg, Landau, Oberienheim, Rossheim, a Sanct Gregorthal-i Münster, Kaisersberg, Türkheim és az említett városokhoz tartozó fal-

⁸⁵ Svédország megkapta Elő/Nyugat-Pomerániát, Rügen szigetét, Wismart, Stettint, a Verdeni Püspökséget, a Brémai Érsekséget stb. Németországi birtokai révén a svéd uralkodó helyet kapott a birodalmi gyűlés fejedelmi kollégiumában.

vakban megillette, lemond. Mindezt egyenként és összességében a legkeresztényibb királyra, a Francia Királyságra ruházza át oly módon, hogy az említett Breisach város Hochstadt, Niederimsingen, Harten és Achkarren falvakkal együtt, amelyek Breisach város közönsége birtokában vannak, egész területével és környékével, a régi kiterjedésének megfelelően a jövőben a francia koronához fog tartozni, azon kiváltságok és szabadságjogok sérelme nélkül, amelyeket az említett város egykor az Ausztriai Háztól elnyert.

74. §. Továbbá az említett mindkét elzászi tartománygrófság, a Sundgau, valamint a mondott tíz város és helység feletti joghatóság, továbbá az összes hűbéresek, lakosok, alattvalók, emberek, városok, várak, kastélyok, uradalmak, erdők, erdők, erdőségek, arany-, ezüst- és más bányák, folyók, patakok, legelők és minden jog, a regálék és járulékos szolgáltatások kivétel nélkül minden joghatósággal és fennhatósággal és legfőbb uralommal mostantól fogva örökké a legkeresztényibb királyt és a francia koronát illetik és oda bethagozódnak anélkül, hogy a császárok, a birodalom és az Ausztriai Ház bármiféle ellenvetést emelne. Oly módon történjék mindez, hogy az Ausztriai Ház egyetlen uralkodója vagy főhercege sem rendelkezhet, s nem gyakorolhat jogot vagy hatalmat az említett területeken, akár a Rajnán innen, akár a Rajnán túl legyenek azok. (...)

85. §. A legkeresztényibb király az Ausztriai Háznak és különösen Ferdinánd Károly⁸⁶ főhercegnek, a néhai Lipót főherceg elsőszülött fiának visszaadja a négy erdei várost, Rheinfeldent, Seckingent, Laufenburgot és Waldhutot, valamennyi területével, majorságával, falujával, malmával, erdejével, erdőségével, vazallusaival, alattvalóival és mindennel, ami a Rajnán innen és túl hozzá tartozik, továbbá Hauenstein grófságot, a Fekete-erdőt, egész Alsó- és Felső-Breisgaut, és valamennyi, ezen a területen fekvő várost, amelyek ősi jogainál fogva az Ausztriai Házhhoz tartoznak, vagyis Neuburgot, Freiburgot, Endingent, Kenzingent, Waldkirchet, Villingent, Breulingent valamennyi monostorával, apátságával, prelatúrájával, prépostságával, lovagrendi javadalmával, összes báróságával, várával, erődítményével, grófjaival, báróival, nemesével, vazallusaival, embereivel, alattvalóival, folyóival, patakjaival, erdőségeivel, erdeivel és minden regáléjával, jogával, joghatóságával, hűbéri és kegyúri jogával, és minden egyébbel, együttesen és egyenként, amelyek mindezen vonatkozásban a területhez és az Ausztriai Ház örökségéhez tartoznak.

Továbbá [visszaadja] egész Ortenaut, Offenburg, Gengenbach és Zell am Hammersbach birodalmi városokkal együtt, amennyiben az ortenauai előjárósághoz tartoznak, még hozzá oly módon, hogy ezentúl soha, semmikor Franciaország egyetlen királya se érvényesíthesse és terjeszthesse ki jogát vagy hatalmát ezeken az említett, Rajnán innen és túl fekvő területeken, ugyanakkor az ausztriai uralkodók se tegyenek szert a nevezett helyreállítás révén semmiféle újabb jogosítványra.

Legyen minden tekintetben szabad a kereskedelmi forgalom és a közlekedés a Rajna két partjának és a kétoldalt fekvő tartományoknak a lakosai között: legyen szabad mindenekelőtt a rajnai hajózás, egyik félnek se legyen megengedve, hogy az áthaladó, le- és fölfelé igyekvő hajókat útjukban bármiféle ürüggyel akadályozzák, feltartóztassák, lefoglalják vagy zaklassák, kivételt képez az olyan szokásos vizsgálat, amely a rakomány átvizsgálására és megsemmisítésére irányul. Tilos továbbá új és ismeretlen adófajtákkal, hidvám, átkelési vám, vámilleték vagy más efféle adónemekkel sújtani a Rajna-vidéket, elégedjék meg mindkét oldal azokkal a rendes adókkal és adományokkal, amelyekkel a háború előtt az Ausztriai Ház kormányzata alatt rendelkezett. (...)

⁸⁶ 1564-től a Habsburg-birtokokat I. Ferdinánd császár (1556–1564) fiai külön kormányozták. Alsó- és Felső-Ausztria, Magyarország és Csehország Miksaé lett (császár: 1564–1576), Belső-Ausztriát (Stájerország, Karintia, Krajna) és Görzöt Károly (1540–1590), Tirolt és Elő-Ausztriát Ferdinánd (1529–1595) kapta. A birtokokat Stájer (II.) Ferdinánd (császár: 1619–1637), Károly fia egyesítette, kivéve Tirolt és Elő-Ausztriát, amelyet öccse, Lipót (1586–1632) és annak fia, Ferdinánd Károly (1628–1662) irányított.

(*Manuel diplomatique. Recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et autres documents relatifs à la politique internationale depuis le traité de Westphalie jusqu'à ces derniers temps* I. Par F.-G. Ghillany, Noerdlingue–Paris–Bruxelles, 1856.)

(Hiller István fordítása)

☞ A KIRÁLYI HATALOM ISTENI JOGALAPJÁNAK ELMÉLETE (1648)

Sir Robert Filmer (1588–1653) a legismertebb angol abszolutista politikai író, aki az Isten által a teremtéssel Ádámra és utódaira ruházott főhatalomból levezetve és a család-fők által a háztartás felett gyakorolt korlátlan tekintély analógiájával magyarázta a királyok elidegeníthetetlen, örökletes, abszolút hatalomhoz való isteni jogalapját. Patriarcha című műve cáfolatának szándékával írta meg híres művét a polgári kormányzatról John Locke (1632–1704) az 1680-as években. Az alábbi részlet a néhány hónappal I. Károly (1625–1649) kivégzése előtt publikált, *The Anarchy of a Limited or Mixed Monarchy (A korlátozott avagy vegyes monarchia anarchiája, 1648)*⁸⁷ című munkájából való, melyben a parlamenti ideológus, Philip Hunton monarchiáról szóló értekezésére, *Treatise of Monarchy (Értekezés a monarchiáról, 1643)*, válaszolt – még 1644-ben, akkor azonban a royalista tábor még a mérsékelteket igyekezett hangsúlyozni, így a megjelenés elmaradt. (K. L.) ☞

(...)

Nemcsak általában a hatalom létrejötté, hanem leszűkítése egyetlen formára (vagyis a monarchiára vagy egyeduralomra), továbbá hozzákötése egyetlen személyhez, azaz Ádámhoz és egyenes ági leszármazottaihoz, mindez a három tehát Isten rendelése. Sem Éva, sem gyermekei nem korlátozhatták Ádám hatalmát, és nem csatlakozhattak hozzá másokkal együtt a kormányzásban. Ami pedig Ádámnak adatott, az személyében utódainak is adatott. Ez az apai hatalom az Özönvíz idejéig, majd az Özönvíz után a bábeli zűrzavarig királyi hatalomként folytatódott. Amikor először alapítottak, plántáltak vagy terjedtek el királyságok a föld színén, azt látjuk (Teremtés X:11), hogy mindezt egész családok települései hozták létre, melyek felett a családfeleknek abszolút hatalmuk volt, akik királyok voltak, akik mind Noé fiaiként vagy unokáiként a családjaik feletti apai és királyi hatalmat tőle eredeztetették. Mármost, ha ezt az abszolút hatalmat maga Isten az apaságban helyezte el és alapította meg, hogyan lehetne a népnek bármilyen joga vagy jogosultsága ahhoz, hogy azt megváltoztassa vagy másként rendelkezzen vele? Milyen felhatalmazást tudnak felmutatni, amely akár korlátozására, akár vegyessé tételére hatalmat adna nekik? Isten rendelte, hogy Ádámban a főhatalom korlátlan legyen, és oly nagy, mint akaratának minden cselekedete, és amint őbenne, úgy mindazokban is, akiknek abszolút hatalma van. (...) Amint az Írás arra tanít bennünket, hogy az apaságban eredetileg minden korlátozás nélküli volt a főhatalom, az ész hasonlóképp arról tesz bizonyosságot, hogy ha Isten úgy rendelkezett, hogy legyen főhatalom, akkor a főhatalomnak szükségszerűen korlátatlannak kell lennie. Mert a hatalomnak, amely korlátoz, felettle kell állnia annak, amit korlátoz. Ha korlátozott lenne, nem lehetne legfőbb. (...)

Mínthogy Ádámnak, minden test atyjának egyeduralkodói hatalmát Isten mindenkire kötelező rendelkezése ruházta őrá és az apaság joga szerint utódaira, a monarchikus

⁸⁷ Alcíme: „avagy rövid vizsgálódás a monarchia alapjairól, mind ebben, mind más királyságokban, valamint a királyok hatalomhoz való jogáról és a nép eredeti vagy természetes szabadságáról. Egy kérdés, melyet nem vizsgáltak még soha, noha nagyon is lényeges a mostani időkben.”

formát minden más kormányformával szemben előnyben kell részesíteni, kivéve, ha hasonló rendelkezés más formák esetében is felmutatható. (...)

Ha ellenkező valaki azt állítaná, hogy a királyok ma nem atyái népüknek vagy királyságuknak (mint ahogy azok voltak a világ első betelepítései vagy benépesítései) és hogy az apaság elvesztette kormányzási jogát, azt kell válaszolnunk erre, hogy a ma élő vagy valaha volt királyok mindegyike népének atyja, vagy ilyen atyák örököse, vagy emez atyák jogának bitorlója. Tagadhatatlan igazság, hogy nem létezhet olyan emberi közösség, legyen az nagy vagy kicsi, s gyűljön bár a világ különböző sarkaiból és legtávolibb részeitől is egybe, hogy azonban ugyanebben az önmagában vett közösségben ne lenne egyvalaki, akinek Ádám legközelebbi örököseként természetből fogva joga, hogy az összes többinek királya legyen, a többiek pedig mind alattvalói legyenek. Minden ember természetből fogva vagy király, vagy alattvaló. Az alattvalók engedelmissége, mellyel királyuknak hódolnak, nem más, mint a legfőbb apaságot illető tisztelet kifejezése. Gyakran vagy maga a bitorló, vagy az őt felemelő tette fosztja meg a koronától annak igazi örökösét, s ekkor Isten a leggonoszabb emberek közreműködésével mozdít el vagy emel fel királyokat. Ezekben az esetekben az alattvalók kötelessége az apai hatalom iránti engedelmisségre továbbra is fennmarad, és Isten gondviselésére kell várnunk, akinek egyedül van joga királyságokat adni vagy elvenni, s ezáltal az alattvalókat egy másik apai hatalom iránti engedelmisségbe vezetni. (...)

Akárhogy magasztalják is a nép természetes szabadságát, mint a kormányforma meghatározásának vagy a kormányzók kiválasztásának egyedüli módját, mégis e vélemény minden pártfogójának végül el kell ismernie, hogy az apai hatalom iránti engedelmisség az igazi és egyedüli oka annak, hogy mindannyian, akik ma élünk, alávetjük magunkat a királyoknak – mert egyikünk sem adta beleegyezését a kormányforma kiválasztásához, hanem ősapáink cselekedete és egyetértése határozta meg azt. (...)

(Sir Robert Filmer: *Patriarcha and Other Writings*. Ed. Johann P. Sommerville, Cambridge University Press, 1991. 131., 138–139., 143–144.)

(Böszörményi Jenő fordítása)

➤ A MONARCHIA ELTÖRLÉSE ANGLIÁBAN (1649)

Az 1648 folyamán lezajlott „második polgárháború” végén I. Károly ismét a hadsereg fogságába esett, a Thomas Pride ezredes vezetésével végrehajtott tisztagadás eredményeként csonkává vált parlament pedig engedelmesen kijelölte azt a 135 főnyi bíróságot, mely egyhetes tárgyalás után mint „zsarnokot, gyilkost és hazaárulót” halálra ítélte a királyt. Az ítéletet 1649. január 30-án végrehajtották; egy ugyanazonnap kibocsátott törvény megtiltotta, hogy utódot nevezzenek ki, egy hét múlva pedig a parlament határozatot hozott a királyi hivatal és a lordok háza eltörlésének kívánatosságáról. Az erre vonatkozó törvényeket azonban csak hosszas huzavona után, március 17-én, illetve 19-én hozták meg, a köztársaság kikiáltásáig pedig újabb két hónapot, május 19-ig kellett várni. ➤

Törvény a királyi hatalom eltörléséről Angliában, Írországból és a hozzájuk tartozó birtokokon

Minthogy Stuart Károlyt, Anglia (...) néhai királyát a parlament hatalmával fogva és ezenel igazságosnak nyilvánított módon, bírói úton halálra ítélték és kivégezték többszörös árulásért, gyilkosságért és egyéb általa elkövetett aljas bűntettekért, melyek következtében hazaárulóvá vált s ezennel azzá nyilvánítatik, és ezáltal sarjai, leszármazottai és senki, aki az ő révén jogot formál a trónra, nem örökölheti a mondott koronát, és nem lehet a mon-

dott királyságnak vagy birtokoknak, illetve ezek bármelyikének királya vagy királynője; iktatassék törvénybe és rendeltessék el (...) a jelen parlament által és annak hatalmánál fogva, hogy Anglia és Írország minden lakosa, (...) rangra és állapotra való tekintet nélkül felmentetik mindennemű hűség, hódolat és állampolgári kötelezettség alól, melyre a mondott néhai király bármely sarja, leszármazottja vagy az ő révén bárki más igényt tartana; és ne birtokolhassa és élvezhesse Anglia és Írország koronáját sem a mondott néhai király legidősebb fia, Stuart Károly, sem második fia, a York hercegének nevezett Jakab, sem többi sarja és leszármazottja, sem bárki, aki az ő révén jogot formál a trónra. (...)

S minthogy a tapasztalat azt tanúsította, hogy a királyi tisztség, valamint a hozzá tartozó egyszemélyi hatalom ebben az országban és Írországban szükségtelen, terhes és veszélyes a nép szabadságára, biztonságára és általános érdekeire nézve, és hogy a királyi hatalmat és a felségjogokat a legtöbbször az alattvalók elnyomására, kifosztására és leigázására használták fel, továbbá hogy általában és természetes módon bárki, aki ilyen hatalom birtokába kerül, legfőbb érdekévé teszi meg, hogy csorbítsa a népet megillető szabadságjogokat és saját akaratát és hatalmát a törvények fölébe emelje, s így kedvére dönthesse szolgáskorba e királyságokat; iktatassék ezért törvénybe és rendeltessék el a jelen parlament által, hogy a királyi tisztséget ebben az országban nem viselheti és nem gyakorolhatja egyetlen ember sem egyszemélyi módon, és nem birtokolhatja egyetlen személy az említett országok és birtokok, illetve bármelyikük királyának, továbbá Wales hercegének hivatalát, címét, méltóságát, hatalmát vagy autoritását. (...)

S minthogy a királyi hivatal eltörlésével, melyről e törvény rendelkezik, a nemzet számára (ha Isten is jónak látja) megnyílt a lehető legboldogabb út, hogy visszatérhessen igaz és ősi jogához, hogy saját képviselőinek vagy nemzeti gyűléseinek tanácsa által kormányoztassék, mely képviselőket időről időre a nép erre a célra megválasztja, és bizalmával felruhazza; ezért a parlamentben összegyűlt közrendűek elhatározták és kinyilvánítják, hogy véget vetnek a jelen parlamentnek, és felosztatják azt, míhelyt ez összeegyeztethető megbízóik, a nép biztonságával és a létrehozott köztársasági kormányzat megőrzésének és fenntartásának elengedhetetlen feltételeivel, és hogy körültekintően gondoskodnak a következő és a jövőbeli képviselők megválasztásáról, összeülésétől és ülésézéséről, a választás szabadságának és a megválasztandó tagok egyenlő eloszlásának olyan egyéb körülményei mellett, melyek a legjobban szolgálják a köztársaság tartós szabadságát és boldogulását.

Ezúton továbbá törvénybe iktatják és kinyilvánítják, hogy semmilyen rendű és rangú ember Anglia, Írország és Wales, a Guernsey- és Jersey-szigetek és Berwick upon Tweed városának köztársaságában nem mentesül azon hűség és engedelmesség alól, melylyel ezen ország kormányának tartozik, hanem mindannyian kötelesek megadni azt, ami jogszerűen megilleti ama főhatalmat, melyről ezennel kinyilvánítjuk, hogy az ország népének jelenlegi és elkövetkező képviselőiben és csakis őbennük nyugszik.

(*The Stuart Constitution. Documents and Commentary.* Ed J. P. Kenyon Cambridge University Press, 1966. 339–341.)

(Kontler László fordítása)

☞ II. KÁROLY BREDAI NYILATKOZATA (1660)

A Stuartok restaurációját a protektorátus összeomlását követően előkészítő George Monck (1608–1670) tábornok javasolta a száműzött II. Károlynak (1660–1685), hogy helyezzen kiáltásba alkotmányos garanciákat, melyek visszatérését általánosan elfogadhatóvá tennék. E biztosítékokat tartalmazza a király 1660. április 4-én kibocsátott deklarációja. (K. L.) ☞

Károly, Isten kegyelméből Anglia, Skócia, Franciaország és Írország királya, a hit védelmezője stb., üdvözlí minden szeretett, bármilyen rendű és rangú alattvalóját.

Ha az általános fölfordulás és zavar, mely egész királyságunkat elborította, nem ébreszt mindenkitben késztetést és vágyat az oly sok év óta vérző sebek bekötözésére, mindaz, amit mondhatunk, teljesen hiábavaló. Mindazonáltal e hosszú hallgatás után kötelességünknek tartjuk kinyilatkoztatni, mily nagyon óhajtunk ebben magunk is részt vállalni, s hogy mivel soha nem adhatjuk fel a reményünket, hogy alkalmas időben birtokába jutunk az Isten és a Természet által ránk ruházott jognak, ennél fogva mindennapi kérésünk az Istent Gondviseléstől, hogy az irántunk és alattvalóink iránt érzett szájalomtól vezérelve, a nyomorúság és a szenvedés hosszas áradata után, a lehető legkevesebb kárt okozva népünknek helyezzen vissza minket ennek a jognak békés és nyugodt birtokába. Nem óhajtjuk azonban jobban, hogy a magunkét élvezzük, mint hogy alattvalóink élvezzék azt, ami törvény szerint az övék, a teljes és maradéktalan igazságszolgáltatás révén az egész országban, valamint kegyelmünk kiterjesztésével, ahol erre szükség és érdem mutatkozik.

És hogy a történetek tudatában a büntetéstől tartva ezek után senki ne maradjon továbbra is a bűn útján, szembeszegülve országa békéjével és örömeivel, amit az a királya, a főrendek és a nép megérdemelt, ősi és sarkalatos jogaiba való visszahelyezése felett érez, ezúton kinyilatkoztatjuk, hogy feltétel nélküli és általános kegyelmet hirdetünk, és ha kell, készek vagyunk ezt Anglia nagypécsettjével is szentesíteni. Ez a kegyelem minden, bármilyen rendű és rangú alattvalónkra kiterjed, ha ezen nyilatkozat kiadásától számított negyven napon belül el kegyünkkel és jóindulatunkkal, ezt bármilyen nyilvános módon kijelenti, és végül visszatér a jó alattvalóhoz méltó engedelmességhez és hűséghez (kivételt csak azok a személyek képeznek, akikkel a Parlament ezek után kivételt tesz).⁸⁸ Ezen kivételektől eltekintve minden szeretett alattvalónk, bármennyire vétke is, bízhat a király nyilatkozatban ünnepélyesen közzétett szavában, mely szerint az ellenünk és királyi atyánk ellen, ezen nyilatkozat előtt elkövetett vétségek felett soha nem ítélekezünk, és azokat soha nem hánytorgatjuk ellenük úgy, hogy ez akár a legkisebb mértékben is csorbitaná akár életüket, akár szabadságjogaikat vagy birtokukat, vagy (amennyire ez rajtunk múlik) jó hírnevüket nem fogja megbélyegezni szemrehányás, vagy a többi kiváló alattvalónktól megkülönböztető kifejezés. Kívánjuk és elrendeljük, hogy mostantól fogva a viszálykodás, a széthúzás és a pártoskodás hangja végleg elhaljon alattvalóink között, akiket teljes egységre hívunk, és oltalmunk alatt felszólítunk a mi igazságos jogaink és az övék helyreállítására egy szabad Parlamentben, amelynek a tanácsát, királyi szavamra, ki fogjuk kérni.

És mivel a kor szenvedélyessége és kíméletlensége több vallási nézetet is teremtett, melyek okán az emberek pártokra szakadva ellenségeskednek egymással, s amelyek, majd ha ezek után a beszéd szabadságában egyesülnek, le fognak csillapodni és könnyebb lesz őket megérteni, kinyilatkoztatjuk az érzékeny lelkiismeret szabadságát, és azt, hogy senkit se lehessen eltérő vallási nézetei miatt zaklatni vagy kérdőre vonni, amíg azok a királyság békéjét nem sértik; valamint hogy készek vagyunk beleegyezésünket adni egy olyan parlamenti törvényhez, amely érett megfontolás alapján a teljes engedékenységet ajánlja.⁸⁹

És mivel az elmúlt évek és több nagy forradalom állandó rombolása közepette több birtokadományozás és adásvétel is történt tisztek, katonák és mások által vagy a javukra, s

⁸⁸ A parlament által kibocsátott kegyelmi törvény 57 személy, túlnyomórészt „királygyilkosok” – az I. Károlyt eltávolító bíróság tagjai – esetében tett kivételt. Közülük harmincat halálra ítélték, tizenegyet ki is végeztek.

⁸⁹ Az 1660-as parlament nem rendezte a vallási türelem kérdését, utóbb azonban a Clarendon-féle törvénykönyv (1662–1665) és az eskütörvény (1673) szigorú megszorításokkal korlátozta a nem anglikánok vallásgyakorlatát, és kizárta őket a hivatalokból.

ezek a birtokok most azok tulajdonában vannak, és őket több címen is perbe lehetne fogni, azt szeretnénk, hasonlóan a fentiekhez, hogy mindezekben az adományozásokkal vagy adásvétellel kapcsolatos nézeteltérésekben és ügyekben a parlament döntsön, mely a legigazságosabban tud eleget tenni minden érdekelt félnek.⁹⁰

Továbbá kinyilatkoztatjuk, hogy készek vagyunk beleegyezésünket adni bármely, a fent említett célokat szolgáló parlamenti törvényhez vagy törvényekhez, hozzájárulunk a Monck tábornok parancsnoksága alá tartozó tiszteknek és katonáknak járó hátralékok teljes kiegyenlítéséhez, és szolgálatunkba fogadjuk őket ugyanazzal a fizetéssel és feltételekkel, amelyekben most részesülnek.

Kiadva aláírásunkkal és kispécsetünkkel bredai udvarunkban, 1660. április 4/14. napján, uralkodásunk tizenkettedik évében.⁹¹

(*The Stuart Constitution. Documents and Commentary*. Ed. J. P. Kenyon, Cambridge University Press, 1966. 357–358.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☛ A STUART-RESTAURÁCIÓ FOGADTATÁSA ANGLIÁBAN (1660)

Az Anglia öröme, avagy a legfigyelemreméltóbb események elbeszélése Öfelsége doveri partraszállásától a Whitehallba való bevonulásáig *című névtelen röpirat II. Károly (1660–1685) 1660. májusi angliai visszatéréséről számol be.* (K. L.) ☛

(...)

Ilyen fenséges módon hajtott be Öfelsége Southwark városába délután fél háromkor, és egy órán belül már London városában volt a hídnál, ahol az ablakokban és az utcákon tolongott a nép, hogy láthassák őt. A falakat függönyök, faliszőnyegek és megannyi más drága holmi ékesítette, sok helyen hangos zene szólt, és minden városi vízvezetékben vörösbőr folyt. Az út mentén, amelyen Öfelsége elhaladt, a különböző céhek tagjai egyenruhákban, saját zászlóik alatt sorakoztak fel, akárcsak a városi őrség, mind hűségét kiáltva; a rácsokon belül pedig, ahol korábban a Charing Cross volt, hatszáz lándzsás állott, lovagok és nemesek, akik az áldott emlékezetű néhai uralkodó hadseregének tisztjei voltak, élükön a nemes és vitéz Sir John Stawellel, a fürdő rendjének⁹² bátor cselekedeteiről és szenvedéseiről híres lovagjával.

Innen az utat a városi polgárok szegélyezték mindkét oldalon, pompás bársonykabátokban és aranyláncokkal felékesítve, valamint gyalogoscsapatok. Öfelsége elhaladt e sorfal előtt, és hét óraker az emberek hangos éljenzése közepette belépett a Whitehallba. Ezen boldog alkalomból a gyalogosok és a lovas katonák díszlovásokat adtak le. A Whitehallban a parlament főrendi háza és közrendjei fogadták Öfelségét, és megcsókolták királyi kezét. Ezután Öfelsége találkozott Ely, Salisbury, Rochester és Chichester tiszteletre méltó püspökeivel – akik teljes püspöki díszben vonultak fel – és más hosszú időn keresztül elnyomott anglikán papokkal Hetedik Henrik kápolnájában a Westminster-apátságban, ahol azok összegyűltek és *Te Deumot* stb. énekeltek, és hálát adtak az Úristennek azért a ki-

⁹⁰ Az elkobzott egyházi, királyi és royalista birtokokat utóbb valóban visszaadták, az interregnum idején magánúton gazdát cserélt földeket azonban nem; Írországból a rendezés javarészt meghagyta jószágai élvezetében az új birtokosokat, több ezer katolikus soha nem kapta vissza földjét.

⁹¹ II. Károly apja kivégzésének napjától, 1649. január 30-ától számította uralkodását.

⁹² A közvélekedés szerint 1399-ben IV. Henrik által alapított lovagrend, elnevezése a lovagok által vett megtisztító rituális fürdő idézi. „A fürdő rendjének tagja” megjelölés nem jelentett többet megkülönböztetett tiszteletnél mindaddig, amíg I. György 1725-ben nem alapított formálisan is ilyen nevű rendet.

mondhatatlan kegyért, hogy Őfelségét oly sok veszélytől szabadította meg, és szerencsésen visszahelyezte az ország élére, hogy a mondott országot igaz és vitathatatlan joga szerint kormányozza.

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 59–60.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ XIV. LAJOS AZ URALKODÓI HIVATÁSRÓL

XIV. Lajos (1643–1715) fia számára fogalmazott emlékiratainak alábbi, az 1661. évre vonatkozó részletéből kiderül, hogyan vélekedett a Napkirály az uralkodói hivatásról, és milyen elveket követett annak gyakorlásában. (S. T. P.) ➤

(...)

Törvényül szabtam magamnak, hogy a munkával töltött magányos órákon kívül rendszeresen, napjában kétszer, két vagy három órán át dolgozom különböző személyekkel. (...) Elhatározásom rögtön meghozta gyümölcsét: ettől fogva éreztem, hogy király vagyok, és királynak születtem. (...) A királyoknak mindenekelőtt a józan észre kell hagyatkozniuk, ily módon magától értetődő természetességgel rátalálnak a helyes útra. (...)

Mind a négy államtitkárnak megparancsoltam, hogy ezentúl semmit alá ne írjanak, míg be nem számoltak róla, s ugyansígy a pénzügyi főintendáns⁹³ se. Elrendeltem, hogy semmiféle pénzügyi intézkedés se történjen anélkül, hogy fel ne jegyeznék abba a könyvecskébe, amelyet mindig magamnál hordok, hogy a közelmúlt és a közeljövő kiadásainak ismeretében bármikor egy pillanat alatt átláthassam a kincstár állapotát.

A kancellár ugyanilyen utasítást kapott, azaz jóváhagyásom nélkül semmit se pecsételhetett le, csak az ítéletleveleket, melyeket – miként a nevük⁹⁴ is mutatja – igazságtalanság lenne visszautasítani, s amúgy is inkább a forma, mintsem a dolgok lényege miatt íródnak. (...)

Gondom volt rá, hogy mindenki tudomást szerezzen róla, minden más természetű ügyben közvetlenül hozzám kell fordulni, és rendre, rangra való tekintet nélkül lehetővé tettem minden alattvalóm számára, hogy személyesen vagy folyamodvány útján bármikor megkereshessen. (...) Ily módon minden részletre kiterjedően értesültem népem állapotáról, mindannyian érezték, hogy gondom van rájuk, és így megnyertem szívüket. (...)

Ami a kezem alá dolgozó személyeket illeti, először is elhatároztam, hogy egyáltalán nem nevezek ki főminisztert. Higgye el, fiam, ha Ön és valamennyi utóda követi példámat, e tisztség letűnével hamarosan majd a neve is örökre feledésbe merül Franciaországban. Nincs ugyanis méltatlanabb annál, mint azt látni, hogy a főminiszter tartja kezében az összes államügyet, míg a királynak be kell érnie pusztá címével.

Ezért volt szükség arra, hogy megosszam bizalmamat, és utasításaim végrehajtását több személyre bízam. Igyekeztem is őket az adottságaiknak leginkább megfelelő helyen alkalmazni, de soha semmit se bíztam teljes mértékben egyikőjükre sem. A királyoknak legfőképpen ezt kell megtanulniuk.

Ezenfelül még valamire eltökéltem magam. Igaz ugyan, hogy az ügyeknek vannak olyan apró részletei, amelyekbe egyéb foglalatosságaink, de méltóságunk miatt sem tekinthetünk be rendszeresen, ám annak érdekében, hogy a legfőbb hatalmat csakis én tartsam a kezemben, úgy döntöttem, hogy minisztereimet időről időre – amikor a legkevésbé szá-

⁹³ Surintendant des finances.

⁹⁴ Lettre de justice.

mítanak rá – magamhoz rendelem, és részletesen kikérdezem. Mindezt azért, hogy megértsék: ezt tulajdonképpen bármikor és bármilyen ügy kapcsán megtehetem. (...)

Igen nehéz elmondani, fiam, hogyan kell kiválasztani a különböző minisztereket. (...) Ön, miként én sem, nem fog soha azok között keresgélni – bármily képességűek legyenek is –, akik az udvartól távol élnek, vagy jelentéktelenségük miatt észrevétlenek maradnak. Szükségszerűen azok közül választunk, akiket a véletlen hoz elénk, akik már valamilyen tisztséget viselnek, illetve születésük vagy becsvágyuk révén közvetlen közelünkbe jutottak. (...)

A jogi kérdéseket elsősorban a kancellárral, ezzel a sokat látott és e téren elismerten igen jártas hivatalnokommal vitattam meg.

A négy államtitkár részvételével hetente kétszer összeülő tanács üléseire is meghívtam. Ezekben magam elnökölttem. Itt születtek a királyság belügyeit érintő rendeletek és a kérvényekre adott válaszok.

Néhányszor beültem a bírói döntéseket felülvizsgáló tanács⁹⁵ üléseire is, melyeket a kancellár tartott, s melyhez kizárólag magánszemélyek peres ügyeiben született ítéletek jogorvoslatáért lehet folyamodni. Ha más, fontosabb teendői nincsenek, nem lesz haszon nélkül, ha néha így cselekszik, mivel így módon serényebb munkára ösztökélheti e tanács tagjait, és személyesen ismerheti meg a kérvények előadóit,⁹⁶ akik az ügyeket előterjesztik, valamint véleményt nyilvánítanak. Közülük kerülnek ki ugyanis általában az intendánsok, a követek és más magas rangú hivatalnokaink.

(...) Úgy vélem, meglehetősen eltökéltséggel és lankadatlan buzgalommal immár tíz éve ugyanazt az utat járom: tudok mindenről, meghallgatom minden rendű és rangú alattvalómat; minden pillanatban ismerem a hadsereg létszámát és összetételét, valamint erődtítményeim állapotát, s ennek megfelelően szüntelenül szükségleteik kielégítése érdekében hozok rendelkezéseket. Azonnal fogadok mindig minden külföldi követet, elolvasom a hozzám érkező jelentéseket, egy részükre magam válaszolok, a többi válasz lényegét közlöm titkáraimmal; szabályozom az állam bevételeit és kiadásait, s mindenről beszámoltatom azokat, akiket én emeltem magas állásokba. Ügyeim az azonban bármely elődömnél jobban titokban tartom. Királyi kegyeimet saját belátásom szerint osztom, ugyanakkor az engem szolgálókat – noha mind magukat, mind hozzátartozóikat jótéteményekkel halmozom el – olyan szerénységre kényszerítem, ami igen messze esik a főminiszterek magas állásától és hatalmától. (...)

(Louis XIV: *Mémoires*. Éd. Jean Longnon, Paris, Tallandier, 1978. 41–50.)

(Tóth Réka fordítása)

☞ A TUDOMÁNYOS FORRADALOM ÉS AZ „ÚJ FILOZÓFIA” (1661)

A 17. századi „tudományos forradalom”, melyben Anglia döntő szerepet vitt, a gondolkodás és a tudományos fejlődés természetéhez való új attitűd megjelenésével járt. Az alábbi részletek Joseph Glanvill (1636–1680) – lelkész, teológus, a Királyi Társaság alapítóinak barátja, 1664-től a társaság tagja – *The Vanity of Dogmatizing* (A dogmatizmus hiábavalósága, 1661) című művéből származnak. A Királyi Társaság megalapítóinak két fontos közös meggyőződésére hívják fel a figyelmet: az arisztotelianus vagy „peripatetikus” filozófia elutasítására és a baconi kísérleti módszer mellett elkötelezettségre; valamint a tudományos haladásnak a vallási-politikai radikalizmustól való elhatárolására. (K. L.) ☞

⁹⁵ Conseil des parties.

⁹⁶ Maître des requêtes.

(...)

Az arisztotelészi filozófia alkalmatlan új felfedezések megtételére, és ezért nincs haszna a mindennapi élet számára. Hogy minden művészet és foglalkozási ág fejlődésre képes, nem lehet kétséges azok előtt, akik a legkevésbé is ismerik ezeket. S hogy létezik a rejtélyek Amerikája és a természet mégis meg nem ismert Peruja, melyek felfedezése gazdagon gyarapíthatná azokat, nem pusztán feltevés. Mármint, mindaddig, amíg akár a durva és otromba tantételek szárazföldje mellett hajózunk, akár a merőben absztrakt fogalmak sarkcsillaga vezeti kutatásainkat, nem valószínű, hogy az óceán túlsópartjának kincseit elérjük: amely útra a világot vezetni az igaz filozófia nemes célja. Az a tény, hogy az arisztotelészi fiziológia nem büszkélkedhet egyetlen feltalálás önálló szerzőségével sem, sokatmondó bizonyítéka terméketlen fogyatékoságának, és a skolasztikusok zavarba jönnének, ha rá kellene mutatniuk akár egyetlen felfedezésre, mely a peripatetikus tételek közvetlen és egyedüli útmutatásának eredményeként született. Ritkaságaink legtöbbjét szorult helyzetek esetlegessége eredményezte, az idő és a szerencse munkálta, semmint a filozófia. Ami tapasztalati tudást Arisztotelésznek az állatokról szóló vagy más könyvei tartalmaznak, nem sokkal több közönséges megfigyelésnél; és mégis mindazt, ami ott van, sohasem feltételezéseiből tanulta, hanem minden bizonnyal azért említi, hogy ezeket alátámassza. És ez a nemes St. Alban [Francis Bacon]⁹⁷ megfigyelése is, hogy az a filozófia néhány közönséges tapasztalatra alapozódik (...)

De minthogy az állítólagos újítók némelyikének ostobaságai az új felfedezéseket hiteltelenné tették, és pusztá említsükre is a hiábavalóság, az isteni igazság szempontjából pedig az eretnesség gyanújának árnyéka vetül, szükséges hozzátennem, hogy nem kívánok az előbbieket követve az istenség akármely újonnan előhozott gondolatának védelmében értekezni: mert e tekintetben sehogyan sem vélekedem arról, amely nem tudja maga mögött tizenhat évszázad mérvadó hagyományát.⁹⁸ Semmi sem bosszant jobban, mint az az eszelős szeszély, amely korunkat ellepte, ezért nem is pártfogolhatom azt. A teológiában legalább annyi különbséget látok új világosságaink és régi igazságaink, mint a nap és egy szétperlő, elenyésző meteor között. Bár elismerem, hogy a filozófiában kutatók vagyok,⁹⁹ de nem hihetem, hogy a filozófiában kételkedőnek egyúttal az istenben is kételkednie kellene. Az evangéliumi világosság kezdettől fogva zenitjén áll, és ahogy némelyek a napról is állítják, a meridián erejében és dicsőségében teremtetett. A filozófia kezdeti ellenben az éj sötétjébe vesznek, s még alig múlt el a hajnal. Az isteni igazságok a legtisztábbak forrásuknál voltak, és az idő nem tökéletesíthette azt, amit az örökkévalóság kezdett el: a mi istenünk, akár az emberiség ösátyja, az idő teljességében és férfias ereje teljében született, de a filozófia és a művészetek embrióként keletkeztek, melyeknél az idő végzi be fokozatosan a munkát. (...)

(Joseph Glanvill: *The Vanity of Dogmatizing*. 1661. 178–179., 186–187.)

(Böszörményi Jenő fordítása)

⁹⁷ Francis Bacon (1561–1626), 1620-tól St. Albans vikomtja, politikus – Anglia lordkancellárja – és filozófus. Főműve, a *Novum Organum* (1620) az arisztotelészi alapú skolasztika bírálata, mely a tudomány hasznosulási képességének eszméjét az induktív munkamódszer (megfigyelés-összehasonlítás-elemzés-kísérlet-általánosítás) kidolgozásával köti össze.

⁹⁸ A „mérvadó hagyomány” az eredetiben: *prescription*. Jogi terminus technikusként „elbírtoklás”, azaz a birtokonbelüliség jogcímleremlék ereje; tágabb értelemben a hagyomány, a régóta fennálló állapot iránymódja mivolta.

☛ A GYÜLEKEZÉSI JOG KORLÁTOZÁSA ANGLIÁBAN A RESTAURÁCIÓ UTÁN (1661)

A következő „törvény a zavargások és rendbontások ellen” a tizenhét évesen át ülésező „gavallér parlament” egyik első intézkedése volt, a sajtótörvény (lásd Cenzúra a restaurációs Angliában, 1662) és a nonkonformistákat sújtó Clarendon Code mellett a restaurált monarchia agitációval szembeni védekezésének eszközeként. (K. L.) ☛

Miután a szomorú tapasztalat azt mutatja, hogy a magánszemélyek által törvényben rögzített dolgok módosítása, egyházi vagy állami ügyekben okozott vélt sérelmek jóvátétele vagy más közügyek érdekében a királyhoz, a parlament egyik vagy mindkét házához intézendő petíciók, panaszok, tiltakozások, nyilatkozatok vagy más beadványok számára végzett zűrzavaros és egyéb rendbontó aláírás-kieszközlés lehetőséget szolgáltató hatalomhoz jutott pártütő és lázadó személyeknek arra, hogy háborgassák a közbékességet, és nagyrészt eszköze volt az utóbbi évek szörnyű háborúinak, zavargásainak és a nemzetre mért súlyos csapásoknak, a jövőbeni hasonló bajkeverések elkerülése érdekében elrendeljük, (...) hogy 1661. augusztus elsejétől senki sem eszközölheti ki, gyűjtheti össze vagy szerezheti be hűsnál több ember aláírását vagy hozzájárulását egyházi vagy világi törvényben rögzített dolgok módosítása érdekében a királyhoz, a parlament egyik vagy mindkét házához intézendő petíció, panasz, tiltakozás, nyilatkozat vagy más beadvány számára. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 66.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☛ CENZÚRA A RESTAURÁCIÓS ANGLIÁBAN (1662)

Az alábbi engedélyezési törvény (Licensing Act) a sajtótermékeknek a megelőző két évtized alatti szabad kibocsátását és forgalmát szigorú korlátozásnak vetette alá. A történelmi és politikai tárgyú munkák megjelenését világi, a teológiai, filozófiai, természettudományi műveket egyházi hatóságok engedélyéhez kötötte; az engedéllyel rendelkező nyomdák száma húszra csökkent, s csak Londonban, Oxfordban és Cambridge-ben működhettek. Hogy a „másként gondolkodást” sikerült-e ezzel az eszközzel visszaszorítani, az kétséges, mindenesetre a törvény alapján számos eljárást folytattak, egy ízben felségárulás vádjával. A törvényt eredetileg két évre bocsátották ki, de az 1679–1685 közötti időszakot eltekintve érvényben maradt a dicsőös forradalmat követő évekig, mert ismétlenül megújították (utoljára 1693-ban). (K. L.) ☛

Minthogy a nyomdák és a sajtók jó igazgatása és irányítása közösségi érdek és nagy jelentőségű ügy; különösen, hogy újabban az általános szabadság több rosszindulatú személyt arra bátorított, hogy eretnek, szakadár, istenkáromló, lázító és felségértő könyveket, füzeteket és röpiratokat nyomtasson és árusítson, és ezek a Mindenható Isten gyalázatára, a királyság békéjét aláásva, legkiválóbb ő királyi felsége kormányra ellen hűtlenséget szítva most is folytatják törvénytelen és égbekiáltó cselekedetüket; ennek a megelőzésére a lehető legbiztosabb intézkedés a sajtónyomdák számának csökkentése és korlátozása, és a nyomtatás iparának és mesterségének parlamenti rendeletben történő szabályozása a következőkben ismertetendő módon; Őfelsége tehát ennél fogva, a mostani parlamentben össze-

⁹⁹ Szójáték: to seek jelentése keres, kutat, a szövegben szereplő, belőle képzett seker ugyanakkor egy, a belső megvilágosodás élményét hangsúlyozó, az egyházi tekintélyt elutasító radikális vallási szekta neve.

gyűlt egyházi, világi főurak, valamint közrendűek javaslatára és jóváhagyásával előírja és elrendeli, és a nevezett hatalommal életbe lépteti, hogy az angol királyságban, valamint öfelsége egyéb birtokain és a tengerentúli területeken senki sem nyomtathat vagy rendelhet nyomtatásba olyan cretnet, felforgató, szakadár és sértő könyveket vagy füzeteket, amelyek a keresztény vallás vagy az anglikán egyház Tanításával vagy fegyelmi rendjével ellenkező nézeteket tartalmaznak vagy állítanak, vagy olyan tant vagy nézetet hirdetnek, ami botrányos vagy botrányos lehet az egyházra, az egyház vezető testületére és vezetőire, az államra vagy a közjóra, vagy bármilyen testületre, magánszemélyre vagy magánszemélyekre nézve. Tilos továbbá ilyen könyvet vagy füzetet az országba behozni, kiadni, árusítani, terjeszteni, illetve ilyenek kiadását, árusítását, bekötését, összevarrását vagy összefűzését megrendelni és elvégeztetni.

II. Írásuk elő és rendeltessék el továbbá, (...) hogy mostantól fogva tilos magánszemélyeknek könyvet vagy füzetet nyomtatni vagy nyomtattatni, hacsak a szóban forgó könyvet és füzetet címével és minden fejezetével, minden levelével, előszavával, versével, előrebocsátásával, bevezetésével, jegyzékével és ajánlásával, valamint minden egyéb mellékletével – kivéve a parlament rendeleteit, a felhívásokat, valamint azokat a könyveket és füzeteket, amelyek a király vagy egyik, illetve mindkét államtitkára kézjegyével jelzett parancs alapján nyomtattatnak – nem jegyzi be a Londoni Könyvkereskedők Társaságának¹⁰⁰ nyilvántartásába, továbbá a könyv vagy füzet nyomtatását a címével és minden fejezetével, minden levelével, előszavával, versével, előrebocsátásával, bevezetésével, jegyzékével és ajánlásával, valamint minden egyéb hozzá tartozó dologgal és vele nyomtatandó melléklettel együtt törvényesen nem engedélyezi és hagyja jóvá az a személy, vagy hagyják jóvá azok a személyek, akiket kineveznek vagy kijelölnek ezen dolgoknak a jelen rendelet alábbiakban kifejezett iránymutatása és igazi szelleme szerinti engedélyezésére; tehát bármilyen, ennek az országnak a szokásjogait érintő könyv nem nyomtatható ki senki más, mint a hivatalban lévő főkancellár és Anglia királyi pecsétőre, a legfelsőbb bíróság hivatalban lévő elnöke és az államkincstár főbírója, vagy egy vagy több közülük, vagy az általuk megbízott egy vagy több személy külön engedélyével; a birodalom állapotát vagy államügyeket érintő történelmi könyvek pedig a mindenkorai fő államtitkárok vagy egyikük, vagy az általuk megbízott egy vagy több személy engedélyével nyomtathatók, (...) és minden egyéb, teológiai, fizikai, filozófiai és egyéb tudományos vagy művészeti tárgykörű könyv kiadására vagy újranyomására csak a hivatalban lévő canterburyi érsek és a londoni püspök, vagy egyikük, vagy az általuk megbízott egy vagy több személy, vagy az ország valamely egyetemének hivatalban lévő kancellárja vagy alkancellárja jóváhagyásával és engedélyével kerülhet sor. (...)

XVI. Továbbá elrendeljük, hogy (...) minden nyomdának a legnagyobb és legjobb papíron meg kell őriznie három példányt minden újonnan nyomtatott vagy kiegészítésekkel újranyomtatott könyvből, és bármilyen áruba bocsátás előtt el kell juttatniuk azokat a könyvescéh vezetőjéhez, ahonnan egy Öfelsége könyvtárához kerül, egy-egy példány pedig a két egyetem alkancellárjaihoz, az egyetemek közkönyvtárainak használatára. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 67–69.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

¹⁰⁰ London Stationers' Company 1403-ban alakult meg írnokok, rajzoló, könyvkötők, papír- és könyvkereskedők részvételével. 1557-ből származó kiváltságlevele országosan széles körű ellenőrzést biztosított számára a publikálás és a könyvnyomtatás fölött: a céhen kívülieknek meg kellett szerezniük engedélyt bármilyen dokumentum kiadásához. A céh tagjait valamely szöveg megjelentetésére megillető kizárólagos jog 16. század végére kialakuló gyakorlata a modern szerzői jog eredete.

☞ A FELLEBBVITELI BÍRÓSÁGOK EGYES HIVATALAINAK ÁRAIT MEGSZABÓ KIRÁLYI EDIKTUMBÓL (PÁRIZS, 1665. DECEMBER)

A királyi hivatalok túlnyomó többségének megvásárolhatósága és örökölhetősége miatt az uralkodó nem rendelkezett hivatalnokai kiválasztásának lehetőségével. Ezért legalább azt igyekezett elérni, hogy a köztisztviselők az általa meghatározott keretek között gyakorolják hivatalaikat. E törekvés jegyében született az alábbi két rendelet is az egyes bírósági hivatalok árának rögzítéséről, a betöltésükhöz szükséges életkorról, illetve a gyakorlatukat korlátozó rokonsági viszonyokról. (S. T. P.) ☞

(...)

Óhajtjuk, hogy Párizsi Parlamentünk, Számvevőszékünk, Nagytanácsunk, valamint Kisegítő Adóink és Pénzügyeink Törvényszékeinek elnökei, tanácsosai és ügyvédei fizessék ki az évi köteles hivatali díjat, amint azt 1638. október 6-i deklarációnkban elrendeltük, három egymást követő esztendő során, mégpedig kezdve ezen esztendő január elsejétől 1668. december 31-ig bezárólag, a célból, hogy felmentessenek a rendeleteinkben előírt negyvennapos [hivatalátruházási határidő] kötelezettsége alól, anélkül hogy kötelesek lennének nekünk bármifajta hitelt vagy előleget adni. E kötelezettség alól kegyesen felszabadítottuk őket. Így cselekedvén, kívánjuk és elrendeljük, hogy a fenti hivatalok ára a továbbiakban rögzítve, szabályozva és mérsékelve legyen, mégpedig oly módon, hogy nevezett parlamentben az elnöki tisztek egyenként 350 000 fontba, a Vizsgálatok Kamarájának¹⁰¹ elnökeié 100 000 fontba, a Kérvények [Kamarájának]¹⁰² elnökeié 90 000 fontba, udvarunk jogügyi előadóé 150 000 fontba, a világi tanácsosoké 100 000 fontba, az egyházi tanácsosoké 90 000 fontba, a Kérvények biztosaié 15 000 fontba, ügyvédeinké¹⁰³ 150 000 fontba kerüljenek. Ami pediglen Számvevőszékünk hivatalait illeti, annak első elnöki tiszte 400 000 fontot, a kamarai elnököké 200 000 fontot, a rendes számvizsgáló mestereké 120 000 fontot, a korrektoroké¹⁰⁴ 50 000 fontot, az auditoroké¹⁰⁵ 45 000 fontot, ügyvédünké 30 000 fontot, főügyészünké pedig 250 000 fontot érjen.

Ami Nagytanácsunk hivatalait illeti: mindegyik elnöké 135 000 fontba, a tanácsosoké egyenként 90 000 fontba, a főelőadóé¹⁰⁶ 100 000 fontba, ügyvédeinké 100 000 fontba, főügyészünké 200 000 fontba [kerüljenek]. A Kisegítő Adók Törvényszékének esetében annak első elnöke 350 000 fontot, elnökei egyenként 150 000 fontot, tanácsosai 80 000 fontot, ügyvédeink 110 000 fontot, főügyészünk pedig 200 000 fontot [fizessenek]. Ami a Pénzügyek Törvényszékét illeti, annak első elnöki [tiszte] 150 000 fontba, az elnököké egyenként 40 000 fontba, a vidéki kirendeltségek felügyelő-tanácsosaié¹⁰⁷ 27 000 fontba, a többi tanácsosoké 20 000 fontba, a guyenne-i elnöki, tanácsosi és biztosai tisztségek fejenként 15 000 fontba [kerüljenek]; ügyvédeink hivatalukért 20 000 fontot [rójanak le], fő-

¹⁰¹ Chambre des Enquêtes: az alsóbbfokú bíróságok ítéletei elleni fellebbezésekkel foglalkozott.

¹⁰² Requêtes du Palais vagy Chambre des Requêtes: a parlamentek egyik kamarája, ahol a *committimus* (közvetlenül királyi bírósághoz fordulás joga) kiváltságával rendelkezők ügyeit tárgyalták. Ítéletei ellen a parlamentek többi kamarájánál lehetett fellebbezni.

¹⁰³ Avocats généraux vagy avocats du roi: a király jogait érintő ügyekben a védelem képviselői, általában pedig a királyi főügyész segítői feladata ellátásában.

¹⁰⁴ A számvizsgáló mesterek segítői, tanácsosi címmel voltak felruházva.

¹⁰⁵ Szintén a számvizsgáló mesterek segítői a Számvevő Kamarában.

¹⁰⁶ Conseiller grand rapporteur.

¹⁰⁷ Conseillers-controlleurs généraux des comptoirs. A Pénzügyek Törvényszékének vidéken csak képviselői voltak, kivéve az 1704–1771 közti időszakot, amikor Lyonban egy második önálló pénzügyi bíróság is működött.

ügyészünk pedig 60 000 fontot [fizessen]. Az említett és fentebb szabályozott hivatalok ára magasabbra nem emelhető sem magánszerződés, sem adásvétel vagy árvvezés útján, történjen bármiféle módon, közvetlenül vagy közvetetten. E szabály megsértése esetén a hivatali megszerzők nyilváníttassanak minden bírói tiszt viselésére és gyakorlására alkalmatlannak, s a kifizetett ár teljes összegét veszítsék el. [A büntetés] felc-fele arányban terhelje a hivatalról lemondót és a hivatal átvevőjét, s szolgáljon a szegényház javára; mindazonáltal fenntartjuk magunknak a jogot, hogy a fentebb említett hivataloknak lemondás, elhalálozás vagy más okból történt üresedése esetén azok betöltésével rendelkezünk a rátermett és alkalmas személyeket előnyben részesítve, avagy [azokat] tetszésünk és belátásunk szerint eltöröljük, és a rendeleteink által előírt számra csökkentjük. Ugyanakkor a tisztségről lemondónak, özvegyének, örökösének vagy mindazoknak, akiknek a fent említett tisztségekhez joguk van, a fenti díjszabásnak megfelelően előre készpénzben fizetjük vissza és térítjük meg [a hivatal árát]. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XVIII. Par Isambert–Decrusy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1829. 66–69.)

(Botos Máté fordítása)

➤ RÉSZLET AZ ELŐBBIT MEGERŐSÍTŐ, ILLETVE A BÍRÓSÁGI HIVATALOK BETÖLTÉSÉHEZ SZÜKSÉGES ÉLETKORT ÉS EGYÉB FELTÉTELEKET RÖGZÍTŐ KIRÁLYI EDIKTUMBÓL (SAINT-GERMAIN-EN-LAYE, 1669. AUGUSZTUS)

(...)

Mivel az igazságszolgáltatás mindig is az uralkodók legelső és legfőbb feladata, mi sem mulasztottunk el semmit, hogy ennek az oly elengedhetetlen kötelezettségnek eleget tegyünk. Ez irányban kifejtett különleges buzgalmunk révén magunk figyeltünk fel az oda beszűremlett visszaélésekre, s ez arra indított bennünket, hogy felkutassuk a rendeleteink érvényét legmegfelelőbben biztosító eszközöket, illetve hogy az igazság uralmát a maga leg-tisztább formájában fenntartsuk. (...)

Ezen megfontolások alapján helyénvalónak ítéltük, hogy egy királyságunk minden testületében hatályba lépő ünnepélyes szabályozás útján megállapítsuk a régebbi törvények szerint megkövetelt életkort az igazságszolgáltatás különféle rendű és rangú hivatalainak betöltéséhez, meghatározzuk a rokoni fokokat, amelyek egyazon [bírói] székhelyen összeférhetetlenné teszik a hivatalokat, s az arányosságot szem előtt tartva rögzítsük a tisztségek árát, valamint eltöröljük azon idegen címeket és kiváltságokat, amelyeket az idők szabadossága¹⁰⁸ tett bevetté a régi hivatalok főbb előnyecinek és az azokkal járó, valódi megbecsülés semmibevételével.

Ezen okokból kinyilvánítottuk, hogy az igazságszolgáltatási hivatalok betöltéséhez szükséges életkorról általunk készített és 1665. december havában kiadott ediktumunkban közzétett szabályozás hajtassék végre az alább kifejtendő kikötések és feltételek szerint.

A továbbiakban senki se ruháztassék fel legfelsőbb bíróságaink elnöki tisztével, s ne fogadtassék el és iktattassék be, mint ilyen, ha nem töltötte be negyvenedik életévét; a Kérvények [Kamarájának] rendes előadói¹⁰⁹ csak azok lehetnek, akik a megkövetelt szintű hi-

¹⁰⁸ Célzás az olyan időszakokra, mint például a Fronde (1648–1652), amikor a monarchia hatalma hivatalnokai felett átmenetileg megrendült.

¹⁰⁹ Vagy jogügyi előadók (*maître des requêtes ordinaires de notre Hôtel*).

vatalt elnyerték, s akik tíz teljes évig valószínűsége és buzgón gyakorolták tisztüket, illetve betöltötték harminchetedik életévüket; ügyvédek és főügyészek [csak olyan személyek lehetnek], akik elmúltak harmincévesek. Nevezett bíróságok tanácsosai, számvevői, korrektorai és auditorai csak huszonhét évesnél idősebb [személyek lehetnek]. Ezenkívül azt kívánjuk, hogy a helyi királyi bíróságok,¹¹⁰ a polgári és bűnügyi csendbiztosok,¹¹¹ valamint a középfokú bíróságok¹¹² elnökei nem fogadhatják el és iktathatják be az említett hivatalokba harmincéves koruk előtt. És az említett bíróságok tanácsosai, ügyvédei és ügyészei se vétessenek fel és fogadtassanak el nevezett tisztségekbe, ha nem töltötték be huszonhetedik életévüket. Mindez a beiktatás és a [testületbe való] felvétel megsemmisítése, illetve a hivatalból való megfosztás terhe alatt.

Egyetlen hivatal együttes gyakorlására sem lehet beiktatni első, második- és harmadfokú rokonokat, úgymint apát és fiút, testvért, nagybácsit és unokaöcsöt, második fokon apóst, vót és sógort. (...) Ugyanígy, az említett bíróságainkon beiktatott és jelenleg szolgáló hivatalnokok se léphessenek egymással rokoni kapcsolatra első fokon, mint após és vő. Ha másként [történik] és a szabályt megszegik, az utójára beiktatott hivatalát saját hasznunkra betöltetlennek jelentettük és jelentjük ki. (...) És mivel az a szándékunk, hogy az említett bírósági hivatalok ára szabott és bizonyos legyen, s hogy gátat vethessünk az 1665 decemberében kibocsátott ediktumunk végrehajtása során bekövetkezett visszaélések folytatódásának, (...) azt akarjuk és úgy tetszik nekünk, hogy az említett hivatalok ára a továbbiakban az 1665. december havi ediktumunk által szabályozott módon és szerint maradjon rögzítve és korlátozva, anélkül hogy bármi úton-módon is, önkéntes szerződés, eladás vagy árverezés útján, közvetlenül vagy közvetve, szándékkal vagy anélkül és bármilyen módon is emelni lehessen. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XVIII. Par Isambert-Debruy-Debruy-Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829. 325–327.)

(Botos Máté fordítása)

☞ A KIRÁLYI TÁRSASÁG (ROYAL SOCIETY) KIALAKULÁSA (1667)

A legfontosabb brit tudós társaság hivatalosan 1660-ban alakult meg, de alapítóinak – tudósok, filozófusok, egyházi személyek, művelt laikusok – informális összejövetelei legalábbis 1645-ig követhetők vissza. Ezekre eleinte Londonban került sor; Thomas Sprat (1635–1713) anglikán lelkész, majd püspök, a társaság első krónikása (The History of the Royal Society of London, 1667) ott veszi fel a történet fonalát, amikor a csoport egyik tagja, John Wilkins (1614–1672) az oxfordi Wadham College új igazgatójaként 1648-tól abbéli igyekezetében, hogy a kollégiumot a tudományos mozgalom központjává tegye, védőszárnyai alá vette a társaságot is. (K. L.) ☞

(...)

A Társaság első üléseire – amelyek megalapozták mindazt, ami következett – valamivel a polgárháború befejeződése után került sor Oxfordban. Az ülések helyszíne dr. Wilkins szállása volt, a Wadham College-ban, amely abban az időben erényes és tudós emberek ta-

¹¹⁰ Bailli és sénéchal.

¹¹¹ Lieutenants généraux et particuliers, civils et criminels.

¹¹² Présidial. II. Henrik (1547–1559) hozta létre ezeket a középfokú bíróságokat, elsősorban az áruba bocsátható tisztségek szaporítása céljából.

lálkozóhelye volt. Akkoriban az egyetemnek sok szabad gondolkodású tagja volt, és néhány filozofikus szemléletű ember is látogatta, akiket a királyság hányattatásai közepette az egyetemi élet biztonsága és kellemes visszavonultsága vonzott oda.

A Társaság célja kezdetben nem volt több, mint hogy az emberek szabad légkörben találkozhassanak, és nyugodtan megvitathassanak egymással különböző témákat anélkül, hogy belebonyolódtak volna azon szomorú kor túlfűtött indulataiba és örületébe. Az összejövetel meg szervezésekor megelégedtek volna azzal, ha ebből semmi más előny nem származik, mint az, hogy ezáltal, a tőlük szerzett józan és bőséges tudás segítségével felnevelkedik az eljövendő kor számára a fiatal emberek egy olyan fajtája, amely megfelelően képes ellenállni a túlfűtött rajongás¹¹³ csábításainak. Meg merem azonban kockáztatni, hogy ennél jelentősebb volt az a hatás, amelyet ezek az urak az egyetem rendjére és fegyelmeire gyakoroltak, mert ők mentették meg ezt az intézményt a végromlástól. És ebből az is következik, hogy ugyanezek az emberek ma sem a hagyomány tisztelésének eltörlésére törek-szenek ezen újabb vállalkozásukban: hisz látható, hogy erejük megfeszítve és minden bölcsességükkel azon voltak, hogy megőrizték az ősi tudás ezen tiszteltetleltől otthonát akkor, amikor annak azonnali pusztulását jelentette volna, ha nem sietnek védelmére. Hogy ez mennyire igaz, azt igazolhatja minden elfogulatlan ember, aki ismeri ama hely légkört, de leginkább saját ottani kortársaim,¹¹⁴ akik közül sokan oly készségesen szolgálták uralkodójukat és az egyházat a királyság békéjének szerencsés helyreállítását után,¹¹⁵ mintha a királyság legvirágzóbb korszakában nőttek volna fel. Ez kétségtől így volt, ám nem is lehetett volna másképpen: a lelki téboly ugyanis, amely akkoriban eluralkodott, nem sokáig dacolhatott a természet tiszta és elmélyült ismeretével. Az is teljesen lehetetlen, hogy ilyen alantas fortélyokkal megtévesszenek olyan embereket, akik a dolgok finomságáról és bizonyultságáról értekeznek. A hamis szellem csábításai ellen az igaz filozófiánál csak egy határozottabb ígéret van a világon, mégpedig az igazság áldott jelenléte és segítése.

(...)¹¹⁶

Egy ilyen elfogulatlan és érzelmileg sem túlfűtött társaságban, amilyen ez volt, ráadásul olyan szomorú időben, mi is lehetett volna megfelelőbb téma, mint a természetfilozófia? Ha állandóan valami teológiai kérdésen rágódnak, attól magánéleti időtöltésük is azzá vált volna, aminek a közéletben való elburjánzása annyira elundorította őket. Az pedig, hogy folyvást a közügyeken és az ország gyötrelmein merengjenek, túl lehangoló témának ígérkezett. Ebben a helyzetben egyedül a természet kínált lehetőséget kellemes vizsgálódásra. A természetről való elmélkedés ugyanis elvonja figyelmünket jelen nyomorúságunkról, és még a legszomorúbb közállapotok idején is képes mindenkit lebilincselni. Míg az emberekről és az emberi ügyekről való gondolkodás ezernyi apró nyugtalansággal tölthet el bennünket, a természet vizsgálata soha nem oszthat minket gyűlölködő szekértáborokra, és lehetőséget nyújt arra, hogy különbözzünk anélkül, hogy polgárháború kitörésétől kellene tartanunk.

Összejöveteleikre oly gyakran kerfettek sort, amennyire csak ügyeik megengedték; inkább gyakorlati kérdésekkel foglalkoztak, mint elmélettel; általában egy-egy kémiai vagy fizikai kísérletben vettek közösen részt. Semmilyen szabályzatuk vagy meghatározott módszerük nem volt. Céljuk csupán annyi volt, hogy megvitassák egymással felfedezéseiket, amelyek inkább valamely szűkebb területre vonatkoztak, semmint egységes, folyamatos vagy rendszeres kutatásra. (...)

¹¹³ A kor nyelvén ez a vallási radikalizmusra való utalás.

¹¹⁴ Sprat maga is a Wadham College-ban diákoskodott Wilkins igazgatósága idején.

¹¹⁵ Stuart-restauráció, 1660.

¹¹⁶ A következő bekezdésben Sprat felsorolja a társaság fontosabb tagjait. Közéjük tartozott Robert Boyle (1627–1691) fizikus és kémikus, Seth Ward (1617–1689) csillagász és matematikus, William Petty (1623–1687) közigazdász, Christopher Wren (1632–1723) építész és a kor szellemi életének további jelentős formálói.

Így folytatták hosszabb megszakítás nélkül körülbelül 1658-ig. Ekkor a kötelesség az ország különböző részeibe szórította őket, s mivel legtöbbjük Londonba távozott, rendszerint a Gresham College-ban találkoztak Wren és Rooke urak¹¹⁷ szerdai és csütörtöki előadása alkalmával. (...) [II. Károly visszatérése után] ama csodás, békés esztendőben, 1660-ban alakult meg a Királyi Társaság. Úgyhogy ha a különleges csillagzat alatti születés tényéből valóban a jó szerencsére lehet következtetni, bizony fényes jövőt jósolhatunk e vállalkozásnak.

(*Seventeenth-century England. A Changing Culture* I. Ed. Ann Hughes, Open University Press, 1980. 330–331).

(Szakály Orsolya fordítása)

✧ XIV. LAJOS RENDELETE A PARLAMENTEK JOGKÖRÉNEK KORLÁTOZÁSÁRÓL (VERSAILLES, 1673. FEBRUÁR 24.)

XIV. Lajos (1643–1715) alábbi rendelete – a köz-, igazságszolgáltatási és pénzügyeket érintő, a király saját indíttatásából kibocsátott ediktumok, deklarációk és pátensek felsőbírósági bejegyzéséről rendelkező pátens – gyakorlatilag megtiltja a parlamenteknek, hogy éljenek a királyi rendeletek megvitatásának és az ezek ellen való tiltakozásnak (remontances) a hagyományos jogával. ✧

Mi, Lajos stb. (...) Mivel magunk és államunk javára nézve fontos, hogy közügyeket érintő, saját hatalmunkból és indíttatásunkból eredően kibocsátott rendeleteinket, ediktumainkat és pátenseinket bíróságaink azonnal bejegyezzék, hogy azután közzétégyék és végrehajtsák azokat, (...) azt akarjuk és úgy tesszük nekünk, hogy a közügyeket illetően egyedül hatalmunknál és saját indíttatásunknál fogva (...) kibocsátott és bejegyzésükre vonatkozó parancsunkkal kísért rendeleteinket, ediktumainkat, deklarációinkat és pátenseinket zárt parancslevelünkkel¹¹⁸ kézhez kapó igazság- vagy pénzügyi főügyészeink legyenek kötelesek ezek átvételét elismerni a postamesteri nyilvántartásban, avagy megfelelő formában adjanak igazolást a tőlünk érkező küldeményeket nekik átadóknak. Amint [az is kötelességük], hogy mihelyt leveleinket átvették, tüstént értesítsék erről az első elnököt, vagy azt a személyt, aki az ő távollétében elnököl, és ha a szükség úgy kívánja, kérjék tőle a kamarák,¹¹⁹ illetve a félévi ülésszak¹²⁰ összehívását. Az első elnöknek három napon belül össze kell hívnia az ülést, ahol főügyészeink bemutatják a rájuk bízott ediktumokat, rendeleteket, deklarációkat és pátenseket zárt parancslevelünkkel egyetemben. (...) Egy nap elteltével átadják e pátenseket az előadó-tanácsosnak,¹²¹ aki három nappal később jelentést tesz róluk. Evégett az elnökséget viselő személy a szokásos módon összehívja a ka-

¹¹⁷ A Gresham College-ot Thomas Gresham kereskedő alapította a 16. század végén. Hét állandó tagjának feladata az volt, hogy nyilvános előadásokkal szolgálja a londoni polgárok pallérozódását. Laurence Rooke a kollégium csillagászata, majd geometriaprofesszora volt 1652–1662 között, az előbbi állásban Christopher Wren 1657-ben váltotta fel.

¹¹⁸ Az eredetiben: *lettre de cachet*. A király személyes pecsétjével lezárt parancslevél. A pátenssel ellentétben a nyilvánosság kizárásával végrehajtandó királyi rendelkezést tartalmaz.

¹¹⁹ Azaz a parlamenti kamarák – Nagykamara, Vizsgálatok és Kérvények Kamarái – együttes ülést.

¹²⁰ A Számvévkamara és a Pénzügyek Törvényszéke hivatalainak többségét egyszerre két személy töltötte be, akik félévente váltották egymást. Ennek az volt az előnye a monarchia számára, hogy egy kamarai hivatal két személynek lehetett egyszerre eladni.

¹²¹ Az eredetiben: *conseiller-rapporteur*.

marákat vagy a félévi ülésszakot, és minden egyéb ügyet félretéve (...) eléjük terjeszti [a pátensek] megvitatásra.

Megtöltjük bíróságainknak, hogy helyt adjanak bármiféle ellenvetésnek nevezett pátenseink bejegyzésével szemben. (...)

Azt akarjuk, hogy bíróságaink legyenek kötelesek bármiféle módosítás, megszorítás, illetve azok teljes és hiánytalan végrehajtását elhalasztó vagy akadályozó más kikötés nélkül, tisztán és egyszerűen bejegyezni pátenseinket. Mindazonáltal, ha bíróságaink az említett pátensekről tanácskozva szükségesnek ítélik, hogy azok tartalma ügyében óvást intézzenek hozzánk, vegyék ezt jegyzékbe, és szerkesszék meg a határozatot, de csak azután, hogy a tiszta és egyszerű bejegyzési határozatot meghozták, és külön megszerkesztették. Majd ezt követően az elnök gondoskodik arról, hogy az óvást egy héten belül összeállítsák (...) és az ezt elrendelő határozattal egyetemben átadják főügyészünknek. (...) Az óvást egy héten belül a jó városunkban, Párizsban vagy mindenkor tartózkodási helyünknek megfelelően másutt székelt bíróságok tárják elének. Vidéki bíróságaink hat héten belül bocsáthatják elének óvásukat. Abban az esetben, ha az óvásról elének terjesztett jelentés alapján azt megalapozatlannak és figyelmen kívül hagyandónak ítélnék, szándékainkat tudatni fogjuk főügyészünkkel, hogy értesítse erről a [bírói] testületeket, és ügyeljen óvást kiváltó rendeleteink, ediktumaink és deklarációink végrehajtására. Amennyiben az óvás megalapozottnak tűnik számunkra, és helyénvalónak tartjuk, hogy részben vagy teljesen figyelembe vegyük, elküldjük evégett deklarációinkat a testületeknek főügyészeink gondjaira bízva, mint erről már fentebb szó esett. Ők összehívják az említett kamarákat vagy félévi ülésszakot, és egy teljes ülés keretében bemutatják azokat zárt parancslevelünkkel együtt az első elnöknek, és kérik fogják tiszta és egyszerű bejegyzésüket. Bíróságaink ezt kötelesek megtenni anélkül, hogy bármely tisztviselő ellenvéleményt nyilváníthatna, avagy bíróságaink újabb óvást rendelhetnének el első és második levelünk [ti. páten] tárgyában, mégpedig tiltás terhe alatt, amelyet csak kifejezett parancsunkra egyik államtitkárunk által aláírt és nagypécsettünkkel megpecsételt levelünk oldhat fel, fenntartva magunknak a jogot, hogy esetleg komolyabb büntetéssel is éljünk. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XIX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1829. 406–408.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ I. LIPÓT CSÁSZÁR JELLEMZÉSE (1675)

A szerző Esaiás Pufendorf szász lelkész fiaként született 1628-ban, bátyja Samuel Pufendorf (1632–1694), a híres természetjogász. Házitanítóskodott, majd a svéd állam szolgálatába állt. 1671-től követként tartózkodott Bécsben. Ő közvetített Stockholmban és Bécs között a francia–holland háború idején. Diplomáciai szolgálatot látott el még Hannoverben, Wolfenbüttelben és a regensburgi birodalmi gyűlésen is. I. Lipót császárról (1658–1705) és udvaráról írt jelentését 1675-ben olvasták fel a stockholmi királyi tanácsban. (K. K.) ☞

(...)

Hogy királyi felségednek rövid leírása legyen a császári udvarról, összefoglalva a következőket tudom jelenteni: Öfelsége egy Isten által helyes értelemmel és jó kedéllyel megáldott ember, természettől fogva szelíd, nem hajlamos a dagályosságra, emellett természetes adottságait még a tudományok és különböző nyelvek tanulmányozásával is fejlesztette, a matematika művészete mellett tökéletesen beszél és ír latinul, olaszul és spanyolul, a ré-

gebbi és új történelmet is meglehetősen átnézte, és alkalomadtán hasznosítani is tudja. Fontos döntésekben kicsit lassú és körülményes, mind természeténél fogva, mind pedig az osztrák udvari stílus követelményei miatt, némelykor rossz tanácsokat követ, a minisztereknek pedig nem kevés fáradságába kerül, hogy elhatározásra bírják. Ezzel szemben hátróztottan kiáll amellett, amit már egyszer igaznak fogadott el, nem hagyja magát egykönnyen eltéríteni, különösen amikor olyan dolgokról van szó, melyek lelkiismereti ügyek számára. Ezeket illetően igen kényes, és nem ismer tréfát. Kíváncos is lenne, hogy azok, akik alakítják őt, egyéb tévedések mellett ne plántálják bele még azt is: lelkiismereti kötelessége, hogy megtévedt alattvalóit valamilyen módon visszavezesse a római katolikus egyház kebelébe. Áhítatban és az egyházi szokások pontos betartásában aligha találhatunk olyan hatalmasságot, aki hasonló lenne hozzá, hogy ne mondjam, felülmúlja. Mivel 14 éves koráig – testvérbátyja, a római király, IV. Ferdinánd haláláig – egyházi pályára volt szánva és nevelve, a papokkal szemben igen szelíd és jószívű, olyannyira, hogy nem egykönnyen tagad meg bármit is, amit kérnek, különösen nem a jezsuitáktól, akik közül ifjúkorának tanítói és gyóntatói kikerültek. A tanácsban igen törekvő, nem mulasztja el összehívni azt, ahányszor csak a miniszterek azt szükségesnek látják. Nem sajnálja a fáradságot, hogy kihallgatáson fogadjon szinte kivétel nélkül mindenkit, aki csak kéri, még ha általában csak in terminis generalissimis [általánosságokban] válaszol is. A neki benyújtott memorandumokat, miután mindet gondosan átolvasta, maga küldi a Kancelláriába vagy a kiadóhivatalokba, ahová tartoznak, és véleményét általában pár szóban ráírja. A szorgalom azonban inkább megszokásból fakad, meg van győződve arról, hogy ennek így kell lennie, semmint hogy különös kedvét lelné az ügyintézésben, hiszen természetétől fogva a nyugalmat és a szórakozást kedveli, elsősorban a vadászatot és a zenét. Az utóbbit annyira szereti, hogy maga is komponál. Testi adottságait tekintve ugyan nem beteges, de nem is kicsattanóan egészséges, úgyhogy összességében nem tartják valószínűnek, hogy magas kort érjen meg. Néhány alkalommal olyan heves rohamai is voltak, hogy aggódtak az életéért. Különösen a lábai gyengék, ez bizonytalan járásán is megmutatkozik; mindenesetre meglehetősen ügyességgel lovagol, és nemesei közül azokat kedveli, akik ezt szorgalmasan gyakorolják. Lassacskán 35 éves lesz, és eddig – első feleségétől – csak egy leánya maradt életben. (...)

(*Bericht des schwedischen Gesandten Pufendorf über Kaiser Leopold, seinen Hof und die österreichische Politik 1671–1674.* Hrsg. Karl Gustav Helbig, Leipzig, B. G. Teubner, 1862. 58–60.)

(Tuza Csilla fordítása)

➤ A HABEAS CORPUS TÖRVÉNY (1679)

A 13. századra tekint vissza az angol joggyakorlatban, hogy a király vagy a királyi tanács utasítására letartóztatott személy habeas corpus („legyen tiéd e test”) kezdetű bírói parancsot kaphat a királyi ítélőszéktől vagy a fellebbviteli bíróságtól, melynek visszajuttatása esetén letartóztatója köteles volt felfedni fogva tartásának okát. Az alsóházban 1668-tól több ízben indítványoztak törvényjavaslatot arra, hogy tegyék kötelezővé a parancs kibocsátását; végül az alábbi törvény szigorúan szabályozta ennek feltételeit, eltörölte a kivételeket, és büntetést szabott ki mellőzéseért. ➤

Törvény az alattvalók szabadságjogainak jobb védelméről és a tengerentúli bebörtönzések megakadályozásáról

A sherifek, börtönőrök és egyéb tisztviselők, akiknek bűncselekmények elkövetéséért vagy ennek gyanúja miatt őrizetére bízattak a király némely alattvalói, gyakran halogatták a hozzájuk intézett Habeas Corpus parancsok visszaküldését, (...) megszegve kötelességü-

ket és az ország ismert törvényeit. Ily módon a király alattvalói közül sokakat börtönben fogva tartottak és tarthatnának eztán is, holott a törvény szerint óvadék ellenében szabadlábra helyezhetők. Az érintettek szempontjából ez súlyos teher és zaklatás. Hogy ezt meggátoljuk, és gyorsabban könnyíthessünk minden, bűncselekmény elkövetéséért vagy ennek gyanúja miatt bebörtönzött személy helyzetén, iktattassék törvénybe, (...) hogy valahányszor bármely sheriffhez vagy sheriffekhez, börtönörhöz vagy egyéb tisztviselőhöz Habeas Corpus parancsot intéznek bármely, az őrizetükben lévő személyre vonatkozóan, s a mondott parancsot átadják a mondott tisztviselőnek vagy a börtönben vagy fogdában hagyják bármelyik helyettes vagy beosztott tisztviselőnél, akkor a mondott tisztviselő vagy tisztviselők, helyettesek vagy beosztottak (hacsak az elfogatóparancs szerint nem világosan és kimondottan árulás vagy felségsértés a vád) az átadástól számított három napon belül – amennyiben a fogoly vagy keze a bíró vagy a törvényszék által a mondott parancson igazoltan mérföldenként 12 pennyt nem meghaladó összegben megfizeti vagy kiegyenlíti előállításának költségeit; továbbá kötelezvényt ír alá arról, hogy ha a bíró vagy törvényszék, mely elé a jelen törvény igaz szándéka szerint kerülnie kell, elrendeli vizsgálati fogásban tartását, úgy visszaszállításának költségeit is állja; és biztosítékot ad arra, hogy nem fog útközben megszökni – kötelesek az ilyen parancsot visszaküldeni, s az őrzött vagy fogva tartott fél testét előállítani vagy előállíttatni a lordkancellár, Anglia pecsétőre vagy azon törvényszék bírása vagy bírái elé, amely a mondott parancsot kibocsátotta, vagy pedig olyan személy vagy személyek elé, akikhez a mondott parancs annak rendelkezése szerint visszaküldhető, s egyúttal a mondott fél őrizetbe vételének vagy letartóztatásának igaz okait is előadni, hacsak az illető fogva tartásának helye nem 20 mérföldnél nagyobb távolságra van az illetékes személy vagy törvényszék tartózkodási helyétől. Ha ez a távolság 20 és 100 mérföld között van, úgy mindennek tíz napon belül, ha pedig meghaladja a 100 mérföldet, úgy 20 napon belül kell megtörténnie. (...)

XI. S hogy meggátoljuk a törvénytelen bebörtönzéseket a tengerentúli területeken, iktattassék törvénybe, (...) hogy e birodalom egyetlen, jelenleg vagy eztán az Angol Királyságban, Walesben vagy Berwick-upon-Tweedben lakó alattvalóját se szállíthassák börtönbe Skóciába, Jerseyre, Guernseyre, Tangierbe vagy bármely olyan tengerentúli területre, helyörségbe, szigetre vagy helységbe, melyek jelenleg vagy a jövőben bármikor Őfelsége, utódai és leszármazottai birtokát képezik; s hogy minden ilyen bebörtönzés jogellenes. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 92–96.)

(Kontler László fordítása)

➤ A WHIG PÁRT KEZDETEI: SHAFTESBURY GRÓF UTASÍTÁSA PARLAMENTI HÍVEINEK (1681)

A „tory” és „whig” elnevezéssel az angol udvar és ellenzéke híveit első ízben az 1679–1681 közötti „kizárási vita” idején illették, amikor az Anthony Ashley Cooper, Shaftesbury első grófja (1621–1683) vezette whigek három gyors egymásutánban összehívott parlamentben igyekeztek törvényt kicsikarni a katolikusok – konkrétan Jakab yorki herceg (1685–1688 között király), II. Károly (1660–1685) öccse és örököse – kizárása a trónutódlásból. A vallási színezetű ellenszenv azért vált politikai kampánnyá, mert II. Károly esetében a katolicizmussal való szimpátia XIV. Lajos (1643–1715) barátságát és jelentős összegű segélyeit jelentette, ami lehetővé tette számára, hogy lemondjon a parlamenti adómegajánlásról, és kibújjon a parlament ellenőrzése alól. A whig törvényjavaslatot a lordok házában mindhárom ízben elutasították. (K. L.) ➤

Uraim!

Azért választottunk benneteket, két lovagunkat, hogy képviseljétek ezt a megyét a parlamentben, amely a most következő március 21-én fog összeülni Oxfordban. Feljogosítottunk benneteket arra, hogy a közjó és jólét érdekében eljárjatok minden ügyben, amely felmerül, megtanácskozva ezen ügyeket a parlament többi tagjával, akiket más megyék választottak. Ezeknek az ügyeknek az intézését jó belátásotokra és becsületekre bízom. Csak három olyan dolog van, amely olyan nyilvánvaló és kétségtelen fontossággal bír, hogy ezeket illetően kénytelenek vagyunk előzetesen utasításokat és útmutatásokat adni.

Először. Elvárjuk, hogy a végsőkéig ragaszkodjatok egy olyan törvény meghozásához, amely név szerint kizárja e királyság birodalmi koronájának örökléséből a yorki herceget és minden más pápista utódot.

Másodszor. Ragaszkodjatok ahhoz, hogy összeegyeztessék az uralkodónak a parlament összehívására, berekesztésére és felosztatására vonatkozó előjoga és a nép azon joga, amely szerint évente össze kell hívni a parlamentet, hogy ott elintézzék és megvitatassák azokat a fontos ügyeket és dolgokat, amelyekről sehol máshol nem dönthetnek. Ha ugyanis nincs biztosíték arra, hogy a parlament bizonyos időközönként összeül, és mindaddig folytatja üléseit, amíg az országos ügyek rendezése ezt megköveteli,¹²² akkor nem lehet másként, mint hogy törvényeink, szabadságaink, életünk és birtokaink hamarosan egyedül a fejedelem kegyétől fűggenek majd.

Harmadszor. Elvárjuk, hogy helyreállítsátok azt a szabadságot, amelyet atyáink a legutóbbi negyven esztendőig élveztek, tehát a testőröktől és zsoldos katonáktól való szabadság jogát, mivel egy szabad nép elidegeníthetetlen joga, hogy fizetett és felbérelt emberek nélkül, maga védelmezze uralkodóját, kormányát és törvényeit.

Végül. Bár ez a három fő kérdés a legfontosabb számunkra, még sok olyan fontos ügy van, amelyet a ti bölcs belátásotokra hagyunk, és meg vagyunk győződve arról, hogy addig nem adjátok ki pénzünket, amíg teljes biztosítékokat nem szereztetek a pápista és az önkényes hatalom ellen.

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 256–258.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ JOGOK TÖRVÉNYE (BILL OF RIGHTS, 1689)

Az angliai „dicsőséges forradalom” után III. (Orániai) Vilmos (1689–1702) és felesége, II. Mária (1689–1694) nem tekintette ugyan 1689. február 23-i megkoronázása feltételének, de elfogadta a parlament által kidolgozott Jogok nyilatkozatát (*Declaration of Rights*), melyet ugyanazon év augusztusában törvényként is beicikkelyeztek. Az angol alkotmányosság egyik alapvető dokumentuma nem modern értelemben vett alaptörvény: törvénytelennek minősíti az elűzött II. Jakab (1685–1689) bizonyos cselekedeteit, és óvintézkedéseket tesz, de a fő kérdések közül nem rendelkezik pl. a választási rendszer vagy a vallási tolerancia stb. részleteiről. ➤

Törvény, mely kinyilatkoztatja az alattvalók jogait és szabadságait és megállapítja a korona öröklésének menetét

A Westminsterben összegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendűek, akik törvényesen,

¹²² Az 1641-es hároméves törvény (lásd fenn) a restaurációval érvényét veszítette, az 1664-est pedig nem hajtották végre. Csak a dicsőséges forradalom után, 1694-ben szabályozták végérvényesen a parlament mandátumát.

maradéktalanul és szabadon képviselik e birodalom népének minden osztályát, az Úr 1689. évében, február 13-án a következőképpen megfogalmazott írásbeli nyilatkozatot terjesztették a személyükből megjelent, akkor Orániai Vilmos és Orániai Mária hercegnek, illetve hercegnének nevezett Felségek elé:

minthogy II. Jakab néhai király különböző gonosz tanácsadói, bírái és miniszterei támogatásával arra törekedett, hogy felforgassa és kiirtsa a protestáns vallást és e királyság törvényeit és szabadságjogait;

azáltal, hogy vindikálta és gyakorolta a hatalmat, hogy a parlament hozzájárulása nélkül eltekintsen a törvényektől és végrehajtásuktól, és felfüggeszse azokat;

azáltal, hogy jeles főpapokat tartóztatott le és helyezett vád alá, amiért alázatosan kérvényezték, ne várják tőlük, hogy egyetértsenek ezen állítólagos hatalommal;¹²³

Egyháziügyi Bírósága nevű törvényszék felállítására;

azáltal, hogy a felségjogra hivatkozva máskor és más módon szedett be adót a korona használatára, mint ahogy azt a parlament jóváhagyta;

azáltal, hogy békeidőben, a parlament hozzájárulása nélkül állandó hadsereget gyűjtött és tartott fenn e királyságban, és törvényellenesen katonákat szállásoltatott be;

azáltal, hogy számos jó alattvalót lefegyverzett, csak mert protestánsok, miközben a pápistáknak törvényellenesen fegyvert és állásokat adtak;

azáltal, hogy megsértette a parlamenti képviselők megválasztásának szabadságát;

azáltal, hogy a Királyi Ítélszék előtt olyan ügyekben folytatott eljárást, melyekben csak a parlament illetékes, továbbá más önkényes és törvénytelen eljárásokkal;

és minthogy az utóbbi években elfogult, korrupt és alkalmatlan személyeket küldtek ki, hogy peres ügyekben esküdtként szolgáljanak, s különösen hogy felség sértési perekben számos esküdt nem volt szabad birtokos;

és túlzott összegű óvadékok követeltek bűnügyekben vád alá helyezett személyektől, hogy kijátsszák az alattvalók szabadságáért alkotott törvényeket;

és túlzott mértékű bírságokat szabtak ki;

és törvénytelen és kegyetlen büntetéseket róttak ki;

és számos adományt és ígéretet tettek bírságok és elkobzások alapján, mielőtt vétkesnek nyilvánították és elítélték volna a személyeket, akiken ezeket be kellett hajtani;

ami mind kifejezetten és közvetlenül ellenkezik a birodalom ismert törvényeivel, statútumaival és szabadságjogaival;

s minthogy II. Jakab királyt lemondatták és így a trón megüresedett, Őfelsége Orániai Vilmos (akit a Mindenható Isten kegyesen eszközül választott, hogy megszabadítsa e királyságot a pápizmustól és az önkényuralomtól) meghívta (az egyházi és világi főrendek, valamint a közrendűek néhány vezetője tanácsára) a protestáns világi és egyházi főrendeket, és felszólította a grófságokat, városokat, egyetemeiket, községeket és az öt kikötőt, hogy válasszák meg képviselőikre azokat a személyeket, akiket helyénvalónak tartanak a parlamentbe küldeni, s mindezek gyűljenek össze ülésezésre Westminsterben 1689. január 22-én a célból, hogy olyan rendet alkossanak, amelyben vallásukat, törvényeiket és szabadságaikat nem fenyegeti többé a felforgatás veszélye, miután a választásokra annak rendje és módja szerint sor kerül.

Ezután az említett egyházi és világi főrendek és a közrendűek, meghívólevelükből, illetve megválasztásukból következően, a nemzet egészének szabad képviselőiben össze-

¹²³ Az előző bekezdésben említett jogkört II. Jakab többek között arra használta fel, hogy felfüggeszse az esküdtörvény hatályát (Declaration of Indulgence – engedelkenységi nyilatkozat, 1688 május), így katolikus híveit hivatalhoz juttathassa. A lépés ellen William Sancroft canterburyi érsekkel (1617–1693) tiltakozó hét anglikán egyházi vezetőt börtönbe vetettek.

gyűlvén, komoly megfontolás tárgyává tették az említett cél eléréséhez a legalkalmasabbnak tetsző eszközöket, s először is (ahogy hasonló esetekben azt őseik rendszerint cselekedték) ősi jogaik és szabadságaik megvédése és megerősítése érdekében kijelentik,

hogy a törvények és végrehajtásuk királyi tekintély alapján, parlamenti hozzájárulás mellőzésével gyakorolt felfüggesztésének állítólagos hatalma törvényellenes;

hogy a törvényektől vagy végrehajtástól királyi tekintély alapján való eltekintés állítólagos hatalma, ahogy ezt a közelmúltban gyakorolták, törvényellenes;

hogy az Egyháziügyi Biztosok Bíróságának felállítására vonatkozó utasítás és valamennyi egyéb hasonló utasítás és törvényszék törvényellenes és káros;

hogy a felségjogra hivatkozva a korona részére adót beszédni a parlament jóváhagyása nélkül, vagy hosszabb időre, vagy más módon, mint az jóváhagyatott, törvényellenes;

hogy az alattvalóknak jogukban áll a királyhoz kérvénnyel fordulni, és az emiatt történő vádemelés, illetve letartóztatás törvényellenes;

hogy békeidőben a királyság területén állandó hadsereget gyűjteni vagy fenntartani, hacsak a parlament nem adja hozzájárulását, törvényellenes;

hogy a protestáns alattvalóknak az önvédelem céljára, rangjuknak megfelelően és ahogy a törvény megengedi, jogukban áll fegyvert viselni;

hogy a parlament tagjainak megválasztása szabadon kell hogy történjék;

hogy a parlamenti szabad szólás és viták ügyében semmiféle parlamenten kívüli bíróság nem emelhet vádat és nem folytathat eljárást;

hogy tilos túlzott összegű óvadékot követelni, túlzott mértékű bírságot kiszabni és kegyetlen vagy szokatlan büntetést kirotni;

hogy az esküdteket annak rendje-módja szerint kell lajstromozni és kiválasztani, és azoknak az esküdteknek, akik felségsértési ügyekben járnak el és ítélik, szabad birtokosnak kell lenniük;

hogy törvényellenes és érvénytelen minden adomány és ígéret, melynek alapja még el nem ítélt személyekre kirótt bírság vagy elkobzás;

és hogy a panaszok orvoslása és a törvények megjavítása, megerősítése és megtartása érdekében gyakran kell parlamentet tartani.

S mint kétségbekonvencionális jogaikra és szabadságaikra, a fentiekre együttvéve és külön-külön igényt tartanak, követelik őket és ragaszkodnak hozzájuk, miként ahhoz is, hogy az előbbieken említett semmiféle nyilatkozat, ítélet, cselekedet vagy eljárás, mely a népre nézve sérelmes, a jövőben ne szolgálhasson precedensként vagy példaként. Jogaik e követelésekor különösen buzdítólag hatott Őfelsége Oránia hercegeének deklarációja, mint e jogtalanságok hiánytalan orvoslásának egyetlen eszköze. Mivel éppen ezért teljesen megvannak győződve arról, hogy Őfelsége Oránia hercege beteljesíti megszabadításukat, melyet mostanig elmozdított, s továbbra is megvédelmezi őket az itt kinyilvánított jogaik megsértésétől és a vallásuk, jogaik és szabadságaik ellen irányuló egyéb merényletektől, a Westminsterben összegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendűek úgy határoztak, hogy Vilmos és Mária, Oránia hercege és hercegnéje nyilváníttassék Anglia és Írország meg a hozzájuk tartozó birtokok királyává és királynéjává, hogy a nevezett herceg és hercegné életük, illetve kettejük közül a túlélő élete végéig bírja a nevezett királyságok és területek koronáját és királyi méltóságát, és hogy közös életük folyamán a nevezett herceg és hercegné nevében kizárólag a nevezett Orániai herceg joga legyen a királyi hatalom egyedüli és teljes gyakorlása, és haláluk után e királyságok és birtokok koronája és királyi méltósága szálljon a nevezett hercegné utódaira, ilyen utódok hiányában Annára, Dánia hercegnőjére és utódaira, ilyen utódok hiányában pedig a nevezett Orániai herceg utódaira. S az egyházi és világi főrendek és közrendűek fohászkodnak, hogy a nevezett herceg és hercegné mindezt kegyeskedjék elfogadni. (...)

Őfelségeiknek tetszett, hogy mindez törvényként nyilváníttassék ki, és fektetessék

le a jelen parlament tekintélyével, és maradjon örök időkre a birodalom törvénye; így mind-ezt a nevezett Felsőház a parlamentben összegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendűek tanácsával, hozzájárulásával és tekintélyével törvényként kinyilvánították és lefektették.

(*English Historical Documents VIII*. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 122–128.)

(Kontler László fordítása)

☞ ANGOL TRÓNÖRÖKLÉSI TÖRVÉNY (ACT OF SETTLEMENT, 1701)

Már az 1688-as „dicsőséges forradalomra” is nagyrészt azért volt szükség, mert II. Jakab fiának megszületése kockára tette a „protestáns öröklést”, azt, hogy Jakab halála után automatikusan leánya, Mária hercegnő (1689–1694) és annak férje, Orániai Vilmos (1689–1702) vegye át a trónt. Miután ezt az 1688–1689-es fordulat biztosította, a királyi pár és az őket követő Anna hercegnő (a majdani I. Anna, 1702–1714) gyermektelensége miatt ismét új megoldás után kellett nézni, hogy meghiúsítsák a Stuart-családfán előnyösebb helyzetű, de katolikus jelöltek – II. Jakab (1685–1689) fia, James Edward Stuart (1688–1766) mellett Jakab unokabúga, Anna Mária és II. Viktor Amadé savoyai herceg (1675–1730) gyermekei – támasztotta igényeket. A protestáns és a spanyol örökösödési háborúban Anglia szövetségeseiként fellépő braunschweig-hannoveri ház (I. Jakab unokája, Zsófia hercegnő és utódai) kiválasztása a vérségi elv igen szabad értelmezését jelentette; s mivel a trónöröklési törvény emellett további korlátokat rótt az uralkodóra, méltán tekintik a „forradalmi rendezés” (revolution settlement) részének. ☞

Törvény a királyi hatalom további korlátozására és az alattvalói jogok és szabadságok jobb biztosítására

Mínhogy felséged és áldott emlékezetű, néhai kegyes úrasszonyunk, Mária királyné uralkodásának első évében parlamenti törvénybe (...) iktatták, kimondták és lefektették, hogy Anglia, Franciaország és Írország királyságainak és a hozzájuk tartozó birtokoknak a koronája és királyi kormányzata Felsőgedet és a mondott néhai királynét illeti meg, amíg mindketten életben vannak, aztán kettejük közül a túlélőt, és Felsőged és a mondott királyné halála után a mondott korona és királyi kormányzás szálljon testének örököseire, ha pedig ilyen nincs, akkor ő királyi felségére, Annára, Dánia Hercegnőjére és testének utódaira, s ha ilyen sincs, akkor Felsőged testének utódaira; továbbá törvénybe iktatták, hogy minden olyan személy, aki (...) a pápista vallás híve vagy pápista személlyel házasságra lép, kizáratik, s e törvény által örökre megfosztatik e birodalom s Írország és a hozzájuk tartozó birtokok koronájának öröklésétől, birtokától és élvezetétől, (...) a koronának a protestáns ágon való örökítése érdekében mi, Felsőged alázatos és hű alattvalói, a jelenlegi parlamentben összegyűlt egyházi és világi főrendek valamint közrendűek kérjük Felsőgedet, hogy iktattassék törvénybe és nyilváníttassék ki, (...) hogy a fenséges Zsófia hannoveri hercegnő és választófejedelem asszony, a fenséges Erzsébet hercegnő, néhai cseh királyné, boldog emlékezetű szuverén urunk, I. Jakab király leányának leánya, nyilváníttassék Anglia, Franciaország, Írország és a hozzájuk tartozó birtokok birodalmi koronája következő örökösének a protestáns ágon. (...)

III. Mínhogy nélkülözhetetlen és szükséges néhány további rendelkezés meghozatala azért, hogy vallásunk, törvényeink és szabadságaink Öfelsége és Anna, Dánia hercegnője halála után – egyikük testének sem lévén utódai – is megtartassanak, iktattassék törvénybe a legmagasabb Királyi Fenség által, a parlamentben összegyűlt egyházi és világi lordok és a közrendűek tanácsára és beleegyezésével, s ugyanazok hatalmával:

Hogy bárki kerüljön ezentúl a korona birtokába, csatlakozzék úrvacsora által a törvényileg hivatalossá tett Anglikán Egyházhoz.

Hogy ha a korona és e birodalom legelső méltósága olyan személyre száll, aki nem az Angol Királyság szülötte, ez a nemzet a parlament hozzájárulása nélkül nem kötelezhető arra, hogy olyan birtokok vagy területek védelméért háborúzzon, amelyek nem tartoznak az angol koronához.

Hogy akikre ezentúl a korona száll, a parlament hozzájárulása nélkül nem hagyhatják el Anglia, Skócia vagy Írország területét.

Hogy a jelen törvényben foglalt korlátozások hatályba lépésétől kezdődően minden, a királyság jó és helyes kormányzásával kapcsolatos ügy és dolog, amely az ország törvényei és szokásai szerint a Titkos Tanács hatáskörébe tartozik, kizárólag ott tárgyalasson, és az ilyen jellegű határozatok a Titkos Tanács hozzájárulásával hozassanak és írassanak alá.

Hogy az említett korlátozások hatályba lépésével senki, aki nem Angliában, Skóciában, Írországban vagy a hozzájuk tartozó birtokokon született (ideértve azt az esetet is, ha honosították, kivéve, ha angol szülőktől született), nem lehet tagja sem a Titkos Tanácsnak, sem a parlament bármely házának, nem lehet polgári vagy katonai tisztsége vagy bizalmi állása, nem bérelhet földet sem ő, sem megbízottja.

Hogy nem lehet az alsóház tagja olyan személy, aki a királynak hivatalban vagy jóveldelemző állásban szolgál, vagy a koronától járadékot húz.

Hogy miután az említett korlátozások hatályba lépnek, a bírák megbízatása legyen *quam diu se bene gesserint*, és biztosíttassék számukra fizetés, de a parlament két házának kívánalmára legyenek törvényesen elmozdíthatók.

Hogy a parlament alsóházának védelmére ellenében ne lehessen Anglia nagypecsétfel kegyelemért folyamodni.

IV. És minthogy Anglia törvényei az alattvalókat születésüktől fogva megilletik, mindegyik királynak és királynőnek, aki a birodalom trónjára kerül, az említett törvények szerint kell kormányoznia azt, és a tisztviselőknél e törvényeket kell szolgálniuk; a világi és egyházi lordok és a közrendűek alázatosan kérik, hogy a birodalom mindazon törvényei és statútumai, amelyek biztosítják a nép vallását, jogait és szabadságjogait és a már hatályban lévő egyéb törvények és statútumok, amelyek e tárgyban születtek, legyenek jóváhagyva és megerősítve, s tegye ezt Őfelsége a világi és egyházi lordok és a közrendűek beleegyezésével és tanácsára és ezek hatalmánál fogva.

(*English Historical Documents VIII.* Ed. Andrew Browning. London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 129–134.)

(Kontler László fordítása)

➤ XIV. LAJOS EDIKTUMA (1701)

XIV. Lajos király (1643–1715) alábbi, 1701. decemberi ediktuma engedélyezi, hogy a nemesség előjogai elvesztése nélkül folytassanak nagykereskedelmi tevékenységet. A Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) által szorgalmazott merkantilista gazdaságpolitika alapvető tétele volt, hogy a kereskedelmi forgalom volumenét – következésképp az ebből remélhető hasznót is – minél több hazai vállalkozó és tőke bevonásával kell növelni. Erre irányult az alábbi rendeletben idézett, 1669 augusztusában Saint-Germain-en-Laye-ben kiadott királyi ediktum is, amely a nemességet is (nagy)kereskedelmi tevékenységre ösztönözte. (S. T. P.) ➤

(...) országunk kereskedelmének felvirágoztatására fordított nem szűnő figyelmünk nyomán felismertük, hogy mekkora haszon háramlik az államra azon alattvalóink szorgalmából, akik becsülettel űzik a kereskedelmi tevékenységet. Mindig is úgy tekintettünk a nagy-

kereskedelemre, mint tiszteletre méltó foglalkozásra, amely semmi olyasmire nem kényszeríti gyakorlóját, ami ne lenne a nemességgel ésszerűen összeegyeztethető; ami bennünket is számos alkalommal arra indított, hogy a főbb kereskedők közül néhánynak nemesi levelet adományozzunk, így juttatva kifejezésre megbecsülésünket azok iránt, akik kitüntetik magukat ebben a foglalkozásban.

Tudomásunkra jutott azonban, hogy alattvalóink közül számosan, kik születésük avagy megszerzett tisztségeik és hivatalaik révén nemesek, valamint azok, akiket kegyünk tesz nemessé, húzódoznak attól, hogy az általunk a nemesi állással már összeegyeztethetőnek nyilvánított tengeri kereskedelmen túl más, akár nagykereskedelmi vállalkozásba foganjanak, vagy azt folytassák, attól félve, hogy megszerzett [nemességük] ellenére tesznek.

Arra kívánván tehát ösztönözni valamennyi nemes és más, a kereskedelemre kedvet érő és tehetséggel megáldott alattvalónkat, hogy adják erre magukat, azokat pedig, akik ezt a foglalkozást választották, rábírni, hogy maradjanak meg benne, s gyermekeiket is erre neveljék, úgy véltük, nem cselekedhetünk alkalmasabb módon, mint hogy nyilvánosan megérősítsük, mekkora figyelmet fordítottunk mindig is a jó kereskedőkre, akik buzgalomuk és munkájuk által mindenfelől országainkba vonzzák a gazdagságot és fenntartják a bőséget. Ezen és más bennünket erre indító okokból, valamint bizonyosságunkból és királyi teljhatalmunkból kifolyólag (...) kinyilvánítjuk, elrendeljük és megparancsoljuk, óhajtuk és úgy tesszük nekünk, hogy – a tengeri kereskedelemre vonatkozó, 1669. augusztus havában kelt ediktumot szükség szerint megerősítve és megújítva – minden születés vagy hivatal révén, illetve más módon nemes alattvalónk, azok kivételével, akik jelenleg hivatalt viselnek, szabadon üzhessék a kereskedelmet akár saját hasznukra, akár megbízatásból, anélkül hogy emiatt nemesi előjogaikat veszítsenek. Akarjuk és óhajtuk, hogy a nagykereskedelmi tevékenységet folytató nemesek a továbbiakban is minden általános és külön gyűlésben [a rangsorban] megelőzzék a többi kereskedőt, és a nemességüknek kijáró ugyanazon mentességeknek és kiváltságoknak örvendjenek, mint annak előtte, mielőtt kereskedni kezdtek. (...) Nagykereskedőnek számítanak mindazok, akik kereskedelmi tevékenységüket raktárról üzik, áruikat bálában, rekeszekben vagy egész darabokban árusítják, s akiknek semmifajta nyitott üzlethelyiségük, illetve irakatuk, cégértük sincs ajtajukon vagy házukban. Kívánjuk, hogy királyságunk azon városaiban, ahol eddig a kereskedés nem volt megengedve valamely kereskedőtestületbe való felvétel nélkül, álljon a nemeseknek szabadságukban nagykereskedelmet üzni anélkül, hogy valamely kereskedőtestületbe fel kellene vétetniük magukat, vagy igazolást kellene bemutatniuk képzettségükről. (...)

(Jean-Marie Constant: *La société française aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, Ophrys, 1994. 55–56.)

(Botos Máté fordítása)

☞ SAINT-SIMON HERCEG XIV. LAJOSRÓL

XIV. Lajos (1643–1715) egyik, a királyi udvart belülről ismerő kortársa és kritikusa, Saint-Simon herceg (1675–1755) meglehetősen kedvezőtlen képet fest a francia uralkodó jelleméről és kormányzati stílusáról. (S. T. P.) ☞

(...)

Szenvedélyesen érdekelte minden csip-csup apróság, mindig megragadt a részletek szintjén, és a valódi döntések miniszterekre maradtak. Emellett hiú volt, s hiúsága a végtelenségig fokozta már amúgy is nagy gögjét: szentül hitte, hogy ő ért a legjobban mindenhez, és senki se ér a nyomába sem vitészség, sem előrelátás, sem kormányzás dolgában. Ezért aggatta tele a versailles-i palota falait azokkal a külföldieket sértő képekkel és feliratokkal,

ezért próbált operaáriákat énekelgetni, ezért született könyvtárnyi vers és traktátus dicső tetteiről, (...) nem tudott betelni önnön nagyságával, sóváran vágyott az elismerésre, és elragadtatva fogadta a legemélyítőbb szíléstelenégeket is, pedig jutott neki abból is bőségesen. (...) Ezért volt mindennél fontosabb a számára tekintélyének megőrzése, ezt óvta féltékenyen mindennekfelett, s az igazság, az ésszerűség vagy bármely más megfontolás csak másodlagos szempont lehetett.

Egy ilyen mérhetetlenül fennhéjázó uralkodónak mindig mindenben túl kell szárnyalnia másokat. Ragyognia kellett, és ragyogott is: hölgyeinket figyelmes bókokkal, az udvart és a népet ünnepeivel, fényűzően berendezett palotájával és gyönyörű kertjével kápráztatta el. Mivel mindenben a nagyságra tört, nem ismert semmiféle mértéket, és még a természetet is úrrá akart lenni, tévedései is impozánsak és páratlanok: bámulatos érzékel tudta megtalálni monumentális és csapnivalóan rossz szílésről tanúskodó építményei számára a leghetetlenebb helyeket. (...) Szándéka szerint mindig a lehető legtöbbet és a lehető legjobbat akarta megvalósítani. (...)

Hibái azonban nem homályosíthatják és nem is homályosították el erőnyeit, melyek annál is inkább szembetűnőek voltak, mivel lenyűgöző és egyedülálló megjelenése még a legjelentéktlenebb apróságokat is képes volt mérhetetlen jelentőséggel felruházni. Természetesen valóban a hőszokekéhoz volt hasonlatos. Arc kifejezéséből, minden egyes mozdulatából és leghétköznapiabb cselekedeteiből is rendkívüli, magától értetődő méltóság áradt. A festők és a szobrászok csakis ilyen modellekről álmodhatnak: hibátlan vonásai hihetetlenül fenséges arc kifejezéssel, a lehető legnagyobb mértékben megjelenéssel párosultak. (...) Ugyanazzal a fenséges arc kifejezéssel jelent meg háziköntöseben, mint az ünnepekre és szertartásokra öltött díszruhájában, vagy lovon ülve csapatai élén. Ha valahol megjelent, minden szem felé fordult. (...) Óriási, mindenkit fojtogató hatalma ellenére szerette az igazságot, a méltányosságot, a rendet és az ésszerűséget. (...)

Napjai – számos elfoglaltsága, kedvtelése és a változatos színhelyek ellenére – oly előre meghatározott rendben teltek, hogy egy kalendárium és egy óra segítségével az udvartól akár háromszáz mérföldnyi távolságra is bármikor pontosan meg lehetett mondani, éppen mit csinál. (...)

(Saint-Simon: *Parallèle des trois premiers rois Bourbon*. Paris, Édition de Faugère, 1880. 84–87.)

(Tóth Réka fordítása)

➤ ANGLIA ÉS SKÓCIA ALKOTMÁNYOS UNIÓJA (ACT OF UNION, 1707)

A dicsőseges forradalom után az angol kormány és parlament mind erősebb nyomást gyakorolt a skótokra, hogy a két ország között 1603-ban létrejött perszonáluniós köteleket szorosabbra fűzzék. A skót vonakodást döntően gazdasági megfontolások gyűrték le: az önálló gyarmatpolitikát célzó Darien-terv kudarca látványosan mutatta meg Skócia gazdasági kiszolgáltatottságát, míg az alkotmányos egyesülés nélkül egy 1705-ben Angliában elfogadott törvény az idegenekről piacoktól és kedvező árú minőségi cikkektől fosztotta volna meg az északi királyságot. Az uniós törvény értelmében formailag megszűnt mindkét állam szuverenitása, s új politikai egységben, Nagy-Britanniában olvadtak össze. Egyesült parlamentjük lett, és közös vámterületet alkottak, miközben fennmaradt egyházi és törvényszéki rendszerük önállósága. Az unió lényegében Anglia dominanciáját rögzítette a Brit-szigeteken, miközben – ha ellentmondásosan is – feltételül szolgált Skócia 18. századi gazdasági és szellemi felfutásának. (K. L.) ➤

(…)

I. cikkely

Hogy a két királyság, Anglia és Skócia az 1707. esztendő május hónap első napján örökre egy királysággá egyesül Nagy-Britannia néven. Őfelsége fogja kiválasztani, hogy melyek lesznek a mondott Egyesült Királyság felségei, és azt is Őfelsége belátására bízuk, hogy Szent György és Szent András keresztjei milyen formában egyesüljenek, és hogyan jelenjenek meg a lobogókon és a zászlókon, illetve más felségeleken, szárazföldön és tengeren egyaránt.

II. cikkely

Hogy Nagy-Britannia Egyesült Királysága és a fennhatósága alatt álló területek, Ő királyi Felsége után, mivel Őfelségének nincsenek utódai, a legkiválóbb Zsófia hercegnőre,¹²⁴ a hannoveri választófejedelem asszonyra és özvegy hercegnére szálljanak, illetve rajta keresztül protestáns örököseire. (…)

III. cikkely

Hogy Nagy-Britannia Egyesült Királyságának egy és ugyanazon parlamentje legyen, amelynek neve Nagy-Britannia parlamentje.¹²⁵

IV. cikkely

Hogy az egyesülés után Nagy-Britannia Egyesült Királyságának minden alattvalója teljes kereskedelmi szabadságot élvezzen, és szabadon használhassa a belső hajózási útvonalakat bármely helyen vagy kikötőben a mondott Egyesült Királyságon belül, illetve a fennhatósága alatt álló birtokok és gyarmatok területén. Ezen kívül minden más jog, kiváltság és kedvezmény, amely eddig Anglia vagy Skócia lakosait külön-külön megillette, ezentúl vonatkozzon egyenlőképpen az Egyesült Királyság minden lakosára, kivéve, ha erről az alábbi cikkelyek kifejezetten másként rendelkeznek. (…)

VI. cikkely

Hogy az egyesülés után az Egyesült Királyság minden része azonos kedvezményekben, támogatásokban és vámszabályozásban részesüljön, és hogy minden vidékre ugyanazok a kereskedelmi tilalmak, korlátozások és szabályozások vonatkozzanak, továbbá, hogy azonos kiviteli és behozatali vámokat fizessenek; ahogy az egyesülés létrejöttékor Angliában meghatározott kedvezményeket, támogatásokat és vámszabályozásokat, kereskedelmi tilalmakat, korlátozásokat és más szabályozásokat, illetve behozatali és kiviteli vámokat azután az Egyesült Királyság területén életbe kell léptetni. Kivételt képeznek azok a meghatározott árucikkek kivitelére vagy behozatalára vonatkozó vámok, amelyek alól bármely személy skót vagy angol alattvalóként magánjogon különleges kedvezményben vagy mentességben részesült. Ezek a jogok ugyanis az egyesülés után is érintetlenek maradnak, és minden tekintetben érvényesek lesznek. (…)

IX. cikkely

Hogy valahányszor Nagy-Britannia parlamentje törvénybe foglalja, hogy az Egyesült Királyság azon része, amelyet most Angliának hívnak, köteles a Korona költségeinek fedezését szolgáló parlamenti törvényekben földre és egyebekre kivetett adóként egymillió-kilencszázkilencvenhétezer-hétszázharminhárom font, nyolc shilling és négy és fél penny-

¹²⁴ I. Jakab angol király unokája.

¹²⁵ A 206 fős lordok házában 16 skót főrend, az 568 fős alsóházban 45 skót képviselő kapott helyet, a népességi arányokat tekintve (kb. 1:5) csatlósítást kelte Skóciában. Egységes állásfoglalás esetén a skót tagok szavazata a 18. század folyamán mégis többször képezte a mérleg nyelvét.

nek megfelelő összeget fizetni; az Egyesült Királyság azon része, amelyet most Skóciának hívnak, köteles lesz ugyanazon törvény alapján negyvennyolcezer fontnyi tehermentes összeget fizetni, mint Skócia hozzájárulását ehhez az adóhoz,¹²⁶ és azután köteles lesz minden olyan kisebb vagy nagyobb összegnek az arányos részét kifizetni, amelyet Angliában bármilyen alapon kivetnek a földre, vagy bármi más, általában adóköteles dologra. (...)

XXII. cikkely

Hogy ezen szerződés értelmében az egyesülés után Skócia főnemesei közül tizenhat lesz tagja a lordok házának, és ott részt vehet az üléseken, és szavazati joggal rendelkezik, Nagy-Britannia parlamentjének alsóházában pedig Skóciának negyvenöt képviselője lesz.

(...)

XXV. cikkely

Hogy a két királyság minden törvénye és rendelete, amely ellentétes vagy nem felel meg ezen szerződés cikkelyeinek, vagy bármelyik cikkelyének, az egyesülés pillanatától kezdve eltörltetik, és érvényét veszti. A mondott királyságok parlamentjei ezt ki is fogják hirdetni. (...)

Továbbá Őfelsége a mondott tanács alapján kijelenti és elrendeli, hogy ezen királyság egyetlen alattvalója sem köteles esküt, vizsgát vagy más hűségfogadalmat tenni, illetve mentesül minden olyan eskű, vizsgát és hűségfogadalom alól, amely ellentétes vagy nem felel meg a mondott igaz protestáns vallásnak és a presbiteriánus egyház igazgatásának, liturgiájának vagy rendszabályainak, ahogy az fent meghatározottat, és hogy ezen egyházon és királyságon belül [ilyen esküt] senkitől nem követelhetnek, és annak letételére senkit sem kényszeríthetnek.

(English Historical Documents VIII. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 680–690.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ AZ OSZTRÁK PRAGMATICA SANCTIO (1713)

1703. szeptember 12-én I. Lipót császár (1658–1705) és fia, József főherceg (császár: 1705–1711) lemondott a Spanyol Királyságról fia, illetve öccse, Károly főherceg (császár: 1711–1740) javára. Jóllehet II. Károly spanyol király (1665–1700) végrendeletében Anjou Fülöpére (1700–1724/1746), XIV. Lajos (1643–1715) unokájára hagyta országot, I. Lipót a magának tekintette azt. A kölcsönös örökösödési szerződésben szabályozták az örökösödés rendjét is a két főherceg között. Eszerint törvényes fiú örökös nélküli haláluk esetén kölcsönösen öröklék egymás birtokait. A férfiág kihalása esetén az utolsónak uralkodó férfi törvényes leánygát illetik a birtokok. Károly főherceg 1711-ben örökölte bátyja birtokait (sőt 1711 őszén német-római császárrá is megválasztották). Az alábbi *pragmatica sanctio* 1713-ban publikussá tette, hogy a családi szerződés szerint a Habsburg-birtokok III./VI. Károlyt és mindkét ági, törvényes leszármazottait illetik meg. (A *pragmatica sanctio*nak 1713-ban a császár számára csak elvi jelentősége volt, mert nem volt gyermeke. Mindaddig, amíg fia vagy lánya nem született, a birtokok örököse – a *pragmatica sanctio* szerint is – I. József elsőszülött lánya volt.) Károlynak sikerült elfogadtatnia a *pragmatica sanctio*t örökös tartományaival, királyságaival és a legtöbb európai országgal is, 1717-ben született lányának, Mária Teréziának (1740–1780) azonban mégis háborút kellett vívnia örökösödése elismeréséért. (P. J.) ➤

¹²⁶ A közös költségvetéshez való hozzájárulás ezen arányai tükrözik a gazdasági erőviszonyokat: Anglia nemzeti vagyona Skóciáénak mintegy negyvenszerese volt.

Ő császári felsége 1713-diki április 19-dikén 10 órára valamennyi Bécsben levő titkos tanácsosait a közönséges helyen összegyűlekezni rendelte. Midőn pedig a meghatározott óra bekövetkezett ő császári felsége titkos tanácstermében a baldachin alá lépett, és a közönséges császári asztal elé állott, azután pedig titkos tanácsosait s minisztereit maga köré gyűjté. Ezek belépének rendjök szerint s mindenki a maga helyére állott vala ugymint: savoyai Eugen herczeg, Trautsohn herczeg, Schwarzenberg herczeg, gróf Traun helytartó, gróf Thurn, ő császári felségének, Eleonorának főudvarmestere; gróf Dietrichstein, főlovászmester; Seilern gróf, udvari korlátnok; Starhemberg gróf, kamaralelnök; gróf Martinchy; ifj. gróf Herberstein, alhadelnök; gróf Schlickh, cseh főkorlátnok; gróf Schönborn, birodalmi alkorlátnok; a valencziai érsek; gróf Sinzendorf, főkamara; gróf Paar, ő császári felségének Amáliának főudvarmestere; gróf Sinzendorf, birodalmi s udvari alelnök; gróf Pálffy Miklós, magyar királyi országbíró; Illésházy gróf, magyar korlátnok; gróf Khevenhüller, Alsó-Ausztria helytartója; Gallas gróf; Salm gróf, ő császári felségének Amáliának főlovászmestere; Marches Romeo, királyi spanyol titkos államtitkár; Kornis gróf, erdélyi alkanczellár; Schickh referendarius.

Midőn valamennyi elősorolt titkos tanácsnokok s miniszterek együtt valának, ő császári felsége tudtul adá, hogy titkos tanácsosai s miniszterei ilyserű egybehívásának oka s czélja ez volna: értésökre juttathatni, hogy megboldogult és Istenbe nyugovó kegyes és nagyon tisztelt atyja Lipót császár, valamint legkedveltebb testvérbátyja, akkor római király, utóbb római császár, boldog emlékezetű József ő felsége s szeretett atyjafia és végre Ő Császári Felsége, mint akkoriban Spanyolország elismert királya között bizonyos egyezmények, rendelkezések s örökösödési szerződések léptettek életbe, melyeket különféle császári titkos tanácsosok és miniszterek jelenlétében ki-ki hitével erősített és biztosított.

Mivelhogy azonban ama tanácsosok s miniszterek közül jelenleg kevesen volnának már életben, Ő Császári Felsége multhatatlanul szükségesnek találta, a maga köré gyűjtött titkos tanácsosoknak s minisztereknek nem csak a fennebbi tudomásokra adni, hanem az említett rendelkezéseket s szerződéseket is közzétenni és felolvasztatni, a mint is Ő Császári Felsége a felolvasást udvari korlátnokjának, Seilern grófnak legott megparancsolni méltóztatott.

Ennek folytán tehát a gróf kezébe adott, akkoriban királyi, jelenleg már cs. Felségétől aláírott, királyi függő pecsétjével megerősített spanyol királyi eredeti elfogadási okmányból a spanyol bevezetést; ennek utána a Leopold császártól s József római királytól aláírt és kettős császári és királyi függő pecsétekkel megerősített örökösödési okmányt is teljes tartalmához képest elejétől végeig, a mellé csatolt jegyzői függelékekkel, végre ismét a királyi spanyol okmányból elfogadását s a benne foglalt kölcsönös kötelezettségeket a végeig, ugyancsak szinte a jegyzői függelékekkel értelmesen és nyilván felolvasta, mely okmányok Bécsben 1703-ki szeptember 12-ről keltek.

Miután mindezek ekképen történtenek, Ő Császári Felsége továbbra is még különösen a következőkre figyelmeztetett: A felolvasztatott okmányokból kiki tudomásul vehette József és Károly ágainak életbeléptetett s hittel erősített rendelkezését s azon örökös egyezményt, mely kölcsönös örökösödésüket szabályozza. Hogy ennél fogva néhai császári felségeiktől, boldog emlékezetű Leopoldtól s Józseftől Ő Császári Felségére ruházott spanyol örökös királyságokon s tartományokon kívül s melletten jelenleg néhai testvérbátyjuk s kedvelt rokonuk fiágbeli utód nélkül történt elhunytá után az utóbbinak valamennyi örökös királyságai s tartományai Ő Császári Felségére estenek, melyek összeségökben az elsőszülöttség joga szerint törvényes fiágbeli utódainál, a míg ilyek léteznek, elválaszthatatlanul megmaradnak. *Ő Felsége fiágának magvaszakadátval pedig, a mit Isten kegyelmesen elidőztatni méltóztatásék, törvényes leányágbeli utódaira szálljanak*, mindenkoron az elsőszülöttség joga s rendje szerint, s ugyancsak elválaszthatatlanul; továbbá Ő Császári Felsége ágyékaiból származó, mindkét ágon levő törvényes utódai kihaltával s hiányában, va-

lamennyi királyságok s tartományok örökösödési joga elválaszthatatlanul Ő Császári Felsége testvérbátyja, boldog emlékeztető József ő császári felsége s kedvelt rokona ágyékai-ból származó leányaira s törvényes utódaira, ugyancsak az említett módon az elsőszülöttség joga szerint szálljanak; ugyanezen jognak és rendnek értelmében herczegasszonyaik is a jelen kedvezményekben s történetekben részeltetendők. Mindezt pedig úgy értvén, hogy a jelenleg uralkodó Károly ágyékából s az ezt felváltó leányutódaiban fennmaradt József ágyékából sarjadtott ágak után Ő Császári Felsége nőtestvéreit s a fenséges ház valamennyi többi ágait illeti az elsőszülöttség joga s az ebből folyó rend szerint mindennemű örökösödési jog, s ami ehhez tartozik, mire nézve tehát a fenntartás nyilván kikötöttetik. Mely végből ezen örökre tartó egyezmények, rendelkezések s szerződések Isten dicsőségére s valamennyi örökös tartományok megőrzésére léptettek életbe és néhai felséges atyjuk s testvérbátyjuk s Ő Császári Felsége által hittel erősítettettek. Azért Ő Császári Felsége e rendelményeket mind maga meg fogja tartani, mind pedig titkos tanácsosait s minisztereit kegyelmesen inteni s nekik meg méltóztatik parancsolni, hogy maguk is igyekezzenek s iparkodjanak eme szerződéseket s rendelményeket teljességökben megfigyelni, megtartani és megvédeni; mely célból Ő Császári Felsége titkos tanácsosait és minisztereit a titoktartás kötelessége alól feloldja. Ezek után Ő Császári Felsége s a fenn-nevezett titkos tanácsosok s miniszter urak elhagyák a termet.

Hogy mindezek ekképen történtenek s folytanak, bizonyítom saját kezem aláírásával s közönséges pecséttemmel, Bécs, az 1713-ki év aprilis havának tizenkilencedik (19) napján.

Schickh János György Frigyes, a róm. csász. ő fels. udvari tanácsosa, Alsó-Ausztriai titkos referendarius s ezen ünnepélyes végzendőre felhatalmazott császári s főherczegi közjegyző.

(Salamon Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, Kiadja Ráth Mór, 1866. 103–106.)

⇨ FRIGYES VILMOS A KATONAI FEGYELEMRŐL (1713. JÚLIUS 12.)

Frigyes Vilmos, a „káplárkirály” (1713–1740) fő célja a porosz hadsereg fejlesztése volt. A katonai pompa és rend iránti elkötelezettsége szinte mániájává vált, jóllehet egyike volt a legbékésebb uralkodóknak. Az élet fő feladatának azt tartotta, hogy az ember fegyverrel megnevelje és fegyelmeztesse, így volt ez a hadseregében is. ⇨

Ő királyi felségének, Poroszország (...) királyának kegyelmesen kibocsátott legújabb hadi törvénycikke az alisztek és közkatonák számára a gyalogságnál és a dragonyosoknál csakúgy, mint a lovasságnál és a tüzérségnél

1. Minden katona és bárki, aki az ezredeknél, a zászlóaljknál és a századoknál szolgál, keresztényi és istenfélő életet éljen, tartózkodjék a kicsapongó és megbotránkoztató megnyilvánulástól, a prédikációkon és az istentiszteleteken illő időben jelenjék meg, mi-helyt arra harangoznak, és ok nélkül el ne mulassza. Tartózkodjék Isten szent nevének és szentségeinek szidalmakkal és esküdözésekkel való gyalázásától börtön, karóba húzás, vesszőfútatás és más büntetések terhe mellett.

2. Amelyik katona Isten szent nevét (...) ördögi praktikákkal és varázslással rosszra használja, Isten fenségét, tulajdonságait, érdemeit és szentségét vagy szentül kinyilvánított szavait szidja, lekicsinyli és gyalázza, az az isteni és világi törvények szerint eljátszotta életét.

3. Minden katona köteles elsősorban ő királyi felségével, mint urával és hadvezérével szemben hűséges, nyájas, engedelmes és tetterre kész lenni. (...) Ugyanígy köteles minden

altiszt és katona a főtiszteknek az elsőtől az utolsóig, legyenek azok ugyanabból vagy más ezredből, minden őket megillető tiszteletet és engedelmességet megadni. (...)

7. Amelyik katona azonban a főtisztek vagy esetleg az altisztek hivatali parancsának ellenszegül – pusztá szavakkal, vagy okoskodik –, azt a sértett fél pozíciója szerint és a körülményeknek megfelelően harmincszori vesszőfutásra kell ítélni. Aki pedig kardját is előrántja, vagy más fegyverhez folyamodik, azt le kell lőni. (...)

10. A szerencsejáték, akár kártya, akár kocka legyen is az, vesszőzés terhe mellett tilos.

11. Azt a katonát, aki takarodó után nem található meg a szállásán, vesszőfutással kell büntetni. (...)

15. Azt, aki az őrhelyén elalszik, váltás előtt elhagyja azt, vagy pedig annyira lerészegedik, hogy az őrséget nem tudja ellátni, amennyiben e vétsége hadjárat vagy megszállás során történik, amikor ellenséggel állunk szemben, le kell lőni, más esetben, ha ilyen vesztély nem áll fenn, harmincszori vesszőfutásra kell ítélni. (...)

18. Amelyik katona, történjen az csatában, csatározások, rohamok alkalmával, vagy bármely más esetben, az ellenséggel szemben először a menekülést választja és posztját, őrhelyét vagy szolgálati helyét elhagyja, ahelyett hogy kötelességét tisztességesen teljesítette volna, amennyiben ismét elfogják, irgalom nélkül halálra kell ítélni.

19. Azt a katonát azonban, amelyik eszközözgő módon megszökik, történjen az hadba vonuláskor, hadjáratban, táborban vagy kaszányában, ha ismét elfogják, kegyelem nélkül kötél által kell megfosztani életétől, tettére bocsánatot adni nem lehet, sem ha őt erővel kényszerítették hadi szolgálatra, sem ha mások vették rá dezertálásra, s mindegy, hogy a dezertálás első, második vagy harmadik alkalommal történt. Ilyen esetekben az illetőt minden kegyelem nélkül fel kell akasztani. (...)

22. Minden gyanús csoportosulás, összejövetel és tanácskozás testi fenyítés és halálbüntetés terhe mellett tilos, kezdeményezőit és szervezőit irgalom nélkül azonnal el kell ítélni és az ítéletet végre is kell hajtani. (...)

34. Ha pedig a szold vagy a kenyér nem érkezne meg időben, ő királyi felségének katonái akkor is készségesen teljesítsék szolgálatukat, számítsanak arra, hogy a később tartandó elszámolásakor minden jóvá lesz téve.

35. Végül minden katona köteles parancsnokának parancsait teljesíteni, és köteles minden, nyilvánosan, síppal, dobbal és harsónával kihirdetett parancsnak és tilalomnak – az azokban megnevezett büntetés terhe mellett – alávetni magát. Mindezeket minden katonának engedelmesen követnie kell. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 589–591.)

(Krász Lilla fordítása)

☞ A SZABADKŐMŰVES-ALKOTMÁNYBÓL (1723)

A meseszerű elemektől nem idegenkedő szabadkőművesek – múltjukat kutatva – az első emberpárig nyúltak vissza. 1723-ban írt történetük legalábbis Ádámotól a bibliai történeteken át vel a 18. századig. Valóságos történetük – ezzel szemben – „csak” a középkori építőcéhekig vezethető vissza, amelyek mind több laikus, építőmunkát nem végző tagot is befogadtak. A 17. században már működtek olyan páholyok is, amelyekben építőmunkát nem is végeztek. Történetük fontos állomása volt 1717, amikor négy páholy egyesülése, Londonban létrejött az angol nagypáholy. Első nagymestere Anthony Sayer volt. Az alkotmány – The Constitutions of the Free-Masons. Containing the History,

Charges, Regulations (...) London, 1723. – James Anderson (1684–1739) nevéhez fűződik, de nem egyedül, hanem Jean-Théophile Désaguliers-vel (1683–1744) együtt készítette. Az alábbiakban a szabadkőműves kötelmei olvashatók. (P. J.) ☞

A szabadkőműves kötelmei. Kivonattak tengerentúli, angliai, skóciai és írországi páholyok régi levéltáraiból a londoni páholyok használatára. Felolvasandók új testvérek avatásakor, avagy amikor a mester elrendeli.

A fejezetek címei, tudni illik:

I. Istenről s a vallásról,

II. a legfőbb és alárendelt polgári hatalomról,

III. a páholyokról,

IV. a mesterekről, felügyelőkről, legényekről és inasokról,

V. a mesterség gyakorlásáról a munkálkodás alatt,

VI. a magaviseletről, tudni illik:

1. magaviselet a páholyban, míg működésben áll,

2. magaviselet, miután a páholy bevégeződött és a testvérek nem távoztak,

3. magaviselet, amikor a testvérek idegenek nélkül találkoznak, de nem zárt páholyban,

4. magaviselet nem kőműves idegenek jelenlétében,

5. magaviselet otthon és szomszédságokban,

6. magaviselet idegen testvérrel szemben.

I. Istenről s a vallásról

A kőműves köteleztetik, elszereződése által, az erkölcsi törvénynek engedelmeskedni, és ha a művészetet helyesen érti, sohasem lesz ostoba ateistává, sem vallástalan szabadgondolkodóvá. De habár a régi időkben a kőművesek minden országban amaz ország vagy nemzet vallásán tartoztak lenni, bármely lett legyen is, most alkalmasabbnak vélhető csupán azon vallásra elkötelezni őket, amelyben minden ember egyetért meghagyván kinek-kinek a maga külön vélekedését, vagyis jó és igaz férfiúnak lenniök, avagy becsületben és tisztességben élőknek, bármely nevezetek vagy hiedelmek különböztessek meg őket, miáltal a kőművesség az egység központjává lesz, és eszköz igaz barátság kötésére olyan személyek között, kik örökös távolban maradtak volna.

II. A legfőbb és alárendelt polgári hatalomról

A kőműves a polgári hatalmak irányában békés alattvaló, bárhol lakják vagy dolgozzék is, és sohasem lehet köze pártütéshez vagy összeesküvéshez a nemzet békéje vagy jóléte ellen, sem nem hanyagolhatja el kötelességeit az alsóbb tisztségviselőkkel szemben, mert, minthogy a kőművesség mindig is szenvedett a háborútól, vérontástól és zavaroktól, ennél fogva a régi királyok és uralkodók igen hajlottak a kézművesek bátorítására, békeszerető és hív mivoltuk miatt, mellyel tettben választak ellenfeleik okvetetlenkedéseire, és öregbítették az össztestvériség becsületét, mely békeidőben mindig virágzott. Ha tehát egy testvér a közhatalom ellen lázadóvá lenne, lázadásában nem támogató, szerencsétlen emberként bármennyire méltó is a szájalomra, s ha egyéb vétek reá nem bizonyul, ámbar a hív testvériségnek e lázadást rosszallnia kell és kötelessége, és semminemű bizalmatlanságot vagy politikai gyanúokat fel nem idéznie az az idő szerinti kormányzatban: a páholyból őt ki nem rekeszthetik, s ahhoz viszonya törhetetlen marad.

III. A páholyokról

A páholy olyan hely, ahol a kőművesek összegyűlnek és munkálkodnak: ennél fogva a gyű-

lekezet vagy kellőképpen szervezett kőművestársaság páholynak nevezetik, és mindegyik testvérnek tartoznia kell egyhez, s alávetnie magát rendelkezéseinek és az általános meg-
szabásoknak. A páholy vagy különféle, vagy általános, és jobban érthetővé lesz látogatása
által és az általános vagy nagypáholy ezután csatolt megszabásaiból. A régi időkben egyet-
len mester vagy legény sem maradhatott távol tőle, különösképpen ha felhívatott, hogy ott
legyen, anélkül hogy szigorú megintést ki ne hívjon, hacsak a mester és a felügyelők meg-
nem győződtek, miszerint a pusztaság szükség akadályozta meg.

A páholy tagjaikül fogadott személyek jó és igaz férfiak, szabadnak születettek, érett
és megfontolt korúak kell legyenek, sem szolgasorúak, sem nők, sem rossz erkölcsű vagy
botrányos életű emberek, hanem jó hírűek.

IV. A mesterekről, felügyelőkről, legényekről és inasokról

Minden előlépés a kőművesek között csakis a valós értékre és személy szerinti érdemre ala-
pítottatik, hogy az uraságok jól szolgáltassanak, a testvéreket szégyen ne érje, sem a királyi
mesterséget megvetés: ennél fogva semelyik mester, sem felügyelő nem választatik korosz-
tályából következően, hanem érdeme szerint. Lehetetlen e dolgokat írásban leírni, és min-
den testvérnek a maga helyét kell elfoglalnia, s megtanulnia azokat eme testvériségnek kü-
lönös módján: azonban a jelölteknek tudniuk kell, hogy semelyik mester nem vehet fel
inast, hacsak elegendő munkája nincsen számára, s hacsak az nem tökéletes ifjú, testében
minden csonkaság vagy hiba nélküli, mitől is képtelenné válnék a művészet megtanulásá-
ra, mestere urának szolgálatára, s testvérré, majd legénnyé tételre a kellő időben, annyi évi
idő leszolgálatása után is, amennyit az ország szokása megkíván, és hogy becsületes szülő-
ktől származzék, hogy minekutána máskülönbön jónak találtatott, elérhesse a méltóságot,
mely felügyelővé teszi, majd a páholy mesterévé, nagyfelügyelővé, s végtére minden páho-
lyok nagymesterévé érdeme szerint.

Semelyik testvér nem lehet felügyelő, amíg el nem érte a legény-fokot, sem mester,
amíg felügyelőként nem működött, sem nagyfelügyelő, amíg nem volt egy páholy meste-
re, sem nagymester, ha nem volt legény a megválasztása előtt, s aki úgyszintén nemes szü-
letésű, avagy legjobbféle tisztos polgár, vagy valamely kiváló tudós, vagy valamely művelt
építész, vagy más művész, becsületes szülőktől származó, s akinek a páholyok véleményé-
ben kivételes nagy érdeme legyen. És hivataláról való legjobb, legkönyebb és legmegtiszt-
előbb lelépésre, a nagymesternek hatalmában áll kiválasztania az ő helyettes nagymesterét,
ki valamely páholy mestere kell legyen, avagy az kell hogy lett légyen annak előtte, s aki-
nek joga mindent cselekednie, amit a nagymester, az ő feljebbvalója cselekedhetnék, ha-
csak a mondott feljebbvaló jelen nincs, avagy rangját levélben latba nem veti.

A régi páholy e legfőbb és alárendelt vezetőinek és kormányzóinak, a maguk külön-
böző tisztjeiben, minden testvér engedelemmel tartozik, az ősi kötelmeknek és szabályok-
nak értelmében, teljes alázatban, tiszteletben, szeretetben és vidámságban.

V. A mesterség gyakorlásáról a munkálkodás alatt

Minden kőműves becsülettel dolgozzék munkanapokon, hogy az ünnepnapokon tisztos-
sággal élhessen, az ország törvénye által előírt avagy a szokás által szentesített idő pedig
tisztelőben tartassék.

A legtapasztaltabb legény választassék vagy nevezessék ki mesterré, vagy az uraság
munkálatainak felügyázójává, aki is mesternek szólítandó mindazoktól, kik alatta dolgoz-
nak. A kőműveseknek kerülniök kell mindennemű durva beszédmódot, és semmiféle sértő
néven nem illik nevezni egymást, hanem testvérnek vagy legénytársnak, és udvariasan
viselkedniök páholyon belül és kívül.

A mester, magát a fogásokban jártasnak tudván, az uraság munkáit olyan körültekint-
ően intézze, ahogy csak lehet, és hűen gazdálkodjék annak javaival, akárha az övéi len-

nének, magasabb bért se adjon semelyik testvérnek vagy inasnak, semmint valóban kiérdemelte.

Mind a mester, mind a bérüket rendben megkapó kőművesek az urasággal szemben megbízhatók kell legyenek, és dolgukat becsülettel bevégezzék, legyen bár az darabszám vagy napszám, és ne csinálják darabszámra a munkát, amit napszámba szokás.

Senki ne érezzen irigységet egy testvér jómódján, se helyébe ne férközzék vagy ki ne rúgja munkájából, ha az ugyanúgy képes befejezni, mert nincsen olyan ember, aki a másnak munkáját ugyanolyan haszonnal az uraság számára be tudná fejezni, hacsak teljességgel tisztában nincs annak szándékaival és rajzaival, aki megkezdette.

Ha egy legény választatik a munka felügyelőjévé a mester alatt, hívséges legyen mind a mesterhez, mind a legényekhez, gondosan ügyeljen a munkára a mester távollétében, az uraság javára, testvérei pedig engedelmeskedni tartoznak neki.

Minden alkalmazott kőműves bérét szelíden, zúgolódás és lázongás nélkül vegye át, s a mestert el ne hagyja, amíg a munka be nem fejeztetett.

Az ifjabb testvért a munkába be kell tanítani, nehogy hozzáértés híján az építőanyagot tönkretesse, s hogy gyarapodjék és folytatódjék a testvéri szeretet.

Minden munkában használt szerszámot a nagypáholyoknak jóvá kell hagynia. Semmilyen mű kisegítő munkás ne alkalmaztassék a munkákban, melyek a kőművesség sajátja, és a szabadkőművesek ne dolgozzanak olyanokkal, akik nem szabadok, sürgető szükségén kívül, se ne oktassanak kisegítőt és el nem fogadott kőművest, ahogyan testvért vagy legénytársat oktatnának.

VI. A magaviseletről tudni illik:

1. A páholyban, míg működésben áll

Ne tartsatok fönn magánköröket avagy külön társaságokat a mester engedelmé nélkül, se tiszteletlen vagy illetlen dolgokról ne beszéljete, se a mestert vagy felügyelőket, avagy bármely testvért, ki a mesterhez szól, félbe ne szakítsátok, se nevetségesen vagy bohóskodva ne viselkedjete, míg a páholy komoly és ünnepies tárgyakkal foglalatoskodik, sem ildomtalan beszélkedéssel ne éljete, bármely ürrögn is, hanem kijáró tisztelettel legyetek mesterek, felügyelőitek és legénytársaitok irányában, és becsületben tartsátok őket.

Ha valamely panasz emeltetnék, a vétkesnek bizonyult testvér a páholy ítéletéhez és határozatához tartsa magát, melyek efféle ellenkezések helyénvaló és kijelölt bírái (ha ugyan fellebbezéssel a nagypáholyhoz nem fordultok vele), és amelynek elébe terjesztendők, hacsak időközben egy urasági mű kárt nem szenvedne tőle, mely esetben különleges eljárás vezethető, ám soha ne menjete törvény elé oly ügyben, ami a kőművességet illeti, a páholy által elismert okvetlen szükség nélkül.

2. Magaviselet, miután a páholy beveződött és a testvérek nem távoztak

Örvendezhettek ártatlan vígságban, egymást tehetségetek szerint megvendégelvén, de elkerülve mindennemű túlzást, avagy valamely testvér enni-inni erőltetését kívánságán túl, avagy megakadályoztatását oda mennie, ahová ügyei hívják, avagy bármilyen sérelmesnek tételét vagy mondását, avagy ami a könnyed és szabad társalkodást gátolhatná, mert mindez lerontaná egybehangzásunkat és megíúsítaná szándékainkat. Ezért tehát semmiféle magánperpatvar vagy -vitatás a páholy kapuján be ne törjön, legkevésbé semmi vitázás vallás, nemzetek vagy állampolitika tárgyában, lévén mi csupán, mint kőművesek, a fönt említett általános vallásúak, s vagyunk úgyszintén minden nemzetből, nyelvből, nemzetségből és szólásmódból, és eltökélten minden politika ellenében, mint amely a páholy üdvéhez soha még nem vezetett, és nem is fog. Ez a kötelem mindenkor szigorúan elő volt írva és betartva, de különösképpen a brit reformáció óta, vagyis e nemzetnek elkülönülése és széjjelválása óta a római communiótól.

3. Magaviselet, mikor a testvérek idegenek nélkül találkoznak, de nem zárt páholyban. Egymást udvarias módon köszöntések, ahogyan megtanítottak rá, egyik a másikat testvérnek nevezvén, szabadon adván kölcsönös tanítást, amikor alkalmatosnak tűnik, anélkül hogy egymás ügyébe avatkoznának vagy eltekintenének a megbecsüléstől, ami minden testvérnek kijár, még ha nem is kőműves: mert ámbár minden kőműves mintegy testvér egyazon színén, mindazonáltal a kőművesség semmit egy férfiú becsületéből el nem vesz, amit annak előtte bírt, ellenkezőleg, inkább hozzáad e becsülethöz, kiváltképpen ha jó érdemeket szerzett a testvériség előtt, amely meg kell hogy adja a becsületet, és elkerülje a rossz módokat.

4. Magaviselet nem kőműves idegenek jelenlétében

Elővigyázatosak legyetek szavatokban és magatartásotokban, hogy a legélesebb szemű idegen se legyen képes felfedezni vagy kitalálni, amit nem helyénvaló megértetni, és néha tereljétek a szót másra, és óvatosan fordítsátok a Tiszteletre méltó testvériség becsületére.

5. Magaviselet otthon és szomszédságokban

Úgy cselekedjétek, ahogy erkölcsös és meggondolt férfiúhoz illik, különösképpen ne tudassátok családokkal, barátaitokkal és szomszédaitokkal, ami a páholyt stb. illeti, hanem megfontoltan saját becsületetekre és az ősi testvériségre figyelmezzetek, olyan okokból, amelyek itt nem említendőek. Egészségekre is vigyázzatok, nem maradván túl későig együtt, vagy túl soká házon kívül, miután a páholy órái elmúltak, és elkerülve a nagyétkéséget vagy részegeskedést, nehogy családokat gondatlanságot vagy bajt szenvedjen, s magatok a munkára képtelenné váljatok.

6. A magaviselet idegen testvérrel szemben

Elővigyázattal vizsgáljátok őt meg, oly módon, amit az óvatosság sugall, akképpen, hogy be ne dőljétek egy tudatlan, hamis színlelőnek, akit megvetéssel és gúnnal lökjétek el, s óvakodjatok vele a legcsekélyebb ismeretet is közölni.

Am ha igaz és valódi testvért fedeztek fel benne, aszerint megbecsüljétek, és ha szükségben van, ha tudtok, segítenetek kell rajta, vagy eligazítotok, miképpen segíthetik, munkát adnotok neki pár napra, vagy pedig beajánlanotok, hogy munkát kapjon. De nem vagytok kötelesek tehetségteknél többet adni, csak arra, hogy kedvezzetek egy szegény testvérnek, aki jó és igaz férfiú, minden más egyforma körülmények közti szegény ember előtt. Végteér mind e Kötelmeket megszívleljétek, s azokat is, amelyek más úton közölhetnétek velük, ápolván a testvéri szeretetet, mely alapja és oromzata, kötőanyaga és dicsősége az ősi testvériségnek, elkerülvén minden vitát és viszálykodást, minden rágalmat és szóbeszédet, nem hagyva, hogy mások becsületes testvért rágalmazzanak, hanem védelmezve jó hírét és mindenképpen támogatva, eladdig, amíg becsületekkel és biztonságokkal összefér, s ne tovább. És ha valamelyikük károtokra volt, páholyotokhoz vagy az övéhez kell fordulnotok, és onnét a nagypáholyhoz fellebbezhetek a negyedévi közléseken, s onnét az évenkénti nagypáholyhoz, amint minden nemzetben ősapáink dicséretes viselete volt, sohasem menve bíróság elé, csak ha az ügy másképpen el nem dönthető, és türelemmel meghallgatva a mester és a legények becsületes és baráti szempontját, amikor igyekeznek lebeszélni arról, hogy törvényt el menjétek idegenekkel, vagy rábeszélni arra, hogy minden pörnek gyors véget vessetek, s így minél több lelkeséggel és sikerrel a kőművesség ügyén szorgoskodhassatok. A pörben álló testvérekről vagy legénytársakról szólván pedig a mester és a testvérek jó akarattal ajánlják fel közbenjárásukat, amelynek a patvarkodó testvérek tartoznak magukat köszönettel alávetni, s ha ez alávetettség el nem érhető, úgy mindazonál-

tal harag és neheztelés nélkül (nem szokott módon) folytassák pörüket vagy törvényes ügyüket, nem mondva, se téve semmit is, ami a testvéri szeretetet gáncsolhatná, s a közbenjárás újíttassék meg és folytatódjék, hogy mindenki láthassa a kőművesség jótévő befolyását, amiképpen minden igaz kőműves tette a világ kezdetétől és tenni fogja az idők végezetéig.

Amen, úgy legyen.

(Szabadkőműves gondolatok. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, ³1998. 25–31.)

(Ditrói Ákos fordítása)

➤ BOLINGBROKE VIKOMT, HENRY ST JOHN: ÉRTEKEZÉS A PÁRTOKRÓL (1733–1734)

Bolingbroke (1678–1751) tory politikus és gondolkodó, I. Anna (1702–1714) idején Robert Harley (1661–1724) kormányának tagja, később azonban jakobita szimpátiája miatt évekig Franciaországban emigráns. 1721 és 1742 között a whig „oligarchiát” képviselő Robert Walpole (1676–1745) kormányai elleni egyesült ellenzék létrehozásán fáradozott. Propagandáját arra az érve alapozta, hogy a whig-tory megosztottság hangsúlyozza elfedi a valóságot, ami az uralmon lévő klikk és a nemzet egészének ellentéte. (K. L.) ➤

(...)

Nép hatalom és népfeltség, társadalmi szerződés, parlamenti függetlenség és parlamenti hatalom, szabadság, ellenállás, az uralkodó kizárása, lemondása és menesztése – az időben mind a whigekhez kapcsolódó fogalmak voltak, akik ezekről egyúttal azt is feltételezték, hogy összeférhetetlenek és összeegyeztethetetlenek a tory szellemiséggel.

Isteni eredetű, örökletes és elidegeníthetetlen jog, egyenes ági utódlás, passzív engedelmisség, felségjog, az ellenállás tilalma, szolgaság, parlamenti vétő és néha pápistaság is – sokak szemében a torykhoz kötődő fogalmak voltak, és hasonló módon összeférhetetlenek, összeegyeztethetetlenek minősültek a whig szellemiséggel.

Most azonban olyan dolog történt, amit egyik fél se hitt volna semmilyen omen alapján, ezek a gondolatársítások fölborultak, ezek a pontosan körülhatárolt eszmerendszerek összevissza keveredtek, új kombinációk keletkeztek, és hovatovább ugyanolyan képzetlenség volna a toryknak tulajdonítani a régebben az ő számlájukra írt elveket, mint a vállalkozóra és klikkjére ráaggatni a whig nevet, amikor ők e jellemzést tetteikkel naponta meghazudtolják. A két párt valójában nagyrészt már egyesült, méghozzá a szabadság elvének alapján, és szemben áll egyrészt az egyik párt sötét maradékával, amely tagadja ezt az elvet, másrészt a másik párt zsoldoskülönítményének tagjaival, akik viszont elárulják. (...)

Ami a whigek és toryk közötti nagy nemzeti megosztottságot illeti: ha valaki felidézi a parlamenten zajló eseményeket és átnézi a határozatokat, véleménye alig térhet el attól, amit e tárgyról előadtam. Polgári hitvallásunk nemrégiben közreadott főbb cikkelyeit vagy pontosabban a régi whigek polgári hitvallását a vidékpárt¹²⁷ is jóváhagyta és szentesítette, és én biztos állíthatom, hogy ha ez a credo volna megtéve a politikai igazhűség próbájának, ma bizonyára igen kevés eretnek lenne közöttünk. Hogy a másik oldalon mennyire más a helyzet, az kiderül nemcsak a tettekben, de az udvari párt írásaiban megnyilvánuló elvekből is: amelyek – noha sem egyenesen, sem nyíltan nem fordulnak a szabadság

¹²⁷ Country party: a 17–18. század folyamán a hatalmi központ, a court (udvar) mindenkor ellenzékének átfogó elnevezése. „Országos” koalíció, melynek vezető ereje eredetileg a megyei elit volt; Bolingbroke korában toryk, republikánusok, urbánus radikálisok társadalmi és ideológiai értelemben igen összetett együttese alkotta.

ellen – veszélyesebbek arra még azoknál az elveknél is, amelyek ugyan szintén rosszak voltak, de amelyek korábbi ellenzése miatt ezen emberek némelyike ma büszke magára.

Röviden, a forradalmat mindegyik fél úgy tekinti, mint egy új kor kezdetét, ám az akkor létrejött megállapodásokat a vidékpárt egyenesen egy új *Magna Chartának* tartja, amelyből új érdekek, új kormányzási elvek, új alaptörvényi rendelkezések és újabb kötelezettségek származnak. Onnan kell eredeztetnünk királyunkat és népünket. Ófelsége a királyi címet az ennek következményeképpen meghozott törvényekből nyeri. Hasonlóképpen ebből az időszakból származtatjuk, nem is magukat az előjogainkat, mert azok eredendően a mieink, hanem azoknak egy teljesebb és közvetlenebb kinyilatkoztatását, továbbá ünnepélyes megerősítésüket. Ezen az alapálláson minden értelmes, független tory és whig egyesül. És csak ezen egyesülhetnek, mert a whigek mindig is magukénak vallották a forradalomhoz vezető elveket, a toryk pedig bármit is vallottak, vagy ezeknek az elveknek az alapján cselekedtek, vagy schogy, ami pedig igen neveltséges állítás volna, tekintve, hogy ők maguk indították el a nagy eseményt összhangban a nemzettel, amint azt majd egyszer bebizonyítom.

Ragaszkodjunk eltántoríthatatlanul ehhez a *Magna Chartához* és ezekhez az elvekhez, szemben azokkal a szélsőségesekkel, akiket levelemben fentebb említettem, vagyis azokkal, akik tagadják, és azokkal, akik elárulják azokat. (...) Régóta szükség van már egy ilyen koalícióra ebben az országban, de soha akkora szükség nem volt rá, mint ebben a súlyos válságban, mert rajta áll, vajon azok maradnak-e fölül, akik nemcsak szembeszállnak a növekvő romlással, amely majdhogynem az egész országot elborította, hanem igyekeznek gyökerestül ki is irtani azt, vagy azok, akik táplálják és segítik a romlást, akik végzetes gyümölcset maguk is eszik, és másokat is erre csábítanak. (...)

(*A Dissertation on Parties. In: The Works of the Late Right Honourable Henry St John, Lord Viscount Bolingbroke. With a Life of Lord Bolingbroke by Dr. Goldsmith* III. London, 1809. 38–39., 43–45.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☞ A BRIT KORMÁNY ÉS A MINISZTERELNÖK VISZONYA ÉS FELELŐSSÉGE (1741)

Az első modern miniszterelnökként számon tartott Robert Walpole-t (1676–1745) hosszú hivatali ténykedése (1721–1742) idején ellenzéke gyakran vádolta azzal, hogy az uralkodó, II. György (1727–1760) feletti befolyását kihasználva kisajátítja a kormánypolitikáinak ellenőrzését és irányítását. Az alábbi parlamenti beszédek 1741. február 13-án hangzottak el a Walpole elmozdítására benyújtott indítvány kapcsán, mely ekkor sikertelen volt, de miután az áprilisi választásokon a főminiszter hívei alig őrizték meg többségüket, s a kormány külpolitikáját mind hevesebb támadások érték, Walpole 1742 februárjában lemondásra kényszerült. (K. L.) ☞

a) Samuel Sandys¹²⁸ beszéde az alsóházban

(...)

Tudom, uraim, hogy azt fogják feltételezni, hogy az utóbbi időben külső és belső ügyek irányításában minden jelentős lépésre a parlament felhatalmazásával vagy jóváhagyásával került sor, s ezért amit mondtam, azt általában Ófelsége főhivatalai és a parla-

¹²⁸ Samuel Sandys (1699 k.–1770), Worcester képviselője Walpole alsóházi ellenzékének egyik vezéralakja volt.

mentünk elleni vádnak fogják tekinteni, nem pedig csupán egy miniszter elleni személyes támadásnak; ám kellő megfontolás után belátható, hogy éppen ez a legsúlyosabb és legnyilvánvalóbb vád az általam célba vett miniszter ellen. Alkotmányunk szerint nincsen egyetlen főminiszterünk, hanem mindenkor több főminiszterünknek vagy államhivatalnokunknak kell lennie. Minden ilyen hivatalnoknak megvan a maga saját területe, és egyikük sem avatkozhat a másik tárcájához tartozó ügyekbe. Ám köztudott, hogy ez a miniszter, miután egyedülálló befolyásra tett szert az összes állami főhivatalban, nemcsak a közügyek intézését vette egyetlen kézbe, hanem minden államhivatalnokot elmozdított, ha azok nem engedelmessé váltak az utasításainak, még azokban az ügyekben is, amelyek az ő területükhöz tartoztak. Ily módon kisajátította a korona kegyeit, és magához ragadta a rangok, kegydíjak, címek és rendjelszalagok feletti rendelkezést, valamint minden polgári, katonai vagy egyházi előléptetés intézését.

Ez, uraim, már magában is égbekiáltó bűn az alkotmány ellen, de ő még tovább halmozta fertelmes vétkeit azzal, hogy miután így kisajátította a korona kegyeit, vak engedelmességet követelt a választásokon és a parlamentben, és csak aki utasításait követte, reménykedhetett megiszteltetésben vagy előléptetésben, s az volt az egyetlen birtoklási jogcím, aminek alapján bármely úriember megtarthatta, amije volt. Ez olyannyira köztudott, hogy nem is kell rá bizonyítani. Vagy nem kellett-e annyi érdemes úriembernek a neki éppen kijáró előléptetésben csalódnia, ha a leghalványabb gyanú is fölmerült, hogy nem szolgálta vakon és odaadón az ő érdekeit? Nem mozdítottak-e el magas rangú és kiváló jellemű személyeket, csak azért, mert méltóságon alulinak tartották becsületüket és lelkiismeretüket föláldozni az ő utasításaiért a parlamentben? (...) S vajon nem úgy volt, hogy ez a miniszter nemcsak bevallotta ezt, hanem dicsekedett is vele? Nem maga mondta-e, ráadásul éppen ebben a házban, hogy szálnalmas miniszterecske volna, ha nem távolítaná el azokat a hivatalnokokat, akit ellenzik parlamenti intézkedései? (...)

b) Newcastle hercegének¹²⁹ beszéde a lordok házában

(...)

A minisztériumról beszélek, uraim, mert nem ismerek senkit, aki egymaga követelné vagy birtokolná a miniszteri hatalmat vagy titulust. Saját tartományomban nem áll felettem öfelségén kívül senki, és kész vagyok megválaszolni bármilyen, azon közügyekre vonatkozó vádat, amelyeket az én tisztem irányítani vagy végrehajtani.

Mondanám, nagyrészt azért volt szükséges ez alkalommal előadnom, mert a hallgatás esetleg valami visszaélés beismerésének tűnhetett volna, és ez újabb könnyű diadal tárgyaül szolgált volna a kormány ellenfeleinek; pedig a szigorúan bírált ügyletekből csak nagyon kevés tartozott annak a tiszteletré méltó úriembernek a felügyelete alá, aki ellen az indítvány irányul. A tanácsadásban és a jóváhagyásban ő csak úgy volt érintve, mint öfelsége Titkos Államtanácsának egyik tagja, ennél fogva, bár ő is nyilván gyarló emberek, nem tartom sem ésszerűnek, sem igazságosnak, hogy ezt a személyt kiválasszuk közülük megsegényítésre és megbüntetésre.

(*English Historical Documents X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 128., 133–134.*)

(Nikowitz Márk fordítása)

¹²⁹ Thomas Pelham-Holles, Newcastle herceg (1693–1768), Walpole első kormányában államtitkár, később a 18. század közepének meghatározó politikusa: öccse, Henry Pelham (1695–1754) kormányában ismét államtitkár, majd két ízben kormányfő (1754–1756, 1757–1762).

☞ A SZABADKÖMŰVESSÉG ELLENI BEADVÁNY SPANYOLORSZÁGBAN (1751)

A királyi gyóntató beadványa a szabadkőművesség ellen, mely az 1751. július 2-án kelt tiltó rendelkezés közvetlen előzménye. A beadványban felhívja a király figyelmét az elsősorban magas rangú katonatisztekből álló szabadkőműves-gyülekezésekre, amelyek Európa meghódítását tűzték ki célul. ☞

Madrid, 1751. június

Uram! A szabadkőművesek gyülekezetére, amelyet eleinte nem sokra becsültek, szórakozásnak, szabad emberek játéknak tekintettek, ma már a jó katolikusok sem tudnak közömbösen tekinteni, hanem inkább káros dolognak tartják. XII. Kelemen pápa¹³⁰ is így vélekedett, amikor 1738-ban kiátkozás terhe alatt betiltotta a hasonló társulásokat és gyülekezeteket, és kiterjesztette ezt a büntetést mindazokra, akik előnyben részesítik, elrejtik vagy védelmet nyújtanak ezeknek a társulásoknak és gyülekezeteknek. Elrendelte, hogy a püspökök, inkvizítorok szigorúan járjanak el velük szemben, és szükség esetén kérjék a fejedelmek és a világi kormányzók segítségét. Nemrégiben a jelenlegi pápa¹³¹ megerősítette és megújította e pápai bullát ez év május 15-én, és egy másik bullával együtt hirdette ki.

Ezek a pápai bullák meggyőznek minket arról, hogy a szabadkőművesek ügye nem tréfa, nem lebecsülendő semmiség, hanem rendkívül súlyos dolog, hiszen a szent egyháznak már okoztak annyi gondot, hogy kénytelen volt súlyos büntetés terhe alatt betiltani ezeket a gyűléseket. Nem szabad lebecsülni egy olyan szektát, amelynek valamennyi tagját kiátkozták, következként tagjai halálos bűnben élnek, ha még néhányan azzal is mentik ki magukat, hogy nincs tudomásuk a kiátkozásról.

Az egyház okosan és a Szentlélek útmutatását követve járt el ebben az ügyben, mivel majdnem minden eretnység – amelytől az Egyház szenvedett – titkos gyűlések, gyülekezetek megjelenésével kezdődött. Miután számuk megnőtt, kegyetlen háborút indítottak a vallás ellen. (...) Ezért nagyon is megfelelő intézkedés egy katolikus fejedelem részéről, amikor saját birtokairól száműzi ezeket az embereket, és rákényszeríti őket, hogy váljanak meg ezektől a hit számára gyanús gyülekezetektől, és ezáltal segíti az egyház legfőbb pásztorát egy olyan igaz ügyben, amelyben a pápa a jó és katolikus királyok támogatását kéri. Ugyanakkor az uralkodók megmentik királyságukat egy titkos járványtól, amely megfertőzheti [az alattvalókat], és a felebaráti szeretetet is gyakorolhatják e gyülekezetek tagjaival szemben, akiket megmenthetnek a kiátkozástól és abból a rossz állapotból, amelyben élnek.

Ezért nagyon megfelelőnek tűnik számomra, hogy az uralkodó egy rendeletet adjon ki, amelyben – súlyos büntetés terhe alatt – valamennyi királyságában betiltaná ezeket a gyülekezeteket. Egy másik, a főparancsnokok, kormányzók, intendánsok számára kiadott rendeletben pedig elrendeli, hogy összes ezredében, helyőrségében és a haditengerészetnél tegyék közé, hogy e gyülekezetekben való részvétel miatt bármelyik tisztet megfosztják az állásától és aljas tette miatt eltávolítják a hadseregből.

A főinkvizítor, feladatából adódóan, Felségedhez intézett egy nagyon diszkrét, és az alkalomnak megfelelő folyamodványt, mivel nem akar az ilyen ügyekbe keveredni vádlottak ellen eljárást indítani anélkül, hogy megszerezne Felséged beleegyezését. A vallás szempontjából igaznak és megfelelőnek tűnik nekem, hogy Felséged tudassa [a főinkvizítorral], hogy ha a rendelet megjelenése után eltelt hat hónap múlva olyan bűnöst találunk, aki nem békélt meg az egyházzal, vagy továbbra is folytatja bűnös cselekedetét, akkor az inkvizíció

¹³⁰ XII. Kelemen (1730–1740).

¹³¹ XIV. Benedek (1740–1758).

saját törvényei szerint eljárást folytathat ellene, oly módon, ahogyan a hit valamennyi ügyében eddig eljár. Ez lenne a legmegfelelőbb eszköz, mivel a tapasztalat arra tanít minket, hogy a vallás tisztasága ezekben a királyságokban a Szent Ítélszékeknek köszönhető, amelynek hiánya a többi [királyságban] a hit elvesztéséhez vezetett, ahogy azt tudjuk és siratjuk.

A vallásra vonatkozó súlyos indítóokokon kívül, amely az oly katolikus király könyörületessége számára az egyetlen és fő oknak számít, létezik még egy másik ok is, amely az államra és a kormány jó politikájára vonatkozik. Minden jó kormány számára gyanúsak a néhány emberből álló gyülekezetek és titkos gyűlések, főleg ha az időpont titkos és rejtőzve, zárt helyen tartják azokat. Ha valaki tudomást szerez arról, hogy valamilyen kies és titkos helyen sok ember gyűlik össze, akkor a bíróság feladata, hogy kiderítse, mivel foglalkoznak, és még ha semmilyen jelentős anyagot sem talál, akkor is próbálja meg feloszlítani ezeket a gyülekezéseket, mivel él a gyanúperrel, hogy valami rosszat művelhetnek.

Mert a jó és becsületes [ember] nem rejtőzik el az árnyékban, csak a rosszban sántikáló menekül a fény elől. Mi lenne akkor, ha a katonák vagy a nemesek szerveznék az ilyen gyülekezéseket. Nagyobb lenne a gyanú, megpróbálnák szétverni a gyűléseket, és szigorúan kiderítenék, hogy mivel foglalkoznak. A történelem tele van baljós eseményekkel, lázadásokkal, atrocitásokkal, amelyeket hasonló gyülekezéseken agyaltak ki. Ezért egy jól szervezett köztársaság szörnyűlködve néz a hasonló gyülekezésekre és megpróbálja szétverni azokat. (...)

Ezekben a gyülekezetekben bejegyzett tagok száma valóban döbbenetesen magas, a közzétett könyvek és az elterjedt hírek alapján számuk a négymilliót is eléri, a valós számukat ennek nyolcadrésére, tehát félmillióra becsülöm. Gondolkozzunk csak el eme számokról és ezen emberek minőségéről:

1. Azt mondják, és ez igaz is, hogy a gyülekezetekbe nem az alsórendűek lépnek be, hanem születésük, foglalkozásuk, tehetségük és képességük alapján kiválasztott emberek, akik többségükben katonák.

2. E félmillió ember között – bár a többségük bolond, merész, vakmerő – nem valószínű, hogy ne lenne kiemelkedő képességű, tanácsadásra, vezetésre és magasröptű gondolatokra alkalmas egyén. Valamennyien főnöküknek ismernek el egy harcias királyt, akiről bátran állíthatjuk, hogy hódításra és az egyetemes monarchia létrehozására vágyik, és meg is tenné, ha lenne hozzá eszköze.

3. E félmilliónyi embersereg már elláthatja őt a szükséges eszközökkel. Mert ha egy vagy több hadseregben összegyűjti őket, akkor segítségükkel meghódíthatná az egész világot. Nem áll szándékomban dicsőíteni őket, de tény, hogy a világ még sohasem látott ilyen hatalmas hadsereget. Bár volt már a világon egy- vagy kétmillió sereg. De milyen emberekből? Szinte mindegyik alávaló, söpredék, közkatona, kevés értékes és katonai tapasztalattal rendelkező tiszttel. Ennek ellenére, hihetetlen nagy számuk miatt, azok a seregek lerohanták Ázsiát, Afrikát, Európát, tönkretették a Római Birodalmat, sok királyt és fejedelmet ölték meg, uralták a Keletet, meghódították Itáliát, Németországot, Franciaországot, Spanyolországot, Angliát, ahogy ezt látjuk a geták, hunok, vandálok, alánok, frankok, szvévek, gótok és más barbár emberek esetében, egészen a szaracénokig, akik mindent elpusztítottak és tönkretettek.

De olyan hadsereget még nem látott a világ mind a mai napig, amely egészében vagy majdnem egészében generálisokból, algenerálisokból, marsallokból, brigádérosokból, ezredesekből, kapitányokból és más tisztekből áll. Még kevésbé olyan nagy létszámút, amely félmillió tisztből áll. Aki megérti ezt a mérhetetlen nagy különbséget, amely az elbocsátott kapitányok és a közkatonák csapata között van, az megérti, hogy félmillió tisztből álló hadsereg legyőzhetetlen, és képes lesz meghódítani az egész világot. És még kevésbé [legyőzhető], ha ezt a nagyszámú tiszti sereget követi egy nem kevésbé nagyszámú, kiválasztott katonákból álló, tőle függő hadsereg.

Át kell újra gondolni, hogy valóban tartani kell-e a szabadkőművesektől, és attól, (...) hogy egész Európa elfoglalására készülődnek. Azt állítom, hogy tartani kell tőlük. (...)

Az eddig leírtakból következik, hogy a gyülekezet valamelyik vagy mindegyik tagja vagy ostoba és üresfejű, akik ezeket a misztériumokat, ceremóniákat tartják, és esküt tesznek egy nevenséges és lebecsülendő cél érdekében, hogy pedig a gyülekezet nagyon fontos szándékot titkol el.

Az előbbi, azaz hogy valamennyien ostobák és oktanok, nem valószínű, tehát az utóbbi igaz. Ezért szükséges, hogy Európa valamennyi királysága tartson attól [tudja], hogy nevenséges látszat alatt olyan tüzet rejtgetnek, amely mikor lángra lobban, egész Európát felgyújthatja. De milyen tüzről van szó? Milyen célja van egy ilyen titoknak? A legvalószínűbb, hogy át akarja alakítani a vallást és az államot Európában. Az eddigi megnyilatkozásaik alapján feltételezhető, hogy nem az a cél, amit mondanak, tehát evés és ivás, hanem egy sokkal nagyobb és a titok megőrzésére tett esküvel arányos, amely úgy tűnik, nem lehet más, mint a vallás és Európa valamennyi államának szétzúzása. Ahogy már ezt máshol kifejeztem, félmillió elszánt katonából álló gyülekezés képes elérni ezt a célt.

Még félelmetesebbé teszi az ügyet, ha figyelembe vesszük, hogy a szabadkőművesek minden cselekedetét az ördög irányítja és segíti, teljes agyafúrtságával. A gyülekezetben tartott valamennyi rítus és ceremónia láthatóan babonás jellegű, és az ördöggel kötött szövetségre enged következtetni. Ez a körülmény még jobban felkelti a gyanút, hogy a vallás és az állam számára [a szabadkőművesek] valamilyen nagy veszélyt rejtgetnek.

Valamennyi okfejtés alapján az a véleményem, hogy nem lehet a szabadkőműveseket közömbösen kezelni, hanem inkább nagyon is gyanakodni kell rájuk. Ezért a legszigorúbban kell eljárni, hogy ne terjeszkedjenek tovább Spanyolországban, sem pedig az Indiákban (ahová természetesen eljutottak), és a legnagyobb elszántsággal lássanak hozzá az állam számára olyan veszélyes és a vallással szembekerülő emberek gyülekeztetésének megszüntetéséhez.

(*Historia de España* XII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1985. 50–53.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ A MERCURE DE FRANCE: EGY 18. SZÁZADI HIVATALOS LAP, AHOGYAN SZERKESZTŐJE LÁTTA

A Mercure Galant címmel megjelenő újság 1724-ben vette fel a Mercure de France nevet. Királyi privilégiummal adták ki. Egyike volt a korszak hívtársainak, hivatalosan engedélyezett lapnak a 18. századi Franciaországban. Jean-François Marmontel (1723–1799) az 1750-es években lett a szerkesztője, és sikerült új fényt adnia a Mercure de France-nak. Emlékiratainak alábbi részletében arról ír, miiben is állt szerkesztői feladata, s ehhez milyen eszközökkel rendelkezett. (S. T. P.) ☞

Ha a *Mercure* egyszerű irodalmi lap, szerkesztése jóval kevesebb terhet jelentett volna, és csak egy szempontot kellett volna szem előtt tartanom; de mivel az élet különböző területeit ölelte fel, és éppen azért jött létre, hogy minél nagyobb számú témát fogjon át, arra kellett törekednem, hogy minden tekintetben betölthesse küldetését, az előfizetők mindegyike találjon benne kedvére való olvasmányt: az újdonságokat keresőknek a legfrissebb híreket találta, a színház iránt érdeklődőknek beszámolókat a színházi előadásokról, a választékosok ízléssel, a maguk épülésére vagy szórakoztatására olvasók számára pontos képet adott az irodalmi újdonságokról; az olvasóközönség azon bölcs és egészséges szellemű tagjai, akik figyelemmel kísérik a különféle hasznos és üdvös mesterségek fejlődését, értesültek lapunkból a kísérletekről és a sikeres találmányokról; a szépművészet kedvelői-

nek pedig hírül adta új művek születését, olykor a művészek írásait is közölte. A tapasztaláson alapuló és a közönség érdeklődésének felkeltésére alkalmas tudományok szintén helyet kaptak az újságban. Legfőképpen azonban arról kellett gondoskodnunk, hogy a vidéki előfizetők mindig kellő mennyiségű társasági és helyi érdekességű hírt találjanak benne, s hogy egy-egy város helyi szellemi nagysága is időről időre megjelentethesse benne rejtvényét, madrigálját vagy episztoláját. A *Mercur*-nek ezek a látszólag legjelentéktelenebb oldalai voltak a legsikeresebbek. (...)

A művészetekhez és a tudományokhoz még értettem valamelyest. Az orvostudományt akkoriban az oltás kérdése, a csillagászokat a Halley, majd Clairaut által beharangozott üstökös foglalkoztatta. A fizika egyes eredményei is számot tarthattak a nagyközönség figyelmére: például jó szívvel vették, hogy közreadtam, miként lehet nyáron lehűteni a folyadékokat. Közzétettük a kémia felfedezéseit: a viperamarás új gyógyszerét, és azt a felbecsülhetetlen értékű titkot, miként lehet a vízbefűtőket újraéleszteni. Beszámoltunk a sebeszet vakmerő próbálkozásairól és csodálatos sikereiről is. A természettudomány Buffon jóvoltából annyi képpel árasztott el, hogy alig győztem válogatni belőlük. Vaucanson ügyes gépeinek bemutatása a nagyközönség számára is témát adott nekem; az antik Görögország emlékeit, illetve Itália csodáit művészszemmel végiglátogató építész, Leroi és a metszetkészítő, Cochin versengve ajánlották fel nekem ragyogó leírásokkal és tudós megfigyelésekkel teli úti jegyzeteiket, amelyek szórakoztató utazásra invitálták olvasóinkat. (...)

Felvettem a kapcsolatot országunk minden tudományokkal vagy művészetekkel foglalkozó tudós társaságával; és meg kell mondanom, nemcsak készségesen rendelkezésemre bocsátott publikációik, hanem pályázati felhívásaik is figyelemre méltó olvasmányoknak bizonyultak: kérdéseik – legyen szó akár erkölcsről, politikai gazdaságtanról vagy közhasznú, támogatást érdemlő mesterségekről – mindig mély és egészséges szemléletről tanúsítottak. Néha magam is meglepődtem ezeknek a legkülönbözőbb, isten háta mögötti vidékekről érkező, ragyogó szellemi horizontról tanúskodó kérdéseknek az olvastán: semmi sem jelezte náluk jobban a közgondolkodás átalakulását, fejlődését, a változás irányát.

A *Mercur* tehát, annak ellenére, hogy bizonyos lapjai csak könnyed és frivol szórakozást nyújtottak, lassanként jelentős, mindenki számára hasznos ismereteket közvetítő, komoly lappá vált. Én is a legjobb tudásom szerint igyekeztem hozzájárulni ahhoz, hogy élvezetes formában tanítson, ezért adtam itt közre meséim némelyikét, melyekbe mindig belejegyeztem valamilyen elgondolkodtató tanulságot. (...)

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 295–297.)

(Tóth Réka fordítása)

II. FRIGYES POROSZ KIRÁLY 1752-ES POLITIKAI TESTAMENTUMA

Az első politikai testamentumok a 16. század közepén, a korai modern államok kialakulásával párhuzamosan jelennek meg. II. Frigyes (1740–1786) két politikai testamentumot hagyott hátra. Az alábbi részlet az 1752-ben keletkezett első testamentumból tartalmaz részleteket. Megfogalmazásakor elődei, Frigyes Vilmos (1640–1688) és I. Frigyes Vilmos (1713–1740) példáját is követhette.

Bevezetés

A polgár első számú kötelessége, hogy hazáját szolgálja. Ezt igyekeztem teljesíteni életem legkülönbözőbb helyzeteiben. Mint a legfőbb államhatalom birtokosának megvoltak a lehetőségeim és az eszközeim arra, hogy polgártársaim hasznára lehessek. Az irántuk érzett szeretetem azt a kívánságot táplálja bennem, hogy halálom után is némi szolgálatot tegyek

nekik. Nem vagyok azonban olyan vakmerő, hogy azt higgyem: viselkedésem feltétlenül irányadó lesz azok számára, akik majd utánam következnek. Tudom, hogy a halál pillanata megsemmisíti az embert és terveit, és hogy a világon minden a változás törvényének van alávetve. E politikai végretelet megfogalmazásával tehát nincs más szándékom, mint azt, hogy hasonlóan egy olyan kormányoshoz, aki ismeri a politikai tengerek viharos zónáit, az utókorra hagyjam tapasztalataimat. Szeretném megismertetni vele azokat a sziklaszirteket, amelyeket kerülnie kell, és azokat a kikötőket is, amelyekben védelemre lelhet. (...)

Jogszolgáltatás

Hogy személyesen jogot szolgáltatassunk, ez olyan feladat, amelyet egyetlen uralkodó sem vállalhat magára, egy porosz király pedig még kevésbé, mint más. A jogügyletek végtelen részletei felemésztenék azt az időt, amelyet inkább a kormányzás más ágaira kell áldozni. Ám ha a fejedelem maga nem szolgáltat is igazságot, nem következik az, hogy elhanyagolhatja a jogszolgáltatást. Poroszországban a magánperек területén olyan törvényeket találtam, amelyek ahelyett, hogy a peres feleket segítenék, csak összezavarták a jogügyleteket és elhúzták a pereket. Ennek ismeretében aztán megbízam Cocceji nagykancellárt¹³² a törvényeknek a természetes méltányosság alapelveire épülő reformjára. A nagyérdemű hivatalnok akaratomat általános megelégedettségre végrehajtotta. (...)

Elhatároztam, hogy a bírósági eljárásokba soha sem fogok beavatkozni. A bíróságok beszéljenek a törvények, az uralkodó hallgasson. Ez a hallgatás azonban nem akadályozott meg abban, hogy nyitva tartsam a szemem és öröködjem a bírák fölött. Így jött létre az a szabály, hogy a legfőbb bíróságot két tanácsosa minden harmadik évben bejárja a tartományokat, ellenőrzi a bírák tevékenységét, és feljeleníti azokat, akik elkövettek valamit. Akik kötelességeiket elmulasztják, azokon megkönyörülni nem szabad: az özvegyek és árvák hangja megtorlásért kiált, és a fejedelemnek az a dolga, hogy a hivatalnokokat szigorúan kötelességük ellátására szorítsa, s szigorúan eljárjon azokkal szemben, akik hatalmukkal visszaélnek, és a közbizalmat a jog és igazságosság ürügyén aláássák. A kötelességmulasztás ilyen eseteiben a legnagyobb szigor kell tanácsolnom, mert az uralkodó bizonyos értelemben maga is bűntárs az olyan bűnben, amelyet büntetlenül hagy. (...)

A hadipénztár bevételei és kezelésük

A hadiadó [Kontributionen] olyan teher, amelyet a földesurak és a parasztok viselnek,¹³³ s az egész országra nézve, lépcsőzetes kulcs szerint van szabályozva. Minden járás a legközelebbi városban fizeti be, ahonnan a pénzeket a tartományi pénztárhoz küldik. A pénztáros tehát minden tartományban havonta összesíti a pénztárában a hadiadókból származó pénzt, és ha a legcsekélyebb csalás is kiderülne, helyben letartóztatják, és kaucióját elkobozzák. Így az ország sohasem szenved veszteséget. Ez a jövedelem a seregek eltartását szolgálja. (...)

Az akciza¹³⁴ a hadipénztár második alapja. Ez minden adó közül a legigazságosabb. Nem terheli a szegényeket: a kenyérnek, húsoknak és a sörnek olcsónak kell lennie. Az akciza csak a tehetősebbek fényűzését érinti. Minden tartománynak saját tarifája van, amely mértékadó az adóhivatalnokok számára. Mivel azonban az akciza – ha rosszul vetik ki – a kereskedelmet és a manufaktúrákat súlyosan megrövidítheti, a tarifákat körülbelül a következő elvek szerint javítottam ki: mindazon nyersanyagoknak szabad a behozatala, amelyeket manufaktúráink feldolgoznak, mint a külföldi gyapjú, selyem stb. Vámmentes minden nálunk előállított termék kivitele, hogy növeljük azok külföldi eladhatóságát, és ennek

¹³² Samuel Freiherr von Cocceji (1679–1755) 1738-tól igazságügyminiszter, 1747-től nagykancellár.

¹³³ Földadó, fej- és iparűzési adóval összekötve, amelyet a földbirtokokkal nem rendelkezők fizettek. (A német kiadáshoz fűzött jegyzet.)

¹³⁴ Az akciza közvetett adófajta, amelyet a városok fizettek. (A német kiadáshoz fűzött jegyzet.)

megfelelően több munkást tarthassunk országunkban. Magasak a vámok minden olyan külföldi termékre és gyártmányra, mint kendők, szövetek, etamin, zoknik, kalapok, üvegáruk, tükrök, paszományok, vas- és ötvösáruk stb., amelyeket nélkülözni tudunk, mert országunkban magunk állítjuk elő ezeket, illetve olyan termékekre, mint külföldi gabona, sör, kávé, fahéj és bizonyosfajta borok stb. Ezek az adók csak a tehetősebbeket terhelik, közvetve megakadályozzák a pénz külföldre áramlását és élénkítik a manufaktúrákat. (...)

A városi akceza minden tartományban a Kamara illetékességébe tartozik, és a hadiadó mellett azt a pénzalapot alkotja, amelyből a tartományokban a seregeket fizetik. (...)

Néhány, a nemességre vonatkozó politikai elv

A porosz király politikájának egyik célja nemességének megtartása. Mert akármilyen változások is következzenek be, talán kaphat gazdagabb nemességet, de bátrabban és hűségesebben sohasem. Hogy a nemesség a birtokaiban biztos lehessen, meg kell akadályozni, hogy polgárok nemesi birtokokra tegyenek szert. Ösztönözni kell őket [a polgárokat], hogy tőkéjüket kereskedelembe fektessék, hogy tehát ha egy nemes birtokai eladására kényszerül, csakis nemesek vegyék meg azokat.

Ugyancsak meg kell akadályozni, hogy a nemesség idegen szolgálatba szegődjön. Sokkal inkább fel kell ébreszteni patriotá érzelmét és rendi öntudatát. Ezen munkálkodtam, és semmilyen fáradságot nem sajnáltam az első sziléziai háború idején, hogy a porosz nevet elfogadtassam, hogy a tiszték megtanulják, hogy ők – bármely tartományból származzanak is – mindannyian poroszoknak számítanak, és ugyanebből az okból – bár el vannak választva egymástól – a tartományok egységes államot alkotnak.

Illendő, hogy a nemesség szolgálatait inkább hazájának, mint más hatalomnak szentelje. Ezért azokkal a nemesekkel szemben, akik engedély nélkül idegen szolgálatba lépnek, szigorú rendelkezéseket bocsátottunk ki. Mivel azonban sok nemes a semmittevést és a tengődő életformát többre becsüli a fegyveres dicsőségnél, ezért azoknak, akik az államot szolgálják, kitüntetésekkel és előjogokat kell adományozni; azoktól pedig, akik nem szolgálnak, meg kell ezeket tagadni. Időről időre az ifjú nemesembereket össze kell hívni Pomerániában, Kelet-Poroszországban és Felső-Sziléziában, hogy a kadétkok közé jussanak és aztán a hadseregbe kerüljenek.

Városok és polgárok

A régi tartományi városoknak meghagytam azt a szabadságát, hogy maguk válasszák meg önkormányzatukat, és ezekben a választásokba csak akkor avatkoztam be, ha visszaéltek vele, és egyes családok mások hátrányára minden hatalmat magukhoz ragadtak. Sziléziában megvontam tőlük a választójogot, nehogy az ülnöki székeket olyan emberekkel töltsék be, akik az osztrák házhoz hűek. Idővel, és amint a mostani generáció kihalt, a sziléziaiaknak gond nélkül vissza lehet adni választójogukat.

[A koronabirtokokon] könnyítettem a parasztok robotján, amely korábban terhelte őket. A korábbi heti hat nap helyett most csak három napot kell robotolniuk. Ez a nemesi fennhatóság alatt álló parasztokat felbosszantotta, és sok helyen szembeszegültek uraikkal. Az uralkodónak fenn kell tartania az egyensúlyt a parasztok és a nemesek között, nehogy tönkretegyék egymást. Sziléziában, Felső-Szilézia kivételével, nagyon jó soruk van a parasztoknak. Felső-Sziléziában viszont rabszolgák. Idővel meg kellene próbálni felszabadítani őket is. A birtokaimon példát mutattam, és elkezdtem azonos helyzetbe hozni őket az alsó-sziléziai parasztokkal.

El kell kerülni, hogy a parasztok nemesek birtokait vásárolják meg, a nemeseket pedig meg kell akadályozni abban, hogy elűzzék parasztaikat. Mert a parasztok nem szolgálhatnak tisztként a hadseregben, a nemesek pedig a paraszti földek saját kézbe vonásával csökkentik a lakosok és a földművelők számát.

A papság és a vallás

Poroszországban katolikusok, lutheránusok, reformátusok, zsidók és számos más keresztény szekta hívei laktak, és békességben éltek egymás mellett. Ha az uralkodónak téves buzgóságából az az ötlete támadna, hogy valamelyik vallást előnyben részesíti, akkor azonnal pártok keletkeznének, és viszályok törnének ki. Fokozatosan üldözések kezdődnének, végül az üldözött vallás hívei elhagynák hazájukat, és alattvalók ezrei gazdagítanák szomszédainkat szorgalmukkal és gyarapítanak azok számát.

Politikai szempontból teljesen érdektelen, hogy egy uralkodó vallásos-e vagy sem. Ha a vallások mélyére ásunk, kiderül, hogy azok mind mesék többé vagy kevésbé ellentmondásos rendszerén nyugszanak. Egy józan gondolkodású ember, aki kritikusan vizsgálja a dolgokat, tévedhetetlenül fel kell hogy ismerje értelmetlenségüket. Csakhogy ezek az előítéletek, tévelygések és csodás történetek kellenek az embereknek, és a tömegekre tekintettel kell lenni annyiban, hogy ne sértsük meg vallásos érzelmeiket, bármely valláshoz tartozzanak is. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 604–608.)

(Krász Lilla fordítása)

➤ CHRISTIAN AUGUST BECK ÁLLAM- ÉS JOGTÖRTÉNETI TANKÖNYVÉBŐL

A későbbi II. József császár (1765–1790) állam-, egyház- és jogtörténeti oktatásával Mária Terézia királynő (1740–1780) és Lotaringiai Ferenc császár (1745–1765) a Theresianum korábbi tanárát, az egykori protestáns, Christian August Becket (1720–1784) bízta meg. Az előadások valószínűleg 1755 végén kezdődtek, és 1759 tavaszán lényegében befejeződtek (az osztrák örökös tartományok és királyságok történetének oktatása, amelyben Beck is részt vett, átrúgott 1760-ra). A Beck előadásainak alapjául szolgáló, általa írt anyag – 4 kötetben – a bécsi állami levéltárban (*Haus- Hof- und Staatsarchiv*) maradt fenn.¹³⁵ Az alábbi részletek a második, a német államjogot taglaló kötetből származnak. A német állam- és jogtörténeti munkák a Beck-tankönyveket ma is kézikönyvként használják. (A szövegben a verzál betűs részek betoldások. A betoldások és javítások részben Becketől, részben másoktól származnak. Vannak olyanok, amelyek az oktatás lezárulása után keletkeztek.) ➤

(...)

Első könyv

2. fejezet

7. §. Birodalmi alaptörvények

Alaptörvények azok a birodalmi törvények, amelyeken a kormányzati forma és a birodalom alkotmánya nyugszik. Amennyiben ezeket megváltoztatják, változik a Német Birodalom

¹³⁵ 1. Kern des Natur- und Völker-Rechts zum Unterricht eines großen Printzen entworfen, 2. Kurzer Innbegriff des Deutschen Staats-Rechts zum Unterricht Sr. Königlichen Hoheit des Erzherzogs Josephi entworfen (függelék: Von denen vornehmsten Rechts-Ansprüchen und Streitigkeiten des Erzhauses Österreich), 3. Abriss des Geistlichen oder Kirchen-Rechts, 4. Kurzer Innbegriff des teutschen Lehenrechts (a kötetben: Kurze Einleitung zur Kenntnis der bürgerlichen Rechte und insonderheit der Teutschen). A kézirat több kéztől származik. Az 1., 2. és 4. kötetet (nem teljes egészében), valamint az oktatáshoz kötődő dokumentumokat – az oktatás szervezését, menetét, a kéziratokat és a kéziratváltozatokat ismertető előszóval – Hermann Conrad adta ki. A kötet bibliográfiai adatait lásd a szöveg végén.

alkotmánya is. [Birodalmi alaptörvénynek] számítanak: 1. az Aranybulla, 2. a birodalmi béke, 3. a vallás- és vesztfáliai béke, 4. a legújabb kamarai bírósági rendtartás, 5. a legújabb birodalmi udvari tanácsi rendtartás, 6. a császári választási kapituláció.

8. §. Az Aranybulla

Az *Aranybullát* 1356-ban IV. Károly alatt adták ki latin nyelven, a részben Nürnbergben, részben Metzben tartott birodalmi gyűlésen az összes választófejedelem, továbbá fejedelmek, grófok és városok sokaságának jóváhagyásával, és a rajta függő császári aranypecsétről nevezték el. Főként a császárválasztásról és koronázásról, a választófejedelmek kiváltságairól, a főhivatalok¹³⁶ ellátásáról és más birodalmi ügyekről¹³⁷ rendelkezik. Bár minden választófejedelem *eredeti példányt* kapott belőle, a cseh, a mainzi és a pfalzi levéltárak kivéve, nem lelhetők fel [példányai]. Frankfurt városa azért kapott eredeti példányt, mert eredetileg ez volt az állandó koronázó város. Az itteni császári-királyi könyvtárban van egy 1400-ban, Vencel király által készíttetett szép másolat, nem szólva sok más német, de nem autentikus fordításról.

9. §. [Az Aranybulla] célja

A császár *ő célja* eme alaptörvény megalkotásakor elsősorban az volt, hogy 1. megakadályozza, hogy kétségek merüljenek fel a császárválasztásnál, hogy 2. biztosítsa a választófejedelmek kiváltságait, amelyek addig csak szokáson alapultak, és gyakran támadásnak voltak kitéve, [s e biztosítás] által magához kösse a választófejedelmeket, [továbbá] valószínűleg azért is, hogy 3. a pápai jogbitorlásnak a császárválasztással kapcsolatban véget vessen és végül, hogy 4. korlátok közé szorítsa az országot pusztító viszályokat.

10. §. [Az Aranybulla] változásai

Azt, hogy vajon az Aranybullát bizonyos részeiben *meg lehet-e változtatni*, a nyolcadik és a kilencedik választói méltóság¹³⁸ [létrehozásakor] élénken vitatták. Miután azonban [a változtatás] joga minden törvényhozót megilleti, szükségképpen a Német Birodalomnak is megvan ez a joga. Sok minden van benne, ami valójában soha nem volt gyakorlatban, teljesen vagy a szokás alapján megváltozott, vagy pedig a mai kor és gondolkodásmód szerint nincs értelme. Például hogy a választófejedelmek csak kenyeret és vizet kaphatnak, ha 30 napon belül nem választják meg a császárt, hogy a rajnai palotagróf a császár bírja, hogy a világi választófejedelmek fiainak meg kell tanulniuk a szlavón vagy a vend¹³⁹ nyelvet, hogy a császárválasztásra Frankfurtban, a koronázásra ellenben Aachenben kell sort keríteni, hogy a választófejedelmek az esküt latinul teszik le, hogy a választást követő első birodalmi gyűlést Nürnbergben kell tartani stb. Itt említendő a nyolcadik és a kilencedik választói méltóság létrehozása, Mainz és Köln egyezsége a király felkenése és felszentelése körül, és a választási kapitulációnak az a rendelkezése, hogy a jövőben a visszaháramló birodalmi hűbéreket a császárnak nem kell továbbadományoznia, hanem azok a császári birtokok részét képezik. (...)

15. §. A császári választási kapituláció

A *császári választási kapituláció* szerződést jelent a birodalom feje és a választófejedelmek között, amely révén az uralkodó – a választás után, a koronázás előtt – vállalja, hogy a bi-

¹³⁶ Erzämter.

¹³⁷ Staats- als Privatangelegenheiten des Reichs.

¹³⁸ A nyolcadik méltóságot a vesztfáliai békében Pfalz számára hozták létre. A kilencediket Hannover számára a birodalmi gyűlés 1708-ban adta meg.

¹³⁹ slawonische oder windische Sprache.

rodalmat az előírt normák szerint kormányozza. Ebben az értelemben a kapituláció manapság a legfontosabb birodalmi alaptörvény, amely az uralkodó császár jogait és kötelességeit rögzíti, és tisztázza a kapcsolatát a birodalmi rendekkel.

16. §. Eredete és célja

Eredete valójában V. Károly választására nyúlik vissza, jóllehet különböző római királyokat, különböző módon, már korábban köteleztek bizonyos ígéretek megtételére. A francia ösztönzésen kívül [V. Károly] félelmetes hatalma készítette a választófejedelmeket arra, hogy a császári hatalmat bizonyos korlátok közé szorítsák, ami mögött valószínűleg ott volt az a titkos *szándék* is, hogy saját, választófejedelmi jogait és kiváltságait mindinkább megerősítsék, és minden birodalmi ügyben ők játsszák a meghatározó szerepet. (...)

5. fejezet

1. §. Mi a birodalmi hagyomány?

Birodalmi szokásnak vagy *hagyománynak* azokat a jogokat nevezzük, amelyek nem tételes törvényekre vagy szerződésekre, hanem szokásokra és hagyományra nyúlnak vissza, amelyekre azonban a birodalmi törvények és szerződések is gyakran hivatkoznak.

2. §. Jellemzői

Szükséges, hogy ugyanaz az eljárás mód, hasonló esetekben és körülmények között, a császár és a birodalom tudtával és akaratával, az érintettek legcsekélyebb ellenkezése vagy tiltakozása nélkül gyakran ismétlődjön vagy elmaradjon, tehát hallgatólagosan elismerést nyerjen az, hogy normaként szolgálhat. (...)

7. fejezet

1. §. [A Német Birodalom] titulatúrája és annak jelentősége

A Német Birodalom mind nagyságát, és hatalmát, mind korát és rangját tekintve Európa legelső állama. A NÉMET kancelláriai stílus szerint *Német Nemzet Szent Római Birodalmának*, latinul *Sacrum Imperium Romano-Germanicumnak* nevezik. Minden külföldi hatalom ellentmondás nélkül megadja neki ezt a titulust, és egyetlen birodalmat sem hívnak *imperiumnak* Oroszországot kivéve, de ahhoz is mindig hozzátéve az orosz vagy russicum jelzőt. A *Germánia* név manapság már csak a császári és a mainzi választói titulatúrában használatos. A *Szent* szó ortodoxot jelent, és vélhetően a görög császársággal állították szembe abban az időben, amikor ott az arianizmus uralkodott, s ugyanazt jelenti, mint hogy a Magyar Királyság apostoli, a francia király a legkeresztényibb, a spanyol király a katolikus vagy A PORTUGÁL KIRÁLY A LEGHÜSÉGESEBB. A *római* a császári méltóságra utal, amely I. Ottó ideje óta a *Német Nemzethez* kötődik.

2. §. Az első felosztás Felső- és Alsó-Németországra

[A birodalmat] mindenek előtt *Felső- és Alsó-Németországra* osztják. Az *előbbibe* Ausztria, Csehország, Bajorország, Svábföld, Frankföld és a Rajna menti részek Vesztfáliáig, az *utóbbiba* Felső- és Alsó-Szászország, Vesztfália és Osztrák Németalföld tartozik. Erre a felosztásra utalt IV. Károly az Aranybulla V. fejezetében a szász és frank jogú területek [megkülönböztetésével], és ez lebegett a szemei előtt a birodalmi vikáriusságok felállításakor is, jóllehet manapság azok határai – a német tartományok teljesen megváltozott alkotmánya miatt – nem igazodhatnak ehhez [a felosztáshoz]. (...)

9. fejezet

1. §. A római császár

A *római császár* a birodalom választófejedelmei által szabadon és jogszerűen annak urává választott magas személy.

2. §. Választják

A *választás szokása* fokozatosan alakult ki, és különösen a nagy interregnum erősítette meg azt. Ma azonban annyira kétségtelen, hogy a császár a választási kapituláció II. artikulusában megígéri: nem fog a birodalomban örökösödésre tölni s megkísérelni azt utódai vagy másvalaki számára biztosítani, még kevésbé fog erőszakkal vagy fondorlattal élni ennek érdekében. Az azonban nem tilos neki, hogy a választófejedelmeknek egy rokonát vagy akár más személyt *javasoljon*, hogy azt még életében római királlyá vagy halála után császárrá válasszák. A választófejedelmi kollégiumnak külső hatalmak is javasolhatnak és ajánlhatnak méltó jelöltet a császári méltóságra, mit például Anglia és Hollandia VI. Károlyt. (...)

5. §. A választófejedelmek választójoga

A *választójog* kizárólag a választófejedelmeket illeti meg, és országukhoz kötődik. Bár a császárt az egész birodalom és minden rend nevében, de nem megbízatás révén, hanem saját jogon választják, amint a császári választási kapitulációban található formula – „a maguk és a SZENT RÓMAI Birodalom összes VÁLASZTÓFEJEDELME, fejedelme és rendje nevében” – is mutatja. (...) Ha egy választófejedelmet megfosztanak méltóságától, és birodalmi átkot mondanak ki rá, összes egyéb joga mellett a választójogát is elveszíti, mint Bajorország és Köln VI. Károly választásakor.¹⁴⁰ (...)

8. §. A választás ideje

A választásnak a kiírás¹⁴¹ közlésének napjától számított *három hónapon belül* meg kell kezdődnie. Ezt a határidőt a körülmények alakulása és az összes választófejedelem akaratát alapján meg lehet hosszabbítani, vagy le lehet rövidíteni. Amikor ennek alapján 1711-ben a mainzi érsek – Csehország kérésére – a megállapított határidőt egy hónappal meg akarta rövidíteni, lévén, hogy Szászország nem egyezett bele, az eredeti terminusnál kellett maradni. Ami VI. Károly császár halála után a választási konventen ezzel kapcsolatban történt, még frissen él. Ha egy választófejedelem elkészik, akkor el kell fogadnia azt, amiről már megállapodtak. (...)

10. §. A választófejedelmek vagy követségük részvétele

A választófejedelem *megjelenhet* személyesen, rábízhatja szavazatát más választófejedelemre, vagy – mint manapság történik – választókövetséget küldhet. Különösnek tekinthető, hogy 1657-ben és 1690-ben a cseh király jelen volt a választás helyén, de mégis elküldte követeit, ami 1741-ben is megtörtént Mainzban. A választókövetség általában három követből áll, akik UGYAN tulajdonságukban és rangjukban nem különböznek egymástól, de utasításukban és teendőikben igen. (...)

18. §. Eskü a választási kapitulációra

A megválasztottnak, ha jelen van, *meg kell esküdnie a választási kapitulációra*, és alá kell írnia. (...) Ha a megválasztott nincs jelen, akkor követe tesz esküt, de a megválasztottnak aláírt, pecsétes reverzálíst kell adnia, hogy megtartja a feltételeket, és megérkezése után, a koronázás előtt, az esküt meg kell ismételnie. Mielőtt erre sor kerül, a kormányzatot nem veheti át, hanem azt a birodalmi vikáriusoknak engedi át. (...)

23. §. A koronázás napja

Miután a megválasztott a választási kapituláció III. art. 8. §-ban megígéri, hogy *a római királyi koronát haladéktalanul megszerzi*, a választófejedelmi kollégium egyetértésével kijelöl

¹⁴⁰ A spanyol örökösödési háborúban a franciák oldalán harcoló bajor és kölni választófejedelmet 1706-ban a birodalmi gyűlés kiátkozta. Jogaikat a rastatti és badeni békében (1714) kapták vissza.

¹⁴¹ A választógyűlés kiírásáról van szó.

egy koronázási napot. Addig csak *választott római királynak* nevezi magát, s csak a koronázás után *választott római császárnak*, ami egyébként a német államjog alapelveivel nem egyezik meg, lévén, hogy a koronázás nem római, hanem német, s a császári méltóság alapja sem a koronázás, hanem a választás. (...) Éppen ezért arra a kérdésre, amely mostanában merült fel – vajon a megválasztott császár a koronázás előtt gyakorolhatja-e felségjogait? –, szükségképpen igennel kell válaszolni. (...)

10. fejezet

2. §. [A császár] címeiről általában

Mindenek előtt a *császár* címet viseli – latinul: *imperator* –, és megkapja azt minden más államtól. A nagyszultán mint a keleti császárok utóda és egy II. Rudolf és I. Ahmed császárok között 1606-ban kötött szerződés szerint viseli ezt a címet. Az orosz cár 1721 óta, azzal az ürüggyel, hogy a *cár* és a *caesar* ugyanaz, szintén felvette a császári címet, és a most uralkodó felség¹⁴² alatt a Német Birodalomtól is megkapta. *Rómainak* nevezi magát, mert a császári méltóság a Római Birodalomban létezett. *Választottnak* egyrészt mert nem öröklési jogon, hanem szabad választás révén került a trónra, másrészt mert a tulajdonképpeni római, pápa általi császári koronázásban még nem részesült. Először I. Miksa vette fel ezt a címet II. Gyula pápa jóváhagyásával, 1508-ban, Tridentben, mivel a velenceiek nem akarták átengedni területükön, amikor Rómába tartott. Addig a császárok csak *római királyoknak* nevezték magukat, mielőtt a pápa megkoronázta őket. V. Károly azonban a pápai koronázás után is ezt a címet viselte és attól az időtől fogva, mint ahogy arról fenn szó volt, minden utóda *választott római királynak* hívja magát a német koronázás előtt és *választott római császárnak* azt követően. A *semper augustus* cím tulajdonképpen felszentelt személyt jelent, (...) fordítása: *mindenkör a birodalom gyarapítója*, rossz. A *caesar*, a német *császár* szó ma a kancelláriai stílusban nem főnévként, hanem melléknévként használatos, nevezetesen: *sacra caesarea majestas*. A *Németország királya* címről már volt szó. Német királyoknak I. Miksa óta hívják magukat a német császárok. (...) Az *allerdurchleuchtigster* titulust a császár a választófejedelmektől is megkapja. A külföldi királyoktól csak *durchleuchtigster* jár neki. A császár a latin *serenissimus* címet adja meg minden koronás főnek. A *großmächtigst* jelzőt a császár lényegében mindenkitől megkapja, amit ő németül csak a *großmächtigst*, latinul a *potentissimussal* viszonz. Az *unüberwindlichst* még a nagyzó római szóhasználatból ered, de mindmáig használatos. Ezekhez a császárok hozzáfűzik örökös tartományi titulusukat is, ezért a Birodalmi Kancellárián a császári titulátúrát illetően megkülönböztetik a nagyot, a közepest és a kisebbet, ugyanígy az Államkancellárián is. (...)

12. fejezet

1. §. Mi a római király?

A *római király* valójában az a magas állású személy, akit a választófejedelmek még a császár életében utódául választanak a kormányzatban. (...)

10. §. Választási és koronázási ceremóniák

A római király *választása és koronázása* ugyanolyan *szertartások* között zajlik, mint ami a császárválasztásnál szokásos. Ha a császár jelen van, akkor néhány választófejedelmi küldött-tanácsos közli vele a választás eredményét. Eztán a császár maga is eljön a konklávéba, és részt vesz a római király proklamációján.

11. §. A római király hatalma

A római király elé, éppúgy, mint a császár elé *választási kapitulációt* terjesztenek, és Mainz

¹⁴² Lotaringiai Ferenc István császár (1745–1765).

megkérdezi tőle: ilyen feltételekkel elfogadná-e a koronát? Mindenek előtt azonban meg kell ígérnie, hogy amíg a császár él, addig a Szent Római Birodalomban semmilyen kormányzati ügybe nem avatkozik be, és a császár fenségét és méltóságát a legkevésbé sem csorbítja. Ha azonban a császár távolléte, betegsége vagy más akadályoztatása miatt a kormányzást teljesen vagy részben átadná a római királynak, akkor kétség nem fér ahhoz, hogy a császári hatalom is megilleti. Ezért használta I. Ferdinánd római király a különböző birodalmi határozatokban azt a kifejezést: *császári felsége képviseletében és nevében és saját nevében*. I. József római király ugyan néhány nappal apjára halála előtt átvette a kormányzást, de a kiadványozás még a császár nevében történt. (...)

13. fejezet

2. §. A három főkancellár

A mainzi választófejedelem 1. *németországi főkancellár* és így minden fontos német ügyben a fő illetékes. A trieri választófejedelem 2. *galliai, belga és arelát királysági főkancellár*. A kölni választófejedelem 3. *italiai főkancellár*. (...) A két utóbbi főkancellárság (...) pusztán cím, lévén, hogy minden birodalmi ügy, az itáliai és a burgundiai iraitat is a Birodalmi Kancellárián kell kiállítani, amely ezért két részlegre van osztva: a *latin* és a *német* részlegre, amely két nyelven kívül a Birodalmi Kancelláriában más nyelvet nem lehet használni. A németet német birodalmi ügyekben, a latint osztrák-németalföldi, liège-i, burgund, savoynai stb. és idegen államokat érintő ügyekben használják. A birodalmi gyűlésen az idegen követek megbízóleveleit is latinul írják, legalábbis latin fordításban is mellékelni kell. (...)

6. §. A főpohárnok

A cseh király és választófejedelem a Szent Római Birodalom *főpohárnoka*, amely főhivatal II. Ulászló idejéből származik, (...) I. Rudolf 1290-ben külön diplomában erősítette meg. I. Albert császár¹⁴³ 1298-ban azt a kiváltságot adta, hogy a cseh király eldöntheti: hivatalát koronával a fején vagy a nélkül látja el.

7. §. A főétekfogó¹⁴⁴

A bajor választófejedelem a Szent Római Birodalom *főétekfogója*, és címerében benne van a birodalmi alma.

8. §. A főmarsall

A szász választófejedelem a Szent Római Birodalom *főmarsallja*. Címerében két kereszt alakban egymásra helyezett kard van.

9. §. A főkamrás

A brandenburgi választófejedelem a Szent Római Birodalom *főkamrása*, és címere a birodalmi jogar.

10. §. A főkincstartó¹⁴⁵

A pfalzi választófejedelem korábban főétekfogó volt. Miután a harmincéves háborúban főhivatalát a választófejedelmi tiszttel együtt elvesztette, és azt hűbérként Bajorországra ruházták, a vesztfáliai béke után, 1652-ben *főkincstartói hivatalt* kapott. Miután azonban a bajor választót 1706-ban birodalmi átokkal sújtották, Pfalz visszakapta választófejedelemségét és a főétekfogói hivatalt, Braunschweig pedig, amelynek nem volt főhivatala, re-

¹⁴³ I. Albert (1298–1308) csak német király volt.

¹⁴⁴ Vagy (fő)asztalnok.

¹⁴⁵ Vagy (fő)tárnokmester.

verzális ellenében, hogy ugyanis kész arról lemondani, ha kell, 1710-ben megkapta a *főkincstartói hivatalát*, és VI. KÁROLY VÁLASZTÁSAKOR ÉS KORONÁZÁSAKOR VALÓBAN GYAKOROLTA. Mivel Bajorország a badeni békében minden korábbi jogába és méltóságába visszakerült, visszakapta a főétektfogói hivatalát is. Braunschweig ellenben megtagadja, hogy a főkincstartóságot visszaadja, mielőtt egy másik főhivatalt kapna, FÜGGETLENÜL ATTÓL, HOGY AZ ELKÖVETKEZŐ RÓMAI KIRÁLYI KORONÁZÁSOKON – MÁIG – PFALZ GYAKOROLTA AZT. (...)

13. §. Birodalmi örökös hivatalok

Miután azonban a választófejedelmek hivatali teendőiket igen ritkán látják el személyesen, különösen mióta egyesek közülük királyi méltóságra jutottak, nem követeik, hanem *birodalmi örökös hivatalnokok*¹⁴⁶ helyettesítik őket. Örökös hivatalaikat a főhivatalnokok bizonyos családoknak hűbérbe adják, oly módon, hogy bár a család minden tagja viseli a hivatali titulust, de csak a legidősebb vagy annak helyettese látja azt el, amit általában családi szerződések rögzítenek. Egy család kihalása után a főhivatalnok az örökös hivatal tetszése szerint más nemzetségnek adja. (...)

14. fejezet

1. §. A birodalmi vikáriusok leírása

Birodalmi vikáriusok vagy helyettesek azok a magas személyek, akik a Német Birodalom kormányzását a római császár helyett ideiglenesen ellájták.

2. §. A vikáriusság fajtái

Először is megkülönböztetünk *általános* vagy *részleges* helyetteseket, aszerint hogy hatalmuk az egész birodalomra és minden birodalmi ügyre vagy csak annak egy részére és bizonyos ügyekre terjed ki. *Másodszor* megkülönböztetjük, hogy a birodalom élén a császár *életében* állnak, amikor az távol van, fizikailag vagy morálisan akadályoztatva van, a kormányzatot egy időre átadja stb., vagy pedig a *császár halála után* bekövetkező interregnum idején tartják kézben a kormányzatot, amikor nincs római király vagy még kiskorú.

3. §. A tényleges vikáriusok

Itt az utóbbiakról van szó. Az Aranybulla V. címe az általános birodalmi vikáriusságot a pfalzi és a szász választófejedelmeknek adja, úgy, hogy az első a frank területeken, azaz Frankföldön, Svábföldön, a Rajnánál és egész Felső-Németországban, a másik a szász területeken, azaz Szászországban, Vesztfáliában és egész Alsó-Németországban gyakorolja (akkor is, ha a régi szász jog ott nem volt érvényben, például a hannoveri tartományokban). Mégis vannak vidékek, amelyekről még mindig vita van, hogy melyik vikáriussághoz tartoznak: például a hennebergi tartományok Frankföldön, Hessen, Jülich, Cleve, Berg, Liège, Kelet-Friesland stb. Más vidékek pedig nem akarnak elismerni birodalmi vikáriusságot: például Csehország, Ausztria és a burgund tartományok. Főleg birtoklásról és hagyományról van szó (vita). A császári választási kapituláció III. artikulus 15. §-a és XIII. artikulus 9. §-a hivatkozik erre, és a két vikárius hatalmát kiterjeszti minden más esetre is, amikor a császár a kormányzatot nem tudja személyesen ellátni.

Második könyv

1. fejezet

1. §. Mi a birodalmi rend?

Németországban *birodalmi rend* az az egyházi vagy világi személy vagy testület, aki és amely a birodalmi gyűlésen ülés- és szavazati joggal rendelkezik. (...)

¹⁴⁶ Reichs-Erbämter.

2. §. Jellemzői

Maguk a birodalmi törvények is leírják, és mivel a birodalmi rend jellemző jegye a birodalmi gyűlési szavazat – amely egyéni vagy egyetemleges –, könnyű megérteni, hogy a *birodalom tagja*¹⁴⁷ és a *birodalmi rend* között nagy és lényeges különbség van. (...)

4. §. A birodalmi rendiség egykori és mai fogalma

A régebbi időkben a *birodalmi rendi állás* tisztán *személyes* jellegű volt, lévén, hogy a főnemesség nem birtokai nagysága, hanem méltósága és birodalmi hivatala alapján jelent meg a birodalmi gyűlésen. Ebből ered az, hogy egyes birodalmi rendeknek még ma sincs birtokuk (területük), (...) vagy pedig hogy több is van nekik, de mégis csak egy szavazatuk van a birodalmi gyűlésen, mint például az osztrák főhercegeknek. Ma azonban a birodalmi rendiség *területhez kötődik* úgy, hogy egy személy több tartomány birtoklása esetén több szavazattal is rendelkezik, mint például a szász ház, Brandenburg, Hannover és mások. 1708-ban, a Cseh Korona jogainak visszaállításakor¹⁴⁸ megkíséreltek reaktiválni különböző *régii állítólagos birodalmi szavazatokat*, de nem sikerült.

Főleg az osztrák ház ellenezte, mert a birodalmi gyűlés ezáltal szétzilálódott volna. (...)

6. §. Közvetett birodalmi rendek

Egyébként még ma is sok olyan birodalmi rend van, amelynek *nincs közvetlen birodalmi területe*, hanem más rendek tartományi felségének van alávetve (...) vagy pedig van közvetlen birodalmi területe, de nem közvetlenül a birodalomtól bírja azt (...) vagy csak regálékot kap hűbérként közvetlenül a császártól és a birodalomtól. Egy birodalmi rend tehát lehet egy másik *vazallusa* vagy *alattvalója*, sőt külső fennhatóság alatt is állhat. (...)

15. §. A birodalmi rendek felosztása

A birodalmi rendek birodalmi gyűlési tanácskozásuk szerint három kollégiumra *oszlanak*: 1. *választófejedelmi*, 2. *fejedelmi*, amelyben birodalmi prelátusok, grófok és nemesek¹⁴⁹ is ott ülnek, és 3. *birodalmi városi* kollégiumra.

Méltóságuk szerint öt osztályra oszlanak: 1. választófejedelmek, 2. fejedelmek, 3. prelátusok, 4. GRÓFOK ÉS nemesek és 5. birodalmi városok.

Rendjük szerint *egyházakra* és *világiakra* oszlanak. (...)

2. fejezet

1. §. A választófejedelmek eredete, növekedése és megítélése

A választófejedelmi kollégium *eredetét* fent, a császárválasztás kapcsán már érintettük, és megállapítottuk, hogy fokozatosan alakult ki, *alkotmányát*¹⁵⁰ és különös *előjogait* azonban főként a nagy interregnumnak, az Aranybullának és a német választási kapitulációnak köszönheti. Az utóbbiakban (III. artikulus 1. §.) a császár megígéri, hogy *különös tiszteletben tartja*. (...)

4. §. A választófejedelmi kollégium tagjai

A választófejedelmi kollégium ma a következőkből áll:

1. *A mainzi érsek*, a Szent Római Birodalom németországi főkancellárja. Németországi egyházi és világi állása révén egyaránt az első személy A CSÁSZÁR UTÁN. Ezen alapulnak egészen különleges kiváltságai és jogai a császárválasztásnál és koronázásnál, a bi-

¹⁴⁷ Reichsglied.

¹⁴⁸ Lásd alább: 2. fejezet, 4. §. 4. pont.

¹⁴⁹ Reichsprälaten, Grafen und Herren.

¹⁵⁰ seine eigene Verfassung.

rodalmi gyűlési és a választófejedelmi kollégiumi elnöklés, a vizitációs jog a császári Birodalmi Tanácsban és Kamarai Bíróságban, a védnökség a birodalmi posta fölött és más jogok, amelyekről a megfelelő helyen szólni kell.

2. *A trieri érsek*, a Szent Római Birodalom galliai és burgund főkancellárja. Az Aranybulla 3. fejezete 2. §-a szerint a császárválasztáskor övé az első szavazat. Ha a császár a választófejedelmekkel ünnepélyes gyűlést tart, a császárral szemben ül, egyébként azonban birodalmi konventen a kölni érsekkel rangban egyenlő, függetlenül attól, hogy mindig elsőként szavaz. (...)

3. *A kölni érsek*, a Szent Római Birodalom itáliai főkancellárja.

4. *A cseh király*, a Szent Római Birodalom főpohárnoka, aki a világi választófejedelmek között az első helyet foglalja el, és egészen különleges, nagyrészt IV. Károly császártól származó, az Aranybulla 4., 6. és 8. fejezetében megerősített kiváltságai vannak. (...) A cseh hercegek jóval azelőtt részt vettek a császárválasztásokon, hogy a választófejedelmek hetes rendszere kialakult volna. Királyi méltóságukat a német császároktól kapták, mindekelőtt Sváb Fülöpötől. A méltóság és mindekelőtt a II. Frigyesről kapott kiváltság, amely szerint csak három helyen – Bambergben, Nürnbergben és Merseburgban – kellett megjelenniük birodalmi gyűlésen adhatta az alapot arra, hogy a cseh király a választást kivéve semmilyen birodalmi gyűlésen nem jelent meg, mígnem 1708-ban *ülési- és szavazati jogát* – minden kollégiumi és azon kívüli tanácskozáson – *elvitathatatlan jogként, újból*, birodalmi gyűlési határozat ismerte el. (...)

5. *A bajor herceg*, a Szent Római Birodalom főtekfogója, akinek tekintélye, hatalma és szavazati joga az egykori császárválasztásoknál a német birodalmi történelemből kiderül, különösen azután, hogy 1215-ben II. Frigyes császártól megkapta a rajnai palotagrófságot. Ezt követően azonban ez a ház két ágra bomlott, a bajor és a pfalzi ágra, amelyek között a választófejedelemség állandó vita tárgya volt, mígnem 1329-ben megegyeztek, hogy a választói szavazatot felváltva gyakorolják. Csak IV. Károly császár adta át a választófejedelemséget, a főhivatalt és a pfalzi grófságot is a választófejedelmi kollégium beegyeztetésével a pfalzi ágnek, amit Bajorország gyakran, de hiába sérelmezett, míg végül II. Ferdinánd császár alatt sikerrel járt, és [később] a vesztfáliai békében megszerezte a pfalzi választói méltóságot Felső-Pfalzcal és a Chami Grófsággal együtt, de úgy, hogy a pfalzi ág is a hűbér részese maradt.

6. *A szász herceg*, a Szent Római Birodalom főmarsallja. Ezt a választói méltóságot Oroszlán Henrik bukása után az Askani család wittenbergi ága birtokolta, amelynek kihalta után Zsigmond császár 1422-ben a meißeni örgrófnak adta, akinek az utódai két ágra váltak, az ernői és az alberti ágra. Az utóbbi V. Károly alatt vette át a választói méltóságot.

7. *A brandenburgi örgróf*, a Szent Római Birodalom főkamarása. A választói méltóság az Askani családról a bajorra, majd arról a lützelburgira szállt, amíg Zsigmond császár 1411-ben a Zollern nemzetségből való nürnbergi várgrófnak adta, de azzal a feltétellel, hogy ha neki, a császárnak vagy fivérének fia születne, akkor a Brandenburgi Örgrófság és Választófejedelemség 400 000 aranygulden vételárért, vagy ha a Zollern család nem létezne, ingyen visszaszáll. Zsigmond ezért az átengedés és az investitúra után is megtartotta a brandenburgi választói titulaturát. Miután azonban a fenti feltétel nem valósult meg, a Brandenburgi Örgrófság és Választófejedelemség a még most is uralkodó családdá maradt, amely uralkodóinak szorgalma és figyelemre méltó politikája révén gazdagságában és hatalmában rendkívüli módon gyarapodott, és ha a Mecklenburgra, Holsteinre és más birodalmi hűbérrekre való várományosság valóra válna, akkor a jövőre nézve is komoly gyarapodási kilátásai vannak.

8. *A rajnai-pfalzi gróf*, a Szent Római Birodalom főkincstartója. A választói méltóság a simmeri ágról a neuburgira, annak kihalása után, 1733-ban a szulzbachira szállt. (...)

9. *A braunschweig-lüneburgi herceg* a hannoveri ágból. (...)

Harmadik könyv

5. fejezet

1. §. Mi a birodalmi gyűlés?

A birodalmi gyűlésnek Németországban a császár és a birodalmi rendek általános gyűlését nevezik, amelyen olyan birodalmi ügyekről tanácskoznak és határoznak, amelyek a császár és a rendek közös döntését igénylik.

2. §. Hol és mikor tartják?

A gyűlést a Német Nemzet Birodalmán belül kell tartani és tízévente legalább egyszer, ha ez a mostani birodalmi gyűlés befejeződik. Egyébként olyan gyakran kell tartani, ahogy a biztonság, a szükség vagy a birodalom helyzete megköveteli. Színhelyéről a császár a választófejedelmekkel állapodik meg. Többnyire egy birodalmi várost jelölnek ki, mégpedig olyat, amelyben mindkét vallás gyakorlata nyilvános. (...)

4. §. A császár jelenléte

A császár vagy személyesen jön a birodalmi gyűlésre, vagy *Principal-Commissarius* küld, aki mellett egy *Con-Commissarius* is áll, hogy tanáccsal és tettekkel segítse. Az előbbi tisztséget általában egy egyházi vagy világi birodalmi fejedelem, az utóbbit egy birodalmi tanácsos kapja. (...)

5. §. A rendek megjelenése (...)

Manapság a birodalmi rendek is személyesen vagy követeik révén jelenhetnek meg, vagy más birodalmi rendek követeire is átruházhatják szavazatukat. Fejedelmi követ azonban nem képviselhet birodalmi városi szavazatot és birodalmi városi követ sem fejedelmi szavazatot. (...)

12. §. A választófejedelmi kollégium tanácskozásai

A választófejedelmi kollégiumban Mainz az elnök és a jegyzőkönyvvezető, ő gyűjti össze a szavazatokat, tőle Szászország kéri ki a szavazatot. A sorrend a következő: Trier, Köln, Csehország, Bajorország, Szászország, Brandenburg, Pfalz, Braunschweig, Mainz. (...)

13. §. A fejedelmi kollégium tanácskozásai

A fejedelmi kollégium elnökségében Ausztria és – amióta Magdeburgot szekularizálták – Salzburg váltja egymást, úgy, hogy a birodalmi gyűlés megnyitáskor Ausztria kezd. Az előterjesztett ügyben, annak befejezéséig, az előterjesztő elnökök. (...) A fejedelmi kollégium két – egyházi és világi – táblából áll, egyik jobb, másik bal kéz felől, amelyekhez a vesztfáliai béke 5. tc. 6. §-a szerint az ágostai hitvallású püspökök keresztátlábjára csatlakozik, függetlenül attól, hogy szavazataikat a vesztfáliai béke előtti rend szerint adják le. A rendeket a két tábla között ülő örökös marsall – távollétében a direktórium – kéri fel szavazásra. Az egyházi és világi tábla felváltva szavaz, addig, amíg az egyházi tábla szavazói el nem fogyanak.¹⁵¹ Aztán sorrendben a többi világi rend szavaz, majd, szintén felváltva, a prelátusok és a grófok kuriális szavazatainak leadására kerül sor. Ám az időpocsékolás elkerülésére és időnyerés céljából a követtségek kerületi üléseken szoktak összegyűlni, és szavazataikat a szokásos rendet megkerülve adják le. A szavazatokat mind szóban, mind írásban le lehet adni, és be lehet vezetni a jegyzőkönyvbe.¹⁵² (...)

¹⁵¹ Több világi szavazat van, mint egyházi, egy idő után tehát nem lehet felváltva szavazni.

¹⁵² A továbbiakban a fejedelmi tábla résztvevőinek listája olvasható: 96 egyéni és 6 kuriális szavazat. Az utóbbiak: sváb preláti tábla, sváb grófi és nemesi tábla, rajnai preláti tábla, wetterau grófi és nemesi tábla, frank grófi és nemesi tábla, vesztfáliai grófi és nemesi tábla.

17. §. Birodalmi városi kollégiumi tanácskozások

A birodalmi városi kollégiumban az a birodalmi város elnököl, amelyikben a birodalmi gyűlést tartják. Ha a birodalmi gyűlést nem birodalmi városba hívják össze, akkor az elnöklés a rajnai tábla első városát illeti meg. A városok is két táblára oszlanak ugyanis: a rajnai és a sváb táblára. Azon a rajnai, wetterauai, szász és türingiai, ezen a frank, sváb és bajor birodalmi városok foglalnak helyet, amint az e paragrafus végén közölt lista mutatja.¹⁵³ Minden városnak egy szavazata van, és azt a rajnai és a sváb tábla tagjaitól felváltva kéri ki. Az elnökölő város szavaz utoljára. (...)

25. §. A birodalmi gyűlés időtartama

Régen a birodalmi gyűlések csak néhány napig, legfeljebb néhány hétig tartottak. A mostani azonban a fennforgó birodalmi ügyek sokasága és fontossága miatt már 1663 óta ülésezik, függetlenül attól, hogy Bajorország és Brandenburg 1670-ben kifogásolták elhúzódsát. Mindazonáltal több alkalommal szünetelt, nevezetesen 1699-ben, 1721-ben és 1728-ban. 1713-ban a pestis miatt Regensburgból Augsburgba, 1742-ben VII. Károly alatt Regensburgból Frankfurtba helyezték át. Az osztrák ház tiltakozott ez utóbbi, szükségtelen, haszontalan és veszélyes áthelyezés ellen, és birodalmi gyűlési küldöttségét Regensburgban tartotta, amíg végül – a most uralkodó császári fenség szerencsés megválasztása után – a birodalmi gyűlés 1745. október 14-én újra ott gyűlt össze. Miután a birodalmi gyűlés vége nem látható, és a törvények¹⁵⁴ publikációjára nincs mit várni, az egyes birodalmi gyűlési határozatokat¹⁵⁵ egyenként adják tudtul, és a birodalmi bíróságokat utasítják, hogy azok szerint ítéelkezzenek. A választófejedelemi kollégium már VII. Károly alatt indítványozta, hogy az eddig hozott birodalmi gyűlési határozatokat egy ideiglenes törvénygyűjteményben¹⁵⁶ foglalják össze. (...)

(*Kurzer Inbegriff des deutschen Staatsrechts zum Unterricht Sr. Königlichen Hoheit des Erzherzogs Josephi entworfen. In: Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias.* Hrsg. Hermann Conrad, Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1964.¹⁵⁷)

(Poór János fordítása)

⇨ A CALAS-ÜGY

1762-ben – fia felakasztásának vádjával – kerébe törték a protestáns Jean Calas-t, és meghurcolták a családját. Voltaire (1694–1778) az 1763-ban megjelent *Értekezés a türelmességről* című művében ismertette az esetet, és elemezte annak tanulságait. A munka 1765-ös kiadásában arról számolhatott be, hogy a családot utólag (1765-ben) ártatlannak nyilvánították. Az ügy illusztrációul szolgálhat Cesare Beccaria: A bűnökről és a büntetésekről című művének (lásd alább) időszzerűségéhez. (P.J.) ⇨

(...)

Calas meggyilkolása, amit is 1762. március 9-én az igazságszolgáltatás pallosával hajtottak végre Toulouse városában, oly különleges esemény, hogy megérdemli korunk és az utókor figyelmét. (...)

¹⁵³ A listán 50 birodalmi város neve szerepel.

¹⁵⁴ Abschied.

¹⁵⁵ Reichsschlüsse.

¹⁵⁶ Interimsabschied.

¹⁵⁷ A könyv-, fejezet- és paragrafusszámok eligazítanak a szövegben, oldalszámok ezért nincsenek megadva.

A hatvannyolc éves Jean Calas több mint negyven éve kereskedőként kereste kenyérét Toulouse-ban; akik közelről ismerték, mind jó apának mondták. Protestáns volt, csakúgy, mint felesége és gyermekei, kivéve egyet, aki megtagadta az eretnek hitet, s kinek apja kis életjáradékot folyósított. Calas-tól oly idegen volt a társadalmi kötelekeket semmibe vevő vak fanatizmus, hogy beleegyezett fiának, Louis Calas-nak áttérésébe; egyébként harminc éve egy jámbor katolikus szolgálot fogadott házába, az nevelte valamennyi gyermekét.

Jean Calas egyik fia, Marc-Antoine, igen művelt ember volt; nyugtalan, komor és heves ifjúnak ismerték. A fiatalember, aki nem tudott érvényesülni, mert nem lévén tehetsége a kereskedelemhez, ezzel a mesterséggel nem is kísérletezett, de ügyvédnek se mehetett, minthogy ehhez olyan katolikus okmányokra lett volna szüksége, amelyekkel nem rendelkezett, elhatározta, hogy végez magával, s szándékát közölte is egyik barátjával; miután elolvasta mindazt, amit valaha is az öngyilkosságról írtak, megerősödött szándékában.

Egy nap, amikor minden pénzét elkártyázta, úgy döntött, hogy végrehajtja tervét. A tizenkilenc éves Lavoisse, Marc-Antoine és az egész Calas család barátja, egy híres toulouse-i ügyvéd fia, akinek tiszta és szelíd erkölcsi közismertek voltak, épp előző nap érkezett haza Bordeaux-ból,¹⁵⁸ s aznap este történetesen Calas-éknál vacsorázott. Az apa, az anya, nagyobbik fiuk, Marc-Antoine, s a kisebbik, Pierre, együtt érkezett. Vacsora után átvonultak egy kis szalonba; Marc-Antoine eltűnt; amikor az ifjú Lavoisse, indulni készülvén, Pierre Calas-val lement a lépcsőn, odalent, a bolt mellett megpillantották Marc-Antoine-t, aki felakasztva lógott az ajtón, egy szál ingben; ruhája összehajtogatva a pulton feküdt, inge gyűrten volt, haja meg volt fésülve, testén pedig egyetlen sebet, zúzódást sem láttak.

Nem térek ki mindazokra a részletekre, amelyekről az ügyvédek már beszámoltak, nem írok itt arról sem, hogy az apa és az anya kétségbeesett jajveszékélését a szomszédai is hallották. Lavoisse és Pierre Calas magánkfűlvő orvosért és rendőrért rohant.

Míg a két fiatalember távol volt, az apa és az anya pedig zokogott és kiáltozott, csödület támadt a ház előtt. Toulouse népe babonás és lobbaneékony: mindazokat a felebarátait, akik más hiten vannak, szörnyetegnek tekinti. Itt, Toulouse-ban történt egykor, hogy ünnepélyesen hálát mondtak Istennek III. Henrik haláláért, itt esküdtek meg, hogy felkoncolják azt, aki elsőként szót emel a nagy és jószágos IV. Henrik elismerése mellett. E vároiban ma is fényes körmenettel és örömtüzekkel emlékeznek meg minden évben arról a napról, amikor kétszáz esztendeje négyezer eretnek polgártársukat lemészárolták. Hiába tiltotta a tanács hat rendelettel is ezt az ocsmány ünnepet, a toulouse-iak évről évre megülik, akár egy dalosversenyt.

A csöcselékből egy fanatikus azt kiáltotta, hogy maga Jean Calas akasztotta fel fiát, Marc-Antoine-t. Csakhamar többen is ezt ordították, majd az egész tömeg átvette a vádat; volt aki hozzátette, hogy Marc-Antoine másnap át akart térni; hogy családja és az ifjú Lavoisse azért fojtotta meg, mert esküdt ellenségei voltak a katolikus vallásnak; hamarosan mindenki el is hitte amit beszéltek. Az egész város meg volt győződve arról, hogy a protestánsoknál hitelv, hogy az apának és az anyának meg kell gyilkolnia a fiát, ha az át akar térni.

Ha a kedélyek felgerjednek, semmi sem tudja lecsillapítani őket. A város lakói azt képzeltek, hogy a languedoci protestánsok előző nap összegyűltek, szótöbbséggel megszavazták, hogy ki legyen szektájuk hóhéra, s a választás az ifjú Lavoisse-re esett, aki is huszonnégy óra leforgása alatt értesült megbízatásáról, s avégett sietett Bordeaux-ból Toulouse-ba, hogy segítségére legyen Jean Calas-nak, feleségének és Pierre fiuknak a barát, testvér, fiú meggyilkolásában.

David toulouse-i tanácsos, akit feltűzelt a szóbeszéd, s aki amúgy is érdemeket akart

¹⁵⁸ 1761. október 12-én. (Voltaire jegyzete.)

szerezni gyors intézkedéseivel, merőben törvénytelen és szabálytalan eljárást indított. A Calas családot, a katolikus szolgálot és Lavoisse-t nyomban bilincsbe verték.

Hamarosan monitóriumot adtak ki, mely semmivel sem volt kevésbé bűnös, mint maga az eljárás; sőt tovább mentek: Marc-Antoine Calas protestánsként halt meg, s ha öngyilkosságot követett el, lófarkon kellett volna végighurcolni a városon, s ennek ellenére a Saint-Étienne-templomból temették el, óriási pompával, noha a plébános tiltakozott a szentségtörés ellen.

Languedocban négy vezeklőtársaság működik, a fehér, a kék, a szürke és a fekete. A vezeklők hosszú csuklyát és posztó álarcot viselnek, amelyen két lyukat vágnak szemük számára; Fitz-James herceget, a tartomány parancsnokát is be akarták léptetni testületükbe, ám ő nem volt erre hajlandó. A fehér vezeklők oly ünnepélyes szertartást rendeztek Marc-Antoine Calas tiszteletére, mintha csak vértanúként végezte volna: soha egyetlen egyház sem ünnepelte nagyobb pompával igazi mártírjait, ám ez a pompa rettenetes volt: a hatalmas ravatal fölé mozgó csontvázat akasztottak, mely Marc-Antoine Calas-t jelképezte, egyik kezébe pálmaágat helyeztek, a másikba tollat, mellyel az eretnekség megtagadását kellett volna aláírnia, de mellyel valójában apja halálos ítéletét írta alá.

A szerencsétlen öngyilkost jóformán szentté avatták, s a nép csakugyan szentnek is tekintette; volt, aki segítségért fohászzkodott, mások sírjánál imádkoztak, megint mások csodákért könyörögtek, sőt akadtak, akik elmondták, hogy milyen csodákat tett. Egy szerzetes kihúzta fogait, hogy maradandó ereklyét szerezzen. Egy nagyothalló, vakbuzgó asszony kijelentette, hogy harangzúgást hall. Egy szélhűdéses pap, miután hányatatót nyelt, meggyógyult. A csodatételekről jegyzőkönyvet vettek fel. E sorok írójának birtokában van egy irat, amely tanúsítja, hogy egy toulouse-i fiatalember megőrült, mert éjszakákon át imádkozott az újdonsült szent sírján, ám a csoda, melyért fohászzkodott, nem következett be.

A bírág egy része tagja volt a fehér vezeklők társaságának: ettől a perctől kezdve Jean Calas sorsa megpecsételtetett.

Vesztét kiváltképp elősegítette, hogy közeledett az a roppant különös ünnep, amelyet a toulouse-iak évente megülnek a négyezer protestáns lemészárlásának emlékére; az 1762-es esztendő éppen a kétszázadik évforduló volt. A városban már ácsolták az ünnepség emelvényeit, s ez még tovább szította a nép amúgy is fölgerjedt képzeletét; nyíltan beszéltek, hogy a vesztőhely, melyen Calas-ékat kerékbe fogják törni, az ünnep legnagyobb ékessége lesz; azt is mondták, hogy maga a Gondviselés jelölte ki az áldozatokat szent vallásuk dicsőségére. Húszan is hallották e kijelentéseket, sőt ennél félelmetesebb szavak is elhangzottak. S mindez napjainkban történt, olyan időkben, amikor a filozófia igen sokat fejlődött! Olyan korban, amikor száz akadémia is munkálkodik az erkölcsök pallérozásán! Úgy látszik, a fanatizmus, felbőszülve az értelem újabb előretörésén, még ádázabbul hadakozik ellene.

Nap mint nap tizenhárom bíró ült össze, hogy ítélkezzék a pörben. A Calas család ellen nem volt, nem is lehetett bizonyítékuk, ám az eltorzult vallás pótolta a bizonyítékokat. Hat bíró makacsul követelte, hogy Jean Calas-t, fiát és Lavoisse-t ítéljék kerékbe-törésre, Jean Calas feleségét pedig máglyahalálra. Hét, mérsékeltbb bíró azt javasolta, hogy legalább vizsgálják meg alaposan az ügyet. Hosszasan, íméltelen vitatkoztak. Az egyik bíró, aki meg volt győződve a vádlottak ártatlanságáról, arról, hogy a bűncselekményt semmiképpen sem követhették el, határozottan mellettük foglalt állást: az emberiség buzgalmaát szegezte szembe a szigorúság buzgalmaival, s Calas-ék védőügyvédjének szerepét vállalta mindazokban a toulouse-i házakban, ahol a vallással visszaélő vakbuzgó emberek vádjai e szerencsétlenek vért követelték. Egy másik, erőszakosságáról ismert bíró ugyanolyan hevesen beszélt a városban Calas-ék ellen, mint amilyen buzgón védte őket amaz. A botrány végül oly nagy port vert fel, hogy mindketten kénytelenek voltak lemondani, s vidékre vonultak vissza. Csakhogy különös balszerencse folytán a Calas-ék mellett állást foglaló bíró jó ízlésből megmaradt lemondása mellett, míg a másik visszatért a városba, s azok ellen adta szavazatát, akik fölött ítélkeznie nem lett volna szabad: ez a szavazat döntött a

kerékbetörés mellett, minthogy csak nyolc szavazat esett öt ellenében, mivel a hat ellenkező véleményű valló bíró közül az egyik hosszas viták után végül átpártolt a szigorú ítéletet követelők táborába.

Nézetem szerint, ha gyermekgyilkosságról van szó, s arról, hogy egy családapát a leg-szörnyűsebb kivégzésre ítéljének, az ítéletnek egyhangúnak kell lennie, hiszen egy ily iszonyatos bűn bizonyítékainak egyértelműnek kell hangzaniok: ilyen esetben a legkisebb kétségnek is vissza kell fognia a bíró kezét, aki halálos ítéletet akar aláírni. Értelmünk gyarlóságát és törvényeink fogyatékosságát nap mint nap észleljük; nyomorúságunk azonban akkor tűnik ki a legvilágosabban, amikor egyetlen szavazat dönthet egy polgár kerékbetöréséről. Athénban a szavazatok fele és ezenfelül még ötven szavazat volt szükséges a halálos ítélethez. Mi következik ebből? Amit amúgy is tudunk, ám hiába tudjuk: a görögök bölcsébbek és emberségesebbek voltak, mint amilyenek mi vagyunk.

Lehetetlennek látszott, hogy a hatvannyolc éves Jean Calas, akinek a lába régóta dagadt volt és gyenge, egymaga megfojtotta és felakasztotta volna átlagosnál erősebb, huszonnyolc éves fiát; e műveletben feltétlenül segídeznie kellett feleségének, fiának, Pierre Calas-nak, Lavaissé-nek, valamint szolgájának. A végzetes estén valamennyien mindvégig együtt voltak. Ez a feltételezés azonban éppoly képtelen volt, mint a másik: hogyan tűrte volna el egy jámbor katolikus szolgáló, hogy a hugenották meggyilkoljanak egy fiatallembert, akit ő nevelt, mert az át akart térni az ő vallására? Hogyan jött volna Lavaissé Bordeaux-ból Toulouse-ba csakis avégett, hogy megfojtsa barátját, akinek állítólagos áttérési szándékáról fogalma sem volt? Hogyan emelt volna kezét fiára egy szerető anya? A fiatallembert, aki erősebb volt, mint ők együttvéve, hogyan fojthatták volna meg hosszú és heves viaskodás nélkül, anélkül, hogy halálkiáltásai összecsöndítsék a szomszédokat, anélkül, hogy több ízben is megüssék, megsebezzenek, ruháit összeszaggassák?

Nyilvánvaló volt, hogy amennyiben csakugyan gyilkosság történt, valamennyi vádlott egyformán bűnös, hiszen egyetlen pillanatra sem hagyták egyedül egymást; nyilvánvaló volt, hogy nem lehettek bűnösök; nyilvánvaló volt, hogy az apa egymagában nem lehetett az – a bíróság mégis egyedül az apát ítélte kerékbetörésre.

Az ítélet indoklása éppoly képtelen, mint minden egyéb ebben az ügyben. A bírák, akik Jean Calas kivégzése mellett foglaltak állást, meggyőzték a többieket, hogy a gyöngye öregember nem bír majd ellenállni a gyötrelmeknek, s a kínpadon be fogja vallani a maga és cinkosai bűnét. Elképedve tapasztalták azonban, hogy Jean Calas a keréken haldokolva Istent hívja tanúságul, hogy ártatlan, s arra kéri, hogy bocsásson meg a bírónak.

A bírák tehát kénytelenek voltak újabb, az első ítéletnek ellentmondó ítéletet hozni, mely felmenti az anyát, Pierre fiukat, az ifjú Lavaissé-t és a szolgát; de mivel az egyik bíró megmagyarázta társainak, hogy ez az ítélet meghazudtolja az első, s így önmagukat ítélik el általa, hogy mivel a feltételezett gyilkosság idejében mindvégig együtt volt mindenki, az életben maradtak felmentése cáfolhatatlanul bizonyítja a kivégzett apa ártatlanságát, végül úgy döntöttek, hogy fiát, Pierre Calas-t száműzzik. A száműzés elrendelése azonban éppoly következetlen és képtelen lépés volt, mint mind a többi: Pierre Calas ugyanis vagy bűnös volt, vagy ártatlan a gyilkosságban; ha bűnös volt, kerékbe kellett volna törni, akárcsak apját; ha ártatlan, nem lett volna szabad száműzni. Ám a bírák, megrémülve az apa szenvedéseitől és kivégzésétől, valamint attól, hogy megindító jámborsággal fogadta a halált, azt gondolták, hogy megmentik becsületüket, ha elhitetik, hogy fiának megkegyelmezték, mintha csak a kegyelem nem lett volna újabb megsértése hivatali kötelességüknek; azt hitték továbbá, hogy e szegény, oltalom nélküli fiatalember száműzésének semmi következménye nem lesz, ezért nem is olyan nagy igazságtalanság ahhoz képest, amit szerencsétlenül elkövettek.

Pierre Calas-t még börtönében megfenyegették, hogy amennyiben nem tagadja meg hitét, úgy fognak bánni vele, mint apjával: a fiatalember ezt eskü alatt vallja.

Amikor elhagyta a várost, találkozott egy tértit pappal, aki visszavitte Toulouse-ba;

egy dominikánus kolostorba zárták, s kényszerítették, hogy tegyen eleget a katolikus vallás minden előírásának: részben ez volt, amit akartak, ez volt apja vérének ára; azt hitték, hogy a vallás, amelynek meggyalázásáért bosszút kívántak állni, ilyképpen elégtételt kap.

A Calas lányokat elszakították anyjuktól, és kolostorba zárták. Calas-né, akire úgyszólván ráfröccsent férjének vére, aki karjaiban tartotta elsőszülött fiának holttestét, akinek második fiát száműzték, akit megfosztottak lányaitól, akinek minden vagyonát elkobozták, oly egyedül maradt, mint az ujjam, betevő falat nélkül, a leghalványabb reménysünger híján, szörnyűséges balsorsának terhe alatt roskadozva. Akadt azonban néhány ember, aki alaposan megvizsgálva az iszonyatos ügy minden körülményét, olyannyira megdöbben, hogy unszolni kezdte a teljes magányosságba visszavonult Calas-nét, követeljen igazságot a trónus lábánál. A szerencsétlen asszony ereje fogytán volt, jóformán haldoklott; egyébként is angol születésű volt, fiatalon költözött a francia vidékre, s Párizs városának már a nevével is megremélt: azt gondolta, hogy az ország fővárosa még barárbab hely, mint Languedoc székhelye. Végül is a kötelesség, hogy tisztázza férje emlékét és bosszút álljon érte, úrrá lett a gyöngeségén. Szinte haldokolva érkezett Párizsba. Csodálkozva tapasztalta, hogy szívélyesen és részvételt fogadják, segítséget és könnyeket talál.

Párizsban az ész diadalmaskodik a fanatizmus fölött, bármilyen erős is az, míg vidéken a fanatizmus csaknem mindig legyőzi az értelmet.

A fővárosban Beaumont, a parlament híres ügyvédje vállalta Calas-né védelmét, s jogi szakvéleményt szerkesztett, majd tizenöt ügyvéddel aláíratta. A nem kevésbé ékesszóló Loiseau beadványt fogalmazott a család érdekében. Mariette, a királyi tanács ügyvédje, fellebbezést nyújtott be, amelynek érvei mindenkit meggyőztek.

A törvény és az ártatlanság e három önzetlen védelmezője az özvegynek engedte át kinyomtatott védőbeszédei jogdíját. Párizs és egész Európa szánalomra ébredt, igazságot követelt a szerencsétlen asszonynak: a közvélemény jóval előbb meghozta a felmentő ítéletet, mintsem a királyi tanács aláírta volna.

A szánalom a kormányhoz magához is utat talált, jöllehet az ügyek áradata gyakorta elmossa a tisztviselők részvétét, s az, hogy szüntelenül szerencsétlennel van dolguk, olykor megkeményíti szívüket. Az anyának visszaadták leányait. A három gyászfátyolos nő könnyekkel a szemében jelent meg a bírák előtt, akik ugyancsak könnyekre fakadtak.

A Calas családnak azonban, minthogy a vallás kérdéseiről volt szó, még ekkor is maradt néhány ellensége. Több személy, akiket Franciaországban *djatosoknak* neveznek, nyíltan hangoztatta, hogy jobb kerékbe törni egy ártatlan öreg kálvinistát, mint arra kényszeríteni nyolc languedoci bírót, hogy bevallja tévedését; mi több, azt mondták: „bíró több van, mint Calas”, amiből is arra következtettek, hogy a Calas családot föl kell áldozni a bíróságok becsülete érdekében. Nem gondoltak arra, hogy a bírák becsülete, akárcsak mindenkié, abban áll, hogy jóvátegyék hibáikat. Franciaországban senki sem hiszi, hogy a pápa bíborosai következtében tévedhetetlen volna: hasonlóképpen bátran gondolhatnánk az is, hogy nyolc toulouse-i bíró sem az. Minden józan és elfogulatlan ember azt mondta, hogy a toulouse-i ítéletet egész Európa megsemmisítené, még ha különleges meggondolások megakadályoznák is, hogy a királyi tanács megsemmisítse.

Így alakult tehát a döbbenetes ügy, amikor is páratlan, de érzékeny szívű férfiak elhatározták, hogy a közvélemény elé tárják gondolataikat a türelmességről, a könyörületről és a részvétről, mely utóbbit Houtteville abbé *szörnyűséges dogmának* nevez hazug és dagályos beszédében, de amelyet az értelem a *természet adományának* mond.

Vagy az történt, hogy a csöcselé fanatizmusának hatására a toulouse-i bírák kerékbe törettek egy ártatlan családpát, ami is példa nélkül való, vagy az, hogy a családapa és felesége megfojtotta fiát másik fiuk és egy barátjuk segítségével, ami is teljességgel természetellenes cselekedet. A szent vallással történt visszaélés mindkét esetben szörnyűséges bűnhöz vezetett. Az emberi nem érdekében áll tehát, hogy megvizsgáljuk, vajon a vallásnak könyörületességre kell-e lennie, avagy kegyetlennek. (...)

(Voltaire válogatott filozófiai írásai. Szerk. Ludassy Mária, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. 254–263.)

(Réz Pál fordítása)

☞ A PÁRIZSI BÉKE (1763)

A békeszerződés (1763. február 10.) a tengeri hatalmak – Európában, a Földközi-tenger térségében és Amerikában folytatott – háborúját (1754/1756–1763) zárta le. Amint az alábbi részletből kiderül, a vesztes Franciaország lemondott Nagy-Britannia javára többek között Új-Skóciáról, Kanadáról, több karib-tengeri szigetről, valamint a Szenegál partvidékéről. Visszakapta viszont Guadeloupe-ot és Martinique-ot, illetve indiai kereskedőtelepeit. A háborúba Franciaország oldalán beavatkozó Spanyolország visszaszerezte Angliától Kubát, a Fülöp-szigeteket, de le kellett mondjon Floridáról. Kárpótlásul megkapta Franciaországtól Louisianát. A békeszerződés a területi változásokon túl olyan kérdéseket is szabályozott, mint a halászhajók az Új-Foundland körüli vizeken. ☞

(...)

IV. A Legkeresztényebb Király [a francia uralkodó] lemond összes Új-Skócia, másként Acadia¹⁵⁹ bármely részére valaha is formált igényéről, s azt teljes egészében, valamennyi tartozékával egyetemben szavatolja Nagy-Britannia királyának. Ezenfelül a Legkeresztényebb Király átengedi és szavatolja Kanada teljes tulajdonjogát annak valamennyi tartozékával Nagy-Britannia említett királyának; nevezetesen a Cape Breton szigetet,¹⁶⁰ valamint az összes többi szigetet és partvidéket a Szent Lőrinc-folyóban és annak öblében (és általában mindazt, ami az említett tartományokhoz, területekhez, szigetekhez és partvidékekhez tartozik) mindazzal a szuverenitással, tulajdon- és egyéb, szerződéssel vagy más módon szerzett jogokkal, amelyeket a Legkeresztényebb Király és a Francia Korona az említett tartományok, szigetek, területek, helyek, partvidékek és lakóik felett mindeddig bírt. A Legkeresztényebb Király mindezt a legszélesebb értelemben véve, megszorítás nélkül engedi és ruházza át az említett [brit] uralkodóra és Nagy-Britannia Koronájára, anélkül hogy az átengedés és szavatolás [ténye a későbbiekben] bármely ürrüggyel megkérdőjelezhető lenne, avagy Nagy-Britanniát háborgatni lehetne fentebb említett birtokaiban. Őfelsége Nagy-Britannia királya a maga részéről beleegyezik abba, hogy szavatolja Kanada lakosainak a katolikus vallás szabad gyakorlatát. Következésképp a leghatározottabb és leghathatósabb parancsokat fogja kiadni [annak érdekében], hogy új, római katolikus hitű alattvalói gyakorolhassák vallásukat a római egyház szertartásrendje szerint, amennyire Nagy-Britannia törvényei megengedik azt. Ezen kívül Őfelsége Nagy-Britannia királya beleegyezik abba, hogy Kanada mindazon francia és más lakosai, akik a Legkeresztényebb Király alattvalói voltak, teljes biztonságban és szabadon távozzanak oda, ahová jónak látják. Javukat eladhatják, de csak Őfelsége Nagy-Britannia királya alattvalóinak. Távozhatnak, és ingóságait magukkal vihetik anélkül, hogy kivándorlásukban bármiféle ürrüggyel megzavarhatnák őket. Kivételt képez, ha adósságuk van, vagy büntetőper folyik ellenük. A kivándorlásra megszabott időtartam tizennyolc hónap, amelyet attól a naptól számítanak, amikor megtörténik jelen szerződés ratifikált példányainak kicserélése.

V. A francia alattvalók szabadon halászhajhatnak és száríthatnak [halat] Új-Foundland partjainak egyik részén, ahogyan arról az utrechti szerződés¹⁶¹ XIII. cikkelye rendelkezik.

¹⁵⁹ Acadie: a jelenlegi Maine (Egyesült Államok) és New Brunswick (Kanada) államok területének francia elnevezése a 17–18. században.

¹⁶⁰ Az eredetiben, francia néven Isle du Cap-Bréton.

¹⁶¹ Utalás az 1713-ban a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti szerződésre.

[Ezt a cikkelyt] a jelen szerződés megújítja és megerősíti, kivéve a Cape Breton-szigetre, illetve a Szent Lőrinc-folyó torkolatában és öblében található más szigetekre és partokra vonatkozó kitételeket. Őfelsége Nagy-Britannia királya szabad halászatot engedélyez a Legkeresztényebb Király alattvalóinak a Szent Lőrinc-öbölben azzal a feltétellel, hogy a francia alattvalók a Nagy-Britanniához tartozó valamennyi partszakasztól – a szárazföld partjaitól éppúgy, mint az említett öbölben található szigetekétől – legalább hárommérföldnyire halásznak. Ami pedig az öblön kívüli, a Cape Breton-sziget partjainál folytatandó halászatot illeti, a Legkeresztényebb Király alattvalói erre csak a Cape Breton-sziget tizenöt mérföldes körzetén kívül kapnak engedélyt. Az Új-Skócia, más néven Acadia partjainál, illetve az említett öblön kívüli helyeken folytatott halászat tekintetében a korábbi szerződések rendelkezései maradnak érvényben. (...)

VIII. Nagy-Britannia királya visszaadja Franciaországnak Guadeloupe, Mariegalante, La Désirade,¹⁶² Martinique és Belleisle szigeteit. A szigetek erődítményeit olyan állapotban kell visszaadni, amilyenben a brit fegyverek általi meghódításuk pillanatában voltak. Természetesen Őfelsége Nagy-Britannia királyának azok az alattvalói, akik letelepedtek az említett szigetekeken és más, a jelen szerződéssel Franciaországnak visszaszolgáltató helyeken, vagy elintézendő kereskedelmi ügyleteik vannak ezeken, földjeiket és javait szabadon eladhatják, rendezhetik ügyeiket, és behajthatják követeléseiket. Ingóságokkal a nevezett szigetekhez és egyéb visszaszolgáltató helyekhez kifejezetten erre a célra odarendelt hajók fedélzetén távozhatnak anélkül, hogy vallásuk miatt, vagy bármilyen más üggyel háborgathatnák [öket]. Kivételt képez, ha adósságuk van vagy büntetőper folyik ellenük. Evégett Őfelsége Nagy-Britannia királya alattvalóinak tizennyolc hónapnyi idő adatik, amelyet attól a naptól számítnak, amikor megtörténik jelen szerződés ratifikált példányainak kicserélése. Minthogy azonban az a szabadság, amelyet Őfelsége Nagy-Britannia királyának alattvalói kapnak személyük és ingóságuk elszállítására saját nemzetük hajóin visszaélésekhez is vezethet, ha elővigyázatosságból nem fogatosítanak megelőző intézkedéseket, Őfelsége Nagy-Britannia királya és Őfelsége a Legkeresztényebb Király kifejezetten megegyeztetek arról, hogy korlátozzák azoknak az angol hajóknak a számát, amelyek az említett szigetekre és helyekre mehetnek, ahogyan korlátozzák befogadóképességüket [űrtartalmukat] is. [Arról is megállapodtak, hogy a szóban forgó hajók] üresen érkeznek, majd meghatározott időpontban távoznak, s csak egy utat tesznek. Az angolok tulajdonát képező valamennyi ingóságot egy időben kell hajóra tenni. Ezenfelül megállapodás született arról is, hogy Őfelsége a Legkeresztényebb Király kiadatja a szükséges útleveleket a nevezett hajók számára, illetve hogy – a nagyobb biztonság érdekében – szabadságában áll minden egyes említett hajóra két ellenőrt vagy francia őrszemet¹⁶³ küldeni. A hajókat a már említett, Franciaországnak visszaadandó szigetek és helyek partjain és kikötőiben vizsgálat alá vetik, s ha árut találnának fedélzetükön, elkobozzák azt.

IX. A Legkeresztényebb Király átengedi és szavatolja Őfelsége Nagy-Britannia királya számára Grenada és a Grenadine-szigetek teljes tulajdonjogát ugyanolyan kikötésekkel ezek lakosainak javát illetően, mint amelyeket Kanada lakói számára a IV. cikkelybe foglaltak. A semlegesnek nevezett szigetek megosztásáról a következő megegyezés született: Saint-Vincent, Dominica és Tobago Nagy-Britannia kizárólagos tulajdonában maradnak. Santa Luciát visszakapja Franciaország, és szintúgy teljes tulajdonjogot élvez felette. A Magas Szerződő Felek az így kikötött megosztást szavatolják.

X. Őfelsége Nagy-Britannia királya visszaadja Franciaországnak Gorée szigetét¹⁶⁴ abban az állapotban, ahogyan meghódítása pillanatában találtatott. Őfelsége a Legkereszt-

¹⁶² Marie Galante, La Désirade: apró szigetek Guadeloupe mellett.

¹⁶³ Az eredetiben: Gardes Français.

¹⁶⁴ A Zöld-foktól délre található kis sziget.

tényibb Király átengedi és szavatolja Nagy-Britannia királyának a Szenegál folyó teljes tulajdonját Saint-Louis, Podor és Galam erődökkel és kereskedőtelepekkel egyetemben, valamint az említett Szenegál folyó valamennyi tartozékával és jogával.

XI. Kelet-Indiában Nagy-Britannia visszaadja Franciaországnak – jelenlegi állapotukban – azokat a kereskedőtelepeket, amelyeket a [Francia] Korona az 1749. év kezdetén birtokolt, mind a Koromandel és Orixá partvidéken,¹⁶⁵ mind a Malabár-parton,¹⁶⁶ illetve Bengáliában.¹⁶⁷ (...)

XIX. Nagy-Britannia királya visszaadja Spanyolországának az összes Kuba szigetén meghódított területet Havanna erődjével együtt. Ezt az erődöt, amint a nevezett sziget többi erőit is, olyan állapotban kell visszaadni, amilyenben akkor voltak, amikor Őfelsége Nagy-Britannia királyának fegyverei meghódították. Természetesen Őfelsége Nagy-Britannia királyának aláírta, akik letelepedtek, vagy akiknek elintézendő kereskedelmi ügyeik vannak az említett, jelen szerződéssel Spanyolországának visszaadott szigeten, szabadon eladhatják ottani földjeiket és javaikat, rendezhetik ügyeiket, és behajthatják követeléseiket. Ingóságaikkal a nevezett szigethez kifejezetten erre a célra odarendelt hajók fedélzetén távozhhatnak anélkül, hogy vallásuk miatt vagy bármilyen más ürüggyel háborgathatnák [őket]. Kivételt képez, ha adósságuk van, vagy büntetőper folyik ellenük. Evégett Őfelsége Nagy-Britannia királya alattvalóinak tizennyolc hónapnyi idő adatik, amelyet attól a naptól számítanak, amikor megtörténik jelen szerződés ratifikált példányainak kicserélése. Minthogy azonban az a szabadság, amelyet Őfelsége Nagy-Britannia királyának alattvalói kapnak személyük és ingóságaik elszállítására saját nemzetük hajóin, viszszaállításukhoz is vezethet, ha elővigyázatosságból nem foganatosítanak megelőző intézkedéseket, Őfelsége Nagy-Britannia királya és Őfelsége a Katolikus Király kifejezetten megegyeztek arról, hogy korlátozzák azoknak az angol hajóknak a számát, amelyek az említett, Spanyolországának visszaszolgáltató szigetre mehetnek, ahogyan korlátozzák befogadóképességüket [tartalmukat] is. [Arról is megállapodtak, hogy a szóban forgó hajók] üresen érkeznek, majd meghatározott időpontban távoznak, s csak egy utat tesznek. Az angolok tulajdonát képező valamennyi ingóságot egy időben kell hajóra tenni. Ezenfelül megállapodás született arról is, hogy Őfelsége a Katolikus Király kiadatja a szükséges útleveleket a nevezett hajók számára, illetve hogy – a nagyobb biztonság érdekében – szabadságában áll minden egyes említett hajóra két ellenőrt vagy spanyol őrszemet¹⁶⁸ küldeni. A hajókat a Spanyolországának visszaadott sziget partjain és kikötőiben vizsgálat alá vetik, s ha árut találnának fedélzetükön, elkobozzák azt.

XX. Az előző cikkelyben kikötött [terület]visszaszolgáltatásból kifolyólag Őfelsége a Katolikus Király átengedi és szavatolja Őfelségének Nagy-Britannia királyának Florida teljes tulajdonát Saint-Augustine erődjével és a Pensacola-öböllel együtt, valamint mindazt, amit Spanyolország Észak-Amerikában birtokol a Mississippi folyótól keletre és délkeletre, s általában is mindazt, ami az említett tartományoktól és területektől függ, a szuverenitással, tulajdon- és birtokjoggal, illetve minden, szerződés útján vagy másféleképpen szerzett jogot, amelyeknek a Katolikus Király és a Spanyol Korona ez idáig birtokába jutott az említett tartományok, területek, helyek és lakóik felett. A Katolikus Király mindezt átengedi és átruhazza Nagy-Britannia nevezett királyára és Koronájára, mégpedig a legszélesebb értelemben. Őfelsége Nagy-Britannia királya a maga részéről beleegyezik, hogy a fentiekkel átengedett tartományok lakosainak engedélyezi a katolikus vallás szabad gyakorlását.

¹⁶⁵ A Koromandel-part és Orissa India keleti partvidékét jelenti. Az itteni legnagyobb francia telep Pondichéry volt.

¹⁶⁶ A félsziget délnyugati partszakasza. A legjelentősebb francia kereskedőtelep ezen a vidéken Mahé volt.

¹⁶⁷ A legfontosabb francia telep Bengáliában Chandernagore volt.

¹⁶⁸ Az eredetiben: Gardes Espagnols.

Következésképp a leghatározottabb és leghathatósabb parancsokat fogja kiadni [annak érdekében], hogy új, római katolikus hitű alattvalói gyakorolhassák vallásukat a római egyház szertartásrendje szerint, amennyire Nagy-Britannia törvényei megengedik azt. Ezen kívül Őfelsége Nagy-Britannia királya beleegyezik abba, hogy mindazon spanyol és más lakosok, akik a Katolikus Király alattvalói voltak a nevezett tartományokban, teljes biztonságban és szabadon távozzanak oda, ahová jónak látják. Javaikat eladhatják, de csak Őfelsége Nagy-Britannia királya alattvalóinak. Távozhatnak és ingóságait magukkal vihetik anélkül, hogy kivándorlásukban bármiféle ürüggyel megzavarhatnák őket. Kívételt képez, ha adósságuk van, vagy büntetőper folyik ellenük. A kivándorlásra megszabott időtartam tizenhét hónap, amelyet attól a naptól számítanak, amikor megtörténik jelen szerződés ratifikált példányainak kicserélése. Ezenfelül kikötöttet, hogy Őfelségének a Katolikus Királynak szabadságában áll elszállíttatni ingóságait, legyen az tűzérőség, vagy bármi más. (...)

(*Manuel diplomatique. Recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et autres documents relatifs à la politique internationale depuis le traité de Westphalie jusqu'à ces derniers temps* I. Par F.-G. Ghillany, Noerdlingue–Paris–Bruxelles, 1856. 138–141., 143–144.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ A HUBERTUSBURGI BÉKE (1763)

A hétéves háborút (1756–1763) lezáró békek egyike a Mária Terézia (1740–1780) és II. Frigyes (1740–1786) között február 15-én kötött békeszerződés, amely 21 cikkelyből, 2 titkos cikkelyből és záradékból áll. A béke megerősíti Brandenburg–Poroszországot az osztrák örökösödési háború alatt szerzett birtokaiban. A szövegben hivatkozott porosz–szász békét ugyanekkor, ugyanitt kötötték meg. A gyarmati hétéves háborút a február 10-i, párizsi béke (lásd fenn) zárta le Nagy-Britannia, illetve Franciaország és Spanyolország között. ☞

(...)

I. Mostantól sérthetetlen és örök béke, nemkülönben őszinte szövetség és igaz barátság lesz egyfelől ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője, másfelől őfelsége Poroszország királya, továbbá örökösök és utódai, államaik és alattvalói között. A két magas szerződő fél a jövőben nem követ el és nem engedélyez semmiféle ellenségeskedést, sem titokban, sem nyilvánosan, sem közvetlenül sem közvetve, és nem tesz semmit, semmilyen ürüggyel a másik kárára, sőt a legnagyobb figyelemmel lesz arra, hogy köztük, államaik és alattvalói között kölcsönös barátság és jó viszony legyen. El akarván kerülni mindent, ami szerencsésen létrehozott szövetségüket a jövőben felborítaná, mindenkor igyekezni fognak mindent megragadni, ami dicsőségüket növeli, kölcsönös érdekeiket és előnyeiket szolgálja. (...)

III. Ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője mind a maga, mind örökösök és utódai nevében egyetemlegesen lemond minden igényéről, amellyel élhetne, vagy amelyet Poroszország királyának államaival és országaival szemben támaszthatna, és mindarról, amit a porosz király a boroszlói¹⁶⁹ előzetes és a berlini békeszerződésben¹⁷⁰ kapott, továbbá minden kárpótlásról azok miatt a veszteségek és károk miatt, amelyeket neki, államainak és alattvalóinak az utóbbi háborúban el kellett szenvedniük.

¹⁶⁹ 1742. június 11-én Ausztria és Poroszország között kötött előzetes béke, amelynek 5. cikkelyében Ausztria lemondott Alsó-Sziléziáról, Felső-Szilézia legnagyobb részéről és Glatz Grófságról.

¹⁷⁰ 1742. július 28-án kötött béke (a boroszlói előzetes béke megerősítése).

Őfelsége Poroszország királya hasonlóképpen mind a maga, mind örökösei és utódai nevében egyetemlegesen lemond minden igényről, amellyel élhetne, vagy amelyet ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője államaival és országaival szemben támaszthatna, és minden kárpótlásról azok miatt a veszteségekről és károk miatt, amelyeket neki, államainak és alattvalóinak az utóbbi háborúban el kellett szenvedniük. (...)

V. Ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője a jelen szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésétől számított huszonegy napon belül visszavonja csapatait Németország minden olyan országából és államából, amely nem áll az uralma alatt. Ugyanilyen határidőn belül teljesen kiűrti és visszaadja őfelségének, Poroszország királynak Glatz Grófságot és egyetemlegesen minden államot, országot, várost, helységet és erődöt, amelyet a mostani háború előtt a porosz királyi felség Sziléziában vagy másutt birtokolt, és amelyeket ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője csapatai – vagy barátai és szövetségesei csapatai – elfoglaltak a mostani háború alatt. Glatz, Wesel és Geldern erődeit a porosz királyi felség eredeti állapotukban kapja vissza, azzal a tűzértséggel, amely elfoglalásukkor bennük volt.

Őfelsége, Poroszország királya ugyanilyen határidőben, a jelen szerződés ratifikációs okmányainak kicserélésétől számított huszonegy napon belül visszavonja csapatait Németország minden olyan országából és államából, amely nem áll az uralma alatt. A maga részéről kiűrti és visszaadja őfelsége Lengyelország királya és Szászország választófejedelemének minden államát, országát, városát, helységét és erődjét, annak a békeszerződésnek megfelelően, amelyet őfelségeik, Poroszország és Lengyelország királya között ugyanezen a napon kötöttek, oly módon, hogy az egymástól elfoglalt tartományok, városok, erődök visszaadása és kiűrtése egyidejűleg és ugyanolyan ütemben történjen. (...)

XII. Az 1742. június 11-i boroszlói előzetes béke és az azt véglegesítő, Berlinben ugyanazon év július 28-án aláírt béke cikkelyei, az 1742-ben megvont határok és az 1745. december 25-i drezdai béke cikkelyei megerősítést nyernek, amennyiben azokat a jelen szerződés nem változtatja meg. (...)

XIV. Őfelsége, Poroszország királya abban az állapotban tartja meg a katolikus vallást Sziléziában, amilyenben az a boroszlói előzetes béke és a berlini békeszerződés idején volt, mindenki számára biztosítja azokat a javakat, szabadságokat és privilégiumokat, amelyek törvényesen megilletik, természetesen a protestáns vallás szabadságának és az uralkodó jogainak sérelme nélkül. (...)

XVI. Ő császári felsége, Magyarország apostoli királynője és Csehország királynője, illetve őfelsége, Poroszország királya kölcsönösen és a leghatározottabban garantálják egymás birtokait: ő császári-királyi felsége a porosz királyi felség minden birtokát kivétel nélkül, őfelsége, Poroszország királya ő császári felségének, Magyarország és Csehország királynőjének németországi birtokait. (...)

Titkos cikkelyek

I. Őfelsége, Poroszország királya, Brandenburg választófejedelem barátsága jelét kívánva adni apostoli felsége, a császárnő, Magyarország és Csehország királynője irányában, (...) megígéri, hogy a jövőben római király- vagy császárválasztáson a szavazatát József (...) királyi főhercegnek adja. (...)

(*Manuel diplomatique. Recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et autres documents relatifs à la politique internationale depuis le traité de Westphalie jusqu'à ces derniers temps* I. Par F.-G. Ghillany, Noerdlingue–Paris–Bruxelles, 1856. 148–152.)

(Poór János fordítása)

➤ RÓMAI KIRÁLY VÁLASZTÁSA ÉS KORONÁZÁSA FRANKFURTBAN (1764)

Lotaringiai Ferenc császár (1745–1765) és Mária Terézia királynő (1740–1780) fiát, József főherceget (császár: 1765–1790) 1764. március 27-én római királlyá választották, április 3-án pedig megkoronázták. Johann Wolfgang Goethe (1749–1832) évtizedekkel később a Költészet és valóság című művében örökítette meg ifjúkora nagy eseményét. A szövegben előforduló fogalmak és történések értelmezéséhez lásd a Christian August Beck állam- és jogtörténeti tankönyvéből című forrást. (P. J.) ➤

(...)

Az állami fontosságú nagy esemény, a római király megválasztása és koronázása, időközben egyre közeledett. Az eredetileg 1763 októberére, Augsburgba kitűzött választófejedelmi kollégiumot Frankfurtba tették át, és ez év végén, valamint a rá következő elején folytak a nagy jelentőségű tanácskozás előkészületei. Érdekes felvonulással kezdődött, amelyet mi még sohasem láttunk. Egy kancelláriai tisztviselő lóháton, négy ugyancsak lovas trombitás és gyalogos őrség kíséretében, minden utcasarkon hosszú ediktumot olvasott fel érces hangon, tagoltan, amely tájékoztatott a küszöbönálló eseményekről, és a polgárság lelkére kötötte, viselkedjék illendő módon s a körülményekhez méltóan. A tanácsban meghányták-vetették a teendőket, s kisvártatva megjelent a birodalmi örökös marsall megbízásából a birodalmi kvártélymester, hogy a küldöttek s kíséretük részére a lakást ősi hagyományos szokás szerint kijelölje. A mi házuk a választófejedelem részére kijelölt pfalzi kerületben feküdt, és így újabb, noha örvendetes beszállásra kellett fölkészülnünk. A középső emeletet, melyet régen Thorane gróf lakott, egy pfalzi lovag számára tartották fenn, s mivel a felsőt von Königsthal báró, nürnbergi ügyvivő foglalta el, még jobban összeszorultunk, mint a franciák idején. Ez nekem csak újabb ürügyül szolgált, hogy minél többet legyek távol hazulról, a nap nagyobb részét az utcán töltsem, és lássam mindazt, ami nyilvános látnivaló akad.

Előzetesen érdekes volt látnunk a Városháza termeinek átalakítását és berendezését; ezt követte a küldöttek egymás után való megérkezése és első közös ünnepélyes felvonulása február 6-án; majd csakhamar a császári kommisszáriusok megérkezésében és a Rómerre¹⁷¹ való felvonulásában gyönyörködhettünk. Jó benyomást tett a méltóság teljes Liechtenstein herceg, de szakértők azt állították, hogy a pompás egyenruhák már más alkalommal is szerepeltek, és ennek a választásnak, koronázásnak a fénye sem fogja felülmúlni VII. Károlyét. Mi, fiatalabbak azonban beértük azzal, ami szemünk elé tárult, minden tetszett, és volt, ami bámulatba ejtett.

Március 3-ára végre kitűzték a választógyűlést. Most aztán újabb szertartások mozgatták meg a várost, a küldöttek kölcsönös hivatalos látogatásai folytán nekünk is örököké talpon kellett lennünk, s alaposan figyelniünk, mert nemcsak bémésködni akartunk, hanem mindent jól meg is kellett jegyeznünk, hogy odahaza kellőképp számat tudjunk adni, sőt kisebb írásbeli dolgozatokat is tudjunk írni az eseményekről; erre atyánk és Königsthal úr beszéltek rá, részben a maguk tudósítására, részben a mi gyakorlásunkra. Nekem ez csakugyan hasznomra szolgált, mert a külső eseményekről így lassacskán eleven választási és koronázási diáriumot állítottam össze. (...)

Mindezekben a dolgokban részben örömem telt, mert az eseményekben, bármifélek voltak is, mindig bizonyos értelem rejtett, bizonyos benső kapcsolat mutatkozott, és a jelképes szertartások egy pillanatra újra föllevenítették a pergamenek, papírosok, könyvek halmaza alá szinte eltemetett német birodalmat; másrésztől viszont nem titkolhattam lap-

¹⁷¹ A frankfurti városháza.

pangó elégedetlenséget, amikor otthon atyám részére le kellett írnom a bizalmas tárgyalásokat, és tapasztalnom kellett, hogy itt többféle erő áll egymással szemben, ezek egymással egyensúlyban vannak, és csupán abban egyeznek egymással, hogy az új uralkodót a réginel is jobban akarják korlátozni; mindenki csak azért örvendezik befolyásának, mert reméli, hogy általa megtartja és bővíti privilégiumait, biztosítja függetlenségét. Ezúttal még jobban résen voltak, mint máskor, mert tartottak II. Józseftől, heves vérmérsékletétől és feltehető terveitől.

Nagyatyámék s a többi tanácsstag rokon, kiknek házába bejáratos voltam, ugyancsak nehéz időket éltek, rengeteg dolguk volt az előkelő vendégek fogadásával, udvarlásával, ajándékok átadásával. A magisztrátus egészében és egyénenként nem győzött védekezni, ellenállni és tiltakozni, mert ilyen alkalmakkor mindenki arra törekszik, hogy valamit kicsikarjon tőle, vagy a nyakába varrjon valamit, és a felszólítottak között csak kevesen segítik vagy támogatják munkáját. Egy szó, mint száz, a tulajdon szememmel láttam, amit régebben Lersner *Krónikájában* olvastam hasonló esetekről és hasonló alkalmakról, csodálva ama régi derék tanácsurak türelmét, kitartását.

Sok bosszúság származott abból is, hogy a város lassanként zsúfolásig megtelt szükség és fölösleges személyekkel. Hasztalan emlékeztette a város a fejedelmi udvarokat a – tagadhatatlanul elévült – *Aranybulla* előírásaira. Nemcsak a hivatalból kirendelt urak és kísérek álltak védelem alatt, hanem sok más rendi és egyéb személy is, aki kíváncsiságból vagy magánérdekből odacsődült, és gyakran nem egykönnyen volt eldönthető a kérdés, kit kell hivatalból beszállásolni, ki tartozik magának lakást bérelni. A sokadalom nööttön-nőtt, lassan már az is kényelmetlenül érezte magát, akit nem terhel kötelesség vagy felelősség.

Mi, fiatalok, mindezt végignézhettük, de szemünk, fantáziánk még így sem elégtelt ki teljesen. A követek spanyol mantillája, díszruhája, hatalmas tollas kalapja hamisítatlanul régies jellegű volt ugyan, sok minden egyéb ellenben félig-meddig újnak vagy egészen modernnek tetszett, és így egészében ki nem elégítő, tarkabarka, néha ízléstelen összkép adódott. Örömmel hallottuk tehát, hogy már nagyban készülnek a császár meg a leendő király fogadására, buzgón folytatják az utolsó választási hitlevélről folyó választófejedelmi tárgyalásokat, és a választás napját is kitűzték március 27-ére. Most már arra is kellett gondolni, hogy Nürnbergből és Aachenből Frankfurtba hozzák a koronázási jelvényeket, csak a mainzi választófejedelem bevonulását várták, míg küldöttsége szállásbonyodalmai tovább folytatódtak. (...)

A mainzi választófejedelem március 21-én vonult be városunkba. Ekkor kezdődött az ágyúzás, mely a következő időben még többször fenyegette dobhártyánkat. Ez az ünnepi alkalom kimagaslott a ceremóniák sorából: mindazok, akiket addig a nyilvánosság előtt föllépni láttunk, akármilyen magas állású urak, de mégiscsak alárendeltek voltak; most azonban szuverén uralkodó jelent meg, önálló fejedelem, a császár után első, mégpedig magához méltó, nagyszámú kísérettel.

(...) óriási mozgalom támadt a városban, megindultak a látogatások, s a látogatások viszonzása, mindez szertartásos ünnepélyességgel. Engem mint frankfurti polgárt a legjobban érdekelt és megfoglalkoztatott a biztonsági eskü, melyet a tanács, a katonaság és a polgárság nem képviselői által, hanem személyesen és tömegesen tett le: a magisztrátus és a törzstisztek a Rómer nagytermében, majd utóbb a városháza előtti téren, a Rómerbergen, az egész polgárság rendek, fokozatok, városnegyedek szerint, s végül a katonaság. Itt tehát az ember egyetlen pillantással átfoghatta az egész közösséget, amint összegyűlt a tisztes szándékkal, hogy a birodalom fejének és tagjainak biztonságát és a küszöbönálló nagy munkához háborítatlan nyugalmat esküdjön. Addigra megérkezett a trieri és a kölni választófejedelem is. A választást megelőző napon minden idegent kiutasítottak a városból, a kapukat lezárták, a zsidókat utcájukba rekesztették, és a frankfurti polgár keble dagadt a büszkeségtől, hogy ő, csakis ő lehet tanúja ennek a nagy ünnepélynek.

Addig még meglehetősen modernül folyt a dolog, a magas és legmagasabb személyek hintón jártak ide-oda; most azonban, ősi szokás szerint, lóra ültek. Hihetetlen nagy sokaság csődült össze. Mivel úgy ismertem a Römert, mint az egér a honi magtárat, addig-addig settenkedtem, míg a főbejárathoz nem jutottam, ahol a díshintón érkező és odafenn gyülekező választófejedelmeknek és küldötteknek lóra kellett szállniuk. A válogatort, jól idomított lovak dúsán hímzett nyeregtakaróval, sallangos szerszámmal voltak földísztve. A kellemes megjelenésű, szép Imre József választófejedelem lóháton is igen jól festett. A másik kettőre kevésbé emlékszem, csak annyit mondhatok, hogy a szabad ég alatt igen romantikus látványnak éreztük a hermelinszegélyes, vörös fejedelmi palástot, amilyent máskor csak festményeken szoktunk látni. Elgyönyörködünk a távol lévő világi választófejedelmek küldötteiben is, pompásan festettek aranyhímes, dús aranycsipkés, aranyszövetből készült spangyol díszruhájukban s régimódi, feltűrt karimájú kalapjukról lengedező hatalmas tollaikkal. Mindehhez azonban sehogy sem tetszett divatos térdnadrágjuk, fehérselem harisnyájuk, csatos cipellőjük. Inkább minél díszesebb félmagas aranycsizmát, sarut vagy más effélet kívántunk volna, hogy következetesebben illeszkedjék a kosztüm többi részéhez.

Plotio küldött itt is kitűnt magatartásával a többiek közül. Élénken, vidáman viselkedett, mint aki nincs különösen megatva az egész ceremóniától. Mikor az előtte lévő idősecske küldött nem tudott mindjárt felkapaszkodni a lóra, és neki emiatt egy ideig várakoznia kellett a főkapuban, nem fojtotta vissza nevetését; mikor aztán elővezették az ő lovát is, fűrgén nyeregbe pattant, és akkor ismét II. Frigyes méltóságos képviselőjét csodálhattuk benne.

Akkor aztán összezárult előttünk a függöny. Megpróbáltam ugyan befurakodni a templomba, de ez több kényelmetlenséggel járt, mint élvezettel. A választók visszavonultak a szentek szentjébe, ahol hosszadalmas szertartások léptek a megfontolt választási vita helyébe. Hosszas várakozás, tolongás, hullámozás után aztán a nép végre meghallotta II. József nevét, akit római királlyá kiáltottak ki. (...)

Végre beköszöntött a koronázás napja, 1764. április 3-a; az időjárás kedvezett, mindenki talpon volt. Rokonainkkal, barátainkkal magában a Rómerben, egyik felső emeleten kaptunk kitűnő helyet, ahonnan mindent jól láthattunk. Kora reggel elfoglaltuk kijelölt helyünket, és felülről, mintegy madártávlatból szemléljük mindazt, amit előző nap már közelről szemügyre vetrünk. Ott volt az új szökőkút, jobbra-balra egy-egy hatalmas kád, melybe a kétfejű sást formázó kút az egyik csőréből vörös-, a másikból fehér bort fog permetezni. Halomba öntve állt amott a zab, emitt a nagy deszkabódé, melyben hatalmas nyársra húzva egy egész zsíros ökör sült már napok óta a széntűzőn. A Rómerből meg a többi utcából a térre vezető valamennyi utat, kijáratot sorompó zárta el, strázsák őrizték. Lassacskán megtelt a tér, a tömeg egyre erősebben hullámozott, tolakodott, mert lehetőleg mindig mindenki odafurakodott, ahol valami újabb jelenet kezdődött, valami érdekes ígérkezett. (...)

Végre a felségek is megjelentek. Atya és fia, akár a két Menaechmus,¹⁷² szakasztott egyformán volt öltözve. A császár igazgyönggyel, drágakövel ékes, bíborselyem ornátusa, valamint a korona, a jogar és az országalma, igen tetszetősen festett, mert mindez új volt, de híven s ízlésesen utánozta a régit. Ferenc így kényelmesen mozgott öltözékében, és komoly, méltóságteljes arcáról megismerszett a császár és az atya. A fiatal király ellenben úgy hurcolta magán Nagy Károly óriási ruhadarabjait és klenódiúmain, mint egy álruhát, elanynyira, hogy ő maga sem állta meg mosolygás nélkül, ha néha-néha atyjára pillantott. A koronát erősen ki kellett bélelni, s úgy állt el homlokától, mint egy eres. A dalmatika meg stóla nem illett hozzá, akármennyire bevarrták s ráigazították is alakjára. A jogar és az országalma lenyűgözte a pillantást, de azért az ember tagadhatatlanul jobban szeretete volna,

ha a kedvező hatás kedvéért egy tekintélyesebb s az ornátushoz jobban illő alakot lát ebben a díszes öltözkében. (...)

Éppen jókor érkeztem az ablakhoz, mert a legérdekesebb szertartás következett, amely a nagy nyilvánosság előtt történik. Az egész nép a Rómer felé fordult, és a megújuló éljenésből tudtuk, hogy a császár és a király most a nagy terem erkélyablakába áll, és teljes díszben megmutatkozik a népnek. De nem csak bámulatják magukat, hanem ők maguk is megbámulják a szemük előtt lejátszódó különös színjátékot. Elsőnek a díszes örökös marsall pattant lóra; kardját letette, jobbájában fűles ezüstedényt tartott, baljában simítólemezt. A korlát közt odalovagolt a nagy zabrakáshoz, beleugratott, telemerítette az edényt, lesimította a fölösleget, és előkelően visszalovagolt vele. A császári löistállók ezennél el voltak látva. Utána az örökös kamarás rúgattott elő, és mosdótállal, korsóval, törölközővel tért vissza. A nézők számára még szórakoztatóbb volt, ami eztán következett: az örökös asztaloknak kellett egy darabot vinnie a nyárson sült ökréből. Ő is ezüsttállal lovagolt végig a korlát között a deszkából ácsolt konyháig, s csakhamar visszatért, hogy a lefödött tálat bevigye a Rómerbe. Ezután az örökös pohárnokra került a sor: a szökőkúthoz lovagolt, és bort hozott. Így hát a császár asztalról is történt gondoskodás, és a kíváncsi nézők immár az örökös tárnokmestert lesték, akinek pénzrt kellett szétosztania. A tárnokmester is lóra szállt, a nyereg két oldalán pisztolytáska helyett a pfalzi címerrel kihímzett cifra erszény függött. Mihelyt elindult, belenyúlt a tarisznyákba, és marokszámra szórta jobbra-balra az arany- meg ezüst-pénzt, az érmék fémesőként, vidáman csillogtak a levegőben. Ezer meg ezer kéz emelkedett a levegőbe, hogy elkapja az adományt; s mihelyt a pénzdarabok a földre estek, a tömeg egymásba gabalyodott, és dulaodott az egyes érmékért, amelyek netán földet értek. (...)

A terem túlsó végén, közvetlenül az ablakok alatt, lépcsős dobogóra állított trónszéken, baldachin alatt ült a császár és a király teljes ornátusban, de jogaruk, koronájuk aranypárnán feküdt mögöttük bizonyos távolságban. A három egyházi választófejedelem külön emelvényen foglalt helyet, mindegyik mögött a maga tálalásztala: Mainz a felségekkel átellenben, Trier jobbra, Köln pedig balra tőlük. A teremnek ez a felső része méltóságos és örvendetes látványt nyújtott, és azt az észrevételt keltette a szemléelőben, hogy az egyház a lehető legtovább kitart az uralkodó mellett. A világi választófejedelmek dúsan megrakott, de gazdátlan tálalói, asztalai ezzel szemben a rossz viszonyra emlékeztettek, amely köztük és az államfő között a századok folyamán kialakult. Küldötteik már eltávoztak, és egy kisebb szobában ebédeltek, a teremnek az a része így, a számos láthatatlan vendég fényűző kiszolgálásával, egészen kísérteties jelleget öltött; de még ennél is gyászosabb látvány volt a terem közepén álló nagy üres asztal: ott azért maradt használatlan a sok teríték, mert mindazok, akiknek joguk lett volna odaülni, becsületből távol maradtak, még akkor is, ha történetesen a városban tartózkodtak, mert nem akarták, hogy a nagy ünnepen tekintélyükön csorba essék. (...)

(Johann Wolfgang Goethe: *Életemből. Költészet és valóság*. Magyar Helikon, 1965. 166–170., 172., 182., 186–187., 189.)

(Szöllősy Klára fordítása)

II. JÓZSEF POLITIKAI EMLÉKIRATA (1763)

Józseffőherceg, a Habsburg örökös tartományok és királyságok legndő örököse (1765–1790 között német-római császár) számos alkalommal fogalmazta meg politikai, államvezetési, gazdasági stb. elképzeléseit. Alábbi álmodozásait (Rêveries) valószínűleg 1763-ban, 22 évesen vetette papírra. Elmékedéseit nem a nyilvánosságnak szánta, utalásai, különösen pedig pénzügyi elmékedései és adatai ezért nem mindig világosak. A Rêveries ennek ellenére alapvető dokumentum a későbbi uralkodói pályája megértéséhez.

Két alapelv szerint kell cselekedni: [az egyik] a korlátlan hatalom, hogy mindent megtehessünk az állam javára, [a másik], hogy az államot külső segítség nélkül fenn tudjuk tartani. E két cél elérése érdekében a következőket vélném szükségesnek:

1. Törjük le és szegényítsük el a nagyokat, mivel nem tartom hasznosnak, hogy léteznek kiskirályok és kiváltságos alattvalók, akik jólétükben nem is törődnek az állam sorásával. Alapelvnek tekintem, hogy alattvalóként minden ember szolgálattal tartozik az őt támogató, óvó és számára igazságot szolgáltatató államnak mindabban, amire őt az állam – melynek az uralkodó a szócsöve – képesnek ítéli, s nem saját kényelme és tetszése vezérli. Mivel ha így lenne, akkor a hivatalokat kellene az emberekhez igazítani, nem pedig ők lennének a hivatalokra teremtve. Ez zsarnokság érzetét kelti, de abszolút hatalom nélkül – amelyről fenn szóltam, s amely lehetővé teszi, hogy olyan szabályok, státútumok, eskük ellenében cselekedjünk, amelyeket az országok szoborként tisztelnek, és amelyek, ha észszerűen megvizsgáljuk, csak kárukra vannak – nem lehetséges, hogy egy állam boldog legyen, sem pedig az, hogy egy uralkodó nagy dolgokat vigyen véghez. Alapelvem, hogy nagy gépezet irányítására alkalmasabb egy – legyen bár középszerű – ember, mint tíz kiváló, az azoknak minden egyes cselekedetüknél előbb egyetértésre kell jutniuk. Isten óvjon attól, hogy megsértsek már megtett fogadalmakat, de úgy hiszem, hogy meg kell próbálni meggyőzni az országokat és megértetni velük, hogy mennyire hasznos számukra az a korlátozott despotizmus, amelyet én javaslok. Ezért úgy tervezném, hogy egyezséget köthetnénk az országokkal, és 10 évre teljhatalmat kérnék tőlük, hogy megkérdésük nélkül cselekedhessenek meg mindazt, ami jólétüket szolgálja. Nagy fáradtságba fog kerülni, hogy ezt elérjem, de jelenleg úgy vélem, a pillanat alkalmas erre, ennek a hasznát majd megtapasztalják. Bár egyesek nem fognak ennek örülni, de a nemzet többsége fontosabb.

Amint ezt elértem, a földesurak lennének a következő ellenfél. Földesúri birtokaikat kettős földadóval sújtom, melyet pénzügyi rendszerek már javasoltak. Mindkettőt helyeslem, mert ugyanúgy megterhel a földesurakat, mint az alattvalókat, és az utóbbiaknál bármikor könnyíteni lehet az adóterheken. A könnyítések ellenében az alattvalóknak el kellene viselniük a katonaság beszállásolását. Úgy gondolom, hogy a katonáknak kaszányákon kívül kell tartózkodniuk, ami mind katonai szempontból előnyös, mind a katonák fogyasztása miatt, amely a földesuraknak hasznot jelent, s hasznos a katonai szellem szempontjából is, amely a nemzetre kirád.

Jelentősen csökkentve a földesurak bevételeit, nem követelhetem és nem is várhatom el azt, hogy fényes udvartartásom legyen – de mire is lenne jó? A belső erő, a jó törvények, a törvények szigorú megtartása, a rendezett pénzügyek, a tiszteletet parancsoló hadsereg, a virágzó ipar, a tisztelettel övezett uralkodó – mindez jobban illene Európa egyik legnagyobb udvarához, mint a bankettek, az ünnepségek, a drága kelmék, gyémántok, arannyal díszített termek, arany étkészletek, szánhajtasók stb. Ennek következtében, mivel a két dolog szorosan összefügg, nem követelem meg alattvalóimtól sem a pompát, a gazdagon díszített asztalt, a drága, külhonban készített ruhákat, legfeljebb a hazai csipkéket. Semmi olyat nem kívánok, ami a legkevesebb kiadást is okozná, mivel így tenni botosrás és jogtalanság lenne, mert az a jövedelmüket csökkentené.

Ha a nagyok javait és fizetését csökkenteném, amit a következőkben kifejezek, akkor több lelkesen szolgáló embert találnánk. Mindenki szolgálni igyekezne, és buzgólkodna. Azok a fiatalok, akik tudják, hogy egész életükön át elegendő javakkal fognak rendelkezni ahhoz, hogy ne kelljen szolgálniuk az államot, semmire sem törekcsenek, örült módon költenek, adósságot adósságra halmoznak, amelyet nem fizetnek vissza, ezáltal tönkreteszik a szegény embert és a kézműveseket, akik adót fizetnek, míg ők semmi hasznot nem hajtanak. A szolgálatban mutatott szorgalom, a tényleges érdem az egyedüli mód az előrelépéshez. Ajánlások, rokoni kapcsolatok, ősök érdemei nem számítanak. Mert noha az államot jól szolgáló atyát megjutalmazzuk, aminél semmi sem méltányosabb, de ez ne

terhelje meg az államot rossz alattvalókkal, akik őseiktől csak a nevüket kapták. Minden a személyes érdemen alapuljon! Ha ezt a szabályt szigorúan betartjuk, hány tehetőség lép színre, aki jelenleg rejtőzködik, vagy lustasága miatt, vagy a hatalmasok által elnyomva. Mindenki igyekezni fog, mivel tudja ezt, és születésétől kezdve az lesz a célja, hogy boldogulásán munkálkodjon, amelyet uralkodójától kapott fizetéssel érhet csak el.

Keveseket foglalkoztatnék, de kiválasztásuk szigorúan történne. Egyévi próbaidő után fizetésük ötvenre növekedne. Szolgálaton kívül ismét a kezdő fizetésük járna nekik, de a lusták, hanyagok, alkalmatlanok ezután semmit se remélhetnének. A rossz szándékból elkövetett hibákat a legszigorúbban – születésre való tekintet nélkül – büntetném. Nem látom be, milyen jogon lehet valaki, akinek régi nemeslevele van, büntetlenül gazember, miközben egy másikat, akinek ilyen papírdarabja nincs, hasonló esetben azonnali felakasztatnának.

A nemes aranyban kell fizetni azért, hogy – akár középszerűen is – szolgálja az államot. Egy elnöknek, anélkül hogy maga dolgozna, tíz- vagy tizenkétezer gulden kell, hogy aláírja a nevét, hetente háromszor három órán keresztül ott üljön, és titkárait dolgoztassa. Ha nem kellene neki drága ruha, sem a feleségének és lányainak gyémánt ékszer, s nem kellene neki hat ló, akkor megelégedhetne négyezerrel. Egy tanácsosnak hater az vagy legalább négyezer guldenre van szüksége ahhoz, hogy szolgálja az államot, hogy a fogalmazóival írasson, hogy a Práterbe és a német színházba járjon, és a parkok pavilonjait látogassa. Az az elnök, akit móresre tanítottak, saját magától fogja a többieket megfigyelmezni. Most a legszegényebbek, a kancellisták dolgoznak, akik négy- vagy ötszáz guldent keresnek. Ha az állam magasabban díjazza őket, úgy érzik, hogy joguk van kedvteléseiknek élni.

Tervezetem egyszerre jelentősen csökkentené az irományok számát, és leegyszerűsítene az államgépézetet, az alkalmatlanokat és a lustákat eltávolítva bizonyosan a felére csökkenthetném minden ügyosztály kiadását. Úgy vélem, hogy a gépézet irányításához elegendő egy döntéshozó személy, akit egy testület – mint például az Államtanács – segít. Nézetem szerint egyedülálló a módszer, amelyet javasolni szándékozom: ahelyett, hogy elválasztanánk egymástól, inkább egyesíteni kell az ügyeket.

Meggyőződésem szerint az egész monarchiában csak két jól szervezett hivatal van: a Haditanács a jelenlegi állapotában és a Legfelsőbb Bíróság.¹⁷³ Feladataikra való tekintettel mindkettőt mentesíteném az alól, hogy az Államtanácsnak kötelező jelentéseket tegyenek. Az uralkodónak rá kell magát bíznia az igazságszolgáltatásra, miután erre alkalmas alattvalókat választott ki. Ami a hadügyet illeti, a tábornokok, akik tisztességének és alkalmasságának kétségbevonhatatlan bizonyítékait láttuk, nálunk biztosan jobban értenek hozzá.

A tartományok számára, úgy hiszem, elegendő egy kancellária, ha megfelelően működik. Ha nem így lenne, átalakítjuk. A pénzügyekre vonatkozóan be kell hogy valljam, hogy a nagy szavak érthetetlen zagyaléka, amelynek nincs semmi eredménye, nem győzött meg engem arról, hogy ügyeink rendben vannak. Azt hiszem, hogy egy pénzügyi hatóság létrehozásával – amely a másik harmat¹⁷⁴ magába olvasztja – jelentősen csökkenne a számjegyzők hada, akiknek a csálhatatlansága nem bizonyos, és akiknek jámboran hinnünk kell. Egy rátermelt, teljhatalommal felruházott előjáró az ügyeket jobban vinné, mint ez a bizonyult gépézet, amely[nek a tudása] csak könyvfűző okoskodáson alapul, és eredményei értéktelenségről tanúskodnak. A pénzügyekben nem ismerem ki jól magamat, de kevesebb beszéd és a nagyobb hatékonyság mindig nagy hatással lesz rám. Az államgépézetet négy hivatal révén irányítanám (Magyarországot kivéve az összes tartományt beleértve). Itáliát és Németalföldet nem lehet egy személy, egyetlen miniszter révén irányítani, aki, túl elfoglalt lévén, havonta mindössze egyszer (felületesen) tudja átfutni az ügyeket, és az ural-

¹⁷³ Vagyis az Oberste Justizstelle.

¹⁷⁴ Valószínűleg az Udvari Kamarát (Hofkammer), a Főpénztárt (Generalkasse) és a Számvevő Kamarát (Rechenkammer).

codón ezekről kevésbé tájékozott, mint Franciaország kormányzatáról. Úgy gondolom, hogy e két ország kormányzati ügyeire nem lenne túlzás egy kancellária.

A külügyeket illetően azt hiszem, hogy addig, amíg egy ittenihez hasonló konferencia jön létre – már csak a titoktartás végett is –, jó lenne az ügyeket egy okos vezetőre bízni, akinek a becsületességében megbízunk.

Magyarország esetében fenntartandó a kancellária, azonban az ügyek, mint az itáliaiak és németalföldiek is, az Államtanács elé kerülnek. Úgy gondolom, tenni kell azért, hogy boldogítsuk ezt az országot, mielőtt, ésszerű módon, valamivel több hozzájárulást kívánhatnánk tőle. Hogy ezt elérjük, meg kell reformálni belső rendjét, meg kell könnyíteni a magyar termények piacra jutását, meg kell alapozni kereskedelmét, [s] főként a népesség gyarapodására és az ifjúság nevelésére kell törekedni. Meg kell győzni az idősebbeket, akik belátóbbak, hogy a [z ország] javáról van szó. Főleg nem szabad semmiféle gyanút hagyni bennük azíránt, hogy megsértjük kiváltságait. Onmagában egy [kiváltságot] sem kell megtartani, de csak oly esetben lehet ezeket megsértetni, amikor biztosak vagyunk abban, hogy elérünk célunkhoz.

Azt állítják, hogy Magyarország kereskedelme hátrányos lenne Ausztria rendjeire nézve, ha viszont Magyarország hasonló terheket viselne, amit a jövőre nézve egyáltalán nem tartok lehetetlennak, akkor ez egy második Peru lehetne. Ahhoz, hogy ezt a célt elérhessük, az első országgyűlésen nem követelhetünk semmilyen emelést, mert a kevés, amit elérnénk, belső zavart okozna, ellenszenvet váltana ki, és miközben egymilliót nyernénk, elvesztenénk a lehetőséget, hogy néhány év múlva hat- vagy hétmillió bevétele tegyünk szert.

A főnemességet méltóságokkal vagy megfélemlítéssel kell megnyerni. A kismemesség könnyen megnyerhető céljainra, ha megvédjük a nagyok ellen, és az uralkodó saját hatáskörébe tartozó, kisebb tisztségeket ad neki. [Ugyanígy megnyerhetők] az alattvalók is, ha megvédjük őket a nemesi zsarnokság ellen, és megkönnyítjük, hogy eladják terményeiket.

Erdélyt illetően azt hiszem, mindenekelőtt meg kell vizsgálni: jogos-e, amit az ottaniaktól kérünk. Ha igen, akkor egyszerűen tovább kell haladni a megkezdett irányba. Be kell valljam, hogy ha az ügyet [valószínűleg a székely határőrség megszervezését] már kezdetűl fogva – itt és ott – másként kezelték volna, régen célt lehetett volna érni. De mivel nem így van, most már erőteljesebben kell sürgetni, mert nem tudok annál károsabbat és következményeit tekintve veszedelmesebbet, mint hogy az alattvalók azt lássák, hogy ha nem akarnak valamit, akkor akár olyan jogos dolgot is meghiúsíthatnak, amelyet az uralkodó akar. Persze sajnálók minden erőszakot és kiontott vért, de itt jogos és az utódok számára nagyon jelentős dologról van szó ahhoz, hogy elszánjuk magunkat a megvalósítására, kerül, amibe kerül. Ha meghoztuk a döntést, semmiféle reményt nem hagyva arra, hogy kiskapukra találjanak, akkor, azt hiszem, a dolog könnyebb lesz, mintsem gondolnánk.

2. Az általam javaslandó eszközök arra, hogy az államot pillanatnyilag ismét talpra állítsuk, az állam leghaszontalanabb elemeire fognak nagy csapást mérni, azokra, akik tőkéjükből élnek. Kijelenteném, hogy az állam nincs abban a helyzetben, hogy továbbra is adósságot adósságra halmozzon, és hogy mostantól kezdve nem lehet háromszázalékosnál magasabb kamatot fizetni, és ez alól semelyik pénztár vagy hitelező sem kivétel. Egyszerűen utasításba adnám, hogy jelezzék azok, akik nem akarják háromszázalékos kamatra kiadni tőkéjüket. Róluk jegyzéket készítenek, és visszafizetjük nekik a tőkét és a kamatot is, mégpedig úgy, hogy évről évre a legkisebb összegekkel kezdjük, évente hárommilliót szánunk erre a célra. Ily módon a szabad akarat érvényesülhetne. A leppontosabban ügyelnénk arra, hogy az adott szó megtartassék. Mert ha azok, akiknek tőkéjük hat százalékkal van befektetve, azt választják, hogy bent hagyják három százalékra – nem panaszkodhatnak. Ha [ezt] nem akarják, néhány év leforgása alatt visszatérítjük nekik a tőkét kamattal együtt, aszerint hogy az évenkénti, 3 milliós törlesztési alap osztaletéből mikor kerül rájuk a sor. A következmény világos; vagy bent hagyják a pénzüket 3 százalékos kamaton,

amiben hiszek. Ugyanakkor elrendelném, bíróság előtti végrehajtás terhe alatt kifejezetten megtiltanám minden alattvalónak, hogy 3 százalékosnál magasabb kamattal vegyen fel kölcsönt. Kifejezetten megtiltanám alattvalóinknak, hogy országainkon kívül helyezték el pénzüket.

Ily módon a szembeszökő előnyön túl, hogy ha mindannyian bent hagyják a pénzüket, csak évi 9 milliót fizetünk majd a 15 milliós kamat helyett, ha pedig nem, akkor még kevesebb kamatot, legfeljebb 70 év alatt kifizetnénk az adósságokat, [akkor is,] ha senki nem hagyja bent a pénzét. Így nem érheti szó a ház elejét: pontosan betartjuk szavunkat, évről évre kevesebb az adósságunk, ugyanakkor a hitel is megmarad.

A magánszemélyek pénzüket [pedig] a kereskedelembe és a mezőgazdaságba fogják fektetni, hogy tőkéjükből a legnagyobb hasznot nyerhessék.

Miután bevezettük a kettős földadót, 10 millió körüli összeget nyernénk a fizetések meg a kegydíjak felére csökkentésével és a hivatalnokok kisebb száma révén – ami [törekvés] odáig terjedne, hogy egy igazi kiegyenlítődség megteremtése érdekében az uralkodó kedvtelésére és a külföldi követek fizetésére is vonatkozna. Így megoldanánk azt, amit az Államtanács tagjai javasoltak ahhoz, hogy megtaláljuk a hiányzó összeget a kamat- és a vagyonadón kívül (amely itt nem alkalmazható többé). Mi 15 milliós kamattal kalkuláltunk. Az én módszerem szerint csupán 9 millió lenne és a 3 milliós törlesztési alap, amely annak arányában nőne, ahogy az adósságok csökkennek. Az új adók évről évre csökkennek, annak arányában, ahogy az adósságok csökkennek. Mily vigasz az embereknek! Így tehát 3 millió megtakarításom maradna és 10 [millió] növekmény, vagyis 13 [millió].

Mivel a katonaság csak 14 millióval számol, ebből [a fenti összegből] 2 milliót a katonaságnak rendelnék, és egymilliót erődépítésre. Ezt a 17 milliót együtt teljes mértékben a Haditanács igazgatná. Hárommilliót a kereskedelemre fordítanék, manufaktúrák létesítésére, utakra, csatornákra, azért, hogy az árucikkek forgalmával boldoggá tegyem az országokat. Ezt a hárommilliót egy kereskedelmi tanács igazgatná, amelyet államom legbölcsebb emberei alkotnának s mely mégis a gazdasági ügyek vezetője alá tartozna. Egymilliót szánnék arra, hogy elengedhessük a hadiadót abban az esetben, ha valamelyik országban tűz vagy vihar pusztítana. Egy másikat pedig, hogy megjutalmazzam azokat, akik jól szolgálnak engem, és hogy kiegészítsük azok alacsony fizetését, akik szorgalmukkal kitűnnek. Ezt a kétfélmilliót a Kancellária kezelné. Vagyis 5 millióm maradna a pénztárban. Ezt egy szent lerakatnak tekinteném, amelyhez csakis háború idején lehetne hozzányúlni. Ez alattvalóim keményen kisajtoló pénze, így tehát csak az ő védelmükre fordítható. Egy köztudottan becsületes ember lenne ennek [az összegnek] a pénztárosa, és csak az uralkodónak tartozna elszámolással, akit az Államtanács képvisel. Tíz év békeidő 50 milliót jelent az államkasszában. Amúgy is azt hiszem, hogy lehet olcsóbban is háborúzni, de ez elég lenne ahhoz, hogy egy első hadjáratot finanszírozzunk. Amennyiben ez sikeres, amit remélhetünk, ha a katonaságot jó szinten tartjuk, és ha hagyjuk cselekedni a Haditanácsot, amelynek fel kell ismernie az alkalmas személyeket (de nem a protekció, csupán a személyes érdem alapján), akkor már ellenséges országban vagyunk, amely nagyban csökkenti a kiadásokat. Ha nem, úgy egy földadótól megkönnyített és kereskedelemről gazdag országunk van, és mégis megőrződik a hitel.

A monarchia ezáltal a legfényesebb állapotba kerülne. Néhány magánszemély és főként a nagyok szenvednének, de nagy bajokra hányatót kell. Ezeket az eszközöket tartom még a legegyszerűbbeknek, hogy eljussunk a nagy célhoz, vagyis hogy megsegítsük a monarchiát a jelenben és fenntartsuk a jövőben. Nem hiszem, hogy ha ezeket az elveket és szándékokat követjük, akkor elmarasztalhatóak lennénk Isten és az emberek előtt, jól lehet ezek csak nyers elképzelések, amelyeket minden cselekedeteinkben szem előtt kell tartani. Most van itt a kedvező pillanat. Mindenki attól tart, hogy megterhelik, egyre ne-

hezebb hitelhez jutni, de senki nem vagy csak igen keveset fog panaszkodni az általam javasolt adóterhek miatt, mivel látja ezek célját, és látja, mit remélhet.

A nagyok letörése, amelyet a leghasznosabbnak és a legszükségesebbnek találok, oly célkitűzés, amelyet aligha szükséges magunknak ismételgetni, mégis minden cselekedetünkön szem előtt kell tartanunk. Az Államtanácnak sem kell tudnia erről, az uralkodó döntése a fontos.

Mivel az Államtanácshoz rendelem Itália, Németalföld és Magyarország ügyeit, két személlyel többre lesz szükség benne. Ennek a tanácsnak mindennap 9-től délig össze kell ülnie az előcsarnokban. Így csökkenthetnénk a papírmunkát, megkönnyítenénk az expedíciót és rövidülne az ügyintézés. A kisebb jelentőségű ügyeket az ügyosztályoknál hagyom. A határozatokat ezután már nem a jegyzőkönyvekbe kellene bevezetni, hanem külön papírlapra, hogy ha akarjuk, csatolhassuk és elvehessük az iratokat. A folyó bírósági és hadi ügyek nem tartoznának hozzá, de odatartozna a kancellária az általános pénzügyi ügyosztállyal és a Magyar Kancellária. A siker a személyek kiválasztásától függ, habár azt hiszem, elég nehéz 4-5 embert találni ezekbe az ügyosztályokba. Az igazságszolgáltatásban és a Haditanácsban már be vannak töltve ezek a posztok. A pénzügyek tekintetében nem ismerek jobb személyt, mint Chotek grófot,¹⁷⁵ akinek szabad kezét adnék. Az osztrák és cseh kancelláriához Hatzfeldet¹⁷⁶ [rendelném], akit becsületesebb férfinak ismerek. Németalföldhöz és Itáliához vagy Cobenzl,¹⁷⁷ vagy Firmiant,¹⁷⁸ egy, az Államtanácstól függő tanáccsal. Magyarországot illetően számomra megfelelőnek tűnik a kancellár és az alkancellár¹⁷⁹ is. A kereskedelemre, úgy gondolom, megfelelő lenne Senzendorff,¹⁸⁰ Chotek alá rendelve. Ezáltal csökkenne a tanácsok és az ügyosztályok száma, sokkal kevesebb beosztottra lenne szükség; tudnánk, kit vonjunk felelősségre, ha hibák történnek. A külügyek egy kifejezetten arra rendelt személy vezetése alatt gyorsabban mennének, és ezt a magas személyt jobban kímélnénk.

A jókat megjutalmazni, az alkalmatlanokat elbocsátani, a rosszakat megbüntetni – azt hiszem, e tervezet szerint az állam mind a jelenben, mind a jövőben boldog és tiszteltet ebresztő lenne. Ha az elvet elfogadjuk, akkor tűzön-vízen át, minden részletében ragaszkodni kell hozzá, mert ha csak egy kivételt is teszünk, az egész igazságtalanná válik.

(Derek Beales: *Joseph II's Rêveries*. In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 33. [1980] 155–160.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

⇨ A BÜNÖKRŐL ÉS A BÜNTETÉSEKRŐL (1764)

Cesare Beccaria (1738–1794) nemesi családban született Milánóban. Pármában a jezsuitáknál tanult, majd, 1758-ban Paviában jogot végzett. Milánóban a hatvanas évek elején tagja volt a Pietro Verri (1728–1797) és Alessandro Verri (1741–1816) által vezetett értelmiségi körnek. 1764-ben trt főműve, A bűnökről és a büntetésekről nagy tekintélyt szerzett számára a felvilágosítottok körében. Milánóban tudósként és politikusként is nagy elismerés övezte. (P. J.) ⇨

¹⁷⁵ Feltehetően Rudolf Chotek (1707–1771), 1762. januártól cseh–osztrák kancellár.

¹⁷⁶ Karl Hatzfeld gróf (1718–1793), a Miniszterialis Bankdeputáció (Ministerialbankdeputation), a Rendi Hiteldeputáció (Ständische Kreditdeputation) és a Főpénztár elnöke 1761-től.

¹⁷⁷ Valószínűleg Johann Karl Cobenzl gróf (1712–1770), 1753-tól Németalföld minisztere.

¹⁷⁸ Karl Joseph Firmian gróf (1716–1782), Lombardia teljhatalmú főkörmányzója 1759-től.

¹⁷⁹ Esterházy Ferenc gróf (1715–1785) kancellár és galántai Fekete György (1711–1788) alkancellár.

¹⁸⁰ Valószínűleg Ludwig Zinzendorf gróf (1721–1780), a Számvevő Kamara elnöke 1762-től.

(…)

XVI. §. A kínvallatásról

A nemzetek legnagyobb részénél a szokás által szentesített kegyetlenség a vádlott kínvallatása, míg a per alakul, vagy azért, hogy egy büntett bevallására kényszerítsék, vagy az ellentmondások miatt, amelyekbe keveredik, vagy a büntársak felderítése céljából, vagy valami nem tudom milyen metafizikus és érthetetlen becstelenségtől való megtisztítás végett, vagy végül más bűnök miatt, amelyekben bűnös lehetne, de amelyekkel nem vádolják.

Egy embert nem lehet *bűnösnek* nevezni a bíró ítélete előtt, s a társadalom nem foszthatja meg őt a közösség védelmétől, hacsak nem akkor, amikor bebizonyosodott, hogy megsértette azokat a szerződéseket, amelyek azt biztosították neki. Miféle jog az, hacsak nem az erő joga, amely egy bírónak megadja azt a hatalmat, hogy büntetést mérjen egy állampolgárra, miközben még kétséges, hogy bűnös-e avagy ártatlan? Nem új ez a dilemma: a büntett vagy bizonyos, vagy bizonytalan; ha bizonyos, nem jár érte más büntetés, mint az, amelyet a törvények írnak elő, és fölöslegesek a kínzások, mert fölösleges a bűnös vallomása; ha bizonytalan, nem szabad kínozni egy ártatlant, hiszen a törvény szerint annak minősül egy ember, akinek bűneit nem bizonyították be. De én még többet mondok: mindent össze akarunk zavarni, ha azt várjuk el, hogy egy ember egyidejűleg vádló és vádlott legyen, s hogy a fájdalom legyen az igazság olvasztótégelye, mintha annak kritériuma egy szerencsétlen izmaiban és idegeiben lakozna. Ez a biztos módszer az erőteljes gonoszok felmentésére, a gyöngé ártatlanok eltűlésére. Íme, végzetes hátrányai az igazság e feltételezett kritériumának, mely valójában egy kannibálhoz méltó kritérium, s melyet a rómaiak, barbárok ők is és nem is egy szempontból, csak a rabszolgáknak tartottak fenn, egy vad és túlértékelt virtus áldozatainak.

Mi a büntetések politikai célja? A többiek elriasztása. De miféleképpen ítélünk a titkos és rejtett vérfürdőkről, amelyeket a szokás zsarnoksága gyakorol bűnösöknél és ártatlanokon? Fontos, hogy egyetlen nyilvánvaló bűn se maradjon büntetlenül, de fölösleges azt megállapítani, ki követett el bűncselekményt olyan valaki ellen, aki már régen az árnyékvilágba költözött. Egy már elkövetett gonosztettet, amelyre nincs orvosság, csak azért büntethet a politikai társadalom, nehogy a büntetlenség csábítása károsan hasson a többiekre. Ha igaz, hogy többen vannak azok, akik, vagy félelemből, vagy erényből, tisztelik a törvényt, mint azok, akik megsértik, úgy annál nagyobbak kell tartani a kockázatát annak, hogy egy ártatlant kínozzanak, minél nagyobb a valószínűsége, hogy egy ember azonos feltételek mellett inkább tiszteli, mint megsérti a törvényeket.

A kínzás egy másik nevetséges indoka a becstelenségtől való megtisztítás, vagyis hogy egy, a törvények által becstelennek ítélt embernek vallomását csontjai kifícamításával kell megerősítenie. Ezt a visszaélést nem volna szabad eltűnni a tizenennyolcadik században. Azt hiszik, hogy a fájdalom, amely egy érzés, megtisztíthat a becstelenségtől, amely tisztán erkölcsi viszonylat. Ez talán egy olvasztótégely? S a becstelenség egy tisztátalan vegyes anyag? Nem nehéz eljutni ennek a nevetséges törvénynek az eredetéhez, mivel maguk a képtelenségek, amelyeket egy egész nemzet tesz magáévá, mindig valamilyen összefüggésben állnak más közös és ugyanazon nemzet által tiszteltben tartott eszmékkel. Úgy tűnik, ezt a szokást a vallásos és spirituális képzetekből merítették, amelyeknek mindig nagy a hatásuk az emberek gondolkodására, a nemzetekre s a századokra. Egy tévedhetetlen dogma biztosít afelé, hogy az emberi gyarlóságból eredő szegényfoltoktól, amelyek nem érdemelték ki a nagy Lény örök haragját, egy érthetetlen tűz által kell megtisztulni; mármint a becstelenség egy polgári szegényfolt, és ha a fájdalom és a tűz kiveszi a lelki és testetlen szegényfoltokat, miért ne vennék ki a polgári szegényfoltot, a becstelenséget, a tortúra kínjait? Azt hiszem, a vádlott vallomásának, amelyet egyes bíróságok elengedhetetlennek tartanak az ítélethez, nem más az eredete, mert a gyóntatószék titokzatos bírósága előtt a bűnök megvallása a szentség lényeges része. Íme, hogyan élnek vissza az emberek a kinyilatkoz-

tatás legbiztosabb fényeivel; és mivel ezek azok, amelyek megmaradnak a tudatlanság százaiban is, hozzájuk folyamodik az engedelmes emberiség, és a legképtelenebb és legtávolabbi módokon alkalmazza azokat. Maga a tortúra teszi valójában becsstelenné áldozatát. Ily módon tehát úgy küszöbölik ki a becsstelenséget, hogy becsstelenné tesznek.

A harmadik indok a kínvallatásra az, hogy a feltételezett bűnösök kihallgatásuk során ellentmondásokba keverednek, mintha a büntetéstől való félelem, az ítélet bizonytalansága, a bíró apparátusa és fensége, a tudatlanság, mely egyaránt megvan minden bűnösben és ártatlanban, nem kergetnék nagy valószínűséggel ellentmondásba mind a reszkető ártatlant, mind a magát álcázni próbáló bűnöst; mintha az ellentmondások, melyek általánosak az embereknel akkor is, mikor nyugodtak, nem sokszorozódnának meg szükségszerűen a lélek zaklatott állapotában, amikor egészen betölti a közvetlen veszélytől való menekülés gondolata.

Az igazságnak ez a gyalázatos olvasztótégléje egy mindmáig létező emléke az ősi vad törvényhozásnak, amikor *istenítéleteknek* nevezték a tűz- és forróvíz-próbákat és a párbajok bizonytalan kimenetelét. (...) Az egyetlen különbség a kínvallatás és a tűz-, illetve forróvíz-próbák között az, hogy az első kimenetele, úgy tűnik, a vádlott akaratától függ, a második pedig egy tisztán fizikai és külső tényezőtől: de ez a különbség csak látszólagos, nem valódi. Éppoly kevésbé szabad az ember az igazság kimondásában a kínok és gyötrelmek közepette, mint amennyire lehetetlen család nélkül megakadályozni a tűz és a forró víz hatását. Akaratunk minden mozzanata mindig is arányos annak az érzelmi benyomásnak az erejével, amely a forrása; és minden ember érzékenysége korlátolt. Tehát a fájdalom benyomása addig fokozódhat, hogy, egészen betöltve azt, nem hagy semmi szabadságot a megkínzottnak, csupán annyit, hogy a jelen pillanatban a legrövidebb utat válassza, hogy megszabaduljon a kintől. Akkor a vádlott válasza oly szükségszerű, mint a tűz vagy a víz hatása. Akkor az érzékeny ártatlan bűnösnek fogja mondani magát, ha azt hiszi, hogy ezzel megszakíthatja a kint. Köztük minden különbség eltűnik ugyanazon eszköz miatt, amelyet annak felderítésére szántak. Főlösképpen megkettőzni a megvilágító érveket, felidézve számtalan olyan ártatlan példáját, aki bűnösnek vallotta magát a kínvallatás gyötrelmei miatt; nincsen nemzet és nincsen kor, amely ne tudná felidézni a maga példáit, de az emberek nem változnak meg és nem vonják le a következtetéseket. Nincs olyan ember, aki, ha gondolataival a mindennapi élet szükségletei fölé emelkedett, ne sietne a természet felé, mely titkos és elmosódott hangon hívja; ám a szokás, az elmék zsarnoka eltaszítja és megriasztja. A kínvallatás kimenetele tehát vérmérséklet és számítás dolga, mely minden egyes emberben ellenálló képessége és érzékenysége arányában változik; úgyhogy egy matematikus jobban megoldaná e problémát, mint egy bíró, ezzel a módszerrel: Adva van egy ártatlan izmainak ereje és idegeinek érzékenysége, találjuk meg a fájdalomnak azt a fokát, mely arra kényszeríti, hogy egy adott bűnben bűnösnek vallja magát.

A vádlott kihallgatása az igazság megismerésének céljából történik, de ha ezt az igazságot még egy nyugodt ember külsejéből, gesztusaiból, arcvonásaiból is nehéz kideríteni, még kevésbé lehet kideríteni egy olyan embernél, akinél a fájdalom rángásai eltorzítják mindazon jeleket, amelyeken néha akaratunk ellenére is tükröződik az igazság. Minden erőszakos cselekedet összezavarja és eltünteteti a tárgyak közti legkisebb különbségeket is, amelyek révén olykor az igaz a hamistól megkülönböztethető.

Ezeket az igazságokat a törvényhozó rómaiak is ismerték, akiknél a kínvallatást a rabszolgákat kivéve senkivel szemben nem alkalmazták, őket azonban nem tekintették személyeknek. Ismeri Anglia is, ahol az irodalom dicsősége, a kereskedelem és a gazdagság, s ebből adódóan a hatalom fölénye, az erény és a bátorság példái nem hagynak bennünk kétséget a törvények helyességét illetően. A kínvallatást eltörölték Svédországban, eltörölte Európa egyik legbölcsebb uralkodója is, aki, trónra ültetve a filozófiát és alattvalóinak báráni törvényhozója lévén, egyenlőkké és szabadokká tette őket a törvényektől való füg-

gőségben, amely az egyedüli egyenlőség és szabadság, melyet az emberek a dolgok jelenlegi helyzetében elvárhatnak. A kínvallatást nem tartják szükségesnek a hadseregek szövetségére sem, amelyek pedig többnyire a népek söpredékéből verbuválódnak, s melyeknek ezért minden másnál inkább igénybe kellene venniök. Furcsa dolog annak, aki nem veszi figyelembe, milyen nagy a szokás zsarnoksága, hogy a békés törvényeknek az öldöklésben és a vérben eldurvult lélektől kell eltanulniok a bíraskodás emberi módját.

Ezt az igazságot végül, habár homályosan, de azok is érzik, akik őrizkednek tőle. Nem érvényes a kínvallatás alatt tett vallomás, ha nem erősítik meg esküvel, miután az befejeződött, ám ha a vádlott nem erősíti meg büntetettét, újra kínvallatják. Egyes tudósok és egyes nemzetek ezt a gyalázatos ördögi kört csak háromszor engedélyezik; más nemzetek és más tudósok a bíró tetszésére bízzák: ily módon két egyformán ártatlan vagy egyformán bűnös ember közül az erőset és a bátrabb felmentik, a gyengét és a félnket elítélik a következő pontos okoskodás alapján: *nekem, bírónak, bűnösnek kell találnom titeket egy bizonyos bűnben; te, erős, ellen tudtál állni a kinnak, ezért felmentelek; te, gyöngy, engedél, ezért elítéllek. Érzem, hogy kénok közepette kicsikart vallomásotoknak nincsen semmi erejük, de én újra meggyőzőtörlek benneteket, ha nem erősítitek meg azt, amit vallottatok.*

Egy fura következmény, amely szükségszerűen származik a tortúra alkalmazásából, hogy az ártatlan rosszabb helyzetbe kerül, mint a bűnös; mert ha mindkettőt kínzásnak vetik alá, az első ellen szól minden lehetőség, mivel vagy bevallja a bűnt, s akkor elítélik, vagy ártatlannak ítélik, s akkor egy meg nem érdemelt büntetést szenvedett el; de a bűnös egy esetben jól jár, vagyis amikor szilárdan ellenállva a kínvallatásnak, felmentik, mint ártatlant; ilyenkor egy nagyobb büntetést megváltott egy kisebbel, tehát az ártatlan csak veszíthet, a bűnös pedig nyerhet.

A törvény, mely elrendeli a kínvallatást, olyan törvény, amelyik ezt mondja: *emberek, álljatok ellen a fájdalomnak, és ha a természet kiirthatatlan önszeretetet oltott belétek, ha elidegeníthetetlen jogot adott nektek az önédelemhez, én egy ezekkel teljesen ellentétes érzést keltek bennetek, vagyis önmagatok heroikus gyűlöletét, és azt parancsolom, hogy magatokat vádoljátok, az igazságot mondván még izmaitok elszakítása és csontjaitok kificamítása közepette is.*

A kínvallatást alkalmazzák annak felderítésére is, hogy a vádlott bűnös-e más bűnökben és azokon kívül, amelyekkel vádolják, ami egyenlő ezzel az okoskodással: *te bűnös vagy egy bűnitettben, tehát lehetséges, hogy az vagy száz másik bűnitettben is; e kétség súlyként nehezedik rám, meg akarok bizonyosodni róla igazságelvémmel; a törvények megkérdőjeleznek téged, mert bűnös vagy, mert bűnös lehetsz, mert akarom, hogy bűnös legyél.*

Végezetül, a kínvallatást azért alkalmazzák egy vádlott ellen, hogy felderítsék bűntette cinkosait; de ha bebizonyosodott róla, hogy ez nem megfelelő eszköz az igazság felderítésére, hogyan szolgálhatna a büntársak felkutatására, amely a felderítendő igazságok egyike? Mintha bizony az ember, aki magát vádolja, nem vádolna meg könnyebben másokat. Igazságos dolog embereket kínozni mások bűnéért? Nem lehet felderíteni a büntársakat a tanúk kihallgatásával, a vádlott kikérdezésével, a bizonyítékok és a bűnjelek alapján, egyszóval mindazon eszközökkel, amelyek a vádlott bűnének bebizonyítására szolgálnak? A büntársak rendszerint elmenekülnek rögtön társuk fogságba esése után, soruk bizonytalansága már magában száműzetésre ítéli őket, és megszabadítja a nemzetet az új törvénysértésektől, míg a bűnös jogerős büntetése eléri annak egyedüli célját, vagyis hogy elriasszon másokat hasonló bűncselekményektől. (...)

XXVIII. §. A halálbüntetésről

A kivégzéseknek ez a felesleges sokasága, amely soha nem tette jobbá az embereket, készítetett arra, hogy megvizsgáljam, vajon a halálbüntetés valóban hasznos és igazságos-e egy jól szervezett kormányzatban. Miféle jogot tulajdonítanak maguknak az emberek, hogy felkoncolják embertársaikat? Nyilvánvalóan nem azt, amelyből a főhatalom és a törvények

származnak. Azok nem egyebek, mint mindenki magánszabadsága legkisebb részeinek összessége; azok az általános akaratot képviselik, amely egyéni akaratok halmaza. Ugyan ki az, aki más emberekre akarta volna átruházni azt a jogot, hogy őt megölhessék? Hogyan lehetséges, hogy mindenki magánszabadsága legkisebb részének feláldozásában benne foglaltatik azé is, amelyik a legnagyobbika minden jónak, vagyis az életé? És ha ez megtörtént, hogyan egyeztethető össze ez az elv a másikkal, miszerint az embernek nincs joga megölnie önmagát: hisz mégis kellett hogy legyen, ha egyszer átadhatta ezt a jogot másnak vagy az egész társadalomnak?

A halálbüntetés tehát nem jog, hiszen bebizonyítottam, hogy nem lehet az, hanem a nemzet háborúja egy állampolgár ellen, mert szükségesnek vagy hasznosnak ítéli lényének megsemmisítését. De ha bebizonyítom, hogy a halálbüntetés se nem hasznos, se nem szükséges, megnyerem az emberiség ügyét.

Egy állampolgár halálát csupán két okból lehet szükségesnek hinni. Az első, amikor még szabadságától megfosztva is olyan kapcsolatai vannak és olyan hatalma van, amely a nemzet biztonságára veszélyes; amikor létezése egy, a törvényes kormányzati formát veszélyeztető forradalmat eredményezhet. Valamely állampolgár halála tehát szükségessé válhat, amikor a nemzet visszaszerzi vagy elveszíti a szabadságát, vagy az anarchia idején, amikor maguk a felfordulások helyettesítik a törvényeket; de a törvények békés uralma alatt, olyan kormányzati formában, amelyért a nemzet szavazatai egyesültek, melyet mind kifelé, mind befelé jól véd az erő és a közvélemény, amely talán magánál az erőnél is hatékonyabb, ahol az uralmat az igaz uralkodó gyakorolja, ahol a gazdasággal gyönyörűségeket és nem hatalmat vásárolnak, ott én nem látom semmi szükségét annak, hogy megsemmisítsenek egy állampolgárt, hacsak nem amikor halála lenne az egyetlen valódi fék arra, hogy másokat viszsztatartson a bűnök elkövetésétől, ami a második ok, mely miatt hasznosnak és szükségesnek lehet hinni a halálbüntetést.

Ha minden századok tapasztalata, melyekben a halálbüntetés soha nem tartotta vissza az eltöklét embereket a társadalom megsértésétől, ha a római polgárok példája és a moszkvai Erzsébet cárnő húszéves uralma, mely alatt a népek atyjainak ezt a fényes példát mutatta, mely legalábbis felér számos a hon fiainak vérével szerzett hódítással, nem győzné meg az embereket, akik számára az ész nyelvezete mindig gyanús és a tekintély hatásos, elég az emberi természethez fordulni, hogy érezzék állításom igazságát. (...)

(Cesare Beccaria: *A bűnökről és a büntetésekről*. Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.)

(Madarász Imre fordítása)

☞ AZ ILLETÉKTÖRVÉNY (STAMP ACT, 1765)

A hétéves háborút (Angliában és Észak-Amerikában „francia és indián háborúként” emlegették, és két évvel tovább tartott, 1754–1763) lezáró párizsi béke (lásd A párizsi béke, 1763) a brit hegemoniát rögzítette, a háború azonban magas kiadásokkal járt. George Grenville (1712–1770) kormánya úgy próbálta a mérleget helyrebillenteni, hogy a háború és az észak-amerikai helyőrségek fenntartásának terheit utólag a gyarmatosokra bántotta. Az új kincstári politika legfontosabb intézkedése az alábbi törvény volt, melyet a kormányfő 1765 februárjában terjesztett a parlament elé, s március 22-én el is fogadták. A gyarmatosok a „nincs adózás képviselet nélkül” jelszó jegyében széles körű tiltakozó mozgalommal válaszoltak, s a Grenville helyébe lépő Rockingham márkai kormánya a törvényt 1766 márciusában vissza is vonta – miközben kitartott a parlamentnek a kolóniák feletti teljhatalma mellett (lásd A „megerősítő törvény”). (K. L.) ☞

Miután a parlament a legutóbbi ülésén hozott rendeletében több illetéket is kivetett, meghagyott és előírányzott az amerikai brit gyarmatok és telepek megóvásához, védelméhez és biztosításához szükséges kiadások megtérítésére, s miután igazságos és szükséges dolog újabb jövedelmek előteremtéséről rendelkezni Felső- és alsóházak amerikai birtokain az említett költségek fedezésére, (...) foglaltassék rendeletbe, hogy (...) ezerhatszázhatvanöt november első napjától kezdődően minden amerikai gyarmaton és telepen, melyek most őfelsége, őfelsége örökösei és utódai uralma alá tartoznak, vagy ezentúl tartozhatnak, őfelsége, őfelsége örökösei és utódai számára kivetendő, behajtandó, beszédendő és fizetendő. (...) [Bélyegilleték újságokra, kiadványokra, kártyákra, dobókockákra és különféle jogi iratokra, mint amilyenek például a törvényszéki akták és az ezekhez kapcsolódó iratok, végrendeletekre, egyetemi diplomákra, engedélyekre, továbbá rakománylevelekre, tehermentesítésre, köztisztviselők kinevezésére, alkoholárusítási jogosítványokra, közigazgatási okmányokra, vizsgálatokra, hatósági bizonyítványokra, földadományozási és átruházási okiratokra, kötelezvényre, haszonbérletre, átruházásra, adásvételi jegyzékre, szerződésekre, közjegyzői határozatokra, egyességi iratokra és megbízólevelekre. A rendelet ezek után kitér a végrehajtásra és hatályba léptetésre, majd a kihágásért járó büntetéseket részletezi.]

LIV. És rendeltessék el a fent említett hatalom által, hogy az ezúton kivetett tarifákból és illetékekből származó pénzeket (levonva azokat a költségeket, amelyek az illeték kivetése, behajtása, illetve kártérítés, kezeskedés, kifizetés és elszámolás kapcsán merülnek föl, és a rendelethez vagy annak végrehajtásához időről időre szükségszerűen kapcsolódó díjakat) őfelsége kincstárnokának a részére kell kifizetni, majd más pénzekről külön és elválasztva kell feltüntetni és őrizni, hogy időről időre a parlament rendelkezhesen felőle, az említett gyarmatok és telepek védelméhez, megóvásához és biztosításához szükséges költségek további fedezésére.

(English Historical Documents IX. Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 655–656.)

(Nikowitz Márk fordítása)

➤ AZ ANGOL ALKOTMÁNYRÓL (1765)

Sir William Blackstone (1723–1780) bíró és parlamenti képviselő az angol joggyakorlatról és a szokásjogra épülő alkotmányosság működéséről tartott előadásait összegezte Commentaries on the Laws of England (Kommentárok Anglia törvényeiről, 1765–1769) című művében. Könyve akkora népszerűségnek örvendett, hogy 1780-ig nyolc kiadása jelent meg. (K. L.) ➤

(...)

Az alkotmány egyensúlyának megőrzése érdekében rendkívül fontos, hogy a végrehajtó hatalom a törvényhozó hatalom egy ágát képezze, de ne legyen azonos azzal. A kettő egy kézben való egyesítése, mint ahogy azt tapasztalhattuk, zsarnoksághoz vezet, teljes szétválasztásuk pedig szintén ugyanolyan következményekkel járna, mivel végül a két hatalmi ág egyesüléséhez vezetne, még akkor is, ha az eredeti célja éppen ennek elkerülése. A törvényhozó hatalom hamarosan zsarnoki eszközökhöz nyúlna, folyamatos jogsértésekkel fokozatosan magához ragadná azokat a jogokat, amelyekkel a végrehajtó hatalom rendelkezik. Így például mindaddig, amíg a hosszú parlament I. Károly uralkodása alatt alkotmányosan, a király egyetértésével működött, valóban sok súlyos panaszt orvosolt, és üdvös törvényeket hozott. Amikor azonban a parlament két háza magához ragadta a teljes törvényhozó hatalmat, és kirekesztette a királyt, hamarosan átvette a végrehajtást is. Következésképpen a két hatalmi ág egyesítésével megdőntötték az államot és az egyhá-

zat, és sokkal zsarnokibb elnyomást hoztak létre, mint ami ellen eredetileg fel akartak lépni. A király tehát azért része maga is a parlamentnek, hogy az ilyen jogsértéseket megakadályozza; s mivel ennek oka a fent vázolt veszély elhárítása, nagyon helyénvaló, hogy az alkotmány által a királyra ruházott törvényhozói szerep nem a *döntéshozatal*, hanem a *viszszautasítás* jogából áll. Ez tökéletesen megfelel a célnak. Ebben az esetben Cicero megjegyzése, amit a római tribunusok vétőjogával kapcsolatban tett, pontosan illik a király ellenőrzési jogára: a koronának nem áll hatalmában bármi rosszat *cselekedni*, de meg tud *akadályozni* bárkit abban, hogy rosszat tegyen. A jelenlegi törvényes rendszerben a korona egymagában nem képes változtatást kezdeményezni, de jogában áll elvetni vagy elfogadni azokat a változtatásokat, amelyeket a parlament mindkét háza javasol és jóváhagy. A törvényhozó hatalom tehát nem foszthatja meg a végrehajtó hatalmat semmilyen olyan jogától, amellyel a törvény szerint rendelkezik, hacsak ehhez a végrehajtó hatalom maga hozzá nem járul; tehát a törvények mostani állapotukban kell hogy fennmaradjanak, hacsak az összes hatalmi ág meg nem egyezik a megváltoztatásukban. Abban áll az angol kormányzat igazi tökéletessége, hogy mindegyik alkotóeleme kölcsönösen ellenőrzi a többi. A törvényhozásban a köznép a nemesség, a nemesség pedig a köznép ellenőre, miután jogában áll megvétőzni bármely határozatot, amelyet a másik hozott; a király pedig mindkettőjüket ellenőrzése alatt tartja, és így megvédelmezi a végrehajtó hatalmat a jogbitorlással szemben. Az uralkodó végrehajtó hatalmát pedig a parlament két háza tartja megfelelő korlátok között, mivel a parlamentnek jogában áll kivizsgálni, felelősségre vonni és megbüntetni (no nem a királyt, hiszen az megsértené alkotmányos függetlenségét, hanem, ami a köz számára sokkal üdvösebb) a király gonosz és ártalmas tanácsadóit. Így államigazgatásunk minden egyes ága támogatja, szabályozza a többi ágat, illetve közben általuk támogatottak és szabályozottak; hiszen a parlament két házát természetesen legelőlényesebb érdekek vezérlik, a királyi felségjog érdekei pedig mindkettőtől eltérnek, így kölcsönösen biztosítják, hogy egyik se léphesse át a törvény által megszabott kereteit. Az egészet pedig megóvjá a széteséstől és mesterségesen összetartja a korona vegyes természete, mivel a törvényhozásnak is része, de egyúttal az egyedüli végrehajtó hatóság. Akár három mechanikai erő, együttesen más irányba hajtják a kormányzat gépezetét, mint azt bármelyikük egymagában tenné; olyan irányba, melynek kialakulásában mindegyik részes és hozzájárul ahhoz, ez pedig a közösség igazi szabadságának és boldogságának irányja.

(...) A parlament hatalma és bírósági joga, mondja Sir Edward Coke,¹⁸¹ olyan kiemelkedő és elsőprő, hogy sehogyan sem lehet akár ügyekre, akár személyekre leszűkíteni. Ami e legfelsőbb bíróságot illeti, még hozzátesszi: bizony lehet állítani, hogy „*si antiquitatem spectes, est vetustissima; si dignitatem est honoratissima; si iurisdictionem, est capacissima*” [korát tekintve a legősibb, méltóságát tekintve a legtiszteltebb, joghatóságát tekintve mindenek feletti]. A parlamentnek független és korlátozhatatlan joga van arra, hogy bármilyen felekezeti, egyházi vagy világi, polgári, katonai, tengerészeti vagy büntetőjogi törvényt hozzon, megerősítsen, kiterjesszen, korlátozzon, hatályon kívül helyezzen, visszavonjon és értelmezzon. Erre a testületre ruházta ugyanis e királyságok alkotmánya ama korlátlan zsarnoki hatalmat, amelynek valahol elkerülhetetlenül jelen kell lennie minden kormányzatban. Ennek a rendkívüli bíróságnak a hatáskörébe tartozik minden sérelem és panasz, eljárás és orvoslás, amely meghaladja a közönséges jogszolgáltatás hatáskörét. Jogában áll szabályozni vagy megváltoztatni a trónutódlás rendjét, ahogy ezt meg is tette VIII. Henrik és III. Vilmos király idején. Megváltoztathatja az ország bevett vallását is, amire többször is volt példa VIII. Henrik és három gyermekének uralkodása idején. Megváltoztathatja, sőt újjáalkothatja még az ország alkotmányát vagy a parlament rendjét is; erre példa Anglia és Skócia alkotmányos uniója, és azok a törvények, amelyek a három-

¹⁸¹ Sir Edward Coke (1552–1634) I. Erzsébet idején az alsóház elnöke, I. Jakab alatt főbíró, a common law egyik klasszikus tudósa.

évenkénti és a hétévenkénti választásokról rendelkeztek. Röviden, jogában áll bármit megtenni, ami a természet törvényei szerint nem lehetetlen; így aztán vannak olyanok, akik nem haboznak ezt a hatalmat, egy kicsit talán túl merészen, a parlament mindenhatóságának nevezni. Az azonban igaz, hogy amit a parlament tesz, azt a világon semmilyen más hatalom semmissé nem teheti. Az pedig az ország szabadságának legfőbb záloga, hogy erre a bizalmi posztra a legfeddhetetlenebb, legállhatatosabb és legbölcsebb embereket válasszák. Jól ismert Burleigh főkincstárnok¹⁸² mondása, hogy „Angliát semmi sem teheti tönkre, csak saját parlamentje”. Matthew Hale¹⁸³ pedig megállapítja, hogy mivel ez az ország legfelsőbb és legfontosabb bírósága, amely fölött senkinek nincs hatalma, tehát ha irányítása valamilyen okból rossz kezekbe kerülne, az ország alattvalóinak nem maradna semmilyen lehetősége a jogorvoslásra. Ezért jósolta azt Montesquieu elnök úr,¹⁸⁴ úgy vélem, túlságosan is elsietve, hogy miként Róma, Spárta és Karthágó elvesztette szabadságát és elpusztult, ugyanúgy fog idővel az angol alkotmány is eltorzulni és megsemmisülni. Akkor fog elpusztulni, ha a törvényhozó hatalom romlottabbá válik, mint a végrehajtó hatalom.

El kell ismerni, hogy Locke úr és más elméleti írók úgy tartották, hogy „az emberek kezében még mindig megmarad az a legfőbb hatalom, hogy elmozdítsák vagy megváltoztassák a törvényhozó szervet, ha úgy tartják, hogy a törvényhozó szerv a beléje vetett bizalommal ellentétesen cselekszik: ha tehát e bizalommal visszaélt, akkor eljátszották azt, s visszaszáll azokra, akik adták”.¹⁸⁵ Ám bármennyire igaz is lehet ez a következtetés az elméletben, nem tudjuk alkalmazni, sem bizonyítani a jelenleg valóban létező hatalom törvényes keretei között. A hatalom e szétosztása, amely a hatalmat az emberek összességére kiterjeszti, maga után vonja az általuk létrehozott kormányzat megszűnését; mindenki visszatér az eredeti egyenlőség állapotába; és a legfelsőbb hatalom felszámolásával érvénytelenít minden tételes törvényt, amelyet korábban hoztak. Semmilyen emberi törvény nem tételez fel olyan helyzetet, amelyben minden törvény egyszerre veszti hatályát, és amely arra kényszeríti az embereket, hogy teljesen új alapokon építsék fel a kormányzatot. Olyan kétségbeesett esetre nincs rendelkezés, amikor minden törvényes jogszabály hatályát veszti. Tehát amíg az angol alkotmány érvényben marad, addig bátoríthatunk kijelenteni, hogy a parlament hatalma korlátlan és teljes.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 89–91.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ MÁRIA TERÉZIA TANÁCSAI LEÁNYÁNAK, MÁRIA KRISZTINÁNAK (1766)

Mária Terézia királynő (1740–1780) kedvenc gyermeke, Mária Krisztina (1742–1798) 1766. április 8-án kötött házasságot Albert Kazimir (1738–1822) szász-tescheni herceggel, aki 1760-ban első pillantásra beleszeretett a főhercegnőbe. Mária Terézia mindig is támogatta a fiatalokat, akik azonban csak Lotaringiai Ferenc császár (1745–1765) halála után kelthettek egybe. Házassági tanácsait Mária Terézia az alábbi levélben fogalmazta meg. ☞

¹⁸² Helyesen Burghley báró, William Cecil (1520–1598), I. Erzsébet legfőbb pénzügyi és külpolitikai tanácsadója, 1572-től főkincstárnok.

¹⁸³ Sir Matthew Hale (1609–1676) kora legjelesebb jogtudósa.

¹⁸⁴ Montesquieu – akinek hatalommegosztási elmélete az angol alkotmány elvonatkoztatott felfogásán alapult, és jelentős hatást gyakorolt Blackstone-ra – írói pályafutása előtt a bordeaux-i parlament elnöke volt. A „jóslat” helye: *A törvények szelleméről* I. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962. XI. könyv, 6. fejezet, 325.

¹⁸⁵ John Locke: *Értekezés a polgári kormányzatról*. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1986. 149. §. 145.

Kedves lányom! Azt kívánja, hogy lássam el tanáccsal jövőjét illetően. E tárgyról sok könyvet írtak, nem óhajtom megismételni a bennük foglaltakat. Jól tudja, mi nők férjünk alávettjei vagyunk, engedelmességgel tartozunk neki. Arra kell törekednünk, hogy egyszerre legyen hitvesünk, apánk és legjobb barátunk, hogy szolgáljuk őt és hasznosak legyünk számára. Ha sajnálatos módon látunk is olyan példákat, melyek ennek az ellenkezőjéről tanúskodnak, akkor sem tudom Önt feloldani e kötelessége alól. Szerелеmből megy férjhez. Egyedül ez az oka, hogy hozzájárultam házasságához. Ismeri a férjét, és bizton remélheti, hogy olyan boldog lesz, amilyen boldog csak lehet az ember ezen a világon.

Igyekezzen, hogy az isteni áldást keresztényi élet által érdemelje ki. Legyen könnyő-
rületességével, jámborságával, rendezett életvitelével és szerénységével mások példaképe. Önnek kell mértéket adnia, és meggyőződése, hogy alkalmas rá.

Őn bájos és odaadó, de óvakodjon attól, hogy eltúlózza ezen erényeket és jó tulajdonságokat. Különösen arra kell figyelmeztetnem: gyengéd szeretete jeleivel olyan mértékben elhalmozhatja a férjét, hogy az a számára terhevé válhat. Kényes pont ez. Zátony, amelyen a leggyengédebb és legerényesebb, szerelmi házasságot kötött nők is hajótörést szenvedhetnek. Minél visszafogottabb az ártatlan becézgetésekben, annál inkább vágyik majd rá a férje. Századunk nem ismeri az illetet, és a rossz példák úgy elszaporodtak, hogy az emberek szégyénérzet nélkül követik azokat. Mennél több szabadságot enged férjének, men-
nél kevésbé sem követeli meg, hogy állandóan Önnel törődjön, és Önre figyeljen, annál szeretetreméltóbb lesz. Keresni fogja, és ragaszkodni fog Önhöz.

Legfőbb törekvése az legyen, hogy férje mindig ugyanolyan hangulatban találja, Önnél mindig egyforma szívélyességre és előzékenységre leljen. Igyekezzen őt szórakoztatni és lekötni, hogy férje sehol másutt ne érezze magát jobban. Legyen rá gondja, hogy viselkedésével és visszafogottságával váljon érdemessé férje bizalmára. Soha ne férközzön az Ön szívébe a gyanú: minél több szabadságot enged hitvesének, így mutatva ki érzéseit és bizalmát, férje annál inkább ragaszkodóvá válik. A boldog házasság a bizalmon és a kölcsönös szereteten nyugszik. A lángoló szerelem hamar elmúlik – arra kell tehát ügyelni, hogy kölcsönösen becsüljék egymást. Legyenek egymás igaz barátai ahhoz, hogy boldogok legyenek a házasságban, el tudják viselni az élet nehézségeit, és megtalálják údvíket. Ez a leglényegesebb és egyedül fontos dolog, bármilyen rangú legyen is az ember. E tekintetben csak a túlzástól félek, amely befolyásolhatná kettőjük boldogságát. Tapasztaltam, hogy barátnőire féltékeny volt. Férje esetében óvakodjon ettől, se elidegenítheti őt Öntől. Ezzel még csak ne is tréfálkozzon, az évődésből szemrehányás válhat, amelybe keserűség keveredik, a kölcsönös megbecsülés és az élet kellemessége eltűnik és színre lép az ellenérzés.

Milyen szerencsés az, aki mindig szeretetre méltó feleséget lát viszont, olyat, aki állandóan azon fáradozik, hogy férjének minden boldogságot megadjon, szórakoztassa, megvigasztalja, hasznossá váljon számára, aki őt sosem akadályozza, és szabad mozgást engedélyez, aki megelégszik gyengéd figyelmességével, és boldog, ha a közelében lehet. Ha azonban nem is derülne ki, később rájön ennek fontosságára. Minden házasság boldoggá válhatná, ha ehhez tartanánk magunkat. Minden a feleségtől függ, neki kell megtalálnia a helyes közeputat, elnyerni férjének tiszteletét és megbecsülését, amellyel sosem szabad visszaélnie, amelynek birtokában ne kérkedjen, se parancsolni ne akarjon férjének. Az Ön helyzete éppoly kényes e tekintetben, mint az enyém volt. Soha ne éreztesse fensőbbiségét. Semmi nem számít, ha valaki igazán és okosan szeret, e tekintetben én nyugodt vagyok.

Kacérkodás és hivalkodás nem megengedett Önnek. Ne hallgasson senkire se, mutasssa meg, hogy fölötte áll az ilyesminek. Férjes asszonynál minden fontossággal bír, semmi sem vehető könnyedén. Öltözké legyen szerény. Férjes asszonynak nem szabad az, ami egy leánynak igen. A többiek azon nyomban túl akarnának tenni Önön.

Ne legyen bizalmasa, egyes-egyedül a férje legyen az. Magammal sem akarok kivételt tenni. Nekem se áruljon el bizalmas dolgokat. Őn elég értelmes és okos ahhoz, hogy boldog legyen. Annál is inkább, mert hitvese jelleme és viselkedése jobban megnyugtathat-

ja a jövőre nézve, mint bármi más, hacsak Ön saját maga nem dülja fel saját boldogságát. Mindig arra kell törekednie, hogy alkalmazkodjon, törődjön férjével, s akkor semmi hibát nem követ el. Ez az egyedüli módja annak, hogy ne térjen le az erény útjáról. Mennél mértékesebbek vagyunk, annál több örömünk van. Számos példát látott erre.

Napjaik és háztartásuk rendje a nyugodt és boldog élet titka. Tudom, hogy manapság azt hiszik az emberek, hogy nincs öröm ott, ahol kötöttség van. Nem értenék ezzel egyet, ha nem tapasztaltam volna magam is, és ne látnám nap mint nap, hogy azok, kik leginkább ezen elv szerint élnek, azok unatkoznak a legjobban és a legkevésbé boldogok. Örömet már semmiben sem lelnek, szeszélyeiknek és érzelmeiknek szabad folyást engednek, olyannyira, hogy a végén ezek rabszolgáivá válnak.

Olyan rendről beszélek, amely hitvese akaratával összeegyeztethető. Semmi ne akadályozza Önt, hogy alkalmazkodjon ahhoz, és minden áldozatot meg kell hoznia, ha arról van szó, hogy tetszen a férjének, vagy megtegye azt, amit akar. Nem kell szemrehányást tennie Magának, engedelmeskednie kell, miután ellenvetéseit és kifogásait szelíden és kedvesen megtette. Egyszer megteheti, de ha férje másként döntött, akkor nem marad más hátra, mint hogy engedelmeskedik, méghozzá úgy, hogy érződjön: férje döntését teljes egészében a Magának tekint. Mi sem könnyebb, ha az ember igazán szeret és tudja kötelességét. Csak így lehet boldog és nyugodt az ember ezen a világon.

Ha hitvese mindig úgy találja, hogy az ő boldogságán munkálkodik, és mindig azon buzgólkodik, hogy ő Ön mellett boldogabban, nyugodtabban és biztosabban érezze magát, mint bárhol másutt, akkor számolhat azzal, hogy magához köti és így megteremti az ő és az Ön boldogságát. Erről azonban ne akarjon tőle vallomást kicsikarni, az kell csak, hogy legyen meggyőződve róla.

A legsúlyosabb és legöregebb nők gyakran a leghevesebb szenvedélyeket lobbantották lángra, mert figyelmességük révén ügyesen szórakoztatták a férfiakat, és vonzották őket, miközben pedig a legszebb nőket elhanyagolták, mert ők a tulajdonságok híján voltak. Minél kevesebbet évdőjön. Napjainkban igen divatos ez a rossz szokás. A fesztelenség nélküli évdődéshez kellő szellemi emelkedettség és józan ítélőképesség kell.

Egyébként is ez a hangnem közvetlenkedéshez vezet, rossz színt visz a társaságba, előzi az illendőséget és udvariasságot.

Udvarában soha ne tűrje meg a kétértelmű megnyilvánulásokat vagy a rágalmazást. A dolgokat azon nyomban tisztázza, ezáltal száműzi közeléből a rossz embereket. Minden alkalommal mutassa meg, hogy igazságot szolgáltat az erénynek. Távolítsa el a környezetéből azokat, akik ennek híján vannak. Udvarában ügyeljen mindenben a rendszerességre. Elöljáróit kötelezze arra, hogy tartsák rendben embereiket. Ebből soha ne engedjen. De az embereket az előljáróik irányítsák, Ön ne foglalkozzon ezzel. Ez az egyetlen eszköz arra, hogy jól szolgálják, és ügyes emberek álljanak szolgálatában. (...)

A Jóisten oly sok adottsággal és kellemetességgel ruházta fel, és szemlátomást arra választotta ki Önt népes családjából, hogy növelje szülei, illetve szent és tisztánlátó sógor-nője¹⁸⁶ boldogságát és örömét. Férjéül erényes és szeretetre méltó hitvest adott, akit Ön választott. Remélem, hogy a Jóisten bevégi művét, és boldoggá teszi Önt, ha nem hagyja el őt és követi tanácsaimat, amelyeknek, éppúgy, mint gyengéd szeretetemenek, soha nem lesz híján.

Áldásom adom, és gyengéden öleli örökké hű édesanyja, Mária Terézia.

(Adam Wolf: *Marie Christine, Erzherzogin von Oesterreich*. Wien, Carl Herold's Sohn, 1863. 215–220.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

¹⁸⁶ A levélből nem derül ki, hogy Mária Ludovikára gondol (1745–1792), aki 1765-től Lipót felesége, vagy Mária Jozsefát (1739–1767) érti alatta, aki 1765-től II. József második felesége volt.

✧ A „MEGERŐSÍTŐ TÖRVÉNY” (DECLARATORY ACT, 1766)

Az illetéktörvényt kibocsátó Grenville-kormány 1765 júliusában lemondott, helyét a gyarmatosokkal szemben békülékenyebb Charles Watson Wentworth, Rockingham márké (1730–1782) kormánya foglalta el, mely 1766. március 18-án visszavonta az illetéktörvényt (lásd Az illetéktörvényt), ám ugyanazon a napon kibocsátotta a parlament mindezen kiterjedő főhatalmát leszögező Declaratory Actet. (K. L.) ✧

Miután őfelsége amerikai gyarmatainak és telepeinek több képviselőháza az utóbbi időben törvénytelenül magának vagy ugyanezek általános gyűlésének követelte az őfelsége alattvalóira vonatkozó illeték- és adókivetés kizárólagos és egyedülálló jogát a fent említett gyarmatok és kolóniák területén, és ezen követelések véghezvitele érdekében határozattá emelt bizonyos indítványokat, döntéseket és rendelkezéseket, amelyek csorbítják a parlament törvényhozó hatalmát, és ellentétesek a fent említett gyarmatok és telepek Nagy-Britannia koronájától való függőségével; kegyeskedjék ezért legkiválóbb Felségednek kinyilatkoztatni, s nyilatkoztatassék ki ő királyi felsége által, a parlamentben egybegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendek tanácsára, egyetértésével és annak hatalmánál fogva, hogy a fent említett amerikai gyarmatok és telepek Nagy-Britannia birodalmi koronájának és parlamentjének voltak és vannak függőségben alárendelve, és jog szerint úgy is kell maradniuk; továbbá, hogy a Király Őfelsége a Nagy-Britannia parlamentjében összegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendek tanácsára és hozzájárulásával teljes hatalommal és fennhatósággal rendelkezett, rendelkezik, és jog szerint rendelkeznie is kell olyan törvények és rendeletek meghozatalára, amelyek hatálya elégséges ahhoz, hogy Amerika gyarmatait és népét minden körülmények között alattvalóként kösse a brit koronához.

II. Nyilváníttassék ki és rendeltessék el az említett hatalomnál fogva, hogy azok a határozatok, indítványok, rendelkezések és iratok, amelyek a szóban forgó gyarmatok és telepek bármelyikében Nagy-Britannia parlamentjének fent említett törvény- és rendelethozó hatáskörét tagadják vagy kétségbe vonják, ezennel minden szempontból teljességgel semmisnek és érvénytelennek nyilváníttatnak.

(*English Historical Documents IX.* Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 695–696.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

✧ MÁRIA TERÉZIA LEVELE LEÁNYÁNAK, MÁRIA AMÁLIÁNAK (1769. JÚNIUS)

Mária Amália (1746–1804) Mária Terézia királynő (1740–1780) és Lotaringiai Ferenc császár (1745–1765) lánya, 1769 óta Ferdinánd (1751–1802) pármái herceg (1765 óta) felesége. Anyja tanácsai ellenére, főként a napóleoni háborúk idején, eredményesen avatkozott be országa ügyeibe. ✧

A tanácsaimat kéri, kedves lányom. Szeretőd szívemből jönnek ezek, s a világban szerzett tapasztalataim révén hasznosak lehetnek az Ön számára. (...) Ön tudja, hogy más értékek és tudományok iránt – legyenek azok mostanában bármily hasznosak, általánosak, sőt fontosak – soha nem volt érdeke. Tudta, hogyan kerülje el azt a fáradságot és gondosságot, amely ezekhez szükséges. Ezt meg kell mondanom, kedves lányom, de csak azért, hogy igazságot szolgáltatassak azoknak, akik azon fáradoztak, hogy tanítsák és semmit ne hanyagoljanak el. Kihasználhatta volna az elmúlt három évet is, ha akarta volna; kíváncsi, soha ne bánja meg az elvesztegetett időt, és ne szegyejlje pótolni azt, ami hiányzik. (...)

Hogyan fog Ön viselkedni egy olyan művelt, tájékozott herceggel, mint a férje? Mivel szórakoztatja? Itteni és gyermekkori történetecskékkal? Utazásaival? Betegségemmel? Olyan emberek kalandjaival, akiket nem ismer, akik nem érdeklik és jelentéktelenek? Tekintse szabálynak, hogy nem beszél az itteni dolgokról; csak jobban fogja becsülni Önt. Semmiben ne tegyen összehasonlításokat aközött, ami itt van és ami Pármában történik, kivéve, ha férje kéri! Ne kíváncsion Pármában soha olyasmit, amit itt szokás! Ön külföldi és alattvaló, azt meg kell tanulnia – és annál inkább alkalmazkodnia kell, mert idősebb, mint férje és ura –, hogy ne adjon okot a gyanúra, hogy uralkodni akar fölötte. (...)

Mennél kevesebbet beszél, annál jobb. Ne meséljen, ha mondanivalója csupán gyermekkorára és utazásaira korlátozódhat. Ismerem beszédstílusát, és anyaián meg kell mondanom: elég unalmas, és tele van a mondottakhoz nem illő fordulatokkal. Hibája még, hogy németül gondolkodik, és szó szerint fordít. Hallgasson, kérdezzen, tűrje, hogy meséljen Önnek. Hitesse el – anélkül, hogy kíváncsinak tűnnék –, hogy minden érdekli, lévén, hogy külföldi, de határozottan arra vágyik, hogy páрмаi, francia vagy spanyol legyen. Az ország legapróbb szabályaihoz is alkalmazkodjék (ha kell, fesse is magát), hogy férjének és alattvalóinak tessen! A legapróbb szokásokról is kérjen felvilágosításokat, hogy lássák, érdeklik Önt! Ne kezdje azzal, hogy meg akarja változtatni udvara rendjét, vagy másként kívánja azt irányítani! Ne is gondoljon erre, és ne zavarja meg az egyszerű és nyugodt életet, amelyet élhet, azzal, hogy olyan dolgokba avatkozik be, amelyek meghaladják képességeit. (...)

Minden oka megvan rá, hogy remélje, olyan boldog lesz a világban, amennyire csak lehetséges, ha követi tanácsaimat és mindenek előtt keresztényi, fegyelmezett életet él, példát ad másoknak könyörületességből, áhítatból, fegyelmezett viselkedésből és szerény tartózkodásból, amelyet mindenkor tanúsít. Önnek kell stílust és példát adnia. A jelen században nincs illendőség, a rossz példák annyira mindennaposak, hogy az emberek már nem is szégyenkeznek.

Mennél több szabadságot ad férjének azzal, hogy a lehető legkevesebb törődést és figyelmességet kívánja tőle, annál szeretetreméltóbb lesz számára; keresni fogja Önt és kötni fog Önhöz. Azt kell legfőképpen megtanulnia, hogy mindig ugyanabban a hangulatban találja, ugyanolyan szíves és előzékeny legyen! Próbálja meg szórakoztatni, elfoglalni, hogy másutt ne érezze jobban magát. Hogy megszerezze bizalmát, gondja legyen rá, hogy viselkedésével, tartózkodásával kiérdemelje azt. A házasság titka a kölcsönös bizalom és tisztelet; a nagy szerelem gyorsan elmúlik, de egymás barátjává kell lenni, hogy boldogok legyünk a házasságban, hogy el tudjuk viselni az élet árnyoldalait és boldogok legyünk, ami a legfontosabb és a legpáratlanabb dolog bármilyen helyzetben. (...)

Semmi kokettálás vagy hisztéria, semmi hiúság nincs megengedve Önnek. Ezzel kapcsolatban senkit ne hallgasson meg, mutassa meg, hogy fölötte áll az efféle ostobaságoknak! Egy férjes asszonynál mindennek jelentősége van, semmi sem könnyű. Szerényen öltözködjék, egy férjes asszonynak megengedhetetlen az, amit egy hajadonnak elnéznek, és a többiek még felül is akarnák múlni. (...)

Meg kell kísérelnie elfogadnia és szórakoztatnia férjét – ez az egyetlen eszköz a bűnbeesés ellen. Ha már hozzászokott ahhoz, hogy Önnel foglalja el magát, ez az Ön boldogságának újabb állomása. Az ember annál jobban értékeli az élvezeteket, mennél mértéktelenebbek az azokkal, erre elég példát láthatott. (...)

Ami az államügyeket illeti, az nem az Ön dolga, tartsa távol magát! Legyen férje bizalmasa, barátja, tanácsadója, de ne csináljon semmit önállóan, még kevésbé akarjon szerepelni vagy protezzálni valakit.

Azonnal utasítsa vissza, hogy a páрмаi udvar és a mi ügyeinkbe beleavatkozzék! Nyilvánítsa ki, hogy nem fog ezekkel foglalkozni, megtiltották Önnek, közvetítésének nem lenne hatása, mert itt az ügyeket az illetékes utakon intézik, anélkül hogy a család egyet-

len tagja bármikor is be mert volna avatkozni, és így a beavatkozás Önnek nagyon kényes lenne.

Nagyon fontos: lévén, hogy idősebb, mint a férje, még inkább vigyáznia kell, nehogy úgy látszék, hogy irányítani vagy újítani akar. Mivel férje olyan fiatal, olyan jószágos, olyan tapasztalatlan, óvakodjék attól, hogy másokkal együtt (legyen az akár egy miniszter is) vezetni akarja. Ismétlem, és nem lehet túl gyakran ismételni: Ön az uralkodás mesterségére nincs eléggé felkészítve. Hagyja ezt azokra, akikre Isten bízta, akiket hivatottá tett rá. Ez félelmetesen nehéz feladat, és egy pillanatnyi jóért száz gondoddal fizetünk. Az Ön feladata, kedves lányom, az, hogy szeresse férjét. Remélem, hogy gyengéd szívű és ragaszkodó természetű. (...)

(*Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde* 3. Hrsg. Alfred Arneht, Wien, 1881. 3–16.)

(Poór János fordítása)

☞ RENDELET A LEGFELSŐBB TANÁCSOK FELÁLLÍTÁSÁRÓL (VERSAILLES, 1771. FEBRUÁR)

René Nicolas Charles Augustin de Maupeou (1714–1792) kancellár (1768–1774) erőszakos úton próbálta rendezni a monarchia és a parlamentek között az 1740-es évektől egyre élesebbé váló konfliktust. A maguknak politikai jogokat követelő és egyes önkényesnek tekintett királyi intézkedésekre az igazságszolgáltatás felfüggesztésével válaszoló parlamenteket feloszlatták, tagjait hivatalait kártérítés nélkül megszüntették. 1771 tavaszán a kancellár megreformálta az igazságszolgáltatást. A Párizsi Parlamentet, névleg korábbi jogai érintetlenül hagyásával, újjászervezte. Valójában azonban legfelsőbb bírósági jogostványait megszüntette, és hat ügynevezett főtanácsra ruházta, amelyeket Arrasban, Blois-ban, Châlons-sur-Marne-ban, Clermont-Ferrand-ban, Lyonban és Poitiers-ben állítottak fel, mindegyikhez egy-egy bírósági körzetet rendelve. Tisztségviselőik nem vásárolhatták meg hivatalaikat, nem fogadhattak el „ajándékokat” a peres felektől, hivatali állásukat és fizetésüket királyi rendelet szabályozta, illetve utóbbit a kincstár folyósította. Az intézkedéseket azután a vidéki parlamentekre is kiterjesztették. A reform azonban óriási felzúdulást keltett, mert a parlamentek menesztett tisztségviselőinek ügyes propagandával sikerült testületi és egyéni érdekeiket közüggé emelniük, a „zsarnokság elleni harccá” nemesíteniük. Az új bírósági rendszer nem is élte túl XV. Lajost (1715–1774). A népszerűsége törekvő új uralkodó, XVI. Lajos (1774–1792) 1774 novemberétől visszaállította a régi parlamenteket és jogostványaikat. (S. T. P.) ☞

A legnagyobb sajnálkozással láttuk, hogy Párizsi Parlamentünk tisztségviselői a törvényekkel, esküjükkal és a közérdekkel egyaránt szembeszegülve engedetlenségre vetemedtek, elvi szintre emelték hivataluk [gyakorlásának] önkényes felfüggesztését s végül nyíltan jogot formáltak önmaguknak akarataink végrehajtásának megakadályozására. Követeléseiket azzal a tetszetős ürüggyel igyekeztek kedvezőbb színben feltüntetni, hogy megpróbálták nyugtalanságot kelteni alattvalóink között [társadalmi] állásukat, megbecsülésüket és tulajdonukat, sőt a korona öröklődését szabályozó törvényeket illetően is, mint-ha bizony egy rendtartás érintő szabályozás hatással lehetne e szent ügyekre és intézményekre, melyek megváltoztatása örömdetesesen nem áll módunkban, s amelyek szilárdságát mindörökké biztosítja saját, népeinkétől elválaszthatatlan érdekünk. Hosszú időre felfüggesztettük hatalmunk gyakorlását abban a reményben, hogy a belátás visszavezeti őket kötelességükhöz. Jóságunk azonban csak még inkább felbátorította ellenállásukat, és

megsokasította szabályellenes cselekedeteiket, nem hagyva ezáltal más választási lehetőséget számunkra, mint hogy megbüntetjük őket, vagy feláldozzuk koronánk leglényegesebb jogait. Kénytelenek lévén bírakat adni alattvalóinknak, először tanácsunk tagjaihoz fordultunk, akiknek képességei, éleslátása, buzgalma és szolgálatai mindig igazolták [beljük vetett] bizalmunkat. Miután azonban a pillanatnyi szükséghelyzet enyhítve megszembre tekintettünk, megéreztük, hogy népeink érdeke, az igazság java és dicsőségünk ezen körülmények közepette megkövetelik az igazságszolgáltatásban tapasztalható visszaélések felszámolását. Felismertük, hogy a hivatalok megvásárolhatósága, mely szerencsétlen időkben honosodott meg,¹⁸⁷ akadályává vált hivatalnokaink kiválasztásának, és gyakran eltávolította a hivatalviseléstől azokat, akik arra tehetségükkel és érdemeikkel fogva a legméltóbbak voltak, valamint hogy alattvalóinknak azonnali, tiszta és ingyenes igazságszolgáltatással tartozunk, s hogy az érdekek legenyhébb összefonódása is sérti a becsület és tulajdon érinthetetlen jogainak őrzésével megbízott közhivatalok érzékeny ítélőképességét, illetve hogy Párizsi Parlamentünk túlzottan kiterjedt joghatósága végtelenül káros a bírósághoz fordulóknak számára, akik ott kell hagyják családjukat avégett, hogy a hosszadalmas és költséges igazságszolgáltatásra várjanak, s akik az utazások költségei által kiszípolozva, az eljárás hosszadalmassága és bonyolultsága miatt végső anyagi romlásba dőltek, és arra kényszerültek, hogy feladják legjogosabb igényeiket is. Végül pedig mérlegeltük, hogy az a szokás, amely arra kötelezi a földesurakat, hogy a bírói joghatóságuk alá tartozó területen elkövetett kihágások elleni eljárás költségeit viseljék, súlyos teher számukra, s néha erős indok a büntetlenség előnyben részesítésére. Mindezekből következőleg elhatároztuk, hogy felsőbbbíróságokat állítunk fel egy-egy tartományban, melyeknek tisztségviselőit ellenszolgáltatás nélkül mi magunk fogjuk kinevezni tehetségük, jártasságuk és képeségük ismeretében, és nem lesz más díjazásuk, mint a hivatalukkal járó fizetés. (...)

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 306–307.)

(Botos Máté fordítása)

☞ MÁRIA TERÉZIA LEVELE FIÁHOZ, MIKSÁHOZ (1774. ÁPRILIS)

Miksa Ferenc (1756–1801) Mária Terézia királynő (1740–1780) és Lotaringiai Ferenc császár (1745–1765) utolsó gyermeke, 1770 óta a Német Lovagrend lovagja. Az aryai tanácsokat 1774–1775-ös európai körútja előtt kapta. ☞

(...)

A sors nagy csapása volt, hogy olyan korán elveszítette apját, egy olyan fejedelmet, aki szent vallásunk (ami az első, sőt egyetlen értéke az embernek) tiszta és pontos gyakorlásában éppoly kiemelkedő volt, mint szellemében, jellemében, jóságában és szeretetreméltségében. Fennkölt példáját Önnek és az egész családjának is túl korán nélkülöznie kellett. Akkor Ön még csak kilencéves volt, hangjára, gesztusaira nem emlékezhet, és alakját csak a portrék révén idézheti fel, amelyek az én saját és gyermekeim lakosztályaiban azért függnek, hogy a szemük előtt ugyanúgy jelen legyen ő, mint lelkükben. Halála óta itt minden megváltozott. Mondhatni, nincs többé udvar, nincs fejedelem. Fájdalmamba merülve két évig szinte nem ismertem magamra, súlyos betegségem után pedig testemet és lelkeimet felemésztette a kor, a gondok és a teendők. Bátyja, a császár legutóbbi szerencsétlen házassága és más körülmények miatt teljesen megváltoztak nálunk a viszonyok. A jelenleg

¹⁸⁷ Utalás arra, hogy a monarchia pénzzűkében folyamodott a hivatalok áruba bocsátásához.

uralkodó hangnem a lehető legrosszabb a vallás, az illem, a családi légkör szempontjából és különösen a fiatal emberek képzését illetően, akik most nagyon léha életet ének. (...)

Őn a legifjabb gyermekem, a nyolcadik főherceg¹⁸⁸ (szerencsére, és ez nagy szerencse), nem kell majd uralkodnia, így az élet több boldogságot tartogat az Ön számára, és kevesebb lesz a felelősség a vállain. De rangja révén még inkább köteles törődni mindazzal, ami személyét illeti. Méltón és megfelelően gondoskodtunk Önről. Önre vár a német rend nagymesteri címe, és Magyarország helytartójának méltósága abban a formában, ahogyan azt jelenleg sógora tölti be, továbbá azok a földbirtokok, melyeket elhunyt, felejtethetlen apja hagyott hátra. (...)

A magyarországi tisztség a Monarchia egyik legfontosabb posztja, nincs messze Bécsből, és olyan nemzet főiségét jelenti, melynek számos érdeme van velem szemben. Neki köszönhetem helyemet elődeim trónján. Harmadéves uralkodásom alatt a legnagyobb odaadást tanúsította irányomban, és hatékonyan támogatott céljaim megvalósításában. Ha ennek megfelelően viselkedik, bizalmat és szeretetet mutat iránta, meg fogja látni, sokat várhat ettől a nemzettől. Ezt a felismerést, mint annyi mást, néhai drága apjának köszönhetem, aki egyedül ismerte jól ezt a népet, és ha a továbbiakban ugyanúgy bánunk vele, ahogy azt én tettem, minden bizonnyal boldog lesz, amennyiben boldoggá teszi népét. Ekéért mutathatja meg, hogy méltó fiunk – megteszi mindazt, amit egy helytartó csak megtehet – aki egyébként teljesen uralkodója alá van rendelve. (...)

A magyarországi posztjának még egy célja van, nevezetesen az, hogy az uralkodónak, az államnak és a hazának hasznára legyen. Miután jelentős katonai hatalom élén áll, ügyeljen arra, hogy a hadi tudományokban, melyek a nagy fejedelmekhez leginkább méltóak, tökéletesítse magát, hogy egy napon, ha az uralkodó szükségesnek ítéli, eredményesen szolgálhasson a hadak élén. Ehhez azonban több érdemre és ismeretre van szüksége, mint másoknak. Születése önmagában kevés, sőt inkább szegénység, szerencsétlenséget növelné. (...)

Kerüljön minden szenvedélyt, különösen a nőkkel kapcsolatban. Sajnálom, de azt kell mondanom: veszélyesebbek ök, mint a császárság férfiak legrosszabbjai. Ha egyszer elbukik, elvész, és fáradtságos lesz újra talpra állnia, így vélem, mert ismerem jellemét. Kerülje gondosan az első hibás lépést! Őrizkedjék azoktól az illúzióktól és kísértésektől, melyek veszélyességük folytán bajt vonnak maguk után! (...) Ha nem akarja magát ilyesminek kitenni, és aztán azzal bajlódni, hogy kikerüljön belőle, megteheti, mert védi rangja és születése, és azok, akik szolgálják, hacsak Maga nem górdít útjukba akadályokat, s követi az én tanácsaimat és az övéket. Soha ne maradjon egyedül nőkkel, sem színházi páholyokban, sem fogadásokon és sétákon anélkül, hogy egy lovagja jelen lenne! Ne bizalmasodjék a másik nemmel, de respektussal és udvariasan bánjon még a polgárnőkkel is! Semmi bizalmaskodás és tréfálkozás a közrendűekkel, sem férfiakkal, sem nőkkel. Sem egy osztrák házból származó herceghez, sem egy koadjutorhoz nem illik.

Kissé félek, mert azt tapasztaltam itt, hogy szeret leereszkedni a nép fiaihoz. Az is fontos, hogy kerülje a csevegést lakájaival és kísérete alacsony rangú tagjaival, ne adjon nekik személyesen utasításokat. Apjuk kell legyen, gondoskodnia kell róluk, soha ne bánják durván velük és ne kíváncsian túl sokat tőlük, de soha ne legyen barátjuk, szövetségeseik vagy bizalmasuk! Ezek az emberek sem nevelést, sem ismereteket nem kaptak. Ha nem ennek megfelelően bánik velük, akkor rosszul fogják szolgálni, ezer bosszúságot okoznak, amitől meg szeretném óvni. Ezzel szemben azt szeretném, ha bizalommal tudna lenni egy lovagja, titkára vagy gyóntatója iránt. Ahhoz, hogy boldogok legyünk, szükségünk van egy emberre, aki előtt feltárjuk lelkünket, akitől tanácsot kérhetünk, még az élet szokványos dolgaiban is, melyek aztán gyakran meghatározzák a többi. Bizalmasától meg kellene köve-

¹⁸⁸ A számításban Mária Terézia legifjabb fiát annak három idősebb fivére és Lipót nagyherceg négy, már élő fia mögé helyezi. (Arneht jegyzete.)

telnie, hogy szabadon, világosan, kíméletlenül mondja meg az igazat akkor is, ha az Önt kínosan érinti. Egy ilyen bizalmas a legfőbb jó, amit csak kívánhat. Ha megtalálta, próbálja meg is tartani, jó modora, tetszése kinyilvánítása és bizalma által, továbbá követve tanácsait, és őszinteségét akkor is méltányolva, ha az Ön számára az kellemetlen. Ez annál is fontosabb Önt illetően, mert nem látom még, hogy jelleme teljesen kialakult volna; Ön zárkózott, és mégis indulatos és apatikus. (...)

Kártyázhat, csak ne házárdjátékokat [játsszon]. (...) Vegyen részt vacsorákon, táncoljon, a körülményeknek megfelelően és ahogy az udvariasság szabályai szerint illendő, szórakozzék, de ne mutasson unalmat, és ne hirdessen hibás filozófiát! Még kevesebb kifogást találjon másban, mint mások találhatnának Önben! Se panaszokat, kérelmeket, se javaslatokat ne vegyen át, világosan tudtul adva, hogy meg van tiltva Önnek. (...) Mindenütt a legmagasabb állású személyekkel legyen, ne keveredjék a tömegbe, mint itt szokása volt! Attól a pillanattól fogva, hogy elhagyja az apai házat, mindenütt annak képviselője. Mindenki Önt fogja figyelni, tudnia kell játszania a szerepét, amely teljesen más, mint az itteni. (...)

(*Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde* 2. Hrsg. Alfred Arneht, Wien, 1881. 318–321., 324–326., 338.)

(Poór János fordítása)

☞ ARANDA GRÓF TITKOS MEMORANDUMA III. KÁROLYHOZ (1783)

Az alábbiakban Pedro Pablo Abarca y Bolea, Aranda gróf (1718–1798) – III. Károly spanyol király (1759–1788) minisztere – fejt ki a nézeteit arról, hogyan lehetne növelni Spanyolország súlyát és tekintélyét a világpolitikában, a 18. század végén. Javasolja, hogy Spanyolország alakítsa ki új viszonyt amerikai gyarmataival. ☞

Uram! Felsőged kegyes személye iránti szeretetemet, az elismerés azért a sok jószágért, amellyel megtisztelt, és hazaszeretetemet egyaránt arra késztet, hogy a jelen körülmények közt nagy fontosságú gondolataimat közöljem Felsőgeddel.

Felsőged utasítása és felhatalmazása értelmében most írtam alá egy békeegyezményt Angliával.¹⁸⁹ A tárgyalás, melyet a Felsőgedtől szóban és írásban kapott elismerés alapján, úgy gondolom, Felsőged királyi szándékai szerint folytattam le, be kell vallanom, fájdalom érzést is okozott. Az angol gyarmatok függetlenségének elismerése bennem fájdalmat és félelmet váltott ki. Franciaországnak kevés gyarmata van Amerikában, de figyelembe kell azt is venni, hogy a hű szövetségésének tekinthető Spanyolorzágnak sok van, mely mától kezdve szörnyű megrázkódtatásoknak lesz kitéve.

Franciaország kezdettől fogva saját érdekei ellen munkálkodott, ösztönözte, előnyben részesítette [az amerikai] függetlenséget. Sokszor kifejtettem az ország minisztereinek: mi jobbat kívánhatna Franciaország, mint hogy látja, hogyan pusztítják egymást az angolok és telepeseik egy pártos háborúban, amely [a franciák] hatalmát növeli, és érdekeinek kedvez? A Franciaország és Anglia közötti antipátia elvakította a francia kabinet szemét, és elfelejtette, hogy az a szerepe, hogy nyugodt szemléllőnek maradván, végignézze ezt a harcot. Miután bekerült a küzdőterre, a családi egyezmény értelmében,¹⁹⁰ szerencsétlen módon, magával rántott minket is egy olyan háborúba, amely teljesen ellentmond érdekeinknek.

¹⁸⁹ Párizsi béke (1783).

¹⁹⁰ Az első Bourbon családi szerződést 1733-ban kötötték, majd 1743-ban és 1763-ban megújították. A három szerződés célja: szorossra fűzni a spanyol és a francia Bourbon-dinasztia kapcsolatát, amelyben Spanyolorzágnak inkább alárendelt szerepe volt.

Nem fogom most elemezni annak a néhány hazai és külföldi államférfinak a véleményét, akiknek véleménye megegyezik az enyémmel, hogy milyen nehézségbe ütközik, hogy megtartsuk az uralmunkat amerikai gyarmataink fölött. Még sohasem sikerült senkinek sem ilyen kiterjedt és az ország fővárosától ilyen messze eső gyarmatokat hosszú időn keresztül megőrizni. Ezekhez a nehézségekhez, amelyek valamennyi gyarmatra vonatkoznak, hozzá kell tennünk azokat a különleges problémákat, amelyek a spanyol tengerentúli gyarmatok megtartása ellen szólnak. Például milyen nehézséget jelent bajban segítségükre szíelni. Vagy [fellépni olyan kormányzókkal szemben], akik zaklatják a szerencsétlen lakosokat. A központi hatalom távolsága problémát jelent azok számára is, akik segítségért szeretnének hozzá fordulni, hogy előadhassák panaszait. Sokszor évek telnek el anélkül, hogy panaszait orvosolták volna, és ez alatt az idő alatt a helyi közigazgatás zaklatásainak vannak kitéve. Nehézséget jelent, hogy ekkora távolságból megismerjék a döntéseket. Legvégül az alkirályok és főkapitányok mint spanyol állampolgárok könnyedén be tudják szerezni Spanyolországból a nekik kedvező végzéseket. Ezek a körülmények csak elkedvetleníthetik Amerika lakosait, és arra kényszeríthetik őket, hogy mihamilgy alkalom nyílik rá, kivívják függetlenségüket. Anélkül, hogy kitérnék a fenti véleményekre, most csupáncsak a következő félelemről szeretnék beszélni. Látjuk, miként vagyunk kitéve egy nemrég elismert új hatalom felől jövő veszélyeknek, egy olyan országnak, amelyben nincs más állam, amely terjeszkedésében visszafoghatná. A Szövetségi Köztársaság pigmeusként született, függetlensége kivívásához szüksége volt olyan hatalmak erejére és támogatására, mint Spanyolország és Franciaország. Egy napon óriás lesz, félelmetes kolosszus ezeken a területeken. El fogja felejtetni a két hatalomtól kapott támogatást, és nem fog másra gondolni, mint saját terjeszkedésére. A tudat szabadsága és az a könnyedség, ahogy hatalmas kiterjedésű területeken új településeket képes létrehozni, és azok az előnyök, melyeket az új kormány élvez, valamennyi nép földművesét és kézművesét odavonzza. Az emberek mindig a gazdagság után futnak, és néhány év múlva nagy fájdalommal észleljük majd e kolosszus fenyegető létét.

Megerősödése után ennek a hatalomnak az lesz az első lépése, hogy elfoglalja Floridát, hogy meghódíthassa a Mexikói-öblöt. Miután ily módon megnehezíti számunkra az Új-Spanyolországgal való kereskedelmet, következő céljaként kitűzi e kiterjedt birodalom meghódítását. Nem lesz lehetőségünk megvédeni magunkat e jelentős hatalom ellen, amely ráadásul ugyanazon a kontinensen található, és határos vele.

Uram, ezek a félelmek megalapozottak, és néhány éven belül be is következnek, ha csak előbb egy tragikus esemény nem történik a mi Amerikánkban. E nézőpontot igazolja az, ami minden évszázadban és minden nemzetnél megtörtént, amikor elkezdtek lázadni. Ez embernek, bárhol legyen a világon, ugyanaz a természete, az éghajlatok különbsége nem változtatja meg érzéseit. Aki alkalmat talál a hatalom megszerzésére és a naggyá váláshoz, élni fog vele. Hogyan várhatjuk el az amerikaiktól, hogy tiszteljék Új-Spanyolország királyságát, ha lehetőségük nyílik arra, hogy meghódítsák e gazdag és szép országot? Az okos politika azt tanácsolja nekünk, hogy tegyük meg az óvintézkedéseket az eljövendő rosszal szemben. Erre a gondolatra összpontosult a figyelmem, miután Felséged teljhatalmú követeként, királyi akarata és útmutatásai alapján aláírtam a párizsi békét. Képességeimnek megfelelően teljes figyelmemet szenteltem ennek a fontos témának, és hosszú pályafutásom alatt szerzett katonai és politikai ismereteken alapuló, elmélyült gondolkodás után úgy gondolom, hogy a minket fenyegető nagy veszteségek megelőzése érdekében nem maradt más, mint alkalmazni azt a megoldást, amelyet Felségednek az alábbiakban előadok.

Felségednek fel kellene számolnia valamennyi birtokát az amerikai kontinensen, csupáncsak Kubát és Puerto Ricót kellene megtartania az északi részen, és egy másikat a déli részen, hogy ott a spanyol kereskedelem számára lerakatokat létesítsenek.

E gondolat megvalósítása érdekében át kellene helyeznie infánsait¹⁹¹ Amerikába, az egyik Mexikó, a másik Peru, a harmadik a Costa Firme királya lenne, és Felséged a császári címet venné fel.

Ezen adományozás feltételei szerint az új királyok a legnagyobb családfőnek ismernek el Felségedet és a fejedelmeket, akik Felséged utódai lennének a trónon. Új-Spanyolország királya, a királyság átengedése fejében, évente, ezüstrudakban fizetné adóját, amelyet elküldene, hogy Madridban és Sevilleben pénzürmét verjenek belőle. Peru királya, ugyanilyen módon, gyarmata termékében, aranyban fogja leróni adóját. Costa Firme királya évi adóját gyarmati áruban fizeti ki, elsősorban dohányt fog küldeni a királyság raktárainak ellátására.

Ezeknek a fejedelmeknek és gyermekeiknek mindig Spanyolország infánsaival vagy családjával kell házasságot kötniük. Ami Spanyolország hercegeit illeti, nekik a tengerentúli királyságok hercegnőivel kell házasságot kötniük. Így létrejönne a négy korona közötti közvetlen szövetség. Trónra lépésekor valamennyi uralkodó ünnepélyes esküvel fogadja e feltételek teljesítését.

Ami a kereskedelmet illeti, a teljes kölcsönösség alapján kell működnie. A négy nemzet szoros, védelmi és támadó jellegű szövetség révén kell hogy megőrizze és fejlessze magát.

Mivel gyáraink nem képesek ellátni Amerikát valamennyi szükséges kézművestermékkel, szövetségesünk, Franciaország – Anglia teljes kizárásával – látná el azokkal a termékekkel, amelyeket mi nem tudunk oda eljuttatni. Így a három uralkodó, mielőtt elfoglalja trónját, formális kereskedelmi szerződést kötne Spanyolországgal és Franciaországgal, anélkül hogy valaha is bármilyen kereskedelmi kapcsolatot létesítene az angolokkal. Ezenkívül, mint új államok urai és uralkodói, saját belátásuk szerint cselekedhetnek.

E terv végrehajtása nagy előnyökkel járna. Az Újvilág három királyának hozzájárulása több ezüstről jelentene, mint amennyit jelenleg termelnek Amerikában. A lakosság növekedne, hiszen megszűnne az állandó elvándorlás, amelyet manapság ezeken a területeken tapasztalni lehet.

Kontinensünkön semelyik európai hatalom sem szállhatna szembe sem Amerika három királyságának hatalmával – melyek a javaslat alapján egymással szoros kapcsolatban lennének –, sem Spanyolország és Franciaország királyságaival. Meg lehetne akadályozni ezáltal az angol-amerikai gyarmatok vagy bármely más hatalom terjeszkedését, amely a világnak ezen a részén szeretne gyökeret eresztetni. Az új királyságokkal létrehozandó egység értelmében Spanyolország bonyolítaná le a hazai termékek és a fogyasztás számára fontos gyarmati áruk kereskedelmét. Így módon kereskedelmi flottánk megnövekedne, és az összes tengeren tisztelnék a haditengerészetünket. Jól kell kormányozni a fentebb említett szigeteket, és jó védelmi állapotot kell biztosítani számukra. Ezek elegendőek lennének kereskedelmünk számára, anélkül hogy egyéb birtokokra lenne szükségünk. Így érhetnénk végre el, hogy kellemetlenségek nélkül élveznénk amerikai gyarmataink előnyeit.

Uram, ezek az én elképzeléseim erről a kényes kérdésről. Ha megérdemlik Felséged jóváhagyását, akkor részletekbe menve kifejténém, hogyan lehetne a gyakorlatban megvalósítani, titokban és megfelelő elővigyázatossággal, hogy Anglia semmit se tudjon meg belőle, csak akkor, amikor a három infáns már úton lenne, közelebb Amerikához, mint Európához, és akkor már semmit sem tudna tenni. Ez szörnyű csapást jelentene a büszke rivális számára, mi viszont előre felkészülnénk, hogy lecsillapíthassuk kitörő dühét.

Szükség van e terv végrehajtásához Franciaországra, a mi hű szövetségesünkre, amely szívesen részt venne benne, mivel érzékelné családja trónfoglalásának előnyeit az Újvilágban, valamint a kereskedelem egy speciális védelmét ezen a földrészen, könyörtelen riváli-

¹⁹¹ A mindenkori spanyol uralkodói család gyermekeit hívták így.

sa, Anglia kiiktatásával. Nemrég érkeztem Párizsból, egy időszaki engedély birtokában, hogy itthon személyes ügyeimet intézhessem. Ha Felsőged úgy ítéli meg, hogy visszatérhetek, hogy folytassam a követi megbízatásomat, akkor azt terjesztem majd, hogy elintéztém itteni, személyes ügyeimet. Párizsban korlátlan bizalmat élvezek, a király és a királyné megisztelnék bizalmukkal, közelről és jól megfigyelhetem a minisztereiket. Nem tudom, hogy tévedek-e, de remélem, hogy el tudom velük fogadtatni a javasolt tervet és végrehajtását, és titokban, a megfelelő elővigyázattal tudom kivitelezni. Felsőged számíthat rám e terv kidolgozásának későbbi fázisaiban is. Hiszen aki kitalálta az ötletet, bárki másnál alkalmasabb annak végrehajtására. Felsőged ismeri buzgalmamat és hűségemet, a rám bízott feladatok mind egyikét jól végeztem el. Biztos vagyok abban, hogy ez is sikeres végkifejletű lesz, mivel töretlen vágyam, hogy (...) életemet Felsőged szolgálatának szenteljem.

(*Historia de España* XII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1985. 77–81.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ A YORKSHIRE-I TÁRSASÁG PETÍCIÓJA ÉS HATÁROZATAI (1780)

Az 1770-es években Angliában mind szervezettebb formában hallatták hangjukat a parlamenten kívüli politikai erők. Követeléseik egy része egybeesett azzal, amit a whigek Charles Watson Wentworth, Rockingham márké (1730–1782) vezetett szármája is szorgalmazott: a korona befolyásának visszaszorítását, olcsóbb és átláthatóbb adminisztrációt. Más részük azonban a mérsékelt reformon túlmenően a parlamenti képviselet, a választójog reformját tűzte célul. A formálódó politikai radikalizmus legfontosabb fórumai közé tartozott a Christopher Wyvill (1740–1822) vezette Yorkshire-i Társaság. (K. L.) ☞

Mi, alulírottak úgy véljük, hogy a parlament szabadságának helyreállításához a közpénzek felhasználása terén mindenképpen gazdaságossági reformintézkedésekre van szükség.

Továbbá úgy véljük, hogy a parlamenti népképviselet az utóbbi időben módfelett egyenlőtlenre vált, amennyiben a képviselők nagy részét azok a hanyatló és elszegényedő körzetek választják meg, amelyek vagy közvetlenül a korona, vagy néhány nagyobb család irányítása alá tartoznak, vagy általában ki vannak szolgáltatva a vesztegetésnek, és így a parlamentben bármilyen kormányzati intézkedéshez támogatást lehet szerezni, akármekkora kárt okoz is az a királyság általános kereskedelmi és agrárérdekeltségének: s ez ellentétben áll a parlament intézményének méltó rendeltetésével és hasznával. A parlamenti képviselő-választás jogának ez a méltánytalan elosztása ma fő oka számos társadalmi bajunknak, amelyekre nemigen lehet addig hathatós gyógymódot alkalmazni, amíg a törvény nem biztosít megfelelőbb népképviseletet.

Továbbá úgy véljük, hogy ha a korrupció forrását sikerült megfelelő mértékben csökkenteni, és létrejött a méltányosabb népképviselet is, vissza lehet térni a gyakoribb választásokhoz, ami nemcsak a nép nagy megelégedésére szolgál, hanem jót fog tenni a parlament becsületének és feddhetetlenségének is, de nem jár azzal a káros következménnyel, hogy független uraknak a kormányzat bábjaival kelljen bosszantó versengésbe bocsátkozniuk. Ennélfogva támogatjuk:

1. A nép petícióiban követelt gazdaságossági reformot, az állam minden területén elengedhetetlenül szükséges szigorú takarékosági tervet, a Korona alkotmányellenes befolyásának csökkentésére irányuló fontos rendelkezést.

2. Azt a javaslatot, amely az egyenletesebb képviselet érdekében a parlamentet legalább száz lovaggal kívánja bővíteni, akiket, arányosan, Nagy-Britannia megyéi választanak.

3. azt az indítványt, mely szerint a parlamenti alsóház képviselőit legfeljebb három éves időszakra választanák.

S hogy békés, közös támogatásunkkal ezeket a dicséretes általános reformokat még inkább előmozdítsuk, társulunk erre a kifejezett célra, és ezt egyenként kézjegyünkkel is igazoljuk. Egyenként és közösen elhatározzuk továbbá, hogy minden erőnkkel, minden törvényes és alkotmányos eszközzel segítjük ezeket az intézkedéseket. És főképpen elhatározzuk, és a legteljesebb egyetértésben a legünneplésebben vállaljuk, hogy amíg a közpénzek felhasználásában nem történnek ésszerű reformok, amíg nincs törvényes rendelkezés még legalább száz megyei képviselő parlamenti megválasztásáról és a parlamenti mandátum idejének három évre csökkentéséről, addig a következő általános választáson vagy az azt követőkön nem támogatunk szavazatunkkal vagy befolyásunkkal egy ellenjelöltet sem, sem ennek a megyének, sem másinak, sem bármely parlamenti körzetnek a képviselőtében, hacsak – köztudott feddhetetlensége és szabad alkotmányunkhoz való ragaszkodása alapján, valamint azért, hogy ezen alkotmányos reformokkal való egyetértését akár ennek a szövetségnek az aláírásával, akár más, neki megfelelő módon igazolta – nem győződünk meg arról megnyugtatóan, hogy mindent megtesz a parlamentben a következő javaslatok, illetve a bennük javasolt reformok közül a még megvalósulatlanok támogatására. Nevezetesen:

1. Egy vagy több törvényjavaslat a közpénzek pazarlásának megfékezésére, az állami szerződésalkötések szabályozására, az állami számlák vezetésére és kezelésére, a fölháborítón magas hivatali fizetések csökkentésére, és a közszolgálatlalt ki nem érdemelt sinecúra állásokkal és nyugdíjakkal való visszaélések megszüntetésére.

2. Törvényjavaslat a parlamenti népképviselőt egyenletesebbé tételére, amely a brit királyság megyéinek lehetővé teszi, hogy megfelelő arányban elosztva, a mostani létszámmal felelt legalább száz megyei képviselőt küldhessenek a parlamentbe.

3. Törvényjavaslat a parlamenti mandátumának három évre rövidítésére. (...)

(*English Historical Documents X*. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 213–214.)

(Nikowitz Márk fordítása)

☞ AZ EDINBURGHI SELECT SOCIETY LEÍRÁSA (1754–1794)

A felvilágosodás korabeli „társasági mozgalom” egyik jellegzetes, egyben kiemelkedő példája az 1754–1764 között működött edinburghi „válogatott társaság”. A helyi szellemi és társadalmi elit összejövetelein megvitatott témák tanúsága szerint egyesítette az irodalmi, tudós és közhasznú társaságok törekvéseit. A beszámoló szerzője, Dugald Stewart (1753–1828) a skót felvilágosodás nagyjainak tanítványa és élettrója, 1785–1810 között maga is az Edinburghi Egyetem morálfilozófia-professzora. (K. L.) ☞

(...)

A Select Society létrejöttét a szellemes Allan Ramsaynek,¹⁹² az azonos nevű költő¹⁹³ fiának köszönhette. A társaság eredeti célja az volt, hogy filozófiai tárgyú vizsgálódásokat folytasson, és hogy tagjait járatosá tegye a beszéd művészetében. Első ízben 1754 májusában az Ügyvédi Könyvtárban ültek össze tizenötön, akiket Ramsay úr és két-három ba-

¹⁹² Allan Ramsay (1713–1784), 1767-től III. György udvari portréfestője.

¹⁹³ Allan Ramsay skót költő (1686–1758).

rátja választott ki és hívott meg. Az első ülésen társasággá alakultak, amelybe azután új tagokat csak titkos szavazással lehetett felvenni. Meghatározták azt is, hogy a társaság rendszeresen össze fog gyűlni a Legfelsőbb Bíróság ülései idején minden péntek este, télen és nyáron egyaránt.

A társaság évekig nagy népszerűségnek örvendett, és annyira divatos lett, hogy 1759-ben már 130 taggal büszkélkedhetett, ami magába foglalta az összes edinburghi és környékbeli literátort, sok előkelőséget és nemesembert. A tagok közül csak kevesen vettek részt a vitákban, de sokan rendszeresen megjelentek, mert úgy gondolták, hogy ez kellemes módja a szórakozásnak és a tanulásnak. Dr. Robertson¹⁹⁴ különösen feltűnő figurája volt a társaságnak, melynek népszerűsége hat-hét évig töretlen maradt. Dr. Robertson tevékenysége és pár hittestvérének megjelenése rendjét új megvilágításba helyezte. A Forradalom óta (amikor az egyházban hemzsegték a tudatlan lelkészek) egészen eddig az időszakra a nemzeti egyház papságát lenézték, és nem tartották őket összemérhetőnek tudás és haladó nézetek tekintetében a tanult emberekkel. Most azonban, amikor megméretetett tehetségük e téren, legalább akkora dicsőre bizonyultak méltónak, mint a tanult világi emberek, s mivel oly sokáig voltak elnyomva, ezt ellensúlyozandó, érdemeikhez méltóan értékelték őket. Amikor a Select Society megalakult, még nem tudhatták, hogy három egyházi ember is hamarosan jelentős műveket fog kiadni: *Skócia története Mária uralkodása alatt*;¹⁹⁵ *Douglas tragédiája*;¹⁹⁶ *Epigoniad*.

Amikor a társaság népszerűsége hanyatlani kezdett, mert már sok tagját távol tartották egyéb foglalatosságai, és alábbhagyott az újdonság és a versenyszellem által keltett lelkesedés is, úgy gondolták, hogy helyesebb állandó elnököket választani, akik felváltva vezetik az üléseket. Az elnökök feladata az lett, hogy feltegyék a megvitatásra kerülő kérdést, megnyissák a vitát, és ügyeljenek arra, hogy mindenkinek egyenlő esélye legyen a megnyilatkozásra. Dr. Robertson volt az egyik ilyen választott elnök, és megfigyelték, hogy míg mások terjedelmes bevezetésükben általában kimerítették a megvitatandó kérdést – méghozzá annyira, hogy nem is maradt lehetőség a vitára –, addig Robertson röviden és mesterien felvázolta a témát, csupán ötleteket vetett fel, de nem bocsátkozott azok taglalásába.

A Select Society legkiemelkedőbb tagjai közé tartozott Sir Gilbert Elliot,¹⁹⁷ Wedderburn úr,¹⁹⁸ Andrew Pringle úr,¹⁹⁹ Lord Kames,²⁰⁰ Walter Stewart úr,²⁰¹ Lord Elibank²⁰² és dr. Robertson. A tiszteletre méltó Charles Townshend²⁰³ egyszer beszélt a társaság előtt. David Hume és Adam Smith ki sem nyitották a szájukat.

¹⁹⁴ William Robertson (1721–1793) történész, az Edinburghi Egyetem rektora, a skót presbiteriánus nemzeti egyház nagygyűlésének elnöke.

¹⁹⁵ William Robertson: *The History of Scotland during the Reign of Mary* (1759).

¹⁹⁶ *The Tragedy of Douglas* (1755), John Home (1722–1808) lelkész műve, mely heves bírálatot váltott ki a szigorú presbiteriánus egyház berkeiben: papi személyhez illetlennek találták a színműírást, s a dráma egyes részeit is profánnak minősítették. A szerzőt az alább említett Andrew Pringle védte az egyházi bíróság előtt.

¹⁹⁷ Sir Gilbert Elliot (1751–1814) skót politikus – a brit parlamenti alsóház egyik kulcsfigurája –, kultúrmeccénás.

¹⁹⁸ Alexander Wedderburn, Loughborough báró, majd Rosslyn gróf (1733–1805) parlamenti képviselő, később lordkancellár.

¹⁹⁹ Andrew Pringle, 1759-től Lord Aylemoor (†1776) nagy hírvé ügyvéd, később Skócia koronaügyésze (solicitor general).

²⁰⁰ Henry Home, Lord Kames (1696–1782) jogász, műkedvelő filozófus, mecénási tevékenységével is a skót felvilágosodás egyik meghatározó egyénisége.

²⁰¹ Walter Stewart ügyvéd.

²⁰² Patrick Murray, Elibank báró (1703–1778) jogi és katonai pályán indult, később Kames és Hume mellett a kor egyik legfőbb ízlésformálója lett.

²⁰³ Charles Townshend (1725–1767) parlamenti képviselő, 1767-ben pénzügyminiszter.

A társaság még sokat köszönhetett id. dr. Alexander Monrónak,²⁰⁴ Sir Alexander Dicknek²⁰⁵ és Patrick Murray ügyvédnek, akik állandó jelenlétükkel és a vitákban való lelkes részvételükkel sokat tettek a színvonal emeléséért az első évben, és segítettek, amikor az érvelés különben csak nehézkesen ment volna. Ugyanezt a szerepet töltötte be később még nagyobb rátermettséggel Lord Monboddó,²⁰⁶ Lord Elibank és William Wilkie tiszteletes, akik mind különös tehetséggel rendelkeztek arra, hogy kimeríthetetlen humorral és vitakészséggel támogatassanak ellentétes véleményeket.

Kitűnik a Select Society jegyzőkönyveiből, hogy bár Mr. Hume és Mr. Smith nem vettek részt aktívan a kérdések megvitatásában, különböző alkalmakkor mindketten betöltötték az elnöki tiszteletet. 1754. június 19-én (a társaság második ülésén) a jegyzőkönyv szerint „Adam Smith úr elnökölt, az alábbi témákat nevezte meg, amelyek a következő szerdán a vita tárgyát képezik majd, ezek:

1. Előnyös lenne-e Nagy-Britanniának a külföldi protestánsok általános honosítása?
2. Ugyanolyan serkentően hat-e a gabona kivitelére fizetett exporttámogatás a kereskedelemre és az iparra, mint a mezőgazdaságra?”

Az alábbi rövid bejegyzés nagyon érdekes, különösen, ha összevetjük Hume úr későbbi publikációival.

Edinburgh, 1754. december 4.

David Hume úr elnökölt

A társaság megkezdte a mára kijelölt kérdések megvitatását, ezek:

Vajon a régi vagy a modern módor a kedvezőbb a nők helyzete és a velük szembeni bánásmód szempontjából? A tárgykört illető néhány megjegyzés és érv után a kérdések, amelyeket az elnök feltett és a társaság elfogadott mint a következő ülés tárgyát, ezek –

Hogy a különböző nemzeti jellemvonások az eltérő éghajlat következményei-e, vagy más politikai és erkölcsi okokból erednek?

Az elnök elhagyta székét.

David Hume

Ezekhez a részletekhez még szeretnék hozzátenni egypár mondatot a 1754. augusztus 9-i jegyzőkönyvből, amely példával szolgál arra, hogy milyen témákat vitattak meg Edinburgh első irodalmi társaságában. A lista vége felé egyes kérdések (függetlenül attól az érdeklődéstől, amit az gerjeszt, hogy az említett emberek közül egyesek nagy hírnévre tettek szert) azért is értékesek, mert dokumentálják azokat a változásokat, amelyek a közgondolkodásban és a gondolkodó emberek témaválasztásában bekövetkeztek.

Patrick Murray úr elnökölt

Sir David Dalrymple,²⁰⁷ a Kérdések Bizottságának elnöke, felolvasott sok olyan kérdésjavaslatot, amely a bizottsághoz érkezett. Ezeket egyenként felolvasták és elfogadták, és határozatot hoztak arról, hogy szerepeljenek a jegyzőkönyvben.

A következő kérdések érkeztek be:

Hogy a jelenleg Skóciában működő bankok száma javára válik-e az ország kereskedelmének? És hogy az állampapírok a nemzet javát szolgálják-e?

²⁰⁴ Id. Alexander Monro (1697–1767) orvos, az Edinburghi Egyetem első anatómiaprofesszora. Aazonos nevű fia (1733–1817) követte pályáján és a társaság tükárákát is.

²⁰⁵ Alexander Dick báró (1703–1785) orvos, kulcsszerepet játszott a Skót Királyi Társaság megalapításában.

²⁰⁶ James Burnet, Lord Monboddó (1714–1799) különösképp nevezetes bíró, nyelvtudományi és metafizikai művek szerzője.

²⁰⁷ Sir David Dalrymple, 1746-tól Lord Hailes (1726–1792) jogász.

Hogy fenn kell-e tartani az exporttámogatást a Skóciában előállított olcsó szövet kivételére?

Hogy melyik módszer az előnyösebb: a szegénytámogatás kiosztása úgy, hogy a szegények saját házaikban laknak (ez a bevett skót gyakorlat), vagy az, ha a szegényeket dologházakban vagy kórházakban gyűjtik össze?

Hogy az ország jelen körülményei között a szántóföldek vagy a legelők nagyságát hasznosabb-e növelni?

Hogy jól tette-e Brutus, hogy megölte Caesart?

Hogy megszüntessék-e a pellengért?

A Bizottság megtagadta a következő kérdés megvitatását: Hasznos lenne-e a nemzetnek alkalmazni nápolyi Johanna királynő törvényét, amely engedélyezte a bordélyházak működését? Wedderburn úr, aki ezt a kérdést felvetette, fellebbezett a bizottság döntése ellen. A fellebbezésről történő határozathozatalt a következő ülésre halasztottuk. (...)

(Dugald Stewart: *Account of the Life and Writings of William Robertson, D. D.* In: *The Collected Works of Dugald Stewart Esq. F. R. S. X.* Ed. Sir William Hamilton Clark, Edinburgh, 1877. 203–205.)

(Szakály Orsolya fordítása)

⇨ PÉTER LIPÓT TOSZKÁNAI NAGYHERCEG KORMÁNYZATA (1789)

Péter Lipót toszkánai nagyherceg (1765–1790), a későbbi II. Lipót császár, magyar és cseh király (1790–1792) toszkánai reformjait egy francia utazó, Charles Marguerite Jean Baptiste Mercier Dupaty (1746–1788) leírásában mutatjuk be. Dupaty 1768-ban a bordaux-i parlament ügyvédje (avocat général) lett, 1770-ben a La Chalotais-perben Maupéou (1714–1792) kancellár pertjét fogta a parlamenttel szemben. Ezzel egyrésztől kivívta Voltaire (1694–1778) elismerését, másrésztől azonban kegyvesztettség és száműzetés lett a büntetése. Cesare Beccaria (1738–1794) híres művét (A bűnokről és a büntetésekről – lásd fenn) fordította, majd 1778-ban tért vissza Bordeaux-ba, ahol ekkor a parlament elnökének nevezték ki. Ellenségei miatt, akik ateizmussal is vádolták, hamarosan Párizsba költözött, ahol a büntetőjog reformján munkálkodott. Dupaty 1785-ben járta be Itáliát: Genováól Firenzén és Rómán át Nápolyig. Két kötetben, levél formában írt útleírása névtelenül jelent meg 1789-ben, majd a 19. század elején többször újra kiadták. Péter Lipót toszkánai kormányzatát, ahogyan az alábbi XXV–XXVI. levélben leírja, nemcsak külső szemlélőként ismerhette meg, hanem a nagyherceggel személyesen is beszélgethetett róla. ⇨

(...)

XXV. levél.²⁰⁸ Firenze

A Világ legszebb galériája, kedves barátom, Firenzében található. Én azonban ma egyáltalán nem a festményekről, képekről vagy szobrokról beszélnék Neked; láttam ugyanis Lipótot és népét.

Lipót szereti a népét, és így megszüntette a szükségtelen adókat; szélnek eresztette majd minden katonáját, csak azokat tartotta meg, akikre szükség volt, hogy a hadsereg formáját megőrizték.

²⁰⁸ A levél címzettje Marquis de Marnézia, aki ezt a falusi természetről szóló érdekes költeményébe is beleíratte. Claude François Adrien marquis de Lezay-Marnézia (1735–1800) *Essai sur la nature champêtre* című, öt énekből álló költeménye Párizsban jelent meg 1787-ben.

Lerombolta a pisai erődtímenyeket, mivel fenntartásuk túlzottan költséges volt; le-döntötte a köveket, melyek tönkretették az embereket.

Úgy találta, hogy udvartartása elrejtí előle népet; most nincs többé udvartartás. Ma-nufaktúrákat alapított. Mindenütt kitűnő utakat építtetett saját költségén. Kórházakat ala-pított; úgy mondják, hogy a kórházak Toszkánában a nagyherceg palotái. Meglátogattam őket, s mindenütt tisztságot, rendet, különös és figyelmes műgondot találtam. Láttam be-teg öregeket, akik úgy tűntek, mintha saját gyermekeik gondoznák őket; láttam beteg gyer-mekeket, akik úgy tűntek, mintha saját édesanyjuk ápolná őket. Nem nézhettem könnyek nélkül az irgalom és az emberiesség eme túlárado bőségét. A kórházak homlokzatán elhe-lyezett feliratokon Lipótot a *szegények atyjának* nevezik. A kórházak már önmagukban is biztosították neki e címet. Vannak műalkotások, melyek nem igénylik a feliratokat. A nagy-herceg gyakran látogatja a szegényeket és a betegeket; nem feledkezik meg a jóról, amit tett; nemcsak az emberiesség mozgatja, hanem emberi lelke van. A gyötrelom és a fájdalom ezen szállásain soha nem jelenhet meg anélkül, hogy láttán örömkönnyet ne hullatná-nak, és nem távozzhat úgy, hogy ne halmozniak el jókívánságokkal. Az ember hallani véli egy boldog nép elismerő szavait, s e dicshimnusz egy kórházból száll föl.

A nagyherceg elé juthat az is, akinek családja nem bír négysszáz éve nemességgel, vagy aki nem olyan ősoktól származik, akik az ő őseivel a koronáért versenyeztek. Palotája, aho-gyan a templomok, mindenki előtt kivétel nélkül nyitva áll. Hetente csak három nap van kifejezetten bizonyos embereknek fenntartva, azonban nem a nagyoknak, nem a gazda-goknak, nem a festőknek, sem pedig a zenészeknek, hanem a szerencsétleneknek.

Másutt a kereskedelem és az ipar, ahogyan a föld is, kevés ember jóvedelmét biztosít-ja. Lipót országában mindent lehet készíteni, amire igény van: mihelyst valaki ért valami-hez, máris valaki, és nincs más privilégium, csak egyetlen kizárólagos, mégpedig a tehetség.

Az imádságok, melyben Istentől a bő termést kérték, többé nem hoznak éhínséget a vidékre. Ez a fejedelem több munkanappal gazdagította az évet; e napokat a babonától vet-te el, hogy a mezőgazdaságnak, a kézművességnek és a jó erkölcsöknek ajándékozza.

Lipót a törvényhozás átfogó reformjával is foglalkozott. Néhány francia könyvből új világosságot fedezett fel, és sietett ezt beilleszteni Firenze törvényeibe. Azzal kezdte, hogy egyszerűsítette a polgári törvényeket, és enyhítette a büntetőtörvényeket. Tíz éve, hogy Toszkánában nem folyt vér a vérpadon. Csak a szabadságot száműzték a börtönök-ből, melyeket a nagyherceg igazságszállal és emberiességgel tett teljessé.

A törvények ilyen enyhítése megszelídítette a közerkölcsöket. A súlyos bűnök rit-kák lettek, mióta a kegyetlen büntetéseket megszüntették. Toszkána börtönei három hó-nap alatt kiürültek.

Az egyszerűség elfogadásával és saját példájával a nagyherceg két csodálatos törvényt hozott a fényűzés ellen.

E fejedelem már kormányoz, amikor a felkelő Nap fénye beragyogja tartományait. Reggel hat óra, s már letörölte a könnyeket. Államtitkárai az alkalmazottai.

A nemesség úgy érzi, nem kap elég megkülönböztetett figyelmet a fejedelemtől. A papok úgy érzik, a fejedelem nem féli őket eléggé. A szerzetesek úgy vélik, a fejedelem nem teszi őket elég gazdaggá. Mindenki úgy érzi, a fejedelem túlzottan szemmel tartja. E feje-delem államában a magisztrátusok ítélkeznek, a katonaság szolgál, a főpapok székhelyükön tartózkodnak, mindenki teszi a dolgát: íme, így kormányoz a fejedelem.

E fejedelem gyermekeit nem palotában neveltette, hanem egy házban: arra törekszik, hogy embert faragjon belőlük, nem pedig hercegeket, hiszen már azok. A nevelés, melyet kapnak, folyton-folyvást közel viszi őket a balsorshoz, melytől körülményeik megóvják őket. Szembesítik őket mindazzal, ami a szánalomra és a jótekonyságra nyithatja szívüket. Közükben Locke műveit láttam.

„Nem ismerem, csak kétféle embert államomban”, mondta egy nap a nagyherceg, „a jó embereket és a rosszakat.”

E pillanatban éppen a nápolyi király és királyné²⁰⁹ tiszteletére adandó ünnepeket tervezgetik. Azt javasolták a fejedelemnek, hogy vessen ki egy csekélyke adót a költségek fedezésére. „A feleségemnek”, válaszolta, „még hárommilliót érő ékszerei vannak.”

A nagyherceg boldog, mivel népe is boldog, és hisz Istenben.

Mik legyenek e fejedelem kedvtelése, amikor minden este, mielőtt lehunyna népet vigyázó szeméit, mielőtt álomba merülne, a Legfelsőbb Lény előtt egymillió ember az-napi boldogságáról adhat számot! Képzelsen el egy ilyen fejedelmet ily bizalmas viszonyban Istennel!

Elfeletem Titus egy mondatát. Egy nap valaki sajnálkozva mondta a nagyhercegnek, hogy állama nem nagyobb területen fekszik. „Ah” – kiáltott föl –, „még mindig vannak szerencsétlen sorsú emberek országomban!”

XXVI. levél. Pisa

Tegnap, amikor a nagyhercegről beszéltem, csak a napfényt mutattam, ma azonban az árnyékokat akarom megmutatni. Legalábbis mindazt, amit a szemére vetnek, amit az irigység sánda szemmel feltárni vélt, miközben éppen hogy maga vetette ezen sötét foltokat.

A nagyherceg ellen mondják:

„Mióta bevezette a kereskedelem és az ipar teljes szabadságát, a kézművesek kenyér nélkül maradtak.”

„Mióta megtiltotta, hogy bebörtönözzék az adósokat, senki nem ad kölcsönt a szerencsétleneknek.”

„A nagyherceg védelmezi a koldulást.”

Végül azt is mondják a nagyherceg ellen: „Gyűlöli a fiskust és a nemességet, ezért sa nyargatja őket.”

Hallgassa meg beszélgetésemet, melyet egy igen tájékozott személlyel folytattam az első három vádról. A negyedikről majd máskor vitázunk.

E beszélgetőtársamnak arról meséltem, hogy meglátogattam a pisai kórházat. Még soha sem láttam olyan kórházakat, amelyek olyanok, hogy a humanitás a legkevésbé sem panaszkodhat a palotákra. A kapu felett olvasható felirat nem túlzó hízelgés: Lipót, a szegények atyja gondviseléséből – *providentia Leopoldi patris pauperum*. Láttam ezt a gondviselést, saját szememmel láttam.

– Még jobban is lehetne csinálni – válaszolta beszélgetőtársam. – E kórházaknak legalábbis egy nagy előnyük van, az, hogy jó a szellőzés bennük: hiszen a jó levegő az egészség első támasza és a betegségre a legelső orvosság. Láttam kórházainkat? Nem úgy utazik tehát, mint az angol tömegek? Száz között nincs belőlük kettő, aki bármit is okulni igyekeznék. Mérőföldet megtenni szárazon vagy vízen, punchot és teát inni a fogadóknak, rosszat mondani minden más nemzetről, és szüntelen dicsérni a sajátjukat – voila, ezt nevezik utazásnak az angol tömegek, és csak a postaállomások jegyzékét olvassák, hogy tanuljanak is valamit.

– De mondja, kérem, milyen hatása van a kereskedelem korlátlan szabadságának?

– Oly jó a hatása, hogy nem tanácsolnám bárkinek is, hogy megkísérelje visszaállíta-

²⁰⁹ Bourbon Ferdinánd (1759–1825) és felesége, Mária Karolina (1752–1814), Lipót húga. A királyi pár 1785. május 8-án érkezett Livornóba, ahol Lipót és Mária Karolina öccse, Ferdinánd főherceg (1754–1806), Milánó kormányzója is megjelent. Május 12-én Pisában a tiszteletükre rendezték a 13. századi hagyományokat őrző, Giucio del Ponte elnevezésű harci játékokat. A Luccában és Firenzében eltöltött napok után a királyi pár júniusban Lombardiába utazott, ahol II. Józseffel is találkozott. Hazafelé utazva augusztus 6-án érkeztek újra Livornóba, majd pisai és firenzei tartózkodás után augusztus 29-én indultak vissza Nápolyba.

ni a szabályozásokat; megkövezné őt a nép. Elolvastam mindent arról, mit tettek és írtak pro és contra e szabadság ügyében az Ön országában [Franciaországban]. Azelőtt, ha Tosz-kánában két szegény év volt, az államnak kellett gabonát vásárolnia; ez százezer écube került a kincstárnak: lázongások voltak és az éhínséggel néztünk szembe. Mióta a kereskedelem szabad, három még rosszabb termésű évünk is volt; az állam nem vásárolt gabonát, nem vertük adóságokba magunkat, nem voltak lázongások, és Tosz-kána túlélte ezeket az éveket. Hogy a kereskedelem szabadsága üdvös legyen, azt hiszem, egyáltalán nem szabad korlátozni: ha megzavarják a folyók szabad folyását, a folyó mindig vagy kiszárad, vagy kilép medréből. A kereskedelem szabadsága kizárólag a földművelés és az ipar gazdagodásához vezetett; a földművesek gazdagok, a kézművesek jó módban élnek. Az első évek kínkeservesek voltak, de ez minden kezdet sajátja: amikor a szabadkereskedelem magától kezd működni, mindig bekövetkezik bizonyos visszaesés, azonban minden ilyen esetből tanulni lehet, és lépésről lépésre erősödik a kereskedelem.

– Kétségtelen – válaszoltam –, minden olyan törvény elnyomó, mely nemcsak a bűncselekményeket tiltja.

Ezután azt kérdeztem, a nagyherceg tervezi-e, hogy megszünteti a koldulást országában. Hiszen a koldulás mostanság a társadalmak egyik legnagyobb baja, és egyik legnagyobb bűne. A koldulás nem más, mint az ember pellengérré állítása.

– E kérdéssel foglalkozik a kormányzat – válaszolta beszélgetőtársam –, de nem hozhat gyors intézkedéseket. A koldulást támogatja a vallási előítélet és fenntartása egyeseknek érdeke is. Arra használják a koldusokat, hogy megtudják, mi történik a templomokban, hány gyertyát gyújtottak hálából, melyik pap tartott istentiszteletet, és ezenkívül a koldusokat sok kis feladat elintézésével bízzák meg, kevés fizetségért. Ha a kormányzat megakadályozná a koldulást, a babonások ezt istentelenségnek, a kapzsiak pedig despotizmusnak kiáltanák ki. A koldulásnak Tosz-kánában mélyebb és erősebb gyökerei vannak, mint bárhol másutt: e gyökerek az oltárok mélyére nyúlnak.

– Igaz-e az – kérdeztem továbbá –, hogy az a rendelkezés, mely megtiltotta, hogy a hitelezők börtönbe juttassák az adósokat, oda vezetett, hogy kevesebb kölcsönt nyújtanak a szerencsétleneknek és így azoknak kevesebb a lehetőségük szükségleteik biztosítására?

– Ettől lehetett félni, az események pedig be is igazolták. Sohasem az óvadékul adott szabadság volt a kölcsön feltétele, hiszen ez az óvadék haszontalan és költséges. A törvény biztosította a hitelezőnek, hogy lefoglalja az adós javait. Minden bajba jutott ember pénzt vehet kölcsön, ha becsületes; aki pedig egyáltalán nem az, nem fog kölcsönt kapni. Ez azonban helyes is így, különben nem lehetne kitüntetetten fontosná tenni a becsületességet.

Az ily felvilágosult és mégis oly egyszerű válasszal elégedetten megkérdeztem, hogy Tosz-kánában megszüntették-e a kínvallatást és a halálbüntetést.

– Igen – volt a válasz –, de nem törvény, hanem csak rendelet útján. Várjuk a tapasztalatokat, hogy elkészülhessen a törvény.

Valóban, csak a tapasztalat képes minden titkos jót és rejtett rosszat felfedni. A jó törvénykezelés olyan, mint a jó fizika: kísérletezőnek kell lennie. A törvényeket ki kell próbálni.

Szó volt még az egyházi menedék [asylum] intézményéről, melyet Tosz-kánában megszüntettek,²¹⁰ de Rómában fenntartottak, és szó volt az ebből fakadó visszaélésekről és felháborító esetekről is. Beszéltünk arról is, hogy lehetetlen a papságot jól kormányozni, és szó esett egy pápai bulláról, mely kiátkozza mindazokat, akik a Pápai Államból bizonyos termékeket importálnak Tosz-kánába. Egy paraszt, mesélte beszélgetőtársam, erre az intézkedésre jókedvűen azt felelte, hogy ez a kiátkozás őt egyáltalán nem érinti, csak a számarát, hiszen az vitte az árut. A számarának szerencséjére széles a háta, mondta ráadásul a pa-

raszt nevetve. Arról az egyezségről is szót ejtettünk, melyet Itália minden állama megköött, hogy visszaszolgáltassák egymásnak a bűnözőket; csak Genova és Toszkána között nincs meg ez az egyezés. Végül beszélgettünk még sok más dologról, a politikai gazdaságtan kérdéseiről.

Kivel folytattam hát e beszélgetést? Kinek tettem is fel ezeket az ellenvetéseket? És ki az, aki sorra megválaszolta őket? Egy író? Egy hivatalnok? Egy magánszemély? Ő maga, a nagyherceg volt az. Ő fogadott engem egyórás audiencián, ő engedte meg, hogy kérdéseket tegyek fel neki, hogy zaklassam és bíráljam. A nagyherceg maga beszélt tehát úgy a fent említett ügyekről, mint a kormányzat vagy általában valakik intézkedéseiről; a nagyherceg maga az, aki ily józanul, egyszerűen és könnyedén érvel. A nagyherceg volt az, aki visszaautósította minden dicséző szavamat, aki ügyesen elhárította ezeket, úgy, hogy jó, ha két-három esetben félre tudtam vezetni. Maga a nagyherceg beszélgetett velem egy órán keresztül, állva egy szobában, ahol egy egyszerű asztal az íróasztala, színtelen fenyődeszkák, egy szekreter, egy bádog gyertyatartó, egy gyertya az összes berendezése, hiszen a nagyherceg nem enged meg magának több luxust, mint hogy boldog a népe. És a nagyherceg csupán Toszkánában uralkodik!

Kijőve az audienciáról, meglátogathattam a nagyherceg három legidősebb gyermekét. A legnagyobb fiú tizenhat éves.²¹¹ Nevelőjük, az e tisztre méltó Manfredini gróf²¹² vezett be a szobájukba. Szobának nevezem, hiszen – mint már említettem, de jó megismételni – lakosztályuk egy szoba és palotájuk egy ház.

A legnagyobb gyermek éppen egy könyvet olvasott, a *Rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról*.²¹³

– Uram, kérdeztem, történelmet tanul tehát?

– Igen, uram, ez a legfőbb tanulmányom, valamint Locke esszéje az emberi értelemről.²¹⁴

– Uram, ön Locke-ot tanulmányozza! Ez, hogy dolgozószobájában az emberi agyat boncolgatta, igen hasznos lesz majdan Önnek, amikor országaiban egy napon az emberek fejében kell rendet teremtenie. De engedje meg, hogy arra ösztönözzem, Locke mellett olvassa Condillac abbé munkáját is a gondolkodás és a logika művészetéről.²¹⁵

– Tudjuk, hogy létezik e munka, el fogjuk olvasni.

Ezek után Locke-ról és Condillacról beszélgettünk, valamint a metafizikus szellem előnyéről, mely egyedül élvezet az igazsághoz, és az analitikus szellemről, mely azt képes megtalálni. Beszéltünk az eszmék kapcsolatának rendszeréről, mely oly kitűnő táptalaja a fontos igazságoknak. E rendszer kitalálójának tartotta magát Condillac, de teljes egészében megtalálható már Locke-nál. El voltam bűvölve, meg voltam hatva, hogy egy herceget

²¹¹ Lipót második fiáról, Ferdinánd (1769–1824) későbbi toszkánai nagyhercegről van szó. Lipót legidősebb fia, Ferenc (1768–1835), a későbbi II. (I.) Ferenc császár és magyar király (1792–1835), II. József (1765/1780–1790) akaratának megfelelően, 1784 júliusától Bécsben nevelkedett. Lipót gyermekei: Mária Terézia (1767–1827), Ferenc, Ferdinánd, Károly (1771–1847), Sándor Lipót (1772–1795), József (1776–1847), később mindketten Magyarország nádorai, János (1782–1859), Rainer (1783–1853), Lajos (1784–1864) és Rudolf (1788–1831).

²¹² Marchese Federico Ferdinando Manfredini (szül. 1743), katonatiszt, 1776-tól volt nevelő Lipót udvarában, később III. Ferdinánd nagyherceg első minisztere lett.

²¹³ Charles Louis Secondat de la Brède baron de Montesquieu (1689–1755) *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence* (Elmétkedés a rómaiak nagyságának és hanyatlásának okairól) című munkája 1734-ben jelent meg.

²¹⁴ John Locke (1632–1704) *Essay concerning Human Understanding* (Értekezés az emberi értelemről) című műve Londonban jelent meg 1690-ben.

²¹⁵ Etienne Bonnot de Condillac (1714–1780) *Traité des systèmes* (Értekezés a rendszerekről) című ismeretelméleti munkája 1749-ben jelent meg. Condillac 1758–1767 között a párizsi herceg nevelője volt, akinek *Cours d'études* címmel tankönyvet is írt. Ebben logikával is foglalkozott az 'Art de penser' (A gondolkodás művészete) és az 'Art de raisonner' (Az érvelés művészete) című részekben. A mű Párizsba való visszatérése után jelent meg.

láthatok, aki annak művészetét igyekszik elsajátítani, hogyan tegye boldoggá az embereket, megtanulva az ember megismerésének művészetét. Ez a herceg önmaga kormányozhat, hiszen tudással bír majd, és képes lesz akarni.

Reggel a botanikus kertben sétálva egy kisgyermekkel találkoztam, aki nevelőjével a növényekkel ismerkedett. A nagyherceg egyik gyermeke volt: jó látni az uralkodók gyermekeit a természet kebelén. (...)

(*Lettres sur l'Italie en 1785* I. Lausanne, 1789. 81–95.)

(Szántay Antal fordítása)

➤ II. JÓZSEF JELLEMZÉSE (1790)

II. József (1765/1780–1790) személyével gazdag röpirat-irodalom foglalkozik. Sok szerző választotta munkája témájául a császár külső és belső tulajdonságainak bemutatását. Ez a röpirat, amelyből az alábbiakban részletek olvashatók, 1790-ben tródott, és szintén II. József jellemzésével foglalkozik. A szerző Johann Pezzl (1756–1823), aki 1784-ben ment Bécsbe, ahol Anton Wenzel Kaunitz (1711–1792) herceg, államkancellár mellett alkalmazták titkárként. Hamarosan csatlakozott a jozefinista írók köréhez, és barátságot kötött a kor egyik jelentős röpiratszerzőjével, Aloys Blumauerrel. 1785-ben tagja lett az egyik szabadeóműves-páholyoknak. Politikai tárgyú írásai rendkívül szatirikusak voltak, melyek kritikai éle, főként Kaunitz hatására, gyengült. ➤

(...)

Terézia halálával József rögtön birtokba vette az örökös tartományokat. Az első, amit tett, miután távozott anyja tetemétől, az volt, hogy saját kezűleg a következő kézjegyet küldte a kancellárnak, Kaunitz hercegnek: „Eddig engedelmes fiú voltam, csaknem ez volt minden, ami lehettem. A súlyos csapás miatt államaim élén állok, olyan teherrel a vállamon, mely erőmet meghaladni látszik. Ami ebben a helyzetben még vigasztal, az a meggyőződés, hogy az Ön útmutatásait és bölcs tanácsait a továbbiakban [is] megkapva, ebben a fontos és nehéz kötelességben nagy segítséget kapok. Azért küldöm ezt [a kézjegyet], hogy sürgősen felkérjem Önt erre [a segítségre].”

Éveken keresztül mostanáig egyféleképpen vélekedtek Józsefről. Az örökös tartományok népe majdhogynem imádta őt. A főváros különösen nagy várakozással tekintett az uralkodása elé. A Német Birodalomban és minden tartományban, amelyeket néhány év alatt beutazott, mindenütt a nép nagyrabecsülése és szeretete kísérte. (...) A hazai nemeség és egyházi személyek úgy gondolták, hogy van okuk a bizalmatlanságra Józseffel szemben. A többi európai uralkodó Józsefben heves embert látott, aki megrendítő vállalkozásokra van elszánná, akinek politikai lépéseit pontosan figyelemmel kell kísérni.

Feltűnő, hogy az uralkodó – aki trónörökösként népe általános szeretetének örvendett, és akit olyan sóvárogyva vártak – röviddel a trónra lépése után bosszúságot és elégedetlenséget látott maga körül, amely kezdetben csak néhány ember és a rend körében volt megfigyelhető, de lassan általánossá vált. Szükség esetén minden uralkodó olyan lépéseket tesz, olyan intézkedéseket hoz, olyan kijelentéseket tesz, amelyek erre vagy arra az emberre nyomasztólag hatnak, vagy legalábbis úgy tűnik. Az elégedetlenség számára általában a trónörökös az a személy, akiben bízni és reménykedni lehet, akitől vigasz és megkönnyebülés várható, miközben minden gyűlölködés az első személyt [az uralkodót] illeti. De ha a trónörökös uralomra jut, ő lesz minden elégedetlenség forrása. (...) Ha a trónörökös emellett olyan ember, aki gyakran határozza el reformok bevezetését, aki szokatlanul sok munkát és takarékoságot követel, aki államát a régi állapotából kiemeli, akkor az uralkodó elkerülhetetlen sorsa [lesz] a hangos elégedetlenség.

Ez volt a helyzet József császár esetében. Amíg anyja uralkodott, a közvetítő szerepét játszotta közte és a nép között. Meghallgatta a panaszkodók bajait, segítséget ígért, vigasztalt, ajándékozott, gyakran kegyelmet és méltányosságot eszközölt ki. (...) Terézia halála a trónra juttatta. A vigasznyújtó és közvetítő szerep megszűnt. Az uralkodó szükségszerűen könyörtelen komolysága lépett a helyére. Az egyes ember előnyeit, a vele szemben megnyilvánuló kegyeket az uralkodónak háttérbe kellett szorítania az Egész és annak java érdekében.

Mi több: József, leereszkedése és kíváncsi szelleme révén – hogy még az alsó udvari hivatalok jelentéktelen ügyeivel, a hivatalnokok, az udvaroncok, a polgárok és a parasztok magánéletével is foglalkozott –, eléggé megismerte, milyen hanyagul és ravasz módon intézték az ügyeket néhány kormányzóknak, milyen durva módon játszották ki az anyját, ami befolyásolta a polgár és a paraszt sorsát. Mindezt szigorúan és komolyan meg kell szüntetni; ezt már régen elhatározta. Tartotta a szavát, és ezeket tett elégedetlenné.

József egyeduralkodó akart lenni. Csoda lett volna, ha ez az elképzelés nem változtatta volna meg őt, amely feladatra minden eddigi elődjénél alkalmasabb volt, V. Károlyt kivéve. Negyvenes éveiben járó, egészséges, erős testalkatú volt, ura több mint 22 millió embernek és a világ legjobb hadseregének; okos volt és humoros, jobban ismerte országait, mint bármelyik hivatalnok, Európa nagy részét bejárta, és személyes barátságot kötött nagy uralkodókkal.

Létrehozott egy kabinetet, melyet saját hivatalnokaival töltött fel, akikkel reggeltől éjszakáig dolgozott. A hivatalnokoknak – döntés céljából – a jelentéktelen ügyeket is be kellett nyújtaniuk hozzá. A legelőkelőbb embertől a koldusig mindenkinek szabad bejárása volt hozzá egész nap. (...)

A magyar koronát Pozsonyból Bécsbe vitték.

A katonai összeírást²¹⁶ Magyarországon a német tartományokban érvényes rendszer szerint kellett bevezetni. Valóban, még ebben az évben megkezdték, és a következő évben az egész országot összeírták, ami révén először derült fény a népesség tényleges számára. (...)

A birodalmi nyelv a jövőben a német kellett hogy legyen. Három év állt a rendelkezésre a felkészüléshez. Lejárával minden tárgyalóteremben, minden országos ügyben németül kellett volna eljárni. Aki addig nem akarta elsajátítani a német nyelvet, annak a közhivataltól meg kellett válnia. (...)

A toleranciát komolyan szorgalmazta. A protestánsok közhivatalhoz és közméltóságokhoz jutottak, nyilvánosan is taníthattak, templomokat és iskolákat kaptak.

A megyegyűléseket betiltották.

A püspökök jövedelmét valamennyivel csökkentették.

Új bírósági rendet vezettek be.

A jobbágyágot eltörölték. A feudális rendszert teljesen megszüntették. Az ország területét felmérték, és a jövőben a nemeseknek, egyházi személyeknek, parasztoknak javaik mennyisége alapján adót kellene az állampénztárba fizetniük.

Ezáltal általános elégedetlenség, ellenszenv, bizalmatlanság és forrongás állt elő az országban. A nemzet minden rendje sértve érezte magát. A birodalom előkelői, bár nyugodtan viselkedtek, szenvedtek. A hivatalok és a közösségek határozott ellenvéleményt nyilvánítottak. A kisnemesek erőszakot alkalmaztak az összeírást végző személyekkel szemben. A parasztok elhagyták falvaikat. Általános felkeléstől féltek. Ezt az aggodalmat a császárral is közölték, de ő nem hagyta magát megijeszteni, és rendületlenül folytatta terve végrehajtását.

Hogy miféle tervek voltak ezek, abból a határozatból ismerhető meg leginkább, me-

²¹⁶ Utalás arra, hogy az összeírást a katonai szervek végezték.

lyet saját kezűleg írt arra a javaslatra, hogy Buda városa emlékoszlopot akart neki állítani, mert a legfőbb kormányhivatalokat Pozsonyból az ország valódi fővárosába tette át.²¹⁷

Szívesen idézem saját sorait. Jelleme felvázolásához ezek a legjobbak: „Ha az előítéletek megszűnnek, ha a valódi hazaszeretetet és a közjó igazi fogalmát a monarchia lakói magukévá teszik, ha mindenki egyenlő mértékben és örömmel járul hozzá a sajátjával az állam szükségleteihez, annak biztonságához és felemelkedéséhez; ha a megújított tananyag, az egyházi oktatás egyszerűsítése, az igaz vallás és a polgári törvények összehangolása révén létrejön a felvilágosodás, ha jobb lesz a jogrend, ha a népesség növekedése és a mezőgazdaság révén nő a gazdagság, ha az úr felismeri valódi érdekeit jobbágyaival szemben, és azok urukkal szemben, ha az ipar, a manufaktúrák és a termékforgalom beindulnak a monarchiában, miként azt hiszem, akkor érdemek majd meg egy emlékoszlopot, és nem most, amikor Buda városa a könnyebb ügyintézés érdekében áthelyezett hivatalok révén [csak] több bort értékesíthet, és magasabb házbért szedhet. Bécs, 1784. június 23.” (...)

József külseje, öltözködése
József uralkodása előtti és alatti élete – elfoglaltságai, utazásai, tervei, próbálkozásai, reformjai, érzései – a filozófus és az államférfi számára magukban is lényeges és árulkodó vonásai e kivételes ember jellemének. Aki a császár politikai pályafutását Ferenc halála után követte és ennek alapján nem ismerte meg Józsefet, annak a József nyilvános és magánéletéből vett egyes vonások nem lesznek elegendők. De az ilyen vonások is hozzátartoznak ennek a fejedelemnek a jelleméhez; csak ne várják, hogy anekdotázzak, amit egy ilyen uralkodó bemutatásánál nagyon is nélkülözhetőnek tartok.

II. József középtermű volt, kb. 5 láb és 10 coll magas lehetett. (...) Testalkata arról a szellemi virágzásról és tűzről tanúskodik, melyet Ferencről és Teréziától örökölt. Olyan egészséggel, képességekkel és erővel rendelkezett, amelyek lehetővé tették, hogy azokat az állandó és riasztó nehézségeket el tudja viselni, amelyek mindenki más felőröltek volna.

Szép homloka, vastag szemöldöke, nagy, hajlott sásorra és olyan szép kék szeme volt, hogy Ausztriában egy ideig divat volt olyan színű ruhákat hordani, mint a császár szeme, és ezért szó szerint minden üzletben „császárszemkének” nevezték ezt a színt. Haja világosbarna volt. Copfba kötve hordta, mint a tisztek, két egyáltalán nem mesterkéltséggel oldalknival és rövidre nyírt parókával.

Arcvonása fiatal éveiben leírhatatlanul kellemes volt, ugyanakkor fejedelmi. Számos, sokfajta testi baj nehezítette életét: érszűkület a lábában, szemgyulladás, piros foltok voltak a fején. Hogy az utóbbi gyógyítását kényelmesebbé tegye, 1783-tól kezdve parókát kezdett hordani, amely erősen elcsúfította. (...) A későbbi években az arcszíne sötétbarna lett a sok utazás és szabadban való tartózkodás miatt, amelytől sem a fagy, sem a hőség, sem a hó, sem az eső nem rettentette vissza. Arca fokozatosan petyhüdtté vált, s a bájos és barátságos vonások idővel elmosódtak.

Erőtlenül és komolyan beszélt. Amikor mérges volt, felső ajkát erősen felhúzta, úgy, hogy a fogai láthatóvá váltak. Szemei merevek és fénylők lettek, ebben a helyzetben lábával dobbantani is szokott.

Gyermekkorában magyar ruhába öltöztették. Ifjúkorában ezt a viseletet német váltotta fel, és felnőttként is német ruhákat hordott. Az 1765-ös Terézia-nap alkalmából öltötte magára először annak az ezrednek a kék színű huszáregyenruháját, amely az ő nevét viselte, és ebben az egyenruhában tolmácsolta anyjának a jókívánságait. Néhány éven keresztül, bizonyos alkalmakkor viselte ezt a huszáregyenruhát, különösen akkor, ha az éves hadgyakorlatok során arra a vidékre érkezett, ahol huszárezrede gyakorlatozott.

Kb. 1768-tól kezdve vagy fehér-vörös német egyenruhát viselt rendszeresen, mint a

²¹⁷ 1784-ben József Budára tette át a Helytartótanács és a vele egyesített Magyar Kamara székhelyét.

nevét viselő gyalogezred, vagy zöld-vöröset, mint a róla elnevezett könnyűlovasezred. Utazásain is, ha országának határait nem lépte át, egyenruhát hordott. (...) A zöld szín állt neki a legjobban.

Vajon a katonaruhát azért hordta, mert Ferenc halála után anyja a hadügyet teljes egészében neki engedte át, vagy saját ízlését, egyszerűségét követte, amivel Frigyes is utánozta, akit gyakran szóban és írásban is, a hadügyek területén mesterének nevezett; nem tudom. De azt tudom, hogy alattvalói akkor, amikor nem a hadügyekkel foglalkozott, szívesebben látták volna katonai egyenruha nélkül, mert egy uralkodó nem csupán országának védelmezője, hanem országának törvényhozója és polgára is kell hogy legyen.

Ha külföldre utazott, otthon, házi környezetben barna vagy más, sötét frakkot viselt; a hideg évszakokban felette még egy zöld vagy sötétkék köpenyt és egyszerű, minden cicomától mentes kalapot hordott, valamint csizmát és sarkantyút. (...)

Rendben és tisztán tartotta ruházatát, és szívesen látta, ha azok, akik körülveszik, nem hivalkodó, de rendes és tiszta ruhát viselnek. (...)

Kormányzat, tervek, gazdaság
Önállóan uralkodni, ez volt József császár kedves gondolata. Tevékeny és soha nem fáradó szelleme minden állami ügyet, a legfontosabbtól a legjelentéktelenebbig át akart látni, irányítani akarta azokat, és dönteni akart bennük.

Teljesen eltért a legtöbb uralkodó szokásos kormányzati rendszerétől. Kabinetet állított fel, mely tényleges uralkodásának éveiben öt titkárral és néhány írakkal működött. Bár az udvari és vidéki kormányzások majdnem mind megmaradtak abban az állapotban, mint ahogy anyja idejében működtek, néhány új hivatalt is létrehozott. De a kabinet, azaz József maga volt, kivétel nélkül, minden ügy végső fóruma.

Minden ügyet, bármilyen jelentőségű volt is, neki kellett először előterjeszteni, mielőtt elintézték volna. Gyakran megváltoztatta, korlátozta, bővítette vagy elvetette a kormányzások előterjesztéseit, haragos kézjegyeket küldött a hivatali vezetőknek, a kormányhivataloknak vagy az egyes hivatalnokoknak, úgyhogy azok, az utolsó években, a biztonság kedvéért, a legjelentéktelenebb ügyeket is megküldték a kabinetnek, hogy József döntéseit és véleményét megtudják.

Még a belföldi és külföldi utazásain is naponta utána kellett küldeni az iratokat a kormányzásoktól. Ezért keltezték parancsait, rendeleteit és döntéseit különböző országokból és tartományokból.

József lényegében egyedül uralkodott. (...) A mindenben, még a lényegtelen dolgokban való közvetlen részvétel és a nagy uralkodó méltóságán aluli, napi ügyek annyira túltelheltek és lekötötték, hogy a hozzáértő államférfiak azt kívánták, hogy kevésbé uralkodjon önállóan, és csak a fontosabb, hozzá méltó kérdéseknek szenteljen figyelmet.

Az, hogy József jól ismerte az államát, vitathatatlan igazság. Ha új előjelről alkalmazott egy tartományban, akkor biztos, hogy a legpontosabb feljegyzéseket adta neki [a tartományról], amelyről senki másnak nem voltak olyan ismeretei, mint neki.

Amikor létrehozta Magyarországon a kerületeket, olyan határozottan, részletesen és találon ábrázolta a kerületi biztosoknak az aljuk rendelt területeket – politikai, gazdasági és erkölcsi tekintetben –, hogy csodálkozik, aki olvassa. Egy – bármilyen rangú – állami hivatalnok sem rendelkezett olyan széles körű, pontos és helyi ismeretekkel az egész alkotmányt és az osztrák tartományokat tekintve, mint József, és senki sem törekedett annyira, hogy az államért tevékenykedjen, mint maga az uralkodó.

Tagadhatatlan, hogy József hajlott az önkényre, a korlátlan uralkodásra, de soha nem mutatta ki nyilvánosan. Rendeleteiben soha nem állt ott, mint néhány más fejedelem rendeleteiben: ez a mi akarunk, az uralkodó akarja stb. Nem, József nyelvezete más volt: a közjó, országunk arjaként kötelességünk megköveteli stb. Fent, egyik kéziratában olvasható volt: botorság lenne, ha egy uralkodó azt képzelné, hogy az ország, sok millió ember

van érte, s nem ő van az államért és az alattvalókéért. Egyébként időnként ellentmondást lehetett felfedezni szavai és tettei között.

Az Egészet illető tervei vitathatatlanul nagyok, messze tekintők és alkotóak voltak. Mindenek előtt egységes államot akart létrehozni nagy kiterjedésű birtokaiból. Egységes törvényhozást, érdekeket, adót, hivatalos nyelvet, kereskedelmi rendszert, nemzeti gondolkodást akart bevezetni. Rendkívül nehéz vállalkozás ez, [elég,] ha csak egy pillantást vetünk a birtokokra, és látjuk, hogy milyen sokféle nép, vallás, szokás és alkotmány stb. él itt együtt, és milyen különbözőek azok kultúrájukban, ismereteikben és gondolkodásmódjukban.

József az államát önálló, más államoktól teljesen független vagy azokkal szemben vezető szerepet játszó szövetségessé akarta tenni. Ezért mérsékelte vallásügyben a pápa befolyását, felszámolta a szerzetesrendek külföldi rendfőnökeikkel való kapcsolatát, a külföldi püspökök alá tartozó területeket elszakította azoktól és hazai püspökök alá rendelte. (...)

Ezért tiltotta meg gazdasági megfontolásból a külföldi áruk behozatalát, a hazai pénz kiáramlását. Ezért tolerálta a könyvnyomtatást is, mert azt csak kereskedelmi ügynek tartotta, a könyvkereskedést pedig úgy tekintette, mint a sajtókereskedelmet.

Végül, a fiziokrata elvektől és e rendszer támogatóitól indítva, József általános szabadságot akart bevezetni az iparban, kereskedelemben és alattvalóinak táplálkozásában. Ezért oszlatta fel kísérletképpen Morvaországban az összes hentescéhet, ezért szüntette meg Bécsben a kenyéradót, húsadót, faadót stb., ezért engedték meg minden kontárnak bármilyen ipar üzését. A gyakorlatba átültetett fiziokrata eszméknek a remélt kedvező hatás helyett a legrosszabb következményei lettek. Döglött, tisztátlan marha húsát adták el Morvaországban, és egész falvak betegedtek meg. Miután mindenkinek szabad volt az árusítás, a szükséges országos tervezés nem volt biztosítható. A henteseket ismét munkába kellett állítani. Bécsben az adók megszüntetése következtében a húsnak, a kenyérnek és a fának olcsóbbnak kellett volna lennie, de éppen az ellenkezője történt. A kontárok hamarosan tönkrementek, de kőtyavatyéléslükkel az igazi iparosok üzletét is elrontották egy időre.

Általában elhamarkodta a császár az intézkedéseit is. Egyszer szemrehányásokat tett neki emiatt. Mit mondott erre?

„Azonnal érezni akarom a hatását annak, amire vállalkozom. Amikor megnyitottam a Prátert és az Augartent, nem facsemetéket ültettem, amelyeket csak az utókor élvezhet, hanem azonnal fákat, amelyek árnyéka alatt én és kortársaim örömet és megnyugvást találhatunk.”

József jól érezte: ha államának olyan függetlenséget és elsőbbséget akar biztosítani, amely a terveiben szerepelt, akkor olyan szigorú gazdaságpolitikát kell bevezetnie, amely elődeinél megszokott volt. Ez meg is történt. A régi adósságokból jelentékeny összeget visszafizettek. De a bécsiek az uralkodó gazdálkodásával nem igazán voltak elégedettek. Népes, csillogó udvari pompához szokva, uralkodójukat túl takarékosnak találták, aki nem rendezett ünnepélyeket, az egyszerű öltözködést hozta divatba, a Burg üresen állt, szakácsait nem foglalkoztatta, akinek félmillió sem kellett arra, amire anyja évi 6 milliót költött.

Személyes költségeit József császár nem közpénzekből, hanem a családi vagyonból fedezte. Ebből fedezte sok és hosszú utazásának költségét is, amelyek egyike során egyszer 16 000 dukátot is elajándékozott. Ebből adott előleget az iparosoknak. Ebből jutott évi 20 000 dukátot szegényház-ügyre.

Ebből dugott naponta 100 dukátot vagy éppen annak megfelelő féldrágakövet a zsebébe, melyet napközben elajándékozott. (...)

József temperamentuma (...)

Az indulatos és vérmes emberek azok, akik a világban felhívják magukra a figyelmet, akikről rettegnek, akik korszakot teremtenek; a legerőteljesebben ők hatnak, uralkodnak, rom-

bolnak és építenek. Indulatos és vérmes tehát az igazi uralkodói és zsarnoki jellem, mondja Knigge.²¹⁸

József vérmérséklete indulatos és vérmes volt; cselekedetei elárulták. Uralkodni, hatni, rombolni és építeni – ezt tette szakadatlanul. Minden hibája és gyengesége vérmérsékletének következménye volt.

Hirtelen, hevesen, gyorsan megragadni és éppen olyan gyorsan elvetni valamit – ez volt a természet. Gyors volt a járása, a mozdulatai és minden cselekedete. A tunyaság számára ismeretlen dolog volt; életéért és egészségéért való aggódás és ezek kímélése számára terhes volt. Elesett lóval, beleesett megáradt, rohanó folyókba, hajszálynira volt a haláltól, és kétszer attól sem volt messze, hogy szarvasok nyársalják fel. Mindez egy percig sem okozott neki gondot, nem tette óvatossá, hanem ok volt neki arra, hogy tréfálkózzon.

Egyébként nyílt jellemét mindinkább a gyanakvás árnyékolta be, ezért karolta fel talán túlzottan is a besűgást. De látta, hogyan éltek vissza ravasz emberek anyja bizalmával, és saját magát tapasztalta, milyen gyakran csapták be, hogyan hajtják végre valójában az akaratát, milyen gyakran másítják meg a parancsait. Ez gyanakvóvá és önféjűvé kellett hogy tegye. Ha például pontosan és részletesen el lehetne mesélni a publikumnak, milyen akadályok, rosszindulat, nehézségek, kellemetlenségek álltak útjában csak a toleranciarendel betervezése során – amelyet nyilvánosan és általában magasztaltak –, a publikum részvétellel lenne iránta, és néhány kemény lépését és heves kijelentését a javára írta.

Hízelkedés nélkül megállapítható, hogy József legfőbb és leghévesebb szenvedélye az uralkodás, az irányítás és a munka volt. Minden mást ennek áldozott fel. (...) Ambíciói is voltak, és egy hatalmas állam uralkodójának kell is hogy legyenek. Lobbanékony természete gyakran gerjesztette haragra, amelyet időről időre a szolgál és észrevettek, akiket egyébként szigorúan fogott, de utolsó éveiben gazdagabban ajándékozta meg őket, mint azelőtt.

Az érzékiségnek csak egyetlen szempontból volt hatalma fölötte. Az első követ az dobja rá, aki az érzékiség hatalmát erről az oldalról soha nem ismerte. Egy harmincéves özvegyembernek, akinek tüzes temperamentuma van, akinek teste rendkívüli módon egészséges és erős, a világ, gondolom, megbocsát. Mert e féktelen tűz ellenére soha nem volt kegyencnöje, akinek befolyása lett volna az államügyekre, vagy olyan, akinek közpénzeket vagy nagyobb összegeket adott volna a saját vagyonából.

Kegyencei nem voltak Józsefnek. Az, hogy egy-egy szolgálóval vagy lakájjal bizonyos otthoni ügyekben bizalmas volt, a politikai világban nem jelenti azt, hogy kegyence lett volna.

Egyenes, heves, nyílt, tevékeny jellemének megfelelően, leküzdhetetlen ellenszenvvel viseltetett minden iránt, ami túlzó, merev, buja volt, ami a ceremónia, etikett, túlzó formalitás volt. Nehezebb esett, hogy néha ünnepi öltözködben, nyilvános asztalnál kellett ékeznie, hogy egyházi és világi ceremóniákon teljes pompában kellett megjelennie. Ő volt az első, aki megszüntette azt, hogy nemesi testőrök lovagoljanak az uralkodóház tagjainak kocsijai mellett. Rendelettel tiltotta meg a térdhajtást maga és az uralkodóház tagjai előtt, mert az csak a legfőbb lényt illető tiszteletnyilvánítás volt. A szolgáló kamarások számát 36-ra korlátozta, és azokat is gyakran felmentette a szolgálat alól.

Készségesen elismerem, hogy erkölcsi és politikai tulajdonságai, közelebből nézve, még mindig rejtélyesek: a jólelkűség és a keménység, a nagy és a kis, az átgondolt és az elsi-etett ötletek, a messze néző és a rövid távú tervek és elképzelések csodálatos keverékei. (...)

(*Charakteristik Josephs II. Eine historisch-biographische Skizze samt einem Anhang der Aussichten in die Regierung Leopolds II, von Johann Pezzl.* Wien, bey Johann Paul Kraus, 1790. 79–83., 130–135., 267., 287–293., 314–323., 329–333.)

(Gaál Bernadett fordítása)

²¹⁸ Adolf Franz Knigge (1752–1796) író, az illuminátus rend tagja.

☞ VALLÁS

☞ AZ ANGOL PAPSÁG BÍRÁLATA (1511)

John Colet (1467k.–1519), a londoni Szent Pál-székesegyház esperese Oratio habita ad Clerum in Convocatione címmel publikált prédikációja eredetileg éppen az 1511-ben az eretnokség elleni küzdelem módszereinek megvitatása céljából összehívott nemzeti zsinat (convocation) megnyitójaként hangzott el. Colet heves egyházkritikája neheztelést váltott ki, és az eretnokség vádját vonta a szerző fejére, mely alól azonban tisztázta magát. (K. L.) ☞

(...)

Tisztelendő atyák, hogy az egyház állapota megújításában való igyekezetre buzdítsalak (mert semmi sem csúfította el annyira az Egyház ábrázatát, mint a papok és lelkészek közönséges, világias életmódja), beszédemnek nem tudok megfelelőbb kezdetet találni Pál apostolnál, akinek templomában egybegyűltetek. Mert a rómaiakhoz, és önékik címezve hozzátok írva, azt mondja: *Ne szabjátok magatokat a világhoz, hanem változzatok el a ti elméteknék megújulása által, hogy megvizsgáljátok, mi az Istennek jó, kedves és tökéletes akarat-a* [Róma 12:2]. Ezt írta az apostol minden kereszténynek, de legfőképp a papoknak és a püspököknek. A papok és a püspökök a világ világossága. Mert nekik mondta a mi Megváltónk: *Ti vagytok a világ világossága* [Máté 5:14]. Azt is mondta továbbá: *Ha azért a ben-ned lévő világosság sötétség: mekkora akkor a sötétség?* [Máté 6:23] Vagyis ha a papok és püspökök, akiknek világosságnak kellene lenniük, a világ sötét útján járnak, milyen sötét akkor a laikus nép? Annak okáért Szent Pál elsősorban a papoknak és püspököknek mondta: *Ne szabjátok magatokat a világhoz, hanem változzatok el.*

E szavakban az apostol két dolgot tesz. Először is megtiltja, hogy a világhoz szabjuk magunkat, és testivé váljunk. Azonkívül azt parancsolja, hogy változzunk el Isten szellemében, amely által szellemiek leszünk.

Ezt a sorrendet követve először a megerősítésről, azután pedig az elváltozásról fogok beszélni. *Ne szabjátok magatokat* (mondja ő) *a világhoz.*

Az apostol *világ* alatt az evilági életformát és életmódot érti, amely elsősorban a világ négy gonoszságában gyökerezik: vagyis, az ördögi kevélységben, a testi kívánságban, a világi kapzsiságban, a világ dolgaival való foglalatosságotásban. Ezek a világban vannak, ahogy Szent János apostol bizonyosságot tesz róla kánoni levelében. Mert azt mondja: *Mind-az, ami a világban van, vagy a test kívánsága, vagy a szemek kívánsága, vagy az élet kérdése.* [János 2:16] Ugyanezek vannak és uralkodnak ma az egyházban és az egyház szolgáltaiban, olyannyira, hogy valóban azt mondhatjuk, minden, ami az egyházban van, az vagy a test, vagy a szemek kívánsága, vagy az élet kérdése.

Beszéljünk először az élet kérdésétől: mennyi kapzsiság és becsvágy és rangéhség van manapság az Egyház szolgáltaiban? Hogyan rohannak, igen, lihegve egyik egyházi java-dalomból a másikba; a kevesebből a többbe, az alacsonyabból a magasabbba? Ki nem látja ezt? Kit nem tölt el szomorúsággal a látvány? Ráadásul ezek közül, akik e méltóságokat vise-

lik, a legtöbb oly előkelő ábrázattal és oly felemelt tekintettel jár, hogy úgy tűnik, mintha nem is Krisztus aláztos püspökségébe, hanem a világi uralom és hatalom magasságaiba helyeztetett volna. (...)

A második világi gonosz a testi kívánság. Nem nőtt és burjánzott-e már e bűn akkorára az Egyházban, s nem lepte-e el azt, mint bujaságuknak valamiféle áradata, hogy nincs semmi, amit szorgalmasabban keresne a papok legtöbbször idejében, mint ami az érzelmeiket gyönyörködteti, s azoknak kedvez? Ünnepeket és lakomákat rendeznek maguknak, hiábavaló fecsegéssel töltik idejüket, kedvteléseknek és játékoknak hódolnak, a vadászat és a solymászat foglalkoztatja őket; belefulladnak e világ élvezeteibe. A bujaság kerítőit és megtalálóit becsülik ők. (...)

A kapzsiság a harmadik világi gonosz, amit Szent János apostol a szemek kívánságának nevez. Szent Pál bálványimádásnak nevezi. Ez az utálatos ragály olyannyira beférkőzött magát majd minden pap elméjébe, és olyannyira elhomályosította az elme szemeit, hogy azon dolgok kivételével, melyek valamely nyereséget hozhatnak nekünk, mindenre vakokká lettünk. Mert mi egyebet keresünk ma az Egyházban, mint kövér javadalmakat és magas előléptetéseket? Igen, és vajon ugyenezen előléptetéseknél mit adunk tovább a tizeden és a jövedelmen kívül? nem tördőnk azzal, hogy mennyi, és milyen felelősséggel járó, és milyen nagy javadalmat szerzünk, csak azzal, hogy busányi fizessen. Ó kapzsiság! (...)

A negyedik világi gonosz, amely megszeplőíti és bántóan elcsúnyítja az egyház arcát, az állandó világi foglalatosságok, melyeket a papok és a püspökök űznek, akik inkább embereknek, mint Istennek szolgálói, harcosai inkább e világnak, mint Krisztusnak. (...) Nem kétséges, hogy ebből a világiasságból és amiatt, hogy a papok és lelkészek a szellemieket elhagyva földi dolgokba elegyedtek, sok gonosz származik.

Először is, a papság méltósága meggyaláztatik, amely pedig nagyobb mind a királénál, mind a császárénál: egyenlő az angyalok méltóságával. E nagy méltóság ragyogására azonban súlyos árnyék vetül, amikor a papok földi dolgokkal foglalatoskodnak, akik életmódja pedig mennybéli kellene legyen.

Másodszor, a papságot megvetik, amikor nincs különbség az ilyen papok és a laikusok között, hanem amint Hóseás próféciája mondja: *úgy jár a pap is, mint a nép* [Hóseás 4:9].

Harmadszor, az Egyházban meglévő szépséges rend és szent méltóság felbomol, amikor az Egyház legnagyobbjai gyarló és földi dolgokba ártják magukat, és helyettük gyarló és hitvány személyek gyakorolják a magasztos és mennyei dolgokat.

Negyedszer, a laikus népek számos alkalmával a gonoszra és oka az elbukásra, amikor azok, akiknek az a feladatuk, hogy az embereket e világ szeretetétől eltérítsék, e világban való állandó forgolódásuk által e világ szeretetére tanítják őket, és a világ szeretete miatt fejfel előre taszítják őket a pokolba. (...)

Az Egyház állapotának eme megújítása és helyreállítása bennetek kell hogy elkezdődjön, atyáink, és utána folytatódhat bennünk, a ti papjaitokban és az egész papságban. Ti vagytok a mi fejünk, a ti életek jelentik a példát számunkra. Mint útmutatóinkra tekintünk rátok. Bennetek és életekben, mint élő könyvekben kívánjuk olvasni, hogyan és milyen módon kell élnünk. Annak okáért, ha megvizsgáltok, és a szálkákat nézitek bennünk, előbb vessétek ki szemetekből ti a gerendát. Régi a mondás: *Orvos, gyógyítsd meg magad* [Lukács 4:23]. Ti szellemi orvosok, előbb ízelejteket magatok az erkölcsök megtisztításának ezt a gyógyszerét, s csak azután ajánljátok nekünk, hogy mi is megízeleljük.

Az az út, melyen az Egyház szebb alakra újulhat meg, nem új törvények elfogadásán át vezet keresztül. Mert van elég törvény, sőt sok is, ahogy Salamon mondja: *nincs új a nap alatt* [Préd. 1:9]. Mert azok a gonoszságok, melyek ma az Egyházban vannak, elmúlt időkben is megvoltak, és nincs olyan vétség, melyre atyáink ne találtak volna már nagyon jó ellenszert. Nincs olyan vétek, mely ellen ne született volna törvény a kánonjogban. Ezért nincs szükség arra, hogy új törvények és határozatok hozassanak, hanem hogy amelyek

már megvannak, azok betartassanak. Minek okáért ebben a ti gyülekezetekben mindazok a törvények, melyek már megszülettek, idéztessenek fel és ismételtessenek el: azok a törvények, melyek a bűnt megfékezik, és azok, melyek az erényt pártfogolják. (...)

Csak miután a papság és a szellemi részek megújulnak az Egyházban, térhetünk rá, a helyes rendet megtartva, a laikus rész megújítására, ami valóban nagyon könnyű lesz, ha mi előbb megújulunk. Mert a test követi a lelket, és amilyenek a város urai, olyanok lesznek a lakók abban. Annak okáért, ha a papok, akik felelősséget viselnek a lelkekért, jók lesznek, következnek, hogy a nép is jó lesz. Inkább megtanítja őket jónak lenni a mi jóságunk, mint akármely tanítás vagy prédikáció. Jóságunk valóban jobb eredménnyel kecsegtetve kényszeríti őket a jó útra, mint felfüggesztéseik és átkaitok bármelyike. (...)

(*The Tudor Constitution. Documents and Commentary.* Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960. 396–399.)

(Böszörményi Jenő fordítása)

BOLOGNAI KONKORDÁTUM (1516)

Részletek az I. Ferenc francia király (1515–1547) és X. Leó pápa (1513–1521) között 1515 decemberében Bolognában és 1516. augusztus 16-án Rómában kötött konkordátumból. A Királyi Tanács 1517. május 13-án hagyta jóvá, de a Párizsi Parlament csak 1518. március 22-én, a király többszöri és nyomatékos felszólítása után regisztrálta a konkordátumot. A Szentszékekkel kötött konkordátum nyomán a francia király pápai beleegyezéssel gyakorolhatta főkegyúri és kinevezési jogát királysága főbb egyházi tisztségeire.

Preambulum:

Mi, Leó püspök, Isten szolgáinak szolgálja örök emlékezetül hagyjuk, (...) hogy miként elődeink, a római püspökök a maguk idejében minden igyekezetüket, fáradozásukat és buzgalmukat az egyház egyesítésének és szeplőtelen megőrzésének szentelték, (...) mi magunk is a magunk idejében és a jelenleg ülésező zsinat¹ tartama alatt a legnagyobb igyekezettel arra kell törekedjünk, hogy az egyház egységéhez szükséges és megkívánt dolgokat rendezzük. Ennélfogva mindazt, ami hatalmunkban áll megteesszük, hogy minden, az [egyház] egységével ellentétes dolgot és az úr vetésének szárba szökkenését akadályozó konkolit felszámoljunk és kigyomláljunk. Emlékezetünkbe idézve, hogy elődeink, a legszentebb emlékezetű római püspökök, II. Pius, IV. Sixtus, VIII. Ince, VI. Sándor és II. Gyula² hány szerződést kötöttek a legkeresztényibb és drága emlékezetű francia uralkodókkal egy bizonyos, a Francia Királyságban gyakorolt és pragmaticának nevezett³ alkotmány megszüntetéséről és eltörléséről. Jóllehet, az előbb említett II. Pius pápa elküldte követeit a Legkeresztényibb Királyhoz, a drága emlékezetű XI. Lajos francia királyhoz, több világos és nyilvánvaló érvet elé tárva. Végül rá is vette és beleegyezést kapott tőle e zűrzavaros és az egyház megosztottságának idején keletkezett pragmatica eltörlésére, amint az erről kiállított pátensekben is kitűnik. Mindazonáltal e megszüntetést és eltörlést (...) a királyság főpapjai és egyházi személyei nem fogadták el, (...) mi több, az említett pragmatica által rögzített alkotmányhoz ragaszkodtak. Mire idézett elődünk, Gyula, a jelenleg is folyó és

¹ Az V. lateráni zsinat (1512–1517).

² II. Pius (1458–1464), IV. Sixtus (1471–1484), VIII. Ince (1484–1492), VI. Sándor (1492–1503), II. Gyula (1503–1513).

³ Az 1438. július 7-én Bourges-ban kiadott *pragmatica sanctio*, amely az egyetemes zsinatok felsőségét hirdeti a pápai főhatalommal szemben az egyházban, az egyházi javadalnak (püspökségek, apátságok) betöltésénél a kánonoknak megfelelő szabad választás elvét hangsúlyozza a pápai kinevezéssel szemben, illetve bírósági ügyekben jelentősen csökkentette a Szentszékhez történő fellebbezés lehetőségét.

az egyetemes egyházat képviselő lateráni zsinaton eljárást indított a nevezett *pragmatica* eltörlésére. (...) Ekkor az egész galliai egyháztartomány főpapjait, káptalanjait, rendházait és kolostorait, parlamentjeit és valamennyi öket támogató, valamiféle – legyen az királyi – méltósággal bíró világi személyt felszólítottak és beidézték, hogy jelenjenek meg egy meghatározott időpontig (...) előtte a fent említett zsinaton, hogy ott előadják az okokat, amiért a római egyház tekintélyét, méltóságát és egységét érintő, az apostoli széket, a szent kánonokat és dekrétumokat, valamint az egyházi szabadságot meggyalázó *pragmatica* sanctiót nem lehet semmisnek és érvénytelennek nyilvánítani és eltörlőlni. (...)

Végül is tekintettel arra, hogy a béke a könyörületesség igazi köteléke és az a valódi lelki erény, mely által megváltatunk, ahogyan Üdvöztőnk mondja: „aki abból a vízből iszik, amelyet én adok neki, soha többé meg nem szomjazik”.⁴ És a békében rejlik az egyetemes üdv, ahogyan Cassiodorus mondja.⁵ Mert valamennyi királyságban kívánatos a béke, (...) amit (...) nem üzenetvivőink vagy legátusaink útján, hanem Krisztusban igen kedves gyermekünk, Ferenc, Franciaország legkeresztényibb királyának személyesen bemutatott fiúi engedelmisségében leltünk meg; minekutána Ófelségével a fentnevezett dolgokat megvitattuk, és öt atyai figyelmeztetéssel arra buzdítottuk, hogy Isten dicsőségére és saját becsülete érdekében hirtelen bátorsággal és önként mondjon le az említett *pragmatica* sanctióról, és éljen a szent Római Egyház törvényei szerint, miként a többi keresztény is, s engedelmeskedjék az Apostoli Széktől eredő és a jövőben kiadandó rendelkezéseknek.

A nevezett királyság érseki és püspöki székesegyházaiban, valamint rendházaiban több év óta sorra kerülő választások a lelkek nagy kárára történtek, amennyiben ezek közül több esetben is világi hatalommal való visszaélésre került sor, míg mások szimóniás és tiltott előzetes egyezségek révén, megint más alkalmakkor még hamis esküvéssel is tetézt, részrehajló érzelem, rokonság segítségével [választottak meg egyes személyeket], ám bár a választók az általuk megejtendő választást megelőzően ígéretet tettek, hogy a legalkalmasabb és legrátermettebb személyt választják meg, nem pedig azt, aki kéréssel, ígérekkel vagy adományokkal kereste meg őket. Erre a választás előtt még esküt is tettek. Mindazonáltal, lelkük kárára és veszedelmére, esküjüket semmibe véve, amint ez számunkra nyilvánvalóvá vált, (...) az említett esküt megszegték.

Ferenc király, igazi engedelmes fiúként, atyai felszólításunknak magát alávetni akaráván, ama *pragmatica* sanctio és az abban foglalt pontok helyett elfogadta a velünk és testvéreinkkel, a szent római egyház bíborosaival megtárgyalt, megvizsgált és utóbbiak egyetértésével helybenhagyott törvényeket és konstitúciókat. (...)

I. cikkely. A választásokról

(...) Ezentúl a Francia Királyság, Dauphiné tartomány és a Valence-i Grófság püspöki és érseki egyházaiknak káptalanjai és kanonokjai nem választhatják vagy jelölhetik [egyházuk] főpapjait. Ehelyett, ha egy ilyen tisztség megüresedik, a mindenkori francia uralkodó az üresedés bekövetkeztének napjától számított hat hónapon belül köteles nekünk vagy a római püspöki és apostoli székben minket követő utódainknak bemutatni és megnevezni egy komoly és tudós, teológiai magiszteri vagy licenciátusi, avagy egy neves egyetemen szigorú vizsgák letétele után egyik, illetve mindkét jogban⁶ doktori vagy licenciátusi fokozatot szerzett, legalább huszonzét éves és [a tisztt betöltésére] más tekintetben is alkalmas személy, hogy azt mi, vagy a nevezett [apostoli] szék [a szóban forgó tisztségbe] beiktassuk. Ha pedig a király a mondott egyházakba nem ilyen alkalmas személyt nevezne meg, sem mi, sem az [apostoli] szék és utódaink sem leszünk kötelesek efféle [alkalmatlan] személyt oda beiktatni. Ezzel szemben a király köteles az általa kijelölt személy elutasítását követő

⁴ János 4:14.

⁵ Cassiodorus: itáliai keresztény író és államférfi (470 k.–562).

⁶ Világi és kánonjog.

három hónapon belül (...) egy másik személyt jelölni a fent említett módon. Máskülönben avégett, hogy az említett egyházak káros üresedését mi magunk vagy az [apostoli] szék gyorsan orvosoljuk, egy, a fent említett tulajdonságokkal bíró személyt iktatunk be [ezekbe a tisztségekbe]. Hasonlóképpen a római kúriában bekövetkező haláleset miatt megüresedett egyházi tisztségeket is betölthetjük anélkül, hogy meg kellene várnunk a királyi kinevezést.⁷ (...)

Ami a valódi választó rendházakat és perjelségeket illeti, (...) ezek ezentúl nem választhatják, vagy jelölhetik apátjukat, illetve perjeljüket. Ilyen üresedés bekövetkezése esetén fent nevezett király hat hónapon belül nekünk, utódainknak vagy az említett [apostoli] széknek meg kell nevezzen egy legalább huszonhárom éves szerzetest, aki abból a rendből kerül ki, amelyhez az illető kolostor vagy perjelség tartozik. (...) A király által az üresedésben levő kolostori tisztségre ily módon kijelölt személyt mi vagy utódaink iktatjuk be. A perjelség is hasonlóképpen a király által kijelölt személyre ruháztassék. És ha nevezett király az említett hat hónapon belül nekünk, utódainknak, vagy az [apostoli] széknek egy világi papot, egy másik rendhez tartozó szerzetest vagy huszonhárom évesnél fiatalabb, illetve más oknál fogva alkalmatlan személyt jelölne, az így kinevezettet elutasítjuk és nem iktatjuk be. De ezen elutasítástól számított három hónapon belül (...) a király köteles egy másik, a fent említett feltételeknek megfelelő személyt jelölni, akit mi, utódaink vagy az [apostoli] szék [tisztségébe] beiktat. (...) És ha kilenc hónap leforgása alatt a király senkit sem, illetve a fentiekben kikötött feltételeknek nem megfelelő és alkalmatlan személyt nevez ki, avagy a javadalom a római kúriában üresedik meg, mi, utódaink és az említett [apostoli] szék ruházzuk a fent említett feltételeknek megfelelő személyekre a kolostorok [apáti tisztségét] és a perjelségeket. (...)

V. cikkely. A peres ügyekről, azaz hogy ezeket a királyság területén és nem a római kúriában kell elintézni

Elrendeljük és megparancsoljuk, hogy a királyságban, Dauphiné és a Valence-i Grófság területén valamennyi peres ügy, kivéve a legmagasabb rendű jogvitákat, az említett országok és tartományok azon bírái előtt kell elintézészt nyerjen és befejeződjön, akik jog, szokás, rendelet vagy privilegium alapján [illetékesek] azok kivizsgálására. (...)

X. cikkely. A könnyelmű egyházi tilalom alá vonás ellen

Minekutána több botrányos esetre is sor került egyházi átok megfontolatlan kihirdetése miatt, elrendeljük, hogy egyetlen városi közösség, város, kastély, falu vagy más hely se helyeztethessék egyházi átok alá, hacsak nem az említett helyek, földesuruk, vezetőjük vagy egyéb tisztségviselőik ügye vagy vétke miatt. Bármely más magánszemély ügye vagy vétke miatt azonban a mondott helyek semmilyen hatóság, illetve rendes vagy átruházott hatalom által sem sújthatók átokkal, hacsak az ilyen személy [bűnét] nyilvánosan nem tették közhírré és hirdették ki, és a földesurak, vezetők és tisztségviselők a hozzájuk intézett, bírói hatalomtól eredő felkéréstől számított két napon belül mégsem üzték ki teljességgel és valószínűsítően az ilyen személyeket a mondott helyekről, elégtétel adására kényszerítve őket. És ha az említett személy a két nap letelte után eltávozik, előzik vagy elégtételt ad, azt akarjuk, hogy az egyházi szolgálat azonnal folytatódjék.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert-Deucrusy-Armet, Paris, Belin-Leprieux-Verdicre, 1827. 75–93).

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⁷ Azaz a Rómában elhalálozó francia főpapok utódainak kijelölését a Szentszék magának tartja fenn.

◀ WORMSI EDIKTUM (1521)

Miután Luther Márton (1483–1546) 1520. december 10-én Wittenbergben elégette a pápai kiátkozást tartalmazó bulla egy példányát és az egyházi kánonjogot tartalmazó törvényeket, és a pápával szemben a német néphez fordult, V. Károly császár (1519–1556) a wormsi birodalmi gyűlés elé idézte. Luther 1521 áprilisában jelent meg, és egy nap haladékot kért, amikor tanai visszavonását követelték tőle. Április 18-án kifejtette, hogy tételeiben nem birkodott semmivel, ami ellenkeznék az egyház tanításával, és megtagadta azok visszavonását. Miután elindult Wormsból, Bölcs Frigyes (1463–1525) szász választófejedelem „elraboltatta”, és Wartburg várában biztonságba helyezte. Nem sokkal ezután, május 8-án a császár tanácsosai elfogadták a Luthert kiközösítő ediktumot, melyet V. Károly (a korábbi dátumot meghagyva) május 26-án írt alá, miután az előző napon felolvasták a birodalmi gyűlés még jelen lévő képviselői előtt, akik elfogadták. (P. J.) ◀

Miután az ügyek így módon folytak, Luther Márton nyilvánvaló módon eretneki nézetei mellett megátkozottan és bűnösen kitartott, ennek következtében mindazok előtt, akik istent félik, és értelmes emberek, tökéletlennek és mintegy a gonosz lélektől megszállottnak mutatkozott, és annak is tartották. Mi tehát őt az elmúlt április hónap 25. napjára menlevelünk kibocsátása mellett, színünk elé idéztettük. Egy heroldot is rendeltünk melléje, hogy április 25. napjától számított 20 napon keresztül menlevelünknek érvényt szerezzen.

Az említett 20 nap eltelte után a menlevél érvényét veszítse. Attól kezdve ezen súlyos és mérgező kór ellen megfelelő orvossággal élünk, és ezeket alkalmazzuk is, amint itt következik.

A Mindenható dicsőségére, a keresztény hit oltalmára, a római püspököt és széket megillető tiszteletre tekintettel, császári hivatalunk és méltóságunk, fenségünk és tekintélyünk erejével, azonkívül a mi és a szent birodalom választó fejedelmeinek és itt összegyűlekezett rendjeinek egyértelmű tanácsával és akaratával, ezen esemény örök emlékeztetére, valamint azon dekrétumok, ítélet és kárhoztatás foganatosítása céljából, azon bullák értelmében is, amelyeket szent Atyánk, a pápa mint ezen ügyeknek rendes bírása kibocsátott, kijelentjük, hogy az említett Luther Márton Isten egyházából kitaszított tag, megátkozott szakadár és nyilvánvaló eretnek. Tőletek valamennyien pedig egyenként és összesen megkívánjuk, hogy ti is kiközösítettnek ismerjétek és tekintsétek, és ezen levelünk ismeretében járjatok el vele szemben. Ezenkívül mindnyájatoknak és minden egyesnek megparancsoljuk, ama kötelekre tekintettel, amelyekkel irányunkban és a szent birodalom irányában lekötelve vagytok, a felségsejtés bűnének terhe, továbbá a mi és a birodalom átkának súlya, minden kiváltás, hűbér, kegyelem és szabadság megvonásának terhe alatt, amint azt eddig is a mi elődeink, mi és a szent birodalom hasonló esetben megtenni szokták, római császári hatalmunkkal ezen levelünk értelmében eltökélt akaratunkat nyilvánítjuk, hogy ti egyenként és összesen a fent említett húsz nap eltelte után, ami ezen hónap 14. napjával következik be, az említett Luther Mártont ne fogadjatok, szolgálatára ne álljatok, ételt, italt neki ne adjatok, vele ne tartsatok, sem pedig neki szóval vagy tettel, titokban vagy nyíltan bármiféle segílyt, támogatást, védelmet vagy oltalmat ne nyújtsatok. Ellenkezőleg, bárhova érkezik, vagy bárhol megjelenik, és ti hatalmatokba tudjátok keríteni, azonnal fogjátok el, és hozzánk biztos kíséret alatt elküldjétek. De legalább intézkedjétek, hogy ez megtörténjen, vagy pedig velünk közöljétek haladéktól nélkül, és legyetek is azon, hogy kezeink közé jusson. Ha ti fogjátok el, várjátok meg utasításainkat, hogy a jog előírásai szerint hogyan kell vele szemben eljárni. Feltételezzük, hogy ti egy ilyen szent dolgot fáradságot és költséget nem kímélve, magatok is végbevisztek. Rokonaival, híveivel, oltalmazóival, védelmezőivel, jóakaróival s követőivel, ezek ingó és ingatlan javaival a

szent konstitúció értelmében, a mi és a birodalom átka és törvényen kívül helyezése szerint a következőképpen járjtok el: verjétek le és fogjátok el őket, javaikat kerítsétek kezeitekbe, fordítsátok saját hasznotokra, és tartsátok meg minden akadály nélkül még akkor is, ha hitelt érdemlő módon bizonyítják, hogy ők ezt a gonosz utat már elhagyták, és pápai feloldozást is nyertek.

Megparancsoljuk továbbá mindenkinek és összesen a fentebb említett büntetések terhe alatt, hogy senki ne merészelje az említett Luther Márton azon írásait, amelyet szent Atyánk, a pápa kárhoztatott, de minden más írást, amit latinul vagy németül, vagy valamilyen más nyelven készített, vagy ezután szerkeszteni fog mint gonosz, viszályt keltő és gyanús írásokat, amelyeket ez a nyilvánvaló és megátkozott eretnek írt, eladni, vásárolni, olvasni és megtartani, másolni, nyomtatni vagy másoltatni és kinyomtatni. Még abban az esetben sem tegyék azt, ha egy véleményen vagytok vele. Még kevésbé próbáljátok ezt prédikálni vagy védelmezni, vagy bármi módon, amit csak emberi elme kigondolhat. Tekintet nélkül arra, hogy esetleg azokban valami jó is lehet, ami az együgyű embereket megcsalni és félrevezetni alkalmas. Hiszen még a legjobb ételtől is, ami csak egy csepp méreggel van megmérgezve, undorodunk, annál inkább kell az ilyen írásokat és könyveket, amelyekben a lelkek nézve oly sok mérges és kárhozatos van, elutasítani, sőt az ilyen írásokat az emberek emlékezetéből is ki kell irtani és törölni, nehogy ezek bárkinek is ártsanak, vagy valakit az örök halálra juttassanak. Viszont minden más könyvet, amit a szent keresztény egyháztól elfogadott és elismert szent atyák írtak, mint ezt már többször bebizonyították, minden gond, aggodalom, veszély nélkül lehet olvasni és megtartani. Ennek megfelelően ti egyenként és összesen bármiféle méltóságban, állapotban vagy hivatalban legyetek, különösen pedig azok, akik valaminő joghatósággal vagy bírói tekintéllyel rendelkeznek, az említett büntetések terhe alatt, a szent birodalomban mindenütt, a mi örökös fejedelemségeinkben és tartományainkban is hathatósan és szigorúan rendelkezzenek, büntessenek, parancsoljanak és intézkedjenek abban a tekintetben, hogy Luther mérget terjesztő írásait és könyveit, amelyek az Isten egyházában csak nagy lázongásra, károokra, szakadásra és eretnekségre szolgálnak, tüzzel megélessék, ezen és más módon teljesen elpusztítsák, semmisítsék meg és irták ki. Ennek megfelelően a pápa őszentsége követelnek vagy az általa kirendelt biztosoknak, amennyiben ezt töleik kívánják, minden szükséges és kívánt dologban buzgalommal és hűséggel rendelkezésére álljatok. Egyenként és összesen ebben az ügyben utasításaink és parancsaink értelmében járjtok el, intézkedjétek és cselekedjétek. Ezenfelül a birodalom és a mi örökös fejedelemségeink és tartományaink alattvalóinak és híveinek ezen levelünk rendjében parancsoljuk, hogy ti a főt említett rendeknek és hatóságoknak úgy, mint saját maguknak, mindenben segítségére, támogatására engedelmesen és teljes készséggel legyetek, az említett büntetések és bírságok terhe alatt. (...)

Hogy pedig mindezek végrehajtassanak és a kellő hatályosságot elnyerjék, ezen levelünket a császári pecséttel megpecsételtük; kelt a mi és a szent birodalom városában, Wormsban, május hónap 8. napján, Krisztus születése után 1521-ben, római uralkodásunk második, minden más uralkodásunk hatodik évében.

(N. P. Gracianszki – Sz. D. Szakzin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 105–107.)

(Mezey László fordítása)

➤ I. FERDINÁND RENDELETE A LUTHERI ÍRÁSOK TERJESZTÉSE ELLEN (1523. MÁRCIUS 12.)

Mintán V. Károly császár (1519–1556) birodalmi átkot mondott ki Lutherre (lásd Wormsi ediktum), Ferdinánd főherceg, a későbbi cseh és magyar király (1526–1564), majd császár (1556–1564) Ausztriában is betiltotta az eretnek tanok és írások terjesztését. ➤

Mi, Ferdinánd stb. kegyelmünket küldjük minden egyes országlakónknak stb. Bár szentatyánk X. Leó őszentsége bullája által az Ágoston-rendi Luther Márton doktor írásait, könyveit és tanításait tévesnek, lázítóknak és szent hitünkkel és a kereszténységgel ellentétesnek nyilvánította, és meghagyta, hogy mindenütt semmisítsék meg, kedves urunk és bátyánk, Károly császár pedig a wormsi birodalmi gyűlésen a Szent Római Birodalom választófejedelmeinek, fejedelmeinek és rendeinek egyetértésével az említett Luther Márton írásai, könyvei és tanításai s követőik ellen rendeletet és büntetőparancsot adott ki, mely kimondja, hogy a lutheri és más elvetemült tanításokat, amelyeket korábban a zsinatok és a szent atyák a keresztény egyház jóváhagyásával elítéltek és betiltottak, senki semmilyen körülmények között ne fogadja el, ne hirdesse, ne védelmezze s ne kövesse, mégis nyilvánvaló, hogy a pápai dekrétum és a császári rendelet ellenére Luther és követői írásait, könyveit és tanításait a mi osztrák tartományainkba behozták, veszik, eladják, olvassák és terjesztik. Ilyen körülmények között félő, hogy sok téveszme, összefűzés, engedetlenség és ellenérzés támadhat keresztény vallásunkban, ha mi mint uralkodó és tartományi fejedelm nem akadályozzuk meg, hogy mindez még mélyebb gyökeret eresszen, és ezáltal még több dűdva keletkezzen és növekedjen. Hogy senki ne kezdjen kételkedni ezen lutheri írások és tanok miatt, és hogy az egységet és békét keresztény hitünkben megőrizzük, mindenkinek együtt és külön-külön nyomatékkal azt ajánljuk, és azt is akarjuk, hogy a jövőben semmilyen írást, könyvet és tanokat, amelyek Luther M[árton]tól vagy követőitől eddig származtak vagy származni fognak, el ne fogadjatok, magatoknál ne tartsatok, el ne adjatok, ne olvassatok, ne másoljatok, ne nyomjatok vagy ne nyomtassatok ki, s ne engedjétek meg másnak sem. Ahol pedig osztrák tartományainkban a könyvnyomtatóknál, könyvárusoknál vagy szatócsoknál ilyeneket találtak, erőszakkal vegyék el. Minden felügyelő, vámos és más hivatalviselő szorgalmasan ügyeljen, és amennyire lehetséges, akadályozza meg, hogy lutheri írásokat és könyveket átengedjenek, s ha ilyeneket találunk, vegyék el. Akiket ezen tiltásunk ellenére engedetlenségen érnek, azokat pénzbírsággal vagy más módon meg kell büntetni. És mindazok ellen – főemberek, lelkész, prédikátor, polgármester, bíró, tanácsosok vagy mások –, akik kötelesek igazságot tenni, ám nem büntetik meg a bűnös és megvetendő módon cselekvőket, úgy fogunk eljárni, ahogy kell.

(Karl Völker: *Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich*. Leipzig–Prag–Wien, A. Haasa, 1917. 23–24.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

➤ A SCHMALKALDENI SZÖVETSÉG (1531)

Az 1530. évi augsburgi birodalmi gyűlés után a császártól tartó protestáns rendek egy csoportja 1530. december 22-e és 1531. január 1-je között Schmalkaldenben szövetségkötésről tárgyalt. (A szövetség terve már az 1529-es speyeri birodalmi gyűlés óta napirenden volt.) Ezt követően, 1531. február 27-én jött létre a védelmi jellegű schmalkaldeni szö-

vetség. Hat évre kötötték, 1535-ben tíz évre meghosszabbították. Eredetileg nem, később a csatlakozás feltétele volt az ágostai hitvallás elismerése. Nem lett tagja minden protestáns rend. A szövetség az 1546–1547-es schmalkaldeni háborúban szétesett. (Kr. L.) ➤

(...) egyikünk a másikat minden téren hűen és őszintén kezeli, a károktól megvédi, óvja, illetve védeni és óvni kívánja, és senki a másik ellenségét és ellenlábását nyíltan vagy titokban nem támogatja, segíti vagy tartja el; eszerint tehát e szövetség csak és kizárólag önvédelemre és önmentésre alakult, nem arra, hogy valaki közülünk háborút robbantson ki. Ha azonban úgy adódna, hogy valakit közülünk, bárki legyen is az, Isten igéje, evangéliumi tanai és a mi szent hitünk és ügyünk miatt, vagy olyan dolgok miatt, amelyek Isten igéjéből, evangéliumi tanaiból vagy a szent hitből következnek és azzal összefüggnek (...) erőszakosan meg kívánnak támadni, és háborgatni akarnak, vagy megtámadtak és háborgattak, és neki a mi segítségünk gyors szüksége van, akkor mi, a többiek, akik ebben a keresztényi szövetségben részt veszünk, és mindenki magától is, amint erről a megtámadottól vagy egyéb hiteles forrásból értesülünk, vagy arról tudósítanak minket, a dolgot nem hagyjuk annyiban. Mintha minket magunkat támadtak és sarcoltak volna meg és háborgattak volna, mintha tehát mindegyikünk saját ügyéről volna szó, minden veszélyes ballépés nélkül, és a lehető legjobb tehetségünk szerint, a többiekre nem várva, a megtámadottat és háborgatottat megsegítjük, megmentjük. (...)

Eme keresztényi szövetségünk nem irányul ő császári felsége, legkegyelmesebb urunk vagy a Szent Római Birodalom valamely rendje vagy bárki más ellen, hanem kizárólag a keresztényi igazság és békeség fenntartására a Szent Birodalomban és a német nemzetben belül, illetve a ránk, alattvalóinkra vagy rokonainkra irányuló jogtalan erőszak kivédésére, de csak önvédelemként és segítségnyújtás formájában. (...)

Igy tehát ha a továbbiakban valaki eme keresztényi szövetségünkbe be kíván lépni, és korábban nem volt annak tagja, és a szent evangéliumot elfogadta, az mindannyiunk tudtával és akaratával vételesen fel és fogadtasson be. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann–Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 174–177.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

➤ I. FERENC LEVELE AIX-EN-PROVENCE ÉRSEKÉHEZ A PROTESTÁNSOK FELKUTATÁSÁNAK ÉS BÍRÓSÁG ELÉ ÁLLÍTÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL (1531. JÚLIUS 7.)

A kezdeti viszonylagos türelem után a királyi hatalom egyre keményebb eszközökkel fordult szembe a Franciaországban is terjedő, eretnekiségnek tekintett reformációval. (S. T. P.) ➤

Kedves és hű alattvalóinknak. Több és különféle helyről, még Németországból és máshonnan is arról értesítettek bennünket, hogy királyságunkban némelyek körében titokban az eretnekiség parazsa izzik. Ezek az emberek, nem érezvén jól magukat szent hitünkben, magukat teljesen átadták és átadják e szerencsétlen és kárhozott lutheránus szekta követésének. Mindennap összegyűlnek és a lehető legagyafúrtabb eszközökkel egyébre sem törek-szenek, mint arra, hogy magukhoz csábítsanak másokat, és híveik számát növeljék és gyarapítsák, ami számunkra oly különös mértékben ellenszenves volt és ellenszenves, hogy job-

ban nem is lehetne. Épp ezért különösképp óhajtjuk, hogy sürgős intézkedés történjen e baj orvoslására, mivelhogy az lenne a számunkra e világon elképzelhető legnagyobb bosszúság, baj és kellemetlenség – különösen a bennünket megillető Legkeresztényibb Király és az Egyház első fia címet figyelembe véve –, ha királyságunkat az eretnokség ily szerencsétlen és átkozott szégyenfoltjával beszennyezve és sújtva látnánk; tekintettel arra, hogy királyságunkat – Istennek hála – ez az eretnokség ez idáig megkímélte és elkerülte.

Ezért azt kérjük s mindamellet el is rendeljük, részint az Ön állásából fakadó kötelességéből kifolyólag, részint az Ön és a magunk lelkiismerete megkönnyítése végett, és különösen azért, mert Ön mindig is engedelmeskedni és szolgálni kíván nekünk, hogy azonnal és a lehető legnagyobb titokban tudakozódjon, vagy emberei és hivatalnokai által informálódjon mindenütt az Ön egész egyházmegyéjében minden személyről, akár egyháziról, akár világiról vagy másról, bármilyen állapotú, rendű és rangú legyen is, aki az említett eretnokség bűnével vádolható, vagy alaposan gyanúsítható, avagy az említett lutheránus szektához tartozik. Mindazok ellen, akik jó és kellő vizsgálat alapján ebben érintettek találatnak, és akikre ez rábizonyítható, azonnal és késedelem nélkül indítson pert, s hozzon jogerős ítéletet.

(Gabriel Audisio: *Les Vaudois du Lubéron: une minorité en Provence, 1460–1560*. Association d'études vaudoises et historiques du Luberon, 1984. 496.)
(Lőkös Péter fordítása)

☞ A KIRÁLYI EGYHÁZFŐSÉG ANGLIÁBAN (1534)

Az 1529-ben összeült reformációs parlament már korábban megtagadta Rómától az annata megfizetését (Act of Annates, 1533) és kimondta a hagyatéki és házassági ügyekben a kúriához történő fellebbezés tilalmát (Act in Restraint of Appeals, 1533). Az angol egyház feletti pápai fennhatóság megsemmisítését a királyi egyházfőiségről szóló törvény tette teljessé (röviden: Act of Supremacy – teljes címén: Törvény, amely kimondja, hogy Őfelsége a Király az anglikán egyház feje, és ezáltal jogában áll kiküszöbölni és orvosolni a tévhiteket, eretnokségeket és visszaéléseket a mondott egyházban, 1534). VIII. Henrik (1509–1547) ugyanakkor magán a szertartásrenden és a liturgián nem változtatott. (K. L.) ☞

Noha Őfelsége, a Király jogosan és törvényesen az anglikán egyház feje – és ez jól is van így –, és egyházmegyei gyűlésein elismerte e minőségében a birodalom klérusa, mégis e körülmény újbóli hitelesítése és megerősítése céljából, és annak érdekében, hogy növelje a Krisztus vallása szerinti erényességet Angliában, és hogy elfojtsa és gyökerestül kiirtson minden tévhitet, eretnokséget, illetve mindennemű egyéb helytelenséget és visszaélést, amelyet ez ideig elkövettek benne [az országban], ezen parlament hatalma által törvénybe iktatjuk, hogy elfogadjuk és elismerjük felséges urunkat, a Királyt, örököseit és utódait a trónon az anglikán egyház, más néven az *Anglicana Ecclesia* egyetlen fejének ezen a földön, és így ettől kezdve mondott uralkodónk birtokolni és élvezni fogja az ezen ország birodalmi koronájának viselésével járó és ahhoz csatolt jogok mellett az említett egyházfői címet és rangot, és minden megbecsülést, méltóságot, kiváltságot, hatáskört, előjogot, hatalmat, mentességet, javadalmat és haszonvételt, amelyek a mondott egyház egyházfői méltóságához tartoznak és azt megilletik. Azt is kimondjuk, hogy mondott felséges urunk, örökösei és utódai a trónon teljes hatalommal és hatáskörrel rendelkeznek ahhoz, hogy időről időre egyházlátogatást tegyenek, elfojtsák, orvosolják, megjavítsák, kiigazítsák, korlátozzák és helyesbítsék mindazokat a tévhiteket, eretnokségeket, visszaéléseket, sérelmeket, vétségeket és helytelenségeket – bármifélek legyenek is azok –, amelyek bármilyen módon

lelki és bírói hatáskörükbe esnek. Ezeket Királyunknak joga van megjavítani, elfojtani, rendezni, orvosolni, kiigazítani, korlátozni vagy helyesbíteni, a Mindenható Isten legnagyobb tetszésére, a Krisztus vallása szerinti erényesség növelésére, és az ország békéjének, egyességének és nyugalmanak megőrzésére: bármely gyakorlat, szokás, idegen törvény, idegen hatalom, előírás vagy más ennek ellentmondó befolyás ellenére.

(*The Tudor Constitution. Documents and Commentary.* Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960. 355–356.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☛ A SZERZETESRENDEK FELOSZLATÁSA ANGLIÁBAN (1536)

A reformáció előtt Angliában a termőföldek körülbelül egyharmada-egynegyede volt egyházi tulajdonban. Ezek nagy részére tette rá a kezét VIII. Henrik (1509–1547) a kolostorok feloszlatásával. A folyamat a kisebb rendházakkal kezdődött 1536-ban, és 1540-ig tartott. Az alábbi részlet abból az 1536-os törvényből származik, mely „kimondja, hogy Őfelségének, a Királynak, örököseinek és utódainak adatnak mindazon női és férfitrendházak és káptalanok beneficiumai, amelyek nem birtokolnak évi tiszta 200 font értéket meghaladó uradalmakat, földeket, ingatlanokat és örökölhető vagyontárgyakat”. ☛

Mivel sok kisebb apátságban, perjelségben és a szerzetesek, kanonokok és apácák más rendházaiban, ahol az egyházi személyek gyülekezete nem haladja meg a 12 főt, leplezetlenül bűnös, romlott és parázna élet folyik, és nap mint nap követnek el förtelmes bűnöket, miáltal ezen rendházak vezetői és szerzeteik az Őristen legnagyobb haragjára, az igaz hit csúfjára és Őfelsége a Király és az ország szégyenére – hacsak nem teszünk ellene – tönkretesznek, elpusztítják, felélik és teljes mértékben elpazarolják mind templomaikat, kolostorait, perjelségeiket, házaikat, uradalmait, gazdasági épületeiket, földjeiket, ingatlanjaikat és vagyontárgyaikat, mind pedig templomaik ékességeit, jószágait és értéktárgyait; és jöllehet az elmúlt két évszázad alatt az egyházlátogatások egész sora igyekezett e pazarló, parázna és utálatos életet átváltoztatni becsületes és üdvös életmóddá, mindezek mégis hatástalanok maradtak vagy csak csekély javulást sikerült elérniük, sőt a romlott életmód szégyentelenül terjedt és teret nyert; és ez az átkos szokás annyira gyökeret vert és elhárapódzott, hogy az ilyen kis rendházak lakói inkább hitüket elhagyva tömegesen elbujdosnak, semmint hogy az igaz hit tanításai szerint éljenek; így tehát csak úgy orvosolható a baj, ha a kis rendházakat felszámoljuk, és szerzeteseiket a Királyság nagy és megbecsült kolostorainak gondjára bízunk, ahol kénytelenek lesznek hívő módjára élni és javítani viselkedésükön. Erre tekintettel lévén a Király Őfelsége, aki itt a földön Isten után az anglikán egyház feje, és aki naponta – csupán Isten örök dicsőségére, és a bűnök és vétkek kiirtása és elpusztítása érdekében – azon fáradozik, hogy növelje, terjessze és gyarapítsa a mondott egyház igaz tanításait és dicsőségét, miután egyházlátogatásai alkalmával és sok más szavahihető forrásból megbizonyosodott arról, hogy a fent elmondottak megfelelnek a valóságnak, s azt is figyelembe vette, hogy a Királyság sok megbecsült kolostora, melyekben Isten kegyelméből az egyház tanításait jól és igazul követik, szűkölködik szerzetesekben, úgy vélte jónak, hogy a fent elmondottakat a mostani parlamentben összegyűlt egyházi és világi főrendek és egyéb híu alattvalói, a közrendűek tudomására hozza: minekutána a mondott főrendek és közrendűek végül arra a nagy elhatározásra jutottak, hogy úgy nyerhetik el leginkább az Őristen tetszését és azzal szolgálják ezen Királyság legnagyobb dicsőségét; ha ezeknek a kolostoroknak a tulajdonait, amelyeket most a bűn növelésére és terjesztésére fordítanak, költenek és pazarolnak, nemesebb célra fordítják, az ezeket elherdáló egy-

házi személyeket pedig arra kényszerítik, hogy változtassanak viselkedésükön. Ennek érdekében a mondott főrendek és közrendűek aláztatlan arra kéri Ő királyi Felségét, hogy a jelen parlament hatalmával iktassa törvénybe: Mindörökre Őfelsége és örökösei birtokolják és élvezzék az összes olyan kolostort, perjeliséget és más konventet, káptalant és apácázárdát – függetlenül attól, hogy mifélek, milyen szokásokat, rendszabályokat és rendet követnek, és milyen néven nevezetnek –, amelyek nem bírnak évi tiszta 200 font értéket meghaladó földeket, ingatlanokat, bérleti díjakat, tizedet, más terményjáradékokat és vagyontárgyakat. Hasonlóképpen Őfelsége bír és élvez majd valamennyi olyan egyházi épületet és birtokot és az összes majorságot, gazdasági épületet, házat, földet, ingatlant, kilátásban lévő örökséget, bérleti díjat, szolgáltatást, tizedet, más terményjáradékot, tempломot, kápolnát, az egyházi javadalmasítás jogát, kegyúri jogot, évjáradékot, egyéb jogokat, birtokbavételt, rangot és más, örökölhető vagyontárgyat, amelyek ezekhez a kolostorokhoz, perjeliségekhez és más rendházakhoz tartoznak, amelyek nem rendelkeznek ugyanúgy a fent említett évi tiszta 200 fontnyi jövedelemmel. (...)

(*The Tudor Constitution. Documents and Commentary*. Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960. 374–375.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ V. KÁROLY CSÁSZÁR TUDÓSÍTÁSA A SCHMALKALDENI HÁBORÚ KIROBBANÁSÁRÓL (1546. JÚNIUS–JÚLIUS)

1550-ben V. Károly császár (1519–1556) rajnai utazása alkalmával titkárának franciául lediktálta emlékiratait, amelyet Caesar nyomán *Commentaires*-nek nevezett. Ebben csak röviden szólni uralkodásának első évtizedeiről. Az emlékezők legterjedelmesebb részét a franciák elleni 1544. évi, valamint a schmalkaldeni háborúval foglalkozó részek alkotják, amit katonai szempontból a legszakszerűbb tudóstként tartanak számon. A *Commentaires* csak egy portugál fordításban maradt fent, az eredeti elveszett.⁸ A császár a schmalkaldeni háború (1546–1547) kirobbanását a következőképpen taglalja (Kr. L.): ☞

(...)

Őfelségeik [a császár és öccse, Ferdinánd király] beszámoltak egymásnak, hogy a [schmalkaldeniek⁹ ellen tervezett hadjárat] végrehajtását nem szabad tovább halogatni, és hogy minél több idő telik el halogatással, annál több dolog kerülne a nyilvánosság elé az ügyről, fokozva a nehézségeket és veszélyeket. Gondoltak arra is, hogy Franciaországgal [az 1544-es crépyi béke óta] béke van, és hogy Franciaország királya az angolok elleni háború miatt ki merült; ezenkívül az a hír járt, hogy a török Sophi (Perzsia) ellen készül vonulni, amiből nagy valószínűséggel arra lehetett következtetni, hogy erről az oldalról nem fenyegetett veszély. Hogy erről még jobban megbizonyosodjon, a császár és a római király néhány előkelő személyt küldött a törökökhöz, hogy fegyverszünetet kössenek, amennyiben azt (ezek a személyek) hasznosnak tartanák. A fegyverszünetet valamivel később valóban meg is kötötték. Végül, látva, hogy a protestánsok felbátorodtak, nagy sietve csapatokat vontak össze, és szándékaik megvalósítására törekedtek, Őfelségeik elhatározták, hogy a pápával szövetkeznek,

⁸ Az alábbi szöveg a német fordítás alapján készült.

⁹ A protestánsok egy csoportja 1530 végén kezdett tárgyalások után 1531. februárban hozta létre a védelmi jellegű schmalkaldeni szövetséget. A szövetség nem tömörített minden protestáns rendet, de európai hatalmi tényezőnek számított. A schmalkaldeni háborúban szétesett.

és tettekre váltják azt, amire a szükség kényszeríti őket, amit azonban sokáig vonakodtak megtenni. Mert a dolgok odáig fajultak, hogy ha a császár nem ragadja meg a kezdeményezést, akkor a protestánsok kerültek volna abba a helyzetbe, hogy végrehajtsák a tanácsot, amelyet (amint mondták) a tartománygróf már korábban adott nekik.¹⁰

1546 júliusában Károly és öccse találkoztak Regensburgban

A király és Móríc herceg¹¹ elutaztak, hogy mindegyikük a saját oldaláról támadja meg a szász János Frigyes¹² területeit, amit olyan sikerrel tettek, hogy előbb menekülésre kényszerítették seregeit, aztán elvették tőle országa jelentős részét. A császár elkezdte tehát hadserege mozgósítását, és e célból tárgyalásokat kezdett néhány fejedelemmel, kapitánnyal és zsoldosvezérrel; így néhány napon belül nagyszámú német katonaságot gyűjtött össze és magához vonta a spanyolokat is, akik Magyarországon voltak. Ekkor a legfontosabb sváb városok, a schmalkaldeni szövetség tagjainak követei egy levelet vettek elő, amelyet a császár írt nekik. Ebben azt közölte velük: úgy hallotta, azt a hírt terjesztik, hogy ő a vallás miatt fegyverrel akarja őket megtámadni. Biztosította őket, hogy a hír téves, nincs ilyen szándéka, különösen nincs azokkal szemben, akik hozzá hűségesek és nem kívánnak a császári méltóság ellen fellépni. Ha pedig ők ezek közé tartoznának, akkor felszólítja őket, hogy bocsássák el seregeiket és térjenek vissza a hűségére. Amikor a városi követek e levelet elolvasták, a császárhoz jöttek, és a legszégyenteljesebb módon, fölényes hangnemben válaszoltak neki. Természetesen a császár megadta nekik, amit megérdemltek. A birodalmi gyűlésen részt vevő protestáns rendek küldöttei is a császár elé mentek egy nap, értesítették őt, hogy a terjedő hírek szerint a háború küszöbön áll, és követelték, hogy adjon nekik megnyugtató biztosítékokat szándékait illetően. A császár azt válaszolta nekik, hogy nem áll szándékában háborút vezetni, hacsak nem kényszerítik, hogy megvédje tekintélyét, amelyet különben, ahogy látja, nap, mint nap igyekeznek megingatni. – Ezt a választ hallva a protestánsok elvonultak anélkül, hogy elbúcsúztak volna. Öfelsége ezt követően feloszlatta a birodalmi gyűlést, és az ott maradt rendeknek rövid és száraz magyarázatot adott.

A protestánsok felvonulása Donauwörthnél, a császár olasz kapcsolatait veszély fenyegette
És bár egyesek [a császár könyezetében] féltették a tekintélyét, ha elvonul Regensburgból, ilyen semmiségekre a császár nem adott. Egyébként pedig attól a naptól kezdve, amikor e vállalkozásra elszánta magát, elhatározta, hogy – a fő cél érdekében, amely vezette – véghezviszi azt, bármi történjék is. Mert az volt a szándéka és rendíthetetlen akarata, hogy élve vagy halva császár maradjon Németországban.

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 183–184.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

➤ AZ AUGSBURGI INTERIM (1548)

V. Károly (1519–1556) 1548. május 15-i javaslata – az augsburgi interim [részlete a b) pont alatt] – közvetítési kísérlet volt a vallási felekezetek között. Törvény lett, de célját – az átmeneti vallási rendezést a végleges zsinati meg egyezésig – nem érte el. Sem az evan-

¹⁰ A német fordításhoz fűzött jegyzet szerint nyilván a háború azonnali kirobbantására adott tanácsról van szó.

¹¹ Szász Móríc (1521–1553, szász választófejedeleme: 1547–1553).

¹² János Frigyes (1503–1554, szász választófejedeleme: 1532–1547).

gélikusokat, sem a katolikusokat nem elégtette ki. Az a) pont alatt közölt szöveg adalék az interim kiadásának előtörténetéhez. Wilhelm von Bayernnek az augsburgi birodalmi gyűlésen átnyújtott észrevételeiből kiderül, hogyan gondolkodtak a katolikus rendek a vallások viszonyáról. (Kr. L.) ☞

a) Wilhelm von Bayern vallási kérdésekre vonatkozó titkos észrevétele (1548)

(...)

Először, mivel soha azt másképp nem érthettem, minthogy ő császári felségének mindenkor szívfügye volt, és ezt a háborút is elsősorban és elvileg azért vállalta, hogy visszaállítsa és felemelje a hitet, miként arra ő császári felsége Isten örök és bizonyos büntetésének elkerülése érdekében köteles is. (...)

Másrészt a vallás és a hit visszaállításához és megtartásához szükséges, hogy ebben a birodalmi gyűlési határozatban kellően és világos szavakkal kifejezésre jusson, hogy minden rend tartja magát a zsinat határozatához, ezt még egyszer állhatatosan megerősíti, és név szerint is elkötelezi magát. Ő császári felsége pedig ettől kezdve arra törekszik, hogy egyengesse a zsinat útját, hogy azt mielőbb megtartsák. (...)

Harmadszor, ahogy ő császári felsége keresztényi lelkiületét jól ismerem, tudom, hogy számára semmi sem lehet olyan fontos e perctől kezdve, mint hogy a vallást régi állapotába visszahelyezze, és a lutheránus és más szektás tanokat megszüntesse. Sokan gyanítják azonban, hogy ezt nagy erőszak és háború, vagy általános felkelés nélkül nem lehet könnyen elérni. (...) Ha azonban meggondoljuk, a vallás restitutója nem lehet olyan nehéz vagy lehetetlen, abból az okból [sem], hogy a nevezett elhajlók egymás között annyira megosztottak és nem egységesek, emellett olyan félelemben élnek, hogy hiszem: Isten nem fogja megtagadni ő császári felségétől isteni segítségét és kegyelmét, ha ő császári felsége úgy gondolja, hogy még egy évig Németországban marad és fegyverkezik. (...)

Negyedszer, (...) a [katolikus] vallást, amennyire csak lehetséges, restituálni kell. (...) Ebben az esetben jó tanácsom: először is minden olyan helyen, fejedelemségben és városban, amelyben régi vallásunk lelkeszeit előtűzték, legyenek azok bármilyen rendűek, őket ismét vissza kell helyezni templomaikba és kolostoraikba, valamint az egyházi és kolostori birtokokba. Másrészt pedig az ilyen papok minden templomukban és kolostorukban akadálytalanok és szabadok legyenek a prédikációk, énekek, misék, szentségek, ceremóniák és egyebek kiszolgáltatásában és megtartásában a szent keresztény egyház régi szokása szerint. (...)

Ötödször, az augsburgi konfesszió híveinek tanait nem engedélyezzük, csak a zsinatig és annak döntéséig tűrjük és toleráljuk. (...)

Hetedszer pedig, az augsburgi konfesszióhoz tértek a katolikusoknak azok templomaiban nem okozhatnak gondokat, azok templomait és kolostorait el nem foglalhatják, abban nem prédikálhatnak, és Úrvacsorát azokban nem tarthatnak, sem pedig fegyelmetlenséggel, mint például üvegek törésével, kiáltozással, gúnyos szavakkal és más hasonlókkal azokat nem szomoríthatják, mint ahogy hasonlóképpen a katolikusok sem tesznek semmit a vallásuk miatt az augsburgi konfesszióhoz tértekkel szemben, hanem békeségben élnek egymás mellett és egymással, és egyik segít elviselni a másik terhet, és igaz békében és egységben élnek a zsinati vitáig. Az újrakeresztelkedőket azonban és minden más szektás tant is, a lutheránuson, tehát az augsburgi konfesszió kívülieket, amelyek korábban keletkeztek, keletkezni fognak vagy felemelkednek, semmi esetre sem tűrjük, hanem kizárjuk őket, és mint azt a korábbi császári és egyházi jog és a birodalmi gyűlési határozatok kimondják, megbüntetjük.

Nyolcadszor, mindkét fél prédikátorai prédikációikban teljességgel tartózkodjanak a lejáratástól, a rágalomtól, a szitkozódástól és hasonló beszédektől és prédikációktól. (...)

Tizedszer, az augsburgi konfesszióhoz vagy más tiltott szektához tértek a katolikusoktól az övéiket – a hitet érintő dolgokban – ne vonják, ne csábítsák el, és a katolikusok ellenére ne fogadják be, és ne tartsák vissza. (...)

b) V. Károly megegyezési javaslatából¹³ (1548. május 15.)

(...)

8. Ő császári felsége ezúton, kegyes óhajattal kéri azokat a rendeket, amelyek eddig a keresztény egyházak rendelkezéseit és szabályait betartották, hogy azokat a továbbiakban is tartsák be, és maradjanak meg állhatatosan mellettük, ne térjenek el azoktól és ne változtassanak meg olyasmit, (...) ami mellett korábban elkötelezték magukat.

9. Más rendeket azonban, amelyek újításokat hajtottak végre, ő császári felsége kegyesen és komolyan felhívja, hogy vagy ismét csatlakozzanak a többi rendhez, és a keresztény egyház szabályait, ceremóniáit illetően békéljenek meg, vagy pedig tanaikban és egyházi rendjükből (...) mérsékeljék magukat, ne terjeszkedjenek és ne lépjenek tovább. (...) Ezt a közbéke, a nyugalom és az egység érdekében megszavazott javaslatot minden rend jó szándékkal tűrje el, ne támadja, sem pedig ellene ne taníttasson, írással vagy prédikáltasson, hanem az általános zsinat nyilatkozatát és állásfoglalását alázatos türelemmel várja ki. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. von Wolfgang Lautemann–Manfred Schlenke. In *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 191–193.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

➤ V. KÁROLY RENDELETE A NÉMETALFÖLDI ERETNEKEK ÜLDÖZÉSÉRŐL (1550)

*A németalföldi tartományok nagyobb része a Nagyburgund Hercegséghez tartozott. Merész Fülöp (1363–1404) szerezte meg Flandriát, Mechelen, Artois-t; Jó Fülöp (1419–1467) Hollandot, Zeelandot, Hennegaut (Hainaut), Brabantot, Limburgot és Luxemburgot; Merész Károly (1467–1477) Geldern, de facto Utrechtet és a Liège-i Püspökséget. Merész Károly halála után lánya, Mária (1457–1482) és annak férje, a későbbi I. Miksa császár (1493–1519) hosszú harcokat vívott a franciákkal és a németalföldiekkel a burgund örökségért, benne a németalföldi birtokokért. Miksa fia, Szép Fülöp (1478–1506) számára megtartotta Merész Károly tartományait Utrecht, Geldern és Liège kivételével. Szép Fülöp 1494-től állt az élükön. Halála és Miksa régenssége után a birtokokat 1515-ben (I./V.) Károly (spanyol király 1516–1556, császár 1519–1556) vette át, és Friesland, Utrecht, Overijsel, Drente, Groningen és Geldern megszerzésével jelentősen megnövelte. Az 1549-es *pragmatica sanctio* szerint a birtokokat – amelyeket 1555-ben a császár fiának, a későbbi II. Fülöp spanyol királynak (1556–1598) adott át – V. Károly mindkét ági leszármazottai öröklék. (P. J.) ➤*

Mindezen földeken, városokban és tartományokban senki se akadjon, aki Luther Márton, Oecolampadius János, Zwingli Ulrich, Bucer Márton, Kálvin János és más eretnektökök, hamis tanítók, az Anyaszentegyház által kárhoztatott más tévelygések terjesztőinek akár nyomtatott, akár kézzel frott műveit kinyomtatni, másolni, birtokában tartani, őrizgetni, eladni, vásárolni, templomokban, utcán és más helyeken osztogatni merészelné. (...)

Ne merészelje az isten anyjának, miasszonyunknak és az egyház által tisztelt más szenteknek a képeit, szobraikat, oltárait összetörni, elrontani, megszenstegteleníteni vagy meggyalázni. (...)

Tilos és meg nem engedett magánosok házaiban titkos gyülekezeteket tartani, a tör-

¹³ V. Károly javaslatát két katolikus és egy evangélikus teológus készítette elő. Mind a tervezet, mind a császár által a rendek elé terjesztett, átszerkesztett változat a katolikusok számára volt előnyös. Az evangélikusok hátrányos megkülönböztetését tükrözi az alábbi két pont is.

vény ellen lázítani, vagy olyan gyűléseken részt venni, ahol a mondott eretnekek és szektáriánusok eltévelyedéseiket titokban hirdetik, újrakeresztelik az embereket, és összeesküdnék az egyház és a közbéke ellen. (...) Megtiltjuk azt is, hogy laikusok nyilvánosan vagy titokban a szentírásról nyilatkozzanak, azt bírálják, vagy róla vitatkozzanak, különösen pedig a kétséget keltő vagy olyan részek fölött, amelyeknek magyarázata nehéz, és csak a tudósok számára lehetséges. A szentírásról csak azok adhatnak elő, azt csak azok taníthatják vagy magyarázhatják, akik a teológiát alaposan áttanulmányozták, és erre az egyetemen felhatalmazást nyertek. (...)

Az említett eretnekek tanításait titkon vagy nyíltan hirdetni, védelmezni, ismételni és terjeszteni senki ne merje. (...) A jelen rendeletben foglaltak bármelyikének megsértőit úgy büntetjük, mint lázadókat, mint a birodalmi és közbéke megbontóit. (...)

Akik a közbékét megbontják, így bűnhődjenek: a férfiak kard által vesszenek el, az asszonyokat elevenen temessék a földbe, feltéve, hogy nem tartanak ki megátalkodottan tévelygéseik mellett. Ha ugyanis tévedéseikben makacsoknak mutatkoznak, máglyára kell őket vetni. Javaiat azonban mindkét esetben a kincstár nyeri el. (...)

Olyan személyeknek, akikre az eretnekség rábizonyult, vagy legalábbis abban gyanúsak, menedéket, ételt, italt, ruhát, pénzt vagy bármiféle segítséget senki ne nyújtson.

Akik ez ellen vétene, úgy bűnhődjenek, mint az eretnekek.

Ha valaki, bár az eretnekség rá nem bizonyult, azonban igen alapos gyanú áll fenn, hogy ilyen tévelygések követője, az egyházi bíróság az ilyent arra ítélheti, hogy az eretnekséget (általában) tagadja meg, a világi bíróság pedig arra, hogy nyilvánosan szolgálatoson elégtételt (vezekeljen). Ha az ilyen újból az eretnekség gyanújába keveredik, vagy legalábbis úgy látszik, hogy ilyesmitől fertőzött, még ha nem is bizonyosodik rá, hogy a fentebbi rendelkezések valamelyike ellen vétett, elrendeljük, hogy visszaeső eretnekek tekintsék. Élete és vagyona elvesztésére ítéljük a mondott büntetések csökkentésének vagy enyhítésének legkisebb reménye nélkül. (...)

Az egyházi bíróságok vannak arra rendelve, hogy eretnekügyekben ítélkezzenek. (...) Kötelességük a felsőbb bíróságokat vagy a tartományi tanácsokat felszólítani arra, hogy ezek jelöljenek ki választás alapján saját kebelükből valakit vagy esetleg más személyt, hogy az az eretnekséggel vádoltak feletti ítélkezésben részt vegyen. (...)

Ha valakinek tudomására jut, hogy valaki eretnekséggel gyanús, köteles ezt a személyt a bíróság által kiszabott büntetés terhe alatt a magisztrátusnak, bíróságnak, püspöknek vagy más illetékes hatóságnak tudomására hozni. (...) Ugyancsak köteles mindenki az eretnekek tartózkodási helyét az előljárással közölni. Ha ezt nem teszik, az ilyen bűnösök cinkosainak minősülnek, és hozzájuk hasonlóan bűnhődnek. (...)

A feljelentő abban az esetben, ha a vádlottra az eretnekséget rábizonyítják, az elítélt vagyonának, ha az 100 flamand fontnál nem nagyobb értékű, a felét kapja meg. Amennyiben a mondott összegnél nagyobb értékről van szó, a 100 font feletti összeg egytizede illeti meg. (...)

Azok, akik az említett titkos összezejöveteleken részt vettek, teljes kegyelmet kaphatnak az esetben, ha távozásuk után társaikat feljelentik.

Nehogy a bírák és hatóságok azzal az ürüggyel, hogy túlságosan szigorú, és csupán csak a bűnösök elrettentésére szolgál, a büntetést enyhítsék, és így a bűnösökkel szemben a törvény teljes szigora ne érvényesülhessen, megtiltjuk, hogy a kiszabott büntetéseket bármilyen módon megváltoztathassák vagy enyhítsék. Megtiltjuk, hogy bármilyen rangú is, nálunk vagy bárki másnál, akinek módjában áll kegyelmet gyakorolni, eretnekek, száműzöttek vagy emigránsok érdekében közbenjárjon. Aki ezt a rendelkezést megszegné, polgári vagy katonai tisztségek viselésének jogát örökre veszítse el, és ezenfelül a bíróság megfelelő módon büntesse.

(N. P. Gracianszkij–Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 213–215.)
(Mezey László fordítása)

☞ A PROTESTÁNS LITURGIA EGYSÉGESÍTÉSE ANGLIÁBAN (1552)

A VIII. Henrik (1509–1547) által változtatlanul hagyott vallási szertartásokat és a liturgiát VI. Edward (1547–1553) uralkodása alatt két szakaszban reformálták meg. Az 1549-ben bevezetett egységes imakönyv újításai még nem idéztek elő nyílt szakadást a király katolikus alattvalóival. Erre csak később, az alább idézett 1552. évi második törvény (Act of Uniformity) rendelkezései miatt került sor. ☞

A parlament hatalmával már közzétettük a liturgia és a szentségek kiszolgáltatásának helyes rendjét, és azt is meghatároztuk, hogy az anglikán egyházban ez anyanyelven történjék, ami megegyezik Isten ígével és a korai keresztények gyakorlatával, és üdvös mindazon jó emberek számára, akik a keresztény hitben kívánnak élni, nemkülönben hasznos a birodalom állapotára nézve, hisz mi sem áramoltathatná felé készségesebben és nagyobb bőséggben a Mindenható Isten kegyét, jóindulatát és áldását, mint a hivatalos liturgia bevezetése, a szentségek helyes kiszolgáltatása, az evangélium buzgó hirdetése és a hívek lelkes áhítata. Ennek ellenére a birodalom különböző vidékein sokan önfelüen és az Isten ígét nem ismerve vagy nem félve, makacsul és az Úristen szemében kárhozatos módon tartózkodtak attól és megtagadták, hogy templomba vagy más olyan helyekre járjanak, ahol istentiszteletet tartanak, a szentségeket kiszolgáltatják, és vasárnaponként és más szentnek tisztelt napokon az Isten ígét hirdetik. Ennek orvoslására felséges urunk, a Király a mostani parlamentben összegyűlt főrendek és közrendűek jóváhagyásával és hatalmával elrendeli, hogy a most eljövendő Mindenszentek ünnepétől fogva mindazok a személyek, akik ebben a Királyságban vagy más, Őfelsége a Király uralma alatt álló területen élnek – hacsak nincs jogos és indokolt okuk a távolmaradásra –, igyekezzenek buzgón és híven látogatni a megszokott közösségi templomot vagy kápolnát, és akadályoztatásuk esetén, annak ideje alatt más olyan helyeket, ahol a liturgia szerinti istentiszteletet tartanak, és tegyék ezt minden vasárnap és más, szentnek ajánlott és elismert napokon, és ott és akkor az istentisztelet ideje alatt, és az igehirdetés és egyéb vallási szertartás alatt viselkedjenek higgadtan és mértékletesen, az egyház ítélete szerinti büntetés terhe mellett. (...)

IV. Mivel a fent említett egyház istentiszteletei során azok módjával és szokásaival kapcsolatban különböző kétségek merültek fel, amelyek inkább crednek a lelkipásztorok és tévelygők nyughatatlanságából, mint valamely érdemes okból; annak érdekében, hogy ezekre egyszerű és világos magyarázatot adjunk, és azért, hogy a mondott istentisztelet rendjét még tökéletesebbé tegyük, és olyan helyeken, ahol szükséges az imákat és az istentisztelet rendjét őszintébbé, illetve alkalmasabbá tenni arra, hogy a keresztény embereket a Mindenható Isten még nagyobb tiszteletére ösztönözzék, Őfelsége a király a mostani parlamentben összegyűlt főrendek és közrendűek jóváhagyásával és hatalmával elrendeli, hogy híven és jól tanulmányozzák, magyarázzák és teljesen tökéletesítsék az általa készítettett könyvet, amely a mondott istentisztelet rendjét szabályozza, és amelynek címe „Hivatalos imakönyv”, és a fent nevezett hatalomnál fogva magyarázatokat fűzött hozzá, és azokat mellékelte, s úgyszintén hozzácsatolta az érsekek, püspökök, lelkészek és segédlelkészek felszentelésének módját és rendjét. Ez a könyv ugyanolyan hatállyal és erővel bír, mint a mondott „Hivatalos imakönyv” című könyv korábban bírt, és az új könyvet minden tekintetben, ugyanazokkal a záradékokkal, megszorgításokkal és kivételekkel

ugyanúgy kell elfogadni, használni és megbecsülni, mint az előzőt, amelyet Ófelsége uralkodásának második évében a parlamenti törvény meghatározott, kifejtett és előírt abból a célból, hogy az istentisztelet és a szentségek kiszolgáltatásának rendje az ország egész területén egységes legyen, ugyanolyan büntetések terhe mellett, mint amilyeneket a parlament mondott törvénye meghatározott; és a mondott korábbi törvény minden tekintetben maradjon teljesen hatályban és alkalmaztassék, és most a „Hivatalos imakönyv” azon magyarázataival és kiegészítéseivel, amely utóbbiak az érsekek, püspökök, lelkészek és segédlelkészek felszentelésének módját szabályozzák, vétessék használatba ugyanúgy, mint az előző könyv.

V. A mondott hatalomnál fogva még az is foglaltassék törvénybe, hogy ha bármely rendű és rangú személy vagy személyek, akik ezen birodalom vagy Ófelsége más országa-
inak lakói, és akik a mondott Mindszentek ünnepé után tudatosan és szándékosan olyan istentiszteleten vesznek részt, amelynek rendje eltér a jelen törvényhez csatolt könyvben foglaltaktól, illetve olyan szentségkiszolgáltatáson, papszentelésen vagy más olyan szertartáson, amely eltér attól, amit a mondott könyvben közzétettünk és kifejtettünk, és nem vonatkoznak rájuk azok a megszorítások és kivételek, amelyeket a fent említett korábbi rendelet tartalmazott, és az illetőt ebben a tizenkét férfi¹⁴ féléte vagy saját bevallása alapján vagy másként, a birodalom törvényei szerint vétkesnek találták a vándorbírák, a királyi megbízottak vagy a békebírók rendes ülésein, úgy az első alkalommal hat hónapi börtönbüntetést szenvedjen, óvadék nélkül, a második alkalommal, amikor ugyanezért a bűnért elítélik, sújtsa ugyanilyen feltételek mellett egy év börtönbüntetést, és ha még ugyanezt harmadszor is elköveti, egész életére vetessék börtönbe. (...)

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, Eyre & Spottiswoode, 1967. 855–856.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ AZ AUGSBURGI VALLÁSBÉKE (1555. SZEPTEMBER 25.)

A katolikusok és az evangélikusok között létrejött augsburgi vallásbéke az 1555. februárban megnyitott birodalmi gyűlés alkotása. Előzménye az I. Ferdinánd (1526/1536–1564) és Móríc (1521–1553) szász választófejedelem között létrejött, 1552-es passauai szerződés volt. A törvény (Reichsabschied) 145 paragrafusból áll, amelyeknek egyébként csak mintegy a harmada foglalkozik a vallásüggyel. Az alkotók: I. Ferdinánd és a birodalmi rendek. V. Károly császár (1519–1556), mint azt a bevezető paragrafusok részletesen taglalják, nem vett részt a gyűlésen. (Kr. L.) ➤

Mi, Ferdinánd, Isten kegyelméből római király, mindenkor a birodalom gyarapítója etc. (...)

[Vallásbéke]

13. §. (...) Az elmúlt több mint harminc évben tartott birodalmi gyűlésen és több részgyűlésen egy, a Szent Birodalom rendjei között a vitás vallási kérdések miatt kötendő, általános, tartós és állandó békéről sok tárgyalás, tanácskozás folyt, és többször is békeállapot jött létre, amely azonban a béke megtartására sosem volt elegendő, és a birodalom rendjei – ettől függetlenül – továbbra is ellenkeztek, és bizalmatlanok voltak egymással. (...) Hogy az ilyen, elgondolkodtató bizonytalanságot megszüntessük, a rendeket és az alattvalókat az egymás iránti bizalomba és nyugalomba visszahelyezzük, és a német nemzetet, szeretett hazánkat a

¹⁴ Az esküdtszék.

végletes széttagoltságtól és a pusztulástól megóvjuk, tárgyalunk és egyezséget kötöttünk a (...) választófejedelmekkel, (...) fejedelmekkel és rendekkel, (...) amint ők is mivelünk.

[Országnyugvási formula]

14. §. Ezért (...) elrendeljük, kívánjuk és megparancsoljuk,¹⁵ hogy a továbbiakban senki se (...) veszélyeztesse a másikat. Ne harcoljon ellene, ne rabolja meg, ne szállja meg területét, ne vonuljon át rajta, (...) sem pedig valamely kastélyt, várost, mezővárost, erődöt, falut vagy tanyát ne háborgasson, a másik akarata ellenére, erőszakkal és alattomosan el ne foglaljon, vagy pedig tűzzel, illetve más módon, súlyosan ne veszélyeztessen, se pedig az ilyesmire vetemedőknek tanácsot, segítséget vagy más tudatos támogatást és segédelmet ne nyújtson, (...) azokat ne szállásolja el, ne etesse, itassa, tartsa vagy tűrje, hanem mindenki a másikkal szemben igazi barátsággal és keresztényi szeretettel viseltesse. A Szent Birodalom egyik rendje vagy tagja se zárja el a másikat – ha az szükségét szenved – az élelemtől, a tápláléktól, az ipari tevékenységtől, a járadékoktól, a pénztől és a jövedelemtől, hanem a császári felség és mi a rendeket, és fordítva, a rendek a császári felséget és minket, amint egyik rend a másikat a megteremtett birodalmi béke alább következő vallási és általános rendjének élvezetében minden tekintetben meghagyja.

[Vallásbékességi formula]

15. §. Hogy hasonló béke a vallási szakadás ügyében is – amint azt a fentnevezett és leírt okokból a Német Nemzet Szent Római Birodalmának nagy ínsége megköveteli – annál állandóbb jelleggel jöjjön létre, állíttasson fel és tartassék meg ő császári felsége, a római császár és köztünk, illetve a Német Nemzet Szent Római Birodalmának választófejedelmei, fejedelmei és a rendjei között, [elhatároztuk, hogy] sem ő császári felsége, sem mi, sem a Szent Birodalom választófejedelmei, fejedelmei és rendjei a birodalom más rendjével szemben az augsburgi konfesszió, annak tanai, vallása vagy hite miatt, nem lépünk fel erőszakkal, nem károsítjuk, és nem kényszerítjük. Lelkiismerete, meggyőződése és akarata ellenében a fenti augsburgi konfesszió vallásától, hitétől, egyházi szokásaitól, rendjétől és szertartásaitól – amint azok a fejedelemségében, országában vagy uradalmában érvényben vannak vagy lesznek – el nem térítjük, büntetőparanccsal vagy más formában nem terheljük és nem háborgatjuk. Vallását, hitét, egyházi szokásait, rendjét és szertartásait, ingatlan és ingó vagyonát, földjét, alattvalóit, úri jogait és jogait¹⁶ illetően nyugalomban és békében hagyjuk. A vallási vitát nem másként, mint keresztény, felebaráti, békés eszközökkel és úton kell világos, keresztényi értelemhez és meggyezéshez vezetni, a császári és királyi méltóságot, a fejedelmi becsületet, és az országnyugvás igaz szavait szem előtt tartva. (...)

[A 16. §-ban az augsburgi konfesszió rendjei ugyanezeket a kötelezettségeket vállalják a katolikusokkal szemben.]

[Más hívők kizárása]

17. §. Mindazok, akik nem tartoznak a fenti két vallás valamelyikéhez, nem értetnek bele a békébe, hanem teljesen kizáratnak abból.

[Egyházi fenntartás]

18. §. És mivel eme béke tárgyalásakor vita keletkezett arról, hogy ott, ahol egy vagy több egyházi személy elhagyja a régi vallást, mi történjék az általuk addig birtokolt és rájuk ruházott érsekséggel, püspökséggel és prelátsussággal és azok benefíciumaival, de a két vallási

¹⁵ Ez a pragafus döntően az 1495. évi örökös béke szövegének átvétele.

¹⁶ herrschaften, obrigkeiten, herrlichkeiten und gerechtigkeiten.

rend nem tudott megegyezni, ezért mi, a nekünk a római császári felség által adott teljhatalom és megbízás birtokában kinyilvánítjuk, elrendeljük és tudatjuk: ha egy érsek, püspök, prelátus vagy más egyházi rendi személy elhagyná régi vallásunkat, akkor ugyanő – minden vonakodás és késlekedés nélkül, tisztességében azonban csorbítatlanul – hagyja el érsekségét, püspökségét és prelaturáját és más beneficiumait, ezzel együtt az azokkal járó minden jövedelmet. A káptalanoknak és azoknak, akiknek az – jogilag vagy egyházi és apátsági szokások szerint – dolga, legyen megengedett, egy, a régi valláshoz tartozó személyt megválasztani és kiállítani, (...) anélkül azonban, hogy a vallásügy jövőbeli, keresztényi, barátságos és végleges rendezését illetően ez a [tény] megváltoztathatatlan lenne. (...)

[Elkobzott egyházi javak]

19. §. Mivel azonban több rend és elődei több apátságot, kolostort és más egyházi birtokokat koboztak el, és azokat templomként, iskolaként, jótékony vagy más célokra használták, az olyan elkobzott birtokok is befoglaltatnak a jelen békeszerződésbe, amelyek nem közvetlen birodalmi és birodalmi rendi [jogállású] birtokok¹⁷ – és amelyek tulajdonába az egyháziak nem a passauai szerződéssel¹⁸ vagy azóta jutottak – és annál a szabályozásnál maradnak, ahogy a rendek a fent érintett és szerzett javakat használták, és ugyanezeket a rendeket (...) a tartós béke megtartása érdekében nem szőljük és nem támadjuk meg.

Ezért aztán ezennel és a záródokumentum erejénél fogva utasítjuk és megparancsoljuk a császári kamarai bírónak és ülnökeiknek, hogy ezen elkobzott és használt birtokok miatt semmiféle idézést, büntetőparancsot vagy pert el ne ismerjenek és ne indítsanak. (...)

[Egyházi joghatóság]

20. §. Hogy a fent érintett mindkét valláshoz tartozók annál tartósabb békeségben és igazi biztonságban maradjanak meg egymás mellett, az egyházi joghatóságot¹⁹ (...) az augsburgi konfesszió vallását, hitét, egyházi hivatalainak ellátását, egyházi szokásait, rendjét és ceremóniáit illetően – ahogyan azokat eddig kialakították, és ki fogják alakítani – a végleges vallási megegyezésig nem gyakoroljuk, nem terjesztjük ki és nem alkalmazzuk, hanem (...) a végleges keresztényi vallási megegyezésig az egyházi joghatóságot szüneteltetjük, leállítjuk és felfüggesztjük. (...)

[A tartományi felségjogok őrzése]

23. §. Semelyik rend sem kényszerítheti vagy csábíthatja a másikat vagy annak alattvalóit a maga vallására, urával szemben védelmébe és oltalmába nem veheti, sem meg nem védheti semmi módon. (...)

[Jus emigrandi]

24. §. Ha pedig a mi, a választófejedelmek, a fejedelmek vagy a rendek alattvalói, a régi vagy az augsburgi konfesszióhoz tartozók, vallásuk miatt a mi, a Szent Birodalom választófejedelmeinek, fejedelmeinek és rendjeinek országaiból, fejedelemségeiből, városaiból vagy mezővárosaiból gyerekeikkel vagy feleségeikkel más helyre kívánnak költözni és ott letelepedni, nekik az ilyen el- és átköltözés, valamint birtokaik és vagyonuk eladása – a jobbagság és az adó méltányos megváltása ellenében, ahogy az mindenütt korábbi szokásos és hagyományos volt – akadálytalanul, kegyesen megengedtetik és biztosítatik, tisz-

¹⁷ güter, welche denjenigen, so dem reich ohn mittel undwerworfen und reichsstande sein, nit zugehörig. (Tehát tartományi fennhatóság alatt álló, elkobzott egyházi birtokokról van szó.)

¹⁸ Tehát a passauai szerződés (1552) előtt elkobzott birtokokról van szó.

¹⁹ Tehát katolikus egyházi fennhatóság evangélikus területeken.

tességük és kötelességeik azonban megmaradnak. Az úri jogokat (...) a jobbágyok miatt semmilyen kár nem érheti.

[Vallási kiegyezés]

25. §. És miután a vallási és hitbéli ügyek rendezését illő és méltányos utakon kell keresni, tartós béke nélkül azonban aligha juthatunk keresztényi és baráti vallási megegyezéshez, ezért mi és a választófejedelmek tanácsosai, a megjelent fejedelmek, rendek és a jelen nem lévők küldöttei és követei, egyháziak és világiak megkötöttük ezt a békét a békeség szerezete okán, hogy a rendkívül káros bizalmatlanságot a birodalomban feloldjuk, ezt a dicső nemzetet a rá váró végleges hanyatlástól megmentsük, és azért, hogy minél előbb keresztényi, baráti és végleges megegyezésre jussunk a vallási szakadást illetően. Ezt a békét minden fent leírt cikkelyével a vallás és a hit dolgainak keresztényi, baráti és végleges rendezéséig állandóan, szilárdan és ellentmondás nélkül megtartjuk és ahhoz hűek maradunk.

Amennyiben a rendezés általános zsinat, nemzetgyűlés, megbeszélések és birodalmi tárgyalások útján nem jönne létre, ez a béke akkor is hatályban marad, és fennáll minden fent elsorolt pontjában és törvénycikkében, a vallás és a hit dolgainak végleges rendezéséig. Ezennel, a fenti formában, (...) feltétel nélküli, tartós, örök érvényű békeként alkottatik meg és határozatik el, és az is kell hogy maradjon.

[A birodalmi lovagság]

26. §. Ebben a békében benne foglaltatik a szabad lovagi rend is – amelyik közvetlenül a császári felség és a mi alattvalóink –, mégpedig oly módon, hogy a fentnevezett két vallás miatt senki sem kényszerítheti, nem követhet el ellene erőszakot, és nem terhelheti.

[Birodalmi városok]

27. §. Mivel azonban sok szabad és birodalmi városunkban egy ideje mindkét vallás, tehát a mi régi vallásunk és az augsburgi konfesszióhoz tartozó vallás is szokásos volt, maradjanak meg és tartsák meg őket ezekben a városokban, és ugyanezen szabad és birodalmi városok polgárai és más lakosai, egyháziak és világiak lakjanak békeségben és nyugalomban egymás mellett, és egyikük se merhesse a másik vallását, egyházi szokásait és ceremóniáit elítélni, vagy a másikat az azoktól való eltérésre kényszeríteni, hanem, e béke erejénél fogva, mindegyik fél hagyja a másikat nyugalomban és békeségben az ő vallásában, hitében, egyházi szokásaiban, szabályaiban és ceremóniáiban, vagyonában és birtokaiban és minden másban is, amint az mindkét vallás rendjei érdekében fent elhatározott és elrendeltetett.

[Az ellentmondó határozatok feloldása]

28. §. És minden, ami a korábbi birodalmi határozatokban, rendelkezésekben vagy egyébként e békének – szellemében, cikkelyeiben vagy pontjaiban – ellentmondana, vagy úgy lenne értelmezhető, [e békéből] semmit el nem vesz, le nem rontja és meg nem töri; vele szemben semmiféle olyan deklaráció, vagy másvalami, ami akadályozná vagy megváltoztatná, nem hozható fel, nem kérhető és nem fogadható el, amennyiben pedig ilyet már hoztak, kértek vagy elfogadtak volna, akkor az (...) érvénytelen. (...)

Végrehajtási rendelkezés

31. §. A továbbiakban kötelezzük és kötjük magunkat mindannyian, hogy sem császári felség, sem mi és egyik rend sem fogja a másikat sem maga, sem másvalaki az ő megbízásából – akármilyen mondvacsínált okkal történjen is – tettel vagy más formában, titokban vagy nyíltan elnyomni, megtámadni, ellene erőszakot alkalmazni, háborúzni, kényszeríteni vagy megszorítani, és egyéb fájdalmat okozni. Amennyiben valamelyik fél vagy rend az így felállított béke ellenében a másikat (ami tehát nem kívánatos) most vagy a jövőben

tetleges cselekvéssel – történjék az titokban vagy nyilvánosan – erőszakkal kényszeríténe vagy gyötörné, akkor a császári felség, mi és ő, illetve utódaink és örököseink az erőszakoskodónak, vagy annak, aki tetleges cselekvéshez folyamodott vagy folyamodik, nem-hogy tanácsot, segítséget és támogatást nem adunk, hanem a másik félnek vagy rendnek – akivel szemben, e béke ellenében, erőszakot, kényszert alkalmaznak, vagy harcolnak ellene – az erőszakot alkalmazóval vagy a tetlegességet elkövetővel szemben segítséget és támogatást nyújtunk, és erre kötelezzük magunkat. (...)

32. §. Parancsoljuk és rendeljük ezen birodalmi határozatunk erejénél fogva is a császári kamarabíráknak és az ülnököknek, hogy tartsák magukat ehhez a békéhez, ennek értelmében a folyamodó feleknek, függetlenül attól, hogy a fentiek közül melyik valláshoz tartoznak; megfelelő és szükséges jogsegélyt nyújtsanak, és annak ellenében semmiféle pert vagy büntetőparancsot ne rendeljenek, vagy egyébként attól eltérően ne cselekedjenek. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann–Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch–Verlag, 1966. 204–209.)

(Krász Lilla és Szigeti Imre fordítása)

➤ ZSINATI SZABÁLYOK A MORISZKÓKRÓL (1565)

Alább az 1565-ben, Granadában tartott tartományi zsinatnak a granadai átkeresztelkedett mórokra (moriszkókra) vonatkozó határozatait olvashatjuk. A moriszkókkal szembeni diszkrimináció mintegy előrevetíti 1609-ben bekövetkezett, Spanyolországból történő kiűzésüket. (K. Z.) ➤

Az elfogadott alapszabályok, amelyek szinte teljes mértékben az új keresztényekre vagy a mohamedán szektából nemrég átkeresztelkedettekre vonatkoznak [a következők:]

Valamennyi papnak és egyházi személynek elrendeljük, hogy ne fogadjon és ne is kérjen a jövőben az új keresztényektől semmilyenfajta adományt, se bárányt, se tyúkot, se marhahúst vagy nyelvet, semmilyen ennivalót se. Ha megteszi, egy dublón²⁰ büntetéssel sújtható. Ha a mi felügyelőink²¹ ezt a kihágást jelentik, megbízzuk őket, hogy megfelelő büntetéssel sújtsák a vétkeceket.

Ez alól kivételt képez, ha meghívják őket, akkor a tisztelet jeléül egyenek velük. Elrendeljük, hogy nem virrasztathatnak új keresztényekkel, kivéve, ha kasztíliai módon öltözzve jelennek meg a virrasztáson.²²

Elrendeljük, hogy a házasulandók közül senki sem köthet házasságot, abban az esetben sem, ha már bejelentették házasságkötési szándékukat, vagy helyettük megtették ezt a szülei vagy mások, vagy ékszereket, vagy más eljegyzési ajándékot küldtek, ha a pap által megáldott, egyházi áldással szentesített házasságkötés előtt testi kapcsolatot létesítenek. Őket a kiátkozás terhe sújtja, és egy ezüstmárka büntetést rónak ki rájuk, mint nyilvános házasságtörőkre. Vigyázzanak erre a papok, elsősorban az új keresztények körében. Elrendeljük, hogy még ha a házasulandók szülei egymás között megegyeznek is, akkor se küldjenek ékszereket egymásnak, és a házasságkötés előtt, mór szokás szerint, egyik házasulandó fél se költözzön a másikhoz, mert ez büntetést von maga után.

²⁰ 1 dublón az 1537-es pénzügyi reformot követően 2 vagy 4 escudót ért. Később akár a többszöröse is lehetett. A dukát és az escudo közötti eltérés kicsiny volt. A dukát 375 maravedit ért, az escudo 350-et.

²¹ Visitador, olyan egyházi személy, aki felhatalmazással rendelkezik, hogy a kolostorokban, konventekben, rendekben és más egyházkerületi intézményekben vizsgálatot tartson.

²² A moriszkók a hagyományos mór viselet szerint öltözködtek.

Elrendeljük az említett új keresztényeknek, hogy Őfelsége rendeletének megfelelően a jövőben a kelengye jegyzékére vonatkozó okiratot kizárólag régi keresztény írnok vagy jegyző készítheti el. Ha nem él ott ilyen írnok vagy jegyző, akkor a pap vagy az egyházi javadalmaz végezze el az okirat bejegyzését nap, hónap, év megjelölésével, a hozomány minősége és mennyisége jellemzésével, a házasulandók és szülei nevének feltüntetésével. Kíváncsok, hogy a bejegyzést két vagy három régi keresztény tanú jelenlétében tegyék meg. Ha másfajta módon vagy új keresztény írnokkal végeztetik el a bejegyzést, akkor úgy büntessék meg őket, mintha a mórok szektájának rítusait követnék.

Elrendeljük, hogy a plébánosok csak akkor szentesíthetik az új keresztények házasságát, ha azok ismerik a [keresztényi hitgyakorlat] négy imáját és tízparancsolatát és az egyház öt parancsolatát, amelyeket templomba lépéskor és az oltári szentség imádásakor mondanak el. A plébános tanulmányozza a házasulandó nőket. Mielőtt a templomban a férjjelölttel összeadná őket, gyóntassa meg őket. Ennek elmulasztása esetén egy dukát büntetéssel sújtható, amellyel a lelkiismeretüket terheljük meg. A férfiak a püspöki helynök, felügyelő²³ és vikárius előtt imádkozzanak. Igazolványt kell vinniük arról, hogy ismerik az egyházi doktrínát. Tilos nekik [egyházi személyeknek] közvetlen vagy közvetett úton az új keresztényektől pénzt vagy tyúkot vagy bármi más elfogadni, ellenkező esetben a négy-szeresét kell visszaadniuk. A plébánosok nem házassáthatnak össze régi keresztényeket, ha nincsenek megelégedve keresztényi doktrínákban való jártasságukkal.

Elrendeljük, hogy az érsekség és a tartomány vikáriusai, plébánosai és sekrestyésai az egyházkerületeikben nem léphetnek fel új követelésekkel a hívekkel, különösképpen az új keresztényekkel szemben, hogy adjanak nekik ajándékokat, kenyeret, bort, olívaolajat, szárnysokat, vadhúst, eperfalevelet és más ennivalót. Ne dolgoztassák őket birtokukon, ne hozassanak velük tűzfát, se mást, hacsak ezért nem fizetik meg őket megfelelően. Különben a dupláját fizessék vissza büntetésképpen, aminek a fele azé lesz, aki eredetileg adta, a másik fele megoszlik a feljelentő és a kegyes alapítványok között. Ha bárki többször is elköveti ezt, akkor az egyházi bírók döntése szerint nyeri el büntetését. Az új keresztényeket nem szabad sem tettel, sem szavakkal bántalmazni, kutya móroknak nevezni vagy másképpen sértegetni őket. Felebaráti szeretettel, nem pedig botránys módon kell kijavítani hibáikat, különben a felügyelő bírók²⁴ büntetésével sújthatják a vétkeket, még akkor is, ha a sértettek nem emelnek panaszt ellene.

Elrendeljük, hogy a nunciusok vagy felügyelők egyházi audienciáján arab tolmács legyen jelen az új keresztényekkel való tárgyalás során. A lehetőségeken belül a tolmács régi, ne új keresztény, jó hírű, hiteles ember legyen, és az előírás szerinti jogkörrel rendelkezék.

A felügyelők és vikáriusok ne adjanak házassági engedélyt olyan új keresztényeknek, akik nem ismerik az egyházi tanokat, és ajándékkal vagy pénzzel próbálják ezt elérni. E bűn elkövetése esetén két dukát büntetéssel sújtásuk őket. (...)

Ha valakit egyházi átokkal kiátkoznak, akkor az egyházközség plébánosának elrendeljük, hogy a feljelentés napján értesítse a vádlottat, és a templomban történő kihirdetés által kényszerítse, hogy hagyja el a falut, vagy ne hagyja el a saját házát, és ne érintkezzen az emberekkel. Ha a feljelentett egy napon belül nem teszi meg ezt, akkor a plébánosnak értesítenie kell a világi bíróságot. Az említett bíróságot felhatalmazzuk, hogy Urunk szolgálata nevében, kellő óvatossággal és készséggel járjon el ez ügyben. Mivel oly nagy figyelmet szentelnek arra, hogy eltávolítsák a testi bűnt a falvakból, akkor még jobban igyekezzenek, hogy a lelki bűnt kiűzzék, mely még fertőzőbb és veszélyesebb hatást vált ki.

Ha az új keresztények, miután kiátkozták, és más plébánián misén vesznek részt, és igazolást hoznak, ne fogadják azt el, hanem inkább minden igazolásra írják rá a 10 hiányzást, és jelentsék a püspöki helynököknek, hogy vétküik szerint büntessék meg őket.

²³ Visitador.

²⁴ Juez visitador.

A lehetőségeken belül ne cenzúrázzák az új keresztények számára küldött parancsokat és leveleket, és ha erre szükség van, akkor e büntetés helyett más alkalmazzanak.

Elrendeljük, hogy egy dukát büntetés terhe mellett ezen érsekség és tartomány egyházi személyei és plébánosai senkinek se adjanak engedélyt, a főpap vagy a provizor írásbeli engedélye nélkül, hogy bárkit koporsóba eltemethessenek.

Bár a hitű keresztények között is létezik olyan régi szokás, hogy megszentelt temetőben temetkeznek, az új keresztényeknél már rítusként szintén megvan ez. Elrendeljük, hogy mátl kezdve ebben az érsekségben és tartományban az új keresztények és a régiek egyaránt a templomokon belül temetkezzenek, és ha nincs hely vagy lehetőség, vagy más megoldás, akkor temetkezzenek a temetőben, de csak azokban, amelyek megszenteltek, bekerített, zárt területeken helyezkednek el, és kereszt van a közepükben.

Az új keresztények a gyóntatóik javaslata alapján egy dukát büntetés terhe mellett csak abban az esetben vehetik fel az oltári szentséget, ha bemutatják a gyónócédulát a plébánosuknak, amelyre rá van írva, hogy áldozhat, és a prelátus által ismert és jóváhagyott gyóntató állította ki. Megkérjük ezeket a gyóntatókat, mielőtt megadnák a gyónási engedélyt, vegyék figyelembe, hogy meg vannak-e elégedve az új keresztény gyónásával, kereszténységével és életvitelével, családjával szembeni magatartásával, és bármi mással, amit fontosnak tartanak.

Elrendeljük, hogy az új keresztények közül kereszteléskor vagy bérmáláskor senki se adhasson gyermekeinek már nevet, csak azoknak a szenteknek a neveit, akiket az egyház tisztel. A keresztény nevet használják otthon is, és házon kívül is, Őfelsége 1526. november 7-én kiadott rendelete szerint. (...) Az egyszerű megszég az egyházi kegyes alapítványok tevékenységére fordítandó 500 maravedi büntetéssel sújtható. Először a szüleit idézik be, ha a bűnös felnőtt, akkor őt. Másodszor tíznapnyi börtönbüntetést kell kiróni, harmadszorra hitetlenséggel gyanúsítottként büntetik meg őket. Aki most [már] nevüket és családnevüket viselik, az említett büntetés terhe mellett változtassák meg azt.

Elrendeljük, hogy az új keresztények, amikor keresztelni viszik gyerekeiket, lehetőségeik szerint nagyon szépen öltöztessék fel őket. Ha nem így tesznek, akkor a plébános hazaküldheti, hogy szebben öltöztessék fel őket. Ha ez ellen fellázadnak, akkor fel kell őket jelenteni. Ne pólyában vigyék a csecsemőket, ahogy szokták, hanem keresztelés előtt vegyék le róluk a pólyát.

Semmilyen sebész vagy orvos nem adhat engedélyt az új keresztényeknek, hogy az újszülöttet vagy a nagyobbakat körülmetéljék. Ez csak a prelátus külön engedélyével tehető meg. Különben a hitetlenség gyanúja merül fel, és ezért eljárást indítanak ellene, és ha valaki fellázad ez ellen, akkor a püspöki helynökhöz küldjük, hogy az ügyet a világiak segítségével intézzék el, ahogy Őfelsége 1526. november 7-én a királyi kápolnában tartott tanácskozás 3. fejezetében elrendelte.

Elrendeljük az új keresztény nőknek, hogy ha a plébániájukban vagy helységükben van régi keresztény bába, akkor szüléskor ne kérjenek segítséget új keresztény bábától vagy a saját korosztályukhoz tartozó nőktől, ha ez az eljárás ily módon kényelmesen megoldható. Két nappal a megszületése után a plébános látogassa meg az áttért keresztények körében született csecsemőt. Ha fiú, akkor vizsgálja meg azt a testrészét, amelyen a körülmetélést szokták elvégezni. Nézze meg, hogy ha ez bekövetkezett, akkor művi beavatkozással történt-e, vagy ahogy ők állítani szokták, veleszületett, természetes módon [lett körülmetélt]. Ha talál valamilyen jelet a kézi beavatkozásra, akkor hívjon tanúkat, és hat napon belül értesítse a prelátust vagy az előjáróit. Mulasztása esetén naponta két dukát büntetéssel sújtható.

A bábának 200 maravedi büntetés terhe mellett kötelessége, hogy még a gyerek születése napján értesítse a plébánost, és a plébánosok, a gyerek meglátogatása után, vezessék be az anyakönyvbe, hogy természetes körülmetélés nélkül született a gyerek.

A gyerek megszületése első és nyolcadik napja között az áttért keresztények egy csa nevű ünnepséget rendeznek, amelyen az újszülött kislányok homlokára pontokat tesznek rá. A kisfiúk fejbúbját egészen a halántéktól a tarkóig leborotvtják. Úgy tűnik, hogy ez mohamedán rítus és szokás, amelyet a körümetelés helyett tartanak. A frissen szült anyák alá üldrudakat tesznek, vendégeket hívnak, és összejöveleteket szerveznek. Elrendeljük, hogy a plébánosok ezeken a napokon ellenőrizzék az újszülött kislányokat, kisfiúkat és az anyjukat, figyeljék meg, hogy nem tartanak-e gyűlöletes ceremóniákat, és készítsenek jelentést a prelátusnak vagy előljáróknak a számukra legfontosabb bizonyító erejű tényekről az áttért keresztények babonáira vonatkozólag.

Elrendeljük, hogy a plébánosok gyakran tartsanak prédikációt, főleg akkor, amikor ezt a szabályzat elrendeli. Elrendeljük, hogy ahol új keresztények élnek, ott a plébános prédikáljon Jézus Krisztus dicsőségéről, a mi megváltásunk misztériumáról, az oltáriszentségről, a szóbeli gyónásról és a Szentháromság misztériumáról, mert ezek az emberek kevésbé jártasak ezekben a témákban. Ha a plébános képes rá, tartsa a prédikációt arab nyelven.

A plébánosok látogassák meg a plébániájukhoz tartozó, áttért keresztényeket kétszer vagy háromszor is, amikor közeleg a haláluk órája. Feddjék meg őket, ha még nem gyóntak meg. Figyeljenek arra is, hogy a halál bekövetkeztekor a sekrestyés vagy egy régi keresztény legyen jelen, hogy ne a mórok szokásai szerint rendezzék a ceremóniát. Mulasztás esetén a plébános minden alkalommal hat reál büntetéssel sújtható.

A plébánosok legyenek jelen az áttért keresztények végrendelkezésénél, hogy a végrendeletekről szóló előírásokat betartsák.

A plébános ügyeljen arra, hogy az új keresztények a krisztusi tan betartása szerint éljenek, miként azok leszámazottjai, akik közülük [moriszkók] Granada elfoglalása²⁵ előtt tértek meg, és magukat régi keresztényeknek nevezik. Ha új keresztények hagyományos öltözetüket hordják, vagy [új keresztény] nyelvet beszélnek, vagy szokásaikban azokat utánnozzák és ugyanúgy a régi keresztények, ha az újak szokásait veszik fel vagy velük házasodnak, ha olyan szokásaik vannak, akkor a keresztény hitük keveredik gyánúba.

Négy reál büntetés terhe mellett ne engedélyezzék, bármilyen okból kéri is, az újonnan áttérteknek, hogy távol tartsák magukat a vasárnapi és ünnepnap miiséktől, se azt, hogy aljas dolgokat tegyenek, de ha színlelésből járnak [misére], és erre sok példa van, akkor a lelkiismeretükre apellálva két dukát büntetéssel sújthatók.

Nem engedélyezzük a szegényeknek, akik ebben a városban vagy más településeken az új keresztényektől kérnek alamizsnát, akár Szent Lázár, akár saját maguk számára, hogy átkozzák azok [az új keresztények] ellenségeit, vagy az ellenük tanúskodókat, vagy azokat, akik loptak tőlük, vagy valami kárt okoztak [az alamizsnát nyújtónak], hogy [az új keresztények] adjanak nekik.

Ne engedélyezzük 20 évnél fiatalabb régi kereszténynek, hogy [új keresztény által adott] bérből éljen, sem pedig hogy új kereszténnyel együtt éljen. Ne engedélyezzük, hogy rabszolga mórt vegyen vagy váltson ki anélkül, hogy meg nem keresztelték volna [a rabszolgát]. Magánál se tartsa, még ha keresztény is az, hanem régi keresztény szolgálatába helyezze, a plébános, mulasztása esetén, egy dukát büntetéssel sújthatja, és ugyanez teendő a fekete rabszolgák esetében is.

Ha az új keresztények, akiket kiátkoztak, s más plébániára mennek misére, és az ot-tani plébánostól hoznak igazoló gyónócédulát, hogy misén vettek részt az említett templomban, akkor ezt a plébánosok ne fogadják el, hanem 10 mulasztást írnak rá minden egyes cédulára, és jelenték a püspöki helynöknek és vikáriusoknak, hogy az elkövetett bűnnek megfelelően nyerjék el büntetésüket.

Az új keresztényekre vonatkozó rendeleteket és leveleket a lehetőség szerint ne cenzúrázzák, hanem más büntetést szabjanak ki helyettük.

(*Historia de Espana* XI. Dir. Manuel Tunón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1984. 619–624.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ A PURITÁNOK INTÉSE AZ ANGOL PARLAMENTNEK (1572)

Az I. Erzsébet (1558–1603) trónra lépése után a királyi egyházfősegről és a liturgia egységességéről szóló törvények megerősítésével, valamint a dogmatika harminckilenc cikkelyének kibocsátásával megszilárdított anglikán államegyház rövidesen „kétfrontos küzdelemre” kényszerült, egyrészt a katolikusokkal (lásd Törvény az angol katolikusok ellen, 1593) másrészt a radikálisabb tisztogatást, a püspöki rendszer eltörlését és presbitéri egyházkormányzat bevezetését követelő, kalvini teológiát valló, „puritán” gyűjtőnéven emlegetett csoportokkal szemben. Az első puritán intézés (Admonition to Parliament) 1572 tavaszán jelent meg két fiatal prédikátor, John Field és Thomas Wilcox tollából. Bár címe alapján a parlamenthez szólt, valójában szélesebb közönséget céltzott meg; nagy népszerűsége tett szert, és 1572 augusztusában már a harmadik kiadás is megjelent. ☞

(...)

Lássátok be, hogy mi Angliában még oly messze vagyunk egy helyesen megreformált egyháztól, amely megegyezik Isten ígéjének előírásaival, hogy eddig ennek a látszatát sem tudtuk megteremteni. Mindenki egyetért és minden író megegyezik abban, hogy melyek azok a külső jegyek, amelyekről megismerszik az igaz keresztény egyház: az ige tiszta hirdetése, a szentségek kiszolgáltatásának őszinte módja és az egyházi fegyelem, amely a hibák szigorú feltárásán és kijavításán alapszik. Ami az elsőt illeti, azaz az ige hirdetését: el kell ismerni, hogy a sokak által hirdetett tan lényege helytálló és jó, mégis elégtelen annyiban, hogy a lelkészek ki- és megválasztása, kinevezése vagy felszentelése nem Isten ígéje szerint történik, és szerepük sincs olyan pontosan meghatározva, mint ahogy annak lennie kellene, és a szükség megkívánja. (...)

Most pedig a második pontról, amely a szentségek kiszolgáltatását illeti. Az ősi időkben Isten ígéjének hirdetése megelőzte a szentségek kiszolgáltatását; manapság elégségesnek tekintik, ha felolvassák azt. Korábban a szentségek kiszolgáltatása nyilvános gyülekezetekben folyt, most magánházakban. Akkor a szentségeket csak lelkészek szolgáltathatták, most bábák és segédlelkészek is megtehetik azt. (...) Hogy ezeket a hibákat orvosolni tudjuk, szükséges (mint ahogy korábban is szokásban volt), hogy a tudatlan lelkészeket eltávolítsuk. (...) Mivel látható, hogy az emberek nem képesek az önvizsgálatra, a véneknek és a presbitereknek jogában álljon kivizsgálni viselkedésüket, és ezzel alapot adjanak reményeiknek. (...) Hogy az emberek inkább ülve részesüljenek a szentségekben, mint térdelve, hogy ezzel is elkerüljék a babonásság látszatát, mivel a térdelés a gonosz külső megnyilvánulása, amelytől tartózkodnunk kell. Hogy a kiátkozást ismét korábbi formájában állítsuk vissza. Hogy se a pópisták, se mások, sem kényszerrel, sem a szokásuknak megfelelően ne részesülhessenek az Úrvacsora általi üdvösség misztériumában. Hogy az Úrvacsora és a keresztelezés szentségét a korábbi ősi és tiszta módon szolgáltassák ki. (...)

Most nézzük a harmadik részt, amely az egyházi fegyelmet illeti. Három olyan tisztség van, amelyet ez érint: a lelképásztoroké, a prédikátoroké és lelkészeké; a véneké vagy

presbitereké; végül a segédlelkészeké. Ami a véneket illeti, nemcsak tisztsgük, de nevük is végleg eltűnt az anglikán egyházból. Az volt a feladatuk, hogy az egyházat a lelkészekkel közösen vezessék; hogy figyelmeztessenek minden hibára, ami a gyülekezet állapotát illeti, hogy megtanácsolják és orvosolják azokat. Ehelyett a pápa bevezette, mi pedig máig megtartottuk egyetlen személy felügyeletét, amely több diplomára kiterjed, sőt néha több megyére is. Korábban a vének, mivel nem voltak túlterhelve, személyesen tettek eleget minden hivatali kötelességüknek, és nem alkalmaztak helyetteseket. A mi püspökeinknek már segédek vannak: a segédpüspökök, a kancellárok, a főesperesek, a hivatalnokok, meghatalmazottak és hasonlók személyében. Ami a segédlelkészeket illeti, bár nevük fennmaradt, hivataluk mégis aljasul eltorzult és visszajára fordult. A korai kereszténységben feladatuk az volt, hogy szorgalmasan gyűjtsék az alalmazsnát és gondoskodjanak annak igazságos szétosztásáról; szintén az ő gondjuk volt a betegek és a magatehetetlenek ellátása; tették ezt mindig gondosan ügyelve arra, hogy az istenes emberek jótékonyágát ne pazarolják csavargókra és henyélőkre. Ma a segédlelkészség csupán a lelkészség első lépcsőfoka, vagy még pontosabban a papság egy rendje. Most jogukban áll keresztelni egy püspök vagy egy lelkész jelenlétében, vagy akár (ha a szükség úgy kívánja) távollétükben más szentségeket kiszolgáltatni, mint például a Szentírásból és a szentbeszédekből felolvasni a gyülekezetnek, a katekizmusra oktatni a gyermekeket, vagy éppen szentbeszédet tartani, ha a püspök úgy rendeli. Mármost az ősegyházban minden gyülekezetnek volt saját segédlelkésze. Manapság már mind csak katedrálisokhoz tartozhatnak, s ugyan mivel foglalkozkodnak ott? Tán alalmazsnát gyűjtenek, és szétosztják azt a szegények között? Nem, ez teendőiknek a legelhanyagoltabb része, de leginkább nem is végeznek ilyen tevékenységet. Mit csinálnak hát? Zsoltárokat énekelnek, amikor a püspök az Úrvacsorát kiszolgáltatja. Ki-ki maga ítélje meg, vajon nem a hivatal és a feladatkör teljes eltorzítása-e mindez. (...) A fegyelmzés végső feladata a rendezavarók megrendelése és bűnbánatra kényszerítése, és a vétkezésre hajlók megzabolázása. E fenytés fő eszköze és végső büntetése a kiátkozás, az érintett egyház beleegyezésével, ha a vétkes csökönyösen megtagadja a bűnbánatot. Ki nem látja, hogy hogyan éltek vissza ezzel az eszközzel a pápai megbízottak és új egyházjogászaink? Az ősegyházban a döntés sok ember kezében volt; most egyvalaki határoz a kiátkozásról. A korai időkben ez volt az egyház utolsó fegyvere, és soha nem sújtott le másra, mint visszaeső bűnösökre; most minden csekélységért kiátkozás jár. A régi időkben a kiátkozás tisztelt és rettegett büntetés volt; manapság, mivel pénzzel meg lehet váltani, semmibe sem veszik. (...)

(*The Tudor Constitution. Document and Commentary*. Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960. 438–439.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ DEKLARÁCIÓ A SZENT BERTALAN-ÉJI MÉSZÁRLÁSRÓL (PÁRIZS, 1572. AUGUSZTUS 28.)

Az alábbi nyilatkozással IX. Károly király (1560–1574) egyrészt meg akarta indokolni a hazai és a nemzetközi közvélemény előtt az augusztus 24-e éjszakáján, majd azt követően az egész országban a hugenottákkal szemben elkövetett erőszakos cselekményeket. A politikai felelősséget vállalva egy királyellenes összeesküvés elfojtásaként állította be a történeteket. Másrészt igyekezett fékezni az elharapódzó erőszakot, deklarálva a hugenottáknak korábban biztosított jogok érvényességét. (S. T. P.) ☞

A király nevében. Őfelsége tudatni és ismertetni kívánja minden főúrral, nemesemberrel és más alattvalójával az admirális²⁶ és párthívei, valamint cinkosai halálának okát és körülményeit, amely halál Párizs városában a minap, augusztus hó 24. napján történt, tekintve, hogy a fentebb említett eseményt esetleg más színben tüntetnék fel előttük, mint ahogy az valójában volt.

Őfelsége kijelenti, hogy mindarra, ami így történt, az ő kifejezett parancsára került sor, mégpedig nem azon okból, hogy megsértse türelmi rendeleteit (amelyeket mindig is szándékában állt megőrizni és betartani, mint ahogy ma is tiszteletben kívánja és akarja azokat tartani), hanem a célból, hogy (...) megakadályozza egy szerencsétlen és fertelmes összeesküvés végrehajtását, amelyet az admirális, az összeesküvés feje és értelmi szerzője, valamint párthívei és cinkosai szöttek a király úr személye és állama, az anyakirálynő, testvérei, a navarrai király és a környezetükhöz tartozó hercegek és főurak ellen.

Ezen oknál fogva Őfelsége jelen deklarációja és rendelete által tudatja minden, úgymond reformált vallású nemessel és bármely más személlyel, hogy az az akarata és szándéka, hogy ők teljes biztonságban élhessenek és maradhassanak feleségeikkel, gyermekeikkel és családjaikkal házaikban a király úr védelme alatt, ahogy ezt azelőtt is tették és teheték, a fent említett türelmi rendeletek által biztosított kiváltságok folytán.

Igen határozottan megparancsolja és elrendeli valamennyi kormányzóknak és helytartónak minden egyes országában és tartományában, továbbá minden más igazságszolgáltatójának és tisztviselőjének, hogy ne emeljenek kezét, illetve ne engedjék és ne tűrjék el, hogy mások kezét emeljenek vagy bármit is elkövessenek az úgymond reformált vallású személyek, illetve javaik, feleségeik, gyermekeik és családjaik ellen. Aki ebben mégis bűnösnek és vétkesnek találatik, azt halálbüntetéssel sújtásák.

Mindamellett – hogy elejét vegye a zavargásoknak, botrányoknak, gyanúsítgatásoknak és gyanakvásnak, amelyek azok miatt a prédikációk és gyűlések miatt következhetnek be, amelyeket a fent említett nemesek házaiban és másutt tarthatnak, amint az előbb említett türelmi rendeletek megengedik – Őfelsége igen határozottan megtiltja minden nemesnek és másoknak, akik a fent említett vallás hívei, hogy bármilyen alkalmából gyűléseket tartsanak mindaddig, amíg a király úr – miután gondoskodott királyságában a rendről és nyugalomról – másképp nem rendelkezik. Mindezt engedetlenség bűnének, valamint szabadságvesztés és teljes vagyonelkobzás büntetésének terhe mellett rendeli el.

Továbbá – ugyanezen büntetések terhe mellett – kifejezetten megtiltja mindenkinek, akinek a fentebbi ok miatt foglyai lennének, hogy váltságdíjat kérjen értük, és megparancsolja, hogy mindenki azonnal tudassa a tartományok kormányzóival vagy a helytartókkal a rabok nevét és rangját. Őfelsége elrendeli, hogy engedjék el és helyezzék szabadlábra őket, kivéve ha [az úgymond reformált] vallásúak vezetői, vagy ha a hívek érdekében mesterkedtek és folytattak üzemeket, illetve ha olyan személyek, akiknek tudomása lehetett a fent említett összeesküvésről. Ebben az esetben azonnal értesítsék erről Őfelségét, hogy közölje velük erre vonatkozó akarátát.

Őfelsége elrendeli továbbá, hogy mostantól fogva senki se merészeljen a fenti okok miatt foglyokat szedni és letartóztatni a király úr vagy tisztviselői kifejezett parancsa nélkül, és senki se üldözzön és ne vegyen el egyetlen lovat, kancát, ökröt, tehenet és más barmot, jószágot, gyümölcsöt, gabonát és semmilyen dolgot sem a mezőkön, tanyákon és majorokban; ne tegyen rosszat a földművesekkel, és ne is mondjon róluik rosszat, hanem hagyja, hogy békében és teljes biztonságban tegyék és végezzék munkájukat, dolgukat. Mindezt a fent említett büntetések terhe mellett rendeli el.

²⁶ Gaspard de Châtillon, Coligny ura (1519–1572), admirális, 1572-ben a hugenotta „párt” vezetője.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XIV. Par Jourdan-Decrussy-Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 257–259.)
(Lőkös Péter fordítása)

⇨ PAOLO VERONESE AZ INKVIZÍCIÓ ELŐTT (1573)

A tridenti zsinat 1563. decemberi ülésén úgy határozott, a püspökök gondoskodjanak arról, hogy a képzőművészeti alkotások „semmit ne mutassanak, ami rendellenes vagy illetlen és zavaros elrendezésű, semmi olyat, ami profán, tiszteletlen, mert Isten házához a szentség illik”.²⁷ Alig tíz évvel később így került sor Paolo Caliori Veronese (1528–1588) velencei festő kihallgatására az inkvizíció előtt. Veronese megbíztást kapott, hogy a velencei SS. Giovanni e Paolo dominikánus kolostor refektóriumára díszítésére Utolsó vacsora jelenetet ábrázoló képet fessen – Tiziano (1476/77 v. 1489/90–1576) ugyanilyen témájú, tűzvészben elpusztult festménye pótlására. Veronese a képet 1573. április 20-án fejezte be, a dátumot a képen is rögzítette („A. D. MDLXXIII – DIE. XX APR.”). Az inkvizíció azonban kifogásolta az ábrázolás több elemét, így a festőt július 18-án kihallgatta, majd pedig a festmény módosítására kötelezte. Veronese ezek után megváltoztatta festménye címét: a kevesebb ikonográfiai kötöttséggel járó, Vacsora Lévi házában jelenettel azonosította a kész festményt, és hogy ezt egyértelművé is tegye, a témát és annak bibliai forrásbelyét is jelezte a festményen („FECIT. D. COVI. MAGNU LEVI – LUCAE CAP. V”). A festményt 1797-ben Napóleon (1769–1821, császár 1804–1814, 1815) katonái Párizsba hurcolták, majd 1815-ben került vissza Velencébe, ahol ma a Gallerie dell'Accademia őrzi. Veronese kihallgatási jegyzőkönyvét Armand Baschet találta meg és közölte francia fordításban, 1867-ben. Eredeti nyelven, de pontatlan átirásban Pietro Caliori jelentette meg 1888-ban, majd ezt pontosította többek között az áthúzott szövegrészek figyelembevételével Gino Fogolari 1935-ben megjelent közleménye. A forrás fakszimilijét is publikálta Giuseppe Delogu (1946 körül), végül a filológiaiilag megbízható szövegekölést Philipp Fehl készítette el. ⇨

Az inkvizíció bíróságának kihallgatási jegyzőkönyve, 1573. július 18.

1573. július hó 18. napja szombat.

A Szent Hivatalhoz a Szent Bíróság elé idézték Paolo Caliori Veronese (festő)²⁸ urat, a Szent Sámuel plébániakerület lakosát, aki miután megkérdezték vezeté- és keresztnévét, ezt megválaszolta, mint fent. Megkérdezték, hogy mi a foglalkozása.²⁹

Válasz – Alakokat festek és csinálók.

Kérdés – Tud-e annak okáról, miért idézték a bíróság elé?

V. – Nem, Uram.

²⁷ Marosi Ernő: Előszó. In: *Emlék márnányból vagy homokkőből. Öt évszázad írásai a művészettörténet történetéből*. Válogatta, fordította Marosi Ernő, Budapest, 1976. 34.

²⁸ Rövidítés, az átirás szerint: „p(ictor?)”.

²⁹ A forrásszöveg kihallgatási jegyzőkönyv, melyet folytonos szöveggént jegyeztek le; első és utolsó bekezdését, valamint a kihallgatás vázát latinul, a kérdéseket és válaszokat velencei olasz nyelvjáráásban. Itt a szöveget az áttekinthetőség érdekében, szokás szerint, párbeszédes formában közöljük. Az eredetiben rövidítve szereplő „Int(errogau)”, „R(espon)dit”, „Ei dict(um)” formulákat egységesen „Kérdés” vagy „Válasz”, ill. annak rövidítésével adjuk vissza. Nem jelöljük a rövidítéseket, az áthúzásokra pedig lábjegyzetben utalunk, amennyiben azoknak a szöveg értelmezése szempontjából jelentősége van.

K. – De van sejtése erről.

V. – Igen, el tudom képzelni.

K. – Mondja, mire gondol.

V. – Azért idéztek ide, amit a tisztelendő atyák mondtak nekem, vagyis inkább a *S. Zuanne polo* [SS. Giovanni e Paolo] kolostor priorja, akinek nem tudom a nevét, aki azt mondta nekem, hogy eljött ide, és Tekintetes Uraságtok megparancsolták neki, hogy a képen Magdolnát festesse meg a kutya helyett, és én azt válaszoltam neki, hogy ezt szívesen megteszem és mást is, ami a saját magam és festményem dicsőségére szolgál. Nem éreztem úgy azonban, hogy Magdolna alakja ugyanolyan jól mutatna, számos okból, melyeket azonnal el is mondok, ha erre alkalmat adnak nekem.

K. – Melyik az a festmény, melyről éppen beszélt?

V. – Ez a festmény az Utolsó vacsora, melyet Jézus Krisztus tartott apostolaival. Simon házában.³⁰

K. – Hol található ez a festmény?

V. – A *S. Zuanne polo* [SS. Giovanni e Paolo] testvérek refektóriumában.

K. – Ez egy freskó vagy táblakép, vagy vászonra festett kép?

V. – Vászonra készült.

K. – Hány láb a magassága?

V. – Körülbelül tizenhét láb.

K. – És a szélessége?

V. – Körülbelül harminckilenc.³¹

K. – Urunk vacsoráját ábrázoló képen festett cselédeket?

V. – Igen, Uram.

K. – Mondja, hány cselédet, és mi a szerepük?

V. – Először is a házigazda, Simon, azután az ő alakja alatt egy asztalnok, aki, azt feltételeztem, saját örömére ment oda, hogy megnézzze, mi történik az asztalnál. Festettem több más alakot is, melyekre már egyáltalán nem emlékszem, hiszen már hosszú ideje, hogy megfestettem azt a képet.

K. – Festett-e már ezenkívül vacsorajelenetet?

V. – Igen, Uram.

K. – Hány ilyen képet festett és hol találhatóak?

V. – Festettem egyet Veronában a tisztelendő *S. Nazar*³² [SS. Nazzaro e Celso] barátok számára; ez náluk a refektóriumban található. Egy másik pedig a tisztelendő *S. Zorzi* [S. Giorgio Maggiore] atyák refektóriumában van, itt Velencében.³³

Erre mondták neki, hogy az nem vacsora, tölte az Úr vacsoráját [ábrázoló képeket] kérdezték.³⁴

V. – Egy másik ilyen képet festettem a velencei Serui [Serviti] refektóriumára számára³⁵;

³⁰ E rövid mondat feltehetően válasz arra a jegyzőkönyvbe nem vett kérdésre, hogy hol tartották az Utolsó vacsorát. A válasza utaló rövidítést az eredeti szövegben kihúzták. A jegyzőkönyv legtöbb kiadása ezt nem vette figyelembe, és így azt sugallta, hogy Veronese nem tudta volna megkülönböztetni a poklos Simon házában tartott vacsora és az Utolsó vacsora témáját. A feltételezett kérdésre Veronese adhatott ilyen választ, még ha az inkvizítor azt helytelennek tarthatta is, hiszen az evangélisták nem közlik, kinek a házában zajlott az Utolsó vacsora.

³¹ A kép mai méretei: 555×1280 cm.

³² Az eredetiben tollhíba folytán „S. Lazar” áll. A Vacsora Simon házában című kép 1560-ban készült, ma a torinói Galleria Sabauda őrizi.

³³ A kép, melynek címe Kánai menyegző, 1562–1563-ban készült a velencei San Giorgio Maggiore benécs kolostor refektóriumára díszítésére. A 18. század végén Franciaországba került, ma a párizsi Louvre őrizi.

³⁴ A Kánai menyegzőt Jézus csodatételei, nem pedig vacsorái közé sorolták.

³⁵ A Vacsora Simon házában című kép feltehetően 1572-ben készült, 1664-ben Velence XIV. Lajos francia királynak (1643–1715) ajándékozta, ma a párizsi Louvre őrizi.

és egyet a velencei *S. Sabastian* [S. Sebastiano] refektóriuma számára.³⁶ És még egyet Padovában, a *Maddalena*-atyák számára.³⁷ Nem emlékszem, hogy több ilyen képet festettem volna.³⁸

K. – Ezen a vacsorajeleneten, melyet a *S. Gioanni Paulo* [SS. Giovanni e Paolo] számára festett, mit jelent az a figura, melynek vér folyik az orrából?

V. – Az egy szolga, akinek valamilyen baleset miatt vérezhet az orra.

K. – Mit jelentenek a fegyveres szolgák alakjai, melyek német módra vannak öltözve és egyikük alabárdot tart a kezében?

V. – Itt szükséges, hogy több szót is mondjak erről.

K. – Mondja csak.

V. – Mi festők ugyanazzal a szabadsággal rendelkezünk, mint a poéták és a bolondok; és én azért ábrázoltam az alabárdosokat, az egyikük iszik a másik pedig eszik³⁹ a lépcsőn állva, mint akiket oda állítottak, hogy ha szükség volna a szolgálatukra, mivel úgy gondoltam, a házigazdának, aki ilyen gazdag és fényes, kell, hogy ilyen szolgálói legyenek, ahogyan mondták is ezt nekem.

K. – És az, aki bohócnak van öltözve és papagájt tart ökölbe szorított kezén, ezt az alakot miért ábrázolta a festményen?

V. – Az díszítésül van ott, ahogyan ez szokás.

K. – Kik azok, akik a Mi Urunk asztalánál ülnek?

V. – A tizenkét apostol.

K. – Mit csinál Szent Péter, az első közülük?

V. – Feldarabolja a bárányt, hogy szétossza az asztalnál ülők között.

K. – Mit csinál a következő?

V. – Egy tányért tart, hogy Szent Péter arra tegye, amit ad neki.

K. – Mondja, mit csinál a harmadik?

V. – A fogait tisztogatja egy villával.

K. – Mit gondol valójában, kik voltak ott ezen a vacsorán?

V. – Azt hiszem, csak Krisztus és apostolai voltak ott. De egy festményen, ha marad még hely, azt kitalált⁴⁰ alakokkal díszítem.

K. – Vajon valaki megparancsolta, hogy németeket, bohócokat és más hasonló alakokat fessen ezen a képen?

V. – Nem, Uram. De azt a megbízatást kaptam, hogy úgy díszítsem, ahogyan azt jó-nak tartom; márpedig ez nagy kép, és sok alak elfér rajta, úgy tűnt nekem.

K. – Vajon a díszítéseknek, melyeket önök festők szoktak csinálni a festményeken és képeken, nem kell-e megfelelniük és közvetlen kapcsolatban lenniük a témával és a fő alakokkal, vagy talán mindez teljesen a fantáziájukra van bízva, minden mérték és megfontolás nélkül?

V. – Képeimet úgy festem, hogy mindent tekintetbe veszek, ami megfelelő, és amit értelmem felfogni képes.

K. – Helyesnek tartja-e, hogy az Úr Utolsó vacsoráján bohócokat, részeges németeket, törpéket és más ostobaságokat ábrázoljon?

V. – Nem, Uram.

³⁶ A Vacsora Simon házában című kép valószínűleg 1570-ben készült, 1817 óta a milánói Brera gyűjteményében őrzik.

³⁷ Ez a festmény ma ismeretlen.

³⁸ Veronese később festette két Utolsó vacsora-képét, az egyiket a velencei S. Sofia-templom (ma a milánói Brera őrzi), a másikat a verdarai S. Giovanni-kolostor (ma a padovai Museo Civico őrzi) számára.

³⁹ Ez pontatlan: az alabárdos katona egyik kezében tányért tart, miközben elmélyült arccal iszik, talán az asztaltól kapott borból, a másik katona pedig figyeli őt.

⁴⁰ E helyett az eredetiben áthúzza: „megbízás szerint.”

K. – Miért festett hát ilyeneket?

V. – Azért, mert azt feltételeztem, ezek az emberek a vacsora helyszínén kívül vannak.

K. – Nem tudja, hogy Németországban és más országokban, melyeket elárasztott az eretnokség, ott szokásos ostobaságokkal teli festményekkel megalázní és nevetségessé tenni a Szent Katolikus Egyházat, sőt így oktatják a hazug tanokat a buta vagy helyes ítélőképességüktől megfosztott embereknek?

V. – Belátom, Uram, hogy ez rossz, de megint csak azt mondom, amit már mondtam, hogy kötelességem követni nagy mestereim munkáit.

K. – Mit csináltak hát a mesterei? Talán hasonló dolgokat?

V. – *Michel Agnolo* [Michelangelo] Rómában, a pápa kápolnájában megfestette Urunkat, Jézus Krisztust, az ő anyját, Szent Jánost, Szent Pétert és a Mennyei Bíróságot, és őket, Szűz Máriától kezdve mindegyiküket, meztelenül ábrázolta, és különböző testtartásokban, kevés tisztelettel.⁴¹

K. – Nem tudja talán, hogy az utolsó ítélet ábrázolásakor nem is kell ruhákat festeni, hiszen egyáltalán nem kell azt feltételezni, hogy ott ruhák vagy más egyéb dolgok lennének? És azokban az alakokban nincs semmi, ami nem a lélektől ihletett. Ott nincsenek bohócok, sem kutyák, sem fegyverek, sem pedig más hasonló szórakoztató dolgok. Ez vagy más példa alapján úgy tűnik-e tehát önnek, hogy helyes volt így megfestenie ezt a képet, és védelmezni akarja, hogy ez a kép így jó és helyénvaló?

V. – Nem, Tekintetes Uram, egyáltalán nem szándékozem ezt védelmezni, de úgy gondoltam, jól teszsem így. És nem vettem ennyi mindent megfontolás tárgyául, nem gondolván, hogy a legkisebb zavart is kelténém, annál is inkább, mivel azokat a szórakoztató alakokat azon a téren kívül helyeztem el, ahol a Mi Urunk látható.

E szavak után a bírák kimondták, hogy a fent említett Paolo legyen köteles kijavítani és módosítani a festményét⁴² a figyelmeztetés napjától számított három hónapon belül, és tegye ezt a Szent Bíróság ítélete és döntése szerint, és teljes egészében a fent említett Paolo saját költségére. És ha nem javítaná ki a képet, a Szent Bíróság büntetése sújtja. És így rendelkeztek a legjobb lehetséges módon.

(Philipp Fehl: *Veronese and the Inquisition. A Study of the Subject Matter of So-Called „Feast in the House of Levi”*. In: *Gazette des Beaux-Arts* 103. 1961. 349–351.)

(Szántay Antal fordítása)

➤ A PROTESTANTIZMUS TERJEDÉSE A FRANCIA NEMESSÉG KÖRÉBEN

Philippe Duplessis-Mornay (1549–1623) a hugenotta párt egyik legbefolyásosabb, nagy műveltségű politikai és szellemi vezetője volt a Szent Bertalan-éji mézszárlást követő évtizedekben. Az ő és felesége családjának példája mutatja a reformáció fokozatos elterje-

⁴¹ Michelangelo Buonarroti (1475–1564) a Sixtusi-kápolna oltárfalára 1535–1541 között festette Utolsó ítélet című freskóját. Szűz Mária alakját természetesen ruhában festette meg, és Krisztus alakja sem teljesen meztelen. Már a freskó leleplezésekor többen bírálták az alakok meztelenségét, főként, mivel a freskó az oltár mögötti falra került. Daniele da Volterra (Daniele Ricciarelli, 1509?–1566), kiérdemelve ezzel a „Braghettone” gúnynevet, már 1565-ben több alakra lepleket festett, de a cenzori beavatkozások a rá következő két évszázadban újra és újra érintették Michelangelo művét. Érdekes megfigyelni, hogy itt inkább Veronese hangoztatja a bírálók álláspontját, míg az inkvizítor, aki úgy tűnik, jól ismerte ezeket a vitákat, inkább védelmezi Michelangelo munkáját.

⁴² Az eredeti szövegben ez után áthúzza: „hogy megfeleljen az Úr Utolsó vacsorája ábrázolásának”. Az, hogy ezt a kitélt kihúzták az ítélet szövegéből, lehetővé tette, hogy Veronese ne a festményt, hanem csak annak címét, illetve témáját változtassa meg.

désének módját és csatornáit, illetve gátjait a francia nemesség körében a 16. század közepén. Az alábbiakban részletek olvashatók Madame de Mornay (szül. Charlotte Arbalette, 1550–1606) visszaemlékezéseiből. (S. T. P.) ➤

(...)

A néhai de Buhy urat (...) szomszédai és barátai nagyra becsülték, igen kemény jellemnek és lelkiismeretesnek tartották. Az akkori időknek megfelelően buzgón követte a római Egyház jámborsági gyakorlatait, és meghagyta, hogy gyermekeit is hasonlóképpen neveljék. Szerette a szegényeket, és nagylelkű volt velük, módfelett gyűlölte a hazugságot és az istenkáromlást, és nagyon kedvesen és barátságosan tudott társalogni mindenkiel. 1559-ben halt meg, november utolsó előtti napján. Isten megadta neki azt a kegyet, hogy halála pillanatában visszaemlékezett több, a felesége, de Buhy asszony által nap mint nap tett üdvös kijelentésre a római Egyház visszaéléseiről, amelyekről a feleségének már akkor tudomása volt. De Buhy úr nem óhajtott semmilyen papot vagy babonás ceremóniát, mivel meg volt bizonyosodva üdvösségéről egyedül Jézus Krisztus érdeme és szenvedése által. (...)

[Hat fiából és négy lányából] halálakor négy fiú és két lány élt, akik mindnyájan nagyon kicsik voltak. Nos, a felesége már hat vagy hét éve tudott a pápaság visszaéléseiről, s arra vágyott, hogy hitet tegyen a reformált vallás mellett; de a Franciaországban akkoriban még lángoló tüzek,⁴³ valamint attól való félelme miatt, hogy családja elpusztul, titokban tartotta ezt. Rádásul néhai de Buhy úr semmilyen érzelmet sem nyilvánított ezzel kapcsolatban. Felesége azonban mégsem mulasztotta el, hogy alkalomadtán beszéljen neki erről. Ha de Buhy úr néha a Biblia, a zsoltárok vagy valamilyen más könyv olvasása közben lepte meg feleségét, nem haragudott meg rá emiatt. Csupán figyelmeztette, ne hozza őt kelemetlen helyzetbe, tekintettel a zord időkre. Márpedig, miután megözvegyült, nem akart túl hamar változást mutatni, sem hitvallást tenni a néhai de Buhy úr temetése előtt. (...) Megtartotta a gyászt és a temetést a szokások szerint, azután lassanként elmaradt a miséről, hol azzal az ürüggyel, hogy gyászol, hol azzal, hogy gyengélkedik. Gyermekei azonban továbbra is jártak misére, és rendszerint a legkisebbeket küldte oda. Végül, midőn Isten egy súlyos betegség által figyelmeztette (aminek hatására végrendelkezett, azt híven, hogy meghal), 1560-ban gyermekeivel együtt nyíltan hitet tett a reformált vallás mellett, és azóta is azt vallja mind a mai napig. A hit gyakorlását a háborúk, üldözések és mérsárlások ellenére folytatta és kitartott mellette, és hogy ezt megtehesse, semmilyen eszközt sem sajnált, ami hatalmában volt, még 1572-ben, a Szent Bertalan-éji öldöklés idején sem, amikor pedig az Evangélium Franciaországban majdnem mindenütt elhallgatott, ám az ő háza a kivételek közé tartozott. (...)

Második fia, Philippe de Mornay úr, Plessis Marly földesura, az én igen tisztelt uram és férjem volt. (...) Miután Philippe öt éves koráig apja és anyja házában dajkája felügyelete alatt nevelkedett, egy beauvais-i papra, bizonyos Adrianra bízta, hogy az kezdje őt írásra és olvasásra tanítani, illetve a latin nyelvre oktatni. Elhatározták ugyanis, hogy papi pályára küldik, minthogy Bertin de Mornay úr, beauvais-i főesperes, a Boulogne melletti Saumer apátja, aki javadalmaiból több mint 20 000 fontot húzott, nagyon szerette őt, és minden [javadalmát] rá akarta hagyni. De mivel Isten nem akarta, hogy elmerüljön a bálványimádásban, az említett néhai esperes úr, nagybátyja halála által megakadályozott minden ilyen csábítást. (...) Az esperes úr halálakor Duplessis úr majdnem hét éves volt és akkor már (...) Gabriel Prestat mesterre volt bízva, aki – anélkül, hogy kimutatta volna – az igaz vallás elveit tanította neki, amelyeket ő is ismert, de semmilyen módon sem beszélt erről tanítójának, részben fiatal kora, részben de Buhy úrtól való félelme miatt, aki nem

⁴³ Célzás a Franciaországban II. Henrik (1547–1559) uralkodása alatt felerősödő hugenottaüldözésekre.

tudta, hogy a tanító – ahogy őket akkoriban hívták – lutheránus volt. Ám anyja, de Buhy asszony Morel úrnak,⁴⁴ kora tudós és híres emberének segítségével gondoskodott arról, hogy hazatérjen, azért, hogy Morel úr idejében elkezdje gyermekeit Isten félelmére nevelni. De Buhy asszony két fia, Pierre de Mornay és Philippe de Mornay volt rábízva. (...) Nyolcéves korában, 1557 vége felé, Philippe-et apja Párizsba vitte, a Lisieux kollégiumba, Pascal Diepart mester (ma Rouenban ügyvéd) felügyelete alá, aki római vallású volt, és e szellemben nevelte a fiút. Pascal Diepart kis idő múlva elment jogot tanulni, és a gyermeket a mans-i származású Marin Liberge tanítómester (ma egyetemi tanár Angers-ban) kezei között hagyta, aki erősen a római vallás híve volt. Utóbbi társaságában volt egy La Chapelle nevű kanonok, aki egy napot sem mulasztott el, hogy ne végeztette volna el Duplessis úrral az imaórákat és a vigiliákat. Ezt annyira belenevelte, hogy ő magától is igen buzgón gyakorolta azokat. De Buhy úr, Párizsban járva, rendszeresen meglátogatta őt, és meghagyta neki, hogy mindenekelőtt jóra való ember legyen, és mindennap járjon el misére. Ebből állt akkoriban az egész vallás. (...) De Buhy úr halála után anyja elküldött Philippe-ért a kollégiumba, hogy hazavigyék, s hogy jelen legyen apja gyászolásakor és temetési szertartásán. Hogy elhozza, egy papot, Jehan de Lus mestert (aki azóta Magnyban plébános) küldte érte, aki hamar észrevette, hogy de Buhy asszony nem kedveli a római vallást. Ezért már az úton elkezdte Duplessis urat okítani és inteni, hogy továbbra is legyen jó katolikus, és úgy éljen, ahogy azt neki tanították, s ne rontsák meg anyja lutheránus nézetei. Ez aggodalommal töltötte el a fiút, és a maga gyermeki módján azt felelte neki, hogy ami őt illeti, ki akar tartani [katolikus] hitében; azonban ha bármilyen kétséget támasztanának benne, gondosan elolvasná az Evangéliumokat és az Apostolok Cselekedeteit, és ahhoz alkalmazkodna, amit azokban talál. Mindezt ösztönösen mondta, anélkül hogy bármilyen másra gondolt volna. Erre az említett Jehan de Luz mester azt válaszolta neki, hogy ha így tenne, elveszne. Elégedjen meg azzal, amit tanítottak neki, mert túl veszélyes dolog könyveket olvasni. (...) Philippe beszerzett egy, a lyoni Rouille által kiadott, a király engedélyével és a Sorbonne (ahol ő igen szorgalmasan tanult) hozzájárulásával megjelent latin-francia nyelvű Újszövetséget, és többször elolvasta, mivel arra vágyott, hogy tisztán lásson, és segítségül hívta Istent, hogy vezérelje őt. Ahogy egyre többször olvasta, hol azt vette észre, hogy a purgatórium és a szentekhez intézett imák nincsenek benne megemlítve, hol pedig azt, hogy a bálványimádás kifejezetten meg van tiltva stb. Mindez kétségeket támasztott benne, sőt még néhány más könyv gondosabb elolvasására készítette úgy, hogy lassanként eljutott oda, hogy megvilágosodott előtte az úrvacsora szentsége, és így, apránként, Isten kegyelme által, aki megadta neki a keresés óhaját, az igazság helyreállítottnak. És attól az órától kezdve, hogy ezt megtudta – noha anyja még misére járt –, elhatározta, hogy ő elhagyja [a katolikus egyházat]. De nem sokkal ezután, kevéssel a poissy-i hívta⁴⁵ előtt Isten mindnyájuknak megadta a kegyet, hogy lemondjanak a bálványimádásról, és nyíltan hitet tegyenek a [reformált] vallás mellett, amelyben, kegyelme által, valamennyien élni és halni akarunk. (...)

Néhai apám⁴⁶ fiatal korában tanulmányokat folytatott, majd Itáliában és Németországban tett utazást. Hallottam tőle, hogy Strassburgban hallott néhány prédikációt, és látta vitázni Luther Márton és néhány más doktort. Ott megismerte a római Egyház visszaéléseit, de senki sem tanította az igaz vallásra. (...)

⁴⁴ Léonard Morel, neves protestáns lelkipásztor, aki majdnem bitófán végezte 1562-ben a vassyi mészfárlás után. (A szöveg kiadójának jegyzete.)

⁴⁵ 1561. szeptember 9.–október 9. Medici Katalin (1519–1589) és Michel de l'Hôpital (1507–1573) kancellár által kezdeményezett kísérlet a francia katolikus és reformált egyház összeházasására, egy kölcsönös engedményeken alapuló hitvallás elfogadására.

⁴⁶ Gui Arbaleste, La Borde-en-Brie ura, a párizsi Számvevő Kamara elnöke 1554 és 1568 között.

Kevéssel az első zavargások előtt a néhai Condé herceg úr és felesége, a hercegnő, arra kérték apámat, hogy adjon nekik szállást, hogy közelebb legyenek a Louvre-hoz. (...) A herceg úr, midőn már nála lakott, prédikáltatott, ami igencsak feltűnő volt, mivel nem sokkal az első franciaországi zavargások után történt. Néhai apám beteg lévén, amikor arcueil házába⁴⁷ ment friss levegőt szívni, három- vagy négyezer ember vette körül, akik Párizsból jöttek, hogy elfogják; (...) Marcel úr, az akkori párizsi polgármester is köztük volt, de azt állította, hogy csak azért vállalta ezt a feladatot, hogy megmentse az életét. Neki és a kapitánynak adta át értékei legjavát, egy aranytálat és gyűrűket, hogy mentse azokat az őket kísérő tömeg fosztogatásától, amely már elfogta szolgálóinak nagy részét, prédikálóknak és hugenottáknak nevezve őket, holott azok olyan emberek voltak, akik mindennap misére jártak, és többségüknek semmilyen tudomása sem volt az igazságról. Néhai apámat, aki lóra akart ülni, leszállították, és gyalog elvezették, hol egy pisztolyt, hol egy tört szegzeve torkának. Így érkezett meg a Saint Marceau negyedbe, ahol fogoly maradt. Brissac marsall úr, Párizs akkori kormányzója,⁴⁸ aki nagyon szerette apámat, gyorsan kiszabadította őt, de mindez az igazság megtagadásával történt, amire persze nem volt nehéz rávenni apámat, mert akkor még nem gondolt arra, hogy felhagyjon a misére járással. (...)

Apám, a néhai de la Borde úr, látván, hogy az általa nem is vallott [reformált] hit miatt sújtja a sors, felismerte Isten jóságát, aki ezt az eszközt használta arra, hogy megtérjen, és vette a fáradságot, hogy tanuljon. Elbeszélgetett a La Borde-i házhoz közeli Blandryban, de Rothelin márkinőnél tartózkodó Gaudet és de Miremont lelkész urakkal. Miután felvilágosították, nyíltan hitet tett az igaz vallás mellett, és Isten megadta neki a kegyet, hogy kitartson ebben utolsó lehetetlenségig. (...)

Kis idővel apám, néhai de la Borde úr halála után, anyám, de la Borde asszony, fivéreim, nővérem és én Párizsba mentünk, ahol felosztottuk az örökséget. Én akkor, 1567-ben, tizenhét és fél évesen Jehan de Pas-nak, Feuqueres urának özvegye voltam. (...) De Feuqueres úr egy ideig a pikárdiai háborúban volt, az admirális mellett.⁴⁹ (...) Gyakran hallgatótt ott egy ferencst, aki csuhája dacára az igazságot hirdette. Ettől fogva de Feuqueres úr kedvet kapott [ezekhez a tanokhoz], és egyre jobban megismerte a római egyház visszaéléseit. Később Itáliában volt Guise [herceg] úrral.⁵⁰ Az utazás során a [herceg] kíséretében levő francia urak tiszteletüket tették a pápánál, és megcsókolták papucját. Észrevette azt is, hogy a pápának adott kevés pénzért meg lehetett váltani a nagybőjt és más böjti napok húsevési tilalmát, és hogy máshol mindenütt, a pápa parancsára, megégették az embert, ha megevett akár egy tojást is. Nagy lelkipurdalása volt, egyrészt amiatt, hogy nagy kedvet érzett a [hitben való] elmélyülésre és az igazság keresésére, másrészt azért, mert egyre előbbre jutott az udvarban, és olyan javakat és dicsőséget szerzett, amelyeket nem birtokolhatott és nem gondolhatott volna, ha hitvallást tesz az igazságról. Éppen ellenkezőleg, kiűzhetők volna Franciaországból, ahol a tüzek már égtek. Gyakran hallottam tőle, hogy gyötörődött e teher alatt és a kettő közötti választás miatt. Végül, a második zsolttár elolvasása után elhatározta, hogy elfelejt minden fontolgatást, mert a zsolttár által felismerte, hogy a királyok és hercegek gyakran fellázadnak Isten és Jézus Krisztus, az ő szeretett királya ellen. Akkor elhatározta, hogy nem jár többé misére, nem vállal közösséget a római Egyház visszaéléseivel, és hitet tesz az igazság mellett. Az udvart azonban nem hagyta el. Ő és néhány más hívő gyakran prédikáltattak a király anyja, a királynő⁵¹ szobájában, mi-

⁴⁷ Arcueil: Párizs melletti falu. Ma Párizs egyik elővárosa.

⁴⁸ Charles de Cossé-Brissac marsall (1506 k.–1564).

⁴⁹ Gaspard de Châtillon, Coligny ura (1519–1572). 1555-től Pikárdia tartomány kormányzója. 1557-ben ő védte Saint-Quentin a spanyolok ellen.

⁵⁰ François de Lorraine, Guise hercege (1519–1563). 1557-ben a Nápolyi Királyság meghódítására küldött francia sereg parancsnoka.

⁵¹ Medici Katalin, az ekkor uralkodó IX. Károly (1560–1574) anyja.

közben az vacsorázott, amiben a királynő komornái is segítettek, akik szintén e vallás hívei voltak.

(*Mémoires de Madame de Mornay*. In: Philippe Duplessis-Mornay: *Mémoires et correspondance* [...]. Édition complète I. Paris, 1824. 10–19., 46–52.)

(Lőkös Péter fordítása)

☞ AUTODAFÉ SEVILLÁBAN (1579)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

Először: Orbrian, flandriai születésű, Xeres de la Frontera-i lakos, foglalkozására nézve pintér, életének harmincadik évében. Néhány képet égetett el a mi Urunk Jézus Krisztus és más szentek képmásaival, és mindenképpen hitt a lutheri tanokban, és ezeket tartotta igazaknak. Sőt arra vetemedett, hogy másokat is tanított. Megátalkodottnak mutatkozott, mire elítélték, és a világi bíróság embereinek átadták, hogy elevenen megégessék, és javait elkonszálják.

Másodszor: Juana de Perez, portugál nőszemély, negyvenéves asszony, riamontói lakos. Zsidó hitű volt már hosszú évek óta, annak törvényeit és szertartásait követte, és más embereket is oktatót abban. Meggyónt és bűnbánatot tartott, vezeklőruha-viseléssel és életfogytiglani rabsággal fog bűnhődni. Javait elkonszálják.

Harmadszor: Juan de Color, egy néger Rafeóból, Juan de la Romo rabszolgája, huszonötödik életévében. A Miasszonyunk nevét és még más szentekéit is szidalmazta, amikor őket előtte említették. A csodajeleiket is megvetette. Bűnbánatot tartott, és a habitóval⁵² büntették és kétévi fogsággal. Utána ismét visszaadják az urának.

Negyedszer: Ginos Raros, egy angol pattantyús a Granada gályáról, életének negyvenedik évében. Juan Alquino kíséretében katolikus keresztények között harcolt, de szárazon és vízen úgy viselkedett, mint az a lutheránusoknál szokás. Reconciliált, mire habitóval és életfogytiglani börtönnel büntették. Az első tizenkét év alatt a gályán teljesíten szolgálatot, és húzza az evezőt.

Ötödször: Fernando Morisco, életének huszonkettedik évében Egy gályáról a bereberekhez szökött, és megtagadta a szent hitét. Egy galótán Isten törvényét megszegve rabolt, amiért is mint kalózt elfogták. Reconciliált, habitóra és életfogytiglani rabságra ítélték. Az első éveket gályán kell töltenie.

Hatodszor: Johanna Macozuo, egy hajadon, szolgáló és betegápoló egy sevillai női klostromban. Bevallotta, hogy a gonosz ördög által csalóka képekkel megkíséztetett, amelyek által odajutott, hogy néhány dologban hitt, amelyek szent katolikus hitünk ellen vannak. Mivel kételkedett, megengedték neki, hogy megtérjen. A habitót is hamar levették róla. Két évig azon a helyen kell maradnia, ahová rendelik, és az első évben pénteken böjtlőnie kell.

Hetedszer: Luis Morini másokkal együtt Berberországba akart menni, de reconciliált. A kiközösítéssel és négyévi rabsággal büntették. Ott kapjon hit dolgában oktatást és száz vesszőt.

Nyolcadszor: Alfonso Morisco Granada királyságából. Ugyanaz a vétek, ugyanaz a büntetés.

Kilencedszer: Voror Morro, Juan Matthias rabszolgája, ő bujtotta fel a fentnevezeteket. Száz vesszőre ítélték.

⁵² Azaz vezeklőköntös, amely fekete öltönyből és sárga átlavetőből állt.

Tizedszer: Thomas Morro. Ugyanaz a vétek, ugyanaz a büntetés.

Tizenegyedszer: Maria, hajadon, Juana de Perez leánya. Másokkal együtt zsidó dolgokat művelt. Vezeklésre fogták, hogy vonjon vissza. Beismerte bűnét, és hat évig börtönbent bűnhődik.

Tizenkettőszer: Lorenzo Martin, életének harmincadik évében. Azt mondta, hogy csak az Istennek kell gyónnunk, és senki más embernek. Hogy csúfságos a papoknak gyónni, és hogy a mórók és keresztények beszéde és hite egyforma. Vezeklésre fogták, és három hónapig be lesz zárva.

Tizenharmadszor: Juan Corineo, egy morisco, a berbersekhez akart menni, és azt mondta, hogy a Miasszonyunk nem szült szűzen. Száz vesszőre büntették.

Tizennegyedszer: Juan de Spinosa testvér a Szent Háromság rendjéből. Misét mondott és gyóntatott anélkül, hogy föl lett volna szentelve. Vezeklésre fogták úgy, hogy hat évig a rend egyik kolostorában legyen bezárva. És nem is fogják már többé fölszentelni.

Tizenötödszer: Juan de Montis, egy mór, kétszer házasodott. Száz vessző és tízévi gályarabság.

Harmincegyedszer: Andreas Perez, baccalaureus, a sevillei San Salvador-templom papja, különböző csúf cselekedetek, nekromantia⁵³ és ördögidézés miatt vezeklésre vonatott, a papi rendből való kizárás mellett egyévi börtönrre ítéltetett.

Harminckettőszer: Andreas Conseno, egy paraszt azt mondotta, hogy a papoknak nem szabad meggyónni a súlyos bűnöket, mert azok is csak emberek, mint ő. A nyilvános autodafén kellett visszavonnia szavait, és száz vesszőt kapott.

Élj boldogul! Örülök, hogy kész!

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 191–192.)

(Kardos Tibor fordítása)

☞ TÖRVÉNY AZ ANGOL KATOLIKUSOK ELLEN (1593)

Erzsébet királynő (1558–1603) uralkodásának elején a katolikusokat megtűrték: csekély bírság ellenében távol maradhattak az anglikán istentisztelettől, és magánházakban misézhettek. A királynőre 1570-ben kimondott pápai átok nyomán azonban minden katolikus potenciális felforgatóvá vált, s ennek némi valós alapot kölcsönöztek a Stuart Mária (skót királynő: 1542–1567) kiszabadítására a spanyolok és a Guise-ek támogatásával szőtt összeesküvések (1571, 1582). Az 1570-es, 1580-es években törvények egész sora irányult a katolikus közösség felszámolására. 1581-ben felségárulásnak nyilvánították a katolikus hitre való térést, illetve térítést; 1593-ban „a hitükhöz ragaszkodó pápisták elleni törvény” pedig korlátozta a katolikusok mozgásszabadságát. A törvényszegőket teljes vagyonelkobzás sújtotta. ☞

A törvény célja az, hogy könnyebben fel lehessen fedezni és meg lehessen fékezni mindazokat a veszedelmes áruló összeesküvéseket és cselszövéseket, amelyeket naponta terveznek és szerveznek gonosz és zendülő emberek legkegyesebb uralkodónk, a királynő felséges személye és az ország rendje ellen; ezen összeesküvők, akik magukat katolikusoknak nevezik, de valójában kémek és besúgók, nem csupán Őfelsége ellenségeinek kémkednek, hanem azon lázadó és áruló alattvalóknak is, akik Őfelsége királyságában születtek, és akik utálatos és ördögi céljaikat a vallás és a lelkiismeret örvé alá rejtve titokban bejárják és bebarangolják e birodalom vidékeit, hogy megrontsák és bűnbe vigyék Őfelsége alattvalóit,

⁵³ Halottidézés.

és zendülésre és lázadásra uszítják őket: Tehát a királynő Őfelsége és a mostani parlamentben összegyűlt egyházi és világi főrendek és közrendűek a parlament hatalmával elrendelik és törvénybe iktatják, hogy minden olyan tizenhat évesnél idősebb ember, aki Őfelsége királyságában vagy uralma alá tartozó területen született vagy ott honosított külföldi, aki ragaszkodik pápista hitéhez és ezen parlament ülése alatt elítélik, amiért nem hajlandó templomba, kápolnába vagy más istentisztelet tartására szolgáló helyre elmenni és ott iszentiszteletet hallgatni, hanem ezt csökönnyösen megtagadta, megsértve ezzel az azt előíró törvények és rendeletek értelmét, és ha ez az ember állandó lakóhellyel rendelkezik ezen királyságban, térjen vissza a parlamenti ülés befejezésétől számított negyven napon belül megszokott lakhelyére, és azt soha ne hagyja el több mint öt mérföldre. (Kivételt képeznek azok, akik ezen királyságban valamilyen okból ebben megátoltatnak, vagy késedelem szenvednek bebörtönlés, a királynő parancsa vagy a királyi államtanács hat vagy több tagjának utasítása miatt, vagy olyan betegségben vagy testi gyengeségben szenvednek, amely megakadályozza őket abban, hogy életük közvetlen veszélyeztetése nélkül utazzanak, illetve ha külföldi tartózkodás, akadályoztatás vagy késedelem miatt nem tudnak ennek eleget tenni. Ezek húsz nappal azután térjenek vissza megszokott lakóhelyükre, hogy visszatértek az országra, kiszabadultak a börtönből, vagy megszűnt a késedelem oka, illetve felgyógyultak.) A jövőben minden tizenhat évesnél idősebb ember, aki Őfelsége királyságában vagy uralma alá tartozó területen született vagy ott honosított külföldi, akinek állandó lakóhelye van a királyságban, s hitéhez ragaszkodó pápistaként törvényesen elítélik, amiért nem hajlandó templomba, kápolnába vagy más istentisztelet tartására szolgáló helyre elmenni és ott iszentiszteletet hallgatni, hanem ezt csökönnyösen megtagadja, megsértve ezzel a mondott törvényeket és rendeleteket, s elítélése idején a birodalomban tartózkodik, térjen vissza ugyanazon ítélet meghozatala utáni negyven napon belül megszokott lakóhelyére, és ezután ne hagyja el azt több mint öt mérföldre. (Kivételt képeznek azok, akik bebörtönlés vagy más fentnevezett ok miatt megátoltatnak vagy megakadályoztatnak abban, hogy a törvénynek eleget tegyenek, és az ilyen esetekben húsz nappal azután térjenek vissza megszokott lakóhelyükre, hogy kiszabadultak a börtönből, vagy megszűnt a késedelem oka, illetve felgyógyultak.) Tegyük ezt azon büntetés terhe mellett, hogy az az ember vagy emberek, aki vagy akik megszegik ennek a törvénynek az értelmét vagy szándékát, elvesztik összes javaikat és ingóságait, a királynő elkobozza minden földjüket, ingatlanjukat és örökölhető vagyontárgyukat, és ezen felül minden bérletüket és évjáradéukat, a bűnt elkövető ember életének tartamára. (...)

(*The Tudor Constitution. Document and Commentary.* Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960. 427–429.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A NANTES-I EDIKTUM (1598. ÁPRILIS 13.)

A IV. Henrik francia király (1589–1610) által kibocsátott, titkos cikkelyekkel és záradékkal kiegészített rendelet a – megszakításokkal – több mint harminc évig tartó francia vallás- és polgárháborúnak vetett véget. Az augsburgi vallásbékéhez hasonlóan a törvényhozó a fennálló állapot rögzítésére, a további konfliktusok elkerülésére törekedett, aprólékosan rögzítve mindkét felekezetet, a katolikusokat és az 'úgymond reformált vallásúakat', valamint minden egyes rend és társadalmi réteg jogait és kötelességeit. Egyben igyekezett helyreállítani a monarchiának a belháborúk idején megtépázódott tekintélyét és hatalmát a vallási élet felügyeletének terén is, kifejezve a Legkeresztényebb Király igényét alávalói vallási egységének majdani helyreállítására. ☞

Mi, Henrik stb. (...) A végtelen kegyek közül, amelyekben Isten tetszése szerint részeltetett bennünket, a legjelentősebb és legkiválóbb minden bizonnyal az, hogy felruházott a szükséges erénnyel és erővel ahhoz, hogy ne engedjünk a trónra lépésünk idején uralkodó szörnyű viszályoknak, felfordulásnak és zűrzavarnak. A királyság ugyanis annyi pártra és csoportosulásra szakadt akkoriban, hogy a közülük legtörvényesebb volt majdhogynem a leggyengébb. [Az isteni kegyek] által azonban olyannyira dacolni tudtunk e felfordulással, hogy végül úrrá lettünk rajta, s immár az állam üdvének és nyugalmanak révébe érkezünk. (...)

Ily nagy és veszedelmes gondok ekkora tömegében, mivel nem oldhattuk meg valamennyit egyszerre és egy időben, bizonyos sorrendhez kellett tartani magunkat. Először a csupán erővel lezárható ügyekkel kellett törődnünk, míg az értelem és méltányosság [útján] kezelhetőket inkább el kellett halasztani, és fel kellett függeszteni bizonyos időre. (...)

E későbbre halasztandó ügyek sorában a legfontosabbak között voltak azok a több katolikus tartományunkból és városunkból érkezett panaszok, amelyek szerint a katolikus vallást nem állították vissza egyetemlegesen a korábban a vallás okán keletkezett zűrzavar lecsendesítésére hozott rendeleteknek megfelelően. Az úgymond reformált vallást követő alattvalóink ugyancsak panaszkodtak és tiltakoztak egyrészt az említett ediktumokban biztosított jogaik semmibevétele miatt, másrészt azért, mert vallásuk gyakorlása, lelkiismereti szabadságuk, valamint személyi és vagyoni biztonságuk érdekének szerették volna azokat kiegészíteni. Azt vélelmezték ugyanis, hogy a legutóbbi, az ő tönkretételük ürügyén támadt zűrzavarok és forrongások miatt méltán van okuk e tekintetben új és nagyobb féltelmet táplálni. Gondjaik orvoslását azonban egyre csak halogattuk, nem akaráván egyszerre túl sok ügygel foglalkozni; illetve azért is, mert a harci dühvel a törvényalkotás nem ért össze, bármily jók legyenek is a törvények. Most azonban, amikor Isten kegyessége folytán valamelyest nagyobb nyugalom örömeit kezdjük élvezni, úgy véltük, hogy e [békességet] nem használhatjuk fel jobban, mint hogy az ő szent nevét és szolgálatát érintő dolgokkal foglalkozzunk, és gondoskodjunk arról, hogy minden alattvalóink imádhassa őt, és imádkozhasson hozzá. S ha azt pillanatnyilag nem is volt kegyes megengedni, hogy ez a vallás ugyanazon formájában történjék, [azt akarjuk, hogy] legalább a szándék legyen azonos és a szabályok olyanok, hogy emiatt ne kerüljön sor alattvalóink között zűrzavarra vagy összeütközésre, s hogy mi és ez a királyság mindig kiérdemelhessük és megőrizhessük a dicsőséges „legkeresztényibb” címet. (...)

Ezért, mivel felismertük az ügy rendkívüli jelentőségét, s azt, hogy igen alapos megfontolást érdemel, valamint azután, hogy katolikus alattvalóink sérelmeinek jegyzékét ismét megvizsgáltuk, és említett, úgymond reformált vallású alattvalóinknak is megengedjük, hogy küldötték útján gyűlést tartsanak a maguk sérelmeinek és panaszainak összefoglalására, majd ez ügyben többször is tanácskoztunk velük, illetve áttekintettük a korábbi rendeleteket, szükségesnek ítéltük, hogy – immár az egész kérdésről – valamennyi alattvalóinknak egy általános, tiszta, világos és kizárólagos törvényt adjunk, amely szabályozza minden e tárgyban korábban felmerült és a jövőben esetleg előforduló nézeteltérést, s amellyel mindkét fél megelégedhet. (...) Ezt az elhatározást pedig részünkről nem vezette más, mint egyedül Isten szolgálata iránt érzett buzgalmunk, s hogy ezentúl valamennyi alattvalónk folytathassa és végezhesse [e szolgálatot], valamint [az a szándék], hogy jó és tartós békét teremtsünk közöttük. Ugyanazon védelmet és kegyet esdekeljük és várjuk isteni jóságától eziránt, mint amelyben láthatólag mindig is részeltette ezt a királyságot keletkezése óta és fennállásának mára elért hosszú ideje folyamán mindvégig. Azt is kérjük, hogy kegyelme által alattvalóink helyesen értsék, hogy e rendeletünk betartásán múlik (azon túl, ami Istennel és embertársaikkal szembeni kötelességük) egységük, egyetértésük, nyugalomuk és békességük, valamint ezen egész Állam visszaemlése korábbi fényébe, gazdagságába és erejébe. Ahogyan részünkről mi is megígérjük pontos betartását, nem tűrve,

hogy bármilyen módon is megsértsék. Ezen okokból kifolyólag, miután ezt az egész ügyet a vérbeli hercegek, a korona más hercegei és tisztviselői, valamint oldalunkon álló Államtanácsunk egyéb nagy és tekintélyes személyiségeinek véleményét kikérve jól és gondosan mérlegeltük és megfontoltuk, ezzel az örökös és visszavonhatatlan ediktummal kimondtuk, kijelentettük és elrendeltük, kimondjuk, kijelentjük és elrendeljük:

I. Először, hogy az 1585. március 1-jétől trónra lépésünkig és a korábbi zűrzavarok idején és alkalmával mindkét fél által elkövetettek emléke, meg nem történt eseményeknek tekintve azokat, töröltessék el, és menjen feledésbe. Sem főügyeink, sem bármely más köz- vagy magánszemély számára se engedessék meg és legyen szabad bármikor vagy bármely alkalommal is ezekről említést tenni, pert vagy eljárást indítani bármiféle bíróság vagy joghatóság előtt. (...)

III. Elrendeljük, hogy a római katolikus és apostoli vallás állíttassék vissza királyságunkban és a fennhatóságunk alatt álló országokban minden olyan helyen, ahol gyakorlása megszakadt, hogy [ezeken a helyeken] békében és szabadon gyakorolhassák bármiféle zavar vagy akadályoztatás nélkül. Kifejezetten megtiltjuk minden rendű, rangú és állású személynek – a fent említett büntetések terhe alatt⁵⁴ – az egyházi személyek megzavarását, háborgatását és nyugtalanítását az isteni szolgálat ellátásában, a dézsámák, a javadalmukból származó haszon és jövedelmek, valamint az őket megillető összes egyéb illetékek és járandóságok beszedésében és élvezetében. Elrendeljük továbbá, hogy mindazok, akik a zűrzavarok idején az említett egyházi személyekhez tartozó templomokat, házakat, javakat és jövedelmeket kerítették hatalmukba, s azokat jelenleg is birtokukban és elfoglalva tartják, engedjék át nekik ezek teljes birtokát és háborítatlan élvezetét mindazon jogokkal, szabadságokkal és biztosítékokkal egyetemben, amelyekkel ezektől való megfosztásuk előtt rendelkeztek. (...)

VI. S hogy alattvalóink között ne maradjon semmiféle alkalom zavarkeltésre és nézeteltérésekre, az úgymond reformált vallásúaknak megengedtük és engedélyezzük, hogy királyságunk és a fennhatóságunk alatt álló országok valamennyi városában és helyén éljenek és lakjanak anélkül, hogy vizsgálatnak, háborgatásnak vagy zaklatásnak lennének kitéve, illetve olyan, vallással kapcsolatos dologra kényszerítve, amely lelkiismeretükkel ellentétes lenne, sem pedig, hogy ebből fakadóan házukban vagy lakóhelyükön kutassanak utánuk, ha egyébként jelen rendeletünk tartalmának megfelelően viselkednek.

VII. Azt is engedélyezzük minden földesúrnak, nemesnek és más, országunkbeli vagy egyéb, az úgymond reformált vallást követő személyeknek, akik királyságunkban vagy a fennhatóságunk alatt álló országokban pallosjoggal, illetve teljes páncélinges hűbértartókkal⁵⁵ rendelkeznek, (...) hogy fő lakóhelyükön ott-tartózkodásuk ideje alatt – illetve távollétükben feleségük és családjuk vagy annak egy része – gyakorolják az említett vallást. (...)

VIII. Olyan hűbértartókon álló házakban, ahol az említett vallású személyeknek nincs pallosjoga vagy páncélinges hűbértartókuk, a vallásgyakorlat csak családjuk számára megengedett. Azt azonban nem akarjuk, hogy ha családjukon kívül harminc főig bezárólag más személyek is megjelenének ott, (...) emiatt felelősségre legyenek vonva, feltevé, hogy az említett házak nem pallosjoggal rendelkező katolikus földesurak birtokait képező városokon, mezővárosokon vagy falvakon belül találhatók. (...)

IX. Azt is engedélyezzük az említett vallás követőinek, hogy a fennhatóságunk alatt álló összes olyan városban és helyen gyakorolják vallásukat, ahol azt már korábban beve-

⁵⁴ A második cikkelyben a felekezetek közti békeség megbontásával szemben a köznyugalom megzavaró elleni szokásos büntetés kiszabását helyezi kilátásba az uralkodó.

⁵⁵ Az eredetiben *fief de haubert*, azaz közvetlenül a királyi joghatóság alá tartozó birtok a francia feudális jog szerint.

zették, illetve 1596-ban és 1597 augusztusának végéig több különböző alkalommal nyilvánosan gyakorolták, minden ennek ellentmondó rendelkezés és ítélet ellenére. (...)

XII. Jelen ediktummal nem áll szándékunkban csorbítani bizonyos katolikus hercegekkel, urakkal, nemessékkal és városokkal hűségünkre térésük érdekében korábban kötött rendeletek és egyezmények érvényét az említett vallás gyakorlásának vonatkozásában. (...)

XIII. Kifejezetten megtiltjuk az említett vallás híveinek, (...)

XIV. hogy udvarunkban és kíséretünkben, valamint itáliai birtokainkon és országainkon, illetve Párizs városában és annak ötmérföldes körzetén belül bármilyen módon is gyakorolják vallásukat. Mindazonáltal az említett vallás itáliai birtokainkon és országainkon, valamint említett városunkban és annak ötmérföldes körzetén belül lakó híveit nem lehet felelősségre vonni otthonukban, sem olyan, vallásukat érintő dolgokra kényszeríteni, amelyek lelkiismeretükkel ellenkeznek. (...)

XX. [Az említett vallás követői] kötelesek tiszteletben tartani a római katolikus és apostoli egyház ünnepeit. Ezek az ünnepnapokon nem dolgozhatnak, árusíthatnak vagy nyithatják ki boltjukat. Hasonlóképpen, az említett ünnepnapokon és más tiltott napokon a mesteremberek sem dolgozhatnak műhelyükön kívül, ahogyan azon mesterségek művelői sem, amelyeknek zaját kívül a szomszédok vagy a járókelők zárt ajtók mögül is meghallhatják. (...)

XXV. Úgy akarjuk és elrendeljük, hogy az úgymond reformált vallás hívei és az ő pártjukra állt bármilyen rendű, rangú és állású személyek kötelesek legyenek (...) fizetni és leróni a dézsmát a plébánosoknak és más egyházi személyeknek és mindazoknak, akiket megillet az egyes helyeken érvényes gyakorlatnak és szokásnak megfelelően. (...)

XXVII. (...) Kijelentjük, hogy az úgymond reformált vallás valamennyi jelenlegi és jövődébéli követője alkalmas királyságunk és a fennhatóságunk alatt álló országok, birtokok és uradalmak mindenfajta, királyi, földesúri, vagy városi rangjának, méltóságának, tisztségének és közhivatalának betöltésére és gyakorlására (...) anélkül, hogy más esküt kellene tőlük venni, mint hogy tisztükben jól és hűségesen szolgálják a királyt, és rendeleteit betartják, ahogyan az mindig is szokásban volt. (...)

XXX. Ávégett, hogy alattvalóink számára az igazságszolgáltatás minden gyanú, gyűlölködés és kedvezés nélkül történjen, lévén ez az egyik legfőbb eszköz arra, hogy békében és egyetértésben tartsuk őket, elrendeltük és elrendeljük, hogy Párizsi Parlamentünkben állítsassék fel egy elnökből és az említett parlament tizenhat tanácsosából álló kamara, amely az ediktum kamarája elnevezést kapja. Ez ne csupán az úgymond reformált vallásúaknak az említett parlament illetékességi körébe tartozó ügyeivel és pereivel foglalkozzon, hanem a normandiai és Bretagne-i parlamentjeink hatáskörébe tartozókkal is (...) mindaddig, amíg az említett parlamentek mindegyikében fel nem lesz állítva egy kamara, hogy helyben szolgáltatson igazságot. (...)

XXXI. A már korábban Castres-ban, toulouse-i parlamentünk illetékességi területére felállított kamarán kívül, amely jelen állapotában folytatja tevékenységét, ugyanazon megfontolásoktól vezéreltetve elrendeltük és elrendeljük, hogy grenoble-i és bordeaux-i parlamentjeink kebelén belül is állítsassék fel egy-egy kamara, amelyek két, egy katolikus és egy úgymond reformált vallású elnökből és tizenkét tanácsosból álljanak, utóbbiak közül hat katolikus, hat pedig az említett vallás követője legyen. (...)

LVIII. Kijelentjük, hogy az összes, az úgymond reformált vallásúak ellen – legyen szó élőkről vagy már elhunytakról – boldogult II. Henrik király halála óta hozott ítélet, határozat, eljárás, vagyonelkobzás és értékesítés, illetve rendelet (...) semmis, visszavonatik és eltöröltetik, azokat megsemmisítjük, visszavonjuk és eltöröljük. (...)

LXXIV. Az említett vallás követőit a jövőben nem lehet a katolikusokénál nagyobb rendes vagy rendkívüli terhekkel sanyargatni, hanem csakis javaik és anyagi helyzetük arányában szabad őket megterhelni. (...)

LXXVI. Egyetlen [párt]vezér, úr, lovag, nemes, tisztviselő, város és közösség, mint ahogy segítők és támogatóik, valamint özvegyeik és örököseik sem adósak mindazon bírságok, zsákmány, váltásdíj vagy más természetű, az 1585 márciusában kezdődött zűrzavarok vagy korábbi felfordulások alkalmával egészen trónra lépésünkig elvett pénzek tekintetében, amelyeket maguk vagy parancsaik nyomán [mások] vettek el és hajtottak be akár a királyt illető bevételekből – bármekkora összegre is rúgjanak –, akár városok, közösségek és magánszemélyek pénzéből, illetve egyházi vagy egyéb járadékokból, jövedelmekből, ezüstneműből, ingóságok eladásából, királyi vagy más szállaerdők [értékesítéséből]. (...)

LXXVII. Az említett vallás híveinek nem kell felelniük az általuk tartott általános és tartományi gyűlésekért, (...) sem az általuk felállított és elrendelt tartományi tanácsokért, ahogyan az említett tanácskozásokon és tanácsokban hozott határozatokért, rendeletekért és rendelkezésekért sem. [Nem tartoznak számadással] helyőrségek felállításáért és növeléséért, katonaság toborzásáért, királyi bevételek beszedéséért és lefoglalásáért akár adóhivatalnokoktól, akár a plébániák adóbegyűjtőitől vagy bármiféle más módon [jutottak is azokhoz], sem só lefoglalásáért, vagy folytatólagos vámszedésért és új vámok bevezetéséből származó bevételek miatt sem, (...) [ahogyan] hajók felszerelése és tengeri hadviselés, az említett vámok és más közpénzek megfizettetésére irányuló minden balul végződő beavatkozás és túllkapás, sem városok, várak és egyéb helyek megerősítése, pénz- és munkaszolgáltatás kivetése, e pénzek beszedése, királyi adószedők, adóbérlők és más tisztviselők elmozdítása és másokkal történő felváltása, illetve semmiféle – akár a királyságon belüli, akár kívüli – szövetkezés, levelezés és tárgyalás [sem kéretik rajtuk számon]. (...)

LXXXII. Az említett vallás hívei is mostantól kezdve elállnak és felhagynak mindenfajta – mind a királyságon belüli, mind kívüli – üzelmekkel, tárgyalással és kapcsolattartással. Az említett tartományi gyűlések és tanácsok tüstént oszlojnak szét, valamint mindenfajta létező és bármiféle indokkal is jelen ediktumunk kárára létrehozni kívánt liga és társulás töröltessék el és nyilváníttassék semmisnek, ahogyan mi ezeket eltöröljük és semmisnek nyilvánítjuk. Egyben kifejezetten megtiltjuk összes alattvalónknak, hogy ezen-től engedélyünk nélkül bármiféle hozzájárulást és pénzt hajtsanak be, erődítési munkákat végeztessenek, katonaságot fogadjanak fel, a jelen rendelet által engedélyezett fegyverteleken összejöveleken és gyűléseken kívül más hasonlókat is tartsanak. (...)

LXXXIX. Elrendeljük, akarjuk és úgy tetszik nekünk, hogy minden rendű és rangú, az úgymond reformált vallást követő úr, lovag, nemes és mások, illetve a pártjukhoz csatlakozott egyéb személyek kapják vissza és tartassanak meg ténylegesen összes javaik, jogaik és címeik élvezetében a nevezett zűrzavarok idején és miatt hozott ítéletek ellenére is. Ezeket a határozatokat, vagyoneklobzásokat és ítéleteket pedig, esetleges következményeikkel egyetemben, e célból semmisnek nyilvánítottuk és nyilvánítjuk.

XC. Az úgymond reformált vallásúak és a pártjukon állók [katolikus] egyházi ingatlanokban tett és nem boldogult király elődeink hatalmából eredő szerzeményei semmisnek tekintendők. El is rendeljük, akarjuk és úgy tetszik nekünk, hogy az egyháziak rögtön és késedelem nélkül kerüljenek vissza és tartassanak meg ily módon elidegenített javaik birtokában, valóságos és tényleges élvezetében. (...)

Titkos cikkelyek:

II. Az úgymond reformált vallásúak nem kötelezhetők hozzájárulásra [katolikus] templomok, kápolnák és parókiák javításához és építéséhez, sem pedig papi öltözékek, templomi világítás, harangöntés, szentelt ostra, kegyes célú társaságok díjának, valamint plébánosok és egyházi személyek számára bérelt lakóhely díjának fizetésére és más hasonló dolgokra, hacsak nem általuk vagy az azokat alapító elődeik által tett alapítványok, juttatások vagy rendelkezések kötelezik őket erre.

III. Arra sem kötelezhetők, hogy az előírt ünnepnapokon házaik homlokzatát fel-

díszítsék. Pusztán el kell tűrniük, hogy a helyi tisztviselők rendeletére feldíszítsék azt anélkül, hogy ehhez bármivel is hozzájárulnának.

IV. Hasonlóképpen arra sem kötelezhetők, hogy más vallású [lelkészről] fogadjanak el bátorítást betegségük idején, vagy amikor bírói ítélet miatt, vagy más módon, közel állnak a halálhoz. Lelkészeik szabadon kereshessék fel és vigasztalhassák őket. (...)

XXXIX. Papok és egyházi személyek korábban kötött házasságát illetően Ófelsége (...) nem akarja és nem áll szándékában, hogy emiatt felelősségre vonják vagy háborgassák őket. (...) Mindazonáltal kijelenti, hogy (...) az ezekből a házasságokból származó gyerekek csak szüleik ingó és ingatlan, egyenként vagy közösen szerzett jószágait örökölhetik. Gyermekek híján a legközelebbi és arra képes rokonok örökölnek. Az ilyen állapotú személyek által ingó és ingatlan javakról tett vagy ezután teendő végrendeletek, adományok és egyéb rendelkezések tehát jónak és érvényesnek nyilváníthatnak. (...)

XLIV. Az említett vallás lelképásztorai felmentettek az őrszolgálat, őrzőjárat, a katonaság beszállásolásának és a rovásadó kivetésének és beszedésének kötelezettsége alól. (...)

További titkos cikkelyek:

A mai napon, 1598. április 30-án, a Nantes-ban tartózkodó király, aki az összes tőle telhető elégtételt meg akarván adni úgymond reformált vallású alattvalóinak az általuk egyrészt lelkiismeretük szabadsága, másrészt személyük, vagyonuk és javaik biztonsága érdekében szükségesnek tartott [intézkedésekre] vonatkozó kérések és folyamodványok tekintetében; (...) valamint Ófelsége, meg lévén győződve hűségükről és szolgálata iránti őszinte odaadásukról, (...) az újonnan hozott ediktumába foglaltakon kívül (...) engedélyezte számukra és megígérte, hogy mindazon hely, város és vár, amely 1597. augusztus havának végéig a kezükön volt, s amelyekben egy összeállítandó és Ófelsége által aláírandó jegyzék alapján helyőrség állomásozik majd, jelen ediktum nyilvánosságra hozatalától számított nyolc éven keresztül Ófelsége hatalma és fennhatósága alatt őrizetük alatt marad. (...)

(Roland Mousnier: *L'assassinat d'Henri IV. In: Trente journées qui ont fait la France.* Paris, 1964. 294–303., 309., 314–315., 317., 319., 321., 326–327., 330–331.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ MORISZKÓK,⁵⁶ ZSIDÓK, VÉRTISZTASÁG (1610)

A 16–17. századi spanyol társadalom egyik legnagyobb problémája az „új keresztények”, azaz az országban maradt, kikeresztelkedett zsidók és mórok helyzete volt. A politikai, vallási egység igénye kikeresztelte a társadalomból a nem „tiszt, keresztény, spanyol” vérálagosokat. A kikeresztítés formája a kiűzéstől kezdve az erőszakos megértésen át a hivatalok és az érvényesülés elzárásáig terjedt.⁵⁷ Ennek következménye lett a vértisztaság igazolásának igénye is, amely évszázadokon át meghatározta a spanyol mentalitást, szembéllítva az „új keresztényeket” a „régikeresztényekkel”, és a rang, a nemesi cím, az honor⁵⁸ összetett fogalmát helyezve a legkiemeltebb társadalmi érték szintjére. A moriszkók

⁵⁶ A moriszkók (Spanyolországban maradt, kikeresztelkedett, de többnyire titokban mohamedán hitüket gyakorló mórok) 1609-es kiűzetése demográfiai és gazdasági problémákat vetett fel elsősorban Valenciában, Granadában, Kasztíliában, ahol a mezőgazdaságban munkaerőhiány állt elő.

⁵⁷ 1492-ben kiűzték a zsidókat, 1502-ben rákényszerítették a moriszkókat a kereszténység felvételére, 1526-ban moriszkófelkelés az Espaldón hegységben, 1565-ben újabb moriszkófelkelés Granadában, 1609-ben moriszkók kiűzése.

⁵⁸ *Honra*, a korabeli spanyol társadalom egyik alapvető és rendkívül összetett eszménye, ami magába foglalta sok minden más mellett a nemesi becsület, a társadalmi pozíciókra, rangokra, méltóságokra való alkalmasság és a jó hírnév fogalmait.

kiűzetése 1609-ben komoly gazdasági és társadalmi problémát vetett fel, mert szaktudásuk kifejezetten érdekeltté tette a földesurakat a megvédésükben. Ez a népcsoport nagyobb tömbben már csak Valenciában és Kasztília egy részén élt. Az alábbi két forrás közül az első az Államtanács 1610. január 30-i ülésének III. Fülöphöz (1598–1621) felterjesztett jegyzőkönyve a moriszkók kiűzését követően felmerülő problémákról. ➤

Uram! Castro gróf⁵⁹ december 28-i levelében azt írta Lerma hercegének,⁶⁰ hogy (...) Őfelsége óhajtja, hogy a moriszkók által lakatlanul hagyott helyekre külföldi családokat hozzanak, hogy betöltsék az ottani űrt. Úgy vélte, hogy nem lenne rossz, ha görög keresztényeket engednénk be, akik Istennek hálát adnának, ha a sorsuk olyan fordulatot venne, hogy kiszabadítanánk őket a Morea térségből⁶¹ és a török birodalom más helyeiről.

Az Államtanács, miután megtárgyalta az ügyet, a következő módon szavazott: León főkapitánya⁶² szerint (...) jobb lenne lombard, bajor vagy mallorcai családokat hozni, akik kiváló földművelők. Az a hír járja, hogy a lombard és bajor népek nagyon jó természetűek és jó katolikusok is egyben.

Toledo érseke⁶³ azon a véleményen volt, hogy óvatosan járjanak el a moriszkók által hátrahagyott űr betöltésénél, (...) kizárja, hogy Castro gróf gondolatmenete megfelelő lenne. (...)

Kasztília főparancsnoka⁶⁴ szerint a görög nép nem megfelelő a betelepítésre, mert nem tartja őket jó földművelőknek, és jobb lenne lombard és bajor családokat hozni. (...)

Az Infantado hercege⁶⁵ szerint, ha az idegenek Kasztíliába mennek, akkor csatlakozik az előtte szóló véleményéhez, de ha Valenciába tartanak, (...) akkor Őfelsége értesítse az ottani birtokosokat, hogy megtárgyalhassák, hogy egyáltalán befogadják-e őket, és milyen feltételek mellett teszik ezt.

Albuquerque hercege⁶⁶ egyetértett az Infantado hercegevel.

León komturja újra felszólalt, és hangsúlyozta, hogy egész Kasztíliában nagy az emberhiány, és sok a csavargó. Kifejezetten a Tanács kötelezettsége, hogy megoldást találjon (...) és ezen ügyet a királyság megőrzése érdekében megtárgyalja, (...) mivel nyilvánvalóvá vált a földművesek kis száma és az ebből fakadó terményhiány. Úgy ítéli meg, szükséges, hogy (...) utasítsák a bírákat,⁶⁷ hogy mindegyik a saját körzetében jelentést tegyen, melyik földeken és szőlőkön dolgoznak, és melyek az üresen hagyottak, illetve kik a birtokosaik és a földműveseik. (...) Mert semmi haszna nem lenne annak, ha úgy hozatnánk embereket, hogy nincsenek birtokok, amelyeket elfoglalhatnának és művelhetnének.

Ismerve a helyzetet, ajánlatos lenne utasítást adni, hogy azok, akiknek van földjük,

⁵⁹ Francisco Agustín de Castro (†1637), Lemos, Villalba és Castro grófja.

⁶⁰ Lerma első hercege, azaz Francisco Gómez de Sandoval y Rojas (1552–1623), III. Fülöp legfőbb minisztere, kegyence volt. Hercegi címét 1599-ben kapta, majd 1618-ban kegyvesztett lett, és miután pozícióit fíának ítélték, 1621-ben, III. Fülöp halála után az új kegyenc, Olivarez herceg eljárást indított elene, és Tordesillasba száműzték.

⁶¹ Peloponnészosz.

⁶² Comendador Mayor de León. E rangot ekkor Baltasar de Zuñiga (1561?–1622) töltötte be. Az unokatestvére Olivarez herceg volt.

⁶³ Bernardo Sandoval y Rojas (†1618), Lerma hercegének nagybátyja.

⁶⁴ Condestable de Castilla. Íñigo Fernández de Velasco.

⁶⁵ Infantado: 1475-ben a Katolikus Uralkodók az egyik legnagyobb hatalmú hívők, Diego Hurtado de Mendoza, Santillana második márkija, számára hozták létre. Innentől kezdve a Mendoza család viselte az Infantado hercege címet. 1610-ben a hatodik herceg Íñigo López Mendoza volt.

⁶⁶ 1492-től a de la Cueva család viseli a címet.

⁶⁷ Corregidor. 1480-ban hívták létre a toledói cortez alatt a corregidorok intézményét. A corregidor nem más, mint a mindenkor hatalom által kinevezett királyi hivatalnok, aki a városok irányítását befolyásolhatja, és így helyben kontrollálja a városi önkormányzatokat, illetve az általuk választott bírákat, polgármestereket.

műveljék meg, mert ha nem, akkor mások kapják meg. Sokan vannak, akik felhagynak a földek művelésével, hogy kisebb erőfeszítést igénylő és nagyobb hasznot ígérő munkákba válganak. (...)

Ezzel együtt meg kell szüntetni azt a visszasságot, amely abból ered, hogy a földművesek a gyerekeiket elküldik írástudó, egyházi vagy hadi pályákra, lebeszélve őket a földművelés folytatásáról. Ez az oka annak, hogy oly sok deákunk,⁶⁸ klerikusunk és más egyházi személyünk van, és akkora hiányt szenvedünk a földművelőkből. Ha valakinek hat gyereke van, akkor csak hármát küldjön el a fenti pályákra, és a többi a saját hivatását folytassa. (...) Amennyiben nem hajlandók, akkor kötelezni kell őket, hogy adják át földjeiket és szőlőiket unokatestvéreiknek vagy más rokonaiknak, akik megművelik.

A Tanács egyetértett azzal, amit León főparancsnoka javasolt, és kéri Öfelségét, hogy a döntésénél vegye ezt figyelembe.

Öfelsége rendelje el azt, ami őt legjobban szolgálhatja. Madrid, 1610. január 30.

Öfelsége válasza: Castro grófjának megköszöni emlékiratát, (...) Fuentes grófjától⁶⁹ azt kérdezi, hogy mennyi lakost lehet hozni Milánó területéről, Don Baltasar de Zuniga⁷⁰ járjon utána, hogy Bajorországból mennyit. Ami ezeket a királyságokat illeti, jónak találja a lejegyzett dolgokat, és kéri, hogy hajtsák végre. (...)

☞ A VÉRTISZTASÁG-RENDELETEK PROBLÉMÁIRÓL (1625)

Emlékirat, amelyet a Szent Inkvizíció Legfőbb Bírósága nyújtott be IV. Fülöpnek (1621–1665) a főinkvizítoron, don Andrés Pachecón keresztül. ☞

Uram! A rendeletek,⁷¹ amikor érvénybe léptek, nem csak erkölcsileg kifogástalanok és keresztényileg igazoltak voltak, hanem a teljes politikai bölcsességet is tükrözték, amelyre szükség volt olyan romlott időkben a nagy eretnokségek és judaizmus ellen. Nem arra alapozódtak, hogy a zsidók ölték meg Krisztus Urunkat, (...) mert mindenki hibája okozta Legfőbb Urunk halálát. Az Egyház ugyanúgy keblére fogadta az újonnan megkeresztelkedetteket, rájuk bízta evangéliumát, prédikációit, szentségeit, püspökségeit, egyházkerületeit, hogy oktassanak, katekizmusra tanítsanak, sőt prédikáljanak. És ugyanez az Egyház sohaseme mutatott megvetést a megkeresztelkedett zsidók iránt, pusztán Krisztus Urunk halálának [körülményei miatt], (...) csak ha meggyőződtek a gyanújukról, hogy milyen kevés hittel élnek, és milyen könnyedén tértének vissza [hitükhöz], ami a nem megkeresztelkedett és Spanyolországból még ki nem űzött zsidókkal való kapcsolataikból fakadt. Mert azok, akik igaz módon tértek meg Szent Hitünkre, azok nem estek vissza [e bűnbe], és minden gyanútól mentesnek ismerték meg őket, és méltóknak találtattak arra, hogy öreg keresztényeknek hívják őket, tisztelik őket, és így minden hivatal betölthessenek.

Látható, hogy milyen nagy a különbség a mai és a régi idők között, mert ma a jó és tiszta vérről vagy a nélkül jegyzettek közül is alig kerülnek az Inkvizíció ítélőszéke elé mások, mint moriszkók és alacsony származású [zsidó] portugálok, (...) de azok senkit sem fertőznek meg. Még nyilvánvalóbb, ahogy a nem jó vérről jegyzett családokban milyen áhítattal és könyörületességgel járnak templomba, veszik fel a szentségeket és küldik el lányai-

⁶⁸ Letrado.

⁶⁹ Pedro Enriquez de Acavedo (1577–1610), Fuentes grófja, 1595–1596 között Alessandro Farnese halálát követően Flandria, 1600–1610 között Milánó kormányzója.

⁷⁰ León főkapitánya (Comendador Mayor de León).

⁷¹ A zsidók, moriszkók, „új keresztények” hitére, jogaira, öltözködésükre, hivatalviselésükre stb. vonatkozó rendeletek sokasága az Inkvizíció felállításától, 1480-tól.

kat apácának, fiaikat papoknak. (...) Jobban engedelmeskednek törvényeinknek, mint azok sokan, akik gótoktól származtatják magukat. (...) De ezer mérföldről látszik már [a régi keresztények] hitének gyengesége, (...) és az utóbbiak megbélyegzik, bizalmatlanok és megvetik ezeket [az új keresztény] családokat, és menekülnek tőlük, mint valami fertőzőtől, kerülve velük mindenféle kapcsolatot. Ebből következik, hogy mivel megszűnt az az ok, ami miatt létrehozták a rendeleteket, (...) fel kell számolni az őket sújtó szigort, (...) mert nem kell attól félni, hogy visszaesnek. Mert ha érdekükben áll [az új keresztényeknek], akkor megszerzik a megkérdőjelezhetetlen vértisztaságú emberek állásait, és ezt nem lehet megakadályozni, mivel (...) áttűrik családnevüket, nagyszüleik neveit, sőt, hogyha szándékuk eléréséhez szükségesnek tűnik, az egész családfát megváltoztatják, és a legjobb [származású] felmenőket hamisítják. (...) Ennek következtében a rendeletek erélye megszűnt, másrészt a mostani gonosz idők miatt nem lehet elérni az eredeti célokat. Bölcsesége utaló lenne, ha megreformálnánk és megszüntetnénk a sok és súlyos bűnt, amelyeket ebben az ügyben követnek el. (...)

Az Inkvizíció Bíróságánál is nagy számban találkozunk meghamisított, valótlan végrendeletekkel és más, akár régi, akár mostani betűkkel jól megírt közokirattal, papírokkal, aláírásokkal. Úgyhogy már nincs olyan ügy, amelyre ne gyanúval tekintenének, bármennyire hiteles is lenne. Sőt a nagyon képzett és tapasztalt emberek se tudják a valódit a hamis okirattól megkülönböztetni. És [a hamisítók] szándéka ezáltal a legfőbb kincs, az *honra*⁷² elérése. (...)

Ehhez kapcsolódik az a sok kár, ami a tanúskodásból fakad, mivel akár szeretetből, barátságból, akár félelemből vagy érdekből azt mondják, amit a felek akarnak, és van olyan köztük, (...) akit ha nem fizetnek meg jól, tönkreteszi a legtisztább és legnemesebb családokat is. Így ma már mindenki megvásárolja az *honrát*, úgy a tiszták és nemesek, mint azok, akik ettől messze állnak. Az előbbieket azért, hogy el ne vegyék tőlük, az utóbbiak, hogy megszerezhessék azt. (...)

Ez még kiegészül a rendkívüli költségekkel, még a mindennapi bizonyítási eljárások esetén is, amikor az információ és a bizonyítékok egyértelműek. Mert az egészséggel együtt hatalmas vagyonokat emésztene fel az eljárás, a jogok [biztosítása] és a megvesztegetések. (...) A költségeket növeli a perek elhúzódása, amelyek gyakran harminc évnél is tovább tartanak, és egész nemzetségek vitatkoznak egy követelésen, nemegyszer pedig az életük előbb fejeződik be, mint hogy az ügy nyugvópontonra jutna. (...) Ha egy jó katonát, egy kitűnő és ismert, erényes embert akár Ófelsége tisztséggel ellátni, nem tudja másképpen, mint hogy egy reverendát⁷³ adományozva nemessé tegye, mert senki sem ismer el más jutalmat, mint az *honrát*, amely nélkül semmilyen rendű és rangú posztot nem tölthet be. (...) Mert ha valaki nem viseli egy rend ruháját, azt nem az erény, a szolgálat, az érdem hiányának tudják be, (...) hanem a származásnak. (...)

Emiatt van az, hogy hitelt veszti a Királyság legfőbb támasza, a nemesség, amely azonnal Ófelsége szolgálatába áll, bármilyen alkalomról legyen is szó, és akik ellen fordultak az alacsony származású emberek, akik nemcsak egyenlők akarnak lenni a nemesekkel, hanem velük szemben előnyre is szert akarnak tenni.

(*Historia de Espana* XI. Dir. Manuel Tunón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1984. 625–631.)

(Korpás Zoltán fordítása)

⁷² Az *honra* fogalmáról lásd a moriszkókról szóló 1610-es forrás bevezetéséhez fűzött jegyzetet.

⁷³ A korabeli spanyol társadalomban való érvényesülés egyik módja a lovag- vagy egyházzrendekbe való bejutás volt.

☞ XV. GERGELY PÁPA MEGVÁLASZTÁSA. VELENCEI KÖVETEK JELENTÉSE (1621)

Girolamo Giustinian, Antonio Grimani, Francesco Contarini és Girolamo Soranzo Velenice rendkívüli követeiként 1621 májusában utaztak Rómába, hogy tisztelegjenek az újonnan választott pápa, XV. Gergely előtt. Visszatérük után a doge, Antonio Priuli és a Szenátus előtt felolvasott jelentésük elején a pápaválasztással és az új pápa személyével foglalkoznak. ☞

Főméltóságú Fejedelem, Nagyra becsült és Nagyméltóságú Urak! Ha a pápák kiválasztása (be kell vallani, hogy valóban ők viselik a legelső tisztséget Isten Egyházában) mindig elsősorban a Szent Lélek műve, úgy látható volt, hogy XV. Gergely kiválasztásában hathatósan működött közre, általános csodálatot kiváltva, és ennek megfelelő elégedettséget okozva, mely az egész kereszténységet eltöltötte. Miután V. Pál pápása tizenhatodik évében, [1621.] január 28-án elhunyt, kilenc napon át, szokás szerint, pápai gyászszertartást rendeztek neki, a tizedik napot követően, február 8-án a Conclave azzal a közvélekedéssel zárkozott be, hogy Campori kardinálisnak kell következnie az Apostoli Székben, ahogyan ezt igen élénken hangoztatta Borghese, aki harminckét vendéccel, a spanoly klíkkal egyesülve és Montalto, Medici, valamint d'Este támogatásával ment a Conclavéba, oly biztosan abban, hogy ezen akarata valósággá válik, hogy alig törődött azoknak a kardinálisoknak meggyőzésével, akik ellene voltak. És az igazság az, hogy a szükségesen felül hat biztos szavazattal bírt, hogy akarata szerint választasson pápát; de miközben folyt az alkudozás, és Borghese talán túlságosan is nyíltan lépett föl, végül Campori ügyében az történt, hogy Borghese három vendége, Orsino, Ubaldino és Tonti lélekben teljesen ellenkező nézetet vallva, nyíltan fölléptek és szorosan összefogtak Aldobrandi tiztagú klíkkjével, valamint a franciákkal. Ezen ellenzéknek olyan ereje lett, hogy Borghese, bár még mindig három olyan szavazat fölött rendelkezett, mely biztosíthatta Campori pápává választását, nem akarta megkockáztatni, hogy bizonytalanságoknak tegye ki magát, amennyiben a választók másik kardinálist jelölnének maguk közül, hiszen megtörténhet, hogy az öregek saját érdekében, mások viszont sajátos megfontolásból vagy jól leplezett titkos elkötelezettség folytán könnyen hajlandónak mutatkozhatnak a választásra. Míg Borghese így bizonytalankodott, ellenfelei egyre nagyobb önbizalmat szereztek, és mivel a nápolyi alkirály viszsza kívánt térni kormányzati ügyeihez, a vizet prédikáló, de bort ivó papokról néhány gyors döntést hoztak, anélkül azonban, hogy Campori ügyében legalább a javaslattevést megkísérelték volna. És csupán azzal a céllal, hogy Medici kardinálisnak látszólag kedvében járjanak, elkezdtek tárgyalni Monte Vecchio kardinálisának személyéről, bár nem felelt meg a spanyoloknak, különösen mivel Velenicében született, és mivel családja hosszan szolgált a Főméltóságú Köztársaságnak, továbbá azért is, mert ismert, hogy mily szoros függésben áll a nagyherceggel,⁷⁴ s így minden előterjesztés gyorsan el is bukkott. Borghesének ezután Aquino Napolitano jutott eszébe, akit a spanyolok támogattak, és akit az egész Szent Kolégium jóindulata vett körül; de őt olyan súlyos betegségek gyötörték kegyetlenül, hogy még az ágyból sem tudott felkelni, és így a Conclave befejeztével az ő napjai is megszámálhattak. Borghese, egészen megzavarodva attól, hogy elképzelései ilyen rosszul végződnek, miközben a spanyolok okkal-móddal sürgették is őt, és miközben a legkülönfélébb ellenfelei is gyötörték – ilyen ellenfelek hasonló nehéz helyzetekben gyakran támadnak, igaz sokkal inkább mások biztatása és ösztönzése folytán, mintsem saját hajlandóságból

⁷⁴ Toszkána nagyhercege ekkor Cosimo II. de' Medici (szül. 1590, uralk. 1609–1621), utóda Ferdinando II. de' Medici (szül. 1610, uralk. 1621–1670).

eredően –, végül szerdán [február] 9-én saját védencét, Lodovisiót⁷⁵ jelölte. Ez a kardinális, akit kedvelt Aldobrandino, javadalmakkal bírt, és magiának vallhatta családja vagyonát is. A spanyolok örömmel támogatták, azt gondolva, hogy sohasem lesz képes ellenük állást foglalni, míg a franciák bizalmasukként bírták őt. És az egész Kollégium kiváltképpen kedvelte őt természete, erkölcei és kora miatt; ő pedig úgy tűnt, Isten különös kegyelméből azzal a szerencsével bír, hogy – alighogy jelölték – magamagában összebékíti a kardinálisok minden véleménykülönbségét, és a méltóságra emeléséhez elnyeri általános támogatásukat: ők pedig szinte erővel azonnal a Cappella Paulinába vezették, egyhangúlag megválasztották, és a pápának járó hódolattal tisztelegtek előtte.

Kivételesen nagy volt emiatt az örömujjongás Rómában. És még inkább ez követte a választást ugyanaznap február 9-én este: a Szt. Péterben gyűltek össze mindenféle rendű és rangú emberek oly nagy tömegben, hogy ilyet még senki sem látott. Maga a Conclave is újra összegyűlt egy időre, és a biztos helyről a tömeg közé ment, kitéve magát a veszélynek – ha az éber és szigorú örök nem védtek volna –, hogy e nagy tolongásban a legrosszabb is megtörténhetik; ezért azután az új pápa azonnal rendeletet adott ki, hogy halálbüntetés terhe mellett mindenki, bárki legyen is, maradjon távol a Conclavétól, ahol Őszentsége a kardinálisokkal maradt éjszakára, hiszen, mivel a szobáját – szokás szerint – kifosztották a Conclave résztvevői, arra kényszerült, hogy Borghese szobájában térjen nyugovóra, s mivel másnap reggel, ahogyan szokás, neki kellett a misét celebrálnia a Sixtus-kápolnában, ahol ismét csókolgatták a lábait, és a kardinálisok a köz hódolatát tolmácsolták neki, és innen ünnepélyesen Szt. Péter templomába vitték, ahol megjelentek a fejedelmek követei is, hogy gratuláljanak neki, és támogatásukról biztosítsák, én pedig, Soranzo, Őszentségétől a legkegyelmesebb fogadtatásban részesültem. (...)

(*Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo*. Raccolte ed annotate da Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet. Serie III. Italia. Relazioni di Roma I. Venezia, 1877. 115–117.)

(Szántay Antal fordítása)

☞ GALILEO GALILEI ESKÜJE A RÓMAI INKVIZÍCIÓ ELŐTT (1633)

Galilei (1564–1642) csillagászati megfigyelései és számításai alapján tagadta a hagyományos, geocentrikus világképet, és Nikolausz Kopernikusz (1473–1543) heliocentrikus felfogását igazolta. Kortársa, Johannes Kepler (1571–1630) ugyanakkor a bolygók mozgását leíró tapasztalati törvényeket alkotta meg. Felfogásáért Galileit a római inkvizíció 1615-ben perbe fogta és a Föld mozgásáról és a Nap mozdulatlanságáról szóló tanítását mint a Szentírással ellenkezőt betiltotta. Galilei azonban másfél évtizeddel később Firenzeben „Párbeszédek a két legnagyobb világrendszerrel” (Dialogo di Galileo Galilei delli due Massimi Sistemi del mondo, Tolemaico e Copernicano) címmel a ptolemaioszi és kopernikuszi világgéppel foglalkozó könyvet jelentetett meg. A római inkvizíció ezért ismét pert indított Galilei ellen, és 1633-ban esküben felfogása megtagadására kötelezte. ☞

Eskü

Én, Galileo, a megboldogult firenzei Vincenzo Galilei fia, hetvenéves koromban megjelenem személyesen a bíróság előtt, és letérdeltem előttetek Eminenciás és Főtisztelendő Bíborosok előtt, kik a keresztény köztársaságban az eretnek gonoszság ellen általános ink-

⁷⁵ Alessandro Ludovisi.

vizitorok vagytok. Miközben szemeim előtt a Legszentebb Evangélium, melyet saját kezemmel érintek, esküszöm, hogy mindig azt hittem és hiszem most és Isten segédelmével a jövőben mindig hinni fogom mindazt, amit tart, prédikál és tanít a Szent Karolikus Apostoli Egyház. De miután már a Szent Hivatal parancsával törvényesen felszólított, hogy mindeképpen el kell vetnem a téves felfogást, miszerint a Nap lenne a Világ közepe és nem mozogna, míg a Föld mozogna, és nem lenne a Világ közepe, és hogy nem tarthatom, védelmezhetem, sem pedig nem taníthatom semmiféle módon, sem szóban, sem írásban ezen hibás véleményyt, és miután azt is tudomásomra hozták, hogy az említett vélemény ellentétes a Szentírással, nos, mindezek után egy könyvet írtam és adtam nyomdába, amelyben ugyanezen már elítélt véleményyt fejtegettem, és igen hatásos érveket hoztam fel mellette, anélkül azonban, hogy bármilyen megoldást adtam volna, és mivel ezért a Szent Hivatal úgy ítélte rólam, hogy igen-igen gyanús vagyok az eretnekségben, azaz hogy úgy tartottam és hittem, hogy a Nap lenne a Világ közepe és mozdulatlan lenne, míg a Föld mozogna, és nem lenne közepén.

Ezért, el akarván üzni Eminenciátok, valamint minden hű keresztény gondolatából ezt az erős gyanút, mely joggal támadt felőlem, igaz szívvel és nem színlelt hűséggel eskü áltál megtagadom, megátkozom és megvetem az említett hibákat és eretnekségeket, és általában minden bármiféle más hibát, eretnekséget és szektát, melyek ellentétesek a Szent Egyházzal; és esküszöm, hogy a jövőben soha többé nem fogok sem mondani, sem pedig állítani szóban vagy írásban olyan dolgokat, melyek miatt hasonló gyanú támadhatna felőlem. Ha pedig megismernék bármilyen eretneket vagy olyan valakit, aki az eretnekségben gyanús, őt feljelentem ezen Szent Hivatalnál, vagy pedig az inkvizitornál, avagy pedig azon hely ordináriójánál, ahol éppen tartózkodom.

Esküszöm továbbá és ígérem, hogy teljesítem és szem előtt tartom mindazokat a büntetéseket, melyeket ezen Szent Hivatal kiszabott vagy ki fog szabni reám; ha pedig bármiképpen megsérteném ezen ígéreteimet és eskümet, melytől Isten mentsen, alávetem magam minden kinnak és büntetésnek, melyeket a szent kánonok, valamint más általános és egyedi törvények hirdetnek és kiszabnak a hasonlóan vétkezők ellen. Isten engem úgy segíljen és az ő ezen szent Evangéliuma is, melyet saját kezemmel érintek.

Én, a fentnevezett Galileo Galilei esküvel megtagadtam, megesküdtem, megígértem és köteleztem magam, mint fent; és az igazság hitelével saját kezemmel aláírtam ezen írást az eskümről, és szóról szóra elmondtam Rómában, Minerva kolostorában, a mai napon 1633. június 22-én.

Én, Galileo Galilei esküt tettem, mint fent. s. k.

(*Dal carteggio e dai documenti. Pagine di vita di Galileo.* A cura di Isidoro del Lungo e Antonio Favaro, Firenze, 1984. 360–361.)

(Szántay Antal fordítása)

➤ JOHN LOCKE BESZÁMOLÓJA A KLEVEI HERCEGSÉGBEN GYAKOROLT VALLÁSI TOLERANCIÁRÓL ÉS A FELEKEZETEK VISZONYÁRÓL (1665)

John Locke (1632–1704) 1665-ben egy diplomáciai misszió titkáráként járt a Rajna menti Kleveében, mely 1609-ben Hohenzollern-kézre került, s Európa-szerte elhíresült a különböző felekezetek békés egymás mellett éléséről. Tapasztalatairól – melyek rányomták bélyegüket a toleranciáról szóló elméleti műveiben kifejtett nézeteire – a következőképpen számol be leveleiben. (K. L.) ➤

John Locke Robert Boyle-nak⁷⁶ (Kleve, 1665. december 12/22.⁷⁷)
 (...) A város [Kleve] kicsi, se nem nagyon népes, se nem különösebben csinos. Az épületek és az utcák szabálytalanok. A város vallásában sem mutat nagyobb egységet, három bevett felekezet van: több a református, mint a lutheránus, katolikus pedig több mindkettőnél (de a pápisták nem viselhetnek hivatalt), ezenkívül van még egynehány anabaptista, de ez nem bevett felekezet. Az egyházak közötti távolság azonban nem tükröződik a mindennapi életben. Az emberek csöndben ráhagyják egymásra, hogy ki-kik megválassza a számára üdvözítő utat. Én magam nem tapasztaltam közöttük semmilyen ellentétet vagy vitát, amelynek vallási oka lett volna. Ez a békés egymás mellett élés részben az erőskezű városi kormányzatnak, részben pedig az emberek belátásának és jó természetének köszönhető. Ők ugyanis (mint ezt megtudtam) eltérő véleményen vannak ugyan, de anélkül, hogy ezt bármiféle titkos gyűlölség vagy rosszakarattal táplálnák. (...)

John Locke John Stracheynek (Hely nélkül, 1665. december 26./1666. január 5.)
 (...) Hogy őszinte legyek, a katolikus vallás egészen másfajta, mint ahogy azt mi Angliában képzeljük, és most már másképp gondolkozom felőle, mint odahaza, ahol tele vagyunk előítéletekkel, és bizonyos dolgokat csak szóbeszédből ismerünk. Még sosem találkoztam olyan szíves és udvarias emberekkel, mint a katolikus papok, akik sok olyan kedvességben részesítettek, amelyekért mindig hálás leszek. Ám hogy áttérjek a jó természetű katolikusokról testvéreinkre, a kálvinistákra, vallásuk alig különbözik a mi angol presbiteriánusainkétól. Nemrég véletlenül találkoztam egy tejfelesszájú lelkésszel, aki nagyon sokra tartotta magát, és úgy viselkedett, mint valami kőbőr lovag, akit eskü kötelez arra, hogy megküzdjön minden útjába kerülő idegennel. Először udvariasan köszöntött, de amikor a kölcsönös üdvözlésen túl voltunk, ádázul nekem rontott, és érveinek teljes súlyát rám zúdította. Mivel sejtettem, hogy semmi olyat nem mondhatok, ami megingathatná önhitt tudatlanságában, csak néha-néha szúrtam vissza neki kérdés formájában. Ezen a pártusi módon védtam magam, míg a végén a hevülettől el nem fáradt és ki nem fulladt; így meg szabadulhattam tőle. (...)

(*The Correspondence of John Locke* I. Ed. E. S. De Beer, Oxford, 1976. 227–228., 246–247.)

(Szakály Orsolya fordítása)

✦ EGY PÁRIZSI ARCHIDIÁKÓNUS EGYHÁZLÁTOGATÁSÁRÓL KÉSZÜLT JEGYZŐKÖNYV (1673. JÚNIUS 14.)

A tridentini zsinat (1545–1563) nyomán kibontakozó katolikus reform egyik legfontosabb eleme az egyházközösségek hit- és fegyelmi életének minden részletre kiterjedő és rendszeres ellenőrzése volt. Ennek elvégzése hagyományosan az egyes egyházmegyéek püspökeinek a feladata volt, akik személyesen vagy megbízottaik útján tettek eleget kötelességüknek. Az alábbi részlet egy Párizs melletti egyházközösség, Saint-Gratien vizitációja során tett megállapításokról, az ottani egyház anyagi és híveinek hiábéli állapotáról, problémáiról tudósít. ✦

⁷⁶ Robert Boyle (1627–1691) jeles fizikus és kémikus, a Királyi Társaság egyik alapító tagja, Locke közeli barátja.

⁷⁷ Angliában hivatalosan csak 1752-ben váltotta fel a Julianus-naptárt a kontinensen 1582-től használatos Gergely-naptár. Ez a 17. században tizenegy napos eltérést eredményezett. Nem hivatalos természetű iratokban gyakori a kettős dátumozás. További bonyodalmat jelentett, hogy Angliában az új évet Gyümölcsoltó Boldogasszony napjától (március 25.) számították, ezért a január 1-je és március 25-e közötti dátumokat kettős évszámmal is ellátták.

Ugyanaznap, 1673. június 14-én délután két órakor Saint-Gratienben.

Védőszent: Szent Gratianus mártír.

A lelkész Constantin Belencontre úr a lisieux-i egyházmegyéből. Körülbelül öt éve plébános, helyben lakik.

Anthoine Bouticourt úr a templom vikáriusa és Catinat úr káplánja. Örökös eltávozási engedélyt kapott eredeti beosztási helyéről. Gyóntatási felhatalmazása július 21-én lejár. Mindkét nembeli gyermekeket tanfjta az érsek úr rendeletével ellentétben. A lányokat azonban óra után rögvest hazaküldi.

Az Oltáriszentség, a szent olajak és a keresztlőkút megtekintve. Valamennyi jó állapotban.

Az egyházközséget 240 áldozni járó alkotja.

Az anyakönyvek megfelelnek a királyi rendeleteknek és az érsek úr rendelkezéseinek. Bába nincs helyben. A montmorencybelieket hívják, ha szükséges.

A conflans-i perjelségre tekintettel a párizsi dékán úré a gabona tizede, a plébánosé a bor dézsmája. Kötelesek kijavítani a rossz állapotban levő boltozatot.

Az egyik lakos, Jean Joret elpanaszolta, hogy nyilvánosan megtagadták tőle a húsvéti áldozást, noha gyónási igazolása volt az épinay-i plébános úrtól, aki az érsek úr parancsára fogadta gyónását. Úgy tűnt számunkra, hogy nem ok nélkül utasították el [az áldozásnál]. Mindazonáltal felszólítottuk a plébános urat, hogy tegye számára lehetővé a húsvéti áldozást. Az említett Jorel [sic] viszont köteles tanúsítványt hozni az épinay-i vagy a helyi vikárius úrnál tett gyónásáról.

Bemutattak egy jó állapotban levő erekltyét, de nem láttuk a hozzá tartozó igazolásokat. Az idősebbek azt állították, hogy a tanúsítványok a templom felszentelési igazolásával egyetemben egy, az oltárban elhelyezett bádogdobozban találhatók. Ezért a mondott erekltye közszemlére tételét, lévén hitelesnek tekinthető, jóváhagytuk.

Néhány asszony azt állította, hogy olyan bűnbánatot tartatnak velük, amely perpartvart támasztott családjukban, és megakadályozta őket a férjükkel szemben fennálló házastársi kötelezettségük teljesítésében. Arra buzdítottuk őket, hogy legyenek tisztelettudóak plébánosukkal szemben, és engedelmeskedjenek neki.

Egy másik férfi azzal állt elő, hogy azért nem végezte el a húsvéti gyónást és áldozást, mert a plébános úr megtagadta tőle a feloldozást. Azt mondta, hogy mivel utoljára Argenteuilben gyónt, a plébános újra meg akarta gyóntatni, nem bízván abban, hogy az előző gyónása megfelelő volt. Az említett férfi megmakacsolta magát, és azt mondta, hogy sohasem fog gyónni a plébánosának, vagy bárki másnak, akihez az küldi, csakis Argenteuilben, ahol nem csinálnak akkora ügyet az egészből, mint azt a plébános úr teszi. A férfi saját bevallása szerint nem volt hajlandó arra, hogy üdvös és gyógyító vezeklésként egy ideig kerülje a kocsmát. Nem is gyónt és áldozott Húsvétkor. Arra buzdítottuk, hogy legyen engedelmesebb, és tegyen eleget egyházközségbeli kötelességeinek. Ezt meg is ígérte.

Az egyház okleveleihez kizárólag az egyházközségi gondnokok férnek hozzá. Mivel azonban két kulcs is van ezekhez, elrendeltük, hogy az egyik a plébános úrnál legyen, a másik pedig a gondnokoknál.

A számadást a plébános jelenlétében végzik, és a nyilvántartás jó állapotban van.

A gondnokokat köteleztük a sekrestye mennezeretének haladéktalan kijavittatására.

A vikárius úrnak elrendeltük, hogy tanítás után a gyerekekkel, régi szokás szerint, énekeltesse a *Salve Reginát*.⁷⁸

(Jeanne Ferté: *La vie religieuse dans les campagnes parisiennes*. Paris, 1962. 384–385.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⁷⁸ A Szűz Máriához intézett négy imádság (ún. Mária-antifóna) egyike.

⇨ A NÉGY CIKKELY (1682)

Az úgynevezett „négy cikkely” a francia klérus Párizsban tartott gyűlésén, 1682. március 19-én kibocsátott nyilatkozat (Declaratio cleri gallicanici) a gallikán egyház szabadságjogairól a pápa kizárólagos hatalmával szemben. ⇨

I. Először is, Szent Péternek és utódainak, Krisztus helyetteseinek, s magának az Egyháznak, Isten nem az emberi és földi, hanem a lelki és az örök üdvösségre tartozó dolgok felett adott hatalmat, ahogy az Úr mondja: „Az én országom nem ebből a világból való”, illetve másutt: „Adjátok meg a császárnak, ami a császáré, Istennak, ami az Istené.” Az apostol pedig így beszél: „Mindenki vesse alá magát a földi hatalomnak. Nincs ugyanis hatalom, csak az Istentől. Ahol hatalom van, azt az Isten rendelte. Aki tehát szembeszáll a hatalommal, Isten rendelésének szegül ellen.” A királyok és fejedelmek tehát, Isten rendelese folytán, semmiféle egyházi hatalomnak nincsenek alávetve, s az Egyház a kulcsok hatalmára hivatkozva nem foszthatja meg őket trónjuktól sem közvetlenül, sem közvetve, és alattvalóikat sem mentesítheti az odaadás és hűség kötelezettsége alól, amint hűségesküjük alól sem oldozhatja fel őket. Ez a tanítás szükséges a közbéke fennmaradásához, és nem kevésbé hasznos az Egyház, mint az állam számára, s mindenképpen Isten igéjével, az Atyák hagyományával és a szentek példáival megegyezőnek kell tartani.

II. A lelki dolgok feletti teljes hatalmat azonban úgy birtokolja az Apostoli Szék, Péter utódai, Krisztus helyettesei, hogy egyszersmind változatlanul érvényben vannak a Konstanzi Szent Egyetemes Zsinat negyedik és ötödik ülésén hozott határozatok az egyetemes zsinatok tekintélyéről. Ezeket a határozatokat az Apostoli Szék jóváhagyta, a római pápák és az egész Egyház gyakorlata megerősítette, s a Gallikán Egyház kitartó hűséggel megőrizte. A Gallikán Egyház elítéli azokat, akik ezen határozatok érvényét gyengítik azon a címen, hogy kétes erejű tekintélyből fakadnak, s kevésbé szilárdan lettek elfogadva, vagy helytelenül azt állítják, hogy e zsinati végzések csupán a [zsinati] szakadás idején voltak érvényben.

III. Ebből következően az apostoli hatalom gyakorlását az Egyház által elismert és az egész világ tisztelete által megszentelt, [a Szentlélek által] sugallt kánonok kell irányítsák. Érvényben vannak továbbá a királyi hatalom és a Gallikán Egyház által elismert törvények, szokások és intézmények és az Egyházatyák kijelentései is sérthetetlenek. Az Apostoli Szék fensége számára pedig fontos, hogy a Szentszék és az Egyházak közös egyetértésével megállapított valamennyi intézmény és szokás megőrizze az elválaszthatatlan szilárdságukat.

IV. A hit kérdéseiben az elsőség a pápát illeti meg. Határozatai valamennyi és minden egyes egyházat érintik. Ítélete azonban csak akkor visszavonhatatlan, ha megkapta az egyetemes Egyház hozzájárulását is.

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, 1967. 237–238.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ XIV. LAJOS EDIKTUMA A FRANCIA KLÉRUS DEKLARÁCIÓJÁRÓL (1682. MÁRCIUS)

A királyi ediktum egyértelművé teszi az uralkodói akarat szerepét a klérus fentebbi deklarációjának megszületésében. Kimondja a kizárólag istennek felelősséggel tartozó abszolút uralkodó elvét, és képet ad az állami beavatkozás mértékéről XIV. Lajos (1643–1715) uralkodása idején a katolikus egyház ügyeibe. ⇨

Mi, Lajos, Isten kegyelméből Franciaország és Navarra királya, valamennyi jelenbelinek és eljövendőnek üdv. Noha annak igazsága, hogy koronánk Istenén kívül semmilyen más hatalomtól sem függ, bizonyos és elvitathatatlan, sőt magának Jézus Krisztusnak kijelentésein alapszik, a francia klérus jó városunkban, Párizsban engedélyünkkel összegyűlt küldöttei által élénk tárt, az egyházi hatalomról vallott nézeteiket tartalmazó Deklarációt mégis örömmel fogadtuk.

Annál is szívesebben hallgattuk meg e küldöttek azon kérését, hogy a Deklarációt királyságunkban közzétegyük, mivel a gyűlés, amely azt alkotta, oly sok, mind erényük, mind tudományuk miatt tiszteletet érdemlő személyből áll, akik igen nagy buzgalommal járnak el minden az Egyház előnyére váló és a mi érdekünkben álló ügyben. Bölcsességük és mérsékletük, amellyel kifejezték, hogyan is kell vélekedni a szóban forgó tárgyról, jelentősen hozzájárulhat ahhoz, hogy alattvalóink kötelei és általunk is osztott tisztelete az Istentől az Egyháznak adott tekintély iránt megerősödjék. Egyben megfoszthatja az úgymond reformált vallás lelkipásztorait az Egyház látható fejének és az Egyházi Egység Középpontjának törvényes hatalmát megcsúfoló kifogástól, amelyet némely szerzők könyveiből merítenek.

Ezen okokból kifolyólag, valamint más jó és jelentős megfontolásoktól erre indítván, miután az említett Deklarációt megvizsgáltattuk Tanácsunkkal, kijelentettük, elrendeltük és megparancsoltuk, (...) akarjuk, és úgy tetszik nekünk, hogy a klérusnak az egyházi hatalomról vallott nézeteit összefoglaló Deklarációt valamennyi parlamentünkben, valamint királyságunk, országaink, földjeink és hatalmunk alatt álló birtokaink összes bírósági kerületében, egyetemén, teológiai és kánonjogi karán bejegyezzék.

I. Minden alattvalónknak és a királyságunkban tartózkodó külföldieknek, legyenek világi papok vagy bármely rendhez, kongregációhoz, illetve társasághoz tartozó szerzetesek, megtiltjuk, hogy [rend]házaikban, kollégiumaikban és papneveldeikben [a Deklarációban] foglaltakkal bármiképpen is ellenkezőt tanítsanak avagy írjanak.

II. Megparancsoljuk, hogy azok, akik a továbbiakban teológiát oktatnak az egyes egyetemen kollégiumaiban, legyen szó világi papokról vagy szerzetesekről, mielőtt [tanári] tevékenységüket megkezdénék, (...) írják alá a Deklarációt a teológiai karok hivatalaiban. Fogadják meg, hogy az abban foglalt tanítást oktatják. (...)

IV. Elrendeljük, hogy a teológiai karok vezetői minden évben az oktatás megkezdése előtt hozzák a helyileg illetékes érsek vagy püspökök, valamint főügyeiseink tudomására azoknak a tanároknak a nevét, akiket az említett tan előadásával bíztak meg. A tanároknak pedig megparancsoljuk, hogy mutassák be az említett főpapoknak és főügyeiseinknek a tanítványaiknak diktálandó szövegeket, amikor erre felszólítást kapnak.

V. Azt akarjuk, hogy egyetlen *baccalaureus*, legyen az világi pap vagy szerzetes, se kaphasson ezentúl se teológiai, se kánonjogi *licenciátust*, és doktorrá se fogadhasák, ha korábban egyik tézisében nem védte meg az említett tanítást és azt nem igazolta az egyetemeken ilyen fokozat odaítélésére jogosult személyek előtt.

VI. Arra buzdítjuk királyságunk, országaink, földjeink és hatalmunk alá tartozó birtokaink valamennyi érsekét és püspökét, sőt elrendeljük, hogy tekintélyük latba vetésével ériék el a klérus küldöttei által összeállított Deklarációba foglalt tanítás terjesztését egyházmegyékben.

VII. A teológiai karok dékánjainak és vezetőinek saját személyes felelősségük terhe alatt megparancsoljuk, hogy igyekezzenek a jelen rendeletben foglaltakat végrehajtatni. (...)

(L. Mention: *Documents relatifs aux rapports du Clergé avec la royauté* I. Paris, 1903.

34–36.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ A NANTES-I EDIKTUM VISSZAVONÁSA (1685. OKTÓBER 17.)

A XIV. Lajos király (1643–1715) által 1685. október 17-én Fontainebleau-ban kiadott rendelet egy hosszabb, az 1629. június 28-án kibocsátott alesi úgynevezett „kegyelmi ediktummal” kezdődő folyamat végpontját jelzi. Ennek során a monarchia fokozatosan szűkítette a francia református (hugenotta) egyház és hívei jogait.

Az európai hatalmakkal 1684. augusztus 15-én Regensburgban kötött fegyverszünet szentesítette a korábbi évek agresszív francia külpolitikájával elért területi nyereségeket, és megteremtette a lehetőséget a királyság utolsó veszélyes belső ellenzékének tekinthető hugenottákkal való leszámolásra. A török ellen Bécs alatt friss babérokat arató császárral szemben, a korábban franciabarát protestáns államokkal fennálló ellenséges viszony, illetve a Szentszékekkel több éve húzódó konfliktus légkörében az „eretnység kiirtásával” a király és tanácsadói azt is bizonyítani akarták Európának, hogy a francia uralkodó a katolikus ügy legszilárdabb bástyája a kontinensen. ☞

Mi, Lajos stb. Dicső emlékeztető ősünk, Nagy Henrik⁷⁹ király, elejét akarván venni, hogy az alattvalóinak szerzett békesség a hosszan tartó belső és külső háborúk okozta szenvedések után az úgymond reformált vallás miatt, miként elődei uralkodása alatt többször is előfordult, megzavarassék, 1598 áprilisában Nantes-ban kibocsátott ediktumával szabályozta az említett vallás híveivel szemben követendő magatartást. Egyben kijelölte azokat a helyeket, ahol gyakorolhatják vallásukat, rendkívüli bírakat nevezett ki, hogy igazságot szolgáltatassanak nekik, végül még külön cikkelyek útján is gondoskodott mindarról, amit szükségesnek ítélt ahhoz, hogy fennmaradjon a békesség országában, és a két vallás követőinek egymás iránt érzett ellenszenvé mérséklődjék. Mindezt annak érdekében tette, hogy elhatározása szerint minél jobb feltételek között munkálkodhasson mindazok visszatérésén, akik oly könnyelműen távolodtak el az egyháztól. Nevezett ősünk, a király szándékát hirtelen halála meghíúsította, és az említett ediktum végrehajtását meg is szakították az úgymond reformált vallásúak újabb támadásai a boldogult király, a mi igen tisztelt és dicső emléktől urunk és atyánk⁸⁰ kiskorúsága idején. E megmozdulások adtak azután alkalmat arra, hogy megfosszák őket több, az említett ediktum által nekik biztosított előnytől. Mindazonáltal boldogult atyánk és urunk, a király szokásos kegyelmével élve új rendeletet bocsátott ki számukra Nîmes-ben 1629 júliusában. Ennek révén ismét helyreállt a békesség. A boldogult király, akit ugyanazon szellem és buzgalom hatott át a vallás iránt, mint említett ősünket, elhatározta, hogy kihasználja e nyugalmat, és megkísérli jámbor szándékát megvalósítani. Mivel azonban néhány éven belül külső ellenség elleni háborúkra került sor, olyannyira, hogy 1635 óta az európai fejedelmekkel 1684-ben kötött fegyverszünetig a királyságnak csak kevés nyugalanságtól mentes időszak adatott, az egyedül lehetséges eszköz a vallás ügyének előmozdítására az úgymond reformált vallás gyakorlásának korlátozása volt, mégpedig az ediktumok rendelkezéseinek megsértésével létrehozott istentiszteleti helyek betöltésével, illetve a csak ideiglenes jelleggel felállított feles bíróságok eltörlésével. Végül, miután Isten megengedte, hogy népeink tökéletes nyugalmat élvezzenek, s mi magunk sem lévén azzal a gondnal elfoglalva, hogy ellenségeinkkel szemben megvédelmezzük őket, arra használtuk fel e fegyvernyugvást, hogy teljes erőnket azon eszközök keresésére fordítsuk, amelyekkel elérhetjük említett ősünk és atyánk tervének trónra lépésüktől kezdve általunk is óhajtott sikeres megvalósítását. Jelenleg úgy látjuk, hogy – nem feledkezve meg Isten iránti méltó és köteles hálaánkról – fáradozásainkkal elértük a magunk elé kitűzött célt, mivel az úgymond reformált vallást követő alattvalóink jobb és nagyobb része katolikus hitre tért. S mivel ennek következtében

⁷⁹ IV. Henrik király (1589–1610).

a nantes-i ediktumnak és mindannak teljesítése, ami az úgymond reformált vallásúak előnyére rendeltetett, feleslegessé vált, úgy ítéltük meg, hogy a királyságunkban e hamis vallás terjedése által okozott zűrzavarok, felfordulás és bajok emlékének teljes eltörlése érdekében semmi jobbat sem tehetünk, mint (...) a nantes-i ediktum teljes visszavonását. (...)

1. cikkely. Tudatjuk, hogy ezen és más, minket erre indító okokból kifolyólag (...) jelen örökös és visszavonhatatlan rendelettel teljes egészében eltöröltük és visszavontuk, eltöröljük és visszavonjuk nevezett ösünk, a király Nantes-ban, 1598 áprilisában kelt ediktumát, a május 2-án megállapított külön cikkelyekkel és az ezekről kibocsátott páténszel egyetemben, valamint a Nîmes-ben, 1629 júliusában kibocsátott ediktumot. Mindezeket semmisnek és meg nem történtnek jelentjük ki. (...) Következésképp azt akarjuk és úgy tetszik nekünk, hogy az úgymond reformált vallást követők valamennyi királyságunkban, országainkban, fennhatóságunk alatt álló birtokainkon és uradalmainkban található temploma haladéktalanul romboltassék le.

2. cikkely. Az úgymond reformált vallású alattvalóinknak megtiltjuk, hogy a továbbiakban bármilyen helyen vagy magánháznál az említett vallás gyakorlására bármiféle ürüggyel összegyűljenek. (...)

3. cikkely. Hasonlóképpen megtiltjuk minden rendű és rangú földesúrnak, hogy házaikban vagy birtokukon e vallást gyakorolják. (...) Azon alattvalóink, akik az említett vallásgyakorlatot mégis folytatnák szabadságuk és vagyonuk elvesztésével bünhődjenek.

4. cikkely. Elrendeljük, hogy minden, az úgymond reformált egyházhoz tartozó lelkész, aki nem hajlandó áttérni és a római katolikus és apostoli vallást elfogadni, jelen rendeletünk közzétételéről számított két héten belül távozzon királyságunkból és a fennhatóságunk alatt álló birtokokról. Gályarabság terhe alatt megtiltjuk nekik, hogy a kiszabott határidőnél tovább maradjanak, illetve hogy az említett két hét leforgása alatt prédikáljanak, szónoklatot tartsanak, vagy más tevékenységet folytassanak.

5. cikkely. Úgy akarjuk, hogy az áttérést választó lelkészek életük végéig és elhunytuk után – özveységük ideje alatt – özvegyeik is ugyanúgy mentesüljenek a rovásadó fizetésének és a katonák beszállásolásának kötelezettsége alól, mint korábban, lelkészi hivatásuk gyakorlása idején. Ezenkívül az említett lelkészeket korábbi fizetésük összegének egyharmadával magasabb kegydíjban részesítjük ugyancsak életük végéig. Haláluk után feleségük özvegyi állapota idejére e kegydíj felében részesül.

6. cikkely. Ha a lelkészek közül egyesek ügyvédi pályára óhajtanának lépni, avagy jogi doktorátust szerezni, úgy akarjuk és az a szándékunk, hogy legyenek felmentve a rendelkezéseinkben előírt háromévi tanulási idő kötelezettsége alól. Miután letették a szokásos vizsgákat, és azokon alkalmasnak ítéltettek, fogadják őket doktorrá, de csak az egyetemeken ilyenkor szokásos illeték felét kelljen kifizetniük.

7. cikkely. Megtiltjuk az úgymond reformált vallásúak gyermekeinek magániskolákban történő oktatását és általában minden olyan dolgot, amely bármiféle előnyt jelenthet az említett vallást követők számára.

8. cikkely. Ami az úgymond reformált vallásúak születendő gyermekeit illeti, azt akarjuk, hogy ezentúl a plébánosok kereszteljék meg őket. Az apáknak és anyáknak elrendeljük, hogy evégett küldjék el őket a [katolikus] templomokba 500 livre-nyi vagy, ha úgy esik, még nagyobb büntetés terhe alatt. Azután a gyerekeket a római katolikus és apostoli vallásban kell felnevelni. Az egyes helyek bíráinak kifejezetten megparancsoljuk, hogy nyújtsanak ehhez segítségzet.

9. cikkely. S hogy kimutassuk kegyességünket azon, úgymond reformált vallású alattvalóink irányában, akik jelen rendelet kihirdetése előtt hagyták el királyságunkat, országainkat és fennhatóságunk alatt álló birtokainkat, úgy akarjuk és az a szándékunk, hogy ab-

ban az esetben, ha az említett kihirdetés napjától számított négy hónapon belül visszatérnek, juthassanak vissza javaik birtokába, és ugyanúgy élvezhessék azokat, mintha sosem távoztak volna. Ellenben azoknak a javai, akik az említett négy hónapon belül nem térnek vissza királyságunkba, (...) elhagyottak tekintendők és koboztassanak el, vagy maradjanak elkobozva [1685.] augusztus 20-i deklarációnknak megfelelően.

10. cikkely. Minden úgymond reformált vallású alattvalónknak, a férfiaknak gályarabság, a nőknek börtönbüntetés és vagyonelkobzás terhe alatt újfent és kifejezetten megtiltjuk, hogy ők maguk, feleségük és gyermekeik elhagyják királyságunkat, (...) javaikat és ingóságait onnan kivigyék.

11. cikkely. Azt akarjuk és az a szándékunk, hogy a visszaeső eretnekek ellen kiadott deklarációk hajtassanak végre formájuknak és tartalmuknak megfelelően.

Mindezen felül, arra várva, hogy Isten a többiekhez hasonlóan megvilágosítsa őket, az úgymond reformált vallásúak lakhatnak királyságunk (...) városaiban és más helyein, és folytathatják kereskedelmi tevékenységüket, élvezhetik javaikat anélkül, hogy az úgymond reformált vallás ürügyén megzavarnák vagy háborgatnák őket, feltéve, (...) hogy vallásukat nem gyakorolják és nem gyűlnek össze bármiféle, az említett vallás szerinti imádság vagy szertartás ürügyén az előbb említett büntetések, szabadságuk és vagyonuk elvesztésének terhe alatt. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XIX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1829. 530–534.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ AZ ANGLIAI TÖRVÉNY A VALLÁSI TÜRELEMRŐL (TOLERATION ACT, 1689)

A restauráció után a nem anglikánok polgári jogait és vallásgyakorlatát egyaránt szigorú rendelkezésekkel korlátozták (Corporation Act, 1661; Test Act, 1673). Az alábbi, a dicsőleges forradalom nyomán 1689-ben kibocsátott törvény bizonyos feltételek mellett engedélyezi a protestáns nonkonformisták számára, hogy lelkészeket és tanítókat tartsanak s gyakorolják vallásukat. Nem vonatkozik azonban az unitáriusokra és a katolikusokra; és az eskütörvény fenntartásával a közhivatalokat továbbra is zárva tartotta az államegyházon kívüli személyek előtt. ☞

Törvény, amely mentesíti bizonyos törvényekben kirótt büntetések alól őfelségeik azon protestáns alattvalóit, akik háttal fordítanak az anglikán egyháznak

Tekintettel arra, hogy ha a lelkiismeretük szavát szigorúan követők számára némileg megkönnyítjük vallásuk gyakorlását, az hathatós eszköz lehet őfelségeik protestáns alattvalói érdekeinek és érzelmeinek egyesítésére, iktattassék törvénybe, hogy sem a néhai Erzsébet királynő uralkodásának 23-ik évében [1581] alkotott statútum, melynek címe *Törvény, hogy őfelsége a királynő alattvalói kellő engedelmisségre szoríttassanak*; sem a nevezett királynő uralkodásának 29-ik évében [1587] törvényerőre emelt statútum, melynek címe *Törvény ama statútum bizonyos részleteiben való végrehajtásának meggyorsítására, amelyet a királynő őfelsége uralkodásának 23-ik évében alkottak*; sem egyetlen része vagy kiegészítése a nevezett királynő uralkodásának első évében [1558] alkotott statútumnak, melynek címe *Törvény az egyházi szertartás és a közös ima egységesítéséről*; (...) sem a Jakab király uralkodásának harmadik [1606] évében alkotott statútum, melynek címe *Törvény a protestantizmust elutasító pópisták leplezésére és elnyomására*; sem ama ugyanebből az évből származó statútum, melynek címe *Törvény a protestantizmust elutasító pópisták részéről fenyegető veszélyek megü-*

stására és elkerülésére; sem ennek a királyságnak bármely más törvénye vagy statútuma, amelyet a pápisták ellen hoztak, kivéve azt a II. Károly király uralkodásának 25-ik évében [1664]⁸¹ alkotott statútumot, melynek címe *Törvény a protestantizmust elutasító pápisták részéről fenyegető veszélyek megállításására*, továbbá kivéve azt a II. Károly király uralkodásának 30-ik évében [1669] alkotott statútumot, melynek címe *Törvény azért, hogy a pápisták-nak a parlament mindkét házából való kizárásával még hatásosabban óvjuk a király személyét és kormányzatát*; nem terjed ki az olyan, az anglikán egyháznak hátat fordító személyekre, akik leteszik azt az esküt, amelyet a jelen parlament által alkotott, *Törvény a jelenlegi parlament összejűlésével és ülésével kapcsolatos kérdések és viták megszüntetésére és megakadályozására* című statútum kimond, és aláírják azt a nyilatkozatot, melyet a II. Károly uralkodásának 30-ik évében alkotott, *Törvény a pápisták kizárására a parlament mindkét házából* című statútum említ, mely esküt és nyilatkozatot az érintett személyek lakóhelyén vagy meggyében kell a békebíróknak az általános törvényszéki ülészak idején venni mindenkitől, aki erre ajánlkozik, és nyilvántartást kell vezetniük róla. (...)

III. Iktatassék továbbá törvénybe, hogy minden olyan személy, aki leteszi a mondott esküt és aláírja a mondott nyilatkozatot, mentesül minden büntetéstől, bírságtól vagy elkobzástól, amelyet a néhai Erzsébet királynő uralkodásának 35-ik évében [1593] hozott *Törvény, hogy öfelsége a királynő alattvalói kellő engedelmességre szorításának*, valamint amelyet a néhai II. Károly király uralkodásának 22-ik évében [1671] alkotott *Törvény a lázító imaházak elnyomására* említ; és a mondott személyek egyikét se vonja felelősségre semmilyen egyházi bíróság azért, mert nem az anglikán egyház követője.

IV. Fenntartatik és elrendeltetik azonban, hogy (...) ha az anglikán egyháznak hátat fordító személyek bármely gyűlekezetére az istentisztelet célját szolgáló helyeken úgy kerül sor, hogy az ajtókat az ilyen összejövetelek alkalmával bezárják vagy bereteszelik, akkor az ilyen összejöveteleket látogató személyek egyike se élvezze a jelen törvény előnyeit, hanem sújtsák az ebben a törvényben felsorolt törvények által kirótt összes bírságok és büntetések, még akkor is, ha letennék az esküt, megtennék és aláírják a már említett nyilatkozatot; fenntartatik továbbá, hogy a jelen törvényben tartalmazottak az előbb említett személyek közül senkit nem mentesítenek a papi tized megfizetésének kötelessége vagy más, az egyházközség iránti tartozások, illetve az egyház vagy a lelkész iránti egyéb kötelességei alól, sem pedig az egyházi bíróság joghatósága alól. (...)

VI. Iktatassék törvénybe továbbá, hogy egyetlen személy sem, aki kivált az anglikán egyház papi rendjéből, (...) sem az anglikán egyháztól elszakadt protestánsok bármely gyűlekezetének egyetlen prédikátora vagy tanítója, aki megteszi és aláírja az említett nyilatkozatot és leteszi az említett esküt, (...) továbbá kinyilvánítja, hogy helyesli és elfogadja az Erzsébet királynő uralkodásának 13-ik évében [1571] hozott statútumban említett hitcikkeket, kivéve a 34-iket, a 35-iket, a 36-ikat és a 20-ik azon szavait, hogy „az egyháznak hatalmában áll, hogy előírja a szertartásokat és a ceremóniákat, és autoritással bír hitvitákban, ámdé”, tehát e személyeket ne sújtsák a II. Károly király uralkodásának 17-ik évében [1666] alkotott *Törvény a nonkonformisták városoktól való távol tartására* című statútum bírságai és büntetései, sem a nevezett néhai Felső uralkodásának 23-ik évéből [1672] származó, már említett törvénynek az istentisztelet célját szolgáló összejöveteleken prédikáló személyekre kirótt büntetései, sem a százfontos bírság, amelyet a II. Károly király uralkodásának 13-ik és 14-ik esztendejében [1662] alkotott, *Törvény a nyilvános ima, a szentségek kiszolgáltatása és egyéb szertartások és ceremóniák egységeségének biztosítására, valamint az anglikán egyház püspökei, papjai és diakónusai kinevezésének, beiktatásának és felszentelésének szabályozására* című törvény említ, abban az esetben, ha valaki a jelen törvény engedélyez-

⁸¹ II. Károly (1660–1685) apja, I. Károly (1625–1649) kivégzése napjától (1649. január 30.) számított uralkodását.

te keretek között valamely gyülekezet vallásgyakorlatában közreműködik; (...) feltéve, hogy az illető, mint fent említettük, soha nem zárt vagy elrekesztett ajtó mögött prédikál.

VII. Noha néhány szakadár protestáns habozik megkereszteltetni a csecsemőket, iktatassék törvénybe, (...) hogy minden olyan személy, aki valamely papi rend tagjának állítja be magát, vagy prédikátor, vagy tanító, aki a mondott kivételekkel, továbbá a gyermekkeresztelésre vonatkozó 27-ik cikkely kivételével aláírja az imént említett hitcikkelyeket, valamint leteszi a korábban említett esküt, és megteszi és aláírja a nyilatkozatot; tehát minden ilyen személy élvezni fogja mindazokat az előjogokat és előnyöket, amelyek a jelen törvény értelmében bármely más szakadár lelkeszt megilletnek. (...)

X. Tekintettel arra, hogy vannak egyéb személyek, akik az anglikán egyháznak hátat fordítanak, és haboznak letenni bármiféle esküt is, iktatassék törvénybe, hogy minden ilyen személynek meg kell tennie és alá kell írnia az előbb említett nyilatkozatot, valamint az alábbi hűségnyilatkozatot:

Én, A. B. Isten és a világ színe előtt őszintén fogadom és ünnepélyesen kijelentem, hogy igaz és hű leszek Vilmos királyhoz és Mária királynőhöz. Ünnepélyesen kinyilvánítom, hogy mint szentségtörő, eretnek és kárhózasos tant szívemből gyűlölöm, megvetem és elutasítom azt a nézetet, mely szerint a pápa vagy valamely más római székhelyű hatóság által kiközösített vagy hatalmuktól megfosztott fejedelmeket alattvalóik trónjukról elmozdíthatnak vagy megölhetnek, és kijelentem, hogy semmiféle idegen fejedelem, személy, főpap, állam vagy hatalom nem bírhat semmiféle hatalommal, joghatósággal, felsőbbiséggel, egyházi vagy lelki autoritással ebben a királyságban.

S a következő szavakkal kell bizonyosságot tenniük keresztény hitükről, Én, A. B. megvalloim hitemet Istenben, az atyában és Jézus Krisztusban, az ő örök fiában, az igaz Istenben és a Szentlélekben, a mindörökké áldott egy Istenben, és elismerem, hogy az Ó- és Új-testamentumok isteni sugallatra születtek.

És minden olyan személy, aki megteszi és aláírja az imént említett nyilatkozatot, illetve hitvallást, mentesül a fent felsorolt, a protestantizmust elutasító pápisták és a protestáns nonkonformisták ellen hozott valamennyi statútum minden bírságától és büntetésétől. (...)

XIII. Fenntartatik, s ez a jelen törvény őszinte szándéka és értelme, hogy minden olyan törvénynek, mely a közönségesen vasárnapnak nevezett Úr napján tartott istentisztelet látogatásáról rendelkezik, érvényben kell maradnia, s foganatosítani kell minden olyan személlyel szemben, aki vét ellene, kivéve, ha az illető személyek olyan vallásos gyülekezethez tartoznak, melyet a jelen törvény engedélyez.

XIV. Fenntartatik továbbá, és iktatassék törvénybe, (...) hogy sem ez a törvény, sem egyetlen kikötése vagy cikkelye nem értelmezhető úgy, hogy bárminemű előnyöket nyújtana egyetlen pápistának vagy olyan személynek, aki nem óhajt a protestáns hitre a pápista vallásról áttérni, sem pedig olyan személyeknek, aki prédikációkban vagy írásban tagadja a szentháromság tanát, amint az előbb említett vallási cikkelyekben kimondatott. (...)

XVI. Fenntartatik továbbá, hogy e törvény nem engedélyez semmiféle gyülekezést vagy összejövetelt a vallásgyakorlat céljára mindaddig, amíg az ilyen összejövetel helyét be nem jelentik az egyházmegye püspökének, a főesperesség főesperesének vagy a békebíráknak a rendes negyedévi törvényszéki ülés idején abban a megyében, városban vagy helyen, ahol az összejövetelt tartják, és nyilvántartásba nem veszik azt az egyházmegyei vagy főesperesi bíróságon, illetve fel nem jegyzik az említett negyedévenkénti rendes ülésen. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 400–403.)

(Kontler László fordítása)

☞ MENTESSÉGI HATÁROZAT A DISSZENTEREK HIVATALVISELÉSÉRŐL (1718)

A disszenter (nonkonformista) az anglikán egyházhoz nem tartozó protestáns felekezetek összefoglaló neve, a legnépesebb táborral ezek közül a presbiteriánusok, az independentsek, a baptisták és a kvékerek rendelkeztek. 1829-ben kaptak csak teljes egyenjogúságot, de a 18. században rendszeresen kibocsátott, egyévi hatályú mentességi határozatok nyomán nagy számban vehettek részt a városi és helyhatósági kormányzásban, anélkül hogy hitük megtagadására kényszerültek volna. ☞

(...)

III. Míg a fent említett törvény, amely Második Károly király uralkodásának tizenharmadik évében született,⁸² elrendelte, hogy ne lehessen semmilyen személyt vagy személyeket olyan hivatalba vagy állásba kinevezni, megválasztani vagy kijelölni, amely érinti bármely város [corporation, borough], kiváltságokkal rendelkező kikötőváros, más kikötő és azok lakosainak kormányzását, vagy azt bármilyen módon befolyásolja; és olyan hivatalt sem, amelyet a fent említett törvény felsorol vagy megemlít, ha az említett személy vagy személyek, a megválasztásukat vagy kinevezésüket megelőző évben nem vették magukhoz az úrvacsora szentségét az anglikán egyház előírásai szerint, s ha ezt elmulasztották, kinevezésüket, megválasztásukat vagy kijelölésüket érvénytelennek kell tekinteni; a mondott hatalom által elrendeljük, hogy mindazon személyek, akik az ország bármely területének tagjai, és bárki, aki jelenleg valamilyen hivatalt betölt, és akit a fent idézett törvény arra kötelezett, hogy az úrvacsora szentségében részesüljön az anglikán egyház előírásai szerint egy évvel azon hivatalba vagy állásba való megválasztása vagy kinevezése előtt, ezennel megerősítetik jelenleg betöltött hivatalában vagy állásában, akkor is, ha nem részesült az úrvacsora szentségében a mondott előírások szerint, és kárpótoltatik, felszabaddítatik és feloldatik minden alkalmatlanság, jogvesztés és büntetés alól, amely az úrvacsora mondott szentségének elmulasztásából eredt.

(*English Historical Documents X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 395.*)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ AZ ANGLIAI ÁLLAMEGYHÁZI RENDSZERRŐL (1736)

William Warburton (1698–1779), Gloucester püspöke a whig érzelmű egyházi vezetők jellegzetes képviselője. The Alliance between Church and State: or the necessity and equity of an established religion (Az egyház és az állam szövetsége, avagy az államvalás szükségessége és igazságossága, 1736) című munkája a politikai pragmatizmus alapján érvel a világi és az egyházi hierarchia kölcsönös egymásrautaltsága mellett. (K. L.) ☞

(...)

I. Először is alapos vizsgálatunk eredményeképpen megállapítottuk, hogy az állam felügyelete csak a testre és a test dolgaira vonatkozik, az egyházé pedig csak a lélekre; ebből szükségszerűen következik, hogy az államigazgatásnak, amennyiben a vallás befolyását emberi készségekkel és eszközökkel is fokozni kívánja, szövetségre és egységre kell törekednie az egyházzal. Minthogy az állam hivatása nem terjed ki a lélek ápolására, nincs meg benne a hatalom a vallás befolyásának kierőszakolására; az egyház területe pedig nem terjed ki

⁸² Corporation Act, 1661.

a testre, ennél fogva kényszerítő erővel sem rendelkezik, és így *egymagában* képtelen a hatalmát polgári célokra is alkalmazni. Következésképpen egyesült erővel kell a vallás befolyását kikényszeríteni és alkalmazni. Egyház és állam azonban egység és szövetség nélkül nem tud együttműködni.

II. *Másodszor* megállapítottuk, hogy mindkét szervezet önálló, és egymástól teljesen függetlenek, ennél fogva egységre csak szabad megállapodással és kölcsönös egyezséggel léphetnek, hiszen azt, ami önálló és független, nem lehet beleegyezése nélkül cselekvésre bírni. Ugyanakkor szabad megállapodás csak akkor hozható létre, ha ily módon kölcsönösen szükségleteket lehet kielégíteni, vagy más módon húznak belőle hasznót a felek. Ilyen jellegű tehát az a szövetség, amely államegyházat hoz létre, és amely nem jelent mást, mint politikai frigyot és kölcsönös segítségre és védelemre vonatkozó szövetséget. (...)

Ám a két szervezet szövetsége szerint az állam többet tesz: nemcsak arra vállal kötelezettséget, hogy maga nem sérti az egyház jogait, hanem arra is ígéretet tesz, hogy szolgálja az egyházat, azaz megvédi más, az országban már létező vagy a jövőben esetleg fellépő vallási közösségek támadásai ellen. Azt, hogy egy vallási közösség hogyan sérthet egy másik hasonló szervezetet, már kifejeztük, azt pedig, hogy ezek a sérelmek milyen mértékűek lehetnek, ezután tárgyaljuk. Elsősorban tehát arról kell az egyháznak gondoskodnia, mégpedig ésszerű módon, hogy törvényes úton megvédjék magát a külső támadásoktól. Ahhoz, hogy az állam rábírja az egyházat ennek a szövetségnek az elfogadására, amint azt megállapítottuk, különböző előnyöket kell számára felsorakoztatnia. Mivel azonban ez az egyetlen törvényes előny, amit az egyház elfogadhat, ezért ezt fogja az állam följajlanlani, és mivel igen nagy jelentőségű, ez lesz az egyház indítéka a szövetségre.

Ezenkívül még két indítéka lehet az egyháznak. Az egyik: rávenni az államot, hogy polgári hatalmával terjessze az államvallást, a másik: hogy ranggal, vagyonnal és hatalommal ruházza föl az egyházat. Ha most visszatekintünk az állam és az egyház természetére és céljára, az első indítékot igazságtalannak, a másodikat pedig arcátlanak találjuk. Igazságtalan dolog az egyháznak ilyenfajta elkötelezettséget elvárnia, mert ez azt a természetes jogot támadná, hogy mindenki a lelkiismerete szerint tisztelje Istent. Az állam részéről is igazságtalan volna, ha erre kötelezné el magát, mert a törvényhozás, amint az bemutatuk, nem terjed ki a véleményre. Arcátlan dolog volna ugyanakkor az egyháznak rangra, vagyonra vagy hatalomra törekednie, mert ezek azok a dolgok, amelyekből mint egyháznak, semmi haszna nem származik. (...)

Végül követeztetésünk tehát az, hogy az egyedüli törvényes indíték a külső erőszaktól való védelem lehet. Ezt jó, ha az olvasó észben tartja, mert az értekezés során azt fogja tapasztalni, hogy több minden ezen alapszik.

Ezeknek a kölcsönös indítékoknak köszönhetően született meg ez a szabad szövetség, amely létrehozta az államegyházat, s amely olyan szoros szövetség, hogy nem csoda, hogy a történelem során minden államnak volt az államigazgatás által közvetlenül támogatott államvallása, szemben a csupán megtűrtekkel. (...)

II. Ha ezek a különböző vallások a szövetség kialakulása után keletkeznek, amint nagyobb jelentőségre tesznek szert, törvényt kell hozni a közalkalmazottak hűségesküjéről az államegyház biztonsága érdekében. Ha ugyanis egy államon belül többféle vallás működik, és ezek mind az egyetlen igaz vagy legalábbis a legtisztább vallásnak tartják magukat, mindegyik a másik rovására akar terjeszkedni; amit úgy fogalmaz meg, hogy összhangba hozza őket magával, s ezt, ha az érvek kevésnek bizonyulnak, polgári segítséggel kísérli meg elérni. Ezt pedig csak úgy képes megtenni, hogy beférkőzik az igazgatásba. Amikor azonban sor kerül arra, hogy ezen vallások egyike bevett vallás lesz, a többi pedig csak megtűrt, akkor ezen utóbbiak, még inkább irigykedve és feltűzelve a bevett vallás által élvezett előnyök miatt, közös erővel támadva igyekeznek feldúlni annak békéjét. Ebben a fenyegető veszélyben az államegyház igényli az állam által megígért segítséget, amely annak a biztonsága ér-

dekében azonnal hűségeskütvényt is hoz, melynek értelmében az államigazgatásba vezető ajtó (amelyen keresztül egyedül nyílik mód arra, hogy az államegyházra bajt hozzanak) zárva marad mindazok számára, akik nem tagjai az államegyháznak. Amikor tehát I. Károly idején a szektáriusok, ilyen törvény nem lévén, szétverték az államegyházat, a törvényhozás, mielőtt Anglia kormányzatát visszahelyezték régi alapzatára, azonnal érettnak látta a helyzetet egy hűségeskütvény meghozatalára, hogy hasonló csapások megismétlődését elkerülje. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 354–358.)

(Nikowitz Márk fordítása)

☞ A CAMBRAI-I PLÉBÁNOSOK LEVELE (1774)

Cambrai város plébánosai 1774. január 29-én levélben fordultak egyházmegyéjük érsekehez, amelyben a vallás és az egyház iránti tiszteletnek városukban tapasztalható hanyatlásáról panaszkodnak, rámutatva ennek nyilvánvaló jeleire. (S. T. P.) ☞

(...)

Kegyelmeségedhez fordulunk, Öntől remélve orvoslást arra a három bajra, mely papi közösségünket nyugtalanítja, és lelkünket keserűséggel tölti el (...): Cambrai-ban, az Ön városában nem ülik meg a vasárnapot és a mára megmaradt csekély számú szent ünnepet. A boltok nyitva tartanak, a kereskedők adnak-vesznek, a falusiak pedig, noha máskor is lenne alkalmuk rá, hiszen amúgy is oly sok egyházi ünnepet megszüntettek, odahagyják plébániáikat, és lelkipásztoruk tanítását semmibe véve szent vasárnap ünnepén is, mint bármely más közönséges munkanapon, a városba jönnek, hogy kereskedőikkel és mesteremberekkel egyes-bajos dolgaitkat intézzék. Ez nyilvánvalóan a vallás iránti tisztelet csökkenésének a jele, és jórészt ebből fakad az is, hogy a nép egyre jobban eltávolodik az egyház tanításától, és olyan ijesztő módon tudatlan a vallási kérdések terén, hogy emiatt nap mint nap szenvedünk és panaszkodunk. Már csak az átkozott érdek szavára hallgatnak. (...) Mivel a városi előljáróság buzgalma csak kis ideig tartott, és szigorától immáron nem kell tartania senkinek, mindenki ad és vesz, és azt hiszi, hogy a mások viselkedése menti az övét is. (...)

A szívünket emésztő bánat másik oka a mérhetetlen szabadság, amely Cambrai-ban kendőzetlenül megmutatkozik. Meglepő mértékben megsokasodtak a rossz hírű házak, mindenütt örömlányokat, gyakran szinte gyermeklányokat látni, akiket nemritkán maguk a szülők taszítanak a romlásba. A romlottság oly mérhetetlenül nagy, hogy sebes áradatát hamarosan már semmi sem állíthatja meg. (...)

A bajok harmadika, Kegyelmeségedhez intézett tiszteletteljes folyamodványunk harmadik oka nem csekélyebb jelentőségű az előzőeknél, és betetézi a pusztítást. Cambrai-ban ugyanis soha nem látott népszerűségnek örvendenek a komédiások. Mi, papok magunk között több ízben megvitattuk a kérdést; mindent megtettünk és megteszünk annak érdekében, hogy ez a veszélyes és gyakran kifejezetten ártalmas szórakozás veszítsen vonzerejéből. (...) Az Úr ránk bízott bárányai közül immáron sokan kerülnek e megméltalozott legelőket. Ugyanakkor (...) mind többen és többen emelnek szót a komédiások érdekében; nemcsak a világiak, hanem a papok és más egyházi személyek között is akadnak védelmezők. (...)

(Gilles Deregnaucourt–Didier Poton: *La vie religieuse en France aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, Ophrys, 1994. 212–213.)

(Tóth Réka fordítása)

⇨ TÖRVÉNY A KATOLIKUS ALATTVALÓK ÁLLAPOTÁNAK KÖNNYÍTÉSÉRŐL ANGLIÁBAN (1778)

Az Erzsébet-⁸³ kor óta szigorú korlátozásokkal sújtották az angliai katolikusok vallásgyakorlatát és polgári állapotát (lásd Törvény az angol katolikusok ellen, 1593) Ez a törvény az egyenjogúsításuk (1829) felé vezető út jelentős állomása: mentesítette papjaikat a jogi szankciók alól, s lehetővé tette a katolikusok számára a földbirtoklást, igaz, ennek feltételéül szabta a külön hűségesküt. (K. L.) ⇨

(...) és legkiválóbb király öfélége iktassa törvénybe a világi és egyházi főurak, valamint az itt összegyűlt parlament tanácsára, jóváhagyásával és megbízatása szerint, hogy a szóban forgó törvény,⁸³ amennyiben az a pápista püspökök, papok és a jezsuiták letartóztatását, perbe fogását és vád alá helyezésüket írja elő; továbbá a szóban forgó törvény, amennyiben az a királyságon vagy a hozzá tartozó domíniumokon belül iskolákat fenntartó vagy az ifjúság oktatását, nevelését és ellátását magukra vevő pápista püspökök, papok, jezsuiták és pápista vallású hívők életfogytiglani bebörtönzéséről rendelkezik; továbbá a szóban forgó törvény, amennyiben az, az ott megszabott körülmények között, megfosztja a pápista nevelésben részesült vagy a pápista vallást gyakorló személyeket az angol királyságon, a walesi domíniumon, valamint Berwick upon Tweed városon belül bármilyen földbirtok, bérlemény vagy örökvagyon birtokába jutástól örökség, rázállás vagy végrendekezés útján, elvétel, birtokba helyezés, visszaszállás vagy váromány révén, és amennyiben az ilyen birtokokat, bérleteket, örökvagyont a legközelebbi protestáns rokon birtokába és rendelkezésébe helyezi; továbbá a szóban forgó törvény, amennyiben az a pápistákat vagy a pápista vallást gyakorló személyeket az angol királyságon, a walesi domíniumon, valamint Berwick upon Tweed városon belül megfosztja bármilyen uradalom, birtok, földszolgálat, bérlemény, bérlet, haszonbér vagy örökvagyon vásárlásától, és az ott említett naptól kezdődően semmissé teszi minden földbirtok, haszonbér, egyéb földhaszn vagy bármilyen földszolgálat ilyen személy vagy személyek használatára vagy hasznára történő létrehozását, eltűrését vagy létrejöttét, illetve közvetve vagy közvetlenül az ilyen személy vagy személyek segítségét célzó bármilyen rábízást vagy megbízást; maga a törvény, valamint annak összes itt és fentebb említett kikötése és záradéka együtt ezennel hatályukat veszítik. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 406–407.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

⇨ A VELENCEI, FRIULI, NÁPOLYI ÉS SZICÍLIAI INKVIZÍCIÓ STATISZTIKÁJA: VÁDAK ÉS VÁDLOTTAK (1547–1794)

Az újkori inkvizíció, a Szent Hivatal bíróságait Itáliában, 1542-ben III. Pál pápa (1534–1549) idején szervezték meg a hitújítási mozgalmak leküzdésére. Bár jelentőségüket a 18. század második felében elveszítették, hivatalosan csak 1859-ben (az Egyházi Államban 1870-ben) szűntek meg. A bíróságok területi illetékesség szerint szerveződtek, a legjelentősebb természetesen a római inkvizíció volt, melynek gyakorta átadták a legnagyobb figyelmet igénylő ügyeket. Giordano Bruno (1548–1600) perét a velencei inkvizíció kezdte meg 1592 tavaszán, majd nem tudván ítéletet hozni, alig egy évvel

⁸³ III. Vilmos (1689–1702) törvénye „a pápizmus terjedésének megakadályozására” (1700), mely korlátozta a katolikusok birtokszerzési jogát, és szigorú büntetést helyezett kilátásba a misézésért. Végrehajtása erősen akadózott.

később átadta azt a római inkvizíciónak, ahol 1599-ben folytatták le a pert, a halálos ítéletet pedig 1600. február 17-én hajtották végre.

Az alábbi táblázat modern történeti statisztikai kutatás eredménye, mely képet ad az Itáliában működő inkvizíció munkájáról: a vádlottak számáról és a vádak jellegéről az egyes időszakokban. (A római inkvizíció levéltára csak 1998-ban nyílt meg a kutatók előtt, így arról adatok itt nem szerepelhetnek.) A táblázatban a vádlottak, nem pedig az ügyek száma szerepel, a „több vádlott” sorában azon ügyek száma áll, ahol a vádlottak pontos száma ismeretlen, „másodlagos vád” alatt azon vádlottak száma szerepel, akik nem csak egy vádpont miatt álltak a bíróság elé. ➤

Veleencei inkvizíció					
VÁD	1547–1585	1586–1630	1631–1720	1721–1794	Összesen
Lutherizmus	717	109	77	2	905
Anabaptizmus	37	0	1	0	38
Zsidó hit	34	16	28	0	78
Mohamedán hit	10	27	42	1	80
Kálvinizmus	13	18	29	0	60
Görög ortodoxia	3	8	11	0	22
Eretnekség általában	68	27	6	1	102
Materializmus-atéizmus	1	4	14	7	26
Hitehagyás	15	17	12	0	44
Eretnek állítások	62	26	107	105	300
Tiltott könyvek	93	48	40	0	181
Tiltott ételek	23	12	16	5	56
Istenkáromlás	17	41	61	10	129
Szentséggyalázás	9	12	106	9	136
Többnejűség	3	7	12	0	22
Vadházasság	7	5	4	0	16
Házasságtörés	3	7	0	0	10
Szodómia	5	5	5	1	16
Leszólítás	3	22	72	23	120
Varázslás	59	319	641	22	1041
Szent Hivatal megsértése	10	8	6	1	25
Pszeudoszentség	0	1	5	1	7
Törvénytelen misézés	2	4	14	8	28
Hamis tanúzás	14	7	4	0	25
Egyéb	21	66	31	7	125
összesen	1229	816	1344	203	3592
éves átlag	32	35	15	3	
Több vádlott	18	5	2	0	25
MÁSODLAGOS VÁD					
Tiltott könyvek	9	2	1	0	12
Istenkáromlás	2	4	5	0	11
Lutherizmus	5	1	1	0	7
Varázslás	1	2	4	0	7
Szentséggyalázás	2	1	18	0	21
Szodómia	1	0	1	0	2
Leszólítás	0	1	2	1	4
Más kisebb eretnekség	2	1	1	0	4
Más szexuális bűnök	4	2	0	0	6
Egyéb	8	9	4	0	21
összesen	34	23	37	1	95

Friuli inkvizíció					
VÁD	1557–1595	1596–1610	1611–1670	1671–1786	Összesen
Eretnekség					
és annak gyanúja	200	64	37	33	334
Zsidó hit	1	0	3	1	5
Eretnek állítások	34	45	89	89	257
Szentséggyalázás	1	4	12	12	29
Tiltott ételek	66	153	40	10	269
Tiltott könyvek	7	46	127	13	193
Hitehagyás	0	0	3	7	10
Ateizmus	0	0	0	3	3
Istenkáromlás	4	11	31	30	76
Többnejűség	1	0	12	1	14
Vadházasság	2	1	0	0	3
Leszólítás	1	1	47	62	111
Varázslás	45	256	317	196	814
Szent Hivatal megsértése	1	13	8	6	28
Pszedoszentség	0	0	8	1	9
Törvénytelen misézés	0	0	1	1	2
Hamis tanúzás	0	0	2	0	2
Egyéb	11	5	13	10	39
Lutherizmus	0	5	56	50	111
Kálvinizmus	0	1	31	30	62
Mohamedán hit	0	4	30	2	36
Görög ortodoxia	0	0	26	17	43
Egyéb vallási áttérés	0	0	2	1	3
összesen	374	609	895	575	2453
éves átlag	10	43	15	5	
Több vádlott	6	3	4	2	15
MÁSODLAGOS VÁD					
Eretnekség					
és annak gyanúja	1	1	2	1	5
Eretnek állítások	5	1	4	7	17
Tiltott ételek	12	7	4	4	27
Tiltott könyvek	9	3	9	8	29
Varázslás	6	15	12	14	47
Istenkáromlás	1	4	4	4	13
Szentséggyalázás	0	4	15	25	44
Egyéb	1	0	8	3	12
összesen	35	35	58	66	194

Nápolyi inkvizíció					
VÁD	1564–1590	1591–1620	1621–1700	1701–1740	Összesen
Protestantizmus	19	18	26	1	64
Zsidó hit	41	8	20 ⁸⁴	0	69
Mohamedán hit	126	67	13	0	206
Ateizmus	4	8	11	1	24
Eretnek állítások	38	86	50	6	180
Tiltott könyvek	7	9	15	0	31
Istenkároklás	15	32	49	6	102
Szentséggyalázás	27	30	39	18	114
Szerzetesi fogadalom és szabályok megsértése	50	49	63	16	178
Többnejűség	9	73	169	38	289
Vadházasság	7	7	2	1	17
Varázslás	178	498	387	64	1127
Szentségtörés, szentek, képek és szent helyek megsértése	11	6	5	16	38
Szent Hivatal megsértése	16	39	4	2	61
Kereskedés hamis relikviákkal, bűcsúcédulákkal	2	12	18 ⁸⁵	5	37
Hamis tanúzás	39	43	146	13	241
Külföldi protestánsok támogatása	98	3	8	0	109
Muzulmánok áttérése a kereszténységre	0	9	0	0	9
Egyéb	48	24	61 ⁸⁶	9	142
összesen	735	1021	1086	196	3038
éves átlag	28	35	14	5	
MÁSODLAGOS VÁD					
Protestantizmus	6	2	0	0	8
Zsidó hit	0	1	0	0	1
Mohamedán hit	3	0	0	0	3
Eretnek állítások	4	18	11	3	36
Tiltott könyvek	0	2	4	2	8
Istenkároklás	18	20	5	3	46
Szentséggyalázás	8	4	2	0	14
Szerzetesi fogadalom és szabályok megsértése	21	10	4	0	35
Többnejűség	1	0	1	0	2
Vadházasság	4	1	2	0	7
Varázslás	12	24	23	6	65
Szentségtörés, szentek, képek és szent helyek megsértése	4	8	1	3	16
Szent Hivatal megsértése	2	8	0	0	10
Egyéb	1	13 ⁸⁷	0	0	14
összesen	84	111	53	17	265

⁸⁴ Közülük 8 visszaeső.⁸⁵ Közte olyan esetek is, ahol a vádlottak száma ismeretlen.⁸⁶ Közte több visszaeső és olyan esetek, ahol a vádlottak száma ismeretlen.⁸⁷ Közte olyan esetek, ahol a vádlottak száma ismeretlen.

Szicíliai inkvizíciós perek			
VAD	1560–1614	1615–1700	Összesen
Zsidó hit	8	0	8
Mohamedán hit	471	45	516
Lutherizmus	138	45	183
Alumbrados	1	15	16
Proposiciones ⁸⁸	531	230	761
Többnejűség	164	172	336
Leszólítás	53	61	114
Szent Hivatal megsértése	157	72	229
Babona	146	310	456
Egyéb	88	62	150
összesen	1757	1228	2985
éves átlag	33	14	

(E. William Monter – John Tedeschi: *Toward a Statistical Profile of the Italian Inquisition, Sixteenth to Eighteenth Centuries*. In: *The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on Sources and Methods*. Ed. Gustav Henningsen – John Tedeschi, Illinois, Dekalb, 1986. 144–147.)

(Szántay Antal fordítása)

➤ II. JÓZSEF CSÁSZÁR FELSŐ-AUSZTRIAI TÜRELMI RENDELETE (1781. OKTÓBER 13.)

A II. József (1765/1780–1790) által kibocsátott türelmi rendeletek mintájának az 1781. október 13-án Felső-Ausztria számára kibocsátott rendelet tekinthető. A rendelet az evangélikusokra, a reformátusokra (augsburgi és helvét hitvallásúak) és a görögkeletiekre (nem egyesültek) vonatkozott. ➤

Ő római császári és királyi apostoli felsége abbéli meggyőződésében, hogy egyrésztől mindennemű lelkiismereti kényszer káros, másrésztől hogy a vallás és az állam számára az igaz keresztényi türelemből nagy haszon származik, legkegyelmesebben a következő intézkedéseket határozta el, és valamennyi hivatal számára előírta azok pontos és szigorú megtartását. Nevezetesen:

Először: a nem katolikusoknak, azaz az augsburgi és helvét hitvallásúaknak, miként a görög nem egyesülteknek, ahol azok, nevezetesen a protestánsok és a nem egyesültek kellő számban élnek, és erejük alapján lehetséges, mostantól fogva mindenütt engedélyezett a magán-vallásgyakorlat, tekintet nélkül arra, hogy az korábban szokásban volt, vagy sem.

Másodszor: a magán-vallásgyakorlat nem értelmezhető másként, mint hogy a protestánsoknak és a nem egyesülteknek az imaházakban és templomokban torony, harang és utcaóra nyíló ajtó, mint az a nyilvános templomoknál, nem engedélyezett. Egyébként azonban teljesen szabadon építhetnek ilyeneket, ahol akarnak, és gyakorolhatják vallásukat bennük vagy kívülük betegeknél, bárhol is vannak azok.

Harmadszor: ahol a protestánsoknak és a nem egyesülteknek már jelenleg ennél több van megengedve, maradjon meg a jelenlegi állapot.

Negyedszer: E felekezetek összes híveinek olyan tartományokban és városokban is, ahol ők eddig vallásuk miatt nem szerezhettek tulajdont, lakhatási, polgár- és mesterjogot,

⁸⁸ Istenkáromlás is.

akadémiai fokot és polgári hivatalt, ezeket a jogokat Ófelsége a jövőben diszpenzáció útján egyszer s mindenkorra megadja.

Ötödször: Semmikor se kényszerítsék őket más esküforma letételére, mint amely vallásuk alapelveinek megfelel, és hacsak ők nem akarják, ne kelljen az uralkodó vallás istentiszteletein vagy szertartásain részt venniük.

Hatodszor: Amint az a katonaságnál oly nagy eredménnyel és a legcsekélyebb nehézségek támasztása nélkül történik, a választásoknál és a hivatalok odaítélésénél semmiképpen se a vallási különbözősége, hanem csupán a pályázó tisztességére és képességére, valamint keresztényi és erkölcsös életvitelére kell különös figyelemmel lenni.

Végül hetedszer: Mindezt a szigorú miheztartás végett már valamennyi érintett hatósággal, kerületi hivatallal, egyetemmel, uradalommal és magisztrátussal közöltük, és megparancsoltuk, hogy a legpontosabb végrehajtás felett köteleességszerűen éberben őrkdjön.

Ugyanezt a rendeletet bocsátotta ki Ófelsége a Magyar és Erdélyi Kancellária, a katonaságot és a határörvidékeket illetően az Udvari Haditanács, valamint a németalföldi és az itáliai ügyosztály részére; Magyarországon és Erdélyben azonban érintetlenül hagyva a protestánsoknak az ország alkotmánya, a nem egyesülteknek a kiváltságok alapján már elismert többtjeit; a nyilvános vallásgyakorlatot illetően.

(*Fontes rerum Austriacarum* II/72. Ferdinand Maass: *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich* II. 1770–1790. Wien, Herold, 1953. 278–279.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

☞ A „FILOZÓFUSOK ÖSSZEESKÜVÉSE” ÉS A JEZSUITA REND KIÜZÉSE FRANCIAORSZÁGBÓL

A francia forradalom idején Svájcba menekülő Alexandre de Montbary herceg (1732–1796) a társadalom szellemi és erkölcsi irányításának megszerzésére törekvő „filozófus szekta” összeesküvésének tudja be a jezsuita rend bukását. Véleménye szerint a szilárd erkölcsi alapokon álló, a monarchia feltétlen hívének számító rend felszámolása volt az egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású esemény a hagyományos társadalmi rend és értékek „felforgatásának” folyamatában, amely az 1789-ben kitörő forradalomba torkollott. (S.T.P.) ☞

Ezek a szerzetesek – akik szinte teljesen kisajátították az ifjúság nevelését, sőt, mint gyónatópapok, a koronás fők bizalmának is letéteményesei voltak – úgy hitték, hogy ügyes és mindig célba érő politikával sikerült megingathatatlan alapokra építeniük birodalmukat.

Műveltségük, következetes tevékenységük, az, hogy ismerték a módját, miképpen lehet beférkőzni a családokba, és ezek legféltettebb titkainak is ügyesen birtokába jutni; az a páratlan alaposág, amellyel az előjárók a Rómában székelő generálistól a legeldugottabb 6- vagy újlágbeli rendtagig a leendő új szerzeteseket kiválogatták; és végül a gondosság, amellyel mindenki számára kijelölték – kinek-kinek jelleme és elismert képességei szerint – feladatát és hivatását, nos, mindez együtt eredményezte, hogy akkora tekintély övezte őket, hogy maguk is meg voltak győződve hatalmuk örökkévalóságáról. (...)

Ügyességüknek köszönhetően nem volt olyan politikai ügy, amelyben ne játszottak volna szerepet; s jöllehet többnyire csak titkos tanácsadóként léptek fel a 18. század elején, főleg a spanyol és a francia udvarban már ők uraltak a politikát. Choiseul herceg⁸⁹ és

⁸⁹ Étienne-François, Choiseul hercege (1719–1785), a francia király római (1753–1757), majd bécsi (1757–1758) követe. Ezt követően külügyi (1758–1770), majd had- (1761–1770) és tengerészeti (1763–1770) államtitkár. Tisztségei révén gyakorlatilag ő irányította a francia kormányzatot az 1760-as években.

Aranda gróf⁹⁰, talán mert útjukban álltak, és mert elleneztek terveiket, szükségét érezte, hogy megszabaduljon a kényelmetlen, nyugtalanító és nagyhatalmú felvigyázóktól.

Talán ez volt az első komolyabb melléfogás a jezsuiták körmönfont ugyanakkor átgondolt politikájában. Ők azonban olyan vakon hitték a hatalmukban, hogy nem vették észre a fölöttük tornyosuló viharfelhőket; és bármennyire is rugalmasak voltak a korábbi helyzetekben, amikor jól felfogott érdekeik alkalmazkodásra kényszerítették őket, a kritikus pillanatban nem tudtak élni bevált eszközeikkel, hogy azután az utolsó és végzetes csapás annál védtelenebbül érje őket. Nem csoda, hogy ámult-bámult egész Európa; sehogyan sem értette, hogyan is lehetséges, hogy ezt a hatalmas rendet, miután belesodródott a Lioncy-kereskedőház ügyébe és csődjébe, tönkre tette az armány. A katolikus hatalmasságok sorra cserben hagyták és a legkeményebb csapások épp azokban az országokban érték őket, amelyekben legtovább és a legnagyobb önkénnyel uralkodtak. A Szentzsák kimondta a rend feloszlását, amely meg is szűnt.

Azok a különféle európai hatalmak szolgálatában álló miniszterek azonban, akik közreműködtek a döntés meghozatalában, és élvezték a rend feloszlásának dicsőségét (annál is inkább, mivel a jezsuiták feloszlását szorgalmazni néhány évvel korábban még lehetetlen vállalkozásnak, ha ugyan nem örült ötletnek számított volna), bármekkora szerepet is játszott befolyásuk a feloszláshoz vezető tárgyalásokon, végül is csak egy, a római katolikus vallás ellen alattomban létrehozott szövetség eszközei voltak. E szövetség alapjait a XIV. Lajos halála körüli időkben, az Orléans-i herceg régenssége,⁹¹ és XV. Lajos kiskorúsága alatt vetették meg.

Ez a liga, amelyet filozófusnak nevezek – mivel legügyesebb tagjai, filozófusi címmel tüntetve ki egymást és önmagukat, azzal tisztelték meg a 18. századot, hogy elkeresztelték a filozófia évszázadának, – először a XIV. Lajos utolsó éveiben zajló teológiai viták nevettségessé tételével lépett a nyilvánosság elé. Ha kötelességünk is elismerni, hogy ezek a szérszállhasogató viták bizony gyakran rászolgáltak a gúnyra meg a kritikára, mégis a valóság iránti kötelesség tisztelet elleni valóságos támadásként kell tekintenünk azt, hogy az egyéni vetélkedés és pusztán a nagyvilági közönség érdeklődése miatt oly nagy jelentőségre tettek szert a Szentírás egyik-másik szöveghelyével, illetve a többféleképpen is értelmezhető szavakkal kapcsolatos viták. (...)

XIV. Lajos halála végzetes csapás volt a jezsuiták hatalmára. A régensnek minden lehetősége megvolt rá, sőt, az érdekei is azt diktálták volna, hogy semmisítse meg őket. Lehet, hogy a kormányzása alatti zűrzavarok csekélyebbek lettek volna, ha már a kezdetkeztén rászánja magát erre a határozott lépésre. Igen valószínű, hogy ezzel rögtön a saját pártjára vonta volna a társaság igen nagyszámú ellenségét. Akár a lelki nagyság tartotta vissza, akár az, hogy a teljhatalom birtokában úgy érezte, fölötte áll a bosszúnak, netalán inkább az ölébe hulló hatalom élvezetével, mintsem töprengéssel volt elfoglalva, mindenesetre nem nézett komolyan szembe a kérdéssel. Türelmével kiszolgáltatta a jezsuitákat a tollforgatók megvetésének, nyilván abban a hitben, hogy ha nevetéssé teszi őket, egyben befolyásuknak is véget vet. De mivel alapvető tulajdonsága az embernek, hogy semmilyen cselekedetében sem tudja, hol a határ, mindennek csak az lett a következménye, hogy a magukat a szellem képviselőinek tekintők nem álltak meg a jezsuita rend tanainak bírálatánál, hanem a vallás lényegét vették célba. E járvány mind jobban elha-

⁹⁰ Petro Pablo Abarca y Bolea, Aranda grófja (1718–1798), a Kasztíliai Tanács elnöke (1766–1773). Ő döntött a jezsuiták kiűzéséről Spanyolországból (1767). 1773-ban a klérus nyomására le kellett mondania. Ezután a spanyol király franciaországi követévé nevezte ki (1773–1787), majd 1792-ben néhány hónapra ismét a spanyol kormány élére került.

⁹¹ Orléans-i Fülöp herceg (1674–1723), XIV. Lajos király (1643–1715) unokaöccse. XV. Lajos király (1715–1774) kiskorúsága idején régens (1715–1723).

rapóztott, és hogy milyen következményekkel járt, azt nagyon is jól példázzák a század-vég eseményei.

Minden téren, de főként az erkölcsök vonatkozásában csak közöny, pontosabban szóva szabadság jellemezte az Orléans-i herceg régensségét, és mindez, a nemzet legelső osztályától a legutolsóig, jelentős mértékben átalakította az egész társadalmat. Ha tudjuk, hogy XIV. Lajos uralkodásának utolsó éveiben mindkét nembeli udvaroncok úgy hírték, hogy kötelesek ájtatosságukat közszemlére téve utánózni urukat, továbbá emlékeztek arra, hogy a párizsi előkelő körök – csak hogy ne csukódjék előttük az érvényesülés kapuja, s hogy gyermekeik felemelkedését biztosítsák – valósággal kötelességüknek érezték, hogy megmaradjanak az erény útján; valamint tekintetbe vesszük, hogy a rendőrségi jelentések, amelyekből az uralkodó népe magánéletéről tájékozódhat csak a jezsuiták és az oratoriánusok⁹² közti vitákról számoltak be, mivel a haldokló királyt csakis ez foglalkoztatta, s ha végezetül felidézünk, miképpen fedett el mindent a képmutatás álarca; ha alaposan tanulmányoztuk és kiismertük a franciák jellemét, könnyen képet alkothatunk magunknak arról, hogy a régenség idején miféle döbbenetes változás ment végbe a szokásokban. Mindenki igazi természetének megfelelően élhetett és ádhatta magát hajlamainak, nyilvánosan vállalva szenvedélyeit. Sőt, még erénynek is számított, ha valaki utánózni igyekezett az ország első emberének szabados viselkedését. (...)

A költők versek varázsával ékesítették fel a társadalom legtisztelendőbb kötelei ellen irányuló támadásokat; a moralisták a vaskos Bayle-féle szótárból⁹³ kiragadott idézetekkel próbálták aláásni a vallás alapelveit (holott ebben a vaskos műben úgyszólván mindent meg lehet találni, amit csak keresni akar benne az ember); a történészek mindenkor szándékaiknak megfelelően hajlígtatták erre-arra a tényeket; egyszóval mintha minden egyes tollforgató két hosszú évtized alatt csak egy hatalmas, a tekintély minden formájával leszámolni akaró összeesküvésnek lett volna az ügynöke.

Mindannyian egy cél felé meneteltek, jóllehet semmi összebeszélés nem volt közöttük egészen addig, amíg Voltaire szelleme fel nem tűnt az irodalom horizontján. (...)

Igazi vezérré vált az irodalmárok szektája élén. (...) Túlságosan is tehetséges volt ahhoz, hogy követői valódi érdemeit megbecsülje. Ahhoz értett, hogy kinek-kinek kijelölje a feladatát. Úgy vezette őket valódi célja felé, gyakran az általa megszabott utakon, hogy többen közülük fel sem ismerték, hova is tartanak. Nemsokára ahány gyakorlott toll csak volt szerte Európában, az mind ugyanazon a művön dolgozott; s miközben mindannyian abban a hitben ringatták magukat, hogy tulajdon ihletük sugallatára saját eszméiket követik, valójában mindegyikük csupán egy szeme volt annak a filozófusi láncnak, amely kizárólag arra törekedett, hogy az embert, pusztán önérdékét helyezve föléje, kiszabadítsa összes társadalmi köteleke béklyójából, amelyek gyakran a társadalom számos egyedének vagy csoportjának bálorszára írtak el az egyéni boldogsághoz. (...)

A színházak filozófiai katedrák lettek, hogy az ott hirdetett eszmék azután az előkelő társaság szalonjaiban verjenek visszhangot. Még az asszonyok is mindent megtettek – az ifjak éppúgy, mint az idősek, az alacsonyabb rangúak éppúgy, mint a főrendiek –, hogy ők is a szektához tartozhassanak; még a templomi szószéket sem kerülte el a fertőzés; nem állottak egy-egy szentbeszédet azért dicsérni, mert – úgymond – filozófusi morál hatotta át. Végül ez utóbbi mótelye a társadalom minden osztályát megfertőzte. Még a legsze-

⁹² Az oratoriánusok testvériségét Néri Szent Fülöp (megh. 1595-ben) alapította. A XIII. Gergely pápa által 1575-ben elismert rend a katolikus reform szolgálatában tanító, tudományos és kulturális tevékenységével tűnt ki. Elsősorban Itáliában terjedt el. Franciaországban 1611-ben honosította meg Pierre de Bérulle (1575–1629).

⁹³ Pierre Bayle (1647–1706), protestáns családba született teológus és filozófus, aki később katolikká lett. *Kritikai és történelmi szótára* (Dictionnaire historique et critique, Rotterdam, 1697) az egyik első jelentős enciklopédikus kísérlet a korabeli tudományos eredmények kritikai összefoglalására.

rényebb állású asszonyok is kötelességüknek érezték, hogy a szekta által kiadott könyveket silabizálják, magukévá téve és úton-útfélen szajkózva tanításait, még ha nem is fogták fel e tanok értelmét.

Igaz, meglehetősen eltávolodtam a jezsuita rend felszámolásának témájától, de azt hiszem, e kitérő azért nem teljesen idegen attól, mivel e rend szellemisége, szilárd erkölcsi felfogása jellemzően és alapvetően monarchista volt. El kellett tehát pusztítani, hogy ne kelljen félni tőle, s hogy a rend ellenfelei saját híveiket állíthassák a jezsuita nevelők helyébe, mivel a főrendűek és más osztálybeliek már régtől fogva hozzászórtak ahhoz, hogy a jezsuitákra bizzák kisgyermeküket.

A rend feloszlata után szükségszerű volt, hogy az addig a jezsuiták által biztosított nyilvános oktatást a magánoktatás váltsa fel. Az ügyesen adagolt dicshimnuszok biztosították nekik a nevelői és tanári állásokat; és miután ez a divat általánossá vált, máris a szekta lett a családi titkok letéteményese. Így aztán minden lehetősége megvolt rá, hogy bevésse a gondjaira bízott fiatal főbbe, s meggyökereztesse az általa vallott elveket.

Az eszköz [ti. az oktatás] túl fontos és tárgya [ti. a felnövő nemzedékek] túl csábító volt a filozófus szekta sikere szempontjából ahhoz, hogy alapítója és legbensőbb tanácsadói ne tettek volna meg mindent e cél elérésére. Eme észrevételek alapján, amelyek igazságról kezeskedhetem, azt is bizony állíthatom, hogy a jezsuita rend feloszlataiban, illetve e rossz politikai döntésben közreműködő összes miniszternek, de a mégoly nagy diplomata Choiseul hercegnek vagy Aranda grófnak sem sikerült volna bezáratnia a jezsuita kollégiumokat, majd 1762-ben kieszközölnie a rend általános feloszlatását, ha nem számíthat a filozófusok intrikáira és támogatására; ami bizony annyit jelent, hogy e nagy államférfiak valójában e minden isteni és emberi engedelmességet szétziláló szekta vezetőjének segítői, sőt talán eszközei is voltak.

Hosszabban kellett elidőzzenek e váratlan, ugyanakkor lezajlásának körülményeit tekintve oly érdekes eseménynél, amelynek a legrendkívülibb és elveiben, kegyetlenségében, valamint hatásaiban a legsúlyosabb forradalom lett a következménye.

(*Louis XV. Extraits de mémoires du temps* II. Recueillis par J.-B. Ebeling, Paris, 1938. 143–151.)

(Ádám Péter fordítása)

☞ GAZDASÁG – TÁRSADALOM

☞ ANGLIA LEÍRÁSA (1500 K.)

A következő részletek egy Angliáról szóló itáliai beszámolóból származnak. Valószínűleg annak a küldöttségnek a jelentése, melyet a velencei szenátus küldött a szigetországba Andrea Trevisano vezetésével, hogy megkössék az ayttoni szerződést (1497. szeptember). Ebben VII. Henrik (1485–1509) beleegyezett, hogy csatlakozzon az itáliai államok Franciaország elleni szövetségéhez. (K. L.) ☞

(...)

Az angolok, legyen szó bármelyik korosztályhoz tartozó férfiról vagy nőről, többnyire jó megjelenésűek és arányos testalkatúak, bár szerintem annyira talán mégsem, mint amennyire ezt mások állították, még mielőtt Kegyelmességed a királyságba utazott. A sziget országait jól ismerő emberektől megtudtam, hogy a skótok sokkal csinosabbak, mint az angolok, és hogy ez utóbbiak annyira imádják önmagukat, vagy bármit, ami hozzájuk tartozik, hogy azt gondolják, rajtuk kívül nem is létezik más nép, Anglián kívül pedig más ország. Amikor meglátnak egy szemrevaló idegent, így kiáltanak fel: „Tisztára olyan, mint egy angol!”, esetleg „Milyen kár, hogy nem angolnak született!” Ha együtt csemegéznek valamilyen finomságból egy idegennel, mindig megkérdezik, hogy „vajon ilyesmit az ő házában is készítenek-e”. Igen nagy örömet lelnek a pompás ételekben, és szeretnek hosszú ideig az asztalnál maradni, a borral viszont, ha saját költségükre isszák, nagyon takarékosan bánnak, ezzel vendégeiket is mérsékeltes borfogyasztásra ösztönzik. Semmiféle gondot nem okoz számukra, hogy egy pohárból hárman vagy négyen is isznak. Csak néhányan tartanak bort a háznál, többnyire a kocsmában veszik, amikor pedig úgy gondolják, hogy többet is megisznak, elüldögélnek ott, nem csak férfiak, de finom hölgyek is. A bor hiányát azonban teljes mértékben pótolja a töménytelen mennyiségű *ale*¹ és sör, melynek fogyasztásához ezek az emberek annyira hozzászoktak, hogy egy mulatságon például, ahol lenne bor bőven, ők mégis inkább a sört választják. Tapintatos emberek lévén azonban sosem kínálják meg az olaszokat sörrel, hacsak azok nem kérik. Nincs annál nagyobb megtiszteltetés számukra, mint ha vendéget hívhatnak, vagy ha őket hívják meg valahová, és inkább kiadnak öt vagy hat dukátot a sikeres vendéglátás érdekében, semmint hogy csalódást okozzanak.

Időtlen időök óta jó minőségű ruhákat hordanak, beszédükben pedig módfelett udvariasak. Nyelvük, bár a flamandéhoz hasonlóan a germánból ered, elvesztette eredeti durvaságát, keménységét, hangzása elég kellemessé vált. Udvarias társalgásukat még az a hihetetlenül meglepő gesztus is kíséri, hogy miközben egymáshoz beszélnek, fejüket a tisztelet jeléül fedetlenül hagyják. Az angolok jó értelmi képességgel vannak megáldva, s gyorsak mindenben, amiben elméjüket próbára teszik. A papság kivételével azonban csak kevesen szentelik magukat a betűk tudományának, s ez az oka annak, hogy minden tanult embert

¹ Kissé kesernyés, közepnehéz, 6% alkoholtartalmú angol sör.

„klerikusnak” hívnak, még akkor is, ha az egyébként laikus. Tanulási lehetőségeik igen jók, mivel a királyságban két egyetem is működik, egy Oxfordban és egy Cambridge-ben. Az egyetemen belül több kollégiumot alapítottak, hogy a szegény diákoknak is legyen hol tanulniuk. Kegyelemesség a Magdalen nevű kollégiumban szállt meg az oxfordi egyetemen, melynek alapítói főpapok voltak, így a tanulók is egyházi emberek.

Az egyszerű emberek kereskedéssel, halászattal vagy hajózással foglalkoznak, kereskedelmi tevékenységükben pedig annyira igyekvőek, hogy nem félnek uzsorakamatra sem szerződést kötni.

Az angolok mindennap járnak misére, és nyilvánosan is sok miatyáinkot mondanak. (Ilyenkor a nők hosszú rózsafüzért visznek a kezükben, és aki csak olvasni tud, részt vesz velük a Miasszonyunk szertartásában, majd néhány emberrel a templomban is elmondják az imát strófáról strófára, mély hangon, ahogy a lelkész szokta.) Vasárnap mindig elmennek misére a plébániatemplomba is, ahol bőségesen adakoznak, mert egy darab pénznél kevesebbet sohasem ajánlanak fel, amelyből tizennégy darab ér egy aranydukátot. Jó keresztényként nem mulasztanak el semmilyen rájuk háruló kötelességet, bár vallási nézeteik erősen különböznek.

Fegyveres erők igen jó hírnévnek örvendenek, s abból, hogy még a franciák is nagyon félnek tőlük, nyilvánvaló, hogy mindez megalapozott. A legmegbízhatóbb forrásból tudom azonban, hogy amikor a háború a legvéresebb szakaszához ér, az angolok a hasukkal és kényelmükkel törődnek, s nem gondolnak arra, hogy milyen baj érheti őket.

Az angolok ellenszenvvel viseltetnek az idegenek iránt, és sohasem mennek idegen földre, csak ha el akarják azt foglalni vagy bitorolni annak jait. Komoly és őszinte barátságok maguk között sem kötöttek, s ez olyannyira így van, hogy sem közösségi, sem pedig magánjellegű dolgokat nem beszélnek meg együtt olyan bizalmas módon, ahogy azt Itáliában tesszük. Annak ellenére, hogy egy kissé féktelen és buja természetűek, sohasem láttam szerelmeseket, sem az udvarban, sem pedig az alacsonyabb rendűek között, amiből szükségképpen következnek, hogy az angolok vagy a legdiszkrétebb szeretők a világon, vagy nem tudnak szeretni. Mindezt a férfiakra értem, mert szerintem a nőkre éppen ennek az ellenkezője igaz, ők ugyanis igen szenvedélyesek a szerelemben. Jóllehet az angolok féltékenyen őrzik feleségüket, pénzzel bármi elrendezhető.

A vonzalom hiánya náluk jól látható gyermekeik iránt táplált érzelmeikben is. Hét- vagy legfeljebb kilencéves korukig tartják őket otthon, majd a fiúkat és a lányokat is kemény szolgálatra küldik más emberek házába, általában további hét vagy kilenc évig. Mindent tanoncidőnek nevezik, ami alatt a gyerekeknek a legalantasabb munkákat kell elvégezniük. Nagyon kevés kivétel van ez alól, mivel még a gazdagok is elküldik gyermekeiket más házába, cserébe pedig idegen gyerekeket kapnak, hogy azok náluk szolgáljanak. Arra a kérdésre, hogy miért ez a nagy szigor, azt válaszolták, hogy így gyermekeik jó modort tanulhatnak. Én azonban úgy gondolom, hogy mindezt saját kényelmük érdekében teszik, ugyanis az idegenek sokkal jobban kiszolgálják őket, mint saját gyermekeik. Mindamellet az angolok nyenyek, és természetüknél fogva fősvények, maguknak a legízletesebb ételt is megengedik, míg háztartásuknak a legdurvább kenyeret, a legrosszabb sört és a vasárnap sültöt hideg húst adják egész hétre, igaz ebből bőségesen ehetnek. De ha saját gyermekeik otthon lennének, nekik is azt az ételt kellene adniuk, amit ők esznek. Ha az angolok elküldik gyermekeiket otthonról, hogy erényt és jó modort tanuljanak, lehet, hogy azok hazatértükkor megbocsátanának; ám soha nem térnek haza, mivel a lányokat védnőkük kiházasítja, a fiúk pedig igyekeznek minél jobb házasságot kötni, majd védnőkük – nem pedig apjuk – segítségével saját házat fenntartani, és minél nagyobb vagyonhoz jutni. Mivel a szülői örökségre semmi reményük, mindannyian olyan mohóvá és nyereségvágyóvá válnak, hogy nem szégyellnek szinte az „isten szerelmére” pénzt kunyerálni. Ezzel magyaráz-

ható, hogy nem lehet az angol alacsonyabb rendűekkel szemben olyan sérelmet elkövetni, amit pénzzel ne lehetne jóvátenni. (...)

Egy nap, amikor Kegyelmességgel az udvarnál jártam, láttam egy csinos, tizenhét éves körüli fiatallembert, a suffolki herceg öccsét. Megtudtam róla, hogy nagy szegénységben él, mivel nemesi szokás szerint az apai örökség egésze a legidősebb fiúra szállt. Az ifjút koszt-kvartélyba adták egy ötvenéves özvegy házához, akinek értesüléseim szerint 50 000 korona² vagyona volt. Ez az öregasszony addig-addig ügyeskedett, míg az ifjú hajlandó volt elvenni öt feleségül abban a reményben, hogy hamarosan egy csinos fiatal hölgy társaságában élvezheti a gazdagságot, s türelmesen várt, míg fiatalága virága végleg elhervadt. Ha ugyanis egy házasságban nincs gyermek, az elhunyt feleség összes vagyona a férjre száll, vagy fordítva, egyedül az egyházhhoz tartozó részek maradnak érintetlenül. Ne képzelje Kegyelmesség, hogy ezek az örökségek keveset érnek, hiszen az angolok jóval gazdagabban bármely más európai ország népénél. Ezt a legidősebb és legtapasztaltabb kereskedőktől tudom, de a látottak alapján magam is tanúsíthatom. Gazdagságukat elsősorban a termőföld jó hozamának köszönhetik, a bor kivételével semmiféle, a megélhetésükhöz szükséges dolgot nem hoznak be külföldről. Az ón értékesítése is sok pénzt fial a királyságnak, de még több haszon származik az igen drága és Európa-szerte jó hírnévnek örvendő, nagy mennyiségű gyapjú eladásából. Hogy a beáramlott aranyat és ezüstöt az országban tartásuk, hoztak egy törvényt, ami már régóta érvényben van, miszerint mindennemű pénz, arany- vagy ezüstpénz kivitele az országból súlyos büntetést von maga után. Akárcsak Kegyelmesség, mindenki, aki a szigeten kisebb utazást tesz, hamar észreveszi ezt a nagy gazdagságot, mivel nincs olyan fogadás, legyen az bármilyen szegény és alázatos, aki nem ezüstpénzrel és -serlegekkel tértené meg az asztalt. Azt, akinek nincs a háznál legalább száz font sterling értékű ezüstpénz és evőeszköz, ami a mi 500 aranykoronánknak felel meg, az angolok jelentéktelen embernek tartják. Mindenek fölött áll azonban az egyház kincstárának gazdagsága. Nincs a királyságban olyan silány plébániatemplom, amely ne rendelkezne feszületekkel, gyertyatartókkal, tömjénezőkkel, kehelytányérok, és ezüstpénzrel, és nincs olyan szegény kolduló rendi kolostor, amelynek egy katedrálishoz is méltó díszei mellett ne volnának meg mindezek a dolgok ezüstpénzből. Így aztán Kegyelmesség képzelheti, milyen lehet a hihetetlenül gazdag bencés, karthauzi és cisztercita kolostorok díszítése. Ezek sokkal inkább főúri kastélyokhoz, mintsem egyházi intézményekhez hasonlítanak, ahogy azt Kegyelmesség is biztosan észrevette, amikor a canterburyi Szent Tamásban járt. Megtudtam, hogy sok más értékes dolog mellett ezeknek a kolostoroknak egyszerűagancsaik is vannak. Arról is tudomást szereztem, hogy ezekben a kolostorokban van néhány angol szentnek, például Szent Oswaldnak, Szent Edmundnak és Szent Eswardnak, valamint királyoknak és mártíroknak a pompás sírja is. (...)

A sziget népessége nincs arányban termékenységével és gazdagságával. Ahogy azt Kegyelmesség is tudja, Doverből Londonba, majd Londonból Oxfordba utaztam, amely út 200 olasz mérföldet tesz ki, s mindvégig igen gyéren lakott. (...)

A királyságban alig van jelentős város, kivéve Bristolt, a nyugati tengeri kikötőt, Boracot (Eboracumot) vagy más néven Yorkot, ami a skót határon található, és Londont, ami délen van. (...)

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, London, Eyre & Spottiswoode, 1967. 194–196, 197–198., 200.)

(Vén Anikó fordítása)

² A font negyedrésze, a shilling ötszöröse.

☞ SIENA-VIDÉKI FELESBÉRLETI SZERZŐDÉSEK (1508, 1514)

Városi nemes és polgár családok és főként intézmények, kolostorok, kórházak stb. a tulajdonukban lévő földek megművelésére leggyakrabban felesbérleti (mezzadria) szerződéseket kötöttek. Általában 8–15 hektár nagyságú, legalább 5 hektár termőföldet, valamint erdőt és nádat is magába foglaló birtokokat (podere) adtak bérletbe, de előfordult töredékföldek (terre spezzate) ilyen formájú bérletbe adása is. A felesbérlet, általában a családfő leggyakrabban fiaival és azok családjával együtt művelte a birtokot, melyhez a tulajdonos házat vagy legalábbis lakást, valamint gazdálkodáshoz szükséges felszereléseket biztosított. ☞

Santa Petronilla monostor és Domenico di Bo szerződése, 1508. szeptember 22.

Tudja és jegyezze meg mindenki, aki ezt az írást látja, hogy mi, a Sancta Petronella apátnője és kamarásai és intézőink, Giorgio di Bartalo da Santa Reina, birtokunkat, melyet Uopiniben³ vettünk Girolamo Peccitól, a következő feltételekkel és módzatokkal bérbe adjuk Domenico di Bónak: a fent említett Domenico köteles jó munkásként dolgozni és a saját költségén rendben tartani, azaz tisztítani az árkokat; item az említett Domenico kötelezi magát, hogy minden évben négy nemesített oltványt ültet; item a fent említett Domenico a felét adja mindennek, amit betakarított ezen a fent említett birtokon, azaz gabonából, borból, zabból, zöldségekből és gyümölcsökből; item az említett Domenico köteles kiállítani minden ökröt, melyre szüksége van, nekünk pedig kötelességünk, hogy biztosítsuk neki az összes vetőmagot; item az említett Domenico nem tarthat zabolárlan állatokat⁴, azaz marhákat, birkákat, kecskéket, sem pedig disznókat; item az említett Domenico köteles adni minden évben három nagy málha (some grosse) szalmát; item köteles adni minden évben egy pár hízott kappant és két pár fiatal tyúkot nyolcvan tojással, valamint egy lira (libra) értékben gyertyát Santa Lucia napján. Készült ez az írás Francescha di ser Piero Porchari nővér apátsága, Laura di Giovanni di ser Lazzaro nővér és Lucretia di Marchion di Ghuido nővérek kamarássága idején. Jelen volt az említett Domenico és intézőnk, Giorgio di Bartalo da Santa Reina; item adunk neki [Domenicónak] a fent nevezett birtokon tizenkilenc birkát öt évre, feles haszonra, ahogyan ez szokás.

Santa Petronilla monostor és Santio di Giovanni Loli szerződése, 1514. november 1.

Tudja és jegyezze meg mindenki, aki ezt az írást látja vagy olvassa, hogy mi a Sancta Petronella apátnője és kamarásai és Lorenzo nevű intézőnk Uopiniben fekvő birtokunkat, mely a kórház mellett fekszik, Sancti di Johanni Lolinak három évre felesben bérbe adjuk a következő feltételekkel és módzatokkal: hogy az említett Sancti jó munkásként dolgozzék; ahogyan szokás adjon nekünk mindenből, amit a nevezett birtokon betakarított; és mi adjuk neki a vetőmag felét, ahogyan ezt szokás adni; és köteles saját költségén rendben tartani az árkokat; és nem szabad kivágnia egyetlen fát sem, sem a kertben, sem pedig vadon nőtet az akaratunk nélkül; az erdőt, mely nevezett birtokunkon található köteles őriztetni és hasonlóképpen ő is megőrizni, és nem szabad fát eladni, sem kivágnia az erdőnkől az engedélyünk nélkül, hacsak nem saját, házi szükségletére; item az említett Sancti nem tarthat saját háziállatokat akaratunk nélkül; item köteles minden évben ötven tojást adni, két pár hízott tyúkot, egy lira értékben gyertyát és két málha szalmát Sancta Lucia napjára; item köteles újra ültetni huszonöt szőlőtőkét és köteles ültetni hat oltványt minden évben, és végül adunk neki a fent nevezett birtokon egy ökröt nyolcvankét és fél lira értékben, és továbbá adunk neki egy ökröt, melyet Michele da Vicótól veszünk tizenkilenc és fél forint (fiorini) értékben. (...)

³ Monteriggioni község része.

⁴ Nem tarthat saját állatokat, csak olyanokat, amelyeket a tulajdonos adott.

(*Il contratto di mezzadria nella Toscana medievale III. Contado di Siena, 1349–1518.*
A cura di Gabriella Piccinni, Accademia Toscana di Scienze e Lettere „La Colombaria”,
Studi CVVIV. Firenze, 1992. 374–375., 377.)
(Szántay Antal fordítása)

➤ PÉNZÜGYI RENDELETEK FRANCIAORSZÁGBAN (1511, 1520, 1523)

XII. Lajos (1498–1515) és I. Ferenc (1515–1547) alábbi, a királyi pénzügyigazgatásra vonatkozó rendeleteiből kiűnik a rendszer nehézsége, a különböző igazgatási szinteken illetékes hivatalnokok visszatérési lehetőségeinek nagy száma és a monarchia centralizációs, illetve a hivatali fegyelmet növelni próbáló törekvése. ➤

XII. Lajos rendelete, amely valamennyi pénzügyi tisztviselő kötelességévé teszi az évenkénti elszámolást a Számvevő Kamara előtt különböző büntetések terhe alatt (Blois, 1511. november 24.)

Mi, Lajos stb. (...) A királyi elődeink által kiadott, általunk is megerősített és párizsi Számvevő Kamaránk könyveibe és jegyzékeibe bevezetett és bejegyzett parancsok és rendeletek értelmében mind a királyi birtokok, a kisegítő adók, a rovásadó, a sóhivatalok, mind az egyéb megbízásokat és külön tisztségeket viselő fő- és helyi adófelügyelők,⁵ egyesek minden évben, mások minden második évben kötelesek bevételeikről készített részletes számadásokat bemutatni nevezett párizsi Számvevő Kamaránk szeretett és hűséges tisztviselői előtt. (...)

Jóllehet nevezett pénzügyi tisztviselőket gyakran felszólították és utasítják, hogy e kötelezettségüknek bizonyos napokon és bizonyos büntetések terhe alatt tegyenek eleget, többen közülük megtagadják vagy halogatják megjelenésüket [a Számvevő Kamara előtt], és az említett büntetéseknél kitéve magukat hagyták és hagyják, hogy [vétkük] kitudódjon. Sőt, ami ennél is rosszabb, (...) néhány késlekedőt köteleztek az említett büntetések és bírságok megfizetésére, de (...) ők, igen nagy hátrányunkra és kárunkra, fellebbezéseikkel tovább késleltetik és akadályozzák számadásuk bemutatását, valamint a büntetések és bírságok behajtását. A helyzet a jövőben még rosszabbodhatna, ha nem történne ez ügyben intézkedés. (...)

Tudatjuk hát, hogy egyfelől azt akarjuk, hogy – amint az jogos – birtokaink és egyéb [jövedelmeink] fő- és helyi felügyelői mutassák be számadásukat. Másrészt el akarjuk kerülni a trónra kerülésünk óta egyes pénzügyi tisztviselők rosszindulata és visszaélései nyomán bekövetkezett és a jövőben is előállható veszteségeket és károkat. Ezért akartuk, nyilvánítottuk ki, rendeltük el és parancsoltuk meg, (...) hogy valamennyi pénzügyi tisztviselőnk, úgymint királyi birtokaink jövedelmeinek kezelői,⁶ királyságunk és Dauphiné adófőfelügyelői,⁷ a rendes és rendkívüli hadi és tüzérségi kiadások kincstárnokai, királyi birtokaink helyi adófelügyelői,⁸ királyi háztartásunk élelmezési kiadásainak felügyelője, királyi háztartásunk fenntartási költségeinek felügyelői, istállóink költségeinek felügyelője, parlamentjeink és a

⁵ Az eredetiben: receveurs généraux és receveurs particuliers (lásd alább).

⁶ Az eredetiben: changeur du Trésor. Az 1523-ban és 1524-ben végrehajtott pénzügyigazgatási reformok előtt a király „rendes jövedelmeinek” központi kezelője.

⁷ Az eredetiben: receveurs généraux. Az 1523-tól kezdődő pénzügyigazgatási reformok előtt a király „rendkívüli jövedelmeinek” beszedésére és kezelésére kialakított négy adókerület (généralité) fő tisztviselői.

⁸ Az eredetiben: receveurs ordinaires de notre domaine. A „rendes jövedelmek” beszedői és kezelői egy-egy kisebb adókerületben, a changeur du Trésor és a királyi kincstárnokok (trésoriers de France) alárendeljei.

normandiai *Échiquier*⁹ bírságbehajtói, kisegítő adóink párizsi, roueni és montpellier-i törvényszékeinek ítéldbírái, pénzeink felügyelői,¹⁰ a királyi háztartásunk tisztviselőinek, illetve a testőrségünk kapitányainak és fűszárainak, valamint a királyság területén fenntartott helyőrségeknek¹¹ járó illetmények kifizetésére rendelt megbízottak, adományaink, kisebb kegydíjaink és a személyes szolgálatunkat érintő ügyek,¹² illetve a királyság városainak, várainak és erősségeinek javítási és erősítési kiadásait [intéző] kincstárnokok, királyságunk kisegítő adóinak s ezeknek megfelelő más bevételeinek,¹³ valamint rovasadóinak felügyelői, a sóhivatalok és sókamarak tisztviselői, a kiviteli vámok és az egynegyedes sóilleték¹⁴ bérleti, pénzeink helyi felügyelői,¹⁵ és mindezekben túl még a milánói hercegségünk rendes és rendkívüli pénzügyeit intéző kincstartók, akiknek kihallgatásával, megvizsgálásával és elszámolásuk ellenőrzésével már korábban megbíztuk és jelen rendeletünk által is megbízzuk nevezett számvevő kamarai tisztviselőinket; hasonlóképpen mindazok, akiket mi, számvevő kamarai tisztviselőink, szeretett és hűséges tanácsosaink, királyi kincstárnokaink vagy fő-adófelügyelőink bármiféle királyi jövedelemnek, illetve királyságunk üresedésben levő püspöki székei után járó jövedelmeinknek,¹⁶ vagy azon tisztviselőink járadékainak és jövedelmeinek beszedésével bíztunk meg, akiknek birtokai fizetési (...) vagy számadási kötelezettségük elmulasztása miatt elkoboztattak, lefoglaltattak és kezünkbe adattak; ugyanígy házaink, váraink és kastélyaink gondnokai, akik jegyzékbe vett javaink, bútoraink és használati tárgyait őrzését magukra vállalták, ezenkívül az összes többi pénzügyi tisztviselő is mindazokkal egyetemben, akikről úgy találhatók és kitudódik, hogy jövedelmeinket kezelték, legyen köteles elszámolását bemutatni és számot adni hivatala [gyakorlásáról] és [a rábízott pénz] kezeléséről Számvevő Kamaránk tagjai előtt nevezett Számvevő Kamaránkban. Egyesek minden évben, mások minden második évben, ahogyan azt Számvevő Kamaránk tagjai elrendelik. (...)

És ha késlekednek vagy vonakodnak [e kötelezettségüknek eleget tenni] (...) Számvevő Kamaránk tagjai [az ilyen vétségére] kiszabott büntetésekkel kell sújtásuk őket figyelmen kívül hagyva távollétüket. A bírságot a saját adósságaink és [pénz]ügyeink esetében szokásos módon kell megfizessék mindenfajta ellenvetés, fellebbezés, tiltakozás vagy panasz nélkül, mert nem akarjuk, hogy ezek miatt az ilyen ügyek elhúzódjának.

Ezért parancsba adjuk nevezett számvevő kamarai tisztviselőinknek, hogy jelen rendelkezésünk, akaratunk, ediktumunk és visszavonhatatlan rendeletünk értelmében (...) kényszerítsék és mások által is kényszeríttessék (...) a bevételeikről és pénzkezelésükről való elszámolást megtagadó és halogató valamennyi hivatalviselőt és pénzügyi tisztviselőt, hogy a (...) velünk szemben fennálló tartozásairól számot adjanak, és azokat fizessék meg. Ha kell, a hivatalba lépésük napján és azóta birtokolt javaik, ingó és ingatlan vagyonuk lefoglalása, eladása és hasznosítása útján (...) és minden más módon is, ahogyan saját adósságaink és [pénz]ügyeink esetében eljárni szokás. (...)

⁹ A Normandiai Hercegség legfelsőbb bírósága. 1499-től állandó jelleggel működik, 1515-től I. Ferenc parlamentet változtatja.

¹⁰ Az eredetiben: généraux des monnaies. Eleinte a Párizsi Parlament részeként működő testület tagjai. Szuverén (legfelső) bírósággá II. Henrik (1547–1559) emelte 1552-ben.

¹¹ Az eredetiben: mortes-payes. Rendszerint koruk vagy korábban elszenvedett sérülésük miatt csökkent szolgálati képességgel bíró katonák, akiket egyes erődök békeidőben történő őrzésére rendelték.

¹² Az eredetiben: affaires de notre chambre.

¹³ Az eredetiben: equivalent. A kisegítő adók egy összegben fizetett, a helyi rendi gyűlés felügyelete alatt álló változata. Languedoc tartományban intézményesült.

¹⁴ A Poitou-tól a spanyol határig terjedő délnyugati tartományok, ahol az eladott só értékének egy-negyedét kellett illetékként befizetni a kincstárnak eladáskor. 1553-ban az érintett tartományok megváltották magukat ennek fizetése alól.

¹⁵ Az eredetiben: maîtres particuliers de nos monnaies.

¹⁶ A francia uralkodó hagyományosan beszédhette az üresedésben levő püspöki széket megillető jövedelmeket (régale temporelle), és a püspökség fennhatósága alá tartozó javadalmakat szabadon adományozhatta (régale spirituelle).

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XI. Par Jourdan–Decrusy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 614–617.)

I. Ferenc rendelete, amely megtiltja az adóbeszedésben és igazgatásban részt vevő tisztviselőknek a rájuk bízott pénz rontását, a különböző érmékkel való kereskedést, illetve utasítja őket, hogy a bevételeikre utalványozott kifizetéseket hiánytalanul teljesítsék. (Romorantin, 1520. január 26.)

Mi, Ferenc stb. (...) Értessétek több adófelügyelőnk, sőtisztünk és pénzeinket, bevételeinket kezelő más személyek azon szokásáról, hogy pénzeinket rontják, illetve egyik pénznemről a másikra váltják, valamint arról, hogy az általuk beszédett és behajtott pénzekre utalványozott kifizetéseket nem teljesítik. Ebből fakad a forgalomban levő pénzek körül tapasztalható zűrzavar egy része, az arany és tallérjaink¹⁷ árának emelkedése, ami igen jelentős hatással van ránk és a királyság közügyére,¹⁸ főként a tallérok vásárlásakor gyakran elszenvedett veszteségeink miatt.

Ezért, hogy a nevezett zűrzavart és visszaélést megszüntessük, (...) hivatalvesztés és bírság terhe alatt megtiltottuk és megtiltjuk mind a rendes, mind a rendkívüli bevételeinket kezelő adófelügyelőknél, sőtiszteknél és pénzügyi tisztviselőknél pénzeink rontását és az azokkal való kereskedést. Továbbá elrendeljük, hogy esküjükhöz híven és a tisztükkel járó kötelességnek megfelelően hűségesen fizessék ki az általuk behajtott bevételekből a hozzájuk küldött utalványosokat anélkül, hogy az [eltérő pénzfajtákat kihasználva] bármiféle praktikákkal vagy mesterkedéssel éljenek. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert–Decrusy–Armet, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1827. 188.)

I. Ferenc ediktuma a pénzügyi igazgatás reformjáról (Blois, 1523. december 28.)

Mi, Ferenc stb. (...) Nem feledhetjük azokat a nagy és elviselhetetlen terheket, amelyeket kénytelenek voltunk magunkra vállalni és elviselni trónra lépésünk óta, hogy ellenségeink és ellenfeleink rossz és kározos mesterkedéseinek ellenálljunk és gátat vessünk. Mint ahogy [emlékeznünk kell] az ehhez szükséges pénz hiányára is, amellyel gyakran találtuk szembe magunkat, s hasonlóképpen az emiatt nagy sajnálatunkra és tetszésünk ellenére rovasadó-növeléssel, illetmények visszatartásával, [kényszer] kölcsönökkel és más, a sürgető és kényszerítő szükség folytán alkalmazott eszközökkel jó és hűséges alattvalóinkra rótt nagy terhekre és megpróbáltatásokra is. (...)

[Most azonban] Isten, a mi teremőnk segítségével egyre inkább könnyíteni kívánunk alattvalóink terheire. Mindenek előtt ügyeink viteléhez meg akarjuk találni bevételeink behajtásának és elosztásának megfelelő módját alattvalóink terheinek könnyítése érdekében. Ezért, miután meghallgattuk néhány vérbeli, családunkhoz tartozó herceg és nagyúr, illetve más nagy és tiszteletre méltó, erkölcsökben és lelküsimeretükben jó, tudós és tapasztalt személyek véleményét e tárgyban, a következő rendeletet (...) hoztuk és adtuk parancsba. (...)

I. Királyi birtokaink jövedelmeinek kezelője¹⁹ a szokásos időpontokban hajtja be uradalmainkból származó bevételeinket, kivéve a kegyes célra juttatott összegeket, tisztviselőink illetményét, az igazságszolgáltatásra, javításokra, valamint az egyéb rendes és szokásos kiadásokra fordított pénzeket, amelyek továbbra is a helyi adófelügyelőknél maradnak, hogy [az említett költségeket] a szokásos módon kifizessék.

A jövedelmek kezelője az adófelügyelőktől kapott bevételeket az átvételüktől szá-

¹⁷ Écu.

¹⁸ Azaz az államra: chose publique (res publica).

¹⁹ Az eredetiben: changeur du Trésor.

mfött húsz nap elteltével blois-i kastélyunkba viteti, és átadja Központi Kincstárunk kincstartójának.²⁰

Ami a rovásadókból, kisegítő és ehhez hasonló adókból, sóadókból, adóberletből és más rendkívüli adókból befolyó összegeket illeti, ezeket a helyi adófelügyelőkől a szokásos időpontokban veszik át fő-adófelügyelőink (...) a tisztviselők illetményeit negyedévenként arányosan levonva belőlük. Ezután a fő-adófelügyelők a szóban forgó összegeknek készpénzben Blois-ba vitetik és átadják Központi Kincstárunk kincstartójának vagy megbízottjának. (...) Kivételt képeznek a felső bíróságaink [tagjainak] és a helyőrségek fizetésére kiutalandó összegek, amelyekről a költségek elkerülése végett Központi Kincstárunk kincstartója az említett felső bíróságok és helyőrségek kifizetésére rendelt tisztviselőknek és megbízottaknak nyugtát ad, hogy ezek a [szükséges] pénzt abban a tartományban szerezzék be és vegyék fel, ahol az említett bíróságok és helyőrségek találhatók.

II. Mivel a korábbi tapasztalatok nyomán kiderült, hogy a rendes és rendkívüli jövedelmekből származó pénzeket bűnös módon és lelkiismeretlenül rontották, (...) ezt megakadályozandó úgy akarjuk és kívánjuk, hogy a nevezett összegeket átvevők az általuk kapott pénzt ugyanabban a pénznemben adják át az említett jövedelemkezelőnek és az adó-főfelügyelőknek, mindegyikük saját kezűleg aláírva egy kimutatást az arany- és ezüstpénzekről, amelyekben a kifizetést lebonyolították. E kimutatásokat, valamint az arany- és ezüstpénzeket a jövedelmek kezelője és az adó-főfelügyelők kötelesek blois-i kastélyunkba szállítani, és Központi Kincstárunk kincstartójának vagy megbízottjának átadni. (...)

III. Továbbá azt akarjuk és kívánjuk, hogy Központi Kincstárunk kincstartójának legyen a feladata ezen összegek beszedése és szétosztása. Erről két jegyzéket köteles készíteni, amelyek minden egyes lapját pénzügyekben illetékes titkárunk aláírja. A két jegyzéket zsinórral kell átfűzni, és nagypecsétünkkel kell megpecsételni. Az egyik a befolyó összegek bejegyzésére szolgáljon, és tüntessék fel benne az említett [be]fizetéseknél használt arany- és ezüstpénzeket. A jegyzéket a pénz átadója és átvevője is pecsételje le saját pecsétjével. Emellett a Központi Kincstár kincstartója nyugtát is köteles adni a pénz átadónak, amelyben legyen megemlítve a jegyzék vagy a lap, ahova az átvétel [tényét] bejegyezték. A nyugta a kincstartóra ruhazza a számadás felelősségét és kötelezettségét.

A jövedelem kezelője és az adó-főfelügyelők nyugtaikat minden évben Számvevő Kamaránkba kell hozzák, hogy felmentvényt kapjanak. A jövedelem kezelője és az adó-főfelügyelők által a helyi adófelügyelőknek a tőlük átvett összegek ellenében adott nyugták szolgáljanak elismervényül az utóbbiak számára számadásuk bemutatásakor.

A másik jegyzék a pénzek kiadásának [bejegyzésére] szolgáljon. Ezt a Központi Kincstár kincstartója intézi, mégpedig a következő módon. [A megfelelő összegeket kiutalja] a pénzügyi tisztviselőknek, kegydíjasoknak és más, az [állami kiadások] összesített kimutatásában szokásos tételekre. Ezt a kimutatást e célból el kell készíteni. A Központi Kincstár kincstartója számára [a kimutatás] elismervénnyel ér fel, [amennyiben] minden egyes kiadási tételhez mellékelve vannak az ezekről adott nyugták.

Nevezett kimutatást három példányban kell elkészíteni. Az egyik a szokásoknak megfelelően kincstárunkba kerül. Egy másik kancellárunk kezébe, míg a harmadik a kincstartónál marad elismervény gyanánt. A kimutatásban nem szereplő kiadásokat névjegyzékek vagy általunk és pénzügyekben illetékes államtitkárunk által aláírt, valamint nagypecsétünkkel megpecsételt és a Központi Kincstár kincstartójához intézett parancs alapján kell kifizetni. A névjegyzékek és parancsok maradjanak a kincstartó birtokában, hogy a pénzt felvevők nyugtaival együtt elismervényként szolgáljanak számára számadásában. A kiadásokat a második jegyzékbe kell bevezetni a parancs kelezésének és az aláírt titkár ne-

²⁰ Az eredetiben: trésorier de l'Épargne. I. Ferenc jelen rendeletével hozta létre az intézményt és a tisztséget is.

vének feltüntetésével. Mindezt avégett, hogy az említett jegyzékek és általános kimutatás segítségével tetszésünk szerint mindenkor láthassuk vagy tanácsunkban bemutathassuk pénzügyeink állapotát és helyzetét. (...)

Mivel előfordulhat, hogy egynemely, e bevételekből meríthető összegek adományozása végett zaklatnak bennünket, azt akarjuk és óhajtjuk, hogy ezeket az adományokat ne fizessék ki az év utolsó negyedének vége előtt, kivéve a követeknek és külföldieknek juttatottakat, valamint az egyszerre ezer tallérnál nem nagyobb összegű adományokat. Mindazonáltal ez nem vonatkozik a kisebb szükségleteinkre és kedvteléseinkre fordított rendszeres költségekre.

Továbbá azt akarjuk és óhajtjuk, hogy a Központi Kincstár kincstartója minden héten tegyen jelentést nekünk vagy tanácsunknak az azon a héten befolyt és kiadott összegekről.

IV. A királyi kincstárnokok és adó-főfelügyelők minden év kezdetén becslést, majd az év végén kimutatást kell készítsenek az illetékességi területükön várható, illetve valóban befolyt bevételekről. Ezeket azután rövidített, személyes pecsétjükkel megpecsételt jegyzékek formájában át kell adják az említett jövedelem kezelőinek és adó-főfelügyelőknek, feltüntetve bennük a fizetések határidejét és időpontját, a külön bevételek esedékességi idejét, hogy ennek megfelelően történhessen meg az említett összegek behajtása. A jegyzékeket az adott év elején és végén küldjék el a Központi Kincstár kincstartójának avégett, hogy tudhassa és láthassa, vajon a jelzett összegeket teljes egészükben beszolgáltaták neki, s hogy nekünk és tanácsunknak erről jelentést tegyen. (...)

Ezenkívül azt akarjuk, hogy a pénzügyi tisztviselők, amikor az egyes negyedévek végén a [kifizetéseikhez szükséges] kiutalásokért jelentkeznek, eskü alatt jelentsék ki, mennyi jó pénz maradt náluk az előző negyedéből. [Ha lenne ilyen maradvány,] azt számításukba és vonják le a következő számukra kiutalandó negyedévi összegből. Esküjük jegyzetessé be a kiadások jegyzékébe.

V. Hasonló esküt kell tenniük a felső bíróságainkat és helyőrségeinket fizető megbízottak azok előtt, akikről kiutalásaikat megkapják. (...)

Ugyanígy a királyi kincstárnokok és adó-főfelügyelők minden évben be kell járják illetékességi körzetüket, és esküt kell tenniük a helyi adófelügyelőktől, hogy megtudják, van-e ezeknél a kiadott és beszolgáltatott összegeken túl még némi jó pénz. Az esküket bejegyzés végett a Központi Kincstár kincstartójának kell elküldeni.

És ha ezek után a fentebbiek közül valakit hamis esküvésen érnek, abban a pillanatban megfosztjuk őt állásától és hivatalaitól, azokat üresnek és adományozhatónak, egyzersmind az eszközgőt királyi hivatal viselésére örökre képtelennek és alkalmatlannak nyilvánítva.

VI. Elrendeltük, hogy a jövedelemkezelőnek és az adó-főfelügyelőnek, ha kéri, adjanak végrehajtó hatalmat nevezett pénzek fent említett időben és módon történő behajtására. S hogy e pénzek beszolgáltatását az előbbiekből meghatározott időhöz képest ne mulasszák el,²¹ azt akarjuk, hogy az első ilyen mulasztásnál bírságolják meg, a másodiknál függesszék fel állásukból, a harmadiknál fosszák meg őket hivataluktól. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert-Deccrusy-Armet, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1827. 222–227.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

²¹ A rendelet első pontja egyhavi türelmi időt engedélyez e tisztviselőknek az alárendeltheiktől érkező pénz eljuttatására a központi kincstárba.

☞ GABONARENDELETEK FRANCIAORSZÁGBAN (1507, 1531, 1534)

Az alábbi három királyi rendelkezés a gabonakereskedelem szabályozásáról jól tükrözi a központi hatalom fő törekvéseit e téren. A gabonaforgalmat teljesen központi irányítás alá kívánja vonni, így próbálván a mindenkori hozamnak megfelelően kiegyensúlyozni két egymással ellentétes szándékát: a közbéke fenntartása érdekében nélkülözhetetlen, kiegyensúlyozott gabonaellátást megfizethető áron, illetve a gabonakiviteli előmozdítását, aminek hasznából a vámok révén az állam is részesedik. ☞

Királyi parancs a gabona kizárólag királyi engedéllyel történő kiviteléről szóló rendelet szigorú betartatásáról (Melun, 1507. február 12.)

Mi, Lajos²² stb. (...) Nagy és érett tanácskozás nyomán rendeletet hoztunk arról, hogy ezen-től egyetlen személy – legyen bármilyen rendű, rangú, vagy állású – sem vonhat vagy vi-tethet ki [gabonát], illetve engedhet meg vagy tűrhet el semmiféle királyságunkon, tarto-mányainkon és birtokainkon kívülre irányuló gabonakivitelt a neki átengedett és adott általános vagy részleges hatalomból kifolyólag, hacsak mi magunk nem engedélyezünk ál-talános kiviteli szabadságot. Említett rendeletünket kellő módon nyilvánosságra hoztuk, mégpedig úgy, hogy senki sem hozhatja fel mentségére, hogy nem tudott róla. Mégis arról értesültünk, hogy e rendelet ellenére és dacára tartományaink kormányzói, a vámhelyek kapitányai és felügyelői, vagy helyetteseik általános vagy részleges hatalmuk örve alatt engedélyezik és eltűrik a gabonakivitelt saját egyéni hasznukra, noha nincs [érvényben] ál-talános kiviteli szabadság. Sőt, ennek révén alattvalóinktól jogtalanul követelnek jelentős pénzösszegeket királyságunk, tartományaink és birtokaink közügyének nagy hátrányára, sérelmére és kárára.

Ezért, mivel teljes szívünkkel óhajtjuk a kereskedés szabadságának előmozdítását kí-rályságunkban, tartományainkban és birtokainkban, valamint a jogtalan visszaélések meg-akadályozását és említett rendeletünk hiánytalan teljesítését és betartását, megparancsol-juk és kifejezetten elrendeljük, hogy (...) ismét és még egyszer kiáltassék ki, illetve ott és azok által, akikre tartozik, trombitaszó és köztéri kikiáltás kíséretében hozassék nyilvá-nosságra, hogy semmilyen állású vagy rendű személy, legyen kereskedő vagy más, sem vi-het, szállíthat, illetve vitethet vagy szállíttathat semmiféle gabonát vámfizetéssel vagy men-levél birtokában azzal az ürüggyel, hogy tartományaink kormányzói, a várak, vámhelyek kapitányai és felügyelői vagy helyetteseik adtak neki erre engedélyt, mert ezeket a felha-talmazásokat és engedélyeket eltöröltük, visszavontuk és semmisnek nyilvánítottuk. (...)

[Továbbá] királyságunk és birtokaink valamennyi, akár vízi, akár szárazföldi vám-hellyel bíró hercegének, grófjának, bárójának, várúrának, városának, közösségének és min-denki másnak is megtiltjuk, hogy vámhelyükön gabonaszállítmány áthaladását tűrjék el vagy engedélyezzék az említett felhatalmazások és engedélyek erejénél fogva vagy más mó-don. Rendeletünkünk és paténsünkünk kifolyólag csakis az általunk engedélyezett és meg-engedett általános vagy egyedi kivitelt [tehetik lehetővé]. Mindezt vámszedési jogaiktól való megfosztásuk terhe alatt. A jelen parancsunkba és rendeletünkbe foglaltak megsértőit és áthágóit fogságba kell vetni, javaikat le kell foglalni, bíróság elé kell őket idézni, szám-űzni kell őket királyságunkból, áruikat és javaikat el kell kobozni, illetve az egyes esetek által megkívánt módon kell eljárni ellenük. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XI. Par Jourdan-Decrusy-Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 516–517.)

²² XII. Lajos (1498–1515).

Királyi deklaráció arról, hogy a gabona kizárólag nyilvános piacon adható és vehető, illetve hogy az árusításnál a nép előnyben részesítendő a kereskedőkkel szemben (Compiègne, 1531. október 28.)

Mi, Ferenc²³ stb. (...) Arról értesültünk, hogy többen, fősvénységtől és nyereségvágytól vezéreltetve, Istenről, a könyörületességről és lelki üdvükről is megfeledkezve nagy mennyiségű gabonát vásároltak fel. Egyesek még az aratás előtt a földeken zöldellő gabonát vették meg, mások közvetlenül a néptől a piac mellőzésével vásároltak. Az volt a céljuk ezzel, hogy megfélemlítsék magtárait, és majd kényük-kedvük szerint árulják a gabonát akkor, amikor a nép szükségét szenved. Emiatt, amint köztudott és látható, a gabona igen nagy mértékben megdrágult, és a népet, legnagyobb sajnálatunkra és elégedetlenségünkre, jelentős hátrány érte, noha tiszta szívünkkel arra vágyunk, hogy könnyítsünk terheik, támogassuk és biztosítsuk békés és nyugodt életét, valamint megóvjuk és megőrizzük az ilyesfajta ínséget okozó, méltánytalan és elvetemült eszközökkel történő sanyargatástól.

Ezen okokból kifolyólag tudatjuk, hogy az említett visszaéléseket megakadályozni akarván, a vérbeli hercegek és tanácsunk más, személyünk mellett tartózkodó tagjainak véleményét és tanácsát meghallgatva megparancsoltuk, hogy

I. Ezentúl az eladásra felkínált gabonát vigyék a nyilvános piacokra, és ott adják el, nem pedig másutt. Megtiltottuk és megtiltjuk, hogy bárki is, állapotára, rangjára és állására való tekintet nélkül máshol adhasson el vagy vásárolhasson gabonát, mint a fent említett piacokon.

II. Azt akarjuk, hogy a piacra vitt gabonát a következő módon árusítsák: először és minden [ki] mást megelőzve a [gabonát] mindennapi élelmezése céljából vásárló egyszerű népnek adjanak. Senki se előzhesse meg őket. Utánuk [következhetnek] azok, akik akár saját háztartásuk szükségleteire, akár eladás végett vásárolnak előre [nagyobb mennyiségű] gabonát, de rájuk csak akkor kerülhet sor, amikor a gabona már két óra hosszat a piacon állt, korábban nem.

III. Azt akarjuk, hogy mindezt figyelembe vegyék és betartsák, [mégpedig] a gabona elkobzásának terhe alatt, aminek egyik fele az eladót, a másik a vásárlót sújtja. Emellett mindketten bírságot kötelesek fizetni. Ezért elrendeljük mindazon helyeken levő tisztviselőinknek, ahol piacok vannak, hogy tartsák szemüket az említett eladókon és vásárlókon, és ügyeljenek arra, hogy rendeletünket betartsák, megszegői pedig a fentebbieknek megfelelően nyerjék el büntetésüket.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert–Decrussy–Armet, Paris, Belin–Leprieux–Verdière, 1827. 355–356.)

Királyi pátens, amely engedélyezi a kereskedőknek és más személyeknek a gabonával történő szabad kereskedést mind a királyságon belül, mind annak határain túl (Saint-Germain-en-Laye, 1534. február 20.)

Mi, Ferenc stb. (...) szeretett unokatestvérünknek,²⁴ Barbezieux urának, rendünk²⁵ lovagjának, Île-de-France tartomány kormányzójának, ottani helytartónak vagy a tisztében őt helyettesítőnek üdvözlétünk és szeretetünk. Tudatjuk veletek, hogy jól és kellőképpen értesültünk, hírt kaptunk és bizonyosságot szereztünk a múlt évi aratásból származó gabona jelenlegi bőségéről és nagy mennyiségéről királyságunk majd minden részében, amiért a Mi Urunknak legyen hála.

Az időjárás] eddigi kedvező alakulása nyomán vélhető és remélhető, hogy az idén is

²³ I. Ferenc (1515–1547).

²⁴ Az eredetiben: nostre cher cousin. Pusztá udvariassági formula, amely a legelőkölőbb főnemesekek illeti meg. Nem jelent tényleges rokoni kapcsolatot.

²⁵ A XI. Lajos által 1469-ben alapított Szent Mihály-rend.

nagy mennyiségű gabona takarítható majd be. Isten segítségével így királyságunk nem szenvedhet hiányt belőle és nem érheti [emiatt] hátrány.

Ezen okokból kifolyólag, és mert rendkívüli módon óhajtjuk népünk és alattvalóink javát, előnyét, hasznát és kényelmét, különleges kegyünkéből, teljhatalmunkból és királyi tekintélyünkéből eredően jelen pátensünkkel királyságunk minden kereskedőjének és általában országunk bármely lakosának engedélyt, szabadságot és felhatalmazást adunk, hogy királyságunkban, tartományainkban és birtokainkon tetszésük szerint bárhol gabonát szerezzenek be, szállítsanak, vegyenek és felvásároljanak akár saját ellátásuk, akár másoknak történő eladás végett, hogy belátásuk szerint királyságunkbeli vagy külföldi személyekkel [üzletet kötve] haszonra tegyenek szert. Mégpedig anélkül, hogy a gabona kivitele tárgyában korábban kihirdetett általános és egyedi tilalmaink és tiltásaink miatt vagy bármiféle más módon valaki eltérítéssel, akadályozná vagy megzavarná a gabona kivitelében, szállításában és eladásában az azt árusítókat, vásárlókat és fuvarozókat. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert–Decrussy–Armet, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1827. 403–404.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

✎ FÉNYŰZÉS ELLENI TÖRVÉNY ANGLIÁBAN (1510)

A korai Tudor-törvényhozás azon törvényrendeleteiből, melyek az öltözködést szabályozták, pontos képet kaphatunk a társadalmi osztályokról, rendekről és rangokról. A fényűzést szabályozó törvényhozás már ekkor sem volt újdonság, a 14. századból is ismerünk ilyen rendeleteket. Céljuk az volt, hogy elejét vegyék a külső megjelenésben eluralkodó szertelenségnek – voltaképpen a társadalmi korlátok áthágásának –, illetve hogy serkentsék a hazai termékek iránti keresletet. VIII. Henrik (1509–1547) uralma alatt négy fényűzést szabályozó törvény is született, melyek közül az itt közölt 1510-es az első.
(K. L.) ✎

Mivelhogy az országban törvényeinknek ellentmondóan divik a fényűző és drága ruházat viselése, s ennek következtében a király alattvalói közül sokan koldusbotra jutnak, illetve kénytelenek rabolni, fosztogatni vagy más törvénytelen cselekedeteket véghezvinni, hogy ékes ruházatukat fenntarthassák; rendeltessék el a mostani parlament hatalmával, hogy semmilyen származású és rangú személy nem viselhet arany és lila színű anyagot vagy lila selymet öltözkedésében, kivéve a király, a királyné, az anyakirályné, a király gyermekei és testvérei. Ha más ezt teszi, büntetése az említett öltözők elkobzása, bármivel együtt viseljük, illetve használatáért XX font kifizetése. Hercegi rang alatt tilos az arany selyemszövet viselése, valamint a lónak ilyen anyaggal való díszítése. Mindezt a büntetés az említett öltözők elkobzása, bármivel együtt viseljük, illetve használatáért XX márka²⁶ kifizetése. Grófi rang alatt tilos a fekete színű ruha használata, különben a büntetés az említett öltözők elkobzása. Bárány rang alatt senki sem hordhat aranyból, ezüstből vagy ezüsttel átszőtt szaténból készült ruhát, illetve olyan selyemöltözetet, ami arannyal vagy ezüsttel lenne kihímézve, sem magán, sem pedig lován. Ha valaki mégis ezt teszi, a büntetés az említett öltözők elkobzása, bármivel együtt viseljük, illetve használatáért X márka kifizetése. Főrendi vagy a Térdszalagrend lovagja rang alatt senki sem viselhet olyan gyapjuszövetet, amely nem Angliában, Írországbán, Walesben, Calais-ban, ezek határvidékén vagy Berwickben²⁷ készült, különben a

²⁶ Régi pénzegység, 13 shilling 4 penny.

²⁷ Berwick-upon-Tweed vidéke sokszor cserélt gazdát az angol–skót rivalizálás évszázadai alatt, a források gyakran mint önálló egységet említik.

büntetés az említett szövet elkobzása, illetve ennek használatáért X font kifizetése. A Térdszalagrend lovagja rang alatt tilos bíborvörös vagy kék bársonyból készült köpönyeg, kabát vagy bármilyen más öltözkészítése. Ha valaki mégis ezt teszi, a büntetés az említett ruhadarab elkobzása, illetve használatáért XL shilling kifizetése. (...) Lovagi rang alatt senki sem viselhet bársonyból készült köpönyeget vagy lovaglókabátot, sem pedig nyestszörmét. Kivételt képeznek a király testőrei, pohárnokai, asztalnokai, továbbá azok, akiknek hagyományos hűbértokai vannak, a fegyvernökök, akiknek szintén vannak földjeik és ingatlanaik, illetve olyan saját vagy használatra kapott örökségeik, melyeknek évi jövedelme CCC márka, valamint főrendek fiai és örökösei, a felső törvényszékek bírái, a főlevéltáros, a kincstár bárói, a Királyi Tanács egyéb tagjai és London város hivatalban lévő polgármestere. Egyéb esetben a szörmét vagy ruhát el kell kobozni, bármivel együtt viselik, illetve használatáért XL shilling büntetést kell fizetni. A fent említetteken kívül senki sem viselhet bársonyt a zekéjében, szatént vagy damasztból köpenyében és kabátjában, hacsak nem főrend fia vagy olyan nemesember, akinek saját vagy használatra kapott földjei vannak, vagy egy életre szóló, legalább évi száz fontot érő évjáradék illeti. Különben az említett öltözkészítmény meg kell fosztani, bármivel együtt viseli, használatáért pedig XL shillinget tartozik fizetni. Senki sem viselhet szaténból vagy damasztból készült zekét, selyem- vagy teveszőrszövet köpenyt vagy kabátot, ha nincs a birtokában föld, ingatlan vagy egy életre szóló hűbértok, melynek évi jövedelme legalább XX font. Kivételt képeznek a királyi testőrök, a királyi vagy királynéi főkomornyik, de ők egyébként is királyi vagy királynéi hűbértokkal rendelkeznek. Ha valaki a törvényt megszegi, a büntetés az említett öltözkészítések elkobzása, illetve használatáért XL shilling kifizetése. Középnemesi rang alatt senki sem használhat és viselhet semmilyen szörmét, amit nem Angliában, Írországból, Walesben vagy a királynak behódolt más területeken készítették, hacsak az illető nem egyetemi végzettségű, a Királyi Kamara vagy felsőes Királynénak apródja, komornyikja, vagy olyan ember, akinek legalább egy egész életre szóló XL font évi jövedelmű hűbértoka, évjáradéka vagy száz font értékű vagyona van. Különben a büntetés az említett szörme elkobzása, illetve ennek használatáért XL shilling kifizetése. Vagyonának értékét eskü alatt kell megvallania. Lovagi rang alatt senkinek a köpenye nem tartalmazhat négy széles yardnál²⁸ több anyagot, a lovaglóköpeny vagy kabát pedig három yardnál több nem lehet, kivéve az egyházi embereket, a magas rangú ügyvédek és az egyetemi végzettségűeket. A büntetés a viselt ruha elkobzása. A szolgálatot teljesítő nem nemesemberek nem használhatnak vagy viselhetnek olyan köpenyt, kabátot vagy hasonló öltözkészítést, amely két széles yardnál több anyagból van, olyan rövid köpenyt, amely egy yardnál több, és olyan hosszú köpenyt, ami három yardnál több anyagot tartalmaz, valamint az említett kabátot és köntöszt nem ékesítheti semmilyen szörme. Különben a büntetés az említett öltözkészítések elkobzása vagy értékének kifizetése. Minden olyan szolgálatnok, aki nemesi rangon aluli embernek szolgál, tilos olyan anyagból való harisnyát vagy bármilyen ruhaneműt használni, melynek yardja XX pennynél többre kerül, hacsak ez nem a gazdája tulajdona. Egyébként III shilling III penny büntetést kell kifizetnie. Lovagi rang alatt senki sem viselhet hímzett inget vagy gallért, különben a büntetés az említett ing vagy gallér elkobzása, illetve használatáért X shilling kifizetése. Gazdasági cselédek, juhászok, közönséges munkások, szolgálok, városok kívüli iparosok, valamint olyan földművesek, akiknek a vagyona nem ér többet X fontnál, nem viselhetnek olyan ruhát, amelynek egy széles yardja két shillingnél többre kerül, s a fent említett gazdasági cselédek, juhászok és munkások nem hordhatnak olyan harisnyát, melynek yardja meghaladja a X pennyt. (...)

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, London, Eyre & Spottiswoode, 1967. 249–251.)

(Vén Anikó fordítása)

²⁸ 1 yard: 91,44 cm.

➤ A NÉMET TÁRSADALOMRÓL (1534)

Az itt közölt részletet Sebastian Franck (1499–1542) német vallásbölcse és történetíró *Weltbuch* című, 1534-ben megjelent művéből vettük.²⁹ ➤

A lovagság

Germánia másik rendje a lovagság, amelynek Isten rendeléséből valóban nemesnek, a haza atyjának, a gonoszok ostorának és büntetőjének s az igazak pajzsának és menedékének kellene lennie. Kötelességük az özvegyek és árvák védelme, de inkább nyomorgatják a nyűz-zák őket, s ők, akiknek házőrző kutyaként kellene vigyázni a juhakra, gyakorta farkasok, erőszakkal elrabolnak mindent, amit csak bírnak, s nagy baj az, hogy az őröktől és oltalmazóktól kell őrizzük és óvakodni, tőlük, akiknek nemessége teljesen kikopott a régi fényből, tőlük, akik valaha erényekkel fényeskedtek, de most már csak gögjük, fényűzésük, gazdagságuk, származásuk és zsarnokoskodásuk bizonyítja nemességüket. És amiként mindenki fél tőlük és gyűlöli őket, azonképpen kell nekik is félniük, mert gyűlöletessé tették magukat mindenfelé, s csak a csúszómászók, alattomoskodók a barátaik, sőt az az igazság, hogy ahány a szolgáljuk és jobbágyuk, annyi az ellenségük. (...)

Egyedüli elfoglaltságuk a vadászat, solymászás, ivás, dorbézolás, szerencsejáték, pompásan élnek bőséges járandóságaikból, a kamatokból meg a föld utáni adóból. De hogy milyen jogcimen veszik ők mindezt el, s mivel adósok érte, arra már alig gondol valaki. (...) Szégyellenék, hogy csak közönséges polgárok legyenek, s alávéssék magukat a városi jog-nak vagy kereskedjenek, valami mesterséget üzzenek, polgárleányt vegyenek feleségül: me-nekülnek a polgárok társaságából s a velük való kapcsolattól, s csakis egymáshoz húznak társas érintkezésben, házasságkötésben egyaránt.

Lakhelyeik menedéket adó kastélyok hegytetőkön meg az erdőkben. Fényűző ház-tartásuk van, cselédségük, kutyájuk, lovuk, ékszerük temérdek: nagy pompával jelennek meg jobbágyaik kíséretében, hogy járásuk, magatartásuk megkülönböztesse őket. Nemes-nek és tisztá becsületűnek nevezik őket; címerüket a templomokban a falakra és az oltá-rokra s a városokban néha a fogadók bejárata mellé aggatják ki, hogy mindenkinek szem-bertűnjék a nemességük. (...) A szegénységet nagy szégyennek tartják; inkább nekimennek bármely veszélynek, csak hogy meglegyen a rangjukhoz illő vagyon és megbecsülés.

Sokan közülük elmennek háborúba a fejedelmeket és nagyurakat követve. Ha dús zsákmányra tesznek szert, és gazdagon térnek haza, akkor nemesek csak amúgy isteniga-zában. (...) Nemigen mennek gyalogszerrel, ez lealacsonyítja az ő nemes rangjukat. Ha megbántják vagy megsértik őket, ritkán állnak igazságos úton bosszút, hanem keresnek va-lami ürügyet az ellenségeskedésre, rátörnek az ellenfélre, és gyűjtogatással, rablással meg más effélével torolják meg a sérelmet.

Így hát a német lovagság mindenben különleges; különleges a ruházatuk, szállásuk, járásuk, beszédük, templomi üldhelyük és a többi. (...) Járásuk rátarti, beszédük fennhéjázó, ruházatuk különleges és pompázó, arcuk félelmet keltő, természetük – néhányuk ki-vételével – elviselhetetlen, vad és bosszúálló.

A polgárság

A harmadik rend a polgárság vagy más néven a városbeliek: ezek közül a birodalmi váro-sok lakói a császárnak, mások meg a fejedelmeknek vannak alárendelve, ismét mások pe-dig csak saját maguknak, mint például Svájcban vagy a szabad városokban.

Sokféle iparhoz értenek: mesterségbeli ügyességük felülmúlja a föld valamennyi né-

²⁹ A bevezetést a Gracianszkij-Sz kazkin-szöveggyűjteményből vettük át. Bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt.

péét, s ámbár a régi időkben barbárságban éltek, s ügyetlenek, tudatlanok, vadak, fékezhetetlenek és vérszomjasok voltak, most gyors észűek, világi dolgokban bölcssek, a mesterségekben kiválóak, s amellet a cselekvésben bátrak, készségesek és ügyesek. (...)

A hatalmas szabad és birodalmi városokban kétféle lakosság él: a közpolgárok és a patriciusok, akik sok mindenben utánozzák a nemeseket, és a nemesek szokásaként járdékaikból és árendáikból élnek. A közpolgárt nem tűrik meg társaságukban, még akkor sem, ha vagyona vetekszik az övékével, házasságot sem kötnek velük, éppen úgy, mint a nemesek, hanem csak egyenlő az egyenlővel, mert különben megvetik és kiközösítik őket. De a joguk egy és ugyanaz, és a közpolgár nincs alárendelve a patriciusnak.

Ez a barátságos nép barátságos érintkezésben él egyik a másikával. A közhelyeken s a magánházakban összegyűlnek, beszélgetnek, meghívják és megvendégelik egymást. Ruhájuk mindennap új. Nemrégiben még hosszú orrú, hegyes végű cipőt és szűk, rövid ruhát hordtak, amit emberemlékezet óta viselnek: most pedig megfordítva: minden széles, nagy: szélesek a cipők. A női öltözet most igen drága; egyébként illedelmes, és kevés szemrehányás illetheti, hacsak az nem, hogy szembeszökően fényűző. A misejárásban és mise-mondatásban áhítatosak, cselédeiket gyakran küldik hajnali misére. Az alamiznaosztásban jámborak, sok kolduló barátot és másfajta papot tartanak el, annyi temérdek pap él rajtuk, mint talán senki máson, továbbá sok alapítványi templomuk van kanonokokkal, püspökökkel, prelátusokkal, apátokkal, prépostokkal és plébánosokkal meg más effélékkel. A polgárságnak nagy számmal van kórháza, és a városokban sok szegény diák meg alsópap él, kiket papnak nevelnek fel. És ámbár nem nagyon kedvelik őket, mégis mindegyik szívesen venne egy házipapot, hogy nemzetségét magasztalja.

Németországban igen sok a koldus és általában a szegény ember, aki nem annyira természetesen úton, hanem inkább mértéktelensége miatt lett szegénné, és tette tönkre egészségét; a többség inkább tunyasága, állandó habzsolása és züllése miatt jutott koldusbotra, nem pedig azért, mintha nem lett volna elég föld, vagy drágák lettek volna az élelmiszerek. Mert ha ennek a népnek van valamije, Szent Márton nevét dicsőítve mindjárt elkótyavetyéli azt, egyik napról a másikra, s nem gondol azzal, hogy étkészlete napról napra fogy, és egy hétre sem lesz elég, nem is beszélve arról, hogy az ilyen népnek aztán egy évig kell szükséget szenvednie. A lakosságnak csupán fele dolgozik: ha pedig a semmittevő városiakat, kereskedőket, nemeseket, hercegeket, deákokat, papokat, szerzeteseket, gyermekeket, betegeket, koldusokat és asszonyokat is számításba vesszük, akkor a lakosságnak egyharmadát sem nevezhetjük dolgozónak.

A parasztok

A negyedik rend a parasztok, fazekasok, pásztorok stb. keservesen tengődő tömege; életmódjuk, ruházatuk, élelmük ismeretes. Nagyon szorgalmas nép, mindenki lába kapcsája, roskadásig túl van terhelve robottal, illetékekkel, a földadóval és vámokkal, de mégsem jámbor, és már korántsem együgyű, mint azelőtt, hanem vad, alattomos, fékezhetetlen. Egymással való érintkezésük, szokásaik, istentiszteletük, építkezésük mindenki előtt ismeretes, de nem mindenhol egyforma, hanem vidékek szerint változó. (...)

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 83–85.)

(Fogarasi Miklós fordítása)

☞ A SPANYOLOKRÓL (1537)

A szerző, Venegas Alejo a spanyolok rossz tulajdonságait rendszerezi. Összefüggést vél felfedezni a henyélés és a spanyol karakter között, amely a külsőségeket részesíti előnyben, nem becsüli a kétkézi munkát, és elberdálja a család vagyonát. ☞

(...)

Véleményem szerint négy kísértés van: Az első a túlságosan díszes öltözködésben nyilvánul meg, amely túlzott mértékben meghaladja az emberek jövedelmét vagy vagyonát, közönséges családokat és pereket eredményez, és ennek következtében a városok [városalakók] eladósodnak. A vagyon, ahelyett hogy a háztartás olajozott működését szolgálná, a bírósági tárgyalások költségeinek kifizetésében vész el.

A második rossz szokás az, hogy csak Spanyolországban nem tisztelik a kétkézi munkát. Ebből fakadóan sok a léhűtő és a rossz hírű nő, nem is szólva a semmittevessel járó rossz szokásokról, amelyekről azt mondja Horatius: (...) *Nos numerus sumus, fruges consumere nati*. Azaz: „Mi csupán ingyenélők vagyunk, akik növelik az emberek számát, és ingyen eszik a kenyert.” Azok, akik tiszteletben tartanak a kétkézi munkát, saját földjeiken végzett munkával szereznek meg a pénzt, nem kellene, hogy megvegyék a más országokban gyártott cikkeket, és megszabadulnának a semmittevés okozta bűneiktől is.

A harmadik rossz szokás a családok neveiből [ősinev-mániájából] származik. Bár a többi országgal megegyező szokásról van szó, leginkább Spanyolországra jellemző, hogy szegénylik a család új nevét, ha az nem Scanzia-ból származik, mivel Jacob Zigliero Schondia szerint, akit Jornandi idéz (...) Scanzia a gótok földje. (...)

A negyedik rossz szokás az, hogy a spanyolok nem rendelkeznek tudással, és nem akarják megszerezni azt. E rossz szokás következtében nemcsak hogy nem keresnek tanácsadót, de aki jószívűen tanácsot akar adni, hogy milyen utat válasszanak – ahogy a Példabeszédekben szerepel: (...) Isten mindenkinek megparancsolta, hogy figyelmezzon felebarátjára –, hálálkodás helyett azt mondják neki, foglalkozzon a saját bajaival, és ne gyönyörködjön más nyomorúságában. Mintha a fej bajai idegenek volnának a lábuk. Ebből a rossz szokásból született egy spanyol mondás, amely a világ semelyik nyelvén sem létezik, csak spanyolul, csak azon érthető, s így szól: „Pénzt adj nekem és ne tanácsot” – ami alkalmat teremt a számtalan nagy bűnre. (...)

(*Historia de España* XI. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1984. 257–258.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ KÜLFÖLDI POSZTÓ BEHOZATALÁT TILTÓ KIRÁLYI EDIKTUM (PÁRIZS, 1538. JANUÁR 12.)

A francia uralkodók behozatali tilalmakkal is igyekeztek védeni a hazai ipar érdekeit, és előmozdítani fejlődését egy többé-kevésbé következetes merkantilista gazdaságpolitika jegyében. A languedoci posztógyártás védelme a környező külföldi, elsősorban spanyol termékek versenytől és politika részét képezte. ☞

Mi, Ferenc stb. (...) Languedoc tartományunk kedvelt és igen szeretett három rendje tudunkra hozta és elpanaszolta, hogy elődeink, VIII. Károly és XII. Lajos (akinek adjon Isten feloldozást) – megfontolván az ottani posztókészítésből Languedoc tartományra származó jót, hasznót és előnyt – ediktumaikkal és rendeleteikkel megtiltották és akadályozták ugyan, hogy tengeren vagy szárazföldön, közvetlenül vagy közvetve királyságunkba,

országainkba és uradalmainkba és ezek között Languedoc tartományunkba bármiféle posztót és más perpignani, katalán, szardíniai és kasztíliai gypjűterméket behozzanak és beszállítsanak, eladjanak vagy vásároljanak – mindezt az említett posztó elkobzásának és nevezett languedoci tartományunk városaiban és helységeiben, valamint Lyon városunkban többször is kihirdetett rendeletek és tilalmak megsértőire kivetett bírság terhe alatt –, mégis többen arra törekedtek és törekszenek nap mint nap, hogy perpignani, roussilloni, katalán és más helyekről származó, királyságunkban, országainkban és uradalmainkban tiltott és meg nem engedett posztót hozzanak be, adjanak el, illetve vásároljanak. Ezzel semmi be veszik az említett rendeleteket és tilalmakat, valamint nagy kárt és hátrányt okoznak Languedoc tartomány közérdekének, amint azt a nevezett tartomány rendjei alázatosan tudomásunkra hozták és elpanaszolták.

(...) Említett tartományunk javát és közérdekének előmozdítását óhajtván, valamint azt, hogy ottani alattvalóink előjogaikban, mentességeikben és szabadságaikban megtartassanak, rendeleteinkkel helybenhagyva és megújítva említett királyi elődeink tiltásait és tilalmait, (...) akarjuk és elrendeljük, hogy egyetlen kereskedő vagy bármely más személy se vihessen, vitethessen, hozhasson, szállíthasson el vagy vásárolhasson említett Languedoc tartományunkban, sem másutt királyságunkban, országainkban és uradalmainkban semmiféle Perpignanban, Katalóniában, Szardíniában, Kasztíliában vagy más külföldi helyen készített posztót, az említett posztó elkobzásának és bírság fizetésének terhe alatt. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert–Decrussy–Armet, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1827. 552–553).

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇒ EDIKTUM A CIGÁNYOK ELLEN (1539. JÚNIUS 24.)

Az alábbi rendelet, amely megtiltja a vándorcigányok belépését Franciaországba, illetve megparancsolja a királyság elhagyását azoknak, akik már ott vannak, a francia monarchiának azt a törekvését tükrözi, hogy az ellenőrizhetetlen, külföldről érkező, a társadalom periferiájára szorult, etnikailag és kulturálisan is elkülönülő csoportokat távol tartsa az országtól. (S. T. P.) ⇒

Mi, Ferenc³⁰ stb. (...) Korábban bizonyos ismeretlen személyek, akik vándorcigányoknak neveztetnek, több és különböző alkalommal összegyűltek, és egy színlelt vallás vagy bizonyos penitencia ürügye alatt, amelyet – ahogy ők mondják – mindenütt a világban gyakorolnak, bejöttek és bejutottak királyságunkba, országunkba, földjeinkre és uradalmainkba, amelyeken át szokásuk lett jönni, menni, tartózkodni és átkelni egyik helyről a másikra, ahogy nekik jónak tetszik, s azokon a helyeken, amerre elhaladtak, több és számtalan visszaélést és csalást követtek el, amelyekről korábban több panasz és feljelentés érkezett hozzánk.

Tudatjuk, hogy gondunk van erre népünk [terheinek] könnyítése végett, valamint azért, hogy elejét vegyük a fent említett csalásoknak és visszaéléseknek.

Ezen okoktól, valamint más, jó és helyes megfontolástól vezérelve mondtuk és jelentettük ki, valamint rendeltük el, mondjuk és jelentjük ki, valamint rendeljük el jelen ediktumunkkal, hogy nem akarjuk és nem óhajtuk, hogy ezentúl a fent említett vándorcigányok társaságának és gyülekezetének bármelyike is valamiképpen bejöhessen, járhasson és

³⁰ I. Ferenc király (1515–1547).

tartózkodhasson királyságunkban, sem a fennhatóságunk alá eső országokban, bármilyen módon is történjen ez.

Ellenben azt akarjuk, hogy ha közülük bárki is ezután be merészelne jönni vagy lépni királyságunkba, azon a helyen levő bíránk és hivatalnokaink által, ahová érkeznek, kifejezetten parancsoltassék meg nekik, testi fenyítés büntetése terhe mellett, hogy hagyják el királyságunkat, vonuljanak ki innen a lehető leghamarabb, és hogy ezentúl ne merészeljenek idejönni és itt tartózkodni semmilyen módon sem.

És ha az elrendelt tilalmak után közülük bárki is azon lenne, hogy az ellenkezőjét tegye, és nem vonulna el az alatt az idő alatt, amelyet nekik az említett rendelkezések megszabnak, azt akarjuk, hogy bíránk és tisztviselőink – mindegyik a saját jog- és hatáskörében – eljárjanak ellenük, mint törvényszegők, rendeleteink és tilalmaink áthágói ellen úgy, hogy a többieknek ez például szolgáljon, és hogy így elálljanak attól, hogy valaha is királyságunkba jöjjenek és itt tartózkodjanak, ahogy mondtuk.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XII. Par Isambert–Decrux–Armet, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1827. 566–567.)
(Lőkös Péter fordítása)

◀ TÖRVÉNY A TAKÁCSOKRÓL (1555)

Angliai törvény az olyan céhen kívüli vállalkozók ellen, akik több szövöszéken is dolgoztatnak, vagy más módon veszélyeztetik a takácmesterek megélhetését. ▶

Mivel az ország takácsai, mint ahogy azt már többször korábban is tették, panasszal fordultak a jelen parlamenthez, hogy a gazdag és jómódú posztókereskedők sokféle módon kárt okoznak nekik, egyesek több szövöszéket is állítanak és tartanak a házaikban, és ezeken iparossegédekkel és kontárokkal dolgoztatnak, azon sok takácmesternek, családjuknak és háznépüknek nagy kárára, akik kitanulták a mondott takácmesterség tudományát; mások pedig számos szövöszéket szereznek be, és olyan hihetetlenül magas áron adják bérbe azokat, hogy a szegény takácsok nem tarthatják el magukat, még kevésbé feleségüket, családjukat és gyermekeiket; megint mások pedig sokkal kevesebbet fizetnek a szövésért és a szövet megmunkálásáért, mint azt korábban tették, ennek következtében sok takács kénytelen feladni kitanult tudományát és mesteriségét; ezért a fent elmondottak orvoslására – hogy megelőzzük a nagy kárt, ami ebből fakadhat (ha nem orvosoljuk időben) – (...) elrendeljük (...), hogy a most következő Szent Mihály ünnepe után senki, aki a szövétkezés titkait és tudományát gyakorolja, és a városokon, mezővárosokon, törvényhatósági és testületi joggal bíró helyeken³¹ kívül lakik, ne birtokoljon, tartson és használjon a házában vagy máshol egyszere több, mint egy gypjűszövöszéket, ne húzzon sem anyagi, sem más hasznot, közvetve vagy közvetlenül, szövöszékek kölcsönzéséből és felállításából, és ne adjon ki semmilyen házat, amelyben szövöszék van vagy felállítható. A törvény értelmének és betűjének megszegői kötelesek heti 20s [hilling] büntetést fizetni. (...)

(*English Historical Documents* V. Ed. C. H. Williams, London, Eyre & Spottiswoode, 1967. 999.)

(Szakály Orsolya fordítása)

³¹ Az eredetiben: city, borough, market town, corporate town.

☞ A VELENCEI KÖVET A SPANYOL BIRODALOMRÓL (1559)

A spanyol gyarmatokról bedramló nemesfém mennyisége az 1550-es évektől kezd ugrás-szerűen megnövekedni. De az évtized végén sem több, mint a spanyol állam összbevételeinek negyede. 1560-ban az uralkodói jövedelem megközelítőleg 4,2 millió dukát volt. Ebből a kasztíliai koronához tartozó gyarmatok 23,4%-ot adtak. A kasztíliai rendek efellett hozzájárultak még kb. 13,6%-kal, az aragónok pedig 2,4%-kal. A többi bevétel az egész királyságra érvényes adóítpusokból, rendkívüli jövedelmekből, keresztes hadjárat-ra szánt egyházi adókból (8%) állt. Nyilvánvaló, hogy az utóbbi adóterhek jelentős részét is Kasztília viselte, az aragón koronához mért nagyobb gazdagsága, területi nagysága és népeisége okán. ☞

A kibányászott [nemesfémek] ötöde³² a királyé, de míg Spanyolországba jut, a tizedére csökken az, ami a pénzverdébe kerül. A legvégére az eredeti értéke negyedét éri, ami nem több mint négyszáz- vagy ötszázezer dukát. Nem könnyű, hogy e mennyiséget felülmúlják, mert a felszínen már nem található annyi ezüst és arany, mint a korábbi években, és ha mélyebbre akarnak ásni, akkor nagyobb fáradozás, vállalkozó kedv és költség szükséges, de ezt a terhet a spanyolok nem viselik, az indiánokat pedig nem tudják kötelezni rá, amióta a császár felszabadította őket a szolgálat alól, miután felvették a kereszténységet.³³ Emiatt fekete rabszolgákat kellett behozni, akiket Afrika partjaitól szállítottak (...) és drágábban kaphatóak. (...)

Öfelsege az összes királyságából békeidőben évente ötmillió [dukátot] kap. Másfellet Spanyolországból, felet az Indiákról, egyet Nápolyból, még egyet Sziciliából és Milánóból és végül még egyet Flandriából és Németalföldről. De több mint hatmilliót költ el, és ezt a többletet rendkívüli adókból fedezik. (...) A spanyol király gazdagsága az összes népétől származik, és hogy behajtsa [e jövedelmeket], a következő három lehetőséget választja: segélyek, vámjövödelmek növelése vagy magánkölcsonók.

A spanyol király hatalma, összehasonlítva a francia királlyal, a következőképpen tekinthető át. A spanyol királynak több királysága van, bár egymástól távol esnek, míg a francia királynak csak egy van, de az egységes és engedelmesebb. A spanyol király alattvalói gazdagabbak, mert Flandriában, Spanyolországban, Itáliában sokan vannak, akiknek 30 000, 40 000 vagy 50 000 dukát jövedelme van, míg a francia király alattvalói gyorsabban állnak az uralkodó szolgálatára. A spanyol királynak több forrása van, hogy pénzhez jusson, mert királyságaiban többféle bánya, kiemelkedően fontos kereskedelmi központok, mint Antwerpen és Genova találhatóak; mert övé a rendkívül gazdag Flandria, az arannyal teli Indiák, de a francia király, még ha nincs is jól ellátva bányákkal, még ha nincs is Indiája, jobban tudja beosztani a pénzét, amellyel rendelkezik, és vállalkozásai harmadannyiba kerülnek, mint a spanyol királyé.

A spanyol nagyobb erejű, de ezért az ellenfele segítségül hívta ellene a törököket. A szárazföldi erejük között pedig alig van különbség. A gascogne-iak bátorságban és ügyességben alig gyengébbek a spanyoloknál. A spanyol királyt szolgáló németekkel szemben a francia király a svájciakat és más, az ő zsoldjában lévő németeket tudja szembeállítani. Sőt a franciák és más határ menti népek semmiben sem maradnak el a flamandokhoz és a valonokhoz képest, sem lovon, sem gyalogosan.

Ami a főkapitányokat illeti, a francia király előnyösebb helyzetbe került, mert a szol-

³² Quinto real (királyi ötöd), a gyarmatokról származó bányabevételek egyötöd része az államot illette.

³³ Új Törvények az indiánok helyzetéről, 1542.

gálatában több mint tizenkettő volt, akik generálisként seregeket vezettek, míg a spanyol király csak kettővel rendelkezett. A spanyol királynak kedvezett a szerencse abban, hogy a franciák túlságosan is megbíztak uralkodójuk és tanácsadói katonai tehetségében, ezért nem kerülhettek főlányba, sőt elveszítették egyszerre három erődöt is a hét legkiválóbb hadvezérükkel egyetemben.³⁴

Ily módon a két király ereje kiegyenlíti egymást, és amikor háborút indítanak egymás ellen, kölcsönösen nagy kárt okoznak a másiknak, de egyikük se tud a másik fölé kerülni, hacsak nem szerez egy erős szövetségest. (...)

(Fernando Díaz-Plaja: *Historia de España en sus documentos. Siglo XVI*. Madrid, 1988. 348–349.)

(Korpás Zoltán fordítása)

☞ ANTWERPEN A 16. SZÁZADBAN

Szemelvényünk részlet Lodovico Guicciardininek, Francesco Guicciardini firenzei humanista és történetíró unokaöccsének Németalföld leírása³⁵ című könyvéből. A könyv szerzője évek során át élt Németalföldön mint nagykereskedő. A huzamos németalföldi tartózkodás alatt az trónak alkalmá volt megismerni az ország életét és szokásait. Megjegyzései a közvetlen szemtanú megfigyelésének eredményei.³⁶ ☞

Mivel eddig a város kormányzásáról, a polgárok és más lakosok állapotáról már hosszasan beszéltünk, illendő, hogy ezután hasonló módon az idegen kereskedők szokásairól, az iparról és kereskedelemről is megemlékezzünk. Különösen pedig azért, mert ezen Antwerpen városa főleg a kereskedők vagyonára van alapozva, és az idegenek által fejlődött ily naggyá és széppé. Ezáltal nem azt mondom, hogy Antwerpen város lakossága csupán a külföldiek révén tekintélyes. De még akkor is, ha a nagyszámú francia kereskedőktől eltekintünk, békeidőben is hat előkelő nemzetet találunk, amelyek állandóan ott tartózkodnak, és az előjárókkal együtt mintegy ezer kereskedő által vannak képviselve. (...) Mindezek a kereskedők, ha megtartják a város törvényeit és státútumait, általában saját törvényeik szerint élhetnek, mert az idegeneknek Antwerpenben és a Németalföldnek többi tájain több szabadságban van részük, mint a földkerekség bármely más vidékén. Valóban csodálatos dolog oly sokféle emberfajta egymással érintkezését szemlélni, és oly sokféle különböző nyelvet hallani. Így azután anélkül, hogy utazni kellene, egy városban minden nép természetét, szokásait, erkölceit és tulajdonságait megfigyelhetjük, és azokkal élhetünk. Ebből következik az is, hogy Antwerpenben az ott-tartózkodó sokféle idegen révén az egész világról állandóan lehet híreket hallani.

Valamennyi kereskedő közt a leggazdagabbak és legnevezetesebbek a német Fuggerek Augsburg városából. Házuk feje Antal úr, minden kereskedők fejedelme, midőn nemrégiben hazájában elhunyt, végrendeletében más javakon kívül mintegy hatmillió aranytalér felől rendelkezett. Egyéb nagy vagyonukról most nem is beszélek, amit e tiszteleltre méltó nemzetség a kereskedői pályán működven hetven év leforgása alatt gyűjtött. Sok földhöz, emberhez és uradalmakhoz jutottak, mégpedig nem csupán Németországban, hanem Európa sok más helyén is. Ezenfelül még az Újvilágban is ismertekké váltak.

Mielőtt azonban továbbmennénk, be kell számolnunk arról, hogy a spanyol király, a

³⁴ Utalás a Saint-Quentinél lezajlott ütközetre (1557. augusztus 10.).

³⁵ Descrizioni di tutti i Paesi Bassi (1567).

³⁶ A bevezetést a Gracianszkij–Szkazkin-szöveggyűjteményből vettük át. Bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt.

portugál király és Anglia királynője nem tartják méltóságukon alulinak, hogy a kereskedők ezen általános gyülekezetében embereket tartsanak, akik őfelségeik üzleti ügyeit intézik. Faktorknak (ügynököknek) nevezik őket.

Először a katolikus király két ilyen faktort tart. (...) Ezek a királytól teljhatalmat nyertek, hogy szükség esetén tetszésük szerint, bármilyen összegű pénzről is legyen szó, zálogra vagy váltóra vagy bármilyen más módon határidőre felvehessék, a királyt általában és különösen, utasításainak megfelelően, ebben vagy abban az országban pénzügyileg lekötelezzék és megterheljék. (...) A portugál királynak csak egy ügynöke van itt, aki azonban egy tekintélyes és ügyes úr, akinek hasonlóképpen korlátlan meghatalmazása és megbízása van, hogy mindenféle összegű pénz- és kereskedelmi ügyleteket bonyolítson le, és azokkal a portugál koronát megterhelje. Nemrégiben is e helyen oly sok pénzt vett fel, mint azt jónak látta, talán többet is, mint amennyire a királynak szüksége volt, mintegy hárommillió arany kitévő összegben, azonban a megállapított időben az adósságot pontosan megfizette. Mivel azonban egy ideje ez a két király meglehetősen eladósodott, az egyik az indiai, a másik pedig a francia és török háború miatt, és talán azért is, mert a telhetetlen kereskedők által megszabott kamatot túl magasnak találták, elhatározták, hogy a visszafizetéssel várni fognak, és ügyeiket más alkalmas időben fogják rendezni. Ezért az említett ügynökök a királyi megbízatásokat úgy látszik szüneteltetik, és uraiktól újabb utasításokat várnak.

Ezután arról kell beszélnünk, hogy nap mint nap Antwerpenben milyen nagy kereskedelmi ügyleteket bonyolítanak le, és pedig elsősorban arról, hogy az idegen és hazai kereskedők csodálatos és hihetetlen módon kereskednek váltókkal, zálogokkal és árucikkkel. Hogy pedig ez milyen módon történik, azt a következőkben mondom el. (...)

Az említett kereskedők reggel és este megállapított órában az angol börzére mennek, és ott egy óránál valamivel tovább, alkuszok útján, akik ott nagy számban vannak, a legkülönbözőbb nyelveken ügyleteket kötnek főképpen a különböző árucikk adása és vétele dolgában. Ezt követően, valamivel később az „új börzére” mennek, ahol hasonlóképpen az alkuszok útján egy óra hosszat főként váltókkal és zálogokkal kereskednek.

Váltóüzleteket kötnek, és Itália számos helyére állítanak ki váltókat. (...) A váltók kiállítása a következő módon értendő. Ha egy kereskedőnek Antwerpenben pénzre van szüksége, egy másiktól váltó útján annyit vesz fel, amennyire szüksége van; a váltólevélben pedig megmondja, hogy egy koronáért, dukátért vagy egy angelotóért mennyi garast vett föl, és hogy azt Itália vagy más ország kereskedőhelyein ugyanabban az értékben kifizeteti. Így tehát adnak és vesznek, az összeget azonban máshol fizetik meg, ezért nevezik ezt sajátságos váltónak. Ezt a váltót főként a kereskedők kényelme kedvéért találták ki, azonban sok és főként éppen a legzavdagabb kereskedők gonoszsága, akik ilyen kényelmek és jó megoldással nem érik be fővényességük és telhetetlen nyereségvágyuk miatt, az említett váltóüzletnek tisztességes és szerény rendjét megrontották, és visszaéltek vele. Ugyanis ezek időnként nagy összegű pénzt szükségtelenül váltóra vettek föl, és aztán váltóra ismét továbbadták, és így pénz helyett, csak a váltók révén drágábban és nyereséggel adtak másoknak kölcsön, maguknak nagy hasznára, másoknak általában kárára. (Ezt nevezik Strettezza és Larghezzának.) Mivel azonban ez a váltóüzlet általában nem csupán káros, hanem igen hasznos lehet, a teológusok véleménye szerint nem is jár jogtalan nyereséggel, mint az üzso-raület. Ugyanis sokszor nagy kockázat árán csak keveset nyernek, sőt időnként magát a tőkét is elvesztik. Most beszéljünk valamit a zálogüzletről.

Zálognak nevezik ezeket az ügyleteket azok, akik ezt a kevésbé díszes üzletkötési módot legalább az elnevezéssel akarják megszépíteni. Ennél az eljárás a következő: valaki egy másiknak egy pénzösszeget meghatározott időre, megállapított áron, azaz kamat fejében kölcsönad. A kamat V. Károly császár engedélye és fiának, Fülöp királynak megerősítése értelmében évenként 12%. Ezt a kamatot őfelségeik azért engedélyezték, hogy a kereske-

dők csak súlyos okokból éljenek vele, és hogy még nagyobb visszaéléseknek elejét vegyék. De az idő és a tapasztalat, a régebbi példákat nem is említve, megmutatták, hogy az ilyen kielégíthetetlen nyereszkesedés az emberek gonoszsága folytán nagy visszaélésekre adott alkalmat, ami a szegény embereknek és a kereskedői pályának általában terhére és kárára vált, mivel napról napra növekszik. Valóban, sokkal hasznosabb lett volna ezt a következő módon (hogy az illendő és jogos haszonnal mindenki beérhesse) rendezni: Elég lett volna hat vagy hat és egyegyed százalékot engedélyezni, mint ahogyan az említett császár és király a nemeseinek ezt megengedte, vagy legfeljebb valamivel többet, mondjuk nyolc százalékot. Mivel azonban ilyen kamattal meg nem elégednek, a szegénység által szabott határt átlépik, ezt a jelzőlogüzletet sok tekintetben megingatták, kellemetlenné és károsá tették.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 210–212.)

(Mezey László fordítása)

➤ DEKLARÁCIÓK A FÖLDMŰVELÉSRE SZOLGÁLÓ ÁLLATOK ÉS SZERSZÁMOK LEFOGLALÁSÁNAK TILALMÁRÓL (1571. OKTÓBER 8. ÉS 1595. MÁRCIUS 16.)

IX. Károly (1560–1574) és IV. Henrik (1589–1610) francia királyok alábbi rendelkezései azt példázta, hogyan igyekezett enyhíteni a monarchia az infláció és a polgárháborúk pusztításainak következményeit, amelyek elsősorban a szegényebb vidéki és városi rétegeket sújtották. Ebben részint az a szándék vezérelte őket, hogy alattvalóik, egyben adóalanyaik minimális létfeltételeit biztosítsák, részint pedig az ország élelemellátása miatti aggodalom. ➤

Mi, Károly stb. (...) tekintetbe véve, hogy minden állam igazi alapja a föld művelése, amely évről évre jövedelmeket, illetve az emberek táplálását, ruházását és fenntartását biztosítja, s hogy egyébiránt az elmúlt háborúk és zűrzavarok jelentősen csökkentették az emberek, lovak, ökrök, tehenek és mindenfajta jószág számát és az élelem mennyiségét, aminek következtében, illetve a kisszámú földműves trágyázásra és nevezett földek javítására megmaradt eszközeinek csekélyisége miatt királyságunk számtalan birtoka (...) és uradalma maradt műveletlenül vagy rosszul művelve, igen ésszerű, hogy minden lehetséges módon segítsük, előrevigyük és sokasítsuk [mindezeket]. (...)

Ezt az ügyet [többekkel] megtanácskoztuk, (...) s miután véleményük szerint nincs jobb megoldás, mint a földműveseket olyan szabadságban és mentességben megtartani, hogy egyetlen hitelezőjük vagy más se hajthassa és hajtathassa végre őket semmiféle ügyből kifolyólag, sem személyükben, sem földművelésre szolgáló ingóságaikban és tartozékaikban, (...) kimondjuk és elrendeljük, hogy

1. czentül, 1574. december 31-ig egyetlen egymaga vagy szolgálóival, illetve családjával földet művelő ember (...) sem lehet kitéve végrehajtásnak adósság vagy bármilyen más ok miatt, sem személyére, sem (...) lovaira, kancáira, öszvéreire, szamaraira, ökreire, tehenekre, sertéseire, kecskéire, anyajuhaira, birkáira, szárnyasaira, ekeire, kordéira, szekereire, taligáira, boronáira, sem földművelésre szolgáló állataira, ingóságaira és tartozékaira nézve, mivel jelen rendelkezésünkkel a jelzett időtartamra felszabadítottuk, mentesítettük és megszabadítottuk [őket]. (...)

2. (...) akarataink és szándékunk szerint [a földművesek] munkájukat teljesen szabadon gyakorolhatják minden háborgatás és akadályoztatás nélkül. Kivéve azonban [azokat az eseteket], amikor a nekünk járó adókról és [anyagi] ügyeinkről van szó, illetve a föld

bérbeadása ellenében kikötött gabonaraatásról, járadékról, haszonról, fuvarozási és robotkötelezettségekről és más feltételekről. (...) Ezekre az esetekre jelen mentesítést, védelmet és felszabadítást nem óhajtjuk kiterjeszteni. Azt sem szándékozunk megakadályozni, hogy a földek és állatok tulajdonosai és bérbeadói, illetve örököseik, utódai és jogutódai vagy megbízottai eljárassanak a földeket művelők vagy állatokat bérbe vevők ellen végrehajtás és más, szerződéseik, kötelezettségeik, kötelezvényeik, igazolásai és egyéb megállapodásaikba foglalt eljárás útján.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XIV. Par Jourdan–Decrussy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 238–240.)

Mi, Henrik stb. (...) legnagyobb sajnálatunkra saját szemünkkel látjuk, hogy alattvalóink a földművelésnek egész királyságunkban majdhogynem általános szünetelése miatt súlyos, romlásához közeli állapotba kényszerültek és jutottak. Ennek okát kutatva, hogy eme igen sürgető és heves bajra gyógymódot találjunk, az [ország] minden részéből fülünkbe jutó panaszokból megbizonyosodtunk, hogy a földművesek ellen alkalmazott kényszer és végrehajtások, valamint attól való félelmük, hogy az egyrészt rosszindulatból, illetve a jelen nehézségeiből fakadó nagy és terhes adósságaik miatt, másrészt az általuk fizetendő rovásadók és más hozzájárulások behajtására irányuló törekvés miatt zaklatásnak és háborgatásnak lesznek kitéve, arra készítették őket, hogy ne csak földjeik művelését és szokásos foglalatosságait, hanem házaikat is elhagyják, (...) ami miatt majdnem az összes falu lakatlanná és kihalttá vált.

[E bajokra] megoldást kívántunk találni, még ha nem is a nevezett földművesek teljes tehermentesítésével, de legalább ingóságai és munkájukhoz használt felszereléseik megóvásával, mivel ezek elvesztése még a legtehetősebbek bátorságát is elveszi, és megfosztja őket a lehetőségtől, hogy kötelességüket és munkájukat végezzék (...) Nevezett földművesek nehézségeinek enyhítésére elrendeltük és jelen nyilatkozatunkkal elrendeljük, hogy

1. ezentúl semmiféle lovakra, ökrökre és más, földművesek, szőlősgazdák és napszámosok tulajdonát képező és szántóföld, szőlő vagy egyéb földek művelésére szolgáló állatokat vagy felszerelést érintő határozatra, elkobzásra, átruházásra, rendelkezésre vagy lefoglalásra sem kerülhet sor, sem a minket illető adók és ügyeink, sem bármi más érdekében.

2. És ahol jelenleg ilyenek lennének lefoglalva és letartóztatva (...) zár alatt vagy börtönben, szándékunk szerint a lefoglalás alól azonnal és teljességgel legyenek feloldozva, és szabaduljanak ki.

3. Ezenkívül úgy akarjuk és tetszik nekünk, hogy a városainkban és erősségeinkben végzendő közmunkák érdekében, illetve általunk alkotott rendeletek és szabályozások legyenek szigorúan tiszteletben tartva, hogy nevezett földműveseket, szőlőművelőket és napszámosokat, illetve lovaikat és szerszámaikat ne térítsék el szokásos munkájuktól, csak azokon a helyeken és oly módon, ahogyan pátenseinkben (...) engedélyeztük.

Megparancsoljuk továbbá (...) a „kisegítő adók”³⁷ és a rovásadó ügyében az adókerületekben³⁸ és a választótartományokban³⁹ eljáró kincstárnokainknak, adószedőinknek, adóbehajtóinknak és adóellenőreinknek, hogy tiltsák meg minden [bíróági] közegnek és végrehajtónak, adószedőnek és másoknak lovak, ökrök és egyéb, a szántóföldek, illetve szőlők és más [földek] művelésére szolgáló állatok és felszerelések elvételét, lefoglalását, elzárását és elvételét. (...)

Ezenkívül kifejezetten felszólítjuk összes helytartónkat és a tartományainkban, vá-

³⁷ Az eredetiben aides; élelmiszerek, italok fogyasztására és forgalmazására kivetett közvetett adó.

³⁸ Az eredetiben généralité.

³⁹ Az eredetiben élection.

rosainkban és erősségeinkben kormányzói tisztet viselőket, valamint minden katonai parancsnokot és vezetőket, hogy hatalmukhoz és tisztükhöz mértén szigorúan őrkdjenek azon, hogy lovaikat, ökreiket, állataikat és felszereléseiket a földművesek, szőlőművelők és napszámosok megőrizhessék. Ne engedjék meg, hogy azokat közmunkára vagy egyéb erdőtési munkákra és más célra alkalmazzák, hacsak ilyen értelmű paténssal ezt nekik [külön] nem engedélyezzük. Ne tűrjék, hogy [az előbb említett javakat] katonák vagy mások bármilyen módon elutaljonítsák, elrabolják vagy elvigyék. Nevezett földműveseket, szőlőművelőket és napszámosokat őrizetükre és védelmükre bízzuk, tábori és hadbíráink vagy marsalljaink útján megbüntetve mindazokat, akik jelen rendelkezésünket megsértik. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XV. Par Isambert–Taillandier–Decrux, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1829. 98–100.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ EGY LYON KÖRNYÉKI VIDÉKI UZSORÁS MÓDSZEREI A 16. SZÁZADBAN ADÓSAI VAGYONÁNAK MEGSZERZÉSÉRE

Részlet Antoine du Verdier (1544–1600) 1573-ban Lyonban kiadott *Prosopographie ou description des personnes insignes (Jeles személyek bemutatása) című művének „Egy nagy uzsorás élete” címet viselő fejezetéből. Ebben némiképp eltúlozott, szatirikus formában tárul elénk a mindig pénzsűkében levő falusi gazdálkodók eladósodásának folyamata, amely sokszor ahhoz vezetett, hogy teljesen alárendelődtek hitelezőiknek.* ➤

Az uzsorás a következő módon jár el. Amikor egy falusi gazda⁴⁰ valamiben segítséget szerezve pénzkölcsönért fordul hozzá, szívesen fogadja, de csak azért, hogy magához láncolhassa. „Barátom – mondja neki –, szó sem lehet erről. Mindenem rendelkezésedre áll.” A földműves, miután két hónapon át magánál tartotta a pénzt, majd az utolsó fillérig⁴¹ elköltötte, vissza kell fizesse a kölcsönt, de legalábbis valamit tennie kell ez ügyben. A határidő lejártá után a hitelező felszólítja adósát: „No, lássuk csak a pénzünket.” [Mire ezt a választ kapja:] „Kérem, uram, legyen türelemmel még egy kicsit. Hiszen megengedheti magának, és jól tudja, hogy miattam semmi veszteség nem érheti. Van miből kifizetnem önt. De könyörgök, ne most álljon elő követelésével, amikor semmim sincs. Mindent megteszek, hogy megkapja a pénzét.” „Barátom [így az uzsorás]: Én kereskedő vagyok. A pénzem sok hasznót hajtana. Azt akarom, hogy fizessen.” [Mire a földműves:] „Keresztre is feszíthet, ha az utolsó sou-ig nem fizetem meg az adósságom. A késedelemért is annyit fizetek, amennyit csak akar.” [Az uzsorás válasza:] „Á, igen jól beszélsz. Látom, hogy értesz a szóból. Nos hát menj, és hívd ide ezt meg ezt a jegyzőt.” Miután a jegyző megérkezett [a hitelező tollba mondja neki a megállapodást]: „Írja, hogy emez itt 100 font fizetésére kötelezi magát a [tőlem felvett] kölcsön fejében, amely összeget pusztá felszolgáltatásomra ki kell fizessen.” E kötelezvénybe összevonva belefoglal[tat]ja az [eredetileg kölcsönadott] tőke és a két eltelt hónap után járó, illetve a következő visszafizetési határidőig számítandó 15%-os kamat összegét. [Mindezekon túl] még az egész összeg⁴² után is kamatot számít fel anél-

⁴⁰ Laboureur: az általa bérbe vett földbirtok megműveléséhez szükséges eszközökkel és igaerővel rendelkező földműves.

⁴¹ Maille: a dénár egyik váltópénze, igen kis értékű aprópénz.

⁴² Azaz az először kölcsönadott tőke, annak kéthavi kamata és a következő visszafizetési határidőig számított kamat összege után. Vagyis a hitelező az eredeti kölcsönösszegre kamatos kamatot számít fel.

kül, hogy erre a kölcsönről írott szerződésben akár egy szóval is utalás történe. Ha a kötelezvényt tallérban⁴³ [számolva] kötik, a hitelező mindig bevételi a szerződésbe a következő kikötést is: nevezett tallérokat 50 sou-val, illetve mostanság 54 sou-val számolva. A tallérok értékének pontos meghatározására azért van szüksége, hogy ha [adósával] pereskednie kellene, [II.] Henrik király e tárgyban hozott ediktumának megfelelően az említett tallérokat ne csak 46 sou-val számolva fizessék ki neki. Enélkül nem foglaltatná a szerződésbe [a tallér] értékét, mert az egyre emelkedik.⁴⁴

A jóember rögtön aláírja a szerződést attól való féltében, hogy javaira végrehajtókat küldenek, őt magát meg börtönbe vetik. Az uzsorás pedig aszerint, milyenek ismeri a kölcsönért hozzá fordulókat, hogy például szenvedélyes játékosokról, kocsmatöltelkekről van-e szó, akik szép birtokokkal rendelkeznek, ráadásul az ő földjeinek szomszédságában, úgy bánik velük, ahogy érdekei megkívánják. Ha egyszer keze közé kapta őket, úgy táncolnak, ahogyan ő füttyöl. Mert egy szép darab földet csak hozzá kell csatoljon az ember a sajátjához. (...) Amikor azután az adós, pénzéből kifogyva, visszatér hitelezőjéhez újabb kölcsönért, ezt a választ kapja: „minden pénzemet befektettem már, nem tudok neked többet kölcsönözni. Hiszen nem lenne bölcs dolog, ha mi, kereskedők a ládánkban hevertetnénk pénzünket, ahol semmi hasznát sem hajt és a rablók is szemet vehetnek rá. De figyelj csak. Ezen és ezen a birtokon van négy oldal szép szalonnám. Ezzel kisegíthetlek, ha akarod. Jól tudod, hogy keresett portékáról van szó, amit kedved szerint bármikor eladhatsz. Még nyerhetsz is a vásáron, mert a szalonnát jól veszik, a pénz pedig napról napra veszít az értékéből.” Erre a gazda, akinek a számvetés nem erős oldala, megveszi mind a négyet 60 fontért, noha még negyvenet sem érnek. Amikor pedig elküldet értük, az uzsorás elmagyarázza neki, hogy sok fáradtságba kerülne lehozni, [szállítóeszköze] rakni és elvinni a szalonnákat. Lehetséges viszont, hogy a felesége, aki tőle függetlenül mindenféle áruval kereskedik, megvenné azokat. A szegény ember nem sokat teketóriázik. Eladja [a szalonnát], mert készpénzre van szüksége. Megalkuszik a feleséggel, és 40 fontnyi készpénzért eladja neki a szalonnát, egyben ígéretet véve az asszonytól, hogy az ráveszi a férjét, várja ki a szükséges időt [amíg a gazda összegyűjti az adósság visszafizetéséhez szükséges pénzt]. Végül azonban az összes kötelezvényt, adósságot és megállapodást összevonják, és a tartozást egy összegben állapítják meg. Egy szép eladási szerződést állítanak ki az adós javairól, amelyekről azzal a kikötéssel mond le, hogy bizonyos idő elteltéig még visszavásárolhatja őket. A kedvezményezett a hitelező, akitől a korábbi becsapott tulajdo-

⁴³ Écu d'or vagy écu soleil, a 16. század második felében a legkeresettebb pénzfajta Franciaországban.

⁴⁴ A szöveg értelmezése ezen a ponton problematikus. A hitelező ugyanis jobban járna, ha adósságát a II. Henrik által 1551-ben kibocsátott ediktumban megállapított 46 sou-s, mint ha a valóságban egyre emelkedő névértékű tallérban fizetné meg. A valóságos pénz (écu) számolási pénzben (livre, sou, denier) kifejezett névértéke ugyanis egyre emelkedett. 1560-as években 1 écu: 50 sou, az 1570-es években 1 écu 54 sou volt, míg 1580 körül 1 écu: 60 sou. A névérték emelkedése (azaz a számolási pénz inflálódása) az adóssokat hozta kedvező helyzetbe, akiknek (számolási pénzben) rögzített összegű adósságát egyre magasabb névértékű valóságos pénzben megtérítve gyakorlatilag egyre kisebb valós összeget kellett kifizetniük. E tekintetben tehát érdeke a hitelezőnek, hogy a hitelnyújtás pillanatában és nem a lejáratkor érvényes névértéken számolt valóságos fizetendősságban jusson hozzá pénzéhez. Mindazonáltal a hitelezőnek az is érdekében áll, hogy a kölcsön összegét az 1551. évi ediktumban meghatározottnál (46 sou) számára kedvezőlenebb (50 vagy 54 sou) névértékű tallérban rögzítsék a kötelezvényben, mert így biztos lehet abban, hogy aranytallérban jut pénzéhez. Ugyanez az ediktum ugyanis lehetőséget nyújt az adóssoknak arra, hogy adósságaikat a nekik leginkább megfelelő módon, aranyban vagy „más pénzben” (azaz ezüstben) fizessék vissza. Mivel a 16. század közepétől az arany/ezüst váltási arány az európai ezüstbőség miatt egyre inkább az arany javára billent el, mindenki aranyban próbálta a neki járó pénzeket behajítani, míg saját adósságait, ha tehetné, ezüstben rendezte.

Itt köszönöm meg Claude Michaud (Université de Paris I) és Robert Sauzet (Université François Rabelais, Tours) professzoroknak a szöveg értelmezéséhez nyújtott szíves segítségét. (S. T. P.)

nos mint földesúrtól és tulajdonostól a továbbiakban bérli saját földjét. Mindazonáltal – mily különös is! – a kötelezvények és adósságok továbbra is érvényben maradnak. (...)

(R. Gascon: *Grand commerce et vie urbaine au XVIe siècle. Lyon et ses marchands* II. Paris–La Haye, Mouton, 1971. Annexe VI. 2. 948–949.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ ÉRVEK AZ ÚJVILÁG GYARMATOSÍTÁSA MELLETT (1584)

Részletek Richard Hakluyt (1552?–1616) angol földrajztudós és publicista A Discourse Concerning Western Planting (Értekezés a nyugati telepítésről, 1584) című könyvének zárófejezetéből. A könyv Sir Walter Raleigh (1554–1618) angol államférfi megbízásából készült azzal a céllal, hogy meggyerje I. Erzsébet királynő (1558–1603) támogatását az amerikai gyarmatosító vállalkozásokhoz. A királynő a szerzőt ugyan megjutalmazta könyvéért, de Raleigh-nak nem nyújtott segítséget. ➤

(...)

XX. fejezet. Rövid összefoglalása azoknak az okoknak, amelyek rábírhatják Öfelségét és az országot arra, hogy ellenőrzése alá vonja a nyugati tengeri utakat és a nyugati kontinens betelepítését.

1. A talajon megteremnek vagy megtermelhetők mindazok a termények, amelyek Európában honosak. (...)

2. A tengeri út oda és vissza nem túl hosszú, persze nem is túl rövid, de könnyen megtehető, évente kétszer is.

3. A tengeri útvonal nem keresztezi más fejedelmek kereskedelmi érdekeltségeit, sem egyéb más ország vagy terület kereskedelmi útvonalait. Az átkelés biztonságos, és azt más fejedelem vagy hatalmasság nehezen akadályozhatja.

4. A tengeri átkelés az év bármely szakaszában lehetséges, és ebből a szempontból felülmúlja kereskedelmi lehetőségeinket a Gibraltári-szoroson keresztül megközelíthető levantei tengereken, a dán király szorosán keresztül hozzáférhető tengereken, és kereskedelmünket Norvégia, Oroszország stb. kikötőivel. (...)

5. Anglia az elmúlt pár száz évben – sajátos árucikkének, a gyapjúnak, illetve az utóbbi években az abból készített posztónak köszönhetően – a szegénységből nagyobb gazdagságra, hírnévre, erőre és hatalomra emelkedett, mint annak előtte, úgyhogy fejedelmei vetekedhetnek a világ ezen részének hatalmasságaival. Most azonban az angol gyapjú és a belőle készült posztó azért veszít egyre az értékéből, mert Spanyolországban és a Nyugat-Indiánokon nagy erőfeszítéseket tesznek gyapjúkereskedelmük élénkítésére, amely napról napra növekszik is. Ez a körülmény – ha körütekintően mérlegeljük – arra kényszeríti birodalmunkat, hogy ha nem akar visszaszűlyedni korábbi szegénységébe és elesettségébe, s meg akarja őrizni mostani, nemrég szerzett tekintélyét, dicsőségét és erejét, nehogy tétlensége és nemtörődomsége koldusbotra juttassa, intézkedjen Norumbega⁴⁵ vagy más hasonló vidékek betelepítéséről, ha másért nem, azért, hogy gyapjúval kereskedhessenek.

6. Ez a vállalkozás megakadályozhatja a spanyol királyt abban, hogy hatalmát az amerikai kontinens összes lakatlan területére kiterjessze, ha azokat idejében betelepítjük, és művelés alá vesszük. (...)

10. Egyetlen külföldi áru sem juthat be Angliába anélkül, hogy egyszer, kétszer vagy

⁴⁵ Egy ország, egy város és egy folyó neve, amelyet feltevések szerint a 14. század előtt skandináv hajósok foglaltak el. Pontos fekvése nem állapítható meg, valahol New England partjainál lehetett.

háromszor meg ne vámolná, mielőtt az országba jut, így az ország lakosai minden külföldi áruhoz drágábban jutnak hozzá. A norumbegai kapcsolat révén a külföldi fejedelmek által kivetett vámok megkerülhetővé válnak; így az olcsón beszerzett külföldi áru alacsony áron lesz elérhető Anglia lakosai számára is. Ez az alattvalóknak és az országnak egyaránt hasznára válna, mivel az utóbbi ilyen módon jelentős összeget takaríthat meg, míg most a nagy tömegben behozott drága külföldi áruk elszegényítik az országot. (...)

12. Ama vidékek rendkívüli bősége miatt a kereskedők és megbízottaik számára olcsó az ottani élet, olcsón vásárolhatnak vagy javíthatnak hajókat, és bármikor visszatérhetnek anélkül, hogy idegen fejedelmek ebben kérelmethethetnék vagy korlátozhatnák őket; márpedig amikor egy kereskedőt feltartanak vagy akadályoznak a szabad mozgásban, az elkerülhetetlenül növeli portékája árát. (...)

13. Angolok tömegeinek adhatna munkát a hajók felépítése, javítása, a felszerelés és a kötéltel elkészítése, szőlőtőkék és olajfák telepítése, bor és olaj készítése, a föld megművelése és ezernyi más elfoglaltság, ami ott adódik. Ez megszabadíthatná az országot sok olyan személytől, aki otthon az állam költségén él.

14. Amennyiben a tengerpart sópárlásra szolgálhat, a szárazföld pedig bort, olajat ad, narancsot, citromot és füget stb. terem, és vasat rejt, amire megvan minden remény, úgy vérontás nélkül megtörhetjük a franciákat, a spanyolokat, a portugálokat, ellenségeinket és hamis barátainkat, és gátat vethetünk erejük és gazdagságuk növekedésének, ami még nagyobb megtakarítást jelent az országnak.

15. Mivel a nyersanyag rendelkezésre áll, erről a vidékről olyan késztermékek tömegét szerezhetjük be, amelyeket jelenleg Franciaországból, Flandriából, Németországból stb. szállítanak hozzánk; ezzel megingathatjuk az ellenséges országok büszkeségét, vagy legalábbis olcsóbban juthatunk hozzá azon áruk egy részéhez, amelyeket most drágán vásárolunk a franciáktól és a flamandoktól; végül, ezekkel az árukkal kiszoríthatjuk őket a kereskedelmünkől, és tétlenségre kárhoztatjuk lakosságukat, míg mi munkát biztosítunk alattvalóinknak.

16. Odatelepülésünkkel növelhetjük az evangélium dicsőségét, Angliából elterjeszthetjük az igaz vallást, s ezáltal szilárd és biztos menedéket nyújthatunk a világ minden tájáról származó embereknek, akiket Isten igéjének igazsága miatt üldöznek.

17. Ha a határterületeken mégis harcok történnek ki, és ez arra kényszerítene minket, hogy erődítményeket építsünk, ez jó lehetőséget nyújt majd arra, hogy ifjainkat kiképezzük a háború művészetére, és sokukat alkalmassá tegyük a katonai szolgálatra és arra, hogy megvédjék népünket ott is, itthon is.

18. A spanyolok kevésységgel, zsarnok módjára kormányozzák a Nyugat-Indiákat. Mielőtt egy más érzésű ember felszáll egy gályára, ahol a gályarabok rabszolgaként le vannak kötözve, azok olyannyira áhítják a szabadulást, hogy mind egyszerre ordítják torkaszkadtaból: *Liberta, liberta*. Így semmi kétség afelől, hogy ha Anglia királynője, egy ily környékű fejedelem uralkodik az amerikai kontinensen, és ha híre megy a vidéken, hogy a bennszülöttekkel emberségesen, finoman bánik és szabadságot ad nekik, az emberek fel fognak lázadni a spanyol uralom ellen, és meghódolnak Őfelségének.

19. A jelenlegi kereskedelmi útvonalak rövidsége okozza, hogy számos tengerész oly gyakran munka nélkül marad és télenkedik, és szegénységben kalózságra vetemedik. Ám a Norumbegába vezető út sokkal hosszabb, és ez állandó munkát biztosíthat a tengerészeknek, távol tartván őket a tétlenségtől és a nélkülözéstől. Így felszámolja a kalózkodás alapvető okait, annál inkább, mivel az átkelés alatt nem akad útjukba gazdag zsákmány.

20. Sok kiváló értelmű és különböző más tehetséggel rendelkező ember vesztette el vagyonát azért, mert kezességet vállalt, vagy rakományát szerencsétlenség érte a tengeren, illetve valamilyen ifjúkori botlást követett el. Ezek nem élhetnek Angliában, de ez a vidék új lehetőséget kínál számukra, ami hasznot hozna országuknak is, és sok nyomorult em-

ber megmentését jelentené (egy nagy cél érdekében), akik különben apró bűncselekmények miatt a bitófán végeznék.

21. A háborúk végetével sok katona és szolga feleslegessé válik, és veszélyeztetni az ország nyugalalmát. Ezeket le lehetne itt telepíteni, és munkába lehetne állítani. Ottani alkalmazásuk mind az ország érdekét, mind a nyugalalmát jól szolgálja.

22. Oda szállíthatnánk Anglia kóbor koldusainak ivadékait is, akik különben tunyaszágban nőnek fel, veszélyesek és terhesek az ország számára. Ott jobb nevelésben részesülhetnek, és az ország hasznára meg saját maguk nagyobb boldogulására benépesítenék a lakatlan területeket. (...)

(*English Historical Documents IX.* Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 103–106.)

(Szakály Orsolya fordítása)

⇨ ANYAGI KULTÚRA ANGLIÁBAN A 16. SZÁZAD VÉGÉN (1587)

William Harrison (1534–1593) lelkész, topográfus, történetíró beszámolója (Description of England – Anglia leírása, 1587, a „Házaink építésének és berendezésének módja” című fejezet) az életviszonyok fokozatos finomodását tükrözi az Erzsébet-kori stabilitás évei alatt. (K. L.) ⇨

Köznemesaink⁴⁶ ősi urasági kastélyai és házaik nagyrészt erős épületfából készültek, melynek megmunkálásában ácsainkat méltán tartják nagyobbra minden más nemzet hasonló mesterembereinél. Az utóbbi időben azonban a házakat már általában téglából, erős kőből vagy ezek keverékéből építették. Szobáik nagyok és barátságosak, a melléképületek pedig távolabb vannak a lakóépülettől, mint korábban. A nemesek hasonlóképpen téglából és kemény kőből építkeznek, s a legközönségesebb bárói házak is fönségesek és méltóságteljesek, a régi idők hercegi pompájával érnek fel. (...)

Házaink berendezése szintén kimagasló, stílusa könnyed és finom. Mindez nemcsak a nemességre és a köznemesekre jellemző, hanem déli megyéinkben sokfelé a legalacsonyabb rétegekre is, amelyek egyáltalán bármit megengedhetnek maguknak. Természetesen a nemesemberek házat nemritkán gazdagon díszítik különféle faliszőnyegek, függönyök és ezüstedények, és még sok másfajta edény is található a konyhaszekrényekben, melyeknek értéke gyakran több mint egy- vagy kétezer font. Ezeknek és a többi fent említett dolgoknak az együttes értéke szinte felbecsülhetetlen. Hasonlóképpen, a lovagok, a köznemesek, a kereskedők és más gazdag polgárok házaiban sem szokatlan dolog faliszőnyegek, török kézimunkákat, ón- és rézedényeket, finom fehérneműt és értékes tányérokat találni, ez utóbbiak becslés alapján öt-hatszáz, vagy ezer fontot is érhetnek. Ámde miközben mindebben nagyban felülmúlják szüleiket és elődeiket, rend és igyekezet dolgában pedig a kereskedők járnak elől; ugyanakkor, míg a régi időkben az értékes berendezés az előkelők kiváltsága volt, most elérhető lett az alsóbb osztályok, még a hitványabb kézművesek és gazdálkodók számára is, akik nem is az új, hanem a régi haszonbérleti jogoknak köszönhetően megtanulták, hogyan díszítsék konyhaszekrényeiket tányérral, ágyaikat faliszőnyeggel és selyemfüggönyökkel, asztalaikat terítővel, minél fogva országunk gazdagsága (amiért Istennek legyen hála, és adja nekünk, hogy jól használjuk) egyértelműen megmutatkozik. (...)

A faluban, ahol tartózkodom, még laknak idős emberek. Beszélgetéseink alkalmával három olyan dolgot említettek meg, ami Angliában az ő életük során bámulatosan átal-

⁴⁶ Itt és alább a *gentleman* és a *gentry* megfelelője.

kult, s három olyat, ami igen elterjedt. Az egyik lényeges változás a kémények számának növekedése az utóbbi időben, mivel az ő fiatalságuk idején a királyság legtöbb hegyvidéki városában jó, ha két-három kémény volt. (Az egyházi birtokok, a főúri uradalmak és esetleg néhány tekintélyes ember háza kivételt képeznek.) Mindenki nyílt tűzhelyet tartott a nagy ebédlőben, ahol feltálaták az ételt.

A következő újdonság a hálóhelyek lényeges, de nem általános átalakulása. Az öregek elmondták, hogy apáik, de még ők maguk is szalmaágyon aludtak, durva szalmafonaton, amit csupán egy lepedő fedett, gyékényszerűen font gypjából készült ágytakaróval takaróztak, fejük alatt pedig egy kerek fatörzs volt hengerpárna vagy párna helyett. Ha úgy alakult, hogy apáink vagy a ház ura a nősülést követő hét évben ágybetétet vagy gypjával töltött matracot tudtak venni, és hozzá egy zsák szecskát, amin a fejüket pihentethették, úgy hitték, hogy olyan jól élnek, mint a város urai, akik történetesen ritkán feküdtek pehely- vagy finom tollágyban. Ennyire meg voltak tehát elégedve az efféle durva bútortazzal, mely nem sokat módosult azóta Bedfordshire egyes területein, de a déli részekről távolabb eső vidékeken sem. Párnát csak az asszonyok kaptak a gyermekágyban. Ami a szolgákat illeti, csak nagy ritkán volt valamilyen lepedő alattuk, ami megvédhette volna őket a szalmaágy vásznán keresztülbújó szúrós szalmától, így az felkarcolta megkeményedett bőrüket.

A harmadik dolog, amiről beszéltek, a fatálatk lecserélése ónedényekre, s a fakanalaké ezüst- vagy ónkanalakra. Annyira elterjedt mindenféle fából faragott dolog használata a régi időkben, hogy egy derék földműves házában alig lehetett négy ónból készült eszköz találni, s abból is az egyik biztos a sórtartó volt; s mégis, minden takarékoság (mert joggal nevezhetjük így) ellenére ritkán tudták a lakbért úgy kifizetni, hogy ne kellett volna eladniuk egy tehenet vagy egy lovat, akár többet is, pedig a lakbér nem volt több évi négy fontnál. Olyan nagy szegénységben éltek, hogy ha például egy földműves vagy gazda a kocsmában (ami igen népszerű hely volt abban az időben) öt-hat szomszédja társaságában vette volna a bátorságot, hogy megmutassa, mennyi megtakarított pénze van, kinyitott pénztárcájában lapul egy *noble-nál*⁴⁷ vagy hat ezüsthillingnél (akkoriban az arannyal nem nagyon foglalkoztak, mivel az nem volt kész fizetőeszköz, s gyakran rákényszerültek, hogy egy pennyt adjanak egy *angelért*⁴⁸) többet nagy valószínűséggel senki más nem tudott volna felmutatni. Ugyanakkor az én időmben a régi négyfontos lakbér negyven, ötven vagy akár száz font-ra emelkedett, de még egy egyszerű földműves is nagyon szegénynek érezheti magát, ha nincs a bérleti szerződés lejárta közeledtével hat- vagy hétévi bérleti díj a kezében, amivel tüstént megvásárolhat egy új haszonbérleti jogot, valamint egy ón edénykészletet a konyhaszekrényére, három vagy négy tollágyat, ugyanennyi ágytakarót és faliszőnyeg, egy ezüst sórtartót, egy borosserleget vagy akár egy egész sorozatot, és egy tucat kanalat, hogy felújítsa a régi eszköztárát. Sokszor azért vásárol ennyi mindent, mert gyakori eset, hogy a földesúr és házigazda a bérleti szerződés megújításakor aszerint fizettet, amennyi pénzt a bérlet összegyűjtött és felmutatott. A bérleti szerződést általában hat vagy nyolc évvel a régi lejárta előtt kell megújítani (mivelhogy szinte már szokássá vált, hogy ha nem keresi fel a házigazdát ilyen hosszú idővel a lejárat előtt, akkor másvalaki fog az utódlási jogért folya-
modni, és ez egy csapásra megfoszthatja bérletétől), így mindez már nem okozhat neki több gondot, mint állán a szakáll, mikor a borbély már lemosta és lebororvalta.

S miközben az öregek elismerően nyilatkoztak ezekről a változásokról, a főúri házvezetés színvonalának hanyatlása mellett, ami a szegények terhen könnyített, három olyan dolgot is említettek, ami fájdalmasan érinti őket, s az utóbbi időben nagyon elharapódzott. Először is, amiről már volt szó, a bérleti díjak nagymérvű megnövekedését; másodsor, a bérletk mindennapos sanyargatását, elnyomását. Ezek urai arra törekednek, hogy szegény

⁴⁷ Régi angol aranypénz.

⁴⁸ Angyalos tallér, régi angol aranypénz.

bérlőiket rabszolgasorba és nyomorúságba döntték, s ennek érdekében nap mint nap új módszereket találnak ki, és régieket elevenítenek fel, hogy megrövidítsék őket. Bérleti díjaikat kétszeresére, háromszorosára, néha hétszeresére emelik, s minden apróságért zaklatják őket, hogy elveszítsék birtokaikat. Nagyon szomorú ezt hallani, hiszen ezeken az embereken múlik a királyság legnagyobb részének megfelelő ellátása. A harmadik dolog pedig az uzsora, a zsidók meghonosította üzlet, amit manapság már minden keresztény tökéletesen használ, és annyira elterjedt, hogy aki kamat nélkül ad kölcsönt, azt biztos boldondnak tartják.

(*Harrison's Description of England in Shakespeare's Youth*. Ed. F. J. Furnivall. London, The New Shakespeare Society, 1877. 236–242.)

(Vén Anikó fordítása)

◊ AZ ANGOL TÁRSADALOM 1600-BAN

Sir Thomas Wilson (1560?–1629) diplomata, főlevéltáros jobbára becsült adatokból igyekezett teljes körképet adni az angol társadalom különböző rétegeinek népességéről, vagyoni helyzetéről, életviszonyairól. (K. L.) ◊

(...)

Az angol köznép állapota és vagyoni helyzete

A köznép tagadhatatlanul nagyon jómódú, bár helyzete sokat romlott a korábbihoz képest. Ennek oka az, hogy a nemesek, akik korábban csak háborúzással foglalkoztak, mostanában nagy részben már maguk is jó gazdává váltak, és legalább annyit tudnak arról, hogy hogyan fejlesszék a legmagasabb tökélyre birtokaikat, mint a nemtelen gazdák és parasztok. Ezek a nemesek tehát a bérleti idő lejártával visszaveszik földjeiket, és vagy maguk művelik meg azokat, vagy újra kiadják annak, aki a legmagasabb bérleti díjat kínálja. Így Anglia szabad kisbirtokos parasztsága⁴⁹ – amely korábban az ország díszje volt, jó szomszédság és vendégszeretet jellemezte – annyira lesüllyedt, hogy szinte a nemesek szolgáivá vált. Ennek ellenére még van jó pár olyan közöttük, akit véd a földesúri birtokokra hosszú időre kötött bérlet, sőt ismerek sok *yeoman* Anglia különböző tartományaiban, aki évi 300–500 fontot, sőt akár kétszer vagy háromszor ennyit költ földjei és bérletei jövedelméből. Az ilyen kisbirtokos parasztok fiai azonban nem elégednek meg azzal, hogy mint atyáikat *yeomanként* egyszerűen keresztnevéükön tartsák számon őket (John vagy Robert). Ezek bársony térdnadrágban és selyemzekében parádézhatnak, és igyekeznek bejutni valamelyik jogász- vagy bírói kollégiumba.⁵⁰ Azt pedig méltóságon alulinak tartják, ha nem úriembernek nevezik őket; az urak viszont, észrevéve, hogy ezek a feltörekvők már alkalmatlanok arra, hogy úgy szolgálják őket, mint atyáik, kiteszik őket földjeikről, amikor a bérleti szerződés lejár. (...)

A közrendűek

A kisbirtokos parasztság hanyatlásával a köznép viszont gyarapodhatott, talán munkájának és szorgalmának köszönhetően. Jól, tehetősen élnek azoknak a földeknek a hasznából, amelyek korábban a kisbirtokos parasztok kezében voltak, akik nem tettek egyebet, mint hogy ételt és italt biztosítottak minden naplopónak, aki vette a fáradságot, hogy ott egyék és igyék. Ezenfelül csinos lányukat megpróbálták hozzáadni 10 000 font hozománnyal

⁴⁹ A *yeomanek*.

⁵⁰ Inns of Court – a 14. századtól működő, ügyvédi (*barrister*) cím átruházására kizárólagos kiváltsággal rendelkező londoni jogi egyesületek (Lincoln's Inn, Grey's Inn, Inner Temple, Middle Temple), különösen a 16–17. században a neveltetés népszerű befejező állomásai voltak.

egyegy pénzéhes, korcs nemeshez. Az ilyen gazdag *yeoman*ből (...) számítások szerint úgy 10 000 él az ország falvaiban.

Van továbbá egy olyan szegényebb rétege a kisbirtokos parasztságnak, amelyet örök-birtokos parasztnak⁵¹ hívnak, mivel földjeiket úgy birtokolják, hogy nem tartoznak semmilyen alantas szolgálattal sem földesúrnak, sem más feljebbvalónak. Az ilyenek hat-nyolc, esetleg tíz-tizenegy fejőstehenet tartanak, öt-hat lovat a szántáshoz, ezeken felül más háziállatokat és birkákat. Vagyonuk az állatállománnyal együtt hozzávetőleg 300–500 fontot tesz ki. Számuk pedig, ahogy a sheriffek könyveiben láttam, úgy 80 000-et tesz ki Angliában és Walesben.

A többiek úrbéresei vagy zsellérek.⁵² Így nevezik azokat, akik olyan földet művelnek vagy bérelnék, amely valamely földesúr birtokának vagy uradalmának részét képezi. Ezek ki vannak szolgáltatva a földesúr kényének-kedvének. Közülük egyesek elég jómódúak, mások szegények és jobbára két kezük munkájából élnek, amelyért ellátást és csekélyke kis pénzt kapnak. (...) Ez utóbbiak létszáma bizonytalan, mivel semmiféle nyilvántartás vagy feljegyzés nem létezik róluk. (...)

A polgárok helyzete

Ezek rendkívüli kiváltságokkal rendelkeznek – minden város tudniillik magában is egy kisebbfajta állam, és sem a királynő hivatalnokai, sem más nem avatkozhat bele az ügyeikbe –, ezért nem lehet másként, mint hogy igen jól megy a soruk. Senki más nem vethet ki rájuk adót, mint saját közösségük előljárói. Minden szakmának van egy vagy két olyan képviselője, aki tagja a városi tanácsnak, és vigyázza, hogy ne szülessen érdekeiket sértő döntés. Ezenkívül nem tűnnek meg dologtalan embereket városaikban, mint ahogy az a keresztény világban másfelé szokás. Minden 6–7 éves gyermeket valamilyen szakmára adnak, aminek következtében a gyermek megkeresi az eltartásához szükséges pénzt, és még hozzá is járul szülei vagy mestere gazdagodásához. (...) [Norwichban] az én időmben huszonnégy olyan városatgyár ismertem, akiknek egyenként 20 000 fontra becsülték a vagyonát. Voltak, akik ennél is vagyonosabbak voltak, de a jobb módú polgárok is ennek a felével rendelkeztek. Ami pedig Londont vagy egyes tengerparti kikötővárosokat illeti, ott még sokkal gazdagabb emberek vannak. Közismert tény, hogy Londonban olyan kereskedők is élnek, akiknek vagyona 100 000 font, és az nem is számít tehetősnek, aki nem éri el az 50 000 fontot. (...)

A nemesség⁵³ és a papság helyzete

Ami a grófokat illeti, egyesek helyzete napról napra romlik, míg másoké javul a viszonyok változása szerint, de (...) összjövedelmük számításaim szerint mégiscsak nő, és éves bérleti díjban 100 000 fontot tesz ki. Ezen a tiszta jövedelmet értem, hogy elkerüljem a szószaporítást. Nem nehéz elosztani ezt az összeget a 19 gróf és az egyetlen ögróf között, az egy főre eső összeg mintegy 5000 font; mivel azonban egyesek jövedelme meghaladja ezt, másoké alatta marad.

A 39 báró és 2 vikomt sem rendelkezik sokkal többel, együttes jövedelmük körülbelül évi 120 000 font.

A püspökök bevétele összesen hozzávetőlegesen évi 22 500 font, de közülük három, a canterburyi, winchesteri és az elyi püspök kb. évi 2000–3000 font jövedelemmel rendelkezik, a többiek 1000 fonttal, és egyesek 500 fonttal vagy meg kevesebbel gazdálkodhatnak.

⁵¹ Freeholder.

⁵² Copyholder, ill. cottager.

⁵³ Az angol főrendi címek, rangsorban: duke (herceg), marquess (ögróf), earl (gróf), viscount (vikomt), baron (báró). (Az alábbiakban ez a sorrend némileg felborítva és hiányosan szerepel.)

A főesperesek a katedrálisok legfontosabb egyházi személyei; (...) jövedelmük nem magas, a legmagasabb sem haladja meg az évi 300 fontot, a többiek közül egyesek 200 fontra, mások 100 fontra vagy sokan még kevesebbre jogosultak. Egész Angliában a jövedelmük összesen csak évi 4500 fontot tett ki.

Figyelembe kell azonban venni, hogy a papság helyzete egészében véve nem olyan sanyarú, mint amire a csekély jövedelem alapján következtetni lehetne. Ők ugyan sosem emelik a bérleti díjat, nem sanyargatják a bérlokiakat, és nem is mondják fel a bérleteket, hogy a lehető legtöbb pénzt sajtolják ki a földből, mint ezt a nemesek és az urak teszik, mégis földjeiket úgy adják ki, mint ahogy már száz évvel ezelőtt is szokásban volt, tehát a pusztai bérleti díjon túl bizonyos javakra is igényt tartanak, mint például gabonára, birkahúsra, baromfira és más efféle élelmiszerekre. Az igazat megvallva azonban az utóbbi időben az udvaroncok és a nemesek nagyon is megkopasztják ezeket a tyúkokat, olyannyira, hogy néha se tolluk, se húruk, se csontjuk nem marad.

Ilyen tehát az egyházi és világi nemesség helyzete, amely nemességet *nobilitas maior*-nak nevezik. Még meg kell említeni a *nobilitas minor* néven emlegetett kismemességet. Ehhez tartoznak a lovagok, a középnemesek, az ügyvédek, a professzorok, a lelképásztorok, a főesperesek, a káptalanok és a plébánosok.

A lovagok⁵⁴ helyzete és száma

Számításaim szerint Angliában mintegy 500 lovag él, sokan közülük a különböző Kanceláriához tartozó megyékben látják el a békebírói feladatot, amely feladatot minden lovagnak el kell látnia, hacsak valamilyen vallási ok vagy kegyvesztés alkalmatlanná nem teszi ennek a hivatalnak a betöltésére. (...) Ezek az emberek általában évi 1000–2000 fonttal rendelkeznek, sokan közülük legalább olyan jómódúak, mint a bárók, és nem sokkal maradnak el a grófok mögött sem.

A középnemesek⁵⁵ helyzete és száma

A kis földbirtokosok⁵⁶ azok a középnemesek, akiknek ősei lovagok voltak, vagy maguk is lovagok, vagy saját családjukban ők az idősebbek és a családfő örökösei. Ezek elegendő jövedelemmel bírnak ahhoz, hogy lehetőségük legyen hivatalt viselni, vagy más megbízatást ellátni abban a megyében, ahol élnek. Ezekből Angliában, ahogy megnéztem a különböző megyék szemlekönyveit, úgy 16 000 lehet. Az egyes vidékeken közülük hozzávetőlegesen 1400 lát el békebírói tisztséget – néhol 40 vagy 50, másutt 30 vagy kevesebb. Ezeknek évi 500–1000 font bérleti jövedelme van. Különösen London környékén és a környező megyékben a birtokos nemeseket nem tartják valami nagyra évi 1000 márká vagy 1000 font jövedelem alatt; az északi vidékeken, távol a fővárostól azonban befolyásos nemesemberek is elégedettek lehetnek 300–400 fonttal. Ezek mind elsőszülött fiúk.

A nem elsőszülött nemesemberek helyzete

Nem tudom meghatározni az ilyen nemesemberek számát, annak ellenére, hogy magam is közéjük tartozom; de nincs ember, aki nálam avatottabban beszélhetne e rendről, s kevesebb oka lenne dicsérni. Ezek a legnyomorultabbak a nemesek közül, mivel ha apjuk évi 1000–2000 font jövedelemmel gazdálkodott is, halála után egy talpalatnyi föld sem száll a fiatalabb fiúra, hacsak nem egy 21 évre vagy 3 nemzedékre szóló bérlet, (...) vagy hacsak az a fiú nem vásárol magának birtokot. Az apa a kisebb fiaira is hagyhatna annyi birtokot, amennyit csak akar, de Anglia birtokosai között az a káros szokás jött divatba és terjedt el,

⁵⁴ Knight.

⁵⁵ Gentleman.

⁵⁶ Esquire.

hogy egyetlen örökös kapjon minden vagyont, a család más ágait pedig el kell sorvasztani. Sokan nem ragaszkodnak ehhez, de az én bátyám valóban nem engedett abból, hogy ő legyen az úr a házban. Mindent magának akart, ami pedig a többi testvért illeti, talán kaphatnak egy csekély évjáradékot vagy valami hasonlót, ha az idősebb testvér és annak felesége kegyeskedik ezt megadni. Be kell vallanom, hogy ez bizonyos szempontból előnyünkre válik, mivel arra sarkall bennünket, hogy a tanulásban vagy a fegyverforgatásban tüsszessük ki magunkat. Ennek köszönhetően mi sokkal nagyobb rangra és hírnévre emelkedhetünk, mint bátyáink, és talán még uraikká is válhatunk. Ők pedig eközben ostobán otthon ülnek, és soha nem merészkednek túl birtokaik határán. (...)

(Sir Thomas Wilson: *The State of England, 1600*. Ed. J. Fisher, London, The Camden Society, Third Series LII. Miscellany volume 16. 1936. 18–25.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ A GABONA BETAKARÍTÁSA FRANCIAORSZÁG EGYES VIDÉKEIN A 17. SZÁZAD ELEJÉN

Olivier de Serres (1539 k.–1577) protestáns családból származó francia mezőgazdász fő műve a Théâtre d'agriculture et mesnage des champs (Mezőgazdasági útmutató és helyes mezei gazdálkodás) 1600-ban jelent meg először, és akkora sikert aratott, hogy tíz év alatt öt újabb kiadást ért meg. A szerző saját, mintegy negyvenévesi sikeres gazdálkodási tapasztalatait foglalta össze könyvében a földművelés valamennyi ágának rendszeres leírását adva. Gyakorlati tanácsai a korabeli francia mezőgazdaság hatékonyabbá tételét célozták. ➤

A földműves legyen serény gabonája betakarításában. Erre annál nagyobb szükség van, minél inkább fenyeget a veszély, hogy hanyagsága miatt veszteség éri, ha váratlanul viharos szelek, heves esőzés vagy vad zivatarok zúdulnak – nagy károkat okozva – a beérett gabonára, gyakorta ledöntve és felborítva azt. Már jó előre be kell szereznie minden szükségességet ehhez a munkához, azaz pénzt, élelmiszert, munkásokat és szerszámokat. Megfelelő állapotba kell hoznia csűrjeit és pajtáit is, nehogy előrelátás híján bármi is veszendőbe menjen. A következő szerszámokra van szüksége: éles sarlókra és más, az illető vidéken alkalmazott munkaeszközökre. Felesleges azzal vesztegetnie idejét, hogy kíváncsiságból régi idők szerszámait vagy éppenséggel újonnan kitalált, de mindenféleképpen szokatlan eszközök után jár. A gabona érettsége könnyen megismerszik sárga vagy szőke színéről, illetve arról, hogy a szemek megszilárdultak, de még nem keményedtek meg egészen. Ekkor jött el az idő learatására és kévébe kötésére, mivel, ha még egy kicsit zöld állapotban vágjuk le és nem túlérletten, akkor [a szemek] maguktól beérnek, viszont nem áll fenn annak a veszélye, hogy túl sok megy veszendőbe aratás és szállítás közben, ami pedig megtörténik, ha túlérletten aratjuk le. Ezért sokkal inkább érdemes két-három nappal korábban kezdeni [az aratást], mint késleltetni. A gabona ugyanis egyáltalán nem tűr várakozást vagy halogatást. (...) A nap heve egyik pillanatról a másikra megégetheti. Az aratásra tehát igénybe kell venni a nap minden percét, serénységünkkel is kimutatva, mennyire drága nekünk a gabona, ez a becses manna, amelyet Isten oly nagylelkűen táplálásunkra adott. Ezért is nevezni a köznép ezt az időszakot a *nagy munkák idejének*,⁵⁷ mintha ezzel is azt akarná kifejezni, hogy a többi földművesténykedés csak előkészíti vagy kiegészíti ezt. Annak érdekében, hogy a gabonaszemekből szállítás közben ne hulljon túl sok a földre – bár valamilyen mindig elvész ilyenkor, bármilyen óvatosan is bánjanak vele –, a levágot és összekötő-

⁵⁷ Az eredeti szövegben: temps des besognes.

zött gabonát a földön kell hagyni másnap reggelig. Akkor, mielőtt még a nap heve túl erősé válna, a kévéket fel kell szedni, és össze kell gyűjteni kis, egyenként egy, vagy kétszékérenyre való, illetve hét-nyolc öszvér rakományát kitevő halmokba. Az éjjeli nedvesség és a harmat által kissé átnedvesített kévék rakodásánál azután nem kell attól félni, hogy kifolyna vagy kicsúszna belőlük a mag. Ez a nedvesség egész nap kitart, s így kényelmesen lehet [a gabonát] a csűrbe vagy a szérűre vinni, ahogyan az az illető vidéken szokásban van. (...)

Az aratás szükségyszerű és sürgős elvégzésére elegendő számú aratót kell felfogadni, különben a betakarítás késlekedése miatt – mint azt már megjegyeztük – nagyok lehetnek a veszteségek. De mivel azokon a tájakon, ahol bőségesen terem gabona a helybeliek nem tudnak egymaguk boldogulni [az aratással], Isten, a legfőbb gazda, gondviselése útján orvosolta ezt a hiányosságot. Tömegesen tereli a népet a hegyekből és a hidegebb [éghajlatú] területekről a sík vidékre és a melegebb tartományokba a gabona aratására. Ezek [a munkások], csak az idő szavára figyelve s mintegy isteni sugallatra a legalkalmasabb pillanatban áramlanak azokra a helyekre, ahol munkájukra a legnagyobb szükség van. Azután a betakarítás végeztével otthonaikba visszatérőben mindenütt találunk munkát, amerre keresztyulvonnak, mert az enyhébb [éghajlatú] vidékekről a hűvösebbek felé haladva az év szak melegebbre fordultával fokozatosan érik be a búza. Ily módon, ha pénzünk van, mindenütt, ahol Isten rendelése szerint gabona terem, kedvünkre lelhetünk kiváló embereket; s ezek a szegény férfiak, asszonyok és nagyobbacska gyerekek ezzel keresik meg kenyerüket és télire való betevő falatjukat, mivel saját hazájukban nincsen elegendő munkalehetőség, amely el tudná őket tartani. Isten, az emberi nem közös atyja így, a számukra rendelt eltérő hivatások szerint gondoskodik valamennyi gyermeke táplálékáról.

A föld művelése tekintetében, első feltörésétől kezdve a gabona magtárba hordáság, rendkívül különböző véleményekkel találkozunk az ember. (...) Főként a betakarítás kérdésében lehet a leginkább eltérésekre lelni a gazdák között, ami nem annyira az emberi természet különbözőségéből, mint inkább az egyes éghajlatok sajátosságaiból fakad. Hideg [éghajlatú] vidéken a termés lassabban érik be, mint a melegebb területeken. Ezért a hidegebb, északi részekben a gabonát csak augusztusban aratják. (...) E késedelem miatt találták ki a gabona fedett helyre hordását, hogy ott azután esőtől és hidegtől védve kedvük szerint és kényelmesen csépelhessék ki. A learatott gabonát tehát rögtön a csűrbe hordják, ahol az év folyamán apránként csépelik ki, ahogy a szükségletek megkívánják, s ahogy akarják, hogy azután a malomba vigyék, vagy eladni. Ellenben az inkább meleg, mint hideg keleti és déli vidékeken az aratásra a nyár kellős közepén kerül sor. Ezután a magvat a szabad ég alatti szérűn rögtön elkülönítik a szalmától, majd ezt is, azt is serényen külön csűrbe hordják.

Ez az eltérés okozza, hogy a gabona betakarításához különböző eszközöket használnak. Hideg [éghajlatú] vidéken cséphadaróval verik ki [a szemet], míg a meleg [éghajlatú] területen nagy testű állatokkal tapostatják régi keleti szokás szerint. A körtőféken tartott állat sietve körbe-körbe jár, míg az ember, aki irányítja, a kör közepén egy helyben marad. Az állat annyi ideig jár a szérűn kalászuikkal felfelé elrendezett kévéken, ameddig szükséges. Ugyanez a módszer dívik Spanyolországban, Portugáliában, Itáliában, Szicíliában és hasonló, meleg [éghajlatú] vidékeken, ahogyan Languedocban, Provence-ban és a szomszédos területeken is (ahol ugyan ismerik a cséphadarót, mégis csak ritkán használják), míg a másik a királyság többi, Angliát, Skóciát, Flandriát és Németországot, azaz a hűvös [éghajlatú] országokat követő tartományaiban.

Lehetetlen részletesen bemutatni, hogyan végzik ezt a munkát, hogyan raktározzák el a kévéket a csűrben, hogyan rendezik el azokat a falak körül, hogy minél hosszabb ideig elálljanak és még a patkányoktól is védve legyenek, avagy – ugyanezen okoknál fogva, s hogy védjék az esőtől – hogyan tornyozzák fel azokat piramis alakú asztagokba, vagy mint az építőköveket ügyesen elrendezett halmokba, amelyek szilárd építmény módjára állnak, vagy azt, hogy melyek a cséphadarók, villák, [szeleléshez használt] kosarak, rosták, mérők

és egyéb szerszámok, illetve melyek azok az állatok, amelyeket nyomtatásra alkalmaznak, (...) hogy ezek lovak, öszvérek, ökrök, szamarak vagy ezek nőstényei, és hogy melyek a legalkalmasabbak [erre a munkára]. Az eltérések ugyanis jelentősek, mivel minden egyes tartománynak megvannak a maga sajátosságai. Azt sem lehet kijelenteni, hogy a két módszer közül melyik a jobb a búzaszem kinyerésére. Mind a cséplés, mind a nyomtatás nagyon jól megfelel erre a munkára, mert kevés szem marad a szalmában, ha úgy bánnak a cséphadaróval és az állatokkal, ahogy kell. Csak annyit jegyzek meg a szem begyűjtésére szolgáló szűrőről, legyen az nyitott vagy fedett, hogy talaját szükséges nagyon jól ledöngölni, nehogy a cséplés vagy a nyomtatás hevéssége port kavarjon, és beszennyezze a gabonaszemeket, amelyeket tisztán kell kinyerni.

(Olivier de Serres: *Théâtre d'agriculture*. 1804. 155–157.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

☞ CHARLES DE LOYSEAU A RENDI TÁRSADALOMRÓL (1610)

Charles de Loyseau (1564–1627) közhivatalt is viselő gyakorló jogász volt. A vallásháborúk hatására a rend és a társadalmi hierarchia elkötelezett hívévé és szószólójává vált. Ezért is csatlakozott már igen korán IV. Henrik (1589–1610) táborához. Több politikaelméleti értekezést is írt, a közhatalmat állítva fejegetéséi középpontjába. Az alábbi részlet fő műve, a rendi társadalom elméletét és felépítését tárgyaló Livre des Ordres et simples dignitez (Rendek és közönséges méltóságok könyve) 1610-ben megjelent kiadásából való. ☞

Rendnek kell lennie minden dologban, mind illendőségük, mind irányításuk végett. (...) Az élettelen teremtmények tökéletességük magas vagy alacsony fokának megfelelő helyre kerülnek [a Rendben]; koruk és idejük bizonyos, tulajdonságaik szabályozottak, kimenetelük biztosított. Ami az embert illeti, az égi szellemeknek⁵⁸ megvan a maguk változhatatlan helye a hierarchiában. Az embereket, akiket Isten arra rendelt, hogy más e világi élőlényeknek parancsoljanak, ámbár rendjük változó és viszontagságoknak van kitéve, mert Isten mentséget és különleges szabadságot adott nekik a jó és a rossz [művelésére], mégsem létezhetnek rend nélkül.

Mivel nem tudnánk rangegyenlőségben⁵⁹ élni, szükségszerű, hogy egyesek parancsoljanak, a többiek pedig engedelmeskedjenek. A parancsot osztók különböző szinteken találhatók: a szuverén uralkodók államuk valamennyi lakosának parancsolnak. Rendelkezéseiket a rangban legmagasabbban állókhoz intézik, akik a rangsorban középen elhelyezkedőknek parancsolnak, míg utóbbiak az alacsony rangúaknak adnak parancsot. Ezek adnak azután utasítást a minden felette állónak engedelmeskedő népnek, amely maga is többféle rendű és állású [csoportra] oszlik, hogy mindegyiknek legyenek előjárói, akik egész rendjükről számot adnak a köztisztviselőknek, emezek pedig szuverén uraiknak. Így, e többszörösen egymás alá és fölé rendelt csoportok és alcsoportok révén a rendekből⁶⁰ egy általános Rend és a [különböző társadalmi] állapotokból⁶¹ jól rendezett Állam keletkezik, amelyben a legalacsonyabbtól a legmagasabb szintig összefüggés és kapcsolat áll fenn, valamint szépen csengő harmónia uralkodik. Úgyhogy a megszámlálhatatlan sokaság végül egységgé lesz. (...)

Hogyan is engedelmeskedhetne vezérének egy hadsereg valamennyi katonája egy-

⁵⁸ Az eredetiben: intelligences.

⁵⁹ Az eredetiben: égalité de condition.

⁶⁰ Az eredetiben: Ordres.

⁶¹ Az eredetiben: États.

szerre, ha a sereg nem oszlana ezredekre, az ezredek századokra, ezek pedig szakaszokra? Ezért a generális parancsát tüstént továbbítják az ezredeknek, ők a kapitányoknak, ezek a káplárokknak, akikről eljut a közkatonákhoz. Így a sereg legutolsó katonája is igen hamar értesül a rendelkezésről. A Rend következménye azonban még csodálatra méltóbb egy államban, mint egy hadseregben. A hadsereg ugyanis kis területen helyezkedik el, míg egy állam rendszerint egy egész nagy országra kiterjed. Egy hadsereg csak rövid ideig marad teljesen együtt, míg egy állam szinte örökkévaló. Ez pedig a Rendnek köszönhető. A szuverén mellett ugyanis ott vannak főtisztviselői, akik továbbítják rendelkezéseit a tartományi előjáróknak. Ezek továbbadják parancsait a városok vezetőinek, akik végrehajtatják az utasításokat a néppel.

Ennyit a parancsokat osztókról. Ami az engedelmeskedő népet illeti, mivel ez egy többfejű test, különböző rendű, állású és hivatású [csoportokra] oszlik. Egyesek kifejezetten Isten szolgálatára rendeltettek, mások az Állam fegyveres védelmére, megint mások annak táplálására és békés foglalatosságokkal történő fenntartására. Franciaország rendjeinek összessége, azaz a mi három [politikai] rendünk a klérusból, a nemességből és a Harmadik Rendből tevődik össze. (...) A klérus alsóbb szintjei vagy rendjei eléggé ismertek. A négy kisebb renden és a tonzúrán kívül vannak a megszentelt szubdiakónusi, diakónusi, áldozópapi, püspöki rendek, végül létrehozták még a bíborosokét is. [A klérus világi rendjei] mellett léteznek a különféle szerzetesrendek. A nemesség rendjei a következők: köznemesség, főnemesség és hercegek. Végül a legnépesebb Harmadik Rend (*état*) több rendet (*ordres*) is magába foglal: így a tanult emberekét, a pénzembereket, a kereskedőket, az iparosokét, a földművesekét és a napszámosokét.

(Joël Cornette: *Histoire de la France: l'affirmation de l'État absolu 1515–1652*. Paris, Hachette, 1993. 26–27.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ A MASSACHUSETTS-ÖBÖL TÁRSASÁG (MASSACHUSETTS BAY COMPANY) ALAPÍTÓLEVELE (1629)

Az Újvilág gyarmatosításának sajátos angol formája, hogy uralkodói kiváltságlevéllel egy-egy magánszemély vagy azok egy csoportja – részvénytársaságban egyesülve – lát hozzá valamely tengerentúli terület betelepítéséhez és kiaknázásához. Az alapítólevelek meghagyták a kivándorlókat az ősi angol szokásjog biztosította jogok élvezetében, emellett széles körű önkormányzati jogokat, nemegyszer adómentességet vagy adómerséklést és más kedvezményeket ruháztak rájuk a kezdeti nehézségek könnyebb leküzdése érdekében. Így alapította meg az első tartósnak bizonyult angol telepet, Virginiát Amerikában a Londoni Társaság (1607), s így jött létre a legjelentősebb New England-i gyarmat, Massachusetts is. A John Winthrop (1588–1649) vezette, puritánokból és kereskedőkből álló mintegy 300 teljes jogú tag jogait, kormányzatának berendezését határozta meg a társaság 1629. március 4-én kelt chartája. (K. L.) ⇨

(...)

Hogy a mondottak birtokolják és élvezzék az amerikai New England mondott területeit, azok minden olyan részét és darabját, amelyek fekvéséről és hatáiról fent szóltunk; bírák tehát a mondott [emberek], illetve örököseik és megbízottaik kizárólagos használatukra és hasznukra ezek minden szigetét, folyóját, kikötőjét, vizeit, halászhelyeit, halait, bányáit és ásványkincseit, törvénykezését, törvényeit, jóvedelmeit, szabadságait, kiváltságait, áruit és lakóhelyeit, minden tartozékukkal együtt; bírák tehát mindezt tőlünk, örök-

seinktől és utódainktól az Anglia országában, Kent megyében fekvő East Greenwich-i uradalmunk példájára szabad és közös birtoklásra (...) és ezért fizessék és adják nekünk, örököseinknek és utódainknak az ötödét minden arany- és ezüstérmének, amelyet ezután megszereznek, találnak vagy kibányásznak, megváltva ezen mindennemű szolgálatot, fáradságot és igényt; a jelen irat értelmében, minden ennek ellentmondó megszorítás és értelmezés ellenére, kifejezett kívánságunkra fizetik csupán az ötödét a fent említett arany- és ezüstérmének nekünk, örököseinknek és utódainknak, és semmi más tartozásuk nincs.

Mivel New England mondott területeinek helyes és sikeres gyarmatosítása, amely a mondott [emberek] feltett szándéka, és amelyet gyorsan meg is akarnak valósítani, az Úristen áldása és az uralkodó támogatása után a leginkább egy jó kormányzat létrehozásán múlik, e célból – hogy a mondott területek és gyarmatok időről időre felmerülő ügyeit és gondjait rendezzék és arról döntést hozzanak – ezennel különleges kegyből, biztos tudásunkból és önszántunkból megadjuk, engedélyezzük és megerősítjük azt a magunk, örököseink és utódaink nevében [fentnevezett] megbecsült és szeretett alattvalóinknak; és magunk, örököseink és utódaink nevében elrendeljük, hogy a mondott [személyek], és mindazok, akiket ezután teljes jogú tagként befogadnak az alább megnevezett társaságba és társadalmukba, a jelen irat erejénél fogva mostantól az idők végezetéig alkossanak időről időre egyetlen társult politikai testet, amelynek neve a New England-i Massachusetts-öböl Kormányzója és Társasága, mely politikai test legyen névlegesen és ténylegesen valóban egy; magunk, örököseink és utódaink nevében azt is elrendeljük, kinyilvánítjuk és megerősítjük a jelen irat erejével, hogy ezen a néven folyamatosan működhessenek, továbbá őket és utódaikat feljogosítjuk arra, hogy vádat emelhessenek vagy ellenük vád emeltethessék, nyomozhassanak, vizsgálatot folytathassanak és válaszolhassanak, illetve válaszoltathassanak minden egyes perben, ügyben, vitában, és eljárásban, bármilyen jellegűek legyenek is azok. Továbbá arra is, hogy birtokolhassanak, szerezhessenek, tarthassanak és vásárolhassanak bármiféle földet, ingatlant vagy örökölhető vagyontárgyat, vagy bármilyen árut, illetve értéktárgyat, és hogy bérbe adhassák, eladományozhassák, áthagyományozhassák, elidegeníthessék, eladhassák, árusíthassák azokat és túladhassanak rajtuk, mint ahogy ez bármely más nagyurunknak jogában áll Anglia királyságában vagy bármely más egyesületnek vagy politikai testnek ugyanott.

Továbbá hogy a mondott kormányzó és a társaság, illetve utódaik közös pecséttel rendelkezzenek, amelyet a társaság bármely ügyében vagy alkalmakor használhatnak, és ezt a pecsétet időnként megváltoztathatják, kicserélhetik, megsemmisíthetik és újat csináltathatnak, valahányszor ez a tetszésük. Azt kívánjuk és akarjuk, és a magunk, örököseink és utódaink nevében elrendeljük és engedélyezzük, hogy mostantól mindörökké egy kormányzó legyen, egy alkormányzó és tizenhét társasági tanácsstag, akiket időről időre a mondott társaság szabad tagjai közül jelöljenek és válasszanak a jelen iratban meghatározott módon. Az említett tisztségviselők szenteljék magukat azon közügyek legjobb rendezésének és intézésének, amelyek az említett területeket és azokat a helyeket illetik, amelyeket most megkaptak, illetve az ottani gyarmatokat és az ott élő emberek kormányzatát. (...)

Továbbá kívánságunk és tetszésünk szerint magunk, örököseink és utódaink nevében alapítjuk és elrendeljük, hogy ezentúl mindig évente egyszer, méghozzá a húsvéti időszak utolsó szertuján, az azon a napon és időben összeült általános törvényszéken avagy gyűlésben a jelen lévő társasági tagok többségi szavazatával válasszanak újra kormányzót, alkormányzót és társasági tanácsstagokat és minden egyéb társasági tisztségviselőt. Ha pedig megesik az, hogy a jelen irat által kijelölt vagy az azután helyükbe megválasztott, hivatalban lévő kormányzó, alkormányzó vagy tanácsstag, vagy bármely más, a társaságban hivatalba betöltött személy hivatali idejének letelte előtt meghal, vagy pedig a mondott általános választás előtt elmozdítatik hivatalából vagy tiszteből (ezennel kinyilvánítjuk, hogy ezeket bármely vétség vagy mulasztás miatt eltávolíthatja a kormányzó, az alkormányzó, a tanácsstagok vagy a társaság, illetve az ismertetett módon a törvényszékben összegyűlt

személyek többsége), minden ilyen esetben a kormányzónak, az alkormányzónak, a tanácsstagoknak vagy a mondott társaság, illetve azok többségének, akik az előbbi módon összegyűlnek, jogukban áll saját belátásuk szerint üléseiken új választást tartani egy vagy több társaságbeli hivatali tiszt betöltésére azon személy vagy személyek helyére, akik meghaltak, illetve akiket hivatali tisztségükből eltávolítottak. (...)

Továbbá különös kegyből, biztos tudásunkból és önszántunkból, a magunk, örökösünk és utódaink nevében a jelen irat erejével adjuk és megengedjük, hogy a mondott kormányzó és társaság, illetve utódai, maguk és megbízottai is ezután mindig törvényesen és szabadon bármely országunkból kivigyék, elvezessék és elszállítsák útjaikra, illetve a mondott New England gyarmatra bármely és annyi szerető alattvalónkat, illetve bármely idegent, aki eztán alattvalónk lesz és uralmunk alatt él majd, aki saját jószántából csatlakozik a mondott utakhoz vagy gyarmathoz; ugyanígy a hajókat, páncélzatot, fegyvereket, ágyúkat, löszert, löport, töltényt, búzát, élelmiszert, mindenféle ruházatot, szerszámokat, bútorkat, állatot, szarvasmarhát, lovakat, kancákat, árukat és minden egyebet, amelyre a mondott gyarmaton szükség van használatra és a maguk megvédésére vagy az ottani népekkel való kereskedelemre, illetve az oda- és a visszaútra, minden ennek ellentmondó szabály ellenére; és ezekre az árakra semmiféle kiviteli vagy behozatali vámot vagy hozzájárulást nem kell fizetni sem nekünk, sem örökösainknak, sem utódainknak a jelen irat kiadásának napjától hét évig, feltéve, ha egyik mondott személyt sem veszik őrizetbe név szerint magunk, örökösaink vagy utódaink parancsára. További bátorításuk céljából, különös kegyből és kedvezésből a magunk, örökösaink és utódaink nevében a jelen irattal azt is megadjuk és engedélyezzük, hogy a mondott kormányzó és a társaság, illetve örökösök és közülük minden egyes személy, ügynökeik és megbízottjaik, vagy bárki közülük New Englandban legyen szabad és mentessék fel minden adó, segély és vám megfizetése alól hasonlóképpen hét évre, és minden adó és teherterhelés fizetése alól huszonegy évre. Ez mostantól fogva minden olyan áru és termékre vonatkozik, amelyet a mondott kormányzó, a társaság, örökösök, küldötteik, képviselőik és bármelyikük oda exportál, vagy ide, az Angol Királyságba, illetve bármely más birtokunkra importál; kivételt képez az az ötszázalékos vám, amelyet minden áru és termék után kell fizetni. Miután a mondott vállalkozók ez öt százalékot kifizették, jogukban áll majd, hogy azon áruikat és termékeiket exportálják és kivigyék mondott birtokainkról külföldi országokba bármely vám, adó vagy más illeték nélkül, amelyet nekünk, örökösainknak vagy utódainknak vagy a mi örökösaink vagy utódaink bármely tisztviselőjének vagy miniszterének kellene fizetniük. (...)

Továbbá kívánságunk és tetszésünk szerint a magunk, örökösaink és utódaink nevében elrendeljük, kijelentjük és engedélyezzük a mondott kormányzónak és a társaságnak, illetve örökösöknek, hogy a mi, örökösaink és utódaink bármely és minden alattvalójának, aki oda utazik és ott lakik majd a mondott vidéken a megjelölt határokon belül, és minden gyereküknek is, akik ott vagy a tengeren az oda- vagy visszavezető hajóúton születnek, biztosítjuk, hogy élvezhessék az összes szabadságot és mentességet, amelyet minden szabad és természetes alattvalónk élvez, minden tekintetben ugyanúgy, mintha Anglia királyságában születtek volna. (...)

Továbbá a magunk, örökösaink és utódaink nevében a jelen irat erejével adjuk és engedélyezzük a mondott kormányzónak és társaságnak, illetve örökösöknek, hogy minden egyes katonai parancsnok, kapitány, kormányzó és más tisztviselő vagy miniszter, a hatályos rendelkezések, törvények, rendeletek, parancsok, utasítások és iránymutatások szerint (...) a saját hivataluknak megfelelőképpen és annak természetes határain belül, New England gyarmat itt adományozott és biztosított területein és részein belül, vagy a tengeri úton oda vagy visszafelé, élvezzen teljes hatalmat és tekintélyt, hogy javítsa és büntessen, kegyelmezzen és kormányozzon, és irányítsa minden alattvalónkat, illetve örökösaink és utódaink alattvalóit, akik időnként vállalkoznak az oda- vagy visszavezető útra, vagy

akik azután bármikor arra vállalkoznak, hogy ott éljenek, a mondott New England fent meghatározott területén és részein, a fent megállapított rendelkezések, törvények, rendeletek, parancsok, utasítások és iránymutatások szerint, amelyek nem mondanak ellent az angol királyság törvényeinek és rendelkezéseinek. (...)

(*English Historical Documents IX.* Ed. Merrill Jensen, Eyre & Sportiswoode, 1955. 72., 76–83.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A FRANCIA KIRÁLYSÁG BEVÉTELEI ÉS KIADÁSAI 1648-BAN

Az alábbi kimutatás átfogó, bár nem teljes képet ad a francia monarchia bevételi forrásairól és kiadásairól, valamint az előbbiekre növelésére tett erőfeszítésekről. ☞

Összefoglaló kimutatás az évenként beszedett és a kincstárban elhelyezett rendszeres királyi jövedelmekről, valamint az ezek terhére történő kiadásokról.

Bevétel	Font	Sou	Dénár
Rovásadók	42 734 966	18	–
Kisegítő adók ⁶²	3 900 823	–	–
Sóadók	13 077 550	–	–
A Lyon vidéki és languedoci sóadók	3 609 000	–	–
Dauphiné és Provence sóadója	806 000	–	–
A languedoci és provence-i kiviteli vámok	510 000	–	–
Az öt nagy adóbérlet ⁶³	3 085 000	–	–
A bordeaux-i behozatali vám ⁶⁴	2 020 000	–	–
A bayonne-i behozatali vám ⁶⁵	70 000	–	–
A brouage-i vámbérlet ⁶⁶	254 000	–	–
Az ingrandes-i pótagó ⁶⁷	15 500	–	–
A [városi] pótagók ⁶⁸ helyett kivetett szajnai vám ⁶⁹ bérbeadásából	672 000	–	–

⁶² Aides: élelmiszerekre és szeszes italok forgalmazására kivetett adók.

⁶³ Eredetileg öt kereskedelmi vámfajta egyidejű, egy szerződésben történő bérbeadását nevezték így. Az első ilyen bérleti szerződést 1584-ben kötötte a korona nyolc évre. A későbbiekben ezt az elnevezést alkalmazták arra a tizenkét, Franciaország középső és északi területein található tartományra is, amelyek szabad, belső vámhatárok nélküli kereskedelmet folytathattak egymás között.

⁶⁴ Convoi de Bordeaux. Eredetileg a vízi úton exportált borra és pálinkára kivetett vám, amelyből a szállítmányok fegyveres kíséretének költségeit fedezték a város kereskedői. Beszedése az eredeti rendeltetés okafogyottá válása után sem szűnt meg, átalakult királyi vámmá. A városba érkező borra, szilvára, mézre és sóra behozatali vámként vetették ki. Az onnan kiszállított ugyanezen árucikkekre, valamint a gesztenyére, dióra, mazsolára és viaszra kiviteli vámként hajtották be.

⁶⁵ Coutume de Bayonne. Az előbbihez hasonló királyi bevételi forrás a Spanyolország felől érkező, illetve oda irányuló forgalom megvámolásából.

⁶⁶ Brouage: a mai Charente-Maritime megyében fekvő Hiers község területéhez tartozó település. Fénykorát a 14. és 17. század között élte, mint Nyugat-Európa egyik legjelentősebb tengeriső-előállító és -exportáló központja. Számos Észak-Amerikába tartó francia expedíció is Brouage kikötőjéből indult.

⁶⁷ Ingrandes: Maine-et-Loire megye, Saint-Georges-sur-Loire járás. Átkelőhely és kikötő a Loire-on.

⁶⁸ Deniers d'octroi: királyi engedéllyel szedett – elvben – rendkívüli városi adó általában közhasznú munkák, beruházások finanszírozására. A kisegítő adók, a sóadó vagy a rovásadó pótagójaként hajtották be.

⁶⁹ 1633-ban királyi rendelettel eltörölték a Szajján és mellékfolyóin addig szedett útvámokat, és helyettük bevezették a 45 sous „folyami vámot” a sürgős katonai kiadások fedezésére.

Bevétel	Font	Sou	Dénár
A pikárdiai kilenc font tizenhét sou	174 800	–	–
A régi párizsi tíz sou ⁷⁰	143 333	10	8
Az új tíz sou	125 375	–	–
A párizsi harminc sou	750 000	–	–
A languedoci királyi birtokok	67 500	–	–
A navarrai királyi birtokok	83 000	–	–
Margit királyné ⁷¹ birtokai	64 000	–	–
Az új navarrai királyi birtokok	205 265	–	–
A château-renault-i ⁷² királyi birtokok	142 000	–	–
Az anyakirályné ⁷³ birtoka	253 168	–	–
A vas kötelező hatósági lebélyegzése fejében szedett illeték bérbeadásából ⁷⁴	114 000	–	–
Az okiratok kiállításához kötelezően használandó állami bélyegzővel ellátott papír és a jegyzői hivatalok ellenőrzésének bérbeadásából	2 150 000	–	–
Hamuzsír és szóda ⁷⁵	7 000	–	–
A megemelt lyoni vámból ⁷⁶	60 000	–	–
Az ile-de-france-i, illetve párizsi, soissons-i, orléans-i, tours-i, châlons-i, roueni, caeni adókerületek és Perche grófság ⁷⁷ erdeinek és fájának eladásából	911 310	15	–
Azon királyi birtokokról, amelyek bevételeit korábban bizonyos adókerületek adó-főfelügyelői hajtották be	15 544	19	6
Tisztségek eladásából és illetékeiből	2 000 000	–	–
Birtokmegváltási illeték ⁷⁸	100 000	–	–
A jelen kimutatás szerinti bevételek összege	78 910 185	15	11

⁷⁰ A következő két tételhez hasonlóan a városokra kirótt, elsősorban a szeszes italok és élelmiszerek behozatalára kivetett kereskedelmi vámok.

⁷¹ Marguerite de Valois (1553–1615), Navarrai, később IV. Bourbon Henrik francia király (1589–1610) első felesége.

⁷² Touraine tartományban, Tours városa közelében (ma Centre régió, Indre-et-Loire megye).

⁷³ Feltehetően Ausztriai Anna (1601–1666) birtokai.

⁷⁴ A kisegítő adók közé tartozó illeték, amelyet 1626-ban vezettek be. Több más árucikkhez hasonlóan (lásd a továbbiakban) a vashól készült termékeket forgalomba hozataluk előtt hatósági jelzettel kellett ellátni névleg a minőség ellenőrzése céljából.

⁷⁵ Az üveg-, szappan- és káliumsalétrom gyártásához fontos alapanyagok.

⁷⁶ A Provence és Languedoc felől érkező árukat a lyoni vámhivatal vámolta el. 1632-ben a hagyományos vámtarifákat megemelték, a korábbi illeték körülbelül egyharmadával.

⁷⁷ Perche: Chartres-től nyugatra elterülő francia tájegység.

⁷⁸ A nemesi javakat szerző közrendű birtokosok kötelesek voltak minden húsz évben a birtok egy-évi jövedelmét (azaz az éves jövedelem 5%-át) befizetni a királyi kincstárba. Ugyanakkora összeget kellett leróniuk a birtok átruházásakor.

Az előbb felsorolt bevételekre terhelt kiadások

A rendszeres központi bevételi források terhére fizetett járadékok	Font	Sou	Dénár
A rovásadóból	7 312 113	13	4
A kisegítő adókból	3 113 416	8	10
A sóadóból	7 248 742	4	3
A klérustól ⁷⁹	1 173 404	3	5
Az öt nagy adóbérletből	411 262	14	—
Lyon vidékének sóadójából	148 260	—	—
A languedoci sóadóból	98 155	5	—
A provence-i sóadóból	40 000	—	—
A dauphinéi sóadóból	176 288	2	—
Az eseti bevételekből	9 000	—	—
Tartományi bevételekből	semmi, mivel ezeket a bevételeket a választókerületekben és az adókerületekben használják fel		
A járadékok és ezek kifizetőinek, illetve ellenőreinek illetményei a nekik fizetett kezelési költséggel összesen	19 720 629	11	—

A választókerületek és a rendi tartományok egyházmegyéinek⁸⁰ költségei

Más, az alábbi adókerületektől függő választókerületek igazságügyi tisztviselőinek illetményei miatti költségek

	Font	Sou	Dénár
A párizsi adókerülettől függő választókerületek igazságügyi tisztviselőinek illetményei	1 126 359	—	—
A soissons-i adókerület alárendeltségében alkalmazottaké	389 998	5	—
Az amiens-i adókerülethez tartozóké	346 439	4	4
A châlons-i adókerülethez tartozóké	738 970	4	4
Az orléans-i adókerülethez tartozóké	7 204	17	4
A tours-i adókerülethez tartozóké	906 039	4	11
A bourges-i adókerülethez tartozóké	266 822	1	10
A moulins-i adókerülethez tartozóké	500 323	7	—
A lyoni adókerülethez tartozóké	392 711	—	—
A riomi adókerülethez tartozóké	495 074	15	2
A limoges-i adókerülethez tartozóké	5 679	9	7
A poitiers-i adókerülethez tartozóké	6 938	7	2
A bordeaux-i adókerülethez tartozóké	616 870	6	—
A montaubani adókerülethez tartozóké	638 787	13	—
A roueni adókerülethez tartozóké	634 396	—	6
Az alençoni adókerülethez tartozóké	450 397	7	6
A caeni adókerülethez tartozóké	—	—	—
Az igazság- és pénzügyi tisztviselők illetményei összesen	9 856 733	18	10

⁷⁹ Feltehetően a klérus által fizetett önkéntes hozzájárulásra (don gratuit) vonatkozik.⁸⁰ Több, rendi gyűléssel rendelkező tartományban (pays d'états) nem léteztek választókerületek (pays d'élections), ezért az adókiróvnál és -beszedésnél a püspöki egyházmegyéket vették alapul.

	Font	Sou	Dénár
A toulouse-i adókerület egyházmegyéje	346 463	11	11
Montpellier	536 301	17	8
Provence, tekintettel arra, hogy itt sem egyházmegyék, sem külön járadékok nincsenek	nincs	–	–
A burgundiai adókerület választókerületei	61 312	9	7
A bretagne-i helyi adóbehajtás	51 309	5	9
A dauphinéi helyi adóbehajtás és választókerületek	82 755	15	–
A rendi tartományok külön kiadásaira összesen	1 078 110	15	10

A központi adóbehajtás (adókerületek) költségei

	Font	Sou	Dénár
Párizs, beleértve a tartományi járadékokat és az ezeket kifizető és ellenőrző tisztviselők illetményei	466 611	3	4
Soissons	197 840	7	8
Amiens	181 800	7	8
Châlons	264 218	13	4
Orléans	244 218	13	4
Tours	278 834	19	–
Bourges	173 391	1	4
Moulins	196 942	17	1
Lyon	248 058	9	–
Riom	244 842	6	1
Limoges	182 568	16	2
Poitiers	268 690	14	–
Bordeaux	221 792	7	6
Montauban	120 208	4	4
Rouen	550 019	10	2
Alençon	184 761	13	–
Caen	222 035	15	7
Nevezett adókerületek költségei összesen	4 260 047	17	6

A központi adóbehajtás (adókerületek) költségei⁸¹

	Font	Sou	Dénár
Toulouse	182 668	6	4
Montpellier	420 573	6	5
A provence-i központi adóbehajtás	238 266	4	2
A burgundiai és bresse-i központi adóbehajtás	106 470	3	4
A dauphinéi központi adóbehajtás	498 044	13	4
A bretagne-i központi adóbehajtás	328 462	14	2
Nevezett tartományok központi adóbehajtási költségei összesen	1 774 088	16	2

⁸¹ Az alábbi tételek különválasztására valószínűleg azért került sor, mert rendi gyűléssel bíró tartományokról van szó.

	Font	Sou	Dénár
A kiegészítő rovásadó ⁸² behajtásának központi és helyi költségei	1 424 639	15	—
Az említett tizenhét adókerület és rendi tartományok híd- és útkarbantartási költségei ⁸³	636 248	10	7
A kiegészítő adókból levonandó illetmények, jutalékok és helyi költségek	795 696	6	8
A normandiai, burgundiai, Lyon-vidéki, languedoci, provence-i és dauphiné sóadókból levonandó illetmények, jutalékok és egyéb költségek, valamint a Párizsi Parlament, Számvívó Kamara, Nagytanács, Kiegészítő Adók Törvényszéke tagjainak és a királyi titkároknak járó illetmények	5 789 955	8	—
A languedoci, provence-i, champagne-i, pikárdiai, normandiai és anjou-i, a nantes-i, ⁸⁴ az ingrandes-i és a lyoni vámszedőhelyeken fizetett vámokból, valamint a normandiai almabor hordója után szedett tallérből, ⁸⁵ a bordeaux-i, bayonne-i, brouage-i, ingrandes-i vámokból, a szajnai 45 <i>sou</i> -s vám bérbeadásából, a pikárdiai 9 font 10 <i>sou</i> -ból és a Párizsba szállított bor minden egyes <i>muidje</i> ⁸⁶ után szedett vámból levonandó illetmények és költségek	750 353	—	—
A languedoci, a château-renault-i, a calais-i, a régi és új navarrai királyi birtokokra, illetve Margit királyné és az anyakirályné birtokaira eső költségek	293 737	12	—
A vas [kötelező lebélyeztetése után szedett illeték] bérletére eső költségek	5 700	—	—
A lebélyezett papír bérletére és a megemelt lyoni vám bérletére jutó költségek	nincs	—	—
Az erdőkre eső költségek	258 523	6	11
Az eseti bevételekre eső költségek	65 400	—	—
A jelen kimutatásban feltüntetett kiadások teljes összege	46 819 665	14	6
A bevétel összege	78 910 185	16	10
A maradék összege	32 100 020	2	4

⁸² Taillon: II. Henrik (1547–1559) 1549-ben vezette be az állandóan fegyverben tartott katonaság zsoldjának fedezésére. A rovásadóval egy időben és ahhoz hasonlóan hajtották be. A 16. század végén kb. a rovásadó egyhatodát tette ki. Ekkorra eredeti funkcióját elvesztette, és a monarchia tetszése szerinti kiadások fedezésére fordította.

⁸³ Nem egyértelmű, hogy magára a karbantartásra és/vagy az ezért felelős tisztviselők illetményére irányozták elő az összeget.

⁸⁴ Az eredetiben: prévôté de Nantes. Minden az óceán felől Nantes-ba érkező, illetve a városból az óceán felé induló árua kivetett vám. Általában az áru egynegyedét tette ki. A gyarmatárúk, illat- és fűszerek után csak akkor kellett leróni, ha nem Nantes-on, hanem egy másik kikötőn keresztül érkeztek Bretagne-ba.

⁸⁵ Az eredetiben: écu pour tonneau de cidre de Normandie.

⁸⁶ Muid: régi francia őrmérték. A folyékony áru mérésére használt párizsi muid: 268 liter.

Tervezet Őfelsége bevételeinek növelésére és népe terheinek csökkentésére

	Font	Sou	Dénár
Akár a sóra, a tengerparti sónyerő telepekre vagy másképpen kivetett adókból a királyság összes tartományában befolyhat	3 000 000	–	–
Az összes árura és élelmiszerre kivetett fontonkénti 1 sou-ból	12 000 000	–	–
A párizsi városházán létesített járadékok csökkentett értéken történő visszavásárlásából Őfelsége megtakaríthatna	5 000 000	–	–
A rendes eseti bevételekből becsülhetően	2 000 000	–	–
A bordeaux-i vám bérbeadásából és a Blaye-re kivetett, új, időközben Bordeaux-ba áthelyezett hozzájárulásból ⁸⁷	1 800 000	–	–
A Párizsba szállított bor <i>muid</i> -kénti 3 fontos új adójából ⁸⁸	750 000	–	–
A Párizsba szállított bor <i>muid</i> -kénti régi 30 <i>sou</i> -s és új 10 <i>sou</i> -s vámjából	580 000	–	–
A 45 <i>sou</i> -s szajnai vám bérbeadásából	530 000	–	–
A pikárdiai hordónkénti 9 font 18 <i>sou</i> -ból	194 000	–	–
A brouage-i vámbérletből	254 000	–	–
A languedoci kiviteli vámból, a marseille-i fű- és illatszerekből és az arles-i 2%-os [vámból]	380 000	–	–
A harmadával megemelt lyoni vám bérbeadásából	60 000	–	–
Az öt nagy adóbérletből	2 400 000	–	–
Az újonnan bérbe adott új normandiai adókból	150 000	–	–
A Loire folyón szedett, szintén újonnan bérbe adott vámból	225 000	–	–
A vas [kötelező lebélyegeztetése után szedett illeték] bérbeadásából	80 000	–	–
A rendes [királyi] erdők [vagy onnan származó fa] eladásából	500 000	–	–
Összesen	59 583 000	–	–
Ezenkívül a rovásadókból származó bevétel, amelyből a költségek kifizetése után marad ⁸⁹	–		
A fent említettek bevezetésével Őfelsége könnyíthetné népe terhein.			

⁸⁷Blaye a Gironde torkolatában, Bordeaux és az Atlanti-óceán között helyezkedik el. A convoi de Bordeaux-t itt is szedték.

⁸⁸ 1636 végén vezetik be, eredetileg 2000 gyalogos katona fizetésére.

⁸⁹ Nincs adat az eredeti iratban.

A béke [megkötése] utáni kiadások

	Font	Sou	Dénár
100 – 18 000 lóval – rendes lovasságként felfogadott Kompánia fizetése. Mivel csak szükség esetén igénybe vett szolgálatra fogadták fel őket, csak egy negyedévi fizetést kapnak a kompániák, aminek összege	400 000	–	–
50 000 főnyi elsőrendű tartományi gyalogság fizetése. Mivel ezt a 25 ezredet csak azért fogadták fel a tartományokban, hogy szükség esetén igénybe vehessék szolgálatukat, a közkatonák csak egy, a tisztek négy mustra után járó fizetést kapnak.	1 200 000	–	–
40 000 főnyi másodrendű, jelenleg is szolgáló katonaság, akik mindennapra kenyeret és 4 sou zsoldelőleget kapnak, amelyeknek összege	6 000 000	–	–
4000 főnyi könnyűlovasság kilenchravi fizetéssel a jelenlegi négy, kéthavonta kapott mustra utáni fizetéssel szemben. Ez annyi, mint	1 600 000	–	–
A rendkívüli helyőrségek fizetésére	1 000 000	–	–
A nyugati és keleti flottákra fordított kiadások összege	2 000 000	–	–
A tüzérségre fordított kiadások összege	600 000	–	–
Összesen	13 700 000	–	–

	Font	Sou	Dénár
Ófelségeik kiadásai az elhunyt boldog emlékezetű király életében kitettek	3 500 000	–	–
A svájciaknak fizetett kegydíj	400 000	–	–
Építkezésre	400 000	–	–
Követségekre	250 000	–	–
Erődítésekre	600 000	–	–
Kegydíjakra és illetményekre	2 000 000	–	–
A király szokásos [személyes] kiadásai	50 000	–	–
Külön királyi parancsra történő kifizetésekre ⁹⁰	300 000	–	–
Váratlan kiadásokra és utazásokra	2 000 000	–	–
A be nem hajtható jövedelmek becsülhető összege	1 500 000	–	–
A király személyes rendelkezésére álló összeg	300 000	–	–
Összesen	11 000 000	–	–

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XVII. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1829. 101–109.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⁹⁰ A „költségvetésbe” előre be nem tervezett, a jövedelmek kezelőjéhez intézett külön királyi parancsra kifizetendő összegek.

☞ FELESBÉRLETI SZERZŐDÉS A POITOU GÂTINE VIDÉKÉN (1649. ÁPRILIS 14.)

Az alábbi szerződés magas terményhányad és más, elsősorban természetbeni juttatások ellenében biztosítja hét évre egy major és tartozékai megművelését és haszonélvezetét egy parasztszámára Poitou tartományban. ☞

De la Meilleraie marsall úr parthenay-i jegyzői hivatalában⁹¹ megjelentek:

Egyik részről: a Parthenay városában lakó nemes Pierre Buignon úr,⁹² Belles-Foyes ura Mathieu Vidard lovag nevében és megbízottjaként, aki Saint-Clair ura, királyi tanácsos és a poitou-i adókerület kincstárnoka⁹³ Poitiers városában, ahol lakik.

Másik részről: Toussaint és Mathurin Vernin, apa és fia, a saint-aubin-le-cloud-i plébániához⁹⁴ tartozó Les Touches majorban együtt és vagyonközösségben élő ökörfogatot gazdák.

Nevezett Belles-Foyes úr a mai napon bérbe adta és jelen irat által a fent említett Verninéknak, apának és fiúnak hét teljes egymást megszakítás nélkül követő évre, amelyek közül az első Szent Mihály következő ünnepén⁹⁵ kezdődik, majd ugyanazon napon ér véget, bérbe adja a tallud⁹⁶ plébániához tartozó besançay-i major⁹⁷ valamennyi és minden egyes tartozékával és mindenfajta függőségével, amelyek a következők: házak, csűrök, istállók, disznó- és egyéb ólak, udvarok, zárt- és szérűskertek, (...) gyümölcsösök, rétek, legelők, megművelhető és művelhetetlen földek, erdők és minden egyéb, az említett majorból függő dolgok az alábbiakban meghatározottak kivételével, valamint figyelembe véve, hogy nevezett majorot korábban és még jelenleg is Pierre és René Pineau hasznosítja egy Belles-Foyes úrral kötött bérleti szerződés értelmében.

Jelen felesbérleti szerződés egyrészt mindenfajta gabonára, legyen az búza, rozs, kétszeres,⁹⁸ zab vagy másféle gabona, amely az említett major művelhető földjein kihajt, növekszik, termést hoz és betakarítatuk, másrészt az említett helyeken található gyümölcsfák, úgymint alma-, körte-, gesztenye-, cseresznye- és mindenféle egyéb fák termésére kötött.

Verniné, apa és fia, kötelesek – és erre ígéretet is tettek – a művelhető földeket jól és kellően felszántani, megművelni, trágyázni és bevetni minden egyes évben a megfelelő időben és évszakban a vidék szokásának megfelelő mértékben. A szükséges vetőmag egyik felét a bérbe adó úr, míg a másikat Verniné, a bérbe vevők biztosítják. A gabona aratását, betakarítását és begyűjtését az említett bérbe vevők megfelelő időben saját költségükön kell elvégezzék. A gabona cséplése, rostálása, tisztítása és megosztásra történő előkészítése is az ő feladatuk, amint kötelesek a fákról leszedni és összegyűjteni az érett gyümölcsöt is. Míhelyt a gabonát kicsépelelték, megrostálták és megtisztították, illetve a fán termő gyümölcsöket leszedték és összegyűjtötték, a bérbe vevők kötelesek erről értesíteni a bérbe adó urat, hogy ő maga vagy egy tetszése szerint kiküldött személy által a fele-fele arányban történő megosztást elvégezze. A bérbe adó urat megillető [fele]részt a bérbe vevők

⁹¹ Az eredetiben: cour du scel aux contrats. A földesúri joghatóság egyik eleme az uradalom területén kötött szerződések hitelesítése a földesúr saját jegyzője útján.

⁹² Az eredetiben: noble homme. Általában a városi vagy vidéki társadalom nem nemesi származású, de birtokos vagy hivatal viselő tekintélyesebb elemeit megillető titulus.

⁹³ Az eredetiben: trésorier de France. Beosztott pénzügyi tisztviselő egy adókerületben (généralité).

⁹⁴ Saint-Aubin-le Cloud: Deux-Sèvres megye, Parthenay kerület, Secondigny járás.

⁹⁵ Szeptember 29-én.

⁹⁶ Le Tallud-Thouet: Deux-Sèvres megye, Parthenay kerület és járás.

⁹⁷ Az eredetiben: métairie. Meghatározott terményhányad, állatszaporulat stb. beszolgáltatása ellenében bérbe adott birtok.

⁹⁸ Búza és rozs keverve.

kötelesek Parthenay városába, Belles-Foyes úr házába vinni és szállítani, ha neki úgy tetszik, hogy velük szállíttassa be. A bérbe adó úr választására van bízva, hogy a gabona aratását, betakarítását és begyűjtését segítőndő alkalmaz-e aratót. Abban az esetben, ha alkalmazni akar, Verninék, a bérbe vevők kötelesek [ezt a személyt] saját költségükön élelemmel ellátni, míg munkabérét a bérbe adó úr fizeti.

Belles-Foyes úr fenntartotta magának a René Bernardin és Mathurin Patarin özvegye által művelt kerteket, amelyekre nézve Verninék semmiféle igénytel sem léphetnek fel, s onnan semmit el nem vihetnek. Ami a majornak azon kertjeit illeti, amelyek [haszon]élvezetét a bérbe vevők megkapják, azok teljes hozama őket illeti az említett hét év leforgása alatt, kivéve a fentnevezett kertét. Ennek fejében a bérbe vevők a hétéves időtartam során minden egyes évben kötelesek Belles-Foyes úrnak átadni és fizetni négyfontnyi jó és elfogadható, orsóra sodort lent és ugyanennyi kendert, valamint egy parthenay-i mérték szerinti véka zöldborsót.

Továbbá nevezett bérbe vevők kötelesek minden egyes évben Belles-Foyes úrnak átadni és fizetni két kecskegidát, hat csirkét, hat kislibát, két kappant, egy kétéves sertést, avagy Mindenszentek ünnepén⁹⁹ tíz tours-i fontnak megfelelő összeget fizetni nevezett Buignon úr tetszése és választása szerint, illetve tizenkét friss és hat zsíros sajtot, négyszekérnyi rőzsét szekerenként ötvenkét rőzse[köteggel] számolva, (...) egyszekérnyi rozsalmát és egy nyulat Húsvétkor, avagy 30 ezüstsou-t és hat font vaját, amit fentnevezett Saint-Clair úrnak küldenek el minden évben Szent Mihály-napkor. Az említett orsós lent és kendert, a vékányi zöldborsót, a kappanokat, gallyat, (...) szalmát és vaját minden év Szent Mihály-napján kell leróniuk, a két kecskegidát Pünkösdkor, míg a csirkéket és kislibákat Keresztelő Szent János ünnepén.¹⁰⁰ (...) Mindezt Belles-Foyes úr parthenay-i házában kell átadniuk anélkül, hogy a szállításért bármi ellenszolgáltatást kapnának.

Továbbá nevezett Verninék kötelesek minden egyes évben saját költségükön húszlőny árkot ásni a majorság földjén azokon a helyeken, ahol a legszükségesebb, és növényeket telepíteni, valamint egytucatnyi vadverszót – alma- vagy körtefát – ültetni, hogy a megfelelő időben elvégezzék a [gyümölcsfák] oltását.

A felek a következő terheket vállalják magukra és fizetik: nevezett Belles-Foyes úr és a bérbe vevők fele-fele arányban róják le a földbért, valamint a major és tartozékai után szokásos és kijáró kötelezettségeket és járadékokat. Ami pedig a köteles rozs-, búza- és pénzbeli járadékokat illeti, a bérbe vevők [a rájuk eső részt] minden egyes évben azoknak a földesuraknak fizetik ki, akiket megilletnek. A szóban forgó időtartam alatt a bérbe vevők kötelesek teljes egészükben leróni a majorral járó egyéb kötelezettségeket és a [földesúri] haszonvételeből fakadó szolgáltatásokat, akár kappanokat vagy más szárnyasokat, szolgáltatásokat és fuvarozási vagy egyéb kötelezettségeket, mégpedig azoknak az uraknak, helyeknek és birtokosoknak, akiket ezek megilletnek.

A két fél megegyezett, hogy nevezett Belles-Foyes úr adja a major illő tartozékát képező és az említett helyeken a bérlet ideje alatt eltartható marhák, juhok és birkák egyik részét, míg nevezett Verninék, apa és fia adják az említett marhák, juhok és birkák másik felét, valamint a lovak felét. A felek mindezekből tenyészállományt képeznek, amelynek növekményén és hasznán fele-fele arányban osztoznak meg.

A bérbe vevők karbantartják a major házait, pajtaát és épületeit. (...) Ehhez a bérbe adó úr adja a szükséges anyagokat, amelyekért a bérbe vevők kötelesek elmenni oda, ahol megfelelő módon beszerezhetőek, és ezeket a majorhoz fuvarozni, amint az összes egyéb, a nevezett helyek javításához szükséges anyagokat is; anélkül azonban, hogy e szállításért bármilyen ellenszolgáltatást kapnának vagy igényelhetnének.

⁹⁹ November 1-jén.

¹⁰⁰ június 24-én.

Jelen bérlet lejártakor a majort a vidék szokásai szerint jól és megfelelően összerakott és felhalmozott szénával, szalmával és zsúpszalmával ellátva kell hátrahagyják. A major tartozékain nem vágnak ki törzsénél egyetlen fát sem, és csak azokat gallyazzák le, amelyeket – kellő időben – legallyazni szokás, miután az ágak elérték a vidék szokásai szerinti megfelelő kort. A majort és tartozékait jó családapák módjára használják, és nem követnek el, sem nem engednek elkövetni semmiféle visszaélést vagy rombolást. Nevezett helyek sövény[kerítéseit] jó és illő állapotban, jól bezárva tartják. Jelen bérletet semmilyen más személyre sem ruházhatják át a bérbe adó úr beleegyezése nélkül, akinek a bérbe vevők kötelesek a jelen bérleti szerződés saját költségükön készült másolatát az elkövetkező két héten belül átadni. (...)

Készült és köttetett nevezett Parthenay-ben Bourceau jegyző irodájában 1649. április 14-én dél felé. A bérbe vevők kijelentették, hogy nem tudják aláírni.

Aláíráások: P. Buignon a fentebbiekre vonatkozóan. Gaultier és Bourceau jegyzők.

(Louis Merle: *La métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution*. Paris, S.E.V.P.E.N., 1958. 218–220.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ A BEL- ÉS KÜLFÖLDI POSTAI KÜLDEMÉNYEK KÉZBESÍTÉSI DÍJÁT SZABÁLYOZÓ PARLAMENTI RENDELETBŐL (PÁRIZS, 1651. MÁRCIUS 24.)

Mindennemű Párizsból küldendő levél és csomag kézbesítési díja az itt következő vidéki és külhoni városokba, illetve a helységekből Párizsba legyen:

Lyonba, Mâconba, Riomba, Clermont-Ferrand-ba, Limousin és Poitou tartományokba a közönséges levél két sou hat dénár, a dupla három sou, az egyunciás¹⁰¹ öt sou.

Dauphiné tartományba a közönséges levél három sou, a dupla négy sou, az egyunciás öt sou.

Bordeaux-ba, La Rochelle-ba, Toulouse-ba, Montpellier-be, Montaubanba és más azonos távolságra lévő helységekre a közönséges levél három sou, a dupla négy sou, az egyunciás hat sou.

Tours vidékére, Maine, Anjou és Champagne tartományokba, valamint Orléans-ba, Rouenba, Amiens-be és Berry vidékére a közönséges levél két sou, a dupla két sou hat dénár, az egyunciás három sou.

Metzbe, Lotaringiába és Bar vidékére a közönséges levél három sou, a dupla négy sou, az egyunciás öt sou.

Caenba és Alsó-Normandia más városaiba a közönséges levél két sou hat dénár, a dupla három sou, az egyunciás három sou hat dénár.

Nantes-ba, Saint-Malóba, Rennes-be, Lavalba és más hasonló távolságra lévő városokba a közönséges levél két sou, a dupla három sou, az egyunciás négy sou. (...)

Rómába, Genovába, Firenzébe és Milánóba, valamint más olasz és piemonti városokba a közönséges levél nyolc sou, a dupla tíz sou, az egyunciás tizenégy sou.

Narbonne-ba és Katalóniába a közönséges levél öt sou, a dupla hét sou, az egyunciás tíz sou.

Angliába a közönséges levél hét sou, a dupla tíz sou, az egyunciás tizenöt sou.

Antwerpenbe, Brüsszelbe, Lille-be és ezen országok hasonló távolságra lévő városai-ba a közönséges levél hat sou, a dupla nyolc sou, az egyunciás tizenkét sou.

¹⁰¹ 1 uncia: $\frac{1}{12}$ római, $\frac{1}{16}$ párizsi font, illetve $\frac{1}{8}$ márká.

Valenciennes-be, Cambrai-ba és a hasonló távolságra levő városokba a közönséges levél négy sou, a dupla hat sou, az egyunciás nyolc sou.

Hollandiába és Zeland vidékére a közönséges levél tizenkét sou, a dupla tizennégy sou, az egyunciás tizenhat sou.

Madridba a közönséges levél nyolc sou, a dupla tizenkét sou, az egyunciás húsz sou.

Sevillába a közönséges levél tíz sou, a dupla tizennégy sou, az egyunciás huszonöt sou.

Minden esetben tizenhat uncia tekintendő egy fontnak.¹⁰² A postamesterek egyetértésével a [párizsi] parlament tagjai nem fizetnek semmit a nekik címzett és nekik szóló levelekért és csomagokért. Minden más esetben a postamestereknek és futároknak kell leróni kézbesítéskor a postadíjat a fent meghatározott díjszabás szerint. Ötszáz font pénzbírság és testi fenytetés terhe mellett tilos mind a postamestereknek, mind a kézbesítőknek vagy segédeknek a megszabott díjnál többet elfogadniuk, és tilos kinyitniuk a kézbesítendő csomagokat.

A díjszabás nem változik azoknak a leveleknek és csomagoknak az esetében sem, amelyeket futárok hoznak és visznek gyalog vagy lóháton, és minden esetben a díjat annak kell megfizetnie, aki küldi. Amennyiben akár a futárok, akár a kézbesítők vagy segédek megemelnék a kézbesítés fent meghatározott díját, vagy azon felül bármit követelnének vagy elfogadnának, az előbb említett büntetés sújtja őket.

Ezenfelül elrendeljük, hogy az említett díjszabást és jelen rendelkezést a [párizsi] parlament illetékességi területén levő valamennyi bíróságon olvassák fel és tegyék közzé, valamint függesszék ki a postahivatalokban és postaállomásokon, illetve minden egyéb helyen, ahol ez szükséges. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XVII. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1829. 238–240.)

(Tóth Réka fordítása)

☞ MUNKAERŐHIÁNY PORTUGÁLIÁBAN A 17. SZÁZADBAN

Az alábbi forrásszemelvény a 17. századi portugál népességi viszonyokra irányítja a figyelmet. Eddigre már a kortársak számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a kis népsűrűség a gazdasági fejlődésnek is gátat szab. Bemutatja az egyre inkább koncentrálódó földbirtokok gazdaságra hátrányos voltát. Szemelvényünk 1655-ben keletkezett, Manuel Severim Faria tollából. ☞

Azokról az okokról, melyek miatt hiányzik a köznép és a nemesség ebből a királyságból (...)

A köznép hiányának első oka, amely miatt országunk gyengélkedik, éppen hódításainkban keresendő. Egyfelől ugyanis ezek a hódítások rendkívül hasznosak voltak az evangélium terjesztése és a világkereskedelem szempontjából, másfelől azonban megfosztották ezt a királyságot népességétől, melyre nagy szüksége lett volna. (...)

A népesség hiányának második oka ebben a királyságban az, hogy hiányoznak azon mesterségek gyakorlói, melyek élelmiszerhez juttatják az embereket. Pedig ezeket a mesterségeket Isten adta az embereknek, hogy mindenki táplálékhoz jusson.

A harmadik oka annak, hogy ebben a királyságban hiányzik a köznép, az, hogy nincsen földjük ebben a királyságban, amit megművelhetnének, és amely biztosítaná megél-

¹⁰² 1 font: kb. 0,5 kg.

hetésüket. Tudniillik Entre Douro és Minho tartományok, valamint a Tejo menti provincia sűrűn lakott. Nincs bennük hely arra, hogy újabb településeket hozzanak létre, földet művelhessenek és sokasodjanak.

Alentejo tartomány segíthetne a földhiány megoldásában, mivel ez a provincia oly tágas, mint a királyság többi területe együttvéve. Csakhogy itt hatalmas földbirtokok terülnek el, melyek közül sokat egyáltalán nem laknak, és földjüket sem művelik. (...) E három ok miatt hiányzik a köznép ebben a királyságban. Annak, hogy a nemesség miért olyan kis létszámú, két oka van. Az egyik, hogy nagyon sok elsőszülött gyermek köt egymással házasságot. A második ok maga a főnemesség, amelyhez a nemes hölgyek hozománya áramlik. (...)

(*Doutrinas economicas em Portugal*. Dir. Armando Castro, Lisboa, Instituto de Cultura Portuguesa, 1978. 136.)

(Rubint István fordítása)

☞ HAJÓZÁSI TÖRVÉNY (1660)

A köztársasági kormányzat által 1651-ben hozott hajózási törvény a Stuart-ház visszaállításakor, 1660-ban érvényét veszítette. Az 1660-ban hozott újabb hajózási törvény voltaképpen megerősítette, szigorította és kiegészítette az előzőt. Célja, akár elődjének, az volt, hogy a hollandokat kiszorítsa az angol áruk szállításából, és Angliának biztosítsa a közvetítő kereskedelem hasznát. ☞

Annak érdekében, hogy fejlesszük és serkentsük e nemzet tengeri hajózását, mely az isteni gondviselés védelme alatt oly közélről érinti a királyság gazdagságát, biztonságát és erejét, elrendeljük, (...) hogy az 1660. év december elsejétől kezdve (...) az Ófelsége uralma alatt vagy birtokában lévő országokból, szigetekről, gyarmatokról és területekről, vagy olyan területekről, amelyek a jövőben Ázsiában, Afrikában vagy Amerikában Ófelsége, örökösei és utódai uralma alá fognak kerülni, semmilyen árut vagy rakományt ne lehessen behozni vagy kivinni semmilyen más hajóval vagy hajókkal, illetve egyéb vízi járművel vagy vízi járművekkel, csak olyannal, amely valóban és kétségtől Anglia, Írország, Wales vagy Berwick-upon-Tweed¹⁰³ lakosainak tulajdonát képezi, vagy a mondott országokban, szigeteken, gyarmatokon vagy területeken építették, és ott van bejegyezve, mint ahogy a tulajdonosok is ezen mondott területek lakosai, és amelyeken a kapitány és legalább a matrózok háromnegyede angol. E törvény megszegőinek büntetése azon javak és áruk elkobzása, amelyeket bármely más hajón vagy egyéb vízi járművön behoznak vagy kivisznek a mondott helyek bármelyikére vagy bármelyikéről, és elkoboztatik a hajó vagy vízi jármű is, minden ágyújával, bútorzatával, felszerelésével, miniciójával és készletével. Ennek egyharmad része Ófelségét, örököseit és utódait illeti, egyharmad részét pedig azon mondott ország, gyarmat, sziget vagy terület kormányzója kapja, ahol a törvénszegést elkövetették, abban az esetben, ha a hajót és az árut a helyszínen kobozták el, ám ha ilyen nincs, akkor e harmad is az uralkodóra, örököseire és utódaira száll, a harmadik harmad pedig azt vagy azokat illeti, akik elfogják, elárulják vagy jelentik azt. (...)

II. Elrendeljük továbbá, hogy az Úr 1661. évének február 1-je után nem kereskedhet, nem gyakorolhatja a kereskedői mesterséget és nem járhat el megbízottként a mondott helyeken semmilyen idegen, vagyis olyan nem honos ember, aki nem Ófelsége, örökösei és utódai uralma alatt álló területen született, vagy akit nem honosítottak. A törvény meg-

¹⁰³ Northumberlandi kikötőváros, amelyet külön szoktak felsorolni a hivatalos iratokban. Ez a szó később az időszelektől származik, amikor még a folytonos angol-skót határváltozások miatt a kikötő határozása kétséges volt. Hivatalosan sem Angliához, sem Skóciához nem tartozott.

szegője büntetésül elveszti minden áruját és ingóságát. Ennek egyharmad része Őfelségét, örököszeit és utódait illeti, egyharmad részét kapja a mondott ország, gyarmat, sziget vagy terület kormányzója, ahol az említett személy a törvényt megszegte, a harmadik harmad pedig azt vagy azokat illeti, akik elárulják vagy jelentik ezt a cselekményt Őfelsége bármelyik ott működő bíróságán, ahol a törvényt sértést elkövetették. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 533–534.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ COLBERT FELJEGYZÉSE A TENGERÉSZET SZÁMÁRA SZÜKSÉGES FELSZERELÉSEK BESZERZÉSÉRŐL (FONTAINEBLEAU, 1666. JÚNIUS 3.)

Az alábbi feljegyzés jól tükrözi Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) pénzügyi főellenőr azon törekvését, hogy a XIV. Lajos (1643–1715) nagybatalmi politikájához nélkülözhetetlen, katonai célú állami beruházásokat összekapcsolja a hazai ipar és kereskedelem védelmével és fejlesztésével célzó gazdasági terveivel. ☞

A meglejtendő beszerzések kapcsán szükséges annak gondos figyelembevétele, hogy a külföldi országokban eszközöltekkel szemben a franciaországi vásárlásokat kell előnyben részesíteni még abban az esetben is, ha a [hazai] áruk egy kissé rosszabb minőségűek és kicsit drágábbak is. Ugyanis ha a pénz nem távozik az országból, ez az állam számára kétszeres előnnyel jár: egyrészt, hogy itt marad, s [az állam] így nem lesz szegényebb, másrészt Őfelsége alattvalóinak keresetet biztosít és ösztönzi iparkodásukat.

Például: a Baszkföldön megrendelt háromezer darab (...) muskétacsövet könnyen meg lehetett volna rendelni Forezben vagy Nevers vidékén is.

Azon az észrevételen túlmenően, hogy az árukat a külfölddel szemben mindig Franciaországban kell beszerezni, ahol manufaktúrákat kell létesíteni, a királyság határain belül bizonyos különbségtétel szükségeltetik. A király tetszése szerinti rovasadót és egyéb adókat fizető népek kedvesebbek kell legyenek Őfelsége számára, és több figyelmet kell kapjanak tőle, mint a rendi előjogokat élvező tartományokban élők. Azaz manufaktúrákat létesíteni és árukat vásárolni inkább Saintonge-ban, Angoulême és Aunis vidékén kell, mint Bretagne-ban.

A hatvanezer tonna Spanyolországban megrendelt vasból, ha nem is a teljes mennyiséget, de jó részét bizonyosan elő lehetett volna állítani az Angoulême környéki, poitoui, périgord-i és guyenne-i kohókban, sőt a bretagne-iakban is, s mivel Franciaország gazdagabb mindenfajta minőségű vasban, mint bármely más ország, azon kell dolgozzunk, hogy a vasgyártás elérje a spanyolorzági színvonalát. (...)

Ami a kátrányt illeti, el kell rendelni Lombard úrnak, hogy Bordeaux-ból küldjék el az egész Médocban előállított mennyiséget.

A bresti három fregattot, nevezetesen, a 600, a 900 és az 1000–1100 tonnásakat sürgősen tengerre bocsátható állapotba kell hozni, hogy egész éven át szolgálhassanak. (...)

Ami az ágyúkat illeti, remélem, hogy az év folyamán kapunk 400–500 vasból készült löveget Svédországból.

A réz tekintetében du Terron¹⁰⁴ úrnak serény munkára kell fognia a saintes-i olvasztót.

¹⁰⁴ Jean Colbert, sieur de Terron, marquis de Bourbonne (1618–1684). A Colbert-klán tagja. Michel Le Tellier és Mazarin mellett dolgozott a hadügy és a tengerészet irányításában. Az 1660-as években a tengerészet főfelügyelője és a nyugati flották főintendánsa.

Ágyúgolyókból Bretagne, Angoulême és Nevers vidéke kellő mennyiséget tud előállítani. Nagy számban kell kétéfűt és láncos bombákat készíteni, hogy a hajók felszerelésénél ezekből ne szenvedjenek hiányt.

Parancsot adtam, hogy mintegy ötven tonna lőport szállítsanak Brestbe és ugyanennyit La Rochelle-be.

Mindenütt dolgozni kell, hogy a raktárakat feltöltsük fegyverekkel, és minden lehetőséget el kell követni, hogy gyártásukat meghonosítsuk.

Baszkföldről kell hozatni fegyvert. Ami engem illet, parancsot adtam, hogy Hollandiában és Dániában is vásároljanak, és küldjék La Rochelle-be és Brestbe.

Ami a kötélzetet illeti, folyamatosan dolgozni kell a kender begyűjtésén, és a kötélverő műhelyt is munkára kell serkenteni, hogy a hadsereg szükség esetén ne szenvedjen ebből sem hiányt.

Előnyös, ha vitorlából jókora készletet halmozunk fel, de csodálkozásra készlet, hogy Beaufort úr¹⁰⁵ minden egyes hajóhoz egy teljesen új rend vitorlát kér, mivel a hadsereg [ti. a flotta] első két hajóján három van belőle, két teljesen új, a harmadik pedig a múlt évből való. Az összes többin kettő van, egy vadonatúj és egy múlt évi. Ezért úgy tűnik, hogy a hajók előtt áll egyetlen kelet–nyugati utazáshoz¹⁰⁶ nemigen lesz szükség arra, hogy egy teljesen új rend vitorlával szereljék fel őket.

Ami a fát illeti, azon kívül, amelyet a Brest melletti Le Faou és a királyság egyéb erdeiből lehet nyerni, parancsot adtam, hogy Hollandiából és északról is hozassanak.

Árbochból a Svéd Királyság egy vagy két hajórakományra valót ajándékozik a királynak. A lehető legstílgősebben cselekednünk kell, hogy a Pireneusokból is beszerezhessünk. (...) Alumíniumszükségletünk biztosításában megleszünk Németország nélkül is, mivel [az alumínium] gyártását jelenleg honosítják meg Nevers vidékén. (...)

A festési munkálatok elvégzésére rövidesen elküldöm az Akadémia egyik, az ilyesfajta munkákra legalkalmasabb festőjét. (...)

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 256–258.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ HAGYATÉKI LETÁR (1681)

Az alábbi, 1681. június 3-án felvett hagyatéki leltár – François Robin charolais-i földműves vagyonáról – bepillantást enged egy tehetősebb gazda (laboureur) életét meghatározó tevékenységek, illetve anyagi és társadalmi viszonyok néhány részletébe. Megismerhetjük munkaeszközeit, szerszámain, háztartásának felszerelését, használati eszközeit, bútoraikat. Képet kapunk állatállományáról, valamint élete során elért vagyoni gyarapodásáról. Az egyes tételek becslött értéke alapján fogalmat alkothatunk a korabeli értékeviszonyokról is, illetve az elhunyt életében jelentőséggel bíró jogi aktusok néhány részletéről is. ⇨

Az elhunyt François Robin, életében a Versaugues plébánia La Roue nevű falujában lakó földműves által hátrahagyott ingóságok, javak, igazoló és egyéb iratok leltára, amelyet én, Claude de la Motte, Montceaux, Verdet és Versaugues birtokok és joghatósági körzet törvényszéki

¹⁰⁵ François de Vendôme (1616–1669), Beaufort hercege. IV. Henrik (1589–1610) törvénytelen unokája. A Fronde egyik főszereplője. Az udvarral való kibékülése után a francia flotta élére állítja. A veleneciek megsegítésére indított krétai expedícióban (1669) a francia hajók és csapatok parancsnoka. Májig tisztázatlan körülmények között vesztette életét a törökökkel vívott küzdelemben.

¹⁰⁶ A Földközi-tenger keleti és nyugati vége között.

frnoka készítettem a nevezett Robin özvegye és gyermekeik gyámja, Claudine Gerbe, valamint Benoit Robin gondnok kérésére, Albin Durot-nak, az említett birtok és joghatósági körzet hivatalból kirendelt ügyészének jelenlétében 1681. június 3-án, miután a nevezett ingóságok és javak értékének meghatározása és felbecslése céljából magam mellé vettem a nevezett helyen lakó, harmincöt éves Jean Bernard földművest és az ugyanott élő, ötvenöt éves Jean Rouillet-t, akik megígérték, hogy lelkiismeretesen becsülik meg nevezett ingóságok értékét. Jelenlétükben a leltár elkészült, mégpedig olyan formában és módon, ahogyan [alább] következik. Aláírtuk Durot-val, Bernard-ral és Robinnel egyetemben, míg nevezett Gerbe és Rouillet az erre vonatkozó kérdésre azt felelték, hogy nem tudják aláírni. (...)

A hagyaték tételes felsorolása	Sou	Font
Először, a házban, ahol nevezett François Robin elhunyt, két edényakasztó, tűzikutyák és egy villa találtattak, mindegyik vasból, értéküket ötven soura becsülték.	50	7
Azután öt kicsi és nagy vasfazék, valamennyi használt, teteje csak az egyiknek van. Értéküket hét fontra becsülték.		
Azután egy egészen elhasznált nagy üst, amelynek értékét negyven soura becsülték.	40	
Azután két másik kicsi üst, amelyek értékét húsz soura becsülték.	20	
Azután egy másik, csekély értékű üst egy öntvénnel. Értéküket ötven soura becsülték.	50	6
Azután két, szintén csekély értékű serpenyő, amelyek értékét harminc soura becsülték.	30	
(...)		
Azután egy asztal két csekély értékű tölgyfa paddal, amelyek értékét tizenöt soura becsülték.	15	
Azután egy kenyérdagasztásra szolgáló teknő egy másik, fedővel ellátott kis teknővel. Értéküket negyvenöt soura becsülték.	45	3
Azután három ekevas, egy csoroszlya, két fejsze, két csákány, két rossz ásó, két irtókés, ¹⁰⁷ valamennyi keveset ér. Értéküket hat fontra becsülték.		
Azután egy pintes edény, egy fazék, két tál, három tányér, egy tálka, (...) valamennyi önből készült, és összesen tizenkét fontot nyomnak. Értéküket, fontonként öt souval számolva, három fontra becsülték.		
Azután három tölgyfa láda, amelyek értékét tizenkét fontra becsülték.		
Azután egy tollal kitömött, vászonszegéllyel körbevett ágý vánkossal és két lepedővel, amelyek értékét húsz fontra becsülték.		20
Azután öt erősen elhasznált lepedő, amelyek értékét öt fontra becsülték.		5
Azután egy gyalu, amelynek értékét nyolc soura becsülték.	8	15
Azután két kenderfésülésre szolgáló gereben, amelyek értékét tizenöt soura becsülték.	15	
Azután egy zuboly a kalapácsával, amelynek értékét tizenöt soura becsülték.	15	
Azután belépve egy, a ház nyugati oldalán található kis szobába, a következő ingóságok találtattak. Egy, az előzőhöz hasonlóan felszerelt ágý, amelynek értékét húsz fontra becsülték.		
		20

¹⁰⁷ Az eredetiben goyards.

A hagyaték tételes felsorolása	Sou	Font
Azután egy diófa láda, amelynek értékét három fontra becsülték.		3
Azután egy másik kis szobában (...) egy kis ágy, amelynek értékét tizenkét fontra becsülték.		12
Azután egy másik rossz láda egy szózó [vagy sótároló] edénnyel, amelyek értékét negyven soura becsülték.	40	
Azután az említett ház padlásán találtatott három láda. Közülük kettő csekély értékkel bír. Értéküket kilenc fontra becsülték.		9
Azután három szózó [vagy sótároló] edény, amelyek értékét darabonként tíz soura, azaz összesen harminc soura becsülték.	30	
Azután egy másik rossz ágy, amelynek értékét hat fontra becsülték.		6
Azután a nevezett ház pincéjében találtatott húsz üres hordó, jók és hitványak egyaránt, (...) amelyek értékét harminc fontra becsülték.		30
Azután négy szőlőerjesztő kád, (...) amelyek értékét negyven fontra becsülték.		40
Azután négy nagy fűrő, egy kétnyelvű kés és egy olló, amelyek értékét, darabonként öt souval számolva, harminc soura becsülték. (...)	30	
Azután két kasza, amelyek értékét harminc soura becsülték.	30	
Azután hat sarló, amelyek értékét harminc soura becsülték.	30	
Azután egy kétkerekű kordé és egy rossz szekér, amelyek értékét kilenc fontra becsülték.		9
Azután egy vaseke és egy előkekekerék, amelyek értékét harminc soura becsülték.	30	
Azután, átmenvén a nevezett ház istállójába, két ökör, négy kis bika és négy tehén találtatott ott három borjúval. Az egész értékét 280 fontra becsülték.		280
Azután huszonkét anyajuh hat báránnyal, amelyek értékét egyenként harminc souval számolva harminchárom fontra becsülték.		33
Azután két sertés és két kiskutya, amelyek értékét huszonnégy fontra becsülték.		24
Azután egy másik nagy ládában volt az említett elhunyt és felesége fehéreneműje, amelyek értékét nem becsülték meg, de az említett ládát igen, mégpedig negyven soura értékelték.	40	
Azután egy öt font értékűre becsült puska.		5

Azután egy kicsi, az előbb felbecsült nagy ládában talált ládában a következő iratok találhatók:

Először nevezett François Robin és Claudine Gerbe 1668. október 27-én Joanin királyi közjegyző előtt kötött házassági szerződése.

Azután egy szerződés egy rét François Robin általi megszerzéséről Leonard de la Brosse-tól. [A szerződés] alján ott a nevezett eladó feleségének, Benoiste Levrier-nek a jóváhagyása. Az egész 1651. február 3-án kötött Maublanc királyi közjegyző előtt.

Azután egy másik, 1660. október 9-én Joanin előtt kötött szerződés egy, nevezett Robin által Léonard de Labrosse-tól [sic] [eszközölt] vételről, amelynek alján van egy nyugta a Saint-Georges úrnak járó illeték kifizetéséről.

Azután egy másik, Perrain királyi közjegyző előtt 1669. április 10-én kötött szerződés egy Benoist Rathaud-tól François Robin birtokába jutott szerzeményről. (...)

[Azután] egy másik, 1673. március 5-én Perrain előtt a nevezett elhunyt által Benoist Roray-val kötött csereszerződés. (...)

[Azután] egy másik, Perrain előtt 1669. szeptember 1-jén a nevezett Robin által Saint-Georges úrral kötött csereszerződés.

Azután Benoist Robin Catherine Perrainnel 1674. május 4-én Joanin előtt és aláírásával kötött házassági szerződése.

[Azután] egy 1680. május 2-án Perrain királyi közjegyző előtt és aláírásával Benoist Robin javára Thomas és George[s] Nevers, apa és fia által kiállított nyugta.

Ezek a nevezett Claude Gerbe gyám és Benoist Robin gondnok által nekem bemutatott összes ingóságok, jogbiztosító iratok, javak és iratok. (...)

(Serge Dontenwill: *Une seigneurie sous l'Ancien Régime: L'Etoile en Brionnais, du XVIe au XVIIIe siècle (1575–1778)*. Roanne, Horvath, 1973. 261–262.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ RÉSZLETEK XIV. LAJOS TENGHERÉSZETÜGYI RENDELETÉBŐL (FONTAINEBLEAU, 1681. AUGUSZTUS)

A Colbert-féle expanzív kereskedelmi, illetve a gazdasági tevékenység minden szektorára kiterjedő központi ellenőrzést erősítő politika jegyében a francia uralkodó ezzel az igen terjedelmes és aprólékos rendelettel igyekezett átfogó szabályozást bevezetni minden a tengerhajózás gyakorlatát és jogviszonyait érintő kérdésben. (S. T. P.) ➤

I. könyv. A tengerügyi hivatal tisztjeire vonatkozó rendelkezések

I. fejezet. A Tengerügy

1. A tengerügyi hivatal valamennyi [bírói] székén a tengerügy nevében ítélik nek. (...)

3. Csakis a tengerügy adhat kihajózási engedélyt, megbízást és útlevelet a hadi vagy kereskedelmi hajók kapitányainak és parancsnokainak. (...)

6. Az admirális vezényli tengeri hadaink fő erőt, mégpedig az általunk adott parancsok szerint. (...)

9. Minden királyi megbízással és zászló alatt, nyílt vízen vagy tengerparton ejtett zsákmány egytizede a tengerügyot illeti, a váltságdíj egytizedét is ideértve. (...)

11. Neki jár a horgonyvetési és a jelzőbóják után szedett illeték, valamint a tenger mélyéről felhozott, illetve partra sodródó gazdátlan javak egyharmada a jelen rendeletben felsorolt esetekben. (...)

13. Szigorúan megtiltjuk minden tartományi kormányzónak, helyetteseiknek, az egyes erődök parancsnokainak és más [katona]tiszteknek, hogy bármiféle tengerre szóló útlevelet és menlevelet kiállítsanak, illetve minden nemesembernek és földesúrnak, hogy tengeragnak nevezzék és minősítsék magukat birtokaikon, s hogy ezen a címen bármiféle illetéket követeljenek, vagy a tengerügyi tisztet jogtalanul bitorolják. (...)

VIII. fejezet. A tengerhajózástan oktatásáról

1. Az az akaratom, hogy királyságunk legjelentősebb tengerparti városaiban mindegyik legyenek a tengerhajózástan nyilvános tanítására vízrajzot oktató tanárok.

2. E tanároknak érteniük kell a rajzoláshoz, és azt a tanítványaiknak is meg kell tanítaniuk, hogy azok megfelelően tudják ábrázolni a kikötőket, partokat, hegyeket, fákat, toronyokat és más, a kikötők és kikötőül használható öblök jelölésére alkalmas dolgokat, és hogy el tudják készíteni az általuk felfedezett földek térképét.

3. Minden héten legalább négy napot át nyitva kell tartaniuk iskoláikat, amelyeket

térképekkel, hajóúrtjegyzekekkel, földgömbbel, iránytűvel, magasságmérővel, asztrolábi-
ummal¹⁰⁸ és minden más, mesterségük műveléséhez elengedhetetlen eszközzel és könyv-
vel kell ellátniuk. (...)

IX. fejezet. Francia konzulok külföldön

1. Csakis az mondhatja magát külföldön a francia nemzet konzuljának, aki tőlünk megbízólevelet kapott; megbízólevél csak annak adható, aki már betöltötte harmincadik életévét. (...)

9. A konzulok kötelesek pontos és rendszeres feljegyzést készíteni minden, a konzul idejük alatt történő jelentős eseményről, és évente jelentést küldeni a tengerészeti ügyekkel foglalkozó államtitkárnak.

10. Szigorúan megtiltjuk a konzuloknak, hogy a nemzet nevében bármilyen címen kölcsönöket vegyenek fel törököktől, móróktól, zsidóktól vagy másoktól, illetve hogy a nemzethez tartozóktól pénzt hajtsanak be, hacsak nem közös döntés nyomán, amely [a pénz beszedésének] okait és szükségességét is magában foglalja; máskülönben a konzuloknak saját zsebükből kell megtéríteniük a [szóban forgó] összeget. (...)

12. Ami pedig a polgári és büntetőügyekben gyakorolt joghatóságukra illeti, a konzulok alkalmazkodjanak az állomáshelyükön érvényben levő jogszokásokhoz, illetve az ottani uralkodókkal kötött szerződések kitételeihez. (...)

15. A konzulok megfelelő vizsgálat lefolytatása után, valamint a nemzet képviselőinek¹⁰⁹ véleményét is figyelembe véve, eltávolíttathatják állomáshelyükről a botrányos életű és viselkedésű franciákat. Megparancsoljuk minden hajókapitánynak, hogy a konzul utasítására vegyék az ilyeneket fedélzetükre, mert ha nem, ötszáz fontnyi, a [muzulmán országokban] fogva tartott [keresztények] kiváltására fordítandó büntetést kötelesek fizetni. (...)

20. A konzul köteles leltárba venni azoknak a javait és ingóságait, akik örökös nélkül hunynak el állomáshelyén, illetve a hajótörésből kimentett javakat. Ezt a feladatot bízva a pecsétnőkre,¹¹⁰ aki két, köztisztletben álló kereskedő jelenlétében [vegye fel a jegyzéket]. Utóbbiak aláírásukkal kell hitelesítsék a leltárt. (...)

23. Minden olyan külföldi országban kibocsátott okmány, ahol konzul székel, csakis akkor számít érvényesnek Franciaországban, ha azt a helybeli konzul hitelesítette. (...)

27. A hajóskapitányok minden olyan kikötőben, ahol a francia nemzetnek konzuljai vannak, megérkezésük után kötelesek bemutatni nekik [kifutási] engedélyüket, jelentést tenni útjukról, a kikötő elhagyásakor pedig igazolást kell kérjenek tőlük érkezésük és indulásuk idejéről, valamint rakományuk állapotáról és természetéről.

X. fejezet. A kifutási engedélyekről és útibeszámolókról

1. Elközbás terhe mellett egyetlen hajó sem hagyhatja el királyságunk kikötőit és fut-hat ki a nyílt tengerre, ha nincs indulási helye tengernagyi hivatalában annak rendje-módja szerint lajstromozott [kifutási] engedélye a tengernagytól. (...)

3. Az engedélynek tartalmaznia kell a hajó és parancsnoka nevét, [illetőségi] kikötő-jét, indulási helyét és úti célját.

¹⁰⁸ Asztrolábium: csillagmagasság-mérő. Csillagászati eszköz, melyet eredetileg azért terveztek, hogy számítások igénybevétele nélkül meg tudják határozni a csillagok keltét és nyugtát. A Nap, a Hold és a bolygók megfigyelésekor egy naptár is szükséges volt hozzá. Különböző fémlapok (táblák) alkottak egy-fajta csillagterképet minden szélességi fokhoz. A mérő hátoldalán egy kör volt skálával, melynek közepére forgatható irányzós vonalzózt szereltek, hogy megmérhessék egy csillag vagy a Nap szögét, illetve hogy függőleges vagy vízszintes szögeket mérhessenek a Földön.

¹⁰⁹ A tekintélyesebb, helyben lakó vagy az adott helyen gyakran megforduló francia kereskedők.

¹¹⁰ Eredetiben: chancellor.

4. Minden hajóskapitány köteles a megérkezése utáni huszonnég órában jelentést tenni a tengernagy helyettesének. Ha elmulasztja, megbírságotlatik. (...)

9. Megtiltjuk a kapitányoknak, hogy a kikötőbe érkezve bármilyen árut kirakodjanak jelentésük megtétele előtt, kivéve, ha vészhelyzet áll fenn. Az e rendelkezés ellen vétő kapitányokat testi fenytéssel, a rakomány kirakását elrendelő kereskedőket pedig az áru eldobásával büntessék.

10. A tengernagyi hivatalok legyenek mindig nyitva délelőtt nyolc órától tizenegyig, délután pedig kettőtől hatig, hogy a [kifutási] engedélyeket bejegyezhessek és fogadhasák a jelentéseket. (...)

II. könyv. A hajókról és a legénységről

I. fejezet. A kapitányról avagy a hajó parancsnokról

1. Senki sem lehet kapitány vagy hajóparancsnok, aki nem szolgált hajón legalább öt évig, és aki nem tett nyilvánosan vizsgát hajózási ismeretekből a tengernagyi hivatal két tisztje, két tapasztalt hajóparancsnok, és – ha a helységben van ilyen – a hajózástan tanára előtt. (...)

5. A hajóparancsnok gondoskodik a legénységről, válassza ki és fogadja fel a kormányost, a fedélzetmestert, a matrózokat és a hajósinasokat; mindamellett ezt a hajó tulajdonosaival egyetértésben kell tegye, ha azok lakóhelyén tartózkodik. (...)

8. Ellenőriznie kell indulás előtt, hogy megfelelő-e a tökesúly, a rakomány súlyelosztása, hogy a hajó el van-e látva horgonyokkal és más felszerelésekkel, illetve minden egyéb, az utazáshoz szükséges dologgal.

9. Felelős a hajó rakományáért, amelyről számot kell adnia a szállítólevél szerint.

10. Köteles [hajó]naplót vezetni, annak lapjait megszámozni, és minden oldalát a hajó valamelyik főtisztjének aláírásával hitelesíttetni; a naplóba fel kell jegyeznie, melyik napon kapta parancsnoki megbízását, a tiszték és a legénység névsorát, azt, hogy ki menyit ér milyen feltételekkel szerződött a hajóra, a nekik fizetendő összegeket, a hajóval kapcsolatos bevételeit és kiadásait, és általában mindazt, ami tisztségével összefügg, avagy amiről számot kell majd adnia, vagy amivel kapcsolatban kívánsága van. (...)

36. Az a hajóparancsnok, akiről bebizonyosodik, hogy hajóját az ellenség kezére játszotta, vagy alattomos szándékkal zátonyra futtatta, illetve elveszejtette, halállal kell lakoljon.

II. fejezet. A lelkeszről

1. Minden messzi útra induló hajón legyen egy megyés püspöke vagy (ha szerzetes) rendfőnöke engedélyével bíró pap a hajólelkészi szolgálat ellátására. (...)

V. fejezet. A fedélzet- vagy hajómesterről

1. A fedélzet- vagy hajómester feladata gondoskodni a hajó felszereléséről, és még mielőtt a hajó vitorlát bontana, ellenőrizni, hogy megfelelően el van-e látva feszítőcsigákkal, vitorlázattal és az utazáshoz szükséges valamennyi felszereléssel.

2. Induláskor jelenlétében kell felvonják a horgonyt, utazás közben pedig minden nap ellenőrzi a fedélzeti és az árbocokon végrehajtott műveleteket, és ha valamilyen hibát talál, azonnal jelenti a parancsnoknak.

3. Mind nappal, mind éjszaka végrehajtja és végrehajtatja a parancsnok rendelkezéseit. (...)

VI. fejezet. A seborvosról

1. Minden hajón, még a hosszú útra induló halászhajókon is legyen egy vagy két seborvos, mégpedig az utazás természetének és az utazók létszámának megfelelően. (...)

VII. fejezet. A matrózokról

1. A matrózok kötelesek a megjelölt napon és helyen megjelenni, hogy berakodják az élelmékészletet, felszereljék a hajót és felhúzzák a vitorlákat. (...)

7. Az a matróz vagy más személy, akinek hibájából elfolyik az ivóvíz, ehetetlenné válik a kenyér, léket kap a hajó, aki lázadást szít az utazás félbeszakítására, vagy fegyverrel a kézben megsebesíti a kapitányt, halálalal lakoljon. (...)

9. Az a tengerész, aki a harcban cserbenhagyja kapitányát és hajóját, testi fenytéssel büntetendő.

10. Mindenkiene megtiltjuk, hogy királyságunk területén vagy a fennhatóságunk alatt álló országokban és területeken idegen hajók számára matrózokat toborozzon, és megtiltjuk alattvalóinknak is, mégpedig példás büntetés terhe mellett, hogy engedélyünk nélkül idegen szolgálatba lépjenek.

VIII. fejezet. A hajótulajdonosokról

1. Minden rendű és rangú alattvalónknak jogában áll hajót építtetni vagy vásárolni, azt a maga számára felszerelni, bérbe adni, és személyesen vagy megbízás révén tengeri kereskedelmet folytatni, méghozzá anélkül, hogy e tevékenység, ha nemesemberek gyakorolják, nemesi címük elvesztésével járna, feltéve azonban hogy nem folytatnak kiskereskedelmet.

X. fejezet. A hajókról és egyéb tengeri járművekről

(...)

6.) A tengerügyi hivatal tisztjei hivataluktól való eltltás terhe alatt kötelesek minden év december hónapjában kimutatást készíteni az illetékességi körzetükhöz tartozó polgárok tulajdonában levő hajókról, amelyben fel kell tüntessék a hajók illetékeségi kikötőjét, életkorát, természetét és állagát, valamint tulajdonosuk nevét. A kimutatást a tengerészeti ügyekkel foglalkozó államtitkárhoz kell eljuttatniuk.

III. könyv. A tengerjogi szerződésekről

I. fejezet. A hajóbérleti szerződésekről

1. Minden hajóbérleti szerződést, amely egyrészt a kereskedők, másrészt a kapitány, illetve a hajótulajdonosok közt jön létre, írásba kell foglalni. (...)

3. A hajóbérleti szerződésnek tartalmaznia kell a hajó nevét és illetékeségi kikötőjét, a kapitány és a bérlő nevét, a be- és kirakodás helyét és idejét, a hajóbérlet árát, a késedelem és állásidő után felszámított kamatokkal együtt. A szerződő feleknek megengedett, hogy megegyezés szerint egyéb feltételeket is belefoglaljanak. (...)

IV. fejezet. A matrózok béréről és felfogadásukról

1. A kapitányoknak írásbeli szerződést kell kötniük a legénységgel. A szerződésnek tartalmaznia kell a megegyezés valamennyi feltételét; a matrózok köthetnek havi vagy az utazás teljes időtartamára szóló szerződést, de szerződhetnek a várható nyereségből vagy a rakományból való részesedésre is. Szerződés híján az az irányadó, amit a matrózok eskü alatt állítanak. (...)

VI. fejezet. A biztosításról

1. Valamennyi alattvalónkat, sőt a külföldieket is felhatalmazzuk, hogy királyságunk egész területén biztosítsák vagy biztosíttassák hajóikat, árujukat és más, tengeri vagy folyami úton szállított értékeiket, illetve a biztosítókat, hogy megszabják, milyen áron vállalják magukra az esetleges károkat.

2. A biztosítási kötvénynek is nevezett szerződést írásba kell foglalni, de jegyzővel hitelesíteni nem szükséges, elég hozzá a két szerződő fél aláírása.

3. A biztosítási kötvénynek tartalmaznia kell a biztosított nevét és lakcímét, a hajó és kapitánya nevét, a biztosítás hatálya alá eső javak megnevezését, hogy a biztosított tulajdonos-e vagy megbízott, hogy a hajó hol vette fel vagy fogja felvenni a rakományt, hogy melyik kikötőből kell indulnia vagy indult el, melyik kikötőben kell be- és kirakodnia, illetve hol szándékozik még kikötni, a kockázati időtartam kezdetét és lejárátát, a biztosítás értékének összegét, valamint díját, és hogy vita esetén a szerződő felek milyen bírói fórumhoz fordulnak. Emellett a szerződés általában minden olyan feltételt tartalmazhat, amelyben a felek kölcsönösen megegyeznek. (...)

VIII. fejezet. Az árurakomány tengerbe vetéséről és az így keletkezett kár megosztásáról

1. Ha viharban, kalóztámadás esetén vagy ellenséges hajó közeledtére a kapitány úgy ítéli meg a helyzetet, hogy az árurakomány egy részét tengerbe kell dobni, hogy ki kell vágatnia vagy [az összes vitorla kifeszítésével] túl kell terhelnie az árbocokat, illetve meg kell szabadulnia horgonyaitól, akkor előzőleg kérje ki a kereskedők és a legénység előjáróinak véleményét.

2. Véleménykülönbség esetén a kapitány és a legénység álláspontja követendő.

3. Először az edényeket és más súlyosabb, de kevésbé fontos és kisebb értékű tárgyakat kell a vízbe dobni, és csak ezután az első fedélzeten elhelyezett árukat; mindazonáltal mindebben a kapitány és a legénység megítélése szerint kell eljárni. (...)

IX. fejezet. A zsákmányról

1. Szigorúan tilos hadihajót felszerelni a tengeragy megbízása nélkül. (...)

4. Jogos zsákmánynak tekintendő minden ellenséges, kalózos, törvényen kívüliek által irányított vagy valamely uralkodó, illetve szuverén állam megbízása nélkül a tengert járó hajó.

5. Az a hajó is jogos zsákmány, amely nem annak az uralkodónak a lobogója alatt harcol, akitől megbízása van, illetve két különböző uralkodótól vagy két különböző államtól van megbízása; abban az esetben, ha támadó fegyverekkel is fel van szerelve, kapitánya és tisztjei kalózként büntetendők. (...)

7. Azok a hajók is jogos zsákmánynak tekintendők, amelyek ellenségeink tulajdonában levő javakat szállítanak, ahogyan jogos zsákmány alattvalóink vagy szövetségeseink ellenséges hajón szállított áruja is. (...)

11. Elkobzandó minden ellenségeinknek szállított fegyver, puska, ágyúgolyó és egyéb hadianyag, a lovakat és szerszámzatukat is beleértve, bármilyen hajón találtaknak, és bárki tulajdonában – legyen az alattvalónk vagy szövetségeseünk – álljanak is. (...)

32. A zsákmány tizedrése a tengeragyot illeti, a bírósági eljárás költségei pedig a maradékot terhelik, amelyet azután társulásuk feltételeinek megfelelően kell szétosztani az érdekeltek között.

33. Társulási szerződés hiányában a zsákmány kétharmada azokat illeti, akik a hajót munícióval, fegyverrel és élelemmel felszerelték, a többi pedig a tisztéké, matrózoké és katonáké. (...)

IV. könyv. A kikötők, partok és öblök rendjéről

I. fejezet. A kikötőkről

1. A kikötőket rendszeres kotrással karban kell tartani: tíz font pénzbüntetés terhe mellett tilos bármilyen szemetet a vízbe dobni; szolgálók helyett az urak, gyermekeik helyett pedig a szülők tartoznak ezt kifizetni. (...)

7. A kereskedők, bizományosok és megbízottak csak három napig hagyhatják árujukat a rakparton. Ennek elteltével a rakpartfelügyelő, ha van ilyen, vagy a tengerügyi szék-

hely ügyésze a tulajdonos költségére el kell szállíttassa azt. A tulajdonosra emellett pénz-büntetés is kivetendő. (...)

14. Szigorúan megtiltjuk mindenkinek, hogy éjnek idején tüzet gyújtson a kikötőben horgonyzó hajón, vagy hogy tüzet vigyen fel a fedélzetre, hacsak nem feltétlenül szükséges. Akkor is csak a rakpartfelügyelő jelenlétében vagy engedélyével [lehet ezt megtenni].

15. Felszólítjuk a rakparton házzal vagy kocsmával bíró fogadókat, kocsmárosokat, dohányárusokat, valamint almaborral, sörrel és pálinkával kereskedő italmérőket, hogy még az éj beállta előtt zárjanak be; megtiltjuk továbbá, hogy oda bárkit be- vagy onnan ki-eresszenek napkelte előtt. A tilalom megszegőire első alkalommal ötven font büntetést kell kiszabni, a visszaesőket pedig ki kell üzni arról a helyről.

IX. fejezet. A hajótörésekről és zátonyra futásokról

(...)

2. Minden alattvalónknak megparancsoljuk, hogy nyújtson segítséget a hajótörést szenvedő személyeknek. Akik az ilyenek életére vagy javaira törnek, halállal büntetendők, anélkül hogy bármiféle kegyelmet kaphatnának. (...)

V. könyv. A tengeri halászatról

I. fejezet

1. Kijelentjük, hogy minden alattvalónk közös joga, hogy szabadon halászhasson a tengeren, mind a part mentén, mind a nyílt vízen, a jelen rendeletben engedélyezett hálók-kal és alkalmatosságokkal.

2. Minden, az ír, skót, angol és amerikai partokhoz vagy Új-Foundlandra, illetve más tengerekre tőkehal-, hering- és makrélahalászatra induló alattvalónk köteles minden egyes útjára külön engedélyt kérni a tengeragytól.

3. Az árboccal, vitorlával és kormánylapáttal felszerelt hajókon apróhalhalászatot űző alattvalóink csak évente egyszer kell engedélyért folyamodjanak, és visszatértükkor nem kötelesek jelentést tenni, hacsak nem találtak hajóroncsot, nem találkoztak valamilyen flottával, vagy nem történt velük más emlékezetes esemény, amelyről beszámolni tartoznak a tengerügyi hivatal tisztjeinek, akik ezért semmiféle díjat sem kérhetnek. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789*)

XIX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829. 283–356.)

(Ádám Péter fordítása)

⇨ CORMEILLES EGYHÁZKÖZSÉG¹¹¹ ROVÁSADÓJEGYZÉKE 1685-BEN

Cormeilles egyházközség rovásadójegyzéke az 1685. évre, amelyet az élu úr¹¹² és az adószedő, Duté úr jelenlétében készítettek az intendáns úr¹¹³ rendelete értelmében. Az adó összege négyezer-négyszázharmincnyolc fontot tesz ki (...) és az egyházközség valamenyny rovásadó fizetésére kötelezett lakosára kiírtuk, mégpedig a lehető legméltányosabb módon, mi Denis Fournier, Pierre Guillard, Pierre Sergent, Pierre Beurlier, Pierre Le-

¹¹¹ Cormeilles-en-Parisis: ma Párizs egyik északnyugati elővárosa Pontoise mellett.

¹¹² Az eredetiben: Monsieur l'Élu. Az élu a választótartományok (pays d'élections) élén álltak. A választótartományok a központilag meghatározott és kivetett rovásadó behajtásának középszintű, területi pénzügyi egységei voltak.

¹¹³ Az intendáns az adókerületekbe (généralités) kiküldött biztos. A választótartományok az adókerületek pénzügyi hivatala alá tartoztak.

chantre, Louis Pouillet, Antoine Maistre, a nevezett egyházközségnek a fent említett évre [kijelölt] kirovói és begyűjtői, amint a továbbiakban következik.

Adófizető neve, javai	Adó összege	
	Font	Sol
Antoine Caffin, a Saint-Denis apátság 2700 fontért bérbe adott birtokának ¹¹⁴ bérlője: 200 birkája, 8 tehene, egy háza és egy kertje van. Ezenfelül [mintegy] 14 hektár ¹¹⁵ bérelt földje van, 10 a boissyi egyházé és 4 Turpin d'Ennery úr örököseié. Adójának összege	480	
A kastély 1000 fontért bérbe adott földjének birtokosa, akinek 80 birkája és 2 tehene van	150	
Étienne Roland özvegye, aki a karmelitákhoz és a pontoise-i kórházhoz ¹¹⁶ tartozó, fontért ¹¹⁷ bérbe adott, két ekealjnnyi ¹¹⁸ földet bérl, és van egy háza, egy kertje, négyhektárnyi földje, 200 birkája és 6 tehene	190	
Jacques Maistre, 18 setier-nyi ¹¹⁹ búza ellenében bérel 9 hektárnyi földet. Van egy háza, egy kertje, 50 birkája, 2 tehene és 9 hektárnyi földje	117	
François de la Croix, gazda, ¹²⁰ törvényszéki írnok és földmérő, három háza van, kertjei és 8 hektárnyi földje, valamint 3 tehene	110	
Jacques Beurlier, gabonakereskedő: ¹²¹ van egy háza, egyhektárnyi örökölt földje és egy tehene, valamint 3 hektár bérelt földje. Az intendáns úr által rárótt adó	150	
Philippe de la Groue, gazda, van egy háza, kertje, egyhektárnyi örökölt földje, egy tehene és nyolchektárnyi bérelt földje	70	
André Maistre, kádár, van egy háza, kertje, 1/4 hektárnyi örökölt földje	9	10
Augustin Moreau, takács, van egy háza, kertje és egy tehene	19	
André Guillard, gabonakereskedő, van egy háza, egyhektárnyi örökölt földje és egy tehene	48	
André Cousturier, napszámos, ¹²² van egy háza	12	
Antoine Maistre, kádár, van egy háza, egyhektárnyi örökölt földje és egy tehene	23	
André Guy, napszámos, van egy háza, kertje, örökölt földje és egy tehene	30	
André Pohier, fuvaros, van egy háza	9	
Antoine Meusnier, van egy háza	7	
Adrien Groult, van egy háza és kertje	8	
Baudoin Gaudrey, napszámos, van egy háza, kertje, egyhektárnyi örökölt földje és egy tehene. Ezenkívül 6 hektárnyi földet bérel részben a cormeilles-i, részben a pontoise-i Saint-Maclou-templomtól	40	

¹¹⁴ Az eredetiben: ferme.

¹¹⁵ Az eredeti szövegben megadott mértékegység: arpent. 1 párizsi arpent: 3418,868 m², 1 királyi arpent: 5107,12 m².

¹¹⁶ Az eredetiben: Hôtel-Dieu.

¹¹⁷ Az eredetiben hiányzik az összeg.

¹¹⁸ Az eredetiben: charrue. Kiterjedése vidékenként jelentősen eltért. Párizs környékén egy ekealja föld 29–35 hektárnak felelt meg.

¹¹⁹ Setier: francia őrmérték. 1 setier valamivel több mint 150 litert tesz ki.

¹²⁰ Az eredetiben: laboureur.

¹²¹ Az eredetiben: blatier: gabonafelvásárló és viszonteladó.

¹²² Az eredetiben: manouvrier.

Adófizető neve, javai	Adó összege	
	Font	Sol
Barthélémy Volland, lisztkereskedő, ¹²³ van egy háza	12	10
Charles Deschamps, 12 hektárnyi föld bérlője, van egy háza, kertje és két tehene	48	
Claude Cair, kocsis, van egy háza, kéthehtárnyi örökölt földje és egy tehene	9	10
Ifjabb Charles Meusnier, szőlőműves, van egy háza, örökölt birtoka és egy tehene	17	
Charles Couturier, napszámos, van egy háza	19	
Charles Rousselet, van egy háza, örökölt birtoka, egy tehene	11	
Catherin Lechantre, napszámos, van egy háza	11	
Charles Duclos, kertész, van egy háza és kertje	7	
Claude Beurlier, lisztkereskedő, van egy háza és kertje	36	
Christophe Bontemps, takács, van egy háza és kéthehtárnyi bérelt földje	9	
Charles Deschamps, lisztkereskedő, van egy háza és egy tehene	39	
Idősebb Charles Meusnier, szőlőműves, van egy háza és örökölt birtoka	14	
Charles Voisin, kertész, van egy háza és kertje	8	10
Claude Loyseau, napszámos, van egy háza	4	
Charles Couturier, szőlőműves, van egy bérelt háza	7	
Idősebb Denis Fournier, van egy háza, kertje, félhehtárnyi örökölt földje, egy tehene és hat hektár bérelt földje	58	
Denis Maistre, fuvaros, van egy háza, kertje, félhehtárnyi örökölt birtoka, egy tehene és öt hektárnyi bérelt földje	17	
Denis Deschamps, gabonakereskedő, van egy háza, egy tehene és négyhehtárnyi bérelt földje	55	
Ifjabb Denis Fournier, van egy háza, félhehtárnyi örökölt földje, egy tehene és másfél hektár bérelt földje	13	
François Dusault, szőlőműves, van egy háza, kertje, félhehtárnyi örökölt birtoka és egy tehene	33	
François Lespiné, hentes, van egy háza és egyhehtárnyi örökölt földje	12	
François Aubry, takács, van egy háza	10	
François és Marie Dusault, van egy házuk, kertjük, egyhehtárnyi örökölt földjük és egy tehenük	15	10
François Maistre, lisztkereskedő, van egy háza, félhehtárnyi örökölt birtoka, egy tehene, hathehtárnyi bérelt földje	21	
François Caffin, kocsis, van egy háza, kertje és tehene	20	
François Morisset, napszámos, van egy háza és háromhehtárnyi földje	20	
Guillaume Dusault, szőlőműves, van egy háza, kertje, egy hektár örökölt földje és egy tehene	54	
Guillaume Deschamps, napszámos, van egy háza, kertje, tehene és négy hektár bérelt földje	18	
Guillaume Gosse, gabonakereskedő		
Guillaume Mandart, szőlőműves, van egy háza, fél hektár örökölt birtoka és egy tehene	32	

¹²³ Az eredetiben: farinier.

Adófizető neve, javai	Adó összege	
	Font	Sol
Guillaume Gaudrey, szőlőműves, van egy háza, kertje és félhektárnyi örökölt birtoka	19	
Guillaume Dusault, takács, van egy háza, kertje, örökölt birtoka és egy tehene	18	
Guillaume Pohier, fuvaros, van egy háza, örökölt birtoka és egy tehene	13	10
Henry Pouillet, napszámos, van egy háza és kertje		100
Jean Aubry, bognár, van egy háza, kertje, egyhektárnyi örökölt földje, egy tehene és három hektár földje	50	
Jean Meusnier, takács, van egy háza, kertje, örökölt birtoka és egy tehene	19	10
Jean Lorget, kádár, van egy háza és kertje	12	
François Guestin özvegye, van egy háza, kertje és egy tehene	30	
Denis Quantin özvegye, van egy háza, kertje, félhektárnyi örökölt birtoka és egy tehene	28	
Pierre Maingot özvegye, van egy háza, kertje és háromhektárnyi örökölt földje	23	
Jean Beurlier özvegye, van egy háza, kertje és örökölt birtoka	13	
Marguerin Mauvy özvegye, van egy háza, kertje és örökölt birtoka	18	
Antoine Lechantre özvegye és fiai, van egy házuk, kertjük és kéthektárnyi örökölt földjük	20	10
Pierre Gaudrey özvegye, van egy háza, félhektárnyi örökölt földje és egy tehene	19	
Nicolas Maistre özvegye, van egy háza, félhektárnyi örökölt földje és egy tehene	20	
Jean de la Groue özvegye, van egy háza és kertje	10	
Louis Blot özvegye, van egy háza, kertje és félhektárnyi örökölt földje	10	
Françoise Loquin, hajadon, van egy háza, kertje, egy tehene és egyhektárnyi földje	10	10
François Deschamps özvegye, van egy háza, kertje és egy tehene	8	
Jacques Parmentier özvegye, van egy háza, kertje	8	
Françoise Piot		10
Claude Dupin		10
Élisabeth Vaugon, hajadon		10
Marie Dumont, hajadon		10
Nicolas Costy özvegye		10
Ifjabb François Caffin	3	
Crespin Leclerc		40
Jacques Banier	3	
Idősebb François Caffin		10
Jean Taveret		10
Charles Caffin özvegye	15	
Abraham Leroy özvegye és fiai, van egy házuk, kertjük, kéthektárnyi örökölt földjük és egy tehenük	30	
Louis Couturier, napszámos, van egy járadék ellenében birtokolt háza ¹²⁴	4	
Jean Fournier, napszámos, van egy járadék ellenében birtokolt háza	4	

124 Az eredetiben: maison à rente.

Adófizető neve, javai	Adó összege	
	Font	Sol
Denis Mauvy, napszámos, van egy bérelt háza	7	
Louis Lorget, kádár, van egy bérelt háza	3	
Guillaume Dumont, kertész		20
François Gaudrey, szőlőműves, van egy bérelt háza		40
François Picque, kocsmáros, van egy háza, kertje, egyhektárnyi földje	6	
A pontoise-i kórház perjel asszonya és apácai, a néhai Charles Caffin által birtokolt (és mintegy 300 fontot érő) földjük termése után, minthogy nevezett asszonyok saját maguk hasznosítják földjüket, az élű urak ¹²⁵ döntése alapján	80	
A saint-denis-i kórház igazgatói néhai Charles Caffin által bérelt földjük termése után	15	
Michel Degisors, Girardelet úr szolgálója, aki birtokát műveli	26	

A tűzhelyek száma: 205. Ekék száma: 8.

Az adófizetés alól mentesítve: Antoine Villot úr, plébános; Pierre Gaudrey úr, vikárius; Louis Lefebvre, segédlelkész.¹²⁶

Ellenőrizve és végrehajtásra bocsátva 1684. december 23-án
[Aláírás]: Villot.

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours photocopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994. 75.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ ANGLIA ÁLLAPOTA, NÉPESSÉGE ÉS VAGYONI RÉTEGZŐDÉSE (1688)

Gregory King (1648–1712), a címerügyi hivatal tisztviselője, térképész, földmérő 1695-ben kezdte meg statisztikai munkájának összeállítását; saját életében csak Charles Davenant közgazdász munkájában jelentek meg belőle részletek. Számadatai csupán becslésen alapulnak, mégis ez az egyetlen s többé-kevésbé megbízhatónak ítélt felmérés a 17. századi angol népesség állapotáról. (K. L.) ➤

A nemzet évi bevételei és kiadásai 1688-ban

A nemzet évi bevétele 1688-ban	43 500 000 £
A nemzet évi kiadásai	41 700 000
Akkor a nemzet vagyonának évi gyarapodása	1 800 000
A földek évi bérleti díja körülbelül	10 000 000
Az örökbérletek vagy házak évi bérleti díja körülbelül	2 000 000
Bevétel minden más örökölhető vagyontárgyból körülbelül	1 000 000
Összesen	13 000 000

¹²⁵ Az eredetiben: Messieurs de l'Élection. (Ugyanazok, mint az élűk.)

¹²⁶ Az eredetiben: habitué.

A kereskedelem, a mesterségek és más munka hozama	30 500 000
Összesen	43 500 000
A lakott házak száma körülbelül	1 300 000
A családok száma megközelítőleg	1 360 000
Az ország lakosainak száma körülbelül (egy házra 4,5 embert számoltam, egy családra 4-et)	5 500 000
A családok évi jövedelme vagy bevétele	
Általában körülbelül	32 £ 0 shilling 0 penny családonként
Körülbelül	7 18 0 fejenként
A nemzet évi költsége	7 11 4 fejenként
Az évi növekedés körülbelül	0 6 8 fejenként ¹²⁷
Az egész ország értéke, összességében, körülbelül	650 000 000 £
Ebből:	
A tizenhárommillió évi bérlet 18 évre számolva	234 000 000
A harminc és fél milliót kitevő éves érték, amelyet a kereskedők, mesteremberek és munkások termeltek, 11 évre számolva, ha 60 fontot számítunk fejenként az 5,5 millió lakosra	330 000 000
A Királyság készletei pénzben, érmékben, ékszerekben és háztartási javakban, körülbelül	28 000 000
A Királyság készletei hajókban, erődökben, lőszerben, hazai és külföldi árúkban, raktárkészletben, külföldön lévő kereskedelmi javakban vagy az otthoni fogyasztásban, és minden ehhez tartozó szerszámok és anyagok	33 000 000
A királyság állatállománya: marhák, szárnyasok, egyéb állatok stb.	25 000 000
Összesen	650 000 000

Anglia családjainak jövedelmi és kiadási táblázata 1688-as adatok alapján									
Család- dok száma	Rangok, fokozatok, címek és megbátá- rozások	Család- tagok száma	Szemé- lyek száma	Éves jöve- delem/ család £	A birtok vagy a jövedelem össz- értéke £	Fejen- kénti éves jöve- delem £	Fejen- kénti éves kiadás £	Fejen- kénti növe- kedés £	Éves össz- érték növe- kedés £
160	világi főúr	40	6 400	2 800	448 000	70	60	10	64 000
26	főpap	20	520	1 300	33 800	65	55	10	5 200
800	baronet (legala- csonyabb örökölhető angol nemesi cím)	16	12 800	880	704 000	55	51	4	51 000
600	lovag	13	7 800	650	390 000	50	46	4	31 200
3000	föld- birtokos	10	30 000	450	1 200 000	45	42	3	90 000

¹²⁷ 1 font: 20 shilling; 240 penny.

Család- dok száma	Rangok, fokozatok, címek és meghatá- rozások	Család- tagok száma	Szemé- lyek száma	Éves jöve- delem/ család £	A birtok vagy a jövedelem össze- értéke £	Fejen- kénti éves jöve- delem £	Fejen- kénti éves kiadás £	Fejen- kénti növe- kedés £	Éves össz- érték növe- kedés £
12 000	közép- nemes	8	96 000	280	2 880 000	35	32½	2½	240 000
5 000	magas hivatalt betöltő ember	8	40 000	240	1 200 000	30	27	3	1 200 000
5 000	alacsonyabb hivatalt betöltő ember	6	30 000	120	600 000	20	18	2	60 000
2 000	tengeri kereskedő	8	16 000	400	800 000	50	40	10	160 000
8 000	szárazföldi kereskedő	6	48 000	200	1 600 000	33	28	5	240 000
10 000	jogász	7	70 000	140	1 400 000	20	17	3	210 000
2 000	magas hivatalt betöltő egyházi személy	6	12 000	60	120 000	10	9	1	12 000
8 000	alacsonyabb hivatalt betöltő egyházi személy	5	40 000	45	360 000	9	8	1	40 000
40 000	jobb módú paraszt (freeholder)	7	280 000	84	3 360 000	12	11	1	280 000
140 000	szegény- paraszt	5	700 000	50	7 000 000	10	9½	½	350 000
150 000	parasztagazda	5	750 000	44	6 600 000	8¾	8½	¼	187 000
16 000	tudós és művész	5	80 000	60	960 000	12	11½	½	40 000
40 000	bolos és kereskedő	4½	180 000	45	1 800 000	10	9½	½	90 000
60 000	kézműves és iparos	4	240 000	40	2 400 000	10	9½	½	120 000
5 000	tengerész	4	20 000	80	400 000	20	18	2	40 000
4 000	katonatiszt	4	16 000	60	240 000	15	14	1	16 000
50 000	közönséges tengerész	3	150 000	20	1 000 000	7	7½	½	75 000
364 000	munkás és szolgálo	3½	1 275 000	15	5 460 000	4½	4⅙	⅙	12 7500

Családok száma	Rangok, fokozatok, címek és meghatározások	Családtagok száma	Személyek száma	Éves jövedelem/család £	A birtok vagy a jövedelem összértéke £	Fejenkénti éves jövedelem £	Fejenkénti éves kiadás £	Fejenkénti növekedés £	Éves összérték növekedés £
400 000	zsellér és nincstelen	3 1/2	1 300 000	6 1/2	2 000 000	2	2 1/4	1/4	325 000
35 000	közkatoná	2	70 000	14	490 000	7	7 1/2	1/2	35 000
849 000		3 1/4	2 795 000	10 1/2	8 950 000	3 1/4	3 9/20	1/5	562 000
	csavargó	—	30 000		60 000	2	3	1	60 000
849 000		3 1/4	2 825 000	10 1/2	9 010 000	3 3/20	3 3/4	7/40	622 000
Az általános összegzés tehát									
511 586	A Királyság vagyonnövekedése	5 1/4	2 675 520	67	34 495 800	12 9/10	12	7/10	2447100
849 000	A Királyság vagyonszökkenése	3 1/4	2 825 000	10 1/2	9 010 000	3 3/20	3 3/4	7/40	622 000
1 360 586	Nettó összérték	4 1/20	5 500 520	32	43 505 800	7 9/10	7 45/40	27/40	1 825 100

(English Historical Documents VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 515–517.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ RENDELET A KERESKEDELMI TANÁCS (COUNCIL OF TRADE) MEGALAPÍTÁSÁRÓL (1696)

A mind szigorúbb angol hajózási törvények kötöttségei alól elsősorban a gyarmatok igyekeztek kibújni, emiatt először az 1670-es években merült fel a kereskedelem és a gyarmatügyek módszeres, adminisztratív eszközök útján való felügyeletének gondolata. Ezt volt hivatott megvalósítani a II. Károly (1660–1685) által 1675-ben létrehozott szervezet, a Lords of Trade and Plantations. Tevékenysége a gyarmatosokból neheztelést váltott ki, s a dicsőítés forradalom idején felszámolták. A III. Vilmos (1689–1702) által felállított Kereskedelmi Tanácsnak tizenhat tagja volt, mind magas rangú hivatalnokok, gazdasági szakemberek. Feladatuk az volt, hogy felmérjék az ország kereskedelmének állapotát és életkeltésének lehetőségeit, különös tekintettel a gyarmatok hatékonyabb kiaknázására. A brit parlament még a tanács megalakításának évében, 1696-ban új, az előbbieknél is szigorúbb hajózási törvényt bocsátott ki, s a tanács politikája is a korábbi hagyományt folytatta. (K. L.) ☞

(...)

Ezen irattal meghatalmazunk és feljogosítunk titeket, mint megbízottainkat vagy közületek bármely három vagy több személyt, hogy vizsgáljátok ki, tudjátok meg és mérjétek fel a kereskedelem általános helyzetét és állapotát Angliában, a különféle külföldi országokkal folytatott kereskedelem helyzetét, és azt, hogy azok külön-külön hogyan növekedtek vagy csökkentek, valamint ezek okait és körülményeit. Vizsgáljátok meg és derítsétek ki,

hogy a kereskedelem mely ágai károsak vagy lehetnek károsak és melyek hasznosak, illetve lehetnek hasznosak országunk, Angliára számára, és hogy milyen úton-módon lehet a jövedelmező és kedvező hatású kereskedelmet fejleszteni és kiterjeszteni, illetve a káros és hátrányos kereskedelmi tevékenységet hogyan lehet hasznossá tenni vagy elsorvasztani. Vizsgáljátok meg azt is, hogy melyek a kereskedelmet gátló körülmények, és hogy hogyan lehetne azokat kiküszöbölni, és azt, hogy mily módon lehetne a leghatékonyabban védelmezni mondott királyságunk kereskedelmét, és megerősíteni annak helyzetét. Feladatok az is, hogy véleményt mondjatok, hogyan lehetne fejleszteni a királyságunkban már meghonosodott hasznos és jövedelmező iparágakat, és hogy hogyan és milyen módon lehetne új és jövedelmező iparágakat bevezetni az országba.

Továbbá a jelen irattal meghatalmazunk és feljogosítunk titeket, mint megbízottainkat vagy közületek bármely három vagy több személyt, hogy véleményt nyilvánítsatok, miként lehetne munkára fogni és alkalmazni a mondott királyságunk szegényeit, és milyen módon lehetne őket hasznossá tenni a köz javára, illetve hogyan lehetne csökkenteni a terhet, amelyet most az országnak jelentenek, és hogy az erre vonatkozó terveket hogyan lehetne a leghatékonyabban megvalósítani. Általában minden olyan úton és módon, amelyet helyesnek ítélték, tudjátok meg mindazt, ami a kereskedelmet, illetve annak fellendítését és elősegítését lehetővé teszi, valamint gondoljátok ki, hogy milyen hatékony módszerrel lehetne megelékníteni, serkenteni és szilárd alapokra helyezni az ország halászatát.

Azt is kívánjuk, hogy ti, mint megbízottaink vagy közületek bármely öt vagy több személy időnként jelentést tegyen ezekről az ügyekről nekünk vagy a Titkos Tanácsnak, aszerint, ahogy azt az ügy megkívánja. Ezen mondott jelentések írásban tétessenek, és közületek öt vagy több személy írja alá azokat.

Továbbá feljogosítunk és meghatalmazunk titeket, mint megbízottainkat, hogy vegyetek magatokhoz minden fennmaradt okiratot, okmányt és papírt a gyarmati irodából, vagy ami oda tartozik; és hasonlóképpen tájékozdjátok a mondott gyarmataink jelenlegi állapotáról, különösen a gyarmatok kormányzatának és igazságszolgáltatásának a kereskedelmet érintő ügyintézéséről; azt is tudjátok meg, mik a mondott gyarmatok határai, milyenek termőföldjeik és terményeik. Mondjátok véleményt arról is, hogy ezek hogyan fejleszthetők, és mi a legjobb módszer gyarmataink megtartására és biztonságuk megőrzésére, és hogy azok hogyan lehetnek a leginkább Anglia királyságának hasznára és előnyére. (...)

Továbbá meghatalmazunk és feljogosítunk titeket mint megbízottainkat, hogy vizsgáljátok meg és mérlegeljétek a gyarmati gyűlések által hozott határozatokat, amelyeket időről időre jóváhagyásra hozzánk küldenek; hogy foglaljátok írásba és jelentsétek a fent említett módon, hogy milyen haszonnal vagy hátránnyal járna a Koronára vagy a mondott Anglia királyságára, vagy pedig magukra a gyarmatokra nézve, ha a fent említett határozatokból törvény születne; hogy vegyétek fontolóra, milyen ügyeket javasoljunk megvitatásra a gyarmati gyűléseknek; hogy hallgassátok meg a gyarmati kormányzat elnyomására és visszaéléseire vonatkozó panaszokat, hogy azután előadjátok nekünk, hogy véleményetek szerint milyen lépéseket kellene tenni ezekben az ügyekben; úgyszintén hogy vizsgáljátok meg minden pénzügyi elszámolást, ami a gyarmati gyűlések közziadásait illeti, és hogy hogyan és mire használták fel és költötték el azt a pénzt. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 542–544.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ EGY FRANCIA NAPSZÁMOSCSALÁD KÖLTSÉGVETÉSE (1698)

Sebastian Le Prestre de Vauban (1633–1707) marsall, a 17. század második felének egyik legnagyobb hadmérnöke és erődítési szakértője *Projet d'une dime royale* (Terv egy királyi tizedről) című művében azt javasolta, hogy a hagyományos rovsadót (taille), illetve az 1695-ben bevezetett fejadót (capitation) egy egységes, mindenkire kivetendő, általa királyi tizednek (dime royale) nevezett jövedelemadóval váltsa fel a monarchia. A legszegényebb rétegek azonban csak jövedelmük 1/30-át, illetve ha az állam szorult helyzetébe kívánja, annak kétszeresét kellett volna fizessék. Javaslata alátámasztására részletesen bemutatta a francia társadalom legszegényebb rétegeinek jövedelmi és anyagi helyzetét, életmódját, köztük a napszamosokét. (S. T. P.) ☞

A falusi népesség körében nem kevés az olyan ember, aki, bár hivatásszerűen nem űz semmiféle mesterséget, számos olyan munkát elvégez, amely nélkül aligha tudnánk ellenni. Ezek az úgynevezett kétkezi munkások; az ilyenek csak karjukban bízhatnak, nem is igen van egyebük, és vagy napszámba, vagy egy meghatározott munkára szerződnek ahhoz, aki alkalmazza őket. Ők végzik a legtöbb mezei munkát, kaszálnak, aratnak, csépelnek, fát váganak, ők művelik a földeket meg a szőlőket, ők irtják az erdőt, kerítik körül a földbirtokot, ásnak és töltenek fel árkokat, kubikolnak a szőlőkben, vagy ahol kell, ők szolgálják ki a pallérokat, és még nagyon sok más nehéz és keserves munka is az ő feladatuk. Efféle munkát nem nehéz találni dologidőben, és az ilyen munkásoknak kaszáláskor, aratáskor és szüret idején általában elég jó a napszámuk; de nem így az esztendő többi részében. (...)

Feltevéssem szerint egy ilyen munkás az esztendő háromszázhatvanöt napjából száznyolcvan napot is hasznos munkával tölthet, és kilenc sout is megkereshet naponta.¹²⁸ Ami éppen nem kevés, ha meggondoljuk, hogy – ha az aratást meg a szüretet nem számítom – legtöbbje alig-alig keres többet napi nyolc sounál. De tegyük fel, hogy kilenc sou a napszám: akkor az összesen nyolcvanöt font és tíz sou; ám az egyszerűség kedvéért számoljunk csak kilencven fonttal. Ebből le kell vonnunk fizetési kötelezettségeit, vagyis keresetének egyharmincadát, azaz három fontot, ami a kétszeresére, tehát hat fontra emelkedne, ha az állam végzettségbe kerül, mint a legutóbbi és legnagyobb adóemelés idején; ami pedig a sóadót illeti, ez négy személy után – mivel a családot (...) négytagúnak veszem, s mivel az illeték félköblönként¹²⁹ harminc font –, nyolc font tizenhat sou, a két összeg pedig együttesen tizennégy font tizenhat sou; ha most ezt levonjuk a kilencven fontból, marad hetvennégy font négy sou.

Mínthogy ezt a családot (...) négytagúnak veszem, legalább tíz párizsi setier-nyi gabonára van szükségük évente. E gabonamennyiség, amely felerészt búza, felerészt rozs (a búzának átlagos termés esetén hét font, a rozsnek pedig öt font az ára), setier-nként hat fontba kerül, amit ha tízzel megszorunk, hatvan fontot kapunk; mármint ha ezt levonjuk a hetvennégy font négy souból, marad tizennégy font és négy sou; ebből azonban a munkásnak még ki kell fizetnie háza bérét és javítási költségeit, vennie kell egy-két használati tárgyat, ha mást nem is, néhány cserépedényt, vásárolnia kell ruhát és ágyneműt, és egy álló esztendeig el kell látnia a családját minden szükségessel.

De ezzel a tizennégy fonttal és négy souval nem jut messzire, hacsak iparkodásával

¹²⁸ A szövegben szereplő francia pénzegységek egymáshoz való viszonya: 1 font (livre): 20 sou; 1 sou: 12 dénár (denier). Nem valószínű, hanem elszámolási pénzekről van szó.

¹²⁹ Űrmérték százazaru, gabona, zöldség, só stb. mérésére. Francia neve mine vagy minot, amiből háromegységnyi tesz ki egy setier-t. Vidékenként eltérő mennyiséget jelentett. Vauban a párizsi mértékeket vette számításai alapjául: 1 setier: 1,56 hl; 1 minot: 0,52 hl.

vagy valamiféle kereskedéssel ki nem használja azt az időszakot, amikor nincs munkája, illetve ha felesége, a vidék adottságainak megfelelően, fonással, varrással, néhány harisnya megkötésével vagy csipkeveréssel, avagy egy kis kert művelésével, baromfi, a teherdöbbségnél esetleg disznó, tejet is adó tehén vagy kecske tartásával nem járul hozzá kiadásaik fedezéséhez. Ennek révén már vehet egy kis oldalszalonnát, vaját vagy olajat, hogy mégse legyen olyan vékony a leves. És ha emellett nincs egy kis földje is, akkor bizony nehéz a megélhetése; akkor bizony neki meg az övéinek sokszor kell az éhkoppot nyelniük. Ha pedig kettő helyett négy gyermeke van, még keservebb a helyzete, legalábbis amíg a gyerekei nem tudják megkeresni a kenyérre valót. Akárhogy vesszük is a dolgot, mindenképp nehéz lesz neki kihúznia az esztendő végéig. Amiből világosan kiderül, hogy ha még jobban tetézzük a terheit, menthetetlenül összeroskad: ezért fontos belátnunk, hogy nagyon is kíméletre szorul.¹³⁰

(Vauban: *Projet d'une Dîme royale suivi de deux écrits financiers*. Par É. Coornaert, Paris, F. Alcan, 1933. 77–80.)

(Ádám Péter fordítása)

⇨ A SAINT-MALÓI KIKÖTŐ FORGALMA (1698)

A Saint-Malo kereskedelmi kapcsolatairól frott jelentés bemutatja a breton kikötő szerepét az Észak- és Dél-Amerikától a skandináv államokig, sőt a Távol-Keletig terjedő nemzetközi árucserében a 17. század végén. ⇨

Saint-Malo kikötőjében az angolok Laval, Quintin, Rouen, Vitré és Pontorson városokban gyártott vásznakot, valamint szappant, mézet és olajat raknak hajókra. Békeidőben mintegy száz szállítóhajó érkezik ide Angliából évente, amelyek úrtartalma húsztól száz tonnáig terjed. Sok, de többnyire nem túl finom posztó, ólom, ón, kőszén, lenmag és tölgyszagubacs a rakományuk. Könnyen ellenőrizhető a vámjegyzékekben, hogy sokkal több árut visznek ki, mint amennyit behoznak. A különbözetet váltókkal egyenlítik ki. Mivel a legtöbb angolai kikötő és Saint-Malo közti távolság nem túl nagy, mindig érkezik ide angol hajó, akár rakomány nélkül is.

A saint-malói kereskedők csekélyebb forgalmat bonyolítanak Hollandiával, mint Angliával. Évente körülbelül huszonöt-harminc, Svédországból és Dániából származó fenyőfalappal, árbocfával, hajókötéllel, kenderrrel és kátránnyal megrakott holland hajó érkezik a kikötőbe. A hollandok vagy közvetlenül a beszerzés helyéről, vagy raktáraikból szállítják árujukat Saint-Malóba. Az előbb felsoroltakon kívül hoznak még olajat, bálnaszírból készített szappant, sajtot, heringet és fűszereket. Cserébe mézet, szappant, genovai és provence-i olajat visznek magukkal. Ezeket a árucikkeket vagy saját számlájukra veszik, vagy a saint-malói kereskedők áruját szállítják. Utóbbiak ugyanis olykor jobb árat remélnek portékájukért Hollandiában, mint Saint-Malóban, ezért odaszállíttatják áruikat. Figyelemreméltó, hogy a helyi kereskedők szinte sosem küldik hajóikat Hollandiába. A hollandok maguk szállítják a saint-malói kereskedők csereáruját, mégpedig sokkal olcsóbban, mint ha ezt a saint-malóiak saját hajóikkal végeznék.

A saint-malói kereskedők Spanyolországgal folytatott árucseréje igen bőséges, na-

¹³⁰ A vasárnapok mellett legalább harminc ünnepnap van egy esztendőben, vagy annál is több. Ezeknek az ünnepeknek a felét el lehetne törölni, aminek a városi iparosok és a falusi parasztok látnák hasznát, mivel az alatt a tizenöt-husz munkanap alatt, amelyhez így jutnának, bőségesen kereshetnének annyit, ha nem többet, hogy az adójukat kifizethessék belőle. Ami igen nagy könnyebbség lenne számukra. (Vauban jegyzete.)

gyon hasznos és összes tevékenységük között a legjelentősebb. Számos lavalí, roueni és bretagne-i vászonféleséget visznek Spanyolországba. Hajdanán ezek képezték a legnagyobb tételt a Cádizból [Amerikába] induló flották rakományában. Ezenkívül hódprémet, lyoni és tours-i szaténszövetet, arany- és ezüstbrokátot, amiens-i, reimsi és a királyság egyéb műhelyeiből kikerülő gyapjúsövetet szállítanak oda. Úgy is mondhatnánk, hogy a posztóműhelyeket nem számítva ide áramlik a franciaországi manufaktúrák szinte valamennyi terméke.

A Saint-Malóból érkező rakományok értékét nehéz felbecsülni, mert az egyaránt függ a franciaországi pénzbőségtől, a spanyol flották ritka, évi egyszeri kifutásától, valamint attól, hogy az odaküldött áruk mennyire találkoznak a spanyolok ízlésével. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a francia áruk iránt mindig nagy volt a kereslet Spanyolországban, s hogy az Indiákon is előnyben részesítették azokat a más országokból érkező javakal szemben.

Az áruszállítás időpontját az Új-Spanyolországba [Mexikó] és a Nyugat-Indiákra [Panama] küldendő flották indulásáról kapott hírek határozzák meg. Az utóbbi, melynek úticélja Cartagena, az év minden hónapjában kifuthat Cádizból. Az új-spanyolorzági flotta azonban mindig július 10-én vagy 15-én bont vitorlát Cádizban. A kereskedők tehát úgy intézik, hogy az Indiákra szánt árukkal megrakott hajóik ez idő tájt érkezzenek [az andalúziai kikötőkbe].

Áruikért javarészt ezüstöt vagy bőrt, szárított bóbortetvet, indigót, borszörfát és spanyol gyapjúsövetet kapnak cserébe. Ezek mind értékes, biztos piacra találó árucikkek. Mindazonáltal ez az állam számára oly hasznos forgalom igen kockázatos, és a [francia] király alattvalóinak vagyonát folytonos veszélynek teszi ki. Főként a háborús időszakokban, amikor a francia áruk csak csempészúton juthatnak el céljukhoz, és nagy mennyiségben kobozzák el őket.

Békeidőben is sok kellemetlenséggel kell szembenézni. Ezek megértéséhez tudni kell, hogy a külföldieknek tilos a kereskedés az Indiákkal, arra csak a született spanyolok kapnak engedélyt. Olyannyira, hogy a többi nemzethez hasonlóan még a spanyol király itáliai és németalföldi alattvalói sem folytathatnak efféle tevékenységet. Mégis, mivel a spanyolok kereskedelme még nem elég erős ahhoz, hogy egymaguk lássák el áruval flottáikat, külföldiek segítségét veszik igénybe. Úgyhogy mindenkor ezek a leginkább érdekelték a forgalomban, akár a saját hasznukra behajózott rakományok, akár a szállítási kockázat vállalása mellett a spanyoloknak átadott áruk révén.

Mindebből könnyen megítélhető, hogy a kereskedés sok aggodalmat okoz művelői számára. Mivel azonban igen elterjedt és régóta folyik, támogatást érdemel, nem lévén semmi, ami ennyire hasznos volna a benne részt vevő magánszemélyek és az állam számára.

A Spanyolországgal fennálló nagykereskedelmi kapcsolatokon túl a saint-malói kereskedők jelentős forgalmat bonyolítanak az [észak-]amerikai Új-Foundland vizeiből származó szárított tőkehállal is.

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours polycopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994. 69–70.)

(Sahin-Tóth Péter fordítása)

⇨ A TEXTILMANUFAKTÚRÁKRÓL (1704)

XIV. Lajos (1643–1715) rendelete, amely megtiltja a manufaktúrák szerszámainak lefoglalását adósság fejében (Versailles, 1704. augusztus 19.) ⇨

Mi, Lajos, stb. (...) Mivel az uralkodásunk kezdete óta létrejött textilmanufaktúrák oly nagy hasznót hajtának országunknak, úgy ítéljük, minden erőnkkel támogatnunk kell azon alattvalóinkat, akik fenntartják ezeket a manufaktúrákat, illetve ott dolgoznak. Ezért az államtanács 1669. augusztus havában megállapított, a posztómanufaktúrákra vonatkozó általános szabályzatával elrendeltük, hogy tisztségétől való eltiltás, valamint százötven font pénzbírság és kártérítés terhe alatt végrehajtó vagy törvényszolga nem foglalhat le, nem kezdeményezhet végrehajtást, és nem bocsáthat kényszerárverésre malmokat, szövőszékeket, szerszámokat és felszereléseket, akármilyen manufaktúrához is tartozzanak; törvényen ez bármiféle adósság, per vagy indok alapján, akár a rovás- vagy sóadó fejében. E rendelkezéstől csakis abban az esetben térhetnek el, ha a lefoglalás az önálló és bér munkások¹³¹ szállásdíjának behajtása érdekében történik. A fenti általános szabályzat rendelkezései azonban csak a gyapjúszövő manufaktúrákra vonatkoznak, és ezek érdekében hozattak. Ugyanakkor az is nagyon fontos, hogy minden más textilmanufaktúra munkásai is ugyanazt a biztonságot és nyugalmat élvezzék, hogy minden erejük munkájuk tökéletesítésére fordíthassák. Mindezt tekintetbe véve azt akarjuk és úgy tetszik nekünk, hogy a jövőben semmiféle indokkal ne lehessen se adósság, se más kötelezettség fejében lefoglalni, végrehajtani vagy kényszerárverésre bocsátani azokat a malmokat, szövőszékeket, szerszámokat és felszereléseket, amelyek pamut-, kender- és lenvásznak, illetve mindenféle más, selyem- és gyapjúszövetek, nemez, valamint arany- vagy ezüstszállal átszőtt selyem- és gyapjúkermék vagy bármiféle más anyag készítésére, alapanyagaik előállítására, sodrására és fonására szolgálnak. Hasonlóképpen tilos lefoglalni, végrehajtani és kényszerárverésre bocsátani azokat a szövőszékeket, eszközöket, szerszámokat és felszereléseket, amelyek az előbb felsorolt, valamint más kermék, úgymint barchent-, bombasin- és kender- vagy lenvásznak készítésére, illetve valamennyi említett árucikk kikészítésére és festésére használatosak.

Kívételt képez az az eset, ha a lefoglalás az önálló és bér munkások szállásdíjának, illetve a fentnevezett malmok, szövőszékek, eszközök, szerszámok és felszerelések árának kiegyenlítése érdekében történik azok javára, akik ezeket készítették vagy rendelkezésre bocsátották. Minden végrehajtónak és törvényszolgának megtiltjuk, hogy bármely más esetben, akár a minket illető rovás- vagy sóadó fejében lefoglalja és árverésre bocsássa a textilmanufaktúrák malmainak, szövőszékeinek, eszközeinek, szerszámainak és felszereléseinek bármelyikét. E rendelkezés megszegőit eltiltjuk tisztségük gyakorlásától, valamint százötven font bírság és a lefoglalásból eredő költségek és kártérítés megfizetésére kötelezzük.

Csőd esetén a textilmanufaktúrák önálló és bér munkásai a lakóhelyük vagy a legközelebbi város kereskedelmi jogvitákban illetékes bírójánál, vagy ha erre nincs mód, lakóhelyük jegyzőjénél jelenteni kötelesek, hogy folytatni akarják-e mesterségüket és meg akarják-e őrizni az ehhez szükséges malmokat, szövőszékeket, szerszámokat, felszereléseket és eszközöket vagy azok egy részét. Ezután a csődöt jelentők által kért malmokat, szövőszékeket, szerszámokat, felszereléseket és eszközöket – részben vagy teljesen – birtokukban kell hagyni, de csak azután, hogy felbecsülték értéküket. Ők pedig minden egyéb meg egyezéstől és halasztási egyezségtől függetlenül kötelesek megfizetni értük hitelezőiknek a becslés alkalmával megállapított árat, mégpedig a következőképpen: az értékbecslés nap-

¹³¹ Maître ouvrier és faconnier.

jától számított második év végén az összeg egyharmadát, a harmadik év végén a második harmadát, a negyedik év végén pedig az utolsó harmadát. A megszabott határidő leteltével a hitelezők, fizetés hiányában, bírósági kényszerárverésen értékesíthetik az említett mal-mokat, szövöszkéket, szerszámokat, felszereléseket és eszközöket. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789*
XX. Par Isambert—Decrussy—Taillandier, Paris, Belin-Leprieur—Verdière, 1830. 453—455.)
(Tóth Réka fordítása)

⇨ A BRIT KERESKEDELEM ALAPELVEI (1721)

A The British Merchant című esszégyűjtemény egyes darabjai eredetileg 1713-ban lát-tak napvilágot különböző írók tollából. Az írások a kormánylapot, a Mercatort támad-ták, amely kedvezően írt a Franciaországgal kötendő kereskedelmi szerződésről. A tanul-mánykötet 1721-ben jelent meg Charles King szerkesztésében, és a század első felének el-ismert szakönyve maradt a kereskedelmet érintő kérdésekben. ⇨

(...)

Csupán abból a szempontból fogok a kereskedelemről szót ejteni, hogy hasznos-e vagy káros-e a nemzet számára.

I. Kétségkívül jó az a kereskedelem, amely olyan iparcikket exportál, amelyek tel-jesen hazai alapanyagból vagy terményből készültek; ilyen például a *yorkshire-i* posztó, a *colchesteri, exeteri* vagy *norwichi* szövet stb. külföldre szállítása, mivel ezek mind tisztán *brit* gyapjúból készültek. Amennyit ez a kivitel kitesz, az mind a nemzet tiszta nyeresége.

II. Szintén láthatóan előnyös az a kereskedelem, amely segít megszabadulni a feles-legektől; ilyen a timsó, a réz, a bőr, az ón, az ólom, a szén stb. kivitele. Amennyit a feles-legek exportja kitesz, az mind tiszta nemzeti haszon.

III. Szintén vitathatatlanul nagyon előnyös azon külföldi alapanyagok behozatala, amelyet hazánkban dolgoznak fel, különösen, ha az áruk megmunkálásuk után ismét kül-földre kerülnek; ilyen például a *spanyol* gyapjú, amely ezért vámmentesen be is hozható az országba.

IV. Kedvező lehet azon külföldi alapanyagok behozatala, amelyeket hazánkban fel-dolgoznak, még akkor is, ha ezeket a késztermékeket nagy részben mi fogyasztjuk el; kü-lönösen akkor, ha a mondott import alapanyagokat angol árukért cserébe szereztük be; ilyen a nyersselyem, az angrórafonal és más, *Törökországból* származó áruk.

V. Szintén a nemzeti vagyon megtakarításának egyik módja azon külföldi anyagok behozatala, amelyeket itthon olyan árucikkeké dolgoznak fel, amelyeket különben kül-földről kellene behozni. (...)

VIII. A kereskedelem hasznát hajtó formája az áruszállítás egy idegen országból egy másik idegen országba. Hajóink sokszor vesznek részt ilyen kereskedelemben *Portugália, Itália és a Levante* között, és néha a *Kelet-Indiákon*.

IX. Nem lehet előnytelennek tekinteni azt a kereskedelmet sem, amikor szükséges olyan árukat behozni, amelyek nélkül a nemzet nem lehet meg, még akkor sem, ha ezekért az árukért, általában pénzzel fizetünk; ilyen a kereskedelmünk *Norvégiával* és más vi-dékekkel, ahonnan a tengerészeti készleteket szerezzük be és a faanyagot a hajóépítéshez.

A kereskedelem azonban káros a nemzetre nézve, ha:

1. Luxus- és élvezeti cikkeket hoz be, amelyek teljesen vagy nagyobb részben az or-szágból kerülnek elfogyasztásra; ilyennek tekintem a borkereskedelmet, különösen, ami-kor a bort pénzért szerzik be és nem angol árukért cserélik.

2. Még sokkal rosszabb az a kereskedelem, amely olyan árut hoz be, amelyet nem-

csak hogy teljesen az országon belül élnek fel, de amely meg is akadályozza a hasonló hazai termékek fogyasztását, erre példa a brandy behozatala, amely gátolja a hazai maláta- és melaszpárlatok forgalmazását; így ezt a fajta kereskedelmet, nagyon okosan, magas vámok sújtják.

3. Az a kereskedelem is rendkívül rossz, amelyik olyan árukat hoz be, amelyeket mi magunk is előállítunk, különösen, ha a hazai termelés elegendő az itthoni igények kielégítésére. Ilyen szerintem a selyemgyártás, amelyet nagy munkával és szorgalommal tökéletesítették, és most magas fokon művelnek Londonban, Canterburyben és más helyeken.

4. Nagyon káros következményekkel járhat és megállíthatja bizonyos iparágak fejlődését, ha kedvezőtlen feltételek mellett hoznak be olyan iparcikkeket, amelyek termelését már hazánkban is elkezdték; kétségtelenül ez a helyzet alakulna ki Nagy-Britanniában a szövet- és papíriparban (amely iparágak az utóbbi időben jelentősen fejlődtek), ha az ilyen árukat nagyon magas vám fizetése nélkül be lehetne hozni az országba. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 492–493.)

(Szakály Orsolya fordítása)

⇨ SPANYOLORSZÁG HANYATLÁSÁRÓL (1724)

Don Jeronimo de Ustariz spanyol gazdasági szakírónak Teoria y practica de commercio y marina (A kereskedelem és a tengerhajózás elmélete és gyakorlata) című művéből. Ustariznak, a híres spanyol merkantilistának a műve először 1724-ben jelent meg nyomtatásban. (...) „Mivel mi magunk nem termelünk, és így kénytelenek vagyunk külföldi árukat vásárolni – mutatott rá a szerző –, állandóan és tömegesen árad ki tőlünk a nemesség, amely befolyik ugyan Spanyolországba az amerikai gyarmatokról, de nem marad itt az országban, hanem átvándorol dolgozni jobban szerető szomszédaink kezébe, azokat gazdagítja, ugyanakkor pedig a spanyolok tönkremenetelét okozza.”¹³² ⇨

I. Minthogy a kereskedelem főként az áruk vagy termékek vételében, eladásában és cseréjében áll az országon belül és kívül, szárazon és vízen, világos, hogy Spanyolország is mindig kereskedett. Sohasem hiányoztak áruira sem a vevők, sem az eladók; más országok termékeit mindig behozták mind a spanyolok, mind az idegenek. A kereskedelem e módja azonban annyira káros volt ránézve, hogy elgyengült, elnéptelenedett, és lehanyaglott arra a fokra, ahogyan ma látjuk, és más népek nyíltan leírják róla szóló műveikben. Példaként szolgálhat a *Holland kereskedelem* című munka, amelynek szerzője nem nevezte meg magát. Úgy vélik azonban, hogy ez valamelyik francia miniszter, lelkes és nagyon tehetséges ember. (...) Ebben olvashatjuk a következőket: „Hollandia kereskedelme Spanyolországgal főként Cádizon keresztül bonyolódik le; ugyancsak e nevezetes kikötőbe futnak ugyanis be és innen indulnak ki a gályák, amelyek élénk kereskedelmet folytatnak Peruval; ide érkeznek a flották Mexikóból és Új-Hispániából, amelyek mint régen, most is idehoznak majdnem minden aranyat és ezüstöt, amelyet mi Európában látunk. Mégis helyesen mondjuk, hogy bár a spanyolok uralma alatt vannak azok a földek, ahonnan oly nagy bőségben nyerjük az aranyat és ezüstöt, mégis kevesebbük van belőlük, mint más népeknek. Ez a tény is azt mutatja, hogy az aranybányák nem gazdagítják oly mértékben az országot, mint a kereskedelem. (...) Úgy látszik, hogy Spanyolország hanyatlásának egyedüli oka az, hogy elhanyagolta a kereskedelmet, és nem létesített nagyszámú manufaktúrát a hozzá tartozó

¹³² A bevezetést a Gracianszkij–Szkazkin-szöveggyűjteményből vettük át. Bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt.

országok hatalmas területén. Franciaország viszont csupán azért olyan gazdag, mert gondoskodott ipara felvirágoztatásáról; és amennyiben Spanyolországgal kereskedett, sohasem volt pénzzűkében még a legköltségesebb és legsúlyosabb háborúk idején sem. (...) Szilárdan megalapozott elv az, hogy minél jobban felülmúlja az árubehozatal a kivitelünket, annál gyorsabb és kikerülhetetlenebb a nyomor és a tönkremenés, és a behozatal túlsúlya a kivitel fölött rendszerint érezhetőbb következményekkel jár, mint a legkegyetlenebb csapások." (...)

II. Külföldi eladásaink és vételeink óriási aránytalanságából, valamint egyéb, mindenki előtt ismeretes okokból arra következtethetünk, hogy Spanyolországból évente átlag 15 millió piastert aranyban és ezüstben visznek ki. (...) Az értékes fémek ily mérvű kivonása komoly gondolkodásra késztet, és a kár elhárítására rendszabályokat követel. Ez a károsodás kétségtelenül bekövetkezik akkor, ha megengedi a monarchia, hogy pénzét elvegyék. Márpedig, ha így folytatódik, mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az országnak minden vonatkozásban el kell gyengülnie, mialatt erősíti ellenségeinek erejét, sőt a törökökét és a hitetlenkét, hitünk ősi ellenségeit. Az általam az arany és ezüst Spanyolországból menekülésére vonatkozólag mondottak helyességének alátámasztására hadd idézzem, amit erre vonatkozóan mond néhány tekintélyes szerző. Doctor don Sancho de Moncada, a szentírás tanára Alcalában, 1619-ben megjelent traktátusa első fejezetének harmadik részében azt mondja, hogy egy 24 évvel ezelőtt Őfelségének benyújtott jelentés szerint Nyugat-India felfedezése után, 1492-től 1595-ig Nyugat-Indiából 2 milliárd pezeta aranyat és ezüstöt hoztak be Spanyolországba, tehát 103 év alatt átlag 20 milliót évente, s megközelítőleg ugyanekkora nem nyilvántartott összeget hoztak be, és az egész mennyiségből Spanyolországban nem maradt több, mint 200 millió pezeta, 100 millió pénzben, 100 millió ingóságokban. Folytatva a számolást 1595-től 1714-ig, és feltéve, hogy Spanyolországba ez alatt a 129 év alatt mindössze évi 12 millió folyt be, ez már 1536 millió pezeta, s így az 1492-től számított átlagösszeg 3536 millió. Don Pedro Fernandez de Navarete a monarchia fenntartásáról szóló művének 21. beszédében azt állítja, hogy nem számítva a Spanyolországban levő, valamint a Guadalcanalban bányászott ércet, Nyugat-Indiából – nyilvántartás szerint – 1536 milliót hoztak be 1519–1617 között, s ezen 98 év során évente átlag 15 milliónál többre rög. Feltéve, hogy az ezt megelőző 27 év alatt, 1492-től 1519-ig számítva, mikortól Navarete számításait kezdi, évente 12 milliót hoztak be, és hogy a behozatal nem csökkent az elmúlt 107 esztendő folyamán, azaz 1617-től a jelenlegi 1724 évig, egy második összeget kapunk: 1596 milliót, összesen tehát 3132 milliót. Hozzáadva ehhez azt a nemesfémmennyiséget, amely az Indiákról a nyilvántartás megkerülésével érkezett, és ami az országban volt, 5 milliárd arany- és ezüstpezeta értéket kapunk, még ha Navarete számításait követjük is, aki kisebb összegeket vesz alapul. Közelebb járna azonban az igazsághoz, ha számításainkban nem kisebb, hanem inkább még nagyobb összegekből indulnánk ki, tekintetbe véve a nemesfémeknek napjainkban Cádizba érkező mennyiségét. (...)

Lássuk most, mennyi arany és ezüst marad Spanyolországban pénz és áru formájában. Meggyőződésem, hogy még akik könnyedén beszélnék is erről a kérdésről, azok sem mondanak nagyobb összeget, mint 100 milliót, beleértve azt, ami az egyház és magánszemélyek kezén van. Ennyire nyilvánvaló az arany menekülése az országból. A nemesfémeknek ez a kivitele évi átlagban eléri a 20 millió pezetát az 1492–1724 között eltelt 232 év alatt, úgyhogy főnnebb nem túloztam, amikor azt állítottam, hogy a pénz menekülése évente 15 millió pezetát tesz ki. (...)

Miután elsoroltuk a tényeket, nem kétséges, hogy számunkra mily hátrányos volt az a kereskedelem, amelyet annyi éven át folytattunk. (...) Ugyanígy érthető, avégből, hogy a kereskedelem hasznot hajtson nekünk, és nagy jólétet adjon, (...) ki kell használnunk bőséges és kiváló minőségű nyersanyagkészletünket. Alkalmaznunk kell továbbá mindazokat az eszközöket, amelyekkel lehetővé válik, hogy több árut adjunk el az idege-

neknek a sajátunkból, mint azok nekünk az övékből. Ebben van a kereskedelem egész titka és haszna. (...)

Manufaktúra létesítése emeli a termelést; ezt minden józan embernek meg kell értenie; különösen akkor, ha azok, akik ezeket az eszméket hirdetik, ráirányítják a figyelmet, mennyire alkalmasak ezek a főntebb hangoztatott elvek városaink újabb fellendítésére. Vegyük például Sevillát, emlékezzünk régi dicsőségére, nagyszámú lakosságára a régi időkben, híres gazdaságára! Ha a mai napig fennmaradt 300–400 selyem- és gyapjúszövőgép helyett 16 000 volna, mint egykor volt a hivatalos adatoknak megfelelően, ezek a gépek rendes vagy finomabb anyag feldolgozásával, gépenként 3 embert számítva, 48 000 munkást foglalkoztatnának, s megközelítően 60 000 embert, ha beleszámítjuk még a családtagokat is. Ilyen körülmények között az államkincstár óriási összegeket vehetne be az árukra kivetett adókból. (...) Nemcsak arról van azonban szó, hogy felállítsuk azt a 16 000 szövőgépet, amelyek régen Sevillában voltak. Világos, hogy mindaz, amit gazdaságának és fényének visszaállításáról mondtunk, hasonlóképpen alkalmazható Spanyolország összes többi városaira és tartományaira, különösen Segovia, Toledo, Córdoba, Granada, Murcia, Valencia, Saragossa, Valladolid, Medina del Campo, Burgos és a többiek esetében, amelyek még nemrégiben, hála manufaktúráiknak és egyéb kereskedelmi vállalatainknak, virágkorukat éltek. A haszon, amelyet üzembe helyezésük hozna, arányban volna kiterjedésükkel, lakosságuk számával s a nyersanyag mennyiségével és minőségével, a készárúkészletekkel és a termeléssel. Csakhogy a manufaktúrák és a termelés sikere nemcsak a nyersanyag mennyiségétől és minőségétől függ, amelyet egy ország magáénak mondhat. Néha a termelés, az igyekezet ezt a hiányt kipótolja. Erre jó néhány példát hozhatnánk fel, elég azonban csak Genovára vagy Hollandiára utalni. Nem terem ugyan ott sem selyem, sem gyapjú, sem festéshez szükséges anyagok, s azért mégis vannak nagy létszámú, jól felszerelt selyem- és gyapjúmanufaktúráik. Spanyolországnak rengeteg ilyen és más jó minőségű nyersanyaga van, elegendő számú munkáskéz áll rendelkezésre, bőségesen el van látva élelmiszerekkel a munkások eltartására, holott se Hollandiában, se Genovában ez nincsen. S végül a monarchiának a népe olyan, mint régen. Azt kell hinnünk, hogy ebben a vonatkozásban is megteszi majd mindent, ami telik tőle, ha a kormány gondoskodik arról, hogy tette serkentse, és segítségére siessen. Legfontosabb, hogy elhárítsuk az akadályokat, amelyeket magunk gördítettünk a manufaktúrák fejlődése és termékeiknek az országon belül és kívül való eladása elé. Ezek az akadályok: a munkások számára szükséges élelmiszerekre kivetett nehéz adók, a túlzott és többször kivetett „alcabala”-adó minden eladás után, az exportált szövetekre kivetett 15 százalékos adó. S mindezt a politika és jog természetes elveinek ellenére, amelyek a többi népet az adott esetben vezetik. Az előző fejezetekben sokszor megmondtam már, s szándékomban áll még bővebben kifejteni: a manufaktúrák felállítása és az adóreform azok az eszközök, amelyek segítségével meggyógyíthatjuk sebeinket, és visszaadhatjuk monarchiánk erejét. (...)

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956. 194–197.)

(Mezey László fordítása)

➤ AZ ANGOL KERESKEDŐ JELLEMZÉSE (1726)

A The Complete English Tradesman, in Familiar Letters (A tökéletes angol kereskedő, meghitt levelekben) Daniel Defoe (1660?–1731) késői írása. Defoe maga is iparoscsaládból származott, apja hentes volt, ő maga pedig kötöttáru-kereskedésből élt, mielőtt írói pályára lépett. Így érthető, hogy nagy érdeklődéssel fordul a középosztály és társadalmi állapota felé, de az is, hogy beszámolója korántsem elfogulatlan. ➤

Ami a nemzet jólétét illeti, az kétségtelenül elsősorban a kereskedelemmel foglalkozó emberek tevékenységéből ered; és bár csupán pár év leforgása alatt sok család emelkedett az angol köznemesség¹³³ tagjai közé, a legutóbbi háborúban¹³⁴ teljesített szolgálata vagy valamilyen külföldön végrehajtott jelentős tette okán, mégis mennyivel több kereskedőcsalád szerzett roppant vagyont ugyanannyi idő alatt azzal, hogy kihasználta a háborús körülményeket, s hasznot húzott a hadsereg vagy a tengerészet felruházásából, zsolddal való ellátásából, élelmezéséből és felszereléséből? Kik fizették az óriási adókat; kik nyújtottak kölcsönöket; és kik teremtek elő a pénzt minden alkalommal? Kik irányítják a bankokat és a részvénytársaságokat? Kiktől szedik be a vámokat és a fogyasztási adót? Nem a kereskedelem és a kereskedő viselte a háború terheit? Nem fizetnek ezek az emberek még mindig évi négy milliót az államadósság kamatainak fedezésére? Kiktől szerzik a pénzt, és kik biztosítják az állam hitelképességét? Nem a kereskedelem az a kiapaszthatatlan pénzforrás, amelyen minden más nyugszik?

Ami a kereskedelmet illeti, ugyanaz áll arányosan a kereskedőkre is; és mily vagyonosak a kereskedők Anglia majdnem minden vidékén, ugyanúgy, mint Londonban? Milyen gyakran fordul elő, hogy amikor egy kereskedő, még ha csupán egy bolttulajdonos is, a másvilágra költözik, 10–40 000 fontot hagy maga után, hogy örökösei megosztozzanak rajta? Ha viszont az országot bármely vidékén megnézzük az angol köznemeseket, akik, eltekintve egy-két kivételtől, nagylábon élnek – ez a divat az utóbbi időben már szinte betegségé vált –, de még akkor is, ha az életviszonyaik rendezettek, azt tapasztaljuk, hogy a köznemesség alsó rétegében, tehát a legfeljebb évi 6–700 font jövedelemmel rendelkezők körében alig van olyan család, amelyik nincs eladósodva és nem szűkező körülmények között él. Nem egy nagybirtokos család is hasonló helyzetben van. (...)

Hány pompás kastélyt láthatunk városunktól csupán néhány mérföldnyire, amelyet kereskedők vagy kereskedők fiai építettek, és amelyek felülmúlják (egyes országok) uralkodó fejedelmeinek palotáit, miközben az ősi nemesi családok kastélyai és palotái, családjaikhoz hasonlóan, láthatóan hanyatlásnak indultak és pusztultak; bizonyosság erre Sir John Eyles¹³⁵ gyönyörű háza, Giddy-hall Rufford közelében; Sir Eyles maga is kereskedő. Sir Gregory Page háza Black-heathnél. Sir Page egy serfőző fia. Sir Nathanael Mead háza Wealgreen mellett. Sir Mead apja vászonkereskedő volt. Még sok ilyen példa akad, amelyet itt most túl hosszú lenne felsorolni. A legkésebb példa azonban Lord Castlemain¹³⁶ háza Wansteadben.¹³⁷ A Lord apja, Sir Josiah Child szintén kereskedőként kezdte.

Elmésem, de találon vágott vissza egy londoni kereskedő, amikor egy nemesember,¹³⁸ aki szintén jelentős vagyonnal rendelkezett, társaságban nekitámadt, és ráparancsolt, hogy tartsa a száját, mivel ő nem nemesember: „Nem, uram” – mondta a kereskedő –, „de meg tudok venni egy nemesembert, és így jogom van nemesemberek társaságában beszélni.”

Ismétlően: mennyivel nagyobb lábon és (ahogy most mondani szokás) jobb módban élnek kereskedőink, mint amit a köznemesség meg tud engedni magának? Manapság egy közönséges kereskedő, nemcsak a városban, hanem vidéken is, több pénzt költ el egy évben, mint egy évi 4–500 font jövedelemmel rendelkező nemesember. Emellett a kereskedő még évről évre gyarapítja és növeli is vagyonát. A nemesember jobb esetben is csak meg tudja tartani azt a jövedelmet, amellyel eredetileg is rendelkezett, sőt még veszíthet is belőle. Ami pedig a kisnemesség alsó rétegét illeti, amelynek tagjai körülbelül évi 1–300

¹³³ Jobb híján a gentry megfelelője.

¹³⁴ A spanyol örökösödési háborúban (1701–1714).

¹³⁵ Sir John Eyles (1682–1745), alsóházi képviselő, Robert Walpole barátja, az 1730-as években gazdasági visszaéléssel vádolták.

¹³⁶ Richard Child (1680–1750), Castlemaine első vikomtja, 1731-től Tylney grófja.

¹³⁷ A korszak uralkodó építészeti stílusának, a palladianizmusnak remek példája.

¹³⁸ Gentleman.

fonttal bírnak, bár sokszor legalább annyira büszkéek és rátartiak megjelenésükre, mint a többiek, én mégis azt mondom, hogy ami őket illeti, egy londoni cipész jobb házat tart, több pénzt költ, és jobban öltözteti családját, mint ők, és még növeli is közben a vagyonát. Nyilvánvaló, hogy mi a különbség oka: ha a nemesi birtok többé hasonló, akkor a kereskedelem forrásához. Az előbbi, ha tele van, víze tiszta, és a megszokott módon újratelik, a fölösleget pedig a megfelelő csatornákon elvezetik, ez jól is van így, és ez minden, amit egy tótól elvárunk. Az utóbbi azonban kiapasztathatatlan áradat, amely nemcsak hogy megtölti a tavat, és folyamatosan ellátja bő vízzel, hanem állandóan túl is csordul rajta, és elárasztja az alacsonyabban fekvő tavakat, és helyeket is. (...)

Naponta szemtanúi lehetünk annak, hogy a meggazdagodott angol kereskedők eljönnek a Címerek Nyilvántartási Hivatalába,¹³⁹ hogy felkutassák őseik címereit. Szeretnék ezeket kocsijaikra festetni, tányérjaikba vésetni, bútorkészleteikre hímezteni és új házaik oromzatára faragtatni. Hányszor vagyunk szemtanúi annak, hogy a családi iratok alapján képek visszavezetni eredetüket az ország legelőkelőbb arisztokratáig vagy legősi nemesiig?

Kutatásaik során gyakran új családfát alapítanak, ha maguk nem erednek valami ősi ágból. Ahogy azt egy bizonyos londoni kereskedőről mondták: mivel nem tudott ősi nemesi eredetet felmutatni, hát alapított egy újat, amely hamarosan egyenértékűvé válik bármely nemesi családdal. Van egy híres történet az idősebb Lord Cravenről, akit később II. Károly király Craven grófjává tett. Történt egyszer, hogy a híres Aubery, Oxford grófja – aki maga az ősi Veres család sarja volt, amely család tagjai már régtől fogva az Oxford grófja címet viselték – Lord Craven szemére vetette, hogy csak egy felkapaszkodott senki. Erre Lord Craven fogadást ajánlott, hogy az ő származása felülmúlja Oxford grófját. A gróf csak nevetett ezen a kihíváson, és elkezdte sorolni híres őseit, akik már több mint száz éve Oxford grófjai voltak, és már előtte is több száz éve lovagok. Ekkor Lord Craven uram így mondta el saját családfáját: Én Lord William Craven úr vagyok, az apám London polgármestere volt, és nagyapám az Úr tudja, kicsoda. Ezután így folytatta: ennek alapján úgy hiszem, hogy az én származásom legalább olyan jó, mint az öné, uram (ami alatt Oxford grófját értette). A történet elég tréfa, de pontosan alátámasztja azt is, amit bizonyítani akarok; mivel nem számít, hogy ki volt a nagyapa, ha egyszer az apja Sir William Craven, London város polgármestere volt, foglalkozására nézve pedig nagybani fűszeres. A családot kereskedelmi tevékenységével emelte fel, és most már senki sem kételkedik abban, hogy a mostani Craven család éppúgy dicsekedhet a nemesi származás és a nemes vér minden ékeségével, mint az a mégoly ősi nemesi családoktól elvárható.

(English Historical Documents X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 524–527.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ KERESKEDELMI ADOMÁNYLEVÉL (1731)

Az alábbi, Hindrich [Heinrich] Könignek adott királyi adománylevél (1731. június 14.) azt jelzi, hogy Svédország egy kelet-indiai kereskedelmi birodalmat akart létrehozni. A koncepció nem volt irreális, mert a hollandok hatalma a térségben meggyengült. A svédok kísérletei az 1740-es évekig ígéretesnek tűntek. ☞

1. E nyílt levél, amely az alul jelzett időpont lejártá előtt nem vonható vissza, valamint előjogunk alapján engedélyt adunk Heinrich König megbízottnak és vállalkozásának

¹³⁹ Herald's Office.

arra, hogy elhajózzon a Kelet-Indiákra. Biztosítjuk neki egyúttal annak szabadságát, hogy ott kereskedést folytasson. (...)

2. A hajóknak, amiket a kereskedelemhez fognak használni, minden alkalommal Göteborg kikötőjéből kell elindulniuk, és oda is kell visszatérniük. Ugyanezen a helyen rakodjanak ki, a meglévő készleteket pedig nyilvánosan árulják, aminek hivatalos eladás vagy kiárusítás útján kell történnie. (...)

3. Henrich Könignek és vállalkozásának az elkövetkezendő 15 évben a kereskedelemhez szükséges rakományért, hajónként száz ezüsttallért kell fizetnie ő királyi felségének és a koronának. A szállítandó árukat ki kell rakodni, ugyanis az említett hajók nagyságát és úrtartalmát a Göteborgból történő elindulás előtt teljes egészében leméri. Az előbb említett illetéket pedig különleges Karolinákban [nagy értékű svéd ezüstpénz] hat hónappal azután kell kifizetni, miután a hajók visszatértek. (...)

4. Henrich Könignek és vállalkozásának engedélyezzük, hogy annyi hajót használjon, szereljen fel és lásson el fegyverrel az említett kereskedés céljából, amennyire szükség lehet. Mindezt azonban csak a következő feltétellel teheti: Svédországban építsen vagy vásároljon [hajókat], valamint mindazt, ami ehhez a kereskedelemhez kell. A hajókat az összes szükséges hozzávalóval a birodalmon [Svédország és Finnország] belül kell ellátni és felszerelni. Abban az esetben viszont, ha a kereskedelemhez szükséges hajók, felszerelés és más szükséges eszközök a Svéd Birodalom területén nem szerezhethők be, (...) Henrich Könignek és vállalkozásának engedélyezzük, hogy külföldön (...) vásároljon. A legjobb üzlet útján szerezzen és hozasson be hajót, felszerelést és minden mást, ami ehhez a hajóúthoz, valamint a kereskedelemhez szükséges. Henrich König és vállalkozása mindig törekedjen arra, hogy amennyire csak lehetséges, a hazai készítményeket, gyártmányokat és kézműves termékeket részesítse előnyben [a beszerzéséskor].

5. Az említett hajókon svéd kereskedelmi zászló legyen, és azok [a hajók] ő királyi felsége saját kezű írásával ellátott hajózási útlevelemmel rendelkezzenek. (...)

6. Henrich Könignek és vállalkozásának engedélyezzük, hogy annyi pénzt és tőkét használjon fel, amennyi szükséges. (...)

7. Henrich Könignek és vállalkozásának engedélyezzük továbbá, hogy a szükséges tűzérési és más hadieszközöket (...) beszerezze. Minden olyan árut, vert és veretlen érméket is behozhatnak külföldről, amelyekre csak szükségük lehet. Azonban nem engedjük meg nekik, hogy ő királyi felsége nevével és svéd birodalmi címerrel ellátott érméket berakodjanak, vagy piacra vigyenek.

Engedélyezzük Henrich Könignek és vállalkozásának, főtisztjeinek és a személyzetnek, hogy az Indiákon minden olyan árut, holmit megvásároljanak (...) és hajóikba berakodjanak, amelyekről úgy gondolják, hogy érdemes Svédországba szállítani. (...) Göteborgba történő visszaérkezésük után a kirakodást és az árusítást oly módon végezzék, ahogy azt a fenti, harmadik cikkelyben kijelentettük.

8. Az említett hajóknak teljes szabadságot kell adni arra vonatkozólag, hogy a svéd kikötőkön, átkelőhelyeken [való áthaladások], továbbá az említett kikötőkbe és átkelőhelyekre történő visszaérkezésük alkalmával a legkisebb mértékben se tartsák fel vagy akadályozzák őket a kormányzók, országnagyok, városi magisztrátusok, vámtisztek vagy mások. (...)

9. Vám- és illetékmentes minden olyan hajótartozék és felszerelés, amely ehhez a kereskedelemhez kell. Ezeket az eszközöket Henrich König és említett vállalkozása a birodalomban folyó hajóépítéshez vagy szerelésükhöz szükséges felhasználás céljából az egyik belföldi kikötőből egy másikba szállíthatja, vagy azokat külföldről is behozhatja. Ugyaszcint vám- és illetékmentes az élelem és a lőszer, amely a legénység ellátásához, szükségleteihez, valamint a hajók védelméhez és felszereléséhez kell. Minden olyan árut és felhasználható eszközt össze kell gyűjteni, amely Henrich König és vállalkozása szerint hasznos

lehet. Vám- és illetékmentes továbbá minden olyan, az említett hajózáshoz és kereskedelemhez szükséges [áru], amelyet belföldi kikötőkön keresztül szállítanak, vagy külföldi kikötőből hoznak be. (...)

16. Henrich Könignek és vállalkozásának megadjuk a jogot és engedélyezzük azt, hogy olyan kereskedőket, tiszteteket, matrózokat vagy másokat szolgálatába vehessen, akikre szükség lehet az említett hajóúton és a kereskedelemben. Továbbá olyan, Svédországban született személyeket vagy idegeneket is felfogadhat, akik fontosak a kereskedelem fejlesztéséhez, ebben jártasságot tanúsítottak, vagy rendszeresen foglalkoztatták őket a hajóút idején, valamint a Kelet-Indiákon folytatott kereskedéskor. (...) A legnagyobb mértékben megerősítettik minden ilyen idegen számára, hogy aki közülük itt, Svédországban szándékozik letelepedni, és érdekelt az említett kereskedésben, vagy Henrich König és vállalkozása (...) alkalmazta, ugyanazokat az előnyöket, személyi és tulajdonjogokat élvezze, amelyekkel a Svédországban születettek rendelkeznek. (...)

(Alf Olsvik: *Berättelsen om Svenska ostindiska kompaniet*. Stockholm, 1986. 38–39.)
(Flamm László fordítása)

➤ A BÉCSI UDVAR (1743. JANUÁR)

Joseph Khevenhüller-Metsch (1706–1773), 1763 óta herceg, több helyütt fordult meg követként (Regensburg, Hollandia, Dánia, Szászország), 1742-ben főudvarmester lett, majd főkamarászá, később főudvarnaggyá nevezték ki. Harminchárom éven át vezetett naplója értékes információkkal szolgál a Mária Terézia kori bécsi udvarról. ➤

(...)

7-én volt az első álarcosbál az udvarnál, amelyre aztán keddenként kerül sor, s az Amália-udvar¹⁴⁰ egykori előszobáit és tükörtermét is berendezték erre a célra. A vacsorákat az eddigi birodalmi tanácsi teremben tartották, és a nagyobb kényelem kedvéért egy ajtónyílást vágattak rá. Mindig Ófelsége adta meg a vendégek nevét, az ünnepség költségeiről pedig az akkoriban a Birodalmi Kancellárián lakó Uhlfeld grófnak¹⁴¹ kellett gondoskodnia, amelyeket azonban később visszatérítettek neki. Több korlátozással ugyan, de engedélyezték az álarcosbálokat – kezdetben csak az új Balhaus-színházban¹⁴², majd a Meelgruebenen¹⁴³ is, de csak a főnemességnek. Végül az úgynevezett félnemesek is elérték, hogy korábbi példák alapján engedélyezték nekik is, hogy eljőjenek, de azzal a kikötéssel, hogy nem vehetik le rögtön a maskarát és nem táncolhatnak saját ruhájukban, álarc nélkül, ami csak a főnemeknek volt megengedve.

A Balhausba, majd később Selliers operaimpresszárió szállására bárki elmehetett maskarában. Ennek a bálnak szentelték hamarosan a vasárnapokat és a csütörtököket, a Meelgruebenen tartottaknak pedig a hétfőt és a szerdát. Ófelsége megparancsolta, hogy a főlovászmesterrel¹⁴⁴ és gróf Künig főszakácsmesterrel vizsgáljuk meg a neki beadott, az álarcosbálra és annak módosított engedélyeztetésére vonatkozó felterjesztést, és véleményün-

¹⁴⁰ A bécsi Burg Amália-szárnya 1575–1605 között épült a régebbi vár alapfalain. I. József császár halála óta ezt a szárnyat lákták az özvegy császárnék. Elnevezését I. József feleségéről, Braunschweigi Amáliáról kapta.

¹⁴¹ Corfiz Anton U(h)lfeld gróf (1699–1769), államminiszter, 1743-tól 1753-ig a külügyek vezetője, 1753-tól Mária Terézia főudvarmestere.

¹⁴² 1525-ben I. Ferdinánd (császár 1556–1564) labdajátékaihoz emelt épület, amely a 18. században táncmulatságok rendezésére szolgált. Régebben a külügyminisztérium, jelenleg a szövetségi kancellár hivatali épülete.

¹⁴³ Épület a bécsi belvárosban, amely első emeleti termeiben 1725 és 1790 között farsangkor zártkörű táncmulatságokat (ún. Ahnenbälle), álarcosbálokat, később koncerteket tartottak.

¹⁴⁴ Heinrich Joseph Johann Auersperg herceg.

ket írásban nyújtuk be. Ezt meg is tettük, és egyre s másra, különösen a kezdetben engedélyezni szándékozott hazárdjátékok betiltására kötelességszerűen emlékeztettünk, amit Őfelsége a legkegyelmesebben jóváhagyott. Őfelsége többször eljött a Balhausba, hogy lássa az álarcosbált, és soha nem volt olyan elégedett, mint amikor, álarcot öltve, nem ismerték fel, ami azonban csak ritkán sikerült neki, mivel élénk járásáról igen hamar felismerték. Minden elővigyázatosság ellenére sem lehetett azonban elkerülni (...) a sejtett rossz következményeket, melyekre az álarcok nyújtotta szabadság túl sok alkalmat adott. Nem volt tehát hiány különös kalandokban és szerelmi intrikákban, amelyeket kevésbé próbáltak leplezni, mint a korábbi, igen szigorú kormányzat idején. Olyannyira, hogy végül a lelkészek is igen nyíltan kezdtek beszélni, úgyhogy emiatt a farsang kedvelői nagyon bosszankodtak. (...)

(Rudolf Graf Khevenhüller-Metsch – Hans Schlitter: *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch I. (1742–1744.)* Wien, Holzhausen, 1907. 118–119.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

➤ ANGOL PARLAMENTI VITA AZ ADÓKRÓL ÉS A VÁMOKRÓL (1748)

A vita arról a törvényjavaslatról folyt, amely egyszeri értékadót akart kivetni minden importált árua. A javaslat célja az volt, hogy pénzt teremtsen elő Nagy-Britannia további részvételének fedezésére az osztrák örökösödési háborúban. Válaszul képviselőtársa, Velters Cornwall felszólalására, Henry Fox 1748. február 8-án azzal érvelt, hogy vámok kivétele, illetve emelése az állami bevételek növelésének legelőnyösebb formája. ➤

(...)

Mr. Henry Fox: (...) mielőtt leülnék, kénytelen vagyok még két másik alapelvvel kapcsolatban is megtenni észrevételeimet. Ezek azok az alapelvek, amelyeket tisztelt képviselőtársam méltóztatott elénk tární. Az első az volt, uraim, hogy mivel a miénk kereskedőnemzet, az állami kiadásokat nem szabadna olyan adókból fedezni, amelyek kereskedelmünket és iparunkat érintik. Annnyira egyetértek ezzel az alapelvvel, hogy ha lehetséges volna, szeretném, ha minden kikötő az országban szabad kikötő lenne, tehát ha semminemű áru kivitelekora vagy behozatalakor sem kellene semmilyen vámot fizetni Anglia kikötőiben. De lehetséges-e ez, uraim? Pénzt valamilyen úton-módon mindenképpen szerezni kell a kormány kiadásainak fedezésére; a pénzt pedig nem lehet másképp előteremteni, csak valamiféle adó kivételével. Ez az adó lehet földadó, fejadó, tűzhelyadó, ablakadó vagy fogyasztási adó, mely utóbbi lehet vám vagy forgalmi adó. Ami a földadózt illeti, jól tudjuk, hogy milyen nehéz volt a parlament beleegyezését megszerezni ezen adó kivételéhez a Forradalom¹⁴⁵ idején, és hogy milyen sok csalást követtek el azért, hogy a birtokok valódi értékét eltitkolják, jóllehet az országot akkoriban nagy veszély fenyegette, és az új kormánynak égető szüksége volt pénzre. Azt is tudjuk, hogy milyen vizáltyt szült a tűzhelypénz nevű adó bevezetése II. Károly és II. Jakab uralkodása idején. Ismerjük, hogy milyen elégedetlenséget váltott ki a fejadó kivétele Vilmos király uralkodása alatt, és azzal is tisztában vagyunk, hogy milyen felfordulást okozott nemrégiben ebben az országban az a kísérlet, hogy az állami bevételt a dohány és a bor forgalmi adójának felemelésével növeljük. Tehát nem a kormány hibája, ha a szükséges pénzt a fogyasztási adókból kénytelen előteremteni, illetve azokból a vámokból, amelyeket a behozott áruk után kell fizetni, hanem az emberké, mivel nem engednek a pénzbehajtás semmilyen más módjának. Ezek az adók, elisme-

¹⁴⁵ A dicsőséges forradalom.

rem, bizonyos mértékben hátrányosan érintik kereskedelmünket és iparunkat; de a behozott árukra kifizetett vámot vissza lehet szerezni, ha azokat az árukat újra kiviszik az országból, és én hiszem, hogy nincs a világon még egy olyan ország, ahol a vámok és az adók kevésbé károsítanak a kereskedelmet és az ipart, mint minálunk. Azt is el kell ismerni, hogy a Porradalom után és különösen a jelenlegi királyi család trónra lépése óta mind a kereskedelem, mind az ipar nagy kedvezményekben részesült, amikor elfogadták azokat a törvényeket, amelyek majdnem minden árut felmentettek a kiviteli vám fizetése alól. Csak az olyan árucikkek képeznek ez alól kivételt, amelyek kivételét egyáltalán nem is szabadna megengedni, legalábbis anélkül nem, hogy az árát vám kivetésével jelentősen növelnék.

A másik alapelv, uraim, amelyet tisztelt képviselőtársam méltóztatott tudomásunkra hozni, az volt, hogy még háború esetén is annyi állami jövedelemre kell szert tenni egy évben, amennyi fedezi azon év kiadásait. Elismerem, hogy jó lenne ezt az alapelvet követni, ha erre lenne mód, de két ok is van, amely megghiúsíthatja és általában meg is hiúsítja ezt a törekvést. Először is, hogy azoknak, akik az adókat fizetik, ugyanúgy meg kell élniük, mint azoknak, akik belőlük élnek. Hogyan másként tudna az adófizető megélni, mint birtoka, illetve kereskedelmi vagy üzleti tevékenysége azon jövedelméből, amely az adók levonása után megmarad neki? A háború pedig könnyen válhat olyan megterhelővé és költségessé, hogy ha a teljes évre szükséges összeget be akarnánk hajtani, akkor nem hagynánk elég pénzt az adófizetőknek a megélhetésre. Ilyen esetben azonban kölcsönöket kényszerülünk felvenni. A másik ok, ami miatt a kormány gyakran eladósodik, a következő: a kormánynak nemcsak azt kell figyelembe vennie, hogy mennyi adót képesek az emberek kifizetni, hanem azt is, hogy mennyit és milyen formában hajlandóak erre fizetni anélkül, hogy az felkelésre ingerelné őket. Ez a megfontolás gyakran kényszeríti arra a kormányt, hogy kölcsönöket vegyen fel, és arra is, hogy ilyen tökéletlen módon biztosítsa a szükséges pénzt a közszolgálat számára, különösen akkor, ha egy távoli veszély elhárításáról van szó. Általában ugyanis az emberek nem fogják fel az ilyen távoli veszélyek jelentőségét, és nagyon vonakodnak nagy összegekkel hozzájárulni évi jövedelmükből azok elhárításához. (...) Most is részt veszünk egy szárazföldi háborúban, és folytatnunk is kell a részvételt, amíg nem sikerül biztos és tisztességes békét kicsikarnunk. Máskülönben, ahogy megmutattam, elkerülhetetlen pusztulás lesz a sorsunk. Ezért kell, hogy évről évre mindjobban eladósodjunk, mivel enélkül nem háborúzhathánánk, még a tengereken sem: és növelni kell az állami jövedelem azon típusából származó bevételt, amelyet vámoknak hívnak, hogy biztosítékot nyújtsanak a felvett hitelekre. Hiszem ugyanis, hogy egyik miniszter sem merné javasolni a földadó, az áblakadó vagy a forgalmi adó növelését. Még kevésbé merne egy miniszter kísérletet tenni a fejadó vagy a tűzhelyadó felélesztésére.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 315–316.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ A PONTCHARTRAINI URADALOM ÚRBÉRI ÖSSZEÍRÁSÁBÓL (1748)

Az 1692-ben megkezdett úrbéri összeírást 1746-ban másolták le és újították meg. A Pontchartraini grófság, amelyet XIV. Lajos emelt erre a rangra 1691 szeptemberében Louis de Pontchartrain (1643–1727) pénzügyi főellenőr, később kancellár érdemeinek elismeréseként, ekkor unokája, Jean-Frédéric Phélypeaux (1701–1781), Maurepas és Pontchartrain grófja, államminiszter tulajdonában volt. Az összeírás a feudális jogok és szokások – legalábbis elvi – továbbéléséről és számontartásáról tanúskodik. (S. T. P.) ➤

(...)

A Pontchartraini grófságtól függ Le Tremblay hűbértoka, amelyet Adrien Le Clerc lovag úr, Le Tremblay ura birtokol, s amely birtok nevezett helyen [ti. Le Tremblay-ban] terül el, s határa az említett Le Tremblay és Bazoches egyházközségek, valamint környékük területére terjed ki.¹⁴⁶

Mely hűbértokokon található egy szép kastély, árokkal erődítve, galambházzal, kápolnával, udvarral, kerttel. Tartozik hozzá egy erdőkből, [bérbé adható] gazdaságokból, házakból, szántó- és egyéb földekből, rétből, szőlőkből, malmokból, patakokból álló uradalom. Nevezett hűbértokokhoz tartozik census és pót-census,¹⁴⁷ földesúri jogon és a föld [hozama után] részint pénzben, részint természetben lerovandó járadékok. [A természetben szolgáltatandók a következők:] gabona, kappanok, tyúkok, tojás, madarak és más járandóságok, személyes és ígásrobot, melyet a hűbérek és nevezett hűbértok telkes gazdái tartoznak teljesíteni; [ezenkívül] adásvételi illeték,¹⁴⁸ birtokba iktatási illeték.¹⁴⁹

Le Tremblay nevezett uraságának teljes alsó, közép- és felső szintű bíráskodási joga¹⁵⁰ van hűbéresei és bérleti felett; teljes büntetési joga van valamennyi alattvalója [és a birtok] lakói felett; van bírása, ügyésze, törvényszéki írnoka, jegyzője, törvényszolgái, vad- és halőrei, az udvarház előtt található törvényszéke és bírósága, valamint pellengére és felállított bitója.

Nevezett hűbértok jogán Le Tremblay urának örletési, továbbá vásártartási és préselési jogai vannak, valamint erdeihez erdőbirtósága, útfelügyelői joga, borszállítási,¹⁵¹ csapra verési illetéket, hegyvámot¹⁵² és bírságokat szedhet, ellenőrizheti a mértékeket; a fent említett birtok hűbéresei és a szóban forgó hűbértok alattvalói és telkes gazdái esküvőjének alkalmából a hely biztosításának címén is bizonyos díj illeti meg; joga van ahhoz, hogy saját borát kimérve árusítsa minden évben egy hónapon át, azon a napon és időszakban, amikor neki tetszik, mely idő alatt az ő engedélye és beleegyezése nélkül tilos minden hűbéresnek és alattvalójának saját borát eladni vagy kimérteni a birtok területén, elkobzás és hatvan párizsi sou büntetés fizetésének terhe alatt. Vadászati joga van az említett birtokhoz tartozó Cors és Cry erdeiben és földjein mind vaddisznóra, mind másfajta vadra. Elkobzási és háramlási joga van, illetve megilletik a végrendelet és örökösök nélkül a joghatósága alatti területen elhunyt idegenek után maradt javak.¹⁵³ Megilleti a gazdátlan [ul lelt] jószág birtoklási joga és minden más jog, amely egy pallosjoggal bíró földesurattal megillet.

¹⁴⁶ Pontchartrain, Le Tremblay-sur-Mauldre és Bazoches-sur-Guyonne: Yvelines megyei települések Párizs nyugati vonzáskörzetében.

¹⁴⁷ Cens és surcens. Utóbbi a jobbágytelek (úrbéres föld) után fizetett rögzített összegű pénzszolgáltatást (census) kiegészítő pénzjáradék volt.

¹⁴⁸ Lods et ventes: az úrbéres telek eladásakor az eladó, illetve a vásárló által a földesúrnak lerovandó illeték (a telke értékének $\frac{1}{12}$ -ed és $\frac{1}{20}$ -ad része között mozgott). A 16. századról egyre inkább csak a vásárlónak kellett lerónia a rá eső részt.

¹⁴⁹ Saisines és arrière-saisines (másként dessaisine-saisine): az úrbéres föld elidegenítésének és átadásának bíró közreműködésével lebonyolított aktuusa, s az ezért lerótt kis összegű díj, amelyet vétőre-nek neveztek.

¹⁵⁰ A felső szintű bíráskodási joggal (azaz pallosjoggal) bíró földesúrnak jogában állt mindenfajta polgári vagy büntetőben ítélezni, még halálos ítéletet is hozhatott. A középszintű bírói jog a polgári perekben hasonló jogosítványokat jelentett, míg a büntetőügyek esetében csak a 75 tours-i sounál kisebb bírságot maguk után vonó perekben engedett illetékességet. Végül az alsó szintű bírói jog polgári perekben csak a 75 tours-i font bírságot nem meghaladó személyes ügyekre, míg büntetőügyekben a 7 tours-i sou 6 dénár bírsággalható esetekre terjedt ki. Az alsó vagy középszintű bíráskodási joggal felruházott földesúrnak jogában állt a kompetenciáját meghaladó ügyek gyanúsítottjait is letartóztatni, de át kellett adja őket a felsőbb szintű bíróságoknak.

¹⁵¹ Rouage: a szekéren szállított bor után szedett illeték, perçage: a földesúrnak járó illeték minden csapra vert hordó után.

¹⁵² Forage: bor és más szeszes italok után fizetendő járadék a földesúrnak.

¹⁵³ Droit d'aubaine.

A szóban forgó hűbértartokhoz tartoznak és alhűbér¹⁵⁴ címén Maurepas grófjától függenek a következő birtokok:

Elsőként a Le Fresneau-i birtok,¹⁵⁵ mely a marcoussis-i egyházközségben¹⁵⁶ fekszik, s amelyet Portail úr, a Párizsi Parlament tanácsosa birtokol. Nevezett birtokhoz uradalom, udvarház és a földesúri hatalom alá vetettek feletti joghatóság tartozik.

Másodjára a Thorel-birtok, amely a houdani egyházközségben¹⁵⁷ fekszik, s jelenleg Pierre Vion nemesúr, Tessancourt ura birtokolja, melyhez udvarház, galambház és birtokba iktatási illeték [szedési jog] tartozik.

Harmadjára a Saveton-birtok, melyet Le Tremblay említett ura bír. Ez kilenc *arpent*-nyi,¹⁵⁸ Le Tremblay és a Le Val-i malom között elterülő földből áll, amelynek bérlői 14 sou censzt fizetnek.

Negyedszerre a Dézsmacsúrnek nevezett birtok,¹⁵⁹ mely Bazoches-ban található, s amelyet Jean Gilbert birtokol. Nevezett Gilbert-t illeti meg minden tizedik az említett dézsmacsúrbe hordott kékék közül.

Mindezen említett hűbér- és alhűbértartokok után Le Tremblay ura uramnak, Maurepas és Pontchartrain grófjának hűbéri esküvel és tiszteletadással, hűbérátruházási illetékek vagy ötöddel,¹⁶⁰ birtokba iktatási illetékekkel és más, a szokás szerinti kötelezettségekkel tartozik.

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours polycopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994. 58.)

(Botos Máté fordítása)

☞ A FRANCIA VIDÉKI ÉLETRŐL

Részlet Louis Simon (1741–1820) Felső-Maine vidéki szitaszövet-készítő feljegyzéseiből a vidéki lakosság életszínvonalának 18. századi emelkedéséről. (S. T. P.) ☞

(...)

Az én időmben jelent meg a pamut, először a leggazdagabb asszonyok ékeskedtek vele, később a köznép, és végül a szolgák és még a szegények is. Aztán divatba jöttek az orange-i vásznak és a karton¹⁶¹ a nemesasszonyok, majd a többi asszonynép körében. Posztóruhát is csak a nemeseken láttunk azelőtt, hogy a nagy utak megépültek volna. A nép, még a legtehetősebbek is szálás sávolyt hordtak, a többiek csak fekete-fehér csíkos vászonba öltöztek. A nagy utak megkönnyítették a kereskedelmet, megjelentek a külföldi portékák, mivel a szállítás nem volt olyan drága. (...)

Akkoriban ismertük meg a krumplit vagy más néven burgonyát. Az első pirosak voltak és hosszúkásak, kesernyések, aztán jött a fehér krumpli vagy más néven kolompér, ez édes volt, és a kerek krumpli, amelyet lyoni krumplinak neveztek, aztán a sárga krumpl-

¹⁵⁴ Arrière-sief.

¹⁵⁵ Valószínűleg Fresneaux-Montchevreuil, Oise megyében, Párizs északnyugati vonzáskörzetében.

¹⁵⁶ Feltehetően az Essonne megyében található Marcoussis, 3 km-re nyugatra Montlhérytől.

¹⁵⁷ Houdan: kantonszékhely Yvelines megyében.

¹⁵⁸ Arpent: régi francia területmérték. 1 párizsi arpent: 3418,868 m², 1 „törvényes” arpent (arpent d'ordonnance): 5107,12 m².

¹⁵⁹ La Grange dixmeresse.

¹⁶⁰ A hűbértartokot családjában adományozás vagy házasság útján átruházó hűbéres *relief* vagy *rachat* néven a birtok egyévi jövedelmét tartozott hűbérurának leróni. Az ötödöt a hűbértart eladásakor kellett hogy kifizesse a hűbérúrnak az eladó.

¹⁶¹ Az eredetiben: indienne.

li, mind közül a legjobb, mert a legédesebb. Volt még fekete krumpli is, de az nem valami bőven termő. Nem hiszem, hogy el kéne mondanom, miért oly hasznos ez a termék, úgyis mindenki tudja ezen a vidéken.

Akkortájt láttunk először törökбұзát is: kezdetben nem tudtuk, mit kezdjünk vele. A kertbe ültettük, és hagytuk, hadd nőjön kedvére. Aztán kiültettünk néhány tövet a mezőre, olyan földbe, amelyet az előző évben parlagon hagytunk, és ez bevált. Ahogy a krumpli esetében is, a parasztok – okulva tapasztalataikból – rájöttek, mi módon juthatnak bőséges terméshez.

A fenyők errefelé nemigen öregebbek nálam. Amikor a világra jöttem, talán ha száz akadt La Fontaine-ben, meg még volt néhány a Le Maurier-birtokon is. Azt beszélik, hogy Dorvaux úr – annak a Dorvaux-nak a nagyapja, aki velem egy időben született – hozatta még őket Bordeaux-ból. Ezért is nevezik bordeaux-i fenyőknek őket. Van még vagy négy-öt másfajta fenyő is, de ez, amelyik meghonosodott itt nálunk, ez hozza a legtöbb hasznót, mert ez terjeszkedik és nő a leggyorsabban. Nagy szerencse, hogy ezen a vidéken is így elterjedt, mert minden más fa nagyon drága. (...)

Az én időmben kezdtek el nálunk sajtot készíteni. Úgy tizenöt éves lehettem, amikor egy asszony költözött La Suze-ből hozzánk La Fontaine-be. Ő árult először aludttejet. Azt nálunk azelőtt a disznóknak vagy a szegényeknek adták. Ő készített itt először sajtot. Két souért adta kilóját, a savós tejet pedig két liard-ért,¹⁶² és aztán már magunk készítettünk sajtot belőle.

A Felső-Maine északi részén található Nouans község plébánosa hasonlóképpen emlékszik vissza ezekre az időkre:

Kevesen laktak errefelé, de mindannyian jólétben és jámborságban éltek, a vidék termékeny és jól művelt, akár egy kert, (...) még a kevésbé módosak eledele is tápláló volt és bőséges, (...) a déli és esti étkezésnél a levest valamilyen hús- vagy tojásétel, valamint főzelék követte, (...) a tanyákon főleg szalonnából, vajból és almaborból fogyott rengeteg, (...) a férfiak és a nők ruhái igaz, helyben font és előállított gyapjúszövetből és pamutból készültek, de takarosak voltak és jómódról tanúskodtak. Már odaérkezésem első napján nagyon meglepett, hogy a leggazdagabbak és a bérlők ruházatát nem lehetett megkülönböztetni a nap-szamosokétól, sőt a szegényekétől sem (...) – persze csak vasárnap és ünnepnapokon. (...)

(Jean-Marie Constant: *La société française aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, Ophrys, 1994. 126–127., 128.)

(Tóth Réka fordítása)

☞ MANUFAKTÚRA ALAPÍTÁSÁNAK ENGEDÉLYEZÉSE LISSZABONBAN (1761)

Pombal márkí (1699–1782) 1750 és 1777 között Portugália első minisztereként szinte egyedül irányította az állam gazdasági életét. Az alábbi feljegyzés, melyet a kereskedelmi tanács titkárságán készítettek, fejlődőben lévő manufaktúráipart mutat. ☞

Március hónap 3. napján megjelent királyságunk kereskedelmi tanácsa titkárságán, az Achada utcában João Correia, a Braga érsekséghez tartozó Santa Marinha de Alheira egyház-község tagja, Vila de Barcelos-i lakos.

Bemutatott nekem egy kérvényt, amelyben a Kereskedelmi Tanácsnak bejelenti, hogy

¹⁶² Rézpénz. Értéke 3 dénár, illetve ¼ sou.

saját – csecsebecséket előállító – manufaktúrájában különböző csatokat, gombokat, kereket és önből készült stilizált növényi díszeket készít.

Híret vette felség január 28-i döntésének, melyet 1761. február 9-én kelt dekrétumában tett közzé. Ebben megengedte a királyság összes lakosának, hogy a fenti tárgyakat előállíthassa, feltéve, hogy a szóban forgó mesterség általa készített remekét bemutatja a kereskedelmi tanácsnak, valamint engedélyt kér arra, hogy saját műhelyt nyisson.

Az ebben a kérvényben foglaltakat engedélyeztem, meghagyván, hogy kössön szerződést egy portugál mesterrel, de azzal a feltétellel, hogy négy hónapon belül eleget tesz az ebben az iratban foglaltaknak, [bemutatja a remeket] azon büntetés terhe mellett, hogy ennek elmulasztása esetén a neki kiadott engedélyt visszavonjuk. Ezen kívül azt a feltételt is teljesítenie kell, hogy az a mester vagy inas, akit betanításra felfogad, 5 évig csak a műhelyének dolgozhat, és nem fizet adót.

Hasonlóképpen meg kell ígérnie, hogy a tanács engedélye nélkül nem fogad fel külföldi mesterembert.

Miután szerette volna megkapni az említett engedélyt, nem habozott a feltételeket elfogadni, alávetette magát azoknak. Kérte, hogy mindezt írjam le, és ő majd a szokásos jelet alájegyezi, tudniillik nem tud írni.

A mondott João Correia megígérte, hogy teljesíti a kérvényben foglalt feltételeket, melyeket neki szóban is elmondtam.

Liisszabon, 1761. március 3.

(Jorge Borges de Macedo: *A situação económica no tempo de Pombal*. Lisboa, Moraes, 1982. 145.)

(Rubint István fordítása)

➤ BERNARD WARD SPANYOLORSZÁGRÓL (1762)

Bernard Ward ír származású, spanyol állampolgárságot nyert közgazdász. Főműve az 1762-ben megírt, de csak halála után, 1779-ben kiadott Projecto económico (Gazdasági tervezet). Gazdasági elméletei merkantilista alapokból táplálkoznak. Arbitrista gondolkodóként tartják számon. 1750 és 1754 között a spanyol kormány megbízásából körutazott Európában különböző államaiban, hogy felmérje és tanulmányozza gazdaságuk hátterét. Ward az itt szerzett tapasztalatait felhasználta munkásságában. (K. Z.) ➤

Senki sem kétli, hogy Spanyolországnak megvan az az előnye, hogy képes saját érdekeit érvényesíteni, de az is köztudott, hogy kevésbé használja ki a lehetőségeit. Sok vitát folytatnak erről mindig is, de a károk okairól szóló eszmefuttatások helyett inkább az orvoslás módjaival kapcsolatos véleményünket fejtenénk ki.

Spanyolország legelőnyösebb tulajdonságainak számít termékeny földje, kiváló gyümölcsai, jó éghajlata, kedvező feltételei a kereskedelem számára, jó kikötői, öntözésre és sok ezer egyéb célra használható nagy és kis folyói, a nagylelkű nemzet, felvilágosult, uralkodóját szerető és rendeleiteinek engedelmeskedő nép. Alkotmánya elfogadja a király abszolút hatalmát, engedi, hogy a király saját belátása szerint jót cselekedjen. Ő egy olyan nagy és nagylelkű király,¹⁶³ aki nem kíméli kiadásait, és fáradhatatlanul virraszt, hogy megeremtsen alattráloí jólétét.

Spanyolország amerikai birtokai nem szigetekből és gyarmatokból, hanem a világ leg-gazdagabb bányáival és legértékesebb termékeivel rendelkező, nagy kiterjedésű birodalmakból és királyságokból állnak. De a legfontosabb előnye, melyet semmilyen más monar-

¹⁶³ III. Károly (1759–1788).

chiának sem sikerült elérnie, a termékeink és kereskedelmi áruink fogyasztása az Újvilágban. Ha kereskedelmünket arra a szintre fejlesztjük, amelyre csak képesek vagyunk, anélkül, hogy bárki is megakadályozná, akkora gazdagságra és bőségre tennénk szert, hogy ha valamennyi spanyol kézműves és földművesgazda akarna is lenni, valamennyi találna helyet termékeinek az Indiák piacain.

Hány millióba kerül a többi nemzetnek, hogy [kereskedelmi] lerakatokat hozzon létre? És milyen véres háborúkat kell viselnie ahhoz, hogy fenntartsa [birtokait] a Spanyolországéhoz képest sokkal alacsonyabb szintű kereskedelme érdekében. (...) Látható, hogy ez a fontos ügy [a kereskedelem] milyen elmaradott állapotban van még, hiszen Franciaországnak évente negyvenmillió peso haszna van gyarmataiból, mely négyszer annyit jelent, mint amekkora hasznót Spanyolország húz az egész Újvilágból. (...)

Területét illetően Spanyolország valamivel kisebb, mint Franciaország, négyszer nagyobb, mint Anglia (nem számítva bele Skóciát és Írországot), és hatvanszor nagyobb, mint Hollandia.

Általában úgy vélik, hogy Franciaország 18–20 millió közötti, Anglia a legfrissebb számítások szerint 5,5–6 millió, Hollandia másfél millió lakossal rendelkezik. Látható, hogy Franciaországnak két és félszer annyi a lakossága, mint Spanyolorzágnak (a kataszteri felmérés szerint az utóbbinak 8 millió lakosa van), Angliához képest körülbelül háromszor, Hollandiához képest tizenegyszer annyi a lakosok száma.

Az uralkodónak fizetett adóban mutatkozik meg a legnagyobb eltérés ezek között az országok között. Franciaországban háromszor annyit adnak, mint Spanyolországban, Angliában ugyanolyan földterület mellett tízszer annyit, Hollandiában hússzor többet.

Mivel Spanyolország földjei sokkal jobbak az említett országokéinál, az eltérés a lakosságon és az iparon múlik. Rájuk épülnek azok az alapok, amelyekből a spanyol monarchia nagysága és boldogsága függ. (...)

Ami az ipart illeti, az, közismerten, annyira elmaradott, hogy még annak a kevés lakosnak, akivel mi rendelkezünk, a kisebb hányada sem foglalkozik vele. Ugyanakkor, bár Spanyolország lakossága kicsiny, néhány milliónyit is kitesz a henyelők száma, akik esznek, de nem dolgoznak, és nagy terhet jelentenek az állam számára.

Az amerikai ügyek még sokkal rosszabb állapotban vannak, pedig nagyon fontosak Spanyolország számára. Nem élt a földön még olyan uralkodó, akinek hasonló kiterjedésű gyarmatai lettek volna [mint a spanyol királynak. Oly módon kellene render teremteni, hogy] fejleszteni kellene a kereskedelmet, hogy táplálja és növelje a spanyol ipart. Meg kellene szüntetni a csempészetet, új, eddig nem elterjedt iparágakat kellene meghonosítani. A sok millió műveletlen indiánból hasznos alattvalót kellene nevelni, növelni kellene a bányák jóvedelmét, be kellene vezetni az új gazdasági módszereket, gépeket és találmányokat, ahogy Magyarországon, Szászországban és Svédországban tapasztaltuk. (...)

Spanyolországban a három legkevésbé kihasznált dolog, ami egy lüktető monarchia nagyságát és bőségét megalapozza, a következő: a föld, az ember és a pénz. Angliában és Hollandiában nem lehet látni egy arasznyi megműveletlen földet vagy egy lődörgő embert sem, sőt pénzt sem, amelyet ne forgatnának vissza a kereskedelembe. Ez az oka annak, hogy ezek a nemzetek ilyen virágzóak. Bizonyossággal állíthatjuk azt is, hogy ezek az államok eljutottak az általuk elérhető legmagasabb csúcsra. De nem állítható ez Spanyolország esetében, bár gazdag tartalékokkal rendelkezik, és ha egy napon ezeket majd saját céljaira fel is tudja használni, akkor hatalma és gazdagsága egész Európa irigységét fogja kiváltani: 10 ezer négyzetmérföldnyi kiváló földet [birtokol], 2 vagy 3 millió [munkára váró] henyelő [él területén], és rengeteg millió peso van eltemetve a spanyolok ládáiban. Van-e a világon ennél gazdagabb, kiaknázásra váró bánya? Erre irányul figyelmünk, ezen alapul tervünk. Az alábbiakban kifejtjük, hogyan használjuk fel forrásainkat, hogy vegyük rá a henyelőket, hogy műveljék ma még terméketlen földjeinket, vagy foglalkoztas-

sák őket más munkahelyeken. Ha ez a terv megvalósul, tízszer annyi bevételünk lesz, mint amennyit most az Indiák hoznak nekünk. Mindez evidencia az alábbi számítások alapján.

Spanyolországban – semmi kétség – van 1 millió férfi és 2 millió nő, aki nem dolgozik. Ha foglalkoztatnánk őket, úgy, hogy minden férfi keressen naponta 2 reál és minden nő egyet, akkor az év 250 munkanapján 100 millió escudót keresnének.¹⁶⁴

Nemcsak a henyélőket lehet a királyság számára hasznossá tenni, hanem a dolgozó embereket is lá lehet venni arra, hogy kétszer annyit dolgozzanak. Hatékonyabb irányításuk érdekében meg kellene nekik adni azt a segítséget, amellyel eddig nem rendelkeztek.

Hogy bizonyítsam, hogyan lehetne (...) előmozdítani bizonyos ügyeket, csak egy jelentéktelennek látszó példát emelnék, ki, a fonónőkért. Spanyolországban egymillió nő él, aki orsóval fon. Ha az orsót rokkára cserélnénk, akkor négyszer-ötször annyit fonhatnának. Nyereségük 20 millió escudóval növekedne évente. A királynak háromszor annyi jóvelme lenne, mint az Indiából összesen, és többet kapna, mint a Kasztíliai Királyság teljes évi adója.

Ha ilyen egyszerűen így lehetne fejleszteni a spanyol ipart, akkor milyen lehetőségeket rejtenek magukban a két kontinensen elterülő spanyol gyarmatok? Milyen növekedést jelentene a selyemtermelés, ha kiterjesztenénk a két Kasztíliára, Extremadurára, Andalúziára? Milyen fejlődést lehetne elérni a mezőgazdaság valamennyi ágában, ha a legjelentősebb folyóinkat öntözésre használnánk és hajózhatóvá tennénk, s így közvetlen kapcsolatot teremtenénk a királyság valamennyi tartománya és a tenger között? Ennek eredményeként terményeink ára megemelkedne, a földműves legalább a kétszeresére növelné földterületét, és biztos az, hogy természet kedvezőbb áron tudná eladni.

Bár számos témával foglalkozhatnánk, a nemzet gyarapodásának és gazdagságának alapvető feltétele a szegényeink foglalkoztatásában rejlik. Ennek megvalósításában segít bennünket az, hogy rendelkezünk azzal az előnnyel, hogy néhány terményben bővelkedünk, és munkát adhatunk a gyerekeknek és a nőknek. (...)

Aminek a leginkább ösztönző hatással kellene lennie ránk, (...) az, hogy gondolkodjunk el: ha nem tesszük meg a szükséges intézkedéseket érdekeink védelmében, akkor nemcsak új és kiváló lehetőségektől fosztjuk meg magunkat, hanem azt is elveszítjük, amink van.

Vegyük figyelembe, hogy Európa politikai rendszerében ma önmagában semelyik hatalom sem nagy vagy kicsi, gazdag vagy szegény, hanem egymással való összehasonlításban [állíthatjuk] így, amelyik nem fejlődik, az lemarad [a többitől], míg a többiek előrehaladnak.

II. Fülöp még Portugália meghódítása előtt¹⁶⁵ Európa leghatalmasabb fejedelme volt. Spanyolország ma ugyanazokkal az államokkal rendelkezik, kivéve Itáliát és Németalföldet, bár ez utóbbiak semmi erőt és gazdagságot nem tettek hozzá a [spanyol] koronához.¹⁶⁶ A helyzet ma az, hogy II. Fülöp kora óta az összes szomszédos állam növelte hatalmát, mi pedig lemaradtunk. Anglia a legjobb politikusainak írásai szerint most ötször olyan gazdag, mint a múlt század elején volt. Még többet fejlődött Hollandia. Ha a gazdagság fejlődését a királyi bevételei alapján ítéljük meg, Franciaország sem marad hátra ebben az összehasonlításban. (...)

Spanyolországban ma az (...) emberek azt hiszik, már akkor is sokat tettek, ha csak fenntartják a régi állapotokat, és ezt nagyon bölcs magatartásnak tartják. Pedig csak arra jó, hogy örökkévalóvá tegye ebben a királyságban a túlkapásokat, a tétlenséget, a letargiát, ami teljes mértékben ellentmond a monarchia érdekeinek. (...)

¹⁶⁴ A XVI. században 1 escudo 350 maravedit ért, míg 1 reál 34 maravedit, tehát nagyjából 10 real tett ki egy escudót. Ha a szövegben szereplő adatunkat átszámoljuk, akkor 1 escudo ekkor már 22,5 reálért ért.

¹⁶⁵ II. Fülöp (1556–1598) 1580-ban csatolta Portugáliát.

¹⁶⁶ Portugália 1640-ben szakadt el, Spanyol-Németalföld és az itáliai birtokok a spanyol örökösödési háborúban (1701–1714) veszték el.

(*Historia de España* XII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1985. 54–57.)
(Sebestyén Éva fordítása)

➤ ANGLIA ÁLLAPOTÁNAK MEGBECSÜLÉSE RÉSZADATOKBÓL (1770)

Arthur Young (1741–1820) gyakorló gazda, agrárszakíró és közgazdász a 18. század utolsó harmadának egyik legismertebb és legnagyobb hatású mezőgazdasági publicistája volt. Három egymást követő utazás során bejárta Angliát és Waleset, hírnevét az ezek során az egyes vidékek gazdaságáról, a művelési módszerekről tett megfigyeléseit rögzítő könyveivel alapozta meg (1768–1771); később franciaországi tapasztalatainak (1787–1789) közreadásával fokozta. Észak-Angliában összegyűjtött adataiból megkísérelte arányosan felmérni a királyság évi bevételét. Az így kapott számok csupán becslésnek tekinthetők, de mégis hozzávetőleges képet adnak arról, hogy 1770-ben az ország gazdasága még túlnyomó részben a mezőgazdasági termelésen alapult. ➤

(...)

Terjesszük ki most vizsgálódásunk körét, és vessünk egy futó pillantást az ország egészére.

Mezőgazdaság

A mezőgazdasági terményekből származó jövedelem:	60 000 000
Az erdők, a faanyag, az édesvízi halászat, a parkok és a különböző bányák feltételezett hozama:	6 000 000
	66 000 000

Ipar

Az előttem fekvő öt beszámoló átlaga alapján a gyapjúhoz a feldolgozás által adott érték:	7 000 000 £
A bőrmegmunkálásra fordított munka, nem számítva a mezőgazdasági munkában felhasznált cikkek fogyasztását (mint cipők, térdnadrágok, kocsik, székek, zablák stb.) körülbelül:	4 000 000
Az ólom, az ón, a vas, a réz, stb. megmunkálásából, amely az ország egyik legnagyobb, ha nem a legnagyobb iparága, a hozzávetőleges jövedelem:	6 000 000
A len és a kender, az üveg, a papír, és a porcelán, körülbelül:	2 000 000
A selyem és a gyapot valószínűleg sokkal többet tesz ki mint:	1 500 000
	20 500 000

Ezen tételek mellett fel kell tüntetni az összes olyan iparos jövedelmét, akik az ország különböző vidékein dolgoznak (a nehéziparban dolgozók kivételével), mint például az asztalosok, a kőművesek, a műbútorasztalosok, a kárpitosok, az üvegesek stb., együtt a számtalan boltossal. Az összes előállított érték, nem számolva a fent felsorolt iparágakat, hatalmas méretekre rúghat. Mégis, hogy ne essünk túlzásokba, tételezzük fel, hogy minden foglalkozást beleértve, ami fentebb nem került felsorolásra, ennek mennyisége:	6 500 000 £
	27 000 000

Kereskedelem

A kereskedelemből származó jövedelem nagyságát illetően csak találgatni tudunk, de ha figyelembe vesszük, hogy a kereskedelem nemcsak a kereskedőket foglalja magába, hanem azt a rengeteg embert is, akiket a kereskedők foglalkoztatnak, mint például a tengerészeket, a hajókészítőket, a csónakosokat, az írókat, a portásokat, a szolgákat, és rengeteg egyéb más foglalkozást űzőket stb., akkor valószínűleg az is jelentős méretekre rúg, tegyük fel:	10 000 000
Az állami jövedelem, ha levonjuk az államadósságra külföldre fizetett kamatokat:	9 000 000
A mezőgazdaságban, az iparban és a kereskedelemben eszközölt megtakarítások kamatai, nem számítva a közalapítványokat, amelyek az utolsó tételben szerepelnek; és a gazdák által felvett hitelek összegét (mint például a jelzálogkölcsönök, a körvényesített kölcsöntartozások), kitesznek:	5 000 000
A jog, az orvostudomány, a művészetek, irodalom stb. teremtette jövedelem nem lehet kevesebb, mint:	5 000 000
Összegzés	
A föld	66 000 000
Az ipar	27 000 000
A kereskedelem	10 000 000
Az állami bevételek	9 000 000
A kamatozó eszközök	5 000 000
A jog, az orvostudomány stb.	5 000 000
Anglia teljes jövedelme	122 000 000

Még a legfigyelmetlenebb olvasónak is rögtön szembetűnhet, hogy milyen sok lehetséges jövedelemforrás és jövedelemfajta maradt ki a fenti táblázatból. Én azonban nem töreksem túlzott pontosságra egy olyan kérdésben, amely nem igényel ilyen pedantériát. Minden, amit ezzel bizonyítani próbáltam, az, hogy az emberek összjövedelme nagyon jelentős, főleg ha összevetjük azzal az összeggel, amelyre a közügyek intézéséhez szükség van, és hogy több mint valószínű, hogy ez az összjövedelem jelentősen meghaladja a száz-milliót. (...)

A királyság mezőgazdasága stb. áttekintése után úgy érzem, hogy jó okkal kijelenthetem, hogy Anglia jelenleg gazdag és virágzó ország; hogy mezőgazdasága összességében jó és élénk, és napról napra csak fejlődik; hogy szorgos szegényei jól tápláltak, jól öltöztettek és jó körülmények között élnek, és mi több: mindez elfogadható költségen; a létszükségleti cikkek ára mérsékelt; hogy következőképpen a népesség is gyarapszik; hogy a munkaerő ára általában magas, ami magában is a politikai egészség egyik legszembetűnőbb jele; ugyanakkor ez a bér nem annyira magas, hogy olyan káros következményektől kellene tartani, amelyeket korábban jóstoltak; hogy a különféle rangú és rendű emberek nagyon vagyonosnak tűnnek, és abból, hogy majdnem mindenütt sok köz- és állami épület, díszes park, pázsit, ültetvény és víz stb. van, amelyek mind nyilvánvaló bizonyítékai a jólétnek és a boldogságnak. Hogy ezek a középítkezések arról árulkodnak, hogy az állam gazdag; ennek bizonyosságául csak meg kell néznünk a hajózást, az utakat és a középületeket. Ha ezek

a jelek együtt nem tanúskodnak elég világosan a királyság virágzásáról, akkor beismerem, hogy teljesen félreismerem a helyzetet. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 425., 427–429.)

(Szakály Orsolya fordítása)

⇒ EGYHÁZKÖZSÉGI GYŰLÉS PIKÁRDIÁBAN (1773. FEBRUÁR 20.)

Az alábbi jegyzőkönyv betekintést enged a falusi önkormányzat működésébe. Megtudhatjuk, milyen típusú ügyekre terjedt ki hatásköre, kik hajtották végre határozatait, honnan származott a szükséges anyagi fedezet (közös földek elidegenítése), s végül milyen módon kapcsolódott az önkormányzat az állami igazgatás felsőbb szerveihez. (S. T. P.) ⇒

Az 1773. esztendőben, február 28-án vasárnap Saint-Acheuil¹⁶⁷ egyházközség előljárója, lakói, testületei és közössége a harang szavára egybegyűltek a szokásos helyen és módon. A gyűlésben Perrin úr, fentnevezett közösség előljárója [a következőket] terjesztette elő:

1. Mivel falujuk egy völgyben fekszik, útjai és utcái oly mértékben megrongáltattak a minden oldalról lezúduló vadzvízek által, hogy járhatatlannak váltak, és lehetetlenség közlekedni rajtuk a kocsik széttrésésének veszélye nélkül, ami többször meg is esett a legutóbbi aratás idején. Ezen utak megjavíttatása azonban nagy munka, s mivel a falu csak kilenc lóval és tizenöt napszámossal bír, ezt a munkát csak jelentős idő ráfordítása árán végezhetnék el, mely idő pediglen gyakran éppoly értékes a földművesek, mint a napszámosok számára, akik két kezük munkájából remélik a megélhetést.

2. A híd azon árok felett, amelyben a vadzvízek lefutnak, igen rossz állapotban van, s megjavíttatása igen sürgős lenne avégett, hogy teljes romlása elkerülhető legyen. Ezen javítási munkálatok minden esetben szükségeltetnek, valahányszor az áradások végbemennek, ami igen gyakran megismétlődően egy ilyen kis közösség számára tetemes költséget képez.

3. Pierre Frichonnak, a közösség régi előljárójának örököseivel szemben 27 fontos tartozás áll fenn, amelyet nevezett az egyházközség érdekében adott ki és előlegezett meg. Törvényes tartozásról lévén szó, jogos, hogy az örökösöknek megtérítsék ezt az összeget. Más módot azonban nem ismer mindeme kiadások fedezésére, mint hogy a közösség földjéből elidegenítsenek egy darabot. Az elidegenítésből befolyó pénz szolgál majd a falujuk utcáinak és útjainak javításán, valamint a fent említett híd karbantartásán dolgozó földművesek és napszámosok bérezésére, ebből térítik majd vissza nevezett Frichon örököseinek a nekik járó huszonhét fontot, illetve fedezik az összes továbbiakban felmerülő és a közösséget terhelő kiadást.

Miért is az előterjesztés megvitatásra bocsátatván, nevezett lakosok elismerték, hogy ez a megoldás annál is inkább előnyös számukra, mivel jószágaik kárvallása nélkül elidegeníthetnek tizenöt esztendőre két journeaux¹⁶⁸ ingaványos [legelőt], melyek részét képezik a négy [journeaux-nyi] úgynevezett „kis szittyósnak”. Határozatot hoztak, hogy alázatosan kérik az intendáns urat, amint jelen frás útján kéri is, hogy szíveskedjék jóváhagyni ezt a határozatot, és következésképp rendelje el, hogy Lesenne úr, doullens-i meghatalmazott képviselője előtt a szokásos módon kerüljön sor a fent említett két journeaux ingaványos [legelőnek] részenként tizenöt teljes és egymást követő esztendőre történő elidegenítésére a legtöbbet ígérő számára. Tegye az árverésen nyertesek kötelezettségévé, hogy [a terü-

¹⁶⁷ Bernaville kanton, Amiens kerület, Somme megye.

¹⁶⁸ Régi francia területmérték: 25 088 négyzetláb: 3192,780 m².

letet] teljesen árkolják körül. Az árkok pedig hat láb¹⁶⁹ szélesek és négy láb mélyek legyenek. [A nyerteseknek] mindazon egyéb feltételeket is teljesíteniük kell, melyeket fentnevezett Lesenne úr támaszt az említett árverés során.

Készült, elfogadtatott és aláíratott a fenti gyűlés alkalmával, a fenti napon és esztendőben.

(Joël Cornette – Nicole Lemaître: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours polycopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994. 47.)
(Botos Máté fordítása)

⇨ TÖRVÉNY A KELET-INDIAI TÁRSASÁG MŰKÖDÉSÉNEK SZABÁLYOZÁSÁRÓL (1773)

1772-ben a Kelet-indiai Társaság hitelválságba került. A kormány ugyan nagy összegű kölcsönnel segítette ki, de cserébe jelentős igazgatási reformokat követelt. Erről intézkedik az 1773. évi törvény (Regulating Act), amely az Indiát kormányzó elnökségek közül kiemelte a bengáli igazgatóságot. Ennek élére főkormányzót és négy főből álló Felsőbb Tanácsot helyezett. Az első főkormányzó Warren Hastings (1732–1818) lett, akit később visszaélésekkel vádoltak, végül, 1795-ben felmentettek. A törvény nem bizonyult hatékonynak, mégis jelentős, mert ez volt a brit kormány első közvetlen beavatkozása a társaság ügyeibe s így a szubkontinens igazgatásába. (K. L.) ⇨

(...)

VII. Továbbá, a nevezett társaság indiai ügyeinek jobb igazgatása érdekében a mondott hatalom által kimondjuk, hogy a bengáli William-erőd elnökségének kormányzására egy főkormányzót és négy tanácsost nevezünk ki. A bengáli William-erőd kormányzójára és elnökségi tanácsára bízunk ezen elnökség területének teljes polgári és katonai igazgatását, illetve Bengál, Bahar és Orissa királyságaiban a területi terjeszkedés és az összes bevétel szabályozását, kezelését és kormányzását, mindaddig, amíg ugyanazon meghódított területek és az elnökségekből származó jövedelmek a nevezett egyesült társaság tulajdonában maradnak. Hasonlóképpen felruházuk őket minden tekintetben az összes joggal, amellyel jelenleg az elnökség és a tanács vagy egy választott bizottság ezen királyságokban rendelkezik vagy rendelkezni fog. (...)

IX. Továbbá a mondott hatalommal azt is kimondjuk, hogy a fent említett főkormányzó és tanácsa vagy a tanácstagok többsége rendelkezni fog és ezennel felruháztatik azzal a joggal, hogy felügyelje és ellenőrizze Madras, Bombay és Benccoolen elnökségeinek kormányzását és ügyvitelét, olyannyira, hogy Madras, Bombay vagy Benccoolen elnökének és tanácsának egyelőre ne legyen joga olyan parancsot kiadni, amely ellenségeséget szít, sem hadat üzenni bármelyik indiai fejedelemtől vagy más hatalomnak, sem békétárgyalásokat folytatni vagy békeszerződést, vagy más szerződést kötni bármelyik indiai fejedellel vagy más hatalommal, anélkül hogy előtte meg ne szerezné a mondott főkormányzó és tanácsa hozzájárulását és beleegyezését. (...)

X. Továbbá, a mondott hatalommal azt is kimondjuk, hogy Warren Hastings úr legyen az első főkormányzó, és John Clavering altábornagy, a tiszteletre méltó George Monson, Richard Barwell úr és Philip Francis úr legyen az első négy tanácsos. És maradjanak hivatalukban, és töltsék be állásaikat a bengáli William-erődbe való megérkezésüktől számított öt éven keresztül, és a nevezett elnökség kormányzását megkezdvén, a közbeeső időben ne mozdíthassa el őket más, csak Öfelsége, örökösei és utódai. (...)

XXIII. Továbbá, a mondott hatalommal azt is kimondjuk, hogy sem a főkormányzó,

¹⁶⁹ A francia láb itt kb. 0,33 méter.

sem a nevezett egyesült társaság mondott *bengáli William-erődbeli* elnökségének bármely tagja, sem a fent említett *William-erődi* felső bíróságának alelnöke vagy bármely tagja ne fogadjon el vagy kapjon senkitől közvetve vagy közvetlenül, saját vagy más személy vagy személyek használatára vagy részére, bármely módon vagy okból, semmilyen ajándékot, adományt, pénzjutalmat vagy egyéb jutalmat, ellenszolgáltatást vagy hasonlót; illetve bármilyen ígéretet vagy megállapodást ilyen ajándékra, adományra, pénzjutalomra, más jutalomra és ellenszolgáltatásra. Továbbá, hogy sem a főkörmányzó, sem bármelyik tanácsstag, felsőbb bírósági elnök, bíró az említett bíróságról ne folytathasson vagy tarthasson fenn érdekeltséget, vagy tartson fenn bármilyen kapcsolatot bármilyen áru kereskedelmi forgalmában, se saját személyes hasznára vagy hasznukra, használatára és előnyére, se bármely más személy vagy személyek hasznára (csak a nevezett egyesült társaság kereskedelme képez ez alól kivételt), és bármely ennek ellentmondó szokás vagy gyakorlat érvényét veszti.

XXIV. Továbbá a mondott hatalommal azt is kimondjuk, hogy az 1774. esztendő *augusztus* első napjától olyan személy, aki a király vagy a nevezett egyesült társaság polgári vagy katonai tisztviselője *Kelet-Indiában*, ne fogadjon el vagy kapjon, közvetve vagy közvetlenül, saját vagy más személy vagy személyek használatára vagy részére és hasznára bármelyik *indiai* fejedelemtől vagy hatalomtól, vagy azok minisztereitől, vagy ügynökeitől (vagy bármely ázsiai bennszülöttől) bármilyen ajándékot, adományt, pénzjutalmat vagy egyéb jutalmat, ellenszolgáltatást vagy más hasonlót, semmilyen okból vagy semmilyen ürüggyel. (...)

XXVII. Továbbá a mondott hatalommal azt is kimondjuk, hogy az 1774. esztendő *augusztus* első napjától minden adószedőnek, felügyelőnek vagy Ófelsége bármely alattvalójának, akinek feladata az adók beszedésével vagy a jogszolgáltatással kapcsolatos *Bengál, Bahar és Orissa* tartományaiban, illetve az ő ügynökeiknek, szolgáltnak vagy bármilyen más megbízottjuknak tilos lesz bármilyen árut vagy árucikket vásárolni kereskedelmi úton, bárhol *Bengál, Bahar* vagy *Orissa* tartományaiban, és azt azután értékesíteni ugyanott vagy bármilyen említett tartományban. Továbbá tilos lesz Ófelsége alattvalóinak a mondott tartományok belföldi só-, bételdió-, dohány- vagy rizskereskedelmében részt venni, abba beavatkozni, vagy közvetve vagy közvetlenül bármilyen érdekeltséggel rendelkezni. Kivételt képez a nevezett egyesült társaság kereskedelmi tevékenysége. A törvény megszegésétől elkoboztatik minden áruja és árucikke, amelyet megvásárolt és újra eladott, és amelylyel így kereskedett.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 811–815.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A HAJÓZHATÓ CSATORNAHÁLÓZAT FEJLŐDÉSE ANGLIÁBAN (1774)

John Campbell (1708–1775) történelmi és útleíró művek szerzője. Ez a beszámoló azt a csatornaépítési lázat idézi fel, melyet az első közép-angliai csatorna, az ún. Hercegi csatorna (Duke's Canal) 1761-es megnyitása és sikere indított el. Ezt Francis Egerton, Bridgewater 3. hercege építtette James Brindley mérnökkel azzal a céllal, hogy bányából olcsón szállíthasson szenet Manchesterbe. A többi csatorna is forgalmas kikötőkkel és végül Londonnal kapcsolta össze a bányavidéket. Kivitelezésükre parlamenti határozat adott engedélyt és biztosított jogi feltételeket, s a legtöbb esetben korlátozott felelősségű társaság alakult, erre utal a szövegben az „előfizetés” szó. ☞

A csatorna magánkezdeményezésből immár olyan közhasznú társasággá nőtte ki magát Lancashire és Cheshire számára, hogy váratlan meghosszabbítása természetes módon fel-

keltette a vetélkedési kedvet a szomszédos megyék lakosaiban, főként a kereskedőkben és az iparosokban, akik felismerték az új vízi útban rejlő lehetőséget, s számot vetvén szükségleteikkel, komoly megfontolás után arra jutottak, hogy hasonló módon a maguk dolgát is megkönnyíthetik. Ezért kellő mérlegelés után kérelemmel fordultak a parlamenthez, hogy megszerezzék a szükséges felhatalmazást egy hajózható csatorna megépítéséhez, mely Wildon Bridge-nél (Derbyshire megye) indulna, nyugat felé folytatódna, elérve Staffordshire megyét északnak fordulva és Preston Bridge-nél becsatlakozna a Hercegi csatornába (Duke's Canal), így végül Runcorn Gap-nél (Cheshire megye) egyesülne a Mersey folyóval. A parlament ennek megfelelően az Úr 1766. esztendőjében törvényt hozott a csatorna megépítésére. Mivel oly nagy volt a vágy a hajózható csatornák kiépítésére, ugyanabban az évben még egy törvény született, amely egy másik csatorna megépítéséről intézkedett. Ez a csatorna Bewdley és Tillon Brook (Worcestershire megye) között indulna, és ezt a területet kötné össze Haywood Mill-lel (Staffordshire megye). A vízi utak megépítésével kapcsolat születik majd a Severn és a Trent folyók között, és mindkettő összeköttetésbe kerül a Mersey folyóval, így vízi úton elérhető Bristol, Liverpool és Hull kikötője.

Az elmúlt században egy ilyen vállalkozást teljesen kivihetetlennek gondoltak volna – minden valószínűség szerint az is lett volna –, és ha a munkák nagyságát figyelembe vesszük, bizonyára az utókor is megdöbbenetnek találja majd. Ez a csodálatos kezdeményezés, amelynek végrehajtása most éppen folyamatban van, megmutatja, hogy a kishitűséget félretéve, bele kell vágni a nagy, nemzeti jelentőségű vállalkozásokba, még akkor is, ha a terv sokáig csak az emberek fejében létezett, vagy csak beszéltek róla. Azt is bizonyítja, hogy egy határozott kísérlet többet ér, mint a legkomolyabb vagy akár a legmeggyőzőbb érvelés. A tények ugyanis nemcsak az emberek értelmére, de érzelmeire és benyomásaira is hatással vannak. Így minden kétség és nehézség eltűnt, míhelyt bebizonyosodott, hogy lehetőség van egy kényelmes és tágas összeköttetés megvalósítására Manchester és Liverpool között. Azonnal felmérések készültek, és rögtön elkezdődött az előfizetés. A nemes-ség és a gentry kinyilvánította hő vágyát a részvételre, és nem habozott még saját vagyonát is kockára tenni a közcél érdekében. Ennek a buzgalomnak azonban megalapozott oka volt, ezek az emberek ugyanis meg voltak győződve arról, hogy a vállalkozás hasznos; és látták, hogy minden kellemetlenség nélkül, a ráfordított időnek, munkának és pénznek köszönhetően mind élvezhetik majd azokat az előnyöket, amelyeket a hajózható csatorna nyújt. Ezért ez a hatalmas és dicsőséges terv, amely egy kevésbé dolgozó időszakban, kisebb kereskedelmi forgalom esetén, és tegyük hozzá, kisebb jólétben leküzdhetetlen akadályokba ütközött volna, most senkit sem riasztott el.

Azt csak az idő és tapasztalat fogja megmutatni, hogy milyen kézzelfogható előnyökkel szolgálnak majd a csatornák, ha elkészülnek. Tisztem azonban itt elmondani, hogy milyen jogos elvárások alapján részesültek ezek a vállalkozások ilyen állhatatos és fáradhatatlan támogatásban, hogy érthető legyen, hogy kivitelezésük érdekében miért vettek magukra ilyen terheket az emberek. A csatornák hatalmas kiterjedésű területet fognak behálózni, és nem csak egy vagy két, hanem számos megye fogja hasznukat venni. A csatornaépítés mellett igen nyomós érv, hogy az ország egyetlen más területén sem lett volna a vízi utak nyújtotta közlekedési lehetőség ilyen előnyös, mivel itt a csatorna mentén sok hatalmas és nem egy iparral foglalkozó város fekszik. Az olcsó szállítás kifizetődőbbé teszi majd az élelmiszer-ellátást, különösen a gabona ára lesz alacsonyabb és egyenletesebb. A csatorna újabb lökést ad majd a gazdálkodás fejlesztéséhez azért, hogy lehetővé váljon a trágyaellátás távoli vidékekről alacsony áron, és a legtávolabbi piacokon könnyen megközelíthetőek lesznek. Így a gabona ára sem fog az égbé szökni, mivel rendelkezésre áll a gyors és olcsó utánpótlás, pedig korábban gyakran tapasztalhattuk ezt a káros jelenséget. Sok nagy tömegű, de hasznos áru, mint például a kovakő, a terméskő, a malomkő, az utcakő, a márga, a pala, a különböző szénfélések, a márvány, az alabástrom és a vasérc sokkal könny-

nyebben és olcsóbban szállítható majd, és sokkal jobb piacra fog eljutni, mint amelyre szárazföldi úton a jelen körülmények között elszállítható. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 546–547.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A GAZDÁLKODÁSI MÓDSZEREK FEJLŐDÉSE NAGY-BRITANNIÁBAN (1776)

A 18. század második felében tetőző mezőgazdasági forradalom központi kérdése a talaj termékenységeinek megőrzése volt. Ennek egyik sarkalatos kérdése a megfelelő vetésforgó kidolgozása, ami heves vitákat váltott ki a korabeli mezőgazdasági irodalomban. A következő forrás Henry Home, Lord Kames (1696–1782) – jogász, műkedvelő filozófus, mecénás: a skót felvilágosodás egyik kulcsfigurája – véleménye a helyes vetésforgóról The Gentleman Farmer (Az úri gazdálkodó, 1776) című munkájából. ☞

A gazdálkodás egyik ága sem kíván olyan tudást és bölcsességet, mint a megfelelő vetésforgó kidolgozása. A vetésforgó feladata az, hogy mindig megtartsa a termőföld termékenységét, ugyanakkor biztosítsa, hogy a gazda a lehető legtöbb haszonra tegyen szert. Amikor igavonó lovat vásárolunk, szeretnénk kihozni belőle a legtöbbet. Ezért a lovat jól tartjuk, és erejéhez mérten dolgoztatjuk: ha agyondolgoztatnánk, ezzel haszontalanná válna. A föld pontosan ugyanilyen. A gazda minél nagyobb haszon elérésére törekszik, de azazal is tisztában van, hogy abból nem származik haszna, ha a földjét durván műveli. Egyes növények kiszívják a föld erejét, más növények pedig gyengédek a talajhoz; egyes növények megkötik a talajt, mások fellazítják. Az a szerencse, hogy a termények váltogatásával megoldható, hogy a lehető legnagyobb bevételhez jusson, ugyanakkor megőrizze a föld termékenységét. Tehát a termesztett növények természetét alaposan meg kell ismerni [egy jó vetésforgó kidolgozásához]. (...)

A gabonafélék kiszívják a föld erejét; az egyik jobban, a másik kevésbé; ugyanakkor meg is kötik a talajt, az egyik jobban, a másik kevésbé. A hüvelyes növények¹⁷⁰ mindkét szempontból éppen ellentétes tulajdonságokkal rendelkeznek: ha bármelyikük csökkenti is a föld termékenységét, azt csak elenyésző mértékben teszi. Mindegyikük kivétel nélkül fellazítja a talajt. A gabonafélék általában magasabb áron értékesíthetők, de nagyon kevés talaj van, amely hosszú távon kibírja termesztésüket. Ezért kell néha közben egyes években felváltani azokat egy-egy hüvelyes növényre, amelyek ugyanakkor a gabonafélék közbevetése nélkül túlzottan is fellazítanák a talajt. (...)

Miután megvizsgáltuk a növények természetét, a vetésforgóhoz figyelembe kell venni a termőtalaj minőségét is. Köztudott, így alig érdemes megemlíteni, hogy a búzát legjobb agyagos talajon termesztetni, nedves agyagos talaj szükséges a babhoz, vályogos az árpaéhoz és a borsóhoz, laza talaj a marharépaéhoz, homokos a rozshoz és a hajdinához; és az is közismert, hogy a zab jobban viseli a közönséges földet, mint a többi gabonaféle. Mármost, ami a vetésforgót illeti, nem elég, ha egy gabonafélét a következő évben egy hüvelyes növény követ. Azt is figyelembe kell venni, hogy ne kerüljön olyan növény a vetésforgóba, amely nem alkalmas az adott termőtalajra. A búza, amely nagyon megkötí a földet, követeli meg a leginkább, hogy utána hüvelyes növényt vessenek ugyanabba a termőföldbe. De nem jó akármelyik növény: a burgonya a legjobb talajlazító, de nem lehet a búzaföldön termesztetni. A marharépa sem megfelelő, mert a laza talajt kedveli. Egy nagyon laza talaj pe-

¹⁷⁰ Borsó, bab, lóhere, káposzta stb.

dig rozs vetése után például angolperjét kíván, hogy az megkösse a talajt, vagy legelő teheneket kell ráhajtani, hogy ledöngöljék a területet. A búza azonban nem alkalmas a laza talaj megkötésére, mert akkor nem ad jó termést.

A másik fontos szempont, amelyre ügyelnünk kell a vetésforgó meghatározásánál, hogy melyik növény hajlamos gázosodásra. (...)

Úgy gondolom, hogy nem fölösleges szemléltetés céljából egypár kifogásolható vetésforgóra példát említeni. A következő egy átlagos Norfolk megyei vetésforgó: Első évben búza, lóhere után. Második évben árpa. Harmadik évben marharépa. Negyedik évben árpa és lóhere. Az ötödik évben lóhere, amelyet szénának kaszálnak le. A hatodik évben megint lóhere, amelyet lelegeltetnek. A búzát és a marharépat trágyázzák. Ez a vetésforgó több okból is rossz. Nem helyes árpát vetni búza után. A két év, amelyben árpát termelnek túl közel esik egymáshoz. A második évi lóheretermés nagyon gyenge lehet, ha csak lelegeltetésre alkalmas. A rossz lóheretermés pedig könnyen elgázosodik. De a legsúlyosabb kifogás ez ellen a vetésforgó ellen az, hogy olyan sokszor vetnek lóherét, hogy a talaj mindképpen kárát látja. Most már a norfolki gazdák is kezdik belátni ennek igazságát. Salton Kelet-Lothianban agyagos talajú. Az ott alkalmazott vetésforgó: Az első évben búza, amelyet trágyázott ugarba vetnek. Második évben árpa, két szántással (először ősszel szántják fel a földet, másodszor pedig közvetlenül vetés előtt). Harmadik évben zab. Negyedik évben borsó. Ötödik évben árpa. A hatodik évben zab, aztán megint ugar. Ez a vetésforgó majdnem kizárólag olyan növényekből áll, amelyek elveszik a talaj erejét. A borsó az egyetlen hüvelyes növény, amelyet vetnek, és ez magában még az ugaroltatással együtt sem elég arra, hogy fellazítsa a talajt. A termőtalaj azonban annyira jó minőségű, hogy bizonyos fókig elleplezi a vetésforgó káros hatásait. Seaton környékén, a Preston és Gossford közötti területen a termőtalajt a legrosszabb módon kezelik: búzát vetnek trágyázott ugarba, ezt árpa, zab, borsó, búza, árpa és zab követi, azután ismét ugaron hagyják a talajt. A föld kiváló, és annak is kell lennie, hogy egy ilyen vetésforgót kibírjon.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 669–670.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ A TEXTILIPAR GÉPESÍTÉSE ANGLIÁBAN (1783)

James Ogden (1718–1802) tanár és költő állítólag birkanytróként kezdte pályafutását. Szülővárosát, a korabeli Manchestert bemutató munkájában részletesen foglalkozik a textilipar fokozatos gépésztésével, az új technikai vívmányok fogadtatásával. A gépésztés először a pamutiparban kezdődött, mivel a gyapotszál bírta a legjobban a gépi megmunkálást. Manchesterben az egyre terjedő gépésztés következménye volt a gyermekek és asszonyok tömeges alkalmazása. Mivel a város nem rendelkezett céhes hagyományokkal, idegenek is szabadon próbálhattak szerencsét ebben a jövedelmező iparágban. ☞

(...)

A gépésztés addig folytatódott, amíg a legfontosabb fonógépeket sikerült tökéletesíteni. Döbbenetes látni, hogy egyszerre orsók ezreit tartja mozgásban egyetlen vízikerek. Az orsókat leginkább gyerekek kezelik, minden kavarodás nélkül, és sokkal kevesebb gyapot megy veszendőbe, mint a korábbi módszerekkel. A fonást megelőző műveletek, a kártolás és a sodrás gépésztése azonban nagyobb találmányosságot igényelt, mint a fonógép megalkotása. Az ilyen jellegű gépek kifejlesztésére nagy volt az igény, mert amíg a kártolást a hagyományos kártolóval végezték, a sodrást pedig kézzel, addig ezek a műveletek tették ki a fonás teljes költségének felét.

Először a kártológép jelent meg. Az első kártológép-kísérletek nagyon furcsára sikeredtek. Azóta már tökéletesítették őket, bár a fejlesztésük még most is folyamatban van. Nemrégiben feltaláltak egy gépet, amely előkészíti a kifésült gyapjú sodrását. Ennek lényege, hogy körülbelül gyertyavastagságúra nyújtja a kifésült gyapjút, így alkalmassá teszi arra, hogy feltegyék a fonógépre. (...)

Amikor az első nagyobb gépeket felállították a folyók mellett, ezek olyan kiváló láncfonalat¹⁷¹ termeltek, hogy hamarosan túltettek a hagyományos fonógépeken előállított láncfonál minőségén. A hagyományos fonógépek korábban nagyon jövedelmezőek voltak, egy-egy vállalkozó több gépet is dolgoztatott egyszerre, és ebből nagy hasznot húzott. Amikor azonban a nagy vízmeghajtású szerkezetek megjelentek, a korábbi gépek jelentősége arányosan csökkent. Az egyik olyan vállalkozó, aki ezért jelentős bevételről esett el, egyszer nagy hangon panaszkodott a kocsmában a többieknek. Amikor már mind alaposan a pohár fenekére néztek, arra az elhatározásra jutottak, hogy elpusztítják a vízmeghajtású gépeket. Sikerült is egy jó párat szétverniük, mire a tulajdonos felocsúdott, és mielőtt a félrevezetett emberek rájöttek volna, hogy minél több láncfonál készül, annál nagyobb lesz a kereslet a hagyományos fonógép által készített vetülékfonálra¹⁷², és annál magasabb árat kérhetnek azért. Ez a jelenség már ismert, és tapasztalhattuk a muszlinkészítés bevezetésekor. Ennek oka az, hogy nincs olyan szerkezet a gépen, amely lehetővé tenné olyan erős fonál előállítását, amely ugyanakkor olyan vékony is, mint amilyennek a vetülékfonálnak lennie kell. Nem is nagyon valószínű, hogy megkísérelné bárki is gépesíteni a vetülékfonál készítését, még akkor sem, ha egyáltalán egy ilyen szerkezet kivitelezhető, mivel olyan nagy a kereslet a láncfonálra, hogy minden gépet ennek a gyártására használnak fel. Ha ugyanis a gyapot ára elfogadhatóan alacsony, akkor az így fonott láncfonál olyan olcsó lesz, mint az importált fonál. Így a pénz, amely eddig kiáramlott az országból a fonál ellenértékéért, most az országban maradhat, mivel a gyapjúfonál sokkal jobb minőségű, mint a behozott fonál. Mi több, az előbbi termelése sokkal előnyösebb a munkásoknak, az iparnak, a felhasználónak és általában az egész országnak. (...)

Most már szeretném összegezni az eddig elmondottakat, és megemlíteni, hogy talán semmi sem volt olyan kedvező hatással a textiliparban történt fejlesztésekre, mint az, hogy az ipar minden ágában szabadon alkalmazhatták az embereket. Így az ipar nyitott volt mindenféle idegenek számára is, akik nagy találmányukkal hozzájárultak a fejlődéshez. Manchester például csak egy mezőváros, amelyet királyi kapitány¹⁷³ kormányoz, és nem tartozik a testületi szabályok hatálya alá, amelyek előnyt biztosítanak a polgároknak az idegenekkel szemben. Pedig semmi sem sérti jobban egy iparos érdekeit, mint ha a város testületi jogokkal és parlamenti képviseléssel rendelkezik. (...) Azok, akiknek nincs másuk, mint a két kezük ereje, hamar restségre és ivásra adják fejüket, vagy olyan helyre vándorolnak, ahol megszabadulnak azoktól az elnyomó korlátozásoktól és kedvezésektől, amelyek általában jellemzik a testületi jogokkal bíró városokat.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 466–467.)

(Szakály Orsolya fordítása)

¹⁷¹ A szövegben a hosszirányú fonál.

¹⁷² A szövegben a keresztirányú fonál.

¹⁷³ Constable.

☛ BÉCS A 18. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

Christoph Friedrich Nicolai (1733–1811) berlini könyvkereskedő, publicista volt. 1758-tól, bátyja halála után vezette elhunyt apja könyvkereskedését, amely Berlin szellemi központjává vált. Moses Mendelssohnmal (1729–1786) és Gotthold Ephraim Lessinggel (1729–1781) való kapcsolatából több irodalmi vonatkozását folyóirat született, majd 1765-től, évente, szerkesztésében jelent meg kora német nyelvű irodalmának recensenz folyóirata, az Allgemeine Deutsche Bibliothek. 1781. évi, egész Európát behálózó útjára idősebb fiával együtt indult. Élményeit tizenkét kötetben osztotta meg az olvasóközönséggel. ☛

(...)

Bécs az esztendő és a nap minden szakában ontja a különféle vigasságokat és mulatságokat, amelyekre Németország egyetlen városában sincs negyedannyi lehetőség sem. Egy idegen számára, aki csak a szórakozást keresi, ez igen kellemes, és amondó vagyok, hogy aki az idejét vígan akarja eltölteni, az Németországban sehol sem találja meg úgy a számítását, mint itt. Bécsben mindenki a kedélyességben, a szórakozásban, az élvezetekben és a gyönyörben leli kedvét, és aki ezt szereti, bizonyosan nem talál ehhez hasonlatos helyet. Kétségtelen, hogy Németországban nincs oly sok naplopó, mint itt. Bármely napszakban beléphetünk egy-egy kávéházba, vagy nyáron egy-egy kávéház udvarába, mindig rengeteg embert találunk, aki semmivel sem foglalkozik. A kávéházak olasz módra a földszinten találhatók, úgy lehet betérni az utcáról, mint egy közönséges Bottega di Cafféba. A leghíresebbek a Kohlmarkton álló és a várnál közelében lévő szép, tükrökkel, tapétával, képekkel stb. ékesített kávéház.¹⁷⁴ Az egyiknek a vendéglőjében (úgy hiszem, a Benko-féle) még egy másik utcára nyíló átjárót is találunk. A Grabenen lévő Cramer¹⁷⁵ is igen látogatott. Igen sokan reggeliznek kávéházban vagy döntenek úgy, hogy reggelijüket egész éven át onnan vitetik szobájukba. Szinte hihetetlen azok sokasága, akik egyik kávéházból a másikba, (...) egyik vendéglőből a másikba mennek.

Ennyi naplopó számára sokféle időtöltési és szórakozási lehetőség kell, amelyek per-sze nélkülük nem is léteznének.

Minden évszaknak megvannak a maga élvezetei. Nyáron a csodálatos Augarten¹⁷⁶ és a Práter,¹⁷⁷ ahol a nap bármely szakában találunk embereket, a leginkább ott, ahol ehetnek és ihatnak. Az Augartenben nyáron bálakat rendeznek, ahova előre kell bérletet váltani. Színdarabokat főként télen látogatnak, a színházak mégis gyakran nyáron is tele vannak. A szörnyűséges állatheccre vasár- és ünnepnapon sokan kíváncsiak. A tűzijátékok, amelyeket a bécsiek módfelett imádnak, kimondhatatlan számú nézőt vonzanak a Práterbe minden rendű és rangú emberből. Az elővárosok sok táncterme nyáron is tömve van. (...)

¹⁷⁴ Milani „Ezüst kávéháza” 1770-ben került Johann Evangelist tulajdonába. Virágkora II. József uralkodása alatt (1765/1780–1790) volt, tükrökkel díszített előszobája és több biliárdasztallal felszerelt játéktérme messze földön híres volt. A másikon valószínűleg a szintén Evangelist vezetése alatti, a Bástyán működött kávéházat érti, amely „Ochsenmühle von dem alten Burgtor” néven volt ismert.

¹⁷⁵ A Schlossergasseban található kávéház Mária Terézia (1740–1780) és II. József uralkodásakor bécsi látványosságnak számított. Jacob Kramer kávémérő 1720-ban szerezte meg a házat, amelyben már korábban is kávéérés működött. Vezetése alatt a korabeli bécsi élet egyik középpontjává vált, különösen gazdag német nyelvű újság- és folyóirat-kínálatával tűnt ki. 1771-től Andreas Michael Hertl tulajdonába került, és ez az időszak jelentette a kávéház virágkorát. Hertl halála után elvesztette jelentőségét.

¹⁷⁶ A Wiener Diarium hasábjain 1775. április 8-án jelent meg a hivatalos értesítés arról, hogy a császári kertet megnyitják a bécsiek előtt.

¹⁷⁷ A Práterbe először II. József rendeletére bocsátották be a népet 1766. április 7-én.

A Belvedere-ben, a Schwarzenberg- és a Liechtenstein-palota kertjében nem sokan sétálnak, de a bástyán vagy Bécs falain¹⁷⁸ jó idő esetén délután 6 és 8 óra között állandóan tömegkedző van.

Esténként a tereken, az Am Hofon és a Grabenen sátrak állnak, ahol fagyaltot és más frissítőket árúsítanak. De igen kétértelmű dolog a Grabenen való késői sétálgatás, mert sok ott az éjszakai pillangó.

A „beau monde” nem áll meg a Grabenen, hanem a szomszédos Kohlmarktra sétál át. Nincsenek ott fák, fű, friss levegő, vagy bármi más, ami sétára csábítana, ám a nyílt utcán, a már említett kávéház előtt talán száz széket is kihelyeztek, hármast vagy négyest sorokban. Az erre sétálók egy része a kövezeten járkál fel és alá. De hamarosan odamennek a székekhez, ahol a hölgyek foglalnak helyet. Minden egyes férfi fagyaltal kínálja hölgységét, akit kísért. Udvariatlannak számít az, aki nem így tesz. Miközben a hölgy élvezettel fogyasztja fagyaltját, kísértője a széke mögött állva széket mond neki. (...) Képzelnünk magunk elé száznál is több embert, akik fagyaltot szürcsölnek, csacsognak, suttognak, nevetnek, és minden bizonnyal kacsingatnak; már amennyire a sötétség megengedi. E késő esti séták vagy üldögélések szép nyári estéken egészen éjfélig eltarthatnak; legalábbis sejthető, hogy a férfiaknak, akik a sötétben ily módon szórakoznak a fehérnéppel, nemigen fűlik a foguk az induláshoz.

A tél teljes egészében a vigasságok ideje. Az udvari ünnepek és bálok stb. amúgy is maguktól értetődőek. A különböző színdarabokat (...) mindennap teltház előtt játsszák. (...) Különösen farsang idején minden csak úgy forrong a pezsgő szórakozástól. Az álarcosbálok vagy maszkabálok igen pompázatosak. A császári-királyi palota hatalmas és kiválóított termeiben tartják ezeket farsang idején, vagyis a Háromkirályok napja utáni első vasárnaptól farsang keddjéig, hetente háromszor. Belépőként 2 forintot kell fizetni. Az álarcosbál terme mellett különleges boltok találhatók, ahol az ember jelmezt kölcsönözhet, és megőrzik az utcai ruháit, valamint öltözőket is berendeztek. Az alsó-ausztriai tartományi kormányzat nyomtatásban is megjelentetett egy külön bárendet. Emellett egy sor táncsterem van nyitva mindennap az elővárosokban, ahol minden rendű és rangú ember táncol és lakmározik. Vasárnaponként és a farsangi ünnepnapokon csak zenélnek és lakmároznak. Ilyen időszakban minden bécsi újság tele van ilyen termekről szóló hirdetésekkel, amelyeket mindenki, de mégis inkább a közép- és az alsó rétegek látogatnak. (...)

De hamar felfigyelhetünk [a fentiek] igen káros oldalára is. Természetes, hogy a forrongó vigadalmak állandó kavalkádja, a naplopás különböző formáinak szüntelen váltakozása, a folytonos mulatozás Bécs lakóit akadályozza abban, hogy komolyan gondolkodjanak és cselekedjenek. (...)

(Friedrich Nicolai: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten* V. Berlin-Stettin, 1783–1786. 235–244., 248.)

(Kulcsár Krisztina fordítása)

¹⁷⁸ A jelenlegi I. kerületet körbevevő egykori városfalak.

➤ AZ ANGOL, ILLETVE A BRIT ÁLLAMADÓSSÁG NÖVEKEDÉSE (1691–1783)

A Stuart-kormányzat működése nagyon olcsó volt, II. Károly (1660–1685) államgépezetének évi költségvetését mindössze 1 millió fontban állapította meg a parlament. A dicsőséges forradalom után, különösen a 18. század folyamán a kormányzás egyre költségesebbé vált, az Angol Bank megalapítása (1694) és az államadósság „intézményesítése” ugyanakkor lehetőséget nyújtott az állampolgároknak a sikeres kormánypolitikába való befektetésre. Nagy-Britannia kormánya ettől kezdve valamennyi háborúját kölcsönökből finanszírozta; a 18. század második felében a politika egyik feladata éppen a hitelképesség megőrzése volt. ➤

1691	3 130 000 £	1728	51 960 576
1692	3 310 547	1729	51 541 220
1693	5 902 839	1730	50 830 310
1694	6 734 297	1731	50 738 786
1695	8 436 846	1732	49 836 638
1696	11 579 178	1733	48 728 097
1697	14 522 925	1734	48 821 416
1698	15 445 416	1735	48 948 089
1699	13 799 355	1736	50 424 651
1700	12 607 080	1737	47 231 299
1701	12 552 486	1738	46 497 500
1702	12 767 225	1739	46 613 883
1703	12 325 779	1740	47 122 579
1704	12 363 474	1741	48 382 439
1705	12 135 351	1742	51 847 323
1706	12 388 030	1743	53 200 989
1707	15 244 299	1744	56 742 418
1708	15 518 406	1745	59 717 817
1709	18 933 339	1746	64 617 844
1710	21 335 645	1747	69 115 414
1711	22 398 425	1748	75 812 132
1712	34 922 688	1749	77 488 940
1713	34 699 847	1750	76 859 810
1714	36 175 460	1751	77 197 026
1715	37 432 234	1752	76 431 683
1716	37 918 468	1753	75 034 815
1717	40 308 257	1754	72 128 282
1718	40 379 684	1755	72 505 572
1719	41 872 241	1756	74 575 025
1720	53 979 708	1757	77 825 397
1721	54 405 108	1758	83 128 009
1722	54 202 366	1759	91 273 459
1723	52 996 990	1760	102 014 018
1724	53 323 570	1761	114 294 987
1725	52 239 077	1762	126 794 937
1726	52 850 797	1763	132 716 049
1727	52 523 923	1764	133 287 940

1765	131 816 173 £
1766	131 636 931
1767	132 110 822
1768	132 587 404
1769	130 313 280
1770	129 197 633
1771	128 986 012
1772	128 036 533
1773	128 871 497
1774	127 162 413

1775	126 842 811
1776	131 237 283
1777	136 776 637
1778	143 052 634
1779	153 574 350
1780	167 460 982
1781	189 258 681
1782	214 729 586
1783	231 843 631

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 355–356; *English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 337.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ MINDENNAPOK

☞ RUHÁZKODÁSI RENDELKEZÉS (1530. NOVEMBER 19.)

Az alábbi rendelkezést – amely az egyes birodalmi rendek számára rangnak, vagyonnak megfelelő ruhaviseletet ír elő – a birodalmi rendészet (Reichspolizei) által 1530-ban kibocsátott törvénykönyv IX. és X. bekezdései tartalmazzák. A birodalmi rendészet összesen 4 törvénykönyvet bocsátott ki (1530, 1548, 1577, 1722), amelyekben a közigazgatást, illetve büntetőjogot érintő birodalmi törvényeken kívül a mindennapi életre vonatkozóan is számos rendelkezést találunk. ☞

(...)

IX. A rendetlen és a tisztességes öltözkésztről

Miután becsületes, tisztességes és méltányos, hogy mindenki – akármilyen méltóságú vagy származású legyen is – rendi állásának, rangjának és vagyonának megfelelően öltözködjön, hogy a rendeket meg lehessen különböztetni egymástól, ezért választófejedelmekkel, fejedelmekkel és rendjeinkkel az alábbi ruházatkodási rendben egyeztünk és átlapodtunk meg, amit büntetés és bírság terhe mellett teljességgel be kívánunk tartatni.

X. A vidéki parasztemberektről

1. Először is elhatározzuk, elrendeljük és kívánjuk, hogy az egyszerű parasztember, vagy vidéki napszámos, semmilyen más ruházatot, mint belföldit, német földön előállítottat – bársonyt, londoni, mechelien és liere-i szöveteke kivéve –, ne viseljen és hordjon. És szoknyát se hordjanak másként, mint a fél alsó lábszárig érően, arra se rakassanak hat fodornál többet. Nadrágot azonban csináltathassanak londoni, liere-i vagy mechelien szövetekeből, miután azok nadrághoz méltó módon készülnek, ehhez pedig készíttessenek egy zekét, bő ujjak nélkül, mindenképpen darabolás, vágások és osztások nélkül.

2. Továbbá azt akarjuk, hogy semmiféle aranyat, ezüstöt, gyöngyöt vagy selymet, sem hímzett ingnyakakat, legyenek azok arannyal vagy selyemmel kiverve, sem mellkendőt, struccotlakat vagy selyem nadrágszalagot, sem kivágott cipőt vagy sapkát ne viseljenek, hanem kalapot és zárt sapkát hordjanak.

3. Hasonlóképpen, asszonyaiknak és gyermekeiknek sem megengedett ez, tilos nekik mindenféle gallér, fűző és aranyos fátyol, arany-, ezüst- vagy selyemőv, korallók, fűzér, mindenféle aranyos, ezüstös vagy gyönggyel kirakott köpeny viselése; csak lányaik vagy szolgálólányaik hordhatnak a hajukban selyemszalagot.

4. Hasonlóképpen, asszonyaik legfeljebb londoni kollert¹ és csak egyszerű, juh- vagy kecskebőrtről készült bundát, hasonlóan egyszerű béléssel ellátva, hordjanak és csináltassanak.

(*Quellen zur Geschichte des deutschen Bauernstandes in der Neuzeit.* Hrsg. Günther

¹ Ujjatlan bőrmellény.

Franz. In: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit* 11. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. 25–26.)

(Krász Lilla fordítása)

➤ MÓRIC SZÁSZ HERCEG FRAUENZIMMERORDNUNGJA² (1541)

A német fejedelmi udvarokban az első udvari rendtartások (Hofordnung) a 15. században jelennek meg, igazán jellemzővé azonban a 16–17. században válnak. Ezek a rendtartások az udvari élet minden területére és minden szereplőjére vonatkoztak (udvari hivatalnokok, szolgák, őrség feladatai, fizetése, öltözködése, viselkedése, idegen látogatók az udvarba történő bebecsúztatásának praktikái stb.). E rendtartások írásba foglalásának elsődleges célja az udvartartás ellenőrzése, a biztonság és a fegyelm fenntartása volt. Az alábbi Frauenzimmerordnung, amelyet Móric (1521–1553) szász herceg, 1547-től szász választófejedelem 1541-ben bocsátott ki, a fejedelmi család nőtagjainak lakrészében érvényesítendő szabályokat rögzíti. ➤

Először is, az udvarmesternek szorgalmasan ügyelnie kell mindenre, ami a női lakrészt érinti.

Másrészt, ugyanígy, buzgón ügyelnie kell, hogy a női lakrész mindenkor zárva legyen, és senkit ne engedjenek fel oda nagyságos asszonyunk tudta nélkül. Ha nagyságos urunk van ott, nyitva lehet hagyni addig, amíg benn van. Amikor a fejedelem kijön, a nemesurakat is ki kell onnan tessékelní, különösen este, és a női lakrészt abban az órában be kell zárni.

Az ajtónállónak szigorúan meg kell parancsolnia, hogy tartsa magánál a kulcsot, senkinek se adja oda, maga zárjon és nyisson, az udvarmester előzetes tudta nélkül, éjszaka ne hagyja el a női lakrészt, [figyeljen,] hogy a komornyik, a szolgáló, a fűtő és a komorna ne helytelenkedjen, senkit ne erresszen be és ki engedély vagy parancs nélkül, hogy a világításról és a tűzről esténként is megfelelően gondoskodjanak – mindegyik mindig buzgón ügyelni kell.

Az udvarmesternének buzgón ügyelnie kell nagyságos asszonyunkra, arra, hogy ő fejedelmi nagyságát jól szolgálják, mindent megtegyenek, ami neki jó, buzgón ügyeljen mindenre, ami illendő, és jó szándékkal előztessék meg az, ami esetleg hátrányos lenne.

Arra is buzgón ügyeljen, hogy nagyságos asszonyunkat ne bosszantsák fel, és ő fejedelmi nagyságát is hűségesen óvja attól, hogy urát felbosszantsa, hanem mindenkor jószágosnak és barátságosnak mutakozzék urával szemben, hogy keresztényi házasságban, békeességben és egyetértésben éljenek: így Isten velük lesz, és minden kegyelmet és boldogságot megad.

Az udvarmesternének a szobalányokat fegyelmre és tisztességre kell nevelnie, mint-ha a saját gyermekei volnának. Meg kell őket tanítani arra, hogy amikor a fejedelem a női lakrészben van, sorakozzanak fel, és ne ücsörögjön mindegyik egyedül egy sarokban. Nevelje rá őket arra is, hogy engedélye nélkül egyikük se menjen ki a női lakrészből, ne hagyja őket engedély nélkül a szoba teraszán ki- és bejárni. A nagyságos asszony lakrészében fegyelmezetten és illendően folyjanak a dolgok, semmilyen szóbeszéd és baj ne legyen, ami ugye fiatalok esetében könnyen megtörténhet.

Az udvarmesternének szorgosan kell ügyelnie arra is, hogy a szobalányok a nagyságos asszonynak buzgón szolgáljanak. Ha ő templomba vagy bárhová máshova megy, mind kövessék, egyik se maradjon le, ne kiabáljanak vagy nevetgéljenek, fegyelmezetten és illen-

² A Frauenzimmer tartalmilag nőt és női lakrészt jelent.

dően folyanak a dolgok. Ha közülük egy vagy több is illetlenül viselkedne, büntesse meg őket. Amennyiben nem akarnak engedelmeskedni, jelentse nagyságos urunknak, aki majd gondoskodni fog a megfelelő büntetésről.

Az udvarmesternének meg kell mondania a szobalányoknak, és be kell velük tartatnia, hogy reggel közösen, ne egyesével menjenek a templomba. Függetlenül attól, hogy nagyságos asszonyunk akadályoztatva van-e, a szobalányok az udvarmesternével menjenek el, tiszteljék Istent és imádkozzanak, ugyanígy délutánonként és este, amikor szokás. Az udvarmesterné parancsolja meg és adja szigorúan tudtul az ajtónállónak, hogy amíg a templomban vannak, a női lakrészt be kell zárni, és előzetes tudta nélkül senkit nem lehet felengedni oda.

A nemesurak pedig, amikor a fejedelem nincs ott, csak déli tizenkét órákor engedhetők be, és nem maradhatnak tovább, mint délután két óra. (...) Nagyságos asszonyunk szolgálói:

1 udvarmester,	4 inas,
1 udvarmesterné,	1 szakácsnő,
9 szobalány,	1 szobaasszony, aki mos és ágyaz,
1 asztalnok,	1 ajtónálló,
1 étekhordó,	2 szolgáló,
1 italhordó a nagyságos asszonynak,	1 szabó,
1 italhordó a kisasszonynak.	

Móric, szász herceg m. p. p.

(*Deutsche Hofordnungen* 2. Hrsg. Arthur Kern, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1907. 37–41.)

(Krász Lilla fordítása)

II. HENRIK EDIKTUMA A TERHESSÉGÜKET ÉS SZÜLÉSÜKET ELTITKOLÓ ÉS MAGZATUKAT ELPUSZTÍTÓ ANYÁK ELLEN (PÁRIZS, 1556. FEBRUÁR)

Az alábbi királyi ediktumot a törvénytelen gyermekek megölése ellen, illetve a halva születettek nyilvános és keresztény szokások szerinti temetése érdekében adták ki. II. Henrik (1547–1559) ediktuma kétféle társadalmi norma, a törvényes és erkölcsileg elfogadott, illetve elvárt utódnemzés és gyermekről való gondoskodás, valamint az elhunytaknak kijáró és lelki üdvük szempontjából nélkülözhetetlen szertartások megkövetelése közti feszültségről tanúskodik. Az erkölcsi okok mellett hasonló súllyal bírt a gyermekegyilkosságok elkövetésének indítékai között az is, hogy a leányanyák többsége képtelen volt felnevelni törvénytelen gyermekét.

Mi, Henrik, Isten kegyelméből Franciaország királya (...) egy igen hatalmas, gyalázatos és királyságunkban gyakorta elkövetett bűnről értesültünk. Több becstelen úton vagy más módon teherbe esett asszony rosszakarattól vagy rosszindulatú tanácstól vezéreltetve elfedi, eltitkolja és elrejtí terheességét, semmit el nem árulva és nyilvánosságra hozva arról. Amikor pedig eljön az idő, és méhük gyümölcsetől megkönnyebbülnek, titokban hozzák világra, majd megfojtják, meggyilkolják, vagy más módon végeznek vele anélkül, hogy részesítenék a kereszttség szentségében. Tettük elkövetése után rejtett és utálatos helyre vetik, vagy közönséges földbe ássák el, megfosztva így a keresztények között szokásos temetéstől.

Midőn bíránk felelősségre vonják és vád alá helyezik őket e tettük miatt, azzal védekeznek, hogy szégyellték bevallani bűnüket, valamint hogy gyermekük halva született, az életnek semmi jelét vagy reményét sem adva. Mivel az efféle nők elleni perben ítéletet hozó parlamenti és egyéb bíránk más bizonyítékkal nem rendelkeznek, [mint a nők vallomása,] eltérő álláspontra helyezkednek ilyen ügyekben. Egyesek halálra ítélik a vádlottakat, mások rendkívüli vallatásnak vetik alá őket, hogy szájukból hallják és tudják meg, vajon méhük gyümölcse élve vagy halva jött világra. Miután pedig a vallatást kiállták, és semmit sem ismertek be, általában megnyílik előttük a börtön ajtaja, ami oda vezetett és vezet, hogy legnagyobb sajnálatunkra és alattvalóink megbotránkozására visszaesők lesznek, ilyen és hasonló bűnöket követnek el. Ezért ebben az ügyben a jövőre nézve megoldást akartunk találni.

Tudatjuk hát, hogy kiurtani és teljességgel felszámolni óhajtván e királyságunkban elkövetett gyalázatos és hatalmas bűnöket, vétségeket, bűnös cselekedeteket és büntetetteket, (...) kimondtuk, elrendeltük és megparancsoltuk, hogy (...) valamennyi olyan asszony, aki-re annak rendje és módja szerint rábizonyul, hogy elrejtette, elfedte és eltitkolta akár terhességét, akár gyermeke megszületését, (...) és hogy egyikről vagy másíkról, sőt arról, hogy a gyerek élt-e vagy halott volt világra jövelekor, elegendő bizonyossággal bírt, s mindezek után a gyermek mind a keresztség szentségétől, mind a nyilvános és szokásos temetéstől megfosztva találatik, tartassék és számíttassék gyerekgyilkosnak. Bűnhődésül pedig büntetessék halállal és kivégzéssel, mégpedig minden esetben olyan szigorúan, ahogyan az az ügy mindenkori súlyossága szerint kijár. Legyen ez [elrettentő] példa mindenkinek, és a továbbiakban [ilyen esetekben] ne legyen semmiféle kétely vagy nehézség. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789* XIII. Par Jourdan–Decrussy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n. 471–473.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ RÉSZLET A LA LOUPE-BELIEK (PERCHE TARTOMÁNY, CHARTRES-I BÍRÓI KERÜLET) PANASZJEGYZÉKÉBŐL, AMELYET AZ 1576. ÉVI RENDI GYŰLÉSRE ÁLLÍTOTTAK ÖSSZE

Számtalan iparos, bérből élő és más naplopók, akik odahagyták szakmájukat és mesterségüket, hogy fegyvert fogjanak a forrongások idején és mocskos szabadoságban élve kifosszák, háborgassák a szegény népet, olyan nemesi címeket és előneveket vettek fel, mint „Halastavi”, „Veremi”, „Cserjési”, „Tövisi”, „Tanyasi” és így tovább. (...)

(Jean-Marie Constant: *La société française aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, Ophrys, 1994. 20.)
(Sahin-Tóth Péter fordítása)

➤ LOVAGI JÁTÉKOK PRÁGÁBAN (PRÁGÁBÓL, 1579. JÚNIUS 15.)

Az alábbi szöveg a *Fugger-Zeitungen* (*Fugger-újságok*) című gyűjteményből származik. A *Fugger-Zeitungen* névadója Philipp Eduard Fugger gróf (1546–1618), aki – nem tudni, melyik évben – elhatározta, hogy lemásoltatja a világ minden tájáról hozzá érkezett és érkező hírvagyot. A másolást egy augsburgi műhelyben – egy korai „hírvagyynökségben” – végezték. A műhely azonban nemcsak a grófnak címzett anyagot másolta, hanem

maga is információkat szerzett és szolgáltatott neki. A kéziratgyűjtemény a Fugger-könyvtár részeként, 1656-ban, vásárlás révén Bécsbe került. (Fugger-újságok azonban nemcsak Bécsben, hanem másutt is vannak.) A tudósítások többsége német nyelvű. Viktor Klarwill 1923-ban 238 darabból álló válogatást adott ki az anyagból, modernizált német nyelven. A kötet bevezetésében megírta a Fugger-Zeitungen történetét. A magyar fordítás alapjául ez a kiadás szolgált (bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt). (P. J.) ➤

Jövő hó, azaz július 5-én Christoph Popel³ úr, a királyi és császári felség kamarása a néhai Molard leányával itt, Prágában tartja lakodalmát; ez alkalomból, más mulatságokon kívül, a mellékelt szabályok szerint lovagi tornára⁴ is sor kerül, amelyen Ferdinánd bajor herceg⁵ lesz a mantenator. Tudtára adatik mindenkinek: midőn a nagyszerű, csodatévő Pallas, a bölcsesség és a fegyverek istennője hírt vette, hogy a messze földön híres római udvar lovagsága milyen buzgón, mily szorgalommal, akarattal és becsvággyal, szemet gyönyörködtetően, egyszersmind férfimód gyakorolja magát a lovagi játékok összes válfajában, igaz örömet érzett, mivel az efféle dolgokat felettebb kedveli s pártfogolja. Hogy a tiszteleltre méltó lovagságot fegyverforgatás iránti buzgalmában megerősítse és távol tartsa a restségtől, mely minden bűn és szenny forrása, hogy a lovagi játékok iránt kedvét még inkább felébressze, Philotetust, a Trója ostromakor oly számos férfitettér véghezvivő s a lovagi játékok terén másoknál annnyival jártasabb nagyszerű görög lovagot az elzíumi mezőkről a földre szólította, és úgy döntött, a királyi fővárosba, Prágába küldi, hogy a tiszteleltre méltó lovagság körében újabb lovagi játékot szervezzon. Teszi az istennő mindezt annál szívesebben, mert hírt vette, hogy fentnevezett Prágában az eljövendő július hó folyamán fényes esküvőt tartanak, alighanem számos kiváló lovag jelenlétében. A felséges istennő ezért felkér mindenkit a lovagság köréből, hogy az eljövendő július hó hatodik napján, déli tizenkét órakor jelenjen meg Philotetus terén, Prága városában, s fent említett Philotetus király vezetése alatt vegyen részt egy újabb nevezetes lovagi játékon. Hogy a felséges istennő öröme és tetszése a lovagság és annak harci kedve fölött egyértelműbb legyen, megparancsolta: az említett téren állítsák fel képmását, melynek tiszte az újabb játékok szolgálata lesz, s hogy még több biztatást, kedvet, lelkesedést öntsön a lovagságba. Hogy a fenti időpontban az említett téren az istennő mi módon lesz látható, a lovagi játék díjai miképp nyerhetők meg, illetve veszíthetők el, és általában milyen szabályok érvényesek, arra a következőkben térünk ki. A felállított képmás vasból készült gyűrűt vagy jelet tart a kezében, a rohamozó lovagnak ezen kell lándzsáját széttörnie. Az említett mantenator három rohamra fut ki a versenyzőkkel, tíz és száz tallér közötti díjért. A rohamokra sisakban kerül sor, anélkül hogy a versenyzők egyéb fegyvert, páncélzatot, vaskesztyűt vagy más előnyt igénybe vehetnének. Ezért minden versenyző köteles megjeleneni a bírák előtt, hogy azok megvizsgálják, öltözte nem biztosít-e számára bármi előnyt a mantenatorral szemben.

Senki sem futhat ki másfajta lándzsákkal, mint amelyeket a bíró uraktól kapni fog. Aki a három roham során több lándzsát tör szét a célponton, az nyeri el a díjat. Két találat egy széttört lándzsának felel meg. Aki a lándzsával alacsonyabb, mint amilyen magasan a jel található, s felugorva vagy roham közben, a célpont elérté előtt hibázik, majd lándzsáját újra felemelve talál, vagy a lándzsát széttöri, annak futása érvényes. Aki felugrás előtt vagy közben lendíti lándzsáját támadásra, annak futása érvénytelen. Aki befejezett roham

³ Christoph Popel von Lobkowitz (1545–1609) II. Rudolf császár (1576–1612) kegyence. (Victor Klarwill jegyzete.)

⁴ A lovagság hanyatlásával párhuzamosan a lovagi torna átalakult. A lovagok egymás elleni küzdelme helyébe inkább a lovag és a ló ügyességét próbára tevő játék lépett. A játék alapjául többnyire valamilyen mitológiai vagy allegorikus eszme szolgált. A torna rendezőjét mantenatornak nevezték, a résztvevőket aventuriereknek vagy venturiereknek. A kijelölt pálya neve folia. (Victor Klarwill jegyzete.)

⁵ Ferdinánd bajor herceg (1580–1608). (Victor Klarwill jegyzete.)

vagy megállás után úgy veti el lándzsáját a vállá fölé, hogy az vállát érinti, nem nyerhet. Aki rosszul markolja meg a lándzsát, vagy a kötelező díszek közül bármelyiket elhagyja, ugyancsak nem nyerhet díjat. A három futás közben lovat váltani nem szabad. Aki a ló sebesülése vagy más szármottevő ok miatt nem tudja a rohamot befejezni, annak engedélyezni kell az ismétlést, kivéve azt az esetet, ha a ló megmakacsolja magát, és a versenyző a rohamot ezért nem hajtja megfelelően végre. Ebben az esetben a roham érvénytelen.

Ha a mantenator és a versenyző lándzsatorésben vagy a találatok számában azonos eredményt ér el, nem kell új rohamot elrendelni. Ilyenkor a díjat az nyeri, aki a rohamot a bíró urak szerint szebben hajtotta végre. Mivel a díjat számos esetben olyanoknak ítélték, akik egyáltalán nem futottak szépen, s mert a mantenator több rohamra fut ki, mint a versenyző, előbbi azt kéri a nagytiszteletű bíró uraktól, hogy a futás külalakja szerint ítéljenek, ha a lándzsatorések, illetve a találatok száma közte s egy versenyző között egyenlő. A bíró urak ne a rohamok számát tekintsék, hanem annak ítélik a díjat, aki a rohamot szebben hajtotta végre. Ha kétség merül fel, a döntés a bíró urak dolga.

A mantenator végül kéri a bíró urakat, hogy szigorúan a fenti szabályok szerint ítélkezzenek. Ezt Philotetus lovag, mantenator, a bíró uraktól minden körülmények között elvárja.

A köszönetek sora a következő:

Aki három roham során az első lándzsát a jelen vagy gyűrűn a legszebb mozdulattal töri szét, azt illeti az első köszönet.

Aki a három roham során a legtöbb lándzsát töri szét vagy a legtöbb találatot éri el, szintén köszönetet érdemel.

Aki a kijelölt pályán a legtöbb lándzsát töri szét, azt illeti a foliaköszönet.

Akit a felséges asszonyiség mascolónak ismer el, annak jár a mascoloköszönet.⁶

A fenti négy köszönet bármelyikét, mint általában, a mantenator is elnyerheti.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 35–37.)

(Emőkey István fordítása)

☞ EGY CSEH NEMES KIVÉGZÉSE UTCAI RABLÁS MIATT (PRÁGÁBÓL, 1580. OKTÓBER 30.)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

Nemigen van miről írnom, hacsak arról nem, hogy az utolsó országos törvénykezési napon, e hó 20-án egy tekintélyes nemesúrnak, Bodratskynak⁷ a Hradszinban rablás büntetése miatt fejét vették. 60 éves lehetett. Birtokai több mint százötvenezer tallért értek, és most a császári felségre szálltak. Sokan sajnálták, annál inkább, mert az ítélet kihirdetése után felesége négy leányával és két fiával a császárné s királyné, valamint a nagyurak elé járt, hogy térdre borulva kegyelmet kérjen. Mindez a nagyteremben történt, és valóban megindító volt. A császári felség meg is kegyelmezett neki, így életben maradhatott volna, ám ő nem akart – ehelyett azt kérte, róják ki rá, amit megérdemel. Tizennégy nappal ez előtt Brunnenstein úrral ebédelt, aki hiába próbálta eltéríteni szándékától. Midőn a várból szabadon távozott, megállt a tartományi körlet előtt, ahol a tiszt urak éppen kinéztek az

⁶ mascolo v. maschio: olasz szó, jelentése férfias, erős, bátor.

⁷ A kivégzett személy Georg Boderadsky von Hrusov lehetett. (Victor Klarwill jegyzete.)

ablakon. Csaknem fél órán át beszélt velük, mire a nemesurak sírni kezdtek, mert gyermekeiért könyörgött, s hogy a gyermekeket birtokairól el ne űzzék, oltalmukba ajánlotta őket. Aztán a toronyban levelet írt, melyben kérte, hogy halála után felejtse el. Mindezt idősb Wartenberg úr, Bodratsky nővérenek férjeura jelentette Ófelségének. Ugyanő sírva a következőképp rendelkezett: „A tartományi aljegyző úr vegye magához a levelet, és az ítélet végrehajtása után olvassa fel.” Aztán az elítélt a kivégzés helyszínére indult, s közben Dietrichstein úr előtt megállva kegyelmet kért gyermekei számára. Lovaghoz méltón fogadta a halált – egy földre terített fekete kendőn végezték ki. Nem messze onnan egy kocsis állt, rajta koporsó. A kocsis elé négy feketével letakart lovat fogtak, az 8 kedvenc lovát a kocsis után vezették. Miután kivégezték, szolgálai összehajtották fölötté a kendőt, koporsóba fektették, és birtokára szállították. Ott helyezték nyugalomra.

Még sok ilyen fickó van az országban, azt mondják, hogy egy listára csaknem száz-harminc nevet jegyeztek fel.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 48–49.)
(Emőkey István fordítása)

☞ LAKODALMI ÉTKEZÉS PRÁGÁBAN (PRÁGÁBÓL, 1587. JANUÁR 22.)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

Jegyzék arról, hogy nagyságos Wilhelm von Rosenberg⁸ úrnak az 1587-ik évben, január hó 11. és 14. napjai között Prágában tartott lakodalmán három étkezés alkalmával mennyi fogyott húsból és szárnyashúsból: 36 szarvas, 12 tonna szarvashús, 36 vaddisznó, 9 tonna vad-disznóhús, 49 őz, 1290 nyúl, 27 pulyka, 272 fácán, 1910 fogoly, 11 560 fenyőrigó, 50 veszt-fáiai kakas, 75 ökör, 764 bóbítás madár, 173 borjú, 221 bárány, 32 hizlalt disznó, 160 süldőmalac, 200 indián kakas, 500 hizlalt kappan, 5560 hizlalt tyúk, 900 csirke, 1350 hizlalt liba, 20 620 tojás, 17 mázsa zsír, 2 tonna sajt, 960 harcsa, 70 pástétomba való lazac, 300 nagyobb és 420 kisebb csuka, 5800 ponty és egy óriás nőstény csuka. 70 vödör rajnai bor, 100 vödör magyar bor, 40 vödör morvaországi bor, 17 hordó osztrák bor, 47 hordó cseh bor, 10 akó édes bor, 150 hordó fehér sör, 8 hordó rakonitzi sör, 18 hordó árpasör. Fűszer, marcipán és más édesség, nagy mennyiségű zsemlenek való búza és kenyérnek való rozs.

Jóltartottak ezenkívül valamennyi birtokon, városban és faluban sok szegény embert, hogy mi minden fogyott még, nem lehet tudni.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 93–94.)
(Emőkey István fordítása)

⁸ Wilhelm Rosenberg gróf (1535–1592) az egyik leggazdagabb cseh földesúr. II. Miksa (1564–1576) és II. Rudolf (1576–1608) császár fontos diplomáciai küldetésekkel bízta meg.

☞ KERESZTÉNY HADIFOGLYOK KONSTANTINÁPOLYBAN (KONSTANTINÁPOLYBÓL, 1587. SZEPTEMBER 6.)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését.

Bár ebben az időben a császár és Törökország között látszólag béke volt, mindig zajlottak határviellongások. Az itt leírt ünnepség azoknak a keresztény szabadcsapatarcosoknak az elhurcolásához kötődik, akiket Ferhad pasa alatt Budánál ejtettek foglyul a törökök. (Victor Klarwill jegyzete.) ☞

A Budánál elveszett szegény ártatlanok augusztus 28-án érkeztek meg ide, és ugyanazon hónap 30-án olyan diadalittas ünneplés közepette vezették be őket a dívánba, hogy ehhez foghatóra a törökök a múltban aratott legnagyobb győzelmek idejéből sem emlékeznek, sőt hasonlóról elődeiktől sem hallottak. Tekintélyes emberek állítják, akik számos ilyen, nekünk fájdalmas emlékü eseményen részt vettek, hogy foglyok fölött ekkora diadalünnepet még nem ülték. Az egész a következőképpen zajlott: nagyszámú rangos török lovagolt elől, díszes hadi öltözetben. Utánuk számos további török következett, az ellenségtől zsákmányolt tűz- s egyéb fegyverekkel, dupla horgokkal és más hasonló hadi szerszámokkal. Őket tizenennyolc zászló követte, közülük egy a császári felségé, rajta fekete sas és az ősi osztrák címer. Aztán dobosok jöttek, majd a százhatvan szegény szerencsétlen, legtöbbjük német, mind hosszú láncra verve. Mindegyik láncon négy vagy öt levágott fej függött, de egy-egy hosszú rúdra tízet is feltűzték. Úgy mondják, mintegy ezerhétszáz ilyen fej lehetett ott. A szörnyű menetet minden oldalról tekintélyes grancsárok és más törökök kísérték a császári követ páholya elé. Ott tuba- és trombitaszó harsant. A dívánban a foglyokat néhányszor körbevezették, a látványosság kedvéért, s hogy a szultán egy ablakból megnézhesse őket. Aztán a levágott fejeket halomba rakták, a zászlókat a halom köré tűzték, úgy ünnepeltek tovább. Annyi ember gyűlt össze, amennyit sem a szultán fiának körülmeztelésekor, sem a perzsa követek érkezésekor nem láttak. Végül a boldogtalanokat, bár a legtöbb gyenge volt és beteg, szokás szerint börtönbe vagy gályarabságra vetették. Úgy hírlik, hogy Budánál kétszáz foglyot ejtettek, ám közülük sokan már útközben meghaltak. A szultánnak a győzelem, a szerencsétlen elfogott keresztények és a levágott fejek akkora örömet szereztek, hogy a budai pasának egy drágakövekkel díszített szablyát és egy aranyruhát küldött ajándékba. Sokak szerint hamarosan vezírré lépteti elő.

(Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.

Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 102–103.)

(Emőkey István fordítása)

☞ ÚJABB BOSZORKÁNYÉGETÉS (SCHWAB-MÜNCHENBŐL, 1590. MÁJUS 4.)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

Múlt szerdán a möringeni fogadósnet és a bobingeni péknét elítélték boszorkányság vétke miatt. A fogadósnet alacsony, hetven körüli szipirtó, tizenennyolc évesen adta fejét az átkozott boszorkányságra, és ötvenkét éven át üzte. Gondolható, mi bünt követett el ennyi idő alatt. Hathatós közbenjárásra enyhítettek az ítéletén: előbb felakasztották, s csak azután égették el.

A másikat csak két éve vette rá az ördögi tevékenységre az elsőként elítélt Ursula Krämerin. Bár igazán súlyos bűnt még nem követett el, annyi mindent beismert, hogy méltatlanná vált az életre. Tárgyalása napján még azt hitte, be tudja bizonyítani, hogy ártatlan, a tárgyalás helyszínén tőle magától hallottam, hogy ártatlanul kell meghalnia. Nehezen fogadta el az ítéletet. Végül megnyugodott benne, és buzgón imádkozott, hogy az Úr megbocsássa bűneit.

Ma reggel egy nőt hoztak ide Möringenből. Ez a nőszemély alig fél évvel ezelőtt egyik fiát összeadta egy idevalósi özvegyasszonnyal, aki szintén afféle. Azt remélik, hogy most újabb dolgokra derül fény, és itteniek is érintve lesznek. Holnap vagy a jövő héten másokat is idehoznak, nem tudni, honnan. Sokan a göggingeni fogadósnét emlegetik. Isten adja, hogy gonosz pletykának bizonyuljon, amit mondanak.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 144.)
(Emőkey István fordítása)

☞ SÚLYOS FÖLDRENGÉS BÉCSBEN (BÉCSBŐL, 1590. SZEPTEMBER 16.)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

El kell mondanom, milyen súlyos pusztítást végzett itt ma éjjel egy földrengés, amely tegnap délután öt óraker kezdődött. Megrázta a város házait és bennük az embereket. Éjjel körül romba döntött néhány házat, és megölt néhány embert. A Szent István- és Szent Mihály-templomokról, a Miasszonyunk templomáról és a tornyokról lesodort számos téglát és nagyobb faldarabot. A császár palotájáról díszeket, köveket, fal- és tégladarabokat, kémenyeket tépett le. A tetők nem omlottak össze. A Skót-templomot félig romba döntötte. Nagy volt az ijedség az emberek között, sokan azt hitték, hogy az ítélet napja jött el.

A kár sok ezer forintba rúg. Éjjel kettőkor újra rengeni kezdett a föld, ám az újabb rengés már nem volt olyan nagy erejű. Az emberek házaikból az utcára menekültek. Egy tudós férfi, akinek nevét nem sikerült megtudnom, állítólag azt jósolta, hogy hamarosan még súlyosabb rengésre kerül sor. Isten legyen hozzánk irgalmas!

Az esztét vesztett nemesasszonyból tegnap a Skót-templomban kiűzték a gonoszt, és józan észre térítették. Múlt héten, amikor a pap beszélt vele, önkívületbe esett, úgy, hogy egy teljes órán át nem lehetett tudni, élő-e vagy holt. Amikor magához tért, különös dolgokról beszélt, majd kiáltozni kezdett: „Jaj nektek, jaj nektek, Ausztria urai, jaj Pappenheimnek s Pozsony városának, mert porig fog égni. Jaj Bécsnek, mert rá is pusztulás vár.” Elmondta, hogyan vezette őt Gábor arkangyal a pokol kapujáig, hogy mutatta meg neki a kárhozottak lelkét és kínjait. Azt mondja, sok nagyurat látott, élükön a tanait jajgatva hirdető Luther Mártonnal.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 151–152.)
(Emőkey István fordítása)

☞ ESKÜVŐ A LENGYEL KIRÁLYI UDVARBAN (LEVÉL AZ 1592. MÁJUS 26-ÁN KRAKKÓBAN TARTANDÓ KIRÁLYI ESKÜVŐRŐL)

Hír a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. A híradás III. Zsigmond lengyel király (1587–1632), 1592 és 1604 között svéd király és Ausztriai Anna (1573–1598) esküvőjéről számol be. ☞

Boroszlóból. Ma egy kereskedő érkezett ide Krakkóból, ahol 14 napot töltött. Elmondta, hogy Lengyelország jövődő királynéja most Pleszben pihen, de jövő kedden, május 26-án már itt lesz Krakkóban. A királyné buzgón tanulja az itáliai táncokat, és a király is igen szorgalmas: naponta vesz táncleckét egy lengyel nemesúrtól, aki hosszabb időt töltött Itáliában és Franciaországban.

Öfelsége egy álarcos multság megtartását is elrendelte, amelynek költségei 60 000 dukátra rúgnak. Az eseményre 50 személyt hívtak meg. A résztvevőknek saját arcuk helyett valaki másét kell viselniük, hogy ne lehessen felismerni őket. Az olasz táncokat maga a királyné vezeti, és a multság minden résztvevője aranyruhát visel.

A polgárság és a kereskedők színpompás német viseletbe öltöznek. Kabátjukat ezüstpaszomány és fehér gombok díszítik, ami derűs látványt nyújt majd. Így járulnak a királyi menyasszony elé, miközben a nemesség lóháton vonul fel. Korábban sem a nemesek, sem a kereskedők nem jelentek meg így. A menyasszony hintója elé hat barna és hat fehér medvét fognak. Egy másik hintót hat szarvas húz majd. A fehér medvék táncolni fognak, és a menetben más vadállatok is felvonulnak. Az említett kereskedő azt is elmondta, hogy járt a király hálószozájában. A hálószoza tágas, közepén áll a királyi ágy. Az ágyat bársonyfűgöny övezi, körülötte bársonyszékek állnak. Az ágyon cobolyprémmel bélelt bársony hálóköntös van. A falon egy festményen a királyi menyasszony látható ezüsttel díszített fehér ruhában, ajkán mosollyal, hogy a királyt jókedvre hangolja.

(*Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605.* Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 167–168.)
(Emőkey István fordítása)

☞ VÉRES ESŐ BÉCSBEN

Hírek a Fugger-Zeitungenből. A Fugger-Zeitungenről lásd a Lovagi játékok Prágában című szöveg bevezetését. ☞

Bécsből 1597. június 18-án

Ma délbén a Skót kapu előtt néhány helyen véres eső esett. Az eseményt számosan látták a nép köréből, és jó néhány véres kövel megrakott kosarat hoztak a városba.

Bécsből dátum nélkül

Az itteni polgármesternek, Paulus Steyrernek szóló parancs 1597. július 19-én. Alsó-Ausztria kormánya értesíti az itteni polgármestert, Paulus Steyrt, hogy hitelt érdemlő tanúk szerint tegnap a Skót kapu előtt, Siechenals, Hernals, Döbling, Sievering helységeiben, valamint azok környékén véres eső esett. Az esemény megtörténtét állítólag véres kövek bizonyítják. Hogy valóban biztosat lehessen tudni, a kormány elrendeli: a polgármester mielőbb indítson vizsgálatot, derítse fel a történeteket, és még dél előtt tegyen jelentést a kormánynak.

Kelt Bécsben 1597. július 19-én Paul Steyrer, itteni polgármester legalázatosabb válasza a fenti dekrétumra. A mellékelt dekrétumot illő tisztelettel átvettem, és az ügy kivizsgálása céljából a külső tanács egyik polgár tagjával, akit Georg Heschnek hívnak, magam látogattam el néhány faluba: Hernalsba, Währingbe és Alsó-Döblingbe. Döblingben a bírónál megtudtam, hogy egy nußdorfi hentes, név szerint Hans Rag, múlt pénteken három ökröt vett az itteni ökörvásáron. Ezután megparancsolta szolgájának, hogy hajtssa haza az ökröket. Ám mivel az egyik ökör lusta volt és nem akart továbbmenni, a hentes szolgája egy késsel a farkába vágott, mire az vérezni kezdett. A vér lefolyt az állat szőrén, az pedig farkát lengetve bevértezte az utat. Ahol a vér köre hullott, ott a nyoma is megmaradt. Később az említett Hesch-sel Nußdorf felé indultunk, és megtaláltuk az ökröt, valamint a hentes házát. Saját szememmel láttam, hogy csapkodja szét vérét az állat. Schol másutt egyetlen csepp vér sem hullott, senki bőrére vagy ruhájára, és a fák levelén vagy a szőlőkben sem találták vér nyomát. Ennyit kívántam a legalázatosabban jelenteni Nagyságtoknak.

Bécsből 1597. július 22-én A véres esőnek még nem tudják az igazi okát. A polgármester egy megszégyesített ökröt emleget, mások mást mondanak, köztük Streinz úr, Ő hercegi fensége kamarai ajtónállója és egy darabont. Ezek azt állítják, hogy a város tele van véres kövekkel, és a köveken a vércseppek akkorák, mint egy esőcsepp vagy egy szem lencse. Streinz úr szerint mindkettő igaz lehet. Mi magunk szeretnénk tovább kutatni az ügyben.

(Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605. Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923. 202–203.)
(Emőkey István fordítása)

☞ A FUGGEREK HÁZÁBAN AUGSBURGban

Alább következő szemelvényünket Hans von Schweinichen Érdekességeiből (Denkwürdigkeiten) vettük. Hans von Schweinichen (1552–1616) XI. Henriket, Leignitz herceget kísérte utazásain. ☞

Fugger Márkus uram meghívta egyszer az én kegyelmes uramat, a leignitzi herceget egy Schönberg nevű nemesúrral egyetemben, akivel együtt voltunk megszállva. Ehhez hasonló vendégséget még sose láttam, maga a római császár sem rendezhet nagyobb lakomát, több pompával, fénnnyel. A teremben, ahol a lakomát felszolgálták, a temérdek aranytól más szín alig látszott. A padló márványkőből volt, s olyan sima, mintha jégen lépegetne az ember. Kereszt alakú asztal állt véges-végig a teremben, rajta szebbnél szebb üvegholmi, gyönyörű bilikomok, azt mondják, az egész egy tonna arannyal is többet ér. A kegyelmes hercegnek én voltam a pohárnoka. Fugger uram a herceg ökegyelmességét üdvözlésképpen a legszebb velencei üvegből művészien kiformált, borral teli hajócskával lepte meg. Mikor az üveghajót levettem a tálalóasztalról, s megindultam vele, új cipőmben elcsúsztam a terem kellős közepén, a hátamra estem, a bor a nyakamba ömlött, és végigfolyt piros damasztruhámon; mindenki rajtam nevetett. Később hallottam, hogy Fugger uram kijelentette: az üveghajóért száz magyar forinttal kárpótolja gazdámát. Mikor már fejembe szállt a bor, erősebben álltam a lábamon, s nem estem el, még tánc közben sem.

Később Fugger uram a herceg Ökegyelmességét végigvezette az egész házon; olyan hatalmas palota ez, hogy a német császár a birodalmi gyűlésen egész udvarával elférne ben-

⁹ A bevezetést a Gracianszkij–Szkazkin-szöveggyűjteményből vettük át. Bibliográfiai adatait lásd a szöveg alatt.

ne. Fugger uram elvezetett minket a kis toronyba, s ott megmutatta kincseit: aranylánco-
kat, ékszereket, drágaköveket, mindenféle ritka érméket és fej nagyságú aranydarabokat;
azt mondta, az egész egymillió forintnál is többet ér. Aztán felnyitott egy dukatokkal
és koronákkal színtűltig teli szekrényt, tartalma kétszázezer forint, a spanyol királynak adta
váltóra. Utána felvezetett bennünket a torony tetejébe, s láttuk, hogy a torony a közepé-
től egészen a hegyéig csupa jó tallérral volt telve. Azzal, hogy Fugger uram közölte: a tal-
lérók száma körülbelül 27 ezret tesz ki, Ókegyelmessége iránt tiszteletét fejezte ki, de
együttal megmutatta saját hatalmát és vagyonát.

Másnap elküldte hozzám udvarmesterét, hogy üdvözlétet adja át uramnak. Kétszáz
aranyat küldött Ókegyelmességének, meg egy 80 tallér értékű pompás serleget és egy fe-
kete bársonytakaróval feldíszített gyönyörű paripát.

Ezeket az ajándékokat Ókegyelmessége barátságával és köszönettel elfogadta.

(N. P. Gracianszkij – Sz. D. Szkazkin: *Középkori történeti chrestomathia* III. Buda-
pest, Tankönyvkiadó, 1956. 89–90.)

(Kardos Tibor fordítása)

❖ BOSZORKÁNYÜLDÖZÉS (1630)

*Európa egyik nagy boszorkányüldözési „hisztériája” 1626 és 1630 között többek közt a németországi Bambergben és Würzburgban szedte áldozatait. A források az 1626 és 1630 közötti évekből folyamatosan rossz természről, tartós válságról számolnak be. A gabona-
árak olyan magasra szöktek, hogy az éhínség és pusztító járványok következtében egyes régiókban a népesség a felére csökkent. A természeti katasztrófa és a felerősödő boszorkányüldözési hullám közötti összefüggés nyilvánvaló. A bambergi boszorkányüldözés színpalái mögött ugyanakkor ott munkálkodott Friedrich Fröner demonológus és segéd-
püspök, aki az 1620-as években kiadott egy prédikációs gyűjteményt (az év minden he-
tére egy-egy boszorkányellenes prédikációt tartalmazott), amelyet Bamberg püspökének
figyelmébe ajánlott. A hatás nem maradt el: a püspök, II. Johann Georg vérfürdőt ren-
dezett, amelyről a Hexen-Zeitung tudósít.* ❖

Rövid és igaz tudósítás és rémisztő új hírek hatszáz boszorkányról, bűbajosról és ördög-
űzről, (...) akiket Bamberg püspöke megégettetett. Ugyanígy, a würzburgi székeskáptalan
püspöke több mint kilencszáz boszorkányt égettetett meg.

Ezen személyek ördögi praktikáikkal több száz embert küldtek a halálba, a szántó
drága termését hideggel és faggal elpusztították. Nemcsak közönséges személyek voltak
közöttük, hanem előkelő uraságok, orvosdoktorok, ezek feleségei, valamint néhány tanács-
béli személy is. Mindet kivégezték és megégették. Olyan rettenetes bűnöket vallottak be,
hogy nem is lehet leírni mindazt, amit bűbájosságuk révén elkövettek, mint az alábbiakban
értelűtők majd róla.

A püspök¹⁰ és a székeskáptalan engedélyével nyomtatásba adatott.

Igaz tudósítás arról, hogyan égették meg a bambergi császári székeskáptalanban sok
bűbajos asszonyt, hogyan vallották be, hogy néhány év leforgása alatt az egész tartomány-
ban faggal elpusztították a bort, a gabonát, számos embert és marhát, sokakat nyomorék-
ká, bénává tettek és borzalmas bűnöket ismertek be. [Igaz tudósítás arról], miként éget-
tek meg Zeil városában több mint száz embert, köztük nyolc tanácsbéli urat és két polgár-
mestert, feleségeikkel és lányaikkal együtt. Az egyik polgármester – amelyik vendéglős volt,

¹⁰ Johann Georg II. Fuchs von Dornheim püspök. (A német kiadásban a főszövegben a szerkesztő betoldása.)

és a piacnál lakott – illetve a felesége és a lánya bevallották, hogy sok lovat és marhát pusztítottak el, aztán a húst a dögtelepről elhozták, megfőzték, kutyát és macskát nyúlként megszűtöttek, aztán a vendégeknek feltáltak. (...)

Ezeken kívül a kancellárt, doktor Hornt, a kancellár fiát, feleségét, két lányát és még sok előkelő urat és tanácsost (...) végeztek ki, és égették hamuvá.

Bevallották továbbá, hogy több mint ezerkétszázan szövetkeztek egymással, és ha ördögi praktikájuk és bűbájosságuk napvilágra nem kerül, akkor négy év múlva sem szőlő, sem gabona nem lett volna az egész tartományban, ezáltal sok ember és marha éhen pusztult volna, és az ember embertársát kellett volna felfalja. Ezt azonban az Úristen nem hagyhatta, hanem napvilágra hozta ördögi praktikájukat és bűbájosságukat, és a több mint 1200 személyt megégették. (...) Bevallották, hogy sok mérges ködöt kevertek, minek következtében sok embernek és marhának kellett elpusztulnia. Ugyanígy ördögi praktikáikkal nagy betegségeket hoztak az emberekre, megrontották az almát, körtét és a mező füveit is.

A bűbajos nők között voltak olyanok is, akik képesek voltak tüzet okádó sárkánnyá változni, vagy kísértékként a levegőben röpködni. Volt közöttük egy bábaasszony is, aki bevallotta, hogy több mint kétszáz gyermeket (...) ölt meg. (...)

Volt néhány katolikus pap is közöttük, akik olyan bűbájosságkodást és ördögi praktikákat űztek, hogy mindent leírni sem lehet. Kínok között bevallották, hogy sok gyermeket az ördög nevében kereszteltek meg. A bűbajos nők is beismerték, hogy ha valakitől szőlőt, zabot vagy más egyebet vettek, a pénzt az ördög nevében fizették ki és adták át, s ha az eladó kora reggeli imával nem akadályozta meg, akkor ők a pénzt ördögi praktikával visszavették tőle.

Az egyik polgármester a Langen-Gassén, és a másik, a Stephan Bawer nevű bevallották, hogy sokszor rettenetes időt és nagy csodákat idéztek elő, sok házat és épületet összedöntöttek, az erdőn és a szántón fákat téptek ki a földből, az időjárást és a szelet olyan rettenetessé akarták tenni, hogy leomoljon a bambergi templom tornya.

A kancellár és a kannakészítő, valamint az öreg molnárné bevallották, hogy ez év nyarán bizonyos tárgyakat ástak a földbe, hogy a nap ne süssön ki, hideg legyen és essen az eső. Azt gondolták, hogy így minden termést megmontanak.

Neidecker polgármester ördögi társaságával együtt bevallotta, hogyan mérgezte meg a kutat. Aki ivott belőle, csakhamar daganatot vagy pestist kapott. Sokan haltak meg így.

A bűbajos asszonyok is bevallották, hogy a Würzburg melletti Kreydenberg hegyen Szent Walpurgis éjszakáján¹¹ háromezren gyűltek össze a táncra, a zenésznek mindenki adott egy krajcárt, így a zenész fizetsége negyven gulden volt, [bevallották továbbá, hogy] a táncra a würzburgi püspök pincéjéből hét Fuder¹² bort loptak.

A bűbajos asszonyok között volt néhány hét-, nyolc-, kilenc-, tízéves leánya is, közülük huszonkettőt kivégeztek és megégették. (...)

Bambergben és Würzburgban olyannyira elharapódzott a bűbájosság, hogy a gyermekek az iskolákban az utcákon is ezt tanulták egymástól, éppen ezért néhány iskolát bezártak. Würzburgban van már néhány olyan szerzetes, pap és sok előkelő úr is – polgármester, tanácsbéli személyek –, akik közül többeket megégették. A papok többek között bevallották, hogy minden gyermeket latin nyelven a következőképpen kereszteltek meg:

¹¹ Szent Walpurgis napja jeles keresztény ünnep, amikor a gyülekezet ember és természet egésziségeért, termékenységéért imádkozott. A boszorkányhiedelem szerint ezen a napon, vagyis május 1-jére virradó éjszakán tartották gyűléseiket a boszorkányok a közeli hegyekben, házaikban, kertjeikben vagy akár nyilvános épületekben, hogy táncokkal természetlenséget, halált idézzenek elő. Németországban a boszorkányok leghíresebb gyülekezőhelyei: a Bamberg melletti Staffelstein, a Kreidenberg Würzburgnál, a württembergi Heuchelberg és a Brocken a Harz hegységben. (*Hexenwelten. Magie und Imagination.* Hrsg. Richard von Dülmen, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag, 1987. 109–111.)

¹² Fuder: kb. 1000–1500 liter.

*Ego baptizo te non in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, sed in nomine Diaboli.*¹³ A szülők gyermekeiket így már az anyaméhben a sátnak ígéri, különösképpen ámulatba ejtő, hogy az ilyen kicsi gyermekek képesek mennydörgést, villámot kiváltani. (...)

(*Hexen und Hexenprozesse*. Hrsg. Wolfgang Behringer, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988. 260–262.)

(Krász Lilla fordítása)

✚ IV. KERESZTÉLY DÁN KIRÁLY EGÉSZSÉGÜGYI RENDELETE (1643)

IV. Keresztély (1588–1648) rendelete rávilágít arra, hogy a 17. században Dániában naprakészek voltak a fertőző betegségek és járványok megelőzésére. Az óvintézkedések meghozatalát indokolta az is, hogy a skandináv ország a jelzett időszakban Észak-Európa egyik kereskedelmi központjának számított, s a korabeli egészségügyi viszonyok mellett könnyen léphetett fel járvány. ✚

(...)

5. A pestismester

(...) A polgármesternek és a városi tanácsnak ki kell jelölnie egy alkalmas személyt, aki a pestis idején gondját viseli a szegény sorban élő betegeknek. (...) Egy, a pestismester megválasztásáról szóló írást kell kiadni és ezt, pergamenre vagy papírra írott, nagy, olvasható betűkkel kell a városházán kitenni. Megtörténhet az, hogy leesik a hirdetmény; ekkor újból ki kell tenni, amire a polgármesternek és a városi tanácsnak kell felügyelnie.

[A pestismester tevékenységéről]

A pestismesternek fizessenek a falvak gyógyszerrel, amit ingyen is megkaphatnak tőle a szegények, ha akarják, és ha szükségük van erre. (...) A pestismester gyakran keresse fel a szegény sorban élő betegeket is.

6. Gyümölcs és élelem

Amikor betegséget észlelnek, akkor semmilyen gyümölcsöt (...) sem szabad behozatni. [Az importált] nyári gyümölcsöket pedig vegyék el és dobják ki a kézvédőt viselő személyek. (...) a polgármestereknek és a városi tanácsoknak ügyelniük kell arra, hogy a lakóházakban megfelelő körülmények között tárolják a megvásárolt élelmiszereket, (...) mert különben megromlanak, és betegséget okoznak.

7. A pestisházak

A polgárok és a városi tanácsok kellő időben, lehetőleg minél előbb gondoskodjanak arról, hogy a járványtól mentes várostól néhány járásnyira, a falvak temetőinek közelében egy kör alakú szállást, pestisházat alakítsanak ki. A pestisházban számos helyiség álljon a szegények és a gazdagok rendelkezésére. Ha az emberek úgy érzik, hogy ragályos betegségtől szenvednek, akkor különös gondot fordítsanak ápolásukra az effajta szállásokon. Fogadják be azokat a betegeket is, akik a járvány idején az utcán hevertek. Az arra járó [a betegeket elszállító] emberek pedig a betegek ellátásáért, szolgálatukért és jó gondviselésükért kapjanak olcsó fizetséget. Ha egy temető mellett nem lehet pestisházat vagy betegszállást felállítani, akkor a közelben tüstént ki kell alakítani egy temetőt a szegények eltemetése céljából.

¹³ Nem az Atya, a Fiú és a Szentlélek, hanem az ördög nevében kereszteltek meg.

8. Azokról a teendőkről, amikor valamelyik faluban betegséget észlelnek
Ha valamelyik faluban betegséget észlelnek, akkor először és mindenekelőtt a mindenható Istenhez imádkozzanak az emberek. (...) Otthon és templomban fohászkodjanak az isteni megbocsátásért, a betegség kivédéséért és enyhítéséért. Ezután a nép (...) Istennél kereszen menedéket, alázattal és bölcsességgel kérje az Úr kegyelmét. A legjobb tanácsot csak a Mindenhatónál lehet megtalálni. (...) Végezetül emlékeztetni kell a népet arra, hogy nagy veszélyben senki sem adhatja a fejét kegyetlenkedésre, a betegekkel sem bánhatnak ember-telenül. A járványtól szenvedő pedig maradjon távol jötevőitől, ha látja, hogy azok feléje közelednek.

(*Utgavs av Norsk Historisk Kjeldeskrift*. Oslo, Institutt Den Rettshistoriske Kom-misjon, 1981. 247–249.)

(Flamm László fordítása)

☞ A HARMINCÉVES HÁBORÚRÓL (1669)

Johann Jakob Grimmelhhausen (1622–1676), akit nemesi címről lemondott nagyapja nevelt, gyerekként tanúja és szenvedő alanya volt a harmincéves háborúnak (1618–1648), később katonaként is részt vett benne. Protestánsnak született, a háború vége felé katolizált. A béke beköszöntével intéző, kisbirtokos, vendéglős volt, de szilárd egzisztenciára csak 1667-ben tett szert. Akkortól Renchen város jegyzője. A Der abenteuerliche Simplicissimus (A kalandos Simplicisimus) című terjedelmes műve, amelyből az alábbi részlet („életkép” a harmincéves háborúból) való, 1669-ben jelent meg. (P. J.) ☞

(...)

Bármennyire távol áll tőlem az a szándék, hogy a békeszerető olvasót e lovasokkal együtt Tatám háza tájára bevezessem, mivelhogy elég csúfos dolgok történtek ott, históriám me-nete mégis megköveteli, hogy ebben a mi német háborúnkban egyszer-másszor elkövetett kegyetlenkedéseket a szíves utókor tudomására hozzam, különösen pedig azt bizonyítsam tulajdon példammal, hogy mindezen bajokat a Magasságbeli jósága gyakran a mi hasznunk-ra küldi reánk, mivelhogy ez az, amire szükségünk vagyunk. Mert ki mondta volna meg nekem, kedves olvasóm, hogy van Isten az égben, ha Tatám házát a harcosok el nem pusztítják, engem magamat fogságra nem vetnek, és így az emberek közé nem kényszerítenek, amely emberektől aztán megkaptam a szükséges és elegendő lelki épülést. Kevéssel azelőtt még meg se fordult volna a fejemben, hogy a Tatám, Nyanyám, jómagam meg a házunk többi népén kívül más is létezhetne e földön, se más embert, se más emberi lakóhelyet se nem látván, se nem ismervén.

De hamarosan tudomást szereztem arról, hogyan származott az ember a világra, meg arról is, hogy azt újból el kell hagynia. Akkor még csak külsőleg voltam ember és név szerint keresztény, egyebekben állatnál nem voltam több! De a Magasságbeli könyörületesen nézett ártatlanságomra, és ezt is tudomásomra akarta hozni. És ámbár ezerféle út közül válogathattam, kétségtelenül azt akarta választani, amely által e léha kedvtelésemet Tatámat is meg Nyanyámat is, mások okulására megbüntethette.

A lovasok legelső tennivalója az volt, hogy istállóba kötötték a lovakat. Azután pedig valamennyinek megvolt a maga különleges munkája, s ezek mindegyike romlással és pusztulással volt egybekötve. Mert habár egyesek állatokat vágtak, forráztak, sütöttek, mintha vidám lakomára készülnének, mások ezalatt pincétől padlásig felforgatták a házat, még a félreeső hely sem volt előlük biztosságban, mintha bizony a kolchisi aranygyapjat rekkentették volna ott el. Egyesek lepedőkből, ruhákból és mindenféle házi holmiból nagy batyukat kötöttek, mintha zsibvásárt akarnának nyitni; amit pedig nem szándékoz-

tak magukkal vinni, azt szétzúzták. Némelyek a szénát meg a szalmát szurkálták át kardjakkal, mintha nem lett volna elég szúrni való juh és disznó; egyik-másik a tollat szórta ki a dunyhákból, hogy szalonát szárított húst és más holmit tömjön a helyébe, minthogy úgy jobban esnék rajta az alvás. Mások a kemencét döntötték be meg az ablakot verték ki, mintha örök nyarat hirdetnének; a réz- és cinedényt összevissza verték, az elgörbült, tönkrement darabokat pedig elcsomagolták; az ágyat, asztalt, széket, padot mind felégették, holott sok ől száraz fa állt az udvaron. Végül minden fazéknak és tálnak pusztulnia kellett, vagy azért, mert jobban szerették a sült ételt a főtnél, vagy mert csak egyetlen étkezésre készültek ezen a helyen.

Cselédlányunkat az istállóban oly módon traktálták, hogy onnan már ki sem tudott menni többé, amit még hírül adni is szegény. A bérest gúzsba kötve a földre fektették, száját fával felpeckelték, és egy sajátár ronda trágyalevet öntöttek belé, amit ők svéd italnak neveztek. Ezzel kényszerítették, hogy egy járőrt elvezessen másvalahová, ahol embereket és jószágokat raboltak, és mind a mi udvarunkba hurcolták. Ezek között volt az én Tatám, Nyanyám, meg a mi Urselénk is.

Még csak akkor kezdték a tűzkövet lecsavarni a pisztolyokról, és helyükbe odacsavarni a parasztok hüvelykujját, amivel úgy kínozták a szerencsétlen flótásokat, mintha bosszorkányégetésre készülének, aminthogy egyet már be is dugtak a kemencébe és tűzzel mentek neki, mit sem törődve azzal, hogy még nem is tett vallomást. Egy másiknak kötelet kerítettek a feje köré, és egy husánggal csavarták, hogy csak úgy fecskendett a vér az orrán, száján, fülén. Summa summarum mindegyik kitalált valamit a parasztok kínzására, így hát minden parasztnak meg is maga külön mártírúma.

Egyedül Tatám volt akkori felfogásom szerint boldogabb a többinél, mert nevetve vallotta meg ugyanazt, amit másoknak fájdalom és jajveszékélés közepette kellett elmondaniuk; bizonyára azért jutott neki ez a megtiszteltetés, mert ő volt a ház ura. Ugyanis tűz mellé ültették, úgy megkötözték, hogy kezét-lábát mozdítani sem tudta, és nedves sóval dörzsölték be a talpát; ezt aztán öreg kecskénknak kellett lenyalnia, amivel az úgy megcsiklandozta, hogy Tata nevetésében majd meg nem szakadt. Ez olyan jól sikerült, hogy nekem a társaság kedvéért, vagy mert nem futotta egyébre az értelmemből, szívből vele kellett kacagnom. Így vallotta be, nevetésében, a bűnösségét és fedte fel rejtett kincsesládáját, amelyben bővebben volt arany, igazgyöngy meg ékszer, mint ahogy azt parasztnál hitték volna. Az elfogott asszonyokról, cselédlányokról és gazdálányokról nem mondhatok semmi különöset, mert a harcosok nem hagyták, hogy végignézzem, hogyan jártak el velük. Annyit még tudok, hogy egyszer-máskor szánalmas kiáltásokat hallottam a sarokból: úgy gondolom, Nyanya és Ursele sem járt jobban, mint a többiek. Ennek a nyomorúságnak kellős közepén forgattam a sültet a nyárson, és délután segítettém megitatni a lovakat; így jutottam be az istállóba a cselédlányunkhoz, aki egész bámulatosan zilált volt. Meg sem ismertem volna, de ő beteges hangon így szólott hozzám:

– Hej, gyerek! Fuss innen, különben magukkal visznek a lovasok! Csak azon légy, hogy az írhadat mentsd, látod, milyen szörnyűségesen...

Többet nem tudott mondani. (...)

(Johann Jakob Christoffel von Grimmelshausen: *A kalandos Simplicissimus* I. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984. 17–19.)

(Háy Gyula fordítása)

A LONDONI PESTIS (1665)

Az egyik utolsó nagy nyugat-európai pestisjárvány 1664 karácsonykor ütötte fel a fejét Londonban. A téli időszakban a megbetegedések száma ugyan nem volt jelentős, de tavasszal a járvány gyorsan terjedt, és június 29-én az udvar elhagyni kényszerült a főudrost. Azokat a házakat, amelyekben pestises beteget találtak, negyven napra vesztegzár alá vették. A megbetegedések száma szeptember végén hirtelen csökkent, és a járvány lassan megszűnt. 1666 februárjában az udvar is visszatért. A pestisben elpusztult londoniak száma körülbelül 100 000-re tehető. Samuel Pepys (1633–1703) naplója és levelezése a kor mindennapjainak egyik legértékesebb forrása. Ez a levele Sir George Carteret (1610 k.–1680) angol politikus feleségéhez a járvány tetőzésekor íródott. »

Woolwich, 1665. szeptember 4.

Mivel a királyi udvar távol van és a város üres, nemigen tudok hírekkel szolgálni, nem számítva az olyan lehangoló történeteket, amelyek hallatán méltóságod inkább elszomorodna, mintsem szórakozna. Jőmagam a városban maradtam egészen addig, míg egyetlen héten több mint 7400 ember meg nem halt, ebből több mint 6000 pestisben; addigra már a lélekharangok zúgásán kívül alig lehetett zajt hallani a városban; addigra már úgy végig tudtam sétálni a Lombard utcán, hogy alig több mint húsz emberrel találkoztam, és ötvennél is kevesebbel a tözsdén; addigra már egész családokat, tíz-tizenkét embert együtt söpört el a betegség; már orvosomat, magát dr. Burnetet is elvitte a pestis, pedig korábban megígérte, hogy megvéd a fertőzéstől, és túl is élte az egy hónapos vesztegzárát saját házában; addigra már az éjszakák, bár egyre hosszabbodtak, túl rövidnek bizonyultak arra, hogy fátylat borítsanak azok temetésére, akik előző nap pusztultak el a betegségben. Így az emberek arra kényszerültek, hogy a nappalt is felhasználják erre a gyászos szertartásra; és végül már nem találtam fertőzetlen húst és innivalót. A hentesek is megfertőződtek, serfőzőm házát vesztegzár alá vették, pékem és egész családja pedig a pestis áldozatául esett. (...)

Greenwichben¹⁴ is gyorsan terjed a betegség; de a király parancsára megteszünk minden óvintézkedést, hogy megállítsuk a kór elharapódzását; ebből a célból tegnap az istentisztelet után találkoztunk a város tisztviselőivel, akik sok szomorú hírral szolgáltak, és többek között elmesélték azt a történetet is, amelynek elmondásával szeretném most méltóságodat terhelni. Panasz érkezett hozzánk egy család ellen, amely befogadott egy fertőzött londoni házból hozott gyermeket. Kérdéseimre kiderült, hogy egy igen tehető, Gracechurch utcai polgár gyermekéről van szó. Ez a polgár már az összes többi gyermekét elvesztette, házában feleségével együtt maga is vesztegzár alá került. Saját menekülésére már minden reményt feladott, és csak azért könyörgött, hogy ezt a csöppseget megmenthesse, amihez végül nagy nehézségek árán megkapta a hozzájárulást: megengedték, hogy a kisdédet meztelenül kiadja egy barátjának az ablakon keresztül. A gyermeket tiszta ruhákba öltöztették és így hozták Greenwichbe, ahol, Hooker városatyától kapott értesülésem szerint, eltűrik, hogy ott maradjon.

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Brown, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 408.)

(Szakály Orsolya fordítása)

¹⁴ Greenwich ekkor még különálló település volt.

➤ A LONDONI TŰZVÉSZ (1666)

A híres londoni tűzvész egy pékségben tört ki 1666. szeptember 2-án. A tűz a szárazság, az erős szél és a városi hatóságok hanyagsága miatt gyorsan terjedt. Végül szeptember 5-re sikerült megfékezni a lángokat. A City mintegy négynyolc – kb. 180 hektár, 87 templom és 13 200 ház – vált a tűz martalékává, de kevesebb, mint húszan veszítették életüket. A tűzvész pusztítása alkalmat adott a városrendezésre: szabályozták a Temzét, kiszélesítették az utcákat, a neves építész, Christopher Wren (1623–1723) tervei alapján számos új templom épült (köztük az újjáépített Szent Pál-katedrális). Az alábbi részletek John Evelyn (1620–1706) író és tudós naplójából származnak. ➤

(...)

Szeptember 2. E végzetes éjszakán 10 óra körül sajnálatos módon tűz ütött ki a londoni Fish utcában.

Szeptember 3. Otthon hallgattam istentiszteletet. A tűz tovább terjed. Vacsora után feleségemmel és fiammal együtt kikocsiztunk a folyópartra Southwarkban,¹⁵ ahol is komor látvány fogadott minket: az egész város lángokban állt az északi part mentén; a hídtól a Temze utcán felfelé, Cheapside felé, és lefelé a Három Daruhoz címzett fogadóig az összes ház leégett; megrendülten tértem haza, azon aggódva, hogy mi lesz a város többi részének sorsa.

A tűz egész éjjel folytatódott (ha egyáltalán éjszakának nevezhetem azt a szörnyű világozást, amely nappali fénnel árasztotta el a várost 10 mérföldes körzetben), és még csak szította az erős keleti szél, és elősegítette a száraz évszak. Elgyalogoltam a tegnapi helyre, és láttam, hogy lángokban áll a Cheapside-től a Temzéig a belváros egész déli része, és végig a Cornhill mentén (mert most már a szél ellen és annak irányában is szabadon terjed a tűz), a Tower utca, a Fenchurch utca, a Gracechurch utca és végig a Bainard's Castle-ig. Most már a Szent Pál-templomra is áttért; a templom fel van állványozva, ami nagyban segíti a tűz terjedését. A tűzvész olyan nagy kiterjedésű, és az emberek annyira megbénultak, hogy az elején nem is tudom, miféle csüggedés vagy átok ült rajtuk: alig mozdultak, hogy eloltsák a lángokat, így semmi mást nem lehetett hallani, mint kiáltásokat és jajveszélést. Mindenki fejvesztetten rohagált, és a döbbenet annyira megbénította az embereket, hogy meg sem próbálták javaikat menteni. Így a lángtenger szélében-hosszában elemészett házakat, középületeket, a tőzsdepalotát, kórházakat, szobrokat, díszítéseket. Bámulatos módon terjedt át az egyik házról a másikra még akkor is, ha az épületek között nagy volt a távolság. Ennek fő oka, hogy a tűz a csapadéktalan jó időben annyira felforrósította a levegőt, hogy az előre kiszárította az anyagokat, amelyek aztán gyorsan lángra kaptak. Így pusztult el ház, bútortart, minden.

Láttuk, hogy a Temzét elárasztották a bárkák, hajók és más vízi járművek, megrakva mindenfélével, amit volt idő és bátorság megmenteni. A környező földekre hordják ki ezeket a holmikat, így többmérföldnyi távolságra mindent különféle ingóságok borítanak. Sárakat is emeltek az emberek és megmentett javaik védelmére. (...) Az egész égbolt izzott, mint egy tűzhely forró teteje, és éjszakákon át akár több mint negyven mérföldről is látni lehetett a tűz fényét. Isten adja, hogy soha ilyen – több mint tízezer lángokban álló házat – ne kelljen ismét látnom. A zaj, a heves lángok sercegése és morajlása, az asszonyok és a gyermekek sikolyai, az emberek lázas sürgölődése, az összeomló tornyok, házak és templomok robaja együttesen valami rettenetes viharra emlékeztettek, és a levegő körös-körül

¹⁵ A Cityvel átellenben, a Temze déli partján fekvő kerület.

oly iszonyúan forró és tüzes volt, hogy képtelenség volt akár megközelíteni is. Az emberek tehetetlenek voltak a tűzzel szemben, így a lángok tovább pusztítottak egy-két mérföld hosszú és egy mérföld széles területen. A sötét füstfelhő körülbelül ötvenmérföldnyi hosszan nyúlt el a város felett. Ilyen képet mutatott az égő város délután, amikor hazaindultam. A látvány Szodomát és a végítéletet idézte. Eszembe juttatta a passzust: *Non enim hic habemus stabilem civitatem* – a romok Trójára emlékeztetnek. London nincs többé. Hazatértem. (...)

[Szeptember 7.] A romok között bolyongó emberek olyan benyomást keltettek, mintha egy kopár sivatagban vagy még inkább egy kegyetlen ellenség által földig rombolt hatalmas városban kóborolnának. Ehhez járult még a bűz, amelyet a szerencsétlenül járt teremtmények tetemei, illetve az ágyak és más gyűlékony tárgyak árasztottak. Sir Thomas Gresham¹⁶ szobra a tőzsdepalotában ugyan ledőlt talapzatáról, de teljesen épen maradt. Ugyanakkor az összes királyszobor darabokra tört. (...) Sok hatalmas utcai lánc, sarokvas, a börtönök kapui és rácsai elolvadtak és hamuvá égtek a hatalmas forróságban. A keskenyebb utcáskákban még mindig nem lehet közlekedni, így a legszélesebb utakon mentem csak; a talaj, a levegő, a füst és a tüzes kigőzölgések még mindig olyan erősek, hogy a hajam majdnem megperzselődött, és talpaim szörnyen felhólyagosodtak. (...)

Islington és Highgate¹⁷ felé mentem, ahol kétszázezernyi, mindenféle rendű és rangú ember szóródott szét, a legtöbben csak fekszenek megmentett javaik kis kupacai mellett, siránkoznak veszteségeik miatt, és mégis inkább meghalnának, mint hogy akár egyetlen penny segítséget is kérjenek. Ez a legfurcsább dolog, amit életemben tapasztaltam. Ófelsége és tanácsa mindent megtesz segítségükre, kiáltványt intéztek a falvakhoz, hogy jöjjenek és hozzanak élelmiszert a bajba jutottaknak. Nem tudom, hogyan, a nagy zűrzavar és szerencsétlenség közepette az a rémhír kapott szárnyra, hogy a franciák és a hollandok, akikkel most ellenséges viszonyban vagyunk,¹⁸ nemcsak hogy partra szálltak, hanem már a városba is kezdenek benyomulni. Valóban egypár nappal ezelőtt nagy volt az aggodalom, hogy ez a két nép szövetezik ellenünk, és az is felmerült, hogy ők gyűjtötták fel a várost. Ez a hír akkora félelemmel töltötte el az embereket, hogy azon nyomban hatalmas csöndület támadt, mindenki hátrahagyta javait és fegyvert ragadott. Nagyon úgy tűnt, hogy semmi sem tudja megakadályozni őket abban, hogy minden ok és értelem nélkül nekiessenek minden franciának és hollandnak, aki az útjukba akad.¹⁹ A nagy lármá és vész annyira elhatalmasodott, hogy megrémítette az udvart. Végül a katonaság és az őrség bevetésével nagy nehézségek árán sikerült lecsendesíteni és megbékíteni az embereket, és arra kényszeríteni őket, hogy visszatérjenek a földekre, ahol is egész éjszaka megfigyelés alatt maradtak. Amikor visszaindultam, egész nyugodt volt a hangulat. Nagyon kimerülten és összerőtten tértem haza. (...)

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 498–501.)

(Szakály Orsolya fordítása)

¹⁶ Sir Thomas Gresham (1519–1579) angol pénzember, a londoni tőzsde alapítója (1566).

¹⁷ A Cityről északra fekvő kerületek.

¹⁸ 1665–1667 között zajlott a második angol–holland háború. Franciaország 1662 óta védelmi szövetségben állt Hollandiával.

¹⁹ A hisztéria eredete egy londoni francia lakos esztelen vallomása, miszerint egy katolikus összeesküvés részeként ő lobbantotta volna fel a tüzet. Bár az esküdtszék is tisztában volt a vallomás alaptalanságával, a franciát kivégezték; a tűzvész idején további gyilkosságokra is sor került.

☞ SZERENCSEJÁTÉK ÉS KEGYETLEN SPORTOK ANGLIÁBAN (1662–1670)

John Evelyn (lásd A londoni tűzvész) elítélő véleménye a II. Károly korabeli, közmondásosan kicsapongó udvari életéről. Evelyn jól ismerte az udvar életvitelét: a polgárháború alatt végig kitartott a Stuartok mellett, így a restauráció (1660) után különböző udvari tisztségeket töltött be. ☞

1662. január 6. Ma este, ahogy a szokás megkívánja, Őfelsége kockavetéssel nyitotta meg az esti mulatságot a magánlakosztályában, ahol felállítottak egy erre a célra készített asztalt, és rögtön 100 fontot veszített. A múlt évben 1500 fontot nyert. A hölgyek is nagyon belemerültek a játékba. Akkor jöttem el, amikor Ormonde herceg²⁰ körülbelül 1000 fontot nyert. (...) Más asztaloknál – ott és a királyi kamarásnál is – megfigyelhettem, hogy milyen bűnös könnyelműség és szörnyű féktelenség vesz erőt egyes veszteseken. Nagy sajnálattal tölt el, hogy az udvar, amelynek példát kellene mutatnia erényességéből az országnak, eltűr egy ilyen alantas szokást, mint a szerencsejáték, és hagyja, hogy a játékszenvedély ennyire elhatalmasodjék. (...)

1667. augusztus 17. Most egy pompás lovat marattak volna halálra a kutyákkal; a ló azonban derekasan megküzdött velük, még a legdühösebb fenevad sem tudott benne nagy kárt tenni, míg végül karddal agyon nem szúrták. Ez a gonosz és barbár sport rászolgált arra, hogy betiltsák. Azzal a hamis indokkal gyilkolták le a lovat, hogy embert ölt, de valójában csak pénzt akartak vele nyerni. Soha nem vennének rá, hogy egy ilyen szörnyűséget végignézzek. (...)

1670. június 16. Elmentem egypár barátommal egy állatkertbe, amely arról híres, hogy ott mindenféle hentesnek való sportokat üznek, vagyis inkább barbár kegyetlenségeket követnek el, mint például kakasviadal, kutyaviadal, bikák és medvék halálra verése. A bikák nagyon kitettek magukért, de a legnagyobb sikert egy ír farkaskutya aratta. Ez a kutya akkora volt, mint egy nagy agár, igen szép állat, és megvert egy vérengző szelindeket. Az egyik bika olyan magasra öklelt fel egy kutyát, hogy az egy hölgy ölében kötött ki, jöllehet a hölgy az egyik bokszbán ült, elég messze az arénától. Két szegény kutya elpusztult, és így végezte a lóháton ülő emberszabású majom is. Szívem mélyéből megvettem ezt a durva és mocskos időtöltést, amely, úgy hiszem, húsz évvel ezelőtt nem volt ilyen népszerű.

(*English Historical Documents* VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953. 507.)

(Szakály Orsolya fordítása)

☞ KIRÁLYI RENDELET A PESTIS BEHURCOLÁSÁNAK MEGAKADÁLYOZÁSÁRA (FONTAINEBLEAU, 1683. AGUSZTUS 25.)

A tapasztalatok az első, középkori járványok után a pestist keleti vagy mediterrán eredetűnek mutatták, ezért a megelőzését célzó királyi rendelkezés is az ezekből az irányokból hajókat fogadó kikötőkre, elsősorban Marseille-re és Toulonra vonatkozik. Szigorú ellenőrzést, karantént ír elő a fertőzöttség gyanús hajók áru, felszerelés és legénysége megvizsgálására, illetve a pestissel fertőzött területeken megforduló franciákat a lehető legcsekélyebb közvetlen érintkezésre próbálja szorítani az ottani lakossággal és árukkal. Még ilyen óv-

²⁰ James Butler, Ormonde herceg (1610–1688) a polgárháború idejétől meghatározó személyiség a Stuartok ír politikájában, a restauráció után több ízben az ír polgárőrség főparancsnoka (lord lieutenant).

intézkedésekkel sem lehetett azonban elkerülni az utolsó nagy franciaországi pestisjárványt, amely 1720–1721-ben a déli területeket, elsősorban Provence tartományt sújtotta. XIV. Lajos (1643–1715) alábbi rendelete egyébként még a 19. század elején is érvényben volt. (S. T. P.) ➤

1. Őfelsége megparancsolja a vitorlásokon,²¹ gályákon és más hajókon szolgálatot teljesítő kapitányoknak és tiszteknak, hogy – amennyire lehetséges – kerüljenek el mindenfajta kapcsolatot olyan helyekkel, ahol fertőző betegség gyanúja áll fenn. Ha ácsfa, ivóvíz, élelmiszerek és más szükségletek pótlására mégis bárkát vagy csónakot kellene a szárazföldre küldeni, Őfelségének az az akarata, hogy a bárkákbán és csónakokban legalább egy tiszt is legyen, aki éberrel ügyeljen arra, hogy a matrózok ne vásároljanak semmi portékát vagy ruhaneműt azon kívül, ami szolgálatuk ellátásához okvetlenül szükséges.

2. A Toulonba és Marseille-be visszatérő vitorlások, gályák és egyéb hajók az alábbi helyeken vessenek horgonyt: a vitorlások és egyéb hajók Saint-Georges vagy a lazarett előtt, a gályák pedig a Marseille előtti szigetekben.²² Mihelyt megérkeztek, illetve az idő lehetővé teszi, a hajóraj parancsnoka, illetve az egyes vitorlások vagy a gályák kapitánya köteles értesíteni a gályák főfelügyelőjét vagy a tengerészeti intendánst. Evégett bárkán vagy csónakon egy tisztet kell küldenie az egészségügyi hivatalba. Egyetlen tisztnek, matróznak, evezősnek vagy katonának sem engedheti meg a partraszállást azt megelőzően, hogy egy tengerészeti biztos, egy kikötői orvos és sebész meg egy tisztiorvos kíséretében a hajót meg nem vizsgálta, illetve meg nem tudakolta, honnan jönnek, volt-e valamilyen kapcsolatuk a fent említett kórral fertőzött területeken, s van-e a hajón valaki, aki elkapta a ragályt, vettek-e a fedélzetre valamilyen árucikket, juhokat, szárnyast, egyéb élelmiszert vagy utasokat, s hogy mennyi ideje hagyták el [a fertőzött területet]. (...)

5. Ha a fent említett hajókon olyan áruk vagy élelmiszerek vannak, amelyekről feltehető, hogy pestissal fertőzöttek, Őfelsége úgy akarja, hogy a hajó megérkeztekor az egész rakományt, valamint a tiszteket, a legénységet és az evezősök minden személyes holmiját vesztégzár alá helyezés céljából vigyék a lazarettbe. A vitorlásokat, gályákat, egyéb hajókat és az embereket a lehető legnagyobb gonddal szagtalanítsák, a vitorlákat, zászlókat és más, esetlegesen pestist hordozó holmikat jól szellőztessék ki; ha a vesztégzár első hetének elteltével senkin sem ütözközik ki a pestis tünetei, akkor meg lehet nyitni a kikötőt az említett hajók, tisztek, matrózok és evezősök előtt.

6. Ha a hajón pestisfertőzöttet találnak, Őfelségének az az akarata, hogy a tiszteket, a legénységet és a gályarabokat minden személyes holmijukkal vigyék a lazarettbe, a vitorlások, gályák és egyéb hajók pedig, miután annak rendje-módja szerint szagtalanították őket, a vesztégzár egész idejét kitöltésük, mégpedig a vitorlások és egyéb hajók Morillonnál,²³ de a lehető legtovább Toulon városától, a gályák pedig a Marseille előtti szigeteknél; és hogy a vitorlásokat, gályákat és egyéb hajókat az egészségügyi őrség vigyázza.

7. A tisztek, a legénység és a gályarabok esetében pedig [úgy rendelkezik a király], hogy négy ízben kell szagtalanítani őket, mégpedig háromnaponként; ezután, és miután teljes öltözköztükre kicserélték, újra meg kell őket vizsgálni, és ha egyetlen pestisfertőzöttet sem találnak közöttük, ők is partra szállhatnak. (...)

10. Őfelsége szigorúan megtiltja a tiszteknak lefokozás, a matrózoknak, evezősök-

²¹ Vaisseau.

²² A lazarett (a Názáret szó elferdült változata, a Santa Maria di Nazaret kórház neve után az olasz *lazzaro* „koldus” szó hatása alatt keletkezett) fertőző, főként pestises betegek elkülönítésére és ápolására felállított kórház. A legjelentősebb szigetek Marseille régi kikötője előtt: If, Pomègue, Ratonneau.

²³ Morillon: ma Mourillon. Toulon régi városfalán kívül, attól délkeletre, egy félszigeten fekvő előváros. Egyébként a touloni belső kikötő bejárata előtt (a tenger felől nézve) balra található a Rade du Lazaret, azaz a lazarett öble.

nek és a legénység többi tagjának testi fenyítés terhe alatt, hogy a touloni és a marseille-i kikötő környékén partra szálljanak, még mielőtt a fent említett hajók és gályák engedélyt kaptak volna a befutásra.

11. Nemkülönben szigorúan megtiltotta a Levantéből vagy más, feltehetően pestissal fertőzött vidékekről érkező vitorlások, gályák és egyéb hajók kapitányainak, hogy a legénységből akár egyetlen embert is a szárazföldre küldjenek, vagy a provence-i partok mentén a helyi tisztiorvosok engedélye nélkül bármit is a kirakjanak hajóból a szárazföldre, hacsak szolgálati ok nem kényszeríti őket erre.

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XIX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin-Leprieur–Verdière, 1829. 431–433.)

(Ádám Péter fordítása)

☞ KIRÁLYI RENDELET A FERTŐZŐ BETEGSÉGEK ÉS KÜLÖNÖSKÉPPEN A SZIÁMI KÓR²⁴ ELHARAPÓZÁSÁNAK MEGELŐZÉSÉRE (FONTAINEBLEAU, 1708. JÚLIUS 25.)

A pestis mellett más fertőző betegségeket is behurcolhattak az európai kereskedők és gyarmatosítók anyaországaikba, főként a trópusokról (Afrikából, Közép- és Dél-Amerikából). Ezeket a járványokat is igyekezett megelőzni a királyi kormányzat. (S. T. P.) ☞

Minekutána Őfelsége tudomására jutott, mekkora zűrzavart keltett a fennhatósága alatt álló amerikai szigeteken a szíami kór, és hogy megfelelő elővigyázatossággal remélhetőleg elejét lehet venni, hogy újra felüssze a fejét, és megakadályozni, hogy a már megfertőződött hajók legénységéről áttérjedjen más hajókra, és hogy a betegek még a komolyabb fejlemények előtt orvosi kezelésben részesüljenek, mindezekről gondoskodni akarván az alábbi rendelkezéseket hozta. (...)

2. Őfelsége mind hajói, mind alattvalói kapitányainak megtiltotta, hogy hajójuk legénységéből vagy az utasok közül bárkit is partra tegyenek, mielőtt még annak egészségi állapotáról a tengerészeti intendánszt értesítették volna; (...) ha fertőző beteg lenne a matrózok vagy az utasok között, Őfelsége úgy rendelkezik, hogy a kapitányok haladéktalanul állítsanak fel sátrakat a kikötő erre kijelölt helyein, ahol a tenger felé fúj a szél, és ott helyezték el a betegeket, akiknek megfelelő segítséget kell biztosítaniuk; a fedélzeti seborvost a betegek folyamatos látogatására kell kötelezni, valamint haladéktalanul értesíteni kell a helybeli orvost, ha van ilyen, aki naponta legalább egyszer szintén fel kell keresse a betegeket, és fel kell írnia nekik a szükséges orvosságokat.

3. A fent említett kórban elhunyt matrózokat és egyéb személyeket távoli temetőkben és mély sírban kell elföldelni; az elhunytak ruháit el kell égetni, hacsak nem értékesek; ebben az esetben fertőtleníteni és tizenöt-húsz napon át szellőztetni kell. (...)

4. Ha Őfelségének olyan tisztjei vagy olyan előkelő utasok is tartózkodtak a fedélzeten, akik szintén elkapták a ragályt, az intendánsnak vagy biztosnak a hajó kikötési helye szerint illetékes orvossal közösen kell eldöntenie, hol tegyék partra a betegeket, és mi-

²⁴ Szíami kór: a sárgaláz régies neve. A sárgaláz a trópusokon fellépő, vírusos eredetű, magas lázzal, súlyos mérgezési tünetekkel, sárgasággal és vérzésekkel járó fertőző betegség. Olykor kiterjedt, rendkívül pusztító járványként is jelentkezik.

képpen bánjanak velük. Kerülve minden szertartosságot, az egyházi szentségeket is meg kell kapniuk; ha pedig elhaláloznak, a fentebb leírtak szerint kell eltemetni őket. (...)

6. A néger rabszolgákat szállító hajókat illetően, mivelhogy azokon a legnagyobb a fertőzés veszélye, Ófelsége az ilyen hajók kapitányainak megtiltja, hogy a fedélzetről bárkit is szárazföldre engedjenek, illetve hogy egyetlen rabszolgát is eladjanak, még mielőtt – az intendáns vagy a biztos parancsára – a kikötői orvos vagy seborvos alaposan megvizsgálta volna a legénységet; és ha bármiféle betegséget tapasztalnak akár a négerek, akár a legénység körében, a hajót az arra kijelölt helyen vesztegár alá kell venni, a hajón tartózkodó egészséges embereket pedig, elkülönítve a többiekről, huszonnégy órán át fertőtleníteni kell, és ugyanúgy kell tenni a többiekkel is, miután felgyógyultak. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin–Lepricour–Verdière, 1830. 533–535.)
(Ádám Péter fordítása)

☞ KIRÁLYI RENDELET A KÁVÉ, TEA, CSOKOLÁDÉ STB. KIZÁRÓLAGOS ÁRUSÍTÁSÁRÓL (VERSAILLES, 1692)

A gyarmati kereskedelem korszaka előtt kivetett „kisegítő adók” (aides) értelemszerűen nem terjedtek ki az újonnan felfedezett területekről származó új italokra. Az állam így jelentős bevételektől esett el, annál is inkább, mivel a kávé, tea és csokoládé fogyasztása hamar népszerűvé vált az európai országokban, némileg csökkentve a hagyományos italok és folyékony élvezeti cikkek forgalmát. Árúsításuk monopolizálásával a francia állam új bevételi forrást akart teremteni, s ennek ellenőrzésére szabályozta az új élvezeti cikkek behozatalának módját. (S. T. P.) ☞

(...)

A kávé, tea, sörbet és csokoládé fogyasztása oly általánossá vált a királyság minden tartományában, hogy emiatt a kisegítő adókból befolyó jövedelmünk erősen megcsappant. Ennek ellenére nem áll szándékunkban alattvalóinkat megfosztani ezeknek a sokak szerint az egészségre is hasznos italoknak az élvezetétől. Úgy határoztunk azonban, hogy a jelenleg folyó háborúra²⁵ való tekintettel ezekből némi bevételhez jutunk, hogy kárpótoljuk magunkat azokért a veszteségekért, amelyeket a jövőben [ezek árúsítása] kisegítő adóinkból származó jövedelmeinkben okoz. Ezért, miután alaposan megfontoltunk minden elénk terjesztett javaslatot, úgy láttuk, hogy az a legcélszerűbb és az alattvalóink számára is legkevésbé terhes megoldás, ha – a dohánykereskedelem mintájára – a királyság egész területén, illetve a fennhatóságunk alatt álló országokban és tartományokban egyetlen személyre bízuk a kávé, tea, sörbet és csokoládé eladásának és árúsításának jogát. Királyi akaratunk a következő: (...)

4. Minden francia és külföldi kereskedőnek és minden egyéb személynek – elkobzás és 1000 font büntetés terhe alatt – szigorúan megtiltjuk, hogy kávé, teát, sörbetet, csokoládét, kakaót vagy vaniliát szárazföldön vagy tengeri úton bárhol másutt, mint a marseille-i vagy a roueni kikötőn át behozzon a királyság területére. Kivételt képez a kávé, amelyet a királyságunkban létrehozott Kelet-indiai Társaság²⁶ hajóin, illetve az amerikai szigetekről

²⁵ A francia történetírás az augsburgi liga háborújaként (1686–1697) tartja számon azt a konfliktust, amely Franciaország és az 1686-ban Ausztria, Spanyolország, Svédország és néhány német fejedelem által létrehozott szövetség között 1688-ig tartott. 1689-ben Anglia és Hollandia belépésével a szövetségbe létrejött a franciaellenes „nagy koalíció”, amely folytatta a harcot a kölni és pfálzi területekre támadó franciákkal. A háborút a rijswijki béke (1697. szeptember 20. és október 30.) zárta le.

²⁶ Colbert ösztönzésére 1664-ben alakult a francia Kelet-indiai és Nyugat-indiai Társaság.

érkező hajókon szállítanak az országba; ezek a hajók a királyság összes kikötőjében horgonyt vehetnek és kiköthetnek. (...)

12. Megtiltjuk a monopólium bérlőjének, illetve azoknak, akiket megbíz ezeknek az árucikkeknek az eladásával, hogy a babkávét (régii párizsi mérték szerinti) fontját²⁷ 4 franknál, a csokoládét 6 franknál, a kakaót 4 franknál, a vanília (ötven százból álló) csomagját pedig 18 fontnál drágábban árussítsa, vagy adja el viszonteladóknak. (...)

(*Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789* XX. Par Isambert–Decrussy–Taillandier, Paris, Belin–Leprieux–Verdière, 1830. 149–150.)

(Ádám Péter fordítása)

☞ I. FRIGYES VILMOS RENDELETE A FALVAK KÖRBEKERÍTÉSÉRŐL ÉS A GYÜMÖLCSTERMESZTÉSÉRŐL (1721. AUGUSZTUS 24.)

I. Frigyes Vilmos (1713–1740) nagy gondot fordított országga gazdaságára, így a mezőgazdaság korszerűsítésére is. Alábbi rendelete ezt példázza. ☞

Mivel királyi felségének, Poroszország királyának stb. (...) feltűnt, hogy a Porosz Királyság területén a legtöbb falu nemcsak nincs bekerítve, de gyümölcsös- és jó konyhakert sincs benne, az épületeket pedig nem védik és óvják fákkal a viharos szélről és más viszontagságoktól, s mivel legfenségesebb királyi felségét ez arra indította, hogy egy legkegyesebb és nyomtatott pátem révén mindenkivel megismertesse legkegyelmesebb akaratát arról, hogyan lehet a fenti hiányosságot megszüntetni, alább, legkegyelmesebben, de szigorúan parancsoljuk és rendeljük:

1. Hogy minden falu köré, ahol van fa, rendes kerítést csináljanak, ahol pedig fahiány van, ott a falut árokkal vegyék körül, és ily módon fogják körbe.

2. Minden hivatali és szolgálati épületnél külön területet kell körbekeríteni, fel kell szántani és úgy előkészíteni, hogy gyümölcsfák nőjenek benne. Minden paraszt köteles minden tavasszal és ősszel, mégpedig minden egyes alkalommal, három vadalmafa- és ugyanennyi körtéfacsemetét odavinni és elültetni, amelyeket ezután egy kiváló kertész ápoljon, és a megfelelő időben a parasztnak kertjébe ültessék át.

3. Továbbá, minden paraszti birtokon különítsenek el és rendezzenek be megfelelő és kényelmes helyet konyhakertnek. Vessék be mindenféle konyhai növényvel, hogy a parasztnak legyen mivel kiegészítenie kenyérgabonáját, és egyébként is gazdasága hasznára váljon.

4. Minden paraszt ültessen házájánál, pajtájánál és melléképületeinél fűzfákat, mégpedig ötlábnyira egymástól. (...)

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 586–587.)

(Krász Lilla fordítása)

²⁷ 1 párizsi font: 489,506 g. A párizsi piacok hivatalos mértékegysége.

☞ TÖRVÉNY AZ ANGLIAI DOLOGHÁZAKRÓL (1722)

Az 1662. évi szegénnytörvény (Law of Settlement and Removal) az egyházköztség felelősségévé tette a területén élő szegények gondozását. A dologházak létesítésével megkísérelték megszabadítani az egyházközségeket ettől a teheről. Ez a törvény az első, amely kizárta a segélyre jogosultak sorából azokat a szegényeket, akik nem voltak hajlandóak a dologházban dolgozni. Végül a dologházak létesítése alkalmatlannak bizonyult a szegénykérdés kezelésére. ☞

(...)

Ő királyi felsége a jelen parlamentben összeült egyházi és világi főurak és közrendűek tanácsára és beleegyezésével, a mondott gyűlés hatalma által elrendeli, hogy Urunk 1723. esztendejének március 25. napjától egyetlen békebíró sem utalhat ki szegénységlét semmilyen szegény embernek, aki az egyházköztségben lakik, amíg a mondott szegény esküt nem tesz a békebíró előtt arról a körülményről, amelyről úgy gondolja, hogy megfelelő indokul szolgál ilyen segély kiutalására. (...)

IV. Hogy megkönnyítsük az egyházközségek dolgát a szegénygondozásban, azt is elrendeljük a fent említett hatalom által, hogy az egyházközségi tanácsstagok és a szegénygondozási felügyelők – ha bírják a mondott egyházközség, város, község vagy más település egyházközségi tanácsában vagy más ezen célra összehívott gyűlésen megjelent egyházközségtagok vagy lakosok többségének beleegyezését vagy annyi embernek a jóváhagyását, ahányan megjelentek, feltéve ha erről a gyűlésről megfelelő időben értesítették a gyűlésen megjelenni jogosultakat – bármely egyházközségben, városban vagy községben törvényesen megvásárolhatják vagy kibérelhetik az illető egyházközség, község vagy más település bármelyik házát vagy házait, és szerződhetnek bárkivel vagy bárkikkal az illető egyházközségek, községek vagy más települések azon szegényének vagy szegényeinek elszállásolására, eltartására, ételmezésére és alkalmazására, akik a mondott egyházközség szegénysegélyéből vagy más gyűjtéséből részesülni kívánnak; és megtarthatják bármely olyan szegény ember vagy emberek munkájából és szolgálataiból származó hasznót, akiket ilyen házban vagy házakban tartanak és ételmeznek azért, hogy ebből a haszonból jobb szállásban, ellátásban és segélyben részesüljenek az ott lakó szegények. Abban az esetben, ha a szegény vagy szegények, akik egyházközségében, városában, községében vagy más településén ilyen ház vagy házak megvásárlásra vagy kibérlésre kerültek, visszautasítják, hogy egy ilyen házban vagy házakban szállásolják el, tartsák vagy ellássák, akkor azt a szegényt, aki ezt megtagadja, ki kell törölni abból a könyvből vagy könyvekből, amelyben azoknak a neve szerepel, akik jogosultak az illető egyházközség, város, község vagy más település segélyéből részesülni. Ezek a szegények a továbbiakban nem folytathatnak szegénygondozásért, és nem kaphatnak ilyet vagy más segélyt ugyanazon egyházközség, város vagy község egyházi tanácsának tagjaitól és a szegénygondozási felügyelőktől. (...)

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 283–284.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ A HÁZASSÁGON KÍVÜL TEHERBE ESETT NŐK BÜNTETÉSÉNEK ELTÖRLÉSE (1735)

A csecsemőgyilkosság (és ennek kapcsán a magzatelhajítás, terhesség eltitkolása) azon témák egyike, amely a felvilágosodás korában a leghevesebb viták kiváltója volt. E büncselekmény meglehetősen szigorú szankcionálásáról V. Károly császár (1519–1556) 1532-ben kibocsátott, Carolina néven ismertté vált birodalmi büntető törvénykönyvének 133. cikkeje rendelkezett.²⁸ A kívánt eredmény azonban elmaradt, hiszen a csecsemőgyilkossági esetek száma nemhogy csökkent volna, hanem a 16–17. század folyamán jelentősen megugrott. A felvilágosult uralkodók Európa szerte a probléma megoldását a bamba jutott nő anyagi, erkölcsi és szociális megsegítésében keresték (szülőotthonok, lelencházak alapítása). Az alábbi rendelet is ennek a törekvésnek egy példája, amely a megsejtett nőt a szegényérzet erkölcsi terhéől szabadítja meg. ➤

Őfelsége²⁹ esküdt ellensége minden bujaságnak és parázsnaságnak. Ettől függetlenül őfelsége könyörülettel és együttérzéssel viseltetik a megbecstelenített és megejtett személyek iránt. Igen, mert őfelsége tudja, hogy azok esnek a legkönnyebben teherbe, akik a legkevésbé sem adják magukat a parázna nők mesterségére. Éppen ezért őfelsége ezekkel a nőkkel szemben minden büntetést eltörölt, amely egyébként eddig az ilyen teherbe ejtett nőkre várt. Ennek két oka van. Először az, hogy egy megejtett nő gyermeke apja nélkül, aki őket táplálná, a legmegvetettebb és a legnyomorultabb teremtménye a földkerekségnek. Másodszor az, hogy a hajadon, állapotos nőszemély az egyházi és más büntetésektől való félelmében ne kényszerüljön eltitkolni magzatát, és ne kövessen el gyermekgyilkosságot. Ha azonban egy ilyen nőszemély mégis gyermekgyilkosságot követ el, kössék zsákba és fojtsák vízbe.

(*Frauenleben im 18. Jahrhundert.* Hrsg. Andrea van Dülmen, München, Beck Verlag, 1992. 348–349.)

(Krász Lilla fordítása)

➤ A JÓ MODORRÓL (1749)

A levél szerzője Philip Dormer Stanhope, Chesterfield grófja (1694–1773) államférfi és diplomata, akit elsősorban azok a levelek tettek híressé, amelyeket fiának, Philip Stanhope-nak írt. 1737-től kezdve harminc év alatt 430 levelet intézett hozzá. Kibontakozik belőlük a társaságbeli úriember nevelésének teljes rendszere, amelynek középpontjában a kifinomult érintkezés normarendszerének elsajátítása áll. Az alábbi levél 1749. november 3-án kelt. (K. L.) ➤

(...)

Egy közös barátunk helyesen határozta meg úgy a jóneveltséget, mint a következő tényezők összességét: sok józan ész, valamennyi jó természet és egy kis önmegtartóztatás a többiek kedvéért, abban a reményben, hogy a többiek is ugyanezt megteszik a kedvüknéért. Ha elfogadjuk ezt a meghatározást (amely szerintem kétségbevonhatatlan), ámulatba ejtő, hogy bárki, akinek józan esze és jó természete van (és hiszem, hogy te mindkettővel rendelkezel), lehet bármi más, mint jól nevelt. Hogy ezt milyen módon nyilvánítjuk ki, az egyénenként és helyenként változik, és függ a körülményektől is; ez a mód csak megfigyelés és tapasztalat útján sajátítható el teljesen, de a lényeg bárhol és bármikor ugyanaz. A jó modor a tár-

²⁸ „Die peinliche Gerichtsordnung” (Carolina), 1532.

²⁹ I. Frigyes Vilmos porosz király (1713–1740).

saságban ugyanolyan, mint az erkölcsösség a társadalomban; ez az összetartó erő és a biztonosság. Ahogy törvényeket hoznak a jó erkölcsök megtartására, vagy legalább az erkölcselenség káros következményeinek megelőzésére; ugyanúgy az udvariasság szabályait is általánosan elfogadják és alkalmazzák, azért, hogy fenntartsák a jó modort és büntessék a neveletlenséget. Nekem úgy tűnik, hogy kisebb a különbség a bűnök és a büntetések között, mint azt az első látásra az ember feltételezné. Az erkölcselen ember, aki más tulajdonában kárt tesz, joggal végzi a bitófán; mint ahogy ugyanolyan jogosan közzösti ki a társaság a jól nevelt emberek közös egyetértésével a neveletlen embert, aki szemtelenségével megzavarja és megsérti a magánélet nyugalmát és kényelmét. A kölcsönös előzékenység, udvariasság és az apró kényelmek feláldozása természetesen alkalmazott megállapodás a civilizált emberek között, olyan, mint a védelem és az engedelmség a Király és alattvalói között. Ha bárki bármely részről megsérti ezt az egyezséget, joggal veszít el minden abból származó előnyt. Ami engem illet, én valóban hiszek abban, hogy egy jólneveltséget bizonyító cselekedet alig marad el fontosságban egy jó cselekedettől. A jelző pedig, amelyre leginkább vágyom – az ariszteidészi mellett³⁰ –, az, hogy „jól nevelt”. Ennyit a jó modorról általában; most rátérek a jólneveltség különböző fajtáira és fokozataira.

Ami azt a fajta jólneveltséget illeti, ami azoknak jár ki, akiket felettünk állónak ismerünk el, azt nagyon ritkán, szinte alig, érheti kifogás. Ezek a felettünk álló emberek a koronás fők, a királyi hercegek és a kimagasló és előkelő hivatalokat betöltő emberek. (...)

Vegyes társaságokban azonban mindenki, akit a társaság befogad, legalábbis a társasági események idejére, a többiekkel egyenlő alapon áll. Következésképpen nincs egyetlen olyan személy, aki félelem és tisztelet tárgya lenne, így az emberek óhatatlanul többet engednek meg maguknak, és kevésbé ügyelnek arra, hogy mit mondanak. Ez így van jól, feltevé, ha ez bizonyos határokon belül mozog, és ezeket a határokat sohasem lépik át. Azonban ilyen alkalmakkor, bár senki sincs, aki különleges tiszteletnyilvánításra lenne jogosult, mégis mindenki joggal tartja úgy, hogy megilleti a jó modor és az udvariasság. A könnyedség megengedett, de a könnyelműség és a hanyagság szigorúan tilos. Ha egy úriember megszólít, és unalmas vagy léha dolgokról kezd beszélni, a durvaságnál is rosszabb, sőt kimondottan kegyetlenség, ha világosan kimutatjuk, hogy nem érdekel minket, amit mond, és hogy úgy gondoljuk, egy fajankóval vagy tökfajjal van dolgunk, aki figyelmünkre sem érdemes. Még inkább igaz ez, ha a beszélgetőtársunk hölgy, akit, bármily rangú is, neme miatt a férfiak részéről nemcsak figyelem, de megkülönböztetett udvariasság illet meg. A jól nevelt embernek komolyan kell venni egy hölgy minden kívánságát, hogy mit szeret és mit nem, hogy mit szeretne inkább, és hogy mit nem állhat ki. Ki kell elégíteni minden apró vágyát és szeszélyét, sőt még a szemtelenségeit is, sőt lehetőleg ezeket előre ki is kell találni.

Soha ne bitorold magadnak azt a kényelmet vagy *agréments*-t³¹, amely mindenkinek kijár; ilyen például a legjobb hely, a legjobb fogás stb. Ellenkezésképp: mindig utasítsd vissza ezeket a kedvezményeket, és ajánld fel azokat másoknak, akkor aztán cserébe ők majd más-kor viszonzozzák a szíveskedést, így végül te is megfelelően részesülni fogsz ezekből a közös jogokból. (...)

Van egy harmadik fajta jólneveltség is, az, amiben az emberek leginkább hajlamosak hibákat elkövetni, ennek legfőbb oka, hogy abban a hitben élnek: ebben egyáltalán nem hibázhatnak. Ezen pedig azt a kapcsolatot értem, amely az embert legközelebbi barátaihoz és ismerőseihez fűzi, vagy éppen azokhoz, akik társadalmi rangban valóban alattunk állnak. Ezekben a kapcsolatokban kétségkívül nemcsak megengedett a nagyobb könnyedség és szabadság, hanem helyes is, és nagyban hozzájárul a magánélet és a társasági élet kényelméhez. Ám itt is megvan a könnyedség és a szabadság határa, amelyet tilos túllépni. A túl-

³⁰ Ariszteidész, az igazságosként ismert hadvezér az i. e. 5. században élt.

³¹ agrément, jelentése öröm, szórakozás.

zott nemtörődömség és szabadoság káros és sértő, mivel az illető valóban vagy megítélésünk szerint alattunk áll. A barátokkal folytatott szabad társalgás örömeit hamar beárnyékolja, ha – mint ahogy az a szabadsággal gyakran előfordul – szabadosággá fajul. (...)

Soraimat a következő alapelvekkel zárom:

Hogy jó modor nélkül a legelmélyültebb tudás is csupán kellemetlen és idegesítő tudálékosság, és semmi haszna nincs az ember dolgozószobáján kívül, következésképpen csak kis haszonnal bír, ha egyáltalán bír valamennyivel.

Hogy egy nem tökéletesen jól nevelt ember alkalmatlan a jó társaságra, és nem is látják ott szívesen; ennek következtében ez az ember gyorsan megutálja a társaságot, végül megtagadja azt; ezután magányra van kárhóztatva, vagy (ami még rosszabb) alacsony, vagy rossz társaságba keveredik.

Hogy aki nem jól nevelt, teljesen alkalmatlan az üzletre és a társasági életre egyaránt. (...)

(Lord Chesterfield: *Letters*. Ed. David Roberts, Oxford, 1992. 170–175.)

(Szakály Orsolya fordítása)

➤ KÖZRENDELET A BOROSZLÓI DEPARTAMENTUM ELŐLJÁRÓINAK A BURGONYATERMESZTÉS FEJLESZTÉSÉRŐL (1757. ÁPRILIS 5.)

A burgonya az inséges idők táplálékaként terjedt el az éhség kényszerítő hatására. A közhatalom már a 18. század első felében igyekezett ösztönözni a burgonyatermesztést a fennhatósága alá tartozó területeken, miközben tudományos művek sokasága hirdette a növény előnyös tulajdonságait és tápláló voltát. I. Frigyes Vilmos (1713–1740) és fia, II. Frigyes (1740–1786) – amint alábbi forrás is mutatja – több ezt célzó intézkedést hozott. Mégis elsősorban a hétéves háborút (1756–1763) követő élelmezési válság és az 1770–1772-es éhínség gyorsította az elterjedését. ➤

Már március 26-án és eztán pedig folyó év március 3-án ismételten azt a feladatot adtuk nektek, hogy legjobb tudásokot szerint foglalkoztatok az ország és különösen a szegénység szempontjából oly hasznos burgonya termesztésével, hogy a lakosok értésére adjátok ennek nagy hasznát, és őket e tápláló növény szorgos telepítésére ösztönözzétek és sarkalljátok. Mivel azonban a beérkezett tudósításokból megértettük, hogy a legtöbb embernek hiányzanak az ismeretek, hogyan kell a krumplit termesztetni, és milyen módon lehet ezt mindenkinek, különösen azonban a szegény embereknek hasznukra fordítani, ezért instrukciót készítettünk és adtunk nyomdába arról, hogyan kell a burgonyát termesztetni, és gazdaságosan felhasználni. Ebből majd megfelelő példányokat kaptok azzal a legkegyelmesebb paranccsal, hogy abból minden uradalomnak és községnek két példányt készítenek. (...)

Bár sok kisembernek nincs földje, lévén, hogy létfenntartásukhoz nekik is hasznos ez a növény, utasítani kell őket, hogy a házuknál és a kertjükben, ahol csak egy kis üres hely van, termesszék az olyannyira hasznos burgonyát. Megvan a lehetőségük arra, hogy üres óráikban a ház közelében gondozni tudják, így sok hasznót húzhatnak belőle.

Egyébként pedig nem szabad csak az instrukciók megismertetésénél maradnotok. Dragonyosok és más kerületi hivatalnokok segítségével május elején ellenőriztessétek, hogy a telepítést szorgosan végzik-e, és szemleútajaitokon magatok is vizsgáljátok meg, hogy megfelelően végzik-e a munkákat.

(*Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus*. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966. 617.)

(Krász Lilla fordítása)

☞ AZ ÉSZAKI FÉNY MEGFIGYELÉSE UPPSALÁBAN (1763)

Az északi fény jelensége a felvilágosodás skandináv emberének fantáziáját is izgatta. A jelenséget korábban isteni megnyilatkozásnak, misztikus és megmagyarázatlan fényjátéknak vélték. Fredric Mallet svéd tudós tudományos magyarázatot próbált találni az északi fényre. ☞

(...)

Az idén ősszel észlelt északi fény jelenségei közül nagyon különösnek találtam azt, amelyik október 17-én este volt látható. Úgy gondoltam, hogy ennek leírása hasznos lehet az efféle jelenségekről alkotott ismeretek számára. Szerencsém volt, hogy megfigyelhettem a [jelenség] legfontosabb körülményeit. Rendben feljegyeztem ezeket úgy, ahogy követik egymást. Este negyed hatkor úton voltam a kastély felé, amely a várostól délnyugatra, egy dombon terül el. Egy megszokott útvonalon jutottam el a dombig. Később éreztem, hogy a szél szemembe fúj, noha az egész nap csendes volt. (...) az égbolton, tőlem délre, az északi fény sugarait pillantottam meg, amelyek azokhoz a fénysugarakhoz hasonlítottak, amelyek gyakran láthatók tél idején. (...) Ilyen [fény]állást azonban azelőtt soha nem láttam. Úgy döntöttem, hogy utánanézek, mi az oka ennek, mert az északi fény most [az égbolt] azon oldalán tűnt fel, ahol ritkábban fordul elő. (...) A Nap csak az imént ment le, ezért elgondolkodtam: vajon az történhetett, hogy az északi fény sugarai a Nap lemenetelének fényeit vették át? (...) Igen ám, de arról értesültem, hogy hasonló fénysugár tűnt fel a horizont nyugati oldalán is. Ekkor viszont a házak a kastéllyal együtt el kellett hogy takarják előlem a jelenséget, mert ez újból lejátszódhatott azelőtt, mielőtt én megláttam a mostani sugarakat. Erre következtettem ugyanis a megfigyelések összehasonlításából.

[A jelenség leírása]

A fénysugarak odafent rögtön fénycsóvákat kezdtek nyugati irányba kilövellni. Úgy mondhatnám, ezek úgy ragyogtak, mintha a tűz lángjának különböző színeiben törtek volna elő. Mindez ahhoz volt hasonló, amit szivárvány megjelenése alkalmával lehet látni, a halvány és áttetsző vöröstől kezdve, egészen a világoszöldig. A látvány olyan pompás volt, hogy teljesen bámulatba estem tőle. (...)

Az északi fény sugarai abba az irányba terjedtek, amerre a szél fújt. Úgy látszott, mintha a sugarak (...) koszorú formájú lángokat szórának a déli irányba. Néha áttetsző, formátlan massa képződött, amely szétterjedt, és úgy tűnt, mintha a szél elől akart volna kitérni. A [koszorúszerű] lángcsókók először szétterjedtek, majd heves, egyre erősebb fényű mozgásba csaptak át. Ezután elhalványodtak, majd heveségüket és lassan nagy sugarakat is elvesztették. (...)

A megfigyelésekkel kapcsolatban a következő feljegyzéseket tettem:

1. Az északi fény gyakran igen gyorsan eltűnik. Néha (...) egészen láthatóvá válik, majd a jelenséget a szél közelebb sodorja [hozzánk].

2. A légköri mozgások okozzák az északi fény lángkitöréseit vagy ebben közreműködnek.

3. (...) október 17-én keleti irányú szél volt. A felhők ugyanezt az irányt követték, de az alacsonyabb lég ezen a napon déli irányú volt és este felerősödött, visszaterelte, majd az északi fény segítségével szétszórta és összegyűjtötte a felhőket. Mindez egészen addig tartott, amíg az északi fény el nem tűnt. (...)

4. Érthető, hogy az északi fény nincs mindig olyan távolságra a földtől, mint a felhőktől. (...) [A fény] elmozdulása akadályozza annak pontos és megbízható mérését. Ez

a feltevés kapcsolatos lehet számos, Norrlandról [észak-svédországi tájegység] származó beszámolóval, mely szerint az északi fény egy idő után eléri a földet, és megvilágítja. (...)

5. Az északi fény, csakúgy, mint a Nap sugara, mindenféle színekben pompázik. (...) Hihetőnek hangzik az, hogy az északi fényt alkotó anyagok éppen úgy szívják magukba a Nap fényét, mint ahogy a föld [bontja le] a sokfajta [szerves] testet. (...)

(*Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar* XXIV. Stockholm, 1763. 62–64.)

(Flamm László fordítása)

☞ FELJEGYZÉSEK A SÖRRŐL (1763)

Carl Linné (1707–1778) botanikus megalkotta a növények, állatok és az ásványok tudományos besorolási rendszerét Systema naturae (A természet rendszere, 1735). Tudásának sokoldalúságát mutatja a sörrel írott ismertetője, amely a Svéd Tudományos Akadémia értekezéseibe is bekerült. ☞

(...)

A víz minden bizonnyal a legtermészetesebb ital, ahogy ez az állatoknál megfigyelhető. A legfontosabb azonban kétségkívül az, hogy az embernek szüksége van vízre. Nyilvánvaló, hogy a másik ital a tej, amelyre még akkor szoktunk rá, amikor a bégető állatokat, a nyáját a déli vidékek [bibliai tájak] legelőire hajtották őseink. Noé találmánya, a bor is kimondottan jó, sőt kitűnő, de megviseli az ember szervezetét. Mindkét ital átmossa a vért. A víz különleges módon teszi ezt; a tej jobban táplál, a bor pedig jobban serkenti [a vért]. Mégis, a víz a legnemesebb ital, amely felhigítja az ételt és frissíti a vért. A víz olyan különböző és sokféle lehet, mint a talajfélék; sok helyen íztelen és káros hatású. Emiatt kísérleteztek az emberek növényekkel és bogyókkal, amelyeket felforraltak vízzel, hogy így a legízletesebb és legegészségesebb dologra tegyenek szert. Viszont egy ilyen ital néhány nap után meg-savanyodik és megkeményedik.

Az emberek rájöttek arra, hogy erjesztéssel is javíthatók a növények alkotói. Így találták fel a sört, valószínűleg először Egyiptomban; a gótoknál és a németeknél, Krisztus születése idején már ismerték.

[A sör összetevőiről]

A sör, ahogy ezt mindannyian tudjuk, vízből, malátából és komlóból készül. Ezeket élesztik, ami figyelemre méltó. A víz íze pedig országok és évszakok szerint mindig más; ez az oka azoknak a különbségeknek, amelyek sörök között fellelhetők. Jobb sörük van azoknak, akik hegyes vidékeken laknak, mint azoknak, akik tengerhez közeli területeken élnek. Stockholm legtöbb kútya például a dagály miatt sós ízű, még maga Riddarholm [Lovagsziget, Stockholm egyik szigete] magasan fekvő részei is sós vízzel telnek meg a dagály visszavonulása idején. Ebből arra következtethetünk, hogy Stockholm söre sajátos ízű. (...)

[A sör fajtáiról]

A *Holland Moll* nagyrészt zavaros és nem olyan ízű, mint a mi sörünk. A *Danzigi Pryffing* (...) viszont meglehetősen tömény. A németek *Garleye* (...) fűszerezett, a *Knifenach* tüstént lerészegít. A *Brunswiger Mumma* használ a bágyadtság ellen, különleges módon felhevít, ájuláshoz vezet és rombolja az idegeket.

A *Breyhan* jobban okoz vízkórt, mint bármely más sör. A svédországi *Fabla* azonban felülmúlja mindegyiket. A *Finska Lura* sűrű és majdhogynem tejszerű; izzó köveken főzik, és ezért nem igazán egészséges. Ez az ital mégis alig ismert Finnországban, csak az Öselen [Svédországtól keletre fekvő sziget] és néhány orosz helységben isszák. Aki a gott-

landi [Svédországtól keletre fekvő sziget] Rane-ből iszik, megvakul. [A vakság] addig tart, amíg a kábultság el nem múlik. [A vakságot] az árpa között élő angolperje okozza. A Gallentara [hóvirág] (...) felkavarja a vért, és erős szédülést okoz. A Skeppare, amelyer hosszú ideje szállítanak tengeren, (...) ízletesebb és egészségesebb lett, mint azelőtt. (...)

A sörfőzés művészete nagyon fontos. Hát nem elszomorító azokról a helyekről beszélni, ahol a nép még nem tanulta meg a sörfőzést? A rossz minőségű italok cseréje miatt új betegségek fenyegetik az embert. Egy ízletes és egészséges sörnek gyakran ugyanaz az összetevője és készítésének költségei, mint egy íztelen és ártalmas sörnek. A különbség csak a sörfőzés művészetében rejlik. A mi szülőföldünkön, néhány helyen jobb sört főznek, mint bárhol máshol Európában. (...)

(*Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar* XXV. Stockholm, 1764. 52–53., 57–58.)
(Flamm László fordítása)

☞ A GYERMEKMUNKA SZABÁLYOZÁSA AZ IPARBAN (1768)

A forrás Mária Terézia 1768-ban kiadott intézkedése a kremsi selyemszövő műhelyek tanoncai és tanonclányai számára. (K. K.) ☞

(...)

XIV. A tanoncifjakat és leányokat, akik a bársony- és taftselyemkészítést el akarják sajátítani, és akiknek legalább 13 évesnek kell lenniük, nem több, mint 3 hónapi próbaidőre lehet alkalmazni. És ha ezen próbaidő alatt jól viselik magukat, és e szakma megtanulásához valóban kedvet mutatnak, az említett mindkét nembeli tanoncokat a kremsi császári-királyi kerületi hivatalnál egy e célra vezetett jegyzőkönyvbe írják be, mégpedig azokat a fiúkat és lányokat, akik a bársonykészítést akarják megtanulni őt, akik a taftselyemkészítést akarják megtanulni, három évre veszik fel. A mesterükkel kötött tanoncszerződést ugyanitt letétbe helyezik, és a kezeseket is bejegyzik a mondott jegyzőkönyvbe; a tanoncok próbaidőjét pedig beszámítják tanulóéveikbe.

XV. A mestereknek ezennel megtiltjuk, hogy a tanoncifjakat vagy lányokat házimunkára kényszerítsék, azok csakis és kizárólag a szakma elsajátítása végett vannak ott. Továbbá a tanoncokat és tanuló lányokat elszegődésüktől számított legkésőbb hat hónap elteltével a mesternek a szövőszékhez kell ültetnie, hogy a tanulóidejüket ne vesztetgessék hiába. Ha azonban a mester ezeket az előírásokat nem tartja be, és nem tud hathatós indokot felhozni, a tanoncot vagy tanonclányt vegyék el tőle, és hivatalból kijelölt másik mesternek adják át tanulásra. (...)

XVII. Azért, amit egy tanoncifjú vagy lány a fent meghatározott napi rőfön felül elkészít, a mester legénybért tartozik fizetni, vagyis a fent meghatározott mesterfizetés kétharmadát, az összeget be kell írnia a tanoncok e célra fenntartott saját könyvecskéjébe, azért, hogy egy részét ruházkodásuk stb. fedezésére fordítsa, más részét pedig számukra a tanoncidő végéig megőrizze.

XVIII. A mester ne engedje meg, hogy a tanoncot, aki széknél dolgozik, a felesége vagy a legényei kiküldhessék, még kevésbé legénye a tanoncifjával vagy lánnyal rosszul bántson vagy őt megüsse, különben büntetésül a mesternek 2 forintot, a legénynek 1 forintot kell a betegpénztárba befizetnie. És hogy a tanoncok rendes étkeztetést kapjanak,

XIX. a mester köteles minden egyes tanoncnak naponta fél font húst, levest és eleendő egyéb ételmezt adni, kenyeret pedig, amennyit a tanonc kíván, azonban ebből semmit sem szabad házon kívülre vinni vagy hagyni, hogy megromoljon. Bőjtnapokon pedig gondoskodni kell arról, hogy a tanoncok böjti ételt vagy tézstafélét kapjanak.

XX. A tanoncifjoknak és lányoknak mindenben engedelmeskedniük kell mesterüknek, amit az a tisztesség és a szakma terén nekik parancsol. Ezzel szemben a mesternek nem szabad velük ok nélkül rosszul bánnia.

XXI. A mester gondoskodik arról, hogy a széknél dolgozó tanoncifjak és lányok ágya mellett, különösen ha télen éjszakába nyúlóan dolgoznának, fény legyen, továbbá adjon nekik havonta egy pár fehér vászonlepedőt, ugyanígy mosasson hetente egy inget, egy zsebkendőt, a lányoknak kendőt és kötényt, ha erről a szülei nem tudnának gondoskodni.

XXII. A szülőknak a tanulóidő alatt a tanoncifjakat és lányokat el kell látniuk a szükséges ruha- és fehérneművel stb., ha mindezt ők maguk napi munkájuk béréből nem tudnák előteremteni. (...)

XXIII. A felsősség tudta nélkül tanulóideje alatt egyetlen tanonc sem távozhat el mesterétől vagy mesterasszonyától. Ha ez megtörténik, vagy a tanonc tanulóévei alatt betegség miatt mulasztana, akkor amennyiben a mulasztás hat hét vagy annál több, a tanonc köteles a lelet tanulóévek után ugyanannyi idővel tovább dolgozni mesterénél. Egyebekben pedig,

XXVI. hogy a megbetegedett szegény mesterek, legények, tanoncifjak és lányok keresztényi gondoskodásban részesüljenek, ahogyan beteg személyekről gondoskodni és nekik segíteni szoktak, a mesterek hetente 3 krajcárt, a legények 1 krajcárt fizessenek be az erre a célra minden műhelyben kifüggesztett perselybe. Ezt a perselyt negyedévente vigyék be a császári-királyi kerületi hivatalba, ami benne összegyűlt, be kell vezetni egy erre a célra szánt könyvbe, meg kell őrizni, és az összeghez mértén abból kell elvenni a hasonló mesterséget űző, beteg személyek gondozására, és erről évente számlát kell küldeni az alsó-ausztriai kereskedelmi kamarának.

(Gustav Otruba: *Zur Geschichte der Frauen- und Kinderarbeit im Gewerbe und in den Manufakturen Niederösterreichs*. In: Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich N. F. 34. 1958/1960. 166., 167–168.)

(Tuza Csilla fordítása)

☞ CSECSEMŐGYILKOS ASSZONY KIVÉGZÉSE FRANKFURT AM MAINBAN (1772)

Susanna Margaretha Brandt csecsemőgyilkosságért elítélt asszony kivégzési „ceremóniájának” leírása egy kései példa a Carolinában³² rögzített ítélkezési gyakorlat 18. századi továbbélésére. Még a 18. században is fontosnak tartották, hogy a szertartás hasson a közönségre. A leírásból kitűnik, micsoda pompával rendezte meg a hatóság a kivégzési színjátékot, amelynek éppoly fontos része volt a „Szegény Bűnös” halotti öltözete, a nyilvános ítélethirdetés, a pálcátörés, mint maga lefejezés. ☞

A Katalin-torony ajtajánál (...) találkozott az őrség, (...) a [mindeddig] a szobában [tartózkodó] két pap, Willemer és Zeitmann, a főbíró teljes kivégzési öltözetben, (...) a bűnös – akin halotti öltözet, azaz fehér főkötő, fekete uszályos fehér vászon kiskabát, illetve fehér szoknya és fehér kesztyű volt, kezében egy összehajtogatott fehér zsákvásznak és egy nagy citromot tartott – és a szobaajtó előtt álló hóhér és két fia. A papok a csecsemőgyilkos asszonnyal folyamatosan imádkoztak, énekeltek és vigasztalták őt. Egészen eddig az elítélt viszonylag nyugodtnak tűnt, de amikor a bűnös asszony előtt nem sokkal reggel 6 óra után lassan és érthetően felolvastam az itt következő halálos ítéletet, amelyet már előzőleg a tekintetes hivatalos vizsgálóbíró közölt vele, és a főbíró úr (...) nyomban eltörte a kis vörös

³² Lásd a 28. jegyzetet.

pálcát és a bűnös asszony lábai elé dobta, (...) az annyira megrémült, hogy néhány percig minden tagjában remegett. Ezt követően átadták az asszonyt a kályha mögött álló hóhérnak. (...) Azután pedig a két pap a bűnöst az úgynevezett Szegény Bűnösök szobájából (...) a pallóra vezette, amelynél bal kéz felől a hóhér és segédje álltak. Összekötötték a kezét, karjaira madzagot kötöttek, (...) és azt hátul, a lapockacsontok magasságában tartva, a hóhér levezette őt a pallóról. 10 óra tájban a bűnös asszony lassan, állandó énekléstől és imádságoktól kísérve megérkezett a vesztőhelyre.

A papok megáldották őt az emelvényen, a hóhér kezénél fogva egy székhöz vezette, leültette, két helyütt hozzákötözte, majd nyakát és a fejét lecsupaszította. A papok folyamatos imáitól kísérve Hofmann hóhér legidősebb (...) fia (...) egyetlen csapással, sikeresen levágta az asszony fejét.

(*Frauenleben im 18. Jahrhundert*. Hrsg. Andrea van Dülmen, München, Beck Verlag, 1992. 351–352.)

(Krász Lilla fordítása)

☞ A SKORBUT MEGELŐZÉSÉRŐL ÉS ELLENSZEREIRŐL (1776)

James Cook kapitány (1728–1779) levele Sir John Pringle-nek (1707–1782). Pringle a hetéves háború idején Frandriában harcoló brit erők főorvosa volt, majd 1774-től III. György (1760–1820) háziorvosa. Cook első föld körüli útján a 85 főnyi legénységből 30-an estek áldozatul a skorbutnak; e levelében az 1772–1775 közötti útján igen sikeresen alkalmazott óvintézkedésekről számol be. (K. L.) ☞

Mile-end
1776. március 5.

Tisztelt Uram! Minthogy sokan fejezték ki csodálkozásukat afelett, hogy a parancsnokságom alatt álló *Resolution* legutóbbi útja során milyen meglepően jó volt a legénység egészségi állapota, bátorkodom ismertetni Önnek azokat a módszereket, amelyeket ezen eredmény elérésére alkalmaztunk. Igen sokat köszönhetünk az admirális rendkívüli figyelmességének, mivel sok olyan dolgot is a hajóra rakatott, amelyek a tapasztalat vagy a feltételezések szerint leginkább segíthettek a tengerészek egészségének megőrzésében. Ezeknek a dolgoknak a felsorolásával nem rabolom az idejét, csak annak a leírására szorítkozom, ami a leghasznosabbnak bizonyult.

Nagy mennyiségű malátánk volt a fedélzeten, amelyből sörcéfrét főztünk, és kiosztottuk (nemcsak azoknak, akiknél már megjelentek a skorbut tünetei, hanem azoknak is, akik a körülményekből ítélve a leginkább ki voltak téve ennek a kórnak) fejenként egy, két vagy három pinttel naponta, vagy ahogy az orvos szükségesnek tartotta, ami huszonnégy óra alatt akár három *quart* is lehetett.³³ Ez kétségkívül az skorbut egyik legjobb ellenszere a tengeren, amit eddig kitaláltak, és idejében adva, ha más dolgokra is kellő tekintettel vagyunk, meggyőződésem szerint sokáig elejét veszi a skorbut komolyabb terjedésének. Azt a véleményt azonban nem osztom, hogy előrehaladott stádiumában is gyógyítja a betegséget a tengeren.

A savanyú káposzta, melyből nagy készlettel rendelkezünk, nemcsak tápláló zöldség, hanem megítélésem szerint kifejezetten sokat használ a skorbut ellen, és a tárolás alatt sem romlik meg. Mialatt tengeren voltunk, fejenként egy fontot osztottunk belőle hetente kétszer, vagy többször, ha szükségesnek tartottuk.

Az útlevesből vagy erőlevesporból szintén kiadós készletünk volt, és az is nagyon fontos élelmiszernek bizonyult. Hetente háromszor kapott a legénység fejenként egy un-

³³ 1 pint: 0,568 liter. 1 quart (két pint, ill. egynegyed gallon): 1,136 liter.

ciát, vagy ha szükséges volt, nagyobb adagot, amelyet borsóval főztünk meg, vagy ha az úton friss zöldséget tudtunk szerezni, azt is belefőztük. Búzával és zabpehellyel kapták mindennap reggelire, ebédre pedig szárított borsóval és friss zöldséggel. Így többféle tápláló és egészséges fogást tudtunk készíteni, és az emberek ezáltal nagyobb mennyiségű zöldséget ettek, mint egyébként.

Narancs- és citromlével is el voltunk látva, és az orvos több esetben is fölhasználta ezeket.

Élelmiszerkészletünkben olaj helyett nagyrészt cukrot tároltunk, zabpehely helyett pedig búzát. Ezzel a cserével nagyon jól jártunk. A cukor véleményem szerint a skorbut igen jó ellenszere, míg az olaj, legalábbis az, amelyet a tengerészet használ, úgy gondolom, hogy pont ellenkező hatású. Ám még a legegészségesebb ételek vagy gyógyszerek adagolása is általában hatástalan marad, ha nem párosul velük megfelelő életforma.

Ebből az elvből kiindulva, sokéves tapasztalatomra, továbbá Sir Hugh Pallister, Campbell és Wallis kapitányok, továbbá néhány eszes tiszt tanácsaira támaszkodva kidolgoztam egy tervet, amely a teljes életvitelt szabályozza. A legénységet, a rendkívüli eseteket nem számítva, három őrszolgálatra osztottuk be. Így nem voltak annyira kitéve az időjárásnak, mintha egymás után őrködtek volna, és mindig volt száraz ruhájuk, ha átnedvesedtek. Nagy gondot fordítottunk arra is, hogy a lehető legkevesebb legyenek kitéve a viszonytalanságoknak. Megfelelő módszereket alkalmazva tisztán és szárazon tartották önmagukat, függőágyukat, ágyneműjüket, ruházatukat, stb. Hasonló módon a fedélköznök is tisztának és száraznak kellett maradnia. Hetente egyszer vagy kétszer tűzzel szárítottuk, vagy ha ez nem volt lehetséges, vízzel vagy ecettel lágyított puskaporral füstöltük. A fenékben is rendszeresen gyújtattam tüzet egy vaskondérban, hogy a hajó alsó részének levegője is kitisztuljon. Ennek, valamint az emberek és a hajó tisztán tartásának nem lehet elég nagy jelentőséget tulajdonítani; a legkisebb hanyagságnak is olyan orrfacsaró dohos bűz a következménye, amelyet csak tűzzel lehet megszüntetni, és ha ezt nem tesszük meg idejében, az csúnya következményekkel járhat. Az edények állandó tisztaságáról is megfelelően gondoskodtunk. A sós húsokból külső zsírt soha nem engedtem, hogy, ahogy az szokás, odaadják az embereknek, mivel úgy gondolom, hogy elősegíti a skorbutot. Soha nem szalasztottam el a friss ivóvíz fölvetését, még akkor sem, ha volt elég a hajón, mert a parti vizet sokkal egészségesebbnek tartom, mint amit már régóta tárolnak a hajón. Ebből a nélkülözhetetlen anyagból sohasem kellett fejadagot beosztani, és mindig bőven jutott, amire kellett. Meggyőződésem szerint pusztán az elegendő friss víz és az általános tisztaság a fent említett skorbutellenes ételek nélkül is megkíméli a hajó legénységének nagy részét a skorbuttól. Többször vetődünk olyan helyre, ahol sem az emberi termelés, sem a természet nem szolgált valamely növényi vagy állati eredetű anyaggal. Ilyenkor első dolgom volt mindent megmozgatni azért, hogy beszerezsem, amit egyáltalán lehetett, és eleinte példámmal és rangommal köteleztem a legénységet is, hogy használjanak föl mindent, amit lehet. Később azonban, miután az ilyen frissítések jó hatása nyilvánvalóvá vált, már ritkán kellett bármelyik eszközt alkalmaznom.

Ezek voltak tehát a módszerek, uram, amelyekkel a gondviselés védelme alatt a *Resolution* három év és tizenhét nap alatt megtette útját az 52. északi szélességi foktól a 71. déli szélességi fokig úgy, hogy betegség miatt csak egyetlen embert veszítettünk, és ő is idült és hosszadalmas kórban pusztult el, a skorbut tünetei nélkül. Két másik szerencsétlen vízbe fulladt, egyet pedig baleset ért. Az eredeti létszámból tehát, amellyel Angliából elindultam, mindössze négy főt veszítettem.

Maradok tisztelettel stb.

(*English Historical Documents* X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957. 591–592.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☞ EURÓPÁN KÍVÜL

☞ BALJÓS JELEK

Mexikói indiánok 16. századi jóslata a spanyolok megérkezéséről, amelyben megjövendölük a spanyol hódítást és Moctezuma¹ bukását. ☞

Az első baljós jel

Tíz évvel a spanyolok érkezése előtt tűnt fel az első baljóslatú jel az égen. Néha olyan volt, mint egy tűzcsóva, máskor mint egy tűznyelv, később egy csöpögő pirkadathoz hasonlított, amely átfúrja az eget. Fent keskeny, lent széles alakú volt, az égbolt közepén helyezkedett el.

Keleten tűnt fel és éjfélkor volt látható. A jelenség hajnalig tartott, és csak a nap fedte el később. Egy éven keresztül volt látható. (...)

Mikor először mutatkozott meg, hatalmas zűrzavar támadt. Az emberek kezükkel ütögették az ajkukat, nagy ijedelem támadt köztük, vég nélküli megjegyzések hangzottak el.

A második baljós jel

Itt Mexikóban történt. Huitzilopochtli² háza magától lángba borult, a lángok elhatalmasodtak rajta, pedig senki sem gyújtotta fel, hanem magától gyulladt meg és égett le a ház. A ház helyét szent helynek nevezték el, amelynek neve Tlacateccan lett.

Már megkezdődött az égés, lángra gyúltak az oszlopok. Belülről kifelé jöttek a lángok, a lángnyelvek és lánglobbanások. A tűz gyorsan megsemmisítette a ház teljes faszerkezetét. Zajos kiabálást lehetett hirtelen hallani, azt mondták: mexikóiak, gyertek gyorsan, hozzátok korszóitokat!

De miközben vízzel locsolták és próbálták eloltani az égő házat, az még jobban égett, még inkább lángra lobbant. Nem lehetett eloltani, az egész ház égett.

A harmadik baljós jel

Villám csapott be egy templomba. Csak szalmából készült, és Tzummulcónak nevezték. Xiuhtecuhtli³ temploma volt. Nem esett erősen, csak csepegett az eső. Erre a baljós előjelre azt mondták, hogy a nap sugara csaptak bele.

A negyedik baljós jel

Amikor még sütött a nap, hirtelen leesett egy tűzcsóva. Három részből állt. Onnan jött, ahol lenyugszik a nap, s egyenesen odament, ahol felkel. Mintha parázs volna, szikraesővé alakult át, majd nagy tűzfolyóként terült szét, amelynek alig lehetett látni a végét. Amikor

¹ II. Moctezuma (1466–1520), az utolsó azték uralkodó.

² A háború istene az ősi mexikói kultúrákban.

³ A tűz istene.

az emberek meglátták, nagy zűrzavar támadt, úgy érezték, mintha csörgőkígyókat érintettek volna.

Az ötödik baljós jel

A víz forrni kezdett. A szél erőteljesen háborgatta a forrásban lévő vizet. Mintha dűhében forrt volna, mintha fortyogás közben darabokra esett volna szét. Nagyon messzire és nagyon magasra fröcskölődött. Eljutott a házak alapjáig, tönkretette azokat, víz alá kerültek a házak. Ez a hozzánk közel levő lagúnában történt.

A hatodik baljós jel

Sokszor lehetett hallani, hogy egy nő sír, kiabál, nagyokat kiált egész éjszaka. – Kicsiny gyerekeim, már el kell mennünk messzire! Néha azt mondta: – Kicsiny gyerekeim, hová gyiekek titeket?

A hetedik baljós jel

(...) Akik a vízben halásztak, egy daruhoz hasonlító, hamvasszürke madarat fogtak ki. Rögtön elvitték, hogy megmutassák Moctezumának a Fekete Házban [a varázslat tudományának házában].

A nap felszökött az ég tetejére, dél volt. A madár feje búbján egy tükrörhöz hasonlító, tetején spirálos orsó volt látható, mintha középen át lett volna fúrva. Ott lehetett látni az eget, a csillagokat, a Mastelejót.⁴ Moctezuma nagyon rossz előjelnak vélte, amikor meglátta a csillagokat és a Mastelejót.

Amikor másodszor is megnézte a madár feje tetejét, úgy tűnt, mintha emberek volnának, akik sokan vannak és egymást fellökve rohantak oda hozzá. Egymás ellen harcoltak, és a hátukon nagyvadakat hoztak. Ekkor összehívta Moctezuma a varázslóit, tudósait, és azt mondta nekik: – Nem tudjátok, hogy mit láttatok? Néhányan úgy néztek ki, mint az egy helyben topogó emberek, akik nyugtalankodnak.

A varázslók választ szerettek volna adni Moctezumának, nekiálltak, hogy megnézzék, mi történik, de hirtelen minden eltűnt, semmi sem volt többé látható.

A nyolcadik baljós jel

Sokszor alaktalan szörnyek jelentek meg az emberek előtt. Két fejük volt és csak egy testük. Elvitték őket a Fekete Házba, és megmutatták Moctezumának. Miután megnézte őket, a szörnyek azonnal eltűntek.

Ezek a jelek kívül, közvetlenül a spanyolok jövetele előtt voltak más jelek is Tlaxcalában. Az első jel az volt, hogy minden reggel, három órával a nap felkelte előtt, lehetett látni egy kelet felől jövő, hatalmas nagy világosságot. Ez a világosság egy nagyon világos fehér felhő formájában jelent meg, és felkúszott az égboltra. Senki sem tudta, mi ez, és nagy döbbenetet és csodálkozást váltott ki az emberekben.

Volt egy másik csodálatos jel, amely henger alakú, porból álló légörvény formában kerekedett fel a Matlalcueye hegy felett, amelyet ma Tlaxcalla hegynak hívnak. A henger olyan magasra szállt fel, hogy úgy tűnt, elérte az eget. Ezt a jelet sokszor és különböző alkalommal lehetett látni még egy éven keresztül, döbbenetet és csodálatot váltott ki, ami nem jellemző az emberek természetes viselkedésére. Csak úgy tudták megmagyarázni, hogy az istenek jöttek le az égből. Ez olyan különlegesség volt, amelynek a híre elterjedt a kevés lelket számláló és a nagy lakosságú településeken egyaránt. Végül is, mintha akarták volna, hogy így történjen. Hamarosan tudomást szereztek furcsa és új emberek megérke-

⁴ A Taurus csillagkép három csillaga.

zéséről, különösképpen Mexikóban, ahol ennek a birodalomnak és monarchiának a központja volt.

(*Historia de España* XIII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1986. 59–61.)

(Sebestyén Éva fordítása)

⇨ LIMA, EGY INDIÁN VÁROS ALAPÍTÁSA ÉS FEJLESZTÉSE (1550)

A leírás Pedro Cieza de León (1518 k.–1554) spanyol konkvisztádor, történetrő La crónica del Perú című művéből való. A szerző 1535-ben ment Amerikába, és részt vett a perui hódítás kiterjesztésében. 1550 körül visszatért Spanyolországra. ⇨

(...)

Lima völgye a Túmbez által leírtak között a legnagyobb és legszelesebb völgy, és ezenkívül jelentős népessége van. Jelenleg kevés bennszülött indián él ott, mert a város alapításakor elfoglalták az indiánok szántóföldjeit, öntözőcsatornáit. Ezért az indiánok elhagyták szülőföldjüket, szétszéledtek a különböző völgyek mentén. (...) Don Francisco Pizarro kormányzó Sangalla völgyének és számos egyéb helynek a megtekintése után elhatározta, hogy itt hozza létre ezt a települést. Egy napot töltött itt, úgy gondolta, hogy megtalálta a város létrehozására szükséges tulajdonságokkal rendelkező, megfelelő helyet. Ott rögtön elkészítették a tervet, felépítették a várost e völgy lapos mezején, két mérföld távolságra a tengertől. A város feletti részen, keleti irányban ered egy folyó, amely nyáron kevés vizet hoz a hegyeiből, télen felduzzad és nyugaton a tengerbe torkollik.

A város elhelyezkedése olyan, hogy sohasem süt be a nap a folyó felől, hanem a város felől, amely olyan közel van a folyóhoz, hogy egy napszámos akár egy kis követ is belehajthat. Arrafele nem lehet bővíteni a várost. Cusco után Lima a legnagyobb város Peruban, és ugyanakkor Peru első számú városa. Számos, jól megépített ház található benne, néhány nagyon elegáns toronnyal és lapos tetővel épült. A főtere nagy, az utcái szélesek. A házak előtt, a lakosság általános megelégedésére patakok folynak, és vizükkel öntözik a veteményes- és gyümölcsös-, valamint a virágoskerteket, amelyeknek látványa üdítő és bájos. Jelenleg ebbe a városba telepítették a királyi székhelyet és a királyi törvényszéket. Emiatt ide helyezték az Újvilág (Tierra Firme)⁵ kereskedelmi központját, ahol mindig sok ember fordul meg, sőt sok nagyméretű és pompás bolt is található. Abban az évben, amikor elhagytam ezt a királyságot, számos lakos rendelkezett gazdag és virágzó, indiánok által művelt birtokkal. Ezek a birtokok százötven-, nyolcvan-, hatvan-, ötvenezer dukátot értek, néhányuk még ennél is többet, mások kevesebbet. Elutazásom idején valamennyi birtok gazdag és virágzó volt. Ennek a városnak a kikötőjéből a hajók évente nyolcszázezer, néhány pedig egymillió dukát értékű áruval vitorlázik ki. Azért imádkozom a mindenható Istenhez, hogy az ő szolgálatára, a mi szent hitünk növelésére és lelkünk megmentése érdekében segítse a város kereskedelmének növekedését. A város felett, a keleti részen van egy nagy és magas domb, ahová egy keresztet helyeztek el. A városon kívül találhatóak a tanyák és a birtokok. A spanyolok tartják ott jószágait, galambdúcaikat, szőleiket és üde, bájos veteményes- és gyümölcsöskertjeiket. A kertekben rengeteg helyi gyümölcs van, még Spanyolországból behozott füge, banán, gránátalma, cukornád, dinnye, narancs, citrom, cédrátcitrom, citrancs⁶ és zöltségek. Minden

⁵ Dél-Amerika északi részét nevezték így a 16. századtól.

⁶ A szövegben toronja szó szerepel, ami ma magyarul grépfrútot jelent.

olyan jó és kíváncsi, és semmi sem hiányzik, mindenekelőtt szépségükért hálát kell adni Istennek, a mi Urunknak, aki teremtette azokat. Bizonyos, hogy ha alábbhagynak a botrányok és viszályok, ha megszűnik a háborúskodás, akkor ez lesz itt a világ egyik legjobb helye, ahol az ember leléphet az életét. Hiszen nincs éhínség, nincs pestis, az eső nem esik, nem villámlik és nem dörög, az ég mindig nyugodt és nagyon szép. (...)

(*Historia de España* XIII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1986. 138–139.)

(Sebestyén Éva fordítása)

➤ HANS DERNSCHWAM TÖRÖKORSZÁGI ÚTINAPLÓJA

Hans Dernschwam 1494-ben született a csehországi Brück-ma Most-városában, és 1568-ban halt meg Csehországban. Halálának körülményei pontosan nem ismertek. Bécsben, valószínűleg Prágában és Lipcében végezte egyetemi tanulmányait. A képzett humanistát először Bakócz Tamás (1442–1521) esztergomi érsek, a cseh-morva humanisták nagy patronusa fogadta szolgálatába, de hamarosan új hivatalt vállalt Balbi Jeromos (1465?–1535?) pozsonyi prépost, II. Ulászló cseh és magyar király (1471/1490–1516) diplomatája és királyi nevelő mellett. Mint Balbi titkára vett részt az 1515-ös királytalálkozón. Ezeken a tárgyalásokon kerülhetett kapcsolatba a Fuggerekkel is, akiket aztán szintén egész életében szolgált. 1517-ben lépett ki Balbi szolgálatából, és egyenest a Fugger-rokon Thurzó-ház alkalmazásába került. Karrierje innen meredeken emelkedett felfelé. Humanista műveltségét gazdasági ismeretekkel bővítette ki. Előbb pénztárnok, majd a nagy hatalmú Fugger-cég beszerzési faktora, teljhatalmú megbízottja lett. 1528-ban megbízták az erdélyi Fugger-vállalat megszervezésével is. Miután Szapolyai János király (1526–1540) és Ferdinánd király (1526–1564) hadakozása miatt Erdélyt el kellett hagynia, visszatért Besztercebányára. Mindamellest, hogy életét a magyarországi rézbányák igazgatása tette ki, Dernschwam ízig-veéig humanista maradt. 1553-ban önként jelentkezett, hogy a Verancsics Antal (1504–1573) és Zay Ferenc (1498–1570) által vezetett törökországi követtségnek tagja lehessen. Útja során megszállottan gyűjtötte az ókori emlékeket, feliratokat. E követjáráshoz és nevéhez fűződik a talán máig legnevezetesebb ókortörténeti felfedezés, az ankarai felirat, Augustus önéletrajzának megtalálása. Lelkesen vásárolta a kódexeket, élete végére rendkívül értékes könyvtárat gyűjtött össze.

A törökországi útdíjáról készített naplójában pontos képet rajzol az Oszmán Birodalomról. Részletesen feljegyezte a szokásokat, mindent, amit látott és tapasztalt. Nem fukarkodik a kritikával sem, bár lenyűgözi az idegen kultúra, mégis humanista fensőbb-séggel utasít el mindent, ami az általa vallott lutheránus-humanista értékrendbe nem fér bele, így egyaránt szidalmazza az iszlámot és a katolikus vallást is. (V. G.) ➤

(...)

[A törökök fürdőiről]

Augusztus 11-én Velikától öt és fél óra alatt, hárommérföldnyi út megtétele után, egy Szófia nevű városba érkezünk, mely valaha nagy város lehetett és még most is elég nagy. (...)

A város bejáratánál egy kis patakot ível át egy fahíd.

Jó néhány fekete önt szállító, valamint vászonnal megrakott málhás ló került utunkba. Látrunk továbbá három, póznára erősített vasláncsal felszerelt kutat. Találkoztunk két vadással is, akik nagy fülesbaglyokkal közeledtek felénk. Ugyanitt megtekintettük a fürdőt, és az útársainkkal együtt ki is próbáltuk. Mindjárt a tér elején áll; nagy egyszerűbb épület, templomszerű kupolás tetővel, akárcsak a római Pantheon, melyet gazdagon el-

borít a csiszolt, fehér márványkő. Közepén egy nagy, csiszolt vályús, nyolcszögletű fehér márványkő áll. Ennek közepén márványoszlop emelkedik, jó néhány részcsövecskével, melyekből a víz az említett körre zuhog. Bármely oldalról hagyja az ember magára ömleni a vizet, az belefolyik a lefolyócsatornába, melyeknek vize azután egy közös csatornában egyesül és úgy távozik a fürdőből.

Oldalt a falak mentén széles lócák, üldőfelületük két bécsi rőf⁷; rajtuk magyar gyékénytakaró. Itt vetkőzik le az ember; ruháját külön helyre lerakja, cipőjét a lóca alá helyezi.

A fürdőszoba mindenkit hosszú, kék kendővel övez fel; a fejre fehér kendő kerül. Nadrágot, bugyogót itt senki sem visel.

A vetkőzőhelyiségből az ember a fürdőhelyiségbe lép. Ez is négyszögletű, meglehetősen magas, kerek boltozatú szoba. Fent, a boltíven, illetve a tetőn keresztül a jókora tányér nagyságú és szegletes lyukak sokaságán át hatol be a világosság. A különleges üvegeket gipsszel illesztették a falba.

Mindkét oldalt, jobbról is, balról is egy lépcsőfok magasságú emelvény, néhány rőf hosszú és széles csiszolt, sima fehér márványkövel. A falból két, egymástól arasznyi távolságban egymás alatt elhelyezett sárgaréz cső nyúlik ki. Alattuk csiszolt fehér márványkő, belül egy bécsi rőf szélességben és fél bécsi rőf mélységben kivájva. A csöveket mindaddig nem nyitják ki, illetőleg nem hagyják folyni, amíg egy-két, a fürdő gőzétől kiverjétekezett ember, esetleg egy társaság meg nem akar mosakodni. Ekkor odatelepednek és meleg, langyos vagy hideg vízzel megmosakszanak. Cinből és rézből készült nagy, fél pint befogadó-képességű csészék állnak rendelkezésre; ezekből öntheti le magát az ember.

Az említett két cső közül az egyikből meleg, a másikból hideg víz folyik, tetszés szerint használhatók. De nem nyitható csapokkal működnek, miként az más országokban szokás, hanem csak közönséges csövek, mivelhogy a kézművesség önáluk megszűnt. Ez az első nagy közfürdő. A fürdőzők a burkolaton üldögélnek, lévén, hogy nincs egyéb ülőalkalmatosság. Jó meleg terjeng benne.

Ebből a nagy közfürdőből jobbra-balra két ajtó nyílik. Ezeken át jut az ember a kis külön fürdőfülkékbe, melyek felül ugyancsak kerek boltívben végződnek. A fény felülről érkezik, ugyanúgy, mint az előbbinél. Mindegyikben az előbb mondotthoz hasonló márványkő található, szintén két – meleg, illetve hideg vizet adó – csővel, melyek alatt mosakodni lehet. De itt a levegő sokkal melegebb, mint az előző, nagyobb helyiségben, sőt egyenesen forró, olyannyira, hogy az ember nem is tudja elszenvedni a talpával, miért is szőnyeg van leterítve. Ide járnak az előkelőbb vendégek, egyik a másik után, lévén, hogy a forráságot túl soká nem lehet itt kibírni.

A két fürdőfülke között egy másik fürdőhelyiség is található, mely valamivel kisebb az első, nagy közfürdőhelyiségnél. Jobb és bal oldalt itt is két csőből meleg és hideg víz, folyó víz ömlik a fehérre csiszolt, kivájt márványkőre.

Ebből a fürdőkamrából ismét két ajtócskán át két külön fürdőkamra nyílik, felül szintén kerek boltívvvel és felülről beömlő fénnel; mindegyikben ilyen kő található, hideg és meleg vízzel. Valamennyi közül ezek a legforróbbak; a nagy hőség miatt az egyikben három szőnyeg volt a padozatra leterítve. A közvetlenül a tűz fölött elhelyezkedő két kamrából áramlik át a meleg az összes többi helyiségbe, mégpedig alul, a padozaton keresztül. Ennek megfelelően haladnak a fürdőzők egyik kamrából a másikba.

A fürdőházon kívül, a két utóbb említett kis fürdőkamráról néhány lépcsőfokot lefelé lépkedve odalent egy kis kerek, sütőkemencéhez hasonló kályha áll, melyben háromszögzerű elhelyezkedésben három hosszúkás, szűk, de háromnegyed rőf magas nyílás található, ezen keresztül áramlik ki a hő az egész fürdőbe, mely alul üreges, és oszlopokon

⁷ Bécsi rőf : 0,776 m.

nyugszik. A márványköveken át alulról felhevíti az egész padozatot, akárcsak a kohászatban a frissítőkemence.

A kemence felett részben rézből készített, felül kövekkel borított katlan található, melyben a víz felmelegszik. Innen oszlik szét az összes fürdőkamra, illetve az egész fürdőház részére a meleg víz.

Az idevezetett víz a fürdőn kívül is felfelé áramlik, éspedig a kemence mellett a falon lévő csövekben; egy másik csőrendszeren keresztül egy tárolóba ömlik, ahonnan a tűz föltött vezetik a katlanba.

A hideg víznek is megvan a maga lefolyása, akárcsak a meleg víznek, mégpedig ólomcsövekben. Az egymás felett elhelyezett két csőrendszer a fürdőkamrába vezet, ahol kinyitással működtethetők.

Azok a nagy vízvezető csövek, amelyekben a vizet a fürdőhelyiségekbe vezetik, kerámiaanyagból készültek. Egymásba illesztett, egy bécsi rőf hosszú csövekből állnak, melyeket fehér habarccsal erősítenek össze, ugyanúgy, amiként azt jómagam láttam ez erdélyi Torda város régi építkezésein.

A fürdő bádorgateteje szokásuk szerint laposan borul a boltív fölé; fölötté nem emelkedik semmi sem.

A fürdő mellett a császárok ízlése szerint épített kecses török templom. (...)

[A követek elhelyezése és fogadása]

Augusztus 25-én, egy pénteki napon Csekmedzsétől öt óra leforgása alatt tettünk meg két-mérföldnyi utat. Dél tájban értünk Konstantinápolyba, magába a városba. Sokszor haladtunk régi, kövezett, de elhanyagolt úton, sívár, terméketlen tájakon át.

Ahogy beértünk a városba, jobb kéz felé egy hosszú utcában levő közönséges karavánszerájban szállástoltak el bennünket. A kilenc kocsi számára alig akadt az udvarban hely, a lovak azonban mind fedél alá kerültek.

Fenn, a négyszögletű udvar körül a házfalhoz építve, fából készült, agyaggal kitapasztott kamrácskák vannak, szám szerint huszonnyolc. E kamrácskák mindegyikében kis téglala tűzhely található, de olyan, hogy az ember akár fél kézzel is kidönthetné az oldalát. A lapos tető téglából készült, padlás nincsen.

De konyhával vagy konyhának használható hellyel sincs ellátva. Ha a kamrácskában kellett főzni, az alul-felül valósággal áttüzesedett. Később, amikor a bűz és a füst miatt már nem bírtuk ki tovább odabenn, több napon át az udvaron főztünk, a trágya és a kocsik tömörségében.

Két csauszunk volt, akik mindnyájunkat a házba zárva úgy őriztek, akárcsak a birkát. Az első vagy a második napon mindenkit név szerint össze kellett írni, mégpedig aszerint, hogy ki kinek a kíséretéhez tartozik: Verancsics Antal pécsi püspök úrhoz vagy pedig Zay Ferenc úrhoz.⁸ Én a püspök úrhoz soroltam. Az összeírás után már a császár⁹ gondoskodott rólunk, és árpát, szénát, birkát, bort, kenyeret, zsírt, mézet, viaszgyertyát, cukrot, hagymát, rizst és borsót rendeltetett számunkra. (...)

Augusztus 26-án a követek a mi társaságunkban Rusztem pasához,¹⁰ a császár vejéhez lovagoltak. Hat magas, aranyozott erdélyi kupát vittek neki ajándékba, bennük arany-

⁸ Verancsics Antal és Zay Ferenc az 1553. június 22.–1555. augusztus 11. között az Oszmán Birodalomba küldött követtség vezetői voltak. (*Várkonyi Gábor* jegyzete.)

⁹ Értsd: szultán.

¹⁰ Rusztem (vagy Rüsztlem) pasa (?–1561. július 12.) bosnyák származású nagyvezér. A nagyvezéri méltóságot kétszer is viselte, először 1544–1553 között, majd ismét 1555-től haláláig. Szulejmán lányát, Mihrimáht vette feleségül.

ból vert forintokkal, és egy szép finom művű órát. Ugyanazon a napon a követek Ahmed pasánál¹¹ is megjelentek. Mi is velük tartottunk. Aranyozott kupákat kapott, azokban is volt néhány aranyforint, és egy órát.

Augusztus 27-én a két követ és János Mária úr¹² lóháton az udvarba vonult; velük együtt a mi két csauszunk, valamint két dragomán, vagyis tolmács. Mi az urak után lépkedtünk, s közülünk tízen szép nagy aranyozott kupát vittünk, az ő húsz szolgáljuk pedig két-két kupát, vagyis összesen ötvenet. Mindezt a császárnak hoztuk ajándékba.

Bevonulásunkat a császár jól láthatta az egyik szobából, mi azonban nem láthattuk őt. Az urakat ezután egy szobába kísérték. Bennünket künn az udvarban egy elől nyitott, pajtaszerű építmény alá vezettek, ahonnan beláthattunk az udvarba; ott – akárcsak nálunk – a falakat falócák övezték, amelyeken a császár udvarnépe és a janicsárok ültek jellegzetes viseletükben. Bennünket is leültettek. Egy íródeák lépett hozzánk, s miután megtudakolta a követek nevét, feljegyezte azokat, miként a serlegeket és kupákat is. Ez utóbbiakat a janicsárok átvették tőlünk, s az udvarnak azon a helyén állították rendbe, ahová a császár láthatott.

Mintegy három órát töltöttünk az udvarban. A paloták nem olyan magas, pompás épületek, mint amelyennek kívülről tűnnek; az épületek alacsonyak és befelé néznek. Amikor kivonultunk az udvarból, nagy tömeg janicsár szaladt velünk, akár az állatok, még csauszuk is, és arcátlan cigányok módjára ajándékot kértek, sőt követeltek tőlünk. Ezért nem lehetett beengedni őket a házba. A követek az előkelőbbek közül néhánynak aranyozott kupát ajándékoztak, a többieknek száz forintot aranyban, mások órát kaptak. A lengyel nemzetiségű tolmács kupát és pénzt kapott.

[Ali pasa dzsámija¹³]

Az oszlop mellett most török mecset, vagyis templom emelkedik, melyet egy Ali nevű pasa építtetett. Négyzet alakú márványkövekből emelt kecses, pompás épület, amelyhez foghatót kevés országban lehet építeni. Belülről nagyjából ilyen:

A bejáratnál három fal, szép kvadrátkövekből; ezekből áll a templomhajó keresztje. A negyedik fal hiányzik, s ezáltal az egész nyitott.

Befelé menet újból egy négyzetes tér következik úgy, miként a keresztényeknél a szentély térségét alakították ki; nem olyan tágas és nagy, mint az előző négyzet alakú tér.

Ez a szentély meglehetősen magas gömbboltozattal bír. Fent a magasban festett virág- és lombmotívumok díszítik. Alul a szentély lépcsőzetesen alakított; félköríve és boltíve is van.

A bejáratról a templom másik részébe lépve mindkét oldalt középen két magas, egy darabból való vörösen erezett vastag márványoszlop áll. Ezek hullámtagokra és homorulatokra alakított öntöttérez fundamentumon állnak.

Ezeket nyugszik a négy gyámfv, amelyek egy tágas, nagy, magas gömbboltozatot tartanak. Fent a magasban, de még a gömbboltozat alsó része alatt körös-körül kicsi, keskeny, hosszúkás ablakok, melyeknek szélessége egy bécsi rőf, magassága másfél bécsi rőf. Ezekben az szokásuk szerint gipszbe ágyazott nagy, kerek üveglapok vannak; ugyanis ebben az országban nem tudják, hogyan kell ónkarikába foglalni az üveget.

Egészen fent a magasban a kupolát dúsan aranyozott, festett lomb- és szalagdísz ékesíti, aminőket az ember a szőnyegeken is láthat.

¹¹ Kara Ahmed pasa (?–1555), albán származású nagyvezér, a nagyvezéri méltóságot Rusztem pasa mellőzése idején 1553-tól 1555-ig töltötte be.

¹² Malvezzi János Mária 1549-től a Habsburg uralkodó portai rezidense, 1551-ben behörtöndözték, csak 1553-ban engedték szabadon.

¹³ Hadim Ali pasa II. Bajezid (1481–1512) szultán nagyvezére volt. A dzsámi építését 1496-ban fejezték be.

Minden egyes oszlop mellett egy-egy mellékhajó; egyik jobbról, a másik balról. És mindegyik mellékhajóban két gömbboltozat, de ezek nem olyan magasak, mint a szentély feletti gömbboltozat vagy a templomkupola. A szentélynek alul minden oldalról, elől pedig középen is két bécsi rőf magas és másfél bécsi rőf széles, beüvegezett ablakai vannak. Az ablakkiképzések alul valamivel a márványpadló felett kezdődnek.

Minden egyes ablak felett a magasban egy-egy kisebb, hosszúkás ablak látható. A szentély előtt a nagy templomkupola bal mellékhajójában három ablak van; a szentéllyel szemben a kijárat felé egy ablak.

A másik mellékhajóban két ablak között egy kis ajtó. A kertben oldalt, a szentély felé még egy ablak. Mind magasságukat, mind méretüket tekintve olyanok, mint az előbb említett nagyobb alsó ablakok, melyek felett középen csupán egy kisebb hosszúkás ablak található.

Az egész templom padozata nagy darabokból faragott csiszolt márvány. Ezt a padozatot az egész templomban serény kézzel, takarosan készített szőttesek borítják, miként az Magyarországon is szokásos.

A szőtteseket viszont szép, hosszú és széles szőnyegek fedik. Ezeknek hossza tizenöt lépés, olykor még ennél is több; meglehetősen szélesek. Ezeken állnak, térdepelnek és ülnek ájtatoskodás közben. Dél tájban az egész templom olyannyira megtelik, hogy az emberek jegyespárok módjára préselődnek össze. A törökök délben végzik el imáikat, úgy, amiként mi, keresztények hajnalban járulunk az oltár elé.

Az egész templom tele van fentről lecsüngő, szinte egymásba akaszzkodó kisebb-nagyobb lámpákkal. Ezek között akad nagy, csillogó üveggömb; fémcs-kovácsolt mécsesartó; strucctojás és mindenfajta, csip-csup bádogdász. Még harang formájú zöld lámpa is akad közöttük. A templom kupolája alatt egy akkora kerek vasgyűrű látható, amekkora a felette tornyosuló gömbboltozat; a kupolából lebocsátott kötelek tartják. A vasgyűrűn egyik lámpa szorosan a másik mellett; közöttük pedig rengeteg kisebb mécses. Ezeket minden pöntéken meggyújtják, lévén ez olyan ünnepnapjuk, mint nekünk a vasárnap.

Mindenben akkora tisztasággal járnak el, hogy egyetlen olajcsepp sem lehet felfedezni a padozaton vagy a szőnyegeken. Az egyházi létráról gyűjtja meg a lámpákat. Ebben a kis templomban több mint kétszáz lámpa volt, kisebb-nagyobb, vegyesen.

A szentélyben jobboldalt, a fal mellett fából készített szószék, de másfajta, mint nálunk, keresztényeknél. A papjuk néhány létrafokot fellép, majd onnan fentről prédikál, mint egy tyúkülőről. Vele szemben fából ácsolt, emelt pádimentum, nyolc lépés hosszú, négy lépés széles. Ezen ülnek ünnepnaponként húszan vagy még többen a törökök hodzsái, vagyis papjai és írástudói. Mohamed, az ő prófétájuk alapján prédikálnak mindenféle badarságot, lévén, hogy nincs igazi szentírásuk; de aki ez ellen felemléni szavát, azt tűzbe vetnék. Mindezekről s egyebekről később majd bővebben.

A belépés a mecsetbe, vagyis a templomba egy fehér márványból készített széles és magas kapun keresztül történik, melyet a görög művészet szabályai szerint emeltek, mint egy előrenyúló előcsarnokként.

A bejárat előtt négy magas, vastag, csiszolt márványoszlop, mintegy nyolc lépésre a templomfaltól, rajta bolthajtásos ívek és nagy gömbboltozat; ezek alatt ugyanúgy lehet járni, mint egy porticus vagy nagy csarnok alatt. A kövezet nagy, csiszolt márványdarabokból áll.

A mecset alatt – innen négy lépcsőfokkal lejjebb – elég terjedelmes tér, ugyanolyan széles, mint maga a mecset. A tér is márvánnyal van kikövezve, melyen egy márványborítású, nyolcszögletűre formált hangulatos csöves kút áll, elfordítható sárgaréz csövekkel. Ennél mossák a törökök alsó- és felsőtestüket az ő szokásaik szerint, mielőtt belépnének a templomba imádkozni. A víz a kút előtt folyik le.

A templom egyik oldalán levő lapos helyen kert található szép ciprussal és egyéb fákkal. A másik oldalon a temető után széles márványlépcső vezet lefelé.

A mecset alatt, sőt szinte ahhoz tapadva török ízlés szerint épített torony emelkedik, karcsú, meglehetősen magas. Csigalépcsőn lehet feljutni benne. Csaknem közvetlenül a csúcsa alatt szép, mellig érő körfolyosó található, melyet ártetsző márványból készített korlát övez. A torony csúcsa három selmeci öllel a körfolyosó fölött emelkedik. Innen kiáltoznak a törökök papjai napkeltekor, délben, vacsernye idején és alkonyodáskor. Ájtatoskodásaiban az egész nép ezekhez az időpontokhoz igazodik, mivel Törökországban nincsen sem harang, sem toronyóra. Péntekenként, vagyis az ünnepnapjaikon, amikor elérkezik az ideje a templomi imádkozásnak, papjaik, akár a barázdabillegetők, éles hangon kiáltoznak, mintha csak meg akarnának szakadni az áhítattól. Mindez úgy hangzik, mint a számarak, ökrök és disznók összehangolt muzsikája.

A mecsethez a papok számára épített egyemeletes, jókora szállás csatlakozik, benne tűzhellyel ellátott lakókamrákkal. A papok szállása egészen az előbb említett római oszlopig nyúlik el. A templomnak kívülről annyi a beugrása és oromdísze, hogy az leírhatatlan. A bejárat mellett a porticus alatt minden oldalról két olyan hosszúka ablaka van, mint amiket az előbbieken már leírtam. A több gömbboltozatú templomot éppoly ólomlemez tető borítja, mint a papok lakóházát, mely egyébként szintén gömbboltozatos.

E mecset vagy templom gondozására és a papok eltartására Ali pasa többféle alapítványt tett, nem is ok nélkül. De ez csakis a császár jóváhagyásával történhetett, mert egyébként Ali pasa halála után nem jutott volna semmi az örökösöknek – minden a császárra szállt volna, lévén ez a gyakorlat. Mindent – házakat és egyebeket – elkobzott volna, miként tette ezt Ibrahim pasának és a többi pasának szép házaival. Ezért a polgárság – mely voltaképpen megszűnt – és a görögök már nem emelhetik fel fejüket; közülük már senki sem építtet házat.

A törökök pedig egyáltalán nem építkeznek, nem tudják fenntartani a régi, szép épületeket, amelyeket sorsukra hagynak. Ennek tulajdonítható, hogy egész Konstantinápolyban csaknem minden ház – melyek egyébként egyemeletesek és vályogból épültek – e régi épületek romjai között áll. Ez illik az ilyen disznókhoz.

Az említett mecsethez azonban Ali pasa nagy karavánszerájt építtetett lelki üdvére; ezt alapítványával a mecsethez csatolta. Olyan, mint egy közönséges vendégfogadó; idegen vándorok, átvonuló katonák számára épült. De minden városban, mezővárosban, faluban és falucskában megtalálhatók a kisebb-nagyobb karavánszerájok; magában Konstantinápolyban is számtalan akad belőlük. Ám egész Törökországban nincsenek vendégfogadók, mint a keresztény világban, amelyeket idegen emberek és vendégek felkeresnek, pénzükért fogyasztanak, és ott tartózkodnak, ameddig kedvük tartja, hanem mindenki az ilyen karavánszerájokra van utalva, amelyek közül néhányat a török császár, valamint a pasák, bégek és hasonló vagyonos emberek építtették, illetve mecsetek, közfürdők, kórházai mellé alapítottak. A császár konstantinápolyi karavánszerája hosszan elnyúló, pompás épület, melyben annak, akinek a városban ügyes-bajos dolga van, három nap tartamára ingyen szolgálatnak ki ételt.

[Török szokások, ételek leírása]

Konstantinápolyban sok a csapszék, ahol bort mérnek, de ezekben idegeneket nem szabad kiszolgálni. Senki sem mér ki bort, csak a görögök és a zsidók; egyedül ezek kereskednek, ám annál buzgóbban. A törökök részére nem szabad bort kimérni, de titokban mégis sok bort isznak, különösen a foglyokból lett katonák és janicsárok; ezek ott rejtőzködnek a csapszék sarkának homályában. Hangoskodniuk sem szabad, különben elverik a fogadóst a vendégekkel együtt, és még pénzbírságot is kiro rejájuk a pasa, aki sok, bunkósbottal el-

látott janicsárt járat a városban, hogy vigyázzanak mindenre, ami neki – tisztességes vagy tisztességtelen úton – pénzt hozhat.

Karaván török nyelven annyit jelent, mint utasok csapata, mivel az országjáró kereskedők a biztonság kedvéért gyakran együtt utaznak. Ez egyébként nálunk is elterjedt szokás. A „szeráj” udvart, várat, palotát, házat, avagy lerakatot jelent, ahová egy csapat – idegen vándorok összegyűlt csapata – szabadon beléphet. Görögül ezt xenodokhionnak nevezik, ami vendégfogadóval egyértelmű. A császárné konstantinápolyi házat és otthonát – melyben aszszonypéével és a heréltékek lakik – szintén szerájnak mondják. A karavánszerájokba betérhet minden idegen vándor és kereskedő, legyen bár török, zsidó vagy keresztény. Ezekben nagy istállók vannak és sok, tűzhellyel ellátott lakókamra. Ha egy vagy több személy egy kamrárt akar kivenni, akkor ki-ki magáért és lováért vagy istállóztatásért egy akcsét fizet, ami két magyar pfenninggel vagy másfél krajcárral egyenértékű. Ez az összeg a mecsetet illeti.

Ezekben a karavánszerájokban szénát és árpát lehet vásárolni. Általában mindegyikben található patkolókovács, akinek kész patkói vannak; tűzkürtőjük nincsen. Új patkót két akcséért vernek fel, régit pedig egy akcséért.

Ezeknek a karavánszerájoknak a fogadása vagy gondnoka nem főz a vendégek számára, konyha sem található ezekben. Mindenki a lacikonyhán vagy a piacon vásárolja meg, amire szüksége van. A törökök egyszerű étkeket esznek, és pedig sajtot és kenyert, fokhagymát, hagymát, retket, és sok gyümölcsöt egész éven át, és mindezt vizet isznak. A városban az emberek nagy többsége ilyen lacikonyháról étkezik. A törökök napi eledele a csorba, ami nem más, mint búzadarából, borsóból, lencséből, babból és effélékből készült kása, benne egy darabka birkahús. Marhahúst nem esznek szívesen, ez szokatlan nekik.

A rizscsorba – uraknak való étel. Ezt sáfránnyal sárgítják, cukorral édesítik. Aki serbetet is ihat rá, az már úr a javából. A serbet nem más, mint cukorral vagy mézzel elkészített és összekevert víz. (...)

A törökök szegényes, nyomorúságos ételeket esznek, hogy az emberre undor jön rá; a közemberek nem is tudnak főzni, az asszonyaik meg különösképpen semmit sem. Mert a törököknek az étele a csorba, vagyis levesétel. De a nagyuraknak és a pasáknak ezután még néhány más fogást is készítenek.

Először is pirincs csorbaszít. Pirincs annyi, mint rizs. Ezt birkahúslevesben főzik meg, citromlevet tesznek bele és ecetet, meg néha egy kis borsot, ebből sűrű levest csinálnak, nem kását.

Nemkülönb: kis darabokra vágott birkahúst, rajta pirított hagymával, ezt szárazon szolgálják fel.

Pirincs vagy rizs: közönségesen vízben főzik, majd faggyúban megpirítják, ezt piláfnak hívják, púpozott tállal szolgálják fel, cukrot nem tesznek bele.

Pirincs vagy rizs: mézes vízben főzik, sáfránnyal sárgítják, egy egész tállal szolgálnak fel belőle, mint az aratók számára a kását. Erre még előbb zsírban pirított mandulát szórnak. Ezután legvégül mindenféle gyümölcsöt adnak – ez a nagyurak lakomája.

Nemkülönb: búzadarát birkahúsból főzött húslevesbe főznek, mint a kását. Bugdaj csorbaszínak hívják.

A vad – nyúl, őz stb. – húsát a törökök egyáltalán nem tudják úgy elkészíteni fűszerekkel, mint Magyarországon szokás. Nem is veszik sokba, csak közönségesen sós vízben megfőzik, mint a birkahúst, és beleteszik a csorbába.

A tyúkot feldarabolják, és pirincs csorbaszínban megfőzik, tálalásnál petrezselymet tesznek rá és valamiféle fahéjat.

A sütni való tyúkot hagymával töltik meg, de leginkább a megfelelő tűzhellyel felszerelt lacikonyhába küldik. Ennek közepén parázs izzik, körülötte sütőnyársakat dugnak a földbe és hagyják a pecsenyét magától megsülni.

Van kétnyílású boltozatos kemencéjük is, olyasforma, mint az edzőkemence; ha alul

begyűjtják, a meleg a lyukakon keresztül feláramlik; ha a húst serpenyőstül belehelyezik, jól megpárolódik.

A fiatal tökört vagy padlizsánt kivájják, megtöltik apróra vágott birkahússal, fokhagymát is tesznek bele, fűszerezik, megsózzák, és egyszerűen vízben főldzik. Ilyen és hasonló ételekre közönséges joghurtot öntenek, ami nem más, mint sós aludttej. A sárgarépát az előzőhöz hasonlóan vájják ki és töltik meg.

Nemkülönb: egykanálnyi apróra vágott birkahúst szőlőlevélre tesznek, összesodorják, mint a palacsintát. Közé savanyú szilvát is vágnak, egyszerűen vízben megfőzik; szerintük ez is jó, sőt remek étel, és a hozzá való szőlőlevelet mindenütt árulják.

Több más is pompás ételnek tartanak; rizst, tejet és lisztet összfőznek, abba vajat, cukrot, rózsavizet és muskotálymályvát tesznek; ezt az ételt muhallebinek nevezik.

Nemkülönb: egy halom lisztet tojásfehérjével felfernek, ebből egy keveset, mintegy kanálnyit meleg serpenyőbe öntenek, az olyan lesz, mint az ostya. Annyit csinálnak belőle, amennyit akarnak. Erre egy ujjnyi vastagságban cukorral elkészített, apróra vágott mandulát vagy diót szórnak, rózsavízzel és muskotálymályvával ízesítik, aztán az egyiket a másikra teszik, és úgy szolgálják fel. Azt mondják, hogy ez is jó, mondhatni, pompás étel.

A birkahús a legjobb eledelük. Ezt minden elképzelhető módon vágják, szabadláják; ennél jobbat nem is ismernek.

A marhahúsról nem sokat tudnak Törökországban, egész utunkon nem találtunk. De valahol egy vén tehén döglődik, azt levágják. Konstantinápolyban lehet ugyan marhahúshoz jutni, de csak nagy ritkán; nem szokás, hogy sok marhát vágiának. Kevés a legelőjük, minden kiég, az már szokatlan, ha az ember az utak mentén valahol szénát talál. Törökkel etetik az állatot. Minden táplálékuk állati eredetű. A joghurt a legjobb eledelük, azt minden faluban lehet találni; nem más, mint főtt aludttej, megsóva. Azért tart majdnem mindenki kanalat az öve mellett; az ilyen savanyú tejet az útra is magukkal viszik vászonzsákban, és vizet isznak rá. Más népek megbetegednének ettől, de nekik nem árt.

Igen sok gyümölcsöt esznek, még beérés előtt is; ez a legjobb eledelük. Konstantinápoly körül nagy területen felfalják ősszel a szőlőt. Be is főzik, édes italt is készítenek belőle, mint minden más gyümölcsből. Aztán fokhagyma, hagyma, retek, répa, sajt a mindennapi eledelük általánosságban, és ami nem kerül sok pénzbe, mint a bab, lencse, zöldbab.

Török szokás a korai étkezés. Mihelyt felébrednek, csorbát esznek: ez búzadaraleves. Ebbe kenyeret aprítanak, kevés húst fogyasztanak. Közülük több ezren Konstantinápolyban csak a mecsetek vagy templomok mellett naponta reggel és estefelé kiosztott alamizsnából élnek. Holtszegény emberek, és mégis azt akarják, hogy nagyra nézzék őket.

Különös szokásuk, hogy kizárólag meleg kenyeret akarnak enni. Amint már egy napos a kenyér, rá sem néznek, hacsaknem olyankor, amikor úton vannak. (...)

Sok és különféle lacikonyhás van Konstantinápolyban, akik különböző eltérő formájú kalácsfélét, lepényeket sütnék tűzön vagy zsírban; gyümölcsvel, füvekkal, tojással szokták megtölteni. És különösen amikor a törökök a bajrájuk előtt négy hétig böjtölnek, esténként sok ilyen ételt fálnak. Mindent mézzel, részben cukorral készítenek; az embernek köphetnékje van, ha eszik belőle.

Többek között van egy helvának nevezett, mandulából, mézből és tojásfehérjéből álló fehér csemegéjük. Ezt nagy serpenyőben parázson felforralják; szívós, akár az eny; fadarabbal kavarják; olyan kemény lesz utána, hogy erős késsel kell feldarabolni. Pompás csemegének tartják, ez az ő marcipánjuk. Aki hozzányúl, nem tud eleget törőlközni utána. Kemény, de mégis hamar elolvad a szájbán, az sze meg olyan, mintha édes krétát enne az ember.

A padlizsánt úgy vetik, mint a fejes káposztát, de távolabbar palántálják egymástól, mint a többi növényt. Gyümölcse uborkaszerű, hosszú. Úgy is fogyasztják, mint az uborkát, ecetben elrakva. Meg is szokták töltöni, mint már írtam. Leveszik a leveleit, be is savanyítják, mint a répát.

Nincs borsó náluk, mint odahaza, helyette kis fehér babból csorbát főznek; prliczének nevezik. Ha ezt a babot mintegy felében lecsípi, újra kinő, de nem lesz olyan hosszú, mint azelőtt. A bab és a lencse szintén mindennapos eledelük.

A törökök mindnyájan földön esznek és ülnek, és ki-ki – ahogy teheti – gyékényt vagy szőnyeget terít a földre; körben ülnek, nincs asztaluk. Akinék módjában áll, az kiterít egy ke-rek bőrből készített szofrát, rá fából vagy ónozott vörösrézéből való nagy, lapos tálat rak, arra egy, két vagy három fogást helyeznek, hozzá kenyert és halat. Ezt szininek nevezik. (...)

Konstantinápolyban nincs olyan jó gyümölcs, mint bárhol odahaza. Amit más helyekről tengeren szállítanak oda, azt idő előtt szedik le, ízetlen és ütődött. Jó almájuk egyáltalán nincsen, csak édes, szívós főzőalmájuk; körtéjük sincs, csak a zelenkének nevezett fajta; csúfak és zöldék, de édesek; ilyenforma sok van Nagyszombat városában.

Kis szilvákban jókora itt a választék, de az Erdélyben, Magyarországon és Ausztriában is ismert nagy görögszilva erőfele egyáltalán nem található.

Cseresznyéből mindenfajta akad, méghozzá elég sok; olyan oltott is, mint a magyarországi. Ezek rendkívül nagyok, eleinte drágák, de aztán sokat adnak belőle egy akcséért.

A narancs olcsó, sokat hoznak be a tengerentúlról is.

Gránátalma is kapható, narnak nevezik; megterem Konstantinápolyban is, akárcsak a füge, de tengeri úton is behozják. Ennek is jutányos az ára.

Ugyancsak a mandula és a szárított cibebe,¹⁴ viszont mazsola, azaz töplesztett szőlőszem itt nincs.

A citromot is a tengerentúlról hozzák be, elegendő mennyiségben, Olaszországból pedig nagy hordókat citromlével; ezt a törökök a birkahúshoz használják.

Falajat az olaszok nagy hordókból szállítanak tengerentúlról Galatába. Egyébként a törökök szeszából készítenek olajat. Tetszetős, jó ízű olaj, a zsidók használják; négy akcséért adnak egy okkát, ami annyi mint két és fél magyar font. Gesztenyét Bruszából hoznak, ezek igen nagyok; a más helyekről érkezettek kisebbek.

A dinnyét nagyon szeretik a törökök, ez a legjobb eledelük. Több fajtáját lehet találni, nagyon nagyokat is, ezeket mérlegben mérik. Nem drágák. Akad köztük jó is, rossz is, de Magyarországon jobb a dinnye.

Sok a téli dinnye is – tudniillik, amelyek egész télen át elállnak, és csak felaggatva érnek be. De a magyarok ehhez is sokkal jobban értenek, mint a törökök.

Kicsi, alma nagyságú dinnyéjük is van, de annak nincs semmi íze.

Azt, amit magyarul dinnyének hívnak, törökül kavunnak mondják.¹⁵

A nagy zöld dinnyét, amit magyarul görögdinnyének, törökül pedig karpuznak neveznek, nagyon kedvelik a törökök, és bár csak vizet isznak rá, mégsem árt nekik.

Van egy fajta dinnyéjük, mely voltaképpen nem is dinnye: miszir kabiginak, vagyis kairói töknnek nevezik. Megfőzik, és egész télen eláll. Magyarországon is megterem, Besztercebányán sokat vetettem; virága sárga.¹⁶

Datolyából az alexandriai hajók hoznak sokat Konstantinápolyba. Ezt is súlyra mérik, olcsó, nem tartják sokra. Tatli törökül azt jelenti, hogy édes, és innen van a datli név, arabul hurma és görögül phinithia.

A sárgabarack nagy és elegendő; a törökök megaszalják, édes italt főznek belőle, mint minden aszalt gyümölcsből, körtéből, őszibarackból, meggyből, cseresznyéből. (...)

(Hans Dernschwam: *Törökországi útinapló*. In: Hans Dernschwam: *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984. (154–157., 172–174., 177–183., 298–306.)

(Tardy Lajos fordítása)

¹⁴ Szőlőfajta, neve az olasz zizzibóból származik.

¹⁵ Ez a sárgadinnye.

¹⁶ Sütőtök.

☞ VELENCEI KÖVETJELENTÉS AZ OSMÁN BIRODALOMRÓL (1575)

Az alábbi jelentést (relazione) egy Konstantinápolyban székelő állandó velencei követ (bailo) írta. A relazione a velencei követek által (általában) hároméves követségükön való hazatérük után tizenöt nappal a velencei szenátus előtt bemutatott, összefoglaló jelentés, amely szigorú sémát követett. Először az Osmán Birodalom kiterjedését, majd a padisáh fizikai jellemzőit, nevelését, képzettségét, feleségeit és gyermekeit kellett bemutatnia. Ezután következtek a nagyvezír és más divántagok, egymáshoz való viszonyuk, majd a hadseregről és a flottáról, végül a birodalom pénzügyi helyzetéről szóló információk. Az alábbi jelentés írójára nem ragaszkodott mereven e szabályokhoz. A szultánról és környezetéről egyetlen szót sem ejt, s a főbb vezetőket is éppen hogy csak megemlíti. Azonban igen részletesen informál minket a hadsereg felépítéséről és állapotáról, a közigazgatásról, az adóztatásról, a szultáni szeráj belső szerkezetéről és a birodalom kiterjedéséről. ☞

Rövid jelentés II. Murád¹⁷ szárazföldi és tengeri haderőiről, birodalmának bevételeiről, kiadásairól és a tisztségekről az 1575. évben

A Nagy Török¹⁸ birodalmának európai részén körülbelül 60 000 tímárt¹⁹ írtak le, amit javadalomnak neveznek, s szpáhiknak osztják őket, értékük legalább háromezer aszper, ami ötven scudus,²⁰ és legfeljebb 20 000 [aszper]. Akinek bevételei átlépik a 10 000 aszpert, annak önmagán kívül egy lovasat kell kiállítania, akinek 20 000-e van, annak kettőt.²¹ Ha emelést akarnak adni egy szpáhinak, akkor a kis tímárt átváltják nagyra, de kettőt nem birtokolhatnak belőle.

Vannak más tímárok is, sokkal nagyobb értékűek, amelyeket azonban nem a szpáhiknak adnak, hanem a szandzsákbégeknek, a pasáknak és más magas rangúaknak, s őket arra kötelezik, hogy minden 50 000 aszper bevétel után egy lovasat tartsanak maguk mellett.²² Minden tímárt azon az értéken adnak, amelyet az első megszerzés alkalmával állapítanak meg, olyan módon, hogy a haszon ne legyen több rajta, mint a [z eredeti érték] fele.²³ A szpáhi száma mintegy 60 000 lovas és további 20 000 a nagy bevételűekből.

¹⁷ A jelentés 1575-ből származik, így természetesen III. Murádról (1574–1595) van szó.

¹⁸ A szultán.

¹⁹ A tímár javadalombirtok, melyet hadi szolgálat fejében kap a katona.

²⁰ A szövegben előforduló pénznemek: Aszper: a Trapezunti Császárság ezüstpénze 1204 és 1461 között. A rodoszi johanniták ezüstpénzét is így nevezték. Akkse: az aszper mintájára vert török ezüstpénz, amelyet Orhán (1326–1360) koráig lehet visszavezetni, s egészen II. Mahmud uralkodásáig (1808–1839) vertek. Dukát: aranypénz, amelyet először (1284) Velencében vertek. Másik nevén zecchino: 1284 és 1797 között Velencében vert aranypénz, a dukát alapítvása. Scudus, escudo: spanyol aranypénz, amelyet 1537-ben vezettek be. Értéke a dukáthoz hasonlítva, közel azonos volt vele.

²¹ Tímárbirtok esetében 1000 akkse éves jövedelem után ő maga tartozott fegyveresen harcra vonulni. 2000 akkse éves jövedelem után ő maga és egy szolgáló, 3000 akkse után ő maga, egy szolgáló és egy vértess. Ezután minden 3000 akkse jövedelem után egy újabb vértess kellett kiállítania, illetve ehhez mellékelni még egy sátorot is (II. Bajezid kora).

²² A tudomány régebbi állása szerint a maximum 20 000 akkse éves jövedelmet hozó javadalombirtokot nevezték tímárnak. Az évi 20 000 és 100 000 akkse bevételű adót zámmetnek, a 100 000 akksénél többet biztosítót háznak (nem tévesztendő össze a szultáni ház birtokkal, az előbbi ugyanis általában a magas rangú tisztségviselők kapják javadalombirtokként, míg az utóbbi a szultán saját birtoka). Az újabb kutatások azonban megállapították, hogy inkább tisztaság, mintsem értékhatárhoz köthetők az elnevezések. A katonakiállítási kötelezettség a zámmetre és a házra is vonatkozik, azonban az értékhatárok mások. A zámmeten minden 4000, a házson minden 5000 akkse után kell egy újabb vértessel, sátorral, konyhával stb. bővíteni a hozzájárulást.

²³ Erről a szokásról nincs adatunk.

Ázsiában ugyanilyen a szpáhik felosztása, de mivel itt sokkal kisebbek [a kiosztott területek bevételét], a szpáhiknak egy lehet, engedéllyel több. 150 000 lovas van itt, azonban korántsem olyan jó emberek, de jobb katonák, mint az európai részen.

A fent mondottakon kívül vannak még a Porta szpáhijai, 14 000-en.²⁴ Ezeken kívül még az első vezír pasa²⁵ alatt is szolgál másik 1000 szpáhi, és a többi pasák közül az egyik alatt további 500. Ezeknek napi zsoldja legalább 10 aszper, és legfeljebb 25.

Az összes fent említett szpáhi köteles háború idején saját költségén hadba vonulni anélkül, hogy ellátásukra többet kapnának, mint az békeidőben szokásos. Békeidőben kötelességük, hogy a Nagyúr²⁶ személye mellett álljanak; háború idején viszont alkalmanként nem kevesebb, mint 20 zecchino ajándékot kapnak. A tímáros szpáhik viszont békeidőben a tímárjaikon tartózkodnak, és háború idején sohasem kapnak ajándékot, sem semmilyen kártalanítást.

E katonák fegyverzete egy nem túl nagy lándzsából, egy török szabályból, pajzsából, íjből és nyílból áll, védőfegyverzetként nem hordanak mást, mint egy sisakot.

Utánuk következik a mütefferrikák²⁷ csapata, akik 200-an vannak, s nagyrészt a török magas rangú emberek fiai, és mindenekfelett az összes többi főrangú kísérik. Mindig a Nagyúr személye mellett vannak, soha nem küldik őket olyan helyre, ahová Öfelsége nem megy. Vezetőjük nem más, mint ő maga [a szultán]. Ellátásukra napi 40 aszpert kapnak, ennél többet csak a Nagyúr jóindulatából.

Ezekből áll a Nagy Török békeben és háborúban egyaránt fizetett saját lovasserege. De ha harcba vonul, akkor mintegy 25 000 irreguláris lovas is elkíséri. Ezek fizetés és bármimemű zsold nélkül vonulnak háborúba, a rablás szándékával, s megpróbálnak valamilyen rangot szerezni a Nagyúr közelében.

Egész Törökországban nincs más gyalogoskatonaság, mint a janicsárok, akiket, mielőtt ezt a nevet megszerezték volna, azamoglanoknak (adzsemi oglan: idegen fiúk) hívtak, ami annyit tesz, „a keresztények fiai”. Az ő elbeszélésük szerint a Török Úr a keresztény országokból gyűjtötte össze őket. A megbízottak minden évben elmennek, hogy az apákkal azt a számot közöljék, amely szükséges ahhoz, hogy a 12 000-es létszámot megőrizzék. Kiválasztják azokat, akikben reménykedni lehet, hogy nagy erejűek lesznek. Belőlük azonnal törököt csinálnak, és a szerájba küldik őket az erre külön megbízottakhoz, ahol egészen tizennégy éves korukig nevelkednek. Ekkor különféle munkákra fogják őket, mint kőhordás, földművelés, a Nagyúr kertjeinek megművelése, és egyéb ehhez hasonló dolgok. Értéküknek megfelelően napi 1–3 aszpert kapnak, s amint robusztus emberré válnak, janicsárt csinálnak belőlük, akik legalább 12 000-en vannak, olyan emberek, akik a Nagy Török seregének idegrendszerét képezik.

Az ő fegyverük az archebúz²⁸ és a török szablya, nincs egyetlen védőfegyverük sem. Zsoldként napi 4–9 aszpert kapnak. Azonban, mivel szokássá vált, hogy a janicsárok közé

²⁴ Vannak az udvari zsoldos lovas alakulatok soraiban is szpáhik. Ők nem javadombirtokot kaptak, hanem – mint azt nevéik is mutatja – zsoldot. Létszámuk II. Mehmed idejében 600 fő, 1514-ben 1630 fő, 1527-ben 1993 fő, 1567-ben pedig 3331 fő volt. Nem valószínű, hogy 1575-re 14 000-en lettek volna. Amit a jelentés írója adatként megadott, az inkább a hat udvari zsoldos lovasalakulat összlétszáma lehet, ami 1567-ben elérte a 11 252-t, s ez 1575-ig 14 000 körüli létszáma emelkedhetett. A hat alakulat: szpáhik, sziláhtárok (fegyverhordozók), ulufedzsik (zsoldosok) jobb- és balszárnya, gurebák jobb- és balszárnya.

²⁵ A nagyvezír.

²⁶ A szultán.

²⁷ Alkalában a mütefferrikák a vezírek, beglerbégek és egyéb magas rangú pasák, a defterdárok vagy a magasabb beosztású agák gyermekei közül kerülnek ki.

²⁸ A 16. századi kézi löfegyverek közül a muskétánál kisebb, alátámasztást nem igénylő puskát nevezték archebúznak. Sokféle típusa létezett.

más janicsárok fiai [is] bekerülnek, akiket már nem olyan keménységgel neveltek, mint az azamoglanokat, bizonyos mértékig megromlott ezeknek a janicsároknak a katonai fegyelme.

A Nagy Török a mondott kontingenseken kívül még segédeket is használ maga mellett. Ezek Európában a tatárok, a moldvaiak és havasalföldiek; Ázsiában a grúzok, a kurdok és a tatárok. A tatároknak kánjuk van, ami uralkodót jelent, s aki néhányszor személyesen szolgált a Nagy Töröknek több mint 50 000 saját költségén felszerelt lovassal. Nem fizetnek adót, de a Török a vezetőjük. Joguk van arra, hogy bizonyos helyeken 6000 dukát értékben sóat adjanak el.

A moldvaiak görög keresztények, s a Nagy Török adófizetői. Fejedelmüket vajdának hívják, akit a Nagy Török erősít meg [hivatalában]. Ha kéri őket, 10 000 lovas tudnak Ófelsége szolgálatába állítani.

A havasalföldiek szintén görög keresztények, és ők is a Nagy Török adófizetői. Az ő fejedelmüket is vajdának nevezzük, akit szintén a Nagyúr erősít meg [hivatalában]. Ha őket kéri, szintén 10 000 lovas küldenek.

A grúzok rítusuk szerint szintén görögök, szabadok és nem adófizetők. Vezetőjüket diadónak hívják. Alkalmanként több mint 30 000 lovassal szolgálták a Nagy Törököt a perzsák ellen.

A kurdok mohamedánok, elfogadják a Nagy Török által nekik adott szandzsákokat, ahonnan 25 000 lovassal és mindenféle zsold nélkül kell háborúba vonulniuk, ha hívják őket. Vannak azok, akiket régebben partiknak²⁹ mondtak, de sokszor lázadoznak és a perzsáknak szolgálnak.

Ami a tengeri flottát illeti, a Nagy Töröknek 300 gályája van és kisebb hajói is, amelyeket a perai³⁰ arzenálban tartanak. Ezekből 145 vitorlás. Húszban, amelyek el vannak zárva, tartják a faanyagot, az evezőket, a vasalásokat és más egyéb, a munkához szükséges dolgokat. Azokat a gályákat, amelyekre nem jut vitorla, a nélkül bocsátják tengerre. Van még 20 dereglyéjük és kb. 50 kis hadihajójuk is.

Minden alkalommal, ha egy új gályát készítenek, kinevezik a reiszét,³¹ amely [kinevezés] addig tart, amíg a galya használható. A reizek száma több mint 300; rátermettségük szerint személyenként napi 8–40 aszper zsoldot kapnak. Mindannyian részt vesznek a kapudán,³² a patrona³³ és két másik ember megválasztásában, akiknek a Nagyúr fizet napi maximum 7 aszpert. Ezt azért csinálja, hogy mindig legyenek parancsnoklásra felkészült emberei. Azonban, mivel nincsenek felfegyverezve, kis értékű emberek szolgálnak, és mégis ezek húzzák a bevételeket. Amikor a felfegyverzés ügyéről van szó, bajban vannak, mivel a vezető emberekben nagy hiány mutatkozik. És minden ember meg van fizetve, akár fegyveres, akár nem fegyveres.

Olyan módon szerelik fel a gályákat, hogy amikor elhatározzák felszerelésüket (amit rendszeren január elseje előtt megtesznek), parancsot küldenek annyi evezős kiállítására, amennyire szükségük van; nagyobb részük majdnem mindig Anatóliából származik. Mentésítve használják fel azokat az alattvalókat a következő évben, akik az előző évben már elmentek. A hozzájárulásukat vagy fejenként, vagy házanként szedik, minden evezős után 1000 aszpert, az egyes helyek eltérő szokásai szerint. Néha a mondott evezősök hívására

²⁹ Nem egyértelmű, hogy kikre utal a szerző. Egyrészt előfordulhat, ha az ókori népvétet figyelembe véve, a 'partus' kifejezést akarta használni. Másrészt viszont lehetséges, hogy a 'fárszikra' tett itt utalást. Az utóbbi értelmezés a valószínűbb.

³⁰ Pera: Eredetileg Isztambul Galatán túli része. Itt laktak általában az európaiak, s a legtöbb európai állandó és alkalmi követet itt szállásolták el.

³¹ A tengeri hajók kapitányait nevezzük reisznek.

³² Az oszmán flotta vezetőjét nevezzük kapudán pasának.

³³ A flotta vezetőjének, a kapudán pasának a helyettese.

nem küldenek az egész birodalomba parancsokat, hanem csak annak egy részébe, aszerint hogy nagy hadjáratot akarnak-e csinálni, mivel az nagy terhet jelent.

Az aszpereket a kaznába [hazine: kincstár] teszik, és a hajósokat szétosztják a reiszek között. A reiszeknek joguk van arra, hogy belátásuk szerint egy másik hajóst állítsanak a kapott helyébe, ha az nem tetszik nekik. Egy [hajósra] valamennyien 1000 aszpert kapnak, zsoldként pedig, ha keresztények, naponta 3 aszpert, ha törökök, négyet és napi két font kétszersültet. Ezenfelül semmi mást. Kb. 40 gályát látnak még el rabokkal, akiket jó magviselőtűnek lehet mondani, és másik 20-at csavargókkal.³⁴

Janicsároknak is menniük kell a gályákra, akiket úgy osztanak szét, hogy minden gályára 5 kerüljön, ameddig tartanak. A maradékra tengerész szpáhikát adnak, akik egész Törökország legszomorúbb emberei.

Minden egyes gályára kerül még húsz azab,³⁵ akik a gályákon felmerülő valamennyi szolgálatot ellátják. Ezeknek az azaboknak a száma 4000, fejenként legalább napi 5 aszpert kapnak. Az arzenál szolgálatában állnak, s minden egyéb helyen is elsősorban tengeri szolgálatban.

A tengeri kapitány [kapudán] kormányozza a perai és gallipoli arzenálokat, valamint hat szandzsákot, Metelinót [Mütiléné, Leszbosz], Rodoszt, Sciót [Khiosz], Lepantót, Negropontét [Kalkisz, Euboia, Évia] és Prevezát [Préveza, Görögország].³⁶

Gallipoliban van egy másik arzenál húsz vitorlással.

Szuezen van egy másik arzenál a 25 vörös-tengeri gályának, de ezek nagy része tönkrement, így faanyagot küldtek oda, hogy újjabbakat készítsenek.

Ehhez közel van a negyedik arzenál, amelyben 21 gálya van. Ezeket a portugálok el- len használják a Vörös-tengeren.

A Nagy Török bevételei 8 millió arany körül vannak, kb. a következő módon:

Harádzs ³⁷ ,	2 000 000
Vám, kivitelkor és behozatalkor is 5%-ot kell fizetni	1 500 000
Az állatszaporulat után fejenként 1/2 aszper	1 500 000
Bányák	500 000
Termények	1 500 000
A [hűbérések és egyéb államok] adóiból a következő módon:	
Moldva (aranydukátban)	35 000
Havasalföld	35 000
Erdély	130 000
Raguza	12 000
A velencei Signoria	8 500
A császár	130 000 ³⁸

³⁴ A gályák evezősei. A hadifoglyokon kívül zsoldosokat és levendeket is használtak evezősként, valamint minden 20 ház is kiállított egyet.

³⁵ Ez az alakulat körülbelül egy időben alakult ki a janicsársággal (1360-as évek). Nevük jelentése: nőtlen. Minden 20 rájacsalád (az adóköteles alattvalók megjelölése, kezdetben tekintet nélkül vallási hovatartozásukra) állított ki egy azabot, aki 300 akcese fizetést kapott. Gyalogos kiegészítő alakulatként újjal voltak felszerelve, a várakban őrségként, valamint szárazföldi és tengeri könnyűgyalogosokként alkalmazták őket. A 16. század második felében feladatuk a várak védelme, a flottánál és a hajóépítő műhelyekben való szolgálat lett.

³⁶ A követ nem helyesen adja meg a szandzsákokat, hiszen 1568 és 1574 között a következő szandzsákok voltak a kapudán pasa felügyelete alatt: Gelibolu, Negroponte, Karleili, Lepantó, Rodosz, Midilli és Dzsezir-i Magrib.

³⁷ A nem muszlim alattvalók fejadója.

³⁸ Az adatok nem felelnek meg a valóságnak, csak a raguzai és a velencei tanácsok esetében.

Ezenfelül még ajándékokat is kap Nagyúr, amelyek bizonytalan dolgok. Akik boldogulni akarnak, kénytelenek díszruháért vásárolni a kincstártól.³⁹ A borvámokból 1 000 000 arany körüli bevételt húz [a kincstár].

A rendes kiadások 6 000 000 arany körül mozognak, beleértve ebbe a fizetett hadi népet, a hadianyagot és a tüzéséget, az arzenálokat, az istállókat, a vadászkatákat, az adományokat és egyéb rendkívüli dolgokat, amelyek nem lehetnek külön feljegyezve.

Minden helyre, ahol azt a lakosság száma megkívánja, küldenek egy kádít, aki az ügyeket – írás nélkül – összegezve, egyszerű tanúbizonysággal szolgáltat igazságot.

A Nagyúr birodalma 720 szandzsákra van osztva, mindegyik élén egy, a nép nyugalmára ügyelő szandzsákkal.⁴⁰ Elsősorban a katonákat kell engedelmisségre tartania, valamint a kádi ítéleteit végrehajtania, és ha háborúba megy, magával kell vinnie a katonáit. A szandzsákok fölött 19 pasa áll, belőlük 13 Anatóliában: Van, Eszron (Erzerum), Mészul, Szivas, Karamit, Marah (Maras), Karamánia, Anatólia, Babilónia (Bagdad), Kaffa, Aleppo, Damaszkusz, Kairó. Három tartomány van Európában: Görögország, Temesvár és Buda. Kettő Afrikában: Algéria és Tripoli; valamint a kapudán pasa. Azonban a legfontosabbak a görögországi [ruméliai] és az anatóliai, akik olyanok, mint a királyi főkapitányok.

Jelenleg hat pasa van, így Mehmed nagyvezír, Piyale, Ahmed, Mahmud, Musztafa és Szinán, de általában az első vezír a Nagyúr általános helytartója, akit külön is meghallgathat minden ügyben és megbízhat a többi [vezír] távollétében is.

Két kádiaszker⁴¹ van, az egyik Görögországban [Rumélia], a másik Anatóliában. Az ő feladatuk, hogy intézzék a katonák ügyeit, s mindazokét, akik az egyháztól és a vallástól függenek.

A defterdárók⁴² négyen vannak: az ő felelősségük a Nagyúr könyveinek kezelése és a bevételeinek beszedése.

A nagykancellár felügyel minden nyilvános iratra, hogy ne menjen ki a Nagyúr egyetlen parancsa sem anélkül, hogy ő ne látta volna, egyben ő teszi rá a Nagyúr jelét kiküldéskor.⁴³

A Nagyúr szerájában az alábbi beosztottak vannak. A saját termeiben 50 fiatal szolgál, akik a szeráj előkelői. 20 aszpert kapnak naponta és a ruháikat. Vezetőjük az odabasi, aki olyan, mint a főkamrás. A kamarások hárman vannak, akik állandóan kísérik a Nagy Urat, ők a legkedveltebbek.

Az első szeliktárnak [szilaktár: fegyverhordozó] nevezik, s ő viszi a Nagyúr kardját és fáját.

A másodikat kardarnak⁴⁴ hívják, aki a turbánt viszi.

A harmadikat kjúfirnak (csasnigir agaszi), aki a vizet és az élelmet viszi.

A ranglétra második fokán, amelyet hazinénak hívnak, 90 szolga van, akik napi 8 aszpert kapnak és a ruházatot. Az ő feladatuk, hogy ügyeljenek a Nagyúr ruháira, ékköveire, pénzeire és más dolgaira. Az ő vezetőjük a kaznadár basi [hazinedár basi].

A ranglétra harmadik fokán a kilerdzsik állnak, akiket ugyanúgy fizetnek, mint a fen-

³⁹ A díszruha szót a követ a hivatalvásárlás helyett használja.

⁴⁰ A szövegben említett 720 szandzsák minden bizonnyal elírás. Egy 1609-es összeírás 279 szandzsákról számol be.

⁴¹ Hadbíró, a kádik felettese. A szultáni tanácsban jogi véleményt adott.

⁴² A birodalom pénzügyigazgatásának vezetői.

⁴³ Az Oszmán Birodalomban ezt a fontos tisztséget természetesen nem nagykancellárnak nevezték. A szultán jelét, a tugrát, a nisándzsi rajzolja a hivatalos iratokra.

⁴⁴ Itt a dülbend (turbán) ágáról van szó, akinek valóban a követ által említett tevékenység volt a feladata. Azonban minden bizonnyal rossz nevet írt le. Az általa használt kardar aga elnevezés ugyanis valószínűleg a csuhadár ágából származik. Az ő feladata az volt, hogy a szultán esőköpenyére, kaftánjára, télen a bundájára ügyeljen. A csuhadár aga rangja előrébb való volt, mint a dülbend agáé.

tieket, az ő feladatuk, hogy a Nagyúr étkezésével foglalkozzanak és minden olyan étellel, ami neki készül. Vezetőjük a kilerdzsi basi.

A ranglétra negyedik fokán, melyet a „nagy háznak” neveznek, 150 apród áll, akiket ugyanúgy fizetnek, mint a fentieket. Tanulással foglalkoznak, majd belépnek a Nagyúr kegyében lévő egyéb magas rangúak közé. Az ő vezetőjük a kapu aga.⁴⁵

A ranglétra ötödik fokán a kegyelték állnak, ők az újoncok, akik fokozatosan lépnek be, s kezdenek el tanulással foglalkozni. Az ő vezetőjük a harab basi.

Azokat, akik a Nagyúrnak az ételmet szállítják, csezdindzirinek [csasnigir] nevezik, létszámuk 110, napi 40 aszpert [kapnak] fejenként.

A Török Úr birodalma a Vörös-tengernél kezdődik, s egészen a Perzsa-öböl nyúlik, benne foglaltatik Jemen is, az Eufrátesz és a Tigris partjánál végződik. Egészen a perzsiai végekig terül el, de Tebriz városa már a másik oldalhoz tartozik. A grúzok, a mingrélek és a cserkeszek [földje] a Nagy-tengerig [Fekete-tenger] beletartozik. Itt lép át Európába Taurica Chersonesónál⁴⁶ és Kaffánál és egyéb tengeri helyeknél. A Duna túlsó oldalán vannak az adófizetők: Moldva, Havasalföld és Erdély; és onnan a Duna mentén minden provinciát birtokol egészen a magyar uralkodó határáig. Övé még Horvátország, Dalmácia, Szlavónia és Albánia részei, valamint egész Görögország. A szigetek közül birtokolja Negropontét és az egész Archipelagust [Égei-tenger]. A Vörös-tenger másik felén Afrika területét birtokolja egészen Alexandriáig, és onnan a Gibraltári-szorosig, azon kevés kivételével, ami a spanyol királyé. A szultán birodalmával szomszédosak az arabok, a portugálok, a perzsák, a grúzok, a mingrélek, a cserkeszek, a moszkvaiaiak, a tatárok, a lengyelek, a magyarok, a németek, a velenceiek és a spanyol király.

(E. Alberi: *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*. Ser. III. Vol. 3. Firenze, 1840. 409–419.)

(Kerekes Dóra fordítása)

➤ BESZÉLGETÉS FERNÃO MENDES PINTOVAL (KÍNÁRÓL 1582-BEN)

Az alábbi szöveget Georg Schurhammer találta meg Giovanni Maffei (1535–1603) jezsuita atya, a *Historiarum Indicarum Libri XVI* szerzőjének iratai közt. Maffei 1579-ben Henrik bíboros király (1578–1580) hívására érkezett Portugáliába, hogy a portugálok indiai tetteit, különösképp a térítő tevékenységüket megörökítse. 1582-ben – ekkor már II. Filipe spanyol király (1556–1598) ült Portugália trónján – látogatta meg Fernão Mendes Pintot (1509/11–1583) a Lisszabon melletti almaiai birtokán, Gaspar Gonçalves és João Rebelo jezsuita atyák társaságában. Pinto huszonegy évig élt Keleten (1537–1558), s ezalatt – saját elmondása szerint – tizenháromszor esett fogságba, tizenhatszer adták el, volt katoná, kereskedő, felfedező, tengerész, szolga, orvos, jezsuita páter és követ Japánban. Kalandjait Bolyongás (Peregrinação) című művében örököltette meg, amelyet 1614-ben adtak ki először; s egy része magyarul is olvasható (F. M. Pinto: Bolyongás. Fordította Székely Ervin, Budapest, Cédrus, 1992). A Pinto és Maffei közt lezajlott beszélgetést Maffei rendtársa, João Rebelo foglalta írásba. (A szöveget Rebecca Catz adta ki. A bibliográfiai adatokat lásd a szöveg végén.) (Cs. Cs.) ➤

⁴⁵ A kapu aga rangja a 16. századtól kezdve a szeráj egyik legmagasabb rangjává vált. Ő volt a fehér eunuchok vezetője.

⁴⁶ Kikötőváros a Krím-félsziget délnyugati csücskénél, az oszmán korban Bahcsiszerájnak nevezték.

Almada, 1582. október

Rebello leírja, hogy ő és rendtársai 1582 októberében a Lisszabontól délre fekvő Vale do Rosali birtok közelében beszélgettek Fernão Mendes Pintoval, az erről készült beszámolót pedig Gaspar Gonçalves jezsuita atya pontosította.⁴⁷

Néhány tudnivaló Kínáról

Kína északi részén élt egy király, aki törvényen kívüli házasságban élt egy asszonnyal, név szerint Nancával. Fiai születése után ráhagyta országa kormányzását, ő pedig a világtól elvonultan, egyedül élte tovább életét. Volt neki egy özvegy anyja is, aki újból férjhez ment, és kitúrta fiát az örökségből. Így hát Nanca és Pequim nevű fia menekülni kényszerültek, nehogy a trónbitorló zsarnok megölje a fiút, a királyság örökösét. Addig haladtak egy folyón lefelé, amíg maguk mögött nem hagyták üldözőiket. Ezután Nanca alapított egy várost, amelyet fiáról, Pequimről nevezett el, és annak kapujára egy táblát helyezett, melyen még ma is olvasható az aranybetűs felirat, hogy mindazok az utódok, akik a városban megtelepednek, emlékezzenek rá, hogy a várost 632 évvel az özönvíz után⁴⁸ kezdte el építeni. Ez a kínaiak és a város, Peking eredetének története, és biztosan hihetjük, hogy Nanking pedig a Nanca névből ered. (*Bolyongás*, 92. fejezet.⁴⁹)

Peking (ahonnan most a király az országot kormányozza) négyszög alakú város: hosszanti oldalai egyenként 17 mérföldet⁵⁰ tesznek ki, széltében pedig 8-8 mérföldet, így összesen 50 mérföld a kerülete. Ezen a külső körön belül több ezer itt összegyűjtött elítélt és rab számára van hely. Ezenkívül vannak pompás épületek is, melyekben a főemberek mulatnak egymással fényűző lakomákon. Amint egyikük megérkezik, hogy mulasson, elé tesznek egy könyvet, amelyben a lakomák különböző változatai vannak leírva a várható költségekkel együtt, s ezek közül kiválaszthatja, amelyiket akarja; s bármit is kér, itt megtalálja a pihenés és a földi gyönyörök minden formáját és változatát. (*Bolyongás*, 94. fejezet.)

Ezen az első körön belül van egy másik kör, ami közel 30 mérföld területű. Ezen belül vannak a király palotái néhány mérföldnyi területen; a király soha nem hagyja el az udvarát, ugyanis erre semmi szüksége, mivelhogy odabent mindene megvan a szórakozáshoz. (*Bolyongás*, 105. fejezet.)

Pekingben, ebben a nagy városban 74 börtön van, mindegyikben 2-3-4 ezer rab. Minden börtönnek van saját kórháza és könyvtára. Minden rab, aki elhagyja a börtönt, két taelt⁵¹ fizet be a könyvtár számára, és ebből a jövedelemből fizetik a könyvtár hivatalnokait és a könyvek javítását. Azok, akik tudnak olvasni, sorban kikölcsönzik a könyveket, hogy elolvassák a különböző történeteket, s hasznosan töltsék az időt. Akik nem tudnak olvasni, azokat botozás kílításba helyezésével kényszerítik, hogy naponta három órán keresztül hallgassák a felolvasást, hogy addig se tétlenkedjenek. A kórház [a börtönben] pedig arra szolgált, hogy gyógyítsák mindazokat, akik a botozás után – bambuszruddal verték őket – kezelésre szorultak. Itt [a kórházban] voltak bizonyos személyek, akik körbejártak a rabok között s fellebbeztek az ítélet ellen, ha túl szigorúnak találták, s még más egyéb módon is segítettek őket, ahogy tudták. Így tettek Fernão Mendessel is, aki maga látta ezeket a dolgokat és itt raboskodott. Az ítélet szerint le kellett vágni néhány ujját, de azok az emberek, akik a menhelyen vagy a kórházban dolgoztak, rábeszéltek, hogy fellebbezzen az ítélet ellen, és így végül is megszabadították ettől a veszélytől. Mert ők is azt

⁴⁷ João Rebello autográf jegyzete, melyet utólag írt betoldásként az eredeti szöveghez.

⁴⁸ Az eredeti, kézzel írt szövegben itt a következő betoldás olvasható: A kínaiak időszámításának kezdete az özönvíz, mint ahogy nekünk Krisztus születése.

⁴⁹ A fejezetszámok a portugál nyelvű teljes szövegre vonatkoznak.

⁵⁰ 1 portugál szárazföldi mérföld 5 km.

⁵¹ Tael: kínai súlymérték és pénznem, ezüsttartalma helyenként változó. A maláj tahl szóból származik.

vallják, hogy az igazságszolgáltatásnak az irgalommal együtt kell járnia. (*Bolyongás*, 85–86., 101. fejezet.)⁵²

A krónikák alapján tudjuk, hogy ezeket a szegények számára fenntartott menhelyeket kevesebb, mint 200 évvel ezelőtt alapította Kína egyik királya, akinek természetes hajlama volt irgalmas és könyörületes cselekedetekre, amely természetes igazságérzettel párosult. Úgy mondják, hogy a Világ Teremtője iránti szeretetből rendelte el, hogy létrehozzák ezeket a kórházakat a királyság területén, és annak [a királyságnak] a jövedelméből gyógyítását a betegeket és ellássák a rászorultakat. Úgy tűnik, a mi Urunk, Istenünk még földi életében meg akarta jutalmazni ezért, a király ugyanis vak volt, de amikor aláírta az okiratot vagy alapítólevelet, melyben ezeket elrendelte, amint egy apród, aki a szolgálatában állott átadta neki az iratra szánt pecsétet, hogy tegye rá és nyomja rá a jelet, a krónikák szerint hirtelen megnyílt a szeme és látott; ami nagyon is valószínű, hiszen szokása a mi Urunknak, hogy itt, a földi életben jutalmazza meg azokat a tetteket, melyek nem lévén Krisztus vérével ékesítve, nem jelentenek érdemeket az örök életre. (*Bolyongás*, 113–114. fejezet.)

A kínaiak sektái Sziámból erednek, a sziámiak pedig Peguból.⁵³ Harminckétféle szekta van, közöttük három jelentős: *Grepós*, *Poligrepós*, *Menigrepós*.⁵⁴ Ezek közül egyesek szigorúbbak és zártabbak a többinél. Van egy fő bálványuk, amelyet ugyanolyan színűre festenek, mint a pegui, azért, hogy így fejezzék ki végtelenségét. Kör alakúra csinálták, az alapja nagyon széles, és a piramisokhoz hasonlóan felfelé haladva egyre szűkül. A nagyon magas és meredek építmény tetején van egy aranyozott faoszlopra helyezett süveg, amely emberi alakra nem emlékeztet, hogy ezzel jelezzék: istennek nincs se szeme, se keze stb. Ez alatt az isten vagy főbálvány alatt – mondta Fernão Mendes – harcol ez a harminckét szekta, amelyeket különböző alapítók hoztak létre, és mindegyikük mutat valami hasonlóságot a keresztény vallással. Ezt a süveget úgy felékesítették a sok ajándékkal, amit a királyok és más nagyurak adtak (mint ahogy a keresztények is szoktak adományokat adni a templomoknak, hogy kifejezzék hódolatukat és könnyítsenek lelkükön), hogy egyebek közt több mint ezer rubin volt rajta, melyek mindegyike hüvelyknyi⁵⁵ nagyságú. Amikor Bramá királya nemrégiben feldúlta Pegut, a szóbeszéd szerint csak a kincseket vették el, amik a süvegen voltak, mintegy harmincezer vagy még ennél is több escudo értékű aranyat, s ily módon a kínaiaknak még megvan a főbálványuk. Ezen kívül még másoknak is hódolnak, mint például régen meghalt kormányzóknak stb. Bár nagy tiszteletben tartják ezt a bálványt, de még inkább tisztelik a királyukat, mert azt mondják, hogy többet ér, ha egy élő dologban hisznek, mint ha egy halottban, és még azt is mondják, hogy az ő istenük már halott, a király pedig él, és az örök boldogság lényege az, ha látják az arcát. Amikor egy keresztény az igaz Istenről beszélgetett egy kínaival, akinek szeme előtt az üdvözülésről alkotott saját elképzelése lebegett, a kínai azt felelte, hogy ő már üdvözült, mert már látta a Nap Fiának, az ő királyának az arcát. (*Bolyongás*, 165. fejezet.)

Kína királyának címere egy, a mancsait földgömbre helyező koronás oroszlán, a királyt pedig a Nap Fiának, a Világ Trónusán Ülő Koronás Oroszlánnak nevezik. (*Bolyongás*, 103. fejezet.)

Kína királya harcban áll a tatárokkal, és több százezer katonája van, akik a határokat őrzik az ellenséggel szemben. Csak néhány éve annak, hogy a tatárok királya igen erős seeggel tört a kínai királyra, és miután átlépte a királyság határát, megtámadta Peking városát. Ám a kínai nem mert sem rátámadni, sem a városban maradni, így aztán elmenekült,

⁵² Az eredeti szövegben így kezdődik a mondat: E menhelyek létrejöttéről azt tudjuk, hogy... Ezt azonban Rebelo kihúzta, s a következőkkel egészítette ki: Minden birtokon vannak olyan állandó jövedelemforrások, amelyeket a király a szegények ellátására hagyott. Ezzel a királlyal történt az, amit itt most elmondok.

⁵³ Királyság a mai Burma déli részén.

annak ellenére, hogy jól meg volt erősítve [a város], mert ahogy mondják, a tatár hatszáz-ezer lovas és ezer vagy még annál is több gyalogost hozott magával. A várost körülzárta, és vagy öt hónapig ostromolta. Ennek a seregnek egy része, mintegy hetvenezer lovas, Cansi város közelében volt, s mivel nem számítottak rájuk, sikerült betörniük, és kifosztották a várost. A másik [város] viszont erősebb volt, és ezért az emberek egészen addig ellenálltak a tatároknak, amíg el nem fogyott az élelmük. A hideg és a kemény tél miatt azonban [a tatárok] felszedelődtek, és békében elindultak oda, ahonnan jöttek. A kínai így újra országa ura lett. (*Bolyongás*, 117., 128. fejezet.)

Azt a néhány nyomot illetően pedig, amely a kereszténységre utalhat Kínában, azt mondta Fernão Mendes, hogy Peking és Nanking között úgy harminc vagy negyven keresztény ház van, és a férfiakat majdnem mind Tamásnak hívják, a nőket pedig Máriának. Ez utóbbi a Miasszonyunk iránt érzett tiszteletből fakad, az előbbi pedig abból, hogy így hívták azt, aki nekik az igét hirdette, s megtérítette őket. Ez egy Tamás nevű ember volt, nemzetiségét tekintve magyar, aki Budáról származott,⁵⁶ és a Sínai-hegyről jött ide, egyik helyről a másikra vándorolva. Onnan [a Sínai-hegyről] tengeren át jutott el Indiába és Indiából Kínába, majd a folyókön, amelyek Kínában jól hajózhatók, érkezett meg erre a helyre. Itt a katolikus hitet hirdette, és szállásadóját, egy takácsmestert, aki befogadta, az egész családjával együtt megtérítette, ahogy másokat is. Csodákat is tett, amiket a bonzók boszorkányságnak tartottak. Az irigység pedig egyre csak nőtt a bonzókban, vagyis a bálványok papjaiban, és a démon ösztönzésére, aki megijedt, hogy hatalmát veszély fenyegeti, ezt a Tamást megkövezték, a folyóba dobták, és kihúzták a partra, majd azok, akiket megtérített, eltemették. (*Bolyongás*, 96. fejezet.)

Amikor Fernão Mendes arra járt társaival együtt, Pekingbe, a börtönbe menvén, látott egy szép nagy keresztet a sírján, és meg akarta tudni, mi van ott, de az örök nem engedték (óvatosságból nem mutatják meg hazájukat az idegeneknek). De ennek ellenére, mikor már tovább mentek, bizonyos okok miatt, tudniillik az egyik kísérőjük felesége megbetegedett, vissza kellett fordulniuk arra a helyre, amelyet elhagytak. Fernão Mendes itt tudott meg mindent részletesen [Tamásról és származásáról] és azt, hogy ezek az emberek megőrizték hitüket, s bár voltak hiányosságok, azért még ismertek néhány imádságot.

Azt mondják, lehet vagy hatszáz éve annak, hogy ez a magyar Tamás Kínába jött.

Állítása szerint a kereszténységnek más nyomai is vannak Kínában, úgymint az első követ, Tomé Pires,⁵⁷ aki Kínába ment és ott halt meg, és társainak erekléi. Egyiküknek a leánya azt állítja, hogy apja kereszténységének emlékére hord a csuklóján egy faragott keresztet, és amikor találkozott néhány portugállal (Fernão Mendessel és társaival, akiket, mivel gazdag asszony volt, házába fogadott), megmutatta nekik és elmondta a Miatyánk egy részét (portugálul mondta, de nem tudta az egészet), amin mindannyian elcsodálkoztak, majd könnyekre fakadtak. (*Bolyongás*, 91. fejezet.)

Közülük [Tomé Pires és társai közül] való volt az a portugál férfi is, aki egy kínai nővel házasodott össze, s Cansi városában élt, még mielőtt azt a tatárok lerombolták volna. Volt négy gyerekük, akiknek megtanították az igaz hitet és az imádságokat. A házukban volt egy kápolna, ahol Urunknak hódoltak, és benne egy aranyból készült kereszt. Kanton

⁵⁴ grepos, poligrepos, menigrepos: Fernão Mendes gyakran használja a grepos szót, amikor a kínai és indokínai bonzókrol beszél, de nem lehet tudni, hogy melyik nyelvből vette át. A poligrepos forma azonban nem szerepel a *Bolyongás*-ban.

⁵⁵ 1 hüvelyk 2,54 cm.

⁵⁶ A *Bolyongás*-ban nem Tamást, hanem Escandel Mátét említi, aki az első keresztény mártír Kínában, 1399 körül szenvedett mártírhalált Cang-Tu tartományban.

⁵⁷ Tomé Pires volt az első európai követ Kínában (1517), társaival együtt hosszan tartó fogság után itt is halt meg. Korábban az indiai Malakkában szolgált, itt írta meg művét, a *Suma Oriental* 1512 és 1515 között, amely az első olyan leírás Indiáról, amit egy portugál készített.

városáról, amely az özőnvtől egészen napjainkig fennáll, az ottaniak állítása alapján azt mondta Fernão Mendes, hogy akkor alapították, vagy legalábbis akkor kezdték el építeni, mielőtt a mi Urunk, Jézus Krisztus megszületett, *sed ultram hoc verum sit, non nobis liquido constat.*⁵⁸

Japán első felfedezésekor ott volt Fernão Mendes is, két vagy három portugállal egy kínai dzsunkában,⁵⁹ ahová úgy kerültek, hogy egy kínai hadiflotta elől menekültek, amely a partot őrizte. Mialatt menekültek, nagy nehézségeket kellett kiállniuk a tengeren, különösen a vízük volt kevés, olyannyira, hogy több mint száz ember, akik ott voltak a dzsunkában, nem ittak többet naponta két canada⁶⁰ víznél. Úgy kellett inniuk, hogy egy kendőt mártottak a vízbe, s mihelyst egyikük ivott egy kortyot, elvették tőle, és ahogy a másikhoz ért, az is ugyanígy ivott. Ami azt illeti, a portugálokkal jobban bántak, körülbelül fél quartilho⁶¹ vizet adtak nekik naponta, amíg meg nem látták Japán partjait és meg nem érkeztek egy kikötőbe, név szerint Tangashimába (Bungo közelében van, a tona⁶² Bungo királyának egyik lányát vette feleségül), Szent József napján a 41. esztendőben.⁶³ Amikor Bungo királya hírt vette ezeknek a portugáloknak és új fegyvereknek, amiket magukkal hoztak, azt üzent a vejének, hogy küldjön el hozzá egy embert azok közül, akik a világ másik végéről érkeztek, és értenek ahhoz a mesterséghez. Amikor Fernão Mendes ott volt, megígérte a királynak, hogy megtanítja a fiát puskával löni. Fernão Mendes éppen aludt, amikor a király egyik fia elment hozzá, és az a szerencsétlenség esett meg vele, amit most elmondok. Mivel Fernão Mendes éppen aludt, amikor odament hozzá a király vagy a földesúr egyik fia, és lőtt Fernão Mendes egyik puskájával, mivel már látta, hogy hogyan kell azt használni, de még nem volt jártas ebben a mesterségben, amikor elsütötte a puskát, az felrobbant a kezében, és [a fiú] olyan sérüléseket szenvedett, hogy egy ideig nem tért eszméletére. A hír azonnal elterjedt, a fiú apja és anyja a felháborodott tömeggel a nyomában, amely Fernão Mendest meg akarta ölni, sietett fia megsegítésére. De a tona a kezébe vette az ügyet, amíg ki nem derült [Fernão Mendes] ártatlansága, és amíg ő maga nem ajánlkozott arra, hogy gondját viseli a fiúnak, s ezt meg is tette, elnyerve ezzel a király vagy a földesúr barátságát. Ekkortól számíthatjuk a japánokkal való kereskedés és szerződészkötés kezdetét, *et qui iacebant in regione umbrae mortis, lux orta est eis.* (*Bolyongás*, 132., 136. fejezet.)

Innen Fernão Mendes és társai visszatértek Kínába, Liampo kikötőjébe, ahol ekkor a portugálok tárgyaltak, és tőle értesültek az ott folytatott kereskedelem hasznáról. Így aztán rövest felszereltek néhány kereskedelmi hajót, amivel Japánba indultak, de nem sikerült kedvező széljárást kifogniuk, és szinte mind odavesztek. Maga Fernão Mendes túlélte a hajótörést, egy szigeten vetődött partra. Azután hazatértek, és ekkor jött el onnan Angero,⁶⁴ aki Ferenc mester társaságában ment Japánba. (*Bolyongás*, 137., 202. fejezet.)

(Rebecca Catz: *Cartas de Fernão Mendes Pinto e outros documentos*. Lisboa, Editorial Presença-Biblioteca Nacional, 1983. 122–127.)

(Csörtán Csaba és Koós Emese fordítása)

⁵⁸ Úgy tűnik, hogy Maffei nem sok hitelt ad ennek a megállapításnak.

⁵⁹ Lapszéli jegyzet: Miután Fernão Mendes kiszabadult a fogságból, Kínába akart menni, és két portugál társával egy kínai kalózhoz csatlakoztak, más hajót ugyanis nem találtak. Két másik portugál pedig a már említett kalóz embereinek egy másik csoportjához csatlakozott.

⁶⁰ 1 canada 1 liter.

⁶¹ 1 quartilho 1/2 liter.

⁶² Földesúr, nagybirtokos Japánban. A portugál misszionáriusok herceggént emlegetik.

⁶³ Valószínűleg 1541-ben.

⁶⁴ Angero vagy Yajiro az első japán, akit Xavéri Ferenc megtérített 1548-ban, a keresztségben kapott neve: Paulo de Santa Fé. 1549. augusztus 15-én Xavéri Ferenc Angero szülőföldjére, Kagoshimára érkezett, és magával vitte Angerót, Cosme de Torres és João Fernandes atyáikat.

☞ JOHN SANDERSON LEVANTEI UTAZÁSA (1584–1602)

John Sanderson (1560–1627?) angol utazó 1584 és 1602 között háromszor járt az Oszmán Birodalom területén, a hajdani levantei térségben. A Levantei Kereskedelmi Társaság szolgálatában állt, és hat hónapig a konstantinápolyi állandó angol követség megbízott ügyvivője is volt. Naplója, bár már a 17. században megjelent nyomtatásban, kevéssé ismert az olvasók előtt. Először Samuel Purchas kiadásában – Sundrie the personall voyages performed by John Sanderson (...) begun 1584. Ended in (...) 1602. With an historical description of Constantinople. London, 1625 címmel – jelentek meg Sanderson útinaplói. Az eredeti kéziratot a British Library kézírtatára őrzi John Sanderson's Diary and Correspondence cím alatt. A fordítás Sir William Foster 1931-es kiadása alapján készült. Foster jegyzeteit nem minden esetben vettük át, viszont több helyen új jegyzetekkel egészítettük ki a szöveget. Foster átvette Sandersonnak a Purchas-féle kiadáshoz készített jegyzeteit is, ezeket, követve Foster módszerét, idézőjelekkel ellátva közöljük. ☞

Az első levantei utazás, 1584–1588
(1585. február)

Patmosz szigetéig ellenszélben kellett hajóznunk, amit csak szélcsendes időszakok szakítottak meg. Onnét 11-én indultunk tovább. Most sem volt kedvező szélünk, de végre 14-én megérkeztünk Sio szigetére.⁶⁵ Négy napig maradtunk itt. A kedvezőtlen időjárás miatt az ókori Delphineum kikötőjébe hajóztunk, ami három mérföldre van Hiosz városától. Egy Gardamolónak nevezett város közelében megmászunk egy hegyet, ahol Homérosz sírja is található.⁶⁶ 23-án végre kihajóztunk, 27-én elhaladtunk a régi Trója városa mellett, ahol néhány romos fal még mindig áll. Ezután a Dardanelláknál két hatalmas várat hagytunk magunk mögött. A kisebbik egy nagyon régi város, Heretho romjain áll. Ez volt az a hely, ahol a törökök először keltek át Európába. Majd Gallipoli és Rodostó következett, és végül, március 9-én megérkeztünk Konstantinápolyba.

Az idő alatt, amit a városban töltöttem, megnéztem a leghíresebb épületeket és emlékeket, amelyekről egy zsidó orvostól kapott olasz nyelvű könyvben részletesen olvashattam.⁶⁷ Ezt a könyvet rögtön le is fordítottam. Sok vadállatot láttam. Egy alkalommal egyszerre három elefántot. Erdemes megnézni a szultán kutyáit és megismerni azokat a szokásokat, ahogyan tartják őket; több gondozójuk is van, és mintha csak pompás lovak volnának, ugyanúgy aranyozott, vörös és más színű bársonyból készült különféle díszes öltözetet tesznek rájuk. A város ázsiai oldalán, a Fekete-tenger felé tartják őket, vagy négy-mérföldnyire a várostól. Ez volt a legtisztább hely, amit láttam. Ahol már a Fekete-tenger kezdődik – én is jártam ott –, egy sziklán fehér márványoszlop emelkedik, úgy tartják, hogy annak idején maga Pompeius állíttatta. Az európai oldalon, nem messze az említett oszloptól, egy világítótorony magasodik, olyan nagy, hogy negyven ember is elférne rajta. Üvegezett, és minden éjjel rengeteg lámpa ég benne, így a hajósok, közeledvén a Fekete-tenger felől, pontosan tudhatják, hogy merre járnak.

1585. október 9-én az „Alexandria bégje” fedélzetén hagytam el Konstantinápolyt. Gallipoli felé indultunk, majd Trója, Lemnosz, Mitilini, Hiosz, Számosz és más szigetek érintésével érkezünk Rhodoszba, ebbe a nagyon erős, jól rendben tartott városba. Fent,

⁶⁵ Hiosz, Görögország. A sziget oly kellemes, hogy a szultán kertjének is nevezik. Rengeteg szelíd fogolymadár található itt. (Foster)

⁶⁶ A hagyomány szerint Homérosz Hiosz szigetén halt meg. (V. G.)

⁶⁷ Konstantinápoly leírását lásd később! (V. G.)

ott, ahol a két sziklán a „Kolosszusok”⁶⁸ álltak (egyikei az ókor hét csodájának), most két magas terasz található. A szárazföld, vagyis a sziget felső oldalán a várost két vizesárok és hármass falgyűrű veszi körül. Rhodosztól nagyon jól haladtunk, így hat nap alatt keltünk át a tengeren, és november 2-án már meg is érkezünk az egyiptomi Alexandriába. A szárazföld és vele együtt a város olyan mélyen fekszik, hogy már meg is éréztél, mielőtt még észrevehetted volna, csak Fárosz és a pálmafák teteje jelzi, hogy szárazföld közeledik. Az érkező hajók számára ez rendkívül veszélyes, számtalan hajó szenvedett itt hajótörést, köztük egy hatalmas velencei kereskedőhajó is, amelyet „Galion Bonnak” hívtak.⁶⁹ Egy másik velencei hajó csodálatos módon menekült meg, átbucskázott egy sziklán, miközben túlfutott a kikötőn. Az említett sziklák egy hosszú sziklapárkányt alkotnak, amely éppen Abukir felett nyúlik el a tengerben.

19-én hagytam el Alexandriát, és 29-én érkeztem Nagy Kairóba. Egy éjszakával másfél napig tartott az út szárazföldön Rossettóig, ahol hajóra szálltunk, és a Níluson folytatott utunkat. Csónakunkat az arab hajósok a part mentén vontatták. Város és falvak mellett haladtunk el. Utunk nagyon kellemesen telt, csak a hőség és a rablóktól való félelem zavarta a nyugalmat, akik a folyó mentén és a szárazföld belsejében is állandóan garázdálkodnak. Útközben sok nevezetességet mutattak meg nekem, mint például a Nílustól Alexandriáig vezető ősi vízvezeték romjait. Mivel források sehol sincsenek, friss vizet sem lehet máshonnan venni, csak a Nílusból, amit viszont 20–30 mérföldről kell a városba vezetni, hogy megtölthessék a város alatt található víztárolókat. Alexandria csodálatos módon márványoszlopokra épült, a föld alatt mindegyik oszlop boltozatokat tart, így minden háznak van víztárolója. Ezeket aztán teleengedik, majd a vizet bőrvödörökkel húzzák ki belőlük. A ciszternákat augusztusban szokták feltölteni, amikor a Nílus vándorlása a legmagasabb. Ezt a vizet isszák egész évben. A víz, ahogy ezt említettem, egész éven át ott áll, mégis édes marad. Az év vége felé már állottabb, mint az év elején, de még mindig tisztább, mint a kristály, bár inni már nem olyan egészséges, mint akkor, amikor még csak néhány hónapja áll a tárolóban. Augusztus közeledtével kiürítik a ciszternákat, hogy ismét friss vízzel tölthessék fel. Különféle gyümölcsöket is tárolnak itt. Láttam kis fügefákat, amelyek nem voltak magasabbak másfél lábánál, és rengeteg érett füge volt rajtuk. Ezeket kivül néhány fahéját, szentjánoskenyérfrát és kapribogyót termő cserjét is láttam. Amivel viszont az egész ország tele van, az a datolyapálma.

Alexandriában található Szent Márk temploma (amely jelenleg nem a keresztényeké); a bejáratánál most is ott van az a megjelölt hely, ahonnan Szent Márk prédikált. A városban belül és kívül több olyan oszlop látható, amelyeket külön-külön is elneveztek.⁷⁰ A falakon belül vannak annak a palotának a romjai, amelyben Kleopátra meghalt. Rajta kívül még egy másik magas várnak a romos falai is láthatóak, Fárosznak nevezik, és egyike a hét

⁶⁸ A Kolosszus a Napisten gigantikus bronzszobra volt, amelyet a kikötő mellett állítottak fel. Az i. sz. 4. században pusztult el. A legendák a kikötő bejárata felett, terpeszállásban álló hatalmas alakká nagylították fel a szobor méreteit. Sanderson többes számot használ, úgy tűnik, hogy ő úgy értelmezte a szoborról szóló legendákat, hogy mindkét sziklán állt egy-egy szobor. (Foster)

⁶⁹ Lakott Kairóban egy zsidó, Emanuel Serulónak hívták, aki disznóhúst evett, és mindig nagy élvezettel hallgatta a szerencsétlenségekről szóló történeteket. Mindig vidám volt, és sokat is vendégeskedett házuknál. Egy alkalommal, amikor éppen sonkát ettünk, rákérdeztem a vallására. Azt válaszolta, hogy ki próbált ő már minden vallást, ha valaki bejut a mennyországba, azt ő biztosan követni fogja. Tovább kérdeztem, hogy miért örül mások vesztésének és bánatának. „Hogy miért, signior Giovanni – mondta –, egyszer elvesztettem hatvan ezer arany chequinót (velencei pénzegység – V. G.), egy ördögi pasa parancsára háromszor verték el a talpam, és a társam halála után inkább vesztettem el a pénzt, pedig hatvan ezer több volt, mint amennyim volt, hogysem elveszlek három újabb verést; azóta arannyal is jobb a szívemnek, ha hallom, hogy sorsomban mások is osztoznak.” (Foster)

⁷⁰ Közülük lehetett Pompeius oszlopa és a két obelisz is, amelyet „Kleopátra tűiként” emlegettek, és jelenleg Londonban, valamint New Yorkban vannak felállítva. (Foster)

csodának.⁷¹ Utunk során átlövagoltunk azon a síkon is, ahol a fáraó felütötte csodálatosan tágas sátrát; a helyet ma négy hatalmas kötömb jelzi. Nyolc napig mentünk a Níluson felfelé, amikor megérkeztünk Kairó kikötővárosába, Bulaqba, amely másfél mérföldre van a várostól; természetesen ez a hatalmas város is a Nílusból kapja a szükségleteit fedező vizet. Kairó sokkal nagyobb, mint Alexandria. A városban és a városon kívül is sok olyan, szinte hihetetlen, csodálatos dolog van, amelyről már mások is írtak. Ilyen az a tizenkét raktárpépület, ahol József a búzát tárolta a hét szűk esztendő alatt (mások azt állítják, hogy a piramisok kamráiban is búzát tartottak). Kétszer is ellátogattam egy, a várostól tíz mérföldnyire fekvő helyre; a neve Mataria.⁷² A keresztények nagy áhítattal látogatják, mert József és Mária itt talált menedéket a mi Megváltónkkal együtt. A forrás azóta is itt van, és a kertnek egy kis szögletében balzsamos illatú hajtásokat nevel. A pápisták nagy tömegben jönnek ide, és különösen egy kis kamrácskát tisztelnek nagy áhítattal, mert szerintük a mi Megváltónk feküdt ott. Mint egy hatalmas kereszt, vad fügefá is áll a kertben a víz mellett, ahol a Miasszonyunk a mi Megváltónk ruháját mosta.

Kairóban megmutatták nekem, hogy az arabok hogyan és milyen kígyókból készítik elixírjüket.⁷³ Láttam vad és szelíd leopárdokat (hegyimacska, ahogy mi nevezzük), kicsi és nagy majmokat, pézsmamacskákat, gazellákat (ezek olyanok, mint az őzbakok), múmiákat és élő krokodilokat, vízben és szárazon egyaránt; mindezeket a kapumhoz is hozták, és felajánlották, hogy vásároljam meg őket. A tizennyolc hónap alatt, amit ott töltöttem, csak úgy szórakozásból néha vettem is efféléket. Egyszer egy parasztot utasítottam, hogy vágjon fel egy krokodilt, amely legalább két és egy negyed yard⁷⁴ hosszú volt; egyszer felvágott egy nőstényt is, amely ugyanolyan nagy volt, és a gyomrában több mint száz tojást találtunk, olyan sárgák voltak, mint a tojássárgája. Az előbbi krokodilból a paraszt kihasított egy kakaskőnyit⁷⁵ nagyságú, vastag, kör alakú bőrt, és arra kért, hogy szárítsam meg, amit megtettem; a szárítás édes volt és mindennél jobb illatú.⁷⁶ Ahogy az a paraszt elmondta, ugyanígy nyúzta meg az öreg nőstényt is, mielőtt még megbűdösödött volna. Még többet is tudnék mesélni az ottani fenevedakról és bolondokról, de nem akarok arról feleslegesen, hogyan költik ki a csirkék ezreit, hogy aztán méret szerint eladják őket;⁷⁷ sem azokról a galambokról,⁷⁸ amelyek Alexandria és Kairó között hordják a leveleket; sem a struccokról, hogyan jár kétszer-háromszor is körbe-körbe, ha tojik, és néz felfelé az égre, majd hirtelen, egy pillanat alatt kinyomja tojását; ahogy ezt a kádi udvarában láttam.⁷⁹

Kairó mellett van egy Isbichia⁸⁰ nevű hely, ahogy megbecsülhettem, úgy hat vagy nyolc acre⁸¹ nagyságú. Igen tetszetős házakkal építették körbe. Abban az évben, amikor

⁷¹ A híres világítótoronyt I. Ptolemaiosz idejében kezdték építeni Fárosz szigetének legkeletibb pontján. A terület jelenleg víz alatt áll. Amit Sanderson látott, az az 1480-ban épített erőd, mely nemcsak védte a kikötőt, hanem világítótoronyként is szolgált. (Foster)

⁷² El-Matariya, Kairótól északkeletre fekszik, az ókori Héliopolisz felé vezető út mentén. Egy sekély kis tó található itt, amelyet egy forrás táplál, mellette a Szent Család kápolnája áll, a jezsuiták tartják fenn. Itt áll a „Szűz fája” egy öreg platánfa, amelyet manapság is mutogatnak. (Foster)

⁷³ Egyfajta kenőcs, amiről azt tartják, hogy hatásos ellenszere a kígyóharapásoknak és mérgezéseknek. (Foster)

⁷⁴ Egy yard: 0,914 m. (V. G.)

⁷⁵ A kakas zuzájában található kő, kb. babszem nagyságú. (Foster)

⁷⁶ A krokodil két pézsmamirgővel rendelkezik, amely erősen illatozó anyagot tartalmaz. (Foster)

⁷⁷ „Bár valóban közelről láttam a kemencéket, és megfigyelhettem a keltetés ezen módját.” A tojások mesterséges keltetéséről más utazók is beszámoltak, mint pl. Richard Hakluyt. (V. G.)

⁷⁸ Postagalambok. (Foster)

⁷⁹ „Rajtam kívül még vagy százan, törökök, arabok, zsidók és keresztények voltak ott. Mi távolabb, körben álltunk. A strucc, ahogy ezt fent leírtam, tojt egy tojást, de azonnal felállt és otthagya. A tojást ezután rögtön a kádihoz vitték, aki abban a teremben ült a székeben, ahol ítélni szokott.” (Foster)

⁸⁰ Abbasiya, északkeletre a várostól, ma Kairó egyik külvárosa. (Foster)

⁸¹ Acre, terület-mértékegység: 4000 m². (V. G.)

ott jártam, 1586 augusztusában, a Nílus áradása igen nagy területet elborított. Ezen az elöntött területen halásztak az első két hónapban, vagy talán még tovább is, majd a víz beszívódott a talajba. A visszamaradt iszapba vetették el gabonájukat, amelyet a harmadik vagy negyedik hónap végén learattak. Végül, ugyanezen a területen, hagyták, hogy kinőjön a fű, és ezzel etették a nyájukat három hónapon át. Az év utolsó szakában, amíg a Nílus újra ki nem lépett a medréből, egy kicsit gazdálkodtak a földön; csatornákat vágtak a víznek, valamint retket, répát, fehérrépát, salátát és hasonlókat termeltek rajta. Az utolsó áradás vizét hatalmas kútban tárolják, ami az említett helység közepén épült. Mindez már csak azért is csodálatra méltó, mert ehhez fogható eddig sem nem láttam, sem nem hallottam. Van egy nagy, homokos síkság Mataria felé (az a hely, ahol Mária és József elrejtette a gyermek Jézust, amikor Heródes fenyegette az életét), ahol nagyon sok korhadt fának látszó kődarab⁸² van szerteszéjjel, mintha egy hajóroncs vagy csónak darabjai szóródtak volna szét; felemelve azonban rögtön látszik, hogy igen nehéz kövekről van szó; ez igen csodálatos dolog.⁸³

1586. április 28-án indultam el, hogy megnézzem a piramisokat és a múmiákat. Három német úr⁸⁴ biztatott, hogy csatlakozzam hozzájuk. Másnap már vissza is tértünk. A piramisok (szintén a hét csoda közé tartoznak) különböző nagyságúak, különösen kettő igazán nagy; lent a talpuknál vagy ezer lépés hosszúak. Az egyikben egy nyílás, ahol viaszgyertyákkal világítva ma is behatoltunk a piramis belsejébe. Egészen addig mentünk fel, ahol egy négyzet alakú szobában megtaláltuk annak a fáraónak a sírját, aki, ahogy mondják, Izrael gyermekeit üldözte.⁸⁵ Maga a sír⁸⁶ fekete márványból vagy szurokszénből volt kifaragva,⁸⁷ embermagasságnyi hosszú, és a fedőlapja hiányzik.⁸⁸ Az említett piramis csúcsa öt kötömbből áll, mindegyik kö huszonöt láb hosszú és öt láb széles. A külső kötömbök csodálatra méltóan nagyok, elképzelni is lehetetlen, hogyan hordták ide és emelték fel ilyen magasra őket. Az alapozása is lenyűgöző, hatalmas pillérek tartják. Méltán nevezik őket a hét csoda egyikének. Nem messze a piramisoktól egy hatalmas, kőből faragott fej emelkedik ki nyaktól felfelé a földből.⁸⁹

A múmiák, több ezer bebalzsamozott holttest, öt vagy hat mérfölddel távolabb találhatók. Évezredekkel ezelőtt temethették el őket egy homokos barlangba, amelynek környékén, úgy tűnik, valamiféle város lehetett a múltban. Mint egy kútba, úgy ereszkedtünk le egy kötéll segítségével, kezünkben viaszgyertyákkal, és voltaképpen magukon a testeken járkáltunk. Volt ott mindenféle méretű és fajtájú, nagy és kicsi múmia. Kis agyagedényekben formátlan, bebalzsamozott darabokat is találtunk, ezek mindig a nagy mú-

⁸² „El is hoztam magammal Kairóból Tripoliba egy darabot, mintának egy kockányit, de amikor beteg voltam, ellopták tőlem.” (Foster)

⁸³ A leírás, úgy tűnik, egy megkövesedett erdőről szól, talán a „Kis megkövesedett erdőként” ismert jelenségről van szó, de az Kairótól délkeletre található, és nem az El-Matariya felé vezető úton. (Foster)

⁸⁴ Sanderson később sem említi meg az öt meginvitáló német urak nevét. Azonban vele egy időben utazott Egyiptomban Hans Ludwig von Lichtenstein, Hans Christoph Teufel és Samuel Kiechel; talán az ő társaságukhoz csatlakozott Sanderson és kísérete. (V. G.)

⁸⁵ Sandersonék Kheopsz fáraó piramisába hatolhattak be, hiszen az már évszázadok óta nyitva állt. A sírkamrában található üres szarkofágról a 16. században alakult ki az a legenda, hogy annak a fáraónak lett volna a sírja, aki a zsidókat a Vörös-tengeren át üldözte, és amikor a víz összezárt, hadseregével együtt odaveszett, ezért áll üresen a sírja. Sandersonhoz hasonlóan mondja el a történetet Johannes Helfricus, aki 1565-ben és Jean Palerne, aki 1581-ben utazott Egyiptomban. Nevükhöz fűződik e legenda első ismert említése is. (V. G.)

⁸⁶ Értsd: a szarkofág. (V. G.)

⁸⁷ Szurokszén vagy gagát, ásvány, bitumennel teleszívódott szén, rendkívül jól faragható, csiszolva fényes, fekete felületet ad. Már az ókorban ismerték, legfontosabb lelőhelye a Gagas líbiai folyó mentén volt, innen kapta a nevét is. (V. G.)

⁸⁸ „A sírboltban a két német úr és én szétszóródtunk.” (Foster)

⁸⁹ A Szfinx. (Foster)

miák lábánál voltak elhelyezve. Egyáltalán nem volt szaguk, de törékenyek voltak, mint a száraz szurok. Le is törögtem mindenféle testrészeket, hogy lássam, hogyan változott a hús győgszerré.⁹⁰ Mutatóba hoztam is haza több fejet, kézfejet, kart és lábat. A Török Kereskedelmi Társaság⁹¹ részére vásároltunk hatszáz fontnyi⁹² múmiatöredéket, és egy teljes egész múmiával együtt a Herkules fedélzetén szállítottuk őket Angliába.⁹³ A múmiákat vászonnal legalább százszor betekerték, amit ha körbe-körbe lehántunk, láthatóvá válik a megfeketedett bőr, a hús, az ujjak és a körmök. Egy kis kézfejet, amelyet mutatóba hazahoztam magammal Angliába, a testvéremnek⁹⁴ ajándékoztam, aki azt továbbadta egy oxfordi orvosnak.

Szeptember 23-án Emire Haggi⁹⁵ és az általa vezetett karaván nagy látványosságok közepette elindult Kairóból Mekkába. Az egész város ott volt, hogy lássa őt és a nagy pompával körül hordozott szent leplet,⁹⁶ amelyet profétájuknak, Mohamednek a sírjára szoktak teríteni. Nagy áhítattal ott tolongott Kairó minden nyavalyatörőse, akiket ők szentnek neveznek.⁹⁷ Néhányan egészen Medináig is elmennek, és közülük azok a legszentebb emberek, akik kétszer vagy háromszor is megteszik ezt az utat. Ez alkalommal láttam, ahogy nagy tisztességgel kivезtek a városból egy hosszú, szürke szakállú, komoly vénembert, akinek csak egy szeme volt. Amikor az előbb említett Emire-rel visszatért, ennek szintén tanúja voltam, a korábban meglévő egyetlen szeme is hiányzott, mert miután látta a próféta sírját, több bűnt pedig már nem akart látni, ezért azt az egy szemét is kitépette. Sokan jöttek elébe törökök, arabok, asszonyok és mások, hogy üdvözlőjk, örvendeztek Kairóba való visszatérésének; és akik csak megcsókolhatták kezét, karját vagy ruháját, nagyon boldognak tartották magukat. Egy másik szent emberük mindig teljesen meztelenül mászkált a városban, sem fejét, sem lábát, sem kövér testének egyéb részét, még legerkölcselebb, bolondul körülmetélt testrészét sem takarta el. Láttam, ahogy áthaladva többen, még asszonyok is, meztelen karját és kezeit csókolgatják. Egyszer Bulaqban, amint éppen a Níluson keltem át, másokkal együtt ő is ott volt a csónakban. Megérkezésekor egy öreg arab kabátot terített le, hogy arra üljön, de amint megérezte a szövetet maga alatt, azt rögtön félretolta, és a pusztá deszkára ült, ahogy mindig is csak a pusztá köre, földre vagy homokra volt hajlandó leülni. Ez az ember már akkor is Kairóban volt, amikor én megérkeztem, és nem tudom, hogy aztán még meddig élt ott. Ha ez a kövér, esetlen szörnyeteg végigmenne az utcákon, és az elárusítópultokról kenyeret, egy kis sült húst, gyümölcsöt

⁹⁰ A múmiából, illetve az abból készített porból, a kor orvosai, gyógyszerészei orvosságokat készítettek. (V. G.)

⁹¹ A Török vagy Levantei Kereskedelmi Társaság Sir Edward Osborne és Richard Staper kezdeményezésére jött létre 1578-ban, amikor a szultán kiváltságlevelben biztosította az angol kereskedők jogait az Oszmán Birodalom területén. A kereskedelmi társaság első ügyvivője William Harborne volt, akit 1588-ban titkárra, Edward Barton váltott fel, ő már nemcsak a társaságot, hanem hivatalos nagykövetként (ambassador) Angliát is képviselte. (V. G.)

⁹² Font, súlymérték: 0,45 kg. (V. G.)

⁹³ „Az egész múmiát a többi közül emelték ki. Az árusításukat egy csempész-társaság végzi, de baráti kapcsolatokkal, amit William Shales ápol az arabokkal (ugyanolyan jól beszél a nyelvüket, mint az angol), rábeszéléssel és pénzzel bármire rávehetők. Ezt a múmiát megérkezésünk után Londonban Sir Edward Osborne Filpot Lane-i otthonába vitték, itt tartották a hatszáz fontnyi múmiatöredéket is, egészen addig, amíg a londoni patikusoknak el nem adták őket.” (Foster)

⁹⁴ Doktor Sanderson. (Foster)

⁹⁵ Amir el-Haj. (Foster)

⁹⁶ Ez a „kiswa” vagy szent lepel, amelyet rendszeresen Mekkába küldenek, hogy a Kaba fölött szétterítsék. (Foster)

⁹⁷ „Ezek a szentek bizonyos csoportokban, kört alkotva mennek a lepel előtt, ugrálva emelik lábait, fejuket csóválják föl és le, és csak azt az egyetlen szót kiáltják, hogy Allah, Allah, Allah, Allah; egészen addig, míg szájukat fehér hab nem lepi el, ahogy ezt az egy szót lehelik ki, hogy Allah, Allah, Allah stb., eszement szentek.” (Foster)

és gyökereket venne, senki sem tiltaná meg neki, sőt mindenki nagyon boldog lenne, hogy megtisztelte őket. Pénzt még véletlenül sem érintene meg. Kötözött sonka formájú hodzsza volt, olyan kövér, hogy épphogy menni tudott. Ezek közül a szent emberek közül mások is járkáltak Kairó utcáin félmeztelenül, néhányuk csak üres gazember volt.⁹⁸

Második út az Oszmán Birodalomban, 1591–1598

Virágvasárnap (1592. március 12.) érkezünk meg Konstantinápolyba, ahol ezúttal hat vagy hét évet töltöttem. Soha olyan sokféle állatot nem láttam, mint ebben az időben: elefántokat, szelíd oroszlanokat, gepárdokat, melyek olyan nagyok voltak, mint egy kisebbfajta szelindek, kisebb és nagyobb őzeket, szelíd őzbakokat (ezeket Egyiptomból hozták). A legcsodálatosabb és tűneményesebb állat, amelyet valaha is láttam, egy zsiráf volt. Olyan szelíd, mint egy háziasított őz, színe vöröses őzhöz hasonló, hasa fehér, körme hasított. Nagyon magas volt, első lábai hosszabbak, mint a hátsók, nagyon hosszú nyakán egy tévééhez hasonló fej ült, a különbség csak annyi, hogy a zsiráf két kis szarvcsonkot viselt a fején. Ezt a tűneményes állatot Etiópiából küldték a jelenlegi szultán apjának⁹⁹ ajándékba. A törökök előtt az állat gondozói letérdepeltették a zsiráfot, de semmi pénzért sem ismételték volna meg ezt a mutatványt a keresztények előtt. Egy elefántot, amelyet ugyanott tartottak, ahol a zsiráfot, gondozói egy kerek, lapos köré állítottak fel úgy, hogy az állat négy lába teljesen össze volt zárva, majd két első lábát meghajtotta előttünk.

Rengeteg, feljegyzésre érdemes dolog történt, úgymint nagy uralkodók elmozdítása és kinevezése, vagy sok esetben voltunk tanúi katonák lázadásának is. Egyszer Murád szultán idejében a szpáhik fizetésüket követelték, és mivel nem azt a választ kapták, amit reméltek, fellázadtak az udvarban úgy, hogy az alvezírek, pasák örültek, ha el tudtak rejtőzni szállásaikon, annyira féltették életüket. Az alacsonyabb rendű háziszolgáknak, akik nyársakkal, fogókkal és egyéb konyhai eszközökkel rohantak elő, kellett a szerájt megtisztítaniuk a szpáhiaktól. Ebben a lázadásban vagy kétszáz, mindenféle rendű és rangú embert öltek meg. Ez nem sokkal azelőtt volt, hogy egy beglerbégnek a fejét vették, akit pedig a szultán nagyon szeretett, de az udvarnál nagyon megvetették. Más különös esetekről és kegyetlenkedésekről is tudnék mesélni, de nem szívesen fárasztanám az olvasót a sok részlettel. Csak azt a fő kegyetlenséget írom le, amelyről az egész kormányzatot meg lehet ítélni. Amikor a mostani szultán átvette a hatalmat a birodalomban, az összes élő fiútestvérét megfojtották, szám szerint tizenkilencen voltak.¹⁰⁰ Egymás után hozták ki őket, így a szultán láthatta őket élve és holtan is. Végignézttem, ahogy a következő nap apjuk mellé eltemették őket. A „Nagy Török”, Murád szultán öt viselőss asszonyt hagyott maga után. Hárman fiút szültek, akiket nyomban megfosztottak életüktől, a lányok azonban mindannyian élnek. Hiteles elbeszélések szerint életében harminc gyermekét temette el, huszonhét leányt hagyott hátra, így nyolcvanegy gyereknek volt az apja.

Az új király,¹⁰¹ Mehmed szultán uralkodásának első évében hadat indított a keresztény császár¹⁰² ellen Magyarországon. A mi nagykövetségünk, a kiváló Edward Barton¹⁰³ in-

⁹⁸ Sanderson ezután ismét visszatért Alexandriába, ahol borral, fával és más szükséges anyagokkal felrakodva akart hajóval, a tenger felől visszatérni Kairóba, de a Nílus-deltában hajótörést szenvedtek. Életüket megmentették, de a rakomány elpusztult. (V. G.)

⁹⁹ II. Szelim, uralkodott 1566–1574. A „jelenlegi szultán”, akinek uralkodása alatt Sanderson Konstantinápolyba érkezett III. Murád (1574–1595) volt. (V. G.)

¹⁰⁰ III. Murád szultán 1595. január 7-én halt meg, fia, az új szultán, III. Mehmed (1595–1603) január 17-én érkezett meg Konstantinápolyba, és még ugyanazon a napon kivégeztette testvéreit. (V. G.)

¹⁰¹ Sanderson itt az uralkodó jelölésére a „kinge”, király szót használja, 16. századi helyesírással. (V. G.)

¹⁰² Habsburg Rudolf, német-római császár és magyar király (1576–1608). (V. G.)

¹⁰³ Edward Barton 1588–1597 között a Levantei Kereskedelmi Társaság faktora és Anglia nagykövete a Portán. (V. G.)

dulása előtt meglátogatta a szultánt (egy régi, előkelő származású, galatai göröggel együtt, akit signor Matteónak hívtak, és a császár követeinek tolmácsa volt). A szultán a nagykövet úrnak ajándékozott 22 keresztényt, akik korábban három évig raboskodtak.¹⁰⁴ Az utolsó császári követ udvartartásához tartoztak, aki éppen akkor tartózkodott itt, amikor a béke felbomlott a két uralkodó között. A szultán azt is elrendelte, hogy minden költségüket térítsék meg, négy kocsit, valamint csauszokat adott melléjük, hogy császárukhoz kísérjék őket.¹⁰⁵ A fő ok, amiért nagykövetünk is csatlakozott a szultán hadjáratához,¹⁰⁶ az volt, hogy a két nagy uralkodó között szeretne volna helyreállítani a békét, mint ahogyan tette ezt korábban a lengyelek és a már halott szultán között is; és mivel ezt nagyon könnyen végrehajtotta, ezért Ófelsége (I. Erzsébet királynő) most is ugyanezzel a feladattal bízta meg. A nagykövet hat hónapig volt távol, júliustól januárig, ez alatt az idő alatt Konstantinápolyban én voltam az ő megbízottja. Amikor a nagykövet már végleg elhatározta, hogy a szultánnal megy, néhány nappal indulása előtt, velem, John Sandersonnal együtt Hasszán pasa eunuchhoz¹⁰⁷ ment, aki a szultán távollétében a várost fogja kormányozni. Mielőtt elbúcsúzott volna az említett Hasszán pasától, engem mint az ő megbízottját ajánlott a figyelmébe. Kérte, hogy amíg távol van, ismerjen el engem helyettesének. A vezír pasa minden elismerést megadva nekem így szólt: Allahra! Allahra! Üdvöz légy, nagykövet! Ezek után kezdet csókoltam neki, majd a nagykövet is kezét csókolt, és távozottunk.

Amikor a szultán elindult a háborúba, olyan csodálatos felvonulást rendeztek, hogy minden részletében nagyon sokáig tartana annak leírása. De emlékszem, hogy rengeteg kutyát a legszebb díszekbe öltöztetve¹⁰⁸ vezették utána. Sólímait sok lovas vitte; szelíd oroszlánok, elefántok és mindenféle egyéb vadállatok kísérték, de mind között a már korábban is említett zsiráf volt a legfényesebb, három láncon három peckesen lépkedő ember vezette a szultán előtt. Ugyanis ha a szultán személyesen indul háborúba, az a szokás, hogy az összes főember és vadállat elkíséri őt a város határáig. Visszatérése az egyetlen alkalom, hogy a nők nagy csoportokban a városfalakon kívül fogadhatják őt, egyébként a nők soha nem mutakozhatnak a férfiak között. A követ úr egy 1596 októberében keltezett levélben tájékoztatót mindenről, ami a háborúban történt, Eger elfoglalásáról, a keresztény sereg legyőzéséről.¹⁰⁹ A levél másolatát Angliába küldtem, Ófelsége első miniszterének, nagyságos Sir Robert Cecil úrnak.¹¹⁰ A szultán nagy pompával tért vissza. A Drinápolyi kapun át érkezett, a városfalakon kívül, a kaputól három vagy négy mérföld hosszan, majd már a falakon belül, egészen a szerájig – ami újabb négy vagy öt mérföld legálább –, az út két oldalán alattvalói, törökök, zsidók és keresztények mindenféle fajtájú, bársony-, szatén-, damaszt- és mindenféle színű, aranyozott kelméket lengettek. Három napon át ünnepeltek, a boltok és a házak éjjel-nappal nyitva voltak, úgy örültek a szultán győzelmének és biztonságos visszatérének. Én, mielőtt még a városba érkezett volna,

¹⁰⁴ Az 1591-ben rabságra vetett császári követség tagjairól van szó. A főkövet báró Friedrich Krewitz volt, valamint a követség tagja a fiatal cseh nemes, Mitrovicci Vratislav Vencel, aki Sandersonhoz hasonlóan naplójában öröklötte meg törökországi utazásának és fogságának történetét. (V. G.)

¹⁰⁵ Pontosabban a korábban bebörtönzött Habsburg-követség tagjait III. Mehmed magával vitte magyarországi hadjáratára. (V. G.)

¹⁰⁶ Edward Barton elkísérte a szultánt a hadjáratra, jelen volt Eger ostrománál (1596. szeptember 20.–október 13.), valamint az azt követő mezőkeresztesi csatánál is (1596. október 26–28.). A hadjáratról leveleket és jelentést írt. (V. G.)

¹⁰⁷ A szultán távollétében ő igazgatta a várost, később nagyvezérré is kinevezték (1597. november), de a következő év áprilisában megfosztották hivatalától és megfojtatták. (Foster)

¹⁰⁸ Aranyozott, valamint skarlát és bíbor bársonyba öltöztették őket. (Foster)

¹⁰⁹ Utalás a mezőkeresztesi csatára. (V. G.)

¹¹⁰ Sir Robert Cecil (1560–1612) I. Erzsébet első minisztere, apja Lord Burghley, Sir William Cecil (1520–1598), a késő Tudor-kori Anglia legnagyobb formátumú politikusa. 1595-től hivatalát fokozatosan fia vette át. (V. G.)

találkoztam a mi nagykövetünkkel, Edward Bartonnal. Friss lóval és tizenkét vagy tizenhárom fős kísérettel vártam. A nagykövet, Ibrahim pasa által megbeszélte módon, az úton várta, hogy búcsút vehessen a szultántól, ami az alábbiak szerint történt: Mehmed szultán lovával megállva, és a nagykövet úr is a lován maradva, így lóhátról köszöntötték egymást, majd a követ úr, leszállva a lóról, kezét csókolt a szultánnak, majd ismét lóra ült. Így, lóhátról újból tisztelgett a szultánnak, aki külön felém és a követ úr kíséri felé is fordulva viszonzotta a tisztelgést, majd megfordította a lovát, és elindult. Mi a szőlőföldeken keresztül érkezünk meg Perába,¹¹¹ előbb, mint hogy a szultán Konstantinápolyba ért volna. (...)

Hosszú konstantinápolyi tartózkodásom alatt sok lejegyzésre méltó dolog történt. Mindezek között a leginkább említésre méltó az, hogy nagykövetünket milyen különleges tiszteletben részesítette mindenki, legyenek azok törökök, keresztények vagy zsidók. Előszörban a szultán anyjának támogatásával és némi pénzzel háttérbe tudta szorítani a fejedelmeket és a pátriárkákat; támogatták őt az alvezírek,¹¹² kedvelték a kádik, akik a törökök főpapjai, egyházi bírái voltak. A hodzsza,¹¹³ egy nagyon kedves, komoly és bölcs török, aki annak idején Mehmed szultán tanítója volt (és most nyugodtan mondhatom: tanácsadója), mindenkor, minden ügyében igaz barátja és segítője volt Barton mesternek. Volt még egy római katolikus korrupt konzul a nagykövet körül, név szerint Paulo Mariani, akit konzuli díszruhájában akasztottak fel Kairóban, a város főkapuja alatt, amin aztán reggel az arabok rendkívül sajnálkoztak. A francia nagykövet, François Savary de Brèves intézte el, hogy a kivégzés éjszaka történjék, hogy megakadályozza az arabokat [a kivégzés megghiúsításában], akik mindig is kedvelték Mallem (mester) Paulót, ahogy ők maguk között nevezték őt.¹¹⁴

Konstantinápoly leírása¹¹⁵

A hetedik és egyben utolsó hegyen áll a pompás Hagia Sophia temploma. A Kelet-római Birodalom tizenötödik császára, Justinianus alapította az 530. évben.¹¹⁶

A templom a nagyságnak, az építők mesterségbeli tudásának, a szépségnek és gazdagságnak páratlan emléke. Azt mondják, hogy a császár Salamon templomához mérte épületét. A templom központjában, hasonlóan az Agrippa által épített római Pantheonhoz, csak és sokkal nagyobb és magasabb, egy szabályos gömb alakú kupola emelkedik, amely egy szabályos négyzet alakú teret fed be. Két sorban hatalmas, egyszínű márványoszlopok állnak, olyan vastagok, hogy csak két ember tudja átkarolni őket. A középső négyzet alaprajzú térben újabb oszlopok sorakoznak, nem olyan vastagok, de sokkal magasabbak az előbbieknél, ezek tartják a szabályos kocka alakú tér falait, amelyet nagy művészettel arany- és azúrűrkö mozaikkal borítottak be. A templom falait belül mindenhol szépen kidolgozott színes porfir-, szerpentin- és márványtáblákkal burkolták; az egyes részletek is olyan csodálatosak és gyönyörűek mindenhol, hogy semmi esetre sem nevezhetők hagyományos

¹¹¹ Pera Konstantinápoly keresztények által lakott városnegyede, itt voltak a külföldi követek szállásai is. (V. G.)

¹¹² Alvezírek a szultáni tanács, díván tagjai, rangjukat meghatározott hierarchia szerint kapták: a második vezír a nagyvezír helyettese, utána következett a harmadik, negyedik stb. vezír. (V. G.)

¹¹³ Sad al-Din Khoja Efendi (1536–1599. október 2.) államférfi és történétíró. (V. G.)

¹¹⁴ Paulo Mariani korábban francia szolgálatban állt, és az Oszmán Birodalom különböző városai-ban viselt konzuli tisztséget. 1588-tól angol szolgálatba állt. Kairói konzullá az angol nagykövet, Edward Barton nevezte ki. Valószínűleg megtorlásul a francia nagykövet feljelentette, hogy Spanyolország számára kémkedik, ezért a török hatóságok halálra ítélték. A Mariani-ügy miatt Bartonnak is magyarázkodnia kellett saját felettese, Sir Robert Cecil előtt. (V. G.)

¹¹⁵ Sanderson többször is hivatkozott egy olasz nyelvű munkára, amelyet ő angolra fordított. A város bemutatását Konstantinápoly történetének összefoglalásával kezdi, az ókortól egészen a török megszállásig, majd a nevezetesebb épületeket, tereket veszi sorra. (V. G.)

¹¹⁶ Jusztinianosz a Nika-lázadás során elpusztult templomot építtette újjá. Az építkezések 532-ben kezdődtek, és a templomot 537. december 27-én avatták fel. (V. G.)

kőművesmunkának. A törökök viszont az összes képen kivakarták a szemeket. Kívül ólommal fedték le, a kapuk, amelyek az egész világon a legcsodálatosabbak, korinthuszi fémből készültek. A görög császárok idejében ez a templom nemcsak a Kelet, de az egész világ leggazdagabb, legtekélyesebb és legfényűzőbb temploma volt. (...)

A leghatalmasabb és a leghíresebb építmény a városban a tágas Hippodrom, ahogy a görögök nevezték, ma a törökök Atmeidannak hívják. Mind a hossza, mind a szélessége olyan nagy, hogy lóversenyeket lehetett itt rendezni. Annak idején sokkal nagyobb volt, de a paloták, amelyeket több nagy ember, mint a híres Ibrahim pasa¹¹⁷ is, építtetett, csökkentették a területét. Ibrahim pasa Szulejmán szultán idejében építtette gyönyörű palotáját, amelyben most egy másik Ibrahim pasa¹¹⁸ lakik, aki Murád szultántól akkor kapta ezt a palotát, amikor elvette a szultán leányát feleségül. Vele szemben egy másik szeráj, amelyet a kiváló Rusztem pasa építtetett, amikor Amhat pasa leányát feleségül vette. (...) A paloták által határolt téren, bár romosan, az idő által megtépázva egy nagyon magas, szögletes kövekből összeállított oszlop emelkedik.¹¹⁹ A közelében egy bronzoszlop áll, csodálatos művészi munka, három, egymásba fonódó kígyót ábrázol, amint szájukat felfelé tájták. Azt mondják, annak a kígyónak az emlékére készült, amelyik egyszer régen a várost félelemben tartotta.¹²⁰ Az obeliszk¹²¹ és a bronzoszlop között, a téren korábban négy magas oszlop is állt, egymástól egyenlő távolságra, talpazatukkal és díszítményeikkel együtt. Ezeket az oszlopokat Szelim, Murád szultán apja Drinápolyba vitette az ott épülő mecset számára. A téren, Ibrahim pasa palotája előtt álltak azok a csodálatos bronzszobrok, amelyeket a győztes Szulejmán szultán győzelme bizonyítékául Budáról elhozott. A szobrok Corvin Mátyásé, Magyarország leghíresebb királyáé voltak.¹²² Ezeket a szobrokat a feldühödött emberek Ibrahim pasa meggyilkolásakor ledöntötték. A tér másik végén, szemben a Hagia Sophiával, egy nagy színház romjai láthatók, ahol az emberek az előadásokat nézték. Most itt tartják a szultán oroszánjait és más vadállatait. (...)

Konstantinápolyban régen tizenegy kapuja volt, mindegyiknek külön nevet adtak, úgymint: Aurea, Pacea, Roma, Carthaseo, Regia, Caligaria, Xilina, Haringna, Phara, Theodosia és Siliaca.¹²³ A híres ókori falakat az állandó tüzek és földrengések alaposan megrongálták. Különösen az a földrengés okozott nagy károkat, amelyik Bajezid szultán¹²⁴ idejében, 1509 szeptemberében, tizennyolc napig tartott, és az összeomló épületek tizenháromezer embert temettek el. Az említett Bajezid szultán több mint hatvanezer embert gyűjtött össze, hogy a falakat újjáépítsék; új kapukat is nyitottak, így a kapuk száma most huszonöt. (...)

(*The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602. With his autobiography and selections from his correspondence.* Ed. Sir William Foster, London, Hakluyt Society, 1931. 37–46., 57–61., 71–79.)

(Várkonyi Gábor fordítása)

¹¹⁷ Ibrahim pasa, nagyvezír (1523–1536). Szulejmán ifjúkori barátja, nevéhez kötődik az 1535-ös kapituláció megkötése Franciaországgal, amely mintája lett az európai államokkal kötött későbbi szerződéseknek. (V. G.)

¹¹⁸ Ibrahim pasa, nagyvezír (?–1601). III. Murád leányát vette feleségül, III. Mehmed alatt háromszor is viselte a nagyvezíri méltóságot. (Foster)

¹¹⁹ Az említett monumentális oszlop eredetileg majd száz láb (33 méter) magas volt. Bronztáblákkal volt beborítva, és a kocsiversenyek eredményeit jelezte. (Foster)

¹²⁰ A híres kígyóoszlopot Konstantinosz császár emeltette. (Foster)

¹²¹ A téren álló obeliszkről Sanderson korábban írt. (V. G.)

¹²² Mátyás budai palotája előtt három bronzszobor állt: egy Herkules-szobor, kettő pedig apjának, illetve bátyjának állított emléket. (V. G.)

¹²³ A város kapui a Márvány-tengertől az Aranyszarv-öbölhöz húzó falon nyíltak, a Sanderson által adott sorrend nem pontos. (Foster)

¹²⁴ II. Bajezid szultán (1481–1512). (Foster)

➤ A KONGÓ KIRÁLYSÁGRÓL A 16. SZÁZAD VÉGÉN

Duarte Lopes benaventei születésű portugál új keresztény 1578-ban utazott a Kongó Királyságba, ahol hat évet töltött el. Megfigyeléseit 1591-ben diktálta le Filippo Pigafetta pápai írnoknak. A könyv Európa-szerte nagy sikert aratott. 1596-ban hollandra, 1597-ben németre és angolra, 1598-ban latinra is lefordították. Duarte Lopes két részre és 23 fejezetre tagolta művét. A munka nagyobb része a Kongó Királyság történetét taglalta a portugálok megérkezésétől, 1482-től 1584-ig. Nem érdektelen megemlíteni, hogy a könyv hidrográfiai adatait a 19. század második felében Magyar László pontosította. ➤

(...)

A Kongó Királyság hőmérsékletéről, és hogy ott nagy meleg vagy nagy hideg van, és hogy az emberek feketék vagy fehérek, és a többé-kevésbé feketék hegyvidéken vagy síkságon élnek, a szelekről, esőkről, hóról, a különböző helyekről és hogy az ott élők milyen termékek és formájúak

A Kongó Királyság nagy része az Egyenlítőtől délre fekszik. Pontosabban: Mbanza Kongó városa a 7° 2'-nél található. A terület fekvéséből adódik, hogy korábban lakatlannak vélték és forró zónának nevezték. Ez a forró égöv. Mindenben tévedtek, ugyanis az éghajlat itt jó, a levegő rendkívül enyhe. A hideg tél nem jellemző, olyan, mint az ősz itt nálunk, Rómában. Nem használnak bőrt, nem hordanak ruhát, nem raknak tüzet melegedés céljából. A levegő hűvösebb a hegyekben, mint a síkságon. A folytonos esők miatt télen rendszerint a levegő melegebb, mint nyáron. Ezek az esők 2 órával dél előtt és 2 órával utána érkeznek, és ezt elég nehéz elviselni. A férfiak és nők feketék, de egyesek kevésbé, inkább barna színűek. Hajuk fekete és göndör, némelyiké vöröses. Termetük középmagas, ha eltekintünk fekete bőrűektől, hasonlóak a portugálokhoz. Szemük színe különböző, fekete vagy tengerszínű. Ajkuk nem olyan vastag, mint a núbiaiaké vagy más feketéké, arcuk telt és finom, különböző karakterű, olyan, mint nálunk, nem olyan, mint Nubia vagy Guinea lakosaié, kiknek arca rút.

A nappalok és éjszakák hossza kevésbé változik, egy évben nem több mint negyed-óránnyit. A tél rendszeren abban a régióban akkor érkezik, amikor mi a tavaszt érezzük, vagyis amikor a Nap az északi csillagképekbe lép, márciusban. Szeptemberben, akkor, amikor nálunk tél van, és a Nap a déli csillagképekbe lép, kezdődik náluk a nyár. Télen, 5 hónapon keresztül szinte folyamatosan esik az eső, tudniillik április, május, június, július, augusztus hónapokban. Ritka a száraz nap, az eső olyan kővér cseppekben zuhog, hogy az csodálatra méltó. Ez a víz megöntözi a száraz földet – mert utána 6 hónapon keresztül nem esik eső –, és miután a talaj eltelt vízzel, hihetetlen módon megduzzadnak a folyók, és zavaros vizükkel elárasztják a földeket. A szelek, amelyek ezeken a területeken fújnak, azok, melyeket Caesar görög szóval etesiosnak nevez. Ezek rendszeresen minden évben, északról fújnak, az iránytű szerint nyugat–délnyugati irányba, elviszik a felhőket a magas hegyek felé, melyek feltartóztatják ezeket. A felhők természetüknél fogva megállnak itt, és aztán esővel árasztják el a hegyeket. Látszik is, hogy a magas hegyek eső idején felhőbe burkolóznak. Ebből következik azoknak a folyóknak bővizűsége, melyek innen erednek. Legfőképp ilyen a Nílus, de más folyók is, melyek a Keleti- vagy a Nyugati-óceánba torkollnak, Kongó és Guinea folyói, itt folyik a Niger, melyet így hívtak a régiek és neveznek így ma is, valamint a Szenegál folyó, mely a Nílussal egy helyen ered, és vizét nyugati irányba hordva a Zöld-fok felé tart. A Nílus átfolyik Meroé szigetén,¹²⁵ Egyiptomon északi irányban, elárasztva azt a száraz és kietlen vidéket. Mivel az évben mindig esik az eső a meghatáro-

¹²⁵ Meroé: ókori kultúra a mai Szudán területén. Itt a Nílus egy nagy kanyart írt le, ezért írhatták le a sziget szót vele kapcsolatban. Duarte Lopes korára már csak romjai maradtak meg ennek a civilizációnak.

zott időben, Kongó és Etiópia¹²⁶ térségében, nincsen semmi meglepő a folyók áradásában. De az olyan távoli és száraz területeken mint Egyiptom, ahol (Alexandriát és környékét kivéve) sosem esik eső, csodálatos dolog, hogy ez a hatalmas, kavargó víztömeg minden évben megérkezik az oly távoli vidékről. Ez kivétel nélkül mindig a meghatározott évszakban következik be, termővé teszi a talajt, élelmet nyújt embereknek és állatoknak. Emiatt áldották a régiek ezt a folyót. Ahogy Ptolemaiosz IV. könyvében megjegyzi, jótévőnek nevezik. Még ma is csodának tartja néhány keresztény, mert a Nílus nélkül éhen halhatnának, mivel életük (ahogy Aranyaszájú Szent János mondja)¹²⁷ ennek növekedésétől függ. Mindazonáltal ezek a szelek nálunk a nyári időszakban fújnak, ott pedig télen. Elkergetik a felhőket a magas hegyek felé, esőt idéznek elő, és ennek köszönhetően az ottani tél (mint már említettem) nem olyan hideg, lévén az eső azon a forró vidéken langyos.

Ez hát az igazság a Nílus áradása ügyében, de más ottani folyókra is igaz. Erről sokat vitakoztak a régiek, és véleményük számos hibás elképzelést tartalmazott. De nyáron – amely a mi telünknek felel meg – a szelek a már említettekkel ellentétes irányba fújnak, az iránytű szerint délről északkeletre. Ezek kétségtelül hűvösek, mivel az ellenkező, déli pólus felől fújnak, és lehűtik a térséget. Nekünk elhozzák a felhőket, ott náluk megtisztítják a levegőt, hozzánk esővel érkeznek, a Földön a természet rendje szerint így oszlanak meg a dolgok. Ezt a körforgást az égbolt és a klíma irányítja, végső soron pedig az isteni gondviselés. Ez szabályozza az eget, a Nap haladását és más planéták mozgását úgy, hogy a Föld minden pontja részesüljön fényből, a hidegből, melegebből, az évszakokból a lehető legnagyobb arányban.

Bizonyos, hogy ha ezek a szelek nem frissítenék fel a légkört Etiópiában és Kongóban, valamint a szomszédos területeken, akkor itt a meleget nem lehetne elviselni. Ilyenkor ugyanis (az északkeleti szél időszakában) éjjel 2 pokrőccal is be kell takarózni. Ezt a hűvösséget érzik Krétán és a többi szigeteken, Cipruson, Kis-Ázsiában, Szíriában és Egyiptomban. Ők együtt élnek az északnyugati, nyugati szelek rendszerével. Ezeket görög módra szép elnevezéssel életet hozóknak hívják.

Meg kell jegyeznünk, hogy Etiópia és Kongó hegyein csakúgy, mint a szomszéd területeken, nem esik hó, és nem látni a hegyek tetején sem, hacsak délre, a Jöreménység-fok környékén nem. Ezenkívül a portugálok feljegyezték néhány csúcsot a Nevada hegységben, melyek hóval borítottak. Kongó területén nem található sem jég, sem hó, pedig ezeket az aranyat is jobban becsülnék, és italokat lehetne hűteni velük. Ezért a folyók nem a hóolvadáستól áradnak meg, hanem a felhőkből lezúduló eső hatására, április, május, június, július, augusztus hónapokban. Ez az időszak néha 15 nappal előbb érkezik, néha később. Ez okozza azt, hogy Egyiptomban előbb vagy később érkezik a Nílus – a lakosok által annyira kívánt – áradása.

Kongó fővárosának fekvéséről

Bár a főváros Pemba tartomány területén van, a város irányítása és annak húszmérföldes körzete mégis a király közvetlen fennhatósága alá tartozik.

A város neve São Salvador. Korábban Mbanzának hívták, ami a helyiek nyelvén azt jelenti, „az udvar, ahol a király avagy a kormányzó tartózkodik”. A város százötven mérföld távolságra a tengertől, egy magas, kövekkel borított hegy tetején fekszik, az itt épült házak ezekből a kövekből készültek. A hegy tetején található az a fákkal beültetett, házakkal körülvett, megművelt fennsík, amelynek a területe mintegy tíz négyzetmérföld. Ezen a fennsíkon lakik több mint százezer ember. A levegő friss, egészséges és tiszta, a

¹²⁶ A középkori utazók és térképészek a mai Afrikát Etiópiának nevezték az ókori földrajztudósok nyomán (Ptolemaiosz, Sztrabón), lakosait etiópoknak, vagyis fekete bőrű embereknek.

¹²⁷ Aranyaszájú Szent János (Chrisostomos), 347–407 konstantinápolyi pátriárka.

talaj termékeny. A fennsíkon elegendő forrás található, a vizük iható, és semmilyen betegséget nem okoz.

A város, amely egy földhalmpon található, elkülönül a többi magaslatról, ezért a portugálok Outeirónak, vagyis erődítménynek nevezik. Ez a domb olyan magas, hogy róla az egész környéket be lehet látni. De az az igazság, hogy a domb keleti oldala és folyó felőli része meredek és szakadékos.

A királyság első urai két okból választották ezt a dombot a főváros helyéül. A magaslat épp az ország középpontjában található, veszély esetén innen könnyen lehet a királyság bármelyik pontjára segítséget küldeni. És mivel magaslaton fekszik, a város levegője egészséges és friss, a települést nem kell (fallal, cölöpökkel) körbekeríteni. A tengerpartra vezető királyi út széles, százötven mérföld hosszú, (menetelésre, utazásra) kiválóan alkalmas. Mivel szerpentinszerűen körbefogja a magaslatot, ezért ötmérföldnyi gyaloglás választja el a várost a domb aljától.

Keleten, a hegy lábainál egy folyót találunk. Az asszonyoknak egymérföldes utat kell megtenniük, hogy kimossák szőtteseiket. (A város körül) vannak gondosan ápolat, megművelt völgyek is, de nem hagytak teret a földművelésre, mert a királyi udvar saját céljaira használja a földet.

A hegycsúcs déli oldalának egyik szegletében levő várost Afonso,¹²⁸ az első keresztény király fallal vette körül, és adott a portugáloknak is egy külön területet, amit azok külön fallal erősítettek meg. A két fal között nagy területet hagytak, ezen a téren vetették meg a királyság legfőbb templomának alapjait. A környező épületek ajtóit a templomra néznek. A tér elejét néhány udvari előkelő lakja, a tér a templom mögött pedig egy szűk kis utcácskában végződik. Ezen egy kis kapu van, amin át a domb keleti oldalának egyik házsorához jutunk.

A falakon túl – ezek a falak magukba foglalják a királyi palotát és a portugálok városrészét is – már a helybeli előkelők házait találjuk. Mindegyik előkelő mindenféle tervezés vagy rend nélkül, a neki tetsző helyen telepedett le, ezért nem lehet a két falgyűrűnél meghatározni a város határát, mert a magaslatot elfoglaló város tele van földbirtokokkal és minden irányban szétszórt palotákkal. Az előkelők akár el is keríthetik birtokaikat, mint valamilyen városnegyedet.

A portugálok településének kerülete egy mérföld, és ennyi a király palotájának kerülete is. A városfalak vastagok, éjszakára nyitva hagyják a kapukat, még csak nem is őrzik őket.

A város nem szenved hiányt ivóvízben, sőt az egész fennsík bővelkedik (forrásokban). Az udvar és a portugálok abból a mindig folyamatosan csörgedező forrásból isznak, ami a domb északi oldalán ered. A rabszolgák fából, agyagból vagy tőkből készült edényeikben egy puskalövésnyi távolságról hordják a vállukon a vizet a házakig. (...)

(Duarte Lopes – Filippo Pigafetta: *Relação do Reino do Congo, e das terras circumvizinhas*. Lisboa, Alfa, 1989. 15–18., 59–61.)

(Rubint István fordítása)

➤ EDWARD BARTON KONSTANTINÁPOLYI ANGOL KÖVET JELENTÉSEI

Edward Barton (1562 k.–1597) 1588-tól 1597-ig volt Anglia konstantinápolyi követe, valamint a Levantei Kereskedelmi Társaság ügynöke az Oszmán Birodalomban. Jelentéseit Londonban a Public Record Office-ban őrzik, SP 97 jelzet alatt. Az itt közölt leve-

¹²⁸ I. Afonso (1506–1543).

lei azonban a British Library Kézirattárában találhatók, egy kilencven levelet tartalmazó leveleskönyvben a Letter-book of Edward Barton (...) cím alatt (British Library Manuscript Collections Cotton Nero XII.). Az itt közölt levelek egy készülő, Barton összes jelentését feldolgozó forráskiadvány már elkészült darabjai. Barton a régi angol gyakorlat szerint keletkez leveleit, amely szerint az új év március 25-e után kezdődött. Keletkezését megőriztük, ahol szükséges volt, a mai gyakorlatnak megfelelő, helyes évszámokat [...] -ben jeleztük. A levelek számozása a Letter-book sorrendjét követi. (V. G.) <

51. levél (1594. [1595.] március 22.)

Méltóságos Uram:¹²⁹ hogy folytassam az új Nagyúr¹³⁰ cselekedeteinek leírását, most alkalmasnak értesítenem méltóságod afelől, hogy előző hó, azaz február 24-én a Nagyúr elment Gób Aga, másként Vig Jób mecsetjébe (kinek sírja az itteniek szerint közvetlenül Konstantinápoly falai mellett fekszik), ahol a mecset főpapja beszédeket és imákat mondott, majd pedig a Nagyúrra felkötötték a kardját, ami a törökök számára ugyanolyan nagy jelentőségű ceremónia, mint a keresztények között egy uralkodó megkoronázása. A Nagyúr ezt követően végiglovagolt a városon, hogy meghallgassa alattvalói panaszait, s hogy lássa, miként kormányozzák városát és birodalmát; közben pedig egy szegény szpáhi, kinek megélhetését egy mindössze évi 25 koronát jövedelmező gazdaság biztosította, felpanaszolta neki, hogy a legutóbbi perzsa háborúban, most pedig a magyarországi hadi vállalatban is hűségesen szolgálta a Nagyúr apját, jóllehet nagy nyomorúságban él, tekintve, hogy a neki jutott terület túlságosan kicsi és kopár, amit a Nagyúr végighallgatván, megszánta őt, és magához szállítván a vezír pasát,¹³¹ megparancsolta neki, hogy juttassanak a panasztévőnek évi százkoronás megélhetést. A vezír pasa azonban azt állította, hogy nem szokás egy csapásra ilyen nagy mértékben megemlíni közkatonák jövedelmét. A Nagyurat sértette a válasz, és felpaprikázva utasította a pasát, hogy a szpáhinak adjon évi kétszáz koronás megélhetést, de még két lépést sem tett, és máris úgy rendelkezett, hogy a szpáhi kapjon inkább évi háromszáz korona értékű jövedelmet, így királyi szellem a Nagyúr.

Nemrégiben hír érkezett afelől, hogy Oláhország fejedelme¹³² az előző levelemben említett haditettei óta a Fekete-tenger [felé] előnyomulván, a magyarok segítségével megostromolta Vidint, ezt a Duna menti várat, [a seregek] felpredálták az egész környező vidéket, magukkal hurcolták a török nőket és mindkét nembeli ifjakat, így megszerezvén rabszolgákat és szolgálókat, s emellett úgy megszállták a Duna mindkét partját, s oly sok és sokféle bárkájuk és hajójuk lepi el az említett folyót egészen a fekete-tengeri hegyekig, hogy nem szenvedhetik sem élelmiszer-szállítmányok, sem pedig muníció áthaladását a török táborba, Magyarországra, s ezenkívül, hasonlóképpen, lehetetlenné teszik az onnan a Fekete-tenger felé irányuló közlekedést is, olyannyira, hogy itt, Konstantinápolyban már hatvan drachmát is el kérnek egy falat kenyérért, és öt dénárt egy font ürühúst, s hogy micsoda inség lehet a magyar határ tájékán, ahol a Nagyúr katonái örködnek, vagy még inkább micsoda élelemhiány lesz, midőn a Nagyúr seregei összegyűlnek majd a határnál, méltóságod bölcsen megítélheti, hát még ha méltóságod azt is fontolóra veszi, mennyire megkésve kel útra ez a vezír pa-

¹²⁹ Sir Robert Cecil, később Lord Salisbury (1563–1612), államférfi. Apja, Sir William Cecil Burghley I. Erzsébet királynő első minisztere volt. Sir Robert Cecil Cambridge-ben tanult, majd hosszú éveket töltött diplomáciai szolgálatban. Az 1590-es évektől apjától fokozatosan vette át az államügyek irányítását, az itt közölt levelek is mind hozzá íródtak.

¹³⁰ III. Mehmed szultán (1595–1603). III. Murád szultán 1595. január elején meghalt, utóda legidősebb fia, Mehmed lett. Barton korábbi leveleiben részletesen beszámolt a szultán haláláról és III. Mehmed trónra lépéséről. Az itt közölt levélben is folytatja az új uralkodó első intézkedéseinek ismertetését.

¹³¹ Ferhad pasa (?–1595) albán származású nagyvezír, 1595-ben fél évig viselte a nagyvezíri méltóságot, rivalisa, Szinán pasa buktatta meg.

¹³² Vitéz Mihály havasalföldi vajda (1593–1601).

sa, aki ráadásul éppoly kevés élelmet talál majd készen, mint amilyen szűkös lesz az előkészületekre maradó ideje, s ez azután nagy kárára lesz még, ha bárminő vállalkozásba fog a német uralkodó¹³³ ellen ezen a nyáron, hiszen ha Szinán pasa, aki az egész télidőt a szükséges dolgok előteremtésére fordította, mégsem tudta elégséges élelmiszert ellátni a tábor, hanem ellenkezőleg, a mostani hírek szerint kénytelen volt épp élelem hiányában felhagyni Komárom ostromával,¹³⁴ akkor bizony nem tudom, hogy ama előkészületek után, melyeket Ferhad vezír pasától lártam, hol és miként fogja majd ökelme előtalálni a magával viendő élelmet, aminek tárgyában szintén hamarosan írok a méltóságos Kincstartnok Úrnak.¹³⁵

A Nagyúr folyó hó 22-én meglekintette az ágyúházat, s végignézte egy ágyú öntését; ugyanezen a napon megérkezett a Császárné a Nagyúr három – két férfi, egy leány – gyermekével, Magnésziából jövőn, ahol a Nagyurat még atyjának életében elzárva tartották.

Ugyanezen napra indult a janicsárkapitány helyettese háromezer janicsárral Moldova és Oláhország határai felé, ha nem is mindjárt azért, hogy leverje az említett fejedelmeket, de mégis azzal a céllal, hogy ha netán lehetséges, megakadályozza őket abban, hogy a Nagyúr hűbértartókat ádáz módon pusztítsák, míg a vezír pasa meg nem érkezik azokra a részekre.

Hírlik, hogy a Nagyúr két csasuzt küldött volna Erdély fejedelméhez,¹³⁶ onnan pedig tovább a lengyel királyhoz,¹³⁷ hogy ily módon juttassa el hozzájuk trónra lépésének hírért, valamint hogy megkérje őket az elődeikkel fennállott, régi barátság megerősítésére. Az említett csasuzok feladata – a határra érkezvén – hírt adni a fejedelemnek követségükről, s ha úgy fordulna a dolog, hogy engedélyt kapnak a belépésre, akkor van remény a megegyezésre, amit az itteniek erősen remélnek is, én viszont levelek útján értesítettem minderről a fejedelmet, s a német császárt csakúgy, és remélem, hogy ha korábban nem is, de legkésőbb majd e csasuzok révén hírt kapok az uralkodók rendíthetetlen elzántságáról.

Egy harmadik csasuz azt a feladatot kapta, hogy a Nagyúr követeként keresse föl az angol királynőt nyájas hangú levelekkel, melyek hírül adják a néhai Murád szultán halálát, az új szultán trónra lépését, valamint heves vágyát aziránt, hogy megerősítse a régi szövetséget s barátságot, melyben atyja az angol királlyal állott, kérvén egyszersmind, hogy az angol kereskedők továbbra is üzzék mestersegüket a török birodalomban, nemkülönben megígérvén, hogy ha valamely magas rangú személy érkezne Őfelségétől szerencsekívánata céljából, akkor ő, mármint a Nagyúr, az angol királynő alattvalóit újra felruhazza ama rendkívül kedvező előjogokkal, melyeket azok korábban élveztek, *in fine* oda lyukadván ki, hogy szeretne gyakran hallani az angol királynőről s országának virágzó állapotáról; s miután az említett csasuz utazásának tárgyában felkeresett engem, én pedig úgy találtam, hogy Angliába érkezése nem lenne különösebben kellemetes az angol királynő számára, sőt inkább nagy kárára lenne, tekintve, hogy bizonytalan, minő megfontolásai lehetnek még a királynőnek, hiszen a német császár és a spanyol király netán arra gyanakodhatnak majd, hogy a királynő és a Nagyúr titokban áskálódnak ellenük, ezért tehát lefektettem az említett csasuznak az út hosszúságát, mondván, hogy tizenkét hónap is kevésnek bizonyulhat a megtételéhez, nem is beszélve a veszélyekről, hiszen mostanság az egész keresztény világ fegyverben áll, s rettentő veszélyes áthaladni oly sok különböző uralkodó országán, lévén, hogy némelyikük nem is a Nagyúr szövetségese, hanem sokkal inkább ellenlábas,

¹³³ II. Rudolf (1576–1608).

¹³⁴ Komáromot 1594. október 7. és október 24. között ostromolta sikertelenül a török.

¹³⁵ Sir William Cecil Burghley (1520–1598). I. Erzsébet királynő (1558–1603) kincstartója és nagy hatalmú első minisztere Cambridge-ben tanult, a királynő trónra lépésétől híven szolgált, legfőbb tanácsadója, az Erzsébet-kori Anglia külpolitikáját gyakorlatilag ő irányította.

¹³⁶ Báthory Zsigmond (1572–1613), többször is lemondva trónjáról 1588 és 1601 között uralkodott.

¹³⁷ III. Zsigmond (Wasa) lengyel (1587–1632) és svéd király (1587–1604). A svéd rendek 1604-ben lemondatták.

s az sem feledendő, hogy az útba eső országokat különböző kedélyű népek lakják, hol ilyen, hol olyan viszonyok közepette, s megeshetik, hogy bár színlag átengedik az országon, mégis titokban cselet vetnek majd neki, hogy elemésszék, és mindehhez hozzátettem még azt is, hogy tengeren sem lesz lehetséges Angliába jutnia, mivel nekünk itt nincsenek hajóink, azok pedig, melyek a szoroson át a megszokott módon oda-vissza járnak, a spanyol király¹³⁸ portékáját szállítják, ráadásul gyakran esnek kalóztámadás áldozatává, kereskedőink nagy kárára és veszedelmére; s ilyen és hasonló indokokkal végül sikerült úgy elkésztetnem az én csauszomat, hogy már azelőtt elszállt a kedve az utazástól, hogy belefogott volna, úgyannya, hogy fogta a Nagyúr leveleit, és visszavitte őket a vezír pasának, rendre elmondván neki mindazt, amit tőlem hallott, mire az szintén jobbat gondolt, és elküldte a nevezett leveleket nekem, hogy én juttassam el őket az angol királynőhöz, én pedig először is elolvastam őket, láttam, hogy nem ütnek el nagyban azoktól, amelyeket a Nagyúr mostanában minden szövetségesének írogat, s mivel általuk kívántam kieszközölni szerencsétlen módon foglyul esett honfitársaim szabadulását, kikötöttem, hogy csakis akkor továbbítom a leveleket, ha a Nagyúr előbb Őfelsége minden alattvalóját szabadon bocsátja, sőt kártérítést is fizet a hajóért és az áruért, amelyeket Csigall Oglí¹³⁹ elkobzott, s mind ezt azzal indokoltam, hogy ha vállalnám az említett levelek eljuttatását az angol királynőhöz, akkor nyilvánvalóan pártfogó hangú levelet kellene mellékelnem hozzájuk, amit pedig nem tehetnék meg életem kockáztatása nélkül, tekintetbe véve, hogy ha a Nagyúr a leveleiben a baráti viszony megerősítését ígéri az angol királynőnek, s én a magam levelében ugyanerről biztosítom Őfelségét, a Nagyúr pediglen mindezek ellenére fogva tartja Őfelsége alattvalóit, avagy legalábbis eltűri, hogy fogva tartásuk őket, akkor elkerülhetetlenül olyan színben tűnök majd fel, mintha egyetértének a Nagyúr dolgaival; ha viszont az ő leveleivel ellentétes hangot ütök meg, azzal egykönnyen kiválthatom Őfelsége nemtetszését, következképpen nem merem vállalni az említett levelek továbbítását, hacsak, miként mondtam, előbb vissza nem adják a hajót és annak rakományát Őfelségének, s ebbéli elhatározásomban szilárdan ki is tartok, s lám, ennek eredményeképpen kezd szóba jönni a foglyok szabadon bocsátása, amire nézvést most már jobb reményekben is vagyok, mint azelőtt, mivel a Császárné közvetítette a Nagyúrhoz esdeklésemet az említett szerencsétlenek érdekében, s ő keményen meg is parancsolta, hogy szolgátságának igazságát kérésnek megfelelően, csakhogy e parancs épp Csigall Oglí egyik jó barátjának kezébe tétetett le, aki ugyan nem fogja azt kihirdetni, de azért suba alatt küzdök valami megállapodásért, és következő levelemben értesítem is majd méltóságodat a sikeréről.

Méltóságos Uram: a távolság, mely elválaszt minket egymástól, nem engedi, hogy méltóságod bölcsességéhez folyamodjam tanácsért minden cselekedetem tekintetében, különösen pedig olyankor nem, amikor azonnali intézkedés szükséges, mint az ímént is, a Nagyúr követének esetében, amelyben ha netán helytelenül jártam volna el, alázatosan kérem méltóságodat, hogy eszközölje ki számomra Őfelsége kegyes bocsánatát; ha pedig épp ellenkezőleg, elnyertem a királynő tetszését, akkor méltóságod szíveskedjék ilyen értelembe írni, mert ha kereskedőink előjogai és mentelmi jogai megújítatnak valamely magas rangú személy ideérkezése a királynő kíséretéből az előkészületek ügyében – amelyekről, ha időm engedi, még értesítem méltóságodat – akkor ez ország szokásai szerint a Nagyúr csauszokat vagy követeket meneszt az egyes uralkodókhoz, hogy azok tudassák velük az említett kiváltságokat; ha tehát a királynőnek úgy tetszik, a Nagyúr követét hozzá irányíthatom, vagy pedig, ha a királynőnek ez nincs ínyére, úgy megtalálhatom a követ visszatart-

¹³⁸ II. Fülöp (1556–1598).

¹³⁹ Cigall Oglí (Cicala – Cighala – Zadei – Jusuf Sinan pasa, 1545–1605), genovai származású, 1575-ben janicsár aga, 1586-ban Bagdad kormányzója, 1591-ben a hajóhad admirálisa volt. 1596 októberében egy hónapig a nagyvezíri tisztséget is betöltötte.

tásának módját, ezért hát várom méltóságod titkos utasítását. A francia követet is rábírtam, hogy tartóztassa föl a francia királyhoz¹⁴⁰ menendő csasznt, mivel attól féltém, hogy ha hagyta volna, hogy amaz útra keljen Franciaország felé, akkor aligha sikerült volna az én csaszszomat eltántorítani az utazástól, hanem ketten együtt indultak volna útnak.

Az a hír járja, hogy Szinán pasa, a magyarországi háború generálisa letétetvén, a hír hallatára haza kívánt térni, katonái azonban erőszakkal feltartóztatták a határon, mert, ahogy mondják, nem akartak vezér nélkül maradni, úgyhogy ott kell kivárnia Ferhad pasa érkezését; azután más mondandóm már nem lévén, kivéve, hogy méltóságod pártfogásába ajánlom kérelmemet, amelyet Velencéből Bazadona úr fog továbbítani és beterjeszteni, a Mindenható védelmére bízom méltóságodat, 1594. március 22-én.

(Vassányi Miklós fordítása)

67. levél (1595. október 20.)

Méltóságos Uram: a vezír pasáról előző leveleim óta nincs új hír, hacsak az nem, hogy a minap arról értesítette a Nagyurat, hogy a tatárok Moldva felé menet tízezres sereggel betörttek Podóliába, minélfogva úgy tűnik, hogy nagy bizodalma van az említett tatárok segítségében, hiszen eddig vagy nem akart, vagy nem mert Mihály vajda ellen semminemű vállalkozásba fogni amazok megérkezése előtt, s hogy ezután mihez lát majd, azt az események fogják megmutatni.

Előző leveleimben már írtam méltóságodnak ama három pasa avagy alkirály felől, akiket arra rendeltek, hogy a magyar határhoz vonuljanak: ezek Csigall Oglí, Hasszán pasa, a volt egyiptomi kormányzó és Dzsafer pasa, a volt tauriszi kormányzó, kik közül ketten engedélyt kaptak az otthon maradásra, csak Dzsafer pasának kellett hadba vonulnia a legutóbbi levelemben említett, önkéntes janicsársapatokkal, ő pedig folyó hó 7-én nagy pompával el is hagyta Sztambult, amikor is az alkirályok és a Nagyúr főhivatalnokai egészen a várostól nem messze fölállított sátraig kísérték, ahonnan azonban pénz híján nem is fog ki-mozdulni, mivel egyesek állítása szerint a Nagyúr nem hajlandó saját kincstárához nyúlni, az államkincstár viszont kiürült; vagy pedig új katonáinak garázdasága kárhozatná maradásra, hiszen azok mind szegények és inséget látnak, még lábbelit sincs miből venniük, s a Nagyúrtól nem kapnak semmit, eltekintve napi három-négy krajcártól, ezért aztán a büntetéstől nem is félve a nyílt utcán rabolnak, boltokat törnek fel, sőt gyilkolnak is, és eszközben sincs eltakarodni, míg össze nem harácsolták maguknak mindazt, amit bérüknek gondolnak, jóllehet Budáról szünet nélkül könyörögnek a minél gyorsabb segítségért, miután a német császár hatalmas seregei erősen fenyegetik a várost.

A spanyol király gályái, mint előző levelemben írtam, felperzselték és kifosztották Petrasszót, Lepantót és Morea különböző falvait, azóta pedig végigdúlták az egész szigetengert, óriási kárt okozva a török hajósoknak, majd pedig betörték Ciprusra is, ahol ugyanolyan pusztítást végeztek, mint Moreában; innen csaptak le Tripolira és Szoriára, ugyanúgy végigdúlván ezeket is, miáltal nagy gyalázat szakadt a Nagyúr fejére, akinek negyvenöt gályát számláló flottája a moreai Avernában állomásozott, de nem hagyhatta el a kikötőt, lévén, hogy a katonák nem voltak a fedélzeten, mivel kimenőt kaptak, de csak azért, mert jó pénzért megvesztegették a kapitány pasát, akinek mindez a kárt és szegységet itt a szemére hányták, de az öreg császárné elsimította az ügyet, és igazolta őt.

A velencei követ folyó hó 12-én megjelent a portán, nagy megtiszteltetést okozva a Nagyúrnak, aki udvarának legfőbb előjáróját küldte ki a fogadására: a követ neve Leonardo Donato, ő az, aki a legutóbbi velencei fejedelmválasztáson több szavazatot nyert el, mint bárki más, mégis önként átengedte a címet a jelenlegi fejedelemnek, Grimalinak, amiből méltóságod megítélheti, milyen respektussal viselik Velence a porta iránt, s nem is

¹⁴⁰ IV. Henrik (1589–1610).

ok nélkül, hanem egyfelől kiterjedt kereskedelme miatt, amely nélkül nem maradhatna fenn, másfelől pedig az oly hatalmas ellenséggel való rossz szomszédság miatt.

Levelembé betekerve küldöm méltóságodnak ama két levél másolatát, melyeket egyrészt a Nagyúr, másrészt a vezír pasa írt az angol királynőnek, s melyekben várakozásom és az ő előzetes ígéretük szerint hozzájárultak volna a német császárral kötendő békéhez, azzal a feltétellel, hogy őkegyelme megfizeti a szokásos adót. Most azonban, Esztergom bevétele¹⁴¹ után, meggondolták magukat, úgyhogy minden remény elszállt arra nézvést, hogy a királynő keresztényi gondolkodásának megfelelően közbenjárhassunk a békéért, mielőtt erre mindkét oldalról jobb alkalom nem kínálkozik. A német császár ugyanis nem fog hajlani a szóra, hiszen felfuvalkodott mostani győzelmeitől; emez viszont bízik győzhetetlen haderejében s a keresztényekkel szembeni, régi keletű szerencséjében, és ezért nem gondol majd a békére. Mindazonáltal hogy követhessük a királynő nemes szándékát, amely Isten segédelmével győzedelmeskedni is fog, és meghozza a remélt gyümölcsöt: véleményem szerint kívánatos lenne, ha a királynő újabb leveleket küldene az új Nagyúrhoz a mondott béke érdekében; nem mintha azt gondolnám, hogy ezeket azonnal be is kellene mutatni a portán, hiszen magam is tudom, amint méltóságodnak is tanácsoltam már korábban, hogy ez célszerűtlen lenne mindaddig, amíg a német császár meg nem másítja szándékát; nem, a levelek csak arra szolgálnának, hogy magamnál tartsam őket, ugyanúgy, ahogyan már másokat is tartogatok, míg nem az Úr terem valami alkalmat latba vetésükre; hiszen hogy mily nagy hasznot hozhat néhány friss levél a békekötés előmozdításában, méltóságod bölcsen megítélheti, amiként méltóságod azt is belátja, micsoda hátrányt okoz az ilyen levelek hiánya, amennyiben szükség esetén ismét tanácsért kell folyamodnom Őfelségéhez, és a válasza is várnom kell; ugyanakkor, ha jól emlékszem, Őfelsége mindenekelőtt ama infámis híresztelések miatt szándékozott kiállni a békekötés mellett, amelyek az egész keresztény világgal elhitették, hogy egyedül az angol királynő felelős a mostani magyarországi háborúért, s amiként a népek a kereszténység vesztétől féltek, úgy én most mindent megteszek, hogy folyamatos tudósításokkal biztosítsam a német császárt a híresztelések ellenkezőjéről: a királynő jóindulatáról, s mostan különösen az új velencei követnek részletesen ecseteltem Őfelsége keresztényi buzgalmát a fenti ügy tekintetében, amiből ha más haszon nem is származik, annyit mégiscsak elérünk általa, hogy a királynő vágya teljesül, és sikerül kitörölni a keresztény lelkekből ama baljóslatú vélekedést, hogy az angol királynő veszedelmüket okozza vagy kívánja.

Hasonlóképpen szeretném a királynő tudomására hozni: az, hogy visszatartottam a Nagyúrhoz írt leveleit, magam pedig nem törekszem az említett béke előmozdítására, egy és ugyanazon cél érdekében történt. Míg azelőtt a keresztény népek rosszakarójukat gyanították a királynőben, úgy most ne gondolják azt, hogy a királynő irigylő sikereiket, tekintve, hogy egy számukra alkalmatlan békét erőltet, miközben pedig az ő vállalkozásaik jól ütnek ki. Egyelőre talán elég annyi is, hogy a német császár és szövetségesei nyugodtak lehetnek afelől, hogy személyemben az angol királynő olyan barátjával állnak szemben, aki segítségükre lehet még, ha rászorulnak, s hogy van itt egy szolgájuk, aki kész kedvükbe járni, amikor csak kívánják, amint erről szüntelenül biztosítom is őket leveleimmel és az itteni eseményekről való híreimmel.

Hátra van még, hogy kérem méltóságodat, hogy szenteljen kellő figyelmet az új Nagyúr barátságának megőrzésére, ami jórészt abban állna, hogy valami becses ajándékot kellene szaporán elküldeni, s egy küldöncöt, hogy gratuláljon a Nagyúrnak az ország sokasái szerint; aminek hosszas elmaradását eddig magyarázhatta az a sérelem, melyet Csigall Ogli követett el nemzetünk ellen, hogy tudniillik előjogainkat sárba tiporva Őfelsége alattvalóitól elragadott egy hajót, és foglyul ejtette a rajta tartózkodókat; de méltóságod köz-

¹⁴¹ Esztergomot két hónapi ostrom után 1595. szeptember 3-án foglalták a keresztény seregek.

benjárása révén a legénység immár kiszabadulván, a királynőnek sincs többé valós oka továbbra is megtagadni vagy halogatni az említett ajándék küldését; a józan ész és a politika pedig úgy kívánná, hogy a lehető leghamarabb megérkezzenek, annál is inkább, hogy a Nagyúrral szövetséges területek és nemzetek részéről ez már megtörtént, kivéve a francia királyt, kinek követe kertelés nélkül azzal magyarázza az ajándék késlekedését, hogy urának kincstára az állandó háborúzás miatt kiürült; s amidőn méltóságod ügyesen kieszközöli majd a nevezett ajándék küldését (amint ez csakugyan szükséges és helyes is), valamint eljuttatja hozzám Ófelségének a Nagyúrhoz írandó levelét is, akkor kérem, ne feledje, hogy szükséges még Szinán pasa tábornoknak, az egész birodalom első alkirályának is írni, különben Ibrahim pasa alkirálynak, aki jelenleg az ítélőszék élén áll, valamint Halul pasa tengernagynak, s ha a királynő jónak látja az öreg császárnéval való barátság megőrzése céljából, akkor neki is írjon, s ez esetben illő lenne küldeni valaminő királyi emléktárgyat is Ófelsége saját kincstárából, bőkezűségének jeléül; S mindeme kegyes szívességeken felül kérném még, hogy eszközölje ki számomra Ófelsége különösen kegyelmes jóindulatát, tekintve, hogy rendkívüli kiadásoknak nézek elébe az említett levél érkezése nyomán szokásos ceremóniákban: Hogy amilyen szorgosan munkálkodom a királynő jó hírének fenntartásán ebben az országban, olyan tág tér is nyílik előttem a cselekvésre Ófelsége bőkezűsége és méltóságod közbenjárása által, amiért is maradok változatlanul lekötölezett hívük, s most a Mindentható védelmébe ajánlom méltóságodat, 1595. október 20-án.

(Vassányi Miklós fordítása)

80. levél (1596. március 31.)

Méltóságos uram, legutóbbi levelemben tájékoztattam méltóságodat, hogy milyen bánat érte a nagyvezírt,¹⁴² amikor a Nagyúrnak hírül hozták, hogy a vezír fia¹⁴³ elmenekült Budáról Belgrádba. A Nagyúr elküldött egy kapudzsit, hogy kiderítse az igazságot. És bár a nagyvezír megelőzte, mert egy gyorsabb hírnököt menesztett a fiához, hogy az a legnagyobb sietséggel térjen vissza Budára, mégis, az ezen való tépelődés annyira mélyen gyökeret vert a nagyvezír szívébe, hogy e hónap 24-én kilehelte a lelkét. (...)

Nemcsak Anglia királynője¹⁴⁴ lett szegényebb egy jó barátta, hanem a Nagyúr is elvesztett egy módfelett hasznos szolgát. Senki nem maradt, akinek elég tapasztalata, bölcsessége vagy bátorsága lenne arra, hogy ennek a birodalomnak a legsürgetőbb ügyeivel boldoguljon. Sőt akár azt is mondhatom, hogy az a kis remény, amely még megmaradt a törököknek arra, hogy visszaállítsák korábbi hírnevüket és rangjukat, ennek az embernek a halálával szinte teljesen kihunyott. Ráadásul meglehetősen hátráltatja és kárhózatossá tette a Nagyúr készülődését is a magyarországi háborúra,¹⁴⁵ amint arra a következő soraim bőséges bizonyítékot fognak szolgáltatni.

Szinán helyére Ibrahim pasát¹⁴⁶ nevezték ki, aki szintúgy jó barátja Anglia királynőjének, viszont nagyon csekély képességekkel bíró ember, aki éppúgy híján van a tapasztalatnak, mint a bátorságnak, olyan ember lévén, aki beteges és még soha nem látott csatát. Következésképp teljességgel alkalmatlan a szükséges dolgok előkészítésére, mivelhogy nem tudja, mik tartoznak azok közé. Továbbá ahhoz sem elég merész, hogy végrehajtsa

¹⁴² Szinán pasa nagyvezír (1503?–1596. április 3.), albán származású, a nagyvezíri hivatalt ötször is betöltötte.

¹⁴³ Szinán nagyvezír fia, Mehmed pasa, budai beglerbég. A tizenöt éves háborúban az ő nevéhez fűződik Szentmárton (Pannonhalma) elfoglalása, 1594 júliusában.

¹⁴⁴ I. Erzsébet (1558–1603).

¹⁴⁵ A tizenöt éves háborúról van szó (1591–1606), III. Mehmed személyében, 1596-ban Szulejmán óta először vett részt személyesen a szultán magyarországi hadjáratban.

¹⁴⁶ Damad Ibrahim pasa (?–1601. július 10.), raguzai származású nagyvezír, a nagyvezíri hivatalt háromszor töltötte be. Nevéhez fűződik Eger (1596) és Kanizsa (1600) elfoglalása.

azt, ami mások tanácsában megfontolandó. De a legrosszabb mindenek között az, hogy ő a császárné unokaöccse. Se többet, se kevesebbet nem fog tehát megtenni, mint amennyire a császárné engedélyt ad. Így aztán a birodalom teljes kormányzása a császárnő vállain nyugszik. A nagyurat háromszoros fal veszi körül, nők, kisfiúk és törpék között él, akik semmi mással nem foglalkoznak, mint hogy a kedvében járjanak. Sőt az öreg császárné megtiltotta, hogy bármiről hírt adjanak vagy beszéljenek neki, ami nyugtalaníthatná vagy elégedetlenné tenné. Így hát ezekben a nehéz időkben, ráadásul a császárné önféjf kormányzásával nem várhatunk mást, mint a birodalom folyamatos romlását és pusztulását.

Méltóságos uram, a fentieket rögtön Szinán pasa halála után írtam. Tudni kell, hogy a velencei bailó¹⁴⁷ az összes követtel szemben azzal az előnnyel rendelkezik, hogy minden küldönc Velence felé megy. Most azonban titokban indította el a hírvívót, és így a levél nálam maradt. Ezért alkalmam adódott arra, hogy leveletem kiegészítsem azzal, hogy a Nagyúr hogyan szerezte meg Szinán pasa minden vagyonát, amelyet olyan nagy értékűnek találtak, hogy hasonló kincset kevés keresztény fejedelem tudna felhalmozni. A részletek még nem jutottak el hozzám, de reményeim szerint hamarosan megkapom és elküldhetem őket. Eddig hárommillió aranyat, hatvan drágaköves kardot, háromszáz drágaköves törő, ötven drágaköves lószerszámot és tíz lepcsételt, ékszerekkel teli ládát találtak. Ami további részletet megtudok, arról következő levelemben tájékoztatom méltóságodat. Mégis, már ebből a néhány feljegyzésből is sejtheti méltóságod, hogy micsoda gazdagsága volt.

Először Egyiptom élén állt három évig, ahol nem kevesebb, mint ötvenezer dukátot kapott évente. Azután Jemen vagy Arábia Felix meghódítójaként megszerezte magának annak az országnak az egész gazdagságát. Utána a barbáriai¹⁴⁸ Tuniszt hódította meg, ahol szintúgy nagy vagyonhoz jutott, majd Perzsiában volt szerdár. Ezzel a tisztséggel nemcsak a Nagyúr egész kincstárának a kezeléséhez jutott hozzá, hanem a birodalom összes hivatala fölött is rendelkezhetett. Végül a díván legfőbb méltósága (nagyvezír) lett, amely hivatal felbecsülhetetlen nyereséggel jár. Nyolc év folyamán különböző időkben töltötte be ezt a tisztséget. Végül idős korában, kilencvenhárom évesen halt meg. Kevéssel a halála előtt is láthatólag nagyon erős, energiától duzzadó ember volt, és nagyon vágyott arra, hogy valami nagy hőstettet vigyen végbe a német császár ellen. Ebből a szempontból az egész keresztény világ köszönetet kell mondjon Istennek, hogy meghalt, ahogyan azért is, hogy ez a mostani nagyvezír követi, aki megfontoltság és bölcsesség tekintetében épp az ellentéte.

Három nappal Szinán halála után megjött a hír fia, a budai beglerbég haláláról. Néhanyan azt mondják, hogy a katonái ölték meg, amiért gyáván Belgrádba menekült, amint a legutóbbi levelemben is említettem. Mások azt jelentették, hogy természetes halállal halt meg.

Ibrahim pasa, miután a helyébe lépett, megvizsgálta Szinán ténykedését, és úgy találta, hogy nincs előkészítve élelem a Nagyúr ellátására. Szinán – még életében – úgy tájékoztatta a Nagyurat, hogy az összes kijelölt helyen, ahol a Nagyúr Magyarország felé vezető útján megszáll, minden szükséges ellátmány elő van készítve és rendelkezésre áll. Most Ibrahim nem meri értesíteni az ellenkezőjéről, nehogy a Nagyúr az ő hibájának tulajdonítsa azt. Viszont a feje fog veszélyben forogni akkor, amikor majd a Nagyúr elindul, és hiányosságokra bukkan. Kétszeres veszélyben van tehát az új Nagyvezír, és ezért késlelteti június közepéig a Nagyúr utazását. (...)

(Bóna Eszter fordítása)

81. levél (1596. április 19.)

Méltóságos uram, eredetileg úgy gondoltam, hogy ezt a küldöncöt a leveleim nélkül bocsátom el, részint, mivel a legutóbbi levelem óta semmi fontos dolog nem történt, hacsak

¹⁴⁷ A mindenkori velencei követ elnevezése a Portán.

¹⁴⁸ Észak-Afrika.

az nem, hogy a francia követ¹⁴⁹ és köztem bizonyos vetélkedés támadt. Erről sok biztosat nem írhatok, a helyzet azonban így áll: Szinán pasa halálakor – aki ezt a magyarországi háborút és ebből következően a császári követ és vele együtt egész kísérete bebörtönzését kezdeményezte – értesültem, hogy a Nagyúrát hamarosan meggyőzik, hogy bocsássa szabadon a császári követ kíséretét, akik jelen pillanatban a Fekete-tenger partján, a Héttoronyban raboskodnak.¹⁵⁰ A követet magát Szinán pasa korábban láncra verve a határra szállította, ahol az bánatában és fájdalomában meghalt. Minthogy úgy ítélem meg, hogy ennyi keresztény (szám szerint huszonhárom vannak) kiszabadítása éppoly keresztényi, mint amennyire tiszteletre méltó feladat, a vezírral és a Nagyúr más főhivatalnokaival együtt munkálkodtam a megszabadításukon, és már rég el is értem volna, ha a francia követ, akár, mert irigyel, akár, mert magának kívánta a megbecsülést, amely ebből a cselekedetből eredne, meg nem zavart volna engem. Ott, ahol én pusztán odaillő szavakkal és politikai meggyőzéssel csalogattam a Nagyúr hivatalnokait céloim felé, ő a pénz és megvesztegetés erejével, anélkül hogy ő maga bármit is elért volna mind ez idáig, csak hátráltatott engem. Bár én úgy tájékoztattam őt, hogy felhagytam az említett ügygel, azért titokban folytatam azt, éppen úgy a kereszténység javára, mint azért, hogy sok német herceget (akiknek ezek a szegény foglyok a rokonai és alattvalói) Ófelsége a Királynő lekötelezettjévé tegyek. Erről a tárgyrol a következő levelem számol majd be.

Hatvanezer tatár Temesvárhoz vonult, hogy a temesvári beglerbéggel és Dzsáfer pasával, az egyik vezírral együtt megvédje a határokat Erdély fejedelmétől, amíg a Nagyúr a közelbe nem ér. Sőt, ha módot találnak rá, háborgassák a fejedelem országát is. Budáról nem hallottunk semmi egyebet, csak annyit, hogy a német császár nagy előkészületeket tesz, hogy a várost elfoglalja még a Nagyúr odaérkezése előtt. A törökök egy, a határon elfogott kémről értesültek erről. Ideküldték és kihallgatták, és mindent megerősített, amit az előbb elmondtam. Amikor pedig megkérdezték, hogy mely keresztény uralkodók segítettek a német császárt, azt állította, hogy általában mindegyik küldött neki segítséget. Amikor külön megkérdezték, hogy Anglia királynője segített-e vagy nem, azt állította, hogy a német császár nemrég küldött el egy követet Anglia királynőjéhez. Az említett követ sikerétől függően a német császár nagy pénzösszegre számít háborúja folytatásához.

Emiatt, továbbá, mert ezek az emberek hiszékenyek, és azért is, mert ebben a háborúban, főleg amikor a Nagyúr személyesen a határon tartózkodik, számos hasonló híresztelés fog szárnyra kelni, jónak gondolnám, amennyiben ezzel méltóságod is egyetért, ha Anglia királynője azonnal írna a Nagyúrnak, és biztosítaná őt az ellenkezőjéről. Legfőképp akkor, ha tényleg küldött a császárnak segítséget (bár én ezt nem tudom elhinni, ha belegondolok, hogy egyébként is milyen végtelenek a költségei). A Nagyúrhoz küldött egyszerű levél segítségével Anglia királynője nemcsak fenntartaná hírnevét, valamint birodalmát is, hanem én is nagyobb hitelt találnék a Nagyúr vezireinél azokban a nagyon fontos ügyekben, amelyek ebben a mostani zűrzavarban felmerülhetnek. Méltóságod körültekintő belátására bízom ennek a megfontolását, hasonlóképpen méltóságod figyelmébe ajánlom, ha jóindulatúan támogatná korábbi és mostani kérésemet, hogy magyarországi utazásom költségeihez számíthassak egy kis fejedelmi jótékonyásra.

Az armada előkészületei nagy gonddal folynak, mivel előzőleg július elejére tűzték ki az indulást. Legalább száz gályából fog állni, és ehhez csatlakoznak még a szigetvilág és Barbária hajói.

A Nagyúr ékszereket és hétmillió aranyat talált Szinán pasa kincstárában, amelyeket magához is vett az Oláhországban elszenvedett veszteségért való kárpótlás ürügyén. Kincs-

¹⁴⁹ Barton hivatali ideje alatt François Savary de Brèves volt a francia követ Konstantinápolyban.

¹⁵⁰ Az 1591-es Habsburg-követség vezetője báró Friedrich Krekwitz volt, a követet és kíséretét valóban bebörtönözték, és csak az 1596-os szultáni hadjárat előtt bocsátották őket szabadon.

tári fegyverraktárak, tevék és egyéb háborús felszerelések voltak ott Szinán gondjaira bízva, de Mihály vajda¹⁵¹ elvette őket. Szinán pasa feleségének és gyermekeinek a Nagyúr meghagyta a birtokokat és az adóbevételeket, hogy abból éljenek meg. Itt úgy hírlik, Perzsia királya fellázadt a Nagyúr ellen, és rátört Taurisra, de ez még nem teljesen bizonyos, úgy-hogy az ezzel kapcsolatos biztos híreket is a következő levelemre halasztom, és mivel más nincs, ajánlom méltóságodat a Mindenható kegyelmébe, 1596. április 19-én.

(Bóna Eszter fordítása)

82. levél (1596. május 2.)

(...)

Az öreg császárné nagyon szeretné, ha a Nagyúr otthon maradna, és nem menne el személyesen ebbe a magyarországi háborúba. Nem merete azonban ő maga rábeszélni erre a Nagyurat, mert tudta, hogy mennyire eltökélte magát az utazásra. Felbujtott tehát egy csinos ágyast, akiben a Nagyúrnak nagy gyönyörűsége tellett, hogy a Nagyúr előtt tegyen célzásokat az itthon maradásra. Az ágyas kedvére akart tenni az öreg császárnének, így, amikor megfelelőnek látta az alkalmat, a Nagyúrral való enyelgés közben, szerényen engedélyért folyamodott, hogy elmondhassa őfelségének a javaslatát, amelyet e gondokkal terhes időkhöz ő eszelt ki. Amikor megkapta az engedélyt, hogy előadja elképzeléseit, alázatosan könyörögni kezdett a Nagyúrnak, hogy emlékezzék arra, hogy ősei mennyi nevezetes győzelmet arattak ellenségeiken, mégpedig otthon ülve, anélkül, hogy személyesen elmentek volna a háborúba. Így foglalta el Szulejmán¹⁵² és Szelim¹⁵³ Jement, Tuniszt és Ciprust, apja, Murád¹⁵⁴ pedig Perzsiát. Ezek a hódítások halhatatlanná tették őket, mégsem kellett soha elhagyniuk a székhelyüket, hogy az említett győzelmeket kivívják. Ezért hát gondolja meg, hogy az ő hatalma nem alábbvaló, mint az őseié, hanem még nagyobb, következképp vezírei és generálisai szorgoskodása révén is leigázhatná ellenségeit és megőrizhetné birodalmának fenségét. Ezután bocsánatot kért elbizakodottságáért, hogy javaslatot mert tenni a Nagyúrnak, és Őfelsége páratlan megfontoltságára és körültekintésére bízta, hogy mit fog tenni. Eztán fölemelkedett, a Nagyúr pedig felszólította, hogy távozzon a színe elől. Hátat fordított, hogy elmenjen, mire a Nagyúr rálőtt egy nyílveszőt, amely teljesen átfúrta a testét. Azonnal holtan esett össze. A Nagyúr hamar megbánta tettét, és azzal menetegette magát, hogy mások felbujtására cselekedett, és rögtön parancsot adott, hogy halálbüntetés terhe mellett senki ne merészelje a javaslataival a szóban forgó utazást hátráltatni. Amint méltóságod is láthatja, a Nagyúr ebben igen eltökélt. Ha ez hasonló bátorsággal párosul, sok hőstettet vihet végbe, hacsak az élelem hiánya vagy az idő rövidsége meg nem akadályozza ebben. Hogy ebből mi következik, arról a következő levelemben fogom tájékoztatni méltóságodat, most ajánlom a Mindenható oltalmába, 1596. május 2-án.

(Bóna Eszter fordítása)

87. levél (1596. június 27.)

Méltóságos uram, utolsó levelem nemcsak a Nagyúr Magyarországra indulásáról tudósította méltóságodat, hanem az utazás nagy siettetéséről is. A Nagyúr egy napra sem marad a sátrában, hanem megállás nélkül menetel, amilyen sebesen azt a kitűzött útszakaszok és az ellátás megengedi. A város kormányzására Hasszán pasa eunuchot, egyik vezírét hagyta hátra. Ennek az udvart olyan fényesen kell vinnie, mintha a Nagyúr személyesen lenne jelen. Parancsa van, hogy minden fontos ügyről tájékoztassa az öreg anyacsászárnét, és

¹⁵¹ Vitéz Mihály havasalföldi vajda (1593–1601).

¹⁵² Nagy Szulejmán (1520–1566).

¹⁵³ II. Szelim (1566–1574).

¹⁵⁴ III. Murád (1574–1595).

hogy semmit ne tegyen annak engedélye és parancsa nélkül. Különösen ez volt az oka, hogy éppen ő neki jutott a város kormányzása, ugyanis eunuch és idős ember lévén elmehet kihallgatásra a császárnőhöz, amit az ország törvényei egyébként férfiaknak tiltnak.

A Nagyúr most végül úgy döntött, hogy a legidősebb fiát körülméletlenül az öreg császárnővel hagyja, mert úgy véli, hogy a császárnő őrizete alatt biztos helyen lesz, ő maga pedig ezáltal megszabadul a félelemtől, hogy a fiát felhasználva, a katonák között valamilyen lázadás tör ki, amitől bizony igencsak fél.

A Nagyúr, aki ezelőtt négy fal között, elzártan élt, nem tudva többet annál, amennyit az öreg császárnőnek és a nagyvezírnek vele tudatni tetszett, most a táborban való személyes jelenléte és a katonái közti beszélgetések révén kezdi magára vállalni a birodalom kormányzását. A táborban nagy szigorúsággal bánik el a vétkesekkel. Egyebek mellett – mivel az elindulás éppen aratás idejére esett – szigorúan megparancsolta, hogy halálbüntetés terhe mellett senki ne merjen letérni az útról, és letaposni a gabonát, vagy levágni azt akár maga, akár az állatok számára. Amikor pedig a nagyvezír a tudomására hozta, hogy az utak túl keskenyek ahhoz, hogy seregével vonulhasson rajtuk, és arra kényszerülnek, hogy a katonák és az állatok a gabonamezők útját határos sávján is átvonuljanak, parancsot adott, hogy a kincstárnok kövesse a tábornak, és ahol emiatt kár keletkezett, ott teljes kártérítést adjon a tulajdonosnak, ahol pedig szándékos volt a pusztítás, ott szigorú büntetést mérjen a vétkesekre.

Háromnapos távolságra Konstantinápolytól a Nagyúr kettéválasztotta a tábornak. A janicsároknak meghagyta, hogy a kapitányukkal¹⁵⁵ együtt menjenek külön úton, ő maga pedig a szpáhikkal és a többi katonai renddel egy másik úton megy. Eltökölte magát, hogy nem pihennek meg, amíg Belgrádba nem érnek. A Nagyúr ott fog rendelkezni a hadairól, ahogy azt a hadjárat szempontjából a leghasznosabbnak találja majd. Már eldöntött tény, hogy az egyik rész Erdély ellen megy, útba ejtve és megostromolva Egert, a másik rész pedig közvetlenül Bécs felé indul. Az itteni hírek szerint ő maga Belgrádban marad, amíg nem hall csapatai sikeréről. Akkor majd visszatér Drinápolyba telelni. Az öreg császárnő is oda fog menni három hónap múlva, hogy meglátogassa, és együtt töltse vele a telet.

Azt mondják, hogy az elindulása utáni második napon levelek érkeztek a Nagyúrhoz Erdély fejedelmétől azzal a kívánsággal, hogy ne keljen fel császári trónjáról, és ne vonuljon személyesen a magyar határok felé, ugyanis ő szívesen barátságot és szövetséget kötne vele, sőt még azt is kieszaköznél, hogy a német császár is hasonlóan cselekedjen. Ezenfelül köteleznél magát, hogy minden kárt megtérít, ami az elmúlt évben Oláhországban érte a szultánt, ráadásul a Nagyúr kezébe adja Mihály vajdát, az említett károk okozóját is. A Nagyúr, mivel gyanította, hogy nagy valószínűség szerint csak ámtani akarják őt, hogy ezen a nyáron otthon tartsák, miközben ők alattomos terveiket véghezviszik, azt válaszolta, hogy már túl késő békét kötni azokkal, akiket hamarosan saját házaikban fog megbüntetni. Megesküdött, hogy a jövőben nem fog hajlani semmiféle megegyezésre, amíg a korábbi lázadásért a megérdemelt megtorlásban nem részesítette őket.

(Bóna Eszter fordítása)

✎ INKVIZÍCIÓS PER (1610)

Az Inkvizíció pere egy szerelmi bájkenőcsöt szolgáltató és ezért boszorkánysággal vádolt rabszolga ellen. A szerelmi varázslat sikertelenné bizonyult Cartagena város (Kolumbia) két vezető beosztású tisztviselőjének feleségénél. ✎

A cartagenai Szent Inkvizíció délutáni audienciáján 1610. november hava nyolcadik napján saját akaratából megjelent egy férfi, aki miután letette az esküt, azt mondta, hogy Juan

¹⁵⁵ A „kapitány” Barton szóhasználat, a janicsárok parancsnoka a janicsár aga volt.

Lorençonak hívják, félvér, limai, körülbelül 26 éves. Különböző személyek feljelentették, hogy boszorkány, javasember, eretnek. A Szent Inkvizíció letartóztatta, és 200 korbácsütésre, illetve száműzetésre ítélte. Jelenleg az Inkvizíció letartóztatásában van a város közbörtönében. A következőket mondta:

Lorençana asszony Ana Matienço kincstárnokné házában volt, amikor hívták a vádlottat. Ő felment oda, ahol a nők tartózkodtak. A ház belsejébe mentek, hogy a szolgálónők ne halljanak meg semmit abból, amit Lorençonak akartak mondani. Az említett Lorençana asszony azt mondta a férfinak: Lorenzo, az Isten szerelmére kérem, hogy keressen nekem valamit, idáig bármire kértem, Ön semmit sem teljesített. Ő azt mondta: Mit kell keresnem? Én nem tudok semmiről. – Azt akarom, hogy a kapitány [a férjem] beszéljen velem. Már három napja nem szól hozzám. És az említett Ana Matienço asszony, aki szintén jelen volt, az indiánok nyelvén azt mondta a vallomástevőnek: Jaja, ami annyit jelent, papa, az Isten szerelmére kérem, hogy keressen nekünk valamit, amivel bekenhetjük magunkat, hogy a férjem ne kerüljön engem. A vallomástevő azt mondta: Igen, igen, megteszem. Majd mindketten azt mondták neki: Ezt rövid időn belül meg kell tenni. És ő azt válaszolta nekik, hogy a fekete rabszolgán keresztül juttassanak el hozzá egy üvegtegelyt. A nők megkérdezték, hogy mit fog nekik a tégelyben küldeni. Erre azt mondta, hogy egy kis adag, nagyon jó minőségű olajat, amelyet kenjenek az arcukra. Az említett Lorençana asszony megkérdezte őt, hogy ha rákeni az arcára, akkor fog-e vele beszélni a kapitány. És a kincstárnokné rögtön megkérdezte, vele hál-e a férje azon az éjszakán. Ő mindkettőjüknek azt felelte, hogy igen. Megkérdezték a nők, hogy mit kell tenniük az olajjal. Ő azt válaszolta, hogy vegyenek a kezükbe egy madártollat anélkül, hogy az olaj a kezükhöz érne. Kenjék be vele az arcukat, és nem kell attól tartaniuk, hogy olajszaguk lesznek.

Lorenço hazament, és a [z odaérkezett] fekete rabszolgától átvette a tégelyt, saját gazdája olívaolajából töltött az üvegbe, egy kis édesmandula-olajat is tett hozzá, és odaadta a megtelet üveget a fekete rabszolgának. Másnap megkérdezték tőle, mi a neve ennek az olajnak, amelyet olyan jól beszívott a bőruk. Azt mondta nekik, hogy egy nagyon jó minőségű rozmaringolaj volt. És azt mondták neki a nők, hogy rossz minőségű volt az olaj, mert nem segített semmit. A kincstárnok azt mondta a feleségének, Ana Matiençonak hogy hagyja el a szobát, mert büzlök az olajtól, és ugyanezt mondta a kapitány Lorençana asszonynak. (...)

(*Historia de España XIII*. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1986. 258–259.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ CONNECTICUT ALAPTÖRVÉNYE (FUNDAMENTAL ORDERS OF CONNECTICUT, 1639)

Az 1630-as években a Massachusettsben uralkodó merev puritán szellemiség elutasítása miatt vagy jobb földek és kereskedelmi lehetőségek reményében több hullámban rajzottak ki telepesek az első New England-i angol gyarmatról. Az előbbire az 1636-ban alapított Rhode Island a példa, az utóbbira pedig Connecticut, mely 1637-től önkormányzattal rendelkező kolóniaként működött, s 1639. január 14-én fogadta el a következő dokumentumot. A látszólag széles népi részvétel alapjaira épített rendszerben a kormányzás valójában egy szűk réteg kezén maradt. (K. L.) ☞

Mivel a Mindenható Istennek úgy tetszett, hogy gondviselése bölcs parancsával úgy rendezze és rendelje el a dolgokat, hogy mi, Windsor, Hartford és Wethersfield lakosai együtt éljünk és lakjunk a Connecticut folyó mentén és a vele szomszédos területeken; és jól tudjuk, hogy ahol valamely emberi gyülekezet együtt él, ott ezen emberek békéjének és egye-

sülésének fenntartása érdekében Isten ígéje megköveteli, hogy az Ő tetszésének megfelelő módon alapítsanak rendezett és tisztességes kormányzatot, melynek a szükség kívánalmai szerint mindenkor rendelkeznie és intézkednie kell az emberek ügyeiben. Ezért tehát mi egyetlen államban vagy közösségben¹⁵⁶ szövetkezünk és egyesülünk egymással; szövetségre lépünk és egyesülünk a magunk, utódaink és a jövőben hozzánk csatlakozók nevében, annak érdekében, hogy fenntartsuk és megőrizzük az Úr Jézus általunk vallott evangéliumának szabadságát és tisztaságát, és hogy megőrizzük a mondott evangélium igaz tanítását szerint működő egyházak rendjét; végül, hogy polgári ügyeinkben az alábbiakban kimondott, elrendelt és elhatározott törvények, szabályok, rendeletek és határozatok irányítsanak és kormányozzanak minket:

1. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy ezután évente két általános gyűlés vagy törvényszéket kell tartani, az egyiket április hó második csütörtökén, a másikat pedig az azt követő szeptember hó második csütörtökén. Az első választógyűlés legyen, amelynek feladata, hogy időről időre annyi előjárót és más köztisztviselőt válasszon, amennyit szükségesnek ítélt: ezek közül válasszanak kormányzót egy évre, illetve az utóda megválasztásáig, és más előjárót se válasszanak több mint egy évre. A kormányzón kívül mindig válasszanak hat előjárót, akik az után, hogy megválasztották őket és letették az erre a célra előírt esküt, az itt meghozott törvények, illetve azok hiányában Isten ígéjének rendelkezése szerint gyakorolhatják majd az igazságszolgáltatás hatalmát. E választás alapja mindenkinek a szavazata, aki elismerten szabad ember, letette a hűségesküt, és aki ezen törvényhatóság területén lakik (miután a lakóhelyeül szolgáló város közösségének többsége befogadta), illetve a jelenlévők többségének a szavazata.

2. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy a fent említett előjárók választása a következőképpen történjék: minden jelen lévő és szavazásra jogosult ember hozzon be (és adjon át a kijelölt személynek) egy darab papirost, amelyre annak az embernek a nevét írta, akit kormányzónak szeretne, és az lesz a kormányzó a következő évben, akinek a neve a legtöbb papirosra szerepel. A többi előjáró és köztisztviselő választása a következőképpen történjék: az, aki a titkár hivatalát betölti, olvassa fel azoknak a nevét, akik közül választani lehet, aztán pedig egyenként jelölje őket; és mindenki, aki az éppen megnevezett jelöltre akar szavazni, behoz egy darab kitöltött papirost, aki viszont nem akar a jelöltre szavazni, az egy üres papirost ad be; és akinek több kitöltött cédulája van, mint üres, a következő évre előjáró lesz. A cédulák begyűjtése után a megválasztott személyekkel egyenként közlik a szavazás eredményét, és le kell tenniük az esküt. Abban az esetben azonban, ha ilyen módon a kormányzón kívül nem sikerül hat embert választani a jelöltek közül, akkor az vagy azok lesznek még előjárók, akiknek a legtöbb kitöltött cédulájuk van, hogy meglegyen a szükséges számú előjáró. (...)

4. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy senkit se lehessen két egymást követő évben kormányzónak választani; hogy a kormányzó mindig valamely bevett gyülekezet tagja legyen, és előzőleg már e törvényhatóság előjáróságának tagja; és hogy minden előjáró a közösség szabad tagja legyen; továbbá, hogy egyetlen előjáró vagy köztisztviselő se gyakorolhassa hivatali jogait, amíg le nem tette az esküt, amely esküt mindenkinek személyesen kell letennie a gyűlés előtt, vagy ha nem tud megjelenni, úgy e célra kijelölt képviselője által.

5. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy a fent mondott választógyűlésre a városok delegálják küldötteiket, és a választások megtartása után a gyűlés folytathassa a közügyek megvitatását, miként azt bármely más bíróság is teszi. A második, szeptemberben tartandó gyűlés is hozhat törvényeket, és foglalkozhat egyéb nyilvános ügyekkel, ha azok a közösség javát érintik.

6. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy a kormányzó, személyesen vagy a tit-

¹⁵⁶ Public state or commonwealth.

kár által, küldjön értesítést minden város felügyelőjének¹⁵⁷ egy hónappal a gyűlések összehívása előtt, és ha a kormányzó és az előjárók többsége úgy ítéli, hogy szükséges egy rendkívüli általános gyűlés összehívása, utasíthatja a títkárt, hogy 14 napos határidőn belül hívja össze a gyűlést, ám ha a szükség úgy hozza, azt még rövidebb határidővel is megteheti. Ilyen esetben a küldöttek összeülésekor megfelelő indoklást kell adni, máskülönben azok kérdőre vonhatják őket. Ha a kormányzó vagy az előjárók többsége elhanyagolja vagy megtagadja a két általános gyűlés összehívását vagy más olyan általános gyűlés tartását, amely a közügyek intézése miatt szükséges lenne, a szabad lakosok vagy azok többsége kérelemmel fordulhatnak hozzájuk a gyűlés megtartása végett, de ha a kérést megtagadják vagy figyelmen kívül hagyják, akkor a mondott szabad lakosoknak, illetve többségüknek jogukban áll arra utasítani a városok felügyelőit, hogy hívjanak össze egy gyűlést; össze is gyűlhetnek és jogukban áll elnököt is választani, továbbá mindenben úgy járhatnak el, mint az általános gyűlés.

7. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy mihamarabb a mondott általános gyűlésre szóló meghívót megkapják, a városi felügyelő vagy felügyelők közös gyűlésen vagy házról házra járva haladéktalanul és világosan értesítsék a mondott város lakosait, hogy valamely általa vagy általuk megjelölt helyen és időpontban gyűljenek össze és válasszák meg és jelöljék ki saját küldötteiket a következő általános gyűlésre, ahol majd megvitatják a közösség ügyeit. A mondott küldöttek választásában a mondott városok minden olyan bevett lakosa jogosult részt venni, aki letette a hűség esküt, feltéve ha nem olyan küldöttet választanak az általános gyűlésre, aki nem e közösség szabad lakosa.

A mondott küldötteket a következőképpen választják meg: minden ember, aki jelen van és a fent leírtak szerint jogosult a szavazásra, hozza magával leírva egy-egy cédulára azoknak az embereknek a nevét, akiket meg akar bízni ezzel a feladattal; három vagy négy, több vagy kevesebb nevet, attól függően, hogy korábban hány küldött választásában állapodtak meg. Azok lesznek a küldöttek az általános gyűlésen, akik a legtöbb szavazatot kapják. A megválasztottak nevét rá kell írni a gyűlésre hívó végzés hátoldalára, és azt vissza kell küldeni az általános törvényszékre a városi felügyelő vagy felügyelők aláírásával hitelesítve. (...)

9. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy az ilyen módon megválasztott küldöttek jogosultak találkoztatni összehívni az általuk meghatározott helyen és időben, hogy ott az általános gyűlés összeülte előtt megvitassák és felvessék azokat az ügyeket, amelyek a közjót érintik, és azért is, hogy megvizsgálják, a küldöttek választása a szabályoknak megfelelően történt-e; és ha a résztvevők vagy többségük úgy találják, hogy a választás szabálytalan volt, kizárhatják a gyűlésből a törvénytelenül megválasztottakat, az indoklást pedig küldjék vissza az általános törvényszékre. Ha a szabálytalanság gyanúja beigazolódik, a törvényszék megbírságozhatja azt vagy azokat, akik ilyen visszaélésben vétkesek, sőt ha indokoltan találja, magát a várost is, majd pedig új parancsot adhat ki egy most már törvényes – teljes vagy részleges – választásra. A mondott küldötteknek jogukban áll megbírságozni azokat a rendbontókat, akik megzavarják az ülést, és azokat is, akik elkesnek vagy nem jelennek meg a meghatározott helyen. (...)

11. Elrendeljük, határozzuk és kimondjuk, hogy ha bármelyik általános gyűlés a közösség ügyeinek megfontolásával megegyezett, hogy e törvényhatóság városaira milyen összegeket kell kivetni, bizottságot kell felállítani, amelynek feladata annak megállapítása, melyik város milyen arányban köteles részesedni a kivetett összegből. A bizottságnak minden városból azonos számú tagból kell állnia.

(*English Historical Documents IX. Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 222–225.*)

(Szakály Orsolya fordítása)

¹⁵⁷ Constable.

☞ JOHAN PRINTZNEK, ÚJ-SVÉDORSZÁG KORMÁNYZÓJÁNAK A BESZÁMOLÓJA (1644)

II. Gusztáv Adolf király (1611–1632) 1625-ben adta ki az Európán kívüli területek svéd kolonizációs politikájával is foglalkozó rendeletét. Az első konvoj Krisztina királynő uralkodása (1632–1655) idején érkezett meg az Újvilágba. 1638 májusában a Delaware folyó torkolatvidékén megalapították Új-Svédországot, az első svéd kolóniát. A svéd kormányzó beszámolója a svéd telepesek és az indiánok közötti kapcsolatot állítja a középpontba. A kolóniát a hollandok 1655-ben elfoglalták. ☞

(...)

Az év folyamán többször mondtam nekik [az indiánoknak], hogy sok embert várunk a hajóinkon. Három nappal azután, hogy megérkezett az egyik, az indiánok rájöttek arra, hogy csak ezt az egy hajót vártuk, amely még telepeseket sem hozott magával. Ezután benyomultak Tinnakung (Új-Göteborg) és Upland [svéd kolónia] területére. Egy férfit és egy asszonyt az ágyukban öltek meg, néhány nappal később két katonát és egy bérrest pedig agyonvertek. Miután híre ment az indiánok kegyetlenségeinek, összegyűjtöttem az embereket, hogy kivédjük az újabb támadásokat. Annnyira félték [a telepesek], hogy elhagyták lakhelyeiket, és mindenki hozzám jött. Egymást hibáztatták a történetekért, mondván, hogy minderről [a telepesek megöléséről] senkinek sem szóltak idejében. Mindenki békét követelt, amit a következő feltételeket tartalmazó levélben fejtettek ki: ha bárhol a legkisebb ellenszenvet tapasztaljuk népünk iránt, akkor egy lelket sem hagyunk életben [az indiánok közül]. Az indiánok elfogadták ezt, és mindegyik sacheimjük (törzsfőnök) aláírta a levelet, valamint (ahogy az náluk szokás) 20 hódót adtak és néhány sewantot (a pénzük, felfűzött gyöngyökből). Mi cserébe vásznat adtunk. Az indiánok nem hittek nekünk, mi viszont még kevésbé nekik. Amíg nem voltunk elegenden és nem küldtek át ide néhány száz zsoldost, addig csak ezen [ti. a kormányzati központ] területen irtottuk őket. Végül már annyira megfogytakoztak, hogy nem tudtunk kívül hódkereskedelmet folytatni. Egyedül csak kukoricát cseréltünk. Mostanra csak egy csapat szerencsétlen csavargó maradt belőlük, így már mindenki biztonsággal végezheti munkáját, és zavartalanul élhet. A kukoricát leszámítva azokon a helyeken is gazdálkodhatunk (beleértve a legtermékenyebbeket a vidéken), amelyek korábban a vadakéi voltak. Ezeket a területet nem csak megvásároltuk, hanem fegyverrel is megszereztük. Közben jöttek más népek, hollandok vagy angolok, akik most vagy az elkövetkezendő időkben maguknak követelik a területeinket. (...)

A sötét vagy a világos bőrű minquesser indiánokkal hódkereskedést folytatunk, ez most négyszer olyan jól jövedelmez, mint korábban bármikor. Ha a kereskedelembe való részvételt valaki még halogatná, akkor sem maradhat ki ebből, minél előbb be kell kapcsolódnia. A kereskedés kezdetben térül meg a legjobban, akkor még nem keletkezik számunkra nagyobb kár. Azok nem értenek az üzlethez, akik saját tapasztalataikat kifecsegitik. (...)

Ha kapok egypár száz bevethető zsoldost a hozzájuk járó felszereléssel és jó tisztekkel együtt, akkor Isten segítségével ezen a területen egy vad sem fog megmaradni ezután. Így szabad átjáró lesz innen Manhattan szárazföldjéig. (...)

Amióta ide, Új-Svédországba megérkeztem, ezzel a kevés számú és gyenge néppel leraktuk az alapokat. Remélem, hogy az alatt az idő alatt, amely számomra még maradt, folytatjuk, és olyanmire kibővítjük [az elfoglalt területeket], hogy Királyi Felséged szilárdan megveheti a lábát itt, Új-Svédországban.

Isten kegyes segédelmével Királyi Felséged uralkodása alatt foglaljunk el további, még jobban gyarapodó, a svéd korona számára örökké fennmaradó területeket. (...)

(Jakob Blees: *Svenska kolonien vid Delaware 1638–1655*. Stockholm, 1937. 120–121., 125.)

(Flamm László fordítása)

✠ MISSZIÓSTEVEKENYSÉG AFRIKÁBAN

A Hitterjesztés Szent Kongregációja (Propaganda Fide) 1622-ben alakult meg Rómában. Céljai közé tartozott, hogy az újonnan felfedezett területekre misszionáriusokat küldjön, és támogassa a keresztény (katolikus) hit terjesztését. A Kongó Királyság területére a katolikus egyház először meztelbás karmelitákat akart küldeni, de ők nem vállalták a missziót. A 17. században két rend fejtett ki nagyobb aktivitást ebben a térségben: a jezsuiták és a kapucinusok. Az utóbbi rend az 1640-es évektől kezdődően több csoportot is küldött. Bernardino Hungaro magyar származású szerzetes 1651-ben indult el Kongóba. Haláláig, 1664-ig tértett ott és a Loango Királyságban. Itt közzétett első levele azt mutatja, hogy a Kongó Királyság szerepe a 17. században leértékelődött, köszönhetően annak, hogy a rabszolgatelepdek délebbre, a mai Angola területére kerültek át. Második levele a középkori Loango Királyságot (körülbelül a mai Angola északi részén) mutatja be, amelynek a krisztianizálása az ő nevéhez fűződik. ✠

1. Bernardino Hungaro levele a Propaganda Fide előljárójának (1657)

Nagy tekintélyű kiváló Uram és Patrónusom! Nem akarom elmulasztani a lehetőségét annak, hogy értesítem Eminenciádat, mint a Propaganda Fide előljáróját arról, hogy a Kongó Királyság szegény missziója milyen állapotban van. Most értesültem a kongói király leveléről, melyet Luanda kormányzójának küldött, és amelyben a misszionáriusokról igazságtalanságokat írt. A király levele szerint Jacinto Vetrella atya, a kapucinus misszió előljárója úgy döntött, hogy felosztatja a missziót és elhagyja Kongót. Ellenben én és néhány társam (8 szerzetes és 3 klerikus, összesen 11-en) megállapodtunk, hogy maradunk itt a Kongó Királyságban. A többieket a fenti előljáró (Vetrella atya) – mivel elszánta magát, hogy elhagyja ezt a keresztény közösséget – magával vitte Kongóból.

Meggyőződéssel állítom, szükség van arra, hogy fennmaradjon a segítő lelkek (szerzetesek) szegény itteni közössége. A Szentszék nagy költséggel hozta létre ezt a missziót, szent testvéreink közül előzőleg már sokan meghaltak. Súlyos következménye lenne annak, ha felszámolnánk ezt a kis keresztény közösséget. Emiatt helyezkedtünk szembe a nevezett előljáró atyával. Nem hagyjuk el ezt a missziót, mivel munkánk gyümölcsöző, Isten dicsőségére halálunkig végezzük ezt a tevékenységet.

Ha kell, vérünket is hullatjuk szerte a Királyságban. Ha elmennénk, nem maradna senki, aki az igaz Isten kultuszát terjesztené itt. Az említett előljáró nem látta el feladatát, mivel az egész térség erősen forrong. Miután összetűzésbe került a kongói királlyal, elhagyta az országot, és Luanda városába a portugál erődbe ment. Mindez két és fél évvel ezelőtt történt, és azóta a portugálok védelme alá helyezte magát. Azóta folyamatosan írja fenyegető leveleit, melyekben felszólítja a misszionáriusokat, hogy hagyják el a királyságot, ahogyan ezt a mellékelt levelekből is láthatja. Tudja meg tehát Eminenciád és az egész Propaganda Fide, hogy a misszió ezen a ponton van, és a fennnevezett atya rossz irányítása alatt meg fog semmisülni. Ezenkívül az egész kereszténység elvesz itt, mert ebben a királyságban nincs több, mint 4 klerikus és 8 misszionárius, mert az összes többi szerzetest az előljáró más provinciákba küldte. Még ebben a hónapban el fog hajózni 2 spanyol misszionárius, hacsak Eminenciád – a Propaganda Fide – nem küld segítséget. Enélkül és az atya irányítása nélkül ez a misszió és vele az itteni kereszténység megsemmisül.

Könyörgünk Eminenciádnak „in visceribus Christi”, könyörüljön az itteni keresztény közösségen, mert a Gibraltári-szorostól Kelet-Indiáig nincs más keresztény közösség, ahol az igaz Istent ismernek, hacsak nem az itteni. Egyébként az itt élő népek bálványimádók és minden szomszédos királyság hittérítőket kér, hogy megkeresztelkedhessenek. Ha misszionok elvesz, az az egész katolikus hit megítélésére kihat. A magam részéről elhatározom – és ehhez a döntésemhez társaim is csatlakoztak –, hogy ellenállok bármilyen

viharnak (mely valaha is ide fog érkezni), nehogy elveszítsük ebben a királyságban az igaz Isten kultuszát.

Annak ellenére, hogy a kongói király a missziót elmarasztaló levelet írt, mi nem akarjuk elhagyni a szegény itteni keresztény lelkeket, mert egy ember miatt nem veszíthetjük el az egész királyságot. Ugyanis a királyon kívül mindenki szeret és tisztel bennünket.

Könyörgök még Eminenciádnak az Isten szerelmére, adjon utasítást arra vonatkozóan, hogy mit tegyek, ha a fenti előljáró atya az egész misszióval vagy annak egy részével el akarna menni. Mi nem akarjuk elhagyni ezt a királyságot, és életünket is készek vagyunk feláldozni, várva az Apostoli Szék utasítását. Várom utasításait a feladatunkra vonatkozóan. Mindazt, amit Kongó királya tett, el kell viselnünk a királyság javára, mert nem szenvedek-e a mártírok és apostolok azért, hogy létrehozzák a Szentegyházat. Mi is azért vagyunk ebben a nagy királyságban, hogy megalapítsuk az egyházat és elterjesszük az igaz Isten kultuszát. És eme nagy dolog miatt szenvedjük el a sértéseket. Nem csak szavakkal sértenek meg minket, hiszen mártírok és apostolok vére is hull.

Tehát, hogy ne szenvedjünk a sértésektől, fel kellene hagyni az igaz Isten kultuszának terjesztését. A magam és a társaim nevében mondhatom, hogy amíg az örökkévalóság tart addig ez nem történhet meg. Sőt ha itt mártírok ezreinek kell meghalni Isten dicsőségére, mi erre is készen állunk. Tudja meg Eminenciád és a Szent Kongregáció [Propaganda Fide – R. I.], hogy a fentnevezett atya (Vetrella) az itteni misszió felszerelését elvitte és eladta Luandában, a pénzt pedig magával vitte. Ennek összegét is tudjuk. A királyság templomainak javairól beszéltek, kelyhekről, oltárdíszekről, (...) melyek a Szent Kongregáció tulajdonában vannak. Még azt írta nekem [Vetrella], hogy amit tudott, elküldött Luandába. Az egész misszió könyörgök Eminenciádnak és a Szent Kongregációnak, hogy a misszió fentnevezett egyházi javainak eladásából származó pénzt küldjék vissza. Mikor Eminenciád tudomására jutnak ezek a tények, világossá fog válni, hogy a fentnevezett atya bűnei nagyobbak, mint azé a királyé, aki a misszionáriusok elleni leveleket írta. Mikor az előljáró atya ebbe a királyságba érkezett, magával hozta a portugál király levelét is, melyben az állt, hogy a kongói király és a püspök itteni helyettese csak olyan misszionáriusokat fogadhat, akik Portugálián keresztül jönnek. Ennek a levélnek hatálya értelmében a Rómából küldött utolsó misszionáriusokat, akik ebbe az országra érkeztek, nem fogadták, de ezért nem a püspök helyettese és nem is a király a hibás.

De mivel remélem, hogy levelemmel együtt a Propaganda Fide megkapja más misszionáriusok leveleit is, nem akarok terjengős lenni és sok elfoglaltsága közben untatni Eminenciádat. Könyörgök Isten kegyelméért, hogy segítse ezeket a szegény keresztény lelkeket. Ugyanakkor Bamba hercege – aki ezt a hatalmas, 14 tartományból álló hercegséget kormányozza, ahol én vagyok az egyedüli szerzetes – megtett mindent, hogy az előljáró atyát és engem elűldözzön a Kongó Királyságból. De én azt válaszoltam 4 levelére is, hogy nem akarom elhagyni ezeket a keresztény lelkeket, amíg Rómából utasítást nem kapok, még ha ez az életembe kerül is. Láthatja Eminenciád ezt az egyik fenyegető levélre írt válaszom másolatából is. Nem akarom Eminenciádat hosszabban fárasztani. Adjon Isten Eminenciád nemes személyének minden boldogságot, örök életet az Égben. Alázatos tisztelettel csókolom szent ruhájának szegélyét. Befejezem.

A Kongó királyságból, Bamba Hercegségből, 1657. március 15.

Eminenciád hű szolgája, Bernardino Hungaro, kapucinus misszionárius

2. Bernardino Hungaro levele luandai előljárójához (1663)

Amint megérkeztem Malembába, mely háromnapi járóföldre van Loangótól, üzentem a királynak. Ő azt válaszolta, hogy menjek csak tovább az udvarába. Ugyanakkor megérkezett az általa küldött két herceg, vagyis a fiai. Éppen azok, kiket megkereszteltem Libata di

Sognóban. Ők azért jöttek, hogy elkísérjenek, amit nagy előzékenységgel meg is tettek a kíséretükben érkezett sokasággal együtt.

Utunk harmadik napján táruktól élelem loangói udvar látképe, melytől már egy mérföldnyi távolságra sem voltunk. Jöttünk felbukkant rengeteg muzsikussal, akik az ország szokásának megfelelően ünnepélyesen köszöntöttek engem. Azután előttem mentek, míg egy – a király muskétásai által közrefogott – helyi előkelőség elé nem értünk. A katonák és az előkelő szintén az üdvözlésekre érkeztek, és üdvölvések közepette a város kapujáig kísérték. Az itt összegyűlt tömeg ujjongása az egekig csapott. Ezután a király szolgája elé vezettek, aki arra kért, hogy várakozzak, míg a király üzen értem. Napnyugta után egy órával egy gazdasági épületbe kísérték, és itt kellett várnom az engedélyre, hogy az uralkodó színe elé járulhassak. Mindezt nagy titokban tették, mert nem akarták, hogy bárki meglásson, mielőtt a királlyal találkoznék. Am a kíváncsi tömeg körülvette kunyhómat, és a vert falú épület résein át szemügyre vett engem. Úgy tűnt, hogy a látvánnyal elégedettek voltak. Nyomasztólag hatottak rám a tüzek mellől hallatszó kiáltások és zajok. Csaknem megsüketültem tőlük.

Mint minden épületet azon a vidéken, a leendő templomot is cölöpökre építették. Nagy gyönyörűségemre idevezettek, és a fal repedésein keresztül megtekintettem belsejét. A látvány nagy örömmel töltötte el lelkemet, Isten határtalan kegyének köszönhetően. Eközben megérkezett a király skarlátvörös köpenybe burkolózva. Kifejezte érzésem feletti örömét, miközben igyekeztem kérdéseire kielégítő válaszokat adni.

Az uralkodó hetven év körüli, nyájas, udvarias ember, műveltebb, mint amit feltételeztem róla. Az üdvözlés hosszára nyúlt, és egy kicsit zavarba hozott engem. Mivel az itt élő holland kereskedő már felajánlotta házát szállásul, ezért kértem a királyt, engedje meg, hogy nála töltsöm az éjszakát. Ennek ellenére a templom közelében készítették elő szállásomat. Az uralkodó elbocsátásomkor egy csapat katonát adott mellém. Mielőtt távozott volna házába, újból felhangzott a monoton ének és zaj. Be kell valljam, hogy mindez könynyekig meghatott, és mire felocsúdtam, már magamra maradtam. Könyörögtem Istenhez, hogy a szerencsés kezdet szerencsésen folytatódjék.

A következő napon az udvarba mentem, hogy a szentmise celebrálásához előkészítem a templomot és az oltárt. Közben megérkezett a király, hogy mindenben a segítségemre legyen. A templom durva falait szépen festett szőttekkel borították. Ezek a szőttek, noha Európában ismeretlenek, itt nagy értéket képviselnek. A munkálatok közepette az uralkodó könyörgött, hogy kereszteljem meg. Én azt válaszoltam neki mindig, hogy először a Szent Hit Misztériumaiba kell bevezetnem őt, hogy megérthesse annak lényegét, amiben hinnie kell. Nyolc napon keresztül viaskodott a király és a királynő szívében az irigya démon a keresztényi jósággal, azután hajlandóak voltak felvenni a keresztiséget, és magukra vették az evangéliumi tanítás szerinti házasság kötelékét. Három nappal később megkereszteltem az elsőszülött herceget, és példájukat lassanként követte az egész udvar. Ezen a vad vidéken most is egyre növekszik a Krisztus Zászlaját követők száma.

Ugyanakkor a köznép ingadozik, nem mélyült el a hitben annyira, hogy teljesen megterjen. Noha az uralkodó elrendelte, hogy az összes egyházi ünnepet tartsák meg, és nem engedi, hogy azok idején dolgozzanak, ennek ellenére a tömeg kigúnyolja a király rendeletét, kineveti szertartásainkat, és nem veti alá magát egyházunk előírásainak.

Ha lehetőségeim engednék, többet is írnék, ezért könyörgök Főtitkzelendőségnek további támogatásért. Mivel Luanda túlságosan messze van, ezért teljes mértékben a Sognóban dolgozó atyák védelme alá helyezem magam, mindazonáltal alázattal kérem áldását.

Loango, 1663. július 25.

Bernardino Hungaro, kapucinus [misszionárius]

(Padre António Brasio: *Monumenta Missionaria Africana. Africa Occidentalis* XII.

Lisboa, Agencia Geral do Ultramar, 97–100., 446–448.)

(Rubint István fordítása)

☞ A FRANCIA GYARMATI RABSZOLGATARTÁS ÁLLAMI SZABÁLYOZÁSA (1685. MÁRCIUS)

A francia fennhatóság alatt álló karibi szigetek fekete rabszolgáira vonatkozó törvények már Jean-Baptiste Colbert (1619–1683) halála után születtek, mégis az általa megszabott politika szellemében fogantak. Egyrészt a területek kereskedelmi szempontból kizárólagos francia kiaknázását voltak hivatottak biztosítani, másrészt egyfajta „rabszolgatartó paternalizmust” tükröznek a monarchia részéről a feketékkel szemben. (S. T. P.) ☞

Mi, Lajos stb. (...) Mivel kötelességünk gondját viselni valamennyi népnek, melyet az Isteni Gondviselés uralmunk alá helyezett, kegyeskedtünk személyesen is áttekinteni azon megbízottaink beadványait, akik személyünket amerikai szigeteinken képviselik, és tudomásunkra jutott, mily nagy szükségük van királyi tekintélyünkre és törvényeinkre, hogy fenn tudják ott tartani a római katolikus anyaszentegyház rendjét, és rendezzék a fekete rabszolgák helyzetét. Kérésüknek eleget kívánunk tenni, és meg akarjuk őket erősíteni abban a meggyőződésükben, hogy bármily távol is éljenek királyi székhelyunktől, nem szűnünk meg jelen lenni számukra, nem csupán hatalmunk, hanem abbéli serény igyekezetünk által is, hogy szükségükben megsegítsük őket. Ezért mi, Lajos stb. (...) a következőket rendeljük el: (...)

2. paragrafus. Szigeteink minden rabszolgáját meg kell keresztelni és a katolikus hitben nevelni. Szigorúan megparancsoljuk az ottani lakosoknak, hogy azok, akik az újonnan érkezett négerek közül vásárolnak, értesítsék erről egy héten belül a kormányzót és a sziget intendánsát. (...)

4. paragrafus. A négerek munkáját csak hithű katolikus munkavezető irányíthatja. (...)

6. paragrafus. Rangra és vagyonra való tekintet nélkül szigorúan megparancsoljuk minden alattvalónknak, hogy tartsák tiszteletben a vasárnapokat és a katolikus hírfi alattvalóink által megült egyházi ünnepeket. (...) Pénzbüntetés, valamint a bíró mérlegelése szerinti mértékű cukor és rabszolga elkobzásának terhe mellett megtiltjuk, hogy ezeken a napokon bárki dolgozzon, és rabszolgáit dolgoztassa a földeken, vagy cukrot állítasson elő, illetve bármely más munkát végeztesen velük. (...)

9. paragrafus. Kétezer font cukor fizetésére ítéljük azokat a szabad embereket, akik rabszolgákkal élnek együtt, és egy vagy több közös gyermekük születik, valamint azokat a gazdákat, akik ezt elttűrik; ha pedig a gyermekek apja maga a gazda, a pénzbírságon felül fosztassék meg gyermekeitől és a rabszolgától, akiket az ispotálynak ítélnék, azzal a kikötéssel, hogy soha nem lehet felszabadítani őket. (...)

12. paragrafus. A rabszolgák közötti házasságból születő gyermekek maguk is rabszolgák maradnak, és nem apjuk, hanem anyjuk gazdájának tulajdona lesznek, ha a férj és a feleség gazdái nem azonosak.

13. paragrafus. Ha egy rabszolga törvényes házasságot köt egy szabad nővel, fiú- és lánygyermekeik apjuk rabszolga voltától függetlenül szabadok lesznek; ha viszont szabad férfi köt házasságot rabszolgánővel, gyermekeik rabszolgák maradnak. (...)

15. paragrafus. Megtiltjuk, hogy a rabszolgák bármilyen támadó fegyvert, akár nagy botokat hordjanak maguknál. Ha mégis ezt cselekednék, büntetésük legyen megkorbácsolás.

16. paragrafus. Különböző gazdák rabszolgái semmilyen körülmények között sem gyülekezhetnek, még esküvő esetén sem, sem éjszaka, sem nappal, sem egyikük gazdájának házában, sem másutt, még kevésbé az országutakon vagy félreeső helyeken. E rendelkezés megszegőinek büntetése testi fenyegetés, ami nem lehet enyhébb a megkorbácsolásnál vagy a megbélyegzésnél. (...)

22. paragrafus. Kötelezzük a gazdákat, hogy tíz év feletti rabszolgáik mindegyikének

adjanak hetente táplálékul két és fél párizsi icce¹⁵⁸ maniókalisztet, három, egyenként leg-alább két és fél font súlyú maniókalepényt, két font sózott marhahúst vagy három font halat. A gyermekeknek pedig elválasztásuktól tízéves korukig a fenti élelmiszeradag felét. (...)

25. paragrafus. Kötelezzük a gazdákat, hogy – tetszésük szerint – lássák el minden rabszolgájukat két rend vászonruhával vagy négy rőf vászonnal. (...)

38. paragrafus. Minden szökött rabszolgának, aki egy hónapon túl szökésben volt (attól a naptól számítva, amikor gazdája bejelentette szökését), vágattassék le mindkét füle, és az egyik vállán bélyegezzék meg vaslilommal; ha másodízben is egy hónapnál hosszabb szökésen érik, vágják el a lába inát, és bélyegezzék meg a másik vállán is; harmadízben pedig halállal lakoljon. (...)

(Michel Devèze – Roland Marx: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967. 273–275.)

(Tóth Réka fordítása)

☞ A JEZSUITÁK KIÚZÉSE PERUBÓL

Az alábbi napló- és (két) levélrészlet betekintést ad a jezsuiták perui kiűzésének¹⁵⁹ hét-köznapijaiba. A folyamat három szakaszával, a perui ítélet fogantatásával, a hajóúttal és az első megállóhellyel ismerteti meg az olvasót. A tárgyilagos hangvétel egyaránt jellemző a két jezsuita szerzetre és a jezsuiták szállítását irányító, a második levelet író spanyol katonatisztre. ☞

Egy jezsuita naplójából¹⁶⁰

Biztosan állítható, hogy Don Manuel Amat alkirály a spanyol udvar légkörét követve, a korábban onnan érkezett utasításoknak megfelelően járt el. Ennek értelmében a jezsuitáknak tulajdonította mindazt a rosszat, amit beszéltek vagy elkövettek. A jezsuitákkal szembeni ellenségeskedés annyira megerősödött, hogy sokan már nem jöttek el hozzánk. (...) Maguk a bírósági tanácsosok [oidor] egyre csak azt mondogatták, hogy a [jezsuita] rend megszűnik ebben a királyságban. Úgy gondolták, hogy a jezsuiták világi rendként továbbra is Limában maradnak, és ha úgy történik, akkor újra meghívják őket a házukba.

1767. augusztus 20-án, Buenos Airesen keresztül Limába érkezett a [jezsuiták] száműzetésére vonatkozó rendelet. Az alkirály az említett hónap 22-én elrendelte, hogy szereljék fel a San José nevű hadihajót egy, a Mexikói-öböl felé kilenc hónapig tartó utazásra. (...) Miközben a hajót ellátták a szükséges ellátmánnyal, Amat alkirály a rendeleteket nagyon óvatossan és feltűnést kerülve hajtotta végre. Szeptember 8-án az alkirályi házaspár a bírósági tanácsosokkal együtt részt vett Monserratban, a Benedek-rendiekhez tartozó kis templomban tartott ünnepségen. Az alkirály, hogy még csillogóbbá tegye az egyházi eseményt, meghívta a teljes hadsereget, és így vett részt az ünnepségen. Vecsernye után az alkirály beszállt a hirtőjába, odahívta magához a tábornokát, és megparancsolta, hogy irányítsa a sereget a palotájához, ahol frissítővel kíván kedveskedni a katonáknak, valamint remek szórakozással szeretné őket meglepni. Hajnali kettőkor az alkirály elrendelte, hogy serege, kapitányaikkal az élén, szakaszokban vonuljon fel. (...) Öccellenciája megjelent a téren, és személyesen osztotta szét a katonákat, szigorúan elrendelve, hogy engedelmességeskedjenek a bírónak. A Szent Pál Nagykollégium [colegio maximo] élére kinevezte Domingos Orrantia bírósági tanácsost. (...)

¹⁵⁸ 1 párizsi icce: 2 pint.

¹⁵⁹ A jezsuitákat 1767-ben űzték ki Spanyolországból, ahonnan 1660, Amerikából pedig 1396 jezsuitának kellett távoznia.

¹⁶⁰ A részlet a Szent Pál Nagykollégium ismeretlen jezsuita szerzetesének naplójából való.

A menetelés megkezdése előtt minden katona – összesen 80-an – kapott tíz töltényt szakállas puskánként, azzal az utasítással, hogy parancs elhangzása esetén azonnal löjjen. A sereg teljes csendben menetelt, anélkül hogy tudta volna, mi a vállalkozás célja. Az alkirály úr a térről az érseki palotához ment, hogy ismertesse az érsekkel utasításait, és intézkedéseikhez kérje tőle a szent hely beleegyezését. (...) Hajnali négykor egyikük megkondgatta a kapun található kis harangot. Azonnal megjelent a kapuőr és megkérdezte, miben állhat szolgálatukra. Azt válaszolták, hogy egy papot kérnek egy nagyon sürgős gyónásra. Mindjárt hívom, mondta a szerzetes kapuőr. (...) Alighogy kinyitotta az ajtót, hogy Luis Oteiza atya kímehessen társával, amikor az utóbbinak egy szuronyt szögeztek a melléhez, amellyel megállították, és megparancsolták neki, hogy menjen vissza. Engedelmeskedett, és vele együtt bementek (...) a katonák. A bírók bezáratták a kaput, és a bírósági tanácsos eltette a kapukulcsot. Közben a katonák letartóztatták a szobákban tartózkodó embereket, a városi előjáró száz emberrel az udvar felé ment, ahol a szerzetes előjáróknak [padre procurador] volt a szálláshelyük. Elkérték a pénzesláda és a hivatalok kulcsait, és eközben a katonákat a belső kápolna kapujához vezették, ahol találkoztak a provinciális és a rektor atyával, akik már átadták a bírónak a lakhelyüket, a ház, a levéltár, a templom és a sekrestye kulcsaival együtt.

Ekkor a bírósági tanácsos (...) úgy döntött, hogy a közösség azonnal menjen a kápolnába. Én elhagytam a szobámat. (...) A kiszögellések, lépcsők, udvarok és a kollégium tele katonákkal, akiknek a kezében szablya és szuronyos puská volt. [A metódus a következő volt:] A szerzetes elhagyta lakószobáját, az őrzetők egyike elkérte tőle a szoba kulcsát, és két katona a kápolnába vezette őt. Hívták a Szent Márton Nemesei Királyi Kollégium lakóit is, amely a nagykollégium közelében helyezkedett el. A sereg elvezette őket, csak breviárium volt a kezükben, még váltás ruhát sem engedélyeztek nekik. A bíró fel akarta olvasni a rendeletet, de a szíve annyira elszorult – ő mondta –, amikor együtt látta azokat a jezsuitákat, akiknek évekkel ezelőtt tanítványukként védte az oktatási szerepét, s mivel valamennyi tudományban a legjobb tanárokként tisztelte őket, képtelen volt felolvasni a rendeletet. Egy kis idő elteltével megpróbálta felszavakkal megvigasztalni az embereket, hogy senkinek nem lesz semmi baja, fellélegzett, lenyugodott, és odaadta az írónak a rendeletet. Kötelességérzete legyőzte a jezsuiták iránt érzett szeretetét. Miután felolvasták a rendeletet, a provinciális atya valamennyi alattvalója nevében kijelentette, hogy teljes mértékben aláveti magát, és elfogadja a rendeletben foglaltakat. A legnagyobb érzelimkitörést a jezsuitákban nem az okozta, hogy levették könyveiket a polcokról, hogy elvették irataikat, amelyeken annyit dolgoztak, hogy megfosztották őket egyéb egyházi értékektől, hogy elbarikádózták a lépcsőházat, sem a kalapácsok zaja, amelyekkel beszögeztek az utcára nyíló ablakokat, sem a kártyázás, amellyel a katonák szórakoztatták magukat, még az sem, hogy nem végezheték el a szükségleteiket anélkül, hogy két szuronyos katona ne lett volna mellettük. A legnagyobb érzelimkitörést az az alkirályi rendelet váltotta ki bennünk, amely egy világi egyházi emberre, nem valamelyik jezsuitára bízta a szent hely, azaz a templom és a belső kápolna felszámolását, mert nekik megtiltották, hogy [misét] celebráljanak.

Itt az ideje, hogy beszéljünk a jezsuiták feltételezett kincseiről. A nagykollégiumban e terv kivitelezése érdekében nagy szorgalommal jegyzéket készítettek valamennyi helységről, és 700 pesót találtak abból a 2500 pesóból, amelyet nemrég az előjáró atya kért kölcsön a Szent Xavier Kollégiumtól a napi kiadások és sürgősen visszafizetendő adósságok fedezésére. A jelenlevők hallgatása árulkodott a leginkább arról, hogy [a jelenlevők] és az alkirály nyilvánvalóan tévedtek, amikor arra számítottak, hogy csak a Szent Pál Nagykollégiumban 30 millió pesót fognak találni.

A jezsuitákkal való együttérzésről teljes bizonyossággal tudomást szerzett az alkirály, mivel a nemesség nem jelent meg a sétányon. Ezért az alkirály a lovas őrével küldött egy levelet, amelyben az összes nemesnek és nemesasszonynak elrendelte, hogy továbbra is folytassák szokásos sétájukat az úton, mintha mi sem történt volna, ha nem akarják, hogy

őket a jezsuitákkal szimpatizáló és Ófelségével szemben álló lázadóknak tekintték. A nemesurak és nemes hölgyek összegyűltek, és határozottan úgy döntöttek, hogy nem jelennek meg az említett sétányon, amíg a jezsuitákat a Szent Pálban fogva tartják. Az alkirály félt a zavargásoktól, és elrendelte, hogy hat napon keresztül – amíg a jezsuitákat nem távolítják el Limából – halálbüntetéssel sújtanak mindenkit, aki naplemente után négy órával Lima utcáin sétál. Lezáratta a nagykollegium körüli összes mellékutcát, és kettős őrzéssel őriztette ezt a területet mindaddig, amíg a hajó fel nem szedte a horgonyt.

P. Casimiro Bohórquez [perui jezsuita] levele don Pablo Matuténak (1767. december 4.)

Kedves Uram, Barátom és Gazdám! Hogy szavam ne feledjem, mivel az itteni kényelmetlen körülmények nem biztatnak levélíráásra, előző hó 30-án, 32 nap hajózás után érkezünk meg ebbe a kikötőbe. A nagy tömeg sok kényelmetlenséget okozott, mivel az emberek egymás hegyén-hátán voltak [a hajón]. A tengeribetegség általános volt, engem jobban megviselt, mint másokat. Sok napon át nem tudtunk más ételt magunkhoz venni, mint egy tál levest, de ezt is sokszor visszaöklendeztük. De ezen már túl vagyunk. Ami most igazán nyugtalanít, az az utazás hátralevő része, amely kellemetlennek, veszélyesnek és hosszúnak ígérkezik. Ebben a kikötőben úgy tettük magunkat rendbe, hogy partra se szállhatunk. Chile elnöke, miután értesült a minket övező közönyről és hiányzó ruháinkról, nagy mennyiségben küldött ruhaneműt, hogy mindenki hozzájuthasson az öt megillető darabhoz. Az élelem beszerzése már nehezebb feladatnak bizonyult, gondolom, a későbbiekben ugyanígy lesz. Azt mondták még az ottaniak, hogy [itt] dűskálnak a csokoládében, valójában csak nagyon kevés van. Ki hitte volna! 15 nappal a kikötőbe érkezésünk előtt még csak egy tál zapayotököket és egy tál babot kaptunk ebédre és vacsorára. Ezt a megpróbáltatást csak a tapasztalt emberek tudják méltóképpen elviselni. Ezért, a jövőben a rosszabbtól tartva, összeálltunk Sanvicentével és még két barátunkkal, hogy közös konyhát hozunk létre, nyelvet, sonkát, sajtot stb. szerezzünk be. (...) Szörnyű gyötrelmek. Elmúlt ez is, más is. Mihelyt megérkezünk Cádizba, írni fogok Don Pablo Olavidének, hogy közbenjárásával vissza tudják kerülni Peruba. Ha ez sikerül, akkor törekszem arra, hogy mindig Bartolomé [a címzett testvére] mellett maradjak, és vele együtt dolgoznék visszatértemig, vagy kívánám az ő hazautazásának idejét, hogy együtt jöhessünk vissza. Bármilyen történe, mindig uraságod akarata és kedve szerint lesz, akinek az irántam tanúsított jó cselekedeteit bevestem és mindig be fogom vésni a szívembe. Már hallottunk Patino szerzetes száműzetéséről is, aki elutazásuk napján előszóban is kiállt a jezsuiták mellett.

Isten vele, barátom, aki a jelenlegi nehéz helyzetben az egyetlen vigaszom.

Alonso Carrió de la Vandra [spanyol katonatiszt] levele San Isidro grófnak és körének (1767. december 18.)

Tisztelt Uraim! Valparaisóból frok ennek a tiszteletre méltó társaságnak, amellyel részleteiben szeretném megismertetni, hogy mi történt eddig az El Peruano hajón az első megállásig. Október 28-án, napfelkeltekor kihajózott ez a szent, megjelölt¹⁶¹ szállítmány. A legfontosabb személyeket a középső kabinban helyezték el, a többiek a fedélközön. Volt olyan ember, aki komikus tudatlanságról és ösztönességről tett tanúbizonyságot a kapitány és az én jelenlétemben, és sajnálatot váltott ki belőlünk. Bejött a főkabinba, egy kis matracot hozott magával, és amikor szabad helyet pillantott meg a sarokban, odatette a fekvőhelyét s ráült. Így elmúlt az ijedsége, amelyet [az itteni] lakhelyének szűkössége és sötétsége okozott. A többiek egy ruhával a kezükben és a breviáriummal a másikban jöttek fel

¹⁶¹ Racional: a zsidó főpapok mellkasán viselt négyszög alakú és tizenkét drágakövel díszített anyagot hívják így spanyolul.

a hajóra. Néhány segítőkész tiszt ki akarta venni a kezükből a breviáriumot, hogy kényelmesebben jöhessenek fel. Ők ijedten elejtették a ruhájukat, és elkeseredetten védelmezték tulajdonukat. Úgy tűnt, mintha bírósági idézésre mentek volna, ahol lemeztelenítik őket. Ez az eset nemcsak egy-két fiatallal történt meg, hanem volt egy öreg magiszter, aki maga vetette le a ruháját, amivel sajnálkozó nevetést váltott ki. Sokuknak nehéz volt elhinni, hogy mi spanyolok vagyunk és katolikusok. Isten akarta úgy, hogy aznap szélcsend miatt nem lehetett vitorlát bontani, és volt elég idő arra, hogy elhelyezkedjenek és csillapodjon a félelmük. Ezen az éjszakán a többségnél kitört a tengeribetegség, amely 7 vagy 8 napig tartott.

A társaság szerzetes papjaival nem volt különösebb gond, csak öten gyengélkedtek. Közülük három a szárazföldön maradt, hogy gyógyulásuk után kövessék sorsukat. Ők nagyon hasonlítanak a többi rend szerzeteseihez, bár észrevettem, hogy kissé naivak, ami a többi rend szerzeteseire egyáltalán nem jellemző. De végül is azt kell mondanom, hogy igen nehezen kezelhető szállítmány ez. Biztosíthatom Önöket, hogy sokkal szívesebben irányítanék egy regimentnyi katonát. A mai napig, az éjszaka leple alatt csak egy ember, egy Barragán nevű coadjutor szökött meg a kikötőben. (...)

(*Historia de España* XIII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1986. 356–361.)

(Sebestyén Éva fordítása)

☞ A SZABADSÁG FIAINAK ÖSSZEFOGÁSA A TEARENDELET ELLEN (1773)

A Szabadság Fiai (Sons of Liberty) eredetileg 1765-ben, az illetéktörvény (lásd Az illetéktörvény) elleni tiltakozási hullám során a bostoni Samuel Adams (1722–1803) kezdeményezésére létrejött szervezet volt az amerikai gyarmatokon. Tüntetésekkel, olykor erőszak alkalmazásával is megfélemlítették az illetékbevégeket árusító brit ügynököket. Az alábbi dokumentumot már a bostoni teadélutánt követően bocsátották ki 1773. december 15-én New Yorkban. A gyarmatosok jogaiba ütközőnek minősíti az 1773. májusi, a tea forgalmára vonatkozó törvényt, s foganatosítása esetére határozott lépéseket helyez kilátásba. (K. L.) ☞

(...)

Egy szabad nép szabadságának és biztonságának elengedhetetlen feltétele az, hogy nem vetnek ki rájuk adót a maguk vagy a képviselőik beleegyezése nélkül. Mert „Miféle tulajdon az, amit másnak joga van elvennie, amikor csak tetszik?” Az előző elv az angolok megkérdőjelezhetetlen joga, amelynek biztosítására milliókat költöttek, és ezek életét áldozták. És mégis, az egész világ megdöbbenésére és Amerika fájdalomra, Nagy-Britannia alsóháza, miután hatályon kívül helyezte az emlékezetes és gyalázatos illetéktörvényt, visszavette az amerikai gyarmatokra vonatkozó adókievetési jogkört, és ragaszkodva hozzá, mint a parlamenti főhatalom szükséges tartozékához, rendeletet hozott Ófelsége uralkodásának hetedik évében, melyben vámot vet ki az 1767. november 20. után „Nagy-Britanniából bármely amerikai gyarmatra vagy telepre importált” üvegre, festékre, papírra és teára. Ezt a rendeletet a főrendek egyetértését követően a király is jóváhagyta. A szóban forgó rendelet által tehát éppen azok, akik emberemlékezet óta gyakorolhatják azt a jussukat, hogy parlamenti képviselőjükön keresztül szabad akarattuk és kedvünk szerint adhatják oda vagy vonhatják meg a koronától segélyüket vagy támogatásukat, most megtagadják amerikai felebarátaitól ugyanannak a jognak az élvezetét. Minthogy pedig ez a megtagadás és a rendelet végrehajtása szolgátságba taszításunkat jelentené, és aláásná szabadságunk alapja-

it, minek révén azon felebarátaink és alattvalóitársaink szolgáláivá lennénk, akik nem születnek nagyobb szabadságra, mint az amerikaiak, e város kereskedői és lakosai a régi amerikai gyarmatok kereskedőivel és lakosaival közösen egyezsége jutottak abban, hogy véglegesen felfüggesztik a Nagy-Britanniával folytatott kereskedést, amíg a fent említett rendeletet mindenestül vissza nem vonják. Ez az egyezség olyan nagy kárt okozott Anglia iparosainak, hogy többen munka nélkül maradtak. Elégedetlenségük lecsillapítására és megélhetésük biztosítására a Parlament 1770-ben hatályon kívül helyezte a vámrendelet üvegre, festékre és papírra vonatkozó részét, meghagyta viszont a teavámost, annak a jeleként, hogy a parlament fenntartja velünk szemben az adókievítés jogát. (...) Ezért, hogy a leginkább rettegett szerencsétlenségnek – a szolgaságnak és velejáróinak – elejét vegyük, mi, az aláírók, a szabadság iránti tisztelettől vezérelve, s készen minden rendelkezésünkre álló törvényes erőfeszítés megtételére, hogy meggyőztük e veszedelmes tervet és örökösen hagyjuk utódainknak a szabadság áldásait, melyeket elődeink hagytak ránk, és hogy hozzájáruljunk a veszélybe sodort közös amerikai szabadságjogok védelméhez, ezen fontos célokért *New York fiai* néven és címen egyesülünk, és becsületünkre fogadjuk egymásnak, hogy a következő határozatokat hűségesen megtartjuk, és végrehajtjuk:

1. Határozat: Aki segítséget nyújt, felbujtóként vagy bármilyen módon közreműködik abban, hogy erre a gyarmatra bárholnan tea érkezzék, amíg az a brit parlament határozata szerint amerikai jövedelemszerzés céljából vámkötelezettség alá esik, az az amerikai szabadságjogok ellenségének minősül.

2. Határozat: Aki bármilyen módon segíti vagy támogatja a fent említett vámkötelezettség alá eső tea kirakodását bármilyen hajóról vagy bárkáról, illetve annak fuvarozását, továbbá házat, raktárt, pincét vagy egyéb helyet ad bérbe a tea tárolására, az az amerikai szabadságjogok ellenségének minősül.

3. Határozat: Aki a fent említett vámkötelezettség alá eső teát eladja, megveszi vagy bármilyen módon hozzájárul az adásvételéhez, illetve részes vagy felbujtó ilyen teának a városból való elfuvarozásában szárazföldi vagy vízi úton, mindaddig, amíg a III. György 7. évében kibocsátott 46. cikkelyt, közismert nevén a vámrendeletet¹⁶² hatályon kívül nem helyezik, az az amerikai szabadságjogok ellenségének minősül.

4. Határozat: Függetlenül attól, hogy a rendeletben megszabott teavámok fizetése Nagy-Britanniában vagy Amerikában esedékes-e, azok egyformán sértik szabadságjogainkat.

5. Határozat: Aki ezeket a határozatokat megszegi, azzal nem tárgyalunk, nem foglalkoztatjuk, és minden érintkezést megszakítunk vele.

(*English Historical Documents IX*. Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 776–778.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

☞ A GYARMATI JOGOK ÉS SÉRELMEK NYILATKOZATA (1774)

Az 1774. szeptember 5-én összeült első amerikai kontinentális kongresszus szeptember 7-én bizottságot jelölt ki, hogy fogalmazza meg a gyarmatosokat megillető jogokat, s állapítsa meg az ezeken esett sérelmeket és orvoslásuk módját. A bizottság által október 1-jén kibocsátott dokumentum többen tükrözi az amerikai vezetőknek a függetlenség eszméjének megszületése előtti álláspontját: a gyarmatosok a Brit Birodalom egyenrangú polgá-

¹⁶² A pénzügyekért felelős Charles Townshend kezdeményezésére 1767-ben kibocsátott törvény (Revenue Act), mely vámost vetett ki a gyarmatokra a hajózási törvények értelmében csak Angliából importálható cikkekre (üveg, ólom, papír, festék, tea).

rai, melynek „alkotmánya” – az íratlan angol alkotmány ősi alapelvei és a természetjog – régebbi keletű, mint az anyaországban a 18. században kialakult parlamenti szuverenitás; kormányzásukat erre az alapra kell tehát visszahelyezni. (K. L.) ➤

(...)

Az észak-amerikai angol gyarmatok lakóit a természet megváltoztathatatlan törvényei, az angol alkotmány alapelvei, valamint több okirat és szerződés szerint a következő jogok illetik:

1. Határozat: Joguk van az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz, és soha nem engedték át semmiféle főhatalomnak azt a jogot, hogy bármelyikkel is beleegyezésük nélkül rendelkezzen.

2. Határozat: Őseinket, akik először települtek ezekre a gyarmatokra, az anyaországból való kivándorlásuk idején az Angol Királyság területén a szabad és honos alattvalók összes jogai, szabadságjogai és mentességei megillették.

3. Határozat: Kivándorlásukkal semmiképpen sem játszották el, adták föl vagy veszítették el ezen jogaik egyikét sem, hanem őket mindig is megillette, és leszármazottaikat megilleti ma is, mindazok gyakorlása és élvezete, amelyek gyakorlását és élvezését a helyi és egyéb körülmények lehetővé teszik.

4. Határozat: Az angol szabadság és minden szabad kormányzás alapja a nép részvételi joga a törvényhozásban. Mivel az angol gyarmatoknak nincs képviselőjük, és sajátos helyzetüknel fogva nem is tudják megfelelően képviseltetni magukat a brit parlamentben, ezért különböző tartományi gyűlésekben, ahol egyedül van mód képviselői joguk megőrzésére, jogosultak minden adózási és belső igazgatási ügyben szabad és kizárólagos törvényhozásra, ami egyedül csak uralkodói érvénytelenítés hatálya alá esik, oly módon, hogy eddig is történt és szokásban volt. Ám tekintettel az ügy sürgető szükségességére és a két ország kölcsönös érdekére, örömmel adjuk beleegyezésünket a brit parlament törvényeinek olyan *bona fide* joghatályához, mely a külkereskedelmünk szabályozására korlátozódik, annak érdekében, hogy a birodalom egészének kereskedelmi előnyeit és egyes tagjainak kereskedelmi hasznát az anyaország számára biztosítsa; kizárva bármilyen, azzal a céllal fogant belső és külső adókitétési elképzelést, hogy az amerikai alattvalóktól azok beleegyezése nélkül jövedelemhez jusson.

5. Határozat: Az egyes gyarmatokat megilleti az angol szokásjog, különösen pedig az a nagyszerű és felbecsülhetetlen előjog, amely lehetővé teszi, hogy e jogrendszer értelmében szerint a velük egyenrangú helybéliek ítélkezzenek felettük.

6. Határozat: Jogosultak azon angol törvények hasznának élvezetére, amelyek a gyarmatosítás idején érvényben voltak, s amelyeket a különféle helyi és egyéb körülményeikhez alkalmazhatónak találtak.

7. Határozat: Hasonlóképpen, őfelsége gyarmatait megilletik azok a mentességek és előjogok, amelyeket a királyi oklevelek biztosítanak és erősítenek meg számukra, vagy amelyeket a tartományi jogrendszerek nyújtanak nekik.

8. Határozat: Joguk van békésen összegyűlni, sérelmeiket megvitatni és petíciót küldeni a királynak, és ezzel kapcsolatban bármilyen eljárás, betiltó nyilatkozat és állásfoglalás törvénytelen.

9. Határozat: Állandó hadsereg állomásoztatása ezeken a gyarmatokon békeidőben az illető gyarmat törvényhozásának hozzájárulása nélkül törvénytelen.

10. Határozat: A jó kormányzáshoz nélkülözhetetlen és az angol alkotmány szerint alapvetően szükséges, hogy a törvénykezés összetevői elkülönüljenek egymástól; ezért az a gyakorlat, mely szerint a különböző gyarmatok törvényhozását a korona által bármikor visszahívható tanács végzi, alkotmányellenes, veszélyes, és ártalmas az amerikai törvénykezés szabadságára nézve. (...)

[A továbbiakban a dokumentum felsorolja az említett jogokat sértő törvényeket, és visszavonásukat sürgeti.]

(*English Historical Documents IX.* Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955. 805–807.)

(Nikowitz Márkó fordítása)

➤ AZ AMERIKAI GYARMATOK FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZATA (1776)

Az amerikai közvélemény még a helyi angol erővel való fegyveres konfliktus kibontakozása (1775 áprilisa) után is vonakodott a teljes szakítástól Nagy-Britanniával.¹⁶³ A közhangulat alakulására 1776 elején jelentős befolyást gyakorolt Thomas Paine (1737–1809) Common Sense (Józan ész) című röpirata, mely a parlament mellett III. György (1760–1820) felelősségét és a függetlenség elkerülhetetlenségét hangsúlyozta. Rövidesen megkezdődött az angol katonai és polgári igazgatás képviselőinek visszavonulása és – a kongresszus 1776. májusi javaslata nyomán – a gyarmati alkotmányok kidolgozása. 1776. június 7-én Richard Henry Lee (1732–1794) virginiai küldött indítványozta a kongresszusban, hogy a kolóniák nyilvánítsák ki szabadságukat és függetlenségüket. Dél-Carolina és Pennsylvania ellenkezésének legyűrése után bizottságot jelöltek ki ennek megszövegezésére, amiben a főszerepet a bizottság elnöke, Thomas Jefferson (1743–1826) játszotta. A nyilatkozatot a kongresszus július 4-én fogadta el; ugyanezen a napon brit csapatok szállták partra New York államban, s megkezdődött a valódi háború. ➤

Az Amerikai Egyesült Államok Nyilatkozata
(Philadelphia, 1776. évi július hó 4-én)¹⁶⁴

Midőn a történelmi események folyamán valamely nép számára szükségessé válik, hogy feloldja ama politikai kötést, mely egy másik néppel összefűzte, és elfoglalja a föld hatalmai között azt a különálló és egyenrangú helyet, amelyre a Természet és a Természet Isteneinek törvényei feljogosítják, az emberiség véleménye iránti illő tisztelet megköveteli, hogy a nyilvánosság elé tárja azokat az okokat, melyek az elszakadásra készítetik.

Magától értetődőnek tartjuk a következő igazságokat; hogy minden ember egyenlőnek van teremtvé, s hogy a Teremtő mindannyiukat felruházta bizonyos [velük született] elidegeníthetetlen jogokkal, melyek közé tartozik az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez való jog; hogy ezen jogok biztosítására az emberek között kormányzatok alakultak, melyeknek jogos hatalma a kormányzottak beleegyezéséből fakad; hogy valahányszor valamely kormányforma e célokat veszélyezteti, a népek jogában áll azt megváltoztatni vagy megsemmisíteni és új kormányzatot alkotni, mely olyan elveken épül fel és hatalmai olyan módon vannak megszervezve, ami a legalkalmasabbnak látszik arra, hogy a nép biztonságát és boldogulását lehetővé tegye. A józanság kétségkívül arra int, hogy régóta fennálló kormányzatokat csekély és átmeneti okok miatt nem szabad megváltoztatni; és ennek megfelelően a tapasztalat is azt bizonyítja, hogy az emberiség inkább hajlandó tűrni, ameddig csak tűrhetőek a csapások, semmint hogy a megszokott formák felszámolásával helyezzék vissza magukat jogaikba. Ám ha a visszaélések és túlkapások hosszú sora [bizonyos időtől kezdve] mindig ugyanazt a célt követve elárulja a szándékot, hogy a korlátlan zsarnokság igájába akar-

¹⁶³ Vö. fenn a határozott hangvételű, de a gyarmatosok jövőjét az angol alkotmányosság keretein belül elképzelő *Gyarmati jogok és sérelmek nyilatkozatával*.

¹⁶⁴ A csak Jefferson tervezetében szereplő, a Nyilatkozat szövegéből kihagyott vagy megváltoztatott részleteket zárójelben közöljük.

ják őket hajtani, akkor joguk, sőt kötelességük, hogy lerázzák magukról az ilyen uralmat, és jövőbeli biztonságuk érdekében új őrzőkről gondoskodjanak. Ilyen volt a gyarmatok türelmes szenvedése; s így kényszerítte őket most a szükség korábbi kormányzati rendszerük [mellőzésére] megváltoztatására. Nagy-Britannia jelenlegi királyának története nem más, mint [a szünet nélküli] ismételt sérelmek és hatalmi túlkapások története [s ezek közt nem látni olyan ténykedést, mely a többi esemény egyöntetű folyamának ellentmond, hanem], melyek mind azt a közvetlen célt szolgálják, hogy ezen államok fölött korlátlan zsarnokságot létesítsenek. Ennek bizonyítására hadd tárjuk e tényeket a pártatlan világ szeme elé [s e tények igazságáért mi semmi magyarázástól be nem szennyezett becsületünkkel felelünk]:

megtagadta hozzájárulását oly törvényekhez, melyek a közjó számára felettébb üdvösek és szükségesesek voltak;

megtiltotta kormányzóinak, hogy meghozzanak közvetlen s égetően fontos törvényeket, hacsak nem függesztik fel hatálybalépésüket mindaddig, amíg meg nem érkezik az ő hozzájárulása; s miután így felfüggesztették őket, ő teljesen elmulasztotta, hogy foglalkozzék velük;

megtagadta, hogy jóváhagyjon más törvényeket, melyek népes körzeteknek hasznára lettek volna, hacsak az érintettek nem mondanak le a törvényhozásban való képviselőik jogáról, mely számukra felbecsülhetetlen értékű, s csak a zsarnok számára félelmetes; törvényhozó testületeket szokatlan, kényelmetlen és állami levéltáraiktól távoli helyekre hívott össze abból a kizárólagos célból, hogy kifárasztja s intézkedéseivel szemben engedékennyé tegye őket;

ismételten [és állandóan] népképviselőket oszlattott fel, mert ezek férfias szilárdsággal szembeszálltak a nép jogai ellen irányuló támadásaival;

az ilyen feloszlatások után hosszú ideig ellenszegült az új választásoknak, s ezáltal a törvényhozó hatalom, melyet lehet megsemmisíteni, ismét a nép egészére szállt vissza, hogy gyakorolja azt; mialatt az államnak a külső támadások és belső megrázkódások minden veszélyével szembe kellett néznie;

megkísérelte ezen államok lakosságának növekedését korlátozni; ebből a célból akadályozta az idegenek honosítására vonatkozó törvények érvényesítését, megtagadta más, a bevándorlást elősegítő törvények meghozatalát, és az új birtok szerzésének feltételeit is megnehezítette;

megbénította az igazságszolgáltatást [egyes államokban annak teljes megszüntetését is eltűrte], amennyiben megtagadta hozzájárulását olyan törvényekhez, melyek bírói hatalmat létesítettek volna;

bírjainkat, hivatali idejüket, valamint fizetségük mértékét és folyósítását illetően teljesen a saját önkényétől tette függővé;

[önkéntes hatalommal] számos új hivatalt szervezett, a hivatalnokok egész hadát küldte ránk, hogy népünket zaklassa és élősködjék rajta;

békeidőben állandó hadseregeket [és hadihajókat] tartott fenn közöttünk, törvényhozó testületeink hozzájárulása nélkül;

arra törekedett, hogy a katonai hatalmat a polgári hatalomtól függetlenítse és annak fölébe rendlje;

szövetkezett másokkal, hogy olyan joghatóságnak vessenek alá bennünket, mely alkotmányunktól idegen s melyet törvényeink nem ismernek el, jóváhagyva bitorolt törvényhozó hatalmának törvényeit;

hogy nagy csapattesteket szállásoltassanak be hozzánk;

hogy mímelte bírói eljárással védjék meg őket az ezen államok lakosain elkövetett gyilkosságokért járó büntetéstől;

hogy kereskedelmünket a világ minden részétől elválgják;

hogy hozzájárulásunk nélkül adókat vessenek ki reánk;

hogy számos esetben megfosszanak bennünket az esküdtbíráskodás előnyeitől;
 hogy a tengerentúltra vitessenek bennünket azért, hogy állítólagos vétségekért bíróság elé állítsanak;

hogy az egyik közeli tartományban az angol törvényhozás szabad rendszerét felszámolják, ott önkényuralmat vezessenek be s kiterjesszék határait, úgyhogy az egyszerre szolgáljon e gyarmatokon [s államokban] a hasonló korlátlan uralom bevezetésének mintájaként és alkalmas eszközeként;

hogy szabadságleveleinket elvegyék, legértékesebb törvényeinket eltöröljék, s kormányformáinkat alapjában megváltoztassák;

hogy törvényhozó testületeinket felfüggeszszék, s önmagukat ruházzák fel azzal a hatalommal, hogy számunkra minden lehetséges ügyben törvényt hozzanak;

lemondott az itteni kormányzásról azáltal, hogy [kormányzóit visszarendelte és minket minden alattvalói kötelességtől felszabadítva] kinyilvánította: nem élvezzük védelmet, s háborút indított ellenünk;

zsákmányt szedett tengereinken, feldúlta partvidékünket, felgyújtotta városainkat, irtotta népünket;

most idegen zsoldosok [skótok és mások] népes hadát hajózza be, hogy bevégezze a halál, a pusztítás, a leigázás művét, melyet már kezdetben oly kegyetlenül és álnokul folytatott, hogy hasonlókat még a barbár korok sem láttak, s ami egy civilizált nemzet fejéhez teljesen méltatlan;

a nyílt tengeren foglyul ejtett polgártársainkat arra kényszerítette, hogy fegyvert ragadjanak hazájuk ellen, s barátaik és testvéreik hóhéraivá legyenek, máskülönben azoknak keze által esnek el;

belső lázadást keltett közöttünk, és megkísérelte, hogy határvidékeink lakosaira rászabadítsa a kegyetlen vad indiánokat, akiknek hadviselésében a szabály köztudottan az, hogy korra, nemre és bármily életmódra való tekintet nélkül mindenkit elpusztítanak;

[Maga az emberi természet ellen indított kérelhetetlen harcot, amennyiben az élethez és szabadsághoz való legszentebb jogait sértette meg egy távoli nép hozzátartozóiban, mely őt soha meg nem bántotta, azáltal, hogy őket elfogta, rabszolgák módjára a földgömb másik felére hurcolta, vagy odaszállíttatásuk alatt nyomorult halálnak tette ki őket; ez a tengeri rablókra valló hadvezetés, mely pogány népeknek is szűgyenére válna. Nagy-Britannia keresztény királyának hadvezetési módja, olyan királynak, aki elhatározta, hogy vásárt nyit, hol embereket fognak venni és eladni. Tiltakozási jogával nem élt, amennyiben minden törvényhozó kísérletet elnyomott, mely ezt a szűgyenletes kereskedést megakadályozni vagy korlátozni akarta. És hogy a gyalázatosságoknak halmaza semmi szokatlan színt ne nélkülözzön, most a hasonló embereket hajtja, hogy ellenünk fegyvert emeljenek, hogy így szerezzék meg maguknak azt a szabadságot, melyektől ő fosztotta meg őket, amennyiben ezek azokat gyilkolják meg, akik ellen ő lázította fel azokat; így fizeti ő meg egy nép szabadsága ellen elkövetett korábbi bűnökkel olyan bűnnel, melyet ő e néppel egy másik nép élete ellen elkövetett.]

Ezen elnyomatások mindegyik főként a legalázatosabban kérvényeztük, hogy orvosolják sérelmeinket, ámde ismételt kérvényeinkre csak újabb sérelem [sérelmek] volt a felelet. Olyan fejedelem, kinek jellemében ily módon kirajzolódik a zsarnok minden vonása, alkalmatlan arra, hogy szabad nép uralkodója legyen [olyan népé, mely szabadnak tartja magát. Az eljövendő korok alig tudják majd elhinni, hogy egyetlen ember vakmerősége rövid tizenkét év alatt elég volt arra, hogy oly széles és nyilvánvaló alapot teremtsen a zsarnokság számára olyan nép felett, mely a szabadság elveiben nőtt és erősödött meg.]

Azt sem mulasztottuk el, hogy brit testvéreinket óvatosságra intsük; időről időre óvtuk őket a kísérletektől, hogy törvényhozásuk által jogtalan fennhatóságot terjesszenek ki ráink [ezekre a mi államainkra]. Emlékeztükbe idéztük kivándorlásunk és itteni letelepe-

désünk körülményeit [s ezek közül egyetlenegyre sem lehetne ilyen igényt alapítani; kivándorlásunk és ideköltözésünk saját vérünk és vagyónunk árán következtek be anélkül hogy Nagy-Britannia gazdasága és hatalma segítettek volna; hogy eltekintve különböző kormányzási formáinktól, közös királyt ismertünk el s tartós szövetség és barátság alapjait raktuk le; de az ő parlamentjüknek való alárendeltség nem képezte a legkisebb alkotórészt sem a mi alkotmányunknak még gondolatban sem, ha a történetnek hitelt lehet adni, és] Természetes igazságérzetükhöz és nagylelkűségükhöz folyamodtunk, s a közös eredetünkől fakadó kötelekre hivatkoztunk, hogy tagadják meg e túlkapásokat, mert ezek [lehetséges] óhatatlanul megszakítanak közöttünk a kapcsolatokat és az összhangot. S az igazságosság és vérokosság hangja náluk is süket fülekre talált [és amikor az alkotmány szellemének megfelelően alkalom kínálkozott arra, hogy tanácskozó gyűléseikből a mi harmonikus megegyezésünk békebontóit eltávolítsák, ezek szabad választás útján újra hatalomra tettek szert. Éppen ebben az időben is megengedik vezérüknek, hogy nem csupán a mi vérközösségünkől való katonáinkat, de skót és idegen zsoldosokat is küldjenek át, hogy nálunk betörjenek, s minket megsemmisítsenek. Ezek a tények egy másik amúgy is elhaló rokonszenvennek a kegyelemdőfést adták meg, és a férfias magatartás azt parancsolja nekünk, hogy érzéstelen testvéreinkkel örökre szakítsunk. Arra kell törekednünk, hogy hozzájuk fűződő előbbi szeretetünket elfeledjük, s úgy tekintsük őket, mint ahogyan az emberiség többi részét is tekintjük: a háborúban ellenségeknek, a békében barátoknak. Együtt szabad és nagy nép lehettünk volna, de a nagy és szabad egyesülés, úgy látszik, méltóságukon aluli. Legyen úgy, ha úgy akarják; a boldoguláshoz és dicsőséghez vezető út előttünk is nyitva áll; rá fogunk erre az útra lépni, tőlük külön, és] Bele kell tehát nyugodnunk a kényszerűségbe, mely választunkat megpecsételi, s úgy kell velük bánnunk, mint ahogy az emberiség többi részével: ellenségeként a háborúban, barátoként a békében.

Ezért mi, az Amerikai Egyesült Államok képviselői az Általános Kongresszuson összegyűlve a világ leghatalmasabb bíróját idézzük tanúnak szándékunk egyenessége mellett, s ezen gyarmatok [államok] jámbor népének nevében és tekintélye alapján [elhárítjuk és megtagadjuk az alattvalói köteleiséget és alárendeltséget Nagy-Britannia királyaival szemben és minden mással szemben, akik erre igényt emelhetnek; mi teljességgel feloldunk minden politikai köteleket, mely eddig köztünk és Nagy-Britannia népe és parlamentje között fennállott, s biztosítjuk ezeket az államokat és] ünnepélyesen közhírré tesszük és kinyilvánítjuk, hogy ezen Egyesült Gyarmatok szabad és független államok, és jog szerint annak is kell lenniük, hogy a brit koronával szemben minden alattvalói köteleiségtől felvannak szabadítva, és minden politikai kapcsolat köztük és Nagy-Britannia között teljesen felbomlott és annak is kell lennie, és hogy mint szabad és független államok teljes hatalommal rendelkeznek arra, hogy háborút viseljenek, békét kössenek, szövetségeket hozzanak létre, kereskedelmi kapcsolatokat teremtsenek, s mindazt megtehessék, amit szabad államok jog szerint megtehetnek. És ezen nyilatkozat támogatására, erősen bízva az Isteni Gondviselés védelmében, kölcsönösen zálogul adjuk életünket, javainkat és szent becsületünket.

[aláírások következnek]

(Colin Bonwick: *The American Revolution*. Charlottesville, University Press of Virginia, 1991. 255–258.)¹⁶⁵

(Kontler László fordítása)

¹⁶⁵ A szögletes zárójelbe tett részeket – amelyek Jeffersonnak a végleges szövegből kihagyott mondatait tartalmazzák – a *Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba*. Összeállította Nagy Lászlóné, szerkesztette Horváth Pál, Budapest, Tankönyvkiadó, 1974 című kötetben közölte; fordításból vettük át.

☞ AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK ALKOTMÁNYA¹⁶⁶ (1787)

A Nagy-Britannia ellen lázadó tizenhárom amerikai gyarmat első alaptörvénye, a kongresszus által 1777-ben jóváhagyott és 1781-ben életbe lépett konföderációs cikkelyek eredményeként laza szövetség jött létre, melynek szorosabbra fűzését az 1780-as évek közepétől mind több vezető politikus szorgalmazta. A philadelphiai alkotmányozó gyűlés negyhavi ülésének után, 1787. szeptember 17-én fogadta el a szövetségi elv, a hatalmak szétválasztása, a képviselői demokrácia és a népszuverenitás alapelvein nyugvó dokumentumot, melyet már 1791-ben kiegészítettek a polgári szabadságjogokat rögzítő – amerikai „jogok törvényeként” is emlegetett – első tíz alkotmánymódosítással. Az alkotmány elfogadásához vezető heves vita fontos hagyatékát képezik James Madison (1751–1836), Alexander Hamilton (1755–1804) és John Jay (1745–1829) eredetileg New York-i újságokban megjelent, A föderalista címen összegyűjtött, az alkotmány, főként az erős szövetségi kormányzat mellett érveket felvonultató írásai. Az alkotmány jóváhagyására elsőként Delaware államban került sor (1787. december 7.), életbe akkor lépett, amikor kilencedikként New Hampshire ratifikálta (1788. június 21.); a tizenhárom egykori gyarmat közül Rhode Island volt az utolsó csatlakozó az unióhoz (1790. május 29.). ☞

Mi, az Egyesült Államok népe, abból a célból, hogy tökéletesebb Uniót alkossunk, hogy megalapozzuk az igazságosságot, biztosítsuk a belső nyugalmat, gondoskodjunk a közös védelemről, előmozdítsuk az általános jólétet és megóvjuk a szabadság áldásait a magunk és utódaink számára, elrendeljük és bevezetjük ezt az alkotmányt az Amerikai Egyesült Államok részére.

I. cikkely

1. szakasz. Minden itt megadott törvényhozó hatalom az Egyesült Államok kongresszusát illeti, mely szenátusból és képviselőházból áll.

2. szakasz. A képviselőházat az egyes államok népe által minden második évben választott tagok alkotják; és a választóknak minden államban azon feltételeknek kell megfelelniük, amelyeket az illető állam törvényhozása legnagyobb létszámú ágának választóitól követelnek meg.

Képviselő csak olyan személy lehet, aki betöltötte huszonötödik életévét, hét éve polgára az Egyesült Államoknak, és aki a választás idején annak az államnak a lakosa, amelyben megválasztják.

A képviselőket és az egyenes adókat az ezen Uniót alkotó egyes államok között népességszámuk alapján, arányosan kell elosztani, oly módon, hogy a szabad személyek teljes számához, beleértve a meghatározott ideig katonai szolgálatra kötelezetteket, de kizárva az adót nem fizető indiánokat, hozzáadják az összes többi személy számának háromötödét. A számok tényleges megállapítását az Egyesült Államok kongresszusának első ülése utáni három éven belül, majd minden tízéves időszak eltelével, törvényben meghatározott módon kell elvégezni. A képviselők száma nem haladhatja meg harmincezer személyenként az egyet, de minden államnak legyen legalább egy képviselője; és amíg a pontos számlálást el nem végzik, New Hampshire állam három, Massachusetts állam nyolc, Rhode Island és Providence gyarmat egy, Connecticut öt, New York hat, New Jersey négy, Pennsylvania nyolc, Delaware egy, Maryland hat, Virginia tíz, Észak-Carolina öt, Dél-Carolina öt, Georgia három képviselő megválasztására jogosult.

¹⁶⁶ Az alábbi magyar szöveg támaszkodik Oros Paulina Balabán Péter által módosított fordítására, in: Alexander Hamilton – James Madison – John Jay: *A föderalista*. Budapest, Európa, 1998. 643–658.

Amikor valamelyik állam képviselőjében üresedés következik be, annak végrehajtó szerve írjon ki választásokat az ilyen üresedések betöltésére.

A képviselőház maga választja elnökét és többi tisztségviselőjét; és kizárólagos hatásköre a közjogi felelősség megállapítására tett vádemelés.

3. szakasz. Az Egyesült Államok szenátusa államonként két-két, ezek törvényhozása által hat évre megválasztott szenátorból áll; és mindegyik szenátornak egy szavazata van.

A szenátorok rögtön az után, hogy az első választás eredményeképpen összegyűlnek, három, amennyire csak lehetséges, egyenlő létszámú csoportra oszlanak. Az első csoportba tartozó szenátorok mandátuma a második év, a második csoportba tartozóké a negyedik év, a harmadik csoportba tartozóké pedig a hatodik év leteltével jár le, úgy, hogy a szenátus egyharmadát kétvétenként újra lehessen választani; és ha lemondás vagy más ok miatt üresedés következik be, amikor a tagállam törvényhozásának tevékenysége éppen szünetel, ennek végrehajtó szerve ideiglenesen kijelölhet valakit a törvényhozás legközelebbi üléseig, mely akkor majd betölti az ilyen üresedést.

Szenátor csak olyan személy lehet, aki betöltötte harmincadik életévét, kilenc éve polgára az Egyesült Államoknak, és aki a választás idején annak az államnak a lakosa, amelyben megválasztják.

Az Egyesült Államok alelnöke a szenátus elnöke, szavazati joggal azonban csak szavazategyenlőség esetén rendelkezik.

A szenátus maga választja többi tisztségviselőjét, valamint egy ideiglenes elnököt arra az esetre, ha az alelnök távol van, vagy az Egyesült Államok elnökének hivatalát tölti be.

A szenátus kizárólagos hatáskörébe tartozik a közjogi felelősségre vonás tárgyalásának lefolytatása. Mikor e célból ülésezik, a szenátorok esküt vagy ünnepélyes fogadalmat tesznek. Az Egyesült Államok elnökének felelősségre vonása esetén a legfelsőbb bíróság elnöke látja el az elnöki tiszteket; elmarasztaló ítéletet csak a jelen lévő tagok kétharmadának egyetértésével lehet hozni.

A közjogi felelősségre vonás eseteiben az ítélet nem terjedhet túl a hivatalból való elmozdításon, és az Egyesült Államokban bármilyen megtisztelő, bizalmi vagy jövedelmező hivatal betöltéséből és élvezetéből való kizáráson. Mindazonáltal az elítélt fél ellen törvényesen eljárást lehet kezdeményezni, bíróság elé lehet állítani, ítélettel és büntetéssel lehet sújtani.

4. szakasz. A szenátorok és képviselők választásainak idejét, helyét és módját minden államban annak törvényhozása állapítja meg; de a kongresszus törvénnyel bármikor előírhatja vagy módosíthatja az ilyen szabályokat, kivéve a szenátorok kiválasztásának helyét illetően.

A kongresszus minden évben legalább egyszer összegyűl, és az ilyen összejövetel december első hétfőjén legyen, hacsak a törvény nem jelöl ki más napot.

5. szakasz. A kongresszus mindkét háza maga bírája el saját tagjai megválasztását, minősítését és a választási eredményeket, és ebben az adott ház többsége szükséges a határozatképességhez, de kevesebb tag is elnapolhatja a ház ülést, és felhatalmazást szerezhet arra, hogy az adott ház által megállapított módon és büntetés terhe mellett megjelenésre bírja a hiányzó tagokat.

Mindkét ház meghatározhatja házszabályait, büntetéssel sújthatja tagjait rendbontó magatartásért, és kétharmados többséggel kizárhat tagokat sorai közül.

Mindkét ház naplót vezet tanácskozásairól és azt időről időre közzéteszi, kivéve az olyan részeket, amelyek megítélésük szerint titkosságot kívánnak meg; és az egyes házak tagjainak bármely kérdésben leadott igen vagy nem szavazatát a jelenlévők együtödének kívánságára tüntessék fel a naplóban.

A Kongresszus ülésezése alatt a másik hozzájárulása nélkül egyik ház sem napolhat-

ja el üléseit három napnál hosszabb időre, és nem helyezheti át máshová, mint ahol a két ház ülésezik.

6. szakasz. A szenátorok és képviselők szolgálataikért tiszteletdíjban részesülnek, melyet törvény állapít meg, és az Egyesült Államok kincstára folyósít. Házuk ülésein való részvételük és oda- és visszautazásuk alatt mentesek a letartóztatás alól minden esetben, kivéve a hazaárulást, főbenjáró bünt és a békebontást; és bármelyik házban tartott, bármilyen beszédért vagy vitáért más helyen nem vonhatók felelősségre.

Mandátumának ideje alatt szenátor vagy képviselő nem nevezhető ki olyan, az Egyesült Államok fennhatósága alá tartozó polgári hivatalra, amelyet ezen időszak alatt létesítettek, vagy melynek javadalmazását ez idő alatt felemelték; és az Egyesült Államok bármely hivatalát betöltő személy hivatali ideje alatt nem lehet a tagja a kongresszus egyik háznak sem.

7. szakasz. Az állami bevételekkel kapcsolatos törvényjavaslatokat mindig a képviselőházban kell kezdeményezni, a szenátus azonban egyéb törvényjavaslatokhoz hasonlóan módosításokat terjeszthet elő, illetve a javaslatokat módosítással fogadhatja el.

Minden törvényjavaslatot, melyet a képviselőház és a szenátus elfogadott, be kell mutatni az Egyesült Államok elnökének, mielőtt törvényerőre emelkedne. Ha ő helyesli, aláírja, ellenkező esetben ellenvetéseivel együtt visszaküldi annak a háznak, amelyben kezdeményezték. E ház az ellenvetéseket hiánytalanul bejegyzí naplójába, és hozzálát a törvényjavaslat újabb meg tárgyalásához. Amennyiben az új tárgyalás után a ház kétharmada elfogadja a törvényjavaslatot, az ellenvetésekkel együtt megküldi azt a másik háznak, amely hasonlóképpen újratárgyalja, s ha azt ennek a háznak a kétharmada is helyesli, törvényerőre emelkedik. Ám minden ilyen esetben mindkét házban igennel és nemmel kell szavazni, és a törvényjavaslat mellett és ellen szavazó személyek nevét fel kell tüntetni a két ház naplójában. Ha bármilyen törvényjavaslatot az elnök nem küld vissza a bemutatástól számított tíz napon belül (vasárnapok kivételével), az éppúgy törvényerőre emelkedik, mintha aláírta volna, kivéve, ha a kongresszus elnapolása miatt a visszaküldés nem lehetséges, amely esetben a javaslat nem emelkedik törvényerőre.

Minden rendeletet, határozatot vagy szavazást, melyhez a szenátus és a képviselőház egyetértése szükséges (az elnapolás kérdését kivéve), az Egyesült Államok elnöke elé kell terjeszteni; s mielőtt hatályba lépne, jóvá kell hagynia, ha pedig ez nem történik meg, a szenátus és a képviselőház kétharmados szótöbbséggel törvényerőre emelheti, a törvényjavaslatok esetére előírt szabályoknak és korlátozásoknak megfelelően.

8. szakasz. A kongresszus hatáskörébe tartozik az adók, vámok, illetékek és járulékok kivetése, az adósságok megfizetése és a gondoskodás az Egyesült Államok közös védelméről és általános jólétéről: de minden behozatali vám, illeték és járulék legyen egységes az Egyesült Államok egész területén;

kölcsön felvétele az Egyesült Államok hitelére;

az idegen nemzetekkel, az egyes tagállamok között és az indián törzsekkel folytatott kereskedelem szabályozása;

az Egyesült Államok egész területén az állampolgárság megszerzésének egységes szabályozása és a csőd eljárásra vonatkozó egységes törvények kibocsátása;

pénzérték kibocsátása, azok, valamint a külföldi pénzérték értékének megállapítása, továbbá szabványosítók és mértékek rögzítése;

az állami értékpapíroknak és az Egyesült Államok forgalomban lévő pénzértémeinek hamisítása miatti büntetések foganatosítása;

postahivatalok létesítése és postautak építése;

a tudomány és hasznos művészetek haladásának előmozdítása azáltal, hogy szerzők és feltalálók számára meghatározott időre kizárólagos jogot biztosít fráműveikhez, illetve találmányaikhoz;

a Legfőbb Bíróságnál alacsonyabb rendű bíróságok létesítése;
 a kalózkodás és a nyílt tengeren elkövetett főbenjáró bűnök, valamint a nemzetek jogába ütköző cselekmények meghatározása és megbüntetése;
 a hadüzenet joga, lefoglalási és megtorlási engedélyek kibocsátása, a szárazföldi és tengeri zsákmányolás szabályozása;

hadseregek szervezése és fenntartása, de az erre a célra szolgáló pénzügyi felhatalmazás nem szólhat két évnél hosszabb időszakra;

hajóhad felállítása és fenntartása;

a szárazföldi és tengeri erők irányításának és szervezetének szabályozása;

polgárőrség felállításának elrendelése az unió törvényeinek végrehajtása, felkelések elfojtása, ellenséges betörések visszaverése céljából;

rendelkezés a polgárőrség megszervezéséről, felfegyverzéséről, kiképzéséről és azon részének kormányzásáról, mely az Egyesült Államok szolgálatában vethető be, fenntartva az egyes államok jogát a tisztek kinevezésére és a kongresszus által megállapítottakkal összhangban a polgárőrség kiképzésére;

kizárólagos törvényalkotás bármely ügyben azon, tíz négyzetmérföldet nem meghaladó terület fölött, amelyet az egyes államok átengedtek, a kongresszus pedig elfogadott, mint az Egyesült Államok kormányának székhelyét, és hasonló jogkör gyakorlása minden olyan terület fölött, amelyet az egyes államok törvényhozó testületének hozzájárulása alapján erődítmények, raktárak, hadiszertárak, dokkok és egyéb szükséges épületek létesítésének céljából megvásároltak; végül

mindazon törvények megalkotása, amelyek szükségesek és alkalmasak az előbbi felhatalmazások és minden más, ezen alkotmány által az Egyesült Államok kormányára vagy bármelyik minisztériumára vagy tisztségviselőjére ruházott hatalom érvényesítésére.

9. szakasz. Olyan személyek bevándorlását vagy beszállítását, akiket a jelenleg fennálló tagállamok bármelyike alkalmasnak tart a bebocsátásra, a kongresszus nem tilthatja meg az egyezményolcsáznycadik esztendő előtt, de az ilyen behozatalra személyenként tíz dollárt meg nem haladó adót vagy vám szabható ki.

A Habeas Corpus parancs előjoga nem függeszthető fel, kivéve, ha a lázadás vagy betörés eseteiben a köz biztonsága ezt megkívánna.

Nem lehet a polgári jogokat bírói eljárás nélkül megsemmisítő törvényt vagy visszamenőleges hatályú törvényt kibocsátani.

Fejadót vagy más egyenes adót csakis a fenti rendelkezésekkel összhangban végrehajtott népszámlálás vagy becslés arányában lehet kivetni.

Az egyes államokból kivitt árukra nem lehet adót vagy vámot kivetni.

A kereskedelem vagy az adózás szabályozása nem részesítheti előnyben egyik állam kikötőit sem más államok kikötőivel szemben; s a valamely tagállamba tartó vagy onnan kiinduló hajók nem kötelezhetők arra, hogy egy másik kikötőjét felkeressék, s ott kirakodjanak és vámot fizeszenek.

Az államkincstárból csak törvényes felhatalmazás alapján lehet kifizetést teljesíteni. Az állami költségvetés bevételeit és kiadásait feltüntető beszámolót és mérleget időről időre közzé kell tenni.

Az Egyesült Államok nem adományoz nemesi címeket; és aki az Egyesült Államokban bármilyen jövedelmező vagy bizalmi tisztséget betölt, a kongresszus hozzájárulása nélkül nem fogadhat el semmiféle ajándékot, javadalmazást, tisztséget vagy bármilyen címet királytól, hercegtől vagy idegen államtól.

10. szakasz. Az egyes tagállamok nem léphetnek nemzetközi szerződésre, szövetségre vagy konföderációra; nem bocsáthatnak ki lefoglalási és megtorlási engedélyeket; nem verhetnek pénzt; nem bocsáthatnak ki hitelleveleket; adósságok visszafizetése céljára csak arany és ezüst pénzérméket használhatnak fel; nem hozhatnak visszamenőleges hatályú

vagy bírói eljárás nélkül a polgári jogoktól megfosztó, vagy a szerződések betartását hátrányosan érintő törvényt; és nem adományozhatnak nemesi címeket.

A kongresszus hozzájárulása nélkül a tagállamok nem vehetnek ki kiviteli vagy behozatali illetéket vagy vámot, kivéve ha ez feltétlenül szükséges felügyeleti törvények végrehajtásához; az államok által kivetett behozatali és kiviteli vámok és illetékek tisztá jövedelmét az Egyesült Államok kincstára használja fel; és az ezekre vonatkozó törvények fellett a kongresszus felülvizsgálati és ellenőrzési jogot gyakorol.

A kongresszus hozzájárulása nélkül a tagállamok nem vehetnek ki vámot a tonnartartalomra, békeidőben nem tarthatnak fenn csapatokat vagy hadihajókat, nem léphetnek megállapodásra vagy szerződésre más állammal vagy idegen hatalommal, és nem bocsátkozhatnak háborúba, kivéve a tényleges megtámadtatás vagy a késlekedést nem tűrő közvetlen veszély esetét.

II. cikkely

1. szakasz. A végrehajtó hatalom az Amerikai Egyesült Államok elnökét illeti meg. Tisztségét négy éven át viseli, és az ugyanezen időtartamra választott alelnökkel együtt a következőképpen kell megválasztani.

A törvényhozó testülete által előírt módon minden tagállam kijelöl annyi elektort, amennyi a kongresszusba küldött szenátorainak és képviselőinek együttes száma; szenátort vagy képviselőt, vagy az Egyesült Államokban bármilyen bizalmi vagy jövedelmező tisztséget betöltő személyt azonban nem lehet elektornak kijelölni.

Az elektorok összegyűlnek saját államukban, és titkos szavazással két személyre szavaznak, akik közül legalább az egyik nem ugyanannak az államnak a lakosa. Jegyzékbe veszik mindazon személyeket, akik szavazatot kaptak, akár csak az egyes személyekre leadott szavazatok számát; e listákat aláírásukkal hitelesítik, és lepecsételve eljuttatják az Egyesült Államok kormányának székhelyére, a szenátus elnökének címezve. A szenátus elnöke a szenátus és a képviselőház jelenlétében valamennyi okiratot felbontja, majd megszámlálja a szavazatokat. Az a személy lesz az elnök, aki a legtöbb szavazatot kapta, feltéve, hogy ez a szavazatszám a kijelölt elektorok összlétszámának a többsége; s ha egyenlő több személy szerzett ilyen többséget, és a rájuk leadott szavazatok száma azonos, akkor a képviselőház választja egyiküket elnökké haladéktalanul, titkos szavazással; ha pedig senki sem szerzett többséget, akkor a képviselőház ugyanilyen módon választja meg az elnököt a jegyzék legmagasabb öt helyén szereplő személyek közül. Az elnök megválasztásakor azonban a szavazatokat tagállamonként számlálják, mégpedig úgy, hogy minden állam képviselője egy szavazattal rendelkezik; a határozatképességhez ez esetben az szükséges, hogy az államok kétharmadából legalább egy tag jelen legyen, az elnök megválasztásához pedig valamennyi állam többségének a szavazata kell. Az elnök megválasztása után minden esetben a második legtöbb elektori szavazat birtokosa lesz az alelnök. Ha két vagy több személy egyenlő számú szavazatot kapott, akkor közülük a szenátus választja meg titkos szavazással az alelnököt.

A kongresszus állapíthatja meg az elektorok megválasztásának idejét és az ő szavazataik leadásának napját; mely nap az Egyesült Államok egész területén ugyanaz kell hogy legyen.

Elnökké csak olyan személy választható, aki az Egyesült Államok született állampolgára, vagy a jelen alkotmány elfogadása idején az Egyesült Államok polgára; és csak olyan személy választható e tisztségre, aki betöltötte harmincötödik életévét, és tizennégy év óta az Egyesült Államokban van a lakóhelye.

Abban az esetben, ha az elnököt hivatalából elmozdítják, elhalálozik, hivataláról lemond, vagy többé nem képes ellátni az azzal járó hatáskört és kötelezettségeket, azok az alelnökre hármanak; és a kongresszus törvény által rendelkezhet mind az elnök, mind az

alelnök elmozdításának, halálának, lemondásának vagy hivatalképtelenségének esetére, megjelölve, melyik tisztségviselő működik a továbbiakban mint elnök, és az illető eszerint fog eljárni, míg a gátoló körülmény elhárul, vagy új elnököt választanak.

Az elnök szolgálataért meghatározott időközönként fizetségben részesül, mely nem emelhető és nem csökkenthető azon időszak alatt, amelyre megválasztották, és ez idő alatt nem fogadhat el semmiféle más juttatást sem az Egyesült Államoktól, sem az egyes tagállamoktól.

Hivatalba lépése előtt az elnök az alábbi esküt vagy fogadalmat teszi: „Ünnepélyesen esküszöm (vagy fogadom), hogy az Egyesült Államok elnökének tisztét híven gyakorlom, és legjobb tudásom szerint megtartom, óvom és megvédelmezem az Egyesült Államok alkotmányát.”

2. szakasz. Az elnök a főparancsnoka az Egyesült Államok hadseregének, hajóhadának és az egyes tagállamok polgárőrségének, mikor ezt az Egyesült Államok tényleges szolgálatába szolítja; kikérheti az egyes szakminisztériumok legfőbb tisztségviselőjének írásbeli véleményét bármilyen, tisztük kötelességeivel összefüggő kérdésben, és a közjogi felelősségre vonás esetét kivéve hatalmában áll az Egyesült Államok ellen elkövetett bűncselekményekért kirott büntetés felfüggesztése és a megkegyelmezés.

Az elnöknek hatalmában áll, hogy a szenátus tanácsával és hozzájárulásával nemzetközi szerződéseket kössön, feltéve, ha ezzel a jelen lévő szenátorok kétharmada egyetért; továbbá kijelöli és a szenátus tanácsával és hozzájárulásával kinevezi a nagyköveteket, más diplomátákat és konzulokat, a legfelsőbb bíróság bíráit és az Egyesült Államok további olyan tisztségviselőit, akiknek kinevezéséről az alkotmány nem rendelkezik másképpen, és akiknek az állását törvényben hozták létre; a kongresszus azonban törvényben egyedül az elnökre, a bíróságokra vagy a minisztériumok vezetőire ruházhatja át azoknak az alsóbb tisztségviselőknek a kinevezését, akikről így találja helyesnek.

Az elnöknek hatalmában áll, hogy a szenátus ülésezésének szünetében bekövetkező minden hivatali üresedést betöltsön a legközelebbi ülésszak végéig szóló ideiglenes megbízással.

3. szakasz. Az elnök időről időre tájékoztatja a kongresszust az Unió állapotáról, és megfontolásra ajánl olyan intézkedéseket, amelyeket szükségesnek és célszerűnek ítél; rendkívüli alkalmakkor összehívhatja mindkét házat vagy azok egyikét, és ha a két ház nem tud megállapodni az elnapolás idejéről, elnapolhatja azokat annyi időre, amennyit megfelelőnek tart; fogadja a nagyköveteket és más diplomátákat; gondot fordít arra, hogy a törvényeket híven hajtsák végre, és kinevezi az Egyesült Államok összes vezető tisztségviselőjét.

4. szakasz. Az Egyesült Államok elnökét, alelnökét és összes polgári tisztségviselőjét közjogi felelősségre vonással el kell mozdítani hivatalából, ha hazaárulásban, vesztegetésben vagy más súlyos bűncselekményben és vétségben bűnösnek találták.

III. cikkely

1. szakasz. Az Egyesült Államok bírói hatalma Legfelsőbb Bíróságot és a kongresszus által időről időre elrendelt és létesített alsóbb bíróságokat illeti. A legfelsőbb és az alsóbb bíróságok bírái egyaránt megmaradnak hivatalukban mindaddig, amíg azt kielégítően látják el, és szolgálataikért meghatározott időközönként fizetségben részesülnek, amelyet hivatali idejük alatt nem lehet csökkenteni.

2. szakasz. A bírói hatalom kiterjed minden olyan, a jog és a méltányosság körébe tartozó ügyre, amely ezen alkotmányból, az Egyesült Államok törvényeiből és az Egyesült Államok nevében megkötött és megkötendő szerződésekből ered; – a nagyköveteket, más diplomátákat és konzulokat érintő valamennyi ügyre; – a tengeri hajózást érintő és a tengeri jog alá tartozó valamennyi ügyre; – olyan jogvitákra, melyekben az egyik fél az Egye-

sült Államok; két vagy több tagállam közötti jogvitákra; – valamely tagállam és egy másik tagállam polgárai közötti jogvitákra; – különböző tagállamok polgárai közötti jogvitákra; – ugyanazon állam polgárai közötti olyan jogvitákra, amelyek különböző államok által engedélyezett földterület igényléséből adódnak; – és egy állam, illetve annak polgárai, valamint külföldi államok polgárai vagy alattvalói közötti jogvitákra.

A nagyköveteket, más diplomatákat és konzulokat érintő, valamint olyan ügyekben, amelyekben az egyik fél valamelyik tagállam, a Legfelsőbb Bíróság elsőfokú joghatósággal bír. Az összes többi előbb említett ügyben a Legfelsőbb Bíróság fellebbezési joghatósággal bír, mind a jog-, mind a ténykérdések tekintetében, a kongresszus megállapította kivételekkel és szabályok szerint.

A közjogi felelősségre vonás eseteit kivéve esküdtszék tárgyal minden bűnügyet; s az eljárást abban az államban folytatják, ahol a bűncselekményeket elkövették; de ha azt nem valamelyik tagállamban követték el, a tárgyalást a kongresszus által törvényben megjelölt helyen vagy helyeken kell megtartani.

3. szakasz. Az Egyesült Államok elleni árulást csak az államok elleni háború indításával, vagy az ellenségeikhez való átpártolással, nekik történő segítségnyújtással és támogatással lehet elkövetni. Árulásért senki nem ítéltethető el anélkül, hogy két tanú ugyanazon feltárt cselekedetre vonatkozó vallomást tenne, illetve a tettes nyilvános tárgyaláson tett beismert vallomása nélkül.

A kongresszus hatáskörébe tartozik az árulás büntetésének megállapítása, de az árulás miatti jogfosztó ítélet nem sújthatja az örökösöket, és a jószágvesztés is csak az elítélt személy életének tartamára szól.

IV. cikkely

1. szakasz. Bármely tagállamban végrehajtott hivatalos cselekmények, kiadott okmányok és bírói eljárások teljes hitellel és hatállyal bírnak a többi tagállamban. És a Kongresszus általános törvényekkel előírhatja az ilyen cselekmények, okmányok és eljárások hitelessége bizonyításának módját és hatályukat.

2. szakasz. Minden tagállam polgárait megilleti az összes többi tagállam polgárainak valamennyi előjoga és kiváltsága.

Olyan személyt, akit valamely tagállamban árulás, főbenjáró bűn vagy más bűncselekmény miatt vád alá helyeztek és elszökött az igazságszolgáltatás elől, és egy másik tagállamban megtalálják, azon állam végrehajtó hatóságának a megkeresésére, amelyből elmenekült, ki kell szolgáltatni és átadni a bűncselekmény tekintetében hatáskörrel rendelkező államnak.

Olyan személyt, aki valamely államban ennek törvényei értelmében katonai szolgálatra vagy munkára köteles, és egy másik tagállamba szökik, ennek semmiféle törvénye vagy rendelkezése alapján nem lehet az ilyen szolgálat vagy munka alól felmenteni, hanem ki kell adni annak a félnek a kérelmére, melyet a szolgálat vagy a munka megillet.

3. szakasz. A kongresszus új tagállamokat vehet fel ebbe az Unióba; de egy új állam sem alkotható vagy alapítható valamely más állam fennhatósága alá tartozó területen; és nem lehet új tagállamot alkotni két vagy több állam, vagy ilyenek részeinek egyesítése útján az érintett államok törvényhozó testülete, valamint a kongresszus hozzájárulása nélkül.

A kongresszus hatáskörébe tartozik, hogy rendelkezék az Egyesült Államokhoz tartozó területekkel és egyéb jószágokkal, és hogy kibocsássa a rájuk vonatkozó szükséges szabályokat és rendelkezéseket; és a jelen alkotmány egyetlen részletét sem lehet úgy értelmezni, hogy az Egyesült Államok vagy bármelyik tagállam igényeit csorbítaná.

4. szakasz. Az Egyesült Államok az Unió minden tagállama számára szavatolja a köztársasági államformát, és mindegyiküket megvédelmezi az ellenséges támadással szemben;

és a tagállamok törvényhozó testületének vagy (amikor a törvényhozást nem lehet összehívni) végrehajtó szervének kérésére a belső erőszakkal szemben.

V. cikkely

Bármikor, amikor mindkét ház kétharmada szükségesnek ítéli, a kongresszus javasolhatja a jelen alkotmány módosítását, illetve az összes tagállamok kétharmad része törvényhozó testületeinek kérésére konvenciót hív össze, hogy javasoljon módosításokat, amelyek mindkét esetben, minden tekintetben a jelen alkotmánynak részeit képezik, mihelyt azokat a tagállamok háromnegyedének törvényhozó testülete, illetve az államok háromnegyed részének konvenciója jóváhagyta, aszerint hogy a kongresszus a jóváhagyás melyik módját javasolja; kikötve, hogy semmiféle, az ezernyolcszáznyolcadik esztendő előtt eszközölt módosítás nem érintheti az első cikkely kilencedik szakaszának első és negyedik bekezdését, és hogy hozzájárulása nélkül egyetlen tagállam sem fosztható meg a szenátusban az egyenlő szavazat jogától.

VI. cikkely

A jelen alkotmány elfogadása előtt vállalt szerződésbeli adósságok és kötelezettségek az Egyesült Államokra a jelen alkotmány értelmében is mind éppúgy érvényesek, mint a Konföderáció értelmében.¹⁶⁷

A jelen alkotmány és az Egyesült Államoknak ennek alapján meghozott törvényei; és az Egyesült Államok hatáskörében kötött vagy kötendő nemzetközi szerződések az ország legfőbb törvényei; és ezek minden egyes tagállamban minden egyes bíró számára kötelezőek, tekintet nélkül az egyes tagállamok alkotmányában vagy törvényeiben foglalt bármilyen ellentétes rendelkezésre.

Az előbb említett szenátorokat és képviselőket, a tagállamok törvényhozásának tagjait és mind az Egyesült Államok, mind a tagállamok végrehajtó szervének és igazságszolgáltatásának tisztviselőit eskü vagy ünnepélyes fogadalom kötelezi a jelen alkotmány megtartására; ám soha semmiféle vallási esküt ne követeljenek meg az Egyesült Államok fennhatósága alá tartozó bármely hivatali tiszttség vagy megbízás betöltésének feltételeként.

VII. cikkely

A jelen alkotmány életbe lépéséhez elegendő, ha kilenc állam konvenciója jóváhagyja, s ezen államok vonatkozásában válik hatályossá.

(George B. Tindall – David E. Shi: *America*. New York–London, W. W. Norton & Company, 1989. A12–A21.)

(Kontler László fordítása)

¹⁶⁷ Ti. a konföderációs cikkelyek értelmében.

A KÖZÖLT SZÖVEGEK LELŐHELYEI

A Dissertation on Parties. In: *The Works of the Late Right Honourable Henry St John, Lord Viscount Bolingbroke. With a Life of Lord Bolingbroke by Dr. Goldsmith* III. London, 1809.

Alberi, E.: *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto.* Ser. III. Vol. 3. Firenze, 1840.

Audisio, Gabriel: *Les Vaudois du Lubéron: une minorité en Provence, 1460–1560.* Association d'études vaudoises et historiques du Luberon, 1984.

Beales, Derek: *Joseph II's Réveries.* In: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 33. 1980.

Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről.* Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1989.

Bericht des schwedischen Gesandten Pufendorf über Kaiser Leopold, seinen Hof und die österreichische Politik 1671–1674. Hrsg. Karl Gustav Helbig, Leipzig, B. G. Teubner, 1862.

Blees, Jakob: *Svenska kolonien vid Delaware 1638–1655.* Stockholm, 1937.

Bonwick, Colin: *The American Revolution.* Charlottesville, University Press of Virginia, 1991.

Brasio, Padre António: *Monumenta Missionaria Africana. Africa Occidentalis* XII. Lisboa, Agencia Geral do Ultramar.

Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde 2. Hrsg. Alfred Arneth, Wien, 1881.

Briefe der Kaiserin Maria Theresia an ihre Kinder und Freunde 3. Hrsg. Alfred Arneth, Wien, 1881.

Catz, Rebecca: *Cartas de Fernão Mendes Pinto e outros documentos.* Lisboa, Editorial Presença-Biblioteca Nacional, 1983.

Charakteristik Josephs II. Eine historisch-biographische Skizze samt einem Anhang der Aussichten in die Regierung Leopolds II, von Johann Pezzl. Wien, bey Johann Paul Kraus, 1790.

Chesterfield, Lord: *Letters.* Ed. David Roberts, Oxford, 1992.

Constant, Jean-Marie: *La société française aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles.* Paris, Ophrys, 1994.

Cornette, Joël – Lemaître, Nicole: *Initiation à l'histoire moderne. Premier semestre: l'Ancien régime. Cours polycopié de l'Université de Paris I.* 1993–1994.

Cornette, Joël: *Histoire de la France: l'affirmation de l'État absolu 1515–1652.* Paris, Hachette, 1993.

Dal carteggio e dai documenti. Pagine di vita di Galileo. A cura di Isidoro del Lungo e Antonio Favaro, Firenze, 1984.

Deregnacourt, Gilles – Poton, Didier: *La vie religieuse en France aux XVIe–XVIIe–XVIIIe siècles.* Paris, Ophrys, 1994.

Dernschwam, Hans: *Törökországi útinapló.* In: Hans Dernschwam: *Erdély Besztercebánya Törökországi útinapló.* Közreadja Tardy Lajos, Budapest Európa Könyvkiadó, 1984.

Deutsche Hofordnungen 2. Hrsg. Arthur Kern, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1907.

Devèze, Michel – Marx, Roland: *Textes et documents d'histoire moderne*. Paris, Société d'édition d'enseignement supérieur, 1967.

Díaz-Plaja, Fernando: *Historia de España en sus documentos. Siglo XVI*. Madrid, 1988.

Dontenwill, Serge: *Une seigneurie sous l'Ancien Régime: L'Etoile en Brionnais, du XVIe au XVIIIe siècle (1575–1778)*. Roanne, Horvath, 1973.

Doutrinas economicas em Portugal. Dir. Armando Castro, Lisboa, Instituto de Cultura Portuguesa, 1978.

English Historical Documents V. Ed. C. H. Williams, Eyre & Spottiswoode, 1967.

English Historical Documents VIII. Ed. Andrew Browning, London, Eyre & Spottiswoode, 1953.

English Historical Documents IX. Ed. Merrill Jensen, London, Eyre & Spottiswoode, 1955.

English Historical Documents X. Ed. D. B. Horn – Mary Ransome, London, Eyre & Spottiswoode, 1957.

Fehl, Philipp: *Veronese and the Inquisition. A Study of the Subject Matter of So-Called "Feast in the House of Levi"*. In: *Gazette des Beaux-Arts* 103. 1961.

Ferté, Jeanne: *La vie religieuse dans les campagnes parisiennes*. Paris, 1962.

Filmer, Sir Robert: *Patriarcha and Other Writings*. Ed. Johann P. Sommerville, Cambridge University Press, 1991.

Fontes rerum Austriacarum II/72. Ferdinand Maass: *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte in Österreich* II. 1770–1790. Wien, Herold, 1953.

Frauenleben im 18. Jahrhundert. Hrsg. Andrea van Dülmen, München, Beck Verlag, 1992.

Fugger-Zeitungen. Ungedruckte Briefe an das Haus Fugger aus den Jahren 1568–1605. Hrsg. Victor Klarwill, Wien–Leipzig–München, Rikola Verlag, 1923.

Gascon, R.: *Grand commerce et vie urbaine au XVIe siècle. Lyon et ses marchands* II. Paris–La Haye, Mouton, 1971.

Glanvill, Joseph: *The Vanity of Dogmatising*. 1661.

Goethe, Johann Wolfgang: *Életemből. Költészet és valóság*. Magyar Helikon, 1965.

Gracianszkij, N. P. – Szkazkin, Sz. D.: *Középkori történeti chrestomathia* III. Budapest, Tankönyvkiadó, 1956.

Grimmelshausen, Johann Jakob Christoffel von: *A kalandos Simplicissimus* I. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.

Haillan, Bernard Girard du: *De l'état et succès des affaires de France*. Paris, 1594.

Harrison's Description of England in Shakespeare's Youth. Ed. F. J. Furnivall. London, The New Shakespeare Society, 1877.

Hexen und Hexenprozesse. Hrsg. Wolfgang Behringer, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988.

Historia de España XI. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1984.

Historia de España XII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1985.

Historia de España XIII. Dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Editorial Labor, S. A. 1986.

Il contratto di mizzadria nella Toscana medievale III. Contrado di Siena, 1349–1518. Appendice: la normativa 1256–1510. A cura di Gabriella Piccini (Accademia Toscana di Scienze e Lettere "La Colombaria", Studi CXXIV), Firenze, 1992. Nr. 230. 374–375; Nr. 232. 377.

Jubainville, H. d'Arbois de: *L'administration des Intendants d'après les archives de l'Aube*. Troyes, 1880.

Khevenhüller-Metsch, Rudolf Graf – Schlitter, Hans: *Aus der Zeit Maria Theresi-*

as. *Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch* I. (1742–1744) Wien, Holzhausen, 1907.

Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar XXIV. Stockholm, 1763.

Kongliga Vetenskaps Akademiens Handlingar XXV. Stockholm, 1764.

Kurzer Inbegriff des deutschen Staatsrechts zum Unterricht Sr. Königlichen Hoheit des Erzhertogs Josephi entworfen. In: *Recht und Verfassung des Reiches in der Zeit Maria Theresias.* Hrsg. Hermann Conrad, Köln und Opladen, Westdeutscher Verlag, 1964.

Letter-book of Edward Barton (...). British Library Manuscript Collections Cotton Nero XII.

Lettres sur l'Italie en 1785 I. Lausanne, 1789.

Lopes, Duarte – Pigafetta, Filippo: *Relação do Reino do Congo, e das terras circumvizinhas.* Lisboa, Alfa, 1989.

Louis XIV: *Mémoires.* Éd. Jean Longnon. Paris, Tallandier, 1978.

Louis XV: *Extraits de memories du temps* II. Recueillis par J.-B. Ebeling, Paris, 1938.

Macedo, Jorge Borges de: *A situação economica no tempo de Pombal.* Lisboa, Moraes, 1982.

Manuel diplomatique. Recueil des traités de paix européens les plus importants, des actes de congrès et autres documents relatifs à la politique internationale depuis le traité de Westphalie jusqu'à ces derniers temps I. Par F.-G. Ghillany, Noerdlingue–Paris–Bruxelles, 1856.

Mémoires de Madame de Mornay. In: Philippe Duplessis-Mornay: *Mémoires et correspondance* (...). Édition complète I. Paris, 1824.

Mention, L.: *Documents relatifs aux rapports du Clergé avec la royauté* I. Paris, 1903.

Merle, Louis: *La métairie et l'évolution agraire de la Gâtine poitevine de la fin du Moyen Age à la Révolution.* Paris, S.E.V.P.E.N., 1958.

Milde, Wolfgang: *Die Wolfenbütteler "Liberey-Ordnung" des Herzogs Julius von 1572.* In: *Wolfenbütteler Beiträge* 1. Hrsg. Paul Raabe, 1972.

Monter, E. William – Tedeschi, John: *Toward a Statistical Profile of the Italian Inquisition, Sixteenth to Eighteenth Centuries.* In: *The Inquisition in Early Modern Europe. Studies on Sources and Methods.* Ed. Gustav Henningsen – John Tedeschi, Illinois, Dekalb, 1986.

Mousnier, Roland: *L'assassinat d'Henri IV.* In: *Trente journées qui ont fait la France.* Paris, 1964.

Nicolai, Friedrich: *Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz im Jahre 1781. Nebst Bemerkungen über Gelehrsamkeit, Industrie, Religion und Sitten* V. Berlin–Stettin, 1783–1786.

Olsvik, Alf: *Berättelsen om Svenska ostindiska kompaniet.* Stockholm, 1986.

Otruba, Gustav: *Zur Geschichte der Frauen- und Kinderarbeit im Gewerbe und in den Manufakturen Niederösterreichs.* In: *Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich* N. F. 34. 1958/1960.

Quellen zur Geschichte des deutschen Bauernstandes in der Neuzeit. Hrsg. Günther Franz. In: *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit* 11. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963.

Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789 XI. Par Jourdan–Decrussy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XII. Par Isambert–Decrussy–Armet, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1827.

Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789 XIII. Par Jourdan–Decrussy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n.

Recueil général des anciennes lois françaises depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789 XIV. Par Jourdan–Decrussy–Isambert, Paris, Librairie de Plon Frères, é. n.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XV. Par Isambert–Taillandier–Decrussy, Paris, Belin-Leprieux–Verdière, 1829.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XVI. Par Isambert-Taillandier-Decrussy, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XVII. Par Isambert-Decrussy-Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XVIII. Par Isambert-Decrussy-Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420, jusqu'à la révolution de 1789 XIX. Par Isambert-Decrussy-Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1829.

Recueil général des anciennes lois françaises, depuis l'an 420 jusqu'à la révolution de 1789 XX. Par Isambert-Decrussy-Taillandier, Paris, Belin-Leprieur-Verdière, 1830.

Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli ambasciatori Veneti nel secolo decimoseptimo. Raccolte ed annotate da Nicolò Barozzi e Guglielmo Berchet. Serie III. Italia. Relazioni di Roma I. Venezia, 1877.

Renaissance, Glaubenskämpfe, Absolutismus. Hrsg. Wolfgang Lautemann – Manfred Schlenke. In: *Geschichte in Quellen* 3. München, Bayerischer Schulbuch-Verlag, 1966.

Richelieu, Cardinal de: *Testament politique*. Éd. Louis André, Paris, Laffont, 1947.

Saint-Simon: *Parallèle des trois premiers rois Bourbon*. Paris, Édition de Faugère, 1880.

Salamon Ferenc: *A magyar királyi szék betöltése és a Pragmatica Sanctio története*. Pest, Kiadja Ráth Mór, 1866.

Serres, Olivier de: *Théâtre d'agriculture*. 1804.

Seventeenth-century England. A Changing Culture I. Ed. Ann Hughes, Open University Press, 1980.

Stewart, Dugald: *Account of the Life and Writings of William Robertson, D. D.* In: *The Collected Works of Dugald Stewart Esq. F.R.S. X*. Ed. Sir William Hamilton Clark, Edinburgh, 1877.

Szabadkémíves gondolatok. Budapest, Belvárosi Könyvkiadó, 1998.

The Correspondence of John Locke I. Ed. E. S. De Beer, Oxford, 1976.

The Stuart Constitution. Document and Commentary. Ed. J. P. Kenyon, Cambridge University Press, 1966.

The Travels of John Sanderson in the Levant, 1584–1602. With his autobiography and selections from his correspondence. Ed. Sir William Foster, London, Hakluyt Society, 1931.

The Tudor Constitution. Documents and Commentary. Ed. G. R. Elton, Cambridge University Press, 1960.

Tindall George B. – Shi David E.: *America*. New York–London, W. W. Norton & Company, 1989.

Utgavs av Norsk Historisk Kjeldekrift. Oslo, Institutt Den Rettshistoriske Kommissjon, 1981.

Vauban: *Projet d'une Dîme royale suivi de deux écrits financiers*. Par É. Coornaert, Paris, F. Alcan, 1933.

Voltaire válogatott filozófiai írásai. Szerk. Ludassy Mária, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991.

Völker, Karl: *Die Entwicklung des Protestantismus in Österreich*. Leipzig–Prag–Wien, A. Haasa, 1917.

Warburton, William: *The Alliance between Church and State: or the necessity and equity of an established religion*. London, 1741.

Wilson, Sir Thomas: *The State of England, 1600*. Ed. J. Fisher, London, The Camden Society, Third Series LII. Miscellany volume 16. 1936.

Wolf, Adam: *Marie Christine, Erzherzogin von Oesterreich*. Wien, Carl Herold's, 1863.